

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
TÜRK DİLİ BİLİM DALI

**TÜRKİYE TÜRKÇESİ, UYGUR TÜRKÇESİ VE ÇİNCEDEKİ KADIN
KONULU ATASÖZLERİNİN KÜLTÜREL AÇIDAN MUKAYESESİ**

Doktora Tezi

Adilcan ERUYGUR

Danışman: Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI

2023/Konya

ÖN SÖZ

Günümüzde kadın meselesi gündemin en önemli aktüel konularından biridir. Kadınlar ekonomi, eğitim, sağlık, çalışma hayatı, siyasete ve karar alma mekanizmalarına katılım ve kadına yönelik şiddet konularında ayrımcılığa veya toplumsal cinsiyete dayalı çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Kadın hakları ihlal edilmekte, iş yeri gibi birçok kamusal alanda kadınlar ayrımcılığa maruz kalmakta, aile içinde ve dışında her türlü şiddete uğramakta, toplumda kadın cinayetleri gün geçtikçe artmaktadır. Bilhassa Türklerin anavatanı Doğu Türkistan'da kadınların maruz kaldığı dramlar, insanın tahammül sınırlarını çoktan aşmış durumdadır. Çin toplumunda baş gösteren “kayıp kadın” ve yabancı gelin meselesi, kadın erkek nüfusundaki dengesizlik, hâlâ erkek çocukların kız çocuklara tercih edilmesi gibi kadınla ilgili sorunlar çözüm bekleyen gündemin en ciddi konuları arasında yer almaktadır. Elbette dünyada kadınlarla ilgili başka pek çok olumlu gelişmeler de vardır. Kadınlarla ilgili sorunların ortaya çıkması ve oluşmasında şüphesiz bir toplumun sahip olduğu kültürel kodlar, bileşenler, normlar ve değer yargıları gibi unsurların etkisi büyüktür. Kadınlara ilgili bu durum kültürün aynası ve taşıyıcısı olan dile ve dilin önemli parçası olan atasözlerine de yansımaktadır. Kadın konusu bilim dünyasında sosyoloji, psikoloji, sosyal psikoloji, dil bilimi, hukuk, antropoloji ve kadın çalışmaları gibi disiplinler tarafından incelenmektedir. Ancak bunun yeterli olmadığı da açıktır. Çalışmamızda Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadın konulu atasözlerini kültürel açıdan karşılaştırarak Türk, Uygur ve Çin kültürlerindeki kadın algısını, imajını, söz konusu toplumlardaki konumunu, ona biçilen toplumsal rolleri ve üstlendikleri sorumlulukları kültürel zeminde açıklamayı amaçladık.

Türkiye Türkolojisinde Uygur Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların sayısı son otuz yılda artmıştır. Bu çalışmalar genel olarak Uygur Türkçesinin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi ile ilgilidir, fakat Uygur Türkçesinin Türkiye Türkçesi veya başka Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmesine az rastlanmaktadır. Ayrıca Türk dilinin kadim komşularından biri olan Çince ile Türk dili üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmaların sayısı daha da azdır. Bunun yanında asırlardır komşu olan Uygur Türkçesi ile Çince üzerine karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmalar da maalesef yeterli değildir. Tez konusu olarak seçtiğimiz Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki atasözlerinin kültürel açıdan mukayeseli olarak inceleyen bilimsel araştırma hiç yapılmamıştır.

Bu çalışmamız karşılaştırmalı dil bilimi çalışmalarının devamı niteliğinde olup az da olsa bu alandaki boşluğu belli bir ölçüde doldurma gayesi edinmiştir. Biz daha önce bu amaçla hem Türkiye’de hem Çin Halk Cumhuriyeti’nde hem de Doğu Türkistan’da hazırlanan

sözlükler, kitaplar ve bilimsel çalışmalardan istifade ederek kadın kavramları, kadın konulu atasözlerini derlemeye ve çalışmamıza teorik temel ve çerçeve oluşturmaya gayret gösterdik.

Türkiye Türkçesinde kadın kavramı üzerinde literatür oluşurken ve çalışmamızın çerçevesini çizerken Saadet Çağatay'ın (1962) *Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözler*, Mustafa Argunşah'ın (2017) *Türkiye Türkçesindeki Kadınla İlgili Temel Söz Varlığının Tarihî Gelişimi* ve Akartürk Karahan'ın (2006) *Tarihî Türk Dilinde Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine* adlı çalışmaları, Nurhan Güner'in *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı* adlı doktora tezi (2018), Kübra Çolak'ın *Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı* adlı (2019) yüksek lisans tez çalışması yol gösterici oldu.

Türkiye Türkçesinde kadın konulu atasözlerini derlerken Ömer Asım Aksoy'ın (2018) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü / Atasözleri Sözlüğü* adlı eseri, Nurettin Albayrak'ın (2009) *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* gibi eserlerinden yararlandık. Uygur Türkçesindeki kadın konulu atasözlerini derlerken Adil Muhemmet ve Rozimuhammet Mutellip (2016) tarafından hazırlanan ئۇيغۇر خەلق ماقالى تەمسىللىرى (Uygur Halk Atasözleri), Türkiye'de Levent Doğan (2020) tarafından yayına hazırlanan *Uygur Atasözleri* gibi eserlerden istifade edildi. Konuyla ilgili Çince atasözlerinin elde edilmesinde *Atasözleri Denizi (谚语辞海)* (2017), *Xin Hua Atasözleri Sözlüğü (新华谚语词典)* (2006) ve *Çin Atasözleri Sözlüğü (中国谚语大辞典)* (2011) gibi geniş kapsamlı sözlüklere müracaat edilmiştir.

Son günlerde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan halkına uyguladığı şiddet ve sindirme politikasının daha da sertleşmesi, bu alanda yapılan çalışmalara ulaşmamızı zorlaştırdığını özellikle belirtmek isteriz. Biz yine sınırlı iletişim imkânları ve daha önce yurt dışına çıkarılan bu alandaki ilgili bazı kaynaklardan istifade etmeye çalıştık. Elde ettiğimiz kaynaklara rağmen zaman, mekân ve özellikle Çin'in Uygur Türklerine uyguladığı baskıcı politikalar; Çin ve Doğu Türkistan'da atasözleriyle ilgili yapılan tüm çalışmalara ulaşmamızı belli bir oranda engellemiştir. O yüzden Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Doğu Türkistan'da kadın konulu atasözleri üzerine yapılan tüm çalışmalara tam olarak ulaşamadığımızı, dolayısıyla belli ölçüde eksikimiz olabileceğini kabul ediyoruz. Zamanın ve tecrübenin süzgecinden geçerek oluşmuş olan atasözleri bir ulusa özgü, orijinalliği fevkalade yüksek olan kısa, öz ve kalıplaşmış ifadeler olduğu için onların çevirisini ve aktarımını tam ve net olarak yapamadığımızı belirtmek isteriz. Bunun yanında bazı atasözleri üzerinde açıklama ve yorum yapmaya gerek duyulmamıştır, bazı atasözleri üzerinde ise açıklama ve yorum yapılmıştır. Özellikle, Uygur Türkçesi ve Çincedeki bazı atasözleri üzerinde detaylı bir şekilde izahat ve yorum yapılmıştır.

Yine çalışmamıza konu olan atasözlerinin tamamına kaynak göstermedik, sadece bir kısmına kaynak göstermekle yetindik.

Tez konusunun belirlenmesinden bilimsel çerçevenin oluşturulmasına, atasözlerinin kültürel açıdan mukayeseli incelenmesinden çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmına dek her konuda engin malumatlarından ve yapıcı eleştirilerinden istifade ettiğim ve karşılaştığım zorluklarda yardım ve ilgilerini esirgemeyen kıymetli hocam Prof. Dr. Ufuk Deniz AŞCI'ya teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu alışma sırasında maddi ve manevi olarak destekleyen sevgili eşim Doç. Dr. Nuraniye ERUGYUR'a ayrıca teşekkür ederim.

ÖZET

Kültürün taşıyıcısı ve aynası niteliğinde olan dilin önemli bir parçasını oluşturan ve onun zenginleşmesinde hatırı sayılır bir katısı bulunan atasözleri, herhangi bir kanıtı dayanmayı gerektirmeyen, bir toplumun hayat felsefesi ve değer yargılarını olduğu gibi doğru bir şekilde yansıtan, Cervantes'in tabiriyle, "tüm bilimlerin temeli olan dolaysız deneyimler sonucu oluşan gözlemlerdir". Günümüzde güncelliğini muhafaza eden ve aktüel bir sorun olan Türk, Uygur ve Çin toplumlarındaki kadın algısı, imajı ve konumunun, söz konusu atasözlerinde kültürel açıdan mukayese edilmesi, bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Kadının toplumsal konumunu daha iyi anlayabilmek ve Türk, Uygur ve Çin toplumundaki kadın algısının benzer ya da farklı olmasının nedenlerini ortaya koyabilmek için bu üç toplumun atasözleri, toplumsal zihniyetin oluşmasında büyük rolü olan dinî kaynaklar, mitoloji ve destanlar, klasik eserler, düşünce akımları, filolojik eserler, sözlükler, dil bilimi ile ilgili literatürler, sosyoloji, özellikle de kültür sosyolojisi ile ilgili eserlerden istifade edilmiştir.

Giriş kısmı hariç toplam üç bölümden oluşan bu çalışmanın giriş kısmında kültür, dil, atasözleri gibi kavramlara kısaca değinilmiştir. Çalışmanın birinci bölümünde, dil kültür ilişkisi ve bu bağlamda dilin kültürel doğası ve kültürel değeri, yazının kültürel özellikleri, yazı ve dil arasındaki ilişki, yazının kültürel özelliği, yazının kültürel mizacı, dil ve somut olmayan kültür arasındaki ilişki gibi konular üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bunun dışında dil bilimi ve anlam bilimi ilişkisi açıklığa kavuşturulmakla beraber, genel olarak Türk dili, özel olarak da Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadın kavramına dair çalışmalara yer verilmiştir. Bu bölümün sonunda ise genel olarak Türk kültürü özel olarak Türkiye Türkleri ile Uygur Türklerinin kültüründe ve Çin kültüründe kadın algısı ve yeri üzerinde etraflıca durulmuştur.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise atasözlerine yer verilmiş olup Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincede atasözlerinin nasıl adlandırıldığı, atasözlerinin kaynaklarının neler olduğu ve nasıl ortaya çıktıkları, atasözlerinin özelliklerine dair çalışmalara ağırlık verilmiştir. Çalışmamızın üçüncü bölümünde, kadının söz konusu kültürlerdeki algısı ve toplumdaki yeri, onun erkek ve çevresi ile olan ilişkisi, ondan beklenen toplumsal roller ve üslendiği sorumluluk, kadınlar ve erkekler arasında sosyal ve kültürel olarak inşa edilmiş farklılıkları ifade eden toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirilmiştir. Bu çerçevede kadının eş, anne, kız, gelin, kayınvalide, yenge, görümce, elti ve teyze gibi diğer toplumsal kimlik ve unvanlarıyla ilgili atasözleri kültürel açıdan mukayese edilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Dil, Atasözleri, Kadın, Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi, Çince, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Konulu Atasözleri

ABSTRACT

Proverbs, which form an important part of language—a carrier and mirror of culture—and make a significant contribution to its enrichment, are words that do not require reliance on any evidence; they accurately reflect the life philosophy and value judgments of a society. In the words of Cervantes, they are “observations that occur as a result of direct experiences, which are the basis of all sciences.” The subject of this study is the cultural comparison of the perception, image, and position of women in Turkish, Uyghur, and Chinese societies—a current issue today—within the context of the proverbs in question. To better understand the social position of women and to reveal the reasons for similarities or differences in the perception of women in Turkish, Uyghur, and Chinese societies, proverbs from these three societies, religious sources that play a major role in shaping social mentality, mythology and epics, classical works, schools of thought, philological works, dictionaries, and literature on linguistics, sociology, particularly works on the sociology of culture, were utilized.

In the introduction section of this study, comprising three chapters excluding the introduction, concepts such as culture, language, and proverbs are briefly discussed. In the first part of the study, topics such as the relationship between language and culture, the cultural nature and value of language within this context, the cultural aspects of writing, the interplay between writing and language, the cultural aspects of writing, the cultural disposition of writing, and the connection between language and intangible culture are examined in detail. Additionally, the relationship between linguistics and semantics is clarified, and studies pertaining to the concept of women in the Turkish language in general, Turkey Turkish, Uyghur Turkish, and Chinese are included. This section concludes with a detailed discussion of the perception and role of women in Turkish culture at large, as well as in the cultures of Turkey Turks, Uyghur Turks, and the Chinese. In the second part of our study, we delve into proverbs, emphasizing studies on how proverbs are named in Turkish, Uyghur Turkish, and Chinese, the sources from which proverbs originate, how they come into existence, and their defining characteristics.

The third part of our study examines the perception of women in these cultures and their societal roles, their relationships with men and their surroundings, the social roles expected of them, and the responsibilities they shoulder, all from a gender perspective, which expresses the socially and culturally constructed distinctions between women and men. In this context, proverbs related to other social identities and titles of women, such as wife, mother, daughter, daughter-in-law, mother-in-law, sister-in-law, and aunt, are analyzed and compared from a cultural standpoint.

Keywords: Culture, Language, Proverbs, Women, Turkish Language, Uyghur Language, Chinese Language, Gender, Proverbs on Women

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
KISALTMALAR.....	xii
TABLolar.....	xv
GİRİŞ.....	xvi
1. Araştırmanın Konusu.....	xix
2. Araştırmanın Amacı.....	xx
3. Araştırmanın Önemi.....	xxi
4.Varsayımlar	xxii
5. Sınırlılıklar	xxii
6.Tanımlar	xxii
7. Yöntem.....	xxxiv
7.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem	xxxv
7.2. Veri Toplama.....	xxxvi
7.3. Verilerin Çözümlemesi ve Yorumlanması	xxxviii
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
KÜLTÜR VE DİL	1
1.1. Dil Ve Kültür Tanımı	1
1.1.1. Kültür-Dil İlişkisi	7
1.1.2. Dilin Kültürel Doğası ve Kültürel Değeri	12
1.1.3. Dilin Kültürel Mizacı	14
1.1.4. Yazı-Kültür İlişkisi	15
1.1.5. Yazının Kültürel Özelliği.....	17
1.1.6. Yazının Kültürel Mizacı	18

1.1.7. Dil ve Somut Olmayan Kùltür Arasındaki İlişki	20
1.2. Dil Bilimi ve Anlam Bilimi	25
1.3. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Kadın Kavramı.....	26
1.3.1. Türkiye Türkçesinde Kadın Kavramı.....	26
1.3.2. Yeni Uygur Türkçesinde Kadın Kavramı	51
1.4. Çince de Kadın Kavramı.....	54
1.5. Türk Kùltüründe Kadın.....	73
1.5.1. İslamiyet'ten Önce Kadın.....	80
1.5.1.1 Siyasi ve İdari Hayatta kadın	94
1.5.2 İslamiyet'ten Sonra Kadın	98
1.5.2.1. İslamiyet'e Geçiş Sırasında Kadın	115
1.5.2.2. Selçuklu'da Kadın.....	128
1.5.2.3. Osmanlı'da kadın	139
1.5.2.3.1. Türk Modernleşmesinde Kadın	151
1.6. Uygur Türkleri Kùltüründe Kadın	153
1.6.1. İslamiyet'ten Önce Kadın.....	155
1.6.2. İslamiyet'ten Sonra Uygur Türklerinde Kadın.....	160
1.6.3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nde Uygur Kadını	179
1.7. Çin Kùltüründe Kadın	184
1.7.1. Çin Kùltürünün Bağlı Olduğu Sosyo-Politik Yapı	184
1.7.1.1. Çin Kùltürünün Temel Taşı: Konfüçyüsçülük	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
1.7.4. Çin Budizmi'nde Kadın	244
1.7.5. Çin Mitolojisinde Kadın	261
1.7.6. Çin Tarzı Sosyalizm Döneminde Çin Kadını ve Uygur Kadını	263
İKİNCİ BÖLÜM	274
ATASÖZLERİ.....	274

2.1. Atasözlerinin Adlandırılması ve Özellikleri	274
2.1.1. Türk Atasözlerinin Ortaya Çıkışı.....	274
2.1.2. Türkiye Türkçesinde “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler	
278	
2.2. Uygur Türkçesinde “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler	279
2.2.1. Uygur Türkçesi Atasözlerinin İçerik Özellikleri.....	283
2.2.2. Uygur Türkçesi Atasözlerinin Biçim Türleri	286
2.3. Çince “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler	288
2.3.1. Çin Atasözlerinin Kökeni ve Ortaya Çıkışı	292
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE TÜRKÇESİ, UYGUR TÜRKÇESİ VE	
ÇİNCEDEKİ KADIN KONULU ATASÖZLERİ.....	300
3.1. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadın Konulu	
Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi	300
3.1.1. Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri	300
3.1.1.1. Türkiye Türkçesinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri.....	300
3.1.1.2. Uygur Türkçesi Atasözlerinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri	312
3.1.1.3. Çin Atasözlerinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri	318
3.1.1.4. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadının Ontolojik Varlığıyla İlgili	
Atasözlerinin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi	331
3.1.2. Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri	343
3.1.2.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Ahlak Kavramı	343
3.1.2.2. Çince ve Çin Kültüründe Ahlak Kavramı	353
3.2.1.3. Türkiye Türkçesinde Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri	364
3.2.1.4. Uygur Türkçesinde Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri	366
3.2.1.5. Çince Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri	370
3.2.1.6. TT, UT ve Çincedeki Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli	
Değerlendirilmesi.....	379
Tablo 7. Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözlerinin Sayılarına Göre Dağılımı.....	379

3.3. Toplumsal Cinsiyet ve Kadınla İlgili Atasözleri	392
3.3.1. Toplumsal cinsiyet.....	393
3.2.2. Kadın ve Evlilik.....	405
3.3.2.1. Evliliğe Teşvik	413
3.3.2.2. Eş (Kadın) Seçiminde Aranacak Vasıflar	418
3.3.2.2.1. Çin Atasözlerinde Evlilik	435
3.3.2.4. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Atasözlerinin Kadının Evliliği Üzerinden Mukayeseli Analizi.....	451
3.3.3. Eş Olarak Kadın.....	457
3.3.3.1. Karı-Koca İlişkisinde Kadın	457
3.3.3.2. Eş Olarak Kadının Yeteneği	460
3.3.3.3. Eş Olarak Kadının Erkeğe Göre İkincil Konumu	465
3.3.3.4. Kadına Göre Erkeğin Daha Önemli Olması.....	468
3.3.3.5. Kadınlara İyi Davranılması Gerektiği	474
3.3.3.6. Eş Olarak Kadının Toplumsal Sorumluluğu ve Üstlendiği Roller	476
3.3.3.7. Eş Olarak Kadının Ahlakı davranışı	479
3.3.3.8. Eş Olarak Kadının Karakter Özelliği	489
3.3.4. Çin Atasözlerinde Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözleri	496
3.3.4.1. Karı-Koca İlişkisi.....	497
3.3.4.2. Kadının (Eş) Erkeğe Göre İkincil Konumu.....	503
3.3.4.3. Kadına (Eş) Şiddet	512
3.3.4.4. Kadının (Eş) Toplumsal Sorumlulukları ve Üstlendiği Roller	514
3.3.4.5. Kadının (Eş) Ahlakı davranışı- İffeti	524
3.3.4.6. Kadının (Eş) Güçlü Yönü	527
3.3.4.7. Kadının (Eş) Karakter Özelliği	528
3.3.4.8. Çok Eşlilik	529
3.3.5. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi.....	532
3.4. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Anne	539

3.4.1. Anne Çocuk İlişkisi	545
3.4.2. Anne -Kız İlişkisi	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
3.4.3. Anneye Benzetilen Atasözleri.....	555
3.4.4. Üvey Anne	559
3.4.5. Çin Atasözlerinde Anne	562
3.4.5.1. Çin Atasözlerinde Annenin Önemi	563
3.4.5.2. Çin Atasözlerinde Anne -Çocuk İlişkisi	563
3.4.5.3. Çin Atasözlerinde Annenin Çocuk Eğitimi.....	568
3.4.5.4. Çin Atasözlerinde Üvey Anne.....	569
3.4.6. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince'deki Kadının Anne Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi	571
3. 5. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Kız Çocuk	574
3.5.1. Değerli Varlık Olarak Kız	575
3.5.2. Değersiz varlık olarak kız.....	576
3.5.3. Kızın Karakter Özelliği	581
3.5.4. Kız Ahlakı	584
3.5.5. Kızın Denetimi.....	585
3.5.6. Kızın Olumsuz Özelliği.....	586
3.5.7. Kızın Anne ve Diğer Akrabayla Olan ile İlişkisi.....	587
3.5.8. Kız Evlilik	590
3.5.9. Çin Atasözlerinde Kız Çocuk.....	597
3.5.9.1. Kız Çocuğun Neliği	598
3.5.9.2. Çin Atasözlerinde Erkek Tercih ve Kızların Kaderi	600
3.5.9.3. Çin Atasözlerinde Kız Evliliği	603
3.5.9.4. Çin Atasözlerinde Kız -Anne ve Baba İlişkisi	604
3.5.10. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince'deki Kızla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi	607

3.6. Gelin - Kayınvalide İlişkisi.....	614
3.6.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Gelin ile Kayınvalide İlişkisi.....	615
3.6.2. Çin Atasözlerinde Gelin-Kayınvalide İlişkisi	620
3.6.1. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Gelin -Kaynana İlişkisine İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi.....	628
3.7. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Atasözlerinde Dul Kadın	632
3.7.1. Çin Atasözlerinde Dul Kadın	636
3.7.2. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Dul Kadınla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi	639
3.8. Kadının Akrabalık İlişkisi	641
3.8.1. Kadının Diğer Toplumsal Kimlikleri	642
3.8.1.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Kadının Diğer Kimlikleri	642
3.8.1.2. Çince Hala, Teyze, Yenge Arasındaki İlişki	645
SONUÇ	649
KAYNAKÇA	667

KISALTMALAR

AAT : Belgin Tezcan AKSU, Şükrü Haluk AKALIN, Recep TOPARLI (2022), *Türk Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AAH : Atasözleri Anlamları ve Hikâyeleri

A.Y. : Aynı yer

BK : Bilge Kağan Yazıtı

ÇTS : Suat ÜNLÜ (2013), *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, Konya: Eğitim Kitapevi.

ÇTİL : Hamit TÖMÜR, Abdureof POLAT (1993), *Çağatay Uygur Türkçesinin İzahlık Luğiti*, Ürümçi: Xinjiang Helk Neşriyatı.

DLT : Dîvanü Lûgati't-Türk

DS : Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, C. I 1963, C. II 1965, C. III 1968, C.IV 1969, C.V-VI 1972, C.VII 1974, C.VIII 1975, C.IX 1977, C.X 1978, C.xı 1979, C.xii 1982, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

ED : CLAUSON, Sir Gerhard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.

Far : Farsça

EATS : Kanar, Mehmet (2018), *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*, Say Yayınları, Baskı.2.

EUTS : Caferoğlu, Ahmet (1968), *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

HTS : Ünlü, Suat, (2012), *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*, Baskı.1, Eğitim Yayınevi.

KT : Sami, Şemsettin (2015), *Kamus-ı Türkî* (Hazırlayan Paşa Yavuzarslan), Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

KTS : Toparlı, Recep, Hanifi Vural, Recep Karaatlı, (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Baskı.2, Ankara.

KTS : Kıpçak Türkçesi Sözlüğü

KB : Kutadgu Bilig

KT : Költigin Yazıtı

- LN** : Nâcî, Muallim, (2009), *Lügat-ı Nâcî*, (Hazırlayan: Ahmet Kartal), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- LO** : Ahmet Vefik Paşa, (2000), *Lehçe-i Osmânî* (Hazırlayan: Recep Toparlı), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MLO** : Redhouse, James. w, (2016), *Müntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye* (Hazırlayan: Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz, Yaşar Yılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- MKM** : Komisyon, (1992), Millî Kütüphane Genel Müdürlüğü, Türk Atasözleri ve Deyimleri 1, İstanbul.
- MM** : Adil Muhammet ve Rozi Muhammet Mutellip
- TrkS** : Türkçe Sözlük
- TT** : Türkiye Türkçesi
- TTS** : *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, C.I, Ankara, 1995, C. II-VI, 1996, Ankara. TSI-TSIII-TSIII-TSIV-TSV-TSVI
- TDK** : Türk Dil Kurumu
- TDV** : Türkiye Diyanet Vakfı
- T** : Tonyukuk Yazıtı
- UT** : Uygur Türkçesi
- UTİL** : Komisyon. (1990). *Uygur Tili İzahlık Luğiti: Uygurca Açıklamalı Sözlüğü*, Pekin: Milletler Neşriyatı.
- WBBCİ**: www.baidu.baik.com/item
- Vb** : ve benzeri
- Vd** : ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Uygur Arap Alfabesi	Transkripsiyon
ئا، ا	A, a
ب	B, b
پ	P, p
ت	T, t
غ	Ğ, ğ
ج	C, c
چ	Ç, ç
ھ	H, h
خ	Ĥ, ĥ
د	D, d
ر	R, r
ز	Z, z
ژ	J, j
س	S, s
ش	Ş, ş
ف	F, f
ق	Q, q
ك	K, k
گ	G, g
ل	L, l
م	M, m
ن	N, n
ڭ	Ñ, ñ
ۋ	V, v
ئۈ، و	U, u
ۈ، و	Ü, ü
ئو، و	O, o
ۆ، و	Ö, ö
ئى، ئ	İ, i
ئې، ي	Ê, è
ئە، ه	E, e
ي	Y, y

TABLOLAR

Tablo 1. 女-kadın/kız Karakterinden Oluşan Kelimelerin Sözcük Anlamlarına Göre Sınıflandırılması	67
Tablo 2. Farklı Sözcük Anlamları Altında Kategorize Edilen 女-kadın/kız Karakterinden Oluşan Karakterlerin Yüzdeleri.....	68
Tablo 3. ‘女’ (kadın) Karakteri ile Oluşturulan Kelimelerin Olumlu veya Olumsuz Çağrışımlara Sahip Olma Durumlarının Kategorizasyonu ve Yüzdeleri.....	69
Tablo 4. 女-kadın Karakterinden Oluşan Kelimelerin Sözlüksel Anlamlarına Göre Sınıflandırılması.....	70
Tablo 5. Yin -Yang Mukayesesi.....	319
Tablo 6. TT, UT ve Çince de Kadının Ontolojik Varlığıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı.....	331
Tablo 7. Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözlerinin Sayılarına Göre Dağılımı	379
Tablo 8. Kadının Evliliğiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı	451
Tablo 9. Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı.....	532
Tablo 10. TT, UT ve Çince de Kadının Anne Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı	571
Tablo 11. TT, UT ve Çince de Kızla İlgili Atasözlerinin Dağılımı	607
Tablo 12. TT, UT ve Çince de Gelin-Kaynana İlişkisiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı	628
Tablo 13. TT, UT ve Çince de Dul Kadınla İlgili Atasözlerinin Dağılımı	639
Tablo 14. TT, UT ve Çince de Kadının Diğer Toplumsal Kimliğiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı	647

GİRİŞ

Kültürün bir parçası olarak dil, sadece kültürel bir olgu değil, aynı zamanda kültürün taşıyıcısıdır. Dil, insanoğlunun eşsiz bir sembol sistemidir. Dil kültüre etki ettiğinde, kültürel bilginin taşıyıcısı ve kabı olma özelliğine sahip olur. Her milletin farklı kültürlerden dolayı farklı dil sistemleri vardır. Tıpkı Türklerin Türkçe, Çinlilerin Çince konuşması gibi, Amerikalılar İngilizce ve Koreliler Korece konuşur. Bir milletin dili kendine özgü gelenek, kültür ve düşünce tarzını içermekle beraber, kendine özgü geleneksel kültürünü, düşünme biçimini, sosyal psikolojisini, ulusal geleneklerini, değer yönelimini, sosyal anlayışını kapsar (Xu, 1991, s. 1).

Dil, insan düşüncesinin ve kültürel alışverişin en önemli yoludur. İnsan düşüncesi ve kültürel alışveriş, aslında kültürün oluşumunun ve yayılmasının ifadesidir. İnsanoğlu, düşüncelerinden dolayı, sosyal pratikte yavaş yavaş kültürü oluşturmuş ve sürekli dil alışverişinde bulunarak kendi kültürel değerlerini yaymıştır. Büyük dil bilimci F.D. Saussure, *Genel Dil Bilimi Dersleri* 'nde bu ilişkiyi şu sözlerle ifade etmiştir: “Dil, kültürün bir parçası olmasına rağmen, aynı zamanda kültürel yansıtma ve yayma aracıdır. Ancak bu, dilin kültürden daha az önemli olduğu veya kültüre tabi olmadığı anlamına gelmez ve kültür ile dil ikiz gibidir. Kardeşler birlikte oluşur ve büyürler, birbirlerine bağımlıdırlar ve birbirlerinden ayrılmazlar. Dil, fikirleri ifade etmek için en önemli işaret sistemidir.” Dil, kültürün taşıyıcısı olduğu için insanlar sürekli sosyal pratikte farklı kültürler oluşturur ve sonra kültür ona karşılık gelen dili doğurur (Bayraktar, 2008, s. 9).

Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesi dünyada en çok konuşulan beş dilden biri olan Türkçenin modern lehçeleridir. Osman Nedim Tuna Türkçe ile Sümerce arasında 168 ortak kelime olduğunu ortaya koymuştur (Tuna, 1997 s. 46). Türkçe ile Sümerce arasında kelime açısından ortaklık olduğu iddiasıyla Türkçenin geçmişi milattan önce 3000 yılına kadar götürülebilir Fakat Türk dilinin bilinen ilk yazılı kaynakları 7 ve 8. yüzyıllarda Orhun bölgesinde mezar taşlarına yazılan Türk bengu taşlarıdır (Ercilasun, 2014, s. 110). Türk dilinin lehçeleriyle beraber bugün yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulduğu bilinmektedir. Türkçe, Kuzey Buz Denizi'nden Basra Körfezi'ne, Kuzeydoğu Asya'dan Doğu Avrupa'ya dek geniş bir coğrafyada konuşulmaktadır. Türk dilinin yapısı incelendiğinde, eklerin hem yeni sözcüklerin oluşumunda hem de sözcüklerin çekimlenmesinde çok önemli bir rol oynadığı görülür. Bundan ötürü Türkçe sondan eklemeli diller arasında yer almaktadır. Mevcut en eski

Türkçe yazılı belge, Çoyren (687-692) abidesi olsa da, abidede kullanılan dilden Türkçenin bundan çok daha önce konuşulduğu anlaşılmaktadır. Bazı bilim insanları, Türkçenin tarihini, abidelerden bugüne dek geçen zaman dilimi kadar geriye götürmenin mümkün olabileceği görüşünü savunmaktadır (Özkan, Aşcı & Toker, 2017 s. 23).

Aynı soydan gelen Türkler, ortak değerlerini ve kültürlerini korusular da tarihî, toplumsal, ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı yirmiden fazla farklı lehçe ortaya çıkmıştır. Örneğin, Türk dilinin önemli kollarından olan Modern Türkçe; Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi dönemlerinden sonra Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca dönemlerini; Yeni Uygur Türkçesi ise Göktürkçe, Eski Uygur Türkçesi, Karahanlı Türkçesi dönemlerinden sonra Harezmi Türkçesi, Çağatay Türkçesi dönemlerini yaşamıştır. Kökleri uzun geçmişe uzanan Türk dilinin, yaşadığı coğrafyalarda konuşulan dilleri farklı açılardan etkilediğini Yalçın şöyle açıklar: “Çince, Moğolca gibi artık uzakta kalmış diller ile Farsça, Ermenice, Gürcüce gibi Ön Asya dilleri, Yunanca, Bulgarca, Makedonca, Arnavutça, Romence, Sırpça, Hırvatça, Macarca ve Rusça gibi Balkan, Orta ve Kuzey Avrupa dillerinde on binlerce Türkçe sözcük bulunmaktadır. Türk dili, anayurttan başlayarak Orta Avrupa’ya uzanan Türk dili coğrafyasında Çince de dâhil onlarca dile sözcük kazandırmıştır.”¹. Özellikle, Göktürk dönemi, Çin ile mücadelede kültürel etkileşim açısından en yoğun olduğu dönemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Etkileyen ve etkilenen pozisyondaki dil olarak Çincedeki yaklaşık yüz sözcük çeşitli Türk lehçelerinden alınmadır. “Su, ana, Tanrı, deve, pars, bey, kopuz” ve daha birçok Türkçe sözcük, uzun komşuluk ve birlikte yaşama döneminden kalan ödünçlemelerdir” (İnayet, 2006, s. 81). Türk dili yaşadığı ve yaşatıldığı coğrafyalarda konuşulan dilleri etkilediği gibi bu dillerden de etkilenmiştir.

Çince dünyada en eski ve uzun zaman kullanılan yazılı dillerinden biri olup kendi tarihine göre üç döneme ayrılmıştır. Zhou Hanedanı döneminin başlangıcı ile orta çağ arasında (M.Ö. 11-7) kullanılmış Çince, “Antik Çince” (古代汉语 –Gu Dai Han Yu) olarak adlandırılır. Kuzey ve Güney Hanedanlığı, Sui Hanedanlığı, Tang Hanedanlığı ve Song Hanedanlığı dönemlerinde kullanılmış Çince ise “Orta Antik Çince” (中古汉语-Zhongguanyu) olarak adlandırılır. Üçüncü dönem olan “Çağdaş Çince” (现代汉语-Xian Dai Han Yu) ise eski

¹ https://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/karaagac_01.pdf, [Erişim: 1 Eylül 2021]

Çinceden Modern Çinceye bir geçiş olarak kullanılmış Çince olup günümüzde Çin’de yaşayanların konuştuğu dildir (Xiaobo, 2006, s.1-6).

İnsanlar, etkili iletişim sayesinde dil evreni içine yerleşerek ortak yaşama imkânları oluştururlar (Uygur, 1997 s. 68). Bu ortak yaşam alanında geçmişten günümüze gelen birtakım özlü sözler, deyimler, atasözleri oluşmuştur. Her dilde atasözleri vardır. Bu nedenle atasözleri ulusal kimliğin önemli bir parçasıdır. Atasözleri bir ülkenin değerlerini ve ahlakını gösterir. Atasözleri, geleneksel veya evrensel gerçekliğe sahip, ortak değer yargıları ve ifadeleridir ve bir ülkenin veya kültürün ortak bilgeliğini içerir. Atasözleri genellikle bir kültürün belirli bir fenomene veya olaya karşı tutumunu yansıtan, geleneksel değer yönelimini temsil eden ve insanların davranışlarını, tutumlarını veya fikirlerini düzenleyen halk bilgeliğine dayanır. Atasözleri öğüt verdiği ve insanların bilincine yerleştiği için, genellikle yaygın eğitim ve bilinç kontrol rolünü oynarlar. Atasözleri iyi bilinen ve değişmez sabit bir biçime sahiptir. Atasözleri genellikle kısa ve harikadır. Atasözlerinde metafor kullanılır. Birçok atasözü şiir biçiminde sunulmaktadır. Atasözleri çoğunlukla bir tür tavsiye veya davranış kuralları barındırır. Doğrudan eleştiri olan atasözleri de vardır. Atasözlerinde genellikle kalıp yargılar bulunur. Diğer ülkelerin milletleri hakkında varsayımsal spekülasyonlarda kullanılabilir. Atasözleri uzun bir tarihsel geleneğe sahiptir. Aristoteles atasözlerini özlü felsefi parçalar olarak övmüştür. Atasözleri, belagat ve edebî eserlerde önemli bir üslup tekniğidir. Atasözünün özelliği her zaman anı yaşamaktır. Dil biliminin atasözleri konusunda uzmanlaşmış bir konusu vardır. Aynı anda farklı dillerde birçok atasözü mevcuttur. Tutarlı bir kelime dağarcığına sahiptirler (Yuhua ve Jianping, 2008, s. 23).

Dünyadaki tüm toplumlar aynı dili konuşmamasına karşın, her toplumun kendi diline mahsus olan atasözleri ile öteki bir toplumun atasözlerinin bağlamsal olarak benzerlik gösterebilme durumu söz konusu olabilmektedir. Genellikle atasözleri bir toplumun yaşantısından, deneyimlerinden, kahramanlıklarından, düşüncelerinden, örf ve âdetlerinden, geleneklerinden, yaşam biçimlerinden ve kültüründen yansıtılmıştır. Ayrıca kimi atasözleri hem deyim hem de atasözü olarak benimsenmektedir. Günümüze dek atasözü ile deyim ayrımını yapabilecek birtakım katı özelliklerin bulunması söz konusu değildir (Aksoy, 2018, s. 41). Bu sebeple çalışmadaki kimi örneklerin hem deyim hem de atasözü vazifesini üstlenmesi mümkündür.

Muhakkaktır ki, bir toplumun atasözlerini anlamak ve onları meydana getiren unsurların sebeplerini ortaya koymak için o toplumun kültürünü bilmek gerekir. Bu bağlamda Uygur, Türk

ve Çin toplumunun kadına dair atasözleri incelenirken, bu üç toplumun tarihsel gelişiminde ve kültürel hayatında toplumun kadın algısı ve imajı, kadının konumu ve toplumsal statüsüne de yer verilecektir. Toplumların kültürel özelliklerini doğrudan yansıtan, anlatımı daha etkili, daha canlı ve dinamik duruma getirme konusunda işe yarayan özel ifadeler sayılan atasözlerini konu alan bu çalışmamız, Türk dilinin önemli kollarından olan Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi ile Türk dilinin kadim komşularından biri olan Çincedeki kadın konulu atasözlerinin kökenleri hakkında kültürel bir altı yapı oluşturmaya yöneliktir. Başka bir deyişle, kültür göstergelerinin genelde dile, özelde ise atasözlerine nasıl yansiyabildiği sorusunu cevaplandırmaya çalışılacak ve beraberinde kültür bilgilerinin taşıyıcısı olarak tanımlanan dilin önemli bileşenlerinden olan atasözleri ile bir milletin hafızası olarak kabul edilen kültür arasındaki etkileşim araştırılacaktır.

Araştırmanın çıkış noktası atasözlerinin, toplumun kadın algısını, imajını ve kadının toplumsal statüsünü nasıl yansıttığını gözlemlemek olduğundan, her toplumla ilişkilendirilen kültürlere ait kadın imgeleri kabaca betimlenecek ve atasözleri anlamsal olarak değerlendirilecektir. Bu üç toplumda kadının ontolojik olarak ne olduğuna, onlarla ilgili değer yargılarına, kadınların ahlaki davranış kalıplarına, karakteristik özelliklerine, anne, eş, kız çocuğu ve gelin gibi toplumsal kimlik ve statülerine, akrabalık ilişkilerinde görümce, elti, yenge ve kaynana gibi sıfatlarına değinilerek ilgili kadın atasözleri kültürel zemin temelinde mukayese edilerek, aralarındaki benzerlik, ortaklık ve farklılık tespit edilecektir.

Bu çalışmada Türk, Uygur ve Çin toplumlarına ait kadın konulu atasözleri incelenirken Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinin aynı köken ve dil grubuna dâhil olmasından ötürü kültürel birliktelik ve ortaklığın yanı sıra farklılık gösterip göstermediğini belirlemek ve aynı zamanda Çincenin farklı bir dil grubuna dâhil olmasından ötürü atasözlerinin kültürel farklılığın yanı sıra benzerlik ve ortaklık gösterip göstermediğini tespit etmek, eğer farklılık, benzerlik ve ortaklık bulunuyorsa bunların kültürel sebeplerini ortaya koymak amaçlanmaktadır.

1. Araştırmanın Konusu

Bu çalışmada köklü ve zengin geçmişe sahip olan Türk dilinin güneydoğu grubuna ait olan Uygur Türkçesi ve güneybatı grubuna ait olan Türkiye Türkçesindeki kadın konulu atasözleri ile Türk dilinin kadim komşularından biri olan Çincedeki kadın konulu atasözleri kültürel açıdan karşılaştırmalı dil yöntemiyle incelenerek aralarındaki farklılıklar, ortaklıklar ve benzerlikler tespit edilecektir.

2. Araştırmanın Amacı

Türkiye Türkolojisinde Uygur Türkçesi üzerine yapılan çalışmaların sayısı son otuz yılda artmıştır. Bu çalışmalar genel olarak Uygur Türkçesinin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz dizimi ile ilgilidir. Fakat Uygur Türkçesinin ister Türkiye Türkçesi ister başka Türk lehçeleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmesine az rastlanmaktadır. Ayrıca Türk dilinin kadim komşularından biri olan Çince ile Türkçe üzerine yapılan karşılaştırmalı çalışmaların sayısı da çok azdır. Üstelik uzun geçmişten beri komşu olarak varlığını devam ettiren Uygur Türkçesi ile Çince üzerine karşılaştırmalı olarak yapılan çalışmalara da az rastlanmaktadır.

Gümümüzde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin işgalindeki Doğu Türkistan'da konuşulan Uygur Türkçesi ile Doğu Türkistan'da ulusal dil olarak dayatılan Çince üzerine karşılaştırmalı olarak çalışma yapmak hem Uygur Türkçesi dil bilginlerinin hem de Çinli dil bilginlerinin ilgisini çekmesi gerekiyordu. Fakat siyasi, ekonomik ve kültürel nedenlerden dolayı durum bu yönde gelişme göstermemiştir. Şunu özellikle belirtmek gerekir ki, Doğu Türkistan ve Çin'de Uygur Türkçesi üzerine yapılan bilimsel çalışmaların sayısı da az değildir. Ama bu çalışmaların tamamından Türkiye Türkolojisinin haberdar olması söz konusu değildir. Çünkü totaliter siyasi rejime sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti sosyologlar tarafından bilgi çağı ya da iletişim çağı olarak adlandırılan günümüz toplumlarında bile bilimsel bilgiler dâhil her türlü bilgi akışına engel olmaya çalışmaktadır. Çin devletinin Doğu Türkistanlılara yönelik aşırı sert politikasına rağmen Doğu Türkistan'daki Uygurlar ve diğer Türk toplulukları üzerinde farklı bilim dallarında yapılan bilimsel çalışmaların tamamına olmasa da bir kısmına hem basılı hem de dijital olarak iletişim ve internet imkânlarının getirdiği avantaj sayesinde erişim sağlanmıştır. Dil çalışmaları da bu olumlu durumdan nasibini almıştır. Bu durum Uygur Türkçesi üzerine bilimsel anlamda çalışmalar yapılmasına imkân sağlamıştır. Durum böyle olsa da Uygur Türkçesi ile ilgili, özellikle de dil bilimi açısından birçok çalışmanın ilerletilmesi ve tamamlanması icap etmektedir. Bu çalışmayla, özellikle de karşılaştırmalı dil bilimi açısından Uygur Türkçesinin aynı dil aile gruplarından ya da değişik aile gruplarından dilleri kapsayarak mukayeseli incelenmesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu çalışmanın genel amacı Türk, Uygur ve Çin toplumlarının kültürel kimlik okumalarını kadın konulu atasözleri üzerinden yapabilmek, toplumun temel taşı olan kadın cinsinin kültürde ve dilde nasıl var olabildiğini görmek, kültür aktarıcısı ve taşıyıcısı olan atasözleri üzerinden Türk, Uygur ve Çin toplumlarında kadının kültürü etkileme ve aktarmadaki vazifesi, kadının

toplumsal rolleri ve sorumlulukları, kadının toplumdaki konumu ve kadına bakış açısını anlamaktır.

Çalışmanın temel amacı ise Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çince'deki kadın konulu atasözlerini kültürel açıdan karşılaştırmalı dil yöntemiyle inceleyerek aralarındaki farklılıkları, ortaklıkları ve benzerlikleri tespit etmektir. Ayrıca bu dillerde kadınla ilgili benzer ya da ortak atasözleri bulunmadığı durumlarda ise Uygur Türkçesi- Türkiye Türkçesi veya Uygur Türkçesi-Çince olarak benzer ya da ortak atasözlerinin tespit edilmesi ve incelenmesi hedeflenmiştir. İlaveten, Doğu Türkistan ve Çin'de Uygur Türkçesi atasözleri üzerinde yapılan bilimsel çalışmalardan Türkiye Türkolojisinin yararlanması, genelde Türk Dünyası'nın büyük atasözü varlığının, özelde kadınla ilgili atasözü varlığının ortaya konması; Türkiye Türkleri ve Uygur Türklerinin kültür ve geleneklerindeki ortaklıkların saptanması, son dönemlerde Çinlilerin iddia ettiği gibi Uygur Türkleri ve kültürünün Türkiye Türkleri ve kültürü ile hiçbir ilgisi olmadığını temelsiz ve dayanaksız olduğunun kanıtlanması, bir dilin varlığını koruyarak devam ettirmesinde kültürel benzerlik ve ortaklığın siyasi ve coğrafi birliktelikten daha da etkili ve önemli olduğunu vurgulamak amaçlanmıştır.

3. Araştırmanın Önemi

Dil ve kültür arasındaki ilişki, geçmişten günümüze filozoflardan bilim insanlarına dek geniş bir kesimin ve değişik disiplinlerin ilgisini ve merakını uyandırmıştır. Bu ilgi ve merakın oluşturduğu bir disiplinler arası alan olarak kültür araştırmaları esasında Türk dil grubuna ait Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi ile Türk dilinin kadim komşularından biri olan Çince'deki atasözlerine yansıyan kadın tasavvurunun ve algısının tespit edilmesi, kültür ve dil faktörlerinin dile aksetme ve kalıplaşma biçimlerini keşfetmeyi sağlayacaktır. Ayrıca insan-dil-kültür bağlantısını kavrama konusunda etkili olacaktır. Çalışma sonucu edinilecek veriler sosyal bilimlerin karşılaştırmalı dil bilimi, kültür sosyolojisi gibi çeşitli alanlarına da veri akışı sağlayacaktır. Yine bu çalışmanın kaçınılmaz bir sonucu olarak kültür ve dil münasebeti kadınla ilgili atasözleri üzerinden bir daha sorgulanmış olacaktır. Bu yaklaşımla, farklı disiplinlerde tartışılan ve dili merkeze alan pek çok konunun anlamsal açıdan değerlendirilmesine olanak tanıyan farklı bir bakış açısı kazanmak mümkündür. Bunlarla birlikte, insan-dil-kültür münasebeti içinde Türkiye Türkleri, Uygur Türkleri ve Çinlilerin dünya görüşünün sorgulanması, kadın tasavvurunun ve algısının dil içi dünya görüşünün oluşmasındaki rolünün ortaya konulması açısından önemlidir. Yok olmakla karşı karşıya kalan Uygur Türklerinin somut olmayan kültür zenginliklerinden biri olan atasözlerinin Türkiye bilim camiasında

kısmen de olsa kayıtlara alınması, daha önce konuyla ilgili ikiden fazla dili içeren araştırmanın az bulunması bu çalışmayı önemli ve etkin kılacağı düşünülmektedir.

4.Varsayımlar

Bu araştırmada kültürün ulusal özelliğiyle beraber evrensel özelliğinin de olabileceği, dilin kültürün taşıyıcısı olduğu kadar kültürün de dilin ruhu ve bu ikisi arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisinin söz konusu olabileceği, ilgili dillerdeki kadın temalı atasözlerine dair literatürün tamamı elde edilerek, çalışmanın başarılı bir şekilde tamamlanmasına katkı sağlayacağı; aynı dil grubuna ait Uygur Türkçesi ve Türkçedeki kadın konulu atasözleri arasında farklılıklardan ziyade daha çok ortaklık ve benzerlik göstereceği; Türk dilinin bu iki önemli kolları ile Türk dilinden hem alfabe olarak, hem yazı olarak hem yapı olarak tamamen farklı olan Çincedeki kadınla ilgili atasözleri arasında ortaklık ve benzerlikten ziyade daha çok farklılık tespit edileceği varsayılmaktadır. Bunun dışında Türk dilinin bu iki lehçesindeki kadınla ilgili atasözleri ile Çincedeki kadınla ilgili atasözleri arasında benzerlik görülse de bu benzerliklerin sadece bağlamsal olabileceği, Uygur Türkçesinin kendi varlığını koruyarak devam ettirmesinde mekânsal ve siyasal birliktelikten ziyade kültürel benzerlik ve ortaklık unsurların daha da etkili olabileceği varsayılmaktadır.

5. Sınırlılıklar

Bu çalışma Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çincedeki atasözleriyle ilgili yazılan kimi kitaplarda, bilimsel makalelerde, basılı ve dijital dergilerde neşredilen eserlerdeki kadın konulu atasözleri ve bu diller üzerine gerçekleştirilen genel literatür taraması sonucu oluşturulan örnekler ve ifadeler ile sınırlıdır. Çincedeki atasözlerini Türkiye Türkçesine tam ve olduğu gibi aktarma konusunda ortaya çıkan zorluklar çalışmamızın düzgün bir biçimde yürütülmesine bazı sınırlamalar getirdiğini belirtmek durumundayız. Bu bağlamda, Çincedeki atasözlerinin aslına uygun bir şekilde Türkiye Türkçesine aktarmaya özen gösterilmiştir.

6.Tanımlar

Dil

Dil, insanların iletişim kurmasını sağlayan doğal bir araç, kendi yasaları olan ve sadece bu yasalara göre gelişen canlı bir organizma, bilinmeyen zamanlarda ortaya çıkmış gizli anlaşmalar sistemi, seslerden örülmüş sosyal bir müessesedir (Ergin, 2009, s. 1).

Dil bilgisi

Dil bilgisi öbür adıyla gramer, bir dile ait zaman dâhilinde gelişmiş olan kurallar bütünüdür. Bunları dilin iç denetim sistemi ya da iç yasası diye adlandırmak da mümkündür. Bu kurallar bütünü zaman içerisinde dili inceleme alanlarından biri durumuna gelmiştir. Zaman içerisinde dil bilgisi, belli bir dile odaklanarak o dilin ses, biçim, kelime ve cümle yapısını tüm kurallarıyla inceleme uğraşının adı olmuştur (Demirci, 2021, s. 17).

Dil bilimi

Dil biliminin gerçek ve biricik konusu, kendisi kullanılarak kendisi için çalışılan dildir (Saussure, 1996, s. 232). Dil bilimi (linguistics), dillerin zaman içerisinde doğuşu, gelişimi, yayılışı ve bu zaman içindeki değişimleri üzerine inceleme yapar. Kısacası, tüm dil çalışmalarının en son ve en muhtevalı durumudur (Demirci, 2021, s. 20). Dil biliminin amacı dilde doğrulama, kural koyma ya da düzeltme yapmak değil, mevcut nesnel gerçekliği analiz etmektir (Eker, 2005, s. 31).

Atasözü

Uygur Türkçesinde Makal Temsil (ماقال-تەمسەل), Çince'de « 谚语 » (yan Yu) olarak adlandırılan atasözünü Ömer Asım Aksoy şöyle tanımlar: “Atalarımızın uzun tecrübelerle istinat eden yargılarını genel kural, bilgece düşünce ya da öğüt olarak düstur hâle getiren ve kalıplaşmış biçimleri bulunan halkça ya da milletçe içselleştirilmiş özsözlerdir” (Aksoy, 1988, s. 37). Ömer Faruk Akün’e göre atasözü şu şekilde tanımlanır: “Halkça söyleneni kendi içinde kapalı bir anlatımı olan, öğretici bir içeriğe ve daha yüksek bir biçime sahip halk deyişidir” (Oy, 1972, s.1). “Bir halkın değer yargılarını anlatan, halkın yüzyıllar boyunca yaşadığı deneyimlerinden esin alınarak söylenmiş, gözlemlerini ve o halkın yargılarını, düşüncelerini, eleştirilerini ve gözlemlerini anlatan (Çotuksöken, 1994, s. 7), “ecdatlarımızdan bize miras kalıp net olarak kim tarafından söylendiği belli olmayan anonim, hayat deneyimlerinden doğmuş, öğüt, ders ve fikir veren hüküm tarzında (cümle şeklinde)özlü bir sözlerdir” (Karataş, 2004, s. 56; Yıldırım, 2010, 5).

Kültür

“Kültür, genler vasıtasıyla aktarılmayan her şeydir” diyen ve bütüncül bir tanım yapma girişiminde bulunan E. B. Tylor’a göre, “Bilgi, inançlar, sanat, etik, ahlak, yasalar, gelenekler ve bireylerin toplumun üyeleri olarak edindikleri diğer tüm yeti ve alışkanlıkları kapsayan karmaşık bir bütündür” (Eagleton, 2005, s. 46; Turhan, 1987, s.36; Güvenç, 2002, s. 102).

Kültür, insan eylemlerinin tümü olan dil, inanç sistemleri, tarih, gelenek ve göreneklerin toplamı; bir topluma ait tüm maddi ve manevi değerlerin bütünüdür (Bostancı, 1995, s.18). Bir toplumun nasıllığını gösteren en yalın kavram olan kültür, cemiyetin resmini yansıtmaktadır. Kültür insani bir eylem alanı olduğu için, sürekli olarak insanlar tarafından şekillendirilir. İnsan tarafından ortaya konulan ve insanda var olan tüm gerçekliği ifade eder. Dolayısıyla kültür, insan dünyasındaki her şeyi, yani insan varoluşunda gördüğümüz her şeyi taşımak olarak anlaşılabilir (Alver, 2010, s. 5).

Yeni Uygur Türkçesi

Yeni Uygur Türkçesi, Doğu Türkistan, Özbekistan, Kazakistan, Türkiye, Suudi Arabistan ve Türkmenistan'da konuşulmaktadır. Çin devletince Xinjiang olarak adlandırılan Doğu Türkistan'da Uygur Türkçesini konuşanlarının sayısı Çin makamlarının açıkladığına göre 8,345,622'dir.² Fakat Uygur diasporası Çin makamlarının Uygur nüfusu ile ilgili verdiği rakamı kabul etmemektedir. Uygur Akademisinin Doğu Türkistan'daki Uygur nüfusu üzerinde yaptığı çalışmasına göre, Doğu Türkistan'da yaklaşık 20 milyon Uygur yaşamaktadır.³ Doğu Türkistan'daki Uygur, Kazak gibi Türk nüfusu, Doğu Türkistan kaynaklarının tahminlerine göre bugün 30 milyondan fazladır.⁴

Çağatay Türkçesinin devamı sayılan Yeni Uygur Türkçesinin ağızları konusunda farklı görüşlerin olduğunu söyleyebiliriz. G. Garring Yeni Uygur Türkçesinin Kuzey ve Güney ağızlara ayrıldığını dile getirirken A.N. Borovkov Güney ağızı, Kuzey ağızı, Lopnor ağızı ve Kansu ağızı olmak üzere dört ağız olduğunu söylemiştir (Kaydarov, 1963, s. 207).

Li Jing Wei, Uygur ağızlarını şu şekilde ayırmıştır (Emet, 2008, s. 66):

Merkezi Ağız Grubu: Ürümçi ağızı, Kumul ağızı, Turpan ağızı, İli ağızı, Kaşgar-Atuş ağızı, Tarım alt-ağızı, Moğal alt-ağızı, Kuça alt-ağızı.

Hoten Ağız Grubu

Lopnor Ağız Grubu

² <http://tjj.xinjiang.gov.cn/tjj/rkjyu/202006/a3217a0ca4df493c960de1a0e2bcf4fe.shtml>. [Erişim: 2 Eylül 2021]

³ <https://akademiye.org/tr/nüfus>, [Erişim: 2 Eylül 2021]

⁴ <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2404>, [Erişim: 2 Eylül 2021]

Rıdvan Öztürk Yeni Uygur Türkçesi ağızlarını Merkezi Ağız, Hoten Ağzı ve Lopnor Ağzı olmak üzere üçe (Öztürk, 1997, s. 2), Erkin Emet ise Kaşgar, Hoten, Lopnor ve Kumul Uygur Ağızları olmak üzere dörde ayırır (Emet, 2008, s. 68). Yeni Uygur Türkçesinin Merkezi Ağız, Hoten Ağız ve Lopnor Ağız şeklinde üçe ayrılması yönündeki görüş ise en yaygındır.

Çince

Çince, Han Çinlilerinin kullandığı dildir ve aynı zamanda Çin'in ulusal dilidir. Çince dünyada en çok konuşulan dillerden biri olup genelde Çin'de yaygındır. Yurtdışındaki birçok Çinli Çinceyi ana dili veya yabancı dili olarak da kullanır. Çincenin uzun bir geçmişi olup oluşma yaşı doğrulanamasa da Yin ve Shang dönemine ait *Kehanet kemiği yazısı* 'ndan itibaren en az 3.500 yıllık bir geçmişe sahiptir. Modern Han ulusunun ortak dili olan Çince, son bin yılda yavaş yavaş Çincenin kuzey lehçesi temelinde şekillenmiştir. Modern Çincenin standart dili, Çin Halk Cumhuriyeti'nde *Mandarin* olarak adlandırılır. Standart dilin (普通话-putonghu) tanımı “standart ses olarak Pekin fonetiği, temel lehçe olarak kuzey lehçesi ve gramer kuralları olarak tipik modern yerel yazılarla birlikte Han milletinin ortak dili” dir (Rui, 2009).

Çinli dil bilimciler standart Çince (Mandarin) ve lehçelere sahip olan Çağdaş Çincenin lehçelerini Kuzey lehçesi, Wu lehçesi, Xiang lehçesi, Gan lehçesi, Ke jia lehçesi, Min lehçesi ve Yue lehçesi olmak üzere yediye ayırırlar. İlaveten bu lehçeler birçok şiveleri de barındırmaktadır.

Çağdaş Çincenin özellikleri şu şekilde özetlenebilir:

1. Ses: Çince tonları vardır. Çince hecelerin perde değişikliklerinin hepsinin ayırt edici bir anlamı vardır. Örneğin, Mandarin dilindeki “妈、麻、马、骂” kelimelerin baş harfleri ve ünlüler aynıdır. Baş harfleri hem /m/ hem de sonları /a/dır. Ama ton farklı, anlam farklı ve dört farklı Çince karakterle yazılır. Mandarin dilinde sadece dört ton olduğu için anlamı ayırt etme görevi, baş harflerden ve sonlardan çok daha ağırdır.

Çince güçlü hecelere sahiptir. Çince heceler temel ideografik birimdir. Genel olarak, her hecenin anlamı vardır. Ses ve anlamın en küçük kombinasyonu, temelde tek bir hecedir ve heceler arasında net sınırlar vardır. Çince hecelerin yapısı basit ve düzenlidir. Her hece üç bölüme ayrılabilir: baş harfler, son harler ve tonlar.

2. Kelime Özellikleri: İki heceli kelimeler baskındır. Eski Çince esas olarak tek heceli kelimelerdir; Modern Çince iki heceli kelimeler hâkimdir. Modern Çince yaygın olarak en sık kullanılan 8000 kelimenin istatistiklerine göre bunların %71'i çift heceli kelimeler, %26'sı

tek heceli kelimeler ve 3% oranında üç, dört ve beş gibi çok heceli kelimelerdir (bu kelimeler temelde yabancı kelimelerdir). Ancak günlük konuşma dilinde kelime kullanım sıklığına bakıldığında, tek heceli kelimelerin çift heceli kelimelere göre çok daha fazla olduğu görülür. Tek heceli kelimelerin kullanım sıklığı %61, çift heceli kelimelerin kullanım sıklığı ise sadece %37'dir.

Birleşik kelimelerin mutlak üstünlüğü vardır. Kelimeleri oluşturma'nın birçok yolu vardır. Modern Çince, temel olarak yapısal biçim açısından bileşik sözcüklerdir. Dünyada bilinen dillerde başlıca üç kelime oluşturma yöntemi vardır: örtüşen kelime oluşumu, türetilmiş kelime oluşumu ve uyumlu kelime oluşumu. Bu üç kelime oluşturma yönteminin tümü Çince'de mevcuttur. Biri örtüşen kelime oluşumu, yani aynı kelime kökünü tekrarlayarak kelimeleri oluşturmaktır. “妈妈 (anne), 轻轻 (nazikçe), 偏偏 (kısmî)” vb. Diğer türetilmiş kelime oluşumu, yani bir kelime, gerçek anlamı olan bir kök ve nispeten hayali bir anlamı olan bir ekten oluşur. “老鼠 (fare), 第一 (birinci), 刀子 (bıçak), 木头 (tahta), 盖儿 (örtü)” vb. Birleşik kelime oluşumunda ise bir kelime, gerçek anlamı olan iki veya daha fazla kökten oluşur. “打造 (yapmak)、深造 (ileri çalışmak), 美丽 (güzellik), 缩小 (indirgeme), 车辆 (araç), 博物馆 (müze)” vb. İngilizce ve diğer dillerde pek çok türetilmiş kelime oluşumu vardır, ancak Çince'de bu tür kelime sayısı çok azı vardır ve bunlar kesinlikle çekim değildir. Birleşik kelime oluşumları ise diğer dillerde nadirdir ancak çoğu Çince'dedir ve birçok içyapı türü vardır. Dilcilere göre Çince bir “parataksis”⁵ dilidir. İngilizce gibi Batı dilleri “hipotaksis”⁶ dilleridir. Birçok Çinli araştırmacı, Çince dil yapısının “parataksis” özelliklerine sahip olduğuna ve çeşitli kelime kombinasyonlarını yansıtmak için daha çok anlamsal eşleşmeye dayandığına inanıyor. Çincenin bu parataksis özelliği geleneksel Çin düşünce özellikleriyle yakından ilişkilidir. Çincenin parataksisi, eski Çince'de açıkça ifade edilmiştir. Önce birkaç modern Çince örneğine bakalım.

Kelime Türleri Sorunu: konuşma sorunu, Çince dil bilgisinde eski ve zor bir sorundur. Zorluğun nedeni, Çincenin morfolojik işaretlerden yoksun olmasıdır. Bir kelimenin isim mi fiil

⁵ Parataksis (Yunanca: παράταξις, “yan yana koyma eylemi”; παρα, para “yanında” + τάξις, táxis “düzenleme”), yazılı veya sözlü olarak, kısa, basit cümleleri tercih eden, bağlaçsız veya koordine edici, ancak bağlaçsız bir edebi tekniktir. Sentaksis ve hipotaksis ile zıtlık gösterir, [Erişim: 3 Eylül 2021]

⁶ Hipotaksis, işlevsel olarak benzer ancak “eşit olmayan” yapıların dilbilgisel düzenlemesidir (Yunanca hypo- “altında” ve taxis “düzenleme”); bazı yapılar bir cümle içinde diğerlerinden daha fazla öneme sahiptir, [Erişim: 3 Eylül 2021]

mi yoksa sıfat mı olduğuna karar vermek bazen zorlaşır. Bu nedenle karar verme kriterleri ya da standartları arasında birçok büyük anlaşmazlık olmuştur. Yapısalcı dil bilgisi okulu gibi Batılı biçimci dil okullarının etkisiyle, geçmişte anlamın bir standart olarak kullanılabileceği kabul edilmiyordu. Aslında modern Çince kelimelerin birleşimi, fiil ve sıfatların esnek kullanımı ve isimlendirilmesi gibi sorunlar hakkında yargıda bulunmak zordur.⁷

Örneğin, (自动) “otomatik” sözcüğü aşağıdaki iki durumda görülebilir:

1. Fiil önünde

(自动避开) otomatik kaçınma, (自动降级) otomatik inme

2. İsim önünde

(自动电梯) otomatik asansör, (自动门) otomatik kapı

Kelime formları tamamen aynı olmasına rağmen, Çince konuşurlar iki durumda “otomatik” etkinin farklı olduğunu açıkça hissedeceklerdir. İlk durumda “otomatik”, sonraki eylemlerin bir yolu ve biçimi anlamına gelirken, ikinci durumda “otomatik”, sonraki şeylerin özellikleri anlamına gelir. İnsanlar, Çincedeki kelimelerin esnek kullanımını parataksis aracılığıyla değerlendirir. Çünkü bir sözcüğün “esnek kullanımı” başlangıçta biçimini hiç değiştirmeden yalnızca belirli bir tür özelliği olan ancak geçici olarak başka tür bir sözcüğün özelliğine sahip olan bir sözcüğü ifade eder. İnsanlar parataksis düşüncesine dayalı olarak bir kelimeyi esnek bir şekilde kullanırlar; benzer şekilde, insanlar bir kelimenin tam anlamını anlar ve onu bir kelime olarak görürler, yine parataksis düşüncesine dayanırlar.

Çinceyi iki açıdan konumlandırabiliriz. Dil bilgisel yapıya göre dünyadaki diller üç türe ayrılabilir: Tek heceli (Ayrımlı) diller, Eklemeli diller (Bitişimli, Bitişken ve Bağlantılı diller), Çekimli (Bükümlü) diller. Çince, tek heceli dillerin en büyük temsilcisidir. Dillerin akrabalığına göre dünyadaki diller kabaca Çin-Tibet, Hint-Avrupa, Ural, Altay, Sami, Kafkas, Dravid, Malay-Polinezya Dil ailesi, Güney Asya dil ailesi ve diğerleri şeklinde ayrılabilir. Dil grupları ve diller bakımından Çince Çin-Tibet dil ailesine aittir. Çince uzun bir geçmişi, derin ve son derece zengin kültürel çağrışımları olan Çin-Tibet dil ailesinin en eski dilidir.⁸

⁷ <https://baike.baidu.com/item/汉语/22488993> [Erişim: 3 Eylül 2021]

⁸ <https://baike.baidu.com/item/汉语>, [Erişim: 3 Eylül 2021]

Dünyadaki diğer dillerle karşılaştırıldığında, Çincenin kendine has özellikleri vardır. Kelimelerin yapısal özelliklerine göre Çince kelimeler cümle içinde kullanıldığında dil bilgisel ilişkileri ifade eden çekimler yoktur. Söz dizimsel yapının anlatımı açısından, Çince dil bilgisel ilişkiyi kelimelerin morfolojik değişimleriyle değil, işlevsel kelimeleri ve kelime düzeni yardımıyla ifade eder. Kelimelerin sırası çok katıdır ve gelişigüzel değiştirilemez. Çince tonal bir dildir. Eski Çince “ping (平), shang(上), qu(去) ve ru(入)” olmak üzere dört ton vardır; Modern Çince de dört ton “yinping (阴平), yangping (阳平), shangsheng(上声) ve qusheng (去声)” vardır (Nian ve Li, 2004, s. 111).

Örneğin, “sayı” (数) üçüncü ton ile telaffuz edildiğinde “sayıyı kontrol et, dördüncü ton ile telaffuz edildiğinde ise “sayı” anlamına gelir. (好) “iyi” kelimesi üçüncü ton ile telaffuz edildiğinde (美好) “iyi”, dördüncü ton ile telaffuz edildiğinde ise (爱好) “hobi” anlamına gelir; (买烟) “sigara satın al” ve (卖盐) “tuz sat”, (化) “güzelleştir” ve (梅花) “erik”, (简短) “kısa” ve (间断) “aralıklı” ve benzerlerinin hepsi farklı tonlardaki farklı kelimelerdir.

Fonetik ve anlam uygunluğu açısından Çince, birden fazla kelimeye (morfemler) karşılık gelen bir hece ile karakterize edilir. Birden fazla kelime aynı telaffuza ya da eş sese sahip olduğundan, anlam belirsizliği yalnızca sese bağlı olarak ortaya çıkabilir ve bazı özel durumlarda anlam bilimi tek başına duyulan sesle kavranamaz. Örneğin, dil bilimci Zhao Yuanren *Dil Sorunları* adlı eserinde *Yi Teyzenin Hikâyesi*’ni (漪姨的故事) örnek verir: 漪姨倚椅，偌偌，疑异疫，宜诣医，医以宜以蚁胰医姨。医以亿飞飞亿蚁。亿蚁殖，蚁胰溢。医以亿蚁溢胰医姨，姨疫以医。姨怡怡，以夷衣贻医。医衣夷衣，亦怡怡。噫！医以蚁胰医姨疫，亦异矣；姨以夷衣贻医，亦益异已矣！ bu kelimelerin hepsi “Yi” olarak telaffuz edilir, fakat tonları farklı olduğundan anlamları da farklıdır.

Çince Karakterler

Çin uygarlığı Sarı Nehir Havzasında doğmuş ve bağımsız olarak gelişmiştir. Çin uygarlığının önemli sembollerinden biri olan Çince karakterler de bağımsız olarak üretilmiştir. Mısır kutsal yazısı, eski Sümer yazısı, ilkel Elan yazısı ve Girit yazısı ile birlikte dünyanın en eski yazılardandır. Genellikle Çince karakterlerin resimlerden kaynaklandığına inanılır ancak şu ana kadar ortaya çıkarılan kültürel kalıntılarda Çince karakterlerin öncülü olan resim ve

resimli metinlere rastlanmamış olduğundan, Çince karakterlerin kökeninin üst sınırını belirlemek zordur (Nian ve Li, 2004 s. 112).

Avrupa ve Amerika'daki bazı eski yazıların bu süreci yaklaşık olarak Neolitik Çağ'da başlamış ve tarihsel dönemin başında sona ermiştir. Edinilen bilgilere göre alt ve üst sınırları açısından Çince karakterlerin üretimi de bu dönemde gerçekleşmektedir. Öne sürülebilecek dayanak ise Çin'in Henan eyaleti Wuyang bölgesi Jiahu'da ortaya çıkarılan kaplumbağa kabukları ve bireysel taş aletler üzerindeki yirmiden fazla oyma semboldür. Bu semboller ise erken Neolitik döneme ait olan M.Ö. 6000 yılına dayanmaktadır. Bu dönem geçici olarak Çince karakterlerin kökeninin üst sınırı olarak kullanılabilir. Teorik olarak, Çince karakterlerin kökeninin üst sınırı bundan daha erken olabilir ve yeni arkeolojik kanıtlar keşfedildiğinde yukarı doğru taşınacaktır. Çince karakterlerin kökeninin alt sınırına gelince, *Xiaotun Yinxu Kehanet kemiği yazısı*'ndan⁹ çıkarım yapabiliriz. Resimli karakterler, kaplumbağa kabukları ve taş oymaları "kelime-hafızalı" karakterlere dönüştüğünde, Çince karakterler dağınık ve bireysel karakterlerden yavaş yavaş belirli bir sayıya kadar birikir ve sonrasında yapay normlardan geçerek bir yazı sistemi hâline gelir. *Xiaotun Yinxu Kehanet kemiği yazısı* zaten Çinceyi tam olarak kaydedebilen bir yazı sistemidir. Bu sistemin oluşumunun başlangıcı Xia (M.Ö.2700-M.Ö.1600) ve Shang Hanedanlığında (M.Ö. 1600 – M.Ö. 1046) olmalıdır. Xia Hanedanlığı'nın Çin'de tam bir soyu aktaran ilk hanedan olduğu eski tarihî belgelerden de görülebilir. O zaman, Çince karakterlerin birikmeye başladığı zamanın M.Ö. 2100 civarında yaz başlangıcı olduğu tahmin edilebilir. Bu şekilde, Çince karakterlerin ortaya çıkma süreci yaklaşık M.Ö. 6000'den yaklaşık M.Ö. 2100'e kadardır. Bugün görülebilen en eski Çince karakterler *Yin ve Shang Kehanet kemiği yazısı*'dır. O zamandan bu yana Batı Zhou Hanedanlığı Yazıtları, Bahar ve Güz devresi Yazıtları, Savaşan Devletler Dönemi karakterleri, Qin Hanedanlığı'nın küçük mührü, Han Hanedanlığı'nın resmî yazısı ve Wei (M.Ö. – M.Ö. 225) ve Jin Hanedanlıklarından beri kullanılan düzenli yazıdır (Zhong, 2014, s. 112).

Tarihsel evrimden başlayarak, Çince karakterler iki ana aşamaya ayrılabilir: Kehanet kemiği yazısı, Qin Hanedanlığı'ndaki küçük mühürler, yaygın olarak eski Çin karakterleri olarak bilinir. Qin ve Han resmî yazılarından bu yana ise genellikle modern Çince olarak bilinir.

⁹小屯殷墟甲骨文: Çin'deki geç Shang Hanedanlığı'nın (MÖ 14. yüzyılın sonlarından MÖ 11. yüzyılın ortalarına) başkenti olan Henan Eyaleti, Anyang, Xiaotun'daki Yin Harabelerinden ortaya çıkarılan kaplumbağa kabuğu ve hayvan kemikleridir, [Erişim: 3 Eylül 2021]

Antik ve modern Çince karakterler arasındaki önemli fark, yazı birimi vuruşlarının oluşumudur. Antik yazı aşamasında Çince karakterlerin yazı birimi çeşitli çizgilerdir. Bu çizgiler nesnelerin şeklinin değişmesiyle bükülerek veya esnetilerek oluşturulur. Bu çizgilerden oluşan Çince karakterlerin belirgin grafikleri vardır. Li ve Kai aşamalarındaki mevcut karakterlerin yazı birimleri çeşitli vuruş türleridir. Doğal gelişim ve insan yapımı standartlardan sonra, bu vuruşlar yavaş yavaş üslup olarak sabitlenmiş, sayıları sınırlı ve yazılı olarak standartlaşmıştır. Bu vuruşlarla yazılan Çince karakterlerin orijinal grafikleri solmuştur. Hâlihazırda kullanılan Çince karakterlere biçim ve yapı açısından modern Çince karakterler denilmektedir (Cai, 2011, s. 34).

İdeografik karakterlerin bir temsilcisi olarak, Çince karakterlerin biçimi ve anlamı yakından ilişkilidir. Antik yazı aşamasında, Çince karakterlerin oluşumu için dört ana yöntem vardır: Piktogramlar (象形), Şeylere Atıfta Bulunma (指事), Anlamı Bilme (会意) ve Piktofonlar (形声). Piktogram, şeylerin dış özelliklerinin açıklamasıdır. Örneğin, kehanet kemiği yazıtlarındaki “象” (fil), onun hortumunu vurgular ve “鹿” (geyik) çift boynuzlarını vurgular. Şeylere Atıfta Bulunma ise soyut semboller veya piktograflar temelinde soyut semboller ekleyerek tarif edilmesi zor olan şeyleri ve yerleri ifade eder. Örneğin, “iki” (二), soyut sembollerle anlam bilgisini iletmek içindir ve “ben” (本), “ağaç”ın (木) kökünün konumunu belirtmek için “ahşabın” alt kısmına yatay bir çizgi eklenmesi anlamına gelir. Anlamı Bilme, yeni bir anlam ifade etmek için iki veya daha fazla kelimeyi bir araya getirmektir. Örneğin, “toz” (尘); “küçük” (小) ile “toprak” (土) karakteri kullanılarak “toz” (尘土) kelimesi ortaya çıkar.

Piktofoni, bir kelimenin anlamını ifade etmek için anlam kategorilerini temsil eden bileşenlerin ve sesleri temsil eden bileşenlerin bir kombinasyonudur. Örneğin; “Elbise” (袍), anlamı belirtmek için “giysiler (衣)” kelimesi kullanılır ve telaffuzu belirtmek için “çanta” (包, bao diye telaffuz edilir) anlamına gelen kelime kullanılır. Dört karakter oluşturma yönteminden ilk üçünde fonetik bileşen yoktur ve karakterin şekli doğrudan kelimenin anlamı ile ilgilidir. Dördüncü tip fonetik bileşenlerin katılımına sahip olmasına rağmen hâlâ ana rolü oynayan ideografik bileşendir. Uzun geliştirme sürecinde, Çince karakterlerin anlam temelli konfigürasyonunun özelliği değişmemiştir.

Çince karakter kaydetme birimi söz konusu olduğunda, Çince karakterler “hece-morfem” yazımına aittir. Başka bir deyişle, normal koşullar altında, bir Çince karakter bir heceyi hatırlar

ve bir hece genellikle bir biçimbirimi temsil eder. Örneğin, “一” (bir)kelimesi “yi” hecesini kaydeder ve bu hece “一” biçimbirimini temsil eder. Şekildeki noktalar söz konusu olduğunda, Çince karakterler iki boyutlu bir düzlemde oluşturulur. Bu iki boyutlu alan, Çince karakter bileşenlerinin birleşimi için birçok ayırt edici faktör sağlar. Farklı bileşenlerin farklı Çince karakterlerle birleştirilmesine ek olarak, aynı bileşen farklı Çince karakterler de oluşturabilir.

Çince karakterlerin Çin kültürü ile çok yakın bir ilişkisi vardır. Çin kültürünün önemli kültürel öğelerinden sadece biri değil, aynı zamanda Çin kültüründeki diğer kültürel öğelerin de taşıyıcılarıdır. Çince, Çin kültürünün önemli bir içeriğidir. Her şeyden önce, Çinlilerin doğuşu, Çin kültürünün doğuşu anlamına gelir. İnsanoğlunu binlerce hayvan türünden ayıran temel özelliği dildir. İnsanlar ancak dil ile birbirleriyle iletişim kurabilir, organize toplumsal yaşama girebilir ve “kültürel” insan olabilir. Bu açıdan bakıldığında, Çin kültüründe kültürel bir fenomen olarak Çin’in konumu oldukça önemlidir. Çin’in uzun tarihi, Çin kültürünün uzun bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. İkincisi, Çince, Han halkının yarattığı bir kültürel varlıktır. Farklı milletlerin farklı dilleri vardır ve farklı diller farklı dil geleneklerini temsil eder. Çin dili, kendine özgü kültürel formuyla Çin kültürünün önemli bir özelliğini oluşturur. Örneğin, Çince pek çok sesteş sözcükler vardır ve sonuçta ortaya çıkan eş sesli vurgulu ve eş seslilikten kaçınma gibi dil gelenekleri Çin kültürünün önemli bir içeriği hâline gelmiştir. Çince karakterler de önemli Çin kültürel fenomenleridir. Her şeyden önce, Çince karakterlerin ortaya çıkması Çin kültürünün bir sonucudur. Çince karakterlerin kendileri Çin kültürünün bir parçasıdır. Her milletin yazısının kendine has özellikleri vardır ve farklı yazı yapıları farklı kültürel çağrışımları yansıtır. Her millet kendi yazılarının özelliklerine göre birçok kültürel etkinlik oluşturur. Çince karakterlerin ayrılıp birleştirilebilen fiziksel özelliklerine göre Han milleti, soyadı tabularında benzersiz anagram oyunları ve eksik kalem tabuları yaratır; Çince karakterlerin iki boyutlu konfigürasyonunun özelliklerine göre benzersiz Çin kaligrafi sanatı ve Çince karakterlerden oluşan mühür sanatı oluşur. Doğrudan türetilen kültürel fenomenler, Çince karakterleri tüm Çin kültür sisteminin vazgeçilmez ve önemli bir bileşeni hâline getirir. Çince karakterler, Çin kültüründeki diğer kültürel öğelerin ana taşıyıcısıdır. Çin kültürünü

kaydederler, Çin kültürünün kodudur ve Çin kültürel aktarımının aracıcılarıdır. Çin kültürünün gelişimini büyük ölçüde desteklemişlerdir.¹⁰

Çince karakterler, insanların zihinlerindeki fikirleri ancak Çince karakterlerin yayılması yoluyla iletebilir. Kültür ancak zaman ve mekânı aştığında iletebilir, geliştirilebilir ve hayatta kalabilir. Çin kültürel davranışlarının ortaya çıkması çoğunlukla Çince karakterlere dayanmaktadır. Çince karakterlerin gelişimi; insanların düşünce, çeşitli sosyal yaşam, edebiyat ve sanat üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, lehçelere dayalı yerel halk sanatının oluşumu, gelişimi ve büyük ölçüde zenginleşmesi için koşullar sağlayan birçok Çin lehçesi vardır. Çince dil bilgisel morfolojik değişikliklerin olmaması, palindrom yapmak için uygun koşullar sağlar. Bu nedenle Çin palindrom şiirleri özellikle zengindir. Örneğin, Çin kültür tarihinde önemli bir kültürel olgu vardır: Ayırık dil; yani Orta Çağ ve modern zamanların tarihinde, insanlar eski yerel dilde konuştu ve Qin öncesi dönemi taklit eden klasik Çince ile yazdı. Ayırık dil, kültürün yayılmasının ve gelişmesinin önünde bir engeldir. Modern zamanlarda ortaya çıkan Yeni Kültür Hareketi, doğrudan “klasik Çinceyi kaldır ve yeni lehçeyi uygula” ve “Elimle yazarım ve konuşurum” gibi sloganlar ortaya atmıştır. O andan itibaren, Çince yazı dili yerel olarak değiştirildi ve standart dile ulaşıldı. Bu, Çin kültürünün Çin dilinin (çoğunlukla yazılı dil) gelişimi üzerindeki etkisinin tipik bir örneğidir (Shixia, 2018, s.11).

Çin kültürünün Çince karakterler üzerindeki etkisi de çok önemlidir. Çin kültürünün gelişimi, sürekli olarak Çince karakterlere yeni gereksinimler getirir ve Çince karakterlerin sürekli gelişimini teşvik eder. Çince karakterler Çinceyi kaydetmeye hizmet eder. Zhou ve Qin dönemlerinde çok sayıda Çince kelime hazinesi türetildi ve orijinal Çince karakterlerin kullanılması yeterli değildi. Bu da çok sayıda Çince karakterin ortaya çıkmasına neden oldu. Modern bilim ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte çok sayıda kimyasal element keşfedilmiştir. Bu kimyasal elementlerin isimlerini kaydetmek için birçok yeni Çince karakterler oluşturulmuştur. Çince karakterlerdeki her büyük değişiklik, belirli bir kültürel arka plan altında üretilir. Qin Hanedanlığı dünyayı birleştirdikten sonra, kültürel birleşmeyi sağlamak için aynı yazıyı yazma politikası uygulandı ve Qin Hanedanlığı'nın küçük mühürleriyle bağdaşmayan altı dilin biçimleri kaldırıldı. Çince karakterlerin biçimi sıkı bir şekilde düzenlendi. Çin Halk

¹⁰ <https://www.wenmi.com/article/poadzn0013fm.html> 简论汉字的文化内涵 2019-03-13, [Erişim: 2 Eylül 2021]

Cumhuriyeti kurulduktan sonra, geleneksel Çince karakterlerin öğrenilmesi, ezberlenmesi, tanınması ve okunması zor olan sorunları çözmek için “Basitleştirilmiş Çince Karakterler Planı” uygulandı ve Çince karakterlerde kapsamlı bir reform ve düzenleme yapıldı. Bu reformun Çince karakterlerin geliştirilmesi ve kullanımı üzerindeki etkisi çok büyüktür. Dilin çeşitli unsurları arasında, kelime hazinesi kültürle en yakın ilişkiye sahiptir. Sözcüklerin kökeni, sözcük dağarcığının gelişimi, sözcük anlam sistemi ve Çincenin bölgesel farklılıklarının tümü zengin kültürel çağrışımları yansıtır. Çincenin etimolojik anlamı, eski Çinlilerin geleneksel fikirlerini içerir. “囡” (baca), “蒾” (soğan), “窗” (pencere) ve “聘” (akıl) aynı kökten gelen kelimeler grubudur. “囡” (baca) duman için bir geçittir. “蒾” (yeşil soğan) Yeşil soğanın özelliği, yaprakların merkezi kontrolüdür. “窗” (pencere) hava için duvarda bir deliktir. “聘” (akıl) insanların duygularını kabul etmek anlamına gelir. Buradan eski insanların akıllılık anlayışını öğrenebiliriz, onlar akıllılığın dış dünyanın duygularının içsel anlayışı olduğuna inanırlardı.

Kültürün gelişimi ve değişimi, her dönemin söz dağarcığına doğrudan kaydedilir. Belirli bir dönemde belirli bir alandaki kelime dağarcığının yoğunluğu, alanın kültürel çekirdeğe olan yakınlığını yansıtmakta ve aynı zamanda bu alana ilişkin insan anlayışının derinliğini de yansıtmaktadır. Çeşitli kelime türlerinin yoğunluğu sürekli değişmektedir ve her bir kelime türünün yoğunluğundaki değişiklikler kültürel değişiklikleri yansıtmaktadır.

Çince karakterler, kaydettikleri kelimelerin anlamlarından dolayı şekillenirler. Konfigürasyon yapılırken, hangi nesnelerin seçildiği ve hangi nesnelerin birleşim için kullanıldığı, karakterlerin yaratıcılarının ve kullanıcılarının kültürel ortamından ve kültürel zihinlerinden etkilenir. Bu nedenle, Çince karakterlerin özgün yapısı belirli kültürel bilgileri içermelidir. Örneğin, rengi ifade eden birçok kelimeye karakterler, anlam işareti olarak “系 (细丝)”¹¹ ile yapılır, bu da Han milletin kendine özgü kültürel geleneklerini yansıtır. Çince karakter, Çinceyi kaydetmek için bir semboldür. Yapısal temel olarak kelimenin anlamını kullanır. Bu nedenle kelimenin şekli; kaydedilen kelimenin ses ve anlamının değişmesi ve göndergenin değişmesi ile gelişerek değişecektir. Bu evrim devam etmektedir. Zaman zaman bazı kültürel faktörler gözlenebilir (Zhang ve Fang, 2004, s. 120).

¹¹ Bir sembol olarak ipek, [Erişim: 3 Eylül 2021]

Çincenin Dil Bilgisi Özellikleri

Morfolojik işaretlerin ve morfolojik değişikliklerin eksikliği. Çince; “zaman, görünüş ve durum”un gramer anlamını yüklemelerin çekimleriyle ifade etmez. Hint-Avrupa dilleri gibi yüklem fiilleri ile mastar fiiller arasında bir ayrım yapmaz. Örneğin, Çincedeki fiiller yüklem, nesne, tümleç, özne, nesne veya nitelik olarak kullanılabilir ve ayrıca nitelikler tarafından değiştirilebilirler ancak formları tamamen aynıdır. Örneğin: a, çalışır (bir yüklem olarak), b, çalışma niyetindedir (nesne olarak), c, dil bilgisi çalışır (bir nesneyle) d, açık bir şekilde çalışır (tümleyici ile), e, araştırma konularını (bir nesne olarak) nitelik), f, dil bilgisi araştırması (Öznitelik tarafından değiştirildi). Çincedeki yüklem fiillerin dil bilgisel anlamı, zamanları ifade eden bir dizi yardımcı kelime 着 (zhe)、了 (le)、过 (guo) vb. ve tonu ifade eden yardımcı kelimeler (了 (le), 呢(ne), 吗(ma)) ile ifade edilir. Bağlam izin verdiği sürece, sözdizimsel bileşen atlanabilir. Cümlelerin yapım kuralları temelde tümcelerinin yapım kuralları ile aynıdır. Aynı dil bilgisel ilişki, herhangi bir biçimsel işaret olmaksızın büyük anlamsal kapasite ve karmaşık anlamsal ilişki içerebilir. Çince kelime sırası sabittir ve kelime sırası, dil bilgisel anlamı ifade etmenin önemli bir yoludur. Çinceye niceleyiciler ve model parçacıklar vardır (Rui, 2009).

Karşılaştırmalı Dil Bilimi

Terim olarak İngilizcede “Contrastive Linguistics” olarak geçen karşılaştırmalı dil bilimi terimi Vardar (2007 s. 137) tarafından dilimize karşıtsal ya da ayrımsal dil bilimi biçiminde nakledilmektedir. Bu terimi veya kavramı açıklamak gerekirse, benzerliklerini veya farklılıklarını ortaya çıkarmak için iki veya daha fazla dilin sistematik olarak karşılaştırılmasını içeren bir dil bilimi disiplini (Johansson, 1996). Aynı kavramı Sebüktekin de (1990, s. 15) “İki veya daha fazla dil arasındaki benzerlik ve farklılıkları, bu dillerin dizinli bir karşılaştırması yoluyla tüm alanlarda belirlemeyi amaçlayan bir bilim dalı” olarak tanımlamıştır (Kumlu, 2020 s. 117).

7. Yöntem

Bu araştırma Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çinceye yer alan kadın konulu atasözlerini kültürel açıdan inceleyerek aralarındaki farklılıklar, benzerlikler ve ortaklıkları tespit etmeyi amaç edinmiş betimleyici ve karşılaştırmalı bir araştırma olup araştırmada örneklerin tamamının değerlendirilmesine gayret gösterilecektir. Kaynaklardan elde edilen verilerin

yorumlanması ve mukayese edilmesi nitel olarak yapılacaktır. Bu nedenle çalışmamız, literatür taraması yoluyla elde edilen verilerin nitel bir değerlendirmesini kapsamaktadır. Çalışmada tarama deseni araştırma modeli kullanılacak olup bu model; geçmişte olan ya da halen sürekliliğini muhafaza eden bir veri ya da durumu olduğu objektif bir şekilde tasvir etmeyi amaçlar. İlaveten verinin saptanması ve kontrol güçlülüğü tarama desenli bir araştırmada en sık raslanan iki önemli sınırlılık arasındadır (Babayiğit, 2020, s. 8).

Çalışmamız kabaca giriş, üç ana bölüm, sonuç ve değerlendirme kısımlarından oluşturulmuştur. Giriş bölümünde; çalışmanın amacı, önemi, çalışmayla ilgili varsayımlar, çalışmada hangi problem ya da araştırma sorusu kapsamında veri toplanacağı, çalışmanın sınırlılıkları, çalışmada önemli olduğu varsayılan başlıkların kısa ve net tanımlamaları ve yöntemi ile ilgili bilgiler yer alacaktır. Birinci bölümde; kültür, dil, dilin kültürle ilişkisi, dilin kültürel özellikleri, yazı ile dil arasındaki ilişki, yazının kültürel özellikleri, dil ve somut olmayan kültür arasındaki ilişki, kültür dil bilimi, dil bilimi ve anlam bilimi ilişkisi, Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadın kavramlarına kapsamlı yer verilmekle birlikte, bu üç toplumun kültüründe kadın algısı ve imajı, kadının konumu, kadının toplumsal kimlik ve statüleri, kadının toplumsal rolleri ve sorumlulukları üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde, atasözleri kavramı ve özelliklerine Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çince bağlamında açıklama getirilecek ve bu dillerde kadın konulu atasözleriyle ilgili yapılan bilimsel çalışmalar üzerinde kısaca değerlendirmeler yapılacaktır. Devamında Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çince atasözlerinin kaynakları, atasözlerinin dil bilimi ile ilişkisi, modern dil biliminde atasözlerinin semantik rolü ve bu atasözlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi hususunda araştırmalar ve bilgiler incelenecektir. Üçüncü bölümde, Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçe ve Çincedeki kadın konulu atasözleri betimleyici ve tarama modeli kapsamında incelenip aralarındaki farklılıklar, benzerlikler ve ortaklıklar kültürel açıdan mukayeseli olarak belirlenip yorumlanacaktır. Çalışmanın sonuç ve değerlendirme kısmında ise ortaya çıkan sonuçlar üzerine genel bir değerlendirme yapılacaktır.

7.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Bu araştırmanın evrenini Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çincedeki atasözleri oluşturacaktır. Bu dillerdeki atasözleri konu itibarıyla çok geniş olduğundan kadınla ilgili atasözleri araştırmamızın örneklemine teşkil edecektir.

Evren ve örneklem için Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çince yazılan atasözlerine dair genel ve yaygın kitaplar, resmî web sitelerinden faydalanacak olup bu dillerdeki kadın konulu atasözleri kültürel açıdan mukayeseli olarak incelenecektir.

7.2. Veri Toplama

Bu araştırmada veriler Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve Çincedeki kadın konulu atasözlerini içeren ya da bu diller arasında karşılaştırma yapan eserlerden elde edilecektir. Toplanan tüm veriler betimleyici ve nitel olarak elde edileceğinden, verilerin özgünlüğü korunacaktır. Bu eserlerden ve gerektiği durumlarda ek kaynaklardan alınan veriler, öncelikle bireysel olarak ayrı ayrı irdelenecektir. İlerleyen zamanlarda elde edilecek veriler objektif ve nitel olarak kendi aralarında mukayeseli olarak incelenecektir.

Çalışmanın temelini bu dillerdeki atasözleriyle ilgili kitaplar ya da bu dillerin mukayese edilmesini baz alan bilimsel makaleler, çalışmalar ve dergiler oluşturacaktır. Tez konumuz çok geniş literatüre sahip olduğundan, ilgili dillerdeki kimi eserler incelenerek kadın konulu atasözleri mukayeseli olarak değerlendirilecektir. Dolayısıyla elde edilen veriler belirtilen kaynaklardan incelenerek atasözleri arasındaki farklılıklar, benzerlikler tespit edilecektir.

Çalışmamızda kullanılan Türkçe atasözlerinin belirlenmesinde de birtakım eserlerden faydalanacaktır. Önce Türkiye Türkçesinde toplam 18838 atasözünü kapsayan Nurettin Albayrak'ın *Türkiye Türkçesinde Atasözleri* adlı eserine ağırlık verilecektir. Sonra Ömer Asım Aksoy (2014) tarafından kaleme alınan *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 2 eseri, Metin Yurttaş'ın *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri* (Yurtbaşı, 2012), Ragıp Soysal'ın *Türk Atasözleri* (Sosyal, 1971), Oy Aydın'ın (1972) *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı eserleri kullanılacak olup Türkçe atasözlerinin belirlenmesinde önemli bir katkısı olacaktır. Kullanılan bir diğer eser TDK tarafından açık erişime açılan 2005 tarihinde yayınlanan *Güncel Türkçe Sözlük* olup bu eser sözlük vazifesinin yanı sıra Türkçe ile ilgili birçok atasözünü de barındırmaktadır. Çalışmamızda kullanılan diğer eserler ise M. Ertuğrul Saraçbaşı ile İbrahim Minnetoğlu tarafından yayına hazırlanan *Örnekle ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü* (Saraçbaşı, 2002) ve Türk Dil Kurumunun dijital arşividir. Ayrıca Özkul Çobanoğlu'nun (2020) *Tarihte ve Günümüzde Türk Boylarının Ortak Atasözleri Sözlüğü* eserinden de yararlanılacaktır. Bu eserler, Türkiye Türkçesine özgün birçok köklü atasözlerini içerir. Bunun dışında <https://sozluk.gov.tr/>, "<https://www.dilbilgisi.net/atasozleri-sozlugu>", <https://tr.wiktionary.org/wiki/> gibi atasözleriyle ilgili web siteleri de taranmıştır. Çalışmamızın veri toplama aşamasında Belgin Tezcan AKSU, Şükrü Haluk AKALIN ve Recep TOPARLI tarafından hazırlanan ve Türk Dil

Kurumunca 2022 tarihinde yayınlanan *Türk Atasözlerinin Sözlüğü*’nden istifade etme imkânımız bulunamamıştır. İlerleyen günlerde bu sözlüğe müracaat edildiğini özellikle belirtmek isteriz. Tarama sonucunda beş yüz yetmiş dokuz (579) kadınla ilgili ve kadını işaret eden atasözü saptanmıştır.

Uygur Türkçesindeki atasözlerinin incelenmesi ve derlenmesi güncel ve yaygın olarak bilinen kitap ya da eserlerden elde edilecektir. İlk olarak Alim Himmet ve Aygül Tursun (2005) tarafından hazırlanan *Uygurçe –Henzuçe Uygur Helk Maqal-Temsilliri* (ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە ئۇيغۇر خەلق ماقال-تەمسىللىرى), ardından Ma Junmin ve Liao Ziyu (2007) tarafından hazırlanan *Uygurçe –Henzuçe Uygur Helk Maqal-Temsilliri* (维汉对照维吾尔谚语) adlı eserden yararlanacaktır. Ardından Ablet İmin, Enver Cappar ve Hüsencan Esşer (2008) tarafından hazırlanan *Henzuçe –Uygurçe Uygur Çoñ Luğet* (汉维大词典), Adil Muhammet ile Rozimuhammet Mutellip tarafından 2016 tarihinde hazırlanan toplam 20630 atasözü içeren *ئۇيغۇر خەلق ماقال-تەمسىللىرى* (Uygur Halk Atasözleri) ve Türkiye’de Levent Doğan tarafından 2020 tarihinde yayına hazırlanan *Uygur Atasözleri* gibi eserlerden faydalanılacaktır. Tarama sonucunda yedi yüz altmış (760) kadınla ilgili ve kadını işaret eden atasözü saptanmıştır.

Son olarak, Çince atasözlerinin elde edilmesinde Çince yayınlanan (1987) *Yaygın Olarak Kullanılan Atasözleri Sözlüğü* (常用谚语词典), *Çin Atasözleri Sözlüğü* (汉语谚语词典) (1990), *Atasözleri Denizi* (谚语辞海) (2017) gibi eserler kullanılacaktır. *Atasözleri Denizi* (谚语辞海) sözlüğünde yaklaşık 60000 atasözü olduğu söylenmektedir. Shang Wu Yin Shu Guan Sözlük Araştırma Merkezi tarafından Nisan 2006 tarihinde yayınlanan *Xin Hua Atasözleri Sözlüğü* (新华谚语词典) ve Çin Sosyal Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü Sözlük Düzenleme Ofisi tarafından hazırlanan (2011) *Xin Hua Sözlüğü-Modern Çince Sözlüğü* (新华字典-现代汉语字典), *Kangxi Sözlüğü* (康熙字典), *Etimoloji Sözlüğü 1-2* (辞源 1-2), *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü* (说文解字), *Eski Çince Sözlük* (古代汉语词典) eserlerine ve dijital sözlük sitesi www.cidianwang.com’a müracaat edilecektir. Çalışmamızda en çok müracaat edilecek olan “Çin Atasözleri Büyük Sözlüğü” (中国谚语大词典) (2011) Orta boy bir atasözleri sözlüğü olup antik ve modern atasözlerine adanmış büyük bir araçtır ve toplamda 15.000’den fazla atasözü ile türünün en büyük sözlüğüdür. Yazarlar, eski tarım kitapları, tarihî metinler, Tang ve Song efsaneleri, Song ve Yuan senaryoları, Yuanqu senaryoları, Ming ve Qing çeşitli dramaları, Ming ve Qing romanları ve çok sayıda modern edebî ve sanatsal eser dâhil olmak üzere çok sayıda eski ve modern kitaptan bilgi toplamıştır. Yazarlar, uzun yıllardır

filoloji çalışmalarıyla uğraşan uzmanlar ve akademisyenlerdir ve hem profesyonel teorik bilgiye hem de bu kitabın profesyonel standardını sağlayan sözlük derleme konusunda zengin pratik deneyime sahiptirler.¹² Bunun dışında www.baidu.baik.com, <http://www.esk365.com/yanyu>, <https://www.zdic.net/hans> gibi önemli web siteleri taranmıştır. Tarama sonucunda altı yüz doksan iki (692) kadınla ilgili ve kadını işaret eden atasözü saptanmıştır.

7.3. Verilerin zmlenmesi ve Yorumlanması

Uygur Türkçesi, Türkiye Türkçesi ve incede kadın konulu atasözleri ile ilgili yayınlanan yazılı kaynaklardan elde edilen tüm veriler nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik ve söylem analiz yoluyla yorumlanacaktır. Araştırmacının doğal bir biçimde verileri anlamlandırması ve kapsamlı bir şekilde incelenmesine nitel analiz denir. Veriler analiz edilmeden önce her bir dildeki kadın konulu atasözleri detaylı bir şekilde incelenecektir. Ardından kadın temaslı atasözleri konularına göre tasnife tabii tutulacaktır. Sonrasında bu dillerdeki kadın konulu atasözleri arasındaki benzerlikler, ortaklıklar ve farklılıklar kültürel açıdan mukayeseli olarak incelendikten sonra genel bir değerlendirilme yapılacaktır.

¹² <http://www.shcpg.com.cn/sjcb/view.aspx?id=0202010000981771>, [Erişim: 3 Eylül 2021].

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR VE DİL

1.1. DİL VE KÜLTÜR TANIMI

Dilin tanımı her zaman kültürün tanımına göre nettir. Genel olarak, birçok bilim adamı dilin bir sembol sistemi olduğuna inanır. Bir dilin dil yapısı eksiksiz bir fonetik sembol sistemi ve yazılı bir sembol sistemden oluşur. Ancak kültürün tanımı konusunda çok eski çağlardan beri farklı görüşler bulunmaktadır. Çin'in Savaşan Devletler Döneminde (M.Ö.475- M.Ö.403) yazılan 《易传·贲》¹³ adlı kitapta kültür hakkında şöyle bir ifade geçer: “Bu, beşerî eylemlerle dünyayı dönüştürmekle ilgilidir.” 19. yüzyılda İngiliz antropolog Edward Taylor, *İlkel Kültür* adlı eserinde kültürü şöyle açıklamıştır: “Kültür, bilgi, inanç, sanat, hukuk, ahlak, gelenekler ve bireylerin toplumun üyeleri olarak kazandıkları diğer yeti ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.” Bu görüş, insanların manevi ve kültürel alana dikkatini çekmeye başlar ve daha sonra birçok antropolog tarafından kabul edilmiştir. Bu nedenle, şimdiye kadar oluşturulan kültür tanımı kabaca “kültür; manevi medeniyet ve maddi medeniyetin toplamıdır” şeklindedir.¹⁴

Türkiye’de Kültür nedir? sorusunu ilk defa yanıtlayarak bu kavramı Türk düşünce hayatına kazandıran ve bu kavram yerine “hars” kelimesini kullanmayı tercih eden (Arslan, 2004, s. 2) Sosyolog Ziya Gökalp, kültürün tanımını şu şekilde ifade eder: Bir millette yaygın eğitim aracılığıyla cemiyetten kişilere geçen ruh hâllerinin toplamıdır. Örneğin, her milletin kendine özgü samimi bir dili vardır ki, cemiyetten kişilere yaygın eğitim aracılığıyla geçer. Yine her milletin türkülerinde, koşmalarında kullandığı samimi bir vezni vardır ki, bu da tıpkı konuşulan dil gibi, yaygın terbiye vasıtasıyla geçmiş olur. Bunlarında dışında dinî hayat, estetik duygular da aynı şekilde yaygın terbiye yoluyla toplumdan kişilere geçer. Kişi ya da birey ise milletin hukuki ve ekonomik gelenekleri ve alışkanlıklarını, sanatını, felsefi ve ilmî temayüllerini bu şekilde elde eder. İşte bütün bu toplumsal kurumların toplamına kültür adı

¹³ Yì chuán·bēn guà: “Değişimler Kitabı” eski bir felsefi ve etik eser ve “Değişimler Klasığı” kitabını yorumlayan klasik bir eserdir. Savaşan Devletler Döneminde Değişimler Klasığı kitabını açıklayan ve geliştiren koleksiyonuna aittir, [Erişim: 6 Eylül 2021].

¹⁴ https://www.sohu.com/a/150844314_158953, [Erişim: 6 Eylül 2021].

verilir (Önder, 1974, s. 4). Mehmet Kaplan kültürü şöyle izah eder: Kültür bir topluğu, bir toplumu, bir ulusu ulus yapan ve onu diğer uluslardan farklı kılan hayat tezahürlerinin tamamıdır (Göçer, 2012, s. 53). Kültür, yalnızca maddi kültürü, kurumsal kültürü değil, aynı zamanda düşünme biçimleri, değerler, estetik zevkler, ahlakı ve dinî duygular, ulusal bilinç, ulusal karakter, gibi psikolojik olarak henüz somutlaşmamış olan manevi kültür ve kültürel faktörleri de içeren her şeyi kapsar. Bu maddileşmemiş kültürel unsurlar ancak insanların kalplerinde bulunur.

Kültür kelimesi Çincedeki “文化” (wen hua) kelimesine karşılık gelir ve eski Çin dil sisteminde var olduğu iddia edilen bir kelimedir. Çeşitli batı milletlerinin dil sistemlerinde de kültüre karşılık gelen birçok kelime vardır ancak bunlar birbirine benzerdir. Aralarında küçük farklar vardır. Latincedeki *cultura* kelimesi; özgün biçimiyle çiftçilik, yaşam, uygulama, dikkat etme gibi birden çok anlamı içinde barındıran bir fiildir. Latince ile aynı Hint-Avrupa dil ailesine ait olan İngilizce ve Fransızca da *cultura* kelimesini yetiştirme ve dikme anlamını ifade etmek için kullanır ve bu anlam insan mizacının ve ahlakı eğitimin yetiştirilmesine kadar uzanır. Bu, eski Çin’deki *kültür* terimindeki “kültürel kural ve eğitim” çağrışımına daha yakındır. Aradaki fark, Çin’in “kültürünün” en başından itibaren manevi alana odaklanması, *cultura* ise insan maddi üretim faaliyetlerinden doğması ve daha sonra manevi faaliyet âlemine yayılmasıdır. Bu anlamda analiz edildiğinde *cultura* ’nın çağrışımı Çincedeki “kültür”den daha geniştir ve Çin dil sistemindeki “medeniyet” anlamına gelen 文明 (wem ming) kelimesine daha yakındır. İnsanın doğayla ve toplumla bilinçli olarak etkileşimde bulunduğu içgüdüyü aşan tüm faaliyetler ve sonuçları kültüre aittir. Başka bir deyişle “doğanın insanlaştırılması” kültürdür. Uzun bir süre, insanlar “kültür” kavramını kullandıklarında, çağrışım ve kapsamı çok farklıdır, bu nedenle kültür geniş anlamda ve dar anlamda ikiye ayrılabilir. Geniş anlamda “kültür”; genel olarak insanların özüne, insan toplumuna ve doğal dünyaya odaklanır (Keli Dainian, 2004, s. 2-3).

İstatistiklere göre en az 240 kültür tanımı vardır. Farklı kültür anlayışları nedeniyle dil ve kültür çalışmalarında da çeşitli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Amerikalı antropolog S. Nanda “Kültür Antropoloji” adlı kitabında şunları belirtmiştir: “Kültür, insanların çevrelerine uyum sağlamalarının başlıca yoludur ve insan grupları tarafından paylaşılan sosyal bir davranıştır.” Toplum dil bilimci Hudson, “Kültür terimi, kültürel antropologlar tarafından kullanılan anlamda ele alınır. Onlara göre kültür, herkesin sahip olduğu bir şeydir... Sonra şunu belirtir: “Kültürü toplumda edinilen bilgi olarak görüyoruz.” Antropologların en güvenilir kültür tanımı,

seçkin İngiliz antropolog Taylor'ın tanımı olmalıdır: "Kültür veya medeniyet, geniş etnolojik önemi içinde, bilgi, inanç, sanat, ahlak, karmaşık bir yasalar, gelenekler ve yetenekler bütünüdür içerir ve herkesin toplumun bir üyesi olarak edindiği alışkanlıklardır." Kültür kavramının yukarıdaki ifadesinden manevi kültür ve ideolojik kavramlara yapılan vurguyu görebiliriz. Sapir *Dil*'de şöyle yazmıştır: "Kültür adının tanımı şöyle olabilir: bir toplumun yaptıkları ve düşündükleridir (Sapir, 1924, s. 34).

Çin akademik çevreleri geniş ve dar bir "kültür" anlayışına sahiptir. Dar anlamda kültür, siyaset, ekonomi ve askerî ilişkiler gibi insanın sosyal davranışlarıyla yan yana gelen insan rasyonelliğinin performansını ifade eder ve felsefe, ahlak, etik, edebiyat ve sanat dallarını içerir. Geniş anlamda kültür, dar anlamda kültüre, maddi kültüre ek olarak, insani maddi üretim faaliyetlerinin sonucudur. Yapısal düzeyden, kültürü üç düzeye ayırabiliriz: dış, orta ve iç. Dış katman maddi bir forma, yani insanlığın yarattığı maddi uygarlığa sahiptir. İç katman, insanların değerleri, düşünme biçimleri, ulusal karakter, ahlaki duygular, dinî kavramlar vb. dâhil olmak üzere insanın kültürel ve psikolojik düzeyidir. Orta katman kültürü, insan toplumunun çeşitli sistemleri ve doğal toplumla ilgili çeşitli teorik sistemler dâhil olmak üzere zihin ve maddeyi birleştiren kısımdır (Wen Hua, 2208, s. 2-4).

Kültür için çoğu bilim insanı, onun esas olarak maddi ve manevi olmak üzere iki yönü içerdiği konusunda hemfikirdir. Kültürel olayları göstermek için özel örnekler anlayışımıza büyük fayda sağlayacaktır. Maddi kültür: Hintli kadınlar sâri giyer, Nepalliler pilav sever, Japonlar sashimi sever, Koreliler bağdaş kurup oturmaya alışkındır. Bu, her ulusun maddi kültürünün tezahürüdür. Manevi kültür, insan ideolojilerinin gelişimdeki değeri, ideolojisi, ahlaki, yasaları ve yönetmelikleri ve estetik çıkarlarıdır. Kültürü manevi, maddi ve kurumsal kültür olarak da ayırabiliriz. İnsanın kavramsal biçimi olarak manevi kültür, insanın manevi üretiminin tüm sonucu ve nesnel dünyanın bir yansımasıdır. Maddi kültür ve kurumsal kültürle birlikte tüm insan kültürünü oluşturur ve kültürün önemli bir parçasıdır. Felsefe, bilimsel etik, ahlak, eğitim, hukuk, gelenekler, inanç sistemleri, edebiyat ve sanatın tümü manevi kültür kategorisine girer (Ji, 2015, s. 46).

Manevi kültürün çeşitli kurucu unsurları bir dereceye kadar bağımsız ve farklı disiplinlere veya farklı disiplinlerin araştırma nesnelerine ait olsalar da bazı ortak özelliklere de sahiptirler. Bu ortak özellikleri esas olarak aşağıdaki yönlerde kendini gösterir.

1) Kalıtımsal ve Değişkenlik

Kültür, belirli bir sosyal kategoriye ait olan tarihsel bir olgudur. Her toplumun kendisine uyarlanmış bir manevi kültürü vardır. Bütün kültürler gelişir ve bu gelişme kalıtım üzerine kuruludur. Bu nedenle kalıtım gelişme için bir ön koşuldur ve kalıtım olmadan gelişmek zordur. Kalıtım, bir ulusun kültürel geleneğini oluşturur. Türklerin kültürel geleneği, binlerce yıllık miras yoluyla sürekli olarak geliştirilmiş ve oluşturulmuştur; kalıtım olmadan Türklerin kültürel geleneğini oluşturmak imkânsızdır. Bir milletin gelişme sürecinde kültürel gelenekler de sürekli değişip zenginleşecektir ancak geleneklerden tamamen kurtulmak mümkün değildir. Örneğin Çince karakterler, Çinlilerin geleneksel kültürel biçimlerinden biridir. Tarihte, Çince karakterler, Kehanet kemiği yazısı (甲骨文)¹⁵, Bronz yazıtlar (金文)¹⁶, Damga yazısı (篆书)¹⁷, Resmî yazı (隶书)¹⁸ ve Düzenli yazı (楷书)¹⁹ gibi birkaç aşamadan geçmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti döneminde Çince karakterler sadeleştirilmiştir. Bunların hepsi aslına dayalı gelişme ve ilerlemedir, fakat kendi tarihsel geleneklerinden kurtulmamışlardır (Shi Quan, 2004, s. 177). Uzun bir süredir geleneksel Uygur kültürü, Çin kültüründen sürekli olarak etkilenmiştir. Sonuç olarak, Çinlilerin maymun, domuz gibi her türlü hayvanın etini yeme kültürü, geleneksel

¹⁵ Jiagu Wen: Kehanet Kemiği yazıları, Shang ve Zhou hanedanlıklarındaki eski yazılardır. Kehanet kemik yazıtları, kaplumbağa kabukları ve hayvan kemikleri üzerine kazınmış veya yazılmış kelimelerdir en eski Çin karakterleri olarak adlandırılırlar. Anyang, Henan'ın Xiaotun bölgesinde ortaya çıkarılmış, bu nedenle bir zamanlar Pan Geng'in başkenti olan ve geç Shang Hanedanlığı'nda İmparator Xin'in başkentiydi. Tarihte "Yin" olarak adlandırıldı. Shang Hanedanlığı ülkeyi yok ettikten sonra, harabe haline geldi ve sonraki nesiller onu "Yin Harabeleri" olarak adlandırdı. Bu nedenle, kehanet kemiği yazıtlarına "yinxu yazısı" da denir. İçeriğinin büyük çoğunluğu kraliyet kehanet konuşmasıdır, bu nedenle "ilahi kehanet" veya "zhen kehanet metni" olarak da adlandırılır. Bu tür yazı temel olarak "Qi Wen" veya "Yin Qi" olarak da bilinen Qi tarafından oyulmuştur (<http://www.qulishi.com/huati/jiaguwen>). Guangxu'nun (1898) yirmi dördüncü yılında kehanet kemiği yazıtlarının keşfinden bu yana, Qing Hanedanlığı'nın sonlarında bir kehanet kemiği yazıt araştırmaları dalgası olmuştur. Çok sayıda bilim insanı, "kâhin kemiği yazıtlarının dört salonu" da dâhil olmak üzere, Kehanet Kemiği yazıları araştırmasının saflarına katılmıştır, <https://baike.baidu.com/item/甲骨文/16914> [Erişim: 7 Eylül 2021].

¹⁶ Jinwen (金文), Zhongdingwen (钟鼎文) olarak da bilinen Yin ve Zhou hanedanlarına ait bronz kaplar üzerine dökülen yazıtlara atıfta bulunan bir Çin yazı stiline adıdır. Shang ve Zhou hanedanları döneminde bronz kaplar, üçayak da dâhil olmak üzere törensel amaçlarla kullanılmış ve müzik aletleri için çan ve üçayak bronzla eş anlamlı olmuştur. Çin, Xia Hanedanlığı döneminde Bronz Çağı'na girmiş ve bakırın eritilmesi ve bronz eşyaların üretimi oldukça gelişmiştir. Zhou Hanedanlığı döneminde bakıra altın da denildiği için bronz kaplar üzerindeki yazıtlar "Jinwen" ya da "jijin yazısı" olarak adlandırılmıştır; bu bronz kaplar çan ve üçayak üzerinde en fazla sayıda karaktere sahip olduğu için geçmişte "Zhongdingwen" olarak da adlandırılmıştır. Bu bronz kapların üzerindeki yazıtlar "jinwen" veya "jijin yazısı" olarak adlandırılır. Bu yazıtların kullanımı Shang Hanedanlığı'nın sonundan Qin Hanedanlığı'nın Altı Krallığı yıkmasına kadar, yaklaşık 800 yıl öncesine dayanmaktadır. Ronggeng'in "Jinwen derlemesine" göre Jinwen'deki karakter sayısı 3.722'dir ve bunların 2.420'si tanımlanabilmektedir. <https://baike.baidu.com/item/金文/3464>, [Erişim: 7 Eylül 2021].

¹⁷ Zhuànshū: https://www.baike.com/wikiid/2458917482125980926?view_id=3bx11rthndw000, [Erişim: 7 Eylül 2021].

¹⁸ Lìshū: https://www.baike.com/wikiid/5675402156327797870?prd=home_search&search_id=3c9bpz3h8uq000&view_id=4iq3bfxfisfi000, [Erişim: 7 Eylül 2021].

¹⁹ Lìshū: <https://baike.baidu.com/item/隶书/835864>, [Erişim: 7 Eylül 2021].

Uygur yemek kültüründe yer bulamamıştır. Çin tüm devlet gücünü kullanarak Uygur kültürünü sindirmek için uğraşsa da Uygur kültürün birçok bileşenleri kendi varlığını korumaya çalışmaktadır. Örneğin, Çin Tıbbı çok güçlü olmasına rağmen Geleneksel Uygur Tıbbının yerini alamamıştır. Milli bilinç, dinî bilinç ve hemşerilik gibi kavramlar derinlere kök salmış bilince gelince, kültürün tarihsel mirasını da yansıtır. Bu nedenle manevi kültür bir kez kesinleştğinde insanların sabit düşünce ve davranış yönelimini oluşturur. Bu çerçeve ve yönelimin etkisi altında insanlar dünyayı kendi dünya görüşlerine göre anlamaya ve dönüştürmeye çalışacaklardır. Ancak kültür sadece geçmiş gelenekleri miras almakla kalmaz, aynı zamanda kalıtım temelinde sürekli gelişir, değişim gösterir. Kalıtım ve değişkenlik kültürel gelişim sürecinin iki yönüdür ve bunlar birbirlerinin önkoşullarıdır. Diyalektik olarak birleştirilmiştir. Kalıtım kültürel gelişimin temelidir. Kalıtım olmadan kültürel gelişme kaynaksız olur. Değişkenlik kültürel gelişimin itici gücüdür. Varyasyon olmadan kültürel gelişim durağan olacaktır (Zhen, 2005, s. 14).

2) Evrensel ve Ulusal

Kültür, insanlığın eseridir. Özünde, insanlığın hayatta kalmasına hizmet eder ve insanlığın belirli bir çevreye uyum sağlama yeteneğinin ve uyumunun sonuçlarının toplamıdır. Bu nedenle, kültürün temel özelliği açısından bakıldığında, kültür evrensel bir karaktere sahiptir. Bu özellik ırk, etnik köken, bölge, sınıf veya çağa göre farklılık göstermez. Kültür, tüm insanlığın ortak zenginliğidir. Öte yandan, kültür bir ulus, klan ya da kabile tarafından yaratılışın ilk aşamasında yaratılmış olsa da çoğu zaman bariz bir milliyeti vardır. Örneğin totem kültürünü ele alalım, birçok etnik grup, gelişimleri sırasında çeşitli ibadet biçimleri yaratmışlardır. Bununla birlikte, kültürün bağımsız gelişimi sürecinde, iletişim, bütünleşme ve çatışma gibi birçok farklı gelişme biçimi vardır. Başlangıçta belirli bir millete özgü olan manevi kültür, karşılıklı öğrenme ve yayma yoluyla, diğer milletlerin kültürünün önemli bir parçası hâline gelebilir ve belirli milletlerin ve hatta tüm insanlığın ortak zenginliği hâline gelebilir. Örneğin, Budizm, Hristiyanlık ve İslam, üç büyük dünya dinidir. İlk olarak belirli milletlerde ve ülkelerde ortaya çıkmıştır ancak kısa sürede ulusal sınırlarını aşarak birçok ülke ve bölgenin kitleleri üzerinde güçlü bir etki yaratmışlardır. Bir başka örnek de Arap rakamlarıdır. Eski Hintliler tarafından icat edildikten sonra Araplardan geçerek dünyanın farklı yerlerine geçmiş ve insanlığın ortak zenginliği olmuştur. Kültür, farklı tarihsel dönemlerde ve farklı doğal ortamlarda farklı ırklar ve milletler tarafından yaratılır. Farklı ulusal kültürlerin ulusal farklılıkları vardır. Han milleti esas olarak tarıma dayanıyordu, böylece bir pastoral kültür oluşturdu. Hint milleti ormanlarla

çevriliydi ve böylece bir orman kültürü oluşturdu. Batı Avrupa ulusları okyanusu doğal yaşam ortamı olarak seçerek ulaşımı geliştirdi ve zengin şehirler kurarak ticari bir kültür oluşturdu. Benzer şekilde, Han milleti Taoculuğu (道教), Hint halkının Budizmi ve Batı Avrupa halklarının Hristiyanlığı açıkça farklı kültürel türlere ait olsa da güçlü bir ulusal niteliğe sahiptir.

3) Zamansallık ve Süreklilik

Kültürün varlığında, kültürel üretim ve oluşum dönemi çok açıktır. Her çağın kendi kültürü vardır ve her çağın ilgili kültürel üretimleri vardır. Zaman açısından bakıldığında, herhangi bir kültürel form dinamiktir ve tarihsel bir gelişim sürecinden geçmiştir. Millî kültürün oluşumu da dinamik bir gelişme sürecidir. Son dönem kültürü, bir önceki dönemin kültürünün süzülmesi, kalıtılması ve birikmesidir. Bir önceki dönemden kaynaklanmıştır ancak bir önceki dönemden farklı olarak, yeni bir kültürü oluşturan kalıtımda mutasyon ve yenilik vardır. Yeni kültürün ortaya çıkmasından sonra, daha yeni bir kültür ortaya çıkacaktır. Kültür kendi zamanlarıyla ilerler.

Sınıflı bir toplumda, bir ulusun manevi kültürü genellikle derin bir sınıf karakterine sahiptir. Belirli bir kültür, belirli bir toplumun siyasi ve ekonomik kavramlarının bir yansımasıdır. Her çağda, belirli bir sınıf ve sınıftaki insanların ideolojisi, her zaman manevi kültürün çeşitli alanlarında kendini gösterir. Ancak sınıf doğası mutlak değildir. İlkel toplumun sınıfları yoktur ancak ilkel toplumun da kendi ilkel sosyal kültürü vardır. Doğa bilimleri ve teknoloji başta olmak üzere birçok modern kültürel içerik, sınıf sınırlarını açıkça aşmış ve çağın ürünleri hâline gelerek tüm insanlığın ortak zenginliği hâline gelmiştir. Bu, kültürün sınıf doğasına tarihsel bir perspektiften bakmaktır. Kültürel içerik açısından bakıldığında, dil ve edebiyat tüm ulusun veya tüm insan ırkının niteliklerine sahiptir; sanat, din, ahlak ve gelenekler gibi manevi ve kültürel içerik çoğu durumda sınıfsal değildir ancak bazen sınıfta da olabilir. Toplumda farklı sınıflara hizmet eder.

4)Evrensel ve bölgeseldir

Kültür sadece dönemsel değil, aynı zamanda bölgeseldir. Her türlü ulusal kültür, ulusun belirli bir coğrafi ortama uyum sağlamasıdır. Farklı milletler ve farklı ırklar, zekâ ve fiziksel yetenek açısından çok fazla farka sahip değildir ancak doğal ortam son derece farklıdır. Dolayısıyla coğrafi çevre, farklı milletlerin sosyal gelişme yolunu etkilemekle kalmaz aynı zamanda her bir millî kültürün özelliklerini de şekillendirir. Dünya da Türkçe konuşan birçok

ulus vardır ve bunlar coğrafi olarak birbirlerinden ayrılarak farklı ulusal kültürler oluşturmuştur. Bu nedenle Uygur Türkleri ve Türkiye Türkleri, Genel Türk kültürünün ortak kültürel mirasını paylaşıyorlar da coğrafi ayrım bu soydaş iki topluluğun kültürleri arasında farklılıklar oluşturur (Nian Li, 2004, s. 3-6).

1.1.1. Kültür-Dil İlişkisi

İnanç sistemleri, dil, gelenek ve görenekler, dünya görüşü, yaşama biçimi, tarih, sanat, edebiyat, coğrafya vb. unsurlar bir milletin ya da ulusun kültürünü meydana getirir. Bu unsurlar, her ülkenin özüne ait olan ve o özü aksettiren millî ve manevi değerlerdir. Bu değerlerin en önemlisi dildir. Doğan Aksan kültür ile dil arasındaki ilişkinin bağlantı ya da bağıntı olarak değil, bir bağımlılık olarak kabul edilmesi gerektiğini söyler (Aksan, 2015 s. 19).

Dil, bir ülkenin içinden akan bir nehir gibidir. Bir yandan o küçük kasabaya hayat verir, öte yandan tüm insanlığın ortak ürünü olan medeniyet okyanusuna ulaşmak ve ona katkıda bulunmak için bölgedeki akarsular ve çaylarla beslenir. Akarsu geçtiği kentlere hayat verdiği gibi, bölgenin kaynaklarından besinleri alarak çoğalır; dil de içinde bulunduğu toplumun kültürel zenginliklerinden istifade eder. Aynı zamanda toplumun kültür dokusunun müteşekkiliinde çimento rolünü oynar. Dil ve kültürü birbirinden bağımsız bir şekilde düşünmek neredeyse imkânsızdır. Dilsiz bir kültür, temeli olmayan bir bina gibidir. Kültürsüz bir ulusun ya da milletin dili, kaynağı kurumak üzere olan bir nehre benzer. Dil, insanın ortaya çıkmasından sonra kültürün ortaya çıkmasıyla oluşan bir tür manevi kültürdür. Kültürün bir parçası olarak dil, sadece kültürel bir olgu değil, aynı zamanda kültürün taşıyıcısıdır. “Dil, insanoğlunun eşsiz bir sembol sistemidir. Kültür üzerinde hareket ettiğinde, kültürel bilginin taşıyıcısı ve kabıdır”. Her milletin farklı kültürlerden dolayı farklı dil sistemleri vardır. Tıpkı Türklerin Türkçe konuşması gibi, Çinlilerin Çince, Amerikalılar İngilizce ve Koreliler Korece konuşur. Bir ulusun dili, kendine özgü geleneksel kültürünü, düşünme biçimini, sosyal psikolojisini, ulusal geleneklerini, değer yönelimini, sosyal kavramlarını içerir (Guozhang, 1991, s. 2).

Dil, insan düşüncesinin ve kültürel iletişimin en önemli yoludur. İnsan düşüncesi ve kültürel iletişim aynı zamanda kültürün oluşumunun ve yayılmasının ifadesidir. İnsanlar, düşünceleri nedeniyle sürekli sosyal pratikte yavaş yavaş kültürü oluşturmuşlardır. Uluslar kültürlerini yaymak için sürekli dil alışverişinde bulunurlar. Büyük dil bilimci Saussure, “Genel Dil Bilim Dersleri” adlı yapıtında dilinin tanımını şöyle açıklamıştır: “Dil, fikirleri ifade etmek için bir işaret sistemidir ve en önemli işaret sistemidir”. Martinet’e (1979/1998) göre “Dil, insan

tecrübesinin farklı topluluklarda anlamsal içerik ve sesli ifadeler içeren birimlere, diğer bir deyişle anlam birimlerine ayrılmasını sağlayan bir iletişim ve bildirişim aracıdır; bu tür fonetik ifadeler, her dilde belirli sayıda bulunan temel nitelikleri dilden dile karşılıklı ilişkilerini de değiştiren farklı ve sürekli birimler, başka bir deyişle fonetik birimler biçiminde ifade edilir.” (Köktürk ve Eyri, 2013, s.126). Dil, kültürün taşıyıcısı olduğu için, insanlar sürekli sosyal pratikte farklı kültürler oluşturur ve ardından kültür, kendisine karşılık gelen dili doğurur. Dil, insan düşüncesi ve iletişimi için bir araç olduğundan dolayı çeşitli insan icat ve ürünlerinin genellikle dil kelime dağarcığı veya konuşma yardımıyla kaydedilmesi ve pekiştirilmesi gerekir.

Kültür ile dil arasında çok katmanlı karşılıklı ilişki söz konusudur. İlk olarak diğer kültürel olgular gibi dil de toplumsal bir olgudur ancak kültür ve dil, toplumun maddi olarak gelişmesiyle birlikte değişir. Farklı kültürlerin ortaya çıkması nedeniyle, kültürel alışverişi ve iletişimi geliştirmek için daha fazla ve farklı dillere ihtiyaç duyulmaktadır. Dilin kültürün tüm özelliklerine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla dil de bir kültür türüdür ve birçok kültürel olgudan biridir. İnsan dili, bütün bir kültürün sadece bir parçası değil, aynı zamanda en önemli parçasıdır. Benzer şekilde, dil özel bir kültürel fenomendir ve onun özelliğinin başlıca nedenleri şöyledir: 1) Tarih öncesi zamanların ve insanlığın bilinçsiz eylemlerinin ürünüdür-kültürel yaratıcılığa tamamen eşdeğer değildir; 2) Ne öznel dünyaya ne de nesnel dünyaya aittir, ikisinin arasında bir doğası vardır; 3) Kültürün taşıyıcısıdır, aynı zamanda kültürün de yansımasıdır, çağın, siyasetin ve kavramın ötesindedir. Dil, kültürün ana taşıyıcısıdır. Dil kültürün bir parçası olmasına rağmen, diğer kültürel fenomenler genellikle dilden bağımsız olamaz. Onlar ancak dil ve kültür yoluyla korunabilir, genişletilebilir ve yayılabilir. Dil, kültürün bir parçası olmasına rağmen, aynı zamanda kültürü yansıtmaya ve yayma aracıdır ancak bu, dilin kültürden daha az önemli olması veya kültüre tabi olması değildir. Dilin özelliği açısından dil ve kültür ikiz gibidir. Kardeşler birlikte oluşur ve büyürler, birbirlerine bağımlıdır ve birbirlerinden ayrılmazlar. Dil ve kültürün ortak yaşamı, esas olarak dil ve kültür zamanlarının özelliklerine yansır. Zamanın değişmesi ve kültürün ilerlemesiyle birlikte, bunlara karşılık gelen yeni kelimeler de zamanın derin izlerini taşır. Dil, kendine has sistemi olan özel bir kültürdür (Yan Chang,1989, s. 6).

Dil ve kültür arasındaki ilişki iki yönü içerir: dilin kültürel doğası ve dilin kültürel değeri. Dilin kültürel doğası, dilin kendisinin kültür ve kültürel bir fenomen olduğu anlamına gelir; dilin kültürel değeri, dilin zengin kültürel içerik barındırdığı ve kültürü somutlaştıran ve tanıyan bir bilgi sistemi olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, dil bir kültür biçimidir ve genel

kültürdeki çeşitli ifade biçimlerinden yalnızca biri olarak anlaşılabilir. Çünkü dil gerçekten de edebiyat ve sanat gibi kültürel biçimlerle yan yana getirilebilir ve bunların hepsi insanların duyguları ve düşüncelerinin ifadeleridir. Dil, edebiyat ve sanat gibi belirli bir *anlam ve ilişki*'ni ifade biçimidir. Dil bir kişinin nesnel şeyleri anlama ve hissetmeye verdiği tepkidir ve kültür kategorisine girer. Ama dilin özelliği inkâr edilemez. Dil kendi başına ayrı bir sistemdir. Kendi içyapısı ve bağımsızlığı vardır. Şiir, roman, drama gibi birçok kültürel form dil aracılığıyla ifade edilir. Bu nedenle Sovyet/Rus yazar Maksim Gorki dili birinci edebî unsur olarak adlandırır. Modern göstergebilim, dili yalnızca bir anlam kodu değil aynı zamanda bir kültür kodu olarak tanımlayarak, dilin diğer kültürel formların dışında olduğunu, en azından kültürel bir bağımsızlık vasfına sahip olduğunu iddia eder. Bu nedenle dil diğer kültürel formlarla yan yana getirilebilir ve anılabilir. Ardından dil ve kültür arasındaki ilişkiyi tartışabilir. Bu da dilin kendine has sistemi olan özel bir kültür olduğunu göstermektedir (Liulin, 2012, s. 3).

Dilin kültürün önemli bir taşıyıcısı ve kültür de dilin en önemli özelliklerinden biridir. Kültürün dil üzerindeki etkisini incelemek için onları düşünme araçlarıyla da ilişkilendirmeliyiz. Genellikle kültür merkezine ait olan söz varlığı, kültürün kenarına ait söz varlığına göre daha detaylıdır ve kültürel olguları yansıtan kelime sayısı, kültürel önemi ile doğru orantılıdır. Toplumsal kültürün ve insanların düşünme biçimlerinin dile, özellikle söz varlığına yansıdığı görülmektedir. Buna ek olarak, kültürün sürekli gelişimi ve yenilenmesi, dil kelime hazinesini zenginleştirir. Aynı zamanda, dil düşüncesi için daha kapsamlı ve derin bir kültürel arka plan sağlayarak, insanların dil düşünme pratiğini daha yüksek bir seviyeden yönlendirir (Aksan, 2008, s. 6).

Dil, kültürün gelişmesinin temelidir. Kültürün gelişimi düşünmeden, düşünme etkinlikleri de dil olmadan yapılamaz. Başka bir deyişle kültürün gelişimi, kolektif tarafından oluşturulan sosyal üyelere dayanmalıdır ancak yalnızca iyi bir iletişim aracı olan dilin kullanılmasıyla sosyal üyeler iletişim kurabilir ve karşılıklı anlayışı gerçekleştirebilir. Farklı kültürler dil aracılığıyla kendi bariz bir şekilde ifade edilebilir. Kültür, dilin bir araç olarak kullanılarak geliştirilmesi gerektiğinden dil, kültürel gelişimin temelidir (Yalin, 2018, s. 4).

Dil ve kültür kavramları birbirinden bağımsız şekilde tasavvur edilemez. Bu iki kavram o kadar iç içedir ki neredeyse bir bütünün iki parçasıdır. Dil, kültürün taşıyıcısıdır, kültür ise dile kaynaklık eden mühim bir rezerv sahasıdır (Göçer, 2012, s. 55).

Dil, kültürün ayrılmaz bir parçasıdır, kendi sistemine sahip özel bir kültürdür. Sadece diğer kültürel formlarla genel uyumu korumakla kalmaz aynı zamanda diğer kültürel başarıların bir araya gelmesini sağlar. Bir ulusun neredeyse tüm kültürel başarıları dile tam olarak yansır. Bu nedenle kültürü dil yoluyla incelemek, kültürel araştırmanın önemli bir yönü hâline gelmiştir. Düşünce tarzı olarak manevi kültür, insan dilinden ayrılamaz. Dil, manevi kültürün temelidir. Düşünce, nesnel şeylerin insanların zihnindeki yansıması olduğu ve dil, insan toplumundaki en önemli iletişim aracı ve düşünme aracı olduğu için, insanlar kaçınılmaz olarak dünyayı dil aracılığıyla anlamanın sonuçlarını pekiştirecek, koruyacak ve onu nesilden nesile aktaracaktır. Birleşik Krallık'ta tanınmış bir dil bilimci *Palmer* bir keresinde şöyle demiştir: "Dil bir ülkenin ve bir ulusun gelişim tarihini ve yerleşik kültürünü belli bir yere kadar gösterebilir. İnsanların günlük yaşamlarında bir dizi eğlence sağlayabilir. Dil, insanların belirli şeylere karşı tapınma ve önyargı duygularını göstermenin bir yoludur (Lanfeng, 2008).

Dilin özü toplumsaldır. Dil gelişiminin tarihi, dilin insan toplumunun ortaya çıkmasıyla üretildiğini ve toplumun gelişmesiyle birlikte geliştiğini göstermektedir. Toplum dilsiz olamaz. Dil olmadan insanlar bir toplum oluşturmazlar, faaliyetleri koordine edemezler, üretken emek yürütemezler; dil olmadan insanlar düşünemez, pekiştiremez ve deneyim ve bilgi aktaramaz. Dil ve toplum birbirine bağlıdır. Dil hiçbir zaman insan toplumundan bağımsız olarak var olamaz. Toplum olmadan dil olmaz ve dil olmadan toplum olmaz. Dil ve insan bu toplumsallık noktasında birleşmiştir. Dilin toplumsallığı, dil ve kültürü tartışmak için bir ön koşuldur. Dilin sosyal doğasını tanımak, aslında dilin kültürel bir fenomen olduğunu kabul etmektir. Dil, manevi ve kültürel bir olgu olmasına rağmen, üst yapıya ait olmaması ve sınıfsal nitelikte olmaması nedeniyle diğer ruhsal ve kültürel olgulardan farklıdır.

Dil, yalnızca düşüncenin ve toplumsal bilincin ortaya çıkışının ve gelişiminin bir ürünü değil, aynı zamanda düşünceyi, bilinci ve sonuçlarını gerçekleştirmek, pekiştirmek ve iletmek için bir araçtır. Dil, düşünmeyi ve bilinci somutlaştırır. Bu anlamda dil, nesnel maddi dünya ile öznel manevi dünya arasında bir araçtır. Dilin içeriği, düşünme ve bilincin neredeyse tüm yönlerini içerir. Bu aracı nedeniyle dil, düşünme ve bilinçten ayrılamaz ancak düşünmenin bir ögesi olarak dil, düşünme anlamına gelmez. Ayrıca, düşüncenin ve bilincin oluşumu ve gelişimi sosyal pratikten kısıtlanır ve etkilenir. Bu nedenle, dil ve düşünme bilinçle ilişkili bir yansıma ilişkisi değil, bir kırılma ilişkisi olabilir. Düşünmenin ve bilincin dil biçimi ancak kültürel bir biçim olabilir. Dil biçimleri, toplumun gelişmesiyle birlikte gelişmeye devam etse de bir bilgin ve sosyal kısıtlamaların sınırlamaları nedeniyle dil, yalnızca çağdaş kültürel içeriği değil, aynı

zamanda tarihsel kültürel birikimi de içerir. Bir dildeki isimler “cinsiyet” kategorisine sahipken, başka bir dildeki fiiller “yön” kategorisine sahiptir. Genellikle gerçek “cinsiyet” ve “yön” ile tamamen eşdeğer değildirler. Dil, düşünce ve bilincin bir yansıması ve kültürel biçimi olarak dil sürecine de yansır. Dilin içeriği hemen hemen tüm kültürel içeriği içerdiğinden, dil tarafından ifade edilen bilgiler doğal olarak tüm kültürel bilgileri içerir. Dilin aktarımı söz konusu olduğunda, dilin kodlanması veya organizasyonu, dil seçimi, dil tabuları, üstünlük ve aşağılık unvanları, yazı stili vb. ve hatta bilgi ve başarı, kültür ve kültürle yakından bağlantılıdır ve kültür tarafından sınırlandırılır. Ortak kültürel geçmiş, iletişimde her iki taraf için de ön koşuldur ve aynı zamanda dil iletişimde de vazgeçilmez bir unsurdur. Dilsel iletişimde kültürel kuralların ihlali aynı zamanda dil kurallarının ihhalidir. Daha hafif olanlar yanıltıcı bilgi ve yanlış anlamalara, daha ciddi olanlar geçersiz bilgi hâline gelir ve iletişim başarısızlığına yol açar.

Dil sadece manevi kültür değil, aynı zamanda tüm kültürel yapının oluşumunun temelidir. Dil, kültürün üretilmesini ve gelişmesini sağlayan, aynı zamanda kültürü kendi sistemi içinde sağlamlaştıran, kültürün simgeleştirilmesini gerçekleştiren, kültürün yayılmasını ve iletişimini sağlayan tüm insani ruhsal etkinliklerin yoğunlaşması olarak hizmet eder. Elbette dil, kültürün tek taşıyıcısı olmadığı gibi, kültürü yaymanın da tek aracı değildir ancak kültürün sembolik bir taşıyıcısı olarak dil, kültürü yaymanın en doğrudan, en doğru ve en kapsamlı aracıdır. Neredeyse kültürü yaymanın genel aracı denilebilir. Kültürün yayılmasında dil ile mukayese edilebilecek başka bir kültürel form yoktur (Xia, 2020, s. 56).

Dil kültürel bir olgudur ama kültürün dil olduğu söylenemez. Çünkü dil sistemi, kültürel sistemin sadece bir alt sistemidir. Başka bir deyişle, kültür dile eşit değildir ve kültür dilden daha büyüktür. Ancak bu kapsayıcı ilişki, dil ve kültür arasındaki karmaşık ilişkinin yalnızca bir yönüdür. Tesadüf bakış açısından, kodlar, jestler, grafikler, trafik işaretleri vb. gibi dil dışındaki semboller de belirli bir anlamı ifade edebilir ancak insan deneyimi ve davranışı esas olarak dil sembollerinin anlamı ile somutlaşır. Başka bir deyişle, kültürel sistem dil sisteminden bağımsız olarak var olamaz ve bunun tersi de geçerlidir. Bu karşılıklı bağımlı ilişki, biçim ve içerik etkileşimine benzer ancak yukarıda bahsedilen kapsayıcı ilişkiyle açıkça çelişkilidir. Çünkü felsefi açıdan kültürü içerik, dili biçim olarak kabul ederseniz, içerik biçim içeremez. Buradan, dil ve kültür arasındaki ilişkinin basitçe biçim ve içerik arasındaki etkileşime atfedilemeyeceği görülebilir. Bir yandan kültür sistemini oluşturan unsurlardan biri dil sisteminin kendisidir, diğer yandan kültür sisteminin diğer unsurlarının evrilebilmeleri ve

gelişebilmeleri için dil tarafından iletilmesi gerekir. Başka bir deyişle, kültürün bir parçası olarak dil ve kültürel iletişim aracı olarak dilin ikili doğası, dil ve kültürün ayrılmazlığını belirler (Wang Rui, 2017, s. 3).

1.1.2. Dilin Kültürel Doğası ve Kültürel Değeri

Kendi kendine yeten dil sistemi, birbiriyle yakından ilişkili, birbirini kısıtlayıcı ve etkileşim içerisindeki sayısız bileşenden ve son derece karmaşık binlerce kelimeden oluşan çok düzlemli bir sistemdir. Bu, tarihsel dil biliminin bize bilinçsizce sağladığı bilgi olmakla birlikte, aynı zamanda yapısalcılığın bize bilinçli olarak sağladığı bilgidir. Bu nedenle, dilin çeşitli geleneksel tanımlarına ek olarak, dilin kültürel doğasına göre şu nokta eklenebilir: Dil kültürel bir fenomendir, kültürün ayrılmaz bir parçasıdır ve kendi sisteminin özel bir kültürüdür.

Dilin kültürel değeri meselesi, insanların genellikle tartıştığı dil ve kültür arasındaki ilişki, yani dil ile dil ve edebiyat, felsefe, din, tarih, coğrafya, hukuk, gelenek ve görenekler gibi dil dışındaki diğer kültürel fenomenler arasındaki ilişkidir. Hatta maddi davranış, sosyal sistem, düşünce tarzı ve ulusal karakter gibi kültürel fenomenlerin karşılıklı ilişkisidir. Dil sistemi çok sayıda kültürel kazanımı içerdiğinden ve zengin kültürel bilgileri koruduğundan, çeşitli kültürel olguları dil aracılığıyla anlamamız, tanımamız ve analiz etmemiz ve ardından kültür tarihindeki bilinmeyen keşfetmemiz mümkündür. Tarihte kaybolan kültürel fenomenler dilde hâlâ korunur durumdadır. Dil sürekli değişiyor, eski ve yeni sürekli tanıtılıyor ancak dil bilimciler dilin içsel gelişim kurallarına göre onu yeniden inşa edebilir, tarihin ve kültürün orijinal görünümünü geri yükleyebilir ve bu fenomenlerin doğasını ve kökenini açıklayabilirler.

Dilin bir özelliği de sistemli bir yapıya sahip olmasıdır. Kültürel olguların dil aracılığıyla çözümlenmesi, çeşitli kültürel olguların doğrudan çözümlenmesinden bile daha kolay ve anlaşılırdır. İnsan sosyal ve kültürel bir hayvandır. Biz kültürün içindeyiz, o âdeta solduğumuz hava gibidir. Tüm kültürel fenomenleri doğru bir şekilde sınıflandırmaya ve açıklamaya çalışıyoruz ancak bunu tam olarak yapamıyoruz. Dil ise kendi sistematik yapısıyla, insanların dünyadaki her şeyi bilinçli olarak sınıflandırmasını ve yorumlamasını sağlar Böylece tüm adalet fenomenleri kaostan düzene değişir. Genel olarak konuşursak, nesnel şeylerin dil sınıflandırması, çoğu zaman insanların bilinçli nesneleri sınıflandırmasından önce gelir. Şeylerin doğal dille sınıflandırılması ve yorumlanması bırakın bilimsel olmak bir yana, doğru olmayabilir ancak her şeyi yansıtır. İnsanların bilinçsiz bilgi düzeyi, insanlık bilgi tarihinde büyük bir başarıdır ve aynı zamanda her ulusu anlayan benzersiz yolunu da yansıtır.

Konuştığımız dilin kültürel değeri, çeşitli kültürel fenomenlere karşı dilin bilişsel değerini ifade eder. Onun yerini alabilecek başka hiçbir şey yoktur.

Dilin kültürel değeri üzerine yapılan dil araştırmalarında birkaç seviyeye odaklanır. İlk seviye olan ses ise dilin maddi kabuğu ve dilin fiziksel ve fizyolojik temelidir. Sesin kültürel önemi var mıdır? Bu soruya kesinlikle evet diyebiliriz. On ses biriminin küçük bir fonetik aygıtı birkaç fonemin dönüştürülmesi ve birleştirilmesi yoluyla her şeyi farklı şekilde ifade edebilir ve evreni onun içine yoğunlaştırabilir. Aslında ses birimlerinin seçimi ve bileşimi, insanların nesnel dünyaya uyumları ve duygularıyla ilgilidir. Bir ulusun sesinin özellikleri ile bu ulusun kültürel karakterinin özellikleri arasında derin bir eş biçimlilik vardır. Üstelik ses birimlerindeki değişimler ile kültürel değişimler ve geçişler arasında da bir eşleme ilişkisi vardır. Bu büyük bir noktadan söylenir ve küçük bir bakış açısından, seslerin örtüşmesi, ünsüz ve ünlülerin dönüşümü, ritim, hafif vurgu, hacim, ton, perde vb. kültürel önemini de yansıtır. Çincenin *Yuefu* ve *Ritmik* şiirleri vardır ve Avrupa dillerinin tümü fonetik özelliklerle ilgili olan soneleri vardır (Sün, 2015, s. 39).

İkinci seviye kelimelerdir. Eski kültürel kalıntı sistemini kelimelerle incelemek uzun bir geçmişe sahiptir. Batı'daki karşılaştırmalı tarih dil biliminin, üzerinde çok çalıştığı bir konudur. Günümüzde, kelimeler ve kültür çalışmalarıyla uğraşan birçok insan, hâlâ kelime hazinesi ile başlamakta ve kelimeler ve kültür arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ancak kültür dil bilimi bununla sınırlı kalmaz. Kültür dil bilimi, çeşitli milliyetlerin dillerindeki kelimelerin seçimi ve segmentasyonundaki farklılıkları karşılaştırır. Çeşitli milliyetlerin nesnel dünyayı algılama biçimlerindeki farklılıkları araştırır. Dilin kelime sistemi farklıdır, kavram sistemi de farklıdır. Farklı kelime sistemleri, bir milletin kültürel yapısının temeli olan farklı dünya imajlarını oluşturur.

Üçüncü seviye ise sözdizimsel yapıdır. Sözdizimsel yapı, düşünme biçimiyle yakından ilgilidir. İnsan düşünme faaliyetleri dil temelinde yürütülür. Çekimli dil analitik düşünceye daha yatkındır, izole dil ise bütünsel düşünmeye yatkındır. Dil ulusal niteliği olan olgudur, düşünme ise tüm milletlerde ortaktır, bu sadece düşünme etkinliklerinin biçimsel mantıksal aşamasını ifade eder. Düşünme etkinlikleri karmaşık aşamaya girdiğinde, çeşitli ulusların düşünme biçimlerindeki farklılıklar çok açıktır. Bu nedenle düşünme etkinlikleri de ulusal nitelikler taşımaktadır. Düşünme etkinliklerinin ulusallığı, kültürel yapının özellikleri ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle bir milletin kültürel yapısını sözdizimsel yapı üzerinden keşfetmemiz mümkündür. Analitik düşünce, Batı'da yüzlerce yıllık endüstriyel uygarlığı yarattı, bütüncül

düşünme biçimi ise Doğu'da geçmişte bir uygarlık dönemi oluşturdu. Dördüncü seviye ise dilin ailesel ilişkisidir. Dilin ailesel ilişkisi genetik bir konudur. Dilleri akrabalık bağı olan etnik gruplar da kültürlerinin erken dönemlerinde homolog bir ilişkiye sahiptir (Shi Quang, 2004, s. 43). Bu nedenle, aynı dili konuşan etnik grupların kültürel davranışlarında birçok homolog fenomen vardır.

Beşinci seviye dilin türü sorunudur. Dilin türü, fonetik, kelimeler, dil bilgisi, retorik ve anlamsal ifade vb. terimlerle ifade edilir. Bu dil yapısı özelliklerinin ve çeşitli bileşenlerin genel özelliğidir ve kültürün çeşitli bileşenleri ile yapısal bir ilişkiye sahiptir. Örneğin, Türk Dili ve Türk Kültürü, Çince ve Çin kültürü, Çin Kültürü ve Çin Yazısı, Çin resmî ve geleneksel Çin tıbbı arasında belirli bir tutarlılık vardır. Kültürün çeşitli parçaları organik bir bütündür, birbirlerine uyum sağlarlar ve bütünün uyumlu bir dengesi içindedirler. Bütün bunlar, kültürü dil yoluyla incelemek için çok çeşitli olanaklar sağlar.

Altıncı seviye, dillerin bölgesel dağılımıdır. Farklı bölgeler jeoloji, su akışı, iklim ve insan çevresi bakımından farklıdır ve bu farklılıklar dil mizacında da farklılıklara neden olur. Dillerin dağılım özellikleri farklı bölgelerdeki kültürel mizacın özelliklerini ortaya çıkarabilir.

Yedinci seviye, yazı konusudur. Yazı kuşkusuz kültürel bir olgudur. Bir ulusun kökeni, yeniden çoğalması, gelişimi ve uygarlık yaratma başarılarına atıfta bulunur. Kültürel konuların incelenmesi için önemli bir kaynaktır. Kısacası, kültür dil bilimi alanı son derece geniş olabilir. Özellikle, dil üzerine yapılan kültürel araştırmalar, kesinlikle yeni metodolojik ilkeleri ortaya koyacak ve kültürel dil bilimi araştırmalarını daha güçlü hâle getirecektir (Shi Quang, 2004, s. 44).

1.1.3. Dilin Kültürel Mizacı

Mizacın orijinal anlamı, canlılık, açık sözlülük, sakinlik, acelecilik, yavaşlık, çeviklik vb. gibi bir kişinin kişilik özelliklerini ifade eder. İnsan davranışında üst düzey sinirsel faaliyetlerin performansıdır. Bir milletin tıpkı bir insanın mizacı gibi, kendine has bir kültürel mizacı vardır. Mimari stiller, yerleşim düzenlemeleri, yeme alışkanlıkları, giyim-kuşam özellikleri, ulaşım biçimleri, mutfak eşyaları, sanat ve dinî ritüeller, resimler, müzik, dans, opera ve hatta dil ve yazı gibi unsurlar ve bunların ortak özellikleri bir ulusun kültürel mizacını yansıtır. Dil, ulusal kültürün önemli bir parçasıdır, hatta en temel ve çekirdek parçasıdır. Kültürün diğer bölümleriyle genel bir koordinasyon içindedir ve kültürün diğer bölümlerinden daha belirgin ulusal özelliklere sahiptir. Türkler Türkçe, Tibetliler Tibetçe ve İngilizler İngilizce konuşur. Geçmişte dilin ulusal özelliği denildiğinde daha çok yapının özelliği yani

fonetik, kelime ve gramer özellikleri anlaşılırdı. Aslında dilin kültürel mizacını da içermesi gerekir. Farklı diller arasında farklılıklar vardır. Bir dilin kültürel mizacı, bir dilin iletişim sürecinde konuşmacı ve dinleyicide psikolojik olarak oluşturduğu belirli bir duyguyu ifade eder. Bu duygu bir yandan çevreden etkilenir, bir yandan dil yapısındaki çeşitli faktörlerden kaynaklanır. Dolayısıyla bu tıpkı bir kişinin kişilik özelliklerinin bıraktığı izlenim gibi genel bir izlenimdir. Bu bakımdan bir dil diğer dilden farklıdır ve bir dildeki lehçesi bile diğer lehçeden farklıdır. Kültürel mizaç niceliksel ve niteliksel olarak kategorize edilmesi zor bir dil özelliğidir. Dünya da dillerde kaç dil var kaç tane kültürel mizaç vardır? Sadece bir dilin birkaç lehçesinin bile farklı kültürel niteliklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, insan mizacının safra, kanlı, mukuslu ve depresif tiplere ayrılabilceği gibi, dilin kültürel mizacının da dil bir insan grubu olduğu için kabaca birkaç türe ayrılabilir. Engels ve Lomonosov'un birkaç büyük Avrupa dili hakkındaki açıklamalarını takip ederseniz, Almancayı güçlü, İspanyolcayı ciddi, Hollandacayı pratik, Fransızcayı canlı olarak sınıflandırabilirsiniz.

Dilin kültürel yapısı onu bir bütün olarak kültürün çeşitli bileşenleriyle uyumlu kılar. Çeşitli parçaların birbirine uyum sağladığı ve sistemsal bir denge içinde olduğu organik olarak birleştirilmiş bir bütündür.

Dil ve diğer kültürel olgular birlikte yaşama ve gelişme etkileşimi içinde olduğundan, her kültürel olgunun dilin kültürel mizacına az ya da çok etkisi vardır. Aynı zamanda, dilin kültürel mizacı diğer kültürel fenomenleri de etkiler. Bununla birlikte bu birçok faktörün etkileşiminde coğrafi çevre, yani insan toplumunu çevreleyen doğal dünya, dil ve kültürel mizacın oluşumu da dâhil olmak üzere bir ulusun kültürel mizacında temel bir etkiye sahiptir (Shi Quang, 2004, s. 45-46).

1.1.4. Yazı-Kültür İlişkisi

Dil insanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliklerinden biridir. Konuşma melekesine haiz bir kişi; başkalarıyla ses haricindeki yollarla iletişim kurabilir ve konuşulan dili belirli bir şekilde kayda geçirebilir. Duygu ve düşüncelerini ifade ederken, iletişim ve iletişimde kullanılan biçim, çizgi, sembol ve sembol sisteminin bütününden oluşan metin, insanlar arasında en çok tercih edilen anlaşma metodudur. Bu nedenle yazı, insanlık tarihinin başlangıcı olarak kabul edilir (Özbay, 2005, s. 67-70).

Yazı, insan toplumunun belirli bir aşamaya kadar gelişmesinin ürünüdür ve insan uygarlığının önemli bir başarısıdır. İnsanlar yazıyı icat ettikten sonra, insan toplumu yeni bir

gelişme aşamasına girmiştir. Yazı uygarlığın bir işareti olarak temel alındığında insanlık tarihi, tarih öncesi ve tarih sonrası olarak ikiye ayrılabilir. İnsanlık yazı uygarlık çağına girmeye başlamıştır. İnsan toplumunun gelişiminde dil bir nimettir, dil olmadan insan toplumu olmaz. Yazı gerekli değildir. Dünyanın birçok bölgesinden ve milletinden insanlar hâlâ kendi yazısına sahip değildir (Harari, 2017, s.78).

Yazı ve dil arasındaki ilişki aşağıdaki yönlerden analiz edilebilir. İşaretlerin doğası açısından yazı ve dil esasen geleneksel işaret sistemleridir. Ancak aralarında temel bir fark vardır, yani dil bir ses sembol sistemidir ve yazı yazılı bir sembol sistemidir. Birincisi ses yoluyla iletilir ve insan işitsel sistemi tarafından alınır; ikincisi görüntü sembolleri ile temsil edilir ve insan görsel sistemi tarafından alınır. Bu nedenle dil ve yazı, farklı niteliklere sahip sembol sistemleridir.

İşlevsel olarak kelimeler dile bağlıdır. Dil olmadan kelime olmaz. Kelimelerin üretimi ve gelişimi, zaman ve mekânda dilin yayılmasının ihtiyaçlarını karşılamak içindir. *Cihai*²⁰ adlı büyük Çince sözlükte *yazının* tanımı şudur: “Dilin yazılı sembollerini kaydeden ve ileten, dilin iletişimsel işlevini zaman ve mekânda genişleten ve insan uygarlığını büyük ölçüde destekleyen kültürel araçtır.” Bu tanım dile dayanmakta olup çıkış noktası olarak yazının en temel toplumsal işlevlerini ortaya koyar. Ama öte yandan, dili kaydetmeye yönelik yazılı bir sembol sistemi olarak yazı, sadece dilin edilgen bir kaydı değil, aynı zamanda dile bağımlıdır. Aynı zamanda aktif bir yanı vardır ve dilin kullanımında ve gelişmesinde olumlu bir rol oynar.

Saussure'den başlayan yapısalci dil biliminin tümü, dili merkez olarak görürken, yazı yalnızca türetilmiş, ikincil bir biçimdir. Sözcükler ancak dile dayalı olduklarında anlam ve değere sahiptir. Bu kavramın insanlar üzerindeki etkisinin derinlere kök saldığı söylenebilir. Sözcüklerin oluşumu açısından bakıldığında, sözcüklerin dil temelinde üretildiği inkâr edilemez. Ancak sonraki gelişmede, yazı ve dilin gelişim yörüngesi aynı değildir. Yazının gelişimi daha çok kültürel ortamdan etkilenir. Ayrıca kelimeler, dilin derinleşmesinde ve

²⁰ 辞海: Sözlük Denizi, Çince Sözlük 1915 yılında Çin Kitap Bürosu'ndan Lu Fei Kui'nin himayesinde başlatılmıştır ve bir sözlük, bir dil sözlüğü ve bir ansiklopedik sözlük işlevlerini birleştiren geniş kapsamlı bir sözlüktür. Sözlüğün renkli baskısı (7. baskı), yaklaşık 23,5 milyon kelime, yaklaşık 130.000 toplam giriş ve 18.000'den fazla resimle Ağustos 2020'de yayımlanmıştır. Bunlardan genel dil girdileri kitabın yaklaşık üçte birini, ansiklopedik girdiler ise kitabın yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. Doğa bilimleri ve mühendislik teknolojisi ansiklopedik maddelerin yaklaşık üçte birini; felsefe ve sosyal bilimler, tarih ve coğrafya, edebiyat ve sanat ise yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktadır. <https://baike.baidu.com/item/辞海/197234>, [Erişim: 10 Eylül, 2021].

standartlaşmasında, insan düşüncesinin kesinliği ve düzenlenmesinde büyük rol oynamıştır. Yazı ve dil aynı değildir. Başka bir deyişle yazı, dilin kendisini değil, dili kaydeden yazılı semboldür. Örneğin, Geleneksel Çin dili ve edebiyatında, Çince karakterlerin özel doğası nedeniyle insanlar genellikle Çince karakterleri Çince ile karıştırır (Xue Ping, 2008, s. 1-4).

1.1.5. Yazının Kültürel Özelliği

Yazı, insanın belirli bir aşamaya kadar gelişmesinin ürünü, insan uygarlığının sonucu ve belirli bir tarihsel dönemin kültürel olgusudur. Uzun bir süre boyunca, insanlar yazının sadece toplumsal işlevlerine odaklanmış ve onun bir iletişim aracı olduğunu vurgulaya gelmiştir. Çünkü bir karakter ya da bir harf bir kez üretildiğinde, bir bütün olarak ulusal kültürün diğer parçalarıyla ayrılmaz hâle gelerek yakın bir ilişki kurar, kültürel özellikleri açıkça ortaya çıkar ve temel özelliklerinden biri olur. Bu nedenle yazının sadece bir iletişim aracı olarak toplumsal işlevini tanımakla kalmamalı, aynı zamanda yazıya kültürel bir olgu ve bir bütün olarak ulusal kültürün önemli bir parçası olarak bakmalıyız. Yazı anlayışımız ancak bu şekilde kapsamlı olabilir.

Yazının kültürel özellikleri aşağıdaki yönlerle sahiptir. Yazı, millî kültürün mirası, gelişimi ve yayılmasında önemli bir taşıyıcıdır.

Dil ve yazı kültürel olgulardır ancak tarihteki kültürel işlevler açısından yazı birçok durumda dilden daha önemlidir. Çünkü dil sürekli gelişiyor, değişiyor bu nedenle yazıyla korunan kültürel kazanımlar zamanın değişmesiyle değişmeyecek hatta yok olmayacaktır ve bir ulusun kültürel kazanımlarını gelecek nesiller için nispeten eksiksiz ve sistemli bir şekilde aktaracaktır. Bilhassa büyük kapasiteli ve sofistike düşünceye sahip kültürel kazanımlar ve sadece sözlü dil tek başına tam sistemli bir şekilde korunamaz ve geliştirilemez. Yalnızca yazı belirli bir temelde kesinlik, belirlilik ve sürekli iyileştirme olanağı sağlayabilir. Millî kültürün mirası, gelişme ve yayılımının önemli bir taşıyıcısı olan yazı, bir milletin kültürel gelişmesinde paha biçilmez bir rol oynar. Bilinen en eski Türk dili yadigârları olan Orhun Abideleri, Karahanlı Devleti (840-1212) devrinde yazılan, Türklerde devlet siyasetini öğreten ilk eser mahiyetine sahip, Karahanlı Türk devlet teşkilatını, Türk hukukunu konu alan örf ve âdetler açısından olduğu kadar Türk dili açısından da bir hazine olan Kutadgu Bilig, Türklerin dil, edebiyat, tarih, coğrafya, etnografya, mitoloji ve folklor gibi alanlardaki durumu ile ilgili muhtevaya sahip, bir çeşit Türklük Bilgisi (Türkoloji), ansiklopedi, antoloji niteliğine haiz olan Dîvanü Lûgati't-Türk, Orta Asya Türkçesinin Kaşgar şivesiyle yazılmış olan *Atabetü'l - hakayık*, Türklerin hayatında yankılar uyandırmış tarihî olayların, dönemden döneme gelişmiş

ve halkın muhayyilesinden çıkan yeni unsurlarla zenginleşmiş, millî ülkülerle donanmış manzum eserlerden olan Oğuz Kağan Destanı, Manas Destanı, Dede Korkut Hikâyeleri, Dîvanlar, Mesnevî ve Hamseler, Tezkireler (Güleysoy, 2010, s. 372-403), *Maniheist Harfli Uygur Yazıtları*, *Budist Uygur Metinleri*, *Kur'an Tercümeleri*, *Kıyasu'l-Enbiya*, *Mu'inü'l-Mürid*, *Muhabbetnâme*, *Nechü'l-Feradis*, *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Ali Şir Nevai'nin Eserleri*, *Müeyyessertü'l-Ülûm*, *Kâmûs'ı Türkî*, *Codex Cumanicus* (Akar, 2005, s. 1) gibi Türk kültüründe önemli yere sahip olan bu eserler yazı olmasaydı Türk kültürünün köklerini araştırmamız mümkün olmazdı. Türk kültürünün genel sistemini oluşturan ve Türklerin binlerce yıllık yaratıcı faaliyetlerinin tanıdığı olan, Türklerin geçmişini, bugününü ve geleceğini birbirine bağlayan bu yapıtların ortaya çıkmasında yazı hayati öneme sahiptir. Üstelik yazı nesilden nesile aktarılan ve taşınan bu eserlerin hazine evinde Türklerin tüm manevi yaşamını ve gelişimini korur.

Bir ulusun yazısı, ulusal kültür psikolojisinde son derece hassas bir faktördür. Birçok millette yazı, ulusal kültürel özelliklerin bir sembolü ve ifadesi hâline gelmiştir ve bir milletin en dinamik ve istikrarlı manevi ve kültürel bağıdır. Bu etkinin nedeni, yazının sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ulusal kültürün bir birleşimi olmasıdır. Bu iki yönden anlaşılabilir. Birincisi, yazı dilin yazılı biçimidir ve genellikle doğası gereği ulusal bilişsel özellikler ve düşünce kalıplarıyla tutarlıdır. Yazılı biçimler de doğası gereği diğer ulusal kültürel biçimlerle tutarlıdır. Uzun süreli kullanım sürecinde, karakterler ve harfler ulusal kültürel özelliklerin sembolü hâline gelir ve ulusal kültürün temel bir bileşeni hâlini alır. Yazı, ulusun geleneksel kültürüyle iç içedir. Ulsun tarihî belgeleriyle bir arada bulunur. Yazı ulusun deneyim ve bilgeliğini içerir. Bir milletin manevi ve kültürel nitelikleri her zaman belirli bir yazı biçiminde somutlaşır. Yazının kültürel doğası sadece yazı biçiminin kendisinde değil, aynı zamanda bu yazı türünde kaydedilen belgelerde de vücut bulur (Tongqiang, 2007, s. 32).

1.1.6. Yazının Kültürel Mizacı

Ulusal yazılar tek başlarına var olmazlar, bir bütün olarak ulusal kültürün bir parçasıdır ve ulusal kültürlerin birikmesiyle meydana gelirler. Yazılar, insanların öznel etkinliklerinin yanı sıra insanlar üzerinde etkili olan kültürel faktörlerin bir ürünüdür. Dolayısıyla bir ulusal grubun kültürel estetiği ve kültürel psikolojisi onlarca harfin ve binlerce karakterin fiziksel yapısını ve yazı özelliklerini etkileyecektir. Karakterlerin şekil ve yazı özellikleri de yazara eşsiz bir estetik duygu verir. Bu kelimelerin kültürel mizacıdır. Yazının kültürel mizacı iki süreçle somutlaşır: yazarın yazı yazarken kendini hissetmesi ve okuyucunun

yazıya ilişkin görsel izlenimidir. Yazının kültürel mizacı ve bir ulusun bir bütün olarak kültürel özellikleri de doğası gereği tutarlıdır.

Çince karakter yapısının birincil özelliği şüphesiz kare şeklidir. Çince karakterlerin normal senaryosu, sabit bir odaklanma ile ciddi ve diktir. Qin ve Han hanedanları kadar erken bir tarihte kare şekli, Çince karakterlerin sabit bir çerçevesi hâline gelir ve bugüne kadar devam eder. Fakat bitişik eğik yazı gibi daha şık yazı stilleri olmasına rağmen, normal yazının normal stiline yerini alamadılar. Çin karakterlerinin bu kare tutuşu, yukarıda bahsedildiği gibi, kare bağımlılığı olan Han etnik grubunun atalarının psikolojik özellikleriyle yakından ilişkilidir.

Çince karakterlerin kare şekline ek olarak, denge ve simetri de konfigürasyonlarının temel özelliklerinden biridir. İster tek tip ister birleşik tip olsun ister eski bir yazı ister resmî yazı ister normal yazı olsun Çince karakterlerin konfigürasyonunun dengesi ve simetrisi her zaman aynıdır. Çince karakterlerin vuruşları ve çizgileri büyük ölçüde değişse de tüm Çince karakterin şekli düzgün ve simetriktir ve tüm karakterin ağırlık merkezi, doğru ve zarif görünen karenin çapraz çizgilerinin kesişme noktasındadır. Vuruşların ve parçaların çözülmesinde uzunluk daha kısa, genişlik dar ve daha fazla kesilir ve eksiklikler giderilir. Çince karakterlerin şeklinin dengesini ve simetrisini korumak için, karakterin oluşturulmasında kelime formunun netliği veya eksiksizliği bile feda edilir. Örneğin, Çincenin oluşturulmasında ortak olan şekil tasarrufu ve ses tasarrufu piktofonetik karakterlere sahip karakterler, konfigürasyonda denge ve simetri arayışı için önemli bir araçtır. Genel olarak, Çince karakterlerin kare şekli ve denge ve simetri arayışı aslında aynı konunun iki yönüdür yani Çince karakterlerin kareliği ve dengesidir. Çince karakterlerin yazılması bu ilkeyi ihlal ederse, düzensiz ve estetik duygudan yoksun olarak kabul edilir (Shi Quang, 2004, s. 80-82). Bu, Han etnik grubunun kültürel psikolojisinin yani Çin karakterlerinin kültürel mizacının yönelimi ve tezahürüdür.

“Çin komünist Partisi yönetimindeki Çin devletinin 1949 yılından beri Uygur Türklerine yönelik uyguladığı kültürel ve etnik asimilasyon ve yok etme politikasından dolayı, Türk dilinin önemli bir kolu olan Uygur Türkçesi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadır. Uygur Türkçesini bu tehlikeden kurtarmak için her türlü girişimde bulunmak gerekmektedir. Bu girişimler içerisinde uluslararası hukuk da önem arz etmektedir. Çalışmamızın konusu olan Uygur atasözleri Türk kültür mirasının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Somut olmayan kültür miraslarından sayılan Uygur atasözlerinin uluslararası anlaşmalar çerçevesinde korunması önem arz etmektedir. Atasözlerinin özellikle dilde edindiği

önemli konumunu göz önünde bulundurarak dil ve somut olmayan kültür ilişkisine bakmanın çalışmamızın önemi açısından yararlı olacağını düşünüyoruz.

1.1.7. Dil ve Somut Olmayan Kültür Arasındaki İlişki

Şimdi tartışacağımız konu dil ve somut olmayan kültür arasındaki ilişkidir. İlk olarak, somut olmayan kültür kavramını açıklığa kavuşturmalıyız. Öncekiler kültürü maddi kültür, kurumsal kültür, manevi kültür vb. diye ayırdıklarından, bu mantıksal çıkarımlara göre “maddi kültür” dışındaki tüm kültürel formların somut olmayan kültür olduğunu düşünebiliriz. “Somut olmayan kültür” belirli bir anlamı olan yeni bir terimdir. UNESCO Yürütme Kurulunun Ekim 1998’deki 155. oturumunda bu konuyla ilgili rapora göre “Sözlü ve somut olmayan miras” terimi şu şekilde tanımlanmaktadır: Geleneğe dayalı, belirli bir grup veya bazı kişiler tarafından ifade edilen ve toplumun beklentilerini karşılayan kültürel ve sosyal özelliklerinin ifadeleri olarak kabul edilen bu eserler norm ve değerleri taklit veya başka yollarla aktarılır. Biçimleri şunları içerir: dil, edebiyat, müzik, dans, oyunlar, mitoloji, görgü kuralları, alışkanlıklar, el sanatları, mimari ve diğer sanatlar. ‘Bu örneklerle ek olarak, geleneksel iletişim ve bilgi biçimleri de dikkate alınacaktır.’²¹

Kuruluşu 26 Temmuz 2002 tarihli Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin ilk taslağı, Genel Yönetmeliğin 2. Maddesinde (Terimlerin Kullanımı) şu şekilde belirtilmiştir:

(1) Bu Sözleşmede “somut olmayan kültürel miras” gruplar ve bireyler tarafından somut olmayan miras olarak kabul edilen çeşitli uygulama ve ifadeleri (gerekli bilgi, beceri, araç, nesne, sanat ve mekânlar dâhil) ifade eder. Evrensel olarak kabul görmüş insan hakları, eşitlik, devamlılık, kültürel gruplar arasında karşılıklı saygı ve saygı ilkelerini benimseyen her grup, yaşadığı çevreye ve tarihî koşullara uyum sağlamak için bu somut olmayan kültürel mirası yenilemeye ve aynı zamanda kendi kültürünü yaratmaya devam etmektedir. Bir tarih ve kimlik duygusuna sahip olmak, böylece kültürel çeşitliliği ve insan yaratıcılığını teşvik etmek gerekmektedir.

(2) paragraftaki tanıma göre “somut olmayan miras” şunları içerir:

²¹ <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000114238>, [Erişim: 13 Eylül, 2021].

- a. Çeşitli sözlü anlatım biçimleri;
- b. Gösteri sanatları;
- c. Toplumsal âdetler, görgü kuralları, festivaller;
- d. Doğa hakkında bilgi ve uygulama.

(3) ‘Koruma’, somut olmayan kültürel mirasın canlılığını sağlamak için, bu tür mirasın onaylanması, dosyalanması, korunması, tanıtılması, miras bırakılması ve gençleştirilmesi dâhil olmak üzere alınan önlemleri ifade eder.

Yukarıdaki iki belgenin hükümlerine ve belgelerdeki ilgili eklerin açıklamasına göre somut olmayan kültürün özellikleri aşağıdaki beş nokta olarak özetlenebilir:

(1) Gelenekseldir. “Bu eserler geleneğe dayanmaktadır”, “bir ulusun fertlerine tarih duygusu verir”, “özel değere sahip bir halk ve geleneksel kültürel ifade biçimidir”, “geleneksel bir şekilde gerçekleştirilmesine bağlıdır” ve “bir tür yaşama sahiptir kültürel geleneğin tek tanığı değeridir”. Bu nedenle tarihî bir mirastır. Ek 4 “Amaç” Madde B’de “Bu miras, tüm ülke halklarının ortak hafızasının koruyucusudur. Kültürel özelliklerin sürekliliğini ancak o sağlayabilir”.

(2) Sözlüdür. Her şeyden önce, “çeşitli sözlü anlatım biçimleri” anlamına gelir. Ek 4 “Amaç” Madde d şunları belirtir: Normlar ve değerler taklit veya diğer yollarla sözlü olarak aktarılır. Yukarıda belirtilen 155. Oturumda UNESCO tarafından Temsilî olarak ilan edilmesi gereken kültürel alanların seçimine ilişkin genel onuncu konu İnsanlığın sözlü ve somut olmayan mirasının çalışması veya kültürel ifadelerin belirli standartları hakkında raporun giriş bölümünde ayrıca şunlara dikkat çekilir: “Sözlü miras ve somut olmayan miras birbirinden ayrılamaz”, “Sözlü mirasın çeşitliliği ve kültürler arası olması nedeniyle evrensel bir değeri vardır”.

(3) Folklorik ve Cemaatseldir: UNESCO’nun “Halk Eserlerinin Korunması Önerisi” Ek 1’deki halk eseri veya geleneksel halk kültürü tanımı, “belirli bir kültürel topluluktan gelen tüm eserler” anlamına gelir. Dâhil edilen içerikler ise dil, edebiyat, müzik, dans, dövüş sanatları, mitoloji, görgü kuralları, alışkanlıklar, el sanatları, mimari ve diğer sanatlardır. Somut olmayan kültürün içeriği ile tamamen aynıdır. Belge ayrıca “özellikle ana kültürün parçası olmayan kültürlerin” yani ana akım olmayan kültürün de altını çizer.

(4) Tehlikeyedir. Ek 1 şunları belirtir: “Geleneksel halk eserlerinin biçimlerinin aşırı istikrarsızlığını, özellikle sözlü efsanelerin çeşitli yönlerinin istikrarsızlığını ve bu yönlerin ortadan kalkma tehlikesini kabul etmek gerektiğine, ayrıca çeşitli ülkelerde halk eserlerinin rolünü tanıma ihtiyacını vurgulamak gerektiğine ve birden fazla faktörün tehlikelerine karşı, tüm ülkelerin hükümetlerinin halk eserlerinin korunmasında belirleyici bir rol oynaması ve mümkün olan en kısa sürede harekete geçmesi gerektiğine inanılmaktadır. “Ek 4-6” standardının 6. Maddesi, inceleme komitesinin dikkate alması gereken kriterlerden birinin “koruma eksikliğinden ve tehlikeyden kaynaklanıp kaynaklanmadığı” olduğundan bahseder. “Hızlı değişim süreci, kentleşme veya kültürel uyum nedeniyle yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olabilir”.

(5) Sürdürülebilirlik. Korunmasının ve sürekli gelişiminin gerekliliğini ifade eder. Koruma tedbiri, “somut olmayan kültürel mirasın canlılığını sağlamak” yani “çeşitli gruplar, yaşam ortamlarına ve tarihî koşullara uyum sağlamak için bu somut olmayan kültürel mirası yenilemeye devam ediyor”. Bu sürdürülebilir kalkınma olasılığını yaratmaktadır.²²

Genel olarak, dil ve somut olmayan kültür arasındaki ilişki esas olarak iki açıdan incelenebilir. Her şeyden önce dil, insanlar tarafından ortaya konulan, edinilen ve aktarılan somut olmayan bir kültürel olgudur. Somut olmayan kültürel mirasın ana içeriklerinden biri ve somut olmayan kültürün bir bileşenidir. İkincisi, dil diğer somut olmayan kültürel formların ana taşıyıcısı ve kültürün diğer bölümlerinin hayatta kalma desteğidir. Bu nedenle dil, somut olmayan kültürle en yakın ilişkiye sahiptir.

Her şeyden önce dil, halk arasında sözlü şeklinde tarihten günümüze aktarılır. Fakat elverişsiz koşullarda kaybolması kolaydır. Dilin insanoğlunun kültürel bir varlığı olarak kaybolmasını önlemek için onu korumaya yönelik tedbirler almamız, dilin gelişiminin devam etmesini sağlamamız gerekir. Dil evrimi tarihî açısından bakıldığında, dillerin sayısı eski çağlardan beri azalmaktadır.

Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Prof. Dr. Yunus Koç, dünya çâğındaki yedi bin dilin en az yarısının 21. yüzyılda yok olacağına ve birçok Türk dilinin

²² <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>, [Erişim: 4 Kasım, 2021].

tehdit ve tehlike altında olduğuna dikkat çekerek, şu değerlendirmede bulunur: “Çeşitli coğrafi farklılıklara rağmen dünyadaki birçok dil, bölgelerinde azınlık dil toplulukları tarafından konuşulmakta ve risk altındadır. Dünyada yedi milyar insanın yaklaşık yarısı on beş değişik dil konuşuyor, geri kalan diller ise on binden az konuşura sahip. Diğer taraftan, bugün Birleşmiş Milletler tarafından tanınan yüz doksan üç ülkenin altmışının ana veya resmî dili İngilizcedir. Bugün dünyadaki yaklaşık yedi bin dilden en az yarısı belki de daha fazlası 21. asırda yok olacaktır. UNESCO’nun öncülüğünde başlatılan Tehlikedeki Diller Programı’nda 21. yüzyılda ortadan kalkma tehlikesine maruz kalan diller arasında Türk dil ve lehçeleri ile Türkiye sınırları içerisindeki diller de bulunmaktadır”.

Prof. Dr. Yunus Koç, dil bilimcilerin tarihî verilere dayanarak yaklaşık altı bin dilin yok olduğunu savunduklarını dile getirerek bu konuda net bir rakam söylemenin mümkün olduğuna işaret eder. Akadça, Ugarca, eski İbranice, Aramice, eski Mısırca ve eski Grekçenin diyalektlerinin ölen yazı dillerinden bazıları olduğunu ifade ederek şunları söyler: “Herhangi bir dil ailesine ait olup olmadığı hala tartışmalı konumda olan ve bilinen en kadim yazı dili olarak kabul edilen Sümerce, tarihin karanlık sayfalarına gömülmüş bir dil olarak kayıtlara geçmiştir. Bilinen ilk yazı dilinin de “ölü” bir dil konumuna düşmesi, “dil ölümünün” ne kadar yaygın olduğunun önemli bir göstergesidir”²³.

Prof. Dr. Yunus Koç, dilin bir toplum ya da bir kültürdeki rolünü şöyle izah eder: “Her dil kullanıcılarının ruhunu taşır ve toplumların ruhlarının koruması herkes için mühimdir. İnsanın ecdadını ve dedelerini anlama arzusu evrensel bir olgudur ve vuku bulması dilin varlığına doğrudan bağlıdır. Bir dil yok olduğunda geçmişle olan bağlar da ortadan kalkar. Dil çeşitliliği aynı zamanda kültürel çeşitliliğin de bir işaretidir. Dilin ölümü, kültürün ölümünün bir belirtisidir. Bir dilin ölümüyle birlikte bir yaşam şekli de yok olur. Yalnızca bilimsel kaygılarla bile olsa dillerin muhafaza edilmesi gerekir. Çünkü dil bilimciler, dil yapısı teorilerini geliştirmek ve gelecek nesilleri dil bilimsel analiz alanında yetiştirmek istiyorsa, mümkün olduğu kadar çok farklı dili tespit etmeleri gerekir. Anadolu’da eskiden kullanılan Ubih dili gibi seksen bir ünsüz ve üç sesli harften müteşekkil olan bir dil, dil bilimcilerin çabalarıyla ölümüne ramak kala tespit edilebilmiştir” (Koç, 2020).

²³ <https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/dunyada-konusulan-7-bin-dilin-yarisi-yok-olma-tehlikesinde-1739365>, [Erişim: 4 Kasım, 2021].

Bir dil bir kültürü temsil eder. Bir dilin ölümü aynı zamanda bir kültürün de yok olması anlamına gelir. Dil, diğer kültürel fenomenler gibi insanlar çevreye uyum sağladıkça yavaş yavaş oluşur, gelişir ve mükemmelleşir.

Dil, bir ulusun çoğalma ve gelişme tarihini içinde barındırır, bir ulusun geçmişteki bilgelik ve uygarlık başarılarını somutlaştırır ve bir ulusun belirli bir doğal çevre ve insan çevresi hakkındaki benzersiz bilgi ve düşünce tarzını korur. Ayrıca, bir dilin özel yapısı, insan bilgisinin tarihine katkıda bulunan dünya resmini derlemenin özel bir yoludur. Binlerce yıllık bir geçmişe sahip bir dil, artık yok olma noktasına kadar küçülmüş olsa da hâlâ insan bilgeliğinin kaynaklarından biri ve başvuru için kullanılabilecek bilme ve düşünme biçimleri için bir referans çerçevesidir. Bu nedenle yok olma tehlikesindeki dillerin kurtarılması, somut olmayan kültürel mirasın korunmasının önemli içeriklerinden biridir.

İkincisi, dil, somut olmayan diğer kültürel formların ana taşıyıcısıdır.

“Uluslararası Sözleşme” de atıfta bulunulan “somut olmayan kültür” içeriğinin ilk maddesi “*çeşitli sözlü ifade biçimleri*”dir. Sözde “sözlü ifade” aynı zamanda “dil ifadesi”dir. Gorki’ye göre; Dil, edebiyatın ilk unsurudur. Genel anlamda, tüm sözlü edebiyat ve sanat biçimleri de dili ilk unsur olarak alır. Tüm sözlü kültürlerin var olması dile bağlıdır. Bütün türküler, atasözleri, destanlar, anlatı şiirleri ve ilkel dinî kurban sözlerinin tümü temel unsur olarak dilden oluşur.

Gösteri sanatlarının mirası, esas olarak fiziksel hareketlerin mirasıdır ancak çoğu durumda, çeşitli gösteri sanatlarında her zaman şarkı sözleri ve diyaloglarla dil katılımı vardır. Folklor, görgü kuralları ve festival etkinliklerine gelince, her şeyden önce, birçok dil etkinliği vardır; birincisi aktarmak için, ikincisi yayılmak için son olarak, tanıtmak ve geliştirmek için dile dayanır. Kısacası, ulusal dil, ulusal kültürün en temel ve çekirdek parçasıdır. Bir ulusun kültürel kazanımları ancak ana dili aracılığıyla biriktirebilir ve bir ulusun kültürel yeniliği esas olarak ana diliyle sağlanır. Ulusal bir kültürün yükselişi ve düşüşü, ana dilin yükselişi ve düşüşü ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla somut olmayan kültürün korunması ve mirası dilden ayrılamaz (Shi Quang, 2004, s.170-175).

Geçmişte dil bilimciler yalnızca dil ontolojisinin incelenmesine dikkat ettiler. Tarih dil bilimciler dilin çeşitli unsurlarındaki değişikliklerin tarihini inceler, mevcut dillerin akrabalığını araştırır, orijinal ana dillerini, farklılaşmalarını ve evrimlerini izlerler. Yapısal dil bilimciler dil sistemini ve dilin çeşitli öğeleri arasındaki ilişkiyi inceler, bu öğelerin dağılım ve

ayırım yasasını belirler. Bunların hepsi dili izole eder ve dili diğer kültürel fenomenlerden ayırır. Bu şekilde dilin kültürel doğası ve kültürel değeri ortaya çıkarılamaz. Bu tür düşüncelerin rehberliğinde somut olmayan kültürel fenomenleri dil yoluyla incelemek zordur. Kültür dil bilimi, dil araştırmasını kültürel araştırmayla birleştirerek dil aracılığıyla somut olmayan kültürün incelenmesi için bir yol açar (Shi Quang, 2004, s. 175).

1.2. Dil Bilimi ve Anlam Bilimi

Dil bilimi, dilin doğası, işlevi, yapısı, kullanımı ve tarihsel gelişiminin yanı sıra dille ilgili diğer konular da dâhil olmak üzere insan dilinin incelenmesidir. Dil bilimsel çalışmanın nesnesi dilin nesnel olgusudur. Dil ister modern ister antik olsun, nesnel olarak var olan dil bilimsel bir olgudur. Farklı kelimelerin ifade ettiği anlamlar öznel ve çeşitli olsa da iletilen dilsel mesajlar başkaları tarafından yaygın olarak anlaşılır ve dil bilimi genellikle dilin bilimsel ve sistematik teorik bir çalışması olarak tanımlanır. Dil, insan iletişiminin en önemli aracıdır ve düşüncenin doğrudan gerçekliğidir (Zhang, 2012, s. 3).

Dil bilimi en geniş anlamıyla filolojiyi de kapsar. Belirli bir zamandaki dillerin incelenmesine eş zamanlı dil bilimi; dillerin farklı zamanlarda geçirdiği değişimlerin incelenmesine kronolojik dil bilimi; ortak kalıpları belirlemek amacıyla birçok dilin kapsamlı bir şekilde incelenmesine genel dil bilimi; dil bilimsel bilginin pratik çalışmalara uygulanmasına uygulamalı dil bilimi; fonolojik ve morfolojik karşılaştırmalar yoluyla belirli dillerin akrabalıklarının izini sürmeye tarihsel karşılaştırmalı dil bilimi; insan dillerindeki belirli ortak olguları keşfetmek için karşılaştırmalı yöntemlerin kullanılmasına tipolojik dil bilimi ve öğretim veya çeviri sorunlarını çözmek için iki dil arasındaki benzerlik ve farklılıkların karşılaştırılmasına karşılaştırmalı dil bilimi denir.

Anlam bilimi, matematiksel mantığın dallarından biri olan göstergebilimi ifade eder. Semboller veya dilsel işaretler (kelimeler, cümleler vb. ifadeler) ile bunların gönderme yaptığı nesneler arasındaki ilişkiyle ilgilenen disiplindir. Morfoloji, anlam bilimi ve pragmatik arasındaki ayrımı önerirken, Amerika Birleşik Devletleri'nde Morris, anlam biliminin bir gönderme işareti ile uygulanabileceği nesne arasındaki ilişkinin incelenmesi olduğunu savunmuştur. Carnap da bu ayrıma katılır ve *An Introduction to Semantics (Anlam Bilimine Giriş)* gibi çalışmalarında anlam bilimi ayrıntılı olarak inceler ve onu betimsel anlam bilimi ve saf anlam bilimi olarak ikiye ayırır. Betimleyici anlam bilimi, tarihsel olarak oluşmuş bir dilin ya da tarihsel olarak oluşmuş tüm dillerin anlamsal özelliklerini betimler ve analiz eder. Ampirik bir bilimdir çünkü gerçekleri tanımlar. “Semantik” olarak da bilinen anlam bilimi, dil bilimi, mantık, bilgisayar bilimi, doğal dil işleme, bilişsel bilim ve psikoloji gibi çok çeşitli

alanları kapsayan bir terimdir. Çeşitli disiplinler arasında anlam bilimi çalışmalarında bazı ortaklıklar olmasına rağmen, çalışmanın özel yöntemleri ve içeriği çok farklıdır. Anlam bilimi, doğal dilin anlamının incelenmesidir; bu anlam kelimeler, ifadeler, cümleler, bölümler ve farklı seviyelerdeki diğer dilsel birimler olabilir. Bununla birlikte, dilin anlamının incelenmesinin her alanda farklı amaçları vardır: Dil biliminin semantiği, semantik ifadenin düzenliliklerini, içsel açıklamalarını, semantik ifade açısından farklı dillerin bireyselliğini ve ortak yönlerini belirlemeyi amaçlar. Dil bilimsel çalışmaları katı bir şekilde sınıflandıracak olursak, modern dil bilimsel anlam bilimi içerisinde bunları yapısalcı anlam bilimsel çalışmalar ve üretici dil bilimsel anlam bilimsel çalışmalar olarak ikiye ayırabiliriz (Wang, 2002, s. 7).

Yapısalcı anlam bilimi, yirminci yüzyılın ilk yarısında, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan yapısalcı dil bilimden gelişmiştir ve anlamsal öğelerin, anlamsal alanların, sözcükler ve anlamlar arasındaki yapısal ilişkilerin vb. analizi gibi sözcüklerin anlamı ve yapısıyla ilgilenir. Bu tür anlam bilimsel çalışmalar sözcüksel anlam bilimi olarak da adlandırılabilir; sözcükler arasındaki çeşitli ilişkiler, eşanlamlılar, zıt anlamlılar, eş sesliler vb. gibi sözcüksel anlam bilimi çalışmalarının bir yönüdür ve sözcükler arasındaki nüansların tanımlanmasıdır. Üretici anlam bilimi, 1960'lar ve 1970'lerde üretici dil bilimi içinde popüler hâle gelen bir anlam bilimi dalıdır ve daha önceki yapısalcı dil bilimi ile daha sonraki biçimsel anlam bilimi arasında teorik bir kamptır. Yapısal anlam biliminin anlamsal öğeler analizinden yola çıkan üretici anlam bilimi, üretici sesbilimin ses birimsel ayırım kuramına benzer şekilde, dilin en derin yapısının anlamsal öge olduğunu ve yüzeysel cümle biçiminin çeşitli sözdizimsel değişim ve sözcükselleştirme araçlarıyla elde edildiğini savunur (Jiāng, 2009, s. 19).

1.3. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Kadın Kavramı

1.3.1. Türkiye Türkçesinde Kadın Kavramı

Tarih boyunca Türklerin “*kadın*” kavramını ifade eden pek çok sözcük kullandıkları görülür. Bu kullanımlar içerisinde doğrudan “*kadın*”ı karşılayan sözlerin dışında, kadının konumunu ya da durumunu yansıtan sosyal, kültürel, hukuki, ailevi, akrabalık bağları ve benzer yönleri için de kelimeler bulunmaktadır. Hemen belirtmeliyiz ki, Türkçede kullanılan *hatun* ve *kadın* kelimeleri Eski Türkçedeki *katun* kelimesinden varyantlaşan, başka bir deyişle Oğuz Türkçesinde dudak uyumuna (küçük ünlü uyumu) girmesi ve tonsuz ünsüzün tonlulaşması sonucu ortaya çıkmıştır (Argunşah, 2017, s. 82). Türkçenin ilk yazılı kaynaklarından olan Türk Bengü Taşlarında *hatun* kelimesi “kağan eşi, imparatoriçe” anlamında kullanılmıştır (Ercilasun, 2016, s. 685). Türk Bengü Taşlarında cümle içerisinde *ögüm hatun* “annem hatun” (KT: K9),

umay teg ögüm katun “Umay²⁴ gibi annem hatun” (KT: D25), *ögüm İlbilge katunug* “annem İlbilge hatunu” (BK: D10), *ögüm katunug* “annem hatunu” (BK: D21) biçimlerinde rastlanır. Türk Bengü Taşlarında anneden söz edilirken bunu hep *katun* kelimesi izlemiştir. Eski Uygur Türkçesi döneminde de *katun*’un “kraliçe” (TTVII.52), hatta “Tanrıça, ilahe” (A.Y.III-5, 131,7) anlamları da tanıklanır (Aksan, 2011, s. 29).

Türkoloji alanında kadın kelimesi üzerinde oldukça fazla çalışmalar bulunmaktadır. Bang’ın Eski Türkçede kadın kavramına denk gelen “*uzun tonlug*” üzerine yaptığı inceleme (Bang 1925), Talat Tekin’in *Amca ve Teyze Kelimeleri Hakkında* isimli çalışması (1960), Saadet Çağatay’ın, tarihî dönemlerden modern lehçelere dek ulaşan bir dönemdeki kadın isimlendirmelerinin bir kısmını ele aldığı makalesi (Çağatay, 1962), Rasonyi’nin ad bilimi malzemesini esas alarak yaptığı tasnifi (Rasonyi 1963), Zieme’nin, Eski Türkçe “*kişi, beg, qatd=qa’t, alınçu, adaş*” kelimelerinin aynı zamanda “hanım” ve “kadın eş” anlamlarında kullanılmasına dikkat çektiği makalesi (Zieme 1987), Hamza Zülfikar’ın (1988) *Kadın, Hanım ve Benzeri Adlar Üzerine* incelemesi, Tülücü tarafından kaleme alınan *Dîvanü Lûgati’t-Türk*’teki Kadın İçin Kullanılan Sözler adlı makale (Tülücü 1982) ve Pilancı’nın Anadolu Ağızlarında kadın için kullanılan sözleri değerlendirdiği makalesi (Pilancı 2002), Tidikova’nın *Altay Kahramanlık Destanındaki Kadın İsimlerinin Dil Bakımından Tahlili* makalesi (2004), Pokrovskaja (1961), Dankoff (1972), Gülensoy (1973); Li Yong- Song (1999) gibi Türkologların tarihî dönemlerden itibaren kadınla ilgili akrabalık terimlerine yer veren incelemeleri (Karahan, 2006, s.1), Türkiye Türkçesinin tarihî sözlüğü mahiyetinde olan *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* (TDK, 6C, 1995, s. 96) temel alarak Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesini de kapsayan Batı Türk yazı dili alanında kadın kavramını karşılayan sözler, yapı ve içeriklerine göre ele alınan ve bunların Türkiye Türkçesi ve Anadolu Ağızlarındaki durumları incelenen Akartürk Karahan’ın *Tarihî Türk Dilinde Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine* adlı çalışması (2006), Sakaoğlu, 2014 yılında Elazığ’da 7. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu’nda sunduğu *Anadolu’da Eşlerin Birbirlerine Seslenme Sözleri* adlı bildirisi, Bläsing’in *Bir Hanımefendinin ‘Kadın’ İle İlgili Sözcükler Üzerine Düşüncelerine*

²⁴ Türk Mitolojisinde Doğum ve bereket sembolü olan en mühim Tanrıçanın ismidir. “Omay, İmay, Ubay, Humay” olarak da bilinir (Karakurt, 2011, s.778).

Dair Birkaç Söz adlı bildirisi (2011), Ayan'ın *Öğ'den Anne'ye: Türkçe Söz Varlığı Anne* adlı çalışması (2011), Melike Uçar'ın (2013) *Anadolu Ağzlarında Kadının Söz Varlığına Dair Bir Tasnif Denemesi*, Arife Gülsün'ün (2008) *Dîvanü Lûgati't-Türk'te Kadın ve Onun Dünyası*, Nurhan Güner'in (2012) *Eski ve Orta Türkçede Annelik Kavramı Etrafında Gelişmiş Söz Varlığı*, Hülya Pilancı'nın (2002) *Anadolu Ağzlarında Kadın İçin Kullanılan Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İsmail Erdoğan'ın (2016) *Dîvanü Lûgati't-Türk'te Kadın İle İlgili Kavramlar*, Mustafa Argunşah'ın (2017) *Türkiye Türkçesindeki Kadınla İlgili Temel Söz Varlığının Tarihi Gelişimi*, Çetin'in (2012) "*Cicianne Sözü Üzerine*" yaptığı incelemesi, Nurhan Güner'in *Kadınla İlgili Eski Türkçe Bir kelime: Uragut* çalışması (2013) ve *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı* adlı doktora tezi (2018), Kübra Çolak'ın *Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı* adlı tez çalışması (2019), Nida Nur Karabük (2021) tarafından kaleme alınan *Nehcü'l-Ferâdis Metninde Kadınla İlgili Söz Varlığı* gibi çalışmalar konuyla ilgili yapılan çalışmalarının bazılarıdır.

Bu çalışmalar içerisinde Saadet Çağatay Türk Dili Araştırmaları Yıllığı'nın 1962 Belleten 'inde *Türkçede 'Kadın' İçin Kullanılan Sözler* adlıyla yayınlanan geniş kapsamlı çalışmasında konuyla ilgili dört yüze yakın sözcüğü sırasıyla tartışır ve sözcüklerin etimolojisini aydınlatan bilgilere yer verir. Saadet Çağatay'ın bu çalışması ilerleyen dönemlerde kadınla ilgili dil çalışmalarına temel oluşturmuştur. Saadet Çağatay bu çalışmasında Türkçede en eski lehçelerden en yenilere dek, 'kadın'ı karşılayan sözcüğün *X(H)atun* (*Katun*, *Katın*, *Kadın*, *Hotun*²⁵, *Hât.tin*, *Hâdi.n*) olduğunu, bu sözcüğün Soğdça 'kraliçe ya da han karısı' anlamına gelen *xwat'yn*, *Xwāten*'den geldiği hakkındaki görüşü tartışmayacağını (Aksan, 2020, s. 29) belirtse de, Osmanlı Türkçesindeki *X(H)ātun*'un 'Zevce, yüksek sınıf kadını, hanım' sözünün Yeni Farsçadan alınma olduğunu, kadınlar için kullanılmış olan *hatun* *katun* ve *hanum* unvanları da *kağan* ve *kan* - *han* unvanları ile aynı kökten olabileceğini söyler (Çağatay, 1962, s.13). Bang, Räsänen ve Clauson gibi yabancı Türkologlar *katun* kelimesinin Soğdcadan alıntı olduğu görüşünü savunur. Örneğin, Räsänen Bang'ı referans göstererek kelimenin Soğdca olduğu kanaatindedir: *χātun*: <sgd. (Bang, KSz s.18-120) *χwātūn*: γwt'un, *χwatēn* 'la reine [=kraliçe]' <γwt'w, *χwatāw* 'roi [=kral]' (Räsänen, 1969, s.157). Clauson ise kelimenin Soğdca *xwat'yn* (*xwatēn*) kelimesinden geldiğini, Soğdca *xwt'y*

²⁵ Uyğur Türkçesi

“lord, ruler [=hükümdar, kağan]” ve *xwt* ’yn “the wife of the lord, ruler [=hükümdar eşi, kağan eşi]” olduğunu, kelimenin Türkçede erken dönemde bu anlamda kullanıldığını ifade eder (Clauson 1972, s. 602b). Clauson (1972, s. 602b) kelimeyi sözlüğüne madde başında alıntı olduğunu bildirerek *ha:tu:n* biçiminde almıştır. Ona göre kelime Kaşgarlı ‘da *ka:tu:n* ve Arapçada *xa:tu:n* olarak transkribe edilmesine rağmen normal biçimi *xatu:n* olmalıdır (Aktaran: Argunşah, 2017, s. 83).

Doğan Aksan (2020) *Hātun*’un Saadet Çağatay’ın görüşünün aksine Farsçadan alınma olmadığını, Türkçe *katun*’dan bu dile ses değişimi sonucunda geçmiş olabileceğini vurgular. Doğan Aksan’a göre *kadın*’ın yanı sıra, anlam ayrımıyla kendi varlığını devam ettiren *hatun* ‘un Türkçeye yeniden dönüş yapmış olup Türk Bengü Taşlarından Uygur metinlerine, Karahanlı Türkçesinden İbnü Mühenna Sözlüğüne (149), Eski Anadolu Türkçesinden günümüze dek gelen ‘*kadın*’ (*katun*) ile birlikte ‘*hatun*’ un 14. yüzyıldan 17. yüzyıla dek birçok eserde, tek başına ve ‘*hatun kişi*’ şeklinde kendini göstermiş ve Türkiye Türkçesi dışındaki diğer Türk lehçelerinde ‘*kadın*’ ve ‘*hatun*’ sözcüklerinin şekil ve kullanım açısından birçok durumlarda birleştiğini ifade etmektedir (Aksan, 2020, s. 30). Dîvan’da *katun* (*hatun*) kelimesi Afrasyab soyundan gelen bütün kadınlara verilen unvan olarak kullanılmıştır. *Xan ışı bolsa katun kalır* (Hakanın işi olduğu zaman hatunun işi bırakılır) (Kaşgarlı, 2014, s. 177). ‘*Kraliçe ve han karısı*’ anlamına gelen “*X(H)atun*” kelimesinin zamanla tarihî oğuz sahasında “*han*” ile bağlantısını kaybetmiş ve anlam genişlemesi sonucu umumi olarak kadını ifade ettiği söylenebilir (Karahan, 2006, s. 4). Useev (2012 s. 63-64) göre *katun* kelimesi, Eski Türkçe ve çağdaş Türk dillerinde *katmak*, *eklemek*, *koymak* manalarına gelen “*kat-*” fiil kökünden türemiştir. Bu durumda *katun* kelimesi, kadının kocasıyla bir araya gelerek yeni bir aile ve yeni bir eve dâhil edilmiş olduğu manasında kullanılmaktadır (Useev, 2012 s. 63-64).

Carullah (2018) *Hatun* adlı eserinde “*hatun*” kelimesinin hem dil bakımından hem de anlam bakımından “*hakan*” ve “*kaan*” vezninde oluşunu, “*hatun*” kelimesinde büyük bir şeref ve saygı ifadesi olduğunu, Arap ediplerinin padişah ve sultanların eşleri ve hanımefendileri için bir yüceltme lakabı olarak “*hatun*” kelimesini kullandıklarını, bu kelimenin Arap sözlüğünde kraliçelerin lakabı olduğunu, kısacası Araplarda saygı ve onuru büyük olan hanımefendiler için kullanılan kelime olduğunu ifade eder. Carullah yine Araplarda büyük ailelerin kerime ve kızlarını almak anlamına gelen *hitan* ve *muhatene* kelimelerin de *hatun* kelimesinden türediğini vurgulayarak şu cümleyi örnek olarak gösterir: *Hatene Ali resula’llahi salla’llahu ‘aleyhi ve sellem. Hatene’n-nebiyyu Eba Bekrin ve ‘Umara* (anlamı: Hz. Ali kâinatın efendisinin kızı Hz.

Fatıma'yı kendine hatun yaptı, hatun edip aldı. Hz. Peygamber de Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in kızlarını hatun edip aldı). Carullah'ın "hatun" kelimesiyle ilgili şu sözü dikkat çekicidir: Araplarda büyük ailelerden hatun almak Arap sözlüğünde "hatune"dir. Bedevi Arapların dilinde hatune, kaynana anlamına gelir. Türk hatunlarının sahip olduğu büyük saygı ve onur bizzat hatun kelimesinde saklıdır. Bu anlam hem bedevi Araplar döneminde hem de risalet asrında biliniyor ve kullanılıyordu (Carullah, 2018, s. 30).

Saadet Çağatay '*X(H)atun*' sözcüğünün geniş bir alanda yayıldığını, günümüzde Sarı Uygur Türkçesi ve Tuvaca gibi bazı Türk lehçelerinde saygı ve şerefi ifade eden eski anlamını koruduğunu vurgular. Örneğin, Sarı Uygur Türkçesinde '*katın*' 'hanımefendi', Tuvacada '*kadın*' ise 'kraliçe, hanım' gibi anlamlara gelmektedir. Osmanlı Türkçesinde '*ulu hatun*' (hanımefendi) gibi sıfat tamlaması biçimindeki unvan adı Osmanlı saraylarında baş kadın, kadın efendi, saray hanımlarının ve padişah zevcelerinin rütbelidir (Çağatay, 1962, s.13). Anadolu'nun bazı yerlerinde *gadi* 'ihtiyar kadın, büyük anne, görümce', *gade* 'görümce, kız kardeş' kelimeleri kullanılır (Çağatay, 1962, s.14). Eski Türk lehçelerinde (Türkolog. Br. II 242-243) '*kadın*' için '*yutuz*' ve bir sıfat oluşumu olan '*uzuntunluğu*' (uzun elbiseli) sözleri geçer. Bunun haricinde Eski Türkçede '*kız kuduz*' (kız ve kız çocuğu veya kadın ve kız çocuğu) gibi birleşik tabirler vardır (Çağatay, 1962, s. 19). Saadet Çağatay Eski Türkçede '*kadın*' için kullanılan söz ve ifadelerin çoğunun sıfat olduğunu, büyük olasılıkla bunların önce 'Kadın'ın sıfatı olarak ortaya çıktığını, sonra da yavaş yavaş onun adı yerine geçtiğini söyler.

Yukarıda belirtildiği gibi, Eski ve Orta Türkçe metinlerinde kadın kavramını karşılamak için *katun*, *katın* ve *hatun* kelimeleri kullanıldığı görülür. Fakat bizim bildiğimiz *kadın* biçimi Dede Korkut Kitabı'ndan başlamak üzere Oğuz Türkçesinde ortaya çıkar. Dede Korkut Kitabı'nda sadece *kadın* biçimi değil *kadun* biçimi de karşımıza çıkar. Tarama Sözlüğü'nde kelimenin yalnız *kadıncık* biçimi mevcuttur. 15. yüzyılda yazıya geçirildiği varsayılan Dede Korkut Kitabı'nda cümle içerisinde *kadın*, *kadun ana*, *kadunum ana* biçimlerinde rastlanan örneklerde kelime "hanım, eş" anlamı taşımamaktadır. Aksine Eski Türkçedeki gibi bir yüceltme, ululama ifadesi taşımaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda bir kez *kadın*, dokuz kez *kadın ana*, bir kez *kadun ana*, bir kez *kadunum ana* biçimlerinde tanıklanan kelime *kadın ana bæg baba* "kadın ana bey baba" (krş. *bæg baba hatun ana*) ikilemesinde de görülür. "Kadın ana bey baba", "bey baba hatun ana" kullanımları *kadın* ve *hatun* unvanlarının "beyin eşi" anlamını taşıdığını açıkça göstermektedir. Dirse Han'ın annesi için sarf ettiği *kadunum ana* hitabında da *kadun* kelimesi "han eşi, prenses" manasındadır. *Kadın* kelimesinin Dede Korkut Kitabı'nda

geçtiği yerler şunlardır: قادن *kadun ana bæg baba* (DK: 136/12, 175/6); *ak südin emdügüm kadunum* قادنوم *ana* (DK: 28/4), *karavaşa ton geyürseñ kadın olmaz* (DK: 3/7), *kadın ana* انا قادين (DK: 24/2, 53/11, 53/12, 54/8, 54/13-55/1, 95/6, 190/5, 194/10-11), *kadın ana* انا قادن (DK: 136/1). *Kadın* kelimesi Dede Korkut’tan sonra 17. yüzyıldaki İstanbul hayatı ve insanların değişik yönlerini konu edinen Risâle-i Garîbe’de rastlanır. Fakat eserde tanıklanan kadın, kadıncık ve küçük kadın ifadeleri odalık hanım olanlar için kullanılmıştır (Argunşah, 2017, s. 87).

Kadın’ın sözlüklerdeki ilk örneği ise 17. yüzyıl sözlükçülerinden Parigi’nin eserinde tanıklanır. Parigi kelimeyi *kadın*, *kadıncık* biçimlerinde vererek *hatun* kelimesiyle aynı başlık altında bir araya getirir: *kadın*, *kadıncık*, *hatun*, *sitt*, *seydet* “hanım, kadın”, *kadıncık* “cariye” (Kartallıoğlu, 2015, s. 521) *hatun*, *kadın*, *kadıncık* “1. kadın. 2. kadın ev sahibi, patron” (Kartallıoğlu, 2015, s. 441). Kadın kelimesi Mertol Tulum tarafından hazırlanan *17.Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı* adlı eserde müstakil bir madde başı olarak verilmesine de *zen* maddesinde “günlük dilde kadın” (Tulum, 2011, s.1942) anlamıyla saptanmıştır. 1725-1732 yılları arasında Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi tarafından hazırlanan *Lehçetü’l-lügat*’te “kadın قادين meşhurdur, Kadıncık dahi derler, (...) Kâhya kadın dahi derler” (Kırkkılıç, 1999, s. 370) tanımlamasıyla yalnız “hanım” manası verilmiştir.

19. yüzyıl lügatlerinde kadın kelimesi ilk defa Ahmet Vefik Paşa tarafından kaleme alınan Lehçe-i Osmanî’de (لهجه عثمانی) (1876) tanıklanır. Ahmet Vefik Paşa, *kadın* kelimesinin *kada-* “perçin etmek” fiilinden türediğini belirterek, *kadagan* “car, tembih” örneğini de vermiştir. Lehçe-i Osmanî’de kadınla ilgili madde şöyledir: “*kadın قادين* Türkî’de *kadun*, ta’rîbi *hatun*. Sitti banu, kibar karısı. *Kadamak* Türkî’de emir tekit, perçin etmek. *Kadagan* “car, tembih” anlamındadır. Hâlen cariyeden olan hanım, kadın efendi. *Kadın kadıncık* müdebbire, terbiyeli, kedbanu. *Olma sokak süpürgesi, kadın kadıncık ol.*” (Toparlı, 2000, s. 201). Ahmet Vefik Paşa, *kadın nine* “büyük valide”, *bacı kadın* “eski daye ve dadı”, *kethüda kadın* “daire müdürü, pişegâh” kelimelerini de örnek vermiştir. Aynı sözlükte, *hatun* kelimesini karşılamak için de “Türkîde *hadun*, *kadun*, *kadın*, *kedbanu*, *sahibe*, *seyyide*” sözcükleri bulunmaktadır (Toparlı, 2000, s.176). İbrahim Cûdî Efendi (1863-1926) tarafından kaleme alınmış Lügat-i Cudî’de kadın kelimesi madde başı olarak yer almasa da *hatun* maddesinin içinde “Türkçemizde kadın lafzı dahi bundan muharrefdir” ifadesi karşımıza çıkar (Parlatır vd, 2006, s.166). 1850’li yıllarda Müntehabât-ı Lugât-ı Osmâniyye ile çok basit bir şekilde yayımına başlanan Osmanlıca sözlüklerin gelişmiş bir örneği olan Lügat-i Nâcî’de *hatun* maddesine karşılık olarak “kadın” denildikten sonra “Muharrefi olan kadın ekseriya bu yolda irat olunur.

Kadın ile karı beynindeki fark malumdur” (Kartal, 2021, s. 210) denilmesine rağmen, *kadın* ile *karı* arasındaki fark anlatılmamakla birlikte lügatte *karı* maddesine de yer verilmemiştir.

Şemseddin Sâmî (ö. 1904) tarafından yazılan içerik olarak en zengin ilk Türkçe sözlük Kāmûs-ı Türkî’de (قاموس تركي) ilk olarak kelimeye *hatun* خاتون , *hadun* خادون , *kadun* قادن , *kadın* قادين varyantlarını bir araya toplayıp “İtibarlı karı, kadın, hanım, banu, seyyide” anlamı verilir. Sonra parantez içerisinde “Bugün kadın” suretinde dahi müstamel ise de “*hatun*” dahi daha ziyade hürmet ve bir nevi iltizam kast olunduktan istimal olunur.” (Yavuzarslan, 2010, s. 437) denilerek *hatun* ile *kadın* kelimesi arasındaki farka dikkat çekilir.

Memet Zeki Pakalın *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* adlı lüğatinde kadın kelimesine “kadın efendi” maddesinde yer vererek “Eskiden odalıklar hakkında kullanılır bir tabirdir” anlamını verir (Pakalın II, 1993, s. 126). Pakalın kadın kelimesinin etimolojisini şu şekilde yapar: “Kadın; eski Türkçede emretmek demek olan *kadman*’dan (düzelt → kadmak) gelmedir. Amir ve hâkim dişi demektir. Bu öz Türkçe kelimeyi Araplar kendi selikalarına uydurarak hatun şekline sokmuşlardır.” (Pakalın II, 1993, s.126).

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türk basınında ve edebiyatında kadın yalnız “*hanım*” anlamıyla kullanılmış, diğer anlamları kullanımdan düşmüştür. Dede Korkut Kitabı’ndan itibaren izini sürebildiğimiz bu kelime 1870’li yılların başında Arapça *nisâ*, *nisvân*, *muhadderat*, *zevce* vb. kelimelere Türkçe *karı* ve *hanım* ile beraber gazete ve dergi sayfelerinde rastlanmaya başlamıştır. 20. yüzyılın başlarında ise kadın kelimesi dergi isimlerine dâhil edilmiş; Kadın (1908), Kadınlar Dünyası (1913), Kadınlık (1914) gibi dergiler yayımlanmıştır.

Argunşah (2017) kadın kelimesinin tarihî seyrini özetleyerek şöyle der: İlk kez Dede Korkut’ta tespit ettiğimiz *kadın* kelimesi bu metinlerde “bey eşi, han eşi” manasıyla kullanılmış, 17. yüzyıldan itibaren günlük dilde “hanım, eş” anlamını kazanmış, bunun yanı sıra “odalıktan (cariyelikten) hanım olanlar, kadın ev sahibi, patron” anlamlarıyla da kullanılmış, 19. yüzyılın sonlarında ise bugünkü anlamına kavuşmuştur. *Kadın* kelimesi günümüzde Türkiye Türkçesi dışında *gadın* biçimiyle yalnız Azerbaycan Türkçesinde kullanılmaktadır. Gagavuzca (*kadın*, *kadına*) ve Tuvacanın (*kadın*) eski metinlerinde tespit edilse de artık kullanımdan kalkmıştır.

Tarama Sözlüğü’nde doğrudan *kadın* kavramını ifade eden *katun*, *hatun*, ‘*avrat* (Ar.), *dişi kişi*, *kız*, *uragut* gibi kelimeler bulunmaktadır (Komisyon, 2009).

DLT’de kadın kelimesinin karşılığı olarak kullanılan kelimler arasında “*uragut*” (DLT: I, 138-20, 153-14, 178-28, 180-2, 201-14, 250-15, 253-3, 255-8, 257-16, 259-14, 275-7, 302-

20, 311-17, 314-20, 509-11; II, 9-17, 56-3, 80-8, 107-7, 121-18, 126-6, 141-13, 142-4, 142-16, 146-19, 151-7, 153-25, 155-17, 156-19, 233-24, 239-17, 254-3, 265-22, 278-5, 302-10, 304-8, 307-5, 307-23, 330-16, 355-1; III, 36-23, 50-10, 58-3, 64-4, 85-22, 91-15, 92-12, 121-26, 124-19, 185-11, 205-2, 206-1, 307-20, 399-), “eşler (eşiler)/işler” (Kaşgarlı, 2014, s. 58) kelimeleri vardır. *Uragut* kelimesi Karahanlı ve Harezmi Türkçesine ait eserlerde de “kadın, dişi, eş, zevce” gibi manalarda kullanılmıştır. Orta Asya Kur’an tercümelerinde ‘*uragut*’ kelimesinin kadın ve kız gibi anlamlarda kullanıldığına rastlanılır (Güner, 2013, s. 2660). 11. asırdan itibaren tarihî metinlerde rastlanmaya başlayan “kadın, nisa” (TTS, VI, 3965) anlamına gelen bu kelime “dişi”ye göre daha özel ve belirli bir anlam ifadesine haiz olup Eski Anadolu sahasında da aynı kavramı karşılamıştır. İsmail Erdoğan (2016) DLT’te ayrıca ‘kadın’ kelimesinin de bulunduğu, fakat bu kelimenin günümüz Türkçesindeki “kayın” kelimesinin karşılığı olduğunu söyler. Kelimenin kökeniyle ilgili net bir şey söylemek zor olmakla beraber, ilk hecesinin ‘uruğ’ “soy, tohum” ile bağlantılı olduğu ve –ğüt ekiyle oluşturulduğu düşünülmektedir (Çağatay, 1962, s. 8).

“Zevce” anlamına gelen ‘ev’(TTS, III, 1566) kelimesi Eski Türkçeden beri “ikamet edilen yer” manasında kullanılmakla beraber, Eski Anadolu ve Osmanlı sahasında mana genişlemesi sonucunda “kadın” kavramını da ifade etmek için kullanılmıştır. Bugün Türkiye Türkçesinde benzer biçimde “kadın eş” için “aile” kavramı kullanılmaktadır (TrkS I:50a). Eski Türkçede “ev” ile *ebci*, *evci*, *epçi* kelimeleri kadın kavramını ifade etmek için oluşturulmuştur (Çağatay, 1962, s. 17). Bu kelime Anadolu Ağızlarında da varlığını sürdürmektedir (DS V:1802b). “karı ve kocadan biri” anlamına gelen ‘eş’ kelimesi 8. yüzyıldan beri eş, arkadaş, karı ve koca manalarında kullanılmakta olup Eski Anadolu ve Türkiye Türkçelerinde “erkek eş” anlamı yanında “kadın eş” anlamıyla da kullanıldığı görülmektedir (ED:253, Räsänen:50b, DS V: 1787b; TrkS I: 732b). ‘erlü’ “evli” (TTS. III. 1507), ‘haklu’ “nikâhlı zevce” (TTS, III, 1895), ‘kuma’ “bir erkeğin nikâhları bulunan kadınlardan her birinin ötekine göre adı, ortak, nöker ” (TTS, IV, 2730), ‘yüz görmüş’ “koca görmüş, kocaya varmış kadın, dul kadın”(TTS, VI, 4784), ‘er gören, er görmüş’ “dul kadın” (TTS, III, 1498) anlamlarına gelir. ‘kızoğlan’ “bakire” anlamını ifade eder. Eski Türkçeden beri ‘oğlan’ kız ya da erkek olsun çocuk, evlat kavramını ifade etmek için kullanılmıştır (ED, s. 83b). Fakat geniş anlamı olan oğul ve oğlan kelimesi zamanla anlam daralmasıyla sadece erkek çocuğu ifade etmiştir. Türkiye Türkçesinde sadece “kız oğlan kız” söz kalıbıyla sınırlı kalmıştır (Aktaran: Karahan, 2006, s. 6-7).

Türkiye Türkçesinde genel olarak kadın için *kadın*, *hatun*, *hanım*, *karı* ve *bayan* kelimeleri kullanılmaktadır. Fakat bu kelimeler sıklık bakımından öbürlerinden ileridedir. Türkçe Sözlük'te bu kelimelerin anlamları şu şekilde verilmiştir. *Kadın* (<katın ~ kadun < katun) kelimesi Eski Türkçedeki *katun* kelimesinin Oğuz Türkçesinde dudak uyumuna (küçük ünlü uyumu) girmesi ve tonsuz ünsüzün tonlulaşması sonucunda teşekkül etmiştir. Türkiye Türkçesinin kadın kavramını karşılamak için kullandığı resmî kelimesidir. Türkçe Sözlük'te şu manalara yer verilmiştir: 1. Erişkin dişi insan, hatun, hatun kişi, zen. 2. *sıfat*. Analık veya ev yönetimi bakımından gereken erdemleri, kabiliyetleri olan. 3. *mecaz*. Hizmetçi bayan. 4. *esk*. Bayan (TDK, 2011, s. 1258). *Hatun* kelimesinin kullanım sıklığı Türkiye Türkçesi yazı dilinde az olup Türkçe Sözlük'te kelimenin ilk ünlüsünün uzun olduğu vurgulandıktan sonra dört manasına yer verilir: “1. Kadın. 2. Bayan, hanım. *Emine Hatun*. 3. Eş, zevce. “*Bizim hatun...* 4. *tar* Yüksek makamdaki kadınlara ve hakan eşlerine verilen unvan” (TDK, 2011, s. 1060). *Hatun* kelimesi günümüzde şekli olarak yalnız kadınlar için kılınan cenaze salatlarına niyet edilirken “hatun kişi niyetine” şeklinde kullanılmaktadır. Bunun dışında nadiren kız adı olarak da kullanılmaktadır. *Hanım* kelimesine Türkçe Sözlük'te dört anlam verilmiştir: “ 1. Kız ve kadınlara verilen unvan, bayan: Ülker Hanım. 2. Kadın, eş: “*Yaptığı çiçek suyunun ilk bardağını kendi içtikten sonra ikincisini hanımına getirir.*” -H. R. Gürpınar. 3. Toplumsal durumu, varlığı iyi olan, hizmetinde bulunulan kadın: “*Becerikli hâliyle Zeynep'e ve hanımına ait bütün işleri elinin içine almıştı.*” -H. E. Adıvar. 4. *sf*. Kadınlığın bütün iyi niteliklerini taşıyan: *Hanım kadın. Hanım kız.*” (TDK, 2011, s. 1042). Kelime *han* isminden türetilmiştir: *han+ım* “han eşi”. *begim* ~ *begüm* (< beg+ım) ve *sultanım* (< sultan+ım) kelimeleri de *hanım* gibi isimden isim yapan +*ım* ekiyle türetilmiştir. Her üç kelimedede de ek dişilik işleviyle kullanılmıştır. *Karı* kelimesinin Türkçe Sözlük'te üç anlamı mevcuttur: “1. Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce. 2. *kaba*. Kadın. 3. *hlk*. Yaşlı, ihtiyar.” (TDK, 2011, s. 1328). 1930'lu yıllara dek Türkçede hiç rastlanmayan kelime olan *bayan*, ilk kez 1934 yılında Türk Dili Tetkik Cemiyeti tarafından yayımlanan Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi'nde, Türkçeden Osmanlıcaya İndeks'te “*baka, ganî, hayat, mevcudiyet*” (TDK, 1934, s. 899) olarak yer alır.

Diğer Türk lehçelerinde (Kazan, Özbek edebî dilinde) ‘*kadın*’ için zevce (زوجه), refika (رفیقه), aile (عائلة), harem (هarem), seyyide (سیده), ehl (اهل), nisa (نساء), hâlâl (حلال) kullanılır. ‘*Kadın*’ için kullanılan hâlâl kelimesi aslında ‘*hâlâl hatun*’dan kısaltılmıştır. Uygur Türkçesinde ise Türkmencede olduğu gibi kadın için Arapçadan geçmiş ‘*ayal*’ (عیال) kullanılır. Bu söz Osmanlıcada yalnız edebî dilde ‘*aile, kadın*’ (Ş. Sami) anlamında olup *i-ile iyal* biçiminde

okunur. Güneybatı ağızlarında ve Anadolu’da Arapçadan alınmış ‘*avrat, avret, arvat* (Ar. حورت) ‘*kadın, zevce, eş* (ve cinsi)’ kelimesi ‘*kadın*’ kavramını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kelime tarihî lehçelerde olumlu anlama gelse de günümüzde kısmen anlam kötüleşmesine maruz kalmıştır. Türkiye Türkçesi standart dilinde tercih edilmeyen kelime, Anadolu ağızlarında ve argoda varlığını sürdürmektedir (DS 1:390b, Aktaran: Karahan,2006, s. 4).

Carullah *avrat* kelimesinin gerek dil bakımından gerekse edep ve zevk bakımından yanlış olduğunu, Türkiye’de hatunlar için, İran’da zayıf zenler (Farsçada kadın demektir), Kırım’da kısa ayaklılar için (kadın için kullanılan bir halk tabiri), Türkistan’da acuze (ihtiyar) kadınlar için bu kavramın kullanıldığını, Fıkıh literatüründe örtülmesi gereken vücut organları manasına gelen “avret” ifadesinin kadınlar için kullanılmasının şaşırtıcı olduğunu, böyle bir kullanımın Kur’an’ın kelimelerini tahrif ettiğini, bu yüzden hatunlara “avret” demenin hatunların büyük hürmetlerine uygun olmadığını ve Kur’an’ın kelimelerine zıt olduğunu, örtülmesi gereken organlara avret demenin hata olduğunu, dolayısıyla hatunlara avrat demenin de yanlış olduğunu vurgular (Carullah, 2018, s. 30).

Türkiye Türkçesinde ‘*kadın*’ için kullanılan ‘*kari*’ pek hoş karşılanan bir kelime değildir. Eski lehçelerden (Kâş.) ‘İhtiyar kadın’, Anadolu’da ana dilden (Malatya), ‘*kari*’ (Güney ağızları), Ömer Asım Aksoy’un *Gaziantep Ağzı III* adlı eserinde geçen ‘*gari*’ kelimesiyle aynıdır. Ahmet Caferoğlu’nun *Güney Doğu III* adlı eserinde ‘*gızgari*’ (Malatya) kelimesinin ‘*erkeğin karısına hitabı*’ anlamında kullanıldığı belirtilir. Türkiye Türkçesinde ‘*kadın*’ kavramını karşılamak için ‘*karı kocadan her biri, hayat arkadaşı, refik, refika*’ anlamına gelen, halk ağzında ‘*kuma, ortak, arkadaş*’ olarak da kullanılan ‘*eş*’ kelimesi kullanılır (<https://sozluk.gov.tr/>).²⁶ Türkiye Türkçesinde ‘*kadın*’ı ifade etmek için kullanılan ‘*dişi*’ çağdaş Türk lehçelerinin birçoğunda yaşamakta olup hayvan ve insan cinsini de kapsayan bir kavram alanı için kullanılmaktadır. Eski Uygur Türkçesinde (İndes) ‘*kadın*’ için ‘*tişi tınlığ*’ kullanılmıştır (Çağatay, 1962, s. 18). VIII. asır Uygur metinlerinden itibaren tüm tarihî dönemlerde rastlanan bu kelime, Eski Anadolu Türkçesinde de aynı manalarda varlığını sürdürmüştür (ED, s. 560, Aktaran: Karahan, 2006, s. 4). Aynı kelime ile yapılan ‘*dişi kişi*’ “*kadın*” (TTS, II, 1184) isimlendirmesi de “*dişi*”nin kavram alanını insan ile sınırlandırmıştır. Anadolu ağızlarında

²⁶ [Erişim: 10 Kasım, 2021].

kadın için kullanılan, ‘dişi’ kelimesiyle yapılan sıfat tamamları da bulunmaktadır (dişi kalayık/dişi kalek vb. “kadın işçi, kadın hizmetçi”) (DS IV:1524a; Aktaran: Çağatay 1962, s. 19).

Ağızlardan Söz Derleme Çalışmaları ve Derlemelerle gibi Anadolu Ağızları derlemeleri sonucunda ‘kadın’ ve onun bazı ‘ortak, sevgili, uygunsuz kadın, kız, hizmetçi kadın, ihtiyar kadın’ gibi bazı belirli sıfatları tespit edilmiştir. Örneğin ‘aba/apa’ “hanım” (Ankara, Gaziantep), ‘başa’ “kadın” (Kastamonu) ve Aziziye, Ereğli-Konya, Antalya, Ankara, İzmir ve Kütahya, Güney Anadolu ve bölgelerin ağızlarında ‘baş’ kelimesi ile yapılan kadınla ilgili kelime grupları mevcuttur. ‘Bike’ “hanımefendi” (Merzifon, Amasya), ‘Billa’ “kadın, hanımefendi” (Acıpayam, Denizli), ‘Billa’ (Niğde, Denizli, Muğla), ‘abla’ “büyük kız kardeş” anlamını vermenin yanında İstanbul’da ‘iyi hanım, iyi kadın’ anlamına gelen ve çocuk bakan yaşlı bayanlara hitaben kullanılan kelimedir. ‘Dişeli’(Teke), ‘Dişeyli’(Niğde), ‘Dişileti, Dişeyleti’(Kütahya), ‘dişi-galek’ (Menteşe), ‘kalık’ “evlenme yaşında genç kız”(Sivas), “evde kalmış kız” (Çorum, Maraş, Yozgat, Avşar), ‘kalık, kaluk’ (Anadolu’nun birçok yerlerinde aynı manada kullanılır), ‘galuk’ (Gümüşhane), ‘kaley’ “Hizmetçi” (Acıpayam-Denizli), ‘galek’ (Akçova, Çine-Aydın), ‘gelek’ (Antalya), ‘galuş’ “hizmetçi” (Çanakkale), ‘eksük’ “kadın” (Keskin Türkmenleri, Ankara), eğsikli, eğsik (Gaziantep), egsüetek (Sivas), ‘evşenliği’ (Yozgat, Ankara Türkmenleri), ‘evdik’ “nişanlı hâlinde müstakbel kocasıyla ilişkisi olan ve ona kaçan kız” (Karakuyu-Seyhan), ‘evcimen’ “evinin işini iyi bilen kadın” (Anadolu’nun birçok yerlerinde kullanılır) “Oturulan ve mesken” anlamına gelen ‘ev’ ve ‘eb’ kelimesinden türemiş olan ‘äbci, ävci, äpçi’ ise “kadın” anlamında Eski Uygur Türkçesinde (Caferoğlu, 2015, s. 189) görülür.

‘Eye’ (Ahlat, Bitlis), ‘iyye’ “efendi, baba ve ailenin saygı değer kadını” (Konya), ‘iyice’ “büyük anne, sahibe” (Ereğli-Konya), ‘horanta’ “evlenmemiş kadın” (Güney Anadolu), ‘kanayak’ (Yozgat), ‘kanayaklı’ “kadın” (Niğde, Rize, Kars, Denizli), ‘kanayak’ “yalınayak tarlada çalışanlar”, ‘ganayak’ “üstünde başında bir şey olmayan yalınayak, yoksul” (Gaziantep), ‘kaşık düşmanı’ “obur, çok yiyen” (Sivas), ‘köroğlu’ “kadın” (Anadolu’nun her yerinde bilinir), Anadolu’da erkeklerin karılarını alay etmek için ‘kaşık düşmanı’, ‘küroğlu’ dışında ‘çorbacı, kaşıkçalan, evuşşagi, küldöken, melefe (Ar. sarılmış)’, ‘kızan’ “kadın, çocuk, kız, arkadaş, aile efradı”(Kaleyaka, Perşembe-Ordu, Şebinkarahisar, Giresun), ‘ulun’ “hanımefendi, ev sahibi” (Kütahya), ‘çatlak’ “bunak kadın” (Ortaköy, Niğde), ‘ciğer’ “hamarat kadın” (Kadıçiftliği, Yolova, İstanbul), ‘cıvır’ “kadın” (Dalaman, Aydın), ‘çimtil’ “düzenli kadın” (Denizli),

‘deremetli’ “evin içinde ve dışında derli toplu olmayan kadın” (Gaziantep)<far. درماتده
“dermansız, aciz”, ‘hørsana’ “iri yarı kadın” (Genezin, Avanos, Kırşehir), ‘mıcık’ “kadın, kaba”
(Beypazarı-Ankara), ‘pasraf’ “pis ve müsrif kadın” (Torbalı, İzmir), ‘parça’ “güzel ve çekici
kadın” <far. پارچه, پاره (Türk argosu), ‘tonataz’ “kadın ve kız” (Balıkesir), ‘zeykir’ “boyu-poslu,
mütenasip vücutlu kadın” <Ar. زبكر (Kiser, İlgaz-Çankırı) (Çağatay, 1962, s. 19-26).

Gökşen’in Anadolu’da Erkeklerin Eşleri İçin Yaptıkları Bazı adlandırmalar ve Bunların Sosyokültürel Boyutları adlı çalışmasında Anadolu’da erkeklerin kendi aralarında veya sayı bakımından erkeklerin çok olduğu durumlarda konuşurken genel olarak eşlerini ismiyle anmadıklarını, günlük hayatlarında ve aile içinde eşlerinin isimleri yerine olumlu veya olumsuz çağrışımları olan isimlendirmelerde bulunduklarını vurgulayarak, evliliğinin üzerinden bir süre geçmiş erkeklerin eşinin ismini söylemek yerine ‘bizim avrat, bizimki, çavuş, çocukların anası, hacı, hısım, iç işleri bakanı, anası avradı, ayaklı gazete, baş belası, candarma, cingilli, çalı süpürgesi, çorbacı, çöp kovası, dert getiren, dokuz torbalı, düşman kızı, ekmek düşmanı, el/in kızı, elekçi, evdeki, ev yıkan, hacivat, hazıra konan, hazır yiyici, kör şefik, kuru kız, küldöken, lepeci, leyle, makarnacı, malımı yiyici, malımın düşmanı, müdür, naylon şerif, ocak batıran, ocak döndüreni okuntu oğlağı, ordubozan, para düşmanı, patron, püsküllü bela, sülunun iti, tavukayaklı’ gibi hoş olmayan isimler ile hitap ettiklerini dile getirir (Gökşen, 2015, s. 46-47).

Uygur Türkçesinde kadın için en çok “ئايال ayal, خوتۇن hotun, مەزلۇم mezlum, خانىم-قىزلار hanim-kizlar, مۇسۇلمان musulman” kelimeleri kullanılmaktadır. Uyğur Tili İzahlik Luğit’de bu kelimelerin anlamları şu şekilde verilmiştir. “ئايال ayal” (a) 1. kadınların genel adı, hatun kişi (خوتۇن كىشى), 2. Kocası olan kadın, eş (جورا cora) (UTİL, 1991, s. 209) anlamlarına, “خوتۇن hotun”: 1. Biyolojik cinsiyet bakımından erkeğin zıttı olan, doğurma, emzirme özelliği olan insandır, 2. ئايال ayal: kadın, 3. Bir erkekle nikâhlanmış kadın, 4. Evlenmiş cuvan (kadın) (UTİL, 1991, s. 96) anlamlarına, “رەپىقە Repiçe (a): hatun, kadın (erkek eşi için kullanır) (UTİL, 1991, s.220) anlamlarına, “قىز kız”: 1. Ergenlik yaşına gelmemiş, fakat ergenlik yaşını doldurmuş ve evlenme çağına gelmiş bekâr kadın, 2. Kız çocuk, 3. Daha çok kızlara ya da genç kadınlara hitap ederken saygı ve sevgi bildirmek için kullanılır, 4. “قىزچاق kızçak”: küçük kız, genç kız (UTİL, 1991, s. 402) anlamlarına, “چوكان چوكان”: 1. Yeni evlenmiş kadın, 2. Kavak ve söğütlerin ilkbaharda yeşeren dallarıdır. 3. “چوكان-سېكىلەك Çokan-sekilek” (UTİL,1991, s. 690) anlamlarına, “جورا cora”: 1.dost, yaşıt, yoldaş, 2. Yasal yolla evlenmiş ve nikâhlanmış kadın ya da erkek (UTİL,1991, s. 564) anlamlarına, “جۇۋان cuvan” (f) 1: yeni evlenmiş kadın (UTİL, 1991, s. 583) anlamlarına,

“خانم خانم”: 1. Kadınlara saygı ile hitap etme tarzı, 2. Kadın adının sonuna gelerek saygı bildirir, 3. Kadın ve eş (UTİL, 1991, s. 825)anlamlarına, “مهزلوم mezlum”(a): 1. Zulüme maruz kalanlar, 2. Kocası olan kadın, hatun ve eş (UTİL, 1991, s. 112) anlamlarına, “سېكېلهك sékilek”: 1.yeni evlenmiş kadın, 2. Evlenmiş fakat daha çocuk sahibi olmayan kadın, 3. Kızların birkaç tane saç, 4.evlilik yaşına gelmiş kızların bıraktığı saç tarzı (UTİL, 1991, s. 665) anlamlarına gelmektedir.

Yukarıda sadece Türkçe ve Uygur Türkçesindeki kadın kelimesinin tarihî seyrine değinildi. Aşağıda kadının sosyal hayatta üstlendiği roller, sorumluluklar ve sosyal konumu, kültürel, hukuki ve diğer yönleriyle ilgili sözlük bilgisi ve kavramlar üzerinde durulacaktır.

Türk dilinde kadının sosyal konumuna göre yapılan birçok isimlendirmeler mevcuttur. Sosyal statü bakımından yüksek olan kadınlar için ya da kadınlara verilen değer, saygınlık ve olumlu bakış açısının yansıması olarak Türkçenin tarihî sürecinde şu unvanlar kullanılmıştır. Orhun Türkçesi döneminde *katun* (KT: D25-26; BK: D20-21): “kağan eşi, imparatoriçe, *kunçuy*; Eski Uygur Türkçesi döneminde *bütürmiş* (EUTS, s. 57), prenses, tanımış, yüksek tabakaya ait kadın ve hanım manasına gelen *işi* (EUTS, s. 99), prenses ve şehzade hanım lakabına gelen *kenç tengrim* (EUTS, s. 105), prenses anlamına gelen *kişi* (EUTS, s. 112), kadınlara özel bir unvan olan *tarım* (EUTS, s. 226); Karahanlı Türkçesi devrinde *hatun* (DLT: 81/71, 189/161, 206/177, 206/177, 550/451)(KTS, s. 94)(HTS, s. 221), hükümdarın eşlerine unvan olarak verilen *melike* (KTS, s. 180) (HTS, s. 384); Eski Anadolu Türkçesi döneminde kraliçe anlamına gelen *ece* (EATS, s. 252), hanımefendi anlamına gelen *ulu hatun*(EATS, s. 693).

Dîvan’da ‘*katun*’ ile yakın manaya gelen ‘*tarım*’ kelimesi de asil kadınlar için kullanılan bir unvandır. ‘*Tarım*’ unvanı daha çok *tigin* (şehzade) kızları için, hanım sultanlar için “altun tarım” unvanı kullanılır (Kaşgarlı, 2014, s. 170-171). ‘*Hatun*’dan bir derece aşağıda bulunan soylu hanımlar için kullanılan ‘*Kunçuy*’ (Kaşgarlı, 2014, s. 451) kelimesi, Yenisey Yazıtlarında (E 6,4) eş ve kadın manalarında kullanılmıştır (Erdoğan, 2016, s. 202).

Toplumda ‘*aga kadın, banu, bibi, bula, kadıncık, ulu hatun*’ gibi saygın bir konumda olan kadınlarla ilgili isimlendirmeler vardır. ‘*Aga kadın*’, ‘*kadıncık*’, ‘*ulu hatun*’ ve Farsçadan alıntı olan ‘*banu, bibe*’ kelimeleri “büyük kadın, hanımefendi” (TTS, I, 29,TTS. IV.2159; TTS. I. 543) anlamındadır. ‘*Aga kadın*’ Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde kadının saygınlığına tekabül ettiği için *ağa, ulu* gibi sıfatlar ile oluşturulmuş isimlendirmeler yapılmıştır. Günümüzde Anadolu Ağızlarında da “ağa” kelimesi saygınlık, büyüklük, yaşlılık ifadesi olarak akrabalık adlarının önünde kullanılmaktadır. “Hizmetçiye göre evin hanımı” (TTS: I, s. 687)

anlamına gelen ‘bula’; Anadolu ağızlarında yaşayan ‘abula’ ile ilgisi olup evin hanımına karşı bir hitap şeklidir. Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçelerinde hanımefendi anlamında kullanılan ‘kadıncık’ (TTS, IV: 2159) kelimesi, Anadolu Ağızlarında ‘görümce’ manasıyla varlığını devam ettirmektedir (DS VIII: 2590b). Çağatay Türkçesinde şu şekildedir: “Begim” (بیگیم) به گیم: Padişah kadınlarının unvanı (ÇTİL, 1993, s. 94). Bike: Hanım, kadın (ÇTİL, 1993, s. 95). (کدبانو) کدبانو : Kuşnañçi: Bilgili kadın, muallime (ÇTİL, 1993, s. 470). (قوشناñچی) قوشناñچی: Kedbanu: Evli kadın, Kadın patron, ev işlerini yöneten bayan (ÇTİL, 1993, s. 486). (ئابدە) ئابدە: Abide: Tekvadar kadın, (ئازائی) Ezrai: Namuslu kız, (بکر) Bikir: Kız, evlenmemiş kadın, namuslu kadın, (بکر) Bikir: Kız, evlenmemiş kadın, namuslu kadın, (مەھبۇبە) Mehbube: Sevilen kadın, (مۇھەددەرە) Muheddere: namuslu kadın (ÇTİL, 1993, s. 56-554).

Modern Uygur Türkçesinde sosyal statü ve prestiji yüksek kadınlar için, kadınlara verilen değer ve olumlu bakış açısının yansıması olarak kullanılan kavram ve kelimeler şunlardır:

“Appay”: ئاپپاي “Bilgili veya eğitimli kadınların onuruna isimlerinin yanında kullanılan saygı bildiren kelimedir (UTİL-1, 1990, s. 20). “Aça”: 1. Abla, 2. Kendinden büyük kadınlara saygı göstermek için kullanılır (UTİL-1, 1990, s.31). “Ağışa”: Eski toplumlarda zengin, bey ve yetkililerin kadınları için kullanılan saygı unvanıdır (UTİL-1, 1990, s. 115). پاشا “Paşa” : Bayanlara saygı ve yakınlık göstermek için kullanılır (UTİL-1, 1990, s. 642). “قوشناñچم” : Kuşnañım” : İmam, molla, müezzin gibi din görevlilerinin eşlerine saygı göstermek için kullanılır (UTİL-4, 1990, s.339). Melike : 1. Kadın padişah, 2. Padişahın karısı, 3. Padişahın kızı, 4. Kadınların adı (UTİL-5, 1990, s. 142). Peri: 1. Efsanelerdeki güzel ve melek yüzlere kadınlara benzetilen kadın, 2. Çok güzel kız. پەرىزات Perizat: 1. Melek soyundan gelen kadın, 2. Kadınlar içerisindeki en güzel kız, 2. Sufi bayan, 3. Kadınların adıyla birlikte kullanılır (UTİL, 1990, s. 687-687). Dilber: 1. Alımlı kadın, 2. Mahbube. دىلبرەبا Dilreba: Sevilen kadın, güzel kadın (UTİL-3, 1990, s. 185-197).

Sosyal statü bakımında düşük olan kadınlar için ve kadınları dışlayan, değersizleştiren ve aşağılayan bakış açısının yansıması olarak Türkçenin tarihî dönemlerinde farklı adlandırmalar yapılmıştır: Orhun Türkçesi döneminde *küñ*: Cariye (KT D7) (EUTS, S. 122) (DLT: II, 82-18, 248-18; III, 318-11) *Küñ* (HTS, s. 364), *küñed* Cariye olmak (KT D13, BK D11); Eski Uygur devrinde *küñ* (EUTS, S. 122) (DLT: II, 82-18, 248-18; III, 318-11) *Küñ* (HTS, S. 364), *kırgın*, *kırkın*: Karavaş, cariye (EUTS, s. 176), *kışi*: Kul, köle (EUTS, s. 112), *kul*: Kul, köle (EUTS, s. 185), Karahanlı Türkçesi döneminde *künğ*: (DLT: II, 82-18, 248-18; III,

318-11), karabaş: Gerdek gecesi gelinle birlikte gönderilen hizmetçi kadın, sağdıç kadın; köle ve cariyelere verilen adlardandır, “karabaş” anlamındadır (DLT: I,150-24; III,222- 13) (HTS, S. 287), *kapaklığ kırkın*: Cariye (DLT: I, 326-8), *kiçin*: Orospu olmak, gicişmek, kaşınmak (DLT: II,256-25), *eget*: Gerdek gecesi, gelin için gönderilen hizmetçi kadın (DLT: I, 51-27), *ersek*: Erkeğe düşkün kadın, fahişe (DLT: I, 104-9, II, s. 56-3), *kırnak*: Cariye, halayık, hizmetçi (DLT: I,473-18), *yalnğuk*: Cariye (DLT: III, s. 385-9), *yinçge kız*: Odalık kız (DLT: I, s. 326-11, III, 380-1), *yinçke kapaklığ*: Yetişkin cariyeye (DLT: I, s. 326-12), *oynaş*: Oynak kadın (DLT: I, s. 120-24), Dîvan’da hizmetçi, cariyeye veya buna benzer statüde olan kadınlar için kullanılan çok sayıda kelime var olup bunların bazıları şöyledir: As (Kaşgarlı, 2014, s. 38), ay (Kaşgarlı, 2014, s. 288), *awınçu* (Kaşgarlı, 2014, s. 68), *kaçaç* (Kaşgarlı, 2014, s.319), *kırnak* (Kaşgarlı, 2014, s. 206), kız (Kaşgarlı, 2014, s. 142), *kusık* (Kaşgarlı, 2014, s.165), *kümüş* (Kaşgarlı, 2014, s.159), *kün* (Kaşgarlı, 2014, s. 255, 286, 305, 493, 525), *tal bodlug* (Kaşgarlı, 2014, s. 397- 412), *yinçü/cinçü* (Kaşgarlı, 2014, s. 361), *yinçge kız* (Kaşgarlı, 2014, s. 142, 503), *Yalnu* (Kaşgarlı, 2014, s.502), *Egetlik karabaş* (Kaşgarlı, 2014, s. 78), *iget* (Kaşgarlı, 2014, s. 24), *mamu* (Kaşgarlı, 2014, s. 449, Aktaran: Erdoğan, 2016 s. 203). ‘*kırnak*’ (TTS, IV, 2513), ‘*kırnacuk*’ (TTS, IV, 2513), ‘*kalayık*’ (TTS, IV, 2181), ‘*karavaş*’ (TTS, LV, 2279), ‘*odalık*’ (TTS, V, 2918), ‘*ortalık, ortalıh*’ (TTS. V.3017), ‘*oynaş*’ (TTS, V, 3037-3038) gibi isimlendirmeler statüsü düşük konumda olan kadınlarla ilgilidir. 11. yüzyıldan beri kullanılan, Farsçadan Türkçeye geçen fakat kökeniyle ilgili bir şey söylenmeyen (ED: 661b, TMEN III: 1470) ‘*kırnak*’ kelimesi Anadolu Ağızlarında “1. Çalımlı süslü kimse, 2. güzel, 3.boyu posu yerinde olan, 4. cilveli oynak kadın, 5. güzel kız ya da kadın işçi, 6. becerikli,7. oyunbozan, 8. alingan, 9. uşak, hizmetçi” anlamları dışında “cariye” anlamıyla da yaşamaktadır (DS II: 784b; Çağatay 1962, s. 41). ‘*kırnacuk*’, ‘*kalayık*’, ‘*karavaş*’, ‘*odalık*’ kelimeleri genel olarak “cariye, hizmetçi” anlamındadır. ‘*kalayık*’ kelimesinin Osmanlı ve Kırım sahanlarında kullanıldığı (Räsänen: 154a) Türkiye Türkçesinde ise kullanılmadığı görülmektedir. ‘*karavaş*’ kelimesine ise Karahanlı Türkçesinde ‘*karabaş*’ olarak rastlanmış ve diğer tarihî metinlerde de ‘*karabaş*’ veya ‘*karavaş/karawaş*’ olarak görülmüştür. “Umumi, ortaya düşen, orta malı olan” anlamına gelen ‘*ortaklık, ortalıh*’ ile “erkeğin karısından başka seviştiği kadın” anlamına gelen, halk dilinde daha çok sevgili anlamında kullanılan ‘*oynaş*’ kelimeleri toplum tarafından onaylanmayan kadınlarla ilgili isimlendirmelerdir (Karahan, 2006, s. 5).

8. yüzyıldan Türkiye Türkçesinin başlangıcına dek olan dönemdeki Oğuzca kaleme alınan metinlerde kadını küçümseyen, cemiyet içindeki negatif yaklaşımı gösteren çok az da olsa *eksiklü, eksikli, kasık mancası* gibi adlandırmalar vardır. *Eksiktü, eksikli* “1. eksiği bulunan,

kusurlu, aciz, 2. Kadın” (TTS, m, 1412), Anadolu ağızlarında da *eksikli, eğsik, eksik etek* “kadın” manasıyla hitap biçiminde kullanılmaktadır (DS V: 1697b; Çağatay, 1962, s. 16).

Kasık mancası “beraber yatılacak kadın” (TTS, IV, 2326) anlamına gelmektedir. Bu ad tamlaması Eski Türkçeden beri var olan kasığ «*kas- veya *kası ED: 666b) "vücudun karın ile uyluk arasındaki bölümü" (TrkS II: 1229a) kelimesi ile İtalyancadan alıntı *manca* “1. yiyecek, içecek, 2. kedi köpek yiyeceği” (TrkS II: 1499a; DS IX: 311 7b) kelimesinin kaynaşmasıyla müteşekkil olmuş “kasık yiyeceği” manasına gelmektedir. Bu isimlendirmede kadın, sadece cinsel özelliğiyle ön plan çıkmaktadır (Karahan, 2006, s. 10).

Kıpçak Türkçesi döneminde *karavaş*: Hizmetçi kız (KTS, s. 127) (HTS, s. 290), *aқтаş-ақташ*: Köle (KTS, s. 6), *eresik*: Fahişe (KTS, s. 74), *ersek*: Erkeğe düşkün kadın, fahişe (KTS, s. 75), *ersekçi*: Fahişe, namussuz (KTS, s. 75), *erseklik*: Fahişelik, namussuzluk (KTS, s. 75), *ersik*: Erkeğe düşkün kadın, fahişe (KTS, s. 75), *ersük*: Erkeğe düşkün kadın, fahişe (KTS, s. 75), *қаһбе*: Kahpe, fahişe (KTS, s. 123), *қырнақ*: Cariye, halayık, hizmetçi (KTS, s. 145), *түге*: Cariye (KTS, s. 286); Harezmi Türkçesi döneminde *kün*: Cariye (HTS, s. 364), *қара бағ*: (HTS, s. 287), *karavaş*: Hizmetçi kız: (HTS, s. 290), *cârî*: Cariye, hizmetçi kız (HTS, s. 120), *cârîye*: Cariye (HTS, s. 120), *çâker*: Kul, köle (HTS, s. 130), *ewlûk kulı*: Cariye (HTS, s. 182), *fâhişe*: Zina, ayıp, günah, ayıp, günah işleyen kişi (HTS, s. 186), *irsek*: Orospu kadın (HTS, s. 264), *kenizek*: Cariye (HTS, s. 308), *za’îfa*: Kadın, güçsüz, kuvvetsiz kadın (HTS, s. 707), *za’îfe*: Kadın, güçsüz kuvvetsiz kadın (HTS, s. 707); Çağatay Türkçesi’nde *dedek*: Cariye (ÇTS, s.556), “جاریه (جاریه)” “Cariye”: Kadın hizmetçi (Çtil, 1993, s. 214), “چاگیر (چاگیر)” “Çager”: Hizmetçi kadın (Çtil, 1993, s. 238), “غۇنچه چی (غۇنچه چی)” “Ğunçe”: Gayri meşru kadın, köle kadın (Çtil, 1993, s.422), “فاهشه (فاهشه)” Fahişe: Fahişe (Çtil, 1993, s. 425), “قاراباش (قاراباش)” *Qarabaş*: ikinci karı, hizmetçi kadın, köle kız (Çtil, 1993, s. 445), “قىرناق (قىرناق)” *Qırnaq*: cariye, kuma, Cilveli, oynak (Çtil, 1993, s. 474), “كەنز (كەنز)” *Keniz*: Cariye (Çtil, 1993, s. 494), “كەنزەك (كەنزەك)” *Kenizek*: Cariye, genç cariye (Çtil, 1993, s. 494), “كۆك (كۆك)” *Kün*: kadın köle, cariye (Çtil, 1993, s. 504), “قەھبە (قەھبە)” *Qehbe*: Fahişe (ÇUIH, 1993, s. 460), “قەھبەچە (قەھبەچە)” *Qehbeçe*: ahlaksız kadın (ÇUIH, 1993, s. 460) ; Eski Anadolu Türkçesinde ise *cârîye*: Cariye (EATS, s. 264), *karavaş*: Hizmetçi kız (EATS, s. 422), *qırnaq*: cariye, halayık, hizmetçi (EATS, s. 452), *kız karavaş*: Cariye (EATS, s. 455), *odalık*: Cariye (EATS, S. 528) sözcükleri yer alır.

Kübra Çolak (2019) “*Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı*” adlı yüksek lisans çalışmasında Osmanlı Türkçesi devrinde kaleme alınmış Kamus-ı Türkî, Lügat-ı Nâcî, Muntehabât-ı Lügât-ı Osmâniyye ve Lehçe-i Osmânî’de raslanan

düşük statüye sahip kadınlarla ilgili adlandırmaları ise şöyle sıralar: Ahire(t): Fahişe, orospu, zâniye (MLO, s. 15), Alüfte: Âlüftegan, aşk ve sevdadan şeydâ ve mecnun olan, aşüfte. Namuzsuz karı, fahişe (KT, s. 52). Alışık, alışkın; düşkün, “Aşüfte” gibi “fahişe” konumunda da kullanılmakta olan bu kelimenin dahi birinci anlamda hüsn-i isti’ mâline dikkat edilmelidir. Cemi âlüftegân (LN, s. 28). Aşüfte, vâlih, hayran, mecnun, delirmiş olan (MLO, s. 20) (LO, s. 547), Alüftegân: Açık karılar (LO, s. 547), Aşüfte: Meftun, şeyda, çıldırırcasına âşık, meftun. Açık meşrepli, oynak, namusu meşkûk (karı) (KT, s. 34) (MLO, s. 26) (LO, s. 553), *Bagıyy*: Fahişe (LN, s. 48), *Cevârî*: Cârîye (KT: 485) (LN, s. 89) (MLO, S. 56) (LO, s. 577), *Cevârî*: Cârîye (KT, s. 485) (LN, s. 89) (MLO, S.56) (LO, s. 577), *Çâker*: hizmetçi, köle, hizmetkâr (KT, s. 500) (LN, s. 98) (MLO, s. 63) (LO, S. 581), *Donsuz*: Hiçbir şeye sahip olmayan, soysuz, aşağılık, bayağı, şıllık (KT, s. 911), *Dost*: Gayriresmî zevç veya zevce (KT, s. 626) (LN, s. 114) (MLO, s. 76), *Fahişe*: Fevâhiş. [<fuhs>tan sf. â.] 1. Ahlak ve edebe mugayir eylem ve davranış ve alehusus zina, rezalet: İrtikâb-ı fevâhiş. [dilimizde tekliği bu anlam ile kullanılmamıştır, fakat atideki manayı almıştır:] 2. Zâniye, kahpe, orospu (KT, s. 976) (MLO, s. 95) (LO, S. 611), *Fekk-i rakabe*: carîye i’tâkı ve köle (KT, s. 1002) (LN, S. 580), *Ferâiş*: Ferîşler, odalık olan cariyeler (MLO, s. 99), *Ferîş*: Odalık ittihaz olunan carîye (MLO, s. 100), *Gurre(t)*: Ayın birinci günü ve at kısmının alnında sabahü’l-hayr tabir olunan ak leke ve her nesnenin uygun seçkini, köle ve carîye (MLO, s. 117), *Günahkâr yahut güneh-kâr*: havailik, ayyaşlık, hovardalık gibi ahlaksızlık yolunda olan (karı) (KT, s. 1185) (LN, s. 179) (MLO, s. 119), *Hinzîre*: Pis ve kötü tabiatlı karı, hâ’ine ve gaddâre (KT: 589), *Kahpe*: Namussuz karı; fahişe, orospu, zâniye (KT, s. 1056) (LN, s. 308) (MLO, s. 204) (LO, s. 685), *Kaldırım kargası*: Sokak süpürgesi, sürtük karı (KT, s.1034), *Kaltak*: iffetsiz, depersiz, aşağılık karı (KT, s. 1034), *Kapatma*: Bir adamca bir mahall-i mahsusa çektirilmiş vesair halkla münasebeti kopmuş fahişe, mantinota, metres (KT, s. 1051), *Karavaş*: Cariye, halayık. [El-yevm bizce metruk halis Türkçe bir lügat olup kırnak dahi ifade edilir] (KT, s. 1061) (LO, s. 214), *Kenîz*: Cariye, halayık (KT, s. 1186) (LN, s. 327) (MLO, s. 215) (LO, s. 692), *Kenîzek*: Küçük carîye (KT, s. 1186) (LN, s. 327) (MLO, s. 215), *Kırnak*: Kart carîye, geçkince halayık, mevlâde, karavaş (KT:1065) (LO, S. 236), *Kirli kukla*: Pis kadın (KT, s. 1105) (LO, s. 251), *Koyma*: carîye, odalık, (KT, s. 1115), *Mahalle karısı*: ahlaksız karı (KT, s. 1304), *Medhûle(t)*: Kendisi cima olunmuş avrat (MLO, s. 254), *Mekmûre*: Cima olunmuş kadın (LN, s. 397) (MLO, S. 258), *Merd-bâz*: Orosu, fahişe, zâniye (MLO, s. 266), *Milk-i yemîn*: Cariye, köle (LN, s. 428), *Mûmise*: Zaniye, fahişe. Cemi mûmisât (LN, s. 449) (MLO, s. 300), *Na’âre(t)*: Çağırğan, fahişe ve ahlaksız karı (MLO, s. 367), *Nîzek*: Cariye (LN, S. 554), *Odalık*: Nikâhsız olarak istifrâş olunan carîye (KT, s. 208)

Türkiye Türkçesinde kadınların hukuki ve medeni durumunu ifade etmek için birçok kelime kullanılmıştır. Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerinde evlenmemiş, boşanmış ya da eşi vefat etmiş dul kadını karşılamak için değişik sözcükler ya da ifadeler kullanılmıştır. *Kız* “kız, kadın” (TTS. V. 2927) dişi kelimesine göre isimlendirme olup evlenmemiş, bakire kızı ifade etmenin dışında, evlenmiş kadın için de nadir olsa da kullanılabilmektedir (Karahana, 2006, s. 4). Orhun Türkçesi döneminde *kız*: kız, evlenmemiş kadın (KT: D 7), *koduz*: Dul kadın (T2 G2); Eski Uygur Türkçesi döneminde *gız*: (EUTS, s. 80), *hız*: Kız (EUTS, s. 82), *kırgın*: Bakire (EUTS, s. 117), *tul*: dul (EUTS, s. 165) ; Karahanlı Türkçesi döneminde *gız*: (DLT: III. 53,5), *kapaklığ kız*: kız oğlan kız (DLT: I,496-21), *kapaklığ*: Kız oğlan kız (DLT: I, 496-21), *kudhuz*: Dul kadın (DLT: I, 365-25), *tul tuğsak*: dul kadın (DLT: I,468-19), *tul*: (DLT: III,133-13,1316.), ev kızı (Kaşgarlı, 2014, s. 142); Kıpçak Türkçesi döneminde *bıkr*: Dokunulmamış kız (KTS, s. 30), *bıkrılık*: Bekâret (KTS, s. 30), *erden*: Bakire (KTS, s. 74), *kız oğlan*: Bakire (KTS, s. 147), *kızlık*: Bekâret (KTS, s. 147), *kızluğ*: Bekâret (KTS, s. 147), *mutallak*: Boşanmış (KTS, s. 189), *tul*: (KTS, s. 283), *tul ibçi*: Dul kadın (KTS, s. 283); Harezmi Türkçesi döneminde *artmış*: Bakire kız (HTS, s. 52), *bıkr*: (HTS, s. 96), *bıkr*: (HTS, s. 96), *bekâret*: Bekaret kızlık (HTS, s. 86), *bîkâret*: Bekâret, kızlık (HTS, s. 96), *bint*: Kız (HTS, s. 99), *erkmiş*: Dul kadın (HTS, s. 176), *öw kızı*: Ev kızı, evlenememiş kız, bakire kız (HTS, s. 465), *tul*: (HTS, s. 605). Çağatay Türkçesi döneminde; *bêke*: kocası olmayan avrat (ÇTS, s. 346), *begeç*: Duhtar demek olup kız manasına gelir (ÇTS, s. 348), *tul*: (ÇTS s. 492), (تۆان Evan: Evli kadın (ÇTİL, 1993, s. 77), تاق *Taq*: kocasız kadın (ÇTİL, 1993, s. 161), (زەۋجە Zevce: Hatun, bir erkeğin eşi (ÇTİL, 1993, s. 338), (مەنكۈھە Menkuhe: nikâhla evlenen kadın, meşru yolla evlenen kadın (ÇTİL, 1993, s. 559). Osmanlı Türkçesi döneminde; *Ahdân*: Hadinler, kızıoğlankızlar (MLO, s. 15) (LO, s. 542), *Azeb*: evlenmiş olmayıp yalnız olan kimse, karısı ya da kocası olmayan kimse (MLO, s. 30), *Azebe(t)*: Kocaya gitmemiş kız (MLO, s. 30) *Azrâ*: Azârâ Bıkr, kız oğlan kız, dūşize. Ünlü bir masalda Vâmık adında bir şahs-ı mevhûmun sevgilisi (KT, s. 931). Meryem-i ‘azrâ (LN, s. 46) (MLO, s. 30) (LO, s. 556), *Bakir*: Zebanzedi bakire. Kız oğlan, bıkr (KT, s. 272) (LO, s. 559), *Betûl*: Erkeklerden inkita eden (kadın). Bu sîfata sahip olduğu için Hazret-i Meryem (a.m.)e ve nisâ’-i millet-i İslâmiyye beyninde imtiyazlılığı konumunda olmasıyla Hazret-i Fâtımatü’z-Zehrâ radiyâllahu anhâya atıfta bulunmuştur. (KT, s. 279) (LN, s. 66) (MLO, s. 41) (LO, s. 566), *Bıkr*: Çürümemiş, eli erkek eline değmemiş olan (kız), kız oğlan (KT, s. 298) (LN, s. 70) (MLO, s. 44) (LO, s. 568), *Bîve*: Dul, ermele (KT, s. 337) (LN, s. 72) (MLO, s. 46) (LO, s. 569), *Bîvezen*: Dul kadın (KT, s. 337), *Dûht*: Kız, bakire (LN, s. 114) (MLO, s. 76), *Duhter*: Kız, kerime (KT, s. 603). *Duht-duhter*: bekâret, kızlık (LN, s. 114) (MLO, s. 76) (LO, s. 592), *Duhtere*: Bekâret,

kızlık (LN, s. 114), *Dul*: Koca olmayan karı, ermel, bive (KT, s. 904) (LO, s. 125), *Dûşîze*: Kız oğlan kız, bakir, bikir (KT, s. 629) (LN, s. 115) (MLO, s. 77) (LO, s. 592), *Erkeksiz*: Kocası veya diğer dayanağı olabilecek bir erkekten mahrum olan (kadın), bî-vâye. (KT, s. 91), *Ersiz*: Kocası olmayan (karı), dul, ermele, bî-kes (KT, s. 89) (LO, s. 137), *Eşsiz*: Yalnız, tek başına kalmış, zevçsiz, az raslanan (KT, s. 118) (LO, s. 139), *Gelin dolu*: çok genç yaşta dul konumuna düşmüş hatun (KT, s. 904), *Gelinlik kız*: Baliğa (LO, s. 154). *Gelinlik*: gelinlik olmak sinninde bulunan, olgunlaşmış (KT, s. 1181), *Hâli*: Kocasından ayrılmış zevceye ve zevcesini boşayan zevceye atıfta bulunur (LN, s. 192) (MLO, s. 126) (KT, s. 570), *Harâid*: Hırîdeler, kızıoğlankızlar, bikrler (LN, s. 199) (MLO, s. 130) (LO, s. 631), *Harîd*: Erkek mesetmemiş olan kızıoğlankız (MLO, s. 131), *Kız*: 1. Genç yaşta olan ve henüz evlenmeyen dişi insan, cariyeye. 2. Dişi evlât, evlâd-ı inâs, bint, kerime, duhter. 3. Bikr, dûşîze, dişi, inâstan (KT, s. 1126) (LO, s. 238), *Kızıoğlan*: Bakir kız (KT, s. 209) (LO, s. 290), *Kocasız*: dul ya da evlilik yapmamış (karı) (KT, s. 1090), *Kundağı çözülmemiş*: Nev-zuhur, bikr (LO, s. 254), *Metruke*: terk edilmiş karı, zevce-i mutallaka (KT, s. 1277) (LO, s. 726), *Muhallâ*: vefat eden bir kişinin dul kalmış karısı (KT, s. 1310) (LN, s. 822) (MLO, s. 291), *Muhteli*: İhtilâ eden, kocasından ayrılan (LN, s. 444) (MLO, s. 296), *Mutallaka*: Mutallakât. [< tan smf. Tef'îl] Tatlık olunmuş zevce, terk edilmiş karı: mutâllâkasından bir oğlu vardır (KT, s. 1364) (LO, s. 740), *Müteremmil*: Kocasından boşanan hatun (MLO, s. 358), *Müteseyyib*: dul kalmış kadın (LN, s. 518) (MLO, s. 359), *Sabâyâ*: Sabiyyeler, kızlar (KT, s. 817). (MLO, s. 419) (LO, s. 797), *Sabiyye*: Sabâyâ. Bulûğa ermeyen kız çocuk (KT, s. 817) (MLO, s. 420). Küçük kız, kızcağız, cariyeye (LO, s. 797), *Seyyib*: Bikr olmayan, bekâreti yok olunan ya da bozulmuş (kadın) (KT, s. 462) (LN, s. 617) (MLO, s. 438), *Seyyibe(t)*: Zevcinden müfarakat etmiş dul hatun (MLO, s. 438), *Tâlika(t)*: Kocasından boşanmış olan karı (MLO, s. 474), *Terîke*: evlilik teklifi alamayan kadıncağız (LN, s. 704) (MLO, s. 502), Modern Uygur Türkçesinde توڭال Toḡal: iki karısı olan erkeğin küçük karısı (UTİL-2, 1990, s. 256), هلال Helal: Nikâh yoluyla evlenen kadın (UTİL-5, 1990, s. 459) biçimlerinde yer alır.

Türkçenin tarihî dönemlerinde kadının toplumsal hayattaki konumu, üstlendiği roller ve sorumluluklarıyla ilgili kaynaklarda tespit edilen terimler ve kelimeler, Orhun Türkçesi döneminde *keliñ*: Gelin (KT, s. K9), *kız*: Kız (BK: D7), *ög*: Anne (KT, s. D25), *yutuz*: Karı, eş (BK: G3/BK D38) Eski Uygur Türkçesi döneminde; *ana*: Anne (EUTS, s.14), *apa*: Abla, büyük kız kardeş (EUTS, s.18), *ëbçi*: Eş, karı, kadın (EUTS, s. 68) , *ëkë*: Abla (EUTS, s.70), *ëvçi*: (EUTS, s.78), *işi*: Kadın, hanım, zevce, eş, hatun (EUTS, s. 99), *keliñ*: (EUTS, s.104), *kişi*:

Zevce, eş, kadın (EUTS, s.112), *ög*: (EUTS, s. 146), *öğüç*: Annecik (EUTS, s.148), *kız*: Genç hanım, genç evlat (EUTS, s.178), *uma*: Ana (EUTS, s. 265), *uzun tonlug*: Kadın (EUTS, s. 270), *yèng- yèngé*: Yenge (EUTS, s. 293), *yutuz*: (EUTS, s. 306), Karahanlı Türkçesi döneminde; *apa*: (DLT: I, 86-12), *awurta*: Süt nine (DLT: II,14-10), *baldır kız*: Üvey kız (DLT: I, 456-16), *baldız*: Karının küçük kız kardeşi (DLT: I, 457-22, 457-23; III, 7-13), Dîvan'da anne kelimesinin karşılığı olarak *ana*, (Kaşgarlı, 2014, s. 45) ebe/epe (Kaşgarlı, 2014, s. 41) ve *hana* (Kaşgarlı, 2014, s. 12), Sütanne kelimesinin karşılığı olarak *awurta* (Kaşgarlı, 2014, s. 274), *kız* kelimesi günümüz Türkçesindeki aynı mana yanında cariyeye anlamında, üvey kız kelimesinin karşılığı olarak *baldır kız* (Kaşgarlı, 2014, s. 199), besleme kız anlamında *ögey kızı* (Kaşgarlı, 2014, s. 61) kullanılmıştır. Dîvan'da kız kardeş manasına gelen çok sayıda kelime mevcuttur. Kadının en küçük kız kardeşi anlamına gelen *baldız* (Kaşgarlı, 2014, s. 200-351), erkeğin küçük kız kardeşi anlamına gelen *siñil* (Kaşgarlı, 2014, s.200), kadının küçük erkek kardeşi anlamına gelen *yurç* (Kaşgarlı, 2014, s. 200, 351), gelin kelimesinin karşılığı olarak *kelin* (Kaşgarlı, 2014, s. 174, 353) ve *egetlig* (Kaşgarlı, 2014, s. 447), ağabeyin hanımı anlamına gelen *yenge* (Kaşgarlı, 2014, s. 503), *Tun*: kadının ilk sahip olduğu çocuk, eş gibi yakınları. *Tun kız*: ilk kız, *tun beg*: ilk eş (Kaşgarlı, 2014, s. 403-404), *Açı/eçi*: Barsgan²⁷ lehçesinde “kocakarı” (Kaşgarlı, 2014, s. 42), *eçe*: Büyük kız kardeş (DLT: I, 86-26), *évçi*: (DLT: II.18, 65), *eke*: (DLT: I,86-26, 90-9; III, 7-11, 7-14), *ekeç*: Akıllı küçük kız, büyük eseri gösteren küçük kız (DLT: I, 52-16), *ekele*: Abla diye aytamak, “büyük kızkardeş=abla” demek (DLT: I, 310-18), *eze*: Büyük kız kardeş, teyze (DLT: I, 90-10), *hana*: Ana (DLT: I, 32-39), *keliñ*: (DLT: I, 404-26; III, 12-1), *kız*: kız, kız çocuk (DLT: I, 7-15, 236-15, 291-10, 312-21, 326-5, 326-6, 382-8, 412-21, 442-1, 474-5, 496-21; II, 94-25, 96-16, 109- 23, 272-1, 276-8, 277-12, 340-8; III, 120-6, 137-25, 170-7, 203-4, 25914, 260-16, 289-17, 301-21,328-20,371-20,371-21,380-18,4114.), *uma*: (DLT: I, 92-20), *xız*: Kız (DLT: III, 218-22), *yèngge*: Yenge, büyük kardeşin karısı (DLT: III, 380-20) Kıpçak Türkçesi devrinde; *avrat*: Kadın, zevce (KTS, S. 16) , *aba*: Abla (KTS, s.1), *cıcaq*: Hala, babanın kız kardeşi (KTS, s. 42), *cice*: Çocuk annesine seslendiğinde kullandığı hitap (KTS, s. 43), *çiçe*: Babanın kız kardeşi, hala (KTS, s. 51), *dayıza*: Teyze (KTS, s. 57), *diyaza*: Teyze (KTS, s. 63), *ebçi*: Eş, hanım (KTS, s. 69), *ebe*: Anne, nine (KTS, s. 69), *ebşi*:

²⁷ Barsgan, bugünkü Kırgızistan'nın Issık Göl İli hudutları içinde Issık Gölü'nün güney kıyısında bir kasabadır. Dîvanü Lûgati't-Türk'deki malumatlara göre Barsgan Afrasyab'ın oğlunun ismi olup, Barsgan şehrinin kurucusudur. Bu şehir yine Kaşgarlı Mahmud'un babasının şehridir (Kaşgarlı, 2014, s.170- 521).

Eş, hanım (KTS, s. 69), *eke*: (KTS, s. 71), *ekeçi*: Büyük kız kardeş (KTS, s. 71), *epçi*: Eş, hanım (KTS, s.74), *eşi*: Kaynana (KTS, s. 76), *ibçi*: Eş, zevce, kadın (KTS, s. 113), *ibşi*: Eş, zevce, kadın (KTS, s.105), *ilti*: Kadın (KTS, s. 110), *ipçi*: Eş, zevce, kadın (KTS, s. 113), *karı*: Eş, hanım (KTS, s.128), *kayın ana*: Kaynana, kayın valide (KTS, s. 133), *kaynana*: Kaynana, kayın valide (KTS, s. 134), *küye*: Kaynana (KTS, s. 170), *tagza*: Teyze (KTS, s. 258), *kâbile*: Süt nine (KTS, s. 121), *tay eze*: Teyze (KTS, s. 266), *kız karındaş*: Kız kardeş (KTS, s.147), *kız*: (KTS, s. 146), *ümm*: (KTS, s. 298), *ümmü veled*: Bir kişinin cariyesinden olan çocuğu veya çocuğun annesi (KTS, S. 298), *yenge*: Yenge, yenge kadın (KTS, s. 318) Harezmi Türkçesi döneminde; ‘avrat: (HTS, s. 63) , ‘ayâl: Çocuk, kız çocuğu (HTS, s. 64), ‘iyâl: Bakmakla zorunlu olunan kadın, çocuk (HTS, s.245), *ana*: Anne (HTS, s. 45), *ana karındaşı-ana kız karındaşı-ana kız uyası*: Teyze (HTS, s. 45), *ehl*: Karı kocadan biri (HTS, s. 166), *eneğe*: Anne, üvey anne (HTS, s. 173), *erlig*: Kocası olan (HTS, s. 177), evlûg: Evli olan, zevce (HTS, s. 182), *ewlûg*: Evli olan, evli, zevce (HTS, s. 182), *keliñ*: (HTS, s. 306), *hâlâ*: Teyze (HTS, s. 210), *ovurta*: Süt nine (HTS, s. 452), *kız*: (HTS, s. 323), *yenge*: (HTS, s. 678); Çağatay Türkçesi devrinde; *bibi*: kıymetli hatun anlamına gelir (ÇTS, s.336), *egeçi*: Büyük kız kardeş (ÇTS, s.133), *ekeçi*: (ÇTS, s.133), *öydeki*: Evde olan anlamına gelir. (ÇTS, s. 312), *sinil-siñli*: Küçük kız kardeş (ÇTS, s. 605), *kız*: (ÇTS, s. 797). Eski Anadolu Türkçesi döneminde; ise ‘avrat: (EATS, s. 69), *akana*: Büyükanne, analık (EATS, s. 30), *ana*: (EATS, s. 39), *anası*: Anneanne (EATS, S. 39), *ata kız karındaşı*: Hala (EATS, S. 66), *avret*: Kadın (EATS, s. 69), *baltız*: Baldız (EATS, s. 91), *bibi*: Mükerrerme hatun demektir (EATS, s. 118), *çüft*: Eş, karı (EATS, s. 186), *daya*: Süt nine (EATS, s. 194), *dayıza*: (EATS, s. 194), *diyeze*: Teyze (EATS, s. 224), *ebe*: (EATS, s. 252), *erlû*: Kocalı, evli kadın (EATS, s. 269), *ev*: Eş, zevce (EATS, s. 274), *hatun*: Eş, zevce (EATS, s. 343), *kız kardaş-kız kardeş*: Hemşire (EATS, s. 455), *kızlıh*: Üvey kız (EATS, s. 456), *kızlık*: Üvey kız (EATS, s. 456), *kız*: (EATS, s. 455), Çağatay Türkçesinde; ئائىله Aile:1. hoton (kadın) 2. Ata-ana ve bala-çakılar (anne-baba, çoluk çocuk) (ÇTİL, 2000, s. 21), ئاچى (اچى) Açı: Büyük Anne, Ağabey (ÇTİS, 1993, s. 5), ئىمىزگەي (ئىمىزگەي) Emizgey: Süt anne (ÇTİS, 1993, s.34), ئىنەگە (ئىنەگە) Enege: Ebe (ÇTİS, 1993, s. 35), ئىۋلۈك (ئىۋلۈك) Evlûk: Kadın, hatun (ÇTİS, 1993, s. 35), ئىۋلىك (ئىۋلىك) Evlik: Evlik kadın, hatun (ÇTİS, 1993, s. 35), ئىرائىس Eras: Gelinler (ÇTİS, 1993, s. 42), ئىمەمە (ئىمەمە) Emme: Teyze (ÇTİS, 1993, s. 67), بىكەچ (بىكەچ) Bikeç: kız çocuk, yeni gelin, sözlü kadın (ÇTİS, 1993, s. 155), بىكەچ (بىكەچ) Bikeç: kız çocuk, yeni gelin, sözlü kadın (ÇTİS, 1993, s. 155), پىرەزال (پىرەزال) Pirezal: Yaşlı kadın, üçkâğıtçı kadın (ÇTİS, 1993, s. 155), پىرەزەن (پىرەزەن) Pirezen: Yaşlı kadın (ÇTİS, 1993, s. 155), خالە (خالە) Hale: Teyze

(ÇTİS,1993, s. 252), خاهەر (خواهر) *Hahe*: Kız kardeş (ÇTİS, 1993, s. 252), خەۋاتىن (خواتین) *Havatin*: hatunlar (ÇTİS,1993, s. 262), دايە *Daye*: Süt annesi (ÇTİS, 1993, s. 282), زاجە (زاجه) *Zaçe*: Hamile kadın (ÇTİS, 1993, s. 327), زال *Zal*: Yaşlı kadın, cadi yaşlı kadın (ÇTİS, 1993, s. 328), زەن (زن) *Zen*: Hatun, kadın (ÇTİS, 1993, s. 336), زەئفە *Zeife*: Zayıf, kadın, hatun (ÇTİS, 1993, s. 339), ساهەر *Sahir*: Sihirbaz kadın (ÇTİS, 1993, s. 355), غەسسالە (غساله) *Gessale*: Ceset yıkayan kadın (ÇTİS, 1993, s. 418), كۆچ (كچ, کوچ) *Köç*: Hatun, eş (ÇTİS, 1993, s. 501), ھەمشىرە (ھمشیره) *Hemşire*: kız kardeş (ÇTİS, 1993, s. 676), ئورائۇت (اوراوت) *Oravut*: kadın, kız (ÇTİS, 1993, s. 691), ئۇخت (اخت) *Üht*: kız kardeş ya da abla (ÇTİS, 1993, s. 698), ئۆكە (اوکا) *Öke*: kız kardeş, erkek kardeş (ÇTİS, 1993, s. 711), ئۆيلۈك (اويلوك) *Öylük*: Aile reisi, hatun (ÇTİS, 1993, s. 716), ۋالدە (ۋالده) *Valide*: Anne (ÇTİS, 1993, s. 723), ئىگەچى (ايكاچى) *İgeçi*: Abla (ÇTİS, 1993, s. 723); Osmanlı Türkçesi döneminde; *A'râs*: Arûslar, gelinler, yeni nikâhlanmış kızlar (MLO, S. 23), *A'yâl*: Ayllar, evlat ve ezvâc ve etbâ takımı (MLO, S. 28), *Abla*: Büyük hemşire. [*<ağabey>*in dışı hükmündedir. Anadolu'da *<bacı>* ve Şark Türkçesinde *<aba>* derler] (KT, s. 17) (LO, s. 4), *Amme*: Pederin hemşiresi ki dilimizde bunun yerine sehven hala lûgatini kullanırız, oysa hala teyze demektir. Asıl Türkçesi *çiçe* 'dir (T, s. 952) (LN, s. 30) (MLO, S. 21) (LO, s. 548), *Ana*: Doğurduğu emsali efradına oranla dışı insan veya hayvan, anne, mâder, ümm, nine (KT, s. 55) (LO, s.17), *Anacık*: Sevgili ana (LO, s. 18), *Analık*: 1. Ana hâl ve sıfatı, validelik. 2. Ana yerini tutan kadın, ahret anası (KT, s. 56), *Anne(ane) yahut anne*: [çocuk lisanında ve İstanbul şivesinde] Ana, valide, nine (KT, s. 57), *Arâis*: Arûslar, gelinler (KT, s. 931) (LN, s. 32) (MLO, s. 22) (LO, s. 549), *Arîs*: Arûs, gelin ve güveyi (MLO, s. 23), *Avret(avrat)*: [Amiyanesi: avrat] Karı, mer'e, zen. 2. Karı, zevce (KT, s. 955) (LN, s. 43) (MLO, s. 28) (LO, s. 555), *Ayal(iyâl)*: Karı, zevce (KT, s. 957) (LO, s. 555) (LO, s. 678), *Ba'l*: Zevce ile zevceden her biri (LN, s. 52) (MLO, s. 33), *Ba'le*: Zevce (LN, s. 52) (MLO, s. 34) (LO, s. 559), *Bacı*: 1. Büyük hemşire, abla. 2. Kıdemli ve yaşlı kadın, abla, kalfa. 3. *Şeyh zevcesi*: Bacı Hanım. 4. Zevce, refika. [Zevçelerin refikalarına tevâzu'-kârâne verdikleri isimdir.] (KT, s. 259) (LO, s. 33), *Baldız*: Zevcenin hemşiresi (KT, s. 274) (LO, s. 38), *Baûle(t)*: Zevciyet ve ba'ller, zevçler ve zevceler (MLO, s. 35), *Benât*: Bintler, kerimeler, kızlar, duhterler (KT, s. 303) (LN, s. 61) (MLO, s.38) (LO, S. 563), *Beşik sahibesi*: Valide (LO, s. 718), *Bola*: Amca karısı, yenge (KT, s. 319), *Bula*: amca zevcesi, yenge (LO, s. 67), *Buûlet*: Zevclik ve zevcelik (LN, s. 74), *Büyükanne*: Cedde (KT, s. 57), *Cedde-i fâside*: Ananın anası (MLO, s. 52), *Cedde-i sahiha*: Babanın anası (MLO, s. 52), *Çiçe yahut çiçe*: Peder hemşiresi, hala. [Hatırda tutulması elzem metrukâtandır, zira lafzı hem Türkçe değildir hem de Arabîde bizim kullandığımız manaya gelmeyip, teyze demektir.] (KT, s. 526) (LO, s. 98), *Darre(t)*:

Zevç ve zevceden diğetine nispetle her biri (LN, s. 105) (MLO, s. 69), *Duht-ender*: Üvey kız (LN, s. 114), *Duhterî*: Birisinin kızı olma (LN, s. 114), *Ehil*: Zevceynden beheri, karı, koca: ehliyle hoş geçiniyor (KT, s. 232) (LN, s. 124) (LO, s. 599), *Ehl-i harem*: Zevce (LO, s. 632), *Erkekli*: Kocası veya diğeri hamilik edecek bir erkeği bulunan (kadın) (KT, s. 91), *Eshâr*: Sıhrlar, kaynanalar ve kayınpederler ve baldızlar (MLO, s. 89), *Evlâd-ı inâs*: Kız çocuklar (KT, s. 218), *Evli*: Ev bark sahibi, müte’ehhil zü’z-zevc, krş. karılı, kocalı (KT, s. 223) (LO, s. 140), *Ezvâc*: Zevçler, eşler, çiftler ve kocalar ve adamın nikâhlı karıları (KT, s. 93) (LN, s. 146) (MLO, s. 94) (LO, s. 610), *Ezvâc-ı tâhirât*: Zevceler (LO, s. 610), *Familya*: Zevce, karı (KT, s. 979) (LN, s. 149), *Firâş*: Döşek, yatak ve adamın zevcesi (MLO, s. 105), *Gelin*: 1. Evlenmeye hazırlanmış kız veya yeni evlenmiş kadın, arûs, arûse: Gelin almaya gidiyorlar. Falan kız gelin oldu. 2. Oğul zevcesi: Falanın gelini; falan kadın geliniyle iyi geçiniyor, gelininden memnundur; üç gelini vardır (KT, s. 1181) (LO, s. 154), *Gelincik*: Küçük gelin (KT, s.1181) (LO, s. 154), *Görümce*: Zevceye nispetle kocanın hemşiresi (KT, s.1198) (LO, s. 164), *Hadiş*: Hanedeki büyük kadın, büyük hanım. zamm ile de lügattir (LN, S. 186), *Hâher*: Kız kardeş, hemşire (KT, s.590) (LN, s. 188) (MLO, s.124) (LO, s. 627), *Hâher-zâde*: Hemşirezade, yeğen (KT, s. 590) (LN, s. 188) (MLO, s. 124) (LO, s. 627), *Hala*: [Dayı demek olan <hal>ın müennesidir.] Validenin hemşiresi, teyze. [<he>nin fetha-i sakile suretinde yani <hala> telâffuzuyla] Pederin hemşiresi, amme. [Gariptir ki teyze demek olan bu lügat-i Arabiyyenin manasını bu veçhile değiştirip metruk hâlinde bıraktığımız <çiçe> lügat-i Türkiyyesi yerine kullanıyoruz.] (KT, s. 570) (LN, s. 191) (MLO, s. 126) (LO, s. 628). *Halâil*: Halîle’nin cemi, zevceler. “halâyil” suretinde yazılmalı (LN, s. 191) (MLO, s. 126), *Halîle*: [<helal>den şş.] Karı, zevce (KT, s. 558) (LN, s. 193) (MLO, s. 127) (LO, s. 629). *Hanım*: Zevce, halîle (KT, s. 571) (LO, s. 175), *Hanımnine, kadınnine*: 1. Büyük valide. 2. Kayın valide (KT, s. 1472), *Harem*: Zevce, halîle (KT, s. 545) (LN, s. 200) (MLO, s. 131), *Hatene*: Zevcenin validesi, kaynana (LN, s.209), *Hazânet*: Süt analık, râbbelik (LO, s. 638), *Hâzen*: Zevce kız kardeşi, baldız. “hâher-i zen” den muhaffeftir, “hâzene” dahi denilir (LN, s. 215), *Hâzine(t)*: Süt ana, valideden maada çocuğa süt emziren avrat (MLO, s. 139) (LO, s. 638), *Hebûl*: Veledini kaybetmiş olan valide (MLO, s. 140), *Helâl*: Nikâhlı ve meşru zevce ve zevç (KT, s. 556) (LO, s. 639), *Helâlli*: Zevce (KT, s. 557) (LO, s. 639), *Hemşire*: Kız kardeş, hâher, uht (KT, s. 1512) (LN, s. 220) (MLO, s. 145) (LO, s. 639), *Hemşirezade*: Kız kardeş oğlu veya kızı, hemşireden yeğen (KT, s. 1512) (LO, s. 639), *Irs*: Koca ile karıdan her biri (MLO, s. 161). *Kadınnine*: Büyük valide veya kadın valide (KT, s.1019) (LO, s. 201), *Karı*: Zevce, halîle (KT, s. 1024) (LO, s. 215), *Kasırâtü ’t-tarf*: Kasırâtü ’t-tarfler yani kendi kocasından başka ere bakmaz olan ehl-i ismet nisvan veya cennet hurileri

(LN, s. 317) (MLO, s. 209), *Kaşık düşmanı*: Kadın, zevce (KT, s. 1028) (LO, s. 219), *Kayınvalide*: Kaynana (KT, s. 1484) (LO, s. 872), *Kaynana (kayın ana)*: Zevceynden beherine nispetle diğerinin validesi, kayın valide (KT:55) (LO, s. 17), *Kız kardeş*: Hemşire, uht (KT, s. 1126) (LO, s. 238). *Kocalı*: Zevci olan, zü'z-zevc (KT, s. 1091), *Mader*: Ana, valide, üm(m) (KT, s.1254) (LN, s. 362) (MLO, s. 238) (LO, s.708), *Mâder-ender*: Üvey ana (LN, s. 362) (MLO, s. 238), *Maderi*: Annelik (KT, s.1254) (LN, s. 362) (MLO, s. 238) (LO, s. 708), *Mahdûme(t)*: Kız olan velet, kız duhter, kerime (MLO, s. 240), *Mahdûre(t)*: Ehl-i perde olup nasa gözükmeyen kız (MLO, s. 240), *Mama*: [Çocuk lisanında] Ana, valide, nine (KT, s. 1261), *Mefâriş*: Mefruşlar, ezvac, zevceler (MLO, s. 254), *Mennâne*: Malı için izdicaç yapan kadın; sürekli kocasının başına kaktığı için bu şekilde ifade edilmiştir. O “menûn” olarak da tarif edilir (LN, s. 405) (MLO, s. 264), *Mizvâc*: Zevci çok kadın, çok koca değiştiren (LN, s. 433). *Müslime(t)*: Ehl-i İslam karısı (KT, s.1345) (MLO, s. 338) (LO, s. 754). *Nâkihe(t)*: Nikâhlı hatun (MLO, s. 370), *Nev-arûs*: Yeni gelin (LN, s. 548) (MLO, s. 382) (LO, s. 287). *Nine*: Ana, anne, valide, mâder, üm (KT, s. 1472) (LO, s. 287), *Râbbe*: Üvey ana (KT, s. 653) (LN, s. 576) (LO, s. 787), *Rebîbe*: Üvey kız. (KT, s. 658) (LN, s. 583) (MLO, s. 408) *Rabîbe*: üvey kız (LO, s. 787), *Refika*: Karı, zevce (KT, s. 668), *Selîle*: Kız çocuk ve hâsıl olan netice ve semere (MLO, s. 432), *Süt ana*: Süt nine, murzi'a (KT, s. 55) (LO, s. 17) (LO, s. 356), *Sütnine*: Süt ana, murzi'a (KT, s. 1472), *Teng-çeşm*: açgözlü, cimri, namert ve yalnız bir kocaya varmış olan hatun (LN, s. 698) (MLO, s. 498). *Tev'eme(t)*: İkiz doğan kız (LN, s. 718) (MLO, s. 508). *Teyze*: [zebanzedi: teze] Validenin hemşiresi (KT, s. 457) (LO, s. 378). *Uht*: ahavât. Kız karındaş, hemşire, hâher (KT, s. 79) (LN, s. 730) (MLO, s. 517) (LO, S. 865). *Üm(m)*: Ümmehât. Ana, nine, valide, mâder (KT, s.161) (LN, s. 734) (MLO, s. 521) (LO, s. 869), *Ümmehât*: Ümmeler, valideler, anaç başlı şeyler (LN, s. 734) (MLO, s. 521) (LO, s. 869). *Ümmiye(t)*: Validelik, valideye has niteliktir (MLO, s. 521) (LO, s. 869). *Ümûmet*: [<den] Validelik, analık (KT, s. 169) (LN, s. 734) (MLO, s. 521), *Üvey ana*: Rabbe, valide olmayan peder zevcesi (KT, s. 55) (LO, s. 17) (LO, s. 403), *Üvey kız*: Zevceynden beherine göre diğerinin başka zevç ve zevceden dünyaya gelmiş evlâdı (KT, s. 217), *Üvey valide*: Üvey ana, peder zevcesi (KT, s. 1484). *Valide*: Ana, mader, üm (KT, s. 1484) (LN, s. 739) (MLO, s. 525) (LO, S. 872), *Yenge*: [Aslı: yange=Yandan giden, yan yana yürüyen] 1. Geline rehberlik eden kadın. 2. Birader ve amca ve dayı zevcesi (KT, s. 1557) (LO, S. 422). *Zâtü 'z-zevc*: Kocalı (kadın) (KT, s. 646) (LN, s. 761), *Zevce*: Zevcât. Karı, halîle (KT, s. 690) (LN, s. 766) (MLO, s. 546) (LO, s. 888), *Zevcî*: Zevciyye. Karı kocaya müteallik: muhabbet-i zevciyye (KT, s. 690) (MLO, s. 546), *Zevciyyet*:

Kocalık, karılık, karı koca hâl ve keyfiyeti (KT, s. 690) / zevçlik veya zevcelik, eşlik (LN, s. 766) (MLO, s. 546) (LO, s. 888).

1.3.2. Yeni Uygur Türkçesinde Kadın Kavramı

Modern Uygur Türkçesinde şu şekildedir: ئاپا *Apa*: 1. Anne, 2. Yaşça büyük bayanlara saygı göstermek için kullanılır. 3. 3. şahıs iyelik eki eklendiğine erkek eşini bu şekilde çağırır. 4. Korku ve heyecanı bildirmek için kullanılan ünlemdir (UTİL, 1990, s. 30), ئاچا-سىنىل *Aça-siñil*: Abla-Kız kardeş (UTİL-1, 1990, s. 32), ئاچا-اكا *Aça-Aka*: Abla-Ağabey (UTİL-1, 1990, s. 32), ئانا *Ana*: 1. Çoluk çocuk sahibi kadın, 2. Yaşça büyük kadınları saygı göstermek için kullanılır, 2. Yaşça büyük bayanlara saygı göstermek için onların adlarının önlerine eklenerek kullanılır. 4. Yavrulu hayvanlar, 5. Herhangi bir olayın ortaya çıkmasında etkili olan önemli faktör, 6. Bir şeyin esasıdır. 7. Anne gibi derde derman, her şeye koşan ve iyilik yapan kadındır (UTİL-1, 1990, s. 191), ئانىچان *Anican*: Annesine ya da yaşlı kadınlara yakınlık göstermek için kullanılan kelimedir (UTİL-1, 1990, s. 195), ئانىكا *Anika*: Annesi ya da Annesi gibi kadınlara yakınlık göstermek ve saygı duymak için kullanılır (UTİL-1, 1990, s. 195), سىنىل *Siñil*: 1. Küçük kız kardeş (UTİL-3, 1990, s. 701), قىز *Qız*: 1. ergenliğe girmemiş, ergenliğe girmiş olsa da henüz evlenmemiş kız, 2. Kız çocuk, 3. Kızlar ya da genç bayanlara hitap ederken kullanılır (UTİL-4, 1990, s. 401), قىز-جۇۋان *kız – cuvan*: kız ve genç bayan, قىز-چوكان *kız-çokan*: kız ve genç bayan (UTİL-4, 1990, s. 403), كېلىن *Kelin*: gelin (UTİL, 1990, s. 738), كەمپىر *kempir*: kadın (UTİL-4, 1990, s. 408).

8. yüzyıl metinlerinden itibaren Türk dilinde rastlanan “baldız” (TTS, I, 395) anlamına gelen “baltız”, bugün de çoğu Türk lehçesinde varlığı korumaktadır (ED 334b). Eski Anadolu Türkçesinde de karının kız kardeşi manasında rastlanan bu kelime, Türkiye Türkçesinde de aynı manadadır. “Abla” (TTS. I.687: Çağatay, 1962 s. 13) anlamına gelen “bula” yerine Türkiye Türkçesinde *abla* kullanılmaktadır (TrkS I: 4a).

Etimolojisi hakkında çok fazla şey söylenmemiş olan *dayıza, diyeze, tayaza, tayıza* “teyze” (TTS, I, 1030), Radloff tarafından “teyze” olarak sadece Türkiye Türkçesine özel olarak kaydedilmiştir (Wb. III, 1012 den Tekin). Kelime Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde *dayıza, tayaza, tayıza, diyeze* biçimlerinde kullanılmıştır. Anadolu Ağızlarında da aynı söyleyişle varlığını korumuştur (DS IV, s.1386b’ Aktaran: Karahan, 2006, s. 9).

Kaynana “Kaynana, kayınvalide” (TTS. V.2948) anlamında olup Kaynanadaki *kayın* (<*kā in) kelimesi Eski Türkçeden beri evlenme yoluyla oluşan akrabalık isimlerinde

kullanılmaktadır. Yâdsıma isim olduğu düşünölen (ED 766'a) ve günöümüz Türk lehçelerinde “anne veya nine” anlamlarında kullanılmakta olan *Mamı, Mama* “ebe” (TTS, IV, 2794) kelimesi Anadolu Ağızlarında “hala” anlamıyla yaşamakla beraber, Türkiye Türkçesinde mevcut değildir (DS IX: 3114b). “Dadı, sütnine” (TTS, V, 3775) anlamında gelen *Taya*, Anadolu Ağızlarında “sütanne” anlamıyla yaşamaktadır (DS X, s. 3851'a).

“Gelinin yüzünü süsleyen kadın” anlamında olan *yüz yazıcı* Anadolu Ağızlarında “gelinlerin yüzüne tel yapıştıran kadın” manasıyla yaşamaktadır (DS XI:4339b). Türkçede *Kunlacı, kunnacı, kulunlacı* “gebe” (TTS, IV, 2731): “karnında yavrusu olan at, eşek vb. hayvan” (DS VIII s. 2998a), *Yüklü* “gebe” (TTS, VI, 4754): aynı (DS XI: 4328a, TrkS II: 2478a), *Sütlü* “emzikli” (TTS, V, 3639) gibi Kadının doğurma özelliğine göre yapılan isimlendirmeler de mevcuttur.

Türkçenin tarihî aşamalarında yaşlı kadın manasına gelen kelimeler Orhun Türkçesi devrinde; *karıg*: Yaşlı (T2 D6) Eski Uygur Türkçesi döneminde; *avıçğa-avıçka-avınçğa harı, qarıqarig, kırtga-kırta, yalağ-yaşlıg*: İhtiyar (EUTS, s. 26), Karahanlı Türkçesi döneminde; *açı*: Yaşlı kadın, hanım nine. (DLT: I,87-3), *eçi*: Yaşlı kadın, hanım nine (DLT: I,87-3), *kis*: Karı (DLT:I,329-25), Kıpçak Türkçesi döneminde; *Abuşka*: Yaşlı, ihtiyar (KTS, s. 1), *Emegen*: Yaşlı kadın, kocakarı (KTS, s. 72), *qarıqarig*: (KTS, s. 128), *kart*: Kart, yaşlı (KTS, s. 129), *kartay*: (KTS, s. 129), *koca*: Yaşlı, ihtiyar (KTS, s. 152), *kurt*: Yaşlı, kart (KTS, S. 164), *kurtka*: Yaşlı kadın (KTS, s. 164), *yaşlu*: Yaşlı, ihtiyar (KTS, s. 314) Harezmi Türkçesi döneminde; *abuşğa*: Yaşlı (HTS, s. 22), *abuşha*: Yaşlı (HTS, s. 22), *abuşka*: Avrat (HTS, s. 22), *qarıqarig*: (HTS, s. 290), *karıt*: Kocamak, kocatmak, ihtiyarlatmak (HTS, s. 292), *kart*: (HTS, s. 292), *kurtga-kırta*: (HTS, s. 355), *yaşlı*: (HTS, s. 670), *yaşlu*: (HTS, s. 670) Çağatay Türkçesi döneminde; *abuşka*: (ÇTS, s. 94), *avuşka*: Avrat (ÇTS, s.148), *qarıqarig* ; (ÇTS, s. 647), Eski Anadolu Türkçesi döneminde; *ece*: Yaşlı kadın (EATS, s. 252), *qarıqarig*: (EATS, s. 4), *qarıçuk*: Yaşlı kadıncağız (EATS, s. 423), *yaşlu*: (EATS, s. 748); Osmanlı Türkçesi döneminde *Acâ'iz*: Acûz'un cemi (LN, s.17), *Acayiz*: Acuzeler, koca karılar (MLO, s.12), *Acûz*: Acâ'iz.[lisanımızda galat olarak <<acuze>> kullanılır] kocakarı, bed-hûy ve bed-likâ ihtiyar karı, sahhâre ve mekkâre (KT: 929) (LN, S. 17) (MLO, S. 12), *Acuze*: Dargın, hilebaz, hain, ihtiyar karı (LN, S. 17) (LO, S. 5), *Cadı*: Bed-hûy ve bed-likâ kocakarı, acuze (KT, s. 463) (LO, s. 573), *Fertûte(t)*: Bunamış, koca karı (MLO, s. 101), *Hamam anası*: Hamamda yanaşma ihtiyar kadın (KT, s. 55) (LO, s. 17), *İhtiyar kadın*: Sâl-hurde, acuz (LO, s. 657), *Karı*: Türkîde ihtiyar manasında kart, koca gibi (LO, s. 215), *Koca karı*: Yaşlı karı, acûz, pîre-zen; kocakarı

masalı, ilâcı (KT, s. 1024) (LO, s. 241), *Kocakarı*: İhtiyar kadın, pîrezen, acûz (KT, s. 1090) (LO, s. 241), *Pîr-zen/pîre-zen*: Kocakarı (KT, s. 366) (LN, s. 572) (MLO, s. 402).

Kadının yaşına göre yapılan *Karıcık*, *karıcuk* “ihtiyar yaşlı kadın” (TTS, IV, 2297), *karıca* “II. İhtiyar kadın, yaşlı kadıncağız” (TTS, IV, 2297), *kara karı* “ihtiyar, yoksul, aciz, felaket görmüş kadın” (TTS, IV, 2263) gibi adlandırmalar da bulunmaktadır. Buradaki *kara karı* yaşlı anlamına gelen *karı* (ED, s. 644b) kelimesi ile Eski Türkçeden beri “*cahil, sıradan, avam*” gibi olumsuz manalar da kapsayan *kara* ’nın birleşmesiyle sıfat tamlaması yapısındadır. *Kara* Eski Anadolu Türkçesindeki bu isimlendirmede “acizlik, acınacak durumda olma, çok yaşlı” anlamlarına da gelir (Karahana, 2006, s. 10).

Kadınlarla ilgili diğer adlandırmalar şunlardır: ilk olarak Türkçenin tarihî dönemlerinde kadın anlamına gelen söz varlığı tespit edildiği şekliyle aşağıdaki gibidir. Kadın anlamına gelen diğer sözcüklerde Eski Uygur Türkçesinde; *mama*: Kadın (EUTS, s. 127), *tişi*: Dişi, kadın (EUTS, s. 241), *tişi kişi*: Kadın (EUTS, s. 241) Karahanlı Türkçesi döneminde; *ev kızı*: Aile kızı (DLT: I, 326-11), *ev kapaklığı*: Aile kızı (DLT: I, 326-11), *ewlük*: Kadın (DLT: I, 251-9), *ışlar, işiler*: Kadın (DLT: I, 117-18), *işler*: Kadın (DLT: I, 117-18, 153-12, 158-6, 314-16, 330-4, 477-24; III, 18-21, 57-17, 205-6, 432-18) Kıpçak Türkçesinde; *dişi*, ‘*afif*’: İffetli, namuslu (KTS, s. 3), *dev anası*: Şişman kadın (KTS, s. 60), *dişi*: Dişi, kadın (KTS, s. 62), *nisvân*: Kadınlar (KTS, s. 201), Harezmi Türkçesinde; *balıga*: Yetişkin kadın (HTS, s. 77), *biklig*: Kocalı kadın (HTS, s. 96), *cemîle*: Güzel kadın (HTS, s. 123), *epçi*: Kadın (HTS, s. 174), *tişi kişi*: (HTS, s. 596), *eremik*: Erkeğe benzeyen kadın (HTS, s. 175), *inç*: Hanım, irfanlı kadın (HTS, s. 261), *iremik*: Erkeksi kadın, erkeğe benzeyen kadın (HTS, s. 263), *işler*: Kadın (DLT: II, 150-12, 171-27), *mü’mine*: Mü’min kadın (HTS, s. 416), *oşak*: Huysuz kadın (HTS, s. 450), *zâhide*: Dindar kadın (HTS, s. 706); Çağatay tanıkları sözlüğünde; *atlıg ve atlık*: Nişanlı kıza derler (ÇTS, s. 100), *êçi*: Hâtûn-ı perde-nişîne derler (ÇTS, s. 238), *inçü- inçi*: İsmet-penah demektir (ÇTS, s.239), *tişi*: Eski Anadolu Türkçesi döneminde *bula*: Ev hanımı (hizmetçiye göre) (EATS, s. 145), *büke*: Hanım (EATS, s. 153), *dişi ehli*: Kadın (EATS, s. 222), *ersi*: Erkeksi (EATS, s. 269), *hatun kişi*: Kadın (EATS, s. 343), *kazda*: Gelinlik yaşa gelmiş kız (EATS, s. 435), *urağut*: (EATS, s. 695), *yavuklu*: Nişanlı kız (EATS, s. 752) sözcükleri bulunur.

1.4. Çince Kadın Kavramı

Kadın kelimesinin modern Çince'deki karşılığı 女²⁸ (Komisyon, 2016, s. 964) şeklinde olup yaygın olarak kullanılan birinci seviye bir Çince karakterdir. Bu karakter Çince karakterlerin radikallerinden biridir. Modern Çince'de simgesi kadın-dişi olan karakterleri altı kategoriye ayırabiliriz: 1. Akrabalık, örneğin: 妻(eş), 妇(karı), 姑(teyze), 姊(kız kardeş). 2. Statü, Meslek ve Yaş: 奴(köle), 婢(hizmetçi), 妃(cariye), 媒(çöpçatan) gibi. 3. Soyadı: örneğin: 姜(Jiang), 姬(Ji), 姚(Yao), 嬴(Ying). 4. Evlilik, Nikâh ve Gebelik: örneğin, 嫁(evlenmek), 娶(evlenmek-erkek için), 婚(nikâh), 妊(hamile). 5. Görünüş, örneğin: 姣(güzel), 媚(çekici), 婉(zarif). 6. Ahlakı davranış (çoğunlukla aşağılayıcı anlamda), örneğin: 妒(kıskançlık), 妨(engelleme) ve 妄(kibir) (Çince Sözlük, 2016). Bu karakter ilk olarak Shang kehanet kemik yazıtlarında²⁹ ve Shang hanedanı³⁰ (M.Ö. 1600- M.Ö. 1027) yazıtlarında görülmüştür. Orijinal anlamı erkek anlamına gelen 男³¹ kelimesinin aksine kullanılan kadın ya da dişidir ve daha sonra bir kızı bir kişinin karısı olarak almak anlamında genişletilmiştir. Bu karakter piktografik³² karakterdir. Kehanet Kemik yazısındaki 女 kadın-dişi karakteri, elleri göğsünde çaprazlanmış diz çökmüş bir kadın şeklini andırıyor, daha detaylı açıklamak gerekirse şu şekildedir: kadın-dişi'nin alt kısmı iki bacaklı diz çökmüş gibidir, üst kısmı ise "saklanma ve kendini savunma şekli" veya "ellerinin kontrol edilmesi" gibidir. Buradan da anlaşılacağı gibi, eski çağlardan

²⁸ (Telaffuzu: nǚ)

²⁹ 商代甲骨文 (shang dai jia gu wen): Kehanet kemik yazıtları, "Qiwén (契文)", "kahin kemiği yazıtları (甲骨卜辞)", "Yinxu yazısı (殷墟文字)" veya "kaplumbağa kabuğu ve hayvan kemiği yazıtları (龟甲兽骨文)" olarak da bilinen eski bir Çin yazısıdır. Görebildiğimiz en erken olgun Çince karakterler, esas olarak Çin'deki Shang Hanedanlığı'nın sonlarında kraliyet ailesi tarafından kehanet ve kayıt için kaplumbağa kabukları veya hayvan kemikleri üzerine yazılan karakterlere atıfta bulunur (<https://baike.baidu.com/item/商代甲骨文/16914>, [Erişim: 11 Aralık 2021]).

³⁰ Shang (okunuşu: Şang) Hanedanı (Çince: 商朝 pinyin: shāng cháo) ya da Yīn Hanedanı (殷代) MÖ 1600- MÖ 1027 yılları arasında Çin'de Sarı Irmak deltasında hüküm sürmüş hanedanlık. Yarı efsanevi Şia Hanedanı'nın aksine tarihsel kanıtlar Shang Hanedanı'nın varlığını doğrulamaktadır; bu nedenle Shang Hanedanı Çin'in ilk hanedanı olarak kabul edilir. Bu döneme ait bronz kaplar ve Fal yazıtları üzerinde Çin yazısının ilk örneklerine rastlanmıştır. Çin'de siyasal düşüncenin bu dönemde başladığı kabul edilir (Herbert J, 1895, s. 601–615).

³¹ Okunuşu: Nán

³² 象形文字: Piktogram ya da piktograf bir eşyayı, bir objeyi, bir yeri, bir işleyişi, bir kavramı resmetme yoluyla temsil eden semboldür. Bu sembollere dayalı yazı sistemine "piktografi" denir. Piktografi; temsili ve grafiksel çizimler şeklinde kullanılan bir anlatım biçimidir. Piktograf; temsili ve grafik biçiminde kullanılan bir anlatım biçimidir. Başka bir deyişle, anlamlı işaretlere dayalı bir yazı sisteminde bir işaret olarak yorumlanabilir. Hiyeroglifler temelde çivi yazısı gibi boşluklardan oluşan ve fonetik harfler veya belirleyici tekerlemeler kullanılarak oluşturulmuş bir sistemdir. Hiyeroglifler çivi yazısı ve hiyeroglif yazılarda görülür (<https://baike.baidu.com/item/象形文字/1884249>), [Erişim: 11 Aralık 2021].

beri kadınların yaptığı iş ev işi veya ev içi işlerle sınırlı kalmış ve çoğu zaman erkeklere hizmet etmek için diz çökmüştür. Bu nedenle kadın-dişi kelimesi aslında ayrımcılık anlamını içermektedir. Çince karakterler bir tür ideografik karakterdir. O sadece Çinlilerin üretim ve yaşam gibi faaliyetlerini kaydetmek için kullandığı bir sembol değil, aynı zamanda onların düşüncesinin tezahürüdür. Bu, Çince karakterlerin biçiminde ve anlamında Çinlilerin düşünme biçimini doğal olarak yansıtmalarını sağlamıştır. *Li Dasui Kısa ve Pratik Çince Karakterlere Giriş*³³ adlı yapıtının önsözünde Çince karakterlerin Çin kültürünün özelliklerini en iyi şekilde yansıttığını söyler. Nitekim bazı Çince karakterlerin yapısından dilde cinsiyet ayrımcılığının izlerini ve kadın karakterler gibi erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığının izlerini görebiliriz. Kehanet kemiği yazıtlarının ortaya çıktığı Yin³⁴ ve Shang hanedanlıkları döneminde kadının statüsü yüksek değildi hatta ezilen ve tahakküm altına alınan bir konumdaydılar. Bu hiyerogliflerin, Han milletin atalarının “kadınları hor görme” düşüncesini yansıttığını fark etmek o kadar zor değildir. Anaerkil toplumun dağılması ve ataerkil toplumun başlamasından bu yana, aile ekonomisinin can damarı erkeklerin eline geçmiş, kadınlar sadece bazı ev işlerini yapar hâle gelmiş ve o zamandan beri kadının statüsü de gerilemiştir (Zhao, 2005, s. 91-92). ‘女’ (Kadın)’ın eski telaffuzu ‘奴’(köle) olarak telaffuz edilir ve ‘女’ karakteri eski kölelerin 奴 (köle)si anlamındadır. 《白虎道》 ve 《释名》 adlı eserlerde kadın kölelerin çoğunlukla ev işleriyle uğraştıkları yazılır. “如” kelimesi “taahhüt” ve “itaat” anlamına gelen “uyum” anlamına gelir. Görüldüğü gibi, “kadın” karakterin oluşturulmasının başlangıcında kadın ve erkek arasındaki farklı toplumsal iş bölümünü zaten somutlaştırmış ve kadın karakterine yansıtmıştır (Xujia, 2009, s. 2).

Bazı kehanet kemiği yazıtları, 母³⁵ (anne) veya 每³⁶ (her) olarak yazılan memeyi belirtmek için kola iki nokta ekler. İlkbahar ve sonbahar yazıtlarında³⁷ kadın karakterindeki

³³ 简明实用汉字学

³⁴ 殷

³⁵ Okunuşu: Mǔ

³⁶ Okunuşu: Měi

³⁷ Çin tarihinde İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde kullanılan yazıtlardır. İlkbahar ve Sonbahar Dönemi (basit: 春秋时代, geleneksel: 春秋時代; pinyin: Chūnqiū Shídài), Çin'de MÖ 722-MÖ 481 tarihleri arasına denk gelen dönemdir. Bu dönem adını, Konfüçyüs'e atfedilen İlkbahar ve Sonbahar Kayıtları adlı kitaptan almaktadır. İlkbahar ve Sonbahar döneminde Çin 170 küçük devlete parçalanmıştı; bu küçük devletlerarasında meydana gelen savaş ve istilalar dönemin karakteristik özelliği olmuştur. 史记 - 太史公自序, http://so.gushiwen.org/view_72259.aspx, [Erişim: 13 Aralık 2021].

dizler ve dizlerdeki şekil artık belirgin değildir. Savaşan Devletler dönemi³⁸ ilkbahar ve sonbahar yazıtlarını miras almaktadır ancak jestler biraz değişmiştir. Lishu yazıtı diz çökmenin dikey şeklini normal yazıya dayanan yatay bir biçimle değiştirmiştir. Orijinal anlamı dışı, insanda doğurgan ve emziren dişileri ifade eder. Jin Yazıtı, kehanet kemiği yazısının varisidir. Zhuan Yazıtı Jin Yazıtı tipine devam eder. Lishu Yazıtı ciddi şekilde deforme olmuş, böylece 人 (insan) şekli ve 手(el) şekli kaybolmuştur. 《易·序卦》³⁹da şöyle geçer: “önce erkekler ve kadınlar var, sonra çiftler var”⁴⁰, “Kadın” kelimesi burada kelime türü bakımından eylem olarak karşımıza çıkar.⁴¹ Bu anlamda “nǚ” şeklinde telaffuz edilir. “说文解字”⁴²nin en büyük bölümlerinden biri olan kadın bölümünde toplam 238 karakter vardır. Bunlar arasında, kadınlar için yaklaşık yüz eli altı kelime vardır; yetmiş dokuz kelime kadınların görünüşünü, duruşunu ve erdemini ifade eder ve kadın karakterlerin yaklaşık 1/3’ünü oluşturur. Yaklaşık altmış aşağılayıcı kelime olup kadın karakterlerinin 1/4’ünü oluşturur (Bang, 2019). Bu sözlükte kadın kelimesi örnekler üzerinde anlatılır: Zuo Zhuan⁴³ adlı eserde *kadın* kelimesi eylem olarak kullanıldığında kadın köle olmak (Qiuming) anlamına gelir. Guo Yu⁴⁴ adlı eserde ise *kadın* kelimesi kız gibi olmak anlamında kullanılır. Eski Çin şiirinin ilk koleksiyonu olan Şarkılar

38 Çin Tarihinde bilinen Savaşan Devletler Dönemi'nin (战国时期) (MÖ 475 / MÖ 403- MÖ 221) başlangıç yılı hakkında yedi teori vardır, genellikle Kral Zhou Jing'in 44. yılı (MÖ 476 yıl önce), Zhou Kralı Ding'in 16 yılı (MÖ 453 yıl önce) veya Zhou Kralı Weili'nin ikinci yılı On üç yıl (MÖ 403 yıl önce) bu üç görüş birçok kişi tarafından kabul edilir. Savaşan Devletler Dönemi, Qin'in Orta Ovaları birleştirmesiyle Qin Shihuang'ın (秦始皇) (MÖ 221) 26 yılında sona ermiştir. <https://baike.baidu.com/item/战国/4819>. [Erişim: 14 Aralık 2021].

39 Konfüçyüs tarafından yazılan Değişiklikler Kitabı'nın on bölümlükten biri olan Önsöz ve Trigramların Biyografisi olup, günümüze ulaşan en eski felsefi monografidir.

40 有男女，然后有夫妇 -Yǒu nán nǚ, rán hòu yǒu fū fù.

41 以女嫁人(此义又读 nǚ) (okunuşu: Yǐ nǚ jià rén)

42 说文解字(Shuowen Jiezi) (Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü): Doğu Han hanedanından (25-189) kalma eski bir Çince sözlüktür. İlk kapsamlı Çince karakter sözlüğü olmasa da, karakterlerin yapısını analiz eden ve arkasındaki mantığı veren ve aynı zamanda radikaller adı verilen ortak bileşenlere sahip bölümlere göre organizasyon ilkesi kullanılan Xu Shen (许慎) (MS 58 - 148) Çinli bir hattat, filolog, politikacı ve Doğu Han Hanedanlığı'nın yazarıydı)adlı kişi tarafından hazırlanan sözlüktür. <https://baike.baidu.com/item/说文解字/6180>, [Erişim: 14 Aralık 2021].

43 左传: Geleneksel olarak eski Çin kroniği olan Bahar ve Güz Yıllıkları üzerine bir yorum olarak kabul edilen eski bir Çin anlatı tarihî metnidir. MÖ 722'den MS 468'e kadar olan bir dönemi kapsayan 30 bölümden oluşur ve esas olarak o dönemin siyasi, diplomatik ve askerî meselelerine odaklanır. <https://baike.baidu.com/item/左传/371757>, [Erişim: 14 Aralık 2021].

44 Guoyu (国语): Bu eserin Zuo Qiuming tarafından İlkbahar ve Sonbahar Döneminde yazılmış ulusal tarzda bir eser olduğu söylenir. <https://baike.baidu.com/item/国语/64453>, [Erişim: 14 Aralık 2021].

Kitabı'nda⁴⁵ kadın sıfat olarak *zayıf* anlamında kullanılır. Wei Feng Shuo Shu⁴⁶adlı ünlü şiirde kadın kelimesi zamir olarak *sen* anlamında kullanılır. Du Fu⁴⁷adlı ünlü şairin eserinde kadın kelimesi isim olarak kız çocuk anlamında kullanılır. Örneğin, *Kız sahibi olmak komşu ile evlenmek gibidir ve erkek sahibi olmak yüzlerce şifalı bitki ile gömülür*. Kadın isim olarak kullanıldığında bir takımyıldız adıdır. Örneğin, Yirmi sekiz takımyıldızdan biridir, Kuzey Xuanwu'da üçüncü sırada, dört yıldızdan oluşur.⁴⁸

Modern Çince adlı sözlükte Kadın karakterinin detaylı açıklaması şu şekildedir:

Telaffuzu	Kelime	Açıklama
Nǚ	İsim	1. Evlenmemiş genç kadınları ifade eder. 2. Kızı
Nǚ	Sıfat	1. Kadınsı, 2.Hayvanlarda dişileri ifade eder.
Nǚ	Fiil	1. Bir kızı bir erkekle evlendirmek. 2.Kadın köle
Rǔ	Zamir	Sen
Nǚ	İsim	Soyadı anlamında kullanılır

Kadın karakterinin evrimi şu şekildedir:⁴⁹

⁴⁵ 《诗·邶风·七月》: Bu şiir, erken Zhou Hanedanlığı dönemindeki çiftçilerin tarımsal üretimini ve günlük yaşamını yansıtır. Sadece önemli bir tarihî değere sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda olağanüstü bir anlatı ve lirik şiir kitabıdır (Zhu Xi, 18-987, s. 45).

⁴⁶ 魏风·硕鼠: Eski Çin realist şiir koleksiyonu "Şarkılar Kitabı'nda yer alan bir şiirdir. Bu şiir, emekçilerin doyumsuz sömürücülere olan nefretini ve daha iyi bir yaşam özlemini yansıtmaktadır (Shang, 2017, s.155-156).

⁴⁷ Du Fu Tang dönemi'ndeki önemli bir Çinli şair. Li Bai de dâhil olmak üzere birçok kişi O'nu yaşamış en büyük Çinli şair olarak tanımlamıştı. Eserlerinde kendisini ülkesine hizmet etmek isteyen bir hizmetkâr olarak tanımlar.

⁴⁸ <https://www.zdic.net/hans/%E5%A5%B3>. [Erişim: 16 Aralık 2021].

⁴⁹ <https://www.zdic.net/hans/%E5%A5%B4>, [Erişim: 16 Aralık 2021].

Çince karakterlerin şekli binlerce yıllık gelişimde büyük değişiklikler geçirerek günümüzün basitleştirilmiş karakterlerini oluştursa da eski Han etnik grubunun “kadınları hor görme”⁵⁰ düşüncesi hâlâ devam etmektedir. Pek çok Çince karakter, grafikleri radikallerle birleştirilerek formüle edilir. 女- kadın’ın anlamsal kökü, birçok karakterde suç ortağı olmak için diğer işaretlerle eşleştirilir. Kadın karakteri “女” (dişi) ise kelime oluşumunun bir örneği olup ayrımcılıkla karakterize edilir. Bu karakter radikal olduğunda, genellikle olumsuz anlamlarla ilişkilendirilir. “女” karakteriyle oluşan birçok kelime, kadınlara karşı ciddi ayrımcılık ve hakaret içeriklidir. Örneğin, 妖 (baştan çıkarıcı ve kötü, iblis), 奴 (köle), 奸 (kötü, hain ve kötü), 婪 (açgözlülük), 妄 (kibir), 妒 (kıskançlık), 嫉 (kıskançlık), 婬 (kaltak), 娼 (fahişe), 妓 (fahişe), 妾 (cariye) vb. Elbette birçok övgü de “kadın” karakterinden ayrılamaz. Örneğin, 好 (İyi), 妙 (harika), 娆 (çekici), 妩 (çekici), 姣 (çekici), 妍 (iyi), 婷 (soy), 娴 (sessizlik), 嫩 (hassas), 婉 (zarif), 娇 (çekici), 婧 (İnce), 妩媚 (büyüleyici). Büyük Çince sözlük olan Cihai’de toplam 女- Kadın karakteriyle oluşan toplam 257 kelime vardır (yaygın ve yanlış karakterler, değişken karakterler, geleneksel ve basitleştirilmiş karakterler dâhil); bunların 35’i aşağılayıcı, 47’si övgü ve 18’i karışık olmak üzere toplam 100 tane hem övgü hem de

⁵⁰ 男尊女卑 –Nán Zūn Nǚ Bēi.

aşağılayıcı kelime vardır. Görüldüğü gibi, Çince kadınlara karşı ayrımcılık yaparken, kadının değerini ve önemini de tam olarak teyit etmektedir. Bu sadece *iyi* ve *kadın*'ın kadınlarla ilgili olduğunu gösterir. 女- Kadın karakteri neden övgü ve eleştiri üretiyor? Çünkü kadınlar sadece bakılması gereken nesneler, erkekler ise izleyici ve öznedir. Nesne ancak özne tarafından pasif olarak yargılanabilir. İzleyicinin (öznenin) “iyi” ya da “harika” olmasının bir önemi yoktur, işlevi yalnızca izleyiciyi (nesneyi) övmek, yargılamak ve değerlendirmektir.

Fenalık, hain ve kötü anlamındaki “姦”⁵¹ kelimesi üst ve alt yapıdaki üç 女- kadın karakterinden oluşur. Bu kelime "tecavüz ve kötü" anlamındaki “奸”⁵² ile aynıdır ve üst üste bindirilmiş üç 女-kadın karakterle ifade edilir. Bu da kuşkusuz kadınlara karşı yüksek derecede ayrımcılık ve önyargıyı bünyesinde barındırır. “姻”⁵³ (evlilik) kelimesi, sol ve sağ yapının kadın kısmına örnek olarak alınmıştır. *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü* adlı sözlükte bu kelime şu şekilde açıklanır: Kadın eşinin evine geldiğinde bağımlı hâle gelir ve kadın kocasından dolayı olgunlaşır. Bu da evlilikte kadın erkek arasındaki eşitsizliği yansıtır. Kadınlar zayıf ve beceriksiz kabul edilir ve kocalarına ve oğullarına bağlanmaları gerekir (Zhen, 2013, s. 86). “男”⁵⁴ kelimesi alay etmek anlamına gelir. Yazı tipi açısından bakıldığında, iki “erkek”, bir “kadın”ı çevreler. Bu da kadınlara yönelik aşağılamayı açıkça yansıtır.⁵⁵

“嫉”⁵⁶、妒”⁵⁷、婪”⁵⁸ kelimeleri anlamı açısından “kıskanç, açgözlü” anlamına gelir. Bu karakterler, anlamlarında insan doğasının çirkin yanını göstermektedir ancak 女 -kadın karakterinin kullanılmasının nedeni sadece "kadınların kıskançlığı" değil aynı zamanda eski Han halkının düşüncesinde kadınlara karşı önyargı ve ayrımcılığın olmasıdır (Lulu, 2010).

⁵¹ Okunuşu: Jiān

⁵² Okunuşu: Jiān

⁵³ Okunuşu: Yīn

⁵⁴ Okunuşu: Niǎo

⁵⁵ <https://www.zdic.net/hans/%E5%AC%B2>. [Erişim: 12 Aralık 2021]

⁵⁶ Okunuşu: Jí

⁵⁷ Okunuşu: Dù

⁵⁸ Okunuşu: Lán

Piktografik⁵⁹, Bilme⁶⁰ ve Pikt fonetik⁶¹ gibi Antik Çincede karakter oluşturma yöntemlerinden kadınlara karşı ayrımcılığın anlamını biraz yorumlayabiliriz. Piktograf karakter oluşturma yöntemi açısından 女-kadın karakterine bakıldığında, Oracle'ın sol üst köşesinde “妇” bir süpürge ve bir kişi (dişi) sağda diz çöküyor, yani elinde süpürgeyle yeri süpüren kişi “妇”dur. Bilme karakter oluşturma yöntemi bir kelimeyi anlamlar arasındaki ilişkiye göre sentezlemek için iki veya daha fazla tek tip karakter kullanır. Bu ise kurucu unsurların bileşiminin anlamını kapsamlı bir şekilde ifade eder.

Çince karakterlerde: 好 (iyi): 女 - kadın ve 子- çocuk karakterlerinden oluşur. Bunun orijinal anlamım ise 美 (güzel)dir. 妾 (Cariye): 辛-keskin ve 女-Kadın karakterlerinden oluşur.

奸 (tecavüz): 女-kadın ve 干-yapmak karakterlerinden oluşur. 奴 (köle): 女-kadın ve 又-tekrar karakterlerinden oluşur. 奴隶 (köle) 女-kadın ve 隶 el ise onu yağmalayan ele işaret eder. Kısacası 女-kadın karakterinin genellikle iki tür uygulaması vardır: Biri güzel şeyleri övmek için kadınların güzel görünüşünü kullanmak, diğeri ise belirli aşağılayıcı kelimelerle birleştirilerek hala köle olarak görmektir. İki yazı yönteminin bariz ipuçlarından yola çıkarak o zamanlar kadınların erkekler için yalnızca oyuncak ve garip köle statüsünde hizmet edebileceğini tahmin etmek zor değildir.

Pikt fonlar karakter oluşturma yöntemi açısından 女 –kadın karakterine bakıldığında, bir kelimenin anlamını temsil eden kısımlardan ve öneki temsil eden kısımlardan oluşan yeni

⁵⁹ 象形法 (Xiàngxíng fǎ): Piktogram, nesnelerin şeklini tanımlamak için karakter oluşturma yöntemidir. "女" kelimesinin oluşturulması piktografik yöntemine aittir. Dizlerinin üzerine oturan ve o anki bir kadının görüntüsünü doğrudan yansıtan bir figür şeklinde ifade edilir. <https://baike.baidu.com/item/象形法>, [Erişim: 16 Aralık 2023].

⁶⁰ 会意法 (Huìyì fǎ): Bilmek, piktogramların ve referansların sınırlamalarını gidermek için oluşturulmuş bir karakter yazma yöntemidir. Piktogramlar ve nesnelere gönderme ile karşılaştırıldığında, bilme yönteminin bariz avantajları vardır: birincisi, birçok soyut anlamı ifade edebilir; ikincisi, karakter yaratmada güçlü bir işlevi vardır. Piktogramlar ve şeyleri ifade eden şeyler tek bir statik formda adlandırılırken, anlama kombinasyon ve dinamik olarak ifade edilir, bu nedenle dilbilgisine yansır. <https://baike.baidu.com/item/会意法>, [Erişim: 16 Aralık 2021].

⁶¹ 象声法 (Xiàng Shēng Fǎ) Çince karakterin, yani yerini aldığı sahte karakterin ses tarafı, sadece karakterin sesini değil, aynı zamanda karakterin (ses dilinden türetilmiş) anlamını da ifade eder, bu alfabetikte köke eşdeğerdir. Pikt fonetik karakterin şekli, kelimenin anlamını (kelimenin tam anlamını değil, sadece bir şeyle ilgili olduğu anlamına gelir) veya kelimenin sesini göstermez, daha sonra eklenir ve işlevi yalnızca farklı glifleri ayırt etmekle sınırlıdır (kelimeleri ayırt etmek anlamına gelmez), alfabetik komut dizilerindeki örnek ve son eklere biraz benzer ([http://www.yywzw.com/jt/wgyy/wgyy03\(3\).htm](http://www.yywzw.com/jt/wgyy/wgyy03(3).htm)), [Erişim: 18 Aralık 2021].

karakterlerdir. 妒⁶² (Kıskanç): 女-Kadın karakteri ile 户-ev sesinden oluşur. Bu kelime erkeğin değil kadının kocalarını kıskanması anlamına gelir. Ayrıca kıskanan diğer kadınların güzelliğini ifade eder. 嫉 (Kıskanç) kelimesi 女 -kadın ile 疾⁶³- çılgılık sesinden oluşur. Bu kelimenin orijinal anlamı yetenekli, erdemli ve yüksek statülü vb. gibi insanları kıskanmaktır (Minjie,2010, s. 89).

Çince birleşik kelimelerin sırası ve düzeni de Çincenin cinsiyetçi ya da cinsiyet ayrımcılığını anlama açısından önemlidir.

Çince, yapı bakımından Tek Heceli (Ayrımlı) bir yapıya sahiptir. Çince kelimelerin biçiminde değişiklik yoktur ancak kelimelerin sırası çok katıdır ve gelişigüzel değiştirilemez. Düzen, Çinlilerin üstünlük ve aşağılık anlayışını yansıtır. Önce üstünlük, sonra aşağılık ilkesi, Çin tarihçilerinde genel olarak kabul edilen bir ilkedir. Bu nedenle morfem yapısının sıralamasından Çince kadınlara yönelik bariz cinsiyet ayrımcılığını görebiliriz. Çince söz varlığında kafiye ihtiyacı dışında erkek biçimbirimler ve kadın biçimbirimler aynı anda görüldüğünde, genellikle erkek biçimbirimler önde, dişi biçimbirimler arkada yer alır. Örneğin: “男女”⁶⁴(erkek ve kadın: 男-erkek, 女-kadın “夫妻”⁶⁵ (karı koca): 夫-erkek, 妻-karı, “父母”⁶⁶ (ebeveynler): 父-baba, 母-anne, “子女”⁶⁷ (Çocuklar): 子-erkek çocuk, 女-kız çocuk, “兄嫂” (Kardeşler): 兄- erkek kardeş, 嫂- kız kardeş, “郎才女貌”⁶⁸ (Erkekler yetenekli, kadınlar güzel), “夫唱妇随”⁶⁹ “男耕女织”⁷⁰, “痴男怨女”⁷¹. Bazen fiili duruma ve bağlama göre erkek ve kadın biçimbirimlerinin konumları tersine çevrilir. Örneğin, kadının seçkin ve erkeğin yakışıklı olduğunu belirtmek için “女才郎貌- kadınlar yetenekli ve erkekler yakışıklıdır veya

⁶²Okunuşu: Hu

⁶³ Okunuşu: Ji

⁶⁴ Okunuşu: Nan nü

⁶⁵Okunuşu: Fu qi

⁶⁶ Okunuşu: Fu mu

⁶⁷ Okunuşu: zi nü

⁶⁸ 郎-erkek, 才-yetenekli, 女-kız, 貌-güzel

⁶⁹ Başlangıçta kadınların kocalarına itaat etmesi gerektiği feodal topluma atıfta bulunan bu deyim daha sonra karı kocaların iyi geçindiği metaforlarına atıfta bulunan anlamda kullanılır. 夫-koca, 唱-şarkı söylemek, 妇-eş 随-keyfine göre.

⁷⁰ Feodal toplumda küçük köylü ekonomisi, erkeklerin çiftçilik yaptığı ve kadınların dokuma yaptığı tek bir hane tarafından işletilen küçük köylü ekonomisini ifade etmek kullanılırdı (<https://baike.baidu.com/item/男耕女织>). 男-erkek 耕-ekmek 女-kadın 织- örme, [Erişim: 18 Aralık 2021].

⁷¹ Derinden âşık olan ancak duygusal olarak tatmin olmayan erkek ve kadınları ifade eder. <https://cidian.bmcx.com/痴男怨女>, [Erişim: 18 Aralık 2021].

妇唱夫随 - kadınlar kocasıyla şarkı söyler” (kocanın karısını dinlediğini belirtmek için) şekillerinde kullanılır. Ancak anormal bir fenomeni veya kullanımı belirtmek için bu tür kelimeler tırnak içine alınmalıdır. Bu dil alışkanlığı 男性和女性⁷²-erkek ve dişi, 龙凤⁷³-ejderha ve anka kuşu, 鸳鸯⁷⁴-mandalina ördeği" gibi hayvanlarla ilgili kelimelerin kelime sırasını da etkiler. Konuşma akışında morfemler arasında her zaman bir ayırım olmasına rağmen, önce erkek ve kadın neslinin kurallarına uyan çok sayıda kelime düzeni, bunun bir tesadüf olmadığını, erkek egemenliğinin ve kadının yasal statüsünün toplumda onaylandığını göstermektedir (Pejjün, 2012, s. 49).

女-kadın karakterinden oluşan unvan anlamına gelen bazı kelimelerde de cinsiyet ayrımcılığının izlerine rastlanabilir. Unvan insan toplumunda belirli bir kişilerarası ilişkide belirli bir kişinin belirli rolünü yansıtır. Çin'in feodal toplumunda “Bekârken babalarına, evliyken kocalarına, anneyken çocuklarına bağlı kalma" durumundaki kadınlar, erkek uzantıları ya da erkeğe bağlı varlıklar olarak var oldular. Eski Çin toplumunda kadın isimleri genellikle göz ardı edilir. Bazılarının soyadı ve adı yoktur, bazılarının soyadı vardır ama adı yoktur. Evlenmeden önce “大丫头”⁷⁵ (büyük kız) 、 “二丫头” (ikinci kız) olarak, evlendikten sonra “某媳妇”⁷⁶ (malum gelin) denirdi. Ölümünden sonra ise “某氏”⁷⁷ (malum sülalenin) mezar taşları genellikle sadece 亡妻李墓⁷⁸ -Ölü Karı Li'nin Mezarı ve 敬爱的母亲的坟墓⁷⁹-Sevgili Annenin Mezarı üzerine oyulmuştur. Ölen eşin ya da ölen annenin kim olduğu bilinmiyordu. Erkeklerin kaderine bırakılan kadınlar, koca ve çocuklarına bağlıdırlar, bu da büyük bir adaletsizliği bünyesinde barındırmaktadır. Erkekler ve kadınlar doğumdan farklı olarak 弄璋⁸⁰adlandırılır, bir erkek çocuğun doğumu 玉石⁸¹-yeşim taş⁸² ve bir kızın doğumu 陶器⁸³-çanak

⁷² Okunuşu: nang xing he nü xing

⁷³ Okunuşu: long feng

⁷⁴ Okunuşu: Yuan yang

⁷⁵ Okunuşu: da ya tou

⁷⁶ Okunuşu: mou xi fu

⁷⁷ Okunuşu: mou shi

⁷⁸ Okunuşu: Wángqī lǐ mù

⁷⁹ Okunuşu: Jìng'ài de mǔqīn de fénmù

⁸⁰ 弄璋: nong zhang

⁸¹ Okunuşu: yu shi

⁸² 弄瓦

⁸³ Okunuşu: tao ci

çömlek'tir. Çincede erkeklere atıfta bulunmak için “大” (büyük) ve kadınlara atıfta bulunmak için “小” (küçük) kullanmak gelenekseldir. Örneğin, “大丈夫” (büyük koca) ve “大老爷们儿” (büyük adam) erkekleri, “小女子” (küçük kadın) ve “小媳妇” (küçük gelin) kadınları ifade etmek için kullanılır. Koca karısına hitap ederken “房下 (evin altında)、内人 (alçak)、荆妇 (pısırık) kelimelerini kullanırdı. Hatta 笨拙的妻子-*Sakar karı* gibi kullanımlarda aşırı cinsiyet ayrımcılığı görülebilir. Kadınlar kocalarının önünde alçakgönüllü bir şekilde kendilerine “奴 (hizmetçi) ve 妾 (cariye)” demeliydi. Kocalarına ise saygılı “夫君 (kocam), 相公 (Beyim), 老爷 (efendim)” unvanlarını kullanmalıydı. Dil, düşüncenin doğrudan tezahürüdür ve bir milletin düşünce ve kavramları mutlaka diline iz bırakacaktır. Cinsiyet ayrımcılığının unvan açısından yansıması, insanların kadınlara karşı ayrımcılığını daha da etkileyen ve güçlendiren dil biçiminde kendini göstermektedir.

女-kadın karakterinden oluşan bazı Çince deyimlerde ve konuşma dilinde cinsiyet ayrımcılığının izlerine rastlanmaktadır. Çincedeki konuşma dilleri, Çin kültürünün yaşayan fosilleri olarak adlandırılır ve ağızdan ağıza öğretilen, toplumsal cinsiyetin zengin kültürel çağrışımlarını içeren yaygın sözler olarak kullanılır. Çincede kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik olgusu, deyimlerde ve konuşma dilinde bol miktarda bulunur ve birçok konuşma dili, güçlü erkek ve zayıf kadın eğilimi gösterir. Örneğin, “女大不中留，留了结冤仇”⁸⁴、Güçlü geleneksel düşünceye sahip erkekler; “güzel kadınların bir felaket olduğuna ve zarar vereceğine” inanırlar. Bir erkeğin sıradan bir kadınla evlenmesi, güzel bir kadınla evlenmemesi ve “kadın erdemine” odaklanması en iyisidir. Bu nedenle güzel kadınlar için 狐狸精⁸⁵- *tilki ruhlular*, 美丽是一场灾⁸⁶- *güzellik bir felakettir* vb. evli veya yaşlı kadınlar için 食人族化花卉- *yamyamlaştırılmış çiçekler*⁸⁷ ve 半老徐娘半⁸⁸- *yarı yaşlı milfler*⁸⁹ gibi daha da ayrımcı deyimler bulunmaktadır. Deyimlerde ve konuşma dilinde, erkekler ve kadınlar için sosyal, ahlakı ve kültürel gereksinimler de farklıdır. İki bin yıl önce, Çin'deki antik Konfüçyüsçülük'ün

⁸⁴ Kızı büyüdüğünde bekâr bırakmayın yoksa kin güder.

⁸⁵ Okunuşu: hulijing

⁸⁶ Okunuşu: Měili shì yī chǎng zāinàn

⁸⁷ 残花败柳 -cánhuā bài liǔ

⁸⁸ Okunuşu: Bàn lǎo xú niáng bàn lǎo

⁸⁹ 半老徐娘 -bàn lǎo xú niáng

kurucusu Konfüçyüs'ün bir keresinde şöyle dediği söylenir: “Yalnızca kadınları ve kötü adamları yetiştirmek zordur”⁹⁰ (Lanfang, 2018. s. 2). Buradan Çin halkının hem düşünce hem de gerçek anlamda derinden cinsiyet temelli olduğu görülebilir. Buna benzer çok sayıda deyim ortalıkta dolaşmaktadır. Erkeklerden beklentiler ve gereksinimler “İyi adamların her yerde istekleri vardır”.⁹¹ “Torunlar memur olarak ünlü olurlar, ataları ve aileyi şanlı hâle getirirler, Değerli işler inşa ederler ve büyük bir amaç gerçekleştirirler, Feodal çağda, kahramanların eşlerine unvanlar verilirdi ve onların soyundan gelenler resmî konumlara ve ayrıcalıklara sahip olurlardı”.⁹² “Başkalarına boyun eğmeden dik dururlar”.⁹³ “Erkek kan döker asla yaş dökmeyiz”⁹⁴, “Erkeklerin dizlerinin altında altın var” vb.⁹⁵ Bunların hepsi erkek odaklı gereksinimlerdir. Ancak kadınlar için en klasik gereksinimler “Kadınların cehaleti erdemdir”⁹⁶, “diş göstermeden gülmek, ses çıkarmadan yemek yemek vb”⁹⁷ şeklindedir.

“Üç itaat ve dört erdem”,⁹⁸ “Koca şarkı söyler ve kadın takip eder”⁹⁹, “Bağlılık”¹⁰⁰ aslında kadınlar için tek bir evlilik kriteridir. Kadınların evlilik özgürlüğüne müdahale edilmesi gerekir. Bu etik ve ahlakı düşünceler hala korunmakta ve insanların düşüncelerinde derin kökler salmaktadır. Şu örnekler evlilikte kadın ve erkek arasındaki eşitsiz ilişkinin örnekleridir. Örneğin; “Vezir padişah için ölür, kadın da koca için ölür”¹⁰¹, “Bir kadın evlendikten sonra hangi durumla karşılaşır karşılaşırsa kocasıyla uyum içinde yaşamalı, sade ve dürüst olmalı, kadın ahlakına uymalıdır”¹⁰², “Bir kız evlenir evlenmez, su sıçratmak gibi akıp gider ve kızın

⁹⁰ 唯女子与小人为难养也，近之则不孙，远之则怨 -Wéi nǚzǐ yǔ xiǎo rén wéinán yǎng yě, jìn zhī zé bù sūn, yuǎn zhī zé yuàn.

⁹¹ 好男儿志在四方 -Hǎo nán'ér zhì zài sīfāng

⁹² 光宗耀祖，建功立业，封妻荫子 -Guāngzōngyàozǔ, jiàngōnglièyè, fēng qī yīn zǐ

⁹³ 大丈夫顶天立地 -Dàzhàngfū dǐngtiānlìdì

⁹⁴ 大丈夫流血不流泪 -Dàzhàngfū liúxuè bù liúlèi

⁹⁵ 男儿膝下有黄金 -Nán'ér xīxià yǒu huángjīn

⁹⁶ 女子无才便是德 -Nǚzǐ wú cái biàn shì dé

⁹⁷ 笑不露齿，食不出声 -Xiào bù lù chǐ, shí bù chū shēng

⁹⁸ 三从四德-Sāncóngsidé: Üç itaat ve dört erdem, eski Çin feodal toplumunda kadınları dizginlemek için kullanılan davranış ve etik kurallarıdır. <https://baike.baidu.com/item/三从四德>, [Erişim: 25 Aralık 2023].

⁹⁹ 夫唱妇随-Fūchàngfùsuí: Çinin Feodal toplumunda, kadınların kocalarına itaat etmesi gerektiğine inanılıyordu ve daha sonra iyi geçinen karı-kocaları metaforize etmek için kullanılırdı. <https://baike.baidu.com/item/夫唱妇随>, [Erişim: 25 Aralık 2023].

¹⁰⁰ 从一而终-Cóng yī ér zhōng: Kadın kocası öldükten sonra başka biriyle evlenmeyerek kocasına bağlılığını gösterir.

¹⁰¹ 臣为君死，妻为夫亡 -Chén wèi jūn sǐ, qī wèi fū wáng

¹⁰² 嫁鸡随鸡嫁狗随狗-Jià jī suí jī jià gǒu suí gǒu)

ailesi kızı bir daha aramaz”¹⁰³ vb. Kadının evliliğe bağlılığı “*tütsüyü devam ettirmek*”¹⁰⁴ ve “*anneler ve çocukları eğitmek*”¹⁰⁵ için sadece bir doğurganlık aracıdır. Dolayısıyla “*anne çocuğa bağlıdır*”¹⁰⁶ diye bir söz vardır (Lulu, 2012).

Ding (2001), Jiang (2007), Li (2006), Li & Yang (2004) ve Wang (2006) gibi araştırmacılar, deyimler ve atasözleri için; bunların bir toplumun kültürünün ürünleri olduğuna inanmışlar ve bu nedenle Çince karakterlerin Çinlilerin kültürünü bariz bir şekilde yansıttığını savunmuşlardır. Onların çalışmalarında, 女- kadın’ın grafiksel temsili, alt sosyal statülerini ima eden hafifçe eğilen bir kadındı. Bu grafik anlama ek olarak, beş anlamı daha vardı: ilk anlam, anaerkil bir Çin’in izleri olan Çin soyadlarıydı. İkinci anlam, eski Çin’deki savaşımlardan sonra kadınları eş olarak kaçıran erkeklerin yağma geleneğini gösteren evlilikti. Bir örnek, 女-kadın ve 取-al- bileşeninden oluşan ‘娶’ (evlenmek) kelimesiydi. Üçüncü anlam ise daha statü bilincine sahip oldukları için kadınların bakış açısıyla oluşturulan farklı başlıklardır. Aile ilişkilerini gösteren başlıklara örnek olarak ‘姪’ (yeğen/yeğen) ve ‘嫂’ (kayınbiraderi) verilebilir. Dördüncü anlam ise kadının dış görünüşüydü. Kadınların güzelliğini betimleyen birçok karakter, ‘婷’ (güzel ve ince) ve ‘娟’ (güzel görünümlü) gibi kelimeler 女-kadın karakteri tarafından oluşturulmuştur. Beşinci anlam ise kötü ahlakla ilgiliydi. 女-kadın karakteri tarafından oluşturulan kelime örnekleri ‘嫵’ (tembel) ve ‘奸’ (kurnaz) idi. Kelime oluşumu için Chen (2008), isim kelimelerinin işaretlenmemiş cinsiyetinin genellikle erkek olduğuna dikkat çekmiştir. Doktor (醫生) ve polis (警察) gibi meslekler işaretlenmemişse, genellikle erkeksi bir anlam taşıyordu. İsim tamlamalarının önüne 女-kadın karakteri olan bir cinsiyet göstergesi ile kadınları doktor ya da polis olarak betimlemeleri alışıl gelmiş bir uygulamaydı. Sonuç olarak, isimler kadın doktorlar (女醫生) ve kadın polisler (女警察) olarak işaretlendi. Chen (2008), çoğunlukla kadınlarla ilgili sözlerde bulunan bu belirginliğin aslında kadınların sosyal norm olmadığı anlamına geldiğini belirtmiştir.

Onların Çincenin cinsiyetçi bir dil olup olmadığı konusunda yaptıkları araştırmalara göre kadınların alt sosyal grup hâline gelmesinin dört sebebi şunlardır: ilk neden, eski tarım

¹⁰³ 嫁出去的女儿泼出去的水-Jià chūqù de nǚ’ér pō chūqù de shuǐ

¹⁰⁴ 延续香火-yánxù xiānghuǒ

¹⁰⁵ 相夫教子-xiàng fū jiàozǐ

¹⁰⁶ 母凭子贵-mǔ píng zǐ guì

toplumunda kadın ve erkek arasındaki iş bölümüdür. Erkekler daha güçlü oldukları ve çiftliklerde daha fazla yardım edebildikleri için ekonomik olarak üstün cinsiyet hâline gelmiştir. Buna karşılık kadınlar ev işlerinde ve çocuk yetiştirmede daha iyi oldukları için normalde evde kalmıştır. Bu nedenle, kadınların sosyal imajı ve statüsü erkeklerden daha zayıf ve daha az önemlidir. İkinci neden, Konfüçyüs'ün ortaya koyduğu kültürel değerlerdi. Konfüçyüs, erkeklere ve kadınlara toplumsal ve ailevi düzene sıkı sıkıya uymayı öğrettiği için, erkeklerin kariyerleri için savaşmaları ve kadınların evde ellerinden gelenin en iyisini yapmaları gerektiği sözleriyle erkek ve kadınların '*doğru*' davranışlarına model oluşturmuştur. Üçüncü ve dördüncü nedenler ise kadın ve erkek arasındaki fizyolojik ve psikolojik farklılıklarla ilgiliydi. Erkekler kadınlara göre fiziksel olarak daha güçlü ve zihinsel olarak daha saldırgan oldukları için hem ailede hem de toplumda liderliği ele almaları daha kolaydı (C. Fan, 1996, s. 99).

Göre Sınıflandırılması ¹⁰⁷

¹⁰⁷ LI Tsz Kwan. (2016), Chinese is a Sexist Language, s.66-67

Tablo 2. Farklı Sözcük Anlamları Altında Kategorize Edilen 女-kadın/kız Karakterinden Oluşan Karakterlerin Yüzdeleri¹⁰⁸

Sözcüksel Anlamlar	Aile		Çocuk-Çocukluk	Evlilik			Kadın Tasviri			Efsaneler	Ahlaki Değer		Diğer		
	Kız Anne	Akraba İlişkisi	Hamile	Çocuk	Sevgi ve Evlilik	Kadın İmparator	Yaş	Görünüş	Fiziksel Öz Nitelik		İyi	Kötü	İş	Ad	Diğer
Toplam Sayı	6	21	5		1		4	44	3	9	15	19		5	17
Yüzde (%)	3.08	10.77	2.56	.54	.64	.56	.18	22.56	1.54	4.62	7.69	9.74	.10	.69	8.72
Toplam Sayı	27		8	16			61			9	34		40		
Yüzde (%)	13.85		4.10	8.21			31.28			4.62	17.44		20.51		

¹⁰⁸ LI Tsz Kwan. (2016), Chinese is a Sexist Language. s.66-67

Tablo 3. ‘女’ (kadın) Karakteri ile Oluşturulan Kelimelerin Olumlu veya Olumsuz Çağrışımlara Sahip Olma Durumlarının Kategorizasyonu ve Yüzdeleri

Çağrışımlar	Karakterler	Toplam Sayı	Yüzde (%)
Olumlu	女花 嬌女 孝女 正女 女好 聖女 女德 烈女 上女 玉女 才女 淑女 善女 賢女 靜女 順女 貞女 女表 女宗 女順 謝女 碩女 俠女 逸女 靚 女 虹女 鳳女 美女 麗女 佚女 宋女 秋女 姘 女 冶女 媛女 女嫫 倩女 虎女 女神 仙女 天女	41	11,92
Olumsuz	溺女 孤女 衰女 逆女 怨女 剩女 下女 讒 女 弱女 女孽 淫女 惡女 貧女 毒女 女流 寒女 賤 女 串女 罷女 女謁 燕女 妖女 魔女 女醜 女仞 娼女 豔女 妓女 舞女 女奚 獠女 女僕 婢女 輿女 禁女 女徒 女奴 女隸 拘女 盲女 戎女 女 禍 女憂 女戎 野女	45	13,08

Tablo 4. 女-kadın Karakterinden Oluşan Kelimelerin Sözlüksel Anlamlarına Göre Sınıflandırılması¹⁰⁹

Aile		Evlilik		Kadın Tasviri			Ahlakî Değer		Efsaneler		İş										Diğer			
Kız	Akraba İlişkisi	Aşkta ve Evlilikte Kadın	İmparatorun Kadını	Fiziksel Özellik	Yaş	Görünüş	İyi	Kötü			Eğlendirici	Fahişe	Köle	rahibeler	Ev Hanımı	Kayıkçı	Lider	Diğer İşler	Britki	Duvar	Kadın İçin İş	Diğer		
女花	族女	致女	女嬖	女陰	女士	逸女	正女	下女	女神	女魅	女伎	娼女	女奚	覲女	機女	榘女	女戶	女酒	女貞	女牆	女肆	女錢		
嬌女	女侄	暖女	眾女	石女	僮女	靚女	女好	讒女	蕊女	越女	女猱	豔女	女使	女冠	漂女	棹女	女將	女僧	女華	女牌	女市	女曲		
腹女	女甥	室女	女後	女災	少女	鳳女	聖女	弱女	甄女	女匿	女醜	妓女	女宮	女道	紅女	榜女	女主	女工	女蘿	女垣	女閭	黎女		
碎女	猶女	春女	納女	妒女	女娘	美女	女德	女孽	羸女	攸女	女腳	舞女	獠女	修女	針女		女王	吧女	待女	女堞	女牢	東女		
孝女	女眷	奔女	采女	不女	女人	麗女	女紀	淫女	女娥	鄭女	歌女		女口	女僧	技女		女君	女師	女臂	女頭	女監	蔡女		
嫡女	女妣	曠女	秀女	實女	女丁	佚女	女學	惡女	龍女	女嬌	女樂		女僕	盲女				樵女	女桑	女郭		蔡女		
元女	女婿	斥女	女禦	女性	女童	宋女	中女	貧女	九女	女英	女颺		宮女	女先				海女				牛女		
息女	侄女	送女		女身	丁女	秋女	女教	毒女	蜃女	女趨	女優		婢女					嫖女				女鳥		
皇女	女孫	取女		女界	髻女	姘女	女權	女流	雲女	女夷	商女		輿女					女史				女古		
遺女	女兄	鄰女		女生	笄女	冶女	烈女	寒女	妖女	鹿女	女角		侍女					蓮女				女憂		
閨女	從女	怨女		處女	女孩	媛女	女事	賤女	仙女	靈女	女伶		禁女					遊女				女床		
大女	女弟	女妻		女方	婦女	女嫫	女職	串女	秦女	鯨女	女仞		宦女					女匠				女圖		
二女	甥女	女妾			振女	倩女	女紅	罷女	青女	續女			女徒									離女		
稚女	外女	剩女			女郎		上女	女謁	金女	天女			女奴									女禪		
溺女	宗女	老女			女子		女功	女寵	趙女	玄女			女隸									女國		
乳女	女妹	出女			季女		玉女	女□	雪女	女媧			拘女									女屍		
孤女	女叔	幽女					才女	燕女	女須	洛女												女布		
長女	孫女	女家					淑女		信女	漢女												齊女		
愛女	女伯	媵女					善女		蝦女	伏女												女貓		
誼女	女夫	饋女					賢女		王女	河女												張女		

¹⁰⁹ LI Tsz Kwan. (2016), Chinese is a Sexist Language. S.66-67

Çince “他” (o-erkek) ve “她” (o-kadın) olmak üzere iki tür şahıs zamiri vardır. Çince üçüncü tekil kadın anlamına gelen “她” (o) ancak 1918’de üretilmiştir. Daha önce, üçüncü tekil erkek “他” (o) erkek ve kadınları temsil etmek için kullanılıyordu. “他” (o) genel olarak tüm erkekleri, “她” (o) ise genel olarak tüm kadınları ifade eder. Çince “他” (o-erkek)’in sıklığı “她” (o-kadın)den çok daha fazladır. Bir grup insanı tanımlarken (erkekler ve kadınlar dâhil) genellikle sadece erkekler anlamına gelen “他们” (onlar-erkek) kullanılır, “她们” (onlar-Kadın) kullanılmaz. Kadınlara atıfta bulunmak için “他” (o-erkek) kullanabilir ancak erkeklere atıfta bulunmak için asla “她” (o-kadın) kullanılamaz. Ayrıca birçok kelimede “他” (o-erkek) kullanılır “她” (o-kadın) kullanılmaz. Örneğin: 异国他乡 (yabancı ülke), 维他命 (vitamin) vb (Tsz Kwan, 2017, s. 66-7).

*Atasözleri Denizi Sözlüğünde*¹¹⁰ toplanan Çin atasözlerinde kadınlara ve erkeklere yönelik hakaretler bulunur. Kadınlar için aşağıdaki hakaretler kullanılmaktadır: 婊女- Bì nǚ (Gözde carıye), 婊子- biǎo zi (orospu), 娼- chāng, (fahişe), 黄毛丫头- huángmáoyātou (sarı saçlı avrat), 丑妇- chǒu fù (çirkin kadın), 丑媳妇- chǒu xífù (çirkin gelin), 臭寡妇- chòu guǎfù (çirkin dul kadın), 蠢妻- chǔn qī (ahmak karı), 糊涂妈- hūtú mā (şaşkın kadın), 懒妇- lǎn fù (tembel kadın), 妒妇- dù fù (kıskanç kadın), 赖女人- lài nǚrén (haydut kadın), 泼妇- pōfù (cadalo), 秃丫头- tū yātou, (keltoş kadın), 妓- jì (fahişe), 丑妻- chǒu qī (pis karı), 馋妇- chán fù (obur kadın), 蛮妻- mán qī (yamyam kadın), 黄脸婆- huáng liǎn pó (sarı yüzlü kadın), 恶女- è nǚ, (kötü kadın), 糟糠之妻- zāokāng zhī qī (sorunlu kadın), 乞婆- qǐ pó (dilenci kadın), 淫妇- yín fù (şehvet düşkünükadın), 小老婆- xiǎolǎopó (aşağılık kadın), 顽妻- wán qī (şımarık karı), 妄心女子- wàng xīn nǚzǐ, (kuruntulu kadın), 小娘- xiǎoniáng (küçük anne), 严婆- yán pó (sert karı), 鸨儿- bǎo er (fahişe), 麻面姑娘- má miàn gūniáng (çirkin kız), 癞痢姑娘- làilì gūniáng (uyuz kız), 毛头姑娘- máo tóu gūniáng, (kıl kız), 妾- qiè, (carıye), 晚娘- wǎnniáng (kuma), 婢- bì (köle kadın), 花花妹子- huāhuā mèizi (hafif kadın). Metafor, analogi ve diğer retorik yöntemlerin kullanıldığı hakaretler de vardır: 妖精-Yāojīng (cin kadın) 、母

¹¹⁰ 谚海

猪-mǔ zhū (ana domuz) 、老母猪-lǎo mǔ zhū (yaşlı domuz ana) 、野花-yěhuā (yabani çiçek) 、母狗-mǔgǒu (ana köpek) 、母鸡-mǔ jī (ana tavuk) 、母马-mǔ mǎ (kısırak)、牝鸡-pìn jī(kısır tavuk)、牝马-pìn mǎ (kısır at) (Hong, 2015, s. 197). Hong (2015, s. 197) göre Çin atasözlerinde kadın ilgili 45, erkekler ilgili yalnız 14 hakaret ifadesi vardır. “丑-Chǒu (pis)” 、 “臭- chòu (çürük)” 、 “蠢 -chǔn (ahmak)” 、 “懒-lǎn (tembel)” 、 “馋 -chán (açgözlü)” 、 “赖 - (haydut)” 、 “妒-dù (kıskanç)” 、 “恶-è (kötü)” 、 “淫-yín (şehvet düşkünlü)” 、 “蛮 -mán (yamyam)” 、 “泼-pō (cadaloz)”¹¹¹ gibi ifadeler, derin bir aşağılama ve küçümseme içeren hakaret sözcükleridir. Fakat erkeklere yönelik hakaret içeren ifadeler kadınlara yönelik hakaret içeren ifadelere göre bariz bir şekilde azdır. Bu durum Çin atasözlerinde kadınlara yönelik cinsiyetçi yaklaşım ya da Çin kültüründeki ataerkilliğin etkisinin güçlü olduğunu göstermektedir.

¹¹¹ <https://www.zdic.net/hans>, [Erişim 14 Mayıs 2023]

1.5. TÜRK KÜLTÜRÜNDE KADIN

Durkheim, Richard ve Grenard gibi 19. yüzyıl Fransız sosyolog ve etnologların görüşlerini benimseyen Ziya Gökalp eski Türk ailesinin içinde yer aldığı Türk toplumunu ve eski Türk medeniyetini inceleyerek iktisadi, siyasi, hukuki, dinî yönleriyle eski Türk toplumun sosyal yapısını tanımlama ve eski Türklerin geçirdikleri çeşitli aşamaları açıklama girişiminde bulunmuştur. O, din ve medeniyet değişikliklerini temel alarak Türk medeniyetinin tarihini Türk kavminin ortaya çıkışından itibaren Türklerin İslam dinine girişine kadar olan dönemi içeren Eski Dönem; İslam dinine girişten Batı medeniyetinin kabulüne kadar olan dönemi içeren Orta Dönem, Batı medeniyetinin kabulü olan dönemi içeren Yeni Dönem olarak üçe ayırır (Gökalp, 1976, s. 19).

İslamiyet öncesi Türk toplumu yarı göçebe özelliğe sahip olmakla birlikte (Tellioğlu, 2016, s. 210) toplumsal yapısının temellerini bozkır kültürü (İlgen, 1999, s. 97) oluşturuyordu. Eski Türklerin siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal yapısında belirleyici özelliğe sahip bozkır kültüründe Türklerin yaşadığı coğrafya ve o coğrafya da hâkim olan iklimin rolü büyüktür. Tarih felsefecisi ve kimilerine göre Çağdaş Sosyolojinin kurucularından sayılan İbni Haldun coğrafyanın bir toplum ve kültürün oluşumundaki etkisini özellikle vurgular (Haldun, 2004, s. 85). Ziya Gökalp de coğrafi çevrenin toplumsal yapıya olan tesirine değinirken, coğrafyanın Türklerde farklı toplumsal bünyeleri oluşturduğunu söyler (Gökalp, 1976, s. 29).

İlk Türk bozkır kültürünün M.Ö. 1700 tarihlerinde oluşturulduğunu söyleyen Altay-Sayan, Tanrı Dağları ile biraz da Kazakistan gibi yörelerdeki bozkırın, yılda aldığı ortalama yağmur miktarının 550 mm'nin altına inmeyen ve çok yerde 500 metreden yüksek rakımlı yaylalardan teşekkül ettiğini bildirir (Ögel, 2020, s. 281). Passarge'ye göre steppe, Hettner'e göre Winter-kalte Grassteppe olarak adlandırılan ve koyu siyah kestane renginde toprağı olan bozkır, açık bir havzaya sahip ve yağışlıdır. Fakat sert kontinental, kışın çok soğuk ve kar fırtınalı, yazın ise genellikle kurak bir iklime haizdir. Yazın bazen şiddetli sağanaklar dahi kuraklığı ortadan kaldıramaz. Bu yörenin özel hayvanı attır. Daha kuzeydeki nehir vadilerinde ve yüksekliklerde ormanlıklar yer almaktadır. Sert yapıya sahip olan bozkır ikliminin bozkır kavimlerinin yaşamını etkilemesi kaçılmazdır. Bu durum atlı göçebe Türk kavimlerinin enerjik ve örgütlenebilen bir toplum yapısı geliştirmesine vesile olmuştur. Geniş bozkır sahalarında iklim koşulları gereği sürekli hareket durumunda olan bozkır topluluklarında buna bağlı olarak toprak bağlılığından ziyade soy bağlılığı ön plana çıkmıştır. Sosyal kimlik ise aile, oymak ve kabile içinde teşekkül ederken, sınırlı otlakları kullanma zorunluluğu aile ve grup

münasebetlerini güçlendirmekle birlikte hukuk anlayışının da gelişmesine neden olmuştur (İlgen, 1999, s. 99).

Atlı göçebe ve ondan meydana gelen savaşçı çoban bozkır kültürünün göçebe (nomad) kültürden türediğini vurgulayan Menghin, bu kültürün Türklerin ecdatlarının da dâhil olduğu Altaylı kavimler arasında meydana geldiğini söyler. Bu kültür içerisinde yer alan Ural-Altay kavimleri, dünya kültür tarihini ekonomik ve sosyal olmak üzere iki alanda etkilemiştir. Ekonomik anlamda hayvan yetiştirerek etkilemişse, sosyal anlamda devlet kurma yetenekleri geliştirerek etkilemiştir. Schmidt’in de desteklediği bu argümana göre nerede kudretli ve daimî devlet kurulmuş ise orada kuşkusuz hayvan yetiştiren faktörler yer alır. Türkler dâhil Ural-Altay kavimlerinin devlet kurma kabiliyetleri hakikaten onların hayvan ehlileştirme ya da yetiştirme özellikleriyle alakadar bir durumdur. Büyük sürülerin yönetimi ve bakımı, kapsamlı ve enli düzlüklerde daimî dolaşma, otlak ve mülk hukuku açısından kaçınılması olanaksız çatışmalar, oymak teşkilatları, hayvan yetiştiriciliği ve göçebelikle alakalı her şey bir diğeri ile sınıksı bağlıdır. Bunun doğal neticesi olarak bu kavimlerin görüş ufku daha da genişlemiş; cesaret, oymağa sadakat şuuru, yönetme gururu, teşkilatçılık kabiliyeti, dirayeti ve becerisi gibi özelliklerle devlet kurmaya yönelik nitelikleri de gelişmiştir (Rasonyi, 1988, s. 4 -5). Tarihte Türklük,). Menghin merkezinde atın olduğu “savaşçı çobanlar” kültürünün bozkır sahası kültürlerinde özellikle Proto-Türklere mahsus olan yüksek derecenin işareti olduğunu vurgularken, Koppers de atın ehlileştirilmesini ve atlı çoban kültürünün meydana gelmesini Proto-Türklere bağlamıştır. Kısacası, Türklerin siyasi, dinî, ekonomik ve toplumsal hayatında atın önemi azımsanmayacak kadar büyüktür (Savran, 2019, s. 112).

Eski Türklerde nüfus çokluğu ve komşu kavimlerin saldırılarından dolayı sürekli yer değiştirme zorunluğu ve göç sonucu bu göçlerin düzenli bir biçimde devamını sağlamak için soy bağı dışında töre bağının da kuvvetle muhtemel güçlendiği söylenebilir. Eski Türk kavimlerinde töre çok değişik manalarda kullanılmıştır. Fakat orijinal kullanılış biçimi ‘devletin kuruluş ve işleyiş şekli’ ile ‘örf- âdet’, ‘yol-yordam’ ve ‘hayat biçimi’ olarak yaygınlaşmıştır. (Ögel, 1978, s. 469).

Bozkır kültüründe attan başka demir de önemli bir unsur olup Türk mitolojisinde çok mühim bir konuma sahiptir. Tarihî vesikalara göre de Ural-Altay kavimleri demiri bol miktarda kullanan kavimler arasındadır (Ögel, 1978, s. 62).

Türk Bengü Taşlarında Türk bozkır toplumunun yapısına dair ipuçlarına rastlanır:

Oguş - aile

Urug - aileler birliği (?) Bod - boy,

Kabile (Ok - kabile. Bir siyasi teşkilâta bağlı)

Bodun - boylar birliği (siyasi yönden müstakil veya değil)

// (el) - müstakil topluluk, devlet, imparatorluk (Kafesoğlu, 1995, s. 228).

Bozkır kültürü esas olan Eski Türk topluluklarında sosyal hayatın bozkırın kendine has yaşam koşulları sonucunda soy çevresinde töreye göre şekillenmiş olması, doğal olarak aileyi böyle bir toplumsal yapıda birincil öneme sahip kılmıştır. Mitolojide ve tarihî belgelerde sıklıkla rastladığımız aileye ilgili kavramlar da bu tezi güçlendirmektedir. Bütün toplumsal birliklerde olduğu gibi Türk devletinin temelini de aile meydana getirir (Kafesoğlu, 1995, s. 215-216).

Aile, eski Türk toplumunun ilk sosyal birliği ve tüm sosyal yapının çekirdeğiydi. Kana dayalı ailenin reisi erkek olup babalar, oğullar ve torunlar ailenin ana çekirdeğini oluştururdu. Evli kızlar ve çocukları aileden sayılmazdı. Türk ailesinde baba diğer aile üyeleri üzerinde sonsuz denilebilecek haklara sahip değildir (Ögel, 1978, s. 53). Eski Türk toplumunun hayatında eb/ev kavramı oldukça zengin bir içeriğe haiz olup ev; devlet, vatan ve aile ile bütünleşir ve kutsaldır. Ev terimi, ev yerine kullanılmakla birlikte ailenin yaşadığı yer olarak da kabul edilir. Aile kavramı ile özdeşleşen otağlar ve otağ ortasındaki ocaklar maddi/somut açıdan ailenin konumunu gösteren mekânlardır. Aile kurmak evlilikle eşdeğer sayılır. En genel anlamıyla aile, bir erkek ve bir kadın arasında aile kurma yani evlilik durumu olarak tanımlanmaktadır. Evli kız ve oğul baba ocağını terk edip bir ev/otağ kurduklarında eblenme/evlenme ve kavuşma anlamlarında kullanılır (Yuvalı & Demirci, 2021, s. 83). Türkçede “evlenme” ve “evlendirme” tabirlerinin ev edinmek manasına gelmesi, Eski Türk ailesinin geniş aile tipi değil küçük bir çekirdek aile tipi olması olasılığını güçlendirmektedir. Bunun dışında bozkır kültüründe hâkim olan tertipsiz çobanlık hayatı “büyük aile” kuruluşuna elverişli değildi. Belki anne, baba ve çocuklarından oluşan bir sosyal organizasyon şeklindeki “küçük veya çekirdek aile” düzeninde yaşayan eski Türkler özgür bireyler yetiştirmek olanağına haizdirler (Kafesoğlu, 1995, s. 228). Türk ailesi çekirdek aile olarak tanımlansa da mekânsal olarak ev/çadır, babanın önderliği ve prestiji altında birkaç nesli bir araya getiren bir yapıdır. Atlı göçrevli/konar hayat tarzı ve bozkır kültürünün zorunlu sonucu olarak Türk

çekirdek ailelerinin etkileşim süreci bölüşme ve çatışma ya da paylaşma ve uyumla var olabilir (Dikeçligil & Çiğdem, 1990, s. 25).

Göçerevli/konar kültürlerde aile ve boy yapıları salgın hastalıklar, baskınlar ve doğal afetlerle savaşmak için birlikte mücadele etmek maksadıyla yakın ilişkiler üzerine kuruludur. Türklerde aile anlayışı ayrı bir ev/çadır ile yani mekânla uyumludur. Bozkır kültüründe aile ve atlı-göçerevli bir hayat tarzında ailenin bütün bireylerinin ayrı ayrı görev ve sorumlulukları vardır. Bu nedenle hemen herkes aile ve toplum hayatında üretkendir. Bir tehlike durumunda kadınlar, erkekler, oğullar ve kızlar hep birlikte savunmaya katılarak karşı harekette yerlerini alırlardı. Toplumda üretimde olduğu gibi tehlike zamanında topyekûn savunma ve savaş söz konusuydu. Bundan dolayı kız çocukların da erkek çocuklar gibi güçlü yetiştirilmesine önem verilirdi (Demirci & Yuvalı, 2021, s. 83).

Türkler arasında aile ve akrabalıkla ilgili terminolojiler diğer dillerle mukayese edilmeyecek kadar zengindir. “Büyük aile” tipine sahip olmayan Türk ailelerinde babanın aile bireyleri üzerindeki mutlak egemenliğinden bahsedilemez. Fakat baba hayattayken oğullarına ve kızlarına paylarını verme ve evliliklerinde kendi rızalarına önem verme konumundaydı. Türk ailelerinde evlatların da babaları üzerinde hakları vardı. Türk ailesi dıştan yani oymak dışından evlenmenin temel olduğu, baskı ve zora değil velayeti koruyucu, yardımcı anlayışına sahip olan sulta (zor, baskı) hakkına haiz pederşahi aile olmaktan ziyade velayet (sorumluluk, dost, yardım) hakkı geçerli olan pederî ailedir. Pederî aile yapısında kadınlar, çocuklar ve ana akrabalar önemli haklara sahiptir. Anne ve baba akraba tarafları arasında fark yoktur. Boylar arasında en az yedi göbeğe dek ailelerin akraba sayıldığı ve sağlam nesillerin yetişmesi amacıyla exogamie tip evlilikler yapılmıştır. Tek eşliliğin yaygın olduğu bozkır kültüründe özellikle beyler, hanlar, hakan ve kağanlar vb. arasında çok eşlilikler de görülür (Demirci & Yuvalı, 2021, s. 86). Fakat Çinli tarihçi Li Gan Hunlardaki evlilik durumunu şöyle anlatır: Hunlarda baba öldüğünde üvey anne ile oğlu, ağabey öldüğünde onun karısı ile erkek kardeşi, kardeşi öldüğünde ağabey onun karısı ile evlenirdi. Bu yüzden Hunlarda çok eşlilik yaygındır (Gan, 1986, s. 8). Diğer bir Çinli tarihçi Yang Shengmin Uygurlar’daki evlilik durumuyla ilgili şunları söyler: Uygurlar da Hunlar, Avarlar ve Türkler (Köktürkler) gibi babası ya da ağabeyi öldüğünde erkekler üvey annesi ile erkek kardeşler kendi yengesi ile evlilik yapma durumu mevcuttu. Fakat büyüklerin ya da yaşlıların böyle bir şey yapmalarına izin verilmezdi. Başka bir deyişle, kocası ölen kadın babası yaşındaki erkekler ile evlenemezdi. Uygurlarda çok eşlilik vardır. Bir erkek ikinci bir kadınla evlenmek istediğine kadına Toyluk verirlerdi. Bir erkeğin eşinin sayısı genelde o

erkeğin mülküne bağlıydı. Yani erkeğin mülkü çoksa birçok kadınla evlenebilirdi. Uygurlar da bazen diğer kabile mensubu ya da Çinli kadınları kaçırıp onlarla evlenirdi (Geng, 1998, s. 284).

Çadırların boşaltılması, çadırların kurulması ve onların arabaya yüklenmesi, sütün sağılması, tereyağı ve peynir çıkarılması, deri işçiliği, ayakkabı, keçe çoraplar, giysiler ve keçe üretimi, aile içinde çocuğun eğitimi, ailenin mali işleri gibi işler yanında kocası olmadığı durumlarda kadınlar tarafından gerçekleştirilirdi. Erkeklerle gelince göçebe örgütlerde hükümdar hangi konumdaysa erkek de ailede aynı konumdaydı (İlgen, 2005, s. 828).

Aileler veya uruglar buluştuklarında “Boy” (Eski Türkçe orijinali: bod) meydana geliyordu. Boy, politik nitelikteki bir birlik olup muayyen arazisi ve savaş kabiliyeti vardı; mülkü ve hayvan sürüleri diğer zümrelerinkinden ayırt edilmekteydi. Boylar birliğine "bodun" denirdi. Genel olarak, başında arazisinin genişliğine ve halkının çoğunluğuna göre yabgu, şad, ilteber vb. gibi unvanlara sahip yöneticilerin yer aldığı "bodun" bağımsız veya bir "il"e bağlı olabilirdi. Boylar soy ve dil birliğine sahiptir, bodunların ise boyların yakın iş birliği sonucu oluşmuş siyasi topluluklar olduğu görülmektedir (Kafesoğlu, 1995, s. 231).

Eski Türklerde ülkeye “ulus” deniliyordu. “Yurt” sözü “vatan” manasına geliyordu. Ülke hudutlarına ise “yaka” deniliyordu. Türk hakanlıklarında ülke, belirli sınırları olan devlet arazisiydi. Bu topraklar hükümdar ailesinin mülkü olmaktan ziyade tüm milletin ortak toprağıydı (Kafeoğlu, 1995, s. 235). Eski Türk toplumunda insanlar bireysel hukukla donatılmış ve ekonomik açıdan özgür bir yaşam düzeni içindeydi. Ailede özel mülkiyet mevcuttu. Bozkır Türk kavimlerinde “küçük ülke” kuruluşundan oluşan öyle bir özgürlük havası vardı ki, her aile başlı başına bir “il” sayılabilirdi. Kölelik, kaynağını “yerleşik” kültürlerden alan ve orman topluluklarında var olan bir kurum olup aslında bozkırlara yabancısıdır. Bunun gibi durumlar eski Türklerde imtiyazlı "sınıflara dayanan bir düzenin ortaya çıkmasına” pek müsaade etmemiştir (Kafeoğlu, 1995, s. 240).

Atlı göçerevli/konar kültür ya da bozkır kültürüne sahip Eski Türk toplumunun ekonomik temelini hayvancılık oluşturur. Kışlaklar ile yaylaklar hayvancılığa uygun hayat tarzı için kaçınılmaz olup yaylaklar boyların ortak mülkü ise, kışlaklar aile üyelerinin mülkü sayılırdı. Fakat boylar arasında kışlaklar nedeniyle çatışma olduğundan babalar henüz hayattayken en büyük oğlunun güçlü ve bağımsız olması için çaba gösterirdi. Ata hakkına dayanan (patriarkal) dıştan evlilik temeline göre kurulan Türk ailesinde en büyük erkek çocuk ailede babadan sonra önemli konuma sahip iken Türk devlet geleneğinde de en büyük erkek çocuk tahtın varisi konumundaydı (Demirci & Yuvalı, 2021, s. 55).

Bozkır kültüründe Türk boylarının her bireyi hayvancılık yapmamıştır. Türkler hayvancılığın yanı sıra tarım, madencilik, ticaret, dokuma ve ağaç ürünleri işleme gibi birçok farklı ekonomik faaliyette bulunmuş olup bu bir zorunluluktur. Çünkü hiçbir toplum tek bir ekonomik faaliyetle ayakta kalamaz. Ancak Türklerin çoğunluğu hayvancılıkla uğraşmaktadır ve İç Asya bozkırlarındaki üstünlükleri büyük ölçüde hayvancılığa dayanmaktadır (Öztürk, 2019, s. 262).

Bozkır kültüründe Türkler pek çok farklı din veya inanç sisteminin etkisi altında kalmışlardır. Türklerin inandıkları bu inanç sistemleri üç inanç anlayışından oluşuyordu: atalar kültü (atalara tapma), tabiat kültü (tabiata tapma) ve Gök Tanrı kültü (Gök Tanrıya tapma). Bunlardan atalara tapma ya da atalar kültü, çeşitli eski Türk toplulukları arasında tartışmasız en köklü ve eski inançlardan biridir. Gulmiev'e göre Türklerde atalar kültünün en büyük kanıtı bozkırda gösterilen hürmet ve bütün Türk hükümdarlarının kendilerini Asine=Asena soyuna bağlamak istemeleridir (Gumilev, 1999, s. 122). Ataerkil aile yapısının bir sonucu olarak yorumlanan atalar kültü Eski çağlarda Orta Asya Türkleri arasında yaygınlaşmıştır, Türk Bengü Taşlarında özellikle Bilge Kağan Bengütaşı'nın sonundaki bölümler atalar kültünün varlığına işaret eder. Ruhun bir bedenden diğerine geçtiği inancını benimseyen atalar kültü Budizm ve Maniheizm'in Türkler tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Bu kültü göre uzun yaşayan, bilgili ve hükümdar olan insanlar vefat ettiklerinde onların ruhları ailesine ve toplumuna yardım etmekle kalmaz onları muhafaza ederdi. İnsanlar ile hayvanlar veya bitkiler gibi doğal nesneler arasında akrabalık veya mistik bir bağ olduğu inancına dayanan bir düşünce ve davranış sistemi olan Totemciliği benimseyen Türklerden bir grubun "kurd"u (Kökböri) ata olarak tanıdıkları, Göktürklerin kurttan türedikleriyle ilgili efsaneler mevcuttur. Fakat İbrahim Kafesoğlu Türklerde totem inancının olmadığını iddia ederek kurdun Türklerde değerli bir sembol addedildiğini, fakat ona tapılmadığını ayrıca totemci ailede ana hukukunun dominant olduğunu, oysa Türk ailesinin ataerkil bir yapıya haiz olduğunu vurgulamıştır (Artun, 2020, s. 5).

Türklerin esas inancı olarak görülen ancak isminin ne olduğunu maalesef tespit edilemeyen Kök Tengri itikadına Hunlar inanıyordu. Kaşgarlı Mahmud Türklerin ulu bir dağ ya da ulu bir ağaç gibi kendilerine büyük görünen her şeye Tengri dediklerini söylese de Türklerde *Tanrı* kelimesi yalnızca Kök Tengri'ye atıfta bulunmak için kullanılmıştır. Türkler, üstün ve soyut bir Tanrı anlayışına sahip olup başlangıçta onu yine de gökyüzünde düşünmüştür. Göktürkler döneminde dünyayı kaplayan ve yeryüzündeki her şeyi kontrol eden gökyüzünün bozkırlı nazarında Tanrı olarak kabul edilmiş olabileceği düşünülebilir (Gömeç, 2019, s. 86).

Eski Türklerde doğa inançları Türk Bengü Taşlarında “Yer-Sub” biçiminde görülür. Yer-sular “ıduk” yani mukaddestir. Dağ, orman, ırmak, vs. ile ilgili Yer-Su inançları Türklerde gelişmiştir ve bilhassa imparatorluklar döneminde “vatan kültü”ne tahavvül etmiştir. Eski Türk kültüründe kadının erkekle denk konumda telakki edildiği görüşü hâkimdir. Eski Türklerin evreni algılama biçimi sayılan kozmolojisinin temel taşı oluşturan evrenselci dikotomi anlayışı kadının erkekle “eşit” değil “denk” olmasını gerektirir. “Kâinatın bütün belirtilerini gök ve yir-sub/v’un (yeryüzü) temsil ettiği birbirine zıt ama birbirini tamamlayan iki evrensel nefesten teşekkül etmiş olarak benimseyen sistem, proto-Türk ve Türklerin en kadim, belki de öz evren telakkisidir”. İki evrensel nefesin sembolü olan anasır, eril ve dişil olarak belirtilir. Gök erkek, yağız yer ise dişî ailesindendir. Bu yaklaşımda kadın ve erkek de birbirlerine zıt olmaktan ziyade, Tanrı tarafından yaratıldığı biçimiyle insanın birbirini tamamlamak üzere değişik kılıklarda olan şekilleridir (Esin, 2001, s. 9).

Oba kültü Türk ve Moğol boylarında yaygındır. Oba bozkırlarda topraktan, dağ geçitlerinde taş yığınlarından oluşan yapay tepelerdir. Bu obalar bozkırlardaki kutsal dağ ve tepenin yerini almıştır. Her oba boyun tapınağı olur. Burada kurbanlar adak edilir ve dinî törenler düzenlenir. Obanın önünden geçen her yolcu, elinde adak olarak atının saçından veya paçavralarından bir parça bırakır. Orta Asya’da İslam öncesi dönemde bazı taş ve kayaların Türkler tarafından kutsal kabul edildiğine dair birçok veri bulunmaktadır. Uygurların ünlü Kut Dağı efsanesi buna güzel bir örnektir. Göktürkler ve Uygurlar olmak üzere dönemin tüm Türkleri Ötüken ormanlarını (Ötüken Yış) kutsal saymıştır. Radloff, İnan ve Roux, yaklaşık bütün Altaylı kavimlerde en çok çam ve kayın ağaçlarının kült olarak benimsendiğini, bunları çınar ve servi ağaçlarının takip ettiğini belirtmişlerdir. Türk mitolojisinde ağaçların hem ana hem de ata rolünü üstlendiği anlatıları vardır. Örneğin, Oğuz Kağan’ın oğulları Dağ, Deniz ve Gök, bir ağaç kovuğunda bulunduğu ikinci eşindendir. Öte yandan Manas Destanı’nda ve Yakut kadınları arasında çocuk doğuran elma ağacı teması öne çıkar. Türk mitolojisinde boy ve soy ağacı, evi ve aileyi muhafaza eden ağaç ruhu inanışları da vardır. Türkler ateşe her zaman hürmet etmiş ve onu kutsal, arındırıcı bir güç olarak telakki etmiştir. Ateş Türkler tarafından kehanet aracı olarak da kullanılmıştır. Öte yandan Türklerin ateşe tapınması da “aile ocağı kültü” ile yakından ilişkili olup aile ocağı kültü, büyük olasılıkla “atalar kültü” ile ilgilidir. Eski Türklerin inanç sistemlerine ilişkin yazılı kaynaklarda su ve ateş motiflerine ilişkin çok sayıda örnek vardır. Türk Bengü Taşlarında kutsal su kaynaklarından bahsedilmektedir. Bu sebeple suların kirletilmesinden kaçınılır (Artun, 2020, s. 6-7).

Bunların dışında Bozkır kültüründe ölüm ve ölümler kültü, hastaları tedavi ederken onların kötü ruhlar ile mücadele ettiklerini ve nasıl hasta olduklarını temsil eden ayinler, ritüeller ve sembolik etkinlikler yapan şamanların yaptıkları falcılık, kehanet, sihir ve büyülerin gücüne inanma, Tanrı'nın insan şeklinde görünmesine inanma, öldükten sonra insanın ruhunun başka bir vücuda bürünerek hayatını sürdürebilmesi olarak tanımlanan tenasüh inancı, ya da taş ve yağmur tılsımlarına inanma ve havada uçmaya inanma gibi inanışlar da vardır (Ocak, 1983, s. 180).

Aşağıda bozkır kültürüne sahip olan Eski Türk toplumunda kadın algısı, kadının toplumsal statüsü, rol ve kimlikleri üzerinde duracağız.

“Kadın” kavramı bir cinsiyet biçimi olarak erkeğe denkken, kültürel bir olgu olarak kendine mahsus bir tarihi geçmişe sahiptir. Tarih boyunca kadın, bazı toplumlarda özgürlük, esaret ve doğurganlık ve bereket gibi anlamları temsil eden bir sembol olarak görülürken, bazılarında ise ezoterik mesajların iletildiği bir sembol olarak telakki edilmiştir. Kültürel, dinî ve geleneksel perspektiflerin ve anlayışlarının kadına yüklediği anlam ve bakış açıları sürekli değişime uğramış, kadının sadece bir cinsiyet olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir olgu olarak tanımlanmasına yol açmıştır (Ağçoban, 2016, s. 14).

Kaplan *Dede Korkut Kitabında Kadın* adlı çalışmasında ve Sönmez, E. (1966-1969) *Türk Romanında Kadın Hakları* adlı çalışmasında Türk kadınının tarihsel süreçte yaşadığı değişim üç grupta değerlendirmektedir (Sönmez, 1966-1969, s. 19).

- 1) *İslamiyet'ten önce ve göçebelik döneminde kadın*
- 2) *Yerleşik medeniyet ile İslami kültür çevresinde kadın*
- 3) *Batı medeniyeti tesiri altında kadın*

Çalışmamızda Türk kadının tarihsel süreçte yaşadığı değişimi İslamiyet'ten Önce kadın, İslamiyet'ten Sonra Kadını ve Moderlenleşme Sürecinde Kadın başlığı altında incelemeye çalışacağız.

1.5.1. İslamiyet'ten Önce Kadın

Eski Türklerde kadın ya da aile konusu gündeme geldiğinde Ziya Gökalp'in görüşlerine dayalı önermelere rastlanmaktadır. Türklerin hem demokrat hem de feminist olduğunu dile getiren Gökalp, Şamanizm'in kadının kutsal gücüne dayandığını yazıyor. Türk şamanları, olağanüstü güçlerini sihirle göstermek için kadınlara öykünmeye çalışmışlardır. Bu inançta

kadın ve erkeğin toplumsal hayatta bir arada yaşaması zorunludur. Ona göre velâyet-i umum, Hakan ile hatunun bir arada bulunması ile tecelli ettiğinden bir emir yazılırsa, “*Hakan emir verir*” ibaresi ile başlarsa kabul edilmez. Fakat şer’i ile “*Hakan ve hatun emrediyor ki*” ibaresiyle başladığında emirname geçerli kabul edilirmiş. Hakan, huzuruna bir elçi kabul ederken muhakkak sol tarafında hatunu bulunurdu. Kurultaylara, ibadet ve ayinlere, savaş ve barış toplantılarına, etkinliklere, kurultaylarına hatun da hakanla birlikte katılırdı. Kadınlar hükümdar, kale muhafızı, vali ve sefir gibi makamlara yükselebilirdi (Gökalp, 1990, s. 158-159). Eski Türk inancına göre devletin kuruluşu ve varlık nedeni hem “*kağan*”a hem de “*katun*”a bağlıdır. Bu bakımdan Tanrı, “*kağan*”a olduğu kadar “*katun*”a da üstünlük tanımıştır:

“*Türk Milleti’nin adı sanı yok olmasın diye, babam kağanı ve annem katunu yüceltmış olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk Milleti’nin adı sanı yok olmasın diye beni o Tanrı tahta oturttu*” (KTD 25-26; Alyılmaz, 2005, s. 11).

Uygurlar MS 7. yüzyılda bir devlet kurmadan önce bir kabile topluluğu pozisyonundayken, bu kavmin önderi savaşla uğraştıkları için anlaşmazlıkları ve davaları annesi Uluğ Hatun hallederdi; yasaları çiğneyenleri şiddet ve adaletle cezalandırırdı. Arap istilası sırasında Tuğ-şad küçük olduğundan dolayı annesi Hatun Buhara’yı hükümdar olarak yönetti. Hatun Buhara’da on beş yıl hüküm sürdü ve Araplarla uzun süre savaş ve barış hâlinde oldu. Çinlilerle de temas kurdu ve 719’da Çin imparatoruna bir elçi göndererek Araplara karşı yardım istemişti (Turan, 1980, s. 204-205).

Gökalp’in eski Türk toplumunda Türk kadınlarıyla ilgili tespitlerinden hareket eden birçok araştırmacı ve düşünür konuyu nispeten idealize ederek Türklerin kadına çok değer verdiğini ve sosyal, dinî, hukuki ve siyasi açıdan eşsiz fırsatlara sahip olduğunu yazmışlardır. Türk kadınlarının toplumda böyle bir yüksek itibara sahip olup olmadığı milletin zihin, düşünce dünyasındaki konumuyla yakından ilgili olduğu için, milletin düşünce sistemi, onu oluşturan kültürel değerleri ve kodları yüzyıllar boyunca nesilden nesle aktaran sözlü kaynaklara, inanç sistemlerine bakmak zaruridir (Tellioğlu, 2016, s. 212).

Uygur Türklerinin tarihte inandığı dinlerinden biri de Manihaizm’dir. Maniheist dinin ruhani sınıfında rahipler erkek, şefler ise kadındı. Aksine bu din eski Türk devlet anlayışını ve toplumsal yapısını değiştirmiştir. Eski Türk toplumlarında kadınlar erkekleriyle birlikte savaşa girebilirken Manihaizm’den etkilenen Uygurlarda kadınların artık savaşa katılmadıklarını söylemek mümkündür. Kadınlar seçkinlerin konumuna ulaşabilirler ancak resmileştirilemezlerdi (Bölükbaşı, 2018, s. 66).

Manihaizm’de kadınla ilgili bakış açısı şöyledir: “Havva, Âdem’i baştan çıkarmaya çalışan şehvetli bir kadın olarak tasvir edilir. Âdem bile, Havva’dan önce kırılmazdır. Havva, kendisini yaratan Şeytani Arkows’un babasından oğlu Kabil’i dünyaya getirir. Sonra oğlu olan Kabil ile ilişkiye girer, Habil’i doğurur. Kabil ve Habil yasak bir münasebetin meyveleridir. Havva daha sonra Âdem’i tılsımla aldattı ve Shit’i doğurur ve Âdem’den sonra Shit peygamber olur.” (Russell, 1999, s. 307). “Doğaçlama ve baştan çıkarıcı, kötü bir özellik. Bu durum Hristiyanlık dininde de yer almaktadır. Kadın erkeğe el yapmasaydı, günah olmazdı. Çünkü önce Âdem, sonra Havva yaratıldı; Aldatılan Âdem değildi, kadın aldattı ve suç işledi...” (Topcan, 2010, s. 48).

Uygurlar Manihaizm’i resmen kabul etmiş, Türk topluluklarının kentleşmesini sağlamış ve kutsal alanlar, kanalizasyonlar, kütüphaneler inşa etmiştir (Tekin, 1962, s. 11). Buna Orta Asya’da bilim ve kültür eşlik etmiştir. Ama aynı zamanda sosyo-kültürel yapıda ciddi bir değişim olmuş, kadın ve erkek arasındaki sınıf farklılıkları başlamıştır. Uygurların inanç dünyasının hem Maniheizm hem de Budizm öğretileriyle iç içe olduğunu belirtmekte fayda var. Bu öğretiler kültürü de etkilediği için eski Türk topluluklarında kadın algısı ve kadının toplumsal konumu da değişmeye başlamıştır. Nitekim Budizm, kadınları reddeden bir din olmasına rağmen, öğretilerinde cinsiyet ayrımcılığını açıkça göstermektedir (Bölükbaşı, 2018, s. 66). Eski Uygur metninde durum şöyledir; “Prenses öldüğünde ve Burhan cıvatası ölüyken” dedi, gücünü bulmuş ve her zaman için Buda olmuş, Tanrı ile insan arasında doğdu ve ondan sonra Çakravartin han olarak cevher ışığını 84.000 kez parlat.” Yazılı metinlerden de anlaşılacağı gibi Budizm’de dindar bir kadın sağlıklı olmayan bir kadındır. Budizm kadınları “doğurganlık-ölüm” ikizinde tutmak için yılanlar ve Şeytanlarla ilişkilendirir (Tokyürek, 2016, s. 303).

Toplumların maddi ve manevi gücü, yaşamları ve yaşamı şekillendiren geleneksel ve manevi unsurları destanın örgüsünü tamamlar. Bireyin kişiliği daha çok toplumun ihtiraslarıyla şekillendiği gibi toplum-milletin varlığı da kahramanın benliği üzerindeki ihtiraslarla şekillenir. Kahramanın hayatı toplumun hayatı olur. Kahramanın hayatı toplum içindir. Bazı destanlarda destan kahramanlarının kişisel hayatını tamamlayan olaylar onu ön plana çıkarsa da bu durum destan kahramanının topluma kılavuzluk edecek vasıfları edinmesi için destan kahramanının kişisel gücünü kazanmasını amaçlar. Destan kahramanlarının özellikleri, toplumların kimliğini, karakterini, algısını ve hayata bakışını yansıtmaları açısından önemli tarihsel ipuçları taşır. Bu

karakter toplumların maddi ve manevi gereksinimlerinden ortaya çıkar ve toplumun beklentilerine cevap verir.

İslamiyet öncesi Türk destanları, eski Türk inanışları, örf ve âdetleri, törenleri, sosyal hayata ilişkin tüm yaşam biçimleri, siyasi ve ekonomik faaliyetlerle ilgili bilgi edinmenin en önemli kaynaklarını oluşturmaktadır. Yüzyıllar boyunca çeşitli yapısal ve coğrafi değişimler yaşamasına rağmen Türkler, kültürlerinin temel taşlarını korumuşlardır. Örneğin *kurt, ulu ağaç, demir dağ, ok-yay, çadır, ı ışık* gibi motifleri tarihlerinin her aşamasında muhafaza etmişlerdir. Abdülkadir İnan, Türklerin yüzyıllardır İslam kültürü içinde yoğrulmasına rağmen, seslendirdikleri destanlarda eski Türk inanç ve geleneklerini koruduklarını söyler (İnan, 1976, s. 387).

Nihat Sami Banarlı, Türk destanlarını, gerek inanç gerekse oluştukları coğrafya bakımından, “ İslamiyet’ten Önce Türk Destanları”, “İslamiyet’ten Sonra Türk Destanları” olmak üzere iki gruba ayırmaktadır: Yaratılış Destanı, Alp Er Tunda Destanı, Şu Destanı, Oğuz Kağan Destanı, Türeyiş Destanı (Bozkurt), Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı (Uygur) ve Göç Destanı İslamiyet Öncesi Türk Destanları; Satuk Buğra Han Destanı, Manas Destanı, Cengiz Han Destanı, Köroğlu Destanı ve Dede Korkut Hikâyeleri ise İslamiyet Sonrası Türk Destanları arasında bulunmaktadır (Bilecan, 2017, s. 9).

Kadının toplumdaki itibarı, milletin akıl dünyasındaki yeri ile yakından ilgili olduğundan, milletin düşünce sistemini yüzyıllar boyunca nesilden nesile aktaran sözlü kaynaklara bakmak gerekir. Millet ya da ulusun hafızasının gidebileceği en eski yerler olan efsaneler ve destanlar, Türklerin kadın algısını göstermesi bakımından çok değerli bilgiler içermektedir. Destanlara baktığımızda kahramanların anneleri ve eşleri her zaman ilahi nur varlıkları olarak tasvir edilmiştir. Bu gök sembolü, kadının değerli bir varlık olduğuna dair bir gösterge olarak kabul edilir (Tellioğlu, 2016, s. 213).

Türk destanlarından rüya ve masal unsurları çıkarıldığında geriye o dönemlerin tarihi kalır ki bu milletlerin tarihlerini ve hayat felsefelerini ortaya koyması açısından önemlidir. Buna göre destanlarda ortaya çıkan özelliklerden biri de ışıktır. Bunlarda bileği bükülmeyen kahramanlar, onların karıları olan kadınlar ve çocuk sahibi fedakâr anneler çoğu zaman ilahi bir nur ile karşımıza çıkar (Gömeç, 2014, s. 128).

Yaratılış Destanında, Ak Ana Tanrı Ülgen’e insanı ve dünyayı yaratma fikrini ve ilhamını verir. Bu sebeple bu ilhamın sahibi Ak Ana, kadınların temsilcisi olarak Tanrı katında

erkeklerden daha yüksek bir pozisyona ve statüye sahiptir (Uraz, 1994, s. 88-89). Ak Ana'lar¹¹²Türk mitolojisinde bulunan kadın ruhlardan biridir. Tıpkı Umay Ana'da olduğu gibi, Ak-Ma'nın başında boynuz olarak tasvir edilmiştir. Bu durumda boynuzun temsilinin bir iktidar sembolü olduğunu söylemek yanlış olmaz. Ak Ana'nın tarifinde bacaklar yerine deniz gibi her türlü deniz canlı fizyolojisine uygun bir kuyruğun bulunduğu, suda balık ve denizyıldızlarıyla yaşadığına inanılmaktadır. Ak Ana Tanrı'nı elçisi olarak görülür. Eski Türk topluluklarında beyaz kavramlarının cenneti ifade ettiği hakkında rivayetler vardır. Bu nedenle kutsallık atıfları mitleri, özellikle kadın mitlerini "beyazlık, şaşkınlık" ile simgeler (Bölükbaşı, 2018, s. 47).

Oğuz'un annesi Ay Kağan'ın da çok kutsal bir kadın olduğu rivayet edilir. Yine Oğuz Kağan'ın ilk eşi nurdan; ikinci karısı ağaçlardan doğan kutsal kadınlardır. Oğuz Kağan destanında bu kadınların güzellikleri bir peri masalı uyumu içinde anlatılır; gülen gözler, kutup yıldızları, nehir dalgalı saçları, inci gibi dişler ve kırmızı gibi biçimlerde nakledilir. Bu kadınlar, Oğuz'a altı erkek çocuk doğurmuş ve Oğuz soyundan gelen bir neslin ve Tanrı-nur kadından türeyen bir neslin artmasını sağlamıştır. Göktürklerin yeniden teşekkülünde *ana kurd* 'un görevi yüzyıllardır hafızalardan silinmemiştir. Bunların metafizik sembollerle zikredilmesi, kadınlara cinsel obje olarak değil olağanüstü varlıklar olarak muamele edildiğinin bir göstergesidir. Keza kadınları inanç dünyasında Tanrı'ya daha yakın bir konumda tutmak, onların kanunlarının dinî kaideler ve normlarla belirlendiğini ortaya koymaktadır (Tellioğlu, 2016, s. 214).

Uygur Türeyiş Destanında ağacın doğuşu, eski Türk topluluklarının ağacı kutsal saydıklarının en büyük örneklerinden biridir. Buna yine kadınlık ruhu eklenir. Ağaç, Uygurlar arasında tutulan, Uygurlar ve diğer Türkler aracılığıyla yayılan Maniheizm'de çok önemli bir unsurdur. Mani dinine mensup olanlar için beş hayat ve beş ölüm ağacı vardı. Yakut Türklerine göre sadece ilk insan değil, Âdem ve Havva, diğer tüm canlılar ağaçtan (hayat ağacından) beslenir. Büyük Tanrılardan biri olan "Doğum Tanrıçası" *Kubey Hatun* da tıpkı Umay Ana gibi bu ağaçtaydı. O da Tanrı tarafından iki kayın ağacı tarafından gökten indirilmişti (Ögel, 2010, s. 90-96).

¹¹² Genellikle soyundan geldiğine inanılan varlık yâda soyu temel alan Yaratıcı doğal unsurlar olarak kabul edilir. Ayrıca belirli kişilikleri veya biyolojik formları vardır. İlâhî karakterlerinden dolayı Tanrı tasnifinde de değerlendirilebilirler (Karakurt, 2011, s.13).

Suyun ana efsanesi, nehirlerde ve akarsularda dolaşan yaşlı bir kadının tasviridir. Bu tasvirin tüm su kaynaklarının sahibi olduğuna inanılır. Suyun halk tarafından görülerek kaybolduğu, görüldüğünde ise suya atlayarak kaybolduğu söylenir (Küçük, 2013, s. 128-129).

Türk destanlarındaki bir başka önemli motif ise Kök Börü yani kurttur. Börü, bazen Türklere ana, ara-sıra rehber, bazen sancaklarının amblemi, zaman zaman kağanın ordusu, savaş uranı, bazen Oğuz Kağan Destanı'nda olduğu gibi hükümdarın kendinde topladığı vasıflar ve Madara'daki kitabelerde rastlanan bey yanında yoldaş, Türkleri Ergenekun'dan çıkararak kağanın ismi, bazen Tölösler Türeyiş Destanı'nda olduğu gibi hükümdarın kızlarının evlendiği mübarek bir varlık olabiliyordu. Türk destanlarında dişi kurdun Türk ırkını besleyip büyüten ve de muhafaza eden kahraman bir Türk anası ya da kadını olarak işlevi olduğu söylenebilir. Hatta Türk Bengü Taşlarında geçen Umay'ın kendisi de olabilir. Umay'ın tüm Türk milletince bilinmesinin, geçmiş dönemlerden itibaren Türkler arasında yaşamasının, kendisine sonsuz saygı gösterilmesinin, onun devamı olan çocukları koruduğuna inanılmasının özel bir anlamı olmalıdır. Kısaca söylemek gerekirse, Umay ve kadın börü birbirine çok benzer. Kök Türk efsanesinde kadın, kutlu bir kurt idi. Ona Börü (Çona/A-shih-na/Aşina/Çina) adı verilmiş; Uygur hükümdarı Böğü'nün rüyasına nur hâlindeki kutsal bir kadın girmiştir. Bu nedenle Türk toplumunda kadın zaman zaman ailenin reisi ancak daima evin direği, erkeğin yoldaşı, Türk çocuklarının sütü temiz anasıdır. Türk cemiyetinde de aile birliğini anne sağladığı için ilahi bir varlık olarak görülmüştür (Gömeç, 2104, s. 129).

Eski Türk toplumunda kadın (*katun, ebçi, eş, eşlig, evlig, kızgak...*) kocasının hayat arkadaşı, yaşam mücadelesinde en büyük desteği, silah arkadaşı (yeri geldiğinde ata binen, kılıç kuşanan, gerekirse yay çeken); evin her şeyi, çocukların annesi, ilk muallimi; kap kacak, çanak çömlek, keçe, halı, kilim vb. yapan ve dokuyan zanaatkar; ailede, toplumda ve devlet idaresinde iktidarın ayrıcalıklı ortağı olarak karşımıza çıkar (Alyılmaz, 2014, s. 3).

Türk kültürü ve töresi kadın kavramına güzellik, zarafet, düzen, iffet gibi güzel anlamları yüklemiştir. Bu nedenle Türk kadınları tüm bu güzelliklerin efendisi olarak kabul edilmiştir. Birçok destan ve efsanede görüldüğü gibi Türk millî tasavvuru kadına kutsallık isnat etmiştir. Onu Tanrı'ya ilham veren başka milletlerin destanlarında aksettirildiği gibi uygunsuz ilişkilerin neticesi değil; Tanrı'nın bir buz parçası içinde yolladığı mukaddes buğday tanelerinden, Tanrılardan, ışık ve nurdan gebe kalan bir şeref ve iffet abidesi olarak belirtmiştir (Sevinç, 1980, s. 18).

İslamiyet öncesi Türk destanlarında evlilik motifi şu şekillerde görülecektir:

- a) Evlenecek kızı Gök Tanrı'nca gönderilmiştir. (Oğuz Kağan Destanı)
- b) Evlenecek kız, Gök Tanrı'nın ruhuyla değişik şekillerde görünür. (Türeyiş Destanı)
- c) Kahramanlık gösterip kalın (başlık) vererek evlenilir (Manas Destanı) (Alptekin, 2011, s. 257).

Oğuz Kağan Destanı'nda Gök Tanrı tarafından bir armağan gibi gönderilen, yiğit, kahraman, şerefli Türk soyunun devamını yüce bir kaynaktan akarcasına devam ettiren ulu telakki edilen ve Tanrı tarafından şerefendirilmiş Türk kadınıyla erkeğin harikulade ve sıra dışı bir tarzda buluşup evlenmesi anlatılarak Türk milletinin asil, yüce bir kandan ve soydan geldiği vurgulanır (Bilecan, 2017, 43).

Ziya Gökalp'a göre; Eski Türklerde ailenin *boy*, *soy*, *törkün*, *bark* olmak üzere dört derecesi vardır: Boy- Eski Oğuzlarda aile adı (boy) ismiydi. Soya gelince ana soyuyla baba soyu değer bakımından birbirine denktir. Asalet hem baba hem de anne tarafında aranırdı. Bir kişinin tam anlamıyla asil olması için hem baba tarafından hem de anne tarafından asil olması gerekiyordu. Törkün Türklerle göre baba ocağıdır. Aile mabudu baba ocağında barındığından, ocağın ateşinin hiç sönmemesi gerekirdi. Ailedeki büyük ve ortanca kardeşler evlenince törkünü terk eder, küçük kardeş ise törkünde ocak bekçisi olurdu. Belli dönemlerde baba ocağında bir araya gelinerek atalara saygı ayinleri gerçekleştirilirdi. Türklerle göre baba ocağı yurt kadar önemliydi (Gökalp, 1990, s. 157- 159). Bark- Eski Türklerde genç bir adam evlenecek yaşa geldiğinde bir kahramanlık sınavından geçer ve vilayet meclisinden yeni bir isim alırdı. Bu şekilde (ildaş) mahiyetini ve (erkek = ermiş) değerini elde ederek vatandaşlık kanununa sahip olurdu. Babasının nüfusundan çıkararak hakanın nüfusu altına dâhil olurdu. Bu genç adam evlenmek istediğinde aile mülkünden mirasını önceden alırdı. Bu genç delikanlı ile evlenecek olan kız da baba evinden çeyiz getirirdi ve bunları yeni evi için kullanırdı. Damat ile gelin kendileri için ayrı bir ev yaparlardı. Bundan dolayı her evlilikten bir ev ya da aile ortaya çıkardı. Ev ise gelinle damadın ortak mülkü olurdu. Evin erkeği od ağasıyla, evin hanımı ise ev kadını unvanıyla adlandırılırdı (Gökalp, 1990, s. 160).

Eski Türklerde monogami evliliği hâkimdi. Fetih dönemlerinde hakanların ve beylerin bu hakiki eşinden başka *kuma* adı altında diğer vilayetlere ait odalıkları da olabilirdi. Ancak bu kumalar gerçek eşler gibi değildi. Türk gelenekleri onları resmî olarak eş tanımamıştı. Bunlar sanki bir tür hile-i şeriye yöntemiyle aileye dâhil olmuşlardı. Kumaların çocukları kendi

annelerine “Anne!” değil “Teyze!” diye seslenirdi. Kumaların çocukları ise mirasa malik olamazlardı. Kadınlar genel olarak amazon olup binicilik, silah şörlük ve kahramanlık vasıflarına sahiptiler. Kadınlar hükümdar, kale savunucusu, vali ve sefir gibi makamlara sahip olabilirlerdi. Ailelerde ev karı ile kocanın ortak mülküydü. Çocuklar üzerindeki velayet hakkına ise yalnız kocalar değil kadınlar da sahipti. Erkek karısına hep saygı gösterirdi. Örneğin, erkek karısını arabaya bindirirdi, kendisi yaya yürürdü. Şövalyelik Eski Türklerin genel karakteriydi. Feminizm Türklerin en temel prensibiydi. Kadınlar mal ve mülkleri tasarruf etmekle beraber, dirliklere, zeametlere, haslara ve malikânelere de sahip olabilirdi. Gökalp’e göre Eski kavimler arasında hiçbir kavim Türkler kadar kadınlara hak ve hukuk vermemekle beraber saygı da duymamışlardı (Gökalp, 1990, s. 160-162).

Eski Türklerde Rehti ahlakı bariz yüksekti. Yakutlar Ayzıt adında doğum ilahesine inanırdı. İnanca göre Ayzıt namusunu koruyamayan kadınlara asla yardım etmezdi. Kadınların ailelerine ve eşlerine bağlılığının hayli örneği mevcuttur. Şorların Ak-Kağan destanında üç tip kadınla karşılaşılır. Birincisi savaşçı ve cesur Alp kadın tipidir. İkinci olarak ideal eş ve anne olarak nitelendirilen kadınların üçüncü özelliği, akıl ve bilgeliğin simgesi olmasıdır (Bars, 2014, s. 109-110). İbn Fadlan Türkler arasında gayrimeşru münasebetlerin olmadığını söyler (İbn Fazlan, 1975, s. 31)

Ziya Gökalp’e göre eski Türklerin sahip olduğu bu güzel vasıflar hâlihazırda kaybedilmiştir. O İran ve Yunan medeniyetlerinin etkisiyle kadınların esarete maruz kaldığını ve hukukça alçak bir seviyeye düştüğünü vurgulamakla beraber Türkçülük mefkûresinin doğmasıyla feminizm mefkûresinin de doğduğunu söyler (Gökalp, 1990, s. 165).

Eski Türklerin dininde de şahsiyet gösteren örnekler bulunmaktadır. Yakutlar her insanda *tin* adı verilen maddi ruh haricinde *eş*, *sur* ve *kut* gibi üç türlü manevi ruhun olduğuna inanırlar. Eş canlı ve cansız tüm varlıklarda ortak ise, *sur* nefes alan hayvanlara özgüdür, *kut* ise sadece insan ile ata aittir. İnsanın kut özelliğine sahip olması demek şahsiyet ve keramet sahibi demektir. Eski Türkler insan ruhunun üçüncü kat gökteki Süt Gölünden alındığına inanırdı. Bunun dışında Türk Şamanlarına göre insan ruhunun daima mefkûreye ve yükseklerle nazır olması kökeninin semavi doğasından kaynaklanmış. Kök Tanrı’nın bir altın nur suretine bürünerek yeryüzüne inip, milleti kendi ruhunun nefsi ve ışığının döllemesi ile kutlu kılacağına inanılırdı (Gökalp, 1990, s. 168).

Gökalp’a göre eski Türk ailesi “soy” ismini alırdı. Soy’da hem erkek tarafından hem de kadın tarafından gelen hısımlar bulunurdu. Bu iki çeşit hısımlar hukuk açısından birbirine eşit

sayılırdı. O dönemlerde erkek “Toyonizm” inancını, kadın ise Şamanizm’i temsil ederdi. Toyonizm ile Şamanizm inançları yani din ve büyü birbirine eşit ve denk kabul edildiğinden, bunların temsil ettikleri erkek ve kadınlar da birbirine eşit tutmuştur. Bundan dolayı ana soyu baba soyuna eşitti. Ana soyuyla baba soyunun eşit olması soyluluğun da iki taraflı olmasını gerektirirdi (Gökalp, 1991, s. 280-294).

Eski Türklerde kadınların ekonomik olarak çok imkâna sahip olması onların hukuki olarak belli bir haklara sahip olduğu, en azından çağdaşlarından daha ileri olduğunu gösterir. Ziya Gökalp evin karı kocaya ait olduğunu belirterek, çocukların velayetinin anne ve babaya ait olduğunu, kadınların emvale tasarruf etmekle beraber, diriklere, zeametlere, haslara, malikânelere de sahip olabildiklerini vurgular (Gökalp, 1990, s. 159-160).

Kültigin Bengü Taşı Doğu cephesi 30 ve 31. satırlarında “*Kagnım kağan uçdukda inim Køl Tiginyiti yaşda kaltı. Umay teğ ögüm katun kutınga, inim Køl Tiginer at bultı. Altı yeğirmi yaşına, eçim kağan ilin törüsin anca kazgandı.*” “Babam kağan uçtuğunda küçük kardeşim Køl Tigin yedi (yaşında kalmıştı) Umay gibi annem hatunun talihi nedeniyle kardeşim Køl Tigin er adını aldı, on altı yaşındayken amcam kağanın ülkelerini, devletlerini şöyle kazandı” ifadelerinde adı geçen Umay, Tonyukuk Bengü Taşında Göktürkleri kurtaran ilahe vasfındadır (Ergin, 1988, s. 25-58). İlah Ülgen tarafından ağaç ve orman kültürünün en önemli simgelerinden olan kayın ağacı koruyucu ve şefkatli ana Umay ile beraber dünyaya gönderilmiştir (İnan, 1976, s. 39). Hükümdarın hanımını temsil eden Umay, kadın (anne) ve çocuklarla ilgili bir ilahe ya da ruh olup onun kadınları ve çocukları muhafaza ettiğine ve her şeye hayat veren güneşin de onunla ilgili olduğuna inanılırdı (Çoruhlu, 2022, s. 39-41). *Umay Ana*’nın sadece dişi bir varlık olmadığı, zaman zaman bir kuş görüntüsü olduğu da belirtilir. *Umay*’ın belirli bir yaşı olmadığı gibi görüntü de yaşlı ya da genç değildir. Umay sadece çocukları ve hamile kadınları korumakla kalmaz çocuğu olmayanlara çocuk verir ve doğurganlık getirirdi. *Umay* genellikle iyilik yapan bir kadın ruhu olarak görülür ancak bazen sinirlenir ve insanları korkutarak incitir. Çoğu zaman gökyüzünde olan *Umay* zaman zaman yeryüzüne iner ve yere indiğinde yanında zarif bir atı tasvir eder. Ayrıca *Umay*, diğer tüm canlı yavruları ve çocukları korur ve büyüyene kadar onları sahiplenir (koruyucu ruh). Yeryüzündeki bir hayat ağacına takılır ve inişinde bir ışık olarak tasvir edilir. *Umay*’ın mitolojik bir kahraman, bir Tanrıça olmasının yanı sıra bazı topluluklarda kötü bir ruh olduğuna inanılır. Bu nedenle *Umay*’ın iki ruh özelliği *Ak Umay* ve *Kara Umay*’dır (Beydili, 2015, s. 299).

Umay Ana hem yaratıcı hem de koruyucudur. Bu anlayış hamile olmayan kadınlara yardım olarak görülür. Gök Tanrı göbeğe, suya bağlıdır. Umay Tanrıça olarak da anılırken aynı zamanda mitolojik bir kahramandır. Elçi, aziz ve acele gibi sıfatlara da sahiptir. Umay'ın iyi ruhunun dışında inanılan kötü ruh da “ölüm meleği” olarak kabul edilir. Eski Türk toplumlarının en önemli mitolojik kahramanlarından birinin kadın bir varlık olarak kabul edildiği ve günümüzde bile etkilerinin görüldüğü Umay ismi kadın erkek ayrımı yapılmadan isim olarak verilmektedir (Bölükbaşı, 2018, s. 46).

Kadınlar için kullanılan ifadelerden, sıfatlardan ve hitaplardan da anlaşılacağı gibi Eski Türklerde kadının yeri ve değeri her zaman yüksek ve mühim olmuştur. Kadınlar için aşağılanma, geri plana itilme söz konusu değildir. Harem ve selamlık kavramı görülmemiştir. Aksine düğünlerde ve ziyafetlerde kadın ve erkek hep yan yana olmuş, Türk kadını hep güzel ahlakıyla anılmıştır. Ayrıca misafirperverlikleri ile ünlüdürler. Dünyaca ünlü birçok seyyah, eserlerinde Türk kadınının bu özelliğine değinmiştir. Orhan Ural Ergenekon Destanı'na giriş bölümünde bu konuyla ilgili şu ifadeleri kullanır: “Misafir ağırlamayı çok seviyorlardı. Kalpleri, sunduklarından daha fazlasını dilerdi. Elleri çok açıktı. Rahmetin gizli cimriliği akıllarından geçmedi. Süslü çadırlarında her şey çok güzel görünüyordu. Misafirlerin hoşlandıklarını hediye edebilmek onlar için çok sevindiriciydi...” (Ural,1972, s. 20).

Kadınlar Gök Tanrı'dan bir lütuf alan, yönetim ve yönetim ile ortaklık kuran mitolojik bir kahramandır. Bunların yanı sıra Orta Asya farklı bölgeleri incelerken yer adlarının kadın (katun) olması da dikkat çekicidir. Kadınlara verilen değerlerin somut örneklerinden biri dere ve dağlara verilen isimlerdir; örneğin, Katun Sını, Katun Irmağı, Katun Dağı (Alyılmaz, 2014 s. 6).

Yer mitolojisinde, kadın ruhunun dünyaya bağlı her şeyi koruyan ve besleyen güç olduğu ve devleti, hayvanları, bitkileri koruduğu söylenir. Bu nedenle “Ötüken Anne” illüstrasyonuna sıklıkla rastlarız. Ayrıca bilindiği gibi Ötügen/Ötüken Türk topluluklarının ortaya çıktığı ilk bölge olarak eski Türk topluluklarının inançları gereği kutsal kabul edilmiştir (Ögel, 2010, s. 282). Eski Türk toplumsal yapısında aile devletin çekirdeği, kadın ise ailenin varlık nedeni olmuştur. Bir kadının sosyal statüsü ve konumu ait olduğu aileyle doğrudan bağlantılı olduğu için, çocuğun onuru da anneye yakından bağlantılıydı. Türk hakan ve beyleri için evlendikleri hatunun şerefi çok mühimdir. Türk anlayışına göre “Gök kubbe devletin, ev (çadır)de ailenin örtüsüydü”. Ailenin sırrı adeta devletin sırrı sayılırdı. Ailede anne babaya, devlet hayatında da hakan ve hatuna aynı nazarla bakılıyordu (Yuvalı, 2009, s. 12).

Çobanoğlu (2001) Türk mitolojisini oluşturan sosyo-kültürel toplumsal yapılanışı Toplayıcı-Avcı, Avcı-Çoban ve Çoban-Tarımcı olmak üzere üç döneme ayırarak inceler. O konuyu antropolojik bakış açısıyla ele alarak toplayıcı - avcı dönemde kadınların imtiyazlı bir statüye sahip olduklarından kadın sembollerine dayalı bir mitolojik sistemin kurulduğuna, daha sonraki dönemde bu sistemin kademeli ve bilinçli olarak yıkılarak ataerkil bir inanç sistem ve bu sisteme uygun bir mitolojik geleneğin inşa edildiğini söyler. Pek çok kaynağa göre toplayıcı-avcı dönemi olduğuna inanılan dönemde, Türkler küçük kabileler şeklinde Ötüken Ormanı ve çevresinde yaşayan ve çoğunlukla toplayıcılık, bahçe tarımı ve avcılıkla geçimini sağlayan topluluklardı. Bu dönem aynı zamanda ilkel sürülerden komünal statüye geçişi de yaşamış ve Türk mitolojisinin tarihî ve kültürel köklerinden birini oluşturmuş olabilir. Ötüken ormanında yaşayan toplayıcı avcı yaşam biçiminde Türk mitolojisinin kaynağını arayan birçok araştırmacı, Özellikle Türklerin kültürel ekolojisini paylaşan topluluklarda, ağaç yer ve ormanla ilgili kült, inanç ve anlatılarındaki değişik kültürel yadigârları bu dönemin mirası olarak görme eğilimindedirler. Özellikle, ağacın yaratılma motifinin pek çok anlatının ekseninde olması ve yer-su inançları gibi kökeninde animist dünya görüşlerini barındıran temalar, semboller ve izlekler Türk kültür tarihinin en eski dönemlerine atfedilir. Türklerde kadın sembolizminin merkezi olduğu mitolojik sistemin belirli özellikleri, özellikle Umay Ana'ya atfedilen birtakım vasıflara dayanılarak tespit edilebilir (Gülüm, 2017 s. 92). Umay Ana dışında büyük göğüsleri olan, hayvan biçimci çizgilere sahip ve yeryüzüne bağımlı olduğundan bitki ve hayvanlar âlemi ile güçlü bağlılık kuran Ulu Ana simgesi de bolluk ve bereketin muhafız edicisi ve yaratıcısı olarak tanımlanır. Fakat ontolojik olarak olumlu vasıflara sahip güçlü ve etkin dişil Tanrıçalara sosyo-kültürel değişimler sonucunda olumsuz ve ikircikli sıfatlar yüklenmiştir. Çobanoğlu'na (2001) göre anaerkil yapıdan ataerkil yapıya geçiş sırasında orman kültü zamanla önemini yitirmiş, orman Tanrıları da kötü ruhlara evrilmiştir. Aynı zamanda Umay Ana gibi yeni doğan çocukların ve kadınların koruyucusu olan Tanrıçalar da doğum sonrası kadınların ve yeni doğan çocukların başına bela olan Al Karısı'na dönüşmüştür (Gülüm,2017, s. 94).

Eski Türk toplumunda akrabalık ilişkilerine bakıldığında kadın toplumda birçok toplumsal role sahiptir. Kadın anne, eş, gelin, hala, teyze, elti ve yenge gibi toplumsal rolleri ifa etmektedir. Anaları aynı olan kardeşlere “*igdişkadaş*” denilirdi. Oğuzlarda ablaya “*ulu kız kardeş*” olarak seslenilmeye başlanmıştı. Zaman zaman ailede anne olarak görülen “*apa*” veya “*aba*” küçük kardeşlerin eğitimi ve yetiştirilmesi vazifesini üstlenmiştir (Güler, 1992, s. 78-80).

Büyük devletler vücuda getiren Batı Türklerinde Anadolu'da babaanne ile anneanne arasında ayrışma gözetilmemiştir. Eski Türklerde yalnız babaanne hakiki büyük anne olabilirdi, anneanne ise bu üslupla çağırılmıyordu. Bu akrabalık terimleri, eski Türk aile yapısını oluşturan bireylerin konumunu, değerler ve inançlar sistemini, karşılıklı münasebetler sistemini, toplumsal aidiyetleri ve kan bağı kalıplarını göstermesi açısından hayli çarpıcıdır. Eski Türklerde çocuk sahibi olmak kız-erkek fark etmeksizin kutsal kabul edilirdi. Çocuk sahibi olmamak kötü olarak addedilmiştir. Hatta genellikle tek eşli olarak görülen Türklerde bu nedenle eşin rızası ile ikinci bir eş alınabilmıştır. Bebeğin cinsiyeti ne olursa olsun doğum büyük bir sevinç ve bahtiyarlık kaynağıydı. Kadın doğasının en değerli ve ayırt edici özelliği annelik olmuştur. Annelik kadınlar için en yüksek ve en değerli şeydir. Eski Türklerde her alanda erkeklerle eşit sayılan bir çocuğunun olmasıyla kıymeti harbiyesi artmıştır (Bilecan, 2017, s. 53-55).

Dede Korkut'ta bazen korkusuz ve kudretli birer kahraman olan kadınlara, “sevgili eş” ve özellikle “ana” olarak yakınlarınca kıymet verildiğine rastlanır. “*Dizin basıp oturan helal görklü*” ve “*ak sütün doya emziren ana görklü*” biçiminde ifadelere tanıklanır. Doğurganlık ve çocuk büyütmek önemli sayılan Oğuzlarda kadın anne konumdayken daha değerlidir (Türköne, 1995, s. 206).

Eski Türklerde “Sütanne ve analık” kavramları bulunmaktadır. Kadının çocuğu olmaması durumlarda sütannesi olmayı talep ederdi. Evlat edinmeye karar veren kadın çocuğa lohusa yatağında süt verirdi. Bunun haricinde annelerin sütü yetmediğinde ya da sütü kesildiğinde ise özellikle süt emzirmek için tutulan kadınlar bulunurdu. Dede Korkut'ta buna “*taya*” (Eröz ve Güler, 1998, s. 57-58), Kutadgu Bilig'de ise “*senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa kendi evinde eğit, bu işi başka ellere bırakma. Süttnesi olarak da iyi ve temiz bir kadın tut oğlun, kızın temiz yetişir ve uzun yaşar*” (Arat, 1994, s. 326) şeklinde ifadelere rastlanır.

Uygurların Türeyiş Destanı'nda kutlu birer mucize olarak telakki edilen çocukların beslenmek ve büyütülmek üzere sütannelere emanet edildiğine ve anne babaya büyük saygı gösterildiğine dair ifadeler mevcuttur. Bu “Sütannelik” geleneğine işaret eder (Gömeç, 2009, s. 231-233).

Eski Türklerde doğum sırasında ve sonrasında anneye veya çocuğuna, hatta her ikisine birden ama çoğunlukla lohusa kadına musallat olduğuna inanılan kötü ruhlar mevcuttur. Lohusaya tebelleş olan bu kötü ruh Buz Denizi'nden Hinde, Çin Seddi'nden Akdeniz kıyılarına

dek yayılmış Türk folklor ve hurafelerinde *Al karası*, *albastı*, *albis*, *almis* isimleriyle karşımıza çıkar (İnan, 2015, s. 169).

Eski Türklerde kadın tabu değildi. O yüzden kadın erkek arasında manevi açıdan bir uçurum mevcut değildi. Türk kadınları ziyafetlerde, siyasette, savaşta, av toplantılarında erkeklerle birlikte bulunurdu. Bunun dışında kadın gerek aile hukukunda gerek devlet hukukunda erkekle eşit konumdaydı. Eski Türklerde iç evlilik kuralının olması Türk kadının hukuk bakımından üstün olduğunun göstergesidir. Tek kadınla evlilik, kadının mülkiyet, velayet ve miras haklarına sahip olmasının yanı sıra devlet yönetiminde yer alma hakkında da haizdir (Bozkurt, 1996, s. 157).

Eski Türklerde yerleşik kültürün ilk merhalesinde “aile içi haklar” hâkimken, bozkır insanı mücadeleci ve savaşçı nüfusla tüm zümrelerin bir arada mutlu mesut ve barış içerisinde hayatı sürdürebilmeleri için, karşılıklı saygı, sevgi ve anlayışa dayalı bir hak ve adalet sistemine inanıyordu. Bu inanç hukuki bir düzenin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Türklerde toplumsal yaşamı düzenleyen ve yönetenler ile yönetilenlerin karşılıklı hak ve sorumlulukları noktasında uymak zorunda oldukları hukuk kurallarını belirleyen sisteme “töre” denirdi. Törede özel hukuk, ceza hukuku ve kamu hukuku sahalarında riayet edilmesi gereken kaideler ve normlar bulunuyordu. Töre kuralları yeniliğe açıktı. Fakat adalet, iyilik, eşitlik ve insanlık ilkeleri anayasa mahiyetinde olup sabit değişmeyen maddelerdi. Adam öldürmek, barış zamanında başkasına kılıç çekmek, hırsızlık, hayvan kaçırma, ırza tecavüz, evli bir kadına tasallut etmek gibi suçları işleyenler idam edilirdi (Çandarlıoğlu, 2003, s. 92-96).

İbn Fazlan Oğuzların zina diye bir şeyi bilmediklerini, kadınlar ve erkeklerin birbirlerinden kaçmadıklarını, zinayı büyük suç olarak gördüklerini, eğer zina eden biri varsa onun el ve ayaklarının bağlanıp boynundan uyluklarına dek baltayla yarılarak iki parçaya ayrılacağını, kadının da aynı cezaya maruz kalacağını söyler. İbn Batuta, Mervezi on ikinci yüzyılın birinci çeyreğinde, Ebü Dülef ise onuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde Türk kadınlarının ahlakıyla ilgili bilgiler paylaşırlar (Eröz, 1998, s. 240-247).

Eski Türk toplumunda evlilikte kadının kocasını şikâyet etme hakkına sahip olduğuna, eğer erkeğin özürlü veya iktidarsız olduğu anlaşılırsa kadının bu durumu ilgili kişi ve müesseselere şikâyet edebileceğine, hatta kalınını geri verme aracılığıyla kocasını terk edebileceğine, kadının kocasına, kocanın da karısına mutlak sadakat ile bağlanması gerektiğine, karı ve kocanın sadakatin önemini kavradığına, kadın ve kadının şerefi ve iffetinin ağır yasal

yaptırımlarla korunduğuna, gayri meşru bir ilişki yaşayan birinin idam cezası ile cezalandırılacağına dair bilgiler vardır (Arsal, 2002, s. 92).

Kadın biyolojisi ve toplumsal rol bakımından analık görevini üstlendiği durumlarda hürriyet ve eşitlikten geniş ölçüde istifade etmiştir (Unat, 1982, s. 7). Yabancı ve Arap kaynaklarında Türk kadınının erkekler ile eşit hak ve özgürlüğüyle ilgili şu şekilde tespitler vardır: Türkler İslam'ı kabul edene dek kadın erkek ile eşit hak ve hürriyetlere haizdi. Türk ailesinde anne, baba gibi söz hakkına sahipti. Ailenin bütün maddi varlığı eşlerin ortak mülküydü. Kadın üzerinde kısıtlama söz konusu değildi. Kadın toplumda ve ailede saygı görüyordu. Babanın mirası anneye değer idi. Çocukların vasisi de anneydi. Hakan ile eşit addedilirdi. Hatun, hakan gibi çocuklar üzerine velilik hakkına sahip olabilirdi (Güler ve Ünal, 2007, s. 53).

Boşanma hoş karşılanmasa da yine boşanma mevcuttur. Fakat bunun gibi durumlarda ailenin ortak mülkünden ayrılmış olduğundan boşanma hâlinde kalın da yanacaktı. Bunun dışında, kadınlar makul ya da geçerli neden olmadan evi terk ederse erkek tarafının vermiş olduğu kalını geri vermek mecburiyetindeydi (Yuvalı, 2009, s. 12). Kadın sevmekten vazgeçtiği kocasından boşanmak istemesine rağmen kocasının bu işe sıcak bakmadığı durumlarda bazı haklarından feragat ederdi ya da para vermek yoluyla onu bu işe razı ettirirdi. Kocanın karısına kötü davranması, başka bir kadınla gayri meşru ilişki kurması ve iktidarsızlık gibi durumlar bir kadının kocasından boşanma nedenlerinden bazılarıdır (Arsal, 2002, s. 92). *Dîvanü Lûgati't-Türk*'te dul kadının tekrar evlenmesinin külfetli olmadığı şu cümle ile ifade edilir: “kalın derse kız alır” (Genç, 2015, s. 66-67).

Türk töresinde zaman ve renkler giyim konusunda büyük öneme sahiptir. Türk kadını giyinme ve süslenmeyi sevmekle beraber kızlarını döneme uygun süslü ve güzel giydirdi. Bu durum hem aile hem de bulunduğu yerde gurur kaynağı sayılırdı. Türk kadınlarının hem ergen yaşlarda hem de bekârken süslenmeleri normal karşılanırdı (Tacemen, 1998, s. 481-482). Fakat evlendikten sonra hoş karşılanmazdı. Türk törelerinde kadınlar sadece kocaları için süslenip giyinirlerdi. Eski Türk toplumunda savaş dönemleri kadınların giyinmelerini etkileyen önemli faktörlerden biriydi. Hayatın her alanında kocası ile omuz omuza mücadele eden Türk kadınları savaş dönemlerinde erkekler gibi pantolon, gömlek giyerlerdi. Savaşı zamanlarda ise etek ve elbise gibi daha kadınsı kıyafetler giyerlerdi. Kadın kıyafetlerinde kullanılan renklerin anlamları olup açık renkli giysiler daha mutlu ve keyifli dönemler için, koyu renk kıyafetler matem, yas gibi acılı dönemler için tercih edilirdi. Hakanların hatunları pahalı kıyafetler giyip

kıymetli takılar kullanırken, halktan kadınlar durumuna göre giyinip süslenirdi. Kıyafet ve süslenmeye ehemmiyet veren Türk kadını iplleme yoluyla yüzlerindeki tüyleri aldırarak yüz cildini pürüzsüz hâle getirmiştir. Bunun dışında Türk kadınları saçlarının yıkanmasına (Atalay, 1985, s. 153-170) taranmasına ve örülmesine önem vermiştir (Yüçetürk, 2022, s. 441).

Dede Korkut'ta Eski Türklerde güzellik anlayışının süslenmekten ziyade sağlıklı olmayı ifade eden anlayışın olmasıyla ilgili ifadeler mevcuttur. Dede Korkut'ta “*güz alması gibi al yanak*” veya “*kar üzerine damlamış gibi kızıl yanak*” biçiminde güzellik ifadeleri yer alır. *Dîvanü Lûgati't-Türk*'te kadınların yanaklarına sürdükleri kırmızı boya için “*englik*” şeklinde, kadın süslenmesi için “*uragut kozandı: kadın bezendi, süslendi*” şeklinde ifadelere rastlanır (Atalay, 1985, s.115-135). Kadınların süslenmek için kadının göğsü ile boynu arasındaki kısma isim olarak verilen “büksek”, kadınların üst elbiselerine takılan “kezlik” altın ve gümüşten yapılmış halka olan “ökmek” (Atalay, 1985, s. 105) kullanırlardı.

Oğuz Kağan Destanı'nda eski Türklerin yeşim, yakut, inci gibi kıymetli taşlara; altın, gümüş gibi kıymetli madenlere düşkün oldukları söylenir. Eski Türkler bu kıymetli eşyaları giyim, takı, aksesuar gibi birçok yerlerde kullanmışlardır. Yenisey vadisinde Altay ve Güney Kazakistan bozkırları, Orta Avrupa'da bulunan arkeolojik malzemeler arasında iğneler, bilezikler, yüzükler, göğüs takıları, renkli taşlar, küpeler, taraklar da mevcuttur (Gömeç, 2007, s. 87-89).

1.5.1.1 Siyasi ve İdari Hayatta kadın

Türklerde kağan karizmatik yapıya sahipti. Fakat devletin ve ulusun geleceği gibi önemli işlerde tek başına karar verme salahiyetine haiz değildi. Oğuz Name'de Türklerin efsanevi atası Oğuz Kağan'ın tüm önemli işlerde kurultayı topladığı kaydedilir. Hun, Kök Türk ve Uygurların yılın belli zaman dilimlerinde tertitledikleri toy, düğün, dernek veya kengeşlere katılım çok olmuştur. Savaş kurultayları sonbaharlarda ve eylül ayında devletin ileri gelenleriyle at üzerinde gerçekleşmekle beraber, hayvan ve halk sayımı da bu mevsimde yapılırdı. Kuşkusuz kağan, hatun, yabgu, şadlar hükümetin doğal üyeleri idi (Gömeç, 2006, s. 49).

Türk Bengü Taşlarında “*üze kök tengri ve asra yagız yir*” ibarelerinden anlaşılıyor ki, Eski Türklerde iktidar gökten aşağıya doğru bir sıra izler. “*Kök tengri ile asra yagız yir*” arasında ise insanoğulları yer alır. Kültigin Bengü Taşı'nın doğu cephesinin İlteriş'in kağanlığıyla ilgili satırlarda: “*Üze Türuk Tengrisi, Türuk ıduk yiri subı anca etmiş; Türuk bodun*

yok bolmazun tiyin, bodun bolcun tiyin, Kagnım İlderis Kağanıg ögüm İlbilge Katunung tengri töpüsinte tutup yüğerü kötürmiş erinç.” “Yukarıda Türk Tanrısı, Türk’ün kutlu ülkesini bu biçimde düzene sokmuş. Türk milleti veba olmasın ulus olsun diye İlderis Kağan ve İl Bilge Katun’u halk arasından alıp yükseltmiştir” ifadesine rastlanmaktadır (Ercilasun, 2016, s. 512). Kültigin Bengü Taşı’nın doğu cephesi 11. satırında görüldüğü gibi Kut anlayışı açıkça çelişkilidir. Her şeyden önce Kut anlayışı, eski Türk inanç ve geleneklerinin anlayışıdır. Semavi Tanrı’nın yeryüzündeki temsilcisidir. Hakan Tanrı tarafından görevlendirilmiş ve onun yardımcısı olarak görülmüştür. Bu bağlamda kut ‘un kurban edilmesi, kızın han kadar değerli olduğunun en büyük göstergesidir. Eski Türk devletlerinde hatunlar söz (hatunluk hukuku) hakkına sahibi olup devlet siyasetine yön veren, devlet başkanlığı yapan ve naip olarak devleti yöneten kadınlar olmuştur. Genel olarak hatunlar devlet toplantılarına katılmakla beraber bazen elçileri de kabul ederlerdi (Kafesoğlu, 2015, s. 259).

Çin İmparatoru Kau-tu bulunduğu zor durumdan kurtulmak için Mete’nin Melike makamında bulunan karısından yardım istemek zorunda kalmıştır. Böyle olmasının nedeni ise melikenin kocası üzerinde büyük bir etkiye sahip olmasıdır. Bunun dışında eski Türklerde Melike makamındaki “Türkan”, “Hatun” velayeti ammede (kamu otoritesinde) kağanın ortağıydı. Hükümdar da melikenin fikrine başvurmadan hiçbir işini yürütemezdi (Gökalp, 1971, s. 252).

Oğuz Kağan Destanı’nda kadının yüceliği olağanüstü bir şekilde tarif edilmiştir. Destanda kadının Kök Tanrı tarafından gönderildiği, Türk kadınından dünyaya gelen çocukların alp ve yiğitler olduğu ve onların büyük başarılar elde ettikleri söylenmekle beraber kadının gücü, değeri, önemi, yüceliği, saygınlığı vurgulanmıştır (W. Bang & G.R. Rahmeti, 2015, s. 94).

Yukarıda Türk kaynaklarının ve Türk araştırmacıların Eski Türk toplumunda Türk kadınlarının toplumsal konumu, toplumsal rolleri ve kadın anlayışıyla ilgili olarak hep olumlu ifadeler ve tespitlere rastlarız. Fakat Çin kaynaklarında Hunlar ve Hun erkeklerinin kadınlara yönelik davranışlarının tam tersi olduğuna dair ifadeler mevcuttur. Çinli tarihçi Si maqian¹¹³

¹¹³ Sima Qian (Basitleştirilmiş Çince: 司马迁; Geleneksel Çince: 司馬遷; pinyin: Sīmǎ Qiān; MÖ 145-MÖ 86) eski çağ Çin tarihçisidir. Han Hanedanı’nın Büyük Kâtiplerinin (Tàishǐ Gōng Çince: 太史公) başkanı idi. Antik dönem Çin’in en önemli tarihçisi olarak kabul görmüştür (Knechtges, s.2014, s. 959) .

“Çin Yıllıkları”¹¹⁴ adlı eserinde Hunlarla ilgili faslında şöyle der: “Hunlar fayda gördüğü anda tüm ilkelerinden, töresinden vaz geçerci. Sürülerinin sağlamlarını güçlü insanlar yerci, onlardan artan etleri ise yaşlılar yerci. Sağlam ve güçlü insanlar saygı görürlerdi, yaşlı ve zayıf insanlar aşağılanırdı. Baba ölünce oğul üvey annesiyle, ağabey ölünce erkek kardeş ağabeyinin karısıyla, erkek kardeş ölünce abi kardeşinin karısıyla evlenirdi. Hunlara göre akraba evliliği nesli korumak için önemliydi. Bundan dolayı Hunlarda poligami yani çok eşlilik vardı. Evli bir erkek öldüğünde onunla birlikte onun hizmetçileri ve küçük karısı gömülürdü (Si, s. 392).

Özet olarak Eski Türk kültüründe kadın anlayışını ya da kadının toplumsal konumunu inanç, destan ve mitoloji açısından değerlendirecek olursak, Türk kadınları çok eski çağlardan beri kutsal sayılmıştır. *Kök Tengri* inanışlarına göre kadın, gökten yedi kat yukarıda, *Kök Tengri*’den sonra ikinci sıradadır. Ayrıca, *katun* ve *hakan* göğün ve yerin evlatları olarak kabul edilirmiş ve asla ayrılmazlarmış. *Gökana*, yaşam döngüsünü başlatan *Ak Ana*, doğum ve bereketin sembolü, iyiliği temsil eden ve yaşam ağacının sahibi *Umay*, ateş Tanrıçası *Od Ana*, güzellik Tanrıçası *Ayızıt ve Kızları*, doğum Tanrıçası *Kübey Hatun*, Oğuz Kağan’ın eşleri *Yarsub* ve *Gök-Kal*, kartal Tanrıça *Bürküt Ana*, yer Tanrıçası *Ötügen Ana*, deniz Tanrıçası *Geyik Tanrıça*, yaşam kaynağı *Toprak Ana*, dişi kurdun sembolü *Asena* vb. mitolojilerde kadınlar kutsal sayılmakla beraber âdeta Tanrıçalaştırılmıştır.

Türk mitolojisinin hem inançlarını hem de uygulamalarını sürdüren şamanların kadınlık ve erkeklikle ilişkilendirilen çeşitli semboller kullandıkları görülmektedir. Her iki cinsiyet de taşıma özelliği, mitsel olarak erkek ve kadının ilk yaratılışı, o kozmik zamana geri dönme ve ilk yaratılış anının ilahi gücüne ulaşma arzusu olarak açıklanabilir. Erkek şamanların bile kadınlıkla alakalı vasıflara haiz olmaları kadının kutsallaştırıldığı dönemlerle ilgilidir. Mit temelli destanlarda kadın hem bir ödül hem de kanı kutsallaştıran ilahi bir güç olarak tellaki edilir. Bir toplumu temsil eden destan kahramanı, kendi toplumunun düşmanlarını ve bir diğerinin ordularını yendiğinde düşmanlarından kadınlar onun ödülüdür. Bu kadın genellikle yendiği veya yerine geçtiği kralın karısı veya kızıdır. Bu, kadın kutsallığının var olduğu

¹¹⁴ Shiji veya “Büyük Tarihçinin Kayıtları” (geleneksel Çince: 史記; basitleştirilmiş Çince: 史记; pinyin: Shìjì) MÖ 109 ile MÖ 91 arasında yazılmış tarihî bir eserdir. Sima Qian’ın başyapıtıdır, Sarı İmparator zamanından yazarın kendi zamanına kadar Çin tarihi hakkındadır. Sarı İmparator döneminin geleneksel olarak MÖ 2600 civarında olduğuna inanılıyor ve Sima Qian, bu çalışmada tarihsel olarak tartışmalı sarı imparatoru konu alır. Bu eserin Çin tarihindeki ilk sistematik tarih metni olarak Çin tarihçiliği ve nesir (nesir) üzerinde etkisi olmuş (Yan qi, 2015, s. 3).

savaşçıların, erkek egemen toplumların ve tarım toplumlarının destanlarında görülür (Kaya, 2003, s. 50).

Eski Türklerin sosyal yapısı ve oluşumları hakkında farklı değerlendirmeler vardır. Bunlardan biri de Türklerin ataerkil mi yoksa anaerkil mi olduğu argüman ya da Ziya Gökalp'ın dediği gibi pederî /atasoylu niteliğindeki yapıya sahip mi olduğu görüşüdür. Bazı antropologlar ve tarihçiler eski Türklerin sosyal yapısını “ataerkil” veya erkek egemen olarak tanımlarken, diğerleri yapının “anasoylu” veya kadın egemen olduğunu söylüyor. Antropologlara göre “ataerkil” varsa savaş ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği vardır. Savaş ve şiddet ile ataerki arasında doğru orantılı ilişki söz konusudur. İmparatorluklar, devlet, cihan hâkimiyetleri savaşı kuramaz. Bu tür siyasi yapılar ataerkinin sonucudur (Hasanoğlu, 2017).¹¹⁵ Sylvia Walby'ye göre emek, ev işi, cinsellik, kültür, şiddet ve devlet ataerkil sistemi oluşturan altı temel yapıdır. Bu yapılar arasındaki karşılıklı etkileşim ataerkilliğin değişik biçimlerini üretmiştir (Şenel, 2012, s. 247). Macar L. Rasoni, *Türk Kadın Adları* isimli çalışmada, Eski Türklerden kalan tarihsel kaynaklarda erkek isimlerine oranla kadın isimlerinin bariz bir şekilde az olduğunu, bunun ataerkil toplum yapısından kaynaklandığını iddia eder. Göktürkler döneminde Orta Asya'da bazı çevre topluluklarda anaerkil aile düzeni görülmekle beraber, rastlanan yaygın aile tipi ataerkildir. Göktürk Devleti'nin üzerine kurduğu soy-oymak örgütlenmesi ataerkil aile yapısının temelini oluşturur. Göktürkler devrinde ortaya çıkan ataerkil toplumsal yapılaşmanın gerçek anlamda bir kadın erkek eşitliğinin oluşmasının önünü tıkadığı ileri sürülebilir. Çünkü soyun indiği uruğa göre oluşturulan akrabalık ilişkilerinin karar mekanizmasını belirlemesi neticesinde bireylerin sosyal statüleri dereceleniyordu (Aygün, 1994, s. 59-61). Fakat bu dönemde kadın ve erkeğin sosyal statüleri arasında bariz bir dengesizliğin yaşanmamış olması Göktürklerde tam anlamıyla ataerkil yapının hâkim olduğu görüşünü gölgede bırakır.

Ziya Gökalp'e göre Eski Türk toplumsal yapısı ataerkil ve anaerkil düzen arasında demokratik ve feminist niteliğinde olan bir yapıdadır. Bunun en önemli kanıtı, çocukların kendi isteklerine ve kaderlerine karar verme ve gerçekleştirme hakkına sahip olmaları, kadınların erkeklerin yapabildiği her şeyi yapabilmesi sosyal hayattan dışlanmadıklarının göstergesidir. “Oğus” yani aile Eski Türk toplumsal yapısını oluşturan en küçük toplumsal birimdir. Kan

¹¹⁵ <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/08/11/ataerkil-aile-ve-kadin>, [Erişim, 11.06.2022].

bağını esas alan bu toplumsal birim sanıldığı gibi “geniş aile” niteliğinde olmayıp, küçük aile (çekirdek aile) biçimindeydi. Aileden sonra “aileler birliği” anlamına gelen oyma ve oba diye adlandırılan “uruğ”dur, ondan sonra ise Göktürk yazıtlarında rastladığımız “bodun” olup günümüz Türkçesindeki “ulus” kelimesine denk gelir. Eski Türk toplumunun yapısını oluşturan bu birimlerde kadının rolünün azımsanmayacak kadar önemli olduğunu söyleyebiliriz.

Özet olarak, Eski Türklerde kadınlar tabu olmadığı için erkeklerin her türlü faaliyetine katılmıştır. Türk destanlarında, efsanelerinde, hikâyelerinde, avda, savaşta, ziyafetlerde, dinî, siyasi, insani ve itikat alanlarında erkeklerle birlikte olmuştur. Türk kadınının toplumsal ve siyasal alanda oynadığı rol açısından kadınların erkekleriyle birlikte verdikleri mücadele tüm dünya kadınlarına örnek teşkil etmektedir.

1.5.2 İslamiyet’ten Sonra Kadın

Bir toplumun kültürünün maddi ve manevi unsurlar şeklinde iki boyutu vardır. Manevi unsurlar arasında din özel ve önemli bir yeri tutar. Tarih boyunca dinsiz bir insana rastlama imkânı olmuş olsa da dinsiz bir toplumun olmadığı görülmektedir. Hemen hemen her toplum, din adına ister beşerî ister ilahi kaynaklı bir şeye inanmış ve hayatını buna göre tertiplemiştir. Öncelikle din bir kültürde ortaya çıktığında veya bir kültürle karşılaştığında, onu kendi temel değerlerine göre dönüştürmek ve kendi öğretilerine göre yeniden düzenleme eğilimindedir. Bu insani veya ilahi özellik, hemen hemen her dinin temel vasfıdır. Nasıl din kültürü etkilemeye çalışıyorsa, kültür de dini etkiler. Dinlerin kendine özgü inanç, ibadet ve sosyal boyutları vardır ve bu boyutlar kültürle temas ettiğinde kültür, dini kendi yapısı istikametinde onaylamaya çalışır (Akdoğan, 2012, 437-451). Dolayısıyla din ve kültür arasında bir etkileşim söz konusudur ve din ne sadece o kültürün bir ürünüdür ne de içine gömülü olduğu kültürü tamamen kapsar. Örneğin İslam dini, İslam öncesi kültürü tüm yönleriyle reddetmemiştir. İslam öncesi Arap toplumunun bazı ailevi, ekonomik, geleneksel ve edebî vb. uygulamalarını aynen veya küçük değişikliklerle sürdürerek İslam’ı temel alan yeni bir kültür oluşturmaya çalışmıştır. Aynı şekilde yeni bir dini kabul eden topluluk ve milletler de kültürel bir değişim yaşamıştır. Eski kültürlerinin bazı unsurlarına dinî bir kimlik vererek hayatlarını devam ettirebilirler. Ancak değişik kültürlerin aynı din havzasında buluşması sonucu ortaya çıkan etkileşim ile daha önce hiçbir toplumda aktif olmayan davranış, o dini içselleştiren milletlerin ortak davranışı hâline gelebilmektedir. Sonuç olarak din, var olan kültürel yapı ile kaynaşarak bir bütünlük oluşturur ve insanların günlük yaşamlarına girer (Akkuş & Uçar, 2018, s. 118). Türkler de İslamiyet’le tanıştıktan sonra İslamiyet’ten etkilenmekle beraber, İslamiyet’i de etkilemiştir. Bu

durumu Şahin (2005) şu şekilde ifade eder: Türk Toplumunu Hunlarla başlayan, Gök Türk ve Uygur dönemlerinde büyük gelişme gösteren Türk kültür ve medeniyetinin 10. yüzyılında İslam kültür ve medeniyetiyle tanışmasıyla Türk-İslam medeniyetinin tarihî temelleri atılmıştır (Şahin, 2005, s. 71).

Çalışmanın bu kısmında Türklerin İslamiyet'i kabulünden sonra kadın algısının dönüşümünde ve değişiminde payı olduğu varsayılan İslam kaynaklarında ve Türk-İslam eserlerinde bulunan kadınlarla ilgili ifadelere yer verilecektir. Bu bağlamda, öncelikle Türklerin kadın algısının İslam kaynaklarından etkilendiğine ilişkin varsayımımız temellendirilecektir. Sonrasında İslam dininin temel kaynaklarından olan Kur'an ve hadislerde kadının nasıl konumlandırıldığına değinilecektir.

Kırbaçoğlu (1991, s. 271) ve Kandiyoti'ye (1997, s. 84) göre kadınlar konusunda Müslümanlar arasında genel olarak iki zıt eğilim vardır. Bu eğilimlerin ilki, İslam'ın kadını en üst sıraya koyduğunu, kadın-erkek ayrımı yapmadığını, kadının değerini yükselttiğini, kadına tüm haklarını verdiğini söyleyenlerin savunmacı tavrıdır. Diğeri ise Kur'an'ı ataerkil Arap toplumunun önyargılarını aksettiren ve kadınları ikinci sınıf bir statüye hapseden bir metin olarak görenlerin eleştirel tutumudur (Aktaran: Gürhan, 2011, s. 114). Örneğin Kur'an'ın indirildiği dönemde ilk muhataplar tamamen ataerkil bir aşiret yapısı ile yaşamışlardır. Bununla ilgili olarak Kur'an'ın hitabındaki bazı ifadelerin durumsal ifadeler olduğunu görmek mümkündür (Öztürk, 2016, s. 187). Bunların dışında İslam'ın kadınlara tanıdığı hakların ataerkil toplumlarda uygulanmadığını, Kur'an ve sünnetin kadınlara haklar tanıdığını ancak erkeklerin egemen olduğu toplumsal düzen nedeniyle bu hakların uygulanmadığını savunan bir görüş daha vardır (Ağçoban, 2016, s. 16).

Kur'an-ı Kerim'in kadını nasıl tanımladığının anlamını bulmak için önce filolojiden yola çıkmakta yarar vardır. Nihayetinde Kur'an düşüncesinin temellerini bize dil nakleder. Dil aracılığıyla Kur'an'ın kadının ontolojisiyle ilgili düşüncesini öğrenmek mümkündür. Kur'an'da kadın için kullanılan sözcüklerin başında '*nisa*' sözcüğü gelir. Genellikle çoğul formda kullanılır ve isim formunda '*nisa*' kelimesi herhangi bir yaş kategorisine dikkat çekmeden sadece cins olarak kadını ifade eder. *Nisa* kelimesinin kök harfleri 'n-s-e' üç harften oluşur. Arapçada bir kelimenin mana alanını, etimolojik manasını, kök anlamını, dahası o kelimenin Arapçada ya da Kur'an düşüncesinde hangi merkezi kavramlarla birlikte anıldığını bulmak için o kelimeyi oluşturan harflerin birleşmelerinin manalarına bakmak gerekir. Örneğin, üç harfin birleşmesi altı kelime eder. Dolayısıyla insan kelimesinin kökü olan 'ins' ile '*nisa*'

kelimesinin kökü olan “n-s-e” aynı anlam alanında ve kategorisinde yer alır. Öncelikle Kur’an’ın ontolojik tasavvuru hakkında şu sonuç çıkabilir; Kur’an, insana verdiği adı kadına da verir. Yani, kadını doğrudan insan olarak adlandırır. Filolojik olan bu kuraldan yola çıkarak Kur’an’da kadına varoluşsal açıdan erkekten ayrı bir anlam yüklenmediği sonucu çıkar. Kısacası, Kur’an düşüncesinde cinsiyet çok belirgin bir şekilde vurgulanmaz (İslamoğlu, 2014)¹¹⁶ vurgulanan ise ünsiyettir (Düzgün, 2016).¹¹⁷

Kur’an’da kadınla ilgili toplam 213 ayet vardır.¹¹⁸ Kur’an’da hem yaratılış hem de hak ve sorumluluklar bakımından erkeklerle eşit bir kadın portresi çizilir. Kadın, Allah’a kullukta erkekle eşittir; dinî hak ve sorumluluklar aynı düzeydedir (Âl-i İmrân 3/195; et-Tevbe 9/71). Hz. Peygamber’in kadınlara özgü söz ve uygulamaları Kur’an’ın çizdiği bu çerçeveye tam uyumludur. Onun şahsında kadınlar her zaman işleriyle ilgilenen, eşleriyle olan geçimsizlik ve uyuşmazlıklarında arabuluculuk yapan, haklarını muhafaza eden, erkeklere eşlerine iyi davranmalarını tavsiye eden, kendi hayatlarıyla örnek olan bir dost ve hami bulmuşlardır. Mülûman toplumlarındaki uygulamaların daima yukarıda zikredilen esaslara göre şekillendiğini söylemek mümkün değildir. Kimi zaman aileye ilişkin yerleşik ataerkil anlayışlar ve bu anlayışlar doğrultusunda kadın haklarını kısıtlayan düşünceler, ayet ve hadis yorumlarına dayandırılmaya çalışılmış, bazen de hadisler şerh edilerek bu yorumlara uygun zemin hazırlanmıştır (Harman, 2001, s. 87).

Söz konusu gerilemenin bazı örneklerine dinî ve sosyal alanlarda rastlamak mümkündür. Hz. Peygamber döneminde Mescid-i Nebvî’de kadınların aktif bir dinî hayata sahip olduklarından söz edilebilir. Sahabe kadınlarının hem günlük namazlara hem de Cuma ve Bayram namazlarına katıldıkları bilinmektedir. Resûl-i Ekrem’in bu katılımı teşvik ettiği, hatta mazeretleri nedeniyle namaz kılamayanların bayram namazlarında cemaatin arkasında durmalarını ve tekbirlere katılmalarını istediği kaydedilmiştir (Aktaran: Harman, 1999, s. 87).¹¹⁹

Bilindiği gibi Kur’an ilk indiği dönemde kadınlarla ilgili çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Bunun sonucunda kadınlar tarih boyunca mahrum bırakıldıkları birçok hakka sahip

¹¹⁶ <http://www.enfal.de/dus6.htm> [Erişim: 9 Ocak 2022].

¹¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=2YUDTWhQy1c> [Erişim: 9 Ocak 2022].

¹¹⁸ <https://www.Kur'anvemeali.com/>, [Erişim: 11 Ocak 2022].

¹¹⁹ Buhârî, “İdeyn”, 15; Müslim, “Şalâtü’l-İdeyn”, 1,

olabilmişlerdir. Ancak İslam'ın ruhuna aykırı kadınlarla ilgili birçok görüşün ve eğilimin daha sonraki dönemlerde meydana geldiği de bir gerçektir. Özellikle geleneksel Kur'an tefsirlerinin kadınlara yönelik yaklaşımları ve hadis literatüründe bulunan kadınların aleyhine hadisler Müslüman toplumların zihinsel yapısını da şekillendirmiş ve bunun sonucunda Kur'an'ın özü, genel ilkeleri ve bütünlüğü ile çelişen kadın karşıtı görüş ve anlamların varlığı ortaya çıkmıştır. (Gürhan, 2011, s. 114).

Kadını kısıtlayarak onu erkeğe bağımlı varlık hâline getiren, kadının en önemli görevinin erkeği mutlu etmek olduğu, kadının erkeğe göre ikinci sınıf insan olarak görülmesi, erkeği yoldan çıkarma potansiyeli olan varlık olarak telakki edilmesi, “fitnenin kaynağı” olan kadının erkek tarafından kontrol edilmesi gibi kadınla ilgili olumsuz durumların Türklerin kadın algısına ve davranışlarına yansımaları nasıl izah edilir? Kadınla ilgili bu olumsuz düşüncelerin kaynağı nelerdir? Bu soruların yanıtları Türklerin kadın algısını anlama bakımından önem arz eder. Kadınla ilgili olumsuz algı ve düşüncelerin Türkler tarafından benimsenmesinde Kur'an ve doğru olarak betimlenen hadisler de olmamasına rağmen “İslam'a” dâhil edilen bu görüşlerin önemli yeri vardır. Bu görüşlerin kaynağının İsrailiyat ve Mesihhiyat olduğu söylenmektedir (Taslaman, 2019, s. 11).

Yahudi ve Hristiyan kültüründe Havva'nın Hz. Adem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu inancı önemli yer tutar. Yeni Ahit'te bu şu şekilde ifade edilir:

8-Çünkü erkek kadından değil, kadın erkekten yaratıldı.

9-Erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratıldı (Yeni Ahit, Korintliler, 11: 8-9)

Tevrat'ta Tekvin sifrinin (kitap) birinci bölümünde kadının yaratılışı, kadının toplumsal konumları ve halleri, aile düzeniyle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: Tanrı erleri yerden, hatunları erden yarattı, bu şekilde erkeklerin dertleri yerde, kadınların dertleri tamamen erkeklerde oldu. Yerlerin bütün zorlukları erler üzerine yüklenirken, ailenin bütün dertleri kadının omuzuna düştü. Bu nedenle kadınlar erkeklere bağlanmak için annelerini ve atalarını terk etti. Kadın aile ihtiyaçlarına erkekten önce sa'y eder oldu. Kadınların hayatları erler ve çocuklara hasredildi. Bir kadın ve bir erkek hayat ağacına çıkıp buluşma meyvesini birlikte yemedikçe, cennetin sarayında ıssız yataklarında kalacaklardır. Buluşma semerelerini yedikten

sonra aile görevlerini ve çocukların zorluklarını üstlenmek için yalnızlık cennetlerinden sürülüp yeryüzüne, aile kalabalıkları arasına inmeye mahkûm olurlar¹²⁰.

Kur'an'da erkek ve kadının aynı özden (nefsi vahide) yaratıldığı belirtilir. Bu Kur'an'ın Nisa suresinde şu şekilde geçer: “Ey insanlar! Sizi tek nefisten (nefsi vahide) yaratan, ondan eşini (zevc) yaratan ve her ikisinden çok sayıda erkekler ve kadınlar türetip yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının.” Bayraktar’a (2011) göre bu ayette yaratılışı tanımlarken cinsiyet terimleri kullanılmaz. Cinsiyeti ifade eden herhangi bir kavram yoktur. Ancak burada asıl dikkat çeken, ilk yaratılanın bir “nefs” olmasıdır. İnsanın yaratılışı anlatılırken "önce bir nefis yaratılmıştır" denilir. Nefs sadece insanlar için kullanılan bir terimdir. Şüphesiz bu noktada nefis, öz veya nefis denilen bir manadadır. İnsanın bir can/nefs olarak ve o nefsten bir başkasıyla birlikte yaratıldığı ve Allah'ın bu varlıkların her ikisine de nefesinden, ruhundan üfleyerek onları var ettiği ve bu ikisinin erkek ve kadın olan insan olduğu belirtilmektedir.¹²¹ Üstelik Kur'an'da Havva'nın Âdem'den yaratıldığına dair iddia olmamakla beraber, “Havva” ismi bile geçmemektedir. Tevrat'ta, insandan alınma manasında Nisa adı ile isimlendirilen ilk kadın, Kur'an'da ‘Âdem’in eşi’ nitelemesiyle zikredilmekte, hadis metinlerinde ise Havva adıyla anılmaktadır. “Havva” inancın Yahudi ve Hristiyan kaynaklarından İslam’a geçmesinde aşağıdakilere benzer hadisler ve tefsir vesile olduğu söylenir: “Kadınlara iyi davranın, çünkü kadınlar kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en kavisli kısmı üst taraftır. Düzeltmeye çalışırsan kırarsın, kendi hâline bırakırsan her zaman eğilir. Bu yüzden kadınlara karşı nazik olun” (Buhari, s. 80, Tirmizi, s. 59, 60, 65, İbn Mace, s. 77, Darimi, s. 35, Ahmed b. Hanbel, s. 321- 494).¹²²

İbn-i Abbas şöyle der: “Allah Havva’yı, Âdem’in kaburga kemiğinden yarattı” (Firuzabadi, s. 485). İmam-ı Taberi: “Yani bu tek nefisten onun eşi olan Havva’yı yarattı. Muhakkak ki Havva’yı onun kaburga kemiğinden yaratmıştır” (Taberi, 1422/2001, s. 478). Tuksal’a (2012) göre ilk erkek ve ilk kadının yaratılışının gözlem alanımızın dışında olması nedeniyle bu yaratılışı nakleden ayet ve hadislerde geçen “min nefsin vahide” ‘tek nefisten’ lafzı ise, insanlık türü veya insanlık özü yerine, Hz. Âdem’in bedeni olarak anlaşılmıştır.

¹²⁰ Tekvin 1-3. <https://incil.info/KM/kitap/Tekvin/2>. [Erişim: 15 Ocak 2022].

¹²¹ <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1427>, [Erişim: 15 Ocak 2022].

¹²² <https://www.hadiskitaplari.com/riyazus-salihin/riyazus-salihin-275-nolu-hadis>, [Erişim: 15 Ocak 2022].

Aslında kullanılan kelime aynı olsa da yüklenen anlam farklıdır. Çünkü düşüncelerini, dillerini ve dünya görüşlerini belirleyen ataerkil yapı ve bu yapının kararlarını etkileyen kalıp yargıların tüm kültürlerde önemli yeri vardır. Kur'an'da ilk muhatap neslin ataerkil örf ve âdetleri yansıtan, bazen onu reddeden, çoğu zaman ise uygun hudutlar içine çekmeye çalışan bir tutumun sergilendiği çok açık bir gerçektir. Bundan ilham alan müfessirlerin bu tarzdaki yorumu benimsemekte bir sakınca görmemeleri şaşırtıcı değildir.

Daha sonraki dönemlerde Kur'an tefsircilerinin tefsirleri kadınlar için durumu daha da dezavantajlı duruma getirmiş ve kadınların erkeklerin kaburga kemiğinden yaratıldıkları için erkeğe çok düşkün oldukları ve kadınların alıkonulması veya sıkı gözetim altında tutulması gerektiği sonucuna varılmıştır (Öztürk, 2012, s. 82). Tefsircilerin yorumları Tevrat'taki kadınla ilgili ifadelerle benzerlik göstermekle beraber bu yorum üslubu şüphesiz kadının ikinci sınıf ontolojik bir varlığa haiz olduğu fikrini beslemiş ve kadının toplumsal hayatta görünmez olmasına yol açan dinamiklerden biri olmuştur (Berber, 2020, s. 47).

İbn Kesir tefsirinde bununla ilgili şu ifadelere rastlanır: “*Âdem cennete yerleştirildi. Kendisi ile teselli olacağı bir eşi olmaksızın yalnız başına bir süre gezinir. Bir ara uykuya dalıp uyanınca başucunda, kendi türünden bir canlı görür. Sen kimsin? diye sorar ve “bir kadın” yanıtını alır. Daha sonra, kadına yaratılış nedenini sorar. Kadın “Benimle teselli bulman için yaratıldım” der. Bu arada, yanlarına gelen melekler, kadının kim olduğunu sorarlar. Hz. Âdem, onun “Havva” olduğunu ve canlı bir şeyden yaratıldığı için, kadına bu adı verdiğini söyler*” (İbn Kesir, 1420/2017, s. 54).

Kadının “Kaburga Kemiği Gibi” olması aslında kadının ontolojisi yani kadının varlığıyla ilgilidir. Başka bir deyişle kadının ne olduğuyla ilgili konudur. Kadının varlık ve ne olduğu insanın kadın algısını ve telakkisini belirleyen ve biçimlendiren can alıcı konudur. Dolayısıyla kadının “Kaburga Kemiği Gibi” olması da Müslümanların kadın algısını ve telakkisini biçimlendiren en önemli konudur. Kadının bu varlık telakkisi ve algısı doğal olarak şunları beraberinde getirebilir: kadın düzeltilemez eğrilik vasfına sahiptir, kadını düzeltmek ve onu manevi açıdan ıslah etmeye kalkmak boşunadır. Kadın yapısındaki eğrilik ahlaki açıdan sorun içeren bir alanın olduğuna işaret eder. Kadının “kaburga kemiği gibi” olması kadınlardan ziyade erkekler dünyası için anlamlıdır.

“*Kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı*” inancı Kur'an'da yer almamaktadır. Aynı zamanda Kur'an'da kadının erkek için yaratıldığını ifade eden tek bir ayete rastlanmamaktadır. Bu inancın İsrailiyat'tan İslam'a geçtiği söylenir. Kur'an'ın Zariyat

sureesinde insanların Allah’a kulluk etmek için yaratıldığı söylenir: “*İnsanları ve cinleri sadece bana kulluk (yeabudun) etsinler diye yarattım*” (Zariyat-56).¹²³ İlk Günah’tan kadının sorumlu tutulması ve bir cinsin işlediği günahın sonraki nesillere miras olarak aktarılmasıyla ilgili hadis, Buhari ve Müslim’de karşımıza çıkar: “*Havva olmasaydı kadın cinsi, kocasına ilelebet ihanet etmezdi*” (Buhari, 1422/2001, s. 25; Müslim, 1412/1991, s. 62-63). Aksine Kur’an’da Şeytan’ın Âdem’i ve eşini beraber kandırdığı belirtilir: “*Bunun üzerine Şeytan onların ayaklarını kaydırды da onları içinde bulundukları yerden çıkardı. Biz de şöyle buyurduk: “Bir kısmınız bir kısmınıza düşman olarak aşağıya inin. Belli bir süreye kadar yeryüzünde sizin için bir bekleme yeri, bir yararlanma imkânı olacaktır*” (Bakara-36).¹²⁴ İsrailiyat ve Mesihhiyat’taki açıklamaların tesiriyle bazı Müslüman âlimler Kur’an’da belirtilmeyen bu yaklaşımı benimsemiş, kadını insanoğlunun cennetten kovulmasına neden olmakla suçlamış ve kadınları “*kadın saptırıcılığından*” muhafaza etmek için kadınların erkeklerin kontrolü altına girmesini uygun görmüştür (Taslaman, 2018, s. 22). Kur’an’da insanlara cinsiyetlerine göre değil, takvalarına göre değer verilmektedir. Kur’an’da anlatılan cennetten kovulma ve ilk günah hikâyesi, klasik tefsir eserlerinde de kadınları Şeytanla iş birliği yapmakla suçlayan ifadeler ve deyimlerle yorumlanmıştır. Kadının ontolojik kötülüğü, Âdem’i yasak ağaca yaklaştırmış ve cennetten kovulmasına neden olmuştur. Müfessir Süddî’nin (ö. 750) yorumuna göre Şeytan yılan kılığına bürünerek cennete girerek Havva’yı kandırmış ve Havva Âdem’i saptırmıştır. Böylece Havva’nın ayartması sonucunda Âdem yasağı çiğnemiştir (Berber, 2020, s. 48).

Ancak hem yaratılışla ilgili ayetler hem tek nefisten yaratılışı vurgulayan ayetler hem de kadın ve erkeğin birbirinin velisi olduğuna inanılan ayetler, Kur’an’da kadının ontolojik varlığına dair ciddi ipuçları içermektedir. Bütün bu ayetler ve Kur’an’ın genel yapısı dikkate alındığında, varlık konusunda kadın ve erkek eşittir. Kur’an’da kadınların Allah nezdinde erkeklerden veya kullukta Allah’tan daha aşağıda olduklarına dair hiçbir şey söylenmez. Aksine Kur’an, üstünlüğün ancak takva ile olduğunu sürekli vurgular (Berber, 2020, s. 53).

Kur’an’da kadının hayata aktif katılımı konusunda en ufak bir kısıtlama yoktur. İslam tarihinin ilk biyografik eserlerinden İbn Sa’d’ın (777-845) *Kitabü’t-Tabakatü’l Kebir* adlı eserinde, ilk devirde Müslüman kadınların sosyal hayatta aktif oldukları, eğitim gördükleri,

¹²³ <https://Kur'an-ikerim.org/search/node/Zariyat?page=1>, [Erişim: 19 Ocak 2022].

¹²⁴ <https://Kur'an-ikerim.org/bakara-36-ve-38-ayetleri-hz-adem-ile-hz-havvanin-cennetten-cikarildiklarinda-yanlarinda-baska> [Erişim: 19 Ocak 2022].

kendi devrinde mevcut birçok işte çalıştıkları ve erkeklerle hareket ettiklerine dair pek çok bilgi ve hadisin olduğuna rastlanmaktadır (İbn Sa'd, 1410/2020, s. 143). Ancak İslam'ın kısa zamanda çok geniş sahaya yayılması sonucunda, Kur'an'ı reformlar İslam dinine dâhil olan farklı kültürlerin gelenekleriyle etkileşime girmiş ve bu etkileşim ile yeni kültürler oluşmuştur. Oluşan yeni kültürel yapıların kadınların durumunu olumsuzlayan uygulamalar barındırması kadınların elde ettikleri haklarından mahrum kalmalarında etken olmuştur (Esposito, 1982, s. 106). Toplumun bazı eski geleneklerine dönmesiyle kadınlara verilen hakların çoğu silinmiş, İslam öncesi cahiliye döneminin geleneklerine ilave olarak, yeni fethedilen yörelerin kadın düşmanı kültürleri de (Bizans ve Sasani kültürleri gibi) artık "İslam" adı altında etkili olmaya başlamıştır (Mejia, 2007, s. 3)¹²⁵. Esposito'ya (1982, s. 99) göre "Kadın düşmanlığı gelenekleri İslam kültürüne sızıp kural olarak benimsenmiş ve zamanla İslam ile özdeşleşmişlerdir. Sonuçta bunlar değişmez hükümler hâline geldiler." (Aktaran: Taslaman, 2019, s. 40). Abdullah bin Ömer'den rivayet edildiği belirtilen Buhari'deki şu hadis, sonraki dönemde kadınların haklarından nasıl mahrum bırakıldığını anlamamız açısından önemlidir: "*Peygamber devrinde hakkımızda ayet iner korkusuyla kadınlarımıza elimizi ve dilimizi uzatmaktan çekinirdik. Peygamber vefat edince, dilimizi ve ellerimizi onlara uzatmaya başladık.*"¹²⁶

Selçuklu döneminin etkili İslam düşünürlerinden İmam Gazali'nin (1058-1111) kadınlarla ilgili düşüncelerinin o dönemde ve sonraki devirlerde Müslümanların kadınla ilgili algısında etkili olduğunu söyleyebiliriz. Gazali kadının tamamen erkeğin buyruğu altında olduğunu (Gazali, 2016, s. 147-148) ve erkeğin kadına hükmetmesi gerektiğini ifade ederek, kadının "tahrip edici gücünü" kısıtlamanın toplum açısından hayati önem arz edeceğini ve erkeklerin toplumsal ve dinî görevlerini ifa ettirmelerini engellediklerinden dolayı, kadınların dizginlenmeleri gerektiğini savunmuştur (Öztürk, 2018)¹²⁷. Gazali, *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı ünlü yapıtında Müslüman kadının vazifelerini şöyle açıklar: "*Evinde oturmalıdır. İpin ucunu bırakmamalıdır. Çok fazla girip çıkmamalı. Komşularıyla daha az konuşmalı. Ama gerektiğinde onlara gitmeli. Kocasını evde olmadığında iffetini ve malını korumalıdır. Bütün işlerinde kocasını mutlu etmeyi düşünmelidir. Kocasına, kendine ve malına ihanet etmemelidir. Evini ancak onun izniyle terk etmelidir. İzniyle ayrılırsa güzelliğini yırtık pırtık bir kıyafetle*

¹²⁵ https://philpapers.org/rec/MELG_M, [Erişim: 19 Ocak 2022].

¹²⁶ <http://www.islamilimleri.com/Ktphn/Kitablar/05/001/Turkce/Kitab.htm>. [Erişim: 23 Ocak 2022].

¹²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=5ORqLYZkRIU>, [Erişim: 23 Ocak 2022].

saklamalıdır. Çarşı ve çarşılarından geçmek yerine تنها yolları tercih etmelidir. Yabancı, sesini duyurmaktan veya kendisini bir yabancıya tanıtmaktan kaçınmalıdır. İhtiyaçlarını karşılamak için kocasının arkadaşına kendini tanıtmamalıdır. Kendini tanıyan veya tanıdığını zannettiği birine kendini tanıtmayacak şekilde davranmalıdır. Durumunu iyileştirmeye çalışmalı ve ev işlerini düzene sokmalıdır. Namazına ve orucuna odaklanmalıdır. Kocasının kapıya gelen bir arkadaşını izin istediğinde, kocası hazır değilse kapıda kim olduğunu dahi sormamalı ve onlarla sohbet etmemelidir. Bütün bunları kendisi ve kocasının onuru için yapmalıdır” (Gazali, 2016, s. 171). Bunun dışında Gazali’ye (2016, s.180) göre kadın yaratılışından gelen noksanlardan dolayı yargıç olamayacaktır. Fakat Kaplan (2018)¹²⁸ Gazali’nin İslam akidesi, düşüncesi ve siyasi formasyonun oluşması ve ehli-sünnet omurganın şekillenmesinde büyük rol oynadığını, onun kadınları aşağılamak, itibarsızlaştırmak, onların ayaklar altına alınması ya da sakınılması gereken varlık olarak değil aksine yücelterek baş tacı edilmesi gereken varlık olduğunu takdim ettiğini, dolayısıyla Gazali’nin kadınla ilgili görüşlerine ataerkil ve cinsiyet ayrımcılığı gibi Batı ve Modernizm’e ait kavramlar açısından bakmanın yanlış olduğunu vurgular.

Büyük Selçuklu Devleti’nin veziri ve Siyasetname adlı eserin yazarı olan meşhur devlet erbabı ve siyaset bilimci Nizamülmülk (1018-1092) kadınlar için şu ifadeleri kullanır: “Çünkü onlar peçelidir ve tam zekâdan mahrumdur” (Nizamülmülk, 2015, s. 194-198).

15. yüzyılda bile Anadolu’daki Türk kadınlarının, sadece göçebelerin değil şehirlerdeki kadınların da erkeklerden kaçmadığı, misafir ağırladığı, ayrılırken onları uğurladığı, hediyeler verdiğine dair kayıtlar vardır (Taslaman, 2019, s. 43).

12. yüzyılda yaşayan Hanbeli mezhebinin etkili isimlerinden İbnü’l Cevzi (1126-1200) kaleme aldığı *Ahkâm al-Nisa* adlı eserinde kadınların mümkün olduğunca evden dışarı çıkmamaları, zorunda kalırsa kocalarından izin alarak eski ve kötü kıyafetlerini giyinmelerini, en boş sokaklardan yürümelerini ve kalabalık mekânlara yaklaşmamalarını, seslerini erkeklere duyurmamaya özen göstermeleri gerektiğini, kadın evden çıktığı andan itibaren Şeytan’ın ona eşlik etmeye başlayacağını söyler (Afsaruddin, 2007, s. 160). Kur’an’la alakası olmayan ve hatta çelişkili olan bu rivayetler maalesef bazı kimseler tarafından “İslam” olarak algılanmış ve Peygamberimiz döneminde aktif olan kadınlar evlerine kapatılmıştır.

¹²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=5ORqLYZkRIU>, [Erişim: 27 Ocak 2022].

Kur'an dışı birçok inancın zamanla İslam dinine geçmesi ve kutsallaştırılması, kadının toplumdaki statüsünü ve kadın algısını olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden biri olmuştur. “Tehlikeli” ve “günah işlemeye meyilli” kabul edilen kadınlar, “Şeytan’ın insan nefesine açılan kapısı” olarak tanımlanarak Şeytanlaştırılmıştır. Bu konuya şu hadis örnek olabilir: *Peygamberimiz bir mecliste insanlarla sohbet ederken güzel bir kadın görür (başka bir rivayette bu kadını yolda görmüş) bunu üzerine hemen evine gider ve eşi Zeyneb ile beraber olur. Sonra meclise geri döner ve “Kadın Şeytan’ın suretinde gelir ve onun suretinde gider. Biriniz bir kadın görürse karısına gitsin. Bu onun içindekini çıkarır”* (Müslim, 1412, s. 9; Ebu Davud, s. 44; Tirmizi, 1975/1395, s. 9).¹²⁹ Bu yaklaşımın aksine Kur'an Nahl (97)¹³⁰ ve Yusuf (57)¹³¹ surelerinde hiç kimseyi cinsiyetine bağlı olarak Şeytanla iş birliği içinde tanımlamaz.

Kadınların evde oturmaları, yazı öğrenmemeleri, kamusal alana katılmamaları gerektiğine dair şu hadis dikkat çekidir: *Kadınları belirgin yerlere oturtmayınız, yazıyı öğretmeyiniz, dikiş ve Sure-i Nur’u iyi öğretiniz.”* (Taberani, 1995, s. 34).

“Kadınlar Peygamberimize gelerek şöyle dediler: “Ey Allah’ın Resülü! Erkekler, Bütün sevabı Allah yolunda cihat ederek aldılar (bize hiçbir şey bırakmadılar). Allah yolunda mücahitlerin amellerine yetişmek için ne yapmalıyız?” Peygamberimiz onların sorularına şöyle yanıt verdi: “Sizden kim evinde kalırsa, bu Allah yolunda cihad edenlerin amellerine (sevabına) yetişir” (Bezzar, 1409/1988, s. 339).

Bunların aksine Kur'an, Zümer (9)¹³² ve Fatır (28)¹³³ surelerinde bilenler ile bilmeyenleri aynı kefiye koymayarak bilenleri bilmeyenlere daha üst seviyede tutar. Fakat Buhari’de geçen bir hadiste kadınların yönetici olamayacağı aktarılır: *“İşlerini kadına havale eden bir topluluk gelişemez”* (Buhari, 1422/2001, 84, Tirmizi, s. 75). *“İşiniz kadınlara bırakılırsa, sizin için yerin altı üstünden daha hayırlıdır”* (Tirmizi, 1975, s. 78).

Kadınların erkekler gibi cemaatle namaz kılmaları, namaz için camiye gitmeleri, Cuma namazına katılmalarından ziyade onlar için en hayırlı yerin evlerinin içi olduğu, kadınların ibâdetlerini evlerinde ifa etmelerinin daha hayırlı olduğuna dair şöyle hadisler vardır: *“Kadının*

¹²⁹ <http://www.islamilimleri.com/Ktphn/Kitablar/05/003/Turkce/Kitab.htm>, [Erişim: 4 Şubat 2022].

¹³⁰ <https://Kur'an-ikerim.org/181-ders-nahl-suresi-97-111-vahiy-ve-hayat>, [Erişim: 4 Şubat 2022].

¹³¹ <https://Kur'an-ikerim.org/155-ders-yusuf-suresi-43-57-zindandan-saltanata>, [Erişim: 6 Şubat 2022].

¹³² <https://Kur'an-ikerim.org/zumer-suresi-1-9-putlarin-dostlari>, [Erişim: 7 Şubat 2022].

¹³³ <https://Kur'an-ikerim.org/fatir-suresi-27-37-kitabin-varisleri>, [Erişim: 11 Şubat 2022].

evinin avlusunda kıldığı namaz, camide kıldığı namazdan daha faziletlidir. Evde kıldığı namaz, avluda kıldığı namazdan daha faziletlidir. Evinde kıldığı namaz, evinin dışında kıldığı namazdan daha faziletlidir” (Ebu Davud, s. 54).

“Kadın, erkeğin namusu ve iffetidir. Evini terk ettiğinde Şeytan ona yaklaşır. Kadının Allah’a en yakın olduğu yer evidir” (İbn Huzeyme, 2019, s. 189).

Kur’an’da kadınlar için erkekler, erkekler için de kadınlar “fitne” yani bir imtihan aracı olabileceği vurgulanırken, hadis kitaplarında kadınlar için kullanılan “fitne” ifadesi bir imtihan aracı olmaktan ziyade bir baş belası gibi takdim edilmiş ve kadın dünya hayatında sakınılması gereken en büyük bela olarak sunulmuştur. *“Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne nedeni bırakmadım”* (Buhari, s.18; Müslim, s. 97; Tirmizi, s. 31).

Kız çocukların idrarının erkek çocuklarınkinden daha pis olduğu da ilgili hadis mevcuttur: *“Kızın idrarını temizlemek için yıkamak gerekir, oğlanın idrarını temizlemek için su serpmek yeterlidir”* (Abdurrezzak, 1403, s. 114). Kadınların ne yaparlarsa yapsınlar kocalarının haklarını ödeyemeyecekleriyle ilgili hadislerde şöyle denir: *“Kocasının ayağından başında saçlarının ayrıldığı yerine dek irin ve iltihapla kirlenirse, kadın ona dönüp diliyle onu yalarsa, onun hakkını ödeyemez”* (Hanbel, s. 64-65). *“Cüzzam hastalığının onun etini deştğini, iki burun deliğini yırttığını, bu iki burun deliğinden kan ve irin aktığını görsen, sonra onun hakkını ödemek için ağzınla o iki burun deliğinden akanları yalayıp yesen, ilelebet onun hakkını ödeyemezsin”* (Taberani, s. 259).

Şu hadiste kocasını razı etmeden vefat eden kadının cennete giremeyeceği söylenir: *“Kocasını kendisinden razı iken ölen her (Müslüman) kadın cennete gider”* (Tirmizi, s. 10; İbn Mace, s. 4). Meğerse Kur’an’ın Bakara suresinin 207.ayetinde¹³⁴ bir Müslümanın cennete girmesi için Allah’ın razı olmasının yeterli olacağı belirtilir. Fussilet suresinin 37. ayetinde¹³⁵ Müslümanların sadece Allah’a secde ederek kendisine kulluk etmeleri gerektiği vurgulanmasına rağmen, şu hadiste bunun tam tersi anlatılır: *“İnsanın insana secde etmesini emredecek olsaydım, kadının kocasına secde etmesini emretmiş olurdum”* (Tirmizi, s.10; Ebu Davud, s. 41; İbn Mace, s. 4).

¹³⁴ <https://Kur'an-ikerim.org/bakara-suresi-207-muminler-ve-kafirler>, [Erişim: 17 Şubat 2022].

¹³⁵ <https://Kur'an-ikerim.org/fussilet-suresi-37aziz-kitab>, [Erişim: 17 Şubat 2022].

Şu hadiste kadınlar “uğursuzluk” ile ilişkilendirilir: *Uğursuzluk üç şeydedir: Kadında, evde ve atta*” (Buhari, s.47, Müslim, s. 115; Tirmizi, s. 58; İbn Mace, s.55). Fakat bunu duyan Hz. Aşye çok sinirlenerek itiraz etmiş ve Hz. Peygamberin böyle bir şey demediğini söylemiştir (Zerkeşi, 1970, s. 76).

Kadınların hem dinlerinin hem de akıllarının eksik olduğu, kocalarına nankör olduklarından ve lanet ettiklerinden cehennemin çoğunun kadınlardan teşekkül ettiğine dair şöyle bir hadis mevcuttur: “*Resûlullah bir bayram namazında kadınların yanına geçerek dedi ki: "Ey kadın topluluğu! sadaka veriniz çünkü siz cehennem ehlinin çoğunu teşkil etmektesiniz."* Bunun üzerine kadınlardan biri, “*Niye oluyor bu yâ Resûlallah?*” dedi. Peygamber (s.a.v.): “*Sizin sövmeniz ve kocalarınızın iyiliklerine nankörlük etmenizden dolayı*” buyurdu (Buhari, s. 6; Müslim, s.132). Hz. Peygamber şöyle devam etti: “*Aklı başında ve görüşü sağlam bir erkeği yenebilen, akli ve dini noksan sizden başka varlığa şahit olmadım*” Oradakilerinden bir kadın: “*Kadının aklının ve dininin noksanlığı ne demektir*” diye sorduğunda, Hz. Peygamber de “*sizden iki kadının tanıklığı bir erkeğinkine eşittir. Dininizin eksikliğine gelince o da hayızlı olmaktadır. Sizden biriniz hayızlıyken 3-4 gün oturur, namaz kılamaz*” dedi (Tirmizi, s. 6; Müslim, s. 132). Meğerse Kur’an’ın Bakara suresinin 81. ayetinde¹³⁶ ve Zümer suresinin 60. ayetinde¹³⁷ cehennem ile ilgili ayetler herhangi bir cinse yönelik olmaktan ziyade, dünyada yapılan zulümlere yöneliktir.

Kadın bir hadiste eşek ve siyah köpek ile beraber namazı bozabilecek unsur olarak işaret edilmiştir: “*Sizden biriniz namaza kalktığı zaman, önünde deve semerinin arkası kadar bir şey bulunursa, o kendisini sütireler. Önünde semerin arka kaşı kadar bir şey yoksa bunun namazını eşek, kadın ve siyah köpek bozar*” (Buhari, s.103, 106; Müslim, s.265; Ebu Davud, s.110; Tirmizi, s. 253; Nesai, s. 7).

Evlilik müessesesi fıkıhçılar tarafından genellikle "satış sözleşmesi" benzetmesiyle tanımlanmış ve bu sözleşmede kadın satılan mal, bu malın sahibi de erkek olarak tasvir edilmiştir (Taslaman, 2019, s. 84). 13. asırda yaşamış olan Muhakkık al-Hilli, evliliği şu şekilde tanımlamıştır: “*Evlilik vajina egemenliği olan bir sözleşmedir*” (Taslaman, 2019, s. 85). Aslında bu yaklaşım kadına cinsel obje muamelesi yapılmasını içerir. Gazali *Adab al-Nikâh* adlı

¹³⁶ <https://Kur'an-ikerim.org/bakara-suresi-81israilogullarinin-bazi-halleri>, [Erişim: 20 Şubat 2022].

¹³⁷ <https://Kur'an-ikerim.org/zumer-suresi60-allahin-buyuklugu>, [Erişim: 21 Şubat 2022].

eserinde “Kocanın Hakları” adı bölümünde şöyle der: “Evliliğin, kadının kocasına köle olduğu bir tür kölelik olduğunu söylemek yeterlidir. Kocasının günah olmayan her isteğine uymakla yükümlüdür” (Gazali, 2016, s. 89). Oysa Kur’an’ın Rum suresinin 21¹³⁸ ve Bakara suresinin 187. ayetlerinde¹³⁹ tarif edilen evlilikte, eşlerin arasında sevgi ve rahmetin varlığından söz edilmekle beraber, bir cins diğ erinin kölesi olarak tanımlanmamaktadır.

Kadınların kocalarından izin almadan sokağa çıkamamasıyla ilgili İmam Gazali meşhur ve etkili eseri *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*’de şu hadisi aktarır: “Adamın biri dışarı çıkarken hanımına evinin üst katından aşağıya inmemesini söyleyerek uyarır. Alt katta kalan babası hastalandı. Kadın, babasına hizmet etmek için aşağı inmek istedi. Bu sebeple durumu Resulullah’a haber göndererek takdim etti. Allah Resulü: “Kocana itaat et” buyurdu. Kadının babası vefat etti. Kadın yine babasının cenazesine katılmak için Resulullah’tan izin istedi. Allah Resulü yine “Kocana itaat et” buyurdu. Sonra kadına şu haberi gönderdi: “Allah babanı efendine (kocana) itaatine karşılık olarak bağışladı” buyurmuştur (Gazali, 2016, s. 147-148).

Erkeklerle kadınların sokağa çıkma isteklerini ortadan kaldırmak için aç ve giysisiz bırakmalarını tavsiye eden bir hadiste: *Kadınları zarar vermeyecek kadar aç, aşırıya kaçmayacak kadar giysisiz bırakın. Çünkü kadınlar iyice beslenir ve güzel giyinirse onlar için dışarı çıkmaktan daha hoş bir şey yoktur. Ama biraz aç ve biraz da çıplak kalırlarsa, onlar için evde oturmaktan daha iyi bir şey yoktur* (Cevzi, 1386/1966, s. 282-283). Fakat Kur’an’ın Ali İmran suresinin 137, Enam Suresinin 11, Araf suresinin 31, Nahl Suresinin 14. ayetlerinde kadın-erkek ayrımı yapılmadan güzel giyinmeye, Allah’ın nimetlerinden yiyerek yararlanmaya dikkat çekilmiştir.

Aşağıdaki iki hadiste kadınların kocalarına itaatinin cinsellik açısından da olması gerektiği vurgulanır: “Allah’a yemin ederim ki, bir adam karısını cinsel ilişki için yatağa çağırırsa ve kadın buna razı olmazsa, kocası ondan razı oluncaya kadar Allah ona gazap eder (Müslim, 1412/1991, “Nikâh”, 121).

“Bir adam karısını yatağa çağırırsa ve o gelmekten kaçınırsa, melekler ona sabaha kadar lanet eder” (Buhari, “Bedü’l-halk”, 7; Müslim, “Nikâh”, 122; Ebu Davud, “Nikâh”, s. 41). Müslümanlarda kadına yönelik şiddet konusunu Öztürk’ün (2022) bu konudaki görüşüne

¹³⁸ <https://Kur'an-ikerim.org/rum-suresi-21-ilahi-ayetler>, [Erişim: 21 Şubat 2022].

¹³⁹ <https://Kur'an-ikerim.org/al-i-imran-suresi-187-olum-gercegi>, [Erişim: 21 Şubat 2022].

atıfta bulunarak açıklamaya çalışacağız. Öztürk'e göre Müslümanlarda kadına yönelik şiddet konusu Hz. Peygamber ve Hz. Ömer örnekleri üzerinden değerlendirilebilir: Hz. Peygamber hep kadına şiddetin karşısında durur. Onun kadınlara olan hassasiyeti, naifliği ve kadına yönelik inceliği, zarafeti o günkü ataerkil toplumun kadınlarla ilgili algıları, anlayışları ve alışkanlıklarıyla kıyaslandığında çıtası çok yüksektir. Durum böyleyken Hz. Peygamber'in kadınlarla ilgili düşünce ve kurallarını pratikte tam uygulamak çok zordu idi. Ancak Hz. Ömer karakteri o dönemin Arap toplum yapısında ağır basıyordu. Yani o dönemde Hz. Peygamberin kadınlara yönelik naif tutumu ile Hz. Ömer'in şahsında sembolleşen kadın karşıtı söylem ve tutum söz konusudur. Fakat ataerkil toplum yapısına sahip İslam toplumlarında zamanla Hz. Ömer tutumu baskın hâle gelmiştir. Hz. Peygamber kadına şiddet uygulayan erkekleri uyarmış ve buna müsamaha gösterilmeyeceğini belirtmiştir.

Kadınlar İslam hukukuna göre bir hak öznesi değil, hakkın tarafındadır. "Erkeklerin kazandıklarından bir payı vardır, kadınların da kazandıklarından bir payı vardır" şeklinde tercüme edilen ayet (en-Nisâ 4/32)¹⁴⁰, her iki cinsin de sadece manevi kazançlarını değil maddi kazançlarını da vurgulamaktadır. Hukuki işlemler söz konusu olduğunda kadınlar temelde erkeklerle aynı konumdadır. Erkekler hangi koşullarda yasal bir işlem yapabilirse, kadınlar da aynı koşullarda yapabilir. İslam temelde tek evliliği tavsiye etmekle birlikte, hakkaniyet ilkesine riayet edilmesi kaydıyla gerektiğinde birden fazla evliliğe izin verilmektedir (en-Nisâ 4/3). Fazlurrahman adaletli davranma şartının klasik hukukçular tarafından sadece ahlakî bir yükümlülük olarak anlaşılmasını ve kanuni yaptırıma tabi tutulmamasını eleştirir (Harman, 1999, s. 88). İslam'da kadına miras hakkı verilmiş ve alacakları pay anne, babaanne, eş, kız ve kız kardeş olma durumlarına göre ayrı ayrı belirlenmiştir (en-Nisâ 4/11-12).

İslam tarihi ve coğrafyasında kadının toplumsal konumu, hukuki konumundan daha çeşitlidir. Bunda İslam öncesi toplumların getirdiği örf ve adetler, dinî alışkanlıklar, etnik ve kültürel farklılıklar rol oynamaktadır. İslam'ın Arap kadınlarının sosyal statüsünde köklü değişiklikler meydana getirdiğine şüphe yoktur. Nitekim İslam'ın ilk döneminde kadınlar daha sonraki dönemlerde karşılaşılmayacak biçimde sosyal hayata katılmışlardır. Mescid-i Nebevî'de ibadet hayatına dâhil olmaları, bayram, düğün vb. eğlencelere katılmaları bunun bir

¹⁴⁰ <https://Kur'an-ikerim.org/nisa-suresi-32aile-reisligi>, [Erişim: 25 Şubat 2022].

belirtisidir. Kadınların da savaşlarda aktif rol aldığı, yaralıların tedavisi, su ve yiyecek sağlanması gibi hizmetler sunduğu görülmektedir.

Emevîlerden başlayarak kentleşme hızının artmasıyla birlikte kadınların ve özellikle üst sınıftaki kadınların kendine has bir sosyal hayat biçimi oluşturdıkları ve erkek egemen toplum yapısından uzaklaştıklarına rastlanmaktadır. Kadınların camilerden kopmaya başlaması bu dönemde daha da belirginleşir. 8. asırdan itibaren kadınların kendi aralarında gerçekleştirdikleri sosyal etkinliklerin başında düğün, doğum, sünnet, ölüm, mezarlık, türbe ve türbe ziyaretleri ve dinî kutlamalar gibi törenler gelmektedir. Hıdrellez kutlamaları, çoğunlukla kadın ve çocukların katıldığı Türk ve İran mahallelerinde sosyal bir olaydır. Yine özellikle Türk kültür ortamlarında kadınların toplu halde hamama gitmeleri temizlik amacının yanında eğlence amacının da gözlendiği önemli bir sosyal aktivitedir.

Öte yandan İslam tarihinin hemen her döneminde kadınların siyasal hayatta aktif rol aldığına dair örnekler mevcuttur. Özellikle Türk hanedanları arasında hükümdarların eşlerinin veya annelerinin devlet işlerinde aktif rol aldıkları bilinmektedir. Tuğrul Bey önemli konularda eşi Altuncan Hatun'a danıştı. Melikşah'ın iki eşi Terken Hatun ve Zübeyde Hatun, han üzerinde önemli etkilere sahipti. Osmanlı Devleti'nde Kösem Valide Sultan, Hârizmşahlar'da Alaeddin Tekiş Han'ın eşi Terken Hatun, Kirman hükümdarı Kutbüddin Muhammed Han'ın eşi Kutluğ Terken Hatun, Karahitay hanedanına mensup Kutluğhanlar'da Zeyneb Begüm ve Perihan, Safevilerde Şah Tahmasb'ın kızı Hanım da örnek olarak gösterilebilir (Harman, 1999, s. 90-91).

İslam öncesi Türkler tarihsel süreç içerisinde belirli dönemlerde ve belirli bir coğrafyada çeşitli din ve inanç sistemleri benimseyerek onlarla bir bütünlük oluşturdular. İslâmiyet'in kabulü sonucunda ise köklü ve önemli bir kültürel dönüşüm yaşadılar. Bu kültürel dönüşüm deneyimini kimliklerini kaybetmeden başarılı bir şekilde gerçekleştirdiler. Türklerin Müslüman olmaları ve İslam toplumuna katılmaya başlamaları, sadece Türk tarihinde değil İslam tarihinde ve dünya tarihinde, felsefe, hayat görüşleri, dinî, askerî, sosyal, politik ve ekonomik alanlarda değişim ve dönüşümlere neden oldu. Türkler Müslüman olduktan sonraki dönemde fetihlerle dünyanın en eski kültürlerinin birçoğuyla karşılaştılar. Türkler onlardan bazı unsurları almaktan çekinmemişler ve aynı zamanda onları da etkilemeye başarmışlardır ancak bu yüzleşme ve dönüşümlerde iradelerini ve yönlerini kaybetmemişlerdir. Türkler, İslam medeniyeti olarak tanımlanan medeniyetin teşekkülünde önemli katkılar sağlamakla kalmamış, aynı zamanda dinî hayatın farklı alanlarına getirdikleri yeni ve özgün yorumlarla kendilerine has bir dindarlık

oluşturdular. Türk dindarlığını tanımlamak için kullanılan “Türk-İslami”, “Arap İslam’ı”, “İran İslam’ı” vb. kavramlarının sosyolojik açıdan yanlış olduğunu söyleyen Kutlu’ya göre “Türk Dindarlığı” veya “Türk Müslümanlığı” kavramları daha isabetli olur. Kutlu’ya göre Türk Dindarlığının pratik yönünü Hanefilik, inanç yönünü Mâtürîdîlik, tasavvufi yönünü ise Yesevîlik oluşturmuştur¹⁴¹.

Türklerin İslam anlayışı üzerinde çalışma yapan Öztürk’e göre İslam tarihinde yaşanan Cemal Vakası ile Sıffin Savaşı Müslümanlar arasında büyük şok etkisi yaratır. Bu iki önemli olaya yönelik Müslümanlar farklı tavır takınırlar. Hariciler bu olaylara dâhil olanları kâfir ilan ederler, Mutezile ise Fasık olarak nitelendirdiler. Bu iki tavır da Müslümanların vicdanını rahatlatamaz. Bunun üzerine üçüncü bir tavır ortaya çıkar, bu genel kabul görür ve Sünniliğin ana fikrini oluşturur. Bu tavrın adı ise Mürcie¹⁴² olup ana fikri; günah işleyen Müslümanları Allah’a havale etmektir, yani Cemal ve Sıffin olaylarına karışan Müslümanları kâfir olarak nitelendirmek doğru olmaz, onları Allah’a havale etmek daha doğru olur. Kısacası Mürcie tavrı ise kucaklayıcı, ılımlı, ötekileştirici değil birleştirici niteliktedir. Ehlisünnet bu tavır üzerine oturmuştur. Ebu Hanife ilk mimarlarından. Buna göre iman ayrı amel ayrı olup bir insan ne kadar ağır cürüm işlerse işlesin kendisi “Ben Müslüman değilim” demedikçe onun Müslümanlığına hükmedilir. Daha sonraki süreçte Maverâünnehir çevresinde Türk milletinin özellikle gayri Arap unsurlarının genel olarak Mevâlî¹⁴³ inancını ve İslam’la olan irtibatını bu tavır belirler. Bu tavra göre bir insan günah küpü de olsa sonuçta Müslümandır. Bu tavidan Alaca Müslümanlık, Mevsimlik Müslümanlık, Yüreğim temiz Müslümanlığı gibi sonuçlar çıkar. Aslında Türklerin Müslümanlaşmasını kolaylaştıran unsur ise Mürcie tavidır. Bu özgün Mürcie tavrı ilk olarak Yesevîlik sonra Bektaşîlik, sırasıyla Haydariyyeli¹⁴⁴, Kalenderiyye¹⁴⁵

¹⁴¹ [http://www.sonmezcutlu.net/?Syf=26&Syz=765610&/Türklerin-İslam-Anlayışının-Oluşumunda-Ve-Medeniyet-Tasavvurunda-İmam-Mâtürîdî-\(333/944\)-Nin-Etkileri](http://www.sonmezcutlu.net/?Syf=26&Syz=765610&/Türklerin-İslam-Anlayışının-Oluşumunda-Ve-Medeniyet-Tasavvurunda-İmam-Mâtürîdî-(333/944)-Nin-Etkileri), [Erişim: 1 Mart 2022].

¹⁴² Mürcie, siyasi ve itikadi bir fırka olarak Hz. Osman ve Ali başta olmak üzere, büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah’a bırakıp, manevi sorumlulukları hakkında fikir beyan etmeyen topluluklara verilen ortak bir addır. Kutlu, <https://islamansiklopedisi.org.tr/murcie>, [Erişim: 1 Mart 2022].

¹⁴³ Bu Terim, ilk İslam fetihlerinden sonra, çoğunlukla doğuda İranlılar ve Türkler, Kuzey Afrika ve Endülüs'te Berberiler ve Mısır'da Kıptiler olmak üzere, ilk İslam fetihlerinden sonra gönüllü olarak İslam'a dönen Arap olmayan Müslümanları ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/mevali>, [Erişim: 2 Mart 2022].

¹⁴⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/haydariyye-tarikat>, [Erişim: 2 Mart 2022].

¹⁴⁵ Dünyaya ve dünyevi değerlere önem vermeyen, içinde yaşadığı toplumun inanç ve geleneklerine ve toplumsal düzene karşı çıkan ve bunu giyim, tutum ve davranışlarıyla günlük hayatlarına yansıtan süfilere kalender, temsil ettikleri tasavvuf gruplarına genel olarak kalenderiyye veya kalenderiyye denir. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kalenderiyye>, [Erişim: 2 Mart 2022].

olarak tezahür eder ve Anadolu’da Yunus Emre’nin dinî düşüncesinde toplanır. Bu anlayışta başka insanların ibadetlerine karışmak ve müdahale etmek gibi buyurgan tavırdan ziyade ibadetlerde herkes kendinden sorumludur. Yani Türklerin özgün Müslümanlık yorumu Bektaşî yorumudur. Türklerdeki Yesevîler, Horasan Erenleri¹⁴⁶, Sarı Saltuklar¹⁴⁷, Barak Babalar bugünkü Ortodoks Sünnî perspektif açısından heterodoks’tur. Anadolu Müslümanlığı bilgiyi değil şifahi kültürü esas alır ve sözeldir. Sünnî geleneğin kitaba ilgisi kadar medrese formasyonu yoktur. Mitolojiden, Şia’dan, Orta Asya’dan yadır kültleri gibi unsurları içerir. Günümüzdeki türbe merakının kökleri de ta Orta Asya’ya kadar uzanır. Şeriatı değil dinî sembollere değer verilir. Fakat Anadolu topraklarına özgü olmayan ithal ikame Arap formasyonuna yatkın bir Müslümanlık anlayışı da söz konusudur. Selçuklu döneminde güvenlikçi politikayla Eş’arilik ve Şâfîlik mezhebi ile birlikte Panislamizm görüşünü benimseyen ve biraz da tasavvufî eğilimde olan (Bayram, 2014)¹⁴⁸ vezir Nizamülmülk önderliğinde Nizamiye Medreseleri kurulur. Bu medreselerin merkezi her ne kadar Bağdat’ta olsa da zincir marketler gibi heryere bu kalıp inşa edilmeye çalışılır.

Nizamiye Medreselerinin kurulmasında Bâtînîlik, Hasan Sabah saldırıları, Alamut Nizari İsmaili ve farklı inanç ve felsefeleri harmanlayan entelektüel ezoterik Fatimiler gibi unsurların da etkisi vardır. Bu tehditler karşısında entelektüel tedbir alınmak üzere Gazali “Bâtînîlik’in İçyüzü” adlı kitabı yazar. Bunun dışında İslam’ı sulandıran ve her şeyi kuşkuya ve ezoterizme sevk eden Bâtînîlik’e karşı kaskatı ve dibine kadar bir şeriat uygulayacak Nizamiye medreseleri kurmak âdeta zaruri olmuştur. Nizamiye medreselerinde itikatta Eş’arilik benimsenir. Eş’arilik’te Allah’ın kudreti sorgulanamaz, mahlûkların yaratılış sırrı ve yasası da sorgulanamaz, *Allah öyle yaptıysa öyle yapmıştır, size ne* gibi bir anlayış hâkimdir. Eş’ariliğin Allah tasavvuru kudret üzerinden tanımlanır. Fıkıhta ise Şâfi benimsenir. Osmanlı ilk medresesini hazır olan Nizamiye kalıbıyla kurar, Orhan Gazi başına Davudu Kayseri’yi getirir.

¹⁴⁶ Doğu dünyasından Anadolu’ya, oradan da Balkanlara yürüyen Allah dostlarını ifade eder (Kara, https://www.muridan.com/horasan-erenleri-prof-mustafa-kara_h1290.html, [Erişim: 2 Mart 2022].

¹⁴⁷ Kaynaklarda “mücahid-gazi, gazi-derviş, alp-eren, mübarek zat, ermiş” gibi sıfatlarla anılan Sarı Saltuk Sünnî, Alevî ve Bektaşî çevrelerince farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir adtır. Anadolu ve Rumeli’nin Türkleştirilmesi ve İslamlaştırılmasındaki aktif rolüne rağmen, bu yönü onun efsanevi kimliğinin gölgesinde kalmaktadır. Menakibnâme türündeki eserlerde hayatı daha çok geçtiği için tarihî kimliğini tespit etmek güçtür. Kendisiyle ilgili en önemli müstakil eser, Cem Sultan’ın türbesini ziyaret edip efsanesini dinledikten sonra Ebulhayr Rumi’ye yazdırttığı Saltukname’dir. Machiel Kiel, <https://islamansiklopedisi.org.tr/sâri-saltuk>, [Erişim: 2 Mart 2022].

¹⁴⁸ Mikail Bayram, <https://www.youtube.com/watch?v=GaCe0LJt9ow>, [Erişim: 2 Mart 2022].

Medrese müfredatı ve içeriğinde Eşari mantığı ve kitapları okutulur. Kaderci ve teslimiyetçi tavrı olan Eş'arilik dönemin iktidarının da işine gelir. Sünni gelenekte sivil itaatsizlik yoktur. Osmanlı'dan beri "din devlet içindir" sloganı hâkimdir, toplumda halk dindarlığı daha baskındır. Halk dindarlığın özellikleri ise şöyledir: Halk dindarlığını genellikle kitabi dindarlık belirlemez, insanları kanaat önderi pozisyonundaki tasavvuf ve tarikatlar yönlendirir. Millet kitap bilgisini kaldıramaz, tesbihat, teveccüh namazı, zikre ağırlık verilir. Osmanlı'da etkili olan ekol Bektaşilik yeniçerilik kaldırılınca kapatılır. Onun yerine Halid'i Bağdadi Nakşibendi ikame edilir, Irak'taki Halid'i Bağdadi Osmanlı'ya elçi gönderir ve kısa zaman içerisinde devlet kademelerinde etkili olmaya başlar. Sonra Sivas'a sürgün edilir, fakat bugün Türkiye'de toplumsal nüfusu olan ve siyasetle irtibatlı tüm güçlü yapılar Halid-i Bağdadi koludur. Sünniliğin genel karakteristiği kucaklayıcı olsa da bugün İslam'ın en sığ yorumuna dönüşmüştür. O şeriatı Müslümanlığın kendisi sayar, ahlakı kaygıdan ziyade şekil şartları yerinde mi anlayışı hâkimdir. Aşırı Şii ve Alevi düşmanındırlar. Devlet ile yan yana olmayı ve devlet erkânını ve halkı hizaya getirmeyi görev bilir. Bu yapı insancıl, merhameti ve şefkati ön plana çıkartan Şehirli Mevlevi, Cerrahi, Yunus, Nesimi, Hallaç damarlarını sekteye uğratar. Kısacası insan eksenli İslam anlayışı zamanla katı şeriatçı İslam yorumuna evrilmiştir (Öztürk, 2021)¹⁴⁹.

İslam dini Türk toplumunun her alanında olduğu gibi toplumsal cinsiyet alanında da önemli bir belirleyici işleve sahip olmuştur. İslam dinin etkisiyle Türk kültüründe kadına ve erkeğe yönelik kalıp ve değer yargıları, toplumsal roller oluşmuştur.

1.5.2.1. İslamiyet'e Geçiş Sırasında Kadın

Türklerin kaleme aldıkları eserlerin Kur'an ve hadis literatüründen derin ve köklü izler taşıdığı gözlemlenir. Harun Anay'a göre Felsefe dâhil tüm bilimlerde Kur'an'ın ana dinin kaynağı olduğu gibi, hadislerin de doğrudan veya dolaylı etkileri görülür (Anay, 1995, s. 320). Yusuf Has Hacıp tarafından yazılan Kutadgu Bilig, İslamiyet'in tesirinde Türk toplumunun yaşam tarzlarını, siyasi ve toplumsal kültürünü yansıtmaları açısından büyük öneme haizdir. Kutadgu Bilig, kadının sosyal pozisyonu, yaşam tarzı, evlilik, aile yaşamı ve toplumsal rolleri hakkında hayli malumat verir. Fuat Köprülü Kutadgu Bilig ile Türk Bengü Taşlarını mukayese

¹⁴⁹ https://www.youtube.com/watch?v=daj_Rs2YrN8, [Erişim: 2 Mart 2022].

etmiş ve Kutadgu Bilig’de hâkim olan zihniyetin asla eski Türk ideolojisi olmadığı sonucuna varmıştır. Eski Türk ananelerinde ve halk destanlarında kadın: çocuğunun ilk ve başlıca eğitimcisi, kocasının en fedakâr yoldaşı, ocağın temeli ve bütün erdemlerin kaynağıdır. Fakat Kutadgu Bilig’de kadın vefasız, erdemsiz, bu yüzden dışarı çıkarılmaması gereken bir varlık konumundadır (Köprülü, 2020, s. 168).

Dereli *Kutadgu Bilig’de Kadın* adlı çalışmasında kadın kavramını karşılamak için tercih edilen kelimeleri ve bu kelimelerin hangi bağlamlarda kullanıldığını araştırmıştır (Dereli, 2016, s. 1).

Ular kuş ünün tüzdi ünder işin / silig kız oğır teg köngül birmişin (75) “Keklik sesine bir ahenk vererek eşine sesleniyor; sanki güzel bir kız gönül verdiğini çağırıyor.” Bahar mevsimiyle alakalı tasvirlerin yapıldığı bu beyitte kuş sesleri, kız seslerine benzetilmiştir.

Bu irsel yayıg kılkı kurtğa ajun / kılınçı kız ol körse yaşı uzun (399) “Bu kocakarı dünya vefasız ve döneke huyludur; edası kız gibidir, ama bakarsan yaşı büyüktür.” *ara kılkı kız teg kılınçı silig / sewütür sunup tutsa birmez elig (400)* “Zaman zaman kız gibi davranır, tavırları güzel, kendini sevdirebilir ama elini tutmak istediğinizde vermiyor.” Bu beyitlerde “dönke dünya”nın huyları bazen **kurtğa**ya (acuzeye) bazen de bir **kıza** genç benzetilmiştir.

Bu mundağ kişiler bolur idi kız / bu kız kızlığı kıldı kız atı kız (564) “Bu gtür kişiler çok nadir olur, nadirliği yüzünden, nadire kız ismi verilmiştir.” Bu beyitte *kız* sözcüğü hem “nadir” manasıyla hem de “kız” manasıyla kullanılmıştır.

Ay Toldı Oğlu Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur (Ay-Toldı’nın Oğlu Ögdülmiş’e Nasihat Verişini Anlatır) başlıklı Ay Toldı’nın oğlu Ögdülmiş’e nasihatlarından mütüşekkil olan bu bölümde, sekiz beyitte kız sözcüğü oğul kelimesiyle birlikte **oğul kız** ikileme tarzında kullanılır: *kiming oğlağı bolsa oğlu kıızı / angar yığlağı boldı munğluğ özi (1223)* “Çocuklarını naz içinde yetiştiren adam ağlamalıdır; üzüntü onun üzerine yazılmıştır.” beytinde çocuk yetiştirirken onları el bebek gül bebek büyütmek gerektiğine vurgu yapılır.

Oğul kız isiz bolsa kılkı yangı / ol isiz ata kıldı ıdtı onı (1225) “Eğer çocuk kötü davranırsa, bunu yapan, çocuğu iyiliğinden mahrum bırakan babadır.” *Kısa tutsa oğlın ata öğretü / uluğ bolsa sewnür oğul kız yetü (1226)* “Eğer bir baba çocuğunu sıkı bir şekilde disipline eder ve ona her şeyi öğretirse, çocuğu büyüdüğünde mutlu olacaktır.” Fakat bu beyitlerde çocuğun eğitimi konusunda anneye fazla sorumluluk yüklenmemiştir ya da çocuk

eğitimi konusunda baba ve anneye göre daha yeterli ve etkili olarak betimlenmiştir. Bu beyitlerinde kız erkek çocukların eğitiminde babanın rolünün önemli olduğu vurgulanır.

Oğul kız sebebi ata ol ana / kılınç artasa ya itilse yana (1486) “Çocukların iyi veya kötü olmalarına ana babaları neden olur.” *ayama oğul kızka berge yitür / oğul kızka berge bilig ögretür* (1494) “Gerekirse oğlu ve kızı acımadan dövün; dayak oğula kıza bilgi öğretebilir.” Beyitte çocuk eğitiminde gerekirse “dayak”tan da istifade edilebileceği belirtilir.

Usa ew kıızı al elig tegmedük / seniñde aqın er yüzün körmedük (4477) “Alacaksan el değmemiş, senden başka erkek yüzü görmemiş, bir aile kıızı almaya çalış” beytinde evlenilecek ideal kızın özellikleri dile getirilir.

Oğul Kız Toğsa Neteg İgiğgüsin Ayur (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde çocukların nasıl terbiye edileceğini anlatılmakla beraber çocuklarının kız doğmasının hoşnutsuzlukla karşılanması, “yerlerinin toprağın altı veya mezara yakın olması” temenni edilir:

Oğul kız törüse seniñ ay tengin / ewingde igiğgil igiğme öngin (4504) “Senin ay gibi bir oğlun veya kızın doğarsa onu kendi evinde terbiye et, bu işi başka ellere bırakma.”

Awurtası edgü kişi tut arıg / Oğul kız arıg kopğa turğay farig 4505 “Sütninesi olarak iyi ve temiz bir kadın tut; oğlun kızın temiz büyür ve uzun ömürlü olur.”

Oğul kızka ögret bilig hem edeb / angar iki ajun aniñ asğı tap (4506) “Oğluna kızına bilgi ve edep öğret; her iki dünya da bu onlar için yararlı olur.”

Oğulka kisi al kıızıg erke bir / saqınçsız tirilgil aya kutluğ er (4507) “Oğula kıızı al, kıızı ere ver; ömrünü dertsiz geçir, ey mutlu insan.”

Kızıg tutma ewde uzun begsiniz / ökünç birle ölgey özüng igsizin (4510) “Kızı çabuk evlendir, uzun süre evde tutma, yoksa hastalığa gerek kalmadan bu pişmanlık seni öldürür.”

Aya koldaş ardaş söz aydım kese / bu kız toğmasa yig tirig turmasa (4511) “Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa da yaşamasa daha iyi olur.”

Kalı toğsa yigrek anğa yir koyı / ewi bolsa koşnı ölügler toyı (4512) “Eğer dünyaya gelirse, onun yerinin toprağın altı veya evinin mezara komşu olması daha hayırlıdır.”

Odğurmuş Ögdülmişke Pend Birmişin Ayur (Odğurmuş’ın Ögdülmiş’e Nasihat Edişini Anlatır) başlıklı bölümde dünyanın kötülüğünden bahsederken “dünya” ile “kız” arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur:

Tükel kız kılınçlıg turur bu ajun / sini armasunı ay kılkı tüzün (6122) “Bu dünya tam bir kıza benzer o seni aldatmasın, ey yumuşak huylu.”

Kutadgubilig’de “güneş” ve “kız”; “gökyüzü” ve “kız” sözcükleri arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur:

Yüzin kızledi yirke rumi kıızı / ajun kırtışı boldı zengi yüzi (3948) “Rûmî kıızı yüzünü yere gizledi, dünyanın yüzü zenci derisi gibi oldu.”

Küjek yazdı rumi kıızı örtti yüz / kara saç boğuğı ajun toldı tüz (4885) “Rumi kıızı zülûflerini çözerek yüzünü örttü; her taraf kara zülûf rengini aldı.” beyitinde de güneş güzel bir kızın parlayan yüzüne benzetilmiş; bu kız saçlarını açıp yüzünü kapatarak yüzünü aydınlatan parlaklığından insanları yoksul bırakmıştır.

Küle baktı örlep talu kız yüzi / yarudı bu dünya iri hem kızı (4967) “Yükselen güzel kız yüzü gülerek baktı; dünyanın her tarafı ışıklara boğuldu.”

Oğundı bağa kördi kötrüp başın / kalık kız küler teg yirişti tişin (5827) “Uyandı ve başını kaldırarak yukarı baktı, gökyüzü kızların tebessümü gibi dişlerini gösterdi.” beyitte gökyüzü bir kıza, yıldızlar da güzel bir kızın dişlerine benzetilmiştir.

Ay Toldı Oğı Ögdülmiş’ke Ötlemişin Ayur (Ay-Toldı’nın Oğı Ögdülmiş’i Öğütleyişini Anlatır) başlıklı bölümünde “kadın” a karşı güvensizlik dile getirilmekle birlikte, “kadın” ın evden dışarı çıkması da eve yabancı bir erkeğın girmesi de ayıplanmıştır. Bunun dışında kadın ile erkeğın yemek ve içmekte birbirine katmamak gerektiğı aksine ölçünün kaçırılacağı vurgulanır:

tişig boşlağ ıdma yapa tut kapuğ / tişidin tegir erke tengsiz kamuğ (1303) “Dişiyi boş bırakma, kapıyı kapalı tut; erkeğ e her türlü uygunsuzluk dışiden gelir.”

yatığ ewke ıdma çıkarma tişig / katılmazda aşnu sınağıl kişig (1304) “Yabancıyı eve sokma, dişiyi çıkarma; içli dışlı olmadan önce kişiyi sına.”

tişig katma erke yigü içgüde / kalı katting erse keçer keçgüde (4517) “Yemekte içmekte kadınları erkeklere katma; eğer katarsan ölçüyü kaçıırırlar.”

Kutadgu Bilig’de kadınla ilgili bu ifadeler ile Dede Korkut Hikâyeleri’ndeki kadınla ilgili ifadeler arasında tezat oluşturur. Dede Korkut Hikâyeleri’nde “Tanrı misafiri” kavramına rastlarız, “konukseverlik” ise mühim bir değerdir. Eve misafir geldiğinde evde erkek olmasa bile kadın evdedir. Evin erkeğini temsil ederek, misafiri yedirip içirip ağırlamalı ve evin erkeğini temsil etme vazifesini ifa etmelidir. Dede Korkut bu kadına dualar ederek, bu kadın tipinin Hz. Ayşe, Fatma soyundan geldiğini söyleyerek onları şereflendirir: Dede Korkut dilinden ozan aydur: *Qarılar dört dürlüdür. Birisi şolduran şopdur. Birisi şolduran şopdur. Birisi ivün şayağıdur. Birisi niçe söyler isen bayağıdur. Ozan ivün şayağı oldur ki yazıdan yabandan ive bir konuk gelse, er adam ivde olmasa, ol anı yidürür içürür ağırlar ‘azizler gönderür. Ol ‘Ayşe Fâtıma şoyıdur hanum. Anuñ bebekleri yetsün. Ocağıña bunçıl原因un ‘avrat gelsün.* (Ergin I, 1988, s. 76).

Ögdülmiş İligke Sü Başlar Er Negü Teg Kerekin Ayur (Ögdülmiş Hükümdara Kumandanın Nasıl Olması Gerektiğini Anlatır) başlıklı bölümünde geçen *yağıda kereksiz yüreksiz kişi / yüreksiz kişi ol tişiler işi* (2283) “Savaşta yüreksiz kişiler gereksizdir; yüreksiz kişiler, kadınlara benzer.” beytinde kumandanın cesur olması gerektiği vurgulanmakla birlikte “yürksiz kişi”ler kadına benzetilir.

Odğurmuş Ögdülmiş’ke Dünyanın ‘Ayıbların Ayur (Odğurmuş Ögdülmiş’e Dünyanın Kusurlarını Anlatır) başlıklı bölümünde dünyanın kusurları, zühd ve takva sahibi olmak isteyen birine kadının engel olabileceği anlatılır:

yimek içmek ol kör bu üçte biri / takı bir tişi ol awıtsa eri (3574) “Bu üçünden (dünya zevklerinin üçünden) biri yemek içmektir; biri de erkeği avutan dişidir.”

takı bir tatıg bu tişi tatıgı ol / soğuk suwka yunmak aniñ yangı ol (3581) “Başka bir zevk de diş zevkidir; buna mukabil soğuk suyla yıkanmak vardır.”

negü tir eşitgil bu beyt ayguçı / tişi hem oğul kız üzer er küçi (3583) “Bu beyti söyleyen ne der, dinle; diş ve oğul kız erkeğin gücünü keser.”

tişi birle şuhbet idi keç tatıg / soğuk suwka yunmak yanutı katıg (3584) “Dişiyle beraber bulunmak çok güzel bir zevktir; fakat buna karşılık soğuk suyla yıkanmak zordur.”

tişi şuhbeti me bu erlik otın / öçürmek üçün ol birer sa'atın (3608) “Dişiyle bulunmak da ancak bazı anlarda erkeklik ateşini söndürmek içindir.”

Ewlik Negü Teg Almağrı Ayur (Nasıl Evlenileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde, “iyi ve takva sahibi” bir kadının zenginlik, güzellik, asalet gibi niteliklere de haiz olacağını, bu yüzden kadında en çok aranan dört özelliğe de bu kadın tipinde rastlandığını ve böyle bir kadının ideal eş olduğu anlatılır:

kılınç köni erse körki kelir / tişi körki kılç ol biligli bilir (4500) “Ahlakı dürüst olan güzel görünür, kadına güzelliğini veren tavır ve davranışlarıdır.”

munı teg bulur erse sen bir tişi / katıgılan yawa ıdma ersig kişi (4503) “Böyle bir kadın (ahlaklı ve takva sahibi) bulursan çabuk davran; fırsatı kaçırma, ey mert yiğit.”

Oğul Kız Toğsa Neteg İgidğüsin Ayur (Çocukların Nasıl Terbiye Edileceğini Anlatır) başlıklı bölümünde “kadın”lara nasıl muamele edilmesi gerektiği belirtilir:

tişilerni ewde küdezgil tuçı / tişiniñ taşı teg bolumaz içi (4513) “Kadınları her vakit evde koru; kadının içi dışı gibi olmaz.”

yatıg ewke ıdma çıkarma tişig / körüp yolda alğan köz ol bu kişig (4514) “Yabancıyı eve sokma, kadını dışarıya çıkarma; bu kadınları gören göz onların gönlünü çeler.”

tişig katma erke yigü içgüde / kalı katting erse keçer keçgüde (4517) “Yemekte içmekte kadınları erkeklere katma, eğer katarsan ölçüyü kaçıırırlar.”

Bu beyitler kadının varoluşsal yönüyle ilgili olup kadın âdeta bağımız ve kendi eylemlerinden kendisi sorumlu olabilen bir insan olmaktan ziyade tamamen erkeğe bağlı bir varlık olarak nitelendirilir. Kadının sorumluluğu erkeğe verilerek çocuk gibi kabul edilmiştir.

Kutadgu Bilig’de bir yandan kadına saygı gösterilmesi gerektiği vurgulanırken, diğer yandan kadının eve kilitlenmesi yoksa yoldan çıkacağı vurgulanır:

tişi aşı et ol küdezgü etig / yıdır et küdezmese bolmaz itig (4519) “Kadının aslı ettir, eti muhafaza etmeli; gözetmezsen et kokar, bunun çözümü yoktur.”

ağır tut tişig sen negü kolsa bir / ewing kapğı bekle yırak tutgıl er (4520) “Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kilitle ve eve erkek sokma.”

vefâ yok bularda ozadın berü / közi kaçça baksa bu köngli naru (4521) “Bunlarda öteden beri vefa yoktur; gözleri nereye bakarsa gönülleri oraya akar.”

cefâ birle önmiş igidmiş yıgaç / yimişi ağu ol angar bolma aç (4522) “Onlar zahmetle süren ve yetişen bir ağaca benzer; meyvesi zehirdir, ona karşı iştah ve ihtiras besleme.”

4523, 4524 ve 4525 beytlerde nice ünlü, sağlıklı, güçlü kahramanların kadın yüzünden nasıl yok olup toprağa karıştığı vurgulanır:

neçe ming azıglıg eren erkeki / tişilerde ötrü üzüldi köki (4523) “Nice binlerce kudretli ve erlerin eri erkek, kadınlar yüzünden mahvolup gitmiştir.”

neçe kızgu englig yüzi suwluğ er / tişilerde ötrü özi boldı yir (4524) “Nice al yanaklı ve yüzü sıhhatle pırıl pırıl parlayan erkek, kadınlar yüzünden toprak olup gitmiştir.”

Tümen ming külüg çawlıg ersiglerig / tişiler anı yirke kömdi tirig (452) “Bu kadınlar binlerce namlı ve şöhretli kahramanı diri diri yere gömmüşlerdir.”

Yusuf Has Hacıp 4526.beyitte felaket gibi tanımladığı “kadın”ı Allah’a havale eder:

negü teg küdezgü olariğ tutup / küdezigli tengri küdezsü utup (4526) “Onları nasıl zapt altına alabilirsin; oysaki her şeyi koruyan Tanrı onlarla başa çıksın.”

tilin sözlemiş sözde yanmaz eren / sözinde yanıglı işiler sanı (5080) “Erkek verdiği sözden dönmez, sözünden dönenleri sen kadın bil.” Beytinde kadın “sözünde durmayan, güvenilirmez ve dönecek bir insan” olarak nitelendirilir:

tilin sözlemiş sözde yanmaz eren / sözinde yanıglı işiler sanı (5080) “Erkek verdiği sözden dönmez, sözünden dönenleri sen kadın bil.”

Kutadgu Bilig’de kız çocuk ile erkek çocuğun eşit olmadığı, birbirinden ayrı tutulduğu, kız çocuğun erkek çocuktan aşağı durumda olduğu söylenir:

Aya koldaş erdeş söz aydım kese bu kız togmasa yig tirig turmasa (5411) “Ey dost arkadaş, sana kesin bir söz söyleyeyim; bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur.”

Kutadgu Bilig’de kadınların hane içinde konumlandırıldığı, hane içi toplumsal rollerin ve evliliklerin teşvik edildiği görülmektedir. Kadının sosyal prestiji, ev işleri, annelik rolü

evlenmeleri, iffetlerini korumakla ilişkilendirilir. Eserde erken evlenen, itaat eden, örf ve âdetlerine tabi olan kadın tipi övülürken, kadınlar için “dönek”, “sözüne güvenilmez”, “ayartıcı, aldatıcı”, “karga sesli” gibi olumsuz ifadelerle rastlanır. Yapıtta kadınlar kamusal alanda temsil edilmekten ziyade, hane içi vazifeler, annelik, eşlik ve çocuk bakımı gibi toplumsal roller ile ön plana çıkar. Kadınlar varoluşsal olarak bağımsız bir varlık olarak değil erkeğe bağlı ve muhtaç durumda olan varlık imajında çizilmiştir. Namus ve iffet gibi kadın erkek için geçerli olacak vasıfların sadece kadınlar için söz konusu olduğu vurgulanır. Ataerkil düşünce sisteminin etkisiyle kadının cinsel saflığını vurgulamanın bir aracı olan namus, iktidar ilişkilerine dayalı bir hiyerarşiye dayalı kadın ve erkek arasında toplumsal bir ilişkiler ağı kurar. Bu durum kadın ve erkek bireyler arasında eşitsizliğe neden olur. Kısacası, Kutadgu Bilig’de ataerkil anlayış, cinsiyetçi hegemonik bir bakış açısının izdüşümlerine rastlamak mümkündür (Demir, 2021, s. 206).

Türklerin geleneksel zihniyetinde kız, erkek çocuktan ayrılmamış ve hiçbir zaman utanç kaynağı olarak görülmemiştir. Bu sebeple Kutadgu Bilig’de bu sözlerin temelinde toplumsal bir gerçeklik yoktur. Kutadgu Bilig Türklerin İslam’ı kabulünden sonra yazılsa da kadını küçümseyen ifadelerin sebepleri söylenir (Türköne, 2018, s. 9).

Yusuf Has Hacıp’in kadınlarla ilgili anlayışı Karahanlı şehir toplumunun en azından saray çevresinin ve üst sınıfının görüşlerini yansıtır. Kutadgu Bilig’de İslam’ın etkisi fazla ve nettir. Bu eseri inceleyenler Kutadgu Bilig’in Fars-Arap kültürleri ve İslam öncesi Türk kültüründen etkilendiğini vurgulamaktadır. Yusuf Has Hacıp’in kadın anlayışını, onun Müslümanlığından çok Fars kültürünün ve Budist-Maniheizm Uygur şehir kültürünün etkileriyle açıklamak daha isabetli olabilir. Medeni ve ticari olarak gelişmiş Uygur toplumsal yapısında, özellikle büyük kent merkezlerinde, Maniheizm ve Budizm’den türeyen çilecilik anlayışı, bedenin arzularını tamamen ortadan kaldırır ve bu arzuların nesnesi olarak görülen kadınları düşman ilan ederdi. Muhtemelen bu anlayış, Zengin tüccarların aynı zamanda rahipler olduğu Uygur toplumunda varlıklı şehirli aileler arasında en yaygın olanıdır. Uygurları, Karlukları ve başka Türk topluluklarını kendi bünyesinde barındıran Karahanlılar döneminde, İslam öncesinde hâkim kültür olan Budist-Maniheizm Uygur şehir kültürünün Karahanlı saray ve üst sınıfına aktarılması doğaldır. Türklerin İslamiyet’i kısmi olarak benimsemeleri böyle bir kültür ortamında oluşmuş, Yusuf Has Hacıp’in de ait olduğu saray ve üst sınıf mensuplarının İslam anlayışı bu çerçeveye oturmuştur. Dolayısıyla Kutadgu Bilig’deki kadın anlayışı Budist-

Maniheist Uygur şehir kültürünün ve İslamlaşmayla birlikte bu esas üzerinde yükselen Orta çağ kültürünün bir ürünüdür (Kavuncu, 1999, s. 151).

Kutadgu Bilig üzerinden Türk kadınlarının İslam'a girdikten sonra önemini yitirdiğini ve küçük düşürüldüğünü genellemek yanlıştır. İslam, erkekleri ve kadınları Allah'ın huzurunda ayrı bireyler olarak kabul eder ve kadının erkekler karşısındaki düşük statüsüne karşı aşağıdaki argümanları ortaya koyar: Hem Arap hem Türk toplumlarının İslamlaşma sürecinde, Arap ve Fars kültürlerinden beslenen gelenekler dinlere baskın gelmiş ve zamanla dinler geleneklere uyarlanarak yozlaştırılmış ve dinlerin özü ortadan kaldırılmıştır. Birdenbire değil süreç içinde tedricen gerçekleşen bu durum sonucunda Türk toplumunda kadının erkekle eşit konumu muhafaza edilemediği gibi, özellikle Peygamber'in vefatından sonraki dönemde dinin vaaz ettiği eşitlik dinin özünden kopmuş ve eşitlik durumu bir ideal hâline gelmiştir (Önür, 2011, s. 61).

Oğuz Türklerinin hikmetli masalları ile millî hikâyelerini bir araya getiren Dede Korkut'un kitabında Türklerin hatunlarına ve yaşlı analarına karşı duydukları büyük hürmet ve saygı hakkında güzel ve belagati hikâyeler vardır. Dede Korkut Hikâyeleri'nde ilk döneme ait kadın tiplerinin birçok özelliği canlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Dede Korkut Hikâyeleri'nin girişinde dört tip kadın anlatılmıştır. Dede Korkut dilinden ozan der: *Kadınlar dört türlüdür. Birisi solduran soptur. Birisi dolduran toptur. Birisi evin dayacağıdır. Birisi ne kadar dersin bayağıdır.* Daha sonraki bölümde bu dört kadın tipinin belirli özellikleri ile tanıtılmaktadır. Dede Korkut'ta "solduran sop, dolduran top ve bayağı olarak tanımlanan kadınlar sadakatsizlik, nankörlük, ailesine bağlı olmamak gibi olumsuz vasıflar ile anılırken sadece evin dayanağı olarak tanıtılan kadın iyi özellikleri ile anılmaktadır: ozan, evin dayanağı olan odur ki, kırdan yabandan eve bir misafir gelse, kocası evde olmasa, o onu yedirir, içirir. Ağırlar azizler gönderir. O, Ayişe, Fatma soyundadır hanım, onun bebekleri yetişsin. Ocağına bunun gibi kadın gelsin." Dede Korkut Hikâyeleri'nin giriş bölümünde tasvir edilen bu kadın tipi, toplumdaki ideal kadın tipi olarak da tanımlanmaktadır. Zira yapıtı oluşturan hikâyelerdeki kadın tiplerinin tamamı bu ideal kadın tipine uymaktadır ve öykülerde diğer üç olumsuz kadın tipini hatırlatacak karakterlere rastlanmamaktadır. Dede Korkut'ta manevi üstünlükleri ve başarılarıyla tanınan birçok kadın karakter vardır (Ekici, 2000, s. 135).

Yaşlı annesini düşmanın kölesi olmanın aşağılamasından kurtarmak için tüm mal varlığını, çocuklarını ve hatta en sevdiği karısını feda eden Salur Kazan Bahadır'ın hikâyesi gibi belagatli, etkili hikâye eski yeni hiçbir edebiyatta mevcut değildir (Carullah, 2018, s. 43).

“Şevketli Kral, Güçlü Padişah, altınlı çadırlarımı aldın ise sana gölge olsun, ağır hazinelerimi bol akçelerimi aldın ise sana harçlık olsun, ince belli kırk kızımı, sevgili hatunumu aldın ise senin kulun olsun, tabur tabur şahbaz atlarımı aldın hepsi senin olsun, katar katar develerimi aldın sana büyük olsun, ihtiyar anamı da almışsın ey kâfir, anamı ver bana, savaşmadan vuruşmadan dönüp gideyim. Bunu böyle bilesin” Saltuk Kazan Bahadır’ın bu teklifini kâfir kabul etmedi. Daha sonra Bahadır Kazan’ın anasını esaret zilletinden kurtarmak için gösterdiği kahramanlık ve sonunda zaferi belîğ bir üslupla betimlenir. Carulla bir evladın yaşlı annesine duyduğu saygı ve fedakârlığı hakkında böylesine güçlü bir duyguyu, böyle kuvvetli bir düşünceyi hiçbir yerde okumadığını vurgular. Bahadır Kazan’ın hatunu düşman pençesine düştükten sonra, analarını düşmana döşek olmaktan, onu zillete hizmet etmekten kurtarmak için kırk kızın akıllı ve cesaretli hileleri, oğlu Uruz ‘un olağanüstü işkencelere tahammülü, Türk’ün gözünde anaların ve ataların ne derece saygıya değer olduğu hakkında çok güçlü ve belagati bir manzara teşkil etmektedir (Carullah, 2018, s. 43).

Dede Korkut Hikâyelerinde kadınlar sadık oluşları ve iffetlerine düşkünlükleri ile ön plana çıkmaktadır.

Vay al duvağımın sahibi

Vay alanım başımın umudu

Vay şah yiğidim, vay şahbaz yiğidim.

Doyuncaya kadar yüzüne bakamadığımın hanım yiğit

Nereye gittin, beni yalnız koyup canım yiğit (Erbay, 2014, s. 621).

Boyun Uzun Burla Hanım örneğinden kadınların namus ve şereflerine düşün karakterli olduğu anlatılır:

Bre gidin, Kazan’ın oğlu Uruz’u tutun, kıymam kıyma ak etinden çekin, kara kavurma pişirip kırk bey kızına götürün... Her kim yemezse odur, alın gelin, kadeh doldursun (s. 594)

Dede Korkut’ta kadınlar kocaları için canını hiçe sayacak kadar fedakârlık yapabilen varlıklar olarak tasvir edilir (Erbay, 2014, s. 681-682).

Dede Korkut Hikâyelerinde eşler birbirini seçmekte özgürdür. Ancak evleneceğiniz kişiye aramanız gereken bazı özellikler vardır: *“baba bana öyle bir kız aliver ki, ben yerimden*

kalkmandan o kalksın, ben kara koç atıma binmeden o binsin, ben düşmana varmadan o bana taş getirsin, böyle bir kız alıver bana bana” (Erbay, 2014, s. 616)

Dede Korkut'ta kadın karakterler eşleriyle eşittir ve aile içinde karar alma süreçlerine katılır. Hikâyedeki kadın tipleri arasında evlenecekleri erkeği seçebilen ve soylu ailelerden gelen karakterler vardır. Kısacası, kadın kocalarıyla birlikte aileyi dengeleyen, eşitleyen ve tamamlayan tip olarak karşımıza çıkmakta ve Selcan Hatun da bu özellikleriyle ideal eş tipini güzel bir şekilde örneklemektedir (Ekici, 2000, s. 123-125)¹⁵⁰.

Dede Korkut'ta kadının evdeki en önemli vazifesi annelik olup anne hakları Tanrı'nın hakları ile birlikte anılır. Annelere elle kaldırılmaması ve söz söylenmemesi gerekir. Hikâyelerdeki “ak sütün doya emzürse ana görklü”, “ak pürçekli izzetli canım ana” ve “ak sütünü helal eyle anam bana” gibi ifadeler annelik ve anne haklarına yapılan vurguyu göstermektedir (Birgül, 2000, s. 230).

Kısacası Dede Korkut Hikâyelerindeki kadınlar, aile bütünlüğünü sağlayan, ev dışında aktif hayatlar yaşayan, sadakat, bağlılık ve fedakârlık gibi ahlakı güzelliklerin çoğunu bünyesinde barındıran tipler olarak betimlenir (Özel, 2019, s. 56-57).

Düşüncesinin temelini İslamiyet, tasavvuf ve Türk millî kültürü gibi unsurlar oluşturan, eserlerini İslamiyet'in temellerini ve tasavvufu esas alarak yerli halka ve göçebe köylülere anlayacakları dil ile ve alışkın oldukları şekiller ile yazan Ahmet Yesevî'de ve Yesevîye tarikatında kadın, erkekten ayrılmaması gereken bir kavram gibi kurgulanır (Özcan, 2016, s. 297). Aşağıda onun Hikmetleri ve Menkıbelerinde geçen kadınla ilgili kısımlar verilmiştir:

“Vah ne yazık, sevgi kadehinden içmeden,

Çoluk-çocuk, ev-barktan tam geçmeden

Suç ve isyan düğümünü burada çözmeden

Şeytan galip, can verende şaştım işte”

“Raks ve sema kılanlara dünya haram

Ehl ü iyal, evden barktan geçti tamam

Seher vakti Hakk'a sığınıp ağlar müdam

Ondan sonra raks ve sema kıldı dostlar” (Eraslan, 1991, s. 177).

Aşağıdaki hikmette Kadın ve erkeklerin aynı mecliste sohbete katılımına atıfta bulunur.

“İşittiler Baba Maçın zamanında

Ahmed adlı bir şeyh çıkmış Türkistan'da

Sohbet kılmış kız ve erkek ile orda

Men etmeğe Türkistan'a geldi dostlar” (Eraslan, 1991, s. 181)

“Bu dünya da bina koyan Karun hani

Dava kılan Firavun ile Haman hani

Vamık, Azra, Ferhad, Şirin, Mecnun hani

Kahr eylese bir lahzada yeksan olur” (Eraslan, 1991, s. 205).

“Gece gündüz Allah diye durmadan yürür

Allah bir mum, pervane gibi kendini vurur

Leyla, Mecnun, Ferhat, Şirin devrini sürer

Hak Teâlâ âşıkların sûzu olur” (Eraslan, 1991, s. 235)

“Âlimlere kitap gerek, sûfilere mescit gerek

Mecnun'lara Leyla gerek, bana sen gereksin sen.” (Eraslan, 1991, s. 321).

Ahmet Yesevî menkıbelerinde kadın ile erkeğin aynı mecliste bulunmasını birbirini yakmayan ve söndürmeyen ateş ile pamuğa benzetir. Burada kastedilen ise şöyledir: “Bir erkek ve bir kadın hak peşinden giden insanların meclisinde birleşip zikir ve ibadet etmeye devam etseler bile, Allah kalplerindeki tüm düşmanlığı ve nefreti kaldırarak kudrete sahiptir.” (Köprülü, 2012, s. 62-63). Ahmet Yaşar Ocak'a (2012, s. 175-178) göre, ayinlere erkek ve kadınların ortak katılımının tipik eski Şamanist Türk geleneklerine bir gönderme olduğunu ifade eder ve *Menakıbu'l-Kudsiye* kitabından yola çıkarak Baba İlyas'ın erkek ve kadın olmak üzere yetmiş iki bin talebesi olduğunu belirtir. *Menakıbu'l-Kudsiye* adlı eserde kadın ve erkek bir arada olmalarına rağmen birbirlerinin erkek mi kadın mı olduğunun farkında olmadıkları belirtilir. Şamanist Türklerin uyguladığı kadın ve erkekten oluşan karma dinî törenler,

İslamiyet'in kabulünden sonra göçebeler arasında da devam etmekte ve Yesevîlik'te göçebe Oğuz gruplarında göçebeliğin oluşturduğu yaşam biçimine uygun bir şekilde gelişmektedir. Dolayısıyla Şamanizm'den kalma kadınlı erkekli meclisler Yesevîlik'te de devam etmiştir. Ayrıca çeşitli kaynaklarda Vefailik ve Ahilik'te kadın müritlerin bulunduğu ve erkeklerle birlikte yaşadıklarına dair bilgiler bulunmaktadır (Aktaran: Özcan, 2016, s. 301).

Kadınla ilgili başka bir menkıbe ise şöyledir: Yesevî'nin müritlerinden Hâkim Ata'nın gösterdiği bir mucize sonucu Buğra Han bu dervişe çok güzel kızı Anber'i verir. Hâkim Ata'nın Anber Ana'dan üç oğlu dünyaya gelir. O oğulları da değişik mucizeler göstererek mürit edinir. Hâkim Ata'nın vefatı üzerine, Zengi Ata, merhum şeyh Anber'in dul kalan eşi Anber Ana ile gösterdiği bir mucize sonucu evlenir. Zengi Ata'ya gelen dört genç dervişten biri Zengi Ata'nın lütfunu kazanmanın bir yolunu ararken, Anber Ana ona geceleri siyah bir keçeye sarıp Ata'nın yolu üzerine koy vermesini Zengi Ata'nın onu o halde görünce üzüleceğini der. Bu çok iyi kalpli kadın, kocasına bu dervişe neden inayet etmediğini sorduğunda Zeng Ata; O dervişin kalbinde nasıl kibir uyandırdığını söylese de Ana Anber'in şefaatine dayanarak o dervişin hatasını affeder. Bunun üzerine siyah keçeye sarılı halde yatan Seyyid Ahmed ayaklarının üzerine çökerek şeyhinden af diler ve ondan iltifatlar alır (Köprülü, 2012, s. 111-113). Burada Yesevî müritlerinden birinin eşi Amber Ana'nın kadın mürit olarak pozisyonu ve aldığı doğru kararlar dile getirilir Ahmet Yesevî'nin düşüncesinde kadın erkek ayrımı yoktur. Genel kanı olarak üstün bir insan olmak, güzel ahlak sahibi olmak, cömert olmak, terbiyeli olmak, manevi makamlara ulaşmak sadece erkeklere mahsus değildir; Kadınlar için de böyle olmalıdır (Özcan, 2016, s. 302).

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesinden sonra Kutadgubilig gibi önemli şah eserleri kaleme alınmıştır. Bu eserde genelde kadın hakkında birbirine tezat iki çeşit yaklaşım vardır: birincisi kadına değer veren ve onu onurlandıran yaklaşım, ikincisi kadınla ilgili mesafeli yaklaşımdır. Destan döneminden roman-hikâye devrine, göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçiş devri yapıtı olarak kabul edilen Dede Korkut Kitabı'ndaki hikâyelerde kadınlar ideal anne ve eş tipi, ideal sevgili ve yardımcı tipler bağlamında ele alınmıştır. Genelde bu kadın tipleri cesur, yiğit, kahraman, eşlerine ve çocuklarına karşı çok merhametli olarak tasvir edilmiştir. Dede Korkut hikâyelerde kadınların görüş ve kararlarına saygı, kadınların eşine ve ailesine bağlılığı, kadının çocuklarının eğitime verdiği önem ve anneye saygı vb. önemli değerler olarak vurgulanmıştır.

1.5.2.2. Selçuklu'da Kadın

Anadolu'da Türkler gelmeden önce Doğu Roma medeniyeti hâkim idi. Türkler bu medeniyet ile doğal olarak etkileşimde bulundular ve bu medeniyet mensuplarını hem Türkleştirdi hem İslamlaştırdılar. Zeki Velidi Togan'ın dediği gibi göçebe Türklerin normal şartlarda yüksek seviyeli Doğu Roma medeniyeti karşısında yenilgiye uğrayıp asimile olması gerekirdi. Fakat durum tam tersi olmuştur. Zeki Velide Togan bunun nedenini şöyle açıklar: Türkler Anadolu'ya yüksek bir medeniyete sahip İran üzerinden gelip yerleştiler. Dolayısıyla Türkler İran medeniyetine sahip idiler. Bu durum Türkleri medeniyet olarak güçlü kılmıştır. Nitekim Anadolu'da Fars edebiyeti ve dili etkin idi. Bu durum birçok âlim ve aydının yetişmesine vesile oldu. Bunun dışında eğitim, ilim ve kültürel alanlarında müesseseseleşmiş yapılar ortaya çıktı. Faruk Sümer (1965) Anadolu'ya göç eden Türklerin sadece göçebe olmadığını, onların içerisinde büyük âlimlerin ve şehir görmüş kültürlü insanların olduğunu, onların göçebe Türkleri yönlendirdiğini vurgular (Bayram, 2014).¹⁵¹

Selçuklu Türk toplumunda kadının algılanış biçimiyle ilgili Mevlâna İbn-i Ala tarafından II. İzzeddin Keykavus döneminde onun buyruğu ile yazıya geçirildiği varsayılan Danişmendname'de¹⁵² önemli ipuçlarına rastlanmaktadır. Bu eser aslen Hristiyan olup sonra İslam'a geçen ve kendisi gibi Müslüman olan Artuhi ile evlenen kadın kahraman Efumiye ile ilgilidir. Eserde Efumiye Eski Türk kadınları gibi cengâver ve pek çok savaşta Danişmend Gazi'nin âdeta sağ kolu olarak betimlenir. Bu eser "Sünni ideolojiyi" ortaya koyar (Ocak, 1993, s. 479). Turan'a göre (2014, s. 158) Efrumiye Dede Korkut'taki kadın kahramanlara benzer. Kadınların Türk akınlarındaki aktif rolünü yansıtan Danişmendname'deki Efrumiye Banu adlı karakter berilgin bir mecaz olup o eserin hemen hemen başından sonuna dek gerek Danişmend Gazi'nin yanında gerekse farklı gruplar ile birlikte üstün bir performansla erkeklerle savaşır. O hamileyken bile bu yaşayış biçimine devam eder. Eserde kadın ve erkeğin birbirini tamamlayan farklı görünümlerdeki bütünleyici parçalar olduğu anlayışı bariz bir şekilde görülmektedir (Yavuzcan & Arıkan, 2016, s. 101).

¹⁵¹ <https://www.youtube.com/watch?v=GaCe0LJt9ow>. [Erişim: 10 Mart 2022].

¹⁵² Kahramanları Türk kökenli olmayan Battalnâme ve Ebû Müslimnâme gibi iki büyük destanî romandan sonra aynı çevreye ait bulunmakla birlikte kahramanı Türk olan, Anadolu'da meydana getirilmiş ilk kahramanlık destanıdır. Türünün en güzel örneklerinden biri olan Dânişmendnâme genellikle bu adla tanınmakla beraber bazı yazma nüshalarında Kısas-i Melik Dânişmend, Kısas-i Dânişmend Gazi veya Kitâb-ı Melik Dânişmend adları da kullanılmıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/danishmendname>, [Erişim: 10 Mart 2022].

Mevlâna Celaleddin-i Rumi'nin (ö.672/1273) eserlerinde kadın konusunu fazilet ve zaaflarıyla ele almış, kadının dinî ve sosyal statüsünü ortaya koymuştur. Mevlâna'ya göre kadın aslında yüce bir varlıktır. Hatta Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberliklerine herkesten önce inanmış ve tasdik etmiş iki kadındır: Hz. Meryem ve Hz. Hatice. Kadın annelik bakımından da üstündür. Nitekim Mesnevî'de "Allah'ın haklarından sonra analık hakkı gelmektedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, sen daha annenin rahmindeyken anneni sana borçlu etmiştir.

(Mesnevî, III, s. 45) Mevlâna'ya göre:

"Pertev-i Hakkest an mâşûk nî

Halikest an gûyâ mahlûk nî"

(Kadın Hakk nurudur. Sevgili değil. Sanki yaratıcıdır, yaratılmış değil) (Mesnevî, 2437)

Kadın için "yaratıcıymış gibi" ifade edilmesi, anne olarak yeni bir varlığın doğmasının en büyük nedenlerinden biri olması ve onu içinde taşımasıdır. Kadın kavramına bu kadar değer veren Mevlâna, onu toplum ve aile hayatının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür. Kadınları her zaman sohbet ve sema meclislerine dâhil etmiştir. "Onun zamanında padişahın hanımları başta olmak üzere pek çok kadın talebesi vardı. Eflaki, her cuma akşamı padişah naibi Emüniddin Mikail'in evinde toplanan hanımlara eşlik ettiğini, sohbet ve nasihatlerle başlayan gecenin sema ile sabah namazına kadar sürdüğünü kaydeder (*Menâkibu'l-Ârifin*, I, 531-532). Özellikle Sultan Rüknettin'in eşi Gömeç Hatun, Muiniddin Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun ve üst tabakadan birçok kadın Mevlâna'ya ve meclisine düşküdü. Öte yandan Mevlâna'nın gerçek müritleri, işçileri ve esnafın kadınları da Mevlâna'yı sevmiş, toplantılar düzenleyip evlerine davet etmiş, sohbetini dinlemiş, üzerine güller serpmiş, semazen seslendirmiştir (1997, s 213). Hz. Peygamber'in bu sünnetini Hoca Ahmet Yesevî'den sonra Mevlâna da uygulamıştır (Yakıt, 2003). Yakıt'a göre Mevlâna'nın kadınlara yönelik olumlu görüşlerinin ve onlarla bir ilim meclisi oluşturmalarının kaynağını Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti dışındaki bir diğer kaynağı da Türk-İslam kültürünün önemli temsilcilerinden Hoca Ahmet Yesevî'nin (1093-1166) uygulamaları ve Dîvan-ı Hikmetiyle Yusuf Has Hâcîp'in (-1070) şah eseri Kutadgu Bilig'in hikmetli mısralarından oluşan Orta Asya kökenli bir Türk geleneğidir. Örneğin, Kutadgu Bilig'de kadına bilgelik, iffet, adalet ve cesaret gibi dört değer atfedilir. Bilgelik,

akılla yoğrularak erdeme; iffet güzellikle kaynaşarak zarafete, adalet sadakat ile birleşerek metanete, cesaret vicdanla bir araya gelerek şefkate dönüşür (Yakıt, 2003)¹⁵³.

Mesnevî’de kadın ve erkeğin “su” ve “ateş” ile kıyaslanması, “üstünlük” vurgusu içindir. Erkek suya, kadın ateşe benzetilir. Görünüşte ateşin suyu söndürme gücü ve yeteneği vardır. Ancak aynı su bir kapta olduğunda ateş onu kaynatır ve buhara dönüştürür. Ateş, su dolu kapları yok edebilir. Mevlâna’ya göre su gibi olan erkek, kadına hükmedecek bir konumda olsa da ateşin sıcaklığı gibi kadının sevgisi ve çekiciliği, erkeği coşturmaya, kaynatmaya ve tüketmeye yeterlidir. Mevlâna’ya göre kadın sevgiyi, çekiciliği ve güzelliği temsil eder ve kadın sevgisi, kadınların varlığında Allah’ın güzelliğinin tanıklık edilmesindendir (Rifâî, 2015, s. 349).

Mevlâna’ya (1995, s. 95) göre Mesnevî’de kadının “nefs”i, erkeğin “akl”ı temsil edeceği belirtilir (Aktaran: Saylan, 2017, s. 92)¹⁵⁴. Mevlâna’nın deyimiyle insan vücudunda akıl ve nefis sürekli bir çatışma hâlinindedir. İyi ile kötüyü ayırt edebilmek için kişinin bu iki kavramı detaylı olarak bilmesi gerekir. Nitekim nefis ve akıl birbirinden ayrılmadan insanı meydana getirir. Nasıl ki nefis ve akıl birbirinden ayrılamaz, kadın ve erkek de insan türünü oluşturan temel unsurlar olarak bir bütündür, birbirini tamamlar. Kadınlar Mevlevilikte manevî eğitime katılırlar, fakat “dede” unvanı alamazlardı. Dervişânın almış olduğu diğer eğitime dâhil olabilirlerdi. İslâmî ilimler, Mesnevî dersleri ve Arapça-Farsça eğitime kadınlar da katılabilirlerdi (Saylan, 2017 s. 93).

Mevlâna’nın kadının doğasıyla ilgili düşüncesini iki ana hususta toplamak mümkündür; biri kadının erdemi, diğeri ise zayıflığı. Mevlâna, kadın meselesini hem ulvi yönü ile düşünmüş hem de kadını yüceltmıştır. Ayrıca insan zaafı, tutkuları, kaprisleri ve eğilimleri ile ele alarak gerçekçi bir tavır sergiler. “Allah kadınların kalbine erkeklerden daha çok sevgi ve şefkat yerleştirmiştir. Allah kadını doğurmanın zorluklarına ve anne olmanın zorluklarına göğüs germek için bu mahiyette yaratmıştır. Kadınlar daha sabırlıdır. Erkeklerden daha fazla acıya katlanır. Kadınlar erkeklerden daha uzun yaşar. Hastalıklara erkeklerden daha fazla direnirler. Bu özellikler Allah’ın kadınlara bir lütfudur. Çünkü kadın, duygularına hâkim olup nefislerine hâkim olduğunda, Allah yolunda erkekleri geride bırakır ve hakikate erkeklerden daha çabuk

¹⁵³ <https://semazen.net/mevlanaya-gore-askin-gucu-ismail-yakit/> [Erişim: 17 Mart 2022].

¹⁵⁴ Mesnevî II, 1246-1249

ulaşır. Kadınların sevgisinin, şefkatinin ve merhametinin erkeklerden daha fazla olması, Allah'ın sadece çocukları için değil, eşleri için de bir lütfudur. Büyük başarılarla imza atan büyük insanlar, sanatçılar ve mucitler, başarılarını eşlerinin ilgisine, şefkatine ve sevgisine borçludur (Can, 1995, s. 67).

Mesnevî'de kadınların zaaflarıyla ilgili pek çok hikâye vardır. Mevlâna, kadınların insani zaaflarını anlatarak onları hor görmemiştir. Ancak kendi kendini yitiren duygularından kurtulamayan kadınların nasıl küçüldüklerini örneklerle açıklar. Hatta kadınların zaaflarından yararlanmak ve onların duygularına olan düşkünlüklerinden yararlanmak isteyen erkekleri bile kınar ve aşağılar (Mevlâna, 1995, s. 263)¹⁵⁵.

Mevlâna, Mesnevî boyunca anlattığı hikâyelerde bir gerçeğin altını çizer. Kadınlar yüzünden birçok cinayet ve kötölük işlenir. Mevlâna bütün kadınları suçlamaz, kadınların zaaflarına ve aldatmalarına meyleden bir erkeğin acı çekeceği ifade edilir. Mesela ona göre Hz. Âdem, yasak ağacın meyvesini İblis 'in Havva'ya, Havva'nın da kendisine teşvikiyle yer. Dolayısıyla kadın yüzünden ilk kan dökölür (Mevlâna, 1995, s. 367)¹⁵⁶. Mevlâna'ya göre zaaf içerisindeki kadın erkek için çok tehlikelidir. Bu konuda Hz. Peygamber'e isnat ettiği birkaç hadisi de belirtir: Dünyadan sakının, kadınlardan sakının; çünkü iblis insanları tuzağa düşürmek için pusudadır. Temiz ve dikkatli olanı tuzağa düşürmek için kadınlardan daha fazla güvendiği yoktur." (Câmi, I,7), başka bir hadis şu şekildedir: "Benden sonra sizin için en endişe ettiğim şey kadınların fitnesidir; onlar yüzünden karşılaşacağınız imtihandır, kadınlardan sakının."¹⁵⁷.

Mevlâna Fihi Mafih adlı yapıtının 20. bölümünde kadınları zorla örtmeye çalışmak konusundaki görüşlerini ifade ederken, zorlamanın hiçbir şeyi değiştirmeyeceğini, kadının mayasında bir kötölük yoksa iyi huyuna göre hareket edeceğini belirtir. Kadının sadece örtünmekle namusunu koruyamayacağı kanaatindedir. Mevlâna'ya göre kadın bir bütünün yarısı gibidir. Kadın ile erkek bir ve aynı cevherden gelir, kadın ve erkek ruhlarında hiçbir cinsiyet farkı yoktur. Ruh bir cevher olduğu için cinsiyeti yoktur. Cinsiyet bedenlerdedir. Kadın bedenine giren ruh, kadınlık eğilimlerini gösterir. Erkek bedenine giren ruh, erkeklik eğilimlerini gösterir. Kadın ve erkek kökende, insan olmada, iman ve amelde, hatta evlilikte

¹⁵⁵ Mesnevî- V, 3999

¹⁵⁶ Mesnevî, VI, 4481-4486

¹⁵⁷ Buhârî Nikâh 17; Müslim Zikir 97 98. Ayrıca bk. Tirmizî Edeb 31; İbni Mâce Fitn 31

eşit ve denktir. Mevlâna, erkek-kadın ilişkileri hususunda eşlerin birbirlerine ve birbirlerine hizmet etme davranışlarını “cariye” ve “köle” kavramlarıyla metaforize etmiştir (Yakit, 2003).¹⁵⁸

Mevlâna’nın *Dîvan-ı Kebir* adlı eserinde gök ve yere cinsiyet atfedilmesi yöntemiyle oluşturulan bütünlük anlayışı söz konusudur: Tek Tanrı’nın eliyle dokunan, gene de bir dokumacının elinden, bir dokumacının mekiğinden oluşur. Ey Canlılar, mekiği olan güzel, ey yüzü bize kible kesilen, bu yeri döşeyip süsleyen, yaratıp meydana getiren göktür, şu toprak yeryüzü de onun karısıdır” (Mevlâna, 1995, s. 12). Burada gök ve yeryüzü eril ve dişil formunda iki evrensel nefes olarak tasavvur edilir.

Bir insan yapması yasak olan şeyin cazibesine daha çok kapılır. Bir kadına örtünmesini ve gizlenmesini emrettiğinde kendini gösterme arzusu artar; kadın toplum içinde ne kadar gizlenirse, halkta onu görme arzusu o kadar şiddetlenir. Orada oturmuşsunuz her iki tarafın arzusunu yoğunlaştırıyorsunuz. O zaman bunun meşru bir iş olduğunu düşünürsünüz ancak asıl mesele bozgunculuktur. Mayasında kötü bir şey bulunmuyorsa, yapma desen de demesen de iyi huyuna, temiz yaratılışına uyacak, ona göre davranacaktır, boş ver, karışma, hayır, tersine mayası pisse gene kendi yolunu tutacaktır. Gerçekten de yapma-etme, görünme demek, isteği arttırır ancak; başka şeye yaramaz (Mevlâna, 1995, s. 83).

Mevlâna’nın kadının örtünmesiyle ilgili görüşleri şöyledir: "İnsan yasaklanan şeye meyleder. Ona saklanmasını emrettikçe, kendini gösterme arzusu daha da güçlenir durur; halk da o kadın ne kadar gizlenirse onu görmek arzusu o kadar güçlenir. Şu hâlde sen oturmuşsun, iki tarafın da arzusunu kızıştırıyorsun. Sonra da bunu doğru-düzen bir iş sanıyorsun; oysaki bu iş, bozgunculuğun ta kendisi. Mayasında kötü bir işte bulunmamak varsa, o; bırak, işkillenme sen. Yok, tersine, mayası pisse gene kendi yolunu tutacaktır o. Gerçekten de yapma-etme, görünme demek isteği arttırır ancak; başka şeye yaramaz (Mevlâna, 1995, s. 34). Mikail Bayram’a (2014) göre hocası Şems-i Tebrizi gibi “Hululiyye” inancında olan Mevlâna, Allah’ın kendisine hulul ettiğine ve içindeki Allah’ın kendisini konuşturduğuna inanmakla beraber kendisine gelen vahyin bu şekilde gerçekleştiğine inanıyor olmalıdır. Mesnevî’nin de

¹⁵⁸<https://semazen.net/mevlanaya-gore-askin-gucu-ismail-yakit/> [Erişim: 17 Mart 2022].

bu şekilde ortaya çıktığını savunur. Mecusilikten gelen bu inanç (İran İrfancılığı) tasavvufi çevrelerde yaygındır (Çiftçi, 2011)¹⁵⁹.

Bayram (2021) Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî'nin anti feminist olduğunu, Mesnevî'de kadınlar ilgili hikâyelerin hemen hemen hepsinde kadın doğasının hicvetmek amacıyla kullanıldığını, örneğin eşek ile düzüşen bir kadın hikâyesine yer verdiğini, dolayısıyla kadın doğasını aşağılık olarak nitelendirdiğini, hatta döneminde genel evi işleten bir kadının yanına gidip ona övgüler dizdiğini ve Mesnevî'de 12 civarında erotik hikâye olduğunu söyler¹⁶⁰.

13. yüzyılın ikinci yarısı ile 14. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilen, Eski Anadolu Türkçesinin önemli isimlerinden sayılan, İslam Türk edebiyatının öncü isimlerinden biri olan Yunus Emre'nin (Özdemir, 2020, s. 495) kadın anlayışı dönemin kadın algısını anlamamız açısından önemlidir. Yunus Emre'nin kadın anlayışı üzerine Yudum Kırmızı (2012), *Türk Kültüründe Kadın: Yunus Emre Örneği* adıyla çalışma yapmıştır. Kırmızı da bu çalışmasını Mustafa Tatçı tarafından kaleme alınan ve 2008 yılında Yunus Emre Külliyesi içinde yayınlanan *Yunus Emre Dîvan, Risaletü'n Nushiyye* adlı eserinden istifade ederek yayınlamıştır. Yunus Emre Dîvanı'nda:

Uzatdı bu halk işi ger erkek ü ger dişi

Müslüman olan kişi isyan yolına girmez (115/2).

Yukarıdaki beyitte kadın erkek ayırmadan Müslüman sıfatıyla tanımlanır ve kadın erkek olmak üzere her iki cinsin dünya hâlerinden şikâyet etmemesi gerektiği vurgulanır.

Aşağıdaki beyitte insanın sevdiğinin, isteklerinin ve taleplerinin birbirinden farklı olduğu, kimi insanların avrat yani kadın, eş istediği, kimi insanların mal mülk istediği belirtilir. Fakat burada kuldan bahsedilirken kadın erkek her iki cinse değil sanki sadece erkeğe atıfta bulunulması dikkat çekicidir.

Bir kulına atlar virüp avretü mal çoklar virüp

Hem birinün yok bir pulı rahm idici Rahman benem (211/4)

¹⁵⁹ <https://mikailbayram.tr.gg/> [Erişim: 18 Mart 2022].

¹⁶⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=H2cperKykV4>, [Erişim: 18 Mart 2022].

Kadının toplumsal cinsiyet kimliğiyle ilgili aşağıdaki beyitlerde kadının annelik rolü, işlevi, annenin değerinden övgüyle bahsedilir:

İsa oldum kudretten bahane bir avretten

İnayet oldu Hak'dan ölü dirgürüp geldüm (191/12)

Alu yigidün alasını Dîvane ider anasın

Gelinlerün el kınasın topraklara karar ölüm (198/7)

Görün aceb oldu zaman

Gönülden eylenüz figan

Allah sana anadan togan (184/18)

Yaz yaradup yir tonadan gönlümüz evi hanedan

Hoşnud ata vü anadan kullık kadrin bilen benem (194/2)

Bu beyitte “*Dünya bir avretdür karı yoldan koyar niçeleri, Sürün gitsin ol ayyarı anı sevmek ardur bize (333/5)*” erkek eksenli dil kullanılmıştır. Zevkin kadın erkek her iki cinsin sahip olduğu bir şey değil sadece erkeğe ait gibi gösterilmesi bunun kanıtıdır. Burada kadın zevk objesi olarak gösterilmiştir. Yunus’a göre kadın da diğer dünya zevkleri de Hak aşığını saptırmaya çalışan birer ayartıcıdır.

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de gelin ile dünya arasında ilişki kurularak gelin dünyaya benzetilmiş ve kişi yeni geline bakmaya doymaz ise, aynı şekilde dünya ve dünya zevklerine de doyamayacağı vurgulanmıştır. Fakat burada gelin, kişi yani erkek için dünya zevkleri arasında sayılmıştır.

Bu dünya bir gelindür yeşil kızıl donanmış

Kişi yeni geline bakubanı toyamaz (105/3)

Yunus Emre eserlerinde feleği anlatırken Doğu mitolojisinde Harut ve Marut’u ayarttıktan sonra gökyüzüne yükselen güzel ve fitneci kadın Zühre simgesini kullanır. Rivayete göre Allah, Harut ve Marut adlı iki meleği imtihan için yeryüzüne göndermiştir. Gündüzleri yeryüzünde devlet işleri görürler, geceleri ise büyüklük taslamanın gücüyle cennete giderlermiş. Bir gün Harut ve Marut, kocasından şikâyetle kendilerinden yardım isteyen Zühre’yi gördüklerinde onun güzelliğine âşık olmuşlar. Zühre de durumu istediklerini elde etmek için kullanır ve meleklerle her dediğini yaptırarak onları ayartır. Sonunda İsm-a’zamı da öğrenen

Zühre onu okur ve göğe yükselir. Cenâb-ı Allah Zühre'yi bir yıldıza çevirmiş ve gökte bırakmıştır. Harut ve Marut'tan dünya azabı ile ahiret azabı arasında bir tercih yapmalarını istedi ve onlar dünya azabını seçtiklerinden kıyâmet gününe kadar Babil kuyusunda baş aşağı asılacaklardı (Kam, 2008, s. 207-208). Yunus Emre'nin şiirlerinde Harut ile Marut gibi iki meleği ayarttığı düşünülen Zühre ile ilgili bu rivayete atıfta bulunulur:

*Gör Hârût Mârût neyidi Hazret'de ferîşteyidi Nasîbin ıška aldurup makâmın
Zühreye virdi (398/6)*

*Hârût ve Mârût Hakk'ın melekleri idi, fakat âşık olunca makamlarını Zühre'ye
kaptırdılar.*

Yunus Emre Dîvanı'nda kız ve oğlan kelimelerinin bir cinsiyet ayrımı yapılmadan evlat anlamında kullanılması ve evlat sevgisinin de kız erkek ayrımı yapılmadan olması gereken bir durum olduğunun vurgulanması dikkat çekicidir.

*Bunda dahı virdün bize ogul u kız çiftü helal
Andan dahı geçdi arzum benüm ahum didariçün (234/5)*

Yunus Emre Dîvanı'nda insanın yaratılışıyla ilgili ifadelerde, insanların erkek ve kadın olarak ayrılmadan önce aynı nur içinde varoldukları belirtilir:

*Ne ogul vardı ne kız vahid idük anda biz
Konşıyıduk cümlemüz nur dağın yaylar iken (243/8)*

Yunus Emre Dîvanı'nda gelin ak telemeye benzetilir. Buradaki teleme maya ile yoğrulmuş süt olup mecazen beyazlık saflık anlamına gelir (Tatçı, 2008, s. 483) ve gelin saflığın semolü olarak tellaki edilir.

*Yunus bilmez kendü hâlin Hak Çalap söyledür dilin
Bir niçesi yini gelin ak tekelme yüzler yatur (82/9)*

Yunus Emre Dîvanı'ndaki şu beyitte gerçek sevginin güzel kadın ve dünyevi şeylerden ziyade Allah sevgisi olduğu, Allah sevgisi olmayanlara her yerin cehennem gibi olacağı vurgulanır:

*Seni seven kişiye ne hacet Huru Kusur
Seni sevmeyen cana Tamu'dur cümle makam (202/4)*

Yunus Emre Dîvanı’nda kadın ile erkeğin bir özün parçaları olduğu ve dolayısıyla bu iki parçanın özü tamamlayan unsurlar olduğu Süleyman peygamber ile Belkıs metaforuyla anlatılır. Aşağıdaki beyitte Süleyman peygamber ve Belkıs madde ve mana âleminin hükümlerleri olarak “mürşid-i kâmil” için benzetme aracı olur (Tatçı, 2008, s. 159):

Belkıs ıla Sülayman ışka düşdi bir zaman

İsteyüp bulmadılar bu derdün dermanını (398/5)

Bu beyitte Sülayman Peygamber ve Belkıs madde ve mana hükümlerleri olarak temsil edilir. Belkıs ise bu temsilde erkeğini mana yönden tamamlayan bir varlıktır. Bunlar Yunus Emre’nin dünya görüşünde ve tasavvuf fikrinde kadına verilen kıymetin göstergesidir (Kırmızı, 2012, s. 194).

Dîvan’da Allah sevgisi ve Hak aşkını ifade etmek için kadın güzelliğini tarif etmek için kullanılan dilber, dildar ve canan kelimeleri kullanılır:

Kaçan kim ol dilber benüm gözlerüme tutaş oldu, gönlüm canum virdüm ana ışkı bana yoldaş oldu (354/1)

Sen canundan geçmedin canan arzu kılursın, Bilden zünnar kesmedin iman arzu kılursın (255/1).

Yukarıda Türk-İslam tasavvufunun önemli isimlerinden biri olan, Türk tasavvuf dilinin kurucularından sayılan Yunus Emre’nin eserlerinde kullandığı kadın ile ilgili kavramlar ciddi anlamda tasavvufi içeriğe sahiptir. Dolayısıyla Yunus Emre’de kadın takva bakımından erkeği tamamlayan, erkeğe eş tutulan bir varlık olarak telakki edilir. Fakat Yunus Emre eserlerinde kadın erkek her iki cinsi ifade etmek için insan kavramı yerine kişi eksenli ya da erkek eksenli dil kullanması da gözden kaçmamaktadır. Bunun dışında kadının toplumsal cinsiyet kimliği olan ana, kız, gelin, eş gibi kavramlara olumlu anlam yüklenmiştir.¹⁶¹

Selçuklu dönemine ait en önemli Türkçe eserlerden biri olan ve adeta Türkçe bir Mesnevî olarak tarif edilen Âşık Paşa’nın Garibnâme’sinde¹⁶² insanın “âlemin oğlu” anlayışı

¹⁶¹ file:///C:/Users/acer/Downloads/Turk_Kulturunde_Kadin_Yunus_Emre_Ornegi.pdf, [Erişim: 11 Nisan 2022].

¹⁶² Türk tasavvuf edebiyatının Âşık Paşa (ö. 733/1332) tarafından Anadolu’da kaleme alınan en eski ve en geniş tesirli didaktik eseridir.

söz konusu olup bu anlayışta insanın babası gök, annesi yerdir dolayısıyla insan âlemin oğludur. Garibnâme’de Eski Türklerin evrenselci dikotomi telakkisine bariz bir şekilde rastlarız (Yavuz, 2000, s. 271).

Selçuklu tarihî kaynaklarında erkeklerin baba, koca, ağabey veya kardeş olarak, kadınların ise anne, eş ve kız kardeş olarak paylaştığı tüm zorlu yaşamların anlatıları vardır. Seçuklu sanat eserlerindeki kadın betimlemeleri Selçuklu kültüründe kadının nasıl algılandığı ve hangi statüde olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Örneğin Sultan Tuğrul Bey (1038-1063) Hamadan önündeki savaşta yenilerek şehre kapanmak zorunda kaldığına Bağdat’taki siyasi kargaşanın aksine eşi Altuncan Hatun askerlerini toplayarak Bağdat’tan ayrılıp ilk yardıma gelen kişi olmuştur (Turan, 1976, s. 69-71). Bunun gibi pek çok örneğe Selçuklu tarihiyle ilgili kaynaklarda rastlanır. Selçuklu sanat eserlerindeki kadın betimlemelerinin Selçuklu kültüründe nasıl algılandığı ve hangi konumda olduğunu anlamak bakımından önemlidir. Selçuklu sanat eserlerinde kadın tasvirleri üzerinde araştırma yapan Tekin’e (2014, s. 994) göre Selçuklu sanat eserlerinde tıpkı kaynaklarda olduğu gibi birbirine destek olan, yardım eden, bir cinsiyetin tek yönlü egemenliğinin olmadığı betimlemelere rastlanır. Selçuklu ‘ya ait pek çok mimari, lüster seramik tabak ve çinilerde kadının eşleri ile beraber, dost çevresi içinde ya da tek başına betimlendiği tanılanır. Bu betimlemelerde kadının birey olarak ön planda olması dikkat çekicidir. Selçuklu eserlerinde kadın ve erkek yüzleri birbirine bakar, çoğu zaman bağdaş kurup oturur durumunda gösterilir. Bunun dışında kadın ve erkek birbirlerine bir şey uzatırken ya da konuşurken tasvir edilir. Bu tasvirlerde cinsiyet eşitsizliğine dayanan hiyerarşik boyutlandırma yapılmayarak kadın ve erkek aynı boyda gösterilmiştir. Üstelik kadın ve erkek figürlerin birbirine benzeyen fizyonomilerde oluşu da kültürel açıdan cinsiyete göre bir tanımlamanın olmayışının göstergesi olabilir.

Selçuklu eserlerinde kadınları eşleriyle betimlemelerinin yanı sıra tek başına yapılmış kadın tasvirleri veya heykelleri de bulunmaktadır. Tek başına ata binen ve elinde silah tutan bir kadın tasviri ilgi çekicidir. Bu betimleme anonim olup kime ait olduğu belli olmamakla birlikte, İslamiyet’in kabulünden sonra Selçuklu toplumunda kadınların tek başına varlık göstermesinin yadırganmadığını anlamak açısından önemlidir (Tekin, 2014, s. 997).

Ahi Evran da Anadolu’da Türkmen kız ve kadınlarını örgütleyerek örücülük ve dokumacılığa yönlendirip, debbağların derilerinin yünlerini işleme için çaba göstermiştir. Ahi Evran bu amaçla Evhadüdin Kirman’ın kızı olan Fatma Bacı’ya Bacıyan-ı Rum müessesini kurdurmuştur. Bacıların Anadolu kadınlarını örgütledikleri, taraftarlarını eğittikleri, ata

bindikleri, ok attıkları, avlandıkları, hudutlarda ellerine kılıç alarak gasp yaptıkları görülüyor (Tekin, 2014, s. 999). Bu resimlerde kendi geliri olan, ata binen ve silah taşıyan bir kadın görüntüsü vardır. Kısacası, Selçuklu kadınları da tıpkı bir erkekten beklenildiği gibi ailelerine gelir sağlıyor, ata biniyor ve kendilerini korumak için silah taşıyorlardı. Anadolu bacılarının “nefsine, aşına ve eşine dikkatli ol” nasihati vardır (Tekin, 2014, s. 999).

İbn-i Butlân (ö.1038 - 1066) 11. yüzyılın ilk yarısında kaleme aldığı risalesinde farklı ülke kadınlarının özelliklerini sıralarken Selçuklu (Türk) kadınlarının tarifini şu şekilde verir:

“Türk kadınları güzel, sevimli ve beyaz tenlidir. Gözleri küçük fakat tatlıdır, boyları ise kısadır, uzun olanlar nadirdir. Onlar için çocuklar zengin kaynaktır. Çocukları nadiren çirkindir ve kötü bir bilince sahip değildir. Türk kadını temizdir, yemek yapar ama eli açık olduğu için güvenilir değildir” (Gündüz, 2012, s. 144).

Türk kadınlarının cömert ve elinin açık olması aslında Türk ailesinde bir ekonomik özgürlüğün olduğuna işaret etmekle birlikte, Türk kadının toplumdaki konumuyla ilgilidir.

Seyyah İbn Battûta (2000, s. 400-402), *İbn Battûta Seyahatnamesi* adlı eserinde Anadolu Türkmen kadının toplumsal hayattaki statüsüyle ilgili önemli ipucuları verir: “Anadolu’ya geldiğimizde hangi zaviyeye gidersek gidelim büyük ilgi gördük. Komşularımız, erkek ve kadın bize çok misafirperverlik gösterdiler. Burada kadınlar yüzlerini örtmezler. Yola çıktığımızda akraba ya da memleket insanı gibi bizimle vedalaştılar. Acılarını gözyaşları içinde dile getirdiler. Buranın geleneğine göre ekmek haftada bir gün pişirilir, yani diğer günler için yetecek kadar! Ekmek günlerinde erkekler sıcak ekmek ve lezzetli yiyeceklerle çevremizi doldurur ve şöyle derdi: bunları kadınlar gönderdi, sizden hayır duası istiyorlar” (Yavuzcan & Arıkan, 2016, s. 106).

Selçuklu döneminde Türk kadını sosyal hayatın çok geniş bir alanında hareket etmiş ve hayatın merkezinde yer almıştır. Türk kadını kendisinden beklenen ev içi rolleri yerine getirmeye çalışmıştır. Onlar kendisinden beklenen toplumsal rollerinin gereği bir yandan ev işlerini yaparken öte yandan dışarıda sosyalleşebiliyordu, komşularını ziyaret edebiliyor, çeşitli aktivitelere katılabiliyordu. Toplumda kadınların eylem ve faaliyetlerini engelleyen şeyleri bulmak zordu. Siyasete aktif katılımdan ziyade siyasi sürecin bir parçasıydı. Hanedan kadınları siyasetten ziyade medrese, hamam, kervansaray, köprü gibi faydalı işler yaparak topluma hizmet etmeye çalışmıştır. Dinî alanda ise evde ve camilerde ibadetlerini yapabiliyor, zaman zaman vaaz ve tartışmalara katılabiliyordu. Tarikatlara ait dergâhlarda gönüllü olarak çalışan

kadınlar da vardı. Kadınlar kendilerinin ürettikleri ürünlerini pazarda satarak gelir elde edebiliyordu. Kadınlar kazandıkları parayı arazi ve başka şeyleri almak için kullanabiliyorlardı. Bunun yanında çeşitli iş alanlarında çalışma imkânı vardı. Kısacası kadın toplumunda saygı görüyordu. Fakat Selçuklu döneminde kadınların durumu hakkında değerlendirme yaparken o dönemde etkisi olan ataerkil kültürü de unutmamak gerekir.

1.5.2.3. Osmanlı’da kadın

Osmanlıları oluşturan Oğuz Türkleri İslamiyet’i göçebe yaşam tarzındayken kabul etmiştir. Daha sonra yavaş yavaş yerleşikliğe ve şehir hayatına doğru yönelmişlerdir. Osmanlıların asıl unsuru olan Oğuzlar Osmanlı’nın kuruluş döneminde eşitlikçi, kadının toplumsal hayattan tecrit edilmediği, değerli varlık sayıldığı ve işlevsel olduğu bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Üstelik göçebe Oğuzların yaşam tarzını konu alan, İslam’ın ruhu ve ilkeleri ile belli bir ölçüde uyuşan, geç bir dönemde (14. yy) kaleme alınan Dede Korkut Hikâyelerindeki kadınla ilgili ifadeler ile 14. yüzyıla ait bir kaynak olan İbn Battûta Seyahatnâmesi’ndeki bilgiler bunu destekler. İslam dini ise yeni kurulmuş Osmanlı’da taze, dinamik ve canlı olma özelliği taşımasından ötürü, İslam’ın kadını ve anneyi yücelten anlayışı kendine uygun ortam bulmuştur. Orta Asya Türkleri arasında Hoca Ahmed Yesevî çevresinde oluşmuş olan, Allah sevgisini, irfanı ve hoşgörüyü temel alan tasavvufî İslam anlayışı bu dönemde Anadolu’da etkili olmuştur (Kavuncu, 1999, s. 145). Öte yandan, kentsel yaşam biçiminin oluşturduğu, Uygur- Karahanlı-Selçuklu kent kültürünün bir devamı olarak, İran’ın güçlü etkisi altında, Osmanlı İmparatorluğu’nun saraylarında ve kent merkezlerinde kadın fitne kaynağı olarak görüldüğünden tecrit edilmesi gereken varlık olduğu anlayışı egemen olmaya başlar. Bu tesirlere Bizans etkisinin de dâhil olmasıyla Osmanlı klasik döneminde harem kurumu meydana gelmiş ve başta İstanbul olmak üzere büyük kent merkezlerinde konak tipi aile yaygınlaşmıştır. Ancak kadının toplumsal hayattaki işlevsizliği ve izolasyonu daha çok üst sınıflarda yaygın olan ve büyük şehirlerle sınırlı olan bir olgudur. Anadolu’da süregelen göçebe ve tarım kültüründe özellikle kırsal kesimde kadının işlevleri devam etmiş ve yaşam koşulları zaten buna izin vermediği için kadın tecritleri tam olarak gerçekleşmemiştir (Kavuncu, 1999, s. 146). Üstelik Osmanlı bir tarım toplumudur. Tarım Osmanlı ekonomisine yön veren ve biçimlendiren temel unsur ve lokomotifdir. Bu lokomotifin yükü Osmanlı toplumun temelini oluşturan Osmanlı ailesinin üzerinde olup aile fertleri olan kadın ve erkek bütün gün tarlalarda çalışmıştır. II. Meşrutiyet dönemi öncesi Osmanlı toplumuna bakıldığında tarlada çalışarak ekonomiye katkı sağlayan Osmanlı köy kadınları Çukurova’da pamukta, Ege ve Akdeniz’de

zeytinde, Karadeniz’de fındıkta tarım işçisi olarak çalışmıştır (Dulum, 2006, s. 55). Jennings’e (1975, s. 65) göre Osmanlı İmparatorluğu’nda tarım alanında çalışan kadınlar gibi kentli kadınlar da çeşitli şehirlerinin (Bursa, Kayseri, Trabzon, Amasya, Karamanşeriyiye) kayıtlarına göre ekonomik hayata dâhil olmuştur. Memur olarak devlet dairelerinde yani ulema sınıfına dâhil olamayan Osmanlı kadını kendisine kalan gayrimenkulü kiraya vererek, satarak, satıştan elde ettiği parayı başka bir iktisadi faaliyet alanına yatırarak erkeklerin at koşturduğu ekonomi dünyasına katılmıştır (Dulum, 2006, s. 56).

Osmanlı’nın kadın algısı, halk ile imparatorluk sarayı arasındaki hâkimiyet ilişkisine göre değişiklik gösterir. Örneğin saraydaki kadınlar farklı köken ve inançlara sahip kadınlardır. Sarayda yetişen bu kadınlar kendilerine sunulan duygu ve inançlarla kültür ve inançlarını pekiştirdiğinden, halk kadınlarının duygu ve düşüncelerinden çok farklı bir yaşam tarzı ve dünya görüşünü benimsemiştir. Halkın kadınları toplumda tali bir konumdadır ve toplumdan dışlanarak aileye itilmiştir. Fakat saray kadınları gücünün önemli bir konumuna gelerek devlet otoritesinde ve siyasetinde etkili olabilirdi. Üretici konumdan ziyade tüketici konumunda olan sarayın kadınları eğitim alma, eğitim görme olanağına sahip olduğundan kendilerini kültürel alanda geliştirebilirdi. Köy kadınlarının ise erkeğinin neslini doğurmak, sağlıklı büyütme ve soyu sürdürmek görevi vardı. Köylü kadın, erkekleriyle birlikte, tarım işçiliğinden ev ekonomisine kadar çok çeşitli alanlarda üretici olsa da eğitim ve öğretimden ve kültürel gelişmeden yoksun, oldukça edilgen bir konuma itilmiş durumdaydı. Böylece köylü kadın, malik ve mülk sahibi değil erkeğin malı konumundaydı. Göçebe kadın ise Orta Asya ve İslam öncesi görüşlerini büyük ölçüde korumuş ve erkeğin karşısında tali ve ikinci sınıf konumuna düşmeyerek erkeği ile eşit bir kişiliğe ve şahsiyete sahip olmuştu (Yılmaz, 2010, s. 195). Kocaları tarafından istismara uğrayan şehirli kadınlar gerekirse Sadrazam’a gidebilirlerdi ve Kadıların yönettiği şeriat mahkemelerinde dava açabilirlerdi (Kurnaz, 1991, s. 13).

Kurnaz (1991) da Altındal ile aynı görüşü paylaşır. Kurnaz’a göre kadınlar şehir dışındaki tarlalarda çalışarak üretime katkıda bulunurdu. Bu şehirlerde nadir değildir. Kırsal kesimde ekonomik olarak aktif olan kadınlar, kentlerde kapalı bir yaşam sürmektedir (Kurnaz, 1991, s. xiv). Eve iş verme sisteminin işleyişi, özellikle alt sınıf kadınlar dansçılık, seyyar

satıcılık, falcılık, ebelik ve diğer işlerde çalışabilirdi (Bulut, 2020) ¹⁶³ . Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar mülk sahibi olabiliyor ve ticaret yapabiliyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda mülk sahibi çok sayıda kadın varken, çok az kadın bunu yönetiyordu. Mülk sahibi olan kadın, mülkünü işletebilirdi. Kocas, oğlu veya babası, kadının izni olmadan kadının malını satamaz, kiralayamaz veya kullanamazdı. Mülk kadının iradesi dışında satılırsa, kadın satışı iptal etme hakkına sahip olurdu (Şemşek, 2020, s. 197). 17. yy. Kayseri Şeriye Sicilleri ve Ebu's-Suud Efendi fetvalarında kadınların ticarete, servet edinmede vs. tam tasarruf hakkına haiz bağımsız bir şahsiyet olduğuna, kadının kendi malını ve parasını istediği gibi kullanabildiğine dair bilgilere rastlanabilir. Bunun dışında miras, mal ayrılığı, nafaka gibi konularda İslam hukukuna uygun davranılırken, karı-koca ilişkilerinde belirtilen hükümlere uyulmadığı da görülür (Kavuncu, 1999. s.165).

Faroghi'ye (2009, s. 9) göre kırsal kesimdeki aile hayatında kadınlar hem ev içi hem de dışı vazifeleri açısından, ailede en fazla sorumluluk yüklenmiş insandır. Kadın, çocuk yetiştirmekten, ev işlerinden ve tarlada çalışmaktan sorumludur. Ancak tarlada çalışarak ülke ekonomisine doğrudan katkı sağlayan kadınların, toplumdaki statüsünün bu ağır sorumluluklara denk geldiği söylenemez. Bir kadın, özellikle doğurduğu çocuklar erkek olduğunda hem sıradan kamusal yaşamda hem de mahkeme yaşamında toplumda bir yer edinebilmiştir. Öte yandan çocuğu olmayan kadınlar ise her çevrede oldukça sınırlı bir değer görmüştür (Aktaran: Kalyoncu, 2021, s. 1112).

Tarımsal üretim araçlarının yanı sıra çeşitli zanaatlar ile uğraşan önemli sayıda kadın da bulunmaktadır. Kadınlar dokumacılık ve mum yapımı gibi bazı zanaatlar ile uğraşırlar. Dokumacılık, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar için dışarı çıkmadan yapılan en önemli işlerden biridir. Zanaat ve ekonomik üretimle uğraşan kadınlar lonca üyesi değildir. 1678 yılında Bursa'da 300 mancınıktan 150'si kadınlara aittir. Mancınık tezgâhlarının yarısının kadınlara ait olması, dokuma sektöründe kadınların katkısına işaret etmektedir. Bursa'da mevcut mancınıkların yarısını kadınlar elinde tutsa da bu, onların o derece lonca üyesi olduklarının bir göstergesi değildir. Dokumada katkısı inkâr edilmeyen kadınlar, esnaf loncalarına üye olmakta çeşitli zorluklarla maruz kalır. Atölye sahibi olarak lonca üyeliği olan

¹⁶³ <https://www.indyturk.com/nnode/265471/türkiyeden-sesler/osmanlı-devrinde-kadının-farklı-konumları-ve-isyan-etme-yöntemleri>,

bir kadın çok sık görülmez. Kadınlar, babalarından miras kalan lonca üyeliklerini satmaları için baskı görüyor ve çoğu zaman hisselerini satıyorlar. Erkeklerin baskısına rağmen lonca hisselerini satmayan kadınların sayısı oldukça azdır (Dulum, 2006, s. 57).

Yıldırım Beyazıt döneminde Bursa sarayı eğlence merkezi olmuştur. Bundan sonra kadınlara yönelik tutumlar değişmeye başlar. Harem hayatı, devletin başkenti sayılan İstanbul ile sınırlıydı. Tarıma dayalı Osmanlı ekonomisinde kadınlar erkeklerle aynı yasal mekanizmayı paylaşarak geleneksel eşitlikçi konumlarını sürdürürken, Osmanlı kırsalında harem hayatı hiç görülmemişti (Çaha, 1996, s. 80). Fakat harem orta düzeyli ailelerden saraya dek uzanan bir kurum idi. Oryantalist düşünceye göre harem cinsel isteklerin gerçekleştiği bir mekân olarak görülmüş, dolayısıyla genelde Doğulu kadın özelde ise Osmanlı kadını bu mekânın nesnesi olarak tanımlanmıştır. Harem kelimesine yüklenen bu olumsuz anlama karşı Grace Ellison (2009) tepki göstererek şöyle demiştir: Ah, şu harem kelimesi! Avrupa bu uğursuz kelimenin anlamını nasıl anlıyor? Mukaddes ve yasak anlamına gelen bu Arapça kelime, Türk evlerinin sadece kadınlara ayrılmış bölümlerini tanımlamak için kullanılıyor. Peirce'e (2012) göre Türk kadınlarının yaşadıkları harem Osmanlı'da sırf cinsellikle tanımlanmış bir mekân değildir. Bir ailenin mahrem bölgelerine ve orada oturan kadınlara harem denilir. Bunun nedeni ise İslam'ın orada yaşayan kadınlarla akraba olmayan erkeklere erişiminin kısıtlanmış olmasıdır. Harem, dinî saflık ve namus kavramlarını hatırlatan, insanları zorunlu bir temennaya davet eden bir saygı sözüdür. Bir ailedeki bir kadını belirtmek için kullanıldığında yalnızca belirli bir cinsiyeti belirtir. Ortaylı (2008) harem kurumunun sadece Osmanlı veya Doğu Müslümanlarına ait bir kurum olmadığını, evrensel bir yapıya haiz olduğunu belirtir. Uzunçarşılı (2014) ve Uluçay'a (2013) göre harem, en basit hâliyle girişin yasak olduğu bir yeri ifade eden kelimedir. Genel olarak ev reisinin kadınları, çocukları ve cariyelerinin yaşadığı yeri ifade eden harem, "evin kadını" veya "Darû's Saade" manasında da kullanılır (Düğer, 2015, s. 75). Bazı araştırmacılar Osmanlı döneminde kadının mahrem nesne hâline gelmesinin Kanuni döneminde gerçekleştiğini söyler. Fakat bu durum kırsal kesime kıyasla kent yaşamında daha belirgin duruma gelmiştir (Kalyoncu, 2021, s. 1106).

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında ev işlerinin yanı sıra dokumacılık, kocalarına tarlada yardımcı olma, pazar alışverişi gibi el işleriyle uğraşan kadınlar bu yıllarda erkeklerden çekinmediği gibi tesettür muhafazakârlığına da sahip değillerdi. Kırsal kesimde günlük üretimle uğraşan ve ev dışında tarım alanlarında çalışan kadınlar, tesettür (peçe takmak, burka)

takmamışlardır (Bulut, 2020)¹⁶⁴. Evren ve Can'a (1997) göre Osmanlı'da kılık-kıyafet, insanların sosyal statüsünü belirleyen en önemli faktörlerden biridir. Elbisenin rengi, kumaşı ve şekli, giyen kişinin sosyal statüsünün önemli göstergeleridir. Davis'e (2009, s. 15) göre saray kadınları ile paşaların eşleri, pahalı kumaşlardan yapılmış kıyafetleri tercih ediyorlardı. Osmanlı kadını 19. asra dek klasik giyim tarzlarını benimser ve bu yüzyılın sonuna doğru modernleşme hareketiyle birlikte kılık kıyafette daha derinlemesine yenilikler ortaya çıkar (Düğer, 2015, s. 81).

16. yüzyıldan Tanzimat dönemine dek kadın giyimi konusunda birçok ferman çıkarılmış ve kadın giyimi konusunda resmî emirler verilmeye çalışılmıştır. Tüm fermanlarda kadınlardan örtünmeleri istenmiş ve kıyafetleri en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiştir. Bunlar genellikle İstanbullu yani şehirli kadınlar içindir. Bunun çoğu, peçenin kalınlığı ve şekliyle, feracelerin yakalarıyla ilgilidir. Her üç ila beş yılda bir, hatta yılda bir emirlerin tekrarlanması, emirlerin dikkate alınmadığını gösterir. Kadın giyimine ilişkin emirlerin tek nedeni, sanıldığı gibi kadınlara daha fazla baskı yapmak değil, aynı zamanda lüksü ve israfı önlemektir (Kavuncu, 1999, s.165). Fakat “peçe” Oryantalist düşüncede önemli bir yere sahip olup peçe gizemin, egzotizmin, ulaşılmazlığın, esaretin sembolü olarak telakki edilir. Yalnız peçe Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadın modernleşmesinin temel yapı taşlarından biri olmuştur. Yalnız II. Abdülhamit döneminde önce ferace giyimi yasaklanarak yerine çarşaf getirilmişse de sonra güvenlik gerekçesiyle yeniden ferace giyimi uygulanmıştır (Düğer, 2015, s. 81-82).

17. asrın sonlarında kadınlar geniş yakalı paltolar giymeye başladığında şöyle bir ferman çıkarılmıştır: “Geniş boyunlular yerine dar yakalı cilbanlar giymelidirler, aksi takdirde madamlar (gayrimüslim kadınlar) gibi görünürler, bu durumda yeniçeriler bunları kesecekler.” Ancak Osmanlı kadınları dinlememiş ve geniş boyunlu cilbanlar geniş yakalı pardösüler giymeye devam etmişler. Yeniçeriler müdahale etmek istediklerinde kadınlar direnirmiş ve bunun üzerine yeniçeriler vazgeçermiş (Bulut, 2020)¹⁶⁵.

Şefika Kurnaz (1991), Burhan Göksel (1993) ve Meral Altındal (1994) gibi araştırmacılar Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde kadının toplumsal hayata dâhil

¹⁶⁴ <https://www.indytrk.com/node/turkiyeden-sesler/osmanli-rinde-kadının-farklı-konumları-ve-isyan-etme-yöntemleri>, [Erişim: 15 Nisan 2022].

¹⁶⁵ <https://www.indytrk.com/node/turkiyeden-sesler/osmanli-rinde-kadının-farklı-konumları-ve-isyan-etme-yöntemleri>, [Erişim: 17 Nisan 2022].

olduğunu ancak İslamiyet, Bizans ve İran etkilerinin Osmanlı saray hayatıyla bütünleşmesiyle birlikte, kadınların yavaş yavaş sosyal hayattan çekilmeye başladığını, daha önceleri açık olan kadının İslamiyet sonrası örtündüğünü ve harem kavramının yerleşmeye başladığını belirtiyorlar. Bu dönemden itibaren Türk kadını pasivize edilerek toplumsal hayattan aile hayatına itilmeye başlamıştır (Kalyoncu, 2021, s.1106). Fakat üst sınıftan kadınların haremle sınırlı gibi görünse de imparatorluğun çeşitli yerlerinde mülklerini yönettikleri, ticari işlemler yapabildikleri ve hatta “sessiz ortaklar” olarak uzaktan ticaret yapabildikleri bilinmektedir.

Sokağa çıktıklarında giyecekleri elbiseleri belli bir standardizasyon içeren kadınlar alış-veriş, eş dost, hamam, türbe ziyaretlerinde nispeten serbesttir. Resmî belgelere göre 18. yüzyılda Halep sokaklarında yürüyen kadınlara yapılan muameleyle ilgili çok sayıda şikâyet vardı. Dışarıda yapılması gereken işlere çocuklar ve ev hizmetlileri gönderilirken, kadınların sokağa çıkması için belirli kurallara bağlanmak şartıyla kadınların en azından kendi mahallelerinde dışarı çıkmalarına izin verilmiştir. Ignatus Mouradgea d’Ohsson’a göre kadınlara sadece gündüzleri pazarlardaki ve kamusal alanlardaki dekorasyonu görmeleri için arabada gezmelerine izin verildiğinden, genellikle evde kalmaları ve kafesli pencerelerden sokak kutlamalarını izlemeleri isteniyordu (Hamadeh, 2007, s. 93).

Ancak bazı tarihçiler, kadınların sosyal hayatındaki bu değişimin din kaynaklı olmadığını ve kadının sosyal hayattan uzak olmasının sebebinin din değil yerleşik hayata ve coğrafyaya geçiş koşulları olduğunu savunuyorlar. Ortaylı Osmanlı kadınlarıyla ilgili şu tespitte bulunur: Osmanlı toplum yapısında dinî farklılıklar yoktur ve farklı ırk ve dinlerden kadınlar benzer yaşamlar sürdürürler. Esas sorun Akdeniz kültür havzası nedeniyle erkek ve kadınların farklı yaşam alanları oluşturmuş olmalarıdır. Osmanlı döneminde kadın erkek sanıldığı kadar eve hapsedilmemiş, sosyal yaşamın içerisinde yer edinmiştir (Ortaylı, 2001, s. 118-119).

Flemenk diplomat Busbecq’e (1522-1592) (1927, s. 117-118) göre *Türk Mektupları* adlı kitabında kadının sokağa çıkma kurallarında elit kesimin eşlerinin sokağa çıkamadıklarına hatta akrabalarını bile eve davet edemeyeceklerine, bunun erkek tarafından şart koşulduğuna, ebeveynlerin kızlarını sadece dinî bayramlarda görebileceğine dikkat çekmiştir. Eserde ayrıca gelin elit sınıftan geliyorsa veya büyük bir çeyiz getirirse, erkeğin ona kuma almayacağına söz verdiği, konaklarda çalışan odalıklar evin efendisinden bir çocuk dünyaya getirirse, onunla evlenmeyeceği, fakat özgürlüğüne kavuşacağı, evin hanımı olan nikâhlı kadının cariyelerden farklı evlilikte mal üzerinde belli bir hakka sahip olduğu, cariyelerin bu haklara sahip

olmayacağı, cuma gecelerinin nikâhlı kadına ait olduğu, eğer bu gece de olmaz ise bu durumda kadının şikâyetçi olma hakkının olabileceği vurgulanır (Kalyoncu, 2021, 1115).

Kadınların kurduğu vakıf miktarı, genel toplamın 1/3'ünü oluşturmaktadır. Osmanlı'da kayıtlarda mevcut 1400 vakıf kadınlar tarafından tesis edilmiştir. Yardım amaçlı kurulan vakıflar, kadınların sadece mülk sahibi olabileceğini göstermekle kalmıyor aynı zamanda özellikle vakıf kurucuları veya denetçileri olarak emlak piyasasında aktif olduklarını ve hatta haklarını savunmak için mahkemeleri kullandıklarını gösteriyor. Dolayısıyla buradan kadınların ekonomik anlamda tamamen erkeğe bağımlı olmadıkları, gerektiğinde mahkemeye başvurabilecekleri ve dolayısıyla kamusal hayatta sanıldığı kadar görünmez olmadıkları sonucuna varılabilir. Zübeyde Hatun, Gevher Nesîbe, Mihrimah Sultan, Gülnûş Emetullah Vâlide Sultan, Pertevniyal Vâlide Sultan, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan gibi hanımefendiler; İslam kültür ve medeniyet tarihinde büyük hayır-hasenata imza atan hanımlardan sayılır (Bulut, 2020)¹⁶⁶.

Osmanlı'da kız çocukları ancak Sıbyan Mektebi düzeyinde eğitim alabilirlerdi. Fakat varlıklı ailelerin kızlarının özel eğitime erişimleri olduğu için şair, hattat ve besteci vs. olabiliyorlardı. Vakıf sahibi olanlar da bu durumda olan ailelerden gelmekteydi. Kız çocuklarının eğitim ve öğretimine ilgi Tanzimat ile başlamış ve sonraki dönemde artarak devam etmiştir. I. Meşrutiyet dönemi süresinin çok kısa olması nedeniyle eğitim açısından çok belirleyici niteliklere sahip olmamıştır. II. Abdülhamid döneminde eğitime özel önem verilmiştir. 1856 yılında çıkarılan Islahat Fermanı programında eğitim önemli bir rol oynamıştır. Islahat Fermanı'nın yayımlanmasıyla kız çocukları için özel ortaokullar açılmıştır. 1869 *Genel Maarif Nizamnamesini* aktif duruma getirme çabalarının devam ettiği II. Abdülhamid döneminde hem kız okullarının sayısı hem de eğitim kurumlarının çeşitliliği artmıştır (Şemşek, 2020, s. 198).

Hülya Kalyoncu (2021) *16.-19. Yüzyıl Dönemi Sosyal Yaşamında Osmanlı Kadını ve Osmanlı Topraklarında Yaşamış Sanatçıların Eserlerine Yansımaları* adlı çalışmasında Osmanlı döneminde ressam sanatçılara ait görsel eserler, tarihçilere ve seyyahlara ait yazınsal kaynaklara dayanarak Osmanlı kadınının toplumsal yaşamdaki durumu üzerine inceleme

¹⁶⁶ <https://www.indyturk.com/türkiyeden-sesler/osmanlı-rinde-kadının-farklı-konumları-ve-isyan-etme-yöntemleri>, [Erişim: 17 Nisan 2022].

yaparak Osmanlı'da kadın tasavvuru ve algısını, toplumsal konumunu anlamamız için önemli tespitlerde bulunur. Ona göre ataerkil bir toplum yapısına sahip olan Osmanlı toplumun en küçük birimini oluşturan ailede kadın birinci unsur olarak yer alırdı (Kalyoncu, 2021, s.1108). Evlilik Osmanlı'da toplumun vazgeçilmez unsurlarından biridir. Faroqchi'ye (2002) göre hiç evlenmeden hayatını sonlandıran kimselere nadir rastlanmıştır. Osmanlı toplumunda kızlar 12 yaşından 14 yaşına kadar evlilik sürecine girerek yetişkinliğe yaklaşmaktadır. Evlilik kadınlar için doğal bir süreç olarak kabul edilirken, dul kadınlar bile hemen evlenmeye teşvik edilirdi. Evlilik görücü usulü ile gerçekleşirdi (Düğer, 2015, s. 86).

Osmanlı tolu mu ırk, din ve mezhep farklılıklarına sahip birçok etnik gruptan oluşan hiyerarşik bir yapıya sahiptir. Ancak toplumun bu hiyerarşik yapısına rağmen farklı grupların gelenek ve göreneklerinin evlilik kurumları açısından birbirinden çok farklı olmadığı ve benzer törenlerin yapıldığı söylenebilir. Genel olarak farklı dinlere mensup aileler arasındaki evlilikler hoş karşılanmaz, evliliğe aile tarafından karar verilir. Düzenlenmiş prosedürler yaygındır ve evlilik düzenlemeleri ve evlilik töreninin faaliyetleri de çok benzerdir. Örneğin erkekler ve kadınlar ayrı eğlenceye sahiptir (Kalyoncu, 2021, s. 1108).

Gelenek ve göreneklerine sadık olan Türkler İslamiyet'i uygun bulmuşsa da eski uygarlıklarının öğretilerine uygun olarak, çok eşliliği değil, tek eşliliği uygulamıştır. İslam'ın onayladığı çok eşlilik en çok Osmanlı hanedanının erkek üyeleri ve saray mensupları arasında yaygındı (Taşkiran, 1973, s. 23). Osmanlı'da 16. yüzyılda sanıldığı aksine çok eşlilik yaygın değildi (Ortaylı, s. 37). Şimşirgil'e (2020) göre %92 erkek tek eşliydi, %5 civarında iki eşliydi, üç ve dört eşli olan erkek de çok azdı.¹⁶⁷ Osmanlı kadınları üzerine etraflıca araştırma yapan Lucy Garnett'e (2009) göre İslam hukuku bir erkeğe dört kadın alıp sınırsız cariye sahibi olma izni verirken, sanılan aksine bir Osmanlı ailesi, ev reisi ile evlenen çok sayıda kadından oluşmuyordu. Aslında bugün genel olarak Tek eşlilik normdur ve birden fazla eş daha varlıklı kesimlerde istisnadır. Açıkçası, bu her zaman böyledir. D'Ohsoon, Georgina Adelaide Müller (2010), gazeteci-yazar feminist-seyyah Grace Ellison gibi seyyahlar da Osmanlı'da çok eşliliğin zannedildiği kadar yaygın olmadığını vurgular (Düğer, 2015, s. 86).

¹⁶⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=VxMmcVlfy7g>, [Erişim: 19 Nisan 2022].

Osmanlı dönemi ile ilgili tarihî kaynaklara göre kadın haklarını korumak için evlilik sözleşmeleri yapılmıştır. Kadınların kocaları tarafından terk edilmesini önlemek için 1535 yılında imzalanan evlilik sözleşmesinde Oruç bin Halil'in eşi Dilferid bin Abdullah'ı birkaç ay içinde terk etmesi hâlinde boşanmış olacaklarına dair bilgiler mevcuttur. Mahkemelerin kapısı hem kadınlar hem de erkekler için açık olmuştur. Kadınlar -Müslümanlar, gayrimüslimler, köleler ve hür kadınlar- tıpkı erkekler gibi gerektiğinde mahkemelere başvurabilmişler. Ancak, bir erkek tanık yerine iki kadın tanıklık yapması nedeniyle kadınlar tanık olarak mahkemeye gitmeyi pek tercih etmemiştir. Bununla beraber kadınlar şikâyetlerini dile getirmek, haklarını korumak veya suçlandıklarında kendilerini müdafaa etmek maksadıyla mahkemeye gitmişlerdir (Şemşek, 2020, s. 197).

Özdemir'e (1987, s. 115-116) göre, boşanma konusunda İslam hukukunda kadınlara tanılan hak ve yüklenen sorumluluklara Osmanlı'da genellikle uyulduğu söylenebilir. Fakat bazı kayıtlarda boşanmada şekli unsurlara uyulduğu, kadının boşanma hakkının fazla kullanılmadığı, boşanma sebepleri üzerine odaklanmayıp boşanma hakkının erkeğe ve yemin yoluyla onun keyfi ve hevesine bırakıldığı zikredilmektedir (Aktaran: Kavuncu, 1999, s. 165).

Osmanlı tarihinde klasik dönem olarak adlandırılan devir içerisinde kadınların sosyalleşmesi açısından bazı olanaklar söz konusudur. Kadınlar hamam aktiviteleri, ev ziyaretleri, düğün şenlikleri, mesire turları, köçek ve çengiler gösterileri vb. erkeklerden ayrı olarak düzenlerdi (Ortaylı, 2001, s.118). Bayram süresince İstanbul'un tüm sokaklarında erkeklerin, kadınların ve çocukların üzerinde sallanıp oynadığı salıncaklar kurulurdu. Erkekler, kadınlar ve çocuklar bu salıncaklarda sallanarak eğlenirlerdi. Tüm kısıtlamalara rağmen kadınlar mesire mekânlarında, özellikle Kâğıthane çevresindeki eğlence yerlerinde keyifli saatler geçirirlerdi Avrupalı görgü tanıklarına göre, Osmanlı toplumunun günlük yaşamında Müslüman kadınlar ve genç kızlar sokaktaki erkek tanıdıkları veya akrabalarıyla nadiren konuşurlardı. Kadınlar ve genç kızlar dışarı çıktıklarında yanlarında genellikle bir haremağası ya da dadı bulunurdu (Aybet, 2002, s. 361-361). Kadınlar için adate sosyalleşme alanları sayılan hamam etkinlikleri, 1752'de yasaklanmıştır. III. Selim döneminde çıkarılan bir kanunla kadınların tekne gezintisine çıkmaları, dükkân açmaları ve bazı dükkânlara gitmeleri yasaklanmıştır. III. Osman'ın hüküm sürdüğü dönemlerde kadınların sokakta babaları ile beraber yürümeleri, aynı arabaya binmeleri, belli meydanlardan geçmeleri de kısıtlanmıştır (Arat,1986, s.100). Osmanlı kadınlarının büyük bir istek ve istekle gittikleri hamamlar, arınma arzusunun yanı sıra eş ve arkadaşlarla tanışma fırsatı dışında sosyal hayata dair pek çok

gelenegin meydana geldiği kültürel mekânlara dönüşerek Türk hamam kültürü bu dönemlerde kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Hamamlarda gerçekleştirilen ‘gelin hamamı, lohusa hamamı, kırk hamamı’ gibi çeşitli ayinleri de içeren kadınlara ait bu etkinlikler, Türk minyatür ve resim sanatçıları haricinde yabancı sanatçılar tarafından da pek çok kez sahnelenmiştir (Kalyoncu, 2021, s. 1118).

Faroqhi’ye (2009, s. 167) göre kadınların şehir merkezindeki dükkânlara çok nadiren gittikleri ancak yaşadıkları yerin yakınındaki alışveriş plazalarına kolayca ulaşılabilirdiği tarihî belgelerden anlaşılmaktadır. Kadın müşterilerin alışveriş yapması için özel dükkânlar bulunmaktadır. Genelde bu dükkânlara gitmeyi tercih ederler. İstanbul’da bulunan bir nakış dükkânı bunlardan biridir. Bu dükkânlar aslında kadınlara evde iş olanağı sağlıyor ve kadınlar da mağazalardan üretim siparişi alıyordu. Yani evinde oturan kadın bir anlamda işini ticari hayata da taşıyordu (Kalyoncu, 2021, s. 1125).

Tanzimat ile birlikte kadın algısı, toplumdaki statüsü, sorumluluklar ve rollerinde değişiklik görülmeye başlamıştır. Altındal (2017, s. 124) ve Taşkiran’a (1973, s. 43) göre Tanzimat döneminde kadın konusu ve sorunları düşünce ve edebiyat alanında dile getirilmeye başlamakla beraber bu konu “yeni bir bakış açısı” olarak şekillenir. Tanzimat’ın kızlara toprak hakkı tanınması bu dönemin önemli adımlarından biriydi. Kadının aile içinde göz ardı edilmesini engelleyen hüküm, kadının toplumda kabul görmesinin önünü açacak bir hüküm olarak görülüyordu. Tanzimat gelinlik vergisi ve cariyeye oluşumunu ortadan kaldırarak kadınların alınıp satılacak bir şey olarak görülmesini önler (Ersöz, 2020, s. 229).

Tanzimat Fermanı’nda kadınlar için özel bir hüküm olmasa da kadınların lehine bazı kanunlar çıkartılmıştır. Bu dönemde ilk kez kızların eğitimi ile ilgili reformlar gerçekleştirilerek 1858 yılında İnâs rüştiyeleri açılmaya başlamıştır. 1860 yıllarda Osmanlı’da 408 erkek ve 17 kız rüştiyesi, 8 erkek idadisi, 1 erkek sultanisi ve 1 Darülmuallimin, 1 Darülmuallimat (Kız Öğretmen Okulu) vardı. Bu dönemde ilköğretim zorunlu hâle gelmiş, kızlara yönelik 1913-1914 yıllarında İstanbul İnâs Sultanisi, Erenköy, Kandilli ve Çamlıca liseleri açılmıştır. İnâs Sanayi-i Nefise Mektebi Ailesi adında Kızlara yönelik güzel sanatlar eğitim kurumu

kurulmuştur. Bu dönemde yine ilk kez yurt dışına kız öğrenciler gönderilmiştir (Kodaman, 1984, 144-150)¹⁶⁸.

Hem Meşrutiyet dönemi hem de Tanzimat dönemi, Türk aydınlarının kadın eğitimi konusunu en çok tartıştıkları dönemlerdir. Türk aydınlarına göre kadınlar belli bir eğitim düzeyine ulaşırsa ya da eğitimden geçebilirlerse ancak haklarını kullanabilirlerdi. Ziya Gökalp kadının toplumda önemli bir yere sahip olduğuna, onun eksikliği ve eğitimsiz kalması durumunda sosyal hayatta sorunlar ve çözümlerin yaşanacağına dikkat çeker. Çok eşliliği doğru bulmaz, kadınlara hakların tanınması ve verilmesi gerektiğinin altını çizer. Ziya Gökalp dışında Abdullah Cevdet, Tunalı Hilmi, Ahmed Rız, Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Celal Nuri, Fatma Aliye gibi düşünürler de kadının eğitime ilişkin önemli düşünceler ortaya koymuştur. Kadınların özellikle kızların eğitimi konusunda yalnızca bu düşünürler dışında öğretmenler ve devlet adamları da yazıp çizmiştir. Mükerrrem Belkis gibi kadın düşünürler de bu anlama katkı vermiştir (Güven, 2001, s. 61-62). Kadının eğitim hakkı konusu dışında kadınlara ilişkili örtünme, çok eşlilik, kadınlara yapılan muameleler, kadın sorunları ve hakları gibi konular *telakki*, *vakit*, *şukurfezar*, *insaniyet*, *aile* gibi gazetelerde dile getirilir (Ersöz, 2020, s. 229).

Altındal'a (1977, s. 124) göre Tanzimat sürecinde kadınların sokağa çıkmaları ve gezmeleri konusunda olumlu eğilimler ve hoşgörü havası oluşmaya başlamıştır. Devlet de artık kadınların giyim ve kuşamlarını önemli bir sorun olarak görmüyordu. Caporal'a (1982, s.117) göre İslamiyet'in Hanefi mezhebinin algıladığı şeriat anlayışına göre şekillendirilen kadın, artık Batı kaynaklı oluşturulan yasal çerçeve içinde tanımlanmaya başlanır. Yine de Mecellenin hazırlanışı sürecinde, kadın haklarının "Fransız Yurttaşlar Yasası" temel alınarak mı, yoksa "İslam Şeriatı" temel alınarak mı biçimlendirileceği konusu çatışmaya sebep olmuştur. Fakat kadının toplumsal yapıdaki konumunda hatırı sayılır bir değişiklik olmamıştır (Yılmaz, 2010, s. 196).

Meşrutiyet Dönemi, Tanzimat'ın ilanından itibaren siyasi ve toplumsal gelişmeyi şekillendirirken, cumhuriyet yönetiminin temellerinin atıldığı bir dönem olan Türkiye'nin modernleşme tarihinin en önemli aşamalarından biri olarak kabul edilir. Jön Türklerin etkisi

¹⁶⁸ Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını. Pdf, [Erişim: 20 Nisan 2022].

altında 1908’de ikinci bir seçimin ilan edilmesiyle, 1878’de süresiz olarak kaldırılan parlamenter iktidar geri geldi. İkinci Meşrutiyet’in ilanı özellikle kadınlar için bir özgürlük ilanı olarak görülmüştür. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülkenin kadın eğitimine verdiği önemin bir sonucu olarak, daha önce anne, eş ve ev hanımı rollerini üstlenmiş olan kadınlar toplumsal hayatta daha fazla yer almaya başlamış ve II. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte hemcinslerini kültürel açıdan yetiştirip eğitmek için daha fazla dergi çıkartmakla beraber, toplumsal alanda ağırlığını artırmak için dernekler kurmuş, siyasi alanda ise partilere katılmaya başlamıştır (Özkiraz & Araslanel, 2011, s. 3). Örneğin kadınlara iş bulmak için İslam Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti kurulmuş, İttihat ve Terakki partisine bağlı olarak oluşan kadın kolları kadınların siyasi alanda yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Nezihe Muhiddin’in başkanlığında Kadınlar Halk Fırkası kurulmuştur. Bu parti sonrasında parti kimliğini bırakıp amacı “Kadınlığı düşünsel ve sosyal alanlarda yükselterek modern ve olgun bir düzeye erdirmek” olan Türk Kadınlar Birliği’ni kurmuştur. Halide Edip Adıvar önderliğinde toplumsal hayatta kadının da yer edinmesi gerektiğini, kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin kaldırılmasını, boşanma hakkın kadınlara da tanınması gerektiğini, kadının mirasta erkekler gibi eşit hakka sahip olması gerektiğini savunan Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kurulur. Bu cemiyet kadın dernekleri içerisinde en radikal olanıydı. Cemiyet kadınlar konusundaki düşüncelerini “Kadınlar Dünyası” (1913-1921) adlı yayın organı ile yaymaya çalışmıştır (Kale, 2016, s.156). İkinci Meşrutiyet’ten sonra yayınlanan kadın dergileri, yayın politikası ve dünya görüşüne göre Batıcı ve Türkçü olmak üzere iki kategoriye ayrılabilir. Batıcı kadın dergileri arasında: Mefharet, Demet, Mehasin, Kadınlar Dünyası, Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Osmanlı Kadınlar Âlemi, Kadın, Genç Kadın, Hanımlara Mahsus Gazete, Musavver Kadın; Türkçü kadın dergileri arasında, Kadınlık Hayatı, Kadınlık, Kadın Duygusu, Seyyale, Türk Kadını, Siyanet, Bilgi Yurdu Işığı, Bilgi Yurdu, Bilgi Mecmuası, Genç Kadın gibi dergiler yer almaktadır (Kurnaz, 1991, s. 139-191).

Çaha’ya (1996, s. 102) göre Osmanlı tarihinde ilk kez kadının hukuki durumunu ve aile hukukunu düzenleyen Aile Hukuku Kararnamesi 1917 yılında yürürlüğe girmiştir. Kararname aynı zamanda bir İslam ülkesi tarafından çıkarılan ilk aile hukuku kanunu metnidir. Kararname, kamu gücünün katılımına ve sağlanmasına, yani aile işlerine devletin müdahalesine yeni bir yasal boyut getirdi. Evlilik için bir yaş sınırı konulmuş ve kızların genç yaşta evlenmesine kısıtlama getirilmişti. Evlilik yaşı kızlar için on yedi, erkekler için on sekiz ile sınırlandırılmıştır. Kanuna göre çok eşlilik eşlerin rızası ile mümkündür. Kadınların da erkekler gibi boşanma

hakkına sahip olmaları sağlanmış ve nikâhın bir memur ve iki şahit huzurunda yapılması şartı ile evlilikler kayıt altına alınmıştır (Özkiraz & Araslanel, 2011, s. 5).

1.5.2.3.1. Türk Modernleşmesinde Kadın

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlayan ve Cumhuriyet dönemine miras olarak aktarılan Batılılaşma sürecinin anlam dünyası da Türk modernleşmesi kavramıyla açıklanmaktadır. Türkiye'de modernleşme kavramıyla anlatılan süreç aslında toplum olarak batılılaşma sürecidir. Türk modernleşme ya da batılılaşma hikâyesinin başlangıcı Batı'nın üstünlüğünü kabul etmek ve imparatorluğun aksayan yönlerini düzeltmekti. Bu bozulmanın önlenmesi olarak yorumlandı. Türk modernleşmesinin tanımında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet algısına göre farklı kriterlerle ayrışma veya radikalleşme sahnelense de sürecin doğası net bir sürekliliğe işaret etmektedir (Karakaş, 2022, s. 111).

Türk Modernleşmesi yaygın kanaate göre, Tanzimat ile başlar. Tanzimat dönemiyle başlayan modernleşme süreci, diğer ifadeyle Batılılaşma süreci Osmanlı'da askerî, eğitim ve yasa gibi devlet kurumlarında ortaya çıkmışken, Cumhuriyet döneminde devletin yayında toplum düzeyinde de kendi göstermiş ve her yönüyle bir toplumsal proje tarzında devam etmiştir. Bu durum, Osmanlı döneminin Batılılaşmaya devleti kurtarma işlevi yüklediğini, Cumhuriyet döneminin ise Batılılaşmaya yeni toplumsal projenin mimarı olma işlevi yüklediğini göstermektedir (Karakaş, 2020, s. 205).

Batı medeniyeti ya da Batılılaşma “Tarihi kontrol etme kararlılığının bir sonucu olan Fransız Devrimi ile aynı zamanda doğayı kontrol etme sürecinin neticesi olan Sanayi Devrimi'nin ayrılmaz bir parçasıydı.” Modernist düşünceye dayanan ilerici fikirler, cenneti yeryüzüne indirgeyen ve Hristiyanlığın ebedi kurtuluş ideolojisini sekülerleştiren modern bir mesihçiliği temsil eder (Gencer, 2017, s. 319-435) ve anayasacılık seküler mesihçiliğin ılımlı sağ versiyonunu temsil eder, Devrimcilik ise seküler mesihçiliğin aşırı sol kanat versiyonudur.

Modernleşme ise Hristiyanlığın kozmopolis ya da evrensel olarak adil düzen inşa etme fikrinin sekülerleşmesi sürecine atıfta bulunur. Dolayısıyla sekülerleşme dinden ayrılma ya da kopma değil, Hristiyanlığın dönüştürülmüş halidir. Modernleşme sosyolojik olarak geçim ekonomisine dayanan feodal üretim biçimin yerine üretim ve pazar ekonomisine dayanan sanayi üretimin almasıdır. Kültürel olarak tamamen geleneksel hayat tarzından farklı olarak yepyeni bir hayat tarzını ifade eder.

Sosyolojik literatürde modernleşmenin dört boyutu vardır: 1) parlamentolar, oy hakkı, Siyasi partiler vb. gibi katılımcı karar alma sürecine vurgulayan siyasi modernleşme, 2) Sekülerleşme ve milliyetçi/ulusalcı ideolojilere bağlılığı önemseyen kültürel modernleşme, 3) Sanayileşmeden farklı olan ancak artan bir ekonomik dönüşümle karakterize edilen, giderek artan iş bölümü, yönetsel ve teknik personel kullanımını, teknolojik ilerlemeyi ve ticari kapasitedeki artışı gibi faktörlere atıfta bulunan ekonomik modernleşme, 4) okuryazarlık oranındaki artış, kentleşme süreci ve geleneksel otoritenin kademeli olarak erozyona uğramasıyla kendini gösteren toplumsal modernleşme.¹⁶⁹

Türk modernleşmesinin başlangıcında kadınlar hakkında iki çeşit görüş ortaya çıkmıştır. Reformcu aydınların temsilcilerinden olan Abdullah Cevdet'e göre, padişahın cariyeleri olmayacak, sadece tek bir eşle yetinecektir. Kadınlar vatanın velinimetleri olarak görülecektir, erkekler ise kadınlara bu gözle bakarak onlara saygı gösterecektir. Kadınların giyim kuşamlarına karışılmayacaktır, onlara istedikleri gibi giyinmekte özgür olacaktır, fakat israftan kaçınacaktır. Kadınlar ve kızlar erkeklerden kaçmamasına gerek yok, onlar erkekler gibi kamusal alanda faaliyet gösterecektir. Erkekler istediği kızla evlenebilecek, kızlar da istediği erkekle hür iradesiyle evlenebilecektir. Avrupa medeni kanuna göre kadınlar evlendirilmelidir. Kızlar için tıbbiye mektebi tesis edilecektir (Safa, 1997, s. 59-60). Reformcu aydınlardan olan Celal Nuri İleri, Osmanlı'daki sorunların, özellikle kadınların durumuyla ilgili sıkıntıların nedenlerini reformcu aydınlardan farklı olarak açıklamıştır. O "Batıcılık-İslamcılık Türkçülük" düşünce akımlarını bir araya getirerek kaleme aldığı "Kadınlarımız" başlığı altındaki eserinde, Türk Müslüman kadınlarının geri kalmasının nedenlerinin İslamın temel kuralları ve ilkelerinden sapmış olan uygulamaların dışında, bilgisizlik, aşırı baskıcılık ve cahillik gibi faktörlerin olduğunu vurgulamıştır. Ona göre kadının durumunun düzeltilmesi için muhakkak eğitime katılmalıdır (İleri, 1993, s. 35-110).

Osmanlı Türkiye'sinin İslamcıları, hiçbir zaman siyasi bir sömürge olmamış bir ülkede yaşadıkları için, Batı uygarlığını gerçek İslami değerlerin gerçekleştirilmesinin çarpıtılmış bir kopyası olarak gördüler. Onlara göre sorun, modernistlerin iddia ettiği gibi İslam'ın var olmaması değildir. Bu yüzden yeni bir yoruma ihtiyaç yoktur (Gencer, 2017, s. 137).

¹⁶⁹ <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/modernlesme>, [Erişim: 22 Nisan 2022].

İslamcı düşünürlerden biri olarak kabul edilen Mehmet Akif Ersoy da eserlerinde kadınların ezilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ona göre bunun İslam'la hiçbir alakası yoktur, bu tamamen dinin ve toplumsal gelişimin yanlış anlaşılmasından kaynaklanmıştır. Toplumun İslam'ı yanlış anlaması nedeniyle kadınların ezilmiş, hor görülmüş ve aşağılanmıştır. Bu nedenle kadınların İslami standartlarda eğitilmesi gerektiğini savunmuştur (Kurnaz, 1991, s. 63-65).

Göle'ye (1992, s. 17) göre, Batı düşüncelerini savunanlar Batı evrenselciliğine ulaşmanın tek yolunun İslami geleneklerden koparak kadınları özgürleştirmek olduğuna inanırken, muhafazakâr hareketler kadınlarla ilgili gelenekleri zayıflatma ve liberalleştirme girişimlerine şüpheyle ve hatta bazen tiksintiyle bakmıştır. Türkiye'deki modernleşme tarihine, kısaca bu iki kültürel model ya da akım (Batıcılık ve İslamcı akımlar) arasındaki mücadelenin tarihi olarak bakılabilir. Zamanla bu akımların içeriği değişen sorunlar karşısında zaman içinde değişime uğramıştır. Tanzimat dönemindeki reformculuk ile Cumhuriyet dönemindeki Batıcılık farklıdır. Şunu belirtmek gerekir ki, Batıcılığın Batı kültür modelini 'ilerleme' ve reform için evrensel bir referans noktası olarak kullandığı söylenebilir (Aktaran: Cihan, 2017, s. 37).

Osmanlı döneminde Türk kadınının toplumdaki rolü zaman içinde değişmiştir. Osmanlı 14. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına dek varlığını sürdürmüş büyük bir imparatorluktur ve bu süre zarfında kadınların yaşam tarzları ve sosyal statüleri döneme göre değişiklik göstermiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk yıllarında kadınlar ekonomik ve sosyal yaşamın her alanında aktif olarak yer almışlardır. Ancak kentli kadınların ekonomik ve sosyal yaşam alanlarının, kentleşmenin getirdiği yaşam koşullarındaki değişikliklerin tesiriyle belli bir ölçüde sınırlanmıştır. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar bu sınırlanmanın etkisinde fazla kalmamıştır. Öte yandan, Osmanlı kadınlarına doğum anından itibaren hak ve hukuki ehliyet tanınması onlara bir ayrıcalık sağlamıştır. Ayrıca Osmanlı kadınlarının her türlü hukuki işlemleri, mal varlıklarının evlendikten sonra sona ermemesi ve kocalarına devredilmemesi de önemli bir noktadır. Tanzimat öncesi dönemde ise kadınlara ekonomik ve sosyal alanlarda belli bir ölçüde sokağa çıkma yasakları ve kısıtlamalar getirilmiştir. Tanzimat'tan sonraki Türk modernleşmesi sürecinde kadının sosyal, eğitim, ekonomi, hukuk ve siyasal alanlardaki konumunda ve kadın algısında önemli değişiklikler olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği 29 Ekim 1923 tarihi, Türkiye'de "Cumhuriyet Dönemi" olarak kabul edilmektedir. Cumhuriyet rejiminin kurulması; modernleşme, laik

kurumların kurulması ve ulusal bilincin oluşması, eşzamanlı bir sürecin sonucuydu. Bu süreçte cumhuriyetçi projesinin iki temel hedefi vardı: modernleşme ve uluslaşma. Cumhuriyet dönemi Türkiye'de siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda büyük değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Toplumun her alanında ortaya çıkan bu değişimlerden Türk kadını da etkilenmiştir (Kırkpınar, 1998, s. 93). Cumhuriyet Dönemi'nde kadınların durumu hakkında bazı önemli noktalar şunlardır:

Cumhuriyetin reform dönemlerinde modern kadın ideali ya da Cumhuriyet kadını fikri öne sürüldü ve bu fikir sonraki nesiller üzerinde etkisi oldu. Cumhuriyeti döneminde kadınların eğitimine büyük önem verilmiştir. 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu kabul edilmiştir. Bu bağlamda açılan ilk, orta, lise, meslek lisesi ve üniversitelerdeki kız öğrencilerin sayı şu şekildedir: 1924-25'de ilkokulda kız öğrenci sayısı 62.954, bu sayı 1971-72'de 2 milyon civarındadır. Nişantaşı Ortaokulu hariç başka grta okullarda kız öğrenci sayısı üç haneli rakama erişemez. Üniversitenin matematik, fizik, tabii bilimler, tıp, dişçilik bölümlerinde okuyan kız öğrenci sayısı da iki haneli rakama nadiren ulaşır. Okullarda kadın öğretmenlerinin sayısının belli bir rakama ulaşması da önemli bir gelişme sayılır (Cunbur, 1992, s. 259).

4 Nisan 1926 yılında kabul edilerek yürürlüğe giren Medeni Kanun'a bağlı olarak kadınların medeni hakları güçlendirilmiştir. Bu kanun, kadınların miras hakkını ve boşanma hakkını düzenlemiştir (İlçi, 1998, s. 95)¹⁷⁰. 5 Aralık 1934 yılında kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmiş olması Cumhuriyet'in en önemli refomlarından birisi olarak kabul edilir. Kadınlara sadece toplumsal alanda değil siyaset alanında da aktif rol oynama gibi bir fırsat verilmesi kadınların hayatındaki önemli bir değişimdir. Bu hak sayesinde kadınlar kadın milletvekilleri seçilir ve parlamentoya girmeye başarmıştır (Kırkpınar, 1998, s.106-109).

Giyim konusunda da önemli değişiklikler oldu. Kadınların geleneksel giyim tarzları yerine modern giyim tarzları teşvik edildi. Mustafa Kemal Atatürk 25 Aralık 1925'te kabul edilen bir kanunla kıyafet inkılabı gerçekleştirerek peçe, çarşaf, kalpka ve fes giyilmesinin yasaklarak, batılı ülkelerin kıyafet biçimini benimsemiştir (Ağaç, Çivitci ve Saygılı, s. 5).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar üretim tesislerinde emeğe katılmaya başlamışlardır.

¹⁷⁰ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/616918>, [Erişim: 23 Nisan 2022].

Ülkenin batı kesiminde, özellikle üretim ve hizmet sektörlerinde ev dışında çalışan kadınların sayısı artış görülmüştür. Cumhuriyet rejiminin temel olarak kadınları iş yerlerinde ve kamu kurumlarında, eğitimde ve siyasi hayatta daha görünür ve etkin kılmayı hedeflediği belliydi. Bu bağlamda, kadınların çoğu tarım sektöründe çalışmaya başlarak kendilerine açık olan çalışma alanlarında yerlerini alırlar. Cumhuriyet döneminde kadınlar tarım dışı alanlarda profesyonel işlere girme fırsatına sahip oldular. Hepsinden önemlisi kadınlar da “vatadaş” olarak görülmeye başlamıştır. “Modernlik” ve “ulusallık” ile karakterize edilen yeni düzende kadınlar, rejimin karakterinin bir aynası olarak görülüyordu. Sonuç olarak, kadın sorunlarıyla ilgili alanlar devletin kontrolü altına girmiş, ancak ne yazık ki kadınlar bu dönemde bağımsız kadın örgütlenmelerini sürdürememişlerdir. Dahası, Cumhuriyet kadınların esas olarak ezildikleri özel alandaki geleneksel rollerine müdahale edememiştir. Sonuç olarak, o dönemde kadınlar yine erkeklerle eşit konuma gelememişlerdir (Cevri, 2020, s. 8-13). Türk modernleşmesi ve onun devamı olan cumhuriyetin gündeminde yer alan kadının statüsü ve kadın sorunları bugün hâlâ tartışılıyor.

1.6. Uygur Türkleri Kültüründe Kadın

1.6.1. İslamiyet’ten Önce Kadın

Uygur Türklerinin kültürünün temel dayanağı, eski çağlardan beri Doğu Türkistan’da faaliyet gösteren, uzun bir tarihsel süreçten geçen, karmaşık coğrafi koşulların eşlik ettiği, çok katmanlı halk yaratıcılığı ile zenginleşen, çeşitli dinlerden etkilenmiş ve çok yönlü ekonomik sistem ile mükemmelleştirilmiş kültürel hazinedir. Doğu Türkistan kültürü oldukça gelenekseldir. Doğu Türkistan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan birçok etnik gruptan etkilenmiş ve onları da etkilemiştir. Bu nedenle Doğu Türkistan her ne kadar çeşitli kültürel unsurları bünyesinde barındırsa da içinde yönlendirici bir kültür sisteminin öne çıktığı geleneksel bir miras bulunmaktadır. Doğu Türkistan genellikle izole bir bölgedir. Tayvanlı bir Uygur bilgini olan Liu Yi Tang (2001), *Uygurlar Üzerine Araştırmalar* adlı kitabında şöyle yazmıştır: “Tarım havzası, kuzeyde görkemli Tanrı Dağları, güneyde Kara Kurum Dağları, batıda Pamir Dağları ile doğudaki Heshi Koridoru ile çevrilidir ve nispeten izole bir coğrafi durum oluşturur. Havza, kış ve yaz arasında büyük bir sıcaklık farkına sahiptir ve yıllık yağış 100 mm’den azdır. Bu nedenle coğrafi ortamın bu yerin yaşam tarzını ve sosyal kültürünü etkilememesi mümkün değildir” der (Min, 1991 s. 7).

İlk zamanlarda ve bazı önemli tarihsel dönemlerde diğer kültürel bölgelerle ilişkiler gerçekten çok sınırlıydı. Bu nedenle birçok alanda sürekli olarak bağımsız kültürel yapıya ve

millî üsluba sahip bir kültür yaratılmış, seçkin ve nadir kültürel olgularla karşılaşıldıktan sonra bile geleneksel kültür temel düzeyde, kabullenme ise ikincil düzeyde olmuştur. Bunlar arasında ilkel kültür, antik kültür, orta çağ kültürü ve modern kültür gelenekleri öne çıkmaktadır (Osman, 2003, s. 127).

Batılı Oryantalistlerden biri olan Rene Grousset (2019), *Bozkır İmparatorluğunun Tarihi* adlı kitabında, “Uygur sisteminin yabancı kültürel kalıpları körü körüne takip eden bir sistem değil yerel bir yenilik olduğunu” yazmıştır. Ayrıca Uygur bilginleri, Uygurların yurtdışından aldıkları her yeni fikir veya kültürün kendi geleneklerine göre kabul edildiğini ve bunun bir tür “Uygur geleneği” olduğunu vurgular. Çinli bilgin Li Yong, Tarım Vadisi’ndeki buğday yetiştirme kültürü ile modern Uygurların kültürü arasındaki geleneksel ardılık konusunu tartışıyor ve şöyle diyor: “6-7 bin yıl önce Tarım Vadisi’nde ortaya çıkan buğday ekimine dayalı Neolitik kültürün oluşumu ve gelişme biçimleri o zamandan yakın zamanlara kadar devam etmiştir. Sürdürülen ve gelişen bütün bir kültürün temel karakterini ve üslubunu, temel unsurlarını ve yasalarını, kısacası temel özelliklerini belirlemiştir (Osman, 2003, s. 128).

Uygurlar, İslamiyet’i kabul etmeden önce bile diğer dinleri kabul ederken, kabul etmek istedikleri dinin Tanrısının adını geçmişte hep inandıkları ve uyguladıkları ilkel Şamanizm Tanrısının Tanrısıyla birleştirdiler. Zerdüştlük ‘teki Tanrı’nın adını “Tanrı’nın Tanrısı Hürmüz” olarak adlandırmışlardır (Bile, 2007, s. 224). Budizm Tanrısının adı “Tanrı’nın Tanrısı Mani Burhan” olarak adlandırılır. Her seferinde, her dinden çıkar çıkmaz kendi Tanrılarına inanmaya devam etmişlerdir. İslam’ı kabul ettiklerinde bile böyle bir şekle bürünmüştür. Önceki formlardan farklı olan, bu kez yeni kabul edilen İslam Tanrısının ismine “Tanrı” eklenmeyip, kendi adlarıyla adlandırıp “Bayat” olarak kabul etmeleri ve ardından yavaş yavaş özümsemeleridir. Yani Uygurlar, İslam’ın Tanrısına “Allah” adıyla hitap etmeye alışmamış ancak onu dönemin Karahanlı Türkçesiyle “Bayat” olarak adlandırmaya devam etmişlerdir. (Cüveyni, 1981, s. 64). Hatta İslam Peygamberi Hz. Muhammed’e bile “Resulullah” denmezken, eski dillerinde kullanılan “yalavaç” (Haberci) veya “Savcı” (Konuşan) veya “Ukçı” (Davet eden) kelimeleri ile adlandırmışlardır. Miladi öncesi ve sonrasında Budizm’in Doğu Türkistan’a girmesi Doğu Türkistan’ın dil ve yazılarında daha fazla çeşitliliğe yol açar ve bu, durumu oldukça karmaşık hâle getirmiştir. Batılı araştırmacılar, eski çağlarda Doğu Türkistan’da 17 dil ve 24 yazının kullanıldığını yazıyor. Ayrıca Doğu Türkistan, Altay dil sistemi, Hint-Avrupa dil sistemi, Sami dil sistemi ve Çin dil sistemi gibi dört ana dil sisteminin buluşma yeridir (Goca, 1995, s. 133).

Doğu Türkistan siyasi tarihinde irili ufaklı birçok krallık ve devlet tarihin farklı evrelerinde var olmuş ve pek çok şey yapmıştır. Onların siyasi işleri bazen genel bölgesel bir nitelik, bazen de dar bir yerel kabile karakteri almıştır. Yani kültürlerinde birçok ortak noktaya sahip olmalarına rağmen, benzersizlik ve benzersizliğin bariz işaretlerini görmezden gelmek imkânsızdır. Dolayısıyla Doğu Türkistan'daki siyasi kültürü sosyo-politik açıdan aşağıdaki kategorilere ayırmak mümkündür (Osman, 2003, s. 110).

Kus-Ğuz Hanlığı Kültürü, Koço-Eli Hanlığı Kültürü, Udun Hanlığı Kültürü, Kaşgar Hanlığı Kültürü, Kusen-Kuça Hanlığı Kültürü, Karaşehir -Çalış Hanlığı Kültürü, İli Hanlığı Kültürü, Uysun Hanlığı Kültürü, Yüksek Kankılıklar Krallığı Kültürü, Hun Devleti Kültürü, Kök Türk Krallığı Kültürü, Uygur Krallığı Kültürü, Koco Uygur Hanlığı Kültürü, Karahanlı Hanlığı Kültürü, Kitanlar yönetiminde Doğu Türkistan Kültürü, Moğol yönetimindeki Doğu Türkistan Kültürü, Çağatay Hanedanlığı Kültürü, Başbalık Hanlığı Kültürü, Turpan Hanlığı Kültürü, Yarkent Hanlığı Kültürü, Hocalar Dönemi Kültürü, İşgalci Qing Hanedanlığı döneminde Uygur Kültürü, İşgalci Komünist Çin döneminde Uygur kültürü (Baytur ve Sidik, 1991, s. 210).

Doğu Türkistan'ın farklı coğrafi konumlarında birçok yönden birbirinden ayrılan kültürel zenginlikler oluşturularak türlere ayrılmış ve klasik bir olgu ortaya çıkmıştır. Doğu Türkistan'ın coğrafi özelliklerine göre Altay kültürü (Şimırşık kolu), Tanrı dağ kültürü (Kumul-Bari kolu, Astana-Algoy kolu, Buğda-Urumçi kolu, HanTanrı-İli kolu, Karamudrin-Uşaktal kolu) ve Tarım kültürü (Lopnur- Çerçen kolu, Udun şubesi, Pamir-Opal şubesi, Aksu-Kusen kolu) olarak ayrılabilir.

Doğu Türkistan'ın kadim tarihinde çeşitli halklar ve milletler faaliyet göstermiştir. Ortaya koydukları kültürel zenginliklerin değeri hem yüksek hem de düşük düzeylerde olurken, bazılarının Doğu Türkistan sahnesinde kaldıkları süre boyunca aralarında uzun ve kısa zaman farkı vardı. Doğu Türkistan'da yaşamış halk-milletlere göre kültürler şu şekilde sınıflandırılabilir: Di-Guifang-Oğuz kültürü, Tarımlı kültürü, Tohar kültürü, Saklar kültürü, Ronlar kültürü, Chuysular kültürü, Uysunlar kültürü, Hun kültürü, Yüksek Kankılıklar kültürü, Eftalit kültürü, Roran kültürü, Kök Türk kültürü, Soğd kültürü, Tubut kültürü, Türkeş-Karluk kültürü, Koco-Idikut Uygur kültürü, Udun-Hotan kültürü, Karahanlı Uygur kültürü, İli Vadisi Yağma, Tohsi ve Çigiller kültürü, Kitan kültürü, Moğol kültürü, Çağatay kültürü, Moğol ve Başbalık kültürü, Tacik kültürü, Kırgız kültürü, Kazak kültürü, Mançu kültürü, Çin kültürü, Hui kültürü, Özbek kültürü, Tatar kültürü, Rus kültürü vb (Yuy, 1986, s. 166).

Uygur Türklerinin tarihten beri benimsedikleri dinleri, ilkel din kültürü (totem kültürü, ata inancı, tabiat Tanrısı kültürü), şaman-kaman kültürü, Zerdüşt kültürü, Budist kültürü, Manihaist kültürü, Hristiyan kültürü, Nistorian Din kültürü, İslam din kültürü, Tasavvuf kültürü olarak ayırmak mümkündür. Doğu Türkistan halkı, yaşam koşulları ve yaşam tarzları ile tarihsel sürecin ilerlemesine göre kendi sosyo-ekonomik yapısını, yaşam tarzını oluşturmuş ve bu sistem etrafında bir kültür var etmiştir. Bu kültürler şu şekilde kategorilere ayrılabilir: pastoral kültür, tarım kültürü, ticari kültür, şehir kültürü vb. Oryantalistler, Doğu Türkistan kültürünün uluslararası kervan rotalarındaki konumu da dâhil olmak üzere Doğu Türkistan'ın kültür tarihinde Doğu Türkistan'ı geçen rotaların konumunu temel alarak çoğu zaman kervan yollarını ve Doğu Türkistan kültürünü bir bütün olarak ele almaktadır. Doğu Türkistan kültürünün kervan yolları ile ilgili biçimleri şunlardır: Doğu Türkistan Bronz Yolu Kültürü, Doğu Türkistan Yeşil Taş (Kaşteşi) Yolu Kültürü, Doğu Türkistan İpek Yolu Kültürü ve Pamuk Yolu Kültürü (Osman, 2003, s. 110-120).

Uygur kadınının aile içindeki konumu önemli olup ailenin hakları ve kapsamı sadece erkekler tarafından değil hem erkekler hem de kadınlar tarafından paylaşıldı. Tarihe bakarsak, eski Uygur devletlerinde emirlerin sadece kağan adına değil, kağan ve eşi tarafından ortaklaşa imzalanan fermanlar çıkardığını görebiliriz. Uygur kadınları tarihte uzun bir süre tarımla uğraşmış, buğday ekmiş ve yemek hazırlamıştır. Oldukça mükemmel işleme tekniklerine sahiptiler. Bunun sonucu olarak çeşitli sepetleri zarif bir şekilde örebilmişlerdi. Ayrıca uzun zaman önce iplik ile ayakkabı dikme tekniğine sahipti. Bu demek oluyor ki, kadınların tarım ve el sanatlarıyla uğraşması, kadının statüsünün ne kadar yüksek olduğunu gösteriyor. Genel olarak, sıradan köylü ailelerinde bile kadınların çalışması baskındır. Uygurlar şehir hayatına uzun zaman önce girdiler. Tarihsel verilere göre Kaşgar, Turpan, Hotan ve Yarkent şehirlerinin uzun bir geçmişi vardır. Kent yaşamı özellikle kadınların sosyal statüsüyle ilgiliydi. Eski Uygurlarda karı kocalar aile mülkünün sahipliğini paylaşıyorlardı. Kadınlar toprağa, sığırlara, bahçelere ve diğer mülklere sahip olabiliyordu. Eğer koca ölürse tüm mallar karısına miras kalıyordu. Ayrıca, bir erkek yetkili ise, bazen yetkili olma hakkı kadınlara da ayrılmıştı. Yani, ekonomik eşitlik sosyal eşitliğe imkân sağlıyordu. Song Hanedanlığı büyükelçisi Wang Yandi, “Kocu Uygur devletinde Uygur kağanının katunu ve prenseslerinin kendi sürüleri olduğunu ve bu sürelerin işaretlere göre bölündüklerini” kaydetmiştir (Osman, 1983, s. 61).

Birinci Kara Han döneminde (M.Ö. 550), Uygur kadınları yüksek bir konuma sahipti ve çok saygı görürdü. Özel bir onursal adları olurdu. Kağan'ın karısı onurlandırılarak “Katun”

olarak adlandırılırdı, Kağan'ın soyundan gelen kadınlar, Uygur topraklarındaki en büyük nehir olan “Altun Tarım” adı ile adlandırılırdı. Bu dönemle ilgili ünlü bir kahraman olan Tumaris'i anmak önemlidir. Kahraman Tumaris tarihî bir şahsiyetti. M.Ö. 6. yüzyılda İran kralı Kayhisrau ile kahramanca savaşmış ve kendi elleriyle başını kesmiştir. Kaihisrau, Orta Asya'yı işgal edip birçok ülkeyi fethederek bir saldırganlık savaşı yürüttüğünde, Tumariler anavatanlarını ve kabilelerini korumak için bir savunma savaşı yürütmüşlerdir. 20.000 kadın ve 30.000 erkekten oluşan büyük bir ordu hazırlayıp savaşa girer ve kazanırlar. Tumaris, kahramanlığın görkemli bir örneğidir ve sadece kendi kabilesi için değil başkaları için de barış ve refah istemiştir (Kavuz, 2002, s. 93).

Hun İmparatorluğu'nun güçlendiği dönemde (M.Ö. 250 – M.S. 90) Uygur kadınları ve kızları yüksek bir konuma sahipti. Kağanın eşleri, anneleri ve prenseslerine çok saygı duyulurdu ve güzel bir süs eşyasının adı olan “alçi” (kırmızı Alçi) olarak adlandırılırdı. Burada Hun hükümdarının siyasi ve askerî işleriyle ilgili kritik anda katunların veya karısının rolünün büyük bir etkisi olduğunu görebiliriz. Eski Kusen (Kuça) Hanlığında kadınlara ve kızlara büyük saygı duyulurdu. Kusen düşünürü Komirajiva'nın annesi ve Kusen hanı Akari Pak'ın kız kardeşi Jiva Akari, o dönemde han sarayında seçkin bir hanım olarak görülüyordu. 6. ve 7. yüzyıllarda Turpan'da özellikle kadınlar (belki de ünlü kadınlar) hakkında şecere yazılmıştır. Huang Wenxi, 664 yılında Turfan'da Kang Pomi ve Fudu'nun soyağacını bulmuştur.

Uygur Orhun devleti döneminde Uygur kadınları yüksek bir statüye sahipti. Kadınlar ülkeyi yönetmekten ordu komuta etmeye kadar toplumun her alanına girmiş, özgürce ve adil bir şekilde çalışmışlardır. *Kabusname*'nin 226. cildindeki verilere göre Bögu Hakan sarayını görkemli bir şekilde güzelleştirmenin yanı sıra, kadınlar için “katun balık” adında özel bir şehir inşa ettirmiş ve onu harika desenlerle süslemiştir. Ayrıca, Ningsha'nın kuzeyindeki güzel, havadar bir yer, Irsin Nehri kıyısında gölün kenarında “katun balık” şehrini inşa ettirilmiştir. Bu 759'dan sonraydı. 759 yılından önce bugünkü Moğolistan'da 5 büyük Uygur şehri vardı ve bunlardan ikisi “katun balık” idi (Osman, 1983, s. 62-63).

Türk kavimlerinden biri olarak bilinen Uygurlar İslam'ı kabul etmeden önce, sırasıyla Şamanizm, Manihaizm, Budizm ve Hristiyanlığa inanmıştır (Habibullah, 2000, s. 389-390). Uygur Türklerinin kadına bakışı diğer birçok topluma göre daha olumlu iken, yukarıda da belirtildiği gibi, daha sonraki dönemlerde Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin etkisiyle yavaş yavaş değişmeye başlamış olabilir. Manihaizm'de Havva, Âdem'i baştan çıkarmaya çabalayan şehvet düşkünü bir kadın olarak gösterilir. Aslında Âdem Havva'ya kapılmıyor, Havva

kendisini yaratan Şeytani arkon babadan oğlu Kabil'i doğuruyor. Sonra oğlu Kabil ile ilişkiye giriyor ve Habil'i doğuruyor. Habil ve Kabil yasak münasebetin ürünüdür. Havva daha sonra çekiciliğiyle Âdem'i kandırır ve Âdem'den sonra peygamber olan Şit'i doğurur (Tokyürek, 2016, s. 307).

Uygurca metin *Altun Yaruk*'ta (Kaya, 1994) yılan, Şeytan ve kadın arasında ilişki kurulur. Bu metine göre yılan kozmik suyun üzerinde oturur, ölümsüzdür, sürekli yeniden doğar, doğurganlık, bilgi ihsan eder. Aynı şekilde Şeytan da doğurgandır. Yani Şeytan ile yılan doğurganlık açısından özdeştir. Kadın da doğurgan olduğuna göre Şeytan ve yılan ile aynı niteliğe sahiptir. Çünkü kadın bu vasfı ile doğum ölüm döngüsünün devamlılığını sağlar. Yani kadın hayatın devamlılığına vesile olur. Canlılar cehaletlerinden ötürü doğum ölüm döngüsü içine tekrar tekrar dâhil olurlar. Cehalet canlıları feci bir yeniden doğuşa ya da doğum ve ölüm döngüsüne sürükler. Doğum ölüm döngüsünü devam ettiren kadın cehaleti simgesidir. Kadın cehalet içerisinde olmasaydı doğum ölüm döngüsüne neden olmazdı. Budist Uygur metinlerinde kötü kadının bir yılan bedeninde cisimleşmesi önemlidir. Çünkü kötülük yapan kadın, kötü ruhu nedeniyle Şeytanla ilişkilendirilir ve bir yılan bedeninde ceza olarak yeniden doğar. Eski Uygur metinlerinde doğurganlık açısından özdeştirilen kadın ile Şeytan şehvet kaynağı ve baştan çıkarıcılığı açısından da özdeştirilir. Eski Uygur metinlerine göre güzelliğiyle hırsız, cinsel yönüyle zincir, aşağılık, hastalıklı bir varlık olarak görülen kadının tuzağına erkek düşmez ve kanmaz, bu yüzden kadın aşağı dünyasında kalır. Bu yüzden kadına bağlanmak günahdır (Tokyürek, 2016, s. 305-308).

Eski Uygur kültüründe kadının statüsü yüksek bir değere sahipti. Özellikle daha sonraki dinî inançların ve kültürlerin etkisi altında kırılmaya başlamıştır. Kadının statüsünde ortaya çıkan bu kırılmaya neden olan inanç sistemlerinden biri de Budizm olmuştur.

1.6.2.İslamiyet'ten Sonra Türklerinde Kadın

İslam'ın en önemli özelliklerinden biri ulaştığı insanları ve toplumları dönüştürerek aralarında daha önce var olmayan tayin edici ortak noktaları ortaya çıkarmasıdır. İslam medeniyeti denildiğinde, Müslüman olan insanların Müslüman olmakla beraber oluşturdukları maddi ve manevi tüm kazanımları kastedilmektedir (Görgün, 2003, s.301). Hayata anlam veren ve onu düzenleyen din, sanatın üstünde onu besleyen, ona şekil ve yön veren kaynak olarak

milletin tarihine, yaşam biçimine, maddi ve manevi kültürel faaliyetlerine her zaman hâkim olmuştur (Koç, 2008, s. 62-63).

İslam'ın Türkler tarafından devlet dini olarak kabul edilmesi 10. yüzyılda, Karahanlı devleti döneminde gerçekleşmiştir. Bu, “o zamandan önce hiç Müslüman yoktu” anlamına gelmemelidir. Çünkü yerel halk zaten İslam'a maruz kalmıştı. Aslında Kuteybe Kaşgar'a kadar gidememiş olsa da Türk boylarının yaygın olarak yaşadığı komşu ülkelere kadar gitmiştir. Bunu söylerken güneyde kadim kültürünü devam ettiren Uygur devletinin varlığını da unutmamak gerekir. Doğu Türkistan'ın İslamlaşmasını sağlayan Karahanlı devletinin hükümdarı Saltuk Buğra Han'ın (ö. 955) Müslüman olmasıyla, Hanlığa bağlı bireysel Müslümanlara artık dinlerini açıkça uygulama ve çevrelerine tebliğ etme fırsatı verilmiştir. Buğra Han zaman içinde Kaşgar, Yarkent, Aksu, Balsagun ve diğer bölgelerde İslam'ı yaymak için büyük çaba sarf etmiştir. Daha sonra Budist Uygurlar ve Yedisu'nun Şamanist Karlukları ile mücadeleye girerek onların İslam'ı kabul etmelerini sağlamak için çalışmıştır (Almas, 2013, s. 232-237).

Tarihçi Ekrem Doğu Türkistan'da İslamiyet'e giriş ile ilgili *Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar* adlı araştırmasında şöyle bir sonuca varır: Doğu Türkistan'da hüküm süren Hocaların silsilenamesi İslam'ı ilk kez Türk dünyasının devlet dinî hâline getiren Satuk Buğra Han'ın benimsediği İslam mezhebinin Şii olduğunu, on altıncı yüzyıldan sonra ise Sünni mezhebinin Doğu Türkistan'a hâkim olmaya başladığını açıkça göstermektedir. Ancak Doğu Türkistan'ın İslam tarihinde Alevilik ve Sünnilik mezheplerini, büyük olasılıkla medrese Müslümanlarından farklı olan tasavvufçuların, zahitlerin veya Kalenderlerin yöntemleriyle kavga etmeden birleşebilmişlerdir (Ekrem, 1996, s. 644-645). Tasavvuf, Uygur dinî inançlarının ve ideolojisinin oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle tasavvufun Uygurlar üzerindeki etkisi üzerinde kısaca durmak gerekir.

Tasavvufi Türk edebiyatının kurucusu ve ilk büyük şairi aynı zamanda Türk-İslâm tasavvufunun da en büyük mutasavvıflarından olan Ahmed Yesevî (Eraslan, 1989, s.160), Uygur Türklerinin tasavvufi dinî düşüncesi, edebiyatı ve felsefî-ideolojik tarihinde önemli bir şahsiyettir. Terki- dünyayı savunan Yesevî-Cehriyye-Kadiri hareketinin bir tezahürü olarak Ahmed Yesevî tasavvufunun ruhban koludur. Ahmed Yesevî, Uygur düşünce ve inanç yapısında tasavvufun fikirlerini sözlü halk edebiyatının ikili formuyla ifade eden ve tasavvufun mirasını gösteren ilk kişiydi. Orijinal Karahanlı Türkçesi ve halk diliyle kaleme aldığı şiirleri, Karahanlı döneminin Hakaniye dili ile Çağatay edebiyatını birbirine bağlayan önemli kaynaklardan biri olarak belli bir tarihî değer yaratmıştır (Muhammetemin, 1987, s. 229).

Ahmet Yesevî'nin entelektüel yapısının bütününde ve özünde yer alan temel unsur ahlaktır. O hem insanların günlük yaşamlarındaki davranışlarının hem de devletin yönetiminin tüm adımlarının ahlakı ilkelere, insan sevgisine, adalete, doğruluğa, eşitliğe vb. dayanması gerektiğini belirtir. Böylece bedeni milletin özüyle, ruhu da İslam'ın özüyle doldurarak milletin kalbinde taht kurdu. Dinin millet hayatındaki yeri şüphesiz önemliydi. Yesevî, aynı inancı paylaşmanın ve aynı ilahi değerlere sahip olmanın insanları birbirine yaklaştıran unsurlar olduğunu biliyordu. Bu doğrultuda bir din ve ahlak öğretmeni oldu. Asıl amacı Türklere İslam'ı sevdirmek ve doğalarına yerleştirmektir. Bu süreçte toplumdaki düzensizlikleri, yoksulluğu ve ahlaksızlığı ortadan kaldırmak ve kendi toplumunun anlayabileceği bir seviyeye inerek adaleti tesis etmek için büyük çaba sarf etmiştir. Çeşitli ahlakı kötülükleri temsil eden unsurların insanları dinlerinden uzaklaştırdığını bilen Yesevî, insanları eğitmek amacıyla onları İslam'a kazandırmak için çaba sarf etmiştir (Erkan, 2019, s.134).

Ahmed Yesevî'de insan sevgisi Allah sevgisi kadar önemlidir. Müminlerin sevgisine karşı tutumunu ifade etmek için özellikle "Allah diyen bir kul olmak" ifadesini kullanmıştır. Atıfta bulunduğu genel temayı kelimelere dökmek gerekirse aşağıdaki noktalarda özetlenebilir: Merhamet, şefkat, sevgi, güzellik ve büyüklük. Yesevî'nin bir başka özelliği de insanlara asla farklı davranmamasıydı. Müslüman ya da gayrimüslim olsun herkese eşit tavsiyelerde bulunarak onlara özellikle birbirlerini sevmelerini öğütledi. Çünkü ona göre Allah'ın sevgisine giden yol insanları sevmekten geçirdi (Erkan, 2019, s. 138).

Ahmed Yesevî'nin tasavvufi görüşleri tesadüfen oluşmamıştır. Ahmed Yesevî'nin fikirlerinin önemli bir kaynağı, ruhu terbiyeyi ön plana çıkaran tasavvuf ve Budist (Samudaya-Terk-i Dünya) düşüncesidir. Ahmed Yesevî Terk-i Dünya yolunu izlemiştir. Budizm'in Terk-i Dünya üzerine kurulduğu bilinmektedir. Gerçek dünyanın sonsuz bir ıstırap olduğu fikrini ortaya atmış ve doktrinini ondan kurtulmanın bir yolunu aramak temelinde düzenlemiştir. Sadece Nirvana dünyasında acıdan kaçmanın mümkün olduğuna inanıyordu. Bu dünyanın boş, değersiz olduğu ve gerçek dünyanın yalnızca Nirvana olduğu fikri Budist felsefesinin temellerinden biri olarak kabul edilir. Budizm'in Terk-i Dünya fikri Türkistan bölgesinde yayılmış ve hatta Kutadgu Bilig'deki Odgurmuş (zâhid) karakterinde bile bu Budist Terk-i Dünya eğilimi İslami tasavvuf şeklini almıştır. Cengiz Han'ın istilalarının güçlendiği, ekonominin daha da kötüleştiği feodalizmin orta aşamasının ciddi buhranlarla dolu olduğu döneme Ahmed Yesevî ve Süleyman Bakırağani, Said Ata ve Babamaçın gibi mutasavvıflar

resmî Yesevîlik'in temelini atmıştır. Yesevîlik, bir süre resmî İslami inançların yanı sıra baskın bir dinî ideoloji statüsüne yükselmiştir (Muhammetemin, 1987, s. 230).

Ahmed Yesevî, tıpkı Budist inançları gibi gerçek dünyayı bir ıstırap denizi olarak görmektedir. Bu dünyanın çirkin, karanlık, sadakatsiz, geçici ve suçlu olduğunu vaaz eder. Onun şiirlerinde insan için hakikate giden yol, sadece tasavvufun şartlarını yerine getirmek ve Aşk-ı İlâhi ile birleşmekten ibarettir. Hem ilahi ruh hem de insan ruhu mükemmel ruhlardır, onların birliği en yüksek mutluluktur. Diğer her şey -maddi şeyler, mülkler- mutluluk ve saadet getiren şeyler değildir. Aksine, iğrençtir çünkü insanı Tanrı'dan uzaklaştırır ve kendini sevmeyi teşvik eder. Doğu Türkistan'da dinî-tasavvufi bir fikir olan Yesevîlik, 16. yüzyıla kadar devam etmiş, daha sonra bazı mutasavvıflar ve şeyhler dışında yavaş yavaş etkisini yitirmiştir. 16. yüzyılda Uygur dinî inancı, düşüncesi ve edebiyatında Nakşibendilik daha etkili bir tasavvufi hareket olarak ortaya çıkmıştır. Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî Bahaeddin Nakşibendi (ö. 791/1389) Terk-i Dünya düşüncesini ve Allah'la birliği savunmak yerine, iç dünya da Allah'la, dış dünya da insanlarla birlikte olmayı savunmuştur. Temel inancı, insanlar arasında yaşamamız, her adımı dikkatsizce basmamamız, hayatı zevkle ve keyifle yaşamamız gerektiğidir (Algar, 1991, s. 4). Bahaeddin Nakşibendi, toplumun insanlar için iyi, dünya seyahatine layık ve hayatın mutlu olması gerektiğini vurgulayarak, iyimser ve gerçekçi sanatı teşvik eder. Bahâeddin Nakşibendinin bu görüşleri Doğu Türkistan'da da yayılmıştır. Hafız Şirazi, Abdurrahman Jami ve Alshir Nawai bu görüşten etkilenmiştir. Bahaeddin Nakşibendi fikirleri, Babarrahim Meşref ve Muhammed Sıddık Zalili'nin şiirlerinin değişmeceli içeriğini doğrudan etkilemiştir (Muhammetemin, 1987, s. 230).

Yarkand Hanlığından (1514-1680) ¹⁷¹ beri, mistisizm, özellikle Tasavvuf, Uygur toplumunda etkili bir dinî ve siyasi güç hâline geldi. “Tarihî Raşidi”, “Tazkirai Hocakan”, “Tazkirai Muhammad Şerif Buzurikvar” ve diğer eserler, Yarkand Hanlığının kurucusu Sultan Said Han'ın “krallığı tasavvuf ile birleştiren” bir kişi olduğunu gösteriyor. Onun döneminde Ferganeli Hoca Muhammed Yusuf, Hoca Ubeydullah Ehrar, Semerkantlı Hoca Muhammed Yusuf'un ağabeyi Hoca Hvavand Mahmud Yarkande gelerek Sultan Said Han'ın huzurunda tasavvufi faaliyetlerde bulundu. Sultan Said Han, Hoca Hvavand'ın elini öperek onun müridi

¹⁷¹ Yarkand Hanlığı (Arapça: مَمْلَكَاتِي يَارْكَانْد, *mamlakati Yarkand, mamlakati Moghuliya, mamlakati Saidiya* veya Seidiye Hanlığı) de denilen Doğu Türkistan'da 1514 ile 1680 yılları arasında Altışehir (*Altushahr*) olarak bilinen Hotan, Yarkent, Yengihisar, Kaşgar, Aksu, ve Uçturfan gibi şehirleri içine alan bölgede egemenlik sürmüş bir hanlıktır.

olmuştur (Muzart, 2013, s. 153). Böylece Yarkant Hanlığı, Mahdum Azam ve onların soyundan gelenler tarafından temsil edilen Kasan Sofiler ve onların çocuklarının çıkarları, nüfusu ve gücü için bir savaş alanı hâline gelmiştir. Ayrıca, Yarkant Hanlığı döneminde, tasavvufa tamamen kendini kaptıran Sultan Said Han ve Sultan Reşidhan (1533-1570) gibi her kesimden insanların görüş, inanç ve faaliyetlerinde tasavvufi fikirlerin ifade bulması doğaldı. Genel olarak İslam felsefesinin ve düşünce yapısının karmaşık bir bileşeni olan tasavvuf, Yarkant Hanlığı döneminde Uygur düşünce ve inanç yapısında özellikle edebiyatta önemli bir etkiye ve konuma sahipti. 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın ilk yarısında, Congar Hanlığı kontrolü altındaki Hocaların dolaylı hükümdarlığı döneminde ortaya çıkan edebî oluşumlarda önemli bir rol oynamıştır. Bu durum, o dönemde yaşamış Muhammed İmin Hocamkuli'nin oğlu Hırkati, Muhammed Sıddık Zalili, Muhammed bin Abdulla Harabati, Nabbi ve Mahzoon gibi şairlerin eserlerine de açıkça yansımıştır. Şair Hırkati'nin gençliğinde “Gumnam” mahlasıyla yazdığı lirik şiirlerinde, daha sonra yazdığı “aşk ve emek” lirik hikâyesinde, Selahinin “Çiçek ve Bülbül” destanında, Şair Muhammed Sıddık Zalili'nin gazellerinde, tasavvufun önemli özelliği olan “aşk” teması ortak olmakla beraber bu dünyadaki güzellikler, güzellik ve arkadaş sevgisi temaları da oldukça fazladır. Ancak tasavvuf edebiyatının birçok temsilcisi, bu dünyanın güzelliğinin, Allah'ın güzelliklerinin onlardaki yansıması olduğuna ve onu sevmenin Allah'ı sevmek olduğuna inanır. Kalbi Allah sevgisi ile parıldayanların insan sevgisi de Allah sevgisinin insanda tecellisidir.

Hoca-İşanların idaresi (1678–1755) altında karmaşık bir sosyal ortamda yaşayan şair Muhammed Sıddık Zalili, genç yaşta dünyayı terk etmiş ve hayatının çoğunu Kalender aşığı olarak geçirmiştir. Cihanı, kutsal yerleri, türbeleri gezmekle hayatını geçiren Zalili'nin bu yaşam biçimi onu aşk ve sevgi konulu şiirler yazmaya sevk etmiştir. Yarkant Hanlığı ve Hocalar hâkimiyeti dönemindeki Uygur edebiyatı temsilcilerinin eserlerini incelediğimizde, Nevai fantezisi yoluyla geliştirilen Nakşibendi fikirlerini zamanın ruhu ve kendi sanatsal yöntemleriyle yaratıcı bir şekilde miras aldıklarını ve geliştirdiklerini görebiliriz. Ancak bu dönemlerden bize ulaşan eserlerde Uygur toplumunda gelişen radikal mistik tasavvuf, yoğun ruhbanlık ve tasavvufun etkisi farklı derecelerde gözlemlenir (Ahmedi, 1997, s. 118-117).

Doğu Türkistan'da tasavvufun etkisini araştıran araştırmacı aydın Hüseyin, tasavvuf ve mutasavvıfların etkileri hakkında şöyle der: Geçmişte (özellikle Orta Çağ'da) atalarımız çeşitli olaylar, kader ve kısmetler ve çeşitli sebeplerden dolayı kendi memleketlerini terk ederek sığınacak yurt arayıp Doğu Türkistan'a gelen farklı geçmişlere sahip kişilere, kendi

memleketlerinde yaşanacak ve sığınacak bir yer sağlamaya pek de meyilli olan hayırsever Uygurlardır. Doğu Türkistan’da farklı zaman dilimlerinde çeşitli topluluklar, etnik unsurlar veya yerleşik olmayan gruplar baş göstererek çoğalmışlar Doğu Türkistan’a yerleşmiş ve Doğu Türkistan’ın asıl unsuru olan Uygurlar ile etkileşime girmişlerdir. Bu durum onların da Doğu Türkistan’ın siyasi alanında hak talep etmelerine sebep olmuş, hatta hâkimiyeti ele geçirme fırsatı doğurmuştur. Çeşitli tarihî kaynaklardan da bildiğimiz gibi, 8. yüzyıldan MS 19. yüzyılın sonlarına kadar uzun tarihsel süreçte, “barışçıl” olarak Doğu Türkistan’a gelen bu göçmenlerin büyük bir kısmı İranlı, Iraklı ve Hintli, Afgan, Buhara, Kasan gibi farklı bölgelerden çeşitli koşullar altında ve çeşitli nedenlerle Doğu Türkistan’a kaçan göçmen Sofi-dervişlere ait olan “Ehli Din Fakirlerin”den oluşmuştur. Doğu Türkistan’ın çeşitli yerlerine yerleştikten sonra, önce Allah’ın emriyle müminlere “rehber” ve “öğretmen ve önder” olduklarını söylediler ve yavaş yavaş atalarımızı “büyük önderlik”, “büyük imamlık”, “büyük saidlik”, “büyük şahsiyet”, “keramet” ve “fazilet”leri ile dinî ve manevi olarak hâkimiyet altına almaya başladılar. Bu başlangıçların sonucunda atalarımızdan bazıları yavaş yavaş bu göçmen sofi-dervişlerden oluşan toplumun sadece itaat için yaratılan, hâkimiyete sadık, mümin “ımanı kâmil” insanlara dönüşmüştür.” (Hüseyin, 1987, s. 56).

İslamiyet’ten sonra Uygur Türkleri dünya görüşü, toplum, hukuk, ekonomi ve yaşam biçimlerinde değişimler geçirmiştir. Bu değişiklikler doğal olarak Uygur kadınlarının statülerinde ve onlara bakış açılarında da değişikliklere yol açmıştır. Uygur Türkleri Müslüman olduktan sonra kendi kanunlarına göre meclis ve kurultaylarda yöneticilerin eşleri, vezirler, beyler ve şeyhülislam ile birlikte hazır olurlardı. Kadınlar erkeklere ellerinden gelen her konuda yardım ederdi. Birlikte savaşımlara katılırlardı. Adam gibi ata biniyorlardı. Çin kaynaklarına göre eski zamanlarda Uygur kızları topa benzer bir şeyle oynarlardı. Bu durumda onlar başörtüsüzlerdi. 10. yüzyılın başlarında kuzeydoğudaki Türkler arasında seyahat eden Arap gezgin İbn Fazlan, evin konuklarını, kadınlarını ve kızlarını önünde özgürce dolaşırken görünce şaşırır. O Seyahatnamesinde, bu kadınların o kadar dürüst ve erdemli olduklarını, onlara kötü davranmanın veya onlara yaklaşmanın imkânsız olduğunu yazmıştır. Karahanlı Yusuf Kızıl Han Hotan’ı (1009) fethetmiş ve Kaşgar’a dönmeden önce Hotan Han ailesinden yetenekli, devlet işlerinde mükemmel ve bilgili bir kadını Hotan hükümdarı olarak atamıştır. Bu kadın hükümdarın İslam’ın etkisi üzerine bir konsey kurmak için ihtiyar heyetini (Aksakal) bir araya getirdiği toplantının tutanakları artık Merkezi Etnik Araştırmalar Merkezi’nde tutuluyor. Karahanlılar döneminde sıradan kadınlara “Oragut”, yüksek rütbeli kadınlara,

kraliyet ailesi ve prenseslere “katon”, “ağça”, “inal”, “tügen katon”, en saygınlara “altın yüzük” ve “erdini yüzük” denirdi.

Karahanlılar döneminde sarayın günlük işlerini, maliye ve hazine işlerini kadın vezirler yönetirdi. Kadınlar düzenli yolculuklarında yanlarında bıçak veya “Kezlek” adı verilen çeşitli savaş silahları taşıyorlardı. Karahanlı prensesi Terken Hatun, Selçuklular sultanı Melikşah ile evlendikten sonra Bağdat’a gider. İslam Hilafetinin siyasi ve kültürel hayatında önemli bir rol oynamıştır. Kaşgarlı Mahmud, Kaşgar prenseslerinin yiğitliği ile ilgili şu atasözünü yazmıştır: “Kızlarla kavga etmeyin, çünkü kızlar güçlüdür ve sizi ezer... ve onu yere serdi”. Bu atasözü Hakan’ın kızlarından biri Sultan Mes’ud’u devirdiği için hakanlar arasında Sultan Mes’ud hakkında ortaya çıkmış bir tabirdi (Dîvan 1.cilt).

Karahanlı hükümdarları her zaman kadınların eğitimi, askerî becerileri, statüsü, prestiji, aile hayatı ve evliliklerine önem vermiştir. Eşitsizlik, aşağılanma ve dışlanmaya karşı tedbir almışlar ve bu konularda öncülük ederek kadınlara saygı konusunda örnek olmuşlardır. Destancı Rozi Memet, “Garip Senem” hikâyesi hakkında şöyle söylemiştir: Senem, Garip’i aramak için Buğrahan’ın başkentine gider. Senem, Buğrahan’a aşk hayatında çektiği acıları anlatır, Buğrahan kara sevdalı olan Senem ile Garip’e derinden sempati duyar ve Şah Abbas’a bir mektup yazar ve bu iki genç âşıklara baskı yapılmamasını emreder.

Saidler döneminde Uygur kadınları ve kızları, Uygur kültürel yaşamının devamı ve gelişiminde rol oynamıştır. Bu dönemde Uygur edebiyat ve sanat tarihinde önemli bir rol oynayan, halkının ünlü bir müzisyeni ve şairi olan *Melike Amanisahan* yetişmiştir. Sadece Çağatay edebiyatının değil tüm Türk edebiyatının en büyük yazarlarından biri ve tarih, Mesnevî, tezkire, dil, musiki, aruz gibi tür ve konularda yirmi dokuz âdet eseri olan Ali Şîr Nevâî (1441-1501) farklı türlerde ve temalarda eserler kaleme alarak zamanının bilimsel alanına hâkimiyetini gösteren çok kültürlü bir adamdır (Kut, 1989, s. 449). Tasavvufun akımının Nakşibendilik yolunu benimseyen Ali Şîr Nevâî eserlerinin önemli bir teması olarak kadınların özverili ruhunu ve asil karakterini yansıtmış ve kadınların eşitliğine ilişkin görüşünü dile getirmiştir. Bu fikir, “Leylâ vü Mecnûn”, “Ferhâd ü Şîrîn”, “Hayretü’l-Ebrâr” Mesnevîlerinde Leylâ, Şîrîn, Mehinbanu ve Dilara karakterlerine açıkça yansır. “Leylâ vü Mecnûn” Mesnevîsi, sosyal eşitsizlik nedeniyle birbirlerine âşık olan iki genç Leylâ ve Mecnun’un trajedisini anlatıyor. Leylâ, kara sevda yolunda feodal ahlakın zihinsel prangalarına meydan okur. İnançlarının peşinden gitmek ve saf sevgiye olan bağlılığını göstermek için insan onurlarını ayaklar altına alanlara ve çektiği zorluklara boyun eğmeyecektir. Tüm zorluklara

katlanır, vicdanını ve gururunu korur. “Ferhâd ü Şîrîn” Prens Ferhâd ve Ermeni prensesi Şîrîn arasındaki aşk hikâyesini anlatıyor. Ferhâd’ın sevgili Şîrîn ile tanışmak için Ermenistan’a yaptığı uzun yolculuk, Ermenistan’ı bastırmaya çalışan işgalci güçlere karşı savaşıması, savaşta öldürülmesi ve Şîrîn’in vücudunu gördükten sonra kendini öldürmesi gibi bir dizi karmaşık olay anlatılıyor. Hikâyede önemli bir karakter olan Şîrîn, saf, vicdanlı, sadık, sevgi dolu, bilgili, zeki, insan odaklı, güzel ahlaklı ve iradeli bir kızdır. Ferhâd ile ortak bir amacı, ortak erdemi ve ortak iradesi vardır. Ferhâd’ı kendi canından daha çok sevmektedir. Ferhâd’ın davasına sempati duyuyordu. Zorba kral Keyhüsrev ve oğlu Shiruya’nın kirli niyetlerinin doğasını çok iyi biliyorlardı. Bu yüzden, Ferhâd’la sonsuza kadar yaşamaktan memnundur, asla bu aşağılık tiranların eline düşmek ve gömülmek istemez. Ferhâd düşmana karşı savaşa girdiğinde Şîrîn eli ayağı olup onu cesaretlendirir. Ferhâd hile ile öldürüldüğünde, Hüsrev’in karısı olmamak için ölümü tercih eder ve hayatına son verir. Böylelikle baskıcı feodal ve zalim güçlere ölümle direnir. Mesnevîdeki bir diğer önemli karakter ise bilgili ve adaletli bir hükümdar olan Mehinbanu’dur. Milletin şanı ve milletin huzuru için uğraşır. Göllerin ve kanalların yapımına öncülük eder. Kız kardeşinin eğitimine önem verir. Onu bilgili ve yetkin olması için eğitir. Yetenekli insanları sarayda toplar. Mehinbanu karakterinden kadınların erkeklerden aşağı olmadığı ve ülkeyi yönetme yetkisine sahip oldukları takdirde katkıda bulunabilecekleri görülmektedir. Bu Mesnevîdeki hain figüre gelince, entrikacı büyükanne, inanılmaz derecede kötü bir cadı olmasına rağmen, aynı zamanda inanılmaz derecede zeki ve beceriklidir. Keskin bir zihne sahip olmasına rağmen, zekâsını iyilik yerine kötü tarafa yardım etmek için kullanır. Nevaî, bu şekilde bir taraftan o devirde cemiyette dünyayı hilelerle karıştıran, ahlaklıların yoluna tuzaklar kur’an, güzelliği çiğnemeye çalışan ikiyüzlü aldaticıları ortaya çıkarmakla beraber, öte yandan kadının toplumdaki konumunun önemini yansıtır ve kadın değerinin göz ardı edilemez olduğunu vurgular (Memtimin, 2012, s. 101-102).

“Hayretü’l-Ebrâr” Mesnevîsinin kahramanı Dilaram, Nevaî ‘nin büyük bir zevkle tarif ettiği güzel, zeki, vicdanlı ve gururlu kadın tipidir. Alçakgönüllülüğü, saflığı ve gururu ile Şah Behram’ın gururuna, kibrine karşı çıkar. Bu, kadınların kibir ve gösterişlere boyun eğmeyen, namuslarını korumak için yüksek gururlu vicdanlarının tecellisidir. Genel olarak kadın onuru, kadın değeri ve kadın erdemi fikirleri Nevaî ‘nin eserlerinde özel bir yere sahiptir. Şair Nevaî’nin döneminde ataerkil toplumsal düzende kadınlar ayrımcılığa ve zorbalığa uğramıştır. Ancak bu koşullar altında bile Nevaî, kadın değeri ve onurunu sıkı bir şekilde savunur ve “kadınlar sadece bilimde, kültürde ve yaratıcılıkta değil, yönetimde de erkeklerden daha aşağı değildir” görüşünü vurgular. Bu nedenle, Nevaî eserlerinde oldukça iyi hükümdar Kraliçe

Mihinbanu karakteri ile bilim ve zanaatta mükemmelleşmiş Şîrîn karakterini yüksek beceriyle oluşturmuştur (Kavuz, 2002, s. 93).

Kaşgar'daki ünlü Eytakar Camii, zengin bir dul olan Zulpiya Henim tarafından yaptırılmıştır. Kumul Beyi Muhammed Beşir'in ölümünden sonra, eşi Mihirbanu Puchung hatun tahta geçerek 10 yılı aşkın bir süre hüküm sürmüştür. Kaşgarlı zengin Abdullah Ğoca'nın kızı Ağıça Ayim, Kokend hanı Hydayar'ın harem eşleri arasında akıllı ve becerikli kadınlardan biriydi. Ağıça Ayim tüm sarayın günlük işlerinden sorumluydu. Bazen o ulusal işlere de müdahale ederdi. Bu padişahın önündeki değerinin çok yüksek olduğu anlamına gelir. Şubat 1765'te Doğu Türkistan'ın Üç Turfan bölgesinde Mançu diktatörlerinin keyfi tacizine karşı halk ayaklanmasına birçok kadın ve kız katılmıştır. Hatta bazı cesur kızlar düşmanla cephenin önünde savaşmış ve kahramanlık göstermişlerdir. 1820'lerde Kaşgar ayaklanmasına katılanlar arasında kadınlar da vardı. Kaşgarlı bir kız olan Nuzugum da onlardan biriydi. Kahraman Uygur kızı Nuzugum hakkında destan kaleme alınmıştır. Şair Molla Bilal'in kaleme aldığı "Nuzugum" destanı, Uygur klasik edebiyatına hem konu hem de içerik açısından yenilik getiren şahane bir eserdir. Çünkü geçmişte klasik edebî eserlerdeki kadınların çoğu sadık âşıklar ya da adil hükümdarlar olarak sunulurken, şair Molla Bilal Nuzugum bu imajı yarattığında onu sadece sadık bir âşik olarak değil, cehalete, baskıya, eşitsizliğe karşı savaşan güçlü bir kahraman olarak tasvir etmiştir. 1829'da Kaşgar halkı işgalci Qing hanedanının yönetimine karşı ayaklandığında, atalarının kahramanlık erdemlerini özümsemiş olan Nuzugum, bir yandan silaha sarılarak düşmanlarla savaşmış, diğer yandan şarkı ve koşak söyleyerek savaşçıların iradesini cesaretlendirmiştir. Nuzugum'un cesurca bu isyana atlaması ve adamlarla omuz omuza savaşması tesadüf değildi. Çünkü Qing Hanedanı hükümdarlarının emsalsiz zulmünden ve kan dökülmesinden bıkan halk, "ölüm ya da körüm" diyerek savaşmaya başlayınca, halkla aynı acılı kaderle karşılaşan Nuzugum, insanların saflarında özgürlüğe giden yolu fark etmiştir. Nuzugum'un baskıdan kurtulmak için güzel hayalleri olmasına rağmen bu hayalini gerçekleştirememiştir. Düşmanın elinden kaçmayı başaramamıştır. Nuzugum, hapsedilmesinden birkaç ay sonra cellatlar tarafından öldürülür. Şair Molla Bilal bu hikâyeyi yazarak Uygur kadın ve kızlarının şan ve şeref arzusunu ve bu yolda yürüttükleri cesur mücadeleleri yansıtmıştır.

Uygur klasik edebî eserleri arasında kadının haysiyetini ve haklarını vurgulayan, kadının toplumsal konumunu yücelten edebî eserler önemli bir yer tutar. Bu tür eserler o dönemdeki insanların hayallerini ve estetik görüşlerini yansıtır.

1931’de Kumul’daki baskıcı Çinli Beyin egemenliğine karşı yapılan mücadeleler Kaşgar’a kadar ulaşmış ve sopalarla silahlanmış Artuşlu 86 kadın ayaklanmayı desteklemek için Kaşgar’a gelmiştir. 1937 yılının temmuz ve ağustos aylarında Kaşgar’daki ayaklanmaya binlerce kadın ve kız katılmıştır. Havalimanı Savaşı’nda birçok kadın ve küçük çocuk, savaş meydanında koşarak ve erkeklerin ihtiyaçlarını taşıyarak kendilerini feda etmiştir. Doğu Türkistan’ın kuzeyindeki üç ilde halkın Çin’e karşı devrimci kahramanları arasında çok sayıda kadın vardı. Uygur kadın ve kızlarının gururlu kahramanları Menigahan ve Rızvangul bunlardan sadece birkaçıdır (Osman, 1983, s. 65).

Uygur Türkleri tarihinde birçok kadın şair, müzisyen ve halk ozanları olmuştur. Uygur kadın ve kızlarının çoğu lirik şairlerdir ve melankolik gazel ustaları ve parlak ozanlardır. Tarihe geri bakacak olursak, Batiskan Ana (c. 10. yüzyıl), Civa (324-?), Simira (MS 10. yüzyıldan önce), Rabia Kaşgarı (11. yüzyıl), Siliğ Tekin (13. yüzyıl), Amanisa (1571-1523), Zileha Begim(17.yy), Zulfiya Kaşgarı (17.yy), Mutriba (17.yy), Bibi Masum Azizam (17.yy), Ahunağışa (19.yy), Hamrabuvi (19.yy), Zümred Emiri (19.yy), Azize, Hamra, Anarhan, Sacida, Amina, Zileyhan, Nurnisa, Şazadihan, Hayrinisa Tohti ve diğer yazar ve şairler yaşamıştır (Yunus, 1996, s. 52).

Müslüman Uygur Türklerinin Budistlerle yaptıkları savaşlarda birçok erkek ve kadın kahraman hakkında çeşitli efsaneler ortaya çıkmıştır. Bu efsanelerin sözlü gelenekten derlenip tek bir metin olarak yazıya geçirilmesi sonucunda menkıbe türünün ilk örnekleri oluşmuştur. Müslüman Uygur Türklerinin Budistlerle savaşında öne çıkan ve sözlü anlatmalarda dile getirilen dinî ve tarihî kadın kahramanlar arasında Kızılçı Hanım, Emçek Hocam vardır. Uygur Türklerinin Emçek Hocam’a duyduğu saygı ve tapınmanın temelinde Umay anlayışı bulunmaktadır (İnayet ve Öger, 2009, s. 1189-1190). Bugün Turfan’ın Toksun kasabasında bulunan Emçek Hocam’ın mezarı ziyaret edilmesi gereken önemli yerlerden biridir ve göğüs hastalığı olan kadınlar bu mezarı ziyaret eder (Davut, 2003, s. 207-208).

Uygur Türkleri arasında mucizeleri anlatılan kadın kahramanlardan biri de Büvi Rabia olup o Uygur Türkleri arasında “Hazreti Mollam” olarak tanınan Kaşgarlı Mahmud’un annesidir. Hakkında ilginç efsaneler bulunan Büvi Rabia günümüzde mezarı mühim ziyaret mekânlarından biri olan dinî şahıslardan biridir (İnayet ve Öger, 2009, s. 1191).

Uygur Türklerinin kadınlara bakış açısını anlamak için Uygur halk masallarına başvurmak önemlidir. Uygur masallarının renkli görüntülerinin dünyasına bakarsak, çeşitli ve sonsuz yerlerde insan toplumu, hayvanatlar dünyası ve ilahlar dünyasının çeşitli izlerini

bulabiliriz. Ancak bu izlerin merkezinde insan figürü daha etkilidir diyebiliriz. Çünkü diğer tüm figürler ister ilahlar ister cansız nesneler olsun, hepsi masal karakterinin merkezinde yer alan insan figürünü yaratmaya hizmet eder. Bu nedenle “masal dünyasının hükümdarı olan insan” imajını ve özelliklerini anlamak oldukça önemlidir. Uygur halk masallarında prensesler, Perizat, kraliçeler, üvey anneler, yetim kızlar, sevimli kadınlar, cadılar, yalmavuz, bilge gelinler, kadın sihirbazlar vb. kadın karakterlere rastlıyoruz. Masalların özünü oluşturan insan imgesinin önemli bir parçası olarak Uygur halk masallarına renk katan bu kadın imajlarıdır. Uygurlar bilgeliklerini ve hayallerini bu karakterler ile somutlaştırdılar. Bunlar aynı zamanda milliyeti de ifade etmektedir. Bu nedenle Uygur halk masallarındaki kadın imajını anladığımızda Uygurların kadına bakışı belli bir ölçüde anlaşılabilir.

Uygur masallarındaki kadın imajları, ilahi kadın imajları ve gerçekçi kadın imajları olarak ikiye ayrılabilir. İlahi kadın imajları: Uygur halk sözlü edebiyatının mistik türünden başlayan ilahi imgeler, mit ve efsanelerin tarihsel gelişimi olan öykülerde de ifade edilmekte olup perizat, yalmavuz, cadı ihtiyar kadın, sihirbaz ihtiyar kadın imajları masallara büyü bir vasıf kazandırmıştır, böyle imajlara büyü masallarda rastlanmakla beraber, kısmen yaşam masallarında da rastlanır. Bu imajlar ayrıca üç kategoriye ayrılabilir: 1) İnsanlarla birlikte yaşayan kadın Tanrıçalar: Perizat kadın Tanrıçalar arasında en sık görülen pozitif figürdür. Bazen başrolde bazen de yardımcı rollerdedirler. Perizat eşsiz bir güzelliğe ve sihirli güce sahiptir ve zamanı geldiğinde her şeye dönüşebilir. Onlar aslen insan dünyasında yaşamazlar. Tanrıların koruması altında efsanevi bir harem bahçesinde veya Kuhikap mağarasında devlerin korumasında yaşarlar ancak masalın kahramanı olan cesur prens veya basit cesur bir çocuk, başları belada olduğunda onlara yardım eder ve hayatta kalmak için onların sevgine kavuşarak insanlar dünyasına geri döner. “Bulbugoya” masalında devler mekânında yaşayan Perizat, küçük prensinin Bulbulgoya’yı tutuklamasına yardım eder ve küçük prens kardeşleri tarafından öldürülünce onu kurtarır (Abliz, 2008, s. 17).

2) İnsanların önderleri ve yardımcıları olan ilahi imajlar: Bu, kadın büyücüye odaklanır ve ilkel toplumdaki insanların büyü inancı temelinde ortaya çıkan anaerkil sistemi ile yakından ilgilidir. Onlar sihirli yeteneklerine güvenerek masal kahramanına yardım eder, sorunlarını çözer ve onları amaçlarına ulaştırır. Örneğin, “altın keş” masalında büyücü kadın, Hacer adlı kızın zorluklarını sihriyle hafifletir. Bir sihirbaz ya da bir cadı kadının bu olumlu ilahi imajlarının yardımıyla insanlar zor hayallerine kavuşurlar.

3) İnsana düşman olan kadın ilahi imajlar: Bu tür imajlar arasında ihtiyar cadı ve yalmavuz gibi insanlığa felaket ve kötülük getiren olumsuz imajlar olarak sıralanabilir. Yalmavuz: Türk ve Altay mitolojisinde Devdir. Calmağus veya Yelmeves de denir. “Yalmuz” olarak da bilinir. Çok büyük bir masal yaratığıdır. İnsan biçimlidir. Üç, yedi veya on iki başı vardır. Siyah ya da sarı renklidir. Kimi zaman Yelbegen ile eşanlamlı olarak kullanılır. Güneş ve ayın tutulması Yelbegen’in bu gökcisimlerini yemesi olarak anlatılır.[1] Devler, atlara düşmandır. Ayrıca insanları yerler (Karakurt, 2011, s. 262). Uygur halk masallarında genellikle ihtiyar kadın olarak tasvir edilir. Yalmauz, uzaklardaki insanlarla ve hayvanlarla beslenen kana susamış, yırtıcı bir karakter ve büyülü bir güçtür. Genellikle bir yan karakter ve bazı durumlarda bir ana ihtiyar kadın olarak görünen ikincil bir karakterdir. O, insanların büyücülüğe olan inancıyla ilişkilidir, sihir kullanmayı bilir ve sihirli güçleri vardır. O sihrini bir sihirbaz gibi insanlara iyilik yapmak için değil, aksine onlara zarar vermek ve felaket getirmek için kullanır (Rahman, 1985, s. 7).

Gerçekçi kadın imajı: Masallarda ilahi özellik atfedilen imajların oldukça fazla olmasına rağmen, asıl olan yine gerçekçi kadın imajıdır. Onlar hayatın her kesimine aittirler, farklı geçmişlerden gelirler ve farklı özelliklere sahiptirler. Bu nedenle, kadın karakterler aşağıdaki kategorilere ayrılabilir: 1) Zeki ve bilge kadın imajı: Masallarda en çok rastlanan kadın imajı (zeki kız, akıllı prenses, zeki gelin ve bilge anne dâhil) olup bu algı belki anaerkil sisteminden kalan kadınların yüceltilmesiyle ilgilidir. Zeki kadın imajında zeki olmanın bu özelliği şu olaylarla açıklanmaktadır: Birincisi, erkekler bir sorunu çözemediğinde, akıllı bir prenses veya bir zeki bir çiftçi kızı onlara sorunu çözmenin bir yolunu gösterir ve onları bir sorundan kurtarır. Hatta hayatlarını kurtardığı da bilinir. “Çiçen Kelin” (Zeki kız), “Danişman kız” (Bilge Kız), “Zeki kız Çimenhan” (Zeki Kız Çimenhan), “bilinçli ve tedbirli kız” (Pem-parasetlik kız) vb. masallar buna örnek olabilir.

2) Sadık, vefalı ve vicdanlı kadın imajı: Bu tip imaj da bir öncekinde olduğu gibi oldukça yaygındır. Hanım kızlar namuslarını korumak, kocalarına sadık olmak, verdikleri sözü tutmak, ölümde ve yaşamda vicdanlarını korumak konusunda akılları, yılmaz kararlılıkları ve cesaretleriyle bu başarıları elde ederler. “Vefa Çiçeği” masalında, basit bir çiftçinin karısı Qamar, kocası Esat’a olan bağlılığını en başından beri korur, prensin onu yok etme girişimlerine direnerek Vefa Çiçeğini yok etmez.

3) Kahraman kadın imajı: Kadın kahraman imajının oluşturulması, zeki ve sadık kadın imajının yaratılmasıyla bir şekilde birleştirilir ve kadın kahraman karakteri aşağıdaki iki tür

olayda oluşturulur. Birincisi, kadınlar, kötü güçlerin ve kötü ruhların saldırısına uğradıklarında vicdanlarını ve onurunu korumak için cesur eylemleriyle kahramanlık gösterirler. “Çin Tömür Batur” masalında Mahtumsula’nın kendisini soymaya gelen Moğol askerlerine karşı ölüme direnir. Öte yandan bazı masallarda kraliçeler, ülkeyi korumak için istila eden düşman ordusuna karşı önderlik eder ve düşmana galip gelir.

4) Kraliçe imajı: Uygur halk masallarında kadınların tahtta oturduğu durumlar vardır. İskender ve Hörlıka, Melike Dilsuz masallarında zeki prensesler sıradan erkeklerle evlenir. Ancak açgözlü krallar bu kızlara sahip olmak istediklerinde, prensesler bu kötülerin pençelerinden kaçır, bu süreçte inanılmaz maceralara atılır ve başka bir dünyaya gider. Bu sırada bir kral seçimi olur ve şans kuşu bu bilge prenseslerin başlarına konar. Onlar tahta oturup adaletli bir şekilde memleketi idare eder. “Melike Berna” ve “Yarıl taşım, yarıl” (Yeril Teşim, Yeril) masallarında olduğu gibi, bilge prensesler, yetim kızlar, bilgelikleri ve güzellikleri ile halkı ikna eder ve krallığın tacını giyerler.

5) İyiliksever Kadın İmajı: Masallarda iyiliksever, kötü niyetli cadılar, sihirbaz, perizat gibi ilahi kadın imajlarına ek olarak gerçek dünya da bu tür imajlara rastlamak oldukça mümkündür. Bunlar, şefkatli ihtiyar kadınlar olup sorunlara maruz kalan başkahramanlara yardım ederek onların hedeflerine ulaşmalarında önemli bir rol oynar. “Altun kokululuk çocuk” masalında, iyi kalpli ihtiyar bir kadın, bir sokak çocuğu olarak kapısına gelen Şahniyaz adlı bir çocuğu besler ve onun arzularının gerçekleşmesini sağlar.

6) Kötü niyetli kadın karakterler: Bu tip karakterler arasında haset, kıskanç kraliçe, züppe çapkın, zenginlerin açgözlü eşleri ve kötü niyetli kadınlar yer alır. Özellikle, kötü niyetli büyük kraliçe karakteri en yaygın olanıdır. “Çin tömür batur”, “mestan kampir”, “yeril teşim, yeril” masallarında büyük kraliçeler küçük kraliçeye ve ondan doğan çocuklara zarar verir. Bir de kız kardeşini kıskanan ve mutluluğunu göremeyen, onun mutluluğunu elinden almak için kız kardeşini ve çocuklarını ölümün eşiğine getiren hain bir abla vardır.

7) Sadakatsiz kadın imajı: Uygur halk masallarında sadık, vicdanlı kadın imajının aksine olumsuz- vefasız, yozlaşmış kadın imajı – bir imaj yaratılır. Bunlar zenginler ile tanışan kadınlar ya da kocalarını terk edip başka erkeklerle kaçan kadınlardır. Bu imaj “tüccarın oğlu” ve “miras” masallarında çok iyi yaratılmıştır.

8) Tembel ve karpisli kadın imajı: yaşamla ilgili masallarda kadınların tembelliğini ve karpisli olmasını çok mizahi bir şekilde ortaya koyan olaylar da vardır. Örneğin, “Yaman

Hotundin Bezgek Cin kaçar” (Kötü Bir Kadından kötü Cin de kaçar) masalında yaşlı bir adamın kaprisli bir karısı varmış ve bir gün bir kuyuya düşmüş ve kuyudaki cini bile korkutarak onu uzaklaştırdığı bu gülünç olay ile kadınların kaprisli olmasını ve gevezeliği kınamıştır. Uygurlardaki "at babasından, adam annesinden gelir" sözü, insanın nasıl büyüdüğü annenin eğitimine bağlı olduğu anlamına gelir. Çocuklarını doğru yetiştiremeyen kadınların imajı “Anne ve Çocuk” ve “Kötü Eğitimin Sonuçları” gibi masallarda annenin çocuğunu iyi yetiştirememesi, hatta onları kötü yola sevk ederek sonunda başlarına gelen trajik gerçeklik ile oluşturulmuştur (İsmail, 2006, s.49).

19. yüzyılda Uygur kadınlarının genel durumunu anlamak için Tatar gazeteci Noşirvan Yawşef’in doğrudan gözleme dayalı *Altışehir Mektupları* adlı seyahatnamesine başvurmak çok yararlıdır. 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk yarısına kadar, İngiliz kuvvetlerinin delegasyonu, Kropatkin liderliğindeki Rus seferi sırasında Avrupalı, Amerikalı ve Japon gezginler Doğu Türkistan’a geldi ve yerel gelenekler hakkında ilginç haberler yayınladı. Yabancı dinden olan bu kimseler, buradaki durumu soğukkanlılıkla gözlemleseler de o dönemin sosyal şartlarını kavramada kısıtlamalardan kurtulamadılar. Ayrıca Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Türk aydınları arasında ayrıntılı inceleme raporları yazanlar da vardı. 1850’lerin sonlarında, Rus İmparatorluğu’nun ordu kaptanı, Kazak oryantalist Çohan Valikhanov, 1914’te Osmanlı İmparatorluğu’nun İttihat ve Terakki heyeti Kaşgar’a gelmiştir. Ufa doğumlu Tatar gazeteci Noşirvan Yawşef te Doğu Türkistan’ın Altışehir¹⁷² bölgesine gelerek gözlem yapmıştır. Bu kişiler Türk ve Müslüman oldukları için yerel halktan bilgi almaları çok kolaydır. Toplumun iç katmanlarına nüfuz edebildikleri için Uygur Türkleri hakkında verdikleri bilgiler güvenilir ve değerli tarihî malzeme olarak değerlendirilebilir. 1910’ların başından Kasım 1917’de Taşkent’teki ölümüne kadar, Yawşef tüm Orta Asya’yı dolaşarak Orta Asya’daki Türk Müslüman dergilerine makaleler ve seyahatnameler gönderir. O dönemde Türk-Tatar toplumunda tanınan bir şahsiyet hâline gelir. Doğu Türkistan’daki Altışehir de dâhil olmak üzere Doğu Türkistan’daki Uygur Türklerinin toplumsal yaşam koşullarını gözlemlediği kayıtları, 2011 yılında Ömarcan Nuri ve Ablis Orhun gibi Uygur araştırmacılar tarafından *Altışehir Mektupları* adı altında derlenmiş ve yayınlanmıştır. Noşirvan Yawşef’in Uygurlar Türkleri, özellikle Uygur kadınları hakkındaki gözlemleri ve açıklamaları

¹⁷² Doğu Türkistan’ın güneyindeki il ve bölgelerdir.

Uygur Türklerinin o dönemdeki kadınlara yönelik tutumu, kadın algısı ve sosyal statüsünün anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Noşirvan Yawşef'in Uygur kadınları ve kız çocuklarıyla ilgili gözlemleri şöyledir: Altışehir'in eşleri ve kızları aşırı kibar ve yapmacık davranırlar. Kadınların ve kızların kıyafetleri tamamen Rus malıdır. Buradaki kadınlar ve kızlar kazandıklarının tamamını kıyafet ve süslenmek için harcıyorlar. Altın yüzükleri, gümüş bilezikleri, beş altı güzel elbisesi olmayan kadın ve kız çocukları insandan sayılmazdı. Tüm erdemleri, tüm mutlulukları ve davranışları yalnızca giysilerle ölçülür. Erkekler gibi başlarına şapka tarzındaki *doppa* ve sarık takıyorlar. Ayakkabıları yüksek topuklu ayakkabılar ve ayak bileği botları içerir. Yanaklarını pudralar ve dudaklarını kırmızıya boyarlar. Kısacası, giyinmeye ve süslenmeye fazlasıyla önem verirler. Sokakta yürürken yüzlerini “Burka- Çümbel” adı verilen beyaz bir ağla kapatıyorlar ve *doppa*'nın altından beyaz bir kurdele çıkarıp geride bırakıyorlar. Yürürken mümkün olduğu kadar insanların dikkatini çekmeye çalışırlar. Nasıl kadınlar süse düşkünse, erkekler de süslü giyinen kadın ve kızlara ve dörtlünlere koşan atlara düşkündürler. Onların gözünde birden fazla kadınla evlenmek sünnet ve birinci derece sevaptır. Bu inançtan dolayı, bir ömür boyu 100'den fazla kızla evlenen erkeklere çok rastlanır. Erkekler kadınları ve kızları ağızları kanayana kadar döverler. Bu insanlara göre bütün erdemler ve başarılar, daha çok kadın alıp onlara daha şiddetli eziyet etmektir. Karısının ve çocuklarının günlük geçimi için on altı kuruş vermek, gündüzleri lokantalarda yemek yemek, akşamları vakit geçirmek, müstahak mertebesinin en hayırlılarından sayılır (Yawşef, 2003, s. 29).

Altışehir meddahları sokaklarda Aba Müslim'in kıssaları anlatırlar. “Rüstem” ve “Efrâsiyâb” kıssalarını okurlar. Yerel halk bu tür kıssaları büyük bir saygıyla dinler. Ama gazete okumaz ve gazetenin ne olduğunu bilmezler. Basında yeniliklerden haberleri yok. Senelerce sürdürülen yalanlar, uydurmalar ve batıl inançlardan keyif ve zevk alırlar. Millî tarih ve millî edebiyat öğreten okullar yoktur. Bu yüzden kim olduklarını yani kimliğini bilmeden yaşıyorlar. Burada ana dilinde doğru okuyup yazabilen, millî tarih bilincine sahip tek bir kişi bile yok. Sadece Kaşgarlı *Abdülkâdir Dâmolla* (1862-1924)¹⁷³ bir istisnadır. Altışehir arasında, genç ve masum çocukları ve kızları 15-20 som'a¹⁷⁴ yabancılara satmak gibi kötü şeyler var.

¹⁷³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/damolla-abdulkadir>, [Erişim: 24 Nisan 2022].

¹⁷⁴Para birimi

İslam'da vurgulanan erdem ve faziletlere vurgu yapmazlar. Din her zaman akıllarında olup pratikte yaşamazlar. Dinî, akademik, ulusal ve sosyal tesisler kurulmamıştır. Millet ve İslam ruhsuz, boş bir bedenden başka bir şey değildir.

Erkekler ve kadınlar sokaklarda oturup *Ördek Yavrusu* denilen bir yerde boş boş konuşuyorlar. Bir gün 50 yaşında bir adam burada eş bulmanın kolay olduğunu, sadece bir veya iki som ile eş alınabileceğini, karısı olmasına rağmen 14 yaşında genç bir kızla evlendiğini, iki gün o kızla evli kaldıktan sonra boşadığını söyledi (Yawşef, 2003, s. 57).

Kaşgar'da "Hazreti Afak Hocam" adında bir türbe bulunmaktadır. Bu yer, Altışehir'in Müslümanları arasında Ravza-i Saadet'ten de daha önemli ve kutsal kabul edilir. Altışehirliiler tüm dileklerini ve arzularını burada ararlar ve ihtiyaçlarını oradan sorarlar. Dilek dileyenlerin çoğu kadınlardan oluşuyordu. Onlar kaderleri ve gelecekleriyle ilgili türbe etrafında yaşayan şeylere fal açtırırlardı. Kadınlar ve kızlar, "Ey hocam, ey hocam!" diye ağlıyorlardı. İl olarak elleriyle duvarı ovuştur sonra gözlerini ovuşturdu (Yawşef, 2003, s. 62).

Kaşgar'da dilencileden, bir kuruş için sokaklarda kavga edenlerden ve kıyamet yaklaşıyormuş gibi kavga edenlerden geçilmezdi. Karı kızlar bile bu tür şeylere dâhil olurlardı. Bir baba, çocuklarının önünde, çocukları da ebeveynlerinin önünde küfretmekten çekinmezdi. Bu tür gayri ahlakı davranışar burada ayıp sayılmazdı. Koca karısına, karısı kocasına kızdığında, kendi aralarında eğlendiklerinde ve şakalaştıklarında ahlak dışı kelimeleri söylüyorlardı. Kız olsun erkek olsun, onların çalışmasına ve eğitim almasına önem verilmezdi. Kızlar ergenlik çağına gelene kadar erkeklerle sokaklarda oynamaya devam ederlerdi. Kızlar evlendikten sonra burka tarzında kıyafet giyerlerdi. Nedense burada erkeklerden daha fazla kız vardı. Kısacası burada kızlara değer veya saygı yoktu (Yawşef, 2003, s. 75).

Artuş halkının uğraşları çiftçilik ve dokumacılıktır. Burada hayvancılık nadiren olur. Evin içindeki ve dışındaki işlerin çoğu kadınlar tarafından yapılır. Altışehir'de kırsal ve kentsel yaşam arasında keskin bir karşıtlık var. Şehir insanı genel olarak yozlaşmaya, kumara, fuhuşa, sarhoşluğa, dilenciliğe, sefahate, dolandırıcılığa, isyan ve ihanete meyilli olup baskı altında yaşıyorlar ama kırsal insanı tam tersi olup vicdanlı, sevecen ve doğru sözlüdür. Şehir kadınları çalışmazlar ve kocalarının kazandığını yerler, onlar tembel ve gereksizdir. Ancak kırsal kesimdeki kadınlar, tam tersine, kocalarından daha fazla çalışıyor, elbise dikiyor ve bahçe işleriyle uğraşiyor. İplik bükler ve dokurlar. Pazara gider, erkek gibi iş yaparak para kazanır, çocuklarını besler, giydirebilirler. Köy kadınları arasında yoldan sapan pek azdır. Çok çalışarak, bu kadınlar her şeyi yapabilirler. Fakat onlar eğitimsizdir, onlar eğitilmiş olsaydı ülke sadece köyün

kadınları tarafından kalkınacaktı. Artuş'ta nüfus artmıyor, az erkek var. Bunun nedeni erkek nüfusun çoğunluğunun dışarıda yaşamasıdır. Eşlerin çocuklarını bırakıp eve dönemedikleri pek çok durum vardır. Bölgede sadece yaşlılar, karılar ve kızlar kalır (Yawşef, 2011, s. 73-72).

Altışehir'deki Müslümanlar kadınları ve kızları aşağılar, onlara hayvan muamelesi yaparlar, onları ışık ve havadan, ilim ve eğitimden mahrum bırakırlar. Fakat bunlar Kur'an'da ve hadiste bahsedilmiyor, bu köklülüklerin kaynağı ise Çin'in, İran'ın, Buhara'nın, Hindistan'ın öğretisi olan inancından gelir (Yawşef, 2011, s. 106).

Altışehir'in halkı hem Türk hem de Müslümandır. Gerçek İslam bilincine sahip değiller, İslam'ın ne olduğunu bile anlamıyorlar. Din ve şeriatla ilgisi olmayan, İslam'ın ruhuna tamamen aykırı olan hurafeler din sayılır. Dinî konular Kur'an veya hadis ile ölçülmez. İnanç konularının ana kitapları, hurafe ile karıştırılmış tasavvuf ve mistik içerikli kitaplardır. Bundan dolayı onların durumu pek iç açıcı değildir. Büyük şeyleri küçük, küçük şeyleri büyük görürler. Doğru yoldan çıkıp batıl yollara saparlar. Din ve dinî meseleler kitaptan veya Kur'an'dan alınmaz, anne ve babalarının ağzından, nesilden nesile devam eden dinî görünümlü bilgilerden alınır. Bu bilgilere, daha doğrusu bu hurafelere tamamen İslami bir kılıf giydirilmiştir. İslam'ın hak ve kurallarını tanıtan, gönüllere İslam'ın ruhunu aşıl原因 hiçbir okul, medrese, hoca ve öğretisi yoktur. Bu nedenle dinleri ve tarihleri neredeyse tamamen hurafelerden ve kurgulardan oluşmaktadır. Mollalar halka yol gösterme vasfından tamamen yoksundur. Din kitabı olan Kur'an'ı anlamıyor ve okumuyorlar. Tefsir ve Hadis ilimlerini incelemeyizler. Zayıf hadisleri, yazarı olmayan kitapları takip ederler. İnsanları bildiği yola yönlendirirler. Kur'an ve hadisin neden indirildiğini bile bilmiyorlar. Dolayısıyla dinden referans olarak istifade etmeyi bilmiyorlar. Çeşitli ağırlar ve hastalıklar için tılsım takmak, nazar boncukları tavsiye ederek Kur'an'ın şanına gölge düşürürler. Ayrıca o kadar bozuk inanışlar vardır ki ister cahil ister tahsilli olsun, iki türbeye gidip kara taşı (Hacerülesved) öperlerse tüm günahların sisleneceğini düşünürler. Hacca gidenlerin veya gidemeyenlerin günde beş vakit namaz kıldıkları takdirde bütün günahlardan arınacaklarını söylerler. Altışehir halkı tamamen bu inançta oldukları için büyük bir günah işlemekten korkmazlar. İnsan vicdanını rahatsız etmeyen kötülükleri tereddüt etmeden yapabilirler. Böyle batıl inançlar yüzünden insanların ahlakları bozulmuştu. Açıkçası her evde bir Kur'an vardır, fakat onu anlayan, okuyan ve ona uyan kimse yoktu (Yawşef, 2011, s. 140).

Altışehir Müslümanlarına göre her şehrin bir velisi-koruyucusu vardır. Onlar Allah'tan gelen türlü belâları giderirler. Bu yüzden onlara *Belâ Kârdan* denir. Halk onları kızdırırsa,

onlar “mucizeler” yaparak halkın üzerine belâ getirir. Onlar için herhangi bir zorluğun üstesinden gelmek kolaydır. Gökte uçarlar ve suda yüzerler. Gaybı bilebilir ve evrenin gizemlerini çözebilirler. Sonuçta onlardan korkmalı ve onlardan dilek dilemek gerek. Onlar Allah’ın yeryüzündeki temsilcileri ve Allah’ın indirdiği koruyuculardır. O, Allah ile kulları arasında aracıdır. Onlar ölmezler, her türlü ihtiyaç onların mezarlarından istenir (Yawşef, 2011, s. 154).

Altışehir’in Müslümanları Piriyaana Yarkant, Azizana Kaşgar, Gaziyane Aksu ve Şehidane Hotan’ın sözlerini kullanırlar. Yarkant pirleri, Kaşgar azizleri, Aksu gazileri, Hotan ise şehitleri ile ünlüdür. Altışehir’in Müslümanları türbelere büyük saygı duyarlar. Onları yardımcı olarak tanırırlar ve onlardan yardım isterler. Bu nedenle türbelerin ve mezarların sayısını sürekli artırmaya çalışıyorlar. O yüzden türbe ve mezar çoktur. Örneğin, İmam Caferi Sadık, İmam Muhammed Gazali, İmam Caferi Parim, İmam Muhammed Taki, İmam Asım, İmam Haşim, İmam Musa Kazım, İmam Kavamiddin, İmam Nasriddin, Sultan Saeed Ata, Kalan Hoca gibi dinî insanların türbeleri vardır (Yawşef, 2011, s. 143).

Eğitimsiz cahil insanlar, tahıl yetiştirerek, odun satarak ve zanaat yaparak geçimlerini sağlamaya çalışıyorlar. Ancak, Mollalar çalışmadan karnını doyurmanın yolunu bulmaya çalışırlardı. Günlerini karanlık bir odada tatlı rüyalar ve boş düşüncelerle geçirirlerdi. Geceleri gördüğü rüyaların gerçek hayatta gerçekleşeceğini hayal ederek çalışmaktan ve zanaatla uğraşmaktan vazgeçerlerdi (Yawşef, 2011, s.260).

Altın, gümüş ve ipekli ürünlerin kadınlar için süs eşyası olarak kullanıldığını hatırlarsak, Altışehir’in kadınlarının eğitimden, erdemden mahrum olduklarını, bu nedenle dış süslemelere ve yapaylığa çok fazla önem verdiklerini de söyleyebiliriz. Böyle bir eğitimden, ahlaktan ve ilimden mahrum bırakılmalarının sebebi, kocalarının bilgisizliğindendir. Erkek, kadın eğitimi denen bir şeyin varlığından tamamen habersizlerdi (Yawşef, 2011, s. 239).

Altışehir’de hemen hemen her evde bir Dutar¹⁷⁵ bulunur. Özellikle eşler ve kızlar şarkı söylemeye bayılırlar. Dutar çalmayı bilmemek, kadınlar arasında büyük bir kusur ve cehalet olarak kabul edilirdi. Bir kızın boyu, güzelliği, zarafeti, yürüyüşü, kişiliği, şarkı söyleme ve konuşma becerileri ne kadar önemliyse Dutar çalma yeteneği de o kadar önemliydi. Bu nedenle

¹⁷⁵ Uygur çalgısı

kadınlar boş zamanlarını Dutar çalmayı ve şarkı söylemeyi öğrenerek geçirirlerdi (Yawşef, 2011, s. 266).

Genç erkekler ve kadınlar arasında aşk işleri olurdu. Ancak aşklarının ateşi içlerinde yanar ve aşk ateşini dışarıya yansıtmaları mümkün olmazdı. Onlar aşk mektubunu eski usule göre yazarlardı. Buhara medreseleri nasıl eski ve dağınıksa, Kaşgar medreseleri de onlardan farksızdı. Medrese binaları da Buhara tarzında inşa edilmiş olup odaları karanlıktır ve güneş almazdı ve genelde havasız olurdu. Öğrencilerin yüzleri güneş ışığından mahrum kaldıkları için sarıydı, bedenleri zayıftı ve ruhları çöküş hâlindeydi. Okullarda ve medreselerde temizliğe dikkat etmezlerdi. Kadılar zenginler tarafından seçilirdi. Bidan, Mazi, Zencani, Tasarucfat, Şer'î İmla, Şer'î Vakayyah, Mesnevî Şer'î, Maktubat Şer'î, Muskat Şer'î, Muskhat al-Musabiyyah, Salimululum, Şambulsikya, Tazima, Akayidi Nefsi gibi kitapların okutulduğu medreselerde öğrenim süresi yirmi sekiz yıl sürerdi. Sekiz yıl eğitim gören, yirmi sekiz yıl medresede kalan 45 yaşına giren birinin ileride ne yapabileceğini bilmek imkânsızdır. İster sıradan insanlar olsun ister Molla olsun Kaşgarlılar, bütün Şeriatın kurallarını sadece namaz kılmak ve oruç tutmaktan ibaret sanırlar. Molla, bu iki şeyin büyük ve küçük günahların kefareti olduğunu açıklıyor. Bu nedenle Kaşgarlılar oruç tutup namaz kılıyordu. Aynı zamanda, hâlâ hiçbir insanın yapmayacağı kötü şeyler yapıyor. Namaz kılmayan ve oruç tutmayanları şiddetle cezalandırır. Ancak kumar, fuhuş veya çocuk satmanın cezası yoktur. Altışehir halkı, mutluluğu sadece namaz kılmak, oruç tutmak ve hacca gitmekten ibaret sanırlar. Bu yüzden başka şeylere önem vermezler (Yawşef, 2011, s. 303).

Altışehir'in Mollaları, bu dünyanın fakir fukuraları ve muhtaç sahipleri, ahirette güzel evlerde, güzel kızlara ve hurilere sarılarak gezecekler diye teşvik ederek, bu zavallı insanlara umut aşılayıp onları boş insanlara dönüştürmekten başka bir şey yapmazlar. Altışehir'in Müslümanları arasında fakirlik, muhtaçlık, fitne, şuarsuzluk, tembellik, sefalet, terk-i dünyâ düşüncesi ve dervişlik vb. yaygındır (Yawşef, 2011, s. 356-360).

Altışehir'de erkek ile kızı birbiriyle evlenmesi için tanıştıran ve buluşturan kişiye Dellal (çöpçatan) denir. Dellal aracılığı ile tanıştıktan sonra iki genç birbirini beğenirlerse erkek taraf kızı istemeye giderler. Her iki tarafın da büyükleri düğüne razı olur. Bu gençler beş altı kişinin katılımıyla evlenir. Düğün dağıldıktan sonra iki kadın kızı damadın evine getirir. Bu kadınlar ertesi günü de gelir. Damat kızıdan hoşlanırsa, gelen eşlere ziyafet çeker, değilse kızı kadınların yanına gönderir. Bu fakir fukaranın düğünüdür (Yawşef, 2003, s. 306). Hotan'ın bazı bölgelerinde ahlaksızlık ve fuhuş her geçen gün artıyor. Geçici evliliğin olağanüstü

yaygınlaşması nedeniyle bulaşıcı ve ölümcül hastalıklar yayılıyor. Altışehir’de kadınlar ve kız çocukları insan haklarından ve kültürel haklarından tamamen yoksun bırakılıyor. Kızlara eğitim vermek, anneleri eğitmek, zanaat öğretmek, evi idare etmek, çocuk yetiştirmek hiç umursanmıyor. Kadınlar ve kızlar tam bir baskı ve cehalet altında yaşıyor. Bu insanların bu dünyada hayvan kadar değeri yoktur. Eşlerini evde bir iki lokma ile bırakıp kendi başlarına eğlenen erkeklerin sayısı çoktur. Yabancıların yerli bir kızla evlenmesinin maliyeti çok düşüktür. Çünkü fakirler kız çocuğunu yabancılara verirdi. Yabancılara kız çocukları verirken din ve etnik köken ayrımı yapılmazdı. Kim daha fazla para harcarsa kızı alırdı. Ortalama olarak, bir kız için 10-15 tenge harcarlardı. Burada kadınlara doğum yapana kadar *Çokan* denir. Bir çocuk doğurduktan sonra ona *Cuvan* adını verirler. Bu düğünün prosedürü ve maliyeti önceki düğünle aynı olur. Altışehir’de eşler ve kızlar da bayram sevincine katılıyor. İster dinî bayram olsun ister millî bayram olsun, erkeklerden kaçmazlar. Kadınlar da erkekler gibi bayramı kutlarlar. Oynar, güler, akraba ve arkadaşlarla buluşurlar (Yawşef, 2013, s. 369).

Yawşef Uygur toplumunu yakından gözlemlediğinden bahseder. Uygur toplumuyla ilgili söylediklerinin tamamen gözlemlere dayandığını vurgular. Onun söylediğine göre o dönemde Uygur kadınlarının toplumdaki statüsü düşük ve değeri yoktu, kızlar eşya gib alınıp satılıyordu, kadınların kültürel düzeyi ve okuryazarlığı son derece düşük olup toplumdaki nüfuzu son derece zayıftı. Kadınlar birçok haktan mahrum bırakılıyordu. Özetle Uygur kadınlarının genel durumu pet de iç açıcı değildi.

1.6.3. Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nde Uygur Kadını

Tarihçi araştırmacı yazar Nebican Tursun’un Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde Uygur kadınlarının toplumdaki statüsü ve konumuyla ilgili 2018 yılında yayınladığı *Doğu Türkistan Cumhuriyeti’nde Kadınların Katkıları, Rolü ve Statüsü* adlı araştırma makalesi Doğu Türkistan Cumhuriyeti döneminde Uygur kadınlarının toplumdaki statüsü ve konumu hakkında önemli ip ucularını vermektedir.

20. yüzyılda Uygur Türkleri Doğu Türkistan’dai diğer Türk topluluklarıyla birlikte ulusal bağımsızlık ve özgürlük devrimi gerçekleştirerek 1933 ve 12 Kasım 1944’te olmak üzere iki kez Doğu Türkistan Cumhuriyeti’ni kurmuşlardır. İlk cumhuriyet çok kısa bir süre varlığını sürdürmesine ve hedefine ulaşamamasına rağmen cumhuriyetçi ve milliyetçi ruhunu, ortak amaç ve hedefleri 1944’te kurulan ikinci Doğu Türkistan Cumhuriyeti’ne miras bıraktı (Tursun, 2018, s. 1).

Doğu Türkistan Cumhuriyeti, mevcudiyeti ve güç kazanması sırasında, muasır memleketlere has bütün ileri hukuk sistemlerini uygulamış, devlet ve toplum, kültür ve eğitim, ticaret ve iktisadi yönetim sistemlerini kurmuş, dinî ve millî siyasetini başarıyla uygulamıştır. O rejimin doğuşu, varlığı ve gücü, Uygur halkı ve kurtuluşa talip tüm etnik gruplar da dâhil olmak üzere tüm Uygur halkının aynı ideal altında ortak mücadelesinin ve binlerce kadın ve annenin erkeklerle tek niyet ve aynı amaç için mücadele etmesinin sonucuydu. Buradan hareketle Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti, tüm Doğu Türkistan halkının kurtuluşu sloganını ortaya atmış ve kadının kurtuluşunu ana hedefinin bir parçası hâline getirmiştir. Bu nedenle kadın hakları konusu, Doğu Türkistan'ın devrimci hükümetinin her zaman en çok ilgilendiği konulardan biri olmuştur. Doğu Türkistan hükümeti, kadınların ve kızların orduya katılmalarını ve eğitim, sanat, sağlık, finans, posta ve telekomünikasyon ve diğer alanlara dâhil olmak üzere çeşitli devlet işlerinde çalışmalarını mümkün kılmıştır. Bu alanlardaki kadınların kendilerini eğitmeleri, topluma ve devlet işlerine aktif olarak katılmaları için fırsat ve imkânlar verilmiştir.

Hükümet, kadınların ve kızların eğitim görmeleri, mesleki bilgi, teknoloji, el sanatları, dikiş ve kendilerini topluma uygun hâle getirmeleri, hayat bilgileri edinmeleri için eğitim merkezleri, kurslar ve okullar dâhil olmak üzere çeşitli tesisler kurmuştur. Örneğin, Gülca şehrinde kadınların dikiş, dantel, perde ve diğer ev dekorasyon tekniklerini öğrenmeleri için kurslar düzenleyerek birçok genç kızın terzi olmasına ve belirli mesleklerde ustalaşmasına vesile olunmuştur. Bunun dışında tıp meslek lisesi kurulmuştur. Bu lisede kadın sağlık elemanları yetiştirilerek özellikle kadınların sağlık hizmetlerinde rol oynamışlardır. Doğu Türkistan Cumhuriyeti ve Ulusal Kurtuluş Devrimci Hareketi döneminde, kadınların eşitliği, vatandaşlık haklarının, yasal haklarının ve diğer haklarının korunmasının yanı sıra kadınların ülkenin hemen hemen tüm işlerine aktif katılımı ve görevlerinin gereği gibi yerine getirilmesi konuları gündeme gelmiştir.

Doğu Türkistan'ın devrimci hükümeti, kadın ve kız çocuklarının haklarını korumak ve askerî-politik, sosyo-ekonomik, kültürel ve diğer faaliyetlere erkeklerle aynı düzeyde katılmalarını sağlamak için kadın derneği kurmuştur. Aslında bu, Doğu Türkistan tarihinde Uygurlar da dâhil olmak üzere tüm etnik kökenlerden kadınların kendilerini örgütlediği ve doğrudan hükümet tarafından desteklendiği ilk kadın derneğiydi. Doğu Türkistan Kadın Derneği örgütlenmesine devam etmiş, organizasyonel iyileştirmelerle yeniden kurulmuş ve aylık olarak “Hanım-Kızlar” adlı dergi çıkarılmıştır.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti kurulmadan önce Çinli militaristler ve Çinli Milliyetçi unsurlar şovenist bir bakış açısıyla Uygurların ve diğer yerel etnik grupların haklarını görmezden gelerek hak ihlalleri yapmıştır. Bu ihlallere kadın hakları da dâhil olmak üzere hiçbir haklar verilmemiştir. Geri kalmışlığı, feodal zihniyeti, ilerleme, yeni bilinç, insani ve ulusal eşitliğe mesafeli olan, özellikle de Uygur kadınlarının eşitlik ve yasal haklarını istemeyen otoriter Çinli militaristlerden bu tür hakları beklemek daha da imkânsızdı. Elbette Çinli militarist ve işgalci unsurların bu tür bir köle yönetimini, Uygurlar da dâhil olmak üzere yerel halk içerisindeki geri kalmış, ulusal refah, özgürlük ve kurtuluş bilincinden yoksun, sadece kendi egolarını ve çıkarlarını düşünen insanlar desteklemeye çalışmıştır.

12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti rejiminin kurulmasından sonra bu rejimin pekişmesi ve gelişmesi sürecinde yürütülen bir dizi çalışma arasında hukuk işlerinin yanı sıra kadınların hukuki haklarını koruyan kanuni maddelere de dikkat çekilmiştir. Erkeklerle eşit yurttaşlık hakları ve yönetmelikler adım adım getirilerek uygulamaya konulmuştur. Doğu Türkistan Cumhuriyeti ceza hukuku, "kadınların erkeklerle aynı ülkenin vatandaşı olduğunu" ve yasal haklarının korunduğunu, vatandaş olarak devletin emirlerine ve hukuk sistemlerine uymaları ve yükümlülüklerini yerine getirmeleri gerektiğini açıkça belirtmiştir. Cumhuriyet Hükümet Komitesi tarafından onaylanan ve 13 Mayıs 1945'te Cumhurbaşkanı Ali Han Töre ve Yargıtay Başkanı Muhammedcan Mahsum tarafından imzalanan Ceza Kanunları Külliyesi, yani Azad Doğu Türkistan Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi Ceza Hukukunun Uygulanmasına Dair Geçici El Kitabı'nın ikinci maddesinde, "Doğu Türkistan topraklarında yaşayan her etnik kökenden kadın ve erkek, hükümetin eşit vatandaşları olacaktır, aynı zamanda kendisine verilen hakları doğru tanımalı, devletin verdiği vatandaşlık görevlerini sadakatle yerine getirmelidir" denilmektedir.

Doğu Türkistan devrimci hükümeti, kadının insan haklarını, bedensel haklarını, şeref ve gururunu, evlilik haklarını da korumuş ve kadınların, yani genç yetişkinlerin ve reşit olmayan kızların korunmasına özel bir yasal maddede yer vermiştir. Kadınları küçük görme, keyfi olarak aşağılama, zorbalık, zorlama ve taciz gibi davranışlara toplum şiddetle karşı çıkar ve izin vermez. Bu tür davranışlar suç olarak sınıflandırılır ve şiddetli bir şekilde cezalandırılır. Bunların yanı sıra evliliğe bağlı olarak "kız çocuğunu rızası olmadan kaçırmak" ve "kızla zorla evlendirilmek" suçları da suç kategorisine dâhil edilerek kızların özgürce evlenme hakları da bir ölçüde korunma altına alınmıştır. Yani tecavüz, rızasız evlenme, kız kaçırma vb. kesinlikle yasaklanmıştır.

8 Nisan 1945'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ulusal ordusu kurulduğunda, Uygur, Tatar, Rus, Kazak ve diğer milletlerden kızlar ulusal ordunun saflarına katılmış ve bir kısmı aşamalı olarak terfi olup ulusal ordunun subayı olmuştur. Ulusal ordunun bu kadın asker-subaylarının büyük çoğunluğu askerî tıp alanına mensup olup bütün orduda, yani bütün alay, tabur ve bölüklerde sıhhiye subayı olarak görev yapmışlardır.

Bu kadın askerlerin bir kısmı 1945 ağustos ve ekim aylarında Aksu Cephesi muharebelerine katılarak hemşirelik görevleri yaparken, büyük çoğunluğu Ulusal ordunun Cing ve Şiho'daki en çetin muharebelerine katılarak kurtarma ve yardım görevlerinde bulunmuştur. Bu muharebelerde, özellikle Şiho muharebesinde ulusal orduda ölen ve yaralananların sayısı daha fazla olduğu gibi, savaşlarda yaralıları kurtarıırken hayatını kaybeden ve ölen hemşire kızların sayısı da fazlaydı. Örneğin, Cing ve Şiho'daki şiddetli muharebelere, Uygur kadın askerler de katılarak kahramanlarca savaşmıştır. Onların bazıları savaş sırasında ölmüş bazıları ise yaralanmıştır. Kadın askerler ulusal ordu alay karargâhlarında postacı, telefon operatörü, radyo operatörü, sekreter ve diğer işlerde görev yapmıştır.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin ilk gerilla savaşı sırasında çok sayıda kız çocuğu silaha sarılarak gerilla saflarında yer alarak Çin milliyetçi ordusuna karşı şiddetli çatışmalara katılmıştır. Bazıları savaş alanında hayatını kaybetmiştir. Bu kızların neredeyse tamamı hemşire olarak görev yapmış ve kısa bir eğitimden sonra Harambağ, Langshang havaalanları ve diğer yerlerdeki muharebelere katılmış ve savaş alanında yaralı askerleri kurtarma görevini üstlenmişlerdir. Hatta bazıları çeşitli silahlarla ateş etmeyi öğrenerek savaşlara katılmıştır. İşte böyle bir kahramanlık örneği: Adı efsane hâline gelen Uygur kızı Rizvangul Hashim'dir, O 13 Ocak 1945'te gerilla savaşçıları Harambagh'a saldırdığında kurşun yağmuruna rağmen yaralı bir savaşçıyı savaş alanından kurtarmış ve başka bir askeri kurtarıırken hayattan ayrılmıştır.

Kadınların bir diğer büyük katkısı da askeri destek, yani savaş sırasındaki destek çalışmalarıdır. Gulca şehrinde Ulusal Ordu Genel Karargâhı Askerî İkmal Dairesi ve diğer kurumlarda onlarca dikiş atölyesi kurulmuş, yüzlerce kadın ve kız çocuğu Asker ve subaylar için kıyafet dikmiştir. 30.000-40.000 kişilik ordunun tamamı için her türlü giysi, deri çanta, kemer ve diğer gerekli eşyalar Gulca'da hazırlanmış ve bu işlerde kadınların büyük rolü olmuştur. Kadınlar cephe hattına yardım etmek için hiçbir şeyden kaçınmamıştır.

Ulusal Kurtuluş Devrimi için bağış toplandığında, çok sayıda kadın altın yüzüklerini, bileziklerini ve diğer mücevherlerini devrime cömertçe bağışlamıştır. 1944-1949 yılları

arasında en az 2.000 gönüllü, ulusal kurtuluş savaşına ve ulusal ordunun ön ve arka saflarına, tıbbi alana ve diğer birimlere katılmıştır.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nin kurduğu ulusal sanat topluluğuna çok sayıda kadın ve kız çocuğu katılarak sanat yeteneğini göstermiştir. Bu topluluk sayesinde bazı kadın şarkıcılar, drama oyuncular ve dansçılar yetişmiştir. Kadın oyuncular birçok yeni senaryonun yanı sıra klasikleri de canlandırmıştır. Örneğin 1946-1949 yılları arasında “Ğarb-Sanam”, “Ferhat-Şerin”, “Leyla ile Mecnun”, “Güney Hapishanesi”, “Kanlı Leke”, “Çevrem”, “Ğunçem”, “Gulnisa”, “Bay ve Malay” ve diğer dramalar sahteleştirilmiştir.

Doğu Türkistan Devrimci Hükümeti eğitime özel önem vermiş ve yönetim altındaki bölgelerde çok sayıda ilk ve ortaokul yaptırmıştır. Bu okullardaki öğretmenlerin belli bir oranı kadındır. Çok sayıda Uygur kadın öğretmen ilk ve ortaokullarda öğretmenlik yapmıştır. Gelecek neslin eğitiminde kadınların rolü de aynı derecede önemliydi. Ğulca ve Çöçek gibi şehirlerde ve bazı ilçelerde okulların faaliyetlerinin sürdürölmesinde ve güçlendirilmesinde kadın öğretmenlerin rolü güçlü olmuştur. Eğitim alanında, kadın öğretmenlerin sayısında benzeri görölmemiş bir büyüme görölmüştür. Doğu Türkistan Cumhuriyeti'nde ücretsiz zorunlu ilk ve orta öğretimin uygulanması sonucunda, Doğu Türkistan Cumhuriyeti topraklarının tamamında kız ve erkek çocukların okullaşma oranı hızla artmış ve eğitimin kapsamı her geçen yıl artmıştır. Lider Ahmetcan Kasimi, Doğu Türkistan tarihinin ilk 3 yıllık yüksek teknik okulunu inşa ettirmiştir. Bu okul pedagoji, ziraat, veterinerlik, hayvancılık, muhasebe ve diğer alanlarda 500'e yakın öğrenciyi bünyesine katarak Sovyet üniversitelerinin eğitim yöntemleri ve materyallerinden istifade ederek, eğitim ve öğretim faaliyetlerini yürütmüştür. Bu öğrencilerin belli bir oranı kızlardan oluşuyordu. Kadınlar arasındaki cehaletin ortadan kaldırılmasında kadın öğretmenler de rol oynamış, mesleki eğitim kampanyasında birçok kadın ve kız çocuğu cehaletten kurtulmuştur. Doğu Türkistan Devrimci Hükümeti ile Çin Milliyetçi Merkezi Hükümeti arasında barış anlaşmasının imzalanması, koalisyon hükümetinin kurulması ve koalisyon hükümetinin dağılması da dâhil olmak üzere önemli gelişmeler sırasında bile kadın hakları, kadın özgürlüğü, kadın eşitliğı gibi kampanyalar ve girişimler durmamış, kadın çalışmaları hükümetin en önemli alanlarından biri olmaya devam etmiştir.

Doğu Türkistan Devrimi döneminde kadının her alanda rolü ve konumu artmış, her alana aktif katılımı kadının kendi kültüründe büyük değişim ve gelişmelere yol açmıştır. Özellikle 1947'den sonra ekonomik hayatın gelişmesiyle birlikte kadınların günlük

yaşamlarında, giyim kuşamlarında, sosyal ve kültürel faaliyetlere katılımlarında vb. önemli değişiklikler olmuştur. Ğulca ve Çöçek gibi şehirler, Rusya'dan göç eden insanların yoğun olarak yaşadığı ve burası Sovyetler Birliğı ile ticaretin merkezi olduğı için önce Sovyet kıyafetleri ve aksesuarları gelirdi. Buradaki Tatarlar, Ruslar ve bazı Uygur kadınları millî kıyafetlerinin yanı sıra Avrupai tarzda kıyafetler giyerlerdi. Eğitimin gelişimi sırasında giyim kültürü de popüler hâle gelmişti. Uygur millî kıyafetleri ile Avrupa tarzı kıyafetlerin entegrasyonu arttı. Kadın millî kıyafetlerinin yanı sıra Sovyetler Birliğı'nden ithal edilen ve yerel halkın yaptığı çeşitli kıyafetler de gençler arasında yaygınlaştı. Başta gençler olmak üzere erkek ve kadınların giyiminde, Orta Asya dâhil olmak üzere Sovyetler Birliğı'nde popüler olan çeşitli giysi, ayakkabı vb. terlikler, çoraplar, ayakkabılar ve gözlükler, paltolar, ceketler ve diğerk birçok giysi popüler hâle geldi.

Elbette 1940'larda Urumçi'de ve diğerk yerlerde Uygur giyim kültüründe benzersiz gelişmeler ortaya çıktı. Urumçi bunun tipik örneğıydi. 1945-1947 yıllarında yaklaşık iki yıl Urumçi'de kalan Çinli komutan Zhang Jijong, Urumçi'deki Uygur ve diğerk etnik grupların giyim, davranış ve bakım kültürü açısından Doğı Türkistan'daki Çinlilerden üstün olduğunu söylemiştir (Tursun, 2018, s. 4 -10).

Uygur kültürü genel Türk kültürünün bir parçasıdır. Ancak Uygur külürünün kendine has özellikleri var. Bunun nedeni ise genel Türk kültüründen farklı olarak Uygur kültürün uzun yıllardır farklı uluslar, etnik gruplar, farklı kültürler, siyasi sistemler ve inanç sistemleriyle etkileşim ve iletişim içerisinde olmasıdır. Ayrıca Uygurların iç dinamiklerinin de kendi kültürlerini inşa etmede önemli rol oynamış olmasıdır.

1.7. Çin Kültüründe Kadın

1.7.1. Çin Kültürünün Bağı Olduğı Sosyo-Politik Yapı

Bir ulusun kültürünün gelişim tarihinde belirli coğrafi çevre, ekonomik koşullar, dış etkenler, sosyal ve politik yapıların da etkisi büyüktür. Antik Çin'in sosyal ve politik yapısı en azından şu özelliklere sahiptir: Birincisi, kan bağı esas olan ataerkil sistem tam ve sistemattiktir. Bu soy sistemi, atasal tapınak kurban sistemi ve cezalandırma sistemi vb. içeriyor. İkincisi, Despotizm katıdır. Çin bir ülke olarak ortaya çıktıktan bu yana arka arkaya köle sahibi sınıfı ve toprak sahibi sınıfı gibi farklı tahakkümler olmasına rağmen otokrasileri aynı çizgide olmuştur. Özellikle toprak ağası sınıfının diktatörlüğü sadece uzun süre devam etmekle kalmaz, aynı zamanda büyüyen bir trende de sahiptir. Uzun tarihi boyunca Çin'in otokratik sistemi ile belli bir kan bağına sahip ataerkil sistem birleşerek aynı aile ya da hanedanlık ve ülke yapısı ile

sosyal ve siyasi bir yapı oluşturmıştır. Bu sosyo-politik yapı, egemen ideoloji, tarih, edebiyat, sanat, halk gelenekleri ve hatta bilim ve teknoloji dâhil olmak üzere Çin kültürünü derinden etkilemiştir. Bu nedenle Çin'in sosyal ve politik yapısını anlamak, Çin kültürünün özelliklerini anlamının önemli bir yönüdür. Çin'in ataerkil sistemi, en büyük oğul miras sistemini, feodal ulus inşa sistemini ve atalara ait tapınak kurban sistemini vb. içerir. Çin'de eski hükümdarlar çok eşliliği uygulardı. Çok eşlilik arasında, çocuğu oğul olan “嫡”(birinci eş) adında bir düzenli eş vardı, diğer eşler “庶”(cariye) ve oğlu ise “庶子” (piç) idi. Zhou¹⁷⁶ sistemine göre en yüksek hükümdar, dünyanın topraklarını ve tebaasını yöneten imparator olarak adlandırılır ve tahtı miras alan, karısının en büyük oğlu olmalıdır. Feodal Kuruluş Sistemi doğrudan ataerkil sistemden türetilen siyasi gücü pekiştirmek için bir sistemdir ve Zhou halkı tarafından kurulmuştur (Nian & Li, 2004, s. 43).

Ataerkil sistem, aynı klanın soyundan gelenler arasındaki hiyerarşik ilişkiyi kan bağlarıyla ayırdığından ve klanın birliğini koruduğundan, ataya ve klana saygı duymaya, itaat etmeye ve tapmaya büyük önem verir. Atalara ait tapınak kurban sistemi, klanın birliğini korumak için geliştirilmiş önemli bir araçtır. Bahar ve Güz devresi'nden sonra Ji'nin kan bağının gevşemesi ile Batı Zhou ataerkil sistemi tam anlamıyla anlam kazanır. Ataerkil sistemin özü, aile sisteminin siyasallaşmasıdır (Nian & Li, 2004, s. 44-45).

Çin'in feodal döneminde, halkı yöneten ve kısıtlayan dört güç vardı: siyasi güç, teokrasi gücü, klan gücü ve koca gücü. Klan gücü, ataerkil klan toplumunun ataerkil sisteminden evrilmiştir. Sadece politik gücün bir tamamlayıcısı olmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda politik gücün oynayamayacağı özel bir rol oynayabilirdi. Bu nedenle, klan gücüne değer verilmiştir. Bu geçmişin hükümdarları ve Neo-Konfüçyüsçüler tarafından tercih ediliyordu. Bir anlamda Çin'in köle toplumu, ataerkil kölelik ve ailenin siyasallaşmasıdır. Çin'de uzun süredir inanç ve ataerkil ilişkiler var olmuş, bu da “aynı yapı içinde aile ve ülke” yapısını tetiklemiştir

¹⁷⁶ Zhou Hanedanlığı, Shang Hanedanlığı'nın ardından Çin tarihindeki tam feodal ve kalıtsal hanedanlıktır ve iki döneme ayrılabilir: Batı Zhou (yaklaşık MÖ 1100- 771) ve Doğu Zhou (MÖ 770- 256). Batı Zhou, Zhou Kralı Wu'nun Yin ve Shang hanedanlarını devirip Haojing'de (Zongzhou) başkentini kurduğu zamandan Zhou Kralı You'nun ölümüne kadar Çin medeniyetinin en parlak dönemlerinden biriydi. Bu dönemin maddi ve manevi medeniyetlerinin gelecek nesiller üzerinde derin bir etkisi olmuştur. Doğu Zhou'nun başkenti Luoyi (günümüzde Luoyang, Henan) idi ve dönem İlkbahar ve Sonbahar Dönemi (MÖ 770-476) ve Savaşan Devletler Dönemi (MÖ 476-221) olarak ikiye ayrılabilir. MÖ 256'da Qin Kralı Zhaoxiang, Zhou Kralı Huo'yu tahttan indirdi ve Doğu Zhou düştü. Doğu Zhou döneminde Shang Yang yasaları değiştirmiş ve M.Ö. 221 yılında Qin kralı Ying Zheng ulusları birleştirerek Qin Hanedanlığını kurmuştur. <https://baike.baidu.com/item/周朝/1575>, [Erişim: 18 Nisan 2022].

ve yalnızca ebeveynlerine evlatlık verebilenlerin hükümdara sadık olabileceğine inanılıyordu. Çin'deki otokratik monarşinin, Çin tarihinin medeniyet eşiğine adım attığı andan itibaren olduğu söylenmelidir. Bu nedenle otokrasi geleneği çok eskidir. Bu diktatörlüğün sınıfsal temeli, köle sahiplerinin ve toprak ağalarının dayandığı ekonomik temelin, küçük tarım ve el zanaatını birleştiren doğal bir ekonomi olmasıdır. Çin'in feodal toplumunda monarşinin merkezileşme derecesi, genel eğilimden daha güçlü duruma gelmiştir.

Güçlü ataerkil özellik ve son derece gelişmiş monarşi sistemi ile karakterize edilen Çin geleneksel sosyal ve politik yapısının Çin kültürü üzerindeki etkisi çok büyüktür. Sosyal yapının ataerkil özellikleri, Çin kültüründe etik ve ritüelistik ya da kuralcılık bir paradigmanın oluşmasına yol açmıştır. Bu paradigmanın getirdiği olumlu değer, Çin ulusunu güçlü bir uyum hâline getirmek, ahlaki etiğe daha fazla dikkat etmek ve insanlar arasındaki sıcaklığa daha fazla dikkat ederek Çin halkını bir ritüel ulusu yapmaktır; olumsuz değeri ise üç ilkenin ve beş norm 'un¹⁷⁷ etik olarak vazedilmesi, "aklın korunması ve arzusunun yok edilmesinin"¹⁷⁸ kendi kendini geliştirmesi, "ırkımızdan olmayanın niyeti ve aklı başkadır"¹⁷⁹ anlamındaki körü körüne yabancı düşmanlığıdır.

¹⁷⁷ 三纲五常(sān gāng wǔ cháng) Çince bir deyimdir. İlk Çin kralların öğretilerinden kaynaklanan ve Han Hanedanlığı döneminde geliştirilen ve Song, Ming ve Qing Hanedanlıkları döneminde gelişen Simeng Okulu'nun "Beş Unsuru" tarafından detaylandırılan bir Çin Konfüçyüsçü etik çerçevesidir. Üç İlke üç etik ilkedir: tebaanın hükümdara, oğlun babaya ve kadının kocasına tabi olması ve itaat etmesini ifade ederken, beş norm ise beş insan etiğidir: iyilikseverlik, doğruluk, uygunluk, bilgelik ve güvendir. <https://baike.baidu.com/item/三纲五常> [Erişim: 18 Nisan 2022].

¹⁷⁸ 存理灭欲-Cun Li Mie Yu: Song Konfüçyüsçüleri Cheng Hao ve Cheng Yi tarafından belirlenen ahlaki kurallara göre yetiştirme hedefidir. Bu, İlahi İlkenin kalpte korunması ve insanın özel arzularının ortadan kaldırılması olarak anlaşılır. İyilikseverlik İlahi ilkedir; iyiliksever olmamak ise insan arzusudur. Doğruluk İlahi ilkedir; haksızlık ise insan arzusudur. Sadakat İlahi ilkedir; sadakatsizlik ise insan arzusudur. Hayırlı evlat erdemi İlahi ilkedir; hayırsız evlat yönelimi ise insani arzudur. İç huzuru İlahi İlkedir ancak sabırsızlık ve kibir insanın arzusudur. İlahi İlkeyi korumak ve insan arzusunu yok etmek için söylenir (<https://baike.baidu.com/item/存天理、灭人欲> 9998795, [Erişim: 18 Nisan 2022].

¹⁷⁹ 非我族类，其心必异- Fei Wo Zu Lei, Qi Xin Bi Yi: Bu ifadenin birkaç anlamı vardır: 1. Aslında, "eğer benim türümden değillerse, kalpleri ve niyetleri farklı olmalı" ifadesi ilk kez Lu Cheng gong tarafından Zuo Zhuan'da kullanılmıştır, bu da Chu ve Lu devletlerinin yöneticilerinin farklı soyadlarına sahip olduğu anlamına gelir ve aynı soyadından ve aynı zihinden olmayan insanları tanımlar. 2. Hunlar yok olmadan önce, aile ne olacaktı? Daha sonra, büyük birleşik rejimin doğuşuyla Qi, Chu, Yan, Han, Zhao, Wei ve Qin'in hepsi birleşti. Yedi krallık kavramı yoktu ve Chu halkı Han hanedanının halkı haline geldi, bu yüzden sekiz kelime artık Chu için geçerli değildi. Edebiyatçılar daha sonra Orta Ovaların insanların tek ve aynı olduğu ve göçebelerle Çinli'lerin tek bir ırktan ve tek bir zihinden olmadığını fikrini türetmeye başladılar. Han Hanedanlığı döneminde Han halkı "benim ırkımdan değil" derken genellikle Hunlar ve Siyanpiller gibi göçebeleri kastediyordu. Tang hanedanlığı döneminde, Tang hanedanlığı halkı "bizim (Çin) türümüzden değil" dediğinde, bu genellikle Türk halklarını tanımlamak için kullanılırdı. Tang Hanedanlığı döneminde Wei Zheng, Tang İmparatoru Taizong'a tavsiyede bulunurken şöyle demiştir: "Türk halkının yüzü insan, kalbi canavar ve bizim türümüzden değiller." bu uzatılabilir. Song hanedanlığında, Tang hanedanlığı halkı genellikle Liao, Xixia, Jin ve Meng'i tanımlamak için "benim türüm değil"

Çin toplumsal yapısının otoriter özellikleri, Çin kültüründe siyasi bir paradigmanın oluşmasına yol açmıştır. Bu paradigmanın getirdiği olumlu değer, Çin ulusal bilincinin ve ulusal çıkarların üstünlüğü, ulus psikolojisinde kültürel kimliğini ve edebiyatçıların pratik uygulama düşüncelerini yaratmış olmasıdır; Olumsuz değeri ise Çinlileri ciddi bir itaat tutumu, otorite ve güç hurafeleri, kişisel özgüven eksikliği ve edebiyatçı ima geleneğine sahip kılmasıdır. Ataerkil klan sistemi ve otokrasinin birleşimi, politik olarak Konfüçyüsçülük ve yasalıcılığın ya da ritüelliğin bir birleşimi olarak kendini gösterirken, kültürel yansıma olarak etik ve politik etiğin siyasallaşmasıdır. Hukuki düzenin yerini siyasi etik düzen almıştır. Politika hukuktan daha büyük ve etik, görgü kuralları ya da ritüel, hukuktan daha büyük durumda olmuştur. Bu nedenle, eski Çin’de hukuk bilinci ve hukuk kavramlarına bir dayanak bulmak zordur. Bu değer yönelimi, “içeride bilge ve dışarıdaki kral”¹⁸⁰ zihniyetinde, yani kendini yetiştirme, aile uyumu, yönetim ve dünya da barışın idealleri ve yaşam arayışlarında belirgin

der. 3. Zheng He'nin Batı'ya Yolculuğuyla ilgilidir. Yuan, Ming ve Qing hanedanları döneminde, Çin imparatorluğu neredeyse sınırlarına ulaşmıştı. Yuan ve Qing hanedanlarının her ikisinde de etnik azınlıklar hâkimdi, dolayısıyla “biz kendi türümüzden değiliz” demek uygun değildi. Ming hanedanlığı’nın sınırlarını denize kapatmasının ana nedenlerinden biri de buydu. Çin imparatoru şöyle dediği rivayet edilir: Zheng He'yi etrafa bakması için bir gemi filosunun başına gönderdim ve dünyanın en büyüğü olduğumu gördü. Şimdi ben göğün krallığıym, neden yoksul kırsal bölgelere gideyim? Benden faydalanmak için gelenleri (Japonlar gibi) de dışarıda tutabilirim. O dönemde Hollandalılar ve Portekizliler tekneleri ve silahlarıyla geldikleri için Ming ve Qing hanedanlarındaki insanlar bu dört kelimeyi Batılılara uyguladılar. Bu kızıl saçlıların ve kızıl barbarların Çin halkı aynı ırktan olmadıklarını ve aynı akla sahip olmadıklarını düşündüler. Bu yüzden Ming Hanedanlığı, “bizim ırkımızdan değillerse, sonunda bir bela haline gelecekler” bahanesiyle deniz sınırlarını kapattı.4. Daha sonra, Sekiz Güçlü Müttefik Kuvvetler Çin’i işgal ettiğinde, “Göksel Krallık” nihayet “kızıl barbarların” birkaç ülkeye bölünmesi gerektiğini anladı, bu nedenle o zamanlar “benim ırkım değil” demek ülkeyi bir birim olarak kullanmaktı. Bu ifade onların aynı ülke olmadığı, Çin halkı ile aynı olmadığı anlamına geliyordu. Qing Hanedanlığı’nın son dönemlerinde, ülke zayıfladığında ve güçler kapıları zorla açtığında, bazı anlayışlı insanlar yazılarında bunu yansıtmaya başladı. “Geç Qing Hanedanlığı’nın Seçilmiş Yazıları” ve “Haiguo Touzhi” gibi kitaplarda, bazı insanlar Çin halkının tek bir zihin olması ve zorlukların üstesinden birlikte gelmeleri gerektiğini vurguladı. Bu dönemde, “benim ırkım değil” terimi açıkça güçler anlamına geliyordu. İlginç bir şekilde, bazı geç dönem Qing yazılarında, Hristiyan misyonerler ve Hristiyanlığa inananlar da “benim ırkımdan değil” kapsamında listelenmiştir. Geç Ming ve Erken Qing Hanedanlıklarına ait Cizvit Belgelerinde, yetkililerin o dönemde inananları nasıl cezalandırdıkları, genellikle misyonerleri ülkeden kovdukları ve yerli bir din geliştirenleri kafa kesme ve linç etme gibi ağır cezalara çarptırdıkları kaydedilmektedir <https://www.163.com/dy/article/非我族类，其心必异>, [Erişim: 27 Nisan 2022]. Bu anlayış hâlâ devam etmektedir. Çin devleti din, ırk, kültür gibi bakımdan kendinden farklı olan Doğu Türkistanlılara yönelik uyguladığı zulüm politikasının “ırkımdan olmayanın niyeti ve aklı başkadır” anlayışının bir sonucu olduğu söylenebilir.

¹⁸⁰ 内圣外王 - Nei Sheng Wei Wang: Eski zamanlarda, kişinin bedenini hükümet yani iktidar için geliştirmesi en yüksek idealdi. Bilgenin yüce erdemi içsel olarak hazırlandığında ve dışsal olarak uygulandığında, kralın hükümetinin elde edildiği söylenir. Qin Hanedanlığı’nın başlarında “Zhuangzi – Dünya”da şöyle yazmıştır: “Bu nedenle, iç bilge ve dış kralın yolu karanlıktır ama açık değildir, bunalımlıdır ama gelişmemiştir ve dünya daki insanların her biri kendi yolunu çizmek için yapmak istediklerini yapmaktadır”, “İç bilge ve dış kral” terimi ilk olarak Zhuangzi - Dünya’da kullanılmış olsa da, Konfüçyüs felsefesinin özellikleriyle eşanlamlı hâle gelmiştir, bu nedenle genellikle Konfüçyüsçülüğün aslında Çin felsefesinin de özü olan “iç bilge ve dış kral” yolu olduğu söylenir (Zhi, 2020 http://www.cssn.cn/zhx/zx_zgzh/202008/t20200828_5175869.shtml, [Erişim: 27 Nisan 2022].

bir şekilde tezahür eder. Bu özellik Qin öncesi dönemde ve daha sonra Han Hanedanlığı klasikleri, Wei Jin metafiziği, Sui ve Tang Budizmi ve Song Ming Konfüçyüsçülük aracılığıyla şekillenmiştir. Form ve biçimsel olarak birçok değişiklik olmasına rağmen bu gelenek devam ettirilmiştir. Çin kültürel etiğinin ve siyasi etiğinin siyasallaşması paradigması, “içeride bilge ve dışarıdaki kral” çelişkili birlikteliğinden sert bir teorik çerçeve elde etmiş ve sıkı bir sistem içinde birleştirilmiştir. Bu titiz sistem ancak modern büyük ölçekli sanayinin yükselişinden sonra yavaş yavaş parçalanmış ve yeniçağın yeni kültürünü oluşturulabilmiştir (Gang, 1991, s. 2).

Tarım toplumuna dayanan Çin kültürünün temelinde, feodal küçük köylü ekonomisi Çin’de binlerce yıllık bir geçmişe sahiptir. Bu aynı zamanda Orta Asya ve Batı Asya’daki göçebe halklardan ve daha çok denizel halklardan çok farklıdır. Toplumsal örgütlenme açısından bakıldığında ataerkil yapı, Çin’in uzun tarihinde sosyal düzenin korunmasında önemli bir halka hâline gelmiştir. Çin’de de son derece nadir görülen otokratik sistem iki bin yıl sürmüştür. Yarı kapalı kıtasal alan, tarımsal ekonomik yapı, ataerkil ve otokratik sosyal organizasyon yapısı etkileşir ve birbirini sınırlar, istikrarlı bir hayatta kalma sistemi oluşturur ve bu sisteme uyum sağlar. Ritüelleşmiş etik, nitelikli geleneksel Çin kültürünü beslemiştir. Bu tür kültür, düşüncenin bilinç formu üzerinde yalnızca uzun vadeli bir etkiye sahip olmakla kalmaz aynı zamanda geleneksel sosyal psikolojiyi ve insanların davranış normlarını da derinden etkiler. Örneğin ana babaya saygı, atalara saygı ve itaat hatta tapma, öğretmenlere ve eski zamanlara saygı ve tapma, kendini yetiştirme ve pragmatizm, hayaletler ve Tanrıların olmaması, hayatta mutlu olmak gibi binlerce yıldır tarımsal ataerkil sosyal ortamda oluşan bu sosyal psikoloji ve düşünceler, geleneksel kültürün tüm yönlerine nüfuz etmiştir. Bu nedenle, Oswald Spengler (1880-1936) etik ruhu ya da ritüel ve görgü kuralları kültürü Çin kültürünün temel sembolü olarak görmüştür (Gang, 1991, s. 268).

Çinli reformist aydın Liang Qichao’a (1873-1929) göre Çin kültürünün temel özelliği akademik doğasıdır; yani mevcut dünya da insan yaşamının ilke ve yöntemlerinin incelenmesi Çin kültürünün ana odağıdır. Yan Fu (1854-1921) *Toplum Üzerine Genel Yorum*’un çevirisine yazdığı önsözde, “ataerkilliğin” Çin kültürünün kökeni olduğunu ve siyasi yasalarını belirleyenlerin, geleneklerini inceleyenlerin ve halkıyla tartışıp düşünenlerin tıpkı ataerkil bir halk gibi olduğunu savunur. Liang Shuming (1893-1988) ise ataerkilliği reddetmiş ve Çin kültürünün kökeni olarak “etik yönelimi” vurgulamıştır (Ming, 1867, s.79-80). Batı’nın gözünde Çin kültürünün kökeni, Fransız Aydınlanma düşünürü Montesquieu’nün de ifade ettiği

gibi “ritüel ya da görgü kuralları”¹⁸¹dır: Çinli yöneticiler bu ritüele sıkı sıkıya bağlı kaldıkları için başarılı olmuşlardır. Çinliler tüm gençliklerini bu ritüeli öğrenerek ve tüm yaşamlarına uygulayarak geçirirler (Si Jiu, 1978, s. 313). Çağdaş bir akademisyen olan Zou Changlin de bu ifadeye katılmakta ve “ritüelleri ve görgü kurallarını” Çin kültürünün temel bir özelliği olarak görmektedir. Ona göre Çin ritüelleri, siyaset, hukuk, din, düşünce, felsefe, gelenek, edebiyat, sanat hatta ekonomi ve askerlikle birlikte bir bütündür ve Çin maddi ve manevi kültürünün genel adıdır (Lin, 2000, s. 335). Çin kültürünün temel bir özelliği olan “ritüeller ve görgü kuralları” Çin’in toplumsal olarak ataerkil yapısıyla çelişmekten ziyade birbirini besleyen ve tamamlayan iki ana unsur olarak görülebilir.

Geleneksel Çin kültürü, devletten aileye kadar, ritüellerin ve görgü kurallarının insanların ilişkileri ve etkileşimleri için en yüksek norm ve kılavuz olarak kabul edildiği bir “ritüel ve yasa”¹⁸² kültürüdür. “Ritüeller” toplumun “yasası” hâline gelirken, “yasa” da “ritüellere” dayanan ikinci kural olmuştur. “Yasa” toplumun ikinci en yüksek normudur. Bu nedenle pek çok akademisyen geleneksel Çin toplumunun gerçek anlamda bir “hukuk devleti” toplumu olmaktan ziyade bir “insan kuralı” ya da “ritüel-görgü kuralı” toplumu olduğuna inanmaktadır. Ataerkil bir aile toplumunda ritüellerin yapısı çok karmaşık bir konudur. Ritüeller ilkel kabilelerin eski ayinlerinden kaynaklanmış ve daha sonra Konfüçyüsçülük, Taoculuk, Budizm ve diğer düşünce unsurlarının bir karışımıyla birbirini izleyen hanedanların

¹⁸¹ 礼: (Âdet, Kural, Ritüel) Bu karakter ilk olarak Shang hanedanı kehanet kemiği yazıtlarında bulunan 豊 olarak yazılmıştır. “Ayin -ritüel” kelimesi başlangıçta Tanrı ve Tanrıçalara sunulan adaklara atıfta bulunur ve saygı ifadeleri için genel bir terim olarak türetilmiştir. Aynı zamanda “hediye”, yani saygı göstermek için kullanılan bir nesne anlamına da gelir. Antik çağda, ritüeller yavaş yavaş antik toplumda bir hiyerarşiye, bir davranış kuralına ve uyarlandıkları bir etik kuralına dönüşmüştür. “Ritüel” kelimesi bu davranış kurallarından ve ahlaki normlardan türetilmiştir. Ritüeller genellikle katı ve ciddi törenlerle gerçekleştirilirdi, bu nedenle “ritüeller”, “görgü kurallarından” türetilmiştir. Aynı zamanda “saygı” ve “erdemlilere nezaket” ifadesinde olduğu gibi “birbirine nezaketle davranmak” anlamlarına da gelmektedir. “Ritüel” kelimesinin orijinal anlamı ayin yapmak ve bereket için Tanrılara kurbanlar sunmaktır. Eski toplumlarda insanlar her zaman Tanrıların ayaklarına kapanır, göklerin ve yerin Tanrılarına saygı gösterirlerdi. Ban Gu'nun "Dongdu Fu" adlı eserinde “ritüel” kelimesi orijinal anlamında kullanılmıştır: “üç kurban önermek, beş hayvan örneğini takip etmek ve Tanrılara ritüeller sunmak”. Tanrılara tapınma saygılı olmalı ve ciddi bir ritüel biçimine sahip olmalıdır. Daha sonra “ritüel” kelimesi tüm saygı ifadeleri ve törenlerle ilişkilendirilmiştir. Bunun sonucunda 'ritüel' kelimesi saygı göstermenin genel adı haline geldi. “Selam” ve “nezaket” terimleri bu anlamda kullanılmaktadır. Saygı göstermek (ve bazen ciddiyet göstermek) için belirli ritüeller gerçekleştirilir. Bu törenler zaman içinde herkesin uyduğu kendi özel kurallarına dönüşmüş ve “düğün”, “cenaze” ve “açılış töreni” gibi çeşitli “ayin” biçimlerini ortaya çıkarmıştır. “Ayinler”. Eski Çin toplumunda ayinler genellikle davranış kuralları, ahlaki kodlar ve çeşitli ritüeller için genel bir terim olarak kullanılmış ve siyasi, kültürel ve sosyal hayatta önemli bir yer tutmuştur. Bu durum, Sui ve Tang hanedanlıklarından itibaren Ritüel Müessesinin merkezi yönetimin altı bakanlığından biri olmasından da anlaşılmaktadır. <https://baike.baidu.com/item/礼/2325032>, [Erişim: 2 Mayıs 2022].

¹⁸² 礼法: Li Fa

feodal yöneticilerinin gerçekleriyle harmanlanmıştır. Elbette baskın rolü oynayan Konfüçyüsçülük olmuştur. Ritüalizm ve klan temelciliği tarafından yönlendirilen Konfüçyüsçülük’ün etik ve ahlakı kodları ana değer sistemini oluşturmuştur. Savaşan Devletler döneminin sonlarından Han Hanedanlığına kadar Konfüçyüsçülük ve nizam (yol) birleşmiş, *Üç İlke ve Beş Norm*, feodal mutlakiyetçiliği ve aile ataerkilliğini sürdüren bir ritüeller sistemi oluşturmak üzere bir araya getirilmiştir. Bu etik kültür sisteminin üç ana unsuru vardır: Birincisi, hükümdar, vezir, baba ve oğul arasında katı bir hiyerarşi kurar. İkinci olarak, “orta yol” ilkesi insan ilişkilerindeki çelişkileri uzlaştırmak için kullanılır. Son olarak, kişisel gelişimi ölçmek için okuryazarlık ve incelik standartlarının kullanılmasını savunur. Dolayısıyla, Konfüçyüsçülük kişisel gelişim ve kişiler arası ilişkilerin inşası açısından geçerliliğe sahip olsa da ailenin ve devletin yeniden üretimini sürdürmeye hizmet eder. Ancak özel mülkiyet sistemi politikaları hiyerarşik düzen temelinde inşa edildiği için, genel eğilimi insanları kadere boyun eğmeye ve kurulu düzeni sürdürmeye yöneltmek ve değişimin yaşayan gerçekliği ve maddi gücün büyümesi pahasına insan etiği ve ahlakının statik olarak geliştirilmesine aşırı vurgu yapar. Sonuç olarak, insanlar ya karmaşık bir kişiler arası ilişkiler ağında boğulur ya da öngörülemeyen bir roller ve iç çatışmalar ağında birbirleriyle çekişme hâlinde olurlar (Li, 2003, s. 46).

Çin kültürü üzerinde bahsederken Geleneksel Çin aile kültürü hakkında durmak yararlı olacaktır. Geleneksel Çin aile kültürünün olumlu ve erkeksi bir yönü olduğu inkâr edilemez. Değişimler Kitabı’nda¹⁸³, gücün rolünü vurgulayan “gök sağlıklıdır ve bir erkek güçlü ve durmaksızın çalışmalıdır” şeklinde bir ifade yer almaktadır. Feodal siyasetin otoriter ve yozlaşmış doğası, küçük köylü ekonomisinin zayıf ve kapalı yapısı ve Konfüçyüsçülük ile Taoculuk’ın tamamlayıcı rolü nedeniyle aile kültürü belirgin bir şekilde kadınsı bir karaktere bürünmüştür. Kadınsı özellik tamamen ailenin toplum, devlet ve doğaya uyumlu karaktere sahip olmasıyla ilgilidir. Çünkü Çin felsefesine göre kadın uyum ile eş değerdir. Konfüçyüs tarafından temsil edildiği şekliyle Konfüçyüsçülük, cömertliği, sakinliği ve dinginliği etik bir standart olarak kabul ederek, yardımsever kişinin dağlardaki neşesinin ve huzurunun önemini vurgular. Taoist Laozi ise yumuşaklığın her şeyin doğasını ve dönüşüm eğilimini belirlediğine

¹⁸³ 易传-Yi Zhuan: Bu eski bir felsefi ve etik çalışmadır ve “Değişimler Klasik”inin klasik bir yorumudur. <https://baike.baidu.com/item/易传/620238>, [Erişim: 2 Mayıs 2022].

inanır. İnsanlardan suyun niteliklerini öğrenmeleri, yumuşak olmaları ve zayıflığın üstesinden gelmeleri istenir. Ataerkil aile kültürünün ‘durağanlık’ ve ‘yumuşaklık’ gibi özellikler içerdiği açıktır. Bu özellikler aşağıdaki dört şekilde ifade edilmektedir: İlk olarak, siyasi güç açısından, aile kültürünün kadınsılığı artık tapınma ve itaat ile karakterize edilmektedir. Sınıflı bir toplumda, aileden klana ve oradan da devlete geçiş, kapsamın genişlemesi anlamına gelse de siyasi iktidarın özü değişmeden kalmıştır. Klanın yönetimi ile kralın yönetimi bir ve aynıdır. Klan iktidar sistemi kan bağıyla birbirine bağlıdır ve etik kідem hiyerarşisi ile siyasi iktidar hiyerarşisinin incelikli bir karışımıdır. Böylece aile siyasetinin en önemli özelliği akrabalık ve kan bağının hiyerarşik doğasıdır. Ailenin siyasi güç sisteminin kültürel kökleri, feodal ataerkil toplumun ritüelleri ve yasalarıydı. Çince 国家¹⁸⁴ (ülke veya eyalet), 国-guo (ülke) ve 家-jia (aile) kelimelerinden oluşur. Jia, ailenin sadece bir uzantısı olan devletin merkezi, mikrokozmosu ve temel birimidir. İnsan ilişkilerinde kullanılan ahlaki ilkeler siyasi meselelere de teşmil edilmiştir. Yönetici ile tebaa arasındaki ilişki baba ile oğul arasındaki ilişkiye benzerdi. İmparator büyük bir ailenin reisiydi. Yerel mandarinlere yerel halkın ebeveynleri gibi davranılırdı. Yasalar da Konfüçyüsçü etik kodlara dayandığından, devlet insanların ahlakı ve özel yaşamına doğrudan müdahale edebiliyordu. Aynı zamanda bu Vefalı evlat olma ve erdemli kadınlar devletten ödül alabiliyorlardı. Siyaset bilimi aslında etik ile özdeşti. Bu fikirler Konfüçyüsçü etiğin bir dine dönüşmesine ve kamusal ve özel yaşamda dinî bir rol oynamasına neden oldu. Konfüçyüsçülük’teki pronatalist eğilim bu nedenle bir değer sistemi, ahlaki bir standart, inanç ve bir yaşam amacıdır (Zong, 2014, s. 227).

Geleneksel Çin kültüründe, rekabeti ve gücü savunan ritüalizm ya da görgü kuralcılık, ahlaki ve kültürel eğitimi reddeden Faydacılık¹⁸⁵ ve temel değer ölçütü olarak kâr olan Mohizm olmasına rağmen, feodal Çin halkını gerçekten yöneten Konfüçyüsçü değerler sistemiydi. Konfüçyüsçülük nizam (Dao) öğrenmeyi, yani ritüel ve görgü kurallarını öğrenmeyi savunur. Amaç, barışçıl ve itaatkâr bir halk yetiştirmek ve sosyal istikrarı korumaktır. Feodal ritüel ve

¹⁸⁴ Guo jia

¹⁸⁵ 功利主义 - Gōnglì zhūyì: Ahlak felsefesinde (etik) bir teoridir. “Maksimum Mutluluk” arayışını savunur. Başlıca filozofları John Stuart Mill ve Jeremy Bentham’dır. “Faydacılık” ve “yararcılık” olarak da bilinen faydacılık, ahlaki bir ölçüt olarak pratik etkinlik veya faydayı kullanan etik bir öğretilerdir. Çin’de, Savaşan Devletler döneminin düşünürlerinden Mozi, iyilikten liyakat ve kâr açısından bahsederek erken dönem faydacılığın önemli bir temsilcisi olmuştur. Song düşünürleri Ye Shi ve Chen Liang, pratik fayda ve etkiye odaklanan faydacılık doktrininin savunmuş ve yalnızca faydacılık ve yaşamdan bahseden doğruluk doktrinine karşı çıkmışlardır. <https://baike.baidu.com/item/功利主义>. [Erişim: 30 Mayıs 2022].

nizamın özü, Konfüçyüs'ün doğruluk Feodal ritüel yasanın özü, Konfüçyüs'ün “en yüksek doğruluk” fikriydi. “Ahlaki doğruluk” iktidar düzenini yargılamak için bir ölçüttü. Siyasi güç ilişkisinde en yüksek doğruluk standartları “sadakat” ve “vefalı evlat olma” idi. Chen Duxiu¹⁸⁶, *Doğu ve Batı Halklarının Temel Fikirleri Arasındaki Fark* adlı kitabında şunları söylemiştir: “Ataerkil toplum aile merkezlidir ve bireyin hiçbir hakkı yoktur. Aile reisine ve hiyerarşiye saygı, dolayısıyla vefalı evlat olma kültürünü teşvik eder. Krala saygı duyulan ve sınıfa değer verilen ataerkil bir toplumda sadakat savunulur. İtaat kavramı aile ve klan toplumunun tüm yönlerine nüfuz eder; yönetici ile tebaa, baba ile oğul ve karı ile koca arasındaki ilişki itaat ile tanımlanır. ‘Kral tebaasının ölmesini istiyorsa ölmek zorundadır, baba oğullarının ölmesini istiyorsa ölmek zorundadır’ sözü ataerkil bir toplumdaki insan ilişkilerinin tipik bir özetidir. Ataerkil bir toplumda, toplumun hücreleri ailelerden oluşur ve bireyler kendi klanları tarafından yönetilir ve özgürlük olmaksızın atalarının yasalarına bağlıdır. Ailenin siyasi gücünün merkezinde patrik, yani aile reisi vardır. Ataerkil sistemin ciddi bir sonucu da memuriyetin yaygınlığı, memurlara ve yaşlılara saygı gösterilmesi fikriydi. Katı görgü kuralları, topluluk üyelerinin niyetlerini dürüstçe ifade etmekten korkmalarına ve üstleriyle anlaşmak için sahte bir yüz takınmayı tercih etmelerine neden olurdu. Bunu yapmazlarsa, saygı kurallarından habersiz olarak görülürler ve ölümle ya da aile yasası tarafından cezalandırılırlardı. Yönetici sınıfın sadık tebaalar, evlatlık oğullar, erdemli eşler ve şehit kızlar için yaptığı propaganda ve övgülerle, güce tapınma ve itaat, geliştirilmesi gereken bir değer ve erdem olarak aşılarmıştır. Zamanla, topluluğun üyeleri itaat etme görevlerinin, uysallık ve zayıflık erdemlerinin bilincine vardılar” (Jun, 2003, s. 88).

Bir anlamda ritüelleri gerçekleştirmek, ibadet ve itaat, birleşik bir güç örüntüsünün oluşmasına ve süper istikrarlı bir toplumsal yapının pekişmesine yardımcı oluyordu. Öte yandan, devlet iktidarında ve toplumdaki ana akım kültürde “sadakat” ve “vefalı evlat” erdemine duyulan mutlak saygı, kaçınılmaz olarak ailenin kolektif çıkarlarının üyelerinin bireysel çıkarları üzerinde tahakküm kurmasına yol açarak "benlik" duygusunun giderek kaybolmasına neden olmuştur. Bireyin yokluğu ve söylemin gücünden yoksunluk, muhtemelen

¹⁸⁶ Chen Duxiu (9 Ekim 1879- 27 Mayıs 1942), daha önce Chen Qingtong ve Chen Qiansheng (陈乾生) olarak bilinen, Anhui eyaletinin Huaining kentinin yerlisi ve Yeni Kültür Hareketi'nin savunucusu, başlatıcısı ve ana bayrak taşıyıcısı, "Dördüncü Mayıs Hareketi'nin Başkomutanı", Çin Komünist Partisi'nin ana kurucularından biri ve Parti'nin önemli bir erken lideriydi. <https://baike.baidu.com/item/陈独秀/114833>, [Erişim: 30 Mayıs 2022].

bir kişinin benlik duygusunu ve konuşma hakkını kaybetmesini kolaylaştırır. Sonuç olarak, ataerkil toplumun üyeleri genellikle ikinci keman rolünü oynamış, altlarındakilere ayrıcalık tanımış ve üstlerindeki gözüne girmeye çalışmışlardır. Zamanla, bir yandan gösterişli, diğer yandan korkak ve ürkek, itaatkâr bir köle olma alışkanlığı geliştirmişlerdir. Toplumsal ilişkilerin tamamı bir egemen ve ast güç zincirine dayanır ve toplumsal güç yapısı, eşitlik ve özgürlükten yoksun bir hiyerarşi tarafından desteklenir. (Li, 2003, s. 46).

Bu iktidar sisteminde birey kelimenin tam anlamıyla yoktur. Benlik yalnızca iktidar zincirindeki bir halkanın eklentisidir. Toplumun üyeleri ailenin ve toplumun yükümlülüklerini taşır ve Konfüçyüs tarafından önerilen özverili ve bencil olmayan ahlakı ideale uygun olarak ihtiyaçlarını gizler. Sonuç olarak, siyasi güç mücadelesinde entrika ve gizlilik yaygındır. Bireylerin gücü elde ederken, kullanırken ve onunla uğraşırken bireyselliklerine sadık kalmaları zordur. Genel olarak iktidar sistemi, katı bir düzeni, uyumlu ve barışçıl bir yönetimi savunan aile kültürünün önemli bir unsurunu oluşturur ve Tanrı'nın buyruğunun insanın kaderini belirlediği ilahi iktidarla bütünleşir. Güç dağılımı daha sonraki çabalarla değiştirilebilse de “krallık” ve “klan gücü” temelleri sarsılamaz. Doğal olarak, aile kültürü değişimden ziyade sessizlik eğilimi ile karakterize edilir ve topluluk üyeleri genellikle kadınlık durumunu koruyucu bariyer olarak kullanmıştır (Li, 2003, s. 47).

İkinci olarak, etik ve ahlakı açıdan, aile kültürünün *Yin* esnekliği vefalı evlat olma ve iç gözlem ile ifade edilir. Vefalı evlat olma ve kardeşlik kavramına dayanan aile ve kan temelli ahlakı düşünce sistemi, en evrensel etik model ve en yüksek ahlakı değerdir. Bu nedenle aile kültürünün önemli bir unsurunu oluşturur. Bu etik kod, güçlü iç kontrolü, yakınlığı ve zorlayıcı gücü ile bir Çin erdemi olarak kabul edilerek gelecek nesiller için teşvik edilmiştir. Ancak diğer yandan, aile gücü ve toplumsal kanaat bunu aşırı güçlendirmiş, çoğu zaman aile üyelerinin kendi seçimlerini kaybetmelerine ve vefalı evlat olma disiplini altında kendi çıkarlarının peşinden gitmelerine neden olmuştur. Vefalı evlat olma ve kardeşlik görevi insan olmanın temelidir. Vefalı evlat olma tüm erdemlerin kökü ve tüm eğitimin kaynağıdır. Konfüçyüs'ün Seçmeleri'ndeki *vefalı evlat olma* bölümünde¹⁸⁷ ayrıca “vefalı evlat olma erdemin özü ve eğitimin kaynağıdır” denir ve “vefalı evlat olma erdeminin kişinin akrabalarına hizmet

¹⁸⁷ 《孝经-Li Jing》

etmesiyle başladığı, hükümdarına hizmet etmesiyle bittiği ve kendini gerçekleştirmeyle sona erdiği” vurgulanır. Vefalı evlat olma tüm yaşam boyunca devam eden kırmızı bir iplik hâline gelir. Kişi erken yaşta ebeveynlerine hizmet ederken, orta yaşta krala hizmet eder ve yaşlılıkta ebeveynlerine ve krala hizmet ettiği için ünlü olur. Sadakat ve vefalı evlat erdeminin uyumu tüm ataerkil hiyerarşiye düzen getirmiştir. Bu kültürün temel ahlakı ilkeleri ve etik normları olarak *Üç İlke ve Beş Kural* daha spesifik olup toplum üyelerinin yerlerini almalarını ve ritüellerini gerçekleştirmelerini sağlıyordu. Feodal ataerkil toplumda ailenin özel statüsü nedeniyle, aile üyeleri aile ritüelleri olarak adlandırılan ritüeller tarafından yönetilir ve düzenlenirdi (Ya, 1997, s. 72).

Vefalı evlat olma ve kardeşlik konusu karmaşık bir konudur. Geleneksel Çin’de ebeveyn-çocuk ilişkisi, klan ve akrabalık gruplarının türetildiği ve toplumun temel kişilerarası yapısını oluşturmak üzere genişlediği ailenin eksenini oluşturmuştur. Vefalı evlat olma erdemi, yaşlılara saygı gösterilmesi ve itaat edilmesi toplumda genel bir norm olarak kabul edilmiştir. Babanın şefkati ve vefalı evlat olma her zaman iyi aile ilişkilerinin ideali olmuştur ve bu, uyumlu ve dostane bir kişiler arası ilişki elde etmek için klan ve toplumun geneline yayılmıştır. Günümüzde de bu geleneksel erdem teşvik edilmektedir. Ancak madalyonun diğer yüzü, hiyerarşinin meşru bir varlık olarak görüldüğü, yaşlıların ve büyüklerin aile içinde iktidar sahibi olduğu, gençlerin ve kadınların savunmasız bir konumda olduğu geleneksel klan sisteminde vefalı evlat olma ilkesinin doğası gereği adil olmamasıdır. Ailenin bir üyesinin aileye ait olmadığı düşünülürse, aile veya toplum içinde ayakta duramayacak ve hayatta kalma zeminini ve alanını kaybedecektir (Tang, 1995, s. 274).

Aynı zamanda, bir aile toplumunda, vefalı evlat olma erdeminin içeriğinin aile politikalarıyla yakından bağlantılı olduğunu ve birçok kuralın genç neslin özgür gelişimini engellediğini görmek kolaydır. Küçük bir ailede ya da büyük bir klanda, ebeveynler ya da aile reisleri çocuklarından ya da üyelerinden itaat ve vefalı evlat olma talep ederlerdi. Küçük çocukların işlerini manipüle edebilir, insan haklarını inkâr edebilir, özgürlüklerini ve bireyselliklerini kısıtlayabilirlerdi. Böyle bir etik düzende, gerçek her zaman güce sahip olanların yanındadır. Toplumun her bir üyesi kendine ait değildir. Doğumdan ölüme kadar, ailenin en yüce yasa koyucusu olan aile reisinin iradesine tabidir. Hiyerarşik bir etik toplumda, bireyin onuru ve utancı ailenin onuru ve utancına bağlı olmalıdır. Çin toplumunda “bir adam başarılıysa köpeği zirveye çıkar ve bir adam yasaları çiğnerse ailesi bundan etkilenir” sözü boşuna çıkmamıştır. Birey, ailenin kolektif çıkarları tarafından yönlendirilir. Bağımsız ve seçici

olamaz ve olmamalıdır. Birey ve toplum ilişkisi açısından aile kültürü her ne kadar uyumun farkında olsa da bu uyum ve birlik dar, içe dönük ve kapalıdır. Esasen bireyin dar ve kapalı bir toplumsal yapı içinde çevresindeki toplumla nasıl uyum sağlayabileceği ile ilgilidir (Hou, 1984, s. 153).

Vefalı evlat olma ve sadakatin her ikisi de kişisel gelişim ve kendini gerçekleştirmenin en üst düzey erdemleridir, ancak aynı zamanda bireyselliği ve iradeyi boğan görünmez güçlerdir. Bu tür normların zorlaması altında, birey iç gözlem için çaba göstermeli, erdemlerinin vefalı evlat ve sadakat ilkelerine uygun olup olmadığını ve ritüellere uygun olup olmadığını her zaman kontrol etmelidir. Böylece, kutsal bir ahlakı amaç tarafından yönlendirilen toplumun üyeleri, eşiğin ötesine geçmeye cesaret edemeyen ve yaşam seçimlerini etkileyen derin bir ahlakı aşağılık duygusuna sahiptir. Eski çağlarda yaşanan pek çok trajedinin nedeni budur. Büyük yöneticiler iktidardayken ve hayatlar mahvedilirken, bazı iyi niyetli erkek ve kadınlar hala ebeveynlerine ve çöpçatanlarına sadıktı. Birçok genç erkek ve kadın, aşklarını ve özgürlüklerini söndüren evlat dindarlığının kurbanı oldu. Kültürün özneleri olarak toplumun üyeleri bu nedenle keskinliklerini ve sivriliklerini bir kenara bırakmalı ve mütevazı insanlar hâline gelmelidir (Ya, 1997, s. 73).

Ekonomik çıkarlar açısından, Çin aile kültürünün esnekliği kendine yeterlilik ve yoksulluk ile karakterize edilir. Aile kültürü küçük bir köylü ekonomisine dayanmaktadır. Kârdan ziyade doğruluk değerleri, çalışkanlık, tutumluluk ve uyumlu bir insan atmosferi gibi iyi niteliklerin oluşmasına yol açmış olsa da maddi kaynakların yetersizliği nedeniyle, toplumdaki zenginliği yönetme ve dağıtma gücü aile reisinin elinde toplanmış, bu yüksek ekonomik güç, aile üyelerinin meşru hayatta kalma ihtiyaçlarını engellemiş ve motivasyonlarını ve yaratıcılıklarını kısıtlamıştır. Zaman içinde, hoşnutluk ve ilerlemeye karşı kayıtsızlığa dayalı bir toplumsal zihniyet gelişmiş ve yayılmıştır.

İşin yapılış biçimi açısından, tarım toplumlarında insanların maddi zenginlik elde etme becerileri, düşük verimlilik ve bilim ve teknolojinin aşırı geri kalmışlığı nedeniyle oldukça sınırlıdır. Aile toplumun temel ekonomik sistemidir. Bu ekonomik kendine yeterlilik biçimi aileyi kapalı bir toplum hâline getirir ancak aynı zamanda her bir üyenin çıkarlarını bir bütün olarak ailenin çıkarlarıyla yakından bağlantılı kılar ve aile birey için güçlü bir destek ve koruma sağlar. Aile içinde bireyin gücü azdır. Bu nedenle geleneksel kültür, aile reisinin iradesine ve yeteneğine odaklanır.

Üretim güçlerinin gelişimi açısından bakıldığında, toplum teknik personelden ziyade Konfüçyüsçülük klasiklerini okuyan bilginlere, feodal ritüellere ve yasalara bağlı ahlakçılara ihtiyaç duyuyordu. İnsan kaynaklarının değerine yönelik bu yönelim, bilim ve teknoloji eksikliğine, cehalete ve batıl inançlara yol açmıştır. Antik dünyanın erdemleri, Vefalı evlat olma ve kardeşliğin somut bir uygulaması olarak görüldüğünden, genç neslin yeniliklerinden ziyade ataların deneyimleri aktarılmıştır. İnsanlar öğrendiklerine sarılarak hata yapmayı en aza indirmeye çalışmıştır. Bunun haricinde geçmişe inandılar ve geçmişi unutmadılar. Bu batıl zihniyet ve eski moda alışkanlıklar aile kültürünün önemli özellikleridir. Bu körü körüne itaat kültüründen etkilenen toplum üyeleri çoğunlukla statükodan memnundur. Kelimenin saf anlamıyla etik ve ahlakın, her şeyden önce, sosyal yapıların ve örgütsel ilişkilerin sadece yardımcı düzenleyicileri olduğu ancak güç merkezleri olmadığı unutulmamalıdır. İlham vermeyen, riskten kaçınan ve kapalı görüşlü olan aile kültürü, dış güçlere maruz kaldığında da zayıftır (Li, 2003, s. 48).

Tüketim açısından bakıldığında, Çin aile kültürü ahlakı erdem ve bireysel maddi hazın ihmal edildiği bir kültürdür. Konfüçyüs, Yan Hui'yi 'yoksulluğu ve mutluluğu' ile 'öğrenimi ve öğreticiliği' için övmüştür. Bu ideolojik ve kültürel etki, insanları yoksulluk gerçeğiyle yetinmeye ve mücadele etmemeye, katı etik ve ahlak kurallarıyla yetinmeye yöneltmiştir. Bireyin grup tarafından parçalanması ve manevi olanla maddi olan arasındaki ciddi ayrışma, yalnızca bireysel varoluşun değerinin gerçek anlamda fark edilmesini zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda ailenin ve bir bütün olarak toplumun gelişim sürecini kısıtlayarak ailenin doğanın üstesinden gelmek ve toplumsal ilerlemeyi teşvik etmek için güçlü bir maddi itici güç kazanmasını engellemiştir.

Dağılımın etkisi açısından, ekonomik güç genellikle ebeveynlerin veya aile reisinin elindedir. Aile reisi hayattayken, aile genellikle bölünmez. Yeniden birleşmenin aile modeli, her ne kadar sıcaklık ve huzur dolu olsa da bireysel heves ve inisiyatifi bastırma eğilimindedir; bu da bekleme, başkalarına güvenme ve kendi başına bir şey yapamama fikrinin gelişmesine ve yaygınlaşmasına neden olur. Aynı zamanda, aile üyeleri genellikle iktidardakilerle olan yakınlıklarından çeşitli faydalar elde edebilmektedir. Bu nedenle bu dağıtım, bir şeyi bedavaya elde etme zihniyetini besleyerek bir "ilişki ağları" etkisi yaratma eğilimindedir. Kısacası, ekonomik gelişmek için güçlü bir teşvikten yoksun bir aile kültürü, tasarruf ve tutumluluğa yapılan tek taraflı bir vurgu ve maddi yoksulluk ve kâr eksikliğini telafi etmek için rahatlık ve huzura yönelik ahlakı bir zihniyet ile karakterize edilir.

Dördüncü olarak, geleneksel eğitim alanında, aile kültürünün *yin* esnekliği, içsel azizlik ve inanç kitaplarına saygı şeklinde ifade edilmiştir. Okul eğitiminin iyi gelişmediği eski zamanlarda, aile eğitimi kültür girişiminde önemli bir rol oynamıştır. Eski çağlarda aile eğitimi, eğitim kültürünün önemli bir parçasıydı. Song Hanedanlığından Jiayi, *Çocukları Eğitmek Üzerine Sözler* adlı eserine “hayattaki en büyük keyif çocukları eğitmek ve onlara bir şeyler öğretmektir” sözleriyle başlar ve aile eğitiminin önemini vurgular. Bazı eski metinler, nasıl öğretilceği sorusunda doğru yol ve doğru yöntemin kullanılmasından bahseder. Aile eğitiminin ahlakı sisteminde çalışkanlık, tutumluluk, temizlik, sadakat ve güven Çin halkının geleneksel erdemleridir. Eskiler aile eğitimine değer verirdi ve bu eğitim etkili ve verimliydi. İçsel bilgenin eğitimi bireyin yetiştirilmesini ve kişisel arzuları dizginlemek için feodal ritüellerin kullanılmasını vurgular. Zhuge Liang’ın¹⁸⁸ *Emirler Kitabı*¹⁸⁹ şöyle der: “Bir beyfendinin davranışı, bedenini sessizlikle ve erdemini tutumlulukla geliştirmektir”. Bunların hepsi ailenin öğrettiği erdemlerin örnekleridir. Ebeveynler ya da aile reisleri, yeteneklerin geliştirilmesine yönelik hedeflerin seçiminde genellikle başarı kriteri olarak “ataları yüceltmeyi” seçmişlerdir. Bunu başarmanın temel ve yaygın yolu ‘büyük bir memur’ olmak ve saray tarafından ‘ödüllendirilmek’ idi. Bu kazanım tarzının kendine has saldırgan bir tarafı olduğu inkâr edilemez. Çin aile yapısı ya da ev eğitimi kapalı ve deneysel doğası ile karakterize edilmiştir. Eğitimin içeriği açısından, “dört kitap ve beş klasik”¹⁹⁰ önemi büyüktür. Devlet okuluna veya özel okula gitmeyenler için, aile ritüellerini veya atalarından kalma deneyim ve becerileri aktaran ebeveynler de vardı. Doğruluk çıkardan ve erdem beceriden üstün tutulduğu için aile eğitimi, ahlakı eğitimi ülke ve devlet yönetiminin temeli ve ön koşulu olarak görüyordu. Eğitimin amacı “insan terbiyesini anlamak”tı. Bu amaç doğrultusunda, ailenin ya da klanın eğitimi, eğitilmiş bireylerin çıkarları ve istekleri dikkate alınmaksızın, toplumun siyasi gücü ve güç sahiplerinin iradesi ve tutumu ile bir bütün olarak ailenin ya da klanın çıkarları ve onuru tarafından yönlendirilmiştir. Sonuç olarak, bu tür bir eğitimi, feodal hiyerarşinin ve feodal etiğin sadece destekçisi olan insanlar üretmiştir. Dolayısıyla bu tür bir eğitimden geçen insanlar,

¹⁸⁸ 诸葛亮: Kongming ve Wolong olarak bilinen Zhuge Liang (181 - 8 Ekim 234), Yangdu, Langya (şimdiki Yinan İlçesi, Linyi Şehri, Shandong Eyaleti) yerlisi ve Üç Krallık döneminde Shu Han Hanedanlığı Baş vezir, antik Çin’de seçkin bir devlet adamı, komutan, mucit ve edebiyat adamıydı. <https://baike.baidu.com/item/诸葛亮/21048>, [Erişim: 01.06.2016].

¹⁸⁹ 《诫子书-Xie Zi Shu》

¹⁹⁰ 四书五经-Si Shu Wu Jing

feodal hiyerarşinin sadece destekçileri ve feodal etiğin sözcüleri idi. Ömür boyu hiyerarşik ayrımcılığa ve kâğıt yığınının zehirlenmesine maruz kalan, ataerkil sistemin kurbanları ve şehitleri hâline gelen birçok bilginer vardı. Eğitim yöntemleri açısından ezberciliğe vurgu yapılır ve eğitimcilerin itibarı ve otoritesi vurgulanırdı. Bu nedenle eğitimci ile eğitilmiş insan arasında bir asimetri vardır. Eğitim görenlerin daha rahat bir öğrenme ortamına sahip olmaları ve kendi inisiyatiflerini ve yaratıcılıklarını kullanmaları zordur. Öğretmenin saygınlığı sadece bir eğitim normu değil aslında ailenin sosyal hiyerarşisinin ayrılmaz bir parçası ve etik ve ritüellerin önemli bir unsurudur. Eğitilenlerin, öğretmenin saygınlığını ve atalarının mirasını aktarmaları, eski klasiklerin inceliklerini araştırmaları ve “atalarını unutup unutmadıklarını” kontrol etmeleri gerekmektedir. Genel olarak, aile eğitimi devletin ritüellerine ve metinlerine dayanıyordu ve eğitimin amacı, bireyin meşru taleplerini ve yaşamın varoluşunu çok az dikkate alarak ya da hiç dikkate almadan “kadim olana ve erdemli olana saygı duymak” idi. “Arzuyu akılla kontrol etmenin” olumsuz etkisi, canlılığın ve özgürlüğün genişlemesini engellemek ve insanları katı ve inatçı feodal dogmalara boyun eğmeye zorlamaktı. Bu bakış açısına göre aile eğitimi esasen aile politikası, etiği ve ekonomisi ile aynıdır ve tüm aile kültürünün dışı karakterini ortaya çıkarır.

4 Mayıs Hareketi ¹⁹¹ döneminin radikal entelektüelleri aile kültürünü bütünüyle eleştirmiş ve reddetmişlerdir. Bu, insani gelişmeyi engelleyen ve toplumsal ilerlemeyi sekteye uğratan bir kültürdü. 4 Mayıs döneminden itibaren aile kültürünün temelleri sarsılmış, parçalanmış ve demokratik devrimin zaferiyle birlikte aile sistemi ortadan kaldırılmıştır (Li, 2003, s. 45-46).

1.7.1.1. Çin Kültürünün Temel Taşı: Konfüçyüsçülük

Konfüçyüsçülük, ilk olarak Konfüçyüs tarafından M.Ö. 6-5. yüzyıllarda yayılan, o ve öğrencilerinin öğretilerinden geliştirilen ve Çin halkı tarafından iki bin yıldan fazla bir süredir takip edilen, iyi davranış ilkeleri, pratik bilgelik ve uygun sosyal ilişkilerle ilgilenen Çin'deki ana düşünce sistemidir. Konfüçyüsçülük, Çinlilerin hayata karşı tutumlarını etkilemiş, yaşam

¹⁹¹ 4 Mayıs Hareketi, 4 Mayıs 1919'da Pekin'de gerçekleşen, çoğunlukla genç öğrencilerden oluşan ve halkın, vatandaşların, iş adamlarının ve diğer sınıfların katıldığı bir hareketti. Gösteriler, imza kampanyaları, grevler, şiddet içeren direnişler kullandı. 4 Mayıs Gök Gürültüsü şeklinde yürütülen yurtseverlik hareketi, Çin halkının emperyalizme ve feodalizme tamamen karşı çıkan yurtsever bir harekettir. <https://baike.baidu.com/item/五四运动/291670>, [Erişim: 01.06.2016].

kalıplarını ve sosyal değer standartlarını belirlemiş ve Çin siyasi düşüncesi ve kurumları için arka plan sağlamıştır. Zaman içinde dönüşüme uğramış olsa da hâlâ öğrenmenin özü, değerlerin kaynağı ve Çinlilerin sosyal kodudur. Etkisi başta Kore, Japonya ve Vietnam olmak üzere diğer ülkelere de yayılmıştır. Çince karşılığı olmayan Batılı bir terim olan Konfüçyüsçülük, bir dünya görüşü, bir sosyal etik, bir siyasi ideoloji, bir ilim geleneği ve bir yaşam biçimidir. Bazen bir felsefe bazen de bir inanç sistemi olarak görülen Konfüçyüsçülük, atalara saygı ve insandan ziyade yapı merkezli katı kurallar içeren, her şeyi kapsayan bir düşünme ve yaşama biçimi olarak anlaşılabilir. Doğu Asyalılar kendilerini Şintöist, Taoist, Budist, Müslüman ya da Hristiyan olarak tanımlayabilirler. Ancak dinî aidiyetlerini açıkladıklarında nadiren Konfüçyüsçü olmaktan vazgeçerler. Alman filozof Karl Jaspers (1953) M.Ö. 800 ile 200 yılları arasındaki dönemi Eksenel Çağ olarak nitelendirmiş ve bu dönemde Konfüçyüs, Sokrates ve Gautama gibi önemli düşünürleri her biri “paradigmatik kişilik” olan örnek bireyler olarak görmüştür. M.Ö. 140 yılında İmparator Wu’nun (Han Hanedanlığı’nın altıncı hükümdarı) Konfüçyüsçülük’ü bir devlet ideolojisi hâline getirme kararından sonra Konfüçyüsçü etki güçlenmiştir (Duan, 2002, s. 6).

Konfüçyüsçülük Çin devletinin resmî ideolojisi olmasına rağmen, hiçbir zaman kilisesi ve rahipliği olan yerleşik bir din olarak var olmamıştır. Çinli bilginler Konfüçyüs’ü büyük bir öğretmen ve bilge olarak onurlandırmış ancak ona kişisel bir Tanrı olarak tapmamışlardır. Konfüçyüs’ün kendisi de hiçbir zaman ilahlık iddiasında bulunmamıştır. Hristiyan kiliselerinin aksine, Konfüçyüs için inşa edilen tapınaklar organize topluluk gruplarının ibadet etmek için toplandığı yerler değil, özellikle filozofun doğum gününde olmak üzere yıllık törenler için tasarlanmış kamu yapılarıydı. Konfüçyüs’ü Tanrılaştırmaya ve Konfüçyüsçülük’ü yaymaya yönelik birçok girişim, felsefenin esasen seküler doğası nedeniyle başarısız olmuştur.¹⁹² Genellikle büyük tarihî dinlerle birlikte gruplandırılrsa da Konfüçyüsçülük sistematik bir din olmamasıyla onlardan ayrılır. Fakat Çin kültüründe ve toplumunda dini bir rol oynar. Çin kültürünün ve değerler sisteminin başlangıcı ve merkezidir. Bununla birlikte, Çin okuryazar kültürünün etkisi altında diğer Doğu Asya ülkelerine yayılmış, manevi ve siyasi yaşam üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Konfüçyüsçülük’ün hem teorisi hem de pratiği, Doğu

¹⁹² <https://www.britannica.com/topic/Confucianism/Confucian-learning-in-Jin-Yuan-and-Ming>. [Erişim: 2 Haziran 2022].

Asya'nın hükümet, toplum, eğitim ve aile modellerine silinmez bir şekilde damgasını vurmuştur. Geleneksel Çin yaşamı ve kültürünü Konfüçyüsçü olarak nitelendirmek abartılı olsa da Konfüçyüsçü etik değerler 2000 yılı aşkın bir süredir Doğu Asya'daki bireyler, topluluklar ve milletler arasındaki insani etkileşim için ilham kaynağı ve temyiz mahkemesi olarak hizmet etmiştir. Konfüçyüsçülük'ün hikâyesi Konfüçyüs ile başlamaz. Konfüçyüs, Buda'nın Budizm'in ve İsa Mesih'in Hristiyanlığın kurucusu olduğu anlamda Konfüçyüsçülük'ün kurucusu da değildir. Aksine, Konfüçyüs kendisini, yeniyi ulaşmak için bilinçli olarak eskiyi yeniden canlandırmaya çalışan bir aktarıcı olarak görmüştür. Ritüelleştirilmiş bir yaşamı savunarak geçmişin anlamını yeniden canlandırmayı önermiştir. Konfüçyüs'ün antik çağa olan sevgisi, atalara saygı, yapı merkezli inanç uygulamaları ve yas törenleri gibi belirli yaşam biçimlerinin ve kurumların neden yüzyıllar boyunca hayatta kaldığını anlamaya yönelik güçlü arzusundan kaynaklanıyordu. Geçmişe yaptığı yolculuk, insanlığın aidiyet ve iletişim kurmaya yönelik en derin ihtiyaçlarına dayandığını düşündüğü bir kök arayışıydı. Kültürün kümülatif gücüne inancı vardı. Ona göre geleneksel yöntemlerin canlılığını yitirmiş olması, gelecekte yeniden canlanma potansiyellerini azaltıyordu. Aslında Konfüçyüs'ün tarih bilinci o kadar güçlüydü ki, kendisini Batı Zhou Hanedanlığı'nın¹⁹³ idealize edilmiş uygarlığı için çok iyi işleyen kültürel değerlerin ve sosyal normların sürekliliğinden sorumlu bir korumacı olarak görüyordu (Tang, 2015, s. 12).

Konfüçyüs'ün kahramanı Zhougong¹⁹⁴ (M.Ö. 11. yüzyıl) olup “feodal” ritüel sisteminin sağlamlaştırılmasına, genişletilmesine ve rafine edilmesine yardımcı olduğu söylenir. Bu ayrıntılı karşılıklı bağımlılık sistemi, kan bağları, evlilik ittifakları ve eski antlaşmaların yanı sıra yeni müzakere edilen sözleşmelere de dayanıyordu. Hem devletlerarası hem de ülke içi düzenin korunması için kültürel değerlere ve sosyal normlara başvurulması, otoritenin evrensel krallıkta olduğu, “Tanrı'nın buyruğu” (tianming) tarafından etik ve kutsal güçle donatıldığı ve sosyal dayanışmanın yasal kısıtlamalarla değil ritüellere uyulmasıyla sağlandığı gibi ortak bir siyasi vizyona dayanıyordu. Bu kuralların uygulanması Batı Zhou Hanedanı'nın beş yüzyıldan fazla bir süre boyunca barış ve refah içinde yaşamasını sağlamıştır. Zhougong'un devlet

¹⁹³ Batı Zhou (MÖ 1046-771) Çin'de tarihi bir hanedanlıktır. Shang hanedanının Kral Wu tarafından yıkılmasından Kral You'nun ölümüne kadar 12 kral ve 11 nesil geçmiştir. <https://baike.baidu.com/item/西周>, [Erişim: 2 Haziran 2022]

¹⁹⁴ Geç Shang ve erken Zhou Çin'inde Konfüçyüsçülük'ün kurucu babası. <https://baike.baidu.com/item/周公>, [Erişim: 2 Haziran 2022].

adamlığından ilham alan Konfüçyüs, eski bilgilerden ve önemli kişilerden öğrendiği siyasi fikirleri uygulamaya koyarak kahramanını taklit edebilecek bir konumda olmayı ömür boyu hayal etmiştir. Konfüçyüs siyasi hayalini hiçbir zaman gerçekleştirememiş olsa da ahlakı ikna olarak siyaset anlayışı giderek daha etkili hâle gelmiştir (Tang, 2015, s. 15).

Konfüçyüs'ün zamanına gelindiğinde feodal ritüel sistemi öylesine temelden sarsılmıştı ki siyasi krizler derin bir ahlakı çöküş duygusunu da beraberinde getirdi. Sembolik kontrol merkezi, yüzyıllar süren iç savaşlar sonucunda 14 feodal devlete dönüşen krallığı artık elinde tutamıyordu. Bu durum karşısında Konfüçyüs, yüzyıllar boyunca siyasi istikrar ve sosyal düzen için hayati önem taşıyan aile, okul, yerel topluluk, devlet ve krallık gibi kurumları yeniden tanımlamaya ve canlandırmaya çalıştı. Konfüçyüs, zenginlik ve gücün en yüksek sesle konuştuğu statükoyu kabul etmedi. Hem kişisel bir nitelik hem de liderlik için bir gereklilik olarak erdemin (de)¹⁹⁵ bireysel haysiyet, toplumsal dayanışma ve siyasi düzen için gerekli olduğunu düşünüyordu. Konfüçyüsçülük'ün ilkeleri, büyük bir felsefi faaliyet çağında yaşamış olan Konfüçyüs ve takipçileri tarafından aktarılan dokuz eski Çin eserinde yer almaktadır. Bu yazılar iki gruba ayrılabilir: Beş Klasik ve Dört Kitap. Konfüçyüs geleneğinin en saygın kitabı *Konfüçyüs Seçmeleri*¹⁹⁶ ise muhtemelen Konfüçyüs'ün öğrencilerinin sonraki nesilleri tarafından derlenmiştir. Temel olarak Usta'nın hem sözlü hem de yazılı aktarımlarla korunmuş sözlerine dayanan bu kitap, Platonik diyalogların Sokratik pedagojiyi somutlaştırdığı gibi, biçim ve içerik olarak Konfüçyüsçü ruhu yakalar. Kitapta Konfüçyüs'ü düşünce ve eylemde yalıtılmış bir birey olarak değil, ilişkilerin merkezi olarak göstermek için çeşitli tarihî figürler ve müritleriyle yapılan söyleşiler kullanılır. Aslında, *Konfüçyüs Seçmelerindeki* sözler Konfüçyüs'ün kişiliğini, hırslarını, korkularını, sevinçlerini, bağlılıklarını ve hepsinden önemlisi kendini tanımasını ortaya koymaktadır. Konfüçyüs Seçmeleri aracılığıyla

¹⁹⁵ 德 (pinyin: dé), Çin dilinin birinci seviyesinde ortak bir standarda sahip bir Çince karakterdir [1] ve Shang hanedanı kehanet kemik yazısında bulunur [2]. 德 (de) karakterinin eski şekli 𠂔 (veya xing) ve 直 (düz) kelimelerinden türetilmiştir ve doğru yolu takip etmek anlamına gelmektedir. Ayrıca 德 (de) karakterinin orijinal anlamının yükselmek olduğuna inanılmaktadır. "Genellikle ahlak ve karaktere ve buna bağlı olarak erdemli ve bilge bir kişiye atıfta bulunmak için kullanılır. "Erdem" kelimesi güzel bir kelimedir, bu nedenle hayırseverlik ve minnettarlık anlamlarına da gelmektedir. Aynı zamanda nesnel yasalara ve diğer anlamlara da atıfta bulunur. Eski metinlerde “德” kelimesi, elde etmek anlamına gelen “得” ile birlikte de kullanılır. <https://baike.baidu.com/item/德>, [Erişim: 2 Haziran 2022].

¹⁹⁶ Konfüçyüs Seçmeleri ya da Analektler (lún yǔ), İlkbahar ve Sonbahar dönemi düşünürü ve eğitimcisi Konfüçyüs'ün öğrencileri ve sonraki öğrencileri tarafından Konfüçyüs ve öğrencilerinin sözlerini ve eylemlerini kaydetmek için derlenen ve Savaşan Devletler döneminin başlarında yazılan bir alıntılar koleksiyonudur. <https://baike.baidu.com/item/论语>, [Erişim: 3 Haziran 2022].

Konfüçyüsçüler yüzyıllar boyunca Konfüçyüs ile bir sohbe katılmanın huşu uyandıran ritüelini yeniden canlandırmayı öğrenmişlerdir.¹⁹⁷

Konfüçyüsçü etiğin ana teması *Ren*¹⁹⁸’dır ve çeşitli şekillerde “sevgi”, “iyilik”, “insan doğası ya da insanlık” ve “insan dokunuşu” olarak tercüme edilir. *Ren*, insanı nitelikleri en iyi şekilde temsil eden bir erdemdir. Bir kişi ile diğeri arasındaki ilişkiler olarak yorumlanan insan ilişkilerinde *Ren*, kendine ve başkalarına sadakat, Konfüçyüs’ün altın kuralı olan “kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkalarına yapma” ile en iyi şekilde ifade edilen özgecilik ile kendini gösterir. Diğeri önemli Konfüçyüsçü erdemler arasında doğruluk, uygunluk, dürüstlük ve vefalı evlat olma yer alır. Tüm bu erdemlere sahip olan kişi bir mükemmel insan olur. Siyasi olarak Konfüçyüs, hükümdarın yardımsever ve onurlu, tebaanın ise saygılı ve itaatkâr olduğu paternalist bir yönetimi savunmuştur. Yönetici, halka iyi bir örnek teşkil etmek için ahlakı mükemmelliği geliştirmelidir. İnsanın doğuştan gelen iyiliğine ve mükemmelliğine olan inancın Çin siyasi sisteminin gelişimi üzerinde güçlü etkileri olmuştur. Konfüçyüsçülüğü’ü benimseyen devlette hükümdarın temel işlevi halkı eğitmek ve dönüştürmektir. Bu ideal olarak yasal düzenleme ve zorlamayla değil kişisel yönetim, ahlakı örneklik, imparator ve memurlarının anlaşmazlıklarda arabuluculuk yapmasıyla gerçekleştirilirdi. Konfüçyüsçü siyaset teorisi, sosyal uyumu sağlamak amacıyla doğru ve yanlış belirlemek için soyut kuralların uygulanmasından ziyade arabuluculuk yoluyla çatışma çözümünü vurgulamıştır. Devletin halkın ahlakı koruyucusu olduğu inancı bir dizi kuruma yansımıştır. Bunlar arasında en önemlisi, tüm memurların ahlakı niteliklerine göre seçildiği liyakat bürokrasisi ya da kamu hizmetiydi; bu nitelikler onların sadece yönetmelerini değil, aynı zamanda halkı dönüştürecek ahlakı bir örnek oluşturmalarını da sağlayacaktı. Konfüçyüsçülük ahlakı bir sistem olduğu için, Konfüçyüs klasiklerinin müstakbel memurlar tarafından öğrenilmesi gerekiyordu. Zenginlik ya da iş zekâsı değil resmî konum ve sınav derecesi evrensel olarak kabul gören statü

¹⁹⁷ <https://www.britannica.com/topic/Confucianism/Confucian-learning-in-Jin-Yuan-and-Ming>, [Erişim: 3 Haziran 2022].

¹⁹⁸ 仁: (ren) yaygın bir Çince karakterdir, Rén olarak telaffuz edilir ve ilk olarak İlkbahar ve Sonbahar döneminin sonlarında Houma Mingshu’da ortaya çıkmıştır. Orijinal anlamı başkalarına karşı dostane ve nazik olmaktır; daha sonra Konfüçyüsçülük tarafından savunulan “yardımsever sevgi” ve “yardımsever hükümet” gibi geniş bir anlam yelpazesine sahip ahlakı bir kategori haline gelmiştir <https://baike.baidu.com/item/仁/3404462>, [Erişim: 3 Haziran 2022].

işaretleriydi.¹⁹⁹ Konfüçyüs eğitimde, yaşadığı feodal dönem için dikkate değer olan "eğitimde sınıf ayrımı yoktur" teorisini savunmuştur.

Konfüçyüsçü bilginler beş insan ilişkisini sistem için çok önemli olarak tanımlamışlardır: *hükümdar ve tebaa, baba ve oğul, karı ve koca, yaşlı ve genç, kardeş ve arkadaş*. Baba ve oğul arasındaki ilişkinin Konfüçyüs ve Mengzi tarafından birinci derecede önemli olduğu düşünülmüştür. Konfüçyüsçü bilginler insan ilişkilerini ele almak için beş kural belirlemişlerdir: *insanlık, görgü kuralları-ritüel, örf ve âdetler, sağduyu ve sadakat*. İnsanlık en yüksek erdem olarak kabul edilir. Sadece vefalı evlat olma ile yola çıkarak bir kişi “insanlığa” ulaşabilir. Çeşitli görevler arasından vefalı evlat olma her şeyden önce gelir. Konfüçyüs şöyle demiştir: “Evlatlık ve kardeşlik yaşam ilişkilerine gereken önemi vermek için görevlerdir” (Lian, 1989, s. 54).

Vefalı evlat olma sadece aile yaşamını sürdürmek için gerekli temel ilke değildir. Aynı zamanda bir ülkeyi barış içinde yönetmenin anahtarıdır. Vefalı evlat olma bazılarına göre özel hayatında iyi davrananların ebeveynlerine ve ağabeylerine karşı, siyasi hayatta amirlerinin otoritesine direnme eğilimini nadiren gösterirler. Buna ek olarak, Konfüçyüsçülük aileyi sosyopolitik düzenin mikro kozmosu ve temel birimi olarak tanımlar. Ancak aile uyumu sağladıktan sonra devlet barışa ulaşabilir. Eğer herkes vefalı evlat erdemine riayet ederse, toplumdaki ahlakı değerler arınacak ve siyasi işler dürüst ve namuslu hâle gelecektir. Dahası, Vefalı evlat olma Konfüçyüsçü *Yin* ve *Yang* kozmolojisiyle uyumlu olan atalara tapınmanın bir sonucu olduğu için, Konfüçyüsçüler vefalı evlat erdemini ilahi bir ilke olarak görmüş ve yalnızca ilahi ilkeye sahip olan bir kişinin göğün altındaki toprakları yönetebileceğine inanmıştır. Ataların fiziksel ve ruhsal yaşamının devamlılığı da bir krallık için büyük önem taşıyordu. Gelişen bir nüfus, bir ülkenin canlılığının ve refahının işaretiydi. İşte bu nedenlerden dolayı Han Hanedanlığından beri, komünist rejim hariç, Vefalı evlat olma ilkesi Çinli yöneticiler tarafından devlet işlerinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmüştür (Tang, 1995, s. 276).

Çin imparatorları vefalı evlat olma düşüncesine dayalı bir dizi yasa çıkarmışlardır. Bir kişinin babası ya da annesi öldüğünde, üç yılını yırtık pırtık, yarı aç olarak bir evde geçirmek

¹⁹⁹ http://afe.easia.columbia.edu/special/china_1000bce_confucius_intro.htm, [Erişim: 3 Haziran 2022].

zorunda kalır. Ebeveyninin mezarı başında bulunmalıdır. Eğer oğul bir memursa geçici olarak görevinden istifa eder. Vefalı evlat olma kültürüne itaat, imparatora resmî sadakat kadar önemli kabul edilirdi. Vefalı evlat olma erdeminin ihlali affedilemez bir kötülüktü ve ölüm cezasına çarptırılmakla sonuçlanabilirdi. Bunun için hükümet, vefalı evlat olma erdemini teşvik etmek amacıyla üstün nitelikteki evlatlar için anıt kemerler dikmiştir. Konfüçyüs'ün vefalı evlat olma erdemine ilişkin öğretisi, hiç kuşkusuz Çin üreme davranışı üzerinde doğrudan etki yaratmış ve Çin pronatalist geleneğinin formüle edilmesinde öncü bir rol oynamıştır. Vefalı evlat olma değişmez bir ilke ve vazgeçilmez bir unsur olarak kabul edilmiştir. Ahlakî davranışın bileşeni olarak telakki edilmiştir. Konfüçyüsçülerin ısrarı üzerine ve ayrıca sağladığı avantajlar nedeniyle imparatorlar vefalı evlat erdemini resmî bir politika olarak ve yasaların temeli olarak kabul etmiş ve bu ilkeyi hayata geçirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Sonuç olarak pronatalist gelenek Çin halkı arasında derin kökler salmıştır (Tang, 1995, s. 280).

Geleneksel Çin kültürünün başlangıcında ataerkil eğilimler açıkça belirgin değildi. Yol ve Ahlak kitabında²⁰⁰, *Yin* ve *Yang*'ın her ikisi de ama *Yin* daha önemli kabul edilir. Kadınların vajinal deliği göğün ve dünyanın kökü olarak kabul edilirdi. Lao zi dünyanın yaratılmasında anne figürünün büyüklüğünü yüceltmıştır. “Dünyanın başlangıcı, dünyanın annesi olarak kabul edilebilir” demiştir. Bu fikir aynı zamanda Taoist kavramında da yansıtılır. Yumuşak şeylerle zor şeylerin üstesinden gelir. Lao zi şöyle der: “Boyun eğen, yumuşak ve esnek olan şey esnek olmayana karşı zafer kazanabilir. Zayıflar güçlülere karşı zafer kazanabilir.”

Bildiğimiz gibi, sert ve güçlü olan *Yang*'ı, yumuşak ve zayıf olan *Yin*'i temsil eder. Lao zi “Dişi her zaman erkeği sükûnetle alt eder” demiş ve kadın güzelliğini ve kadın karakterini akıllı erdemler olarak savunmuştur. Taoculuk bu nedenle bir anneye tapınma felsefesi olarak ele alınır (Fu, 1990; Xinli, 1989). Değişimler Kitabı'nda²⁰¹ böyle bir şey yoktur. *Nizam ve Ahlak*

²⁰⁰ 道德经 (Dao De Jing): Yol ve Ahlak Kitabı: Laozi, Beş Bin Söz ve Laozi'nin Beş Bin Yazısı olarak da bilinen, Laozi tarafından İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nde yazılmış felsefi bir eser olan Yol ve Ahlak kitabı, antik Çin'de Qin öncesi kral oğullarının bölünmesinden önce yazılmış bir eserdir ve Taoist felsefi düşüncenin önemli bir kaynağıdır. Yol ve Ahlak kitabı, orijinal üst kısım Ahlak kitabı ve alt kısım TAhlak olmak üzere iki bölüme ayrılmış, fakat maddelere ayrılmamış ancak daha sonra 37. bölüm önde ve De Jing 38. bölümden sonra olmak üzere Tao Te Ching olarak değiştirilmiş ve 81 bölüme ayrılmıştır. <https://baike.baidu.com/item/道德经/327138>, [Erişim: 5 Haziran 2022].

²⁰¹ 易经 (Yi Jing): Gök ve yer dünyasındaki değişimleri açıklayan kadim bir klasiktir ve derin bir diyalektik ve felsefi kitaptır. Yi Jing ise Lianshan, Guizang ve Zhouyi olmak üzere üç kitaptan oluşur; bunlardan Lianshan ve Guizang kaybolmuş, sadece Zhouyi günümüze ulaşmıştır. <https://baike.baidu.com/item/易经/153636>, [Erişim: 5 Haziran 2022].

kitabında ifade edildiği şekliyle güçlü feminist fikirler mevcuttur. Ama Yin'in rolü ile Yang'ın evrenin yaratılmasındaki rolü aynıdır. Batı Han Hanedanlığı (M.Ö. 206- M.S. 6) döneminde dramatik bir değişim yaşanmıştır. Yukarıda belirtildiği üzere, Han Hanedanlığı döneminde Konfüçyüsçülük Değişimler Kitabı'nda *Nizam ve Ahlak* kitabındaki kozmolojik fikirler üzerine bazı revizyonlar yapılmıştır. *Zhou Yi Kitabı*'nda Yang'ın üstünlüğü ve Yin'in aşağılığı ve birincisinin gök, ikincisinin yeryüzü olduğu fikri ortaya çıkmıştır. Bu fikirler Batı Han Hanedanlığında büyük bir Konfüçyüsçü bilgin olan Dong Zongshu²⁰² tarafından daha da geliştirilmiştir. O, Yin ve Yang'ın evrendeki eşit rolünü tamamen reddetmiş, Yang'ın işlevini abartmış ve Yin'in önemini küçümsemiştir. "Yin Yang'ın kontrolü altındadır"; "Yang lider konumdayken Yin Yang'a tabidir" demiştir (Xinli, 1989). Daha önce bahsedilen beş insan ilişkisinden aşağıdaki üçü Han Hanedanlığından sonra Konfüçyüsçüler tarafından en önemli olarak kabul edilir: *Yönetici ve tebaa, baba ve oğul, karı ve koca*. Konfüçyüs'ün zamanında baba-oğul özdeşleşmesi temel insan ilişkisi olarak görülüyordu. Yin ve Yang'ın düalist teorisinin ortaya atılmasından sonra Konfüçyüsçülük'te, karı-koca ya da kadın-erkek özdeşleşmesi giderek orijinal insan ilişkisi olarak kabul edilmiştir. Dong Zongshu²⁰³, kendisinin revize ettiği düalist teoriyi Konfüçyüsçü etiğe uygulamış ve hükümdar, baba ve kocayı Yang; tebaa, oğul ve eşi Yin olarak tanımlamıştır. Buna göre Yang üstün ve Yin aşağıdır, yönetici tebaaya, baba oğula, koca ise karısına rehberlik eder. Dong bunları takip etmenin gerekli olduğuna inanıyordu. Toplumda istikrarı sağlamak için cinsiyet, nesil ve siyasi düzen olması gerekir. Bu rehberlere uygun hareket etmek, evrenin yasasını takip etmektir. Karı-koca ya da kadın-erkek düzeni tüm toplum için sosyal ve insani ilişkilerin kaynağı hâline getirildiğine göre

²⁰² Guangchuan'ın (Da Dong Xuzhuang köyü, Guangchuan, Jing İlçesi, Hebei Eyaleti) yerlisi olan Dong Zhongshu (MÖ 179- MÖ 104), Batı Han Hanedanlığı'nın bir filozofuydu. Han Hanedanlığı İmparatoru Jing döneminde doktorluk yapmış ve Gong Yang Chun Qiu'yu öğretmiştir. İmparator Wu'nun hükümdarlığının ilk yılında (MÖ 134), İmparator Wu ülkeyi yönetmek için stratejiler aramak üzere bir imparatorluk fermanı yayınladı. "Büyük Birlik" doktrini ve "altı sanata veya Konfüçyüs sanatına ait olmayanların Konfüçyüsçülük yolundan dışlanması ve birlikte ilerlemelerine izin verilmemesi gerektiği" ve "yüz okulun reddedilmesi ve sadece Konfüçyüsçülüğe saygı duyulması gerektiği" fikrini ortaya koymuştur. O Konfüçyüsçü ataerkil düşünceyi merkeze almış, yin ve yang'ın beş elementiyile harmanlamış ve ilahi güç, krallık, babalık ve kocalığı bütünleştirerek bir imparatorluk teoloji sistemi oluşturmuştur (<https://baike.baidu.com/item/董仲舒/374982>, [Erişim: 5 Haziran 2022]).

²⁰³ Dong Zhongshu (Çince: 董仲舒; pinyin: Dǒng Zhòngshū; Wade-Giles: Tung Chung-shu; MÖ 179- MÖ 104), Konfüçyüsçülük'ün Yeni Metin ekolünün temsilcisidir. O MÖ 136'da Konfüçyüsçülük'ün Çin'in devlet kültü ve resmî siyaset felsefesinin temeli olarak kurulmasında etkili olan ve bu konumunu 2000 yıl boyunca koruyacak olan bilgidir. Bir filozof olarak Dong, Konfüçyüsçü ve Yinyang düşünce okullarını birleştirmiştir (<https://www.britannica.com/biography/Dong-Zhongshu>, [Erişim: 8 Haziran 2022]).

erkek üstün, kadın aşağıdır; dolayısıyla erkeğin kadına hükmettiği sonucu çıkar. Dong Zongshu toplumsal cinsiyet düzenini ekonomik bakış açısından değil kozmoloji ve etikten yola çıkarak ortaya koymuştur. Kadınların aşağı statüsünün gerekliliğinin, kadınların ekonomik olarak erkeklere tabi olmasından kaynaklandığını düşünmemiştir. Kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin gök (yüce varlık) tarafından belirlendiğini; bu düzene uymanın evrenin yolunu-yasasını izlemek ve ahlaklı bir insan olmak olduğunu iddia etmiştir. Böylece toplumsal cinsiyet düzeni doğa üstülük, gizem ve ahlakla örtülmüş, ebedi bir hakikat havasına büründürülmüştür.

Dong'un fikirleri Çin kültürünü ve toplumunu büyük ölçüde etkilemiştir. Onun önerisi sayesinde Han Hanedanlığı (M.Ö. 202 – M.S. 220) İmparatoru Wu (M.Ö. 156 - M.Ö. 29 Mart 87), Çin tarihinde ilk kez Konfüçyüsçülük'ü resmî ideoloji veya resmî din olarak kabul etmiş ve diğer tüm öğretileri yasaklamıştır. Konfüçyüsçülük, Komünist Çin'in kuruluşuna kadar bu üstün konumunu korumuştur. Kadınların statüsü kötüden daha kötüye gitmiştir. Kadın ve erkeklerin eşit olmayan statüsü Çin'in üreme davranışını etkilemiş ve önemli bir sorun hâline gelmiştir. Erkek çocukların tercih edilmesinde önemli bir neden hâline gelmiştir. Yukarıdaki analizden, Vefalı evlat olma ve toplumsal cinsiyet düzeninin, Konfüçyüsçü etiğın iki ana sütunu olduğu ve bu sütunlardan hem yüksek doğurganlık hem de erkek çocuk tercihi ile karakterize edilen Çin üreme davranışının kültürel arka planının geliştiği açıktır. Daha fazla gelecek nesil talebi, daha fazla erkek çocuk talebine dönüştürülmüştür. Ancak Çin'deki yüksek doğurganlığın yalnızca "erkek çocuk tercihindən" kaynaklandığını söylemek aşırı basitleştirme olur. Çin pronatalist kültürü, değer verme ve genel olarak üreme ve özellikle de erkek çocuğu tercih eder olmuştur. Yüksek üremeye saygı Konfüçyüsçü sistemin tamamında bulunur ve kozmolojisine, ontolojisine, değer sistemine ve etiğine nüfuz eder. Kültürel etki, yani özellikle Konfüçyüsçü etiğın etkisi kritik öneme sahiptir (Fu, 1992, s. 65).

Konfüçyüsçülük üremeye büyük önem veren bir öğretilerdir. Yin ve Yang doktrine dayanan Konfüçyüs kozmolojisi ve ontolojisi, evrenin Yin ve Yang'ın etkileşiminden kaynaklandığını varsayar. Bu, evrendeki her şeyin üreme sürecinde yaratıldığı anlamına gelir. Kadim “üreme tapınmasının” güçlü izlerini taşıyan Yin ve Yang doktrini, Çin pronatalist kültürünü anlamak için başlangıç noktasıdır. Atalara tapınma ve onun mantıksal uzantısı olan inanç bu etkiyi yansıtır ve Çin pronatalist kültürünün formüle edilmesinde kritik bir rol oynar. Konfüçyüsçü ataerkil vurgu, Çin halkının güçlü “erkek evlat tercihinin” açıklamaktadır. Kadınların aile ve toplumdaki aşağı statüsü de Yin ve Yang doktrininde teorik ve felsefi bir açıklama bulabilir. Konfüçyüsçüler cinsel arzuyu hayvani bir içgüdü olarak görmüş ve aşırı

cinsel arzusunun toplumun istikrarına zarar vereceğine inanmışlardır. Aşırı cinsel arzuyu önleme çabaları evliliğin önemini artırmıştır. Çin halkı evliliği cinsel ilişkiden zevk almaktan ziyade sadece bir üreme yolu olarak gördüğünde, doğum oranları da artmıştır (Tang, 1995, s. 281-282).

Konfüçyüs'ün ölümünden sonra Konfüçyüsçü düşüncenin iki büyük ekolü ortaya çıktı: biri Meng zi²⁰⁴, diğeri Xun zi²⁰⁵ (M.Ö. 300? -235?) tarafından temsil edildi. Meng zi, insan doğasının doğuştan gelen iyiliğini vurgulayarak Konfüçyüs'ün etik öğretilerini devam ettirmiştir. Bununla birlikte, insanın doğuştan gelen iyiliğinin kendi yıkıcı çabaları ya da kötü bir çevreyle temas yoluyla bozulabileceğine inanmıştır. Bu nedenle ahlakı terbiyenin sorunu, kişinin doğuştan sahip olduğu iyiliği korumak ya da en azından yeniden tesis etmektir. Siyasi düşüncede, Meng zi bazen demokrasinin ilk savunucularından biri olarak kabul edilir. Çünkü devlette halkın üstünlüğü fikrini geliştirmiştir. Meng zi'a karşı çıkan Xun zi, insanın kötü bir doğayla doğduğunu ancak bunun ahlakı eğitim yoluyla yeniden üretilebileceğini iddia etmiştir. Arzuların edep kuralları tarafından yönlendirilmesi ve dizginlenmesi gerektiğine ve karakterin ayinlere düzenli bir şekilde uyuması ve müzik pratiği ile şekillendirilmesi gerektiğine inanıyordu. Bu kurallar, duyguları doğru bir şekilde yönlendirerek ve iç uyumu sağlayarak karakter üzerinde güçlü bir etki yaratır. Xun zi, Konfüçyüsçülük'te ritüelizmin ana temsilcisiydi.²⁰⁶

M.Ö. 3. yüzyılda kısa bir tutulma döneminden sonra Konfüçyüsçülük Han Hanedanlığı döneminde (M.Ö. 206 - M.S. 220) yeniden canlanmıştır. Önceki dönemde kopyaları yok edilmiş olan Konfüçyüsçü eserler yeniden itibar kazanmıştır ve devlet kademelerinde aydınlar tarafından öğretilmiştir. Eserler aynı zamanda daha sonraki kamu hizmeti sınavlarının da temelini oluşturmuştur. Sonuç olarak, Konfüçyüsçülük Çin'in sosyal, entelektüel ve siyasi yaşamında sağlam bir yer edinmiştir. Han Hanedanlığı'nın çöküşünü takip eden siyasi kaos ortamında Konfüçyüsçülük, rakip felsefeler olan Taoculuk ve Budizm'in gölgesinde kalmış ve

²⁰⁴ Ke (軻) olarak bilinen Mencius (MÖ 372- MÖ 289), Zou eyaletinin (günümüzde Zoucheng'in güneydoğusunda, Shandong) yerlisiydi. Savaşan Devletler döneminde bir filozof, düşünür ve eğitimciydi ve Konfüçyüs'ten sonra ve Xunzi'den önce Konfüçyüsçü düşünce ekolünün bir temsilcisiydi. <https://baike.baidu.com/item/軻>, [Erişim: 8 Haziran 2022].

²⁰⁵ 荀子: Xunzi (y. 313-y. MÖ 238) Savaşan Devletler döneminin sonunda Zhao eyaletinin yerlisiydi ve Han hanedanlığında İmparator Xuandi'nin adından kaçınarak Sun Qing olarak bilinir. O düşünür, filozof ve eğitimci, Konfüçyüsçü düşünce okulunun bir temsilcisi ve Qin öncesi dönemde Yüz Düşünce Okulu'nun bir ustasıdır. <https://baike.baidu.com/item/荀子>, [Erişim: 8 Haziran 2022].

²⁰⁶ https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppectorino/phil_of_religion_text/chapter_2_religions/Confucianism.htm, [Erişim: 8 Haziran 2022].

felsefe geçici bir gerileme yaşamıştır. Bununla birlikte, Konfüçyüs Klasikleri bilginler için başlıca öğrenme kaynağı olmaya devam etmiştir. Tang Hanedanlığında (618-907) barış ve refahın yeniden tesis edilmesiyle Konfüçyüsçülük'ün yayılması teşvik edilir. Konfüçyüsçü âlimlerin öğrenme tekeli bir kez daha onlara en yüksek bürokratik pozisyonları sağlamıştır. Konfüçyüsçülük Ortodoks bir devlet öğretisi olarak geri döner. Song (Sung) Hanedanlığı'nın (960-1279) entelektüel faaliyetleri Budist ve Taoist unsurların karışımına dayanan yeni bir Konfüçyüsçü düşünce sisteminin doğmasına yol açmıştır. Konfüçyüsçülük'ün bu yeni ekolü Neo-Konfüçyüsçülük olarak bilinmektedir. Bu entelektüel sistemi geliştiren bilginlerin kendileri de diğer iki felsefe konusunda oldukça bilgiliydi. Öncelikle ahlak öğretmeni olmalarına rağmen, evren teorileri ve insan doğasının kökeni ile de ilgilenmişlerdir.

Neo-Konfüçyüsçülük iki felsefe ekolüne ayrılmıştır. Bu ekolün en önde gelen temsilcisi, Konfüçyüs ve Meng zi'dan sonra saygınlığı ikinci sırada olan ve ilmi görüşleri tutarlı bir sistem hâlinde düzenleyerek Konfüçyüsçülük öğretileri için yeni bir felsefi temel kuran seçkin bir düşünür olan Zhu xi²⁰⁷ idi. Zhu xi'nin temsil ettiği Neo-Konfüçyanist sisteme göre doğadaki tüm nesneler iki içsel güçten oluşur: somut olmayan evrensel bir ilke veya yasa olan Li²⁰⁸ (ya da Nizam)²⁰⁹ ve tüm maddi şeylerin yapıldığı madde olan Qi²¹⁰ dir. Qi değişebilir ve

²⁰⁷朱熹: Zhu Xi (18 Ekim 1130 - 23 Nisan 1200) Huizhou Eyaleti, Youxi İlçesinde (şimdiki Jiangxi Eyaleti, Wuyuan İlçesi) doğmuştur. Güney Song Hanedanlığından Çinli bir bilim adamı, düşünür, filozof, eğitimci ve şairdi. <https://baike.baidu.com/item/朱熹>, [Erişim: 8 Haziran 2022].

²⁰⁸理: Doğal ve sosyal olgulardan önce gelen metafizik bir etkidir. Aklın qi'den (气: gastrointestinal gaz) daha temel olduğuna ve mantıksal olarak aklın qi'den önce geldiğine inanılıyordu; aynı zamanda, qi değişimin dinamik doğasına sahipti ve akıl qi'den ayrılmazdı. Her şeyin kendi nedeni olduğuna ve her şeyin nedeninin nihai olarak tek olduğuna, bunun da "Taiji" olduğuna inanılıyordu. Akıl her şeyin yasasıdır. Akıl, etik ve ahlakın temel kodudur. Zhu Xi ayrıca Akıl Taiji'yi (太极), gökte ve yerdeki her şeyin Aklının bütünlüğünü, yani tüm Akılların toplamı olan Reichi'yi de adlandırır. "Taiji sadece akıl için kullanılan bir kelimedir". Taiji her şeyin nedenini içerdiğinden, her şey Taiji'nin bütününi ayrı ayrı somutlaştırabilir. Bu, herkes için bir Taiji ve her şey için bir Taiji olduğu anlamına gelir. Her kişi ve şeyin varlığının temeli olarak soyut bir Sebebi vardır ve her kişi ve şey tam bir Sebebe sahiptir, yani Sebep bir ve aynıdır. İnsanoğlunda akıl, insan doğasıdır. Zhu Xi ayrıca Akıl'ı Taiji, yani yerdeki ve gökteki her şeyin Aklının toplamı, yani tüm Akılları toplamı olarak adlandırır. Qi, Zhu Xi'nin felsefi sisteminde Re'den sonra gelen ikinci kategoridir. Yüce olandır, hissedilendir, somut olandır, izdir; uyum ve yaratım özelliklerine sahiptir. Her şeyi var eden maddedir. Gök altındaki her şey akıl ve maddenin birleşmesinin ürünüdür. Zhu Xi, akıl ve qi arasında birincil ve ikincil bir ilişki olduğuna inanır. Akıl birincisidir ve Qi ikincisidir.

²⁰⁹Yol ya da Yasa anlamına gelir.

²¹⁰Qi birincil bir Çince karakterdir ve qi olarak telaffuz edilir. Karakter ilk olarak Shang hanedanı kehanet kemiği yazıtlarında bulunur ve arkaik formu hava bulutlarının görünümünü taklit eder. Qi'nin orijinal anlamı, doğadaki maddenin eşit olarak yayılmış üçüncü hali, yiyeceklerin sindirimi ile üretilen gastrointestinal gazdır. Daha sonra insan bedeninin orijinal gaz halindeki öz enerjisi anlamına gelecek şekilde türetilmiştir. İnsan bedeninin orijinal gaz enerjisinden nefes elde edilir. Zihinsel nitelikler, tutum, tarz anlamına gelmek üzere nefesten türetilmiştir; kontrol dışı nefes almak, öfkeli olmak. <https://baike.baidu.com/item/气/35794>, [Erişim: 9 Haziran 2022].

çözülebilirken, sayısız şeyin altında yatan yasa olan Li sabit ve yok edilemez biçimde kalır. Zhou xi ayrıca insanoğlundaki Li'yi, esasen tüm insanlar için aynı olan insan doğasıyla özdeşleştirir. Belirli farklılıklar olgusu, bireyler arasında bulunan Qi'nin değişen oranlarına ve yoğunluklarına atfedilebilir. Dolayısıyla, bulanık bir Qi'yi alanlar orijinal doğalarının bulanıklaştığını görecektir ve saflıklarını geri kazanmak için doğalarını temizlemek isteyeceklerdir. Saflık, kişinin her bir nesnedeki Li hakkındaki bilgisini genişleterek elde edilebilir. Kişi uzun ve sürekli bir çabanın ardından canlı ve cansız tüm nesnelerin doğasında var olan evrensel Li'yi veya doğal yasayı araştırıp kavradığında, bir bilge hâline gelir (L. Israel, 2022).²¹¹

Li ekolünün karşısında Neo-Konfüçyüsçülük'ün akılcı ekolü yer alır. Akılcı ekolünün baş temsilcisi, bilgi ve uygulamanın birliğini öğreten Wang Yangming'dir. Başlıca önermesi “zihin dışında ne yasa ne de nesne” olduğudur. Zihinde doğanın tüm yasalarının somutlaştığını ve zihin olmadan hiçbir şeyin var olamayacağını ileri sürmüştür. Kişinin en büyük çabası, doğal yasaların incelenmesi veya araştırılması yoluyla değil, yoğun düşünce ve sakin meditasyon yoluyla zihnin “sezgisel bilgisini” geliştirmek olmalıdır. Qing Hanedanlığı (1644-1911) döneminde Neo-Konfüçyüsçü düşüncenin hem Li hem de Akılcı ekollerine karşı güçlü bir tepki vardı. Qing bilginleri, Budist ve Taoist fikirlerle henüz katışıksız olduğu Han döneminin daha eski ve sözde daha otantik Konfüçyüsçülük'üne dönüşü savundular. *Konfüçyüs Klasiklerinin* bilimsel metodolojiye dayalı metin eleştirisini geliştirdiler ve bilimlerini güçlendirmek için filoloji, tarih ve arkeolojiyi kullandılar. Ayrıca Tai Chen gibi âlimler Konfüçyüs felsefesine ampirist bir bakış açısı getirmiştir.

19. yüzyılın sonlarına doğru Neo-Konfüçyüsçü metafiziğe karşı tepki farklı bir yön aldı. Konfüçyüsçü bilginler kendilerini metin çalışmalarıyla sınırlamak yerine siyasetle aktif olarak ilgilenmiş ve Konfüçyüsçü doktrine dayalı reform programları formüle etmişlerdir. Konfüçyüsçü reform hareketinin liderlerinden Kang Yu-wei²¹², felsefeyi ulusal bir din olarak yüceltme girişiminde bulundu. Çin'e yönelik dış tehditler ve sert siyasi önlemlere duyulan acil ihtiyaç nedeniyle reform hareketleri başarısız oldu. 1911 Çin devrimini takip eden entelektüel

²¹¹ <https://madeinchinajournal.com/2022/03/08/the-trouble-with-wang-yangming/>. [Erişim: 9 Haziran 2022].

²¹² Asıl adı Zuoyi olan Kang Youwei (19 Mart 1858- 31 Mart 1927), Qing Hanedanlığı'nın son dönemlerinde yaşamış Çinli bir siyasetçi, düşünür ve eğitimci olup burjuva reformizmini temsil eden bir figürdür. <https://baike.baidu.com/康有为/113297>. [Erişim: 9 Haziran 2022].

karmaşada Konfüçyüsçülük çökmüş ve gerici olarak damgalanmıştır. Gücünün ve desteğinin çoğunu aldığı monarşinin ve geleneksel aile yapısının çöküşüyle birlikte Konfüçyüsçülük ulus üzerindeki etkisini kaybetti. Geçmişte Konfüçyüsçülük çoğu zaman zorlukların üstesinden gelmeyi ve yenilenmiş bir güçle ortaya çıkmayı başarmıştı ancak benzeri görülmemiş sosyal çalkantıların yaşandığı bu dönemde değişen koşullara uyum sağlama konusundaki eski yeteneğini kaybetti (Duan, 2002, s. 146). 1949'daki Çin Komünist zaferi Konfüçyüsçülük'ün belirsiz geleceğinin altını çizmiştir. Konfüçyüs temelli pek çok gelenek bir kenara bırakıldı. Örneğin, geçmişte merkezi bir Konfüçyüsçü kurum olarak çok saygı duyulan aile sistemi önemsizleştirildi. Çok az sayıda Konfüçyüs klasiği yayımlandı ve 1960'ların sonu ile 70'lerin başında Konfüçyüsçülük'e karşı resmî kampanyalar düzenlendi. Bazı akademisyenlere göre Konfüçyüs gelecekte Çin'in en büyük öğretmeni olarak saygı görecektir; Konfüçyüs klasikleri incelenecek ve sayısız nesil boyunca Çin halkının tanınmış sözlerinde ve sağduyulu bilgeliğinde somutlaşan Konfüçyüsçü kurallar ve ilkeler etiğin temel taşı olmaya devam edecektir. Ancak Konfüçyüsçülük'ün Çin siyasi yaşamında ve kurumlarında geçmiş yüzyıllarda oynadığı baskın rolü bir daha oynayacağı şüphelidir.²¹³

1.7.2. Konfüçyüsçülük'te Kadın

Geleneksel Konfüçyüsçülük esas olarak Konfüçyüs ile ilgili kitaplarda ve tarihte yer almaktadır. Yi'²¹⁴ nin incelenmesi Konfüçyüsçü felsefenin kadınlar hakkındaki ontolojisini ortaya koyar; Shi (Şiir)²¹⁵ ve Li'nin²¹⁶ (Ritüeller) incelenmesi kadın erdeminin ve davranış kurallarının temellerini açıklığa kavuşturur ve *Kadın Efsanesinin*²¹⁷ resmî tarihleri ve onur sistemi Konfüçyüsçü Ortodoks kadın görüşünü yardımsever ve iffetli olarak ortaya koyar. Yin ve Yang'ın tamamlayıcılığının felsefi teorisini ve insan ahlakının özü olarak çiftin sosyal rolünü sunan “Önsöz Paradigması”²¹⁸, Konfüçyüsçü kadın bakışını anlamamız için bir anahtardır.

²¹³https://www.qcc.cuny.edu/socialsciences/ppecorino/phil_of_religion_text/chapter_2_religions/Confucianism.htm, [Erişim: 9 Haziran 2022].

²¹⁴ 《易》 -Yi

²¹⁵ 《诗》 -shī

²¹⁶ 《礼》 -lǐ

²¹⁷ 《列女传》 -liè nǚ chuán

²¹⁸ 《序卦》 -xù guà

Geleneksel Çin yazıları her zaman kadınların incelenmesi ve kadınların eğitilmesiyle ilgilidir. *Değişimler Kitabı* erkekler ve kadınlar konusuyla, *Ezgiler Kitabı* ise Guan Ju²¹⁹ konusuyla başlar; bu da erkekler ve kadınların insan ahlakının temeli ve kutsal sanılan kitapların başlangıcı olduğunu gösterir. Zhou Yi'nin kadın felsefesinin ontolojisini oluşturması; Shi Jing, Zhou Li ve Li Ji'nin geleneksel kadın eğitiminin ana hatlarını ortaya koyması özellikle önemlidir. Bahar ve Güz devresi ve sonrasındaki biyografilere dağılmış kadın erdemi ve sanatına dair örnekler hiç de az değildir. Zhang Xuecheng, "Wen Shi Tong Yi-Kadın Çalışmaları"²²⁰ adlı eserinde Bahar ve Güz devresinin iç ve dış biyografilerinde yerel derebeylerin hanımlarını ve cariyelerinin iç oğullarını özellikle övmüştür (Ying, 1985 s. 531). Başka bir deyişle, kutsal sanılan metinlerin incelenmesi Konfüçyüsçü kadın felsefesinin temelini oluşturur.

*Zhou Yi- Sistem Üzerine*²²¹ adlı eserde "bir yin ve bir yang nizam olarak adlandırılır". Zhuangzi *Dünya*²²² adlı eserinde *yin* ve *yang*'ın gerçek *nizama* dayandığını ifade eder, Zhou Yi'de gök ve dünya'nın *yin* ve *yang* nizamı olduğu söylenir. Bu bağlamda, Zhou Yi'nin erkeklerin ve kadınların yollarını ve kadın felsefesini tartışmada her yerde olduğu söylenebilir. Özellikle Zhou Yi'de kadın felsefesine adanmış trigramlar vardır: Kun²²³ trigramı kadın felsefesinin ilkelerine odaklanır; Aile trigramı, Ham trigramı²²⁴, Heng trigramı²²⁵, Kademeli trigram²²⁶ ve Gui Mei trigramı²²⁷ kadın ve erkeklerin ve çiftlerin yollarına adanmıştır ve

219 《关雎》-Guān jū

220 《文史通义·妇学》-wénshǐ tōng yì·fù xué

221 《周易·系辞上》-zhōuyì·xì cí shàng

222 《庄子·天下》-zhuāngzi·tiānxià

223 坤: Bu karaktere Savaşan Devletler döneminden kalma metinlerde rastlanmaktadır. Orijinal anlamı yeryüzünü ve dişil doğaya sahip her şeyi temsil etmektir (Qin, 2013, s.7).

224 Orijinal anlamı bilinmemekle birlikte, literatürde muhtemelen orijinal anlamında öldürmek için kullanılan bir kelimedir. Ayrıca tüm veya evrensel için bir takma ad olarak da kullanılır. Kehanet kemiklerinde ve altın yazıtlarda kişi adı olarak da kullanılabilir. 鹹 İlkbahar ve Sonbahar döneminde ortaya çıkar. Orijinal anlamı tuzun tadıdır ve aynı zamanda İlkbahar ve Sonbahar dönemindeki Wei ve Lu'nun eski yer adlarına atıfta bulunur. "Tuzlu" kelimesi sadeleştirilerek "tuzlu" olarak yazıldı ve "tuzun tadı" karakterin ortak anlamı haline geldi.

225 恒 Bu karakter arkaik 亘 biçiminde yazılmıştır ve ilk olarak Shang hanedanlığı kehanet kemiklerinde geçmektedir. Aynı zamanda azmi ifade etmek için isim olarak ve bir eylemin düzenliliğini ifade etmek için zarf olarak kullanılır.

226 渐: Yavaş yavaş, azar azar: kademeli anlamına gelir. Bunun dışında bir kadının evlilik prosedürünü adım adım takip etmesi halinde, bir kadının evliliği kadar hayırlı ve iffete elverişli olduğu anlamına gelir <https://baike.baidu.com/item/渐卦>, [Erişim: 11 Haziran 2022].

227 归妹: Konuk ev sahibinin yararına gelişmeye çalışır, ev sahibinin, "Geri Dönen Kız Kardeş" trigramının adında ifade edildiği gibi, konduğu kendi sevgili kız kardeşiyle evlendirmesi durumunda olduğu gibi,

Konfüçyüsçü kadın felsefesinin temelini oluşturur. Kadın ise yumuşak ve itaatkâr, başarılı ve yorulmak bilmez. Kun doğadaki Yin olup en doğru yol ve en esnek olanıdır. Kun'un "yumuşaklığı" kadın felsefesinin temelini oluşturur. Zhou Yi'de, "Qian'ın²²⁸ Yolu erkek olur, Kun'un Yolu dişi olur" denir. Ayrıca "Qian'ın sert, Kun'un yumuşak olduğu" ve "Kun'un hepsinden daha itaatkâr olduğu" söylenir (Xi, 2009, s. 222- 258). Metin²²⁹ kun-do'nun yumuşaklığının anlamı ile başlar: "Kun son derece yumuşak ama hareketli ve sağlam, son derece sessiz ve erdemlidir. O kazanan ve değişmeyendir, her şeyi içerir ve onları ışığa dönüştürür. Kun itaatkârdır, Kun'un yolu budur. Kun'un yumuşaklığı ve itaati, Qian'i takip etmesi, zamanında hareket etmesi ve genişliği ve düzlüğü ile her şeyi üretmesi gerektiği anlamına gelir. Kun, Qian'i sağlıklı ve erdemli bir eylemle tamamlayabildiğinde, onun yumuşaklığına zarar vermez" (Cheng, 2011, s. 14). Kun aynı zamanda kendine atıfta bulunmadan her şeyi başarmak gibi önemli bir anlama da sahiptir. Kun en itaatkâr ve son derece kalın ve hiçbir şey taşımaz, o her şeyi besler ve hiçbir şeyde başarısız olmaz, ama aynı zamanda iyi işini iddia etmeye cesaret edemez. "Kun'un 6.3. satırı şöyledir: "Mührün bölümü iffetli olabilir; ya da kralın işlerinde, hiçbir tamamlanma ve son yoktur." Wenyan anlamını şöyle açıklar: "Yin, bir güzelliğe sahip olsa da aynı zamanda kralın işlerinde olmaya cesaret edemez. Toprağın yolu aynı zamanda eşin ve vezirin de yoludur." Qian her şeyi doğurur ve Kun her şeyi gerçekleştirir. Eş olmanın yolu, *Kun nizamı* ilkesinin belirlediği gibi, başarılarıyla övünmek değil, bölümlerini ve güzelliğini gizlemek ve başarısına sahip olmaya cesaret edemeden üst adına çalışmalarını sonlandırmaktır" (Cheng, 2011, s. 19).

Tayvanlı araştırmacı Wu Ya Hua (2014) tarafından gerçekleştirilen "Kadın Öğretmenlerin Spora Katılımında Konfüçyüsçülük Üzerine Bir Araştırma --Taichung Şehrindeki Ulusal İlkokullarda Görev Yapan Kadın Öğretmenler Örneği" adlı çalışması Konfüçyüsçülük'ün kadın görüş hakkında kapsayıcı bilgiler verir.

Ming Hanedanlığında (1368-1633), kaleme alınan *Weijie Lun* (Weijie'nin Söylemleri)²³⁰ adlı kitapta *Zhou Yi* adlı eserde olduğu gibi "*Qian dao* erkek, *Kun dao* dişi olur.

gelişim için iyi bir ortam elde etmek için konuga bazı faydalar sağlaması gerekir. Fakat kız kardeşin geri dönmesi hayrı alamet değildir.

²²⁸ Qian sembolü göktür ve sertliği ile karakterize edilir. <https://baike.baidu.com/item/乾>, [Erişim: 9 Haziran 2022].

²²⁹ 《文言》-Wényán

²³⁰ 《渭涇論》- wèi jīng lùn

yin ve *yang* hem sert hem de yumuşaktır, her biri kendi bedenine sahiptir. Bu nedenle, dışının doğası yumuşaklığa dayanırken, onun için sertlik ceza, açıklık gariplik sayılır. Qian aynı zamanda Yang’dır; Kun aynı zamanda Yin’dır. Yin ve Yang iç içe geçer ve insanın nizamı hâline gelir. Erkek ve kadın doğasındaki farklılıklardan bahseden Yau Kam-ming (2003), Kun yolunu benimseyen birinin yumuşak ve kibar bir mizaca sahip olması gerektiğini, Qian yolunu benimseyen birinin ise güçlü bir mizaca sahip olması gerektiğini belirtmektedir. Kadının Emirleri²³¹, kadın ve erkek arasındaki farkı açıklamak için Yin ve Yang kavramını kullanır: “Yin ve Yang doğada farklıdır, dolayısıyla kadın ve erkek davranışta farklıdır (Hua, 2014, s. 14).

Ataerkil toplumlarda kadınların düşük statüsü, evlilik yapısındaki değişikliklerle bağlantılıydı. Zhou Hanedanlığı’nın (M.Ö. 1046 – M.Ö. 256) başlangıcındaki siyasi durum sadece siyasi ve askerî eşitliği değil, aynı zamanda yabancıların Zhou kabilesinin iktidarını tanımasını ve ona tabi olmasını gerektiriyordu ve bu siyasi tabiiyet evlilikte kadınların erkeklere tabi olmasına da yansıyor (Huang, 1992, s. 28-30). Ailede kadın ve erkeğin toplumsal rolleri, erkeğin ailenin reisi, kadının da aile reisi olmasıdır. Eğer ailedeki kadın ve erkek rollerini iyi oynar ve statülerini aşmazlarsa, o zaman aile doğru yolda olur ve buna bağlı olarak dünya da istikrarlı olur (Liu, 2007, s. 6). Kadın ve erkeğin statüsü eski ritüellere de yansımıştır. Örneğin Ritüeller Kitabı’nda²³² “erkekler içeriden, kadınlar dışarıdan konuşmamalı” ve “içeridekiler dışarıdan konuşmamalı ve dışarıdakiler içeri girmemeli” şeklinde bir kural vardır. Eski ritüel sistemi, Çin toplumunda erkek ve kadınların geleneksel ataerkil sosyal statüsünü yansıtmaktadır. Konfüçyüsçülük, ritüellerin yüzyıllardır popüler olduğu Bahar ve Güz devresinde ortaya çıkmıştır. Ritüel sistemi, her biri belirli görevlere sahip çeşitli bireylerin rolleri üzerinde bir kısıtlama olarak kişiler arası ilişkilerin pratiği olan yardımseverlik uygulaması için bir araçtır. Meng zi, Teng Wen Gong’da²³³: Baba ve oğul akrabalığa, yöneticiler ve bakanlar adalete, kocalar ve eşler ayrıma, büyükler ve çocuklar düzene, arkadaşlar güvene sahiptir. *Ayinler ve Geçiş Törenleri Kitabı*’nda “Babanın, erkek kardeşin ve kocanın iyi kalpli, kadının ise itaatkâr, büyüklerin iyiliksever, küçüklerin itaatkâr, yöneticinin iyiliksever ve vezirin sadık olması gerektiği vurgulanır.” Ritüeller Kitabı’nda “erkek kadına

²³¹ 《女誡》 - nǚ jiè

²³² 《禮記·內則》 - Lǐjì·nèi zé”

²³³ 《孟子·滕文公》 - Mèngzǐ·téng wéngōng

önderlik eder ve kadın erkeğe itaat eder. Karı kocanın anlamı budur. Her pozisyondaki kişinin oynayacağı kendi rolü vardır ve astlık üstlük arasındaki ilişki karı koca ilişkisi olarak kabul edilir. İnsan ailesindeki rolü ne olursa olsun, astlık üstlük ilişkisine davranmalıdır (Huang, 2009, s. 76).

Geleneksel Konfüçyüsçülük, ataerkil klanın etkisini siyasetten ailedeki baba, oğul ve koca düzenine kadar genişletir ve yalnızca toplumsal cinsiyet rollerinin algılanmasına değil, aynı zamanda insanların toplumsal cinsiyet etik ilişkilerine dair değerlerinin temeli hâline gelen toplumsal cinsiyet davranışlarının düzenlenmesine de hükmeder (Luo, 2006, s. 81). Böyle bir etik sistemde, erkeklerin etik ihtiyaçları etiğin eksenini oluştururken, kadınlar etik ilişkilerin ve belirli ahlakı beklentilerin olduğu aile rollerinin ihtiyaçlarına ve konumlarına yerleştirilir (Hua, 2001, s. 14).

Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü’nde ‘dişi’ kelimesi kullanılır: ‘Dişi’ ‘kadın’ anlamına gelir ve piktografik anlamda kullanılır. Bu karakter, dizleri yerde ve kalçaları topuklarına bastırılmış bir kadının evdeki eski duruşunu yansıtan diz çökmüş bir pozisyonda iki kolunu kavuşturmuş olarak tasvir edilir ‘Erkek’ kelimesi aynı zamanda tarlalarda çalışan bir erkeği tanımlamak için de kullanılır. Tarım toplumunda bu karakter erkeklerin çiftçilikle uğraşmasını vurgular. Erkekler ve kadınlar arasındaki bu iş bölümü, Çince kadın karakteri ile erkek karakterinde çok belirgin bir şekilde kendini göstermiştir (Chen, 1995, s. 27). *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*’nün de belirttiği gibi, bu iş bölümü daha sonra kadınları toplumda daha aşağı bir konuma yerleştirmiştir: Kadın²³⁴ aynı zamanda giysi, süpürge tutan ve süpüren kadın anlamına gelir. “Kadın” kelimesi eski metinlerde sıklıkla “süpürge” anlamında kullanılır; örneğin bir eşe “iyi süpürge” denmesi gibi, bu da kadının toplumdaki rolünün statüsünü gösterir (Duan, 2006). Daha sonra, erkeklerin kadınlar için kullandığı terimler de kadınların düşük statüsünü ve içinde bulundukları durumu ortaya koymaktadır. Kocalar dolaylı olarak eşlerinden içerdeki kişi, içerdeki ucuz kişi, ucuz ev, ucuz oda, ucuz yorgan, ucuz çalı, garip çalı, dağ çalısı, çalı kadın, dağ karısı ve evim²³⁵ olarak bahsetmektedir. Kocalar eşlerine ‘ucuz’ ve ‘beceriksiz’²³⁶ gibi aşağılayıcı terimlerle hitap edebilirken, kadınlar kocalarına bu şekilde hitap

²³⁴ 婦-fu

²³⁵ 有內人- yǒu nèi rén、賤內- jiàn nèi、賤房- jiàn fáng、賤室- jiàn shì、賤累- jiàn lèi、賤荊- jiàn jīng、拙荊- zhuō jīng、荊婦- jīng fù、山妻- shān qī、敝房- bì fáng

²³⁶ 賤- jiàn , 拙- zhuō

edememekte, bu da kadınlara yönelik aşağılayıcı bir bakış açısını ve cinsiyetler arasındaki eşitsizliği ifade etmektedir (Wang, 2009, s. 288). Han Hanedanlığı İmparatoru Wu döneminde Dong Zhongshu Konfüçyüsçülüğe saygı duymuş ve kocanın Yang, kadının ise Yin olduğunu ve kadının tamamlayıcı bir işlev gördüğünü vurgulamıştır: Gök çiğ tanesini örten hükümdar, yer onu taşıyan vezir, Yang onu doğuran koca ve Yin ona yardım eden kadındır (Wei, 1999, s. 56). Bai Hutong'da²³⁷ belirtildiği gibi, kadınların bağımsız bir kişiliğe sahip olmadığı ve erkeklere tabi olduğu söylenir: ‘Erkeklerin kadınlarla evlenmesinin nedeni nedir? Bai Hutong'da da bu konudan bahsedilir: “Erkekler neden kadınlarla evlenir? Bu yüzden Ölüler Kitabı şöyle der: “Yang şarkı söyler ve Yin uyum sağlar, erkek kadını takip eder.” Bu, kadınların mahkemenin kurallarına uyma arzusunun açık bir ifadesidir; koca mahkemede, kadın ise evde onurlandırılır (Feng, 2007, s. 232).

Değişimler Kitabı'ndaki Taoist kadın görüşü, Konfüçyüsçülük'ün kadına bakışının felsefi temelini oluşturmuştur. Kadınların erdemi üzerine daha sonraki Konfüçyüsçü düşüncede, yumuşaklık ve itaat kadın etiğinin ilk önemini ortaya çıkaran iyilikseverlik olarak kullanılmıştır. Bu kadın iyiliği ve doğruluğu görüşü Kun trigramının anlamından türetilmiştir. “Gua’ya Önsöz” paradigmasında ve “Aile- Tuan”da²³⁸ tartışıldığı üzere, karı koca arasındaki ilişki kadın ve erkek ritüellerine dayanır ve tüm insan ilişkilerinin temeli ve özüdür. “Duyuların Dört Trigramı”²³⁹ erkek ve kadın ilişkilerinin doğru yollarına ve ritüellerine atıfta bulunur. Aile trigramları²⁴⁰ ile “Duyuların Dört Trigramı” Konfüçyüsçü kadın felsefesini anlamamanın anahtarı olan karı koca çift ve ailenin yollarını ayrıntılı olarak ele alır (Feng, 2020, s. 4).

²³⁷ Doğu Han Hanedanlığı'nın antik metinlerin anlamlarını birleştiren bir eseridir. Han Hanedanlığı İmparatoru Zhangdi'nin (M.S. 79) dördüncü yılında Baihu Guan Sarayı'nda Klasik kitaplar üzerine yapılan tartışmanın sonuçlarına dayanarak Ban Gu (班固) ve diğerleri tarafından yazılmıştır. Bu eser adını bulunduğu Beyaz Kaplan Tapınağı'ndan almaktadır. Bu eser doğa, toplum, etik, yaşam ve günlük yaşam olgularını yin ve yang, beş element ve benzeri terimlerle açıklar. <https://baike.baidu.com/item/白虎通>, [Erişim: 10 Haziran 2022].

²³⁸ 《家人·象》

²³⁹ 感官的四种卦象-Gan guan de sizhong fuxiang

²⁴⁰ 家卦- Jiā guà

Şiir Klasığı'nın²⁴¹ açılış bölümü olan Guan ju²⁴², bir erkek ve bir kadının ritüellerini ve çiftin ayin ve geleneklerini tasvir eder. “Önsöz”de şöyle denir: eğer “Guan ju” uygulanırsa, dünya da hiçbir suç olmayacaktır, Eski barış zamanlarında, “Guan Ju” uygulaması, insanların duygularını ve şeylerin doğasını yerine getirebilen en aşırı uygulamaydı”. “Guan ju” ritüellerinin ana noktası şudur; kadının erdemi, güzelliğiyle ve kalbiyle erkeği memnun etmektir, cinsiyetiyle şefkat aramamak değildir; cariyenin erdemi ise ihtiyatlı bir şekilde kadınlık vazifesini yerine getirmek, cinsel uyumu sağlamak, iffetli olmak ve üstüne kendine adamaktır, bunu yaparken şehvetli ve ahlaksızlarca değil kurallara göre yapmak gerekir. Bir erkek böyle bir hanımla evlenebilirse, doğal olarak karı-koca, baba-oğul, hükümdar-tebaa ve saray arasında ayırım yapabilecektir. Eğer durum buysa, o zaman kralın ritüelleri ve öğretileri uygulanacak ve kral dönüşecektir (Xuan, 1999, s. 22).

Ritüeller Kitabı'nda²⁴³, “*iç kurallar*” ve “*silik anlam*” bölümlerinde, bir kadının on yaşından sonra evde kalması ve dışarı çıkmaması gerektiği belirtilmektedir. Anneleri tarafından nazik, terbiyeli ve itaatkâr olmaları öğretilir; dokumacı olarak çalışmaları sağlanır ve aile ritüellerini gözlemlemeleri ve bunlara katılmaları için yönlendirilirler. On beş ve yirmi yaşındaki kız evlenmeye hazırdır. Uygun bir eşleşme ile evlenenler eş, evlenmeyenler ise cariyeye olurlar. Günlük eğitimin yanı sıra, evlenmeden üç ay önce bir kadına atalarının tapınağı ya da halk sarayı gibi onurlu bir yerde kadın erdemleri, sözleri, görünüşleri ve becerileri öğretilir. Bu öğretilerden sonra, kadının iffetli bir kadın olarak erdemine ulaştığını göstermek için atalara bir kurban sunulurdu. Bir kadın eş olduğunda, teyzelerine ve amcalarına karşı erdemli ve itaatkâr olması, ailesini ve ev işlerini iyi idare etmesi beklenirdi (Feng, 2020)²⁴⁴. Ritüeller kitabı kadın ve erkek arasındaki ayırma özel bir vurgu yapmaktadır. Ritüeller

²⁴¹ Şiir Klasığı (诗经), MÖ 11. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar uzanan 305 eserden oluşan mevcut en eski Çin şiir koleksiyonudur. Geleneksel olarak Konfüçyüs tarafından derlendiği söylenen Beş Klasik'ten biridir ve iki bin yıldan fazla bir süredir Çin ve komşu ülkelerdeki bilim adamları tarafından incelenmiş ve ezberlenmiştir, [Erişim: 9 Haziran 2022].

²⁴² Guan ju (关雎), antik Şiir Klasik antolojisinin ilk şiiridir ve Çin edebiyatının en iyi bilinen şiirlerinden biridir. MÖ yedinci yüzyıla tarihlendirilmiştir, bu da onu Şiir Klasığı'ndeki en eski olmasa da Çin'in en eski şiirlerinden biri yapar, [Erişim: 9 Haziran 2022].

²⁴³ Liji veya “Ritler Kitabı” (geleneksel Çince: 禮記 ; basitleştirilmiş Çince: 礼记 ; pinyin: Lǐjì) Konfüçyüsçülüğün temelini oluşturan ve kaynak metinleri sayılan Beş Klasik'ten biridir. Toplumsal normlar ve antik ritüelleri konu alır ki ismi ele aldığı bu ikinci konudan gelmektedir. Eserin özgün metninin Konfüçyüsçü düşünürler tarafından Savaşan Devletler Döneminde derlendiği düşünülmektedir, [Erişim: 9 Haziran 2022].

²⁴⁴ http://www.cssn.cn/kxk/nxyj/202010/t20201026_5200179.shtml, [Erişim: 16 Haziran 2022].

Kitabı'nın *qu li*²⁴⁵ ve *nei zi*²⁴⁶ (*iç kurallar*) bölümlerinde yedi yaşından itibaren kadın ve erkeklerin farklı masalarda oturdukları ve birlikte yemek yemedikleri yazılıdır. Erkekler ve kadınlar aynı ev eşyalarını paylaşmayacaklardı. Kadın aile üyeleri akrabalarını ziyaret ettiklerinde, erkek aile üyeleri farklı masalarda ve farklı kâselerle yemek yemişlerdir. Evlilik teklif edecek bir çöpçatan yoktu. Erkekler ve kadınlar birbirlerinin isimlerini sormazlardı. Eşler aynı soyadıyla evlendirilmez ve cariyeler soyadları bilinmeden evlendirilmezdi. Bir kadına evlenme sözü verilir, erkek taraf evlilik kuralını yerine getirmezse kadının evine giremez. Ülkenin kralı, vezirler, eş-dost ve komşular evlilikten haberdar edilmelidir. Karı koca çiftin yaşadığı yerin içi ve dışı arasında bir ayırım vardır. Erkek dışarının, kadın da içerin efendisi olmalıdır. Her biri kendi tarzında; erkek kendi görevlerinden başka bir şeyle meşgul olmamalı ya da konuşmamalıdır (Feng, 2020).²⁴⁷

Ritüeller evlilik törenine özel bir önem atfetmektedir. Bai Hutong - Evlilik²⁴⁸ diyor ki: “İnsanlar neden evlenir? Bunun nedeni kadın erkek sevgisinden daha büyük bir sevginin olmamasıdır. Bir erkek ve bir kadın arasındaki ilişki insan hayatın başlangıcıdır ve karı koca çiftten daha iyi bir şey yoktur” (Li, 1994, s. 451). Düğün töreni altı ana bölüme ayrılır: sedef, isim, uğur, haciz, davet ve karşılama. Törenin diğer beş bölümü, kadınlarla erkekleri kesin bir şekilde birbirinden ayırmak ve aralarında utanma duygusunu geliştirerek karışıklıkların ortaya çıkmasını önlemek amacıyla elçiler tarafından gerçekleştirilir. Damat, “Yin’in altına girmek için Yang’ını kullandığını” göstermek ve kadınla sevişmek için töreni güneş battıktan iki buçuk çeyrek sonra, alacakaranlıkta gerçekleştirir. Evliliğin Altı Töreni ritüelleri şunlardır: “Saygı, ihtiyat, doğruluk ve ardından öpüşme, ritüellerin ana gövdesini oluşturur. Böylece kadın ve erkek arasındaki ayrımı yapar ve karı koca çiftin doğruluğunu tesis eder. Erkek ve kadın arasında bir ayırım olduğunda, karı ve koca arasında doğruluk vardır demektir; karı ve koca arasında doğruluk olduğunda, baba ve oğul arasında akrabalık vardır demektir; baba ve oğul arasında akrabalık olduğunda, yönetici ve vezir arasında doğruluk vardır demektir. Bu nedenle şöyle denir: ‘Şafak ritüelleri ritüellerin özüdür’” (Xuan, 1999, s. 1621).

²⁴⁵ 《曲礼》

²⁴⁶ 《内则》

²⁴⁷ http://www.cssn.cn/kxk/nxyj/202010/t20201026_5200179.shtml , [Erişim: 16 Haziran 2022].

²⁴⁸ 《白虎通·婚娶》

Üç ilke ve beş normda koca kadının sahnesi ya da performans gösterdiği yerdir, koca nizamı destekleyen kişidir ve kadın da *yin* ve *yang* arasında uyumlu bir ilişki olan ritüellere uygun olarak boyun eğen ve itaat eden kişidir. Karı ve koca arasındaki ritüelistik ilişkide, kadın kocanın rütbesine göre yükselir ve alçalır. Kadın kocanın konumuyla onurlandırılır (Liu, 2007, s. 43). Bai Hutong'da şöyle yazar: Bir kadın için unvanın eksikliği nedir? Yin'in düşüklüğü için harici bir madde yoktur. Bu nedenle itaatin üç anlamı vardır: evlenmeden önce babaya itaat etmek, evlendikten sonra kocaya itaat etmek ve kocanın ölümünden sonra oğula itaat etmek. Bu nedenle koca mahkemede onurlandırılır ve kadın da kocasının çizgisini izleyerek evde onurlandırılır. Toplumdaki insanların haklarının erkeklere yöneldiği ve kadınların ikincil hâle gelerek toplumsal cinsiyet eşitsizliği olgusunu yarattığı açıktır (Xu, 2012, s. 32).

Yi Li- *Cenaze Hizmeti*'nde²⁴⁹ üç itaat'ın anlamı yukarıda belirtilenden farksızdır: 'evlenmeden önce babaya itaat etmek, evlendikten sonra kocaya itaat etmek ve kocanın ölümünden sonra oğluna itaat etmek'. Kadınların daha fazla zaman harcadıkları belirtilmektedir. Amaç, evlendikten sonra bilge ve itaatkâr eşler olmalarını sağlamak ve kocalarının kalplerini ve teyzelerinin övgülerini kazanmayı öğretmektir. Ritüeller Kitabı'nda ayrıca 'amcasına ve teyzesine hizmet eden bir kadının anne babasına hizmet etmiş gibi olduğu' belirtilmektedir, çünkü kocasının ailesi evi olduğu için kadınlar teyzelerine ve amcalarına anne babalarından daha büyük bir saygıyla hizmet etmek zorundadır (Hua, 2014, s. 16).

Zhou Nan'ın 'Zhi Zi Yu Gui'²⁵⁰ ve Li Yun 'un²⁵¹ *Bir Kadın Kocasının Ailesine Dönmek Zorundadır* adlı eserlerinden geleneksel evlilik biçiminin kocanın ailesine dayandığı ve 'bir kadının kocasıyla ve onun ailesiyle evlendiği' anlaşılmaktadır. Geleneksel olarak kadınların erken yaşlardan itibaren konuşma ve davranışlarında nazik olmaları beklenirdi ve kadın eğitiminin temel amacı kız çocuklarına Chen Dongyuan'ın (1997) deyimiyle nasıl 'erdemli bir

²⁴⁹ 《儀禮·喪服》: Yüce varlığın oğlundan aşağıya doğru bir kişinin ölümünden sonra birbirleri için yas tutma kurallarını ve kıyafetlerini açıklan kitaptır. Bu kitap "Akraba ve yakınlık", "onur ve saygı", "isim", "giriş ve çıkış", "büyük ve küçük" ve "kıyafet" ilkelerine dayanan, yas kıyafetlerinin sıralaması, yas yılı ve ayı ve kendisine yakın olan bir kişinin ölümü için kuralları hakkında ayrıntılı talimatlar vermektedir. <http://www.kxue.com/gushi/guwen/521927.html>, [Erişim: 17 Haziran 2022].

²⁵⁰ 《周南·桃夭》的「之子于歸」: Antik Çin'in ilk genel şiir koleksiyonu olan Şiir Klasığı'ndan bir şiir. Modern akademisyenler genellikle bu şiirin genç bir kızın evliliğini kutlayan bir şiir olduğunu düşünmektedir. <https://baike.baidu.com/item/周南·桃夭/4982214>, [Erişim: 18 Haziran 2022].

²⁵¹ 禮運: Ritüeller kitabının bir parçasıdır. Savaşan Devletler döneminin sonlarında veya Qin ve Han hanedanlıkları sırasında Konfüçyüs adı altında soruları yanıtlayan Konfüçyüsçü bilginler tarafından yazılmıştır. <https://baike.baidu.com/item/礼运>, [Erişim: 18 Haziran 2022].

kadın’ olunacağını öğretmekti. *Da dai li ben mei*’de²⁵² kadınların rolü de tanımlanmıştır: “Kadınlar aileye ve başkalarına hizmet edenlerdir.”

Erken dönem Konfüçyüs klasiklerinde erkeğin üstünlüğü ve kadının aşağılığı, kocanın kadına rehber olması, *üç itaat ve dört erdem*²⁵³ gibi kadın eğitiminin fikirleri açıkça ifade edilmekte ve ayrıca normlar da bulunmaktadır. Erken dönem Konfüçyüs klasiği olan *Ritüeller Kitabı*’nda kadınların “ses dinlememesini, sesle ilgilenmemesini, yüksek bir yere çıkmamasını, derin bir yere yaklaşmamasını, şehvet düşkününü olmamasını, gülmemesini, dik ve düzgün durmasını, bağırmasını ve ihmal etmemesini” gerektiren bilgiler bulunabilir (Zheng Xuan, 1967, s.71). Evlendikten sonra kadınlar için şartlar daha da ağırdır. Örneğin “Ebeveynlerinin ve yaşlı teyzelerinin evindeyken, sadece eve girip çıkmalı, ihtiyatlı ve düzenli olmalı, kalkıp inmeli, selam vermeli, başıboş dolaşmamalı, hapsiştirmemeli, öksürmemeli veya gerinmemeli, gevşeyip bakmamalı, tükürmeye cesaret etmemelidir.” *Zhou Hanedanlığı’nda derlenmiş Qin öncesi Ritüeller kitabı Göksel Görevliler: Dokuz Hanımefendi* bölümünde: kadınların erdemi, kadınların konuşması, kadınların görünüşü ve kadınların çalışması gibi kadın eğitiminin dört erdemi sunulmaktadır (Chang, 2009). *Yi Li-Yas Kostümü*²⁵⁴ kadınların üç itaat anlamına geldiğini belirterek, eski ritüellerde kadınların otokratik bir yola sahip olmadıklarını ancak babaya, kocaya ve oğula itaat etme şeklindeki üç normu takip etmeleri gerektiğini öne sürer (Hua, 2014, s. 17).

Eski zamanlarda kadınlar erkeklerle aynı eğitim hakkına sahip değillerdir, ancak kadınların görgü ve ahlak kurallarını bilmelerine büyük önem verilmiştir. Bu nedenle, ayrı bir kadın eğitimi seti kurulmuştur. Kadın çalışmaları ile ahlak ve görgü kuralları yakından bağlantılıydı. İçeriğinin çoğu Konfüçyüs klasikleriydi ve amaç erdemli kadınları yetiştirmekti. “*Kadın Biyografisi*”, “*Kadın Üzerine Dört Kitap*”²⁵⁵ gibi kitaplarda görgü kurallarına uygun iyi

²⁵² 《大戴禮·本命》: Tarihsel değeri ve akademik önemi azımsanamaz olan bu eserin bölümlerinin çoğu Savaşan Devletler döneminden Han Hanedanlığı’na kadar Konfüçyüsçülüğün söylemlerini anlatmaktadır ve Çin’deki erken Konfüçyüsçülük çalışmaları için temel bir kaynaktır. <http://tingfengblog.com/dianji/info/063039.html>, [Erişim: 18 Haziran 2022].

²⁵³ 三順四德: Üç itaat Dört erdem: bir kadın evlenmeden önce babasına, evlendikten sonra kocasına ve kocası öldükten sonra oğluna tabidir. Dört Erdem: Kadınların erdemi, kadınların konuşması, kadınların görünüşü ve kadınların çalışması (yani karakter, retorik, görgü kuralları ve kadınların çalışması) anlamına gelir. Kadınları ezen ve bağlayan feodal ritüellerin ahlakı koduna atıfta bulunur. <https://hanyu.baidu.com/三順四德>, [Erişim: 18 Haziran 2022].

²⁵⁴ 儀禮·喪服: Yǐ Lǐ·Sāng Fú

²⁵⁵ 女四書: Nǚ sì shū

eşler ve anneler yetiştirmek vurgulanmıştır (Gao, 2009, s. 48-49). Bu kavramlar, Çin ataerkil toplumunda kadınların eve hapsedilmesi fikrini oluşturarak, onları kadın ve erkeğin üstünlüğü ve aşağılığı arasındaki farkta yaşamaya teşvik etmiştir. Erkekler kadınların alçakgönüllü ve itaatkâr olması gerektiğini kabul etmekle kalmamış, kadınlar da ataerkil toplumun değerlerini bilinçsizce kabul etmiştir (Wang, 2009, s. 13).

Kadın Üzerine Dört Kitap, geleneksel Çin toplumundaki kadınla ilgili dört çeşit kadın ders kitabının ortak adıdır: *Kadın Emirleri*, *İç Disiplin*²⁵⁶, *Kadın Seçmeleri*²⁵⁷ ve *Kadın Fanjie Kaydı*²⁵⁸. Bu kitapların amacı, kadın ve erkeğe saygı, üç itaat ve dört erdem de dâhil olmak üzere kadın ahlakına ilişkin Konfüçyüs öğretilerini açıklamak ve erdemli eş ve annenin feodal ideolojik karakterini geliştirmektir (Yang, 2006). Kadın Emirleri, Doğu Han Hanedanlığı'nın kadın tarihçisi Ban Zhao tarafından kızını üç itaat ve dört erdemden oluşan feodal ahlak konusunda eğitmek için yazılmıştır. Kitap alçakgönüllülük, karı koca, saygı ve ihtiyat, kadınların davranışları, ev işine yoğunlaşma, itaat ve amca ile kız kardeş üzerine yedi bölüme ayrılmıştır. Çin tarihinde kadınlar için “yumuşaklık pratiği” üzerine bir ders kitabı olarak derin bir etkiye sahip olmuştur (Lin, 2000, s. 25). “Karı ve Koca” bölümünde, eğer koca kadını kontrol etmezse, o zaman otorite ve mülkiyet ortadan kalkacaktır. Bir kadın kocasına hizmet edemezse, ritüelleri ve ahlakı bozulacak ve kadın olmaktan çıkacaktır (Hua, 2014, s. 18).

Kadınların Davranışları bölümünde, “Kadınların dört eylemi vardır: birincisi, kadınların erdemi, ikincisi kadınların konuşması, üçüncüsü kadınların dış görünüşü ve dördüncüsü kadınların liyakati”. *Kadınların Erdemleri* bölümünde Ban Zhao(班昭), kadınlardan beklenen dört davranışı sunmakta ve ayrıca ‘boş zaman ve iffet, alçakgönüllülük ve düzenliliğin’ kadınların erdemleri olduğunu belirtmektedir (Zhang, 2009, s. 19). *Kadınların Seçmeleri*, Tang Hanedanlığı'nın kadın bekârlarından Song Ruoxin tarafından yazılmış, kız kardeşi Ruozhao da kitabı açıklamıştır. Kitap on iki bölümden oluşuyor: kendini gerçekleştirmek, çalışmayı öğrenmek, görgü kurallarını öğrenmek, erken kalkmak, anne babaya hizmet etmek, teyzelere ve amcalara hizmet etmek, kocaya hizmet etmek, erkekleri ve kadınları eğitmek, bir evi idare etmek, misafirlere iyi davranmak, nazik olmak ve alçakgönüllülüğü

²⁵⁶內訓: Nèi xùn

²⁵⁷女論語: Nǚ Lúnyǔ

²⁵⁸女範捷錄: Nǚ Fàn Jié Lù

gözetmek. Kadınlarla ilgili bölümde, ‘koca güçlüdür ve kadın yumuşaktır’ ve ‘koca gökyüzünden daha fazladır’ denilerek kadınlara erdemli kadınlar olmaları öğretilir (Huang, 2003, s. 57). ‘Ahlaki değerler’ kadının kendi sözleri ve eylemleri için gerekliliklerdir ve ‘evlilik değerleri’ kocanın üstünlüğü ile kadının aşağılığı arasındaki ilişkiyi düzenler. Kadın Söylemi, kadının normal zamanlarda kocasına hizmet etme ve onun ölümünden sonra iffetli ve erdemli olma görevi olduğunu düşünmektedir (Zheng, 2003). *İç Disiplinler*, Ming Hanedanlığı İmparatoriçesi Xu tarafından saray kadınlarını geleneksel kadın erdemleri konusunda eğitmek amacıyla derlenmiştir. Orijinal metinde, Dört çeşit kadın eğitimi vardır: Bunlardan biri konuşmadır. Bu çok doğru, bir kadının davranışları dikkatli olmalıdır. Söz disiplinine ek olarak, kadınların davranışlarının da erdemli olması gerekiyordu (Li, 2010, s.19). Ming Hanedanlığı’nın son dönemlerinde Konfüçyüsçü bir bilgin olan Wang Xiang’ın annesi Liu tarafından yazılan kitap, birleşme teorisi, kraliçenin erdemi, annelik, vefalı evlat olma, iffet ve erdem, sadakat ve doğruluk, sevgi dolu nezaket, görgü kuralları, bilgelik, çalışkanlık ve tutumluluk ile yetenek ve erdem olmak üzere on bir bölüme ayrılmıştır. Bunlar arasında, “Qi’den iyi bir eş kocasını uzaktan ziyaret eder ve şehrin kemikleri için on bin mil boyunca ağlar” iffetli bir kadın örneği olarak kullanılır ve erkeklerin kadınlara tabiiyetini ve kocalarına sadık olması beklenen kadınların iffetli karakterini yansıtır (Li Jia ve Ling, 2010, s. 27). Geleneksel ritüellerde, yazılı unvanlar açısından kadınlara getirilen kısıtlama ve sınırlamalarda, Konfüçyüsçü metinlerde ve Konfüçyüsçülük’ü takip eden kadın eğitime ilişkin kitaplarda, üç kural ve beş kuraldan oluşan toplumsal örüntünün ve üç itaat ve dört erdem eğitiminin, erkeklerin kadınlara tabiiyetini doğal bir mesele hâline getirdiği açıktır (Hua, 2014, s. 18). Konfüçyüsçülük’ün etik değerleri ve telkinleri Çin halkının bakış açısını derinden etkilemiştir. Çin toplumlarında Konfüçyüsçülük belirli bir akademik ekolle sınırlı olmayıp, iki bin yılı aşkın bir süredir Çin toplumlarında siyasi ve ailevi istikrarı koruyan bir dizi norm ve değerler sistemine atıfta bulunmaktadır (Chu & Zhang, 2001, s. 26). Chung’a (1999) göre eski zamanlardan beri kadınlara yetkin gelinler olmaları ve evlenip yabancı bir aileye girdiklerinde sorumluluklar ve yükümlülükler üstlenmeleri gerektiği öğretilmiştir. Bu durum, kadınların ebeveynlerine iyi hizmet etmeleri, kocalarına hizmet etmeleri ve çocuklarının eğitimine özen göstermeleri gerektiğini belirten ve annelik normlarını sıralayan Kadın Evlat Klasığı²⁵⁹ gibi

²⁵⁹ 女孝經-Li jiao jing

Konfüçyüsçü metinlerde görülebilir (Chen, 2002, s. 20). Koca kadının göğü olduğu için, kocanın ailesini sevmekten, ona davranırken erdemi uygulamasına rehberlik etmeye ve daha sonra kocaya ve damada saygı duymaya ve onunla uyumlu bir şekilde geçinmeye kadar evde kocaya nasıl hizmet edileceğini açıklar (Hua, 2014, s. 19).

Geleneksel evlilik anlayışında kadınlar, evliliğin bir parçası olduğu ve evliliğin kadınlar için tek yol olduğu dile getirilerek, iyi bir eş ve iyi bir anne olması gerektiği vurgulanır. Kadının bir koca ve teyzenin karısı olma biçimine daha fazla önem verilir. *Ritüeller Kitabı- İç Kurallarda*: henüz evlenmemiş çocuklar, erkekler ve kadınlar, her sabah ebeveynlerine hizmet etmek için aynı sorumluluğa sahiptir: henüz evlenmemiş erkekler ve kadınlar, horoz örttüğünde uyanarak, saçlarını yıkar, ev işlerini yapar, büyüklerden ne yiyip içeceğini sorar. Zaten yemek yemişlerse geri çekilecekler; yemek yememişlerse, yaşlıların yapılan işleri görmelerine yardımcı olacaklar” ifadeleri yer alır (Lao, 2004, s. 20). *Nei Zaide* çocuklar yetişkinliğe ulaştıktan sonra ebeveynlerine hizmet eden oğul ve teyzesi ile amcasına hizmet eden kadın olarak ikiye ayrılır ve bunlara ayrı ayrı muamele edilirdi. Günün başlangıcında, horozlar ötmeye başladığında, tüm kadınlar ebeveynlerine ve teyzelerine uyum sağlamak için yıkanır ve saçlarıyla başlarıyla uğraşırlar. Eve vardıklarında giysilerini, havayı, ağırlarını, sızılarını ve kaşıntılarını sorarlardı. Eve girdiklerinde ya da evden çıktıklarında izin alırlardı (Qu, 1967, s. 25). *Kız evlat erdemi kitabı*’nda, bir kadının amcasına ve teyzesine babası gibi saygı ve annesi gibi sevgiyle hizmet etmesi gerektiği yazılıdır. Buna riayet etmek doğrudur ve bunu yerine getirmek de uygunluktur. *Kadınların Seçmelerinde* şöyle denir: “Teyze ve amca kocalarının evlerinin efendileridir. Başka bir aileye girdiklerinde gelin olarak adlandırılırlar ve onlara ebeveynleriymiş gibi bakılır. Bir teyze ve amcaya hizmet etmenin ayrıntılarının bir ebeveyninkiyle aynı olduğunu vurgulamak önemlidir”. Bir Tang şairi olan Wang Jian’ın *Yeni Gelin* adlı şiirinde, gelinin üç gün içinde mutfığa gittiği, ellerini yıkadığı ve çorba yaptığı söylenir. Şiir aynı zamanda kadınların evlendikten sonra teyze ve amcalarına verdikleri önemi de göstermektedir. Geleneksel ritüelistik sosyal sistemde, kadının evlilikten sonraki rolü de birçok beklentiye tabidir; bunlardan biri, kişinin teyzesi ve amcasının bakımına atıfta bulunan *yedi gidiş*’ten biri olarak listelenmiştir. *Cenaze Törenleri ve Ayinleri Kitabı*’nda: Yedi ayrılış şunlardır: “çocuksuzluk, şehvet düşkünlüğü, teyzelere ve amcalara itaatsizlik, konuşkanlık, hırsızlık, kıskançlık ve hastalık” (Hua, 2014, s. 20).

Kadın Emirlerinde kadının kendini işine adanması, eğlenmemesi, gülmemesi ve misafirlerine ikram etmek üzere şarap ve yemek hazırlaması gerektiği söylenir. Bu, bir kadının

işine değil, sadece ailesinin giyimine ve yiyeceğine odaklanması anlamına gelir. *Yan Ailesi Öğretileri*²⁶⁰ bir kadının bilge, zeki ve geçmiş ve bugün hakkında bilgili olması hâlinde, yöneticiye yardımcı olabileceğine ve onun eksikliklerini giderebileceğini savunur. Bir kadının yetenekli olmasına ve kocasına destek olmasına rağmen, yine de ev işlerinden sorumlu olması gerektiğinden bahsedilir (Zhou, 1975, s. 31). Kız çocuklara iyi birer anne olmayı öğretmek açısından, klasik metinlerden de görülebileceği üzere, eski çağlardan beri fetüs eğitime ve kadın davranışlarının düzenlenmesine önem verilmiştir. Eski zamanlarda bir kadın çocuk beklerken yan yatmaz, yan oturmaz, ayakta durmaz ve kötü yiyecekler yemezdi. Geceleri annelere şiirler okutur ve doğru şeyler vazederlerdi. Eğer durum böyleyse, çocuk uygun bir tanımlamayla doğacak ve olağanüstü yetenek ve erdeme sahip olacaktı. Kadının vazettiklerine uyması ve bunları çocuklarının eğitimine uygulaması gerekmektedir. Bir kadın sevgi dolu bir anne rolünü üstlenmelidir. Sima Guang²⁶¹ (1019-1086) *Aile Yasası*²⁶² adlı eserinde, anne olan bir kadının şefkat eksikliğinden değil, sevgi ve öğretme bilgisinin eksikliğinden mustarip olduğunu belirtir. Ouyang Xiu²⁶³ şöyle der: Çocuklarına öğretecek kadar katı olmayan bir anne, onlara öğretecek kadar iyi değildir. Meng'in annesinin üç kez yer değiştirmesi, Ou yangxiu'nun annesinin yeri hendeklerle boyaması ve Zeng'in annesinin bir domuzu öldürmesi gibi çocuklarına eğitim veren düşkün annelerin yaygın olarak bilinen hikâyeleri, düşkün annelerin çocuklarının eğitimindeki rolünün önemini göstermektedir. Liu Xiang'ın *Kadın Efsanesi-Annelik*²⁶⁴ adlı eserinde de belirtildiği gibi, erken yaşta eğitime ek olarak, başarılı bir annelik ancak çocuğun erdemli ve köklü bir şekilde büyümesiyle elde edilebilir. Bir bilginnin bilgeliği vardır. Bilginnin eylemi bir uygunluk modelidir ve bilginnin sözleri doğrudur. Çocuklarını ve torunlarını besler ve onları yavaş yavaş eğitir. Erdemi elde ettiklerinde, işlerini başarabileceklerdir (Hua, 2014, s. 20-21).

²⁶⁰ 顏氏家訓- Yán shì jiāxùn

²⁶¹ 司馬光

²⁶² 家範- Jiā fàn

²⁶³ 歐陽修-Ouyang Xiu ya da Ou-yang Hsiu, onursal adı (zi) Yongshu, edebi adı (hao) Zuiweng veya Liuyi Jushi, (d. 1007, Mianyang, Sichuan eyaleti, Çin- ö. 1072, Yingzhou [şimdi Fuyang], Anhui eyaleti), Çin edebiyatına sade "antik üslubu" yeniden kazandıran ve klasik Konfüçyüsçülük ilkeleri aracılığıyla Çin siyasi yaşamında reform yapmaya çalışan Song hanedanından Çinli şair, tarihçi ve devlet adamıdır. <https://www.britannica.com/biography/Ouyang-Xiu>, [Erişim: 22 Haziran 2022].

²⁶⁴ 列女傳·母儀

Liu Xiang'ın²⁶⁵ *Kadınların Biyografisi* adlı eseri yedi kategoride yüz on kadını listelerken, “talihsizliğin, şan ve şöhretin etkilerine ve doğru ile yanlış arasındaki ayrıma dikkat çekmek için” erdemleri referans olarak kullanılmaya yeterli olan kadınları ele almayı amaçlamıştır. Bunlar arasında, kadınların erdemleri ve ülkeyi müreffeh ve ihtişamlı hâle getirebilecek iyi eylemleri için altı övgü kategorisi vardır: kadınları oğullarını eğitmedeki becerileri ve bir araç olarak hizmet edebilmeleri nedeniyle öven “annelik biyografisi”²⁶⁶ vardır. Ayrıca, *Jiang Shi*²⁶⁷, *Qi Jiang*²⁶⁸ ve *Jiju*'nun²⁶⁹ karısı da dâhil olmak üzere, bilge ve dürüst olan ve olayları nasıl anlayacağını bilen kadınları öven *Bilge ve Bilge Biyografiler*²⁷⁰ de vardır. Kadınları iffetleri ve bağlılıkları, yüksek davranışları ve doğruluk uygulamaları nedeniyle öven bir *İffet Ve İtaat Biyografisi* vardır. Agu'nun bakire kadını, Zhaojin'in kadını ve Wu Yan'ın çirkin kadını gibi felaketlerden kaçınma ve ülkeyi sözleriyle yönetme yetenekleriyle övülen on altı ve on beş kadın vardır. Aralarında Mao Xi, Daji ve Baosi'nin de bulunduğu on altı kişi vardır (Fang, 1960, s. 3128). *Geç Han Hanedanlığı Kitabı*²⁷¹ kadınların resmî tarihinin başlangıcı olan *Listelenmiş Kadınların Biyografileri*yle başlamış ve daha sonra resmî tarihte önemli bir biyografi biçimi hâline gelmiştir. Liu Xiang'ın *Listelenmiş Kadınların Biyografisindeki* iffetli ve erdemli kadınların iki biyografisi erdem ve fedakârlık anlamından yoksun değildir ancak genel olarak, listelenmiş kadınların sözde “listesi” sadece bir listedir. *Geç Han Hanedanlığı Kitabı*'nda, Liu Xiang'ın kadınların erdemlerini listeleyen “Kadınların Biyografisi” örneğini takip ederek, hem erdemli cariyeler ve bilgin kadınlar hem de yüksek rütbeli bilginler ve iffetli kadınlar bulunmaktadır. Daha sonra, *Listelenen Kadınların Biyografisinin* resmî tarihleri “liste” kelimesini, çoğunlukla fedakâr kadınlar şeklinde, kademeli olarak “fedakârlık” olarak değiştirmiştir. *Listelenen Kadınların Biyografisinin* sonraki nesillerinin çoğunlukla fedakâr kadınlara adanmasının nedeni resmî tarihlerde açıklanmaktadır: Kadınlar genellikle kutsal alanın dışında kalmış ve günlük öncelikleri olarak ev işlerinin sorumluluğunu üstlenmişlerdir ve erdemleri uysallığın önüne geçmiştir. Bir evlat için vefalı evlat olmak, bir eş için edep, bir anne için doğruluk ve merhamet vb. bir kadının erdemi

²⁶⁵ 刘向

²⁶⁶ 母仪传

²⁶⁷ 姜氏

²⁶⁸ 齐姜

²⁶⁹ 接輿

²⁷⁰ 贞顺传

²⁷¹ 后汉书

nezaketinde yatar ancak bir kadının itibarının erdemi iffetine dayanır. Bir kadının erdemi onun nezaketinde yatar ancak bir kadının erdemi aynı zamanda onun faziletinin sermayesidir. Şefkat olmadan iyiliksever olmanın yolu yoktur, iffet olmadan doğruluğunu göstermenin yolu yoktur (Shou, 1974, s. 2994). Zorluk ve acı zamanlarında, kendilerini edeple savunan ve onları hayvanlardan farklı kılan doğruluğa ulaşan iffetli ve erdemli kadınlar olmuştur. Bu tür kadınların erdemli ve faziletli davranışlarının yüksek bir doğruluk işareti ve hesaba katılması gereken bir isim olan resmî tarihleri, kadınlara dürüstlüğü bilmeleri ve edebe saygı duymaları için ilham vermeyi amaçlamıştır. *Kadın Efsanesinin* resmî tarihi, kadın erdemi, ritüeli ve doğruluğunun resmî metinlerine dayanır. Kadınlar için bir yardımseverlik ve doğruluk modeli oluşturmak ve erdem geliştirmelerine yardımcı olmak amacıyla erdemli eş, bilgin kadın, iffetli kadın, fedakâr kadının erdemli ve faziletli davranışlarını ve iffetini onurlandırır. *İç Disiplin* 'in ifade ettiği gibi, kitabın tarihindeki kadınların erdemleri ve erdemli davranışları kadınlar için bir 'ritüel' olarak görülebilir ve "eğer cezalandırılır ve saygıyla muamele görürlerse aziz olacaklar, eğer tabi olurlarsa erdemli olacaklar ve eğer olmazlarsa iyiliği takip etmekten geri kalmayacaklardır" (Rong, 1986, s. 732).

Kadın Efsanesi, kadınların erdem ve iffetini bir fazilet örneği olarak ilan eder ve ritüelistik bir toplumda kadınların ve toplumun eğitilmesinde önemli bir rol oynar (Feng, 2020). Kadınların iffetini yüceltme, ritüelistik toplumda kadınlar için önemli bir uygulama olup Doğu Han Hanedanlığı döneminde başlamıştır. Başlangıçta bahar mevsiminde "iffetli kadınların iffetlerinden dolayı övülmeleri, böylece Yang enerjisini takip edip büyüebilmeleri" amaçlanmıştır. Övgü yöntemi, erdemli ve faziletli olan iffetli kadınlara on drahmi tahıl vermek ve iffetli kadınlara erdemlerinin övgüsünü vermektir (Xuan, 1999, s. 230). Görüldüğü gibi, övgünün başında hem maddi ödüller hem de manevi takdir verilmiştir. Çağlar boyunca onurlandırma sistemi geliştikçe, onurlandırma nesneleri ve içerikleri daha da genişlemiştir. Tüm vefalı evlatlar, itaatkâr torunlar, dürüst kocalar ve erdemli kadınlar onurlandırılmış ve övgü biçimleri isim ve sayıların verilmesi, anıtların dikilmesi, atölyelerin ve ataların türbelerinin inşa edilmesi, kira ve vergiden muafiyet, mısır ve ipek verilmesi, konutun adının değiştirilmesi *Kadının Biyografisi* adlı tarih kitabına dâhil edilmiştir (He, 1999, s. 133-186). Ming Hanedanlığından itibaren onur ödülleri verilmesi rutin ve kurumsallaşmış bir düzenleme hâline gelmiştir. Ming Kanonu şöyle der: "vefalı evlatları, itaatkâr torunları, dürüst kocaları ve erdemli kadınları olan ve yaptıklarıyla öne çıkan herkesi, hükümetten sorumlu memur tarafından aday gösterilecek ve onları takdir etmesi için üstlerine iletecek olan İmparatorluk müfettişi tarafından incelenecektir. Özellikle erdemli kadınlar için yüceltmenin

hedefi şöyledir: Kocası otuzuncu günden önce ölen ve ellinci günden sonra fikrini değiştirmeyen her dul kadın onurlandırılacak ve ailesinin hizmetinden muaf tutulacaktır”. En önemlilerine atalarının tapınaklarına gitme şerefi verilirken, ikincilerine de aynı takdir gösterilir. Hükümet ayrıca halkın fekarlığını onurlandıracak, kural ve yönetmelikleri yazacak ve müfettişler her yıl hizmetlerinde olacaktır. Bunlardan en önemlileri ataların tapınaklarına gitme şerefi dışında, kuyuların arasından parlayan başın kamasıyla birlikte ağaç masa verilir. Asıl kayıtlarda ve vilayet kayıtlarında 10.000 kişiden az olmamakla birlikte, bazıları edebiyat ve sanatla seçkinleşmiştir ancak fedakarların sayısı daha fazladır”. Ming Hanedanı’nın niyeti maddi ödüller ve manevi takdir sağlamaktı. Yüceltme iffetinin normalleştirilmesi ve kurumsallaştırılması, özellikle de ata ritüelleri ve ağaç masaları verme uygulaması, kadınları iffetlerine saygı göstermeye teşvik etmiş, sosyal iklimi derinlemesine etkilemiş ve değişen gelenekler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur (Feng, 2020).²⁷² Geleneksel Çin toplumunda kadınların ayak bağlama kültü kadının erdemi, kadının toplumdaki statüsü açısından önemli bir kültür olgudur.

Kadınların ayaklarının bağlanması Beş Hanedanlık²⁷³ (907 – 979) döneminin sonunda iç saray tarafından kraliçe Li Sarayı’nın cariyelerinin altın lotus üzerinde dans etmesiyle başlatılmış, bu nedenle daha sonraki nesiller ayaklara “altın lotus” adını vermiştir. Kuzey Song Hanedanlığı’nın (960-1126) ilk yıllarında birkaç kişi ayak bağlama örneğini takip etmiştir; Song İmparatoru (960-1279) Shannong’dan sonra ayak bağlama popüler hâle gelir ve Yuan Hanedanlığında (1271-1368) ayak bağlama yaygınlaşarak sosyal bir eğilim hâline gelir. Ming ve Qing Hanedanlıklarında ayak bağlama eğilimi daha da yaygınlaşır. Fakat saray bu uygulamayı kesinlikle yasaklamış olmasına rağmen bu halk arasında devam etmiştir. Bir kız çocuğu altı ya da yedi yaşındayken başlayan ve bizzat annesi tarafından sarılan ‘ilk sarma yılı’ kız çocukları için üstesinden gelinmesi zor bir dönem olarak kabul edilmiştir. İlk sarma yöntemi: ayaklar yıkanır, ayak tırnakları kesilir, başparmak dışındaki dört parmak sırayla ayağın merkezine doğru bastırılarak bir araya getirilir ve ardından ayağın ucundan beline kadar bir beze sarılarak sıkıca sarılır. Bundan sonra, ayak her yedi günde bir, daha sıkı ve daha sıkı bir şekilde yeniden sarılır; ayakkabı da gittikçe küçülür. Daha sonra, sargının sıkılığı ve yürüme

²⁷² http://www.cssn.cn/kxk/nxyj/202010/t20201026_5200179.shtml, [Erişim: 24 Haziran 2022].

²⁷³ 五代

hasarı nedeniyle ayak septik ve zayıf hâle gelir. Ancak annesi, çocuklarının evliliği uğruna sıkı dersler almış ve “narin ayakları olmayan narin bir kız” diyerek kızının acısını görmezden gelmiştir. Bu, birkaç yıl süren acı ve ıstırap gerektirir. Üstelik “bir çift küçük ayak bir kavanoz gözyaşındır” şeklinde bir halk deyişi ortaya çıkmıştır.

Küçük ayaklar, ayak parmağı dışarı bakacak ve ayağın arkası bir yay şeklinde katlanacak şekilde ayağın etrafına sarılır ve ayak sadece yaklaşık üç inç uzunluğundadır. Bu nedenle “üç inçlik altın lotus” olarak da bilinir. Biraz farklı şekli nedeniyle, lotus yaprakları, hilal ay ve yay, bambu elmas köşe ve diğer “beş tür kokulu lotus” da vardır. Küçük ayaklar binlerce yıldır popülerdir ve buna paralel olarak fiyonklu ayakkabı üretimi giderek daha sofistike ve güzel hâle gelmiştir. İnsanların ince ayaklarına yönelik övgülere çağlar boyunca rastlanmıştır. Ayak bağlamanın yaklaşık bin yıldır popüler ve ülkenin dört bir yanındaki kadınlar için yaygın bir uygulama olmasının tarihsel bir nedeni vardır. Ritüeller kadın ve erkek arasındaki ayrımı vurgular. Kadınların yedi yaş civarında ayaklarının bağlanması, kadın ve erkek arasındaki ritüel ayrım fikrini daha somut ve ritüel hâle getirmiştir. Ayakların bağlanması kadınların hareket etmesini ve dışarı çıkmasını zorlaştırıyordu. Bu durum, kadınların ev içinde kalmalarını, kadınlara özgü beceriler sergilemelerini ve erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenlik ritüellerini yerine getirmelerini daha doğal ve meşru hâle getirmiştir. Buna ek olarak, ayak bağlama kadınların fiziksel özelliklerini daha belirgin hâle getirir ve sonuç olarak kadınların yumuşaklık ve kırılganlık gibi güzelliği daha belirgin hâle gelir ve erkeklerin kalbini kazanmayı kolaylaştırır. Ayrıca ayak bağlama statü ve asaletin bir sembolü, kadınların modayı takip etmelerinin ve erkeklerle kadınların birbirlerinden zevk almalarının bir yolu olduğuna inanılırdı. Tüm bunlar *altın lotus* kültürünün ritüel toplumda uzun ömürlü olmasına katkıda bulundu (Feng, 2020).

Batılı Sinologlar ve feministler, geleneksel Çinli kadınların sömürülmesinin ve ezilmesinin kökenlerini araştırmak için sıklıkla geleneksel Çin *yin* ve *yang* felsefesine başvurmuşlardır. Wu Deling’e göre Dong Zhongshu’nun Yin ve Yang kozmolojisi erkekleri Yang’a, kadınları da Yin’e atfederek kadınların kayıtsız şartsız ikincilleştirilmesini öngörüyordu. Han hanedanlığı Konfüçyüsçülüğü’ndeki bu sistematik ve yerleşik erkek ve kadın -Yin ve Yang doktrini, kadınlara yönelik sistematik baskının kademeli olarak ortaya çıkmasında belirleyici bir faktör olmuştur. Wang Rongrong ayrıca, evren ve insanlığı yakın bir karşılıklı ilişki içine yerleştiren erken dönem Çin *yin* ve *yang* felsefesinin ana işlevinin *yin* ve *yang*’ın nihai uyumlaştırılması ve bütünleştirilmesi olduğunu da eklemektedir. Dong

Zhongshu'nun Han Hanedanlığı'ndaki *yin* ve *yang* felsefesini, “*Yang* efendi, *Yin* ise köledir” içerikli daha önceki *yin* ve *yang* düşüncesiyle birleştirerek, Çin tarihinde kadınların ezilen sosyal statüsünü kararlı bir şekilde etkileyen sağlam bir ideolojik düzenlemeye dönüştürdü. Aslında Dong Zhongshu, *Yang*'ın *Yin*'e üstünlüğü düşüncesinin kurucusu değildi. *Zhou Yi* (周易 - 系辭上) şu ifadeyle başlar: “Gök yeryüzünden üstündür ve yeryüzü aşağıdadır. Alçak ve yüksek olan ortaya çıktığında, asil ve aşağı olan da yerine oturur. Qian Tao erkek olur, Kun Tao dişi olur.” Erkek ve kadın çiftlerin ritüelleri Qian - Kun ve Yin - Yang yöntemlerine göre modellenmiştir ve doğal olarak üstün ve aşağı arasında da bir ayrım vardır. A.C. Graham²⁷⁴ (1919 -1991), Çin felsefesinde Yin ve Yang'ın birbirine bağlı iki prensip olduğunu söylemiştir. Genel olarak, aktif, olumlu Yang, pasif, olumsuz Yin'den üstündür ancak ikisi birbiriyle iyi ve kötü olarak ilişki içinde değildir. Çin felsefesi, zıtlıkları çelişkili ve çatışmalı olarak anlayan Batı felsefesinden oldukça farklı olarak, zıtlıkları tamamlayıcı bir ilişki olarak anlar. *Yin* ve *yang* felsefesi, gök (yüce varlık) ve dünya yolu ile erkek ve kadının üstünlüğü ve aşağılığı, karı ve kocanın üstünlüğü ve aşağılığı düşüncesine dayanır. Doğru ve yanlış, iyi ve kötü ya da baskı çağrışımı olmaksızın karşıtların tamamlayıcı ilişkisini göstermeyi amaçlar” (Zong, 2010, s. 226-229).

Yukarıdan da görülebileceği gibi, objektif bir bakışla, dıştaki erkek ve içteki kadın düşüncesinin ve *yang*'ın *yin* üzerindeki üstünlüğünün tarihsel geçerliliğe sahip olduğunu ve ritüelistik toplumun aşırı istikrarının bu düşüncenin geçerliliğini doğruladığını görebiliriz. Ancak, küçük köylü ekonomisinin ve ataerkil sistemin çöküşüyle birlikte, ritüelistik toplumlarda ortaya çıkan ve bu toplumlara uygulanan geleneksel Konfüçyüsçü kadın görüşlerinin birçoğunun modern uygarlığa tam olarak uyarlanamayacağı açıktır. Geleneksel Konfüçyüsçü kadın görüşlerini ancak yaratıcı yorumlama ve yenilikçi geliştirme yoluyla modernleştirebilir ve küreselleştirebiliriz. Rosalie, Konfüçyüsçülüğün Batı'ninkine rakip olabilecek bir feminist teori olduğunu ve “Konfüçyüsçü feminizmin” gelecekteki melez bir feminist teori için kullanılabilecek Konfüçyüsçü unsurları sağlayabileceğini öne sürecek kadar cesurdur (Jing, 2017, s. 67- 70).

²⁷⁴ Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda klasik Çince profesörü olan sinologdu. [Erişim: 24 Haziran 2022].

Geleneksel Çin düşünce sistemi üç ana düşünce sistemden oluşmaktadır: Konfüçyüsçülük, Taoculuk (Nizamcılık) ve Budizm. Çağdaş zamanlarda, bir sosyal yaşam biçimi olarak Çin kültürünü oluşturan fikirler bütünü olarak Konfüçyüsçülüğün teorik içeriği değişim ve yenilenme geçirmekte; Budist düşünceye sürekli olarak modern bir yorum getirilmekte ve insanların ruhani yaşamlarında önemli bir inanç alanını doldurmaya devam etmektedir. Modern Neo-Konfüçyüsçülük ve modern Budizm bu soruları ciddi bir şekilde araştırmaktadır. Taoculuk en eski ve klasik yazıları olan Laozi ve Zhuangzi'de Konfüçyüsçülük düşüncesinin çok açık bir arka planı bulunabilir; bu da Taoculuk'ın Konfüçyüsçülüğten sonra ortaya çıkan bir düşünce akımı veya felsefi düşünce sistemi olduğunu göstermektedir.

Taoculuk, felsefe, siyaset, ahlak, hayata bakış, estetik ve inanç alanlarında Çin düşünce ve kültür tarihi üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Taoculuk, tarihte açık bir kültür olarak var olduğu birkaç dönem dışında, çoğu dönemde gizli bir kültür olarak Çin düşünce ve kültür tarihinde etkin rol oynamıştır. Taoculuk, Çin'in Bahar ve Güz devresi ile Savaşan Devletler döneminin yüz düşünce akım arasındaki en önemli düşünce okullarından biridir. Taoculuğ'un kökenleri, efsanevi Xuan Yuan Huangdi'nin²⁷⁵ gök (yüca varlık) ve insanın birliği²⁷⁶ fikrine sahip olmasıyla erken dönemlere dayanmaktadır. Taoist öğretiyi ilk ortaya atan kişinin Bahar ve Güz devresinde yaşayan Laozi²⁷⁷ olduğu ve bu öğretiyi *Laozi Ahlak kitabı* adlı eserinde detaylandığı kabul edilir. Taoculuğ'un diğer temsilcileri arasında Savaşan Devletler döneminde Zhuang Zhou,²⁷⁸ Lie Yu Kou²⁷⁹ ve Hui Shi²⁸⁰ sayılabilir. Taoistler doğal bir dünya görüşünü ve metodolojiyi savunurlar ve Sarı İmparator ile Laozi'yi kurucuları olarak görürler ve onlara *Huang Lao* derler.

²⁷⁵ 轩辕黄帝-Xuānyuán huángdì

²⁷⁶ 天人合一-Tiān rén hé yī

²⁷⁷ Li Er (李耳) soyadını taşıyan Laozi (老子) ya da Lao Tzu, İlkbahar ve Sonbahar Dönemi'nin sonunda Dan (聃) ya da ölümünden sonra Bo Yang (伯陽) olarak biliniyordu. Zhuangzi ile birlikte "Lao Zhuang" olarak bilinen eski bir Çinli düşünür, filozof, yazar ve tarihçi ve Taoist düşünce okulunun kurucusu ve ana temsilcisiydi. Daha sonra Taoizm'in kurucusu olarak saygı gördü ve "Tai Shang Lao Jun" olarak anıldı. Tang Hanedanlığı döneminde, ölümünden sonra Li soyadının kurucusu olarak tanınmıştır. Dünyanın kültürel figürlerinden biri ve dünyanın en ünlü 100 tarihî figüründen biri olarak listelenmiştir (<https://baike.baidu.com/item/老子/5448>, [Erişim: 28 Haziran 2022]).

²⁷⁸ Zhou olarak bilinen Zhuangzi (MÖ 369 civarı- MÖ 286 civarı), Savaşan Devletler döneminde Song Eyaleti'ndeki Meng'in (antik Kaocheng İlçesi) [61] yerlisiydi [1] [62]. Savaşan Devletler döneminin ortalarında yaşamış bir düşünür, filozof ve yazardı ve Taoist ekolü temsil eden bir figürdü. <https://baike.baidu.com/item/庄子/8074>, [Erişim: 28 Haziran 2022].

²⁷⁹ 列御寇

²⁸⁰ 惠施

Taoculu'ta anahtar kavram “道”dır. Buradaki “道” Çince *dao* olarak telafüz edilir. Fakat literatüre *tao* olarak geçmiştir. “Yol” ya da “nizam” olarak tercüme edilen Tao'nun (道) insanoğlunun ve evrenin kendiliğinden doğal yolu ya da nizamı olduğuna ve nihai gerçeklik olduğuna inanılır. Anlamı bir adım daha ileri götürmek gerekirse, radikal 亠 (chuo) kelimenin tam anlamıyla “yürümek” anlamına gelir ve gevşek bir şekilde “hareket etmek”, “adım adım” veya “ritim/hareket” olarak çevrilebilir. İkinci bölüm 首 (shou) karakteri kelimenin tam anlamıyla “baş” anlamına gelir ancak gevşek bir şekilde “akıllı/ zekâ” veya “zihin/akıl”, yani 亠 + 首 = “akıllı veya dikkatli bir şekilde ritimli hareket etmek” olarak anlaşılır. Tao'nun (nizam) kalıpları doğal olarak spontane olabilir ancak hareket etme biçiminde de ritmiktir ya da akar. Ayrıca Tao (nizam) her şeyin temel kaynağı ve koruyucusudur. Tao (nizam) her şeyin kaynağı olmasına rağmen değişmez olmasının yanı sıra her şeyde kendini gösterir. Dahası, Tao tarif edilemez. Ne adlandırılabilir ne de tarif edilebilir, çünkü dil ve insan düşüncesi sınırlıdır. Taoculuk'ın temel metni olan Daodejing'de şöyle denmektedir: Tao adlandırılabiliriyorsa, o zaman gerçek Tao (nizam) değildir, çünkü ebedi olmak isimsiz olmaktır. Koşullanmış olan, koşullanmamış olanı tanımlayamaz. Tao'nun suyun doğasıyla nasıl karşılaştırıldığı görülebilir, çünkü su şeylere karşı çıkmak yerine akışkan ve uyarlanabilir doğası nedeniyle engellenmeden akıp gider. Tao'nun bir başka özelliği olmasının yanı sıra, wu-wei (無為) kavramı Taoculuk'de oldukça önemlidir. İlk karakter 無 (wu/mo) “hiçbir şey”, “olmadan”, “sahip olmamak” veya “eksik olmak” anlamına gelir ve 為 (wei) “hareket etmek”, “yapmak”, “hareket etmek/hizmet etmek”, “olmak/oluşmak” veya “yapmak” anlamına gelir. Buna göre wu-wei “eylemsizlik” anlamına gelir veya daha ziyade kişinin kendi doğasından özgürce ve kendiliğinden kaynaklanan zorlanmamış ve zahmetsiz bir eylemdir. Bunu açıklamak için bir balığın wu-wei'si yüzmektir ve eğer yürürse doğasına aykırı davranmış olur. Dahası zorlama veya doğal olmayan eylem hiçbir şey başaramaz ve kişinin doğasına aykırıdır ancak kişi Tao'nun yolunu benimser ve şeylerin doğal yolunu takip ederse o zaman kendisi de kendisine verilen role uygun bir şekilde doğal hareket etmeye başlayacaktır. Ames ve Hall'a göre bu kavram “eğlenmenin, ertelemenin ve kendini nesnesiz bir dünyaya yerleştirmenin bir yolunu sağlar. Böylece, insanları yönetirken bilginler nesnelere bağlı olmayan bir tür eylem, bilme ve arzulamayı

somutlaştırmak ve teşvik etmekle ilgilenirler”. Örneğin, *Daodejing*’deki²⁸¹ 37. bölüm “道恆無名，侯王若能守之，萬物將自化” ile açılır. Bu ifade genellikle “Tao hiçbir şey yapmaz ama hiçbir şey de yarım kalmaz” şeklinde çevrilir; bu da bölüm 48’deki bir ifadeye benzer: “Kişi hiçbir şey yapmayana kadar daha az şey yapar. Kişi hiçbir şey yapmaz ama hiçbir şey yarım kalmaz”. Başka bir deyişle, *wu-wei* doğal ve iddiasız bir şekilde hareket etmek anlamına gelir ve bu şekilde hareket ederek hiçbir şey zorlanmaz ve önceden tasarlanmaz ancak çok şey başılır (Ames ve David, 2003, s. 3).

Kısacası, Tao (nizam) doğallığı savunur. Tao tarafından yasanın oluşturulması, erkeği korumak için dişinin kullanılması ve sertlik ve esnekliğin kullanılması gibi siyasi, ekonomik, yönetsel ve askerî stratejiler önerir ve basit diyalektik fikirlere sahiptir. Ma Tan, *Altı Düşünce Okulu Üzerine Deneme*’sinde şöyle diyor: “Taocular zamanla birlikte hareket eder ve olaylara tepki olarak değişir”, “boşluk temeldir, nizamı takip et”, “oluş yoktur ve sabit bir biçim yoktur”, “zaman” ve “zamana ayak uydurmak değişmektir”. Bu nedenle Tai Shigong ‘değişimi’ vurgular. Bunun nedeni Taocuların sahip olduğu avantaj ve derin entelektüel birikimdir. Taoculuk, eski zamanlarda görevleri esas olarak yıldızları gözlemlemek, takvimler hazırlamak, kraliyet kanonunu yönetmek ve arşiv toplamak olan tarihçilerden gelir. Taoculuk, Qin ve Han Hanedanlarından sonra inşa edilen bir düşünce ekolüydü ve Qin öncesi dönemde Taoist bir ekol olmadığından, bu ekolün güçlü bir heterojenliğe sahip olması kaçınılmazdı. Taoculuk, Huang Lao (黄老) ve Lao Zhuang (老庄) olmak üzere iki kola ayrılır; bunlardan ilki dış krallara, ikincisi ise iç azizlere odaklanır ancak iç azizler ile dış krallar arasında da bir süreklilik vardır. Sarı İmparator (黄帝), Laozi (老子) ve Zhuangzi (庄子) Taocu geleneğin en önemli üç sembolüdür ve Taoculuğu’n üç oğlunun kökenleri mitolojik kökenlerine kadar takip edilebilir. Sarı İmparator Tanrı’nın Oğlu mitinden, Laozi Büyük Ana Tanrıça mitinden ve Zhuangzi Uçan Ölümsüz mitinden kaynaklanır. Üç oğul sembolü Savaşan Devletler döneminde kendi sistemlerini oluşturmuş ve daha sonra Qin ve Han Hanedanlarından sonra Taoculuk olarak bilinen tek bir ailede birleşmiştir. Zhuangzi’nin yükseliş miti ruhçuluğu’n en ilkel türünü temsil eder, Laozi’nin Büyük Ana Tanrıça miti erken tarımsal uygarlığı temsil eder ve Sarı İmparator miti uygarlığın bir devlet ve hatta bir imparatorluk inşasına doğru gelişimini varsaymaktan

²⁸¹道德经

başka bir şey yapamaz. Sarı İmparator efsanesi, Lao ve Zhuang'dan çok önce medeniyetin atası olarak belirlenmiştir ve Sarı İmparator efsanesi Laozi'den sonra belirlenmiştir. Laozi'nin anaerkil toplumla ilişkisi veya Zhuangzi'nin avcılık kültürüyle ilişkisi gibi, Taocu olarak sınıflandırılmalarına sosyolojik bir temel oluşturmak için daha ikna edici bir bilgi sosyolojisi bulunamaz (Bo, 1993, s. 5).

“*Tarih Yıllıkları*”²⁸²ndaki “Altı Düşünce Ekolünün Temelleri Üzerine” maddesinde şöyle denir: “Taoculuk, insanların tek bir ruh üzerinde yoğunlaşmasını, görünmez olanla hareket etmesini ve birleşmesini ve her şeyi sürdürmesini sağlar. *Yin* ve *yang*’ın büyük uyumuna, Konfüçyüsçülük ve Mohizm’in iyiliğine, isimlerin ve yasaların özüne, zamanla göç etmeye, şeylere tepki olarak değişmeye, geleneklerin kurulmasına ve şeylerin idaresine dayanan bir ekoldür, hiçbir şey uygunsuz değildir. Taoculuğu uygulamak kolaydır ancak retoriğini bilmek zordur. Onun sanatı boşluğa dayanır ve kullanımı “nizamı takip et” ilkesine dayanır. Sanatın kalıcı bir formu yoktur, bu yüzden her şeyin duygularını araştırabilir. İlk ve ikinci olmamakla birlikte, her şeyin efendisi olabilmektedir.” *Han Kitabı: Edebiyat Sanatı*”²⁸³ adlı eserde şöyle ifade geçer: “Taocu akım, kadim ve gündelik hayatta kalma ve talihsizlik yollarının başarılarını ve başarısızlıklarını kaydeden tarihçilerden gelen ve daha sonra temelleri nasıl tutacağını, kendini boşlukla nasıl koruyacağını ve kendini zayıflıkla nasıl tutacağını bilen akımdır. Bu güneydeki asilzadelerin sanatıdır”. Taoistler ritüelleri terk etmek, iyilikseverlik ve doğruluktan vazgeçmek ister. Taoistler *nizamı* yani Tao’u dünyanın kökeni olarak kabul ederler ve *nizamın* rolü yumuşak ve esnek olmaktır ve siyasette eylemsizlik kuralını savunurlar. Her biri kendine özgü üslup ve özelliklere sahip 37 ekolün her birinin 993 risalesi vardır (Hui, 2020, s. 12).

²⁸² Orijinal adıyla Tai Shi Gong shunun Kitabı veya Tai Shi Gong shunun Kayıtları veya Tai Shi'nin Kayıtları olarak bilinen Yirmi Dört Tarihten Biri, Batı Han Hanedanlığı tarihçisi Sima Qian tarafından yazılmış bir kronik ve biyografik tarih kitabıdır ve Çin tarihinde kronik ve biyografik tarzda yazılmış ilk genel tarihtir. MÖ birinci yüzyılın ilk yılında (MÖ 104) Sima Qian kitap üzerinde çalışmaya başladı ve tamamlanması 14 yıl sürdü. Kitap on iki kronik (imparatorların başarılarının bir kaydı), otuz aile (vasal devletlerin, derebeylerin ve Han hanedanının soylularının yükseliş ve çöküşlerinin bir kaydı), yetmiş biyografi (sonuncusu bir önsöz olan, çoğunlukla insan ve bakanlık görevlileri olmak üzere önemli şahsiyetlerin eylem ve işlerinin bir kaydı), on tablo (önemli olayların bir kronolojisi) ve sekiz kitaptan (ayınlar, müzik, takvimler, astronomi, feodalizm, su tasarrufu ve finans dâhil olmak üzere çeşitli kod ve kurumların bir kaydı) oluşmaktadır. Büyük Tarihçinin Kayıtları yüz otuz kitaptan oluşur ve 526.500'den fazla kelime içerir; Huainanzi'den 395.000 kelime, Lü'nün İlkbahar ve Sonbahar Yıllıkları'ndan ise 288.000 kelime daha fazladır. O kadar büyük ve eksiksizdi ki, sonraki kronikler üzerinde derin bir etkisi oldu ve tüm hanedanlar tarafından resmî tarihlerini yazmak için kullanıldı (史记简介 . 中国社会科学院 [引用日期 2015-08-09]. <https://xbbjb.ucass.edu.cn/info/1192/2960.htm>, [Erişim: 1 Temmuz 2022]).

²⁸³ 汉书·艺文志 -Hàn shū·yìwénzhì.

Taoist kozmoloji sistemi olan “Nizam biri, bir ikiye, iki üçü ve üç her şeyi doğurur”, *Değişimler Kitabı*’ndaki düşünceye benzer; *Değişimler Kitabı*’nda Taiji²⁸⁴ fikri vardır, o da ikiye doğurur, ikiye dört doğurur ve dört de sekiz trigramı doğurur.” Laozi’ye göre üç şey doğar; Konfüçyüs’e göre Yin ve Yang ile dört şey (yaşlı Yin ve yaşlı Yang, genç Yin ve genç Yang) doğar.

Batı Han Hanedanlığı’nın ilk yıllarında İmparator Wen ve İmparator Jing ülkeyi Taoist fikirlerle yöneterek halkın Qin Hanedanlığı’nın zalim yönetiminden kurtulmasını sağlamıştır. Tarih bunu Wen ve Jing’in hükümdarlığı olarak adlandırır. Daha sonra Konfüçyüsçü bilgin Dong Zhongshu, İmparator Wu’ya “yüz düşünceyi reddetmesi ve sadece Konfüçyüsçülük’e saygı göstermesi” gerektiğini savunmuş ve bu görüş daha sonraki imparatorlar tarafından da benimsenmiştir. O andan itibaren Taoculuk ana akım olmayan bir ideoloji hâline gelmiştir. Resmî olarak kabul edilmemiş olsa da eski Çin düşüncesinin gelişiminde önemli bir rol oynamaya devam etmiştir. Song ve Ming felsefeleri, Taoculuk’ın fikirleri ile birleştirilerek geliştirilmiştir.

Taoculuk daha sonra Zhang Lu’nun Beş Dou Mi Dao’su²⁸⁵ gibi dinler tarafından özümsemiş ve Çin’in başlıca dinlerinden biri olan Tao İnancına dönüşmüştür. Wei ve Jin Hanedanları metafizik hakkındaki açık konuşmalarında simyaya daha da fazla odaklanırlar. Sonuç olarak, Taoculuk ve Tao inanç sistemi sıklıkla birbirine karıştırılmaktadır. Tao inanç sistemi Konfüçyüsçü sosyal felsefeden ayrılarak başlar ve doğrudan Tanrı yolun işleyişi ilkesinden hareketle öncelikle doğal ve tarafsız olan bir *Tao-Nizam* felsefesi geliştirir. Taoculuk, ilahî olanın doğal ilkelerini çözmekle ilgilidir ve bunu yaparken, yaşayan ve özgür bir dünya alanı sunabilir. Taoculuk, dünyanın belirsiz ve bağlantısız düzenine ilişkin bu anlayış sayesinde, toplumun yalnızca bir varoluş nesnesi olduğu ve içinde yaşayan insanların herhangi bir bilinç biçimine bağlı olmaksızın kendi başlarına var olmakta özgür olmaları gerektiği Konfüçyüsçülük’ten çok farklı bir toplumsal felsefe geliştirmiştir. Temel olarak Taoculuk Konfüçyüsçülük’ün sosyal ideallerini reddetmez ancak sosyal sorumluluk konusunda önceden

²⁸⁴ 太极: Eski Çin felsefî düşüncelerinden biridir. Bu düşünce evrenin sürecini ve hatta her şeyin dönüşümünü açıklamaya çalışır. Taiji gök ve yerin açılmadan ve kaosun yin ve yang’a bölünmeden önceki durumunu ifade eder. <https://baike.baidu.com/item/太极/194> [Erişim: 2 Temmuz 2022].

²⁸⁵ 五斗米道

var olan bir pozisyon almaz, bunun yerine insan özerkliğine karşı daha saygılı bir tutum ve yönelime sahiptir.

Taocu toplum felsefesi saldırgan ve olumlu değildir, çünkü toplum sadece Tanrı yasasının bir sürecidir, kendi içinde bir amaç değildir. Taoculuk Konfüçyüsçü toplum idealinin makul olduğunu ancak mutlak olmadığını düşünür. Bu nedenle temelde belirleyici bir toplumsal idealler dizisine ihtiyaç duymaz. Çünkü Tanrı'nın nizamı değişir ve kendi içinde mutlak doğru ve yanlış yoktur. Bu nedenle Taoculuk toplumda hayatta kalmak için bilgelik ilkesini daha fazla vurgular ve bu bilgelik her tarihsel durumda etkili olabilecek bir hayatta kalma yolu olmalıdır. Taocu toplum felsefesi kendi gelişimine değil, başa çıkma bilgeliğine odaklandığı için insanların dinlenme ve iyileşme ihtiyacını kolaylaştırmış ve böylece Han Hanedanlığı'nın ilk dönemlerinde Huanglao yönetiminin denenmesi için teorik bir temel sağlamıştır. Aynı zamanda, binlerce yıldır Konfüçyüsçülük temelli resmî kültürün hayal kırıklığına uğrattığı Çinli bilginlerin zihin dünyasını, sorunsuz bir yaşam sürebilmeleri için istikrara kavuşturmuştur.

Her halükârda Taocular hiçbir şekilde sosyal ve politik meselelerde aktif katılımcılar olmamıştır. Dünyayı kenardan gözlemler, evrenin gerçek doğası üzerine ciddi bir şekilde düşünürler ve odak alanları olan bir ilke çalışması seviyesindeki Tanrı ve insan değişiminin yasalarını tanımlamak için son derece soyut ve bilinçsiz bir dil kullanırlar. Lao ve Zhuang'ın Qin Hanedanlığı öncesi iki oğlu Taoist düşüncenin çerçevesini oluştururken, Taoist metafizik düşüncenin derinliğini esas alarak Konfüçyüsçülük ve Yasacılığın metafizik düşüncesini etkilemeye çalışmış ve başarmıştır. Bununla birlikte, pratik sosyo-politik etki açısından, Laozi'nin öğretileri Han Hanedanlığı'nın başlarında Huanglao'nun yönetiminin uygulanmasına kadar resmî olarak test edilmemiştir. Çünkü Bahar ve Güz devresi, Savaşan Devletler dönemi, Qin Hanedanlığı'nın yıkılması ve Chu ve Han Hanedanlıkları sırasında sosyal kargaşanın sona ermesinden sonra, insanlar nihayet mücadelenin zararlı etkilerini ve dinlenme ve iyileşmenin önemini anlamışlardır. Wei ve Jin Hanedanlıklarından sonra Taoculuk kendine özgü bir yaratıcı gelenek oluşturmamıştır ancak düşünceleri Yi²⁸⁶ ve Konfüçyüsçü düşüncelerin ve özellikle de Zhuangzi'den türetilen ve kapsamlı ve derin bir şekilde yeniden geliştirilen Qiawu

kozmojisinin²⁸⁷ oluşturulması için önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Aynı dönemde Budizm'in yayılması uzun bir süre Taoculuğu'n "hiç bilgeliği" ilkesiyle ifade edilmiştir ki bu dönem "Geyi Budizm'i"²⁸⁸ dönemi olarak bilinir (Qi, 2015, s. 18).

Taoculuğu'n, karmaşık bir öğretisi olarak, antik çağlardan bu yana birkaç bin yıldan fazla sürdüğü ve doğal olarak birçok gelişim aşamasından geçtiği ve bu arada birçok farklı isim altında ortaya çıktığı açıktır. Erken döneminde coğrafi bölge ve zamana göre Zheng Taoculuğu, Jin Taoculuğu, Qin Taoculuğu, Chu Taoculuğu, Qi Taoculuğu, Savaşan Devletler Taoculuğu, Pre-Qin Taoculuğu ve İlkel Taoculuk gibi çeşitli isimlerle anılmıştır. Yön açısından kuzey Taoistleri ve güney Taoistleri vardır. Savaşan Devletler döneminin sonundan Qin ve Han Hanedanlıklarına kadar geçen süre, insanların "işkence (şekil-adı) ve büyü sanatı" veya "Huanglao ahlakı sanatı" olarak adlandırdığı önemli bir aşamaydı. Her aşamadaki Taoistler "Laozi'ye borçlu" olsalar da hepsinin kendine has özellikleri vardı. Taoculuk "tümüyle göklerin fenomenlerine ve yeryüzünün derecelerine dayanır." Taoculuk, yüce varlığın ve dünyanın örneğini takip etmek ve "yapılmayanı yapmak ve söylenmeyi öğretmek" şeklinde hareket etmektir. "Zamanla birlikte değişmek ve olayların değişimine yanıt vermektir". Daha sonra farklı vurgular nedeniyle farklı düşünce okullarına bölünmüş ve çeşitli ekoller oluşmuştur (Kui, 2016).²⁸⁹

Taoculuk, Yasacılık, Konfüçyüsçülük, Mingist Mohist, Budizm ve Savaş Sanatı ekolü gibi Çin toplumun her alanında etkisini gösteren düşünce akımları ve inanç sistemleri ile etkileşim bulunmuştur. Örneğin, Taoculuk ve Konfüçyüsçülük arasındaki ilişki karmaşıktı; birbirlerinden öğreniyor ve birbirlerine karşı çıkıyorlardı. Wei ve Jin Hanedanlıklarında Taoculuk metafiziği ortaya çıkmış, Taoculuk yeniden canlanmış ve Konfüçyüsçü-Taoist tartışması yeniden başlamıştır. Han Hanedanlığı İmparatoru Wu'nun hükümdarlığından sonra ise Konfüçyüsçülük galip gelmişti. Wei ve Jin hanedanlarından sonraki yöneticilerin çoğu "dıştan Konfüçyüsçü, içten Yasacı" ya da "dıştan Konfüçyüsçülük, içten Taoist" idi. Birçok hanedanlığın ilk yıllarında Konfüçyüsçülük ve Taoistler toplumun ekonomik ve kültürel açıdan

²⁸⁷ 齐物论: Her şey nihai olarak aynıdır, hiçbir fark yoktur ve doğru ile yanlış, güzellik ile çirkinlik, iyi ile kötü veya asalet arasında hiçbir ayrım yoktur. Zhuangzi, her şeyin bir ve aynı olduğuna ve sürekli olarak karşıtlarına dönüştüğüne, dolayısıyla hiçbir ayrım yapmadığına inanıyordu. https://baike.baidu.com/item/齐物论fromModule=lemma_search-box, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

²⁸⁸ 格义佛教

²⁸⁹ http://www.wenming.cn/gxt_pd/gxdt/201611/t20161129_3912069.shtml, [Erişim: 1 Temmuz 2022].

toparlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Song ve Ming Hanedanlarının Konfüçyüsçüleri Budizm ve Taoistlere karşı direnmeyi kendilerine görev edinmişlerdi. Bu döneminde Konfüçyüsçülük, Budizm ve Taoculuk gibi üç düşünce sisteminin birleştirilmesini savunan ve Taoculuğa hoşgörüyle yaklaşan pek çok bilgin de vardı. Qing Hanedanlığında Taoculuk merakı canlanır ve birçok Konfüçyüsçü âlim Taoculuğu inceleyerek Taocu olur ve gelecekte Taoculuğ'un yeniden canlanmasının temelini atar (Xu. 2018 s. 64). Taoculuğu'n geleneksel Çin toplumuna etkisine kısaca bakalım:

Taoculuğ'un geleneksel Çin siyaseti üzerindeki etkisi esas olarak Taoist Huanglao ekolünün teori ve pratiğine yansımıştır. Bahar ve Güz devresi ve Savaşan Devletler Dönemi boyunca sosyal rekabet yoğunlaşmıştır. Bu duruma karşılık olarak Huanglao Taocuları ilk olarak yasa, sanat, güç, kâr ve kuvvet kavramlarını ortaya atarak Qin öncesi düşünce dünyasının idealizmden kopup realizm yoluna girmesini sağladılar. Bu temelde, Huanglao Taoistleri daha sonra Tao'nun nizamı yarattığı fikrini ortaya attılar. Bu sadece nizamın kendi rasyonalitesi sorununu çözmekle kalmadı aynı zamanda Taoist yönetimin yolunu da açtı. Huanglao Taoistleri ayrıca nizamı Tanrıdan takip etmek, dışıyı gözlemlemek ve erkeği kullanmak, kolaylıkla ve boyun eğerek yönetmek, sessiz ve hareketsiz olmak, ayinleri ve ritüelleri geleneklere göre basitleştirmek, dinlenmek ve iyileşmek, ülkeyi yasalara göre yönetmek, cezayı hafifletmek ve yönetimi basitleştirmek, ceza ve erdemi birlikte kullanmak ve tüm düşünce akımlarını benimsemek gibi bir dizi siyasi fikir de ortaya attılar. Taoculuk uygulamalarından Qi Kralı Wei yönetimindeki Qi devleti, Lu Buwei yönetimindeki Qin devleti ve daha sonra Wen Jing yönetimi, yönetimde iyi sonuçlar elde etmiştir. Konfüçyüsçülük devletin Ortodoks ideolojisi olarak Taoculuğu'n yerini aldıktan sonra bile Huanglao-Taoist yönetim ideolojisi tamamen ortadan kalkmamıştır. İmparator Xuan'ın dediği gibi, yöneticiler çoğu zaman “Hegemonyacılık ve Taoculuğu'n bir karışımını kullandılar”. Başka bir deyişle, hükümdar bazen dışarıda Konfüçyüsçülük'ü ve içeride Tao'u yani yasayı kullanmış, bazen de dışarıda Konfüçyüsçülük'ü ve içeride Huanglao'yu kullanmıştır. Buna ek olarak, Laozhuang ve Yang Zhubi'nin Taoist ekolü de geleneksel Çin siyasetini etkilemiş ve siyasi inzivaya çekilme ve laiklik eğilimini temsil etmiştir. Aynı zamanda, Laozhuang ekolünün şeftali çiçeği bahçesi ideali nesiller boyu Çinlilerin ilgisini çekmiştir.

Geleneksel Çin kültürünün temel direklerinden biri olan Taoculuk, Qin öncesi ve Batı Han Hanedanlarının ilk dönemlerinde Huanglao Taoculuğu şeklinde eski Çin hukuk sistemi üzerinde büyük bir etkiye sahipti, öyle ki sonraki nesillerden bazıları Huanglao Taoculuğu'nu

Taoist Yasacılık adıyla anmıştır. Konfüçyüsçülük’ün hüküm sürmesinden sonra, Çin hukuk sistemi dış Konfüçyüsçülük ve iç hukuk modeline bürünmüştür. Ancak Taoculuk tarafından savunulan hukuk ilkeleri ve ruhu, geleneksel Çin hukuk kültürünün modelini dolaylı ve örtük olarak kapsamlı ve güçlü bir şekilde etkilemeye devam etmiştir.

Taoculuk, özellikle de Huanglao Taoculuğu kendini beden ve devletin yönetimine adanarak, devletin yaşamını ve ölümünü belirleyecek en önemli olaya, savaşa da büyük önem vermiştir. Bu nedenle Laozi, Sarı İmparatorun *Dört Klasığı*, Crossbill²⁹⁰, Wenzi, Lü’nün *Bahar ve Güz Yıllıkları*, Guanzi ve Huainanzi’nin hepsi dört ana alanı kapsayan çok sayıda askerî düşünce içerir: birincisi, savaş karşıtı öğretisi; ikincisi, son çare olarak savaş; üçüncüsü, savaşta sürpriz kullanımı ve dördüncüsü, zayıflığın güce karşı zaferi. Buna ek olarak, Huang Lao Taoculuğu genel olarak “doğru ordu” fikrine sahipti. Bu fikir ve düşünceler geleneksel Çin askerî düşüncesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olur. Öyle ki sonraki nesillerin çoğu Laozi ve Crossbill’i askerî kitaplar olarak kabul eder.

Geleneksel Çin ilim paradigması her zaman şeylerin doğasında var olan *nizam*’ın peşinde olmuştur. Her şeyin çekirdeği olarak kabul edilen *nizam*, ana hat olarak gök (yüce varlık) ve yeryüzü ile insan arasındaki ilişki, ilke olarak doğa ve temel kavramlar olarak *nizam*, Yuan Qi²⁹¹, Yin ve Yang, varlık ve yokluk ve öz-dönüşüm ile organik bir ilmi düşünce sistemi oluşturulmuştur. Taoculuk yalnızca sıradan bilgi ile teknik bilgi arasında kesin bir ayrım yapmakla kalmamış, aynı zamanda “*nizam*’ın teknoloji ile ilerlemesi”, “doğayı takip etmek”, “sanatı *nizam* ile yönetmek” ve “aydınlanmış düşünce” gibi fikirlerle sonraki nesilleri de etkilemiştir. Daha sonraki Çin’de teknolojinin gelişimini etkileyen diğer fikirlere temel oluşturmuştur. Taoculuğun ve bu organik düşünce sisteminin gelişimi, bir yandan ünlü Mohistlerin düşüncesinde yer alan ve özünde mantıksal analiz bulunan mekanik ilmi düşüncenin gelişimini engelleyerek, antik Çin’deki ilmi teori düzeyini antik Yunan’ın çok altında bırakmış ve Çin’i modern bilimin gelişiminde atıl bırakmıştır. *Nizam-Tao* yalnızca Taoculuğun en yüksek kavramı değil aynı zamanda nihai inanç nesnesidir. Taoculuğun özellikle de Taoist Lao Zhuang’ın Çin edebiyatı ve sanatı üzerindeki etkisinin modası henüz

²⁹⁰ 《鵽冠子》

²⁹¹ 元气-Yuánqì

geçmemiştir ve pek çok modern edebiyatçı ve sanatçı Taoculuk'tan derinden etkilenmiştir (Jī, 2008, s. 49-53).

1. 7. 3. Taoculuk'ta kadın

Taoculuk aynı zamanda Çin tıbbı, geleneksel sağlık hizmetleri, Çin dövüş sanatları ve çay seremonisi üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Bu etki, geleneksel Çin tıbbının dört klasik eserinden biri olan Huang Lao Taoculuğu'nun Kanonik Metni²⁹² Sarı İmparator'un İç Hastalıkları Klasığı'ne kadar geri götürülebilir. Çin dövüş sanatlarına gelince, onlar da oluşumlarında Taoculuk'tan büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Uluslararası kung fu ustası Bruce Lee, mezuniyet tezinde Taoist düşünce ile Çin dövüş sanatları arasındaki yakın ilişkiyi tartışmıştır. Taoculuğ'un Çin savaş sanatları üzerindeki etkisi özellikle iki açıdan kendini gösterir: “epistemoloji” ve “metodoloji”. Epistemoloji açısından dövüş sanatları, dövüş sanatlarının özünü açıklamak için “Taoculuk”, “Qi Teorisi”²⁹³ ve “Tanrı ve İnsanın Birliği” gibi Taocu felsefi fikirlerden yararlanır. Metodoloji açısından, dövüş sanatları Taocu felsefeler olan “ne ekersen onu biçersin”, “durgunlukla frenleme”, “sertliği yumuşaklıkla aşma”, “saldırıdan sonra düşmanı kontrol etme” ve “doğadan öğrenme” felsefelerinden yararlanır. Aynı zamanda “kanunsuzluğun kanuna dönüştüğü ve sonsuzluğun sonluluğa dönüştüğü” (Bruce Lee'nin sözleri) bir alanın peşindedir (Hua, 2021).²⁹⁴

Taoculuğ'un din üzerindeki etkisi de derin olmuştur. Pek çok akademisyenin de belirttiği gibi, Budizm ilk ortaya çıktığında Huang Lao²⁹⁵ ile aynı şey olarak görülmüştür. Budizm yabancı bir din olarak kolayca anlaşılamadığından, Budist bilginler Budist öğretileri halka yaymak için sıklıkla Taoculuğ'un fikirlerinden faydalanmışlardır. Bu yüzden Taoculuk eserlerinden Lao ve Zhuang'ı okuyan pek çok kişi erken Budist olmuştur. Budizm'in gelişimi

²⁹² 《黄帝内经》-huángdì nèijīng

²⁹³ 气论-qì lùn

²⁹⁴ <http://www.cnki.com.cn/Article/CJFDTotat-SHYJ201703018.htm>, [Erişim: 1 Temmuz 2022].

²⁹⁵ Huanglao Doktrini olarak da bilinen Huanglao ekolü, Çin Taoculuğun temelini oluşturan Sarı İmparator ekolü ve Laozi ekolünün birleşik adıdır. Yang ve katılığa dayanan Sarı-Lao düşünce ekolü, Savaşan Devletler döneminin ortalarından Qin ve Han hanedanlıklarına kadar son derece popülerdi ve hem teoride zengin hem de gerçeklikte güçlüydü. Okul, efsanevi Sarı İmparator ve Laozi'yi kurucuları olarak onurlandırmıştır. Felsefi bir fikir olarak Huanglao doktrini, Doğu Zhou'nun Savaşan Devletler döneminde oluşmuştur. Ancak yaygın bir toplumsal eğilim olarak Qi ve Wei devletlerinin Jixia ve Wei dönemlerinde bu ekolün temsilcileri başta Taoizm olmak üzere Sarı İmparator ve Laozi'nin fikirlerine saygı duymuş ve Yin ve Yang, Konfüçyüsçülük, Yasacılık ve Mohizm görüşlerini benimsemiştir (<https://baike.baidu.com/item/黄老之学/2021774>), [Erişim: 1 Temmuz 2022].

giderek artan bir Çinlilik süreciydi ve sözde Çin Budizmi ile doruğa ulaştı. Budizm'in Çinlileştirilmesinin pek çok çağrışımı vardır; bunlardan en önemlisi geleneksel Çin kültürünün tanımlanması, özümsemesi ve bütünleştirilmesidir. En kolay iletişim kurulabilen geleneksel kültür Taoist kültürdür (Cheng, 2019, s. 3).

Taoculuk'ta kadın algısını anlamak için *yang* ve *yin* kutupluğunu anlamakta fayda var. Çin felsefesinde *yin* (陰) ve *yang* (陽) kavramı, bu iki unsurun doğal dünyada nasıl tamamlayıcı, birbirine bağımlı ve düalist olduğunu ve diğerini nasıl doğurduğunu gösterir. İkilikleri bölünmez bir bütündür ve bu iki unsurun birleşmesi fiziksel, fenomenal dünyayı meydana getirir. *Yin* ve *Yang*, doğru ile yanlış, sabah ile gece veya erkek ile dişi arasındaki ayırt ediciliği tasvir eder. *Daodejing*'in belirttiği gibi, "...dünyadaki herkes güzelin güzel olduğunu bilir bilmez, çirkinlik vardır... Herkes muktedir olanı bilir bilmez, beceriksizlik vardır..." Biri ne anlaşılabilir ne de takdir edilebilir, bu unsurları anlayarak kişi diğerini anlayabilir. Doğal örüntüler ve doğanın dengesi. Anlamı daha da ileri götürmek için, her bir karakterin yapı sökülmesine ve analizine bir göz atalım. Örneğin 陰 (*yin*) için radikal 阝 (*fu*)-左耳 veya *sol taraf*'tır. Çünkü bu radikal karakterin sağ tarafına yerleştirilebilir ve anlam farklı olur, kelimenin tam anlamıyla "tümsek" anlamına gelir ve 隤 (*yin*) "bulutlu", "gölgeli" ve "ay" anlamına gelir (陰'nin eski bir varyantıdır). Bu karakter doğadaki dişil veya negatif prensibi temsil eder ancak aynı zamanda örneğin "gölgeli", "karanlık", "ay", "dişi", "örtülü" ve "kadın cinsel organı" anlamına da gelebilir. 陽 (*yang*) radikali bir önceki karakter olan 阝 (*fu*) ile aynıdır ve 易 (*yi*) "kolay", "dostane" veya "değiştirmek/değiştirmek" anlamına gelir (I Ching 易經 veya Değişimler Kitabı için kullanılan karakterle aynıdır). Bu, doğadaki eril veya pozitif ilkeyi temsil eder ancak diğer anlamları arasında "güneşli", "parlak", "güneş", "erkek", "açık" ve "erkek cinsel organı" bulunur. Yin ve Yang'ın orijinal anlamı sırasıyla dağın "gölgeli" ve "güneşli" taraflarını tanımlamak için kullanılıyordu. Ancak bu kavram yüzyıllar içinde gelişti ve daha nüanslı hâle geldi (Shí, 2017, s. 10).

Konfüçyüsçülük ve Taoculuk sırasıyla ataerkil ve anaerkil sistemlerin farklı kültürel yansımalarıdır; Konfüçyüsçülük katılığı ve erilliği savunur, Taoculuk dişiliği ve *yin* hakkında bilgi sahibi olmayı savunur. Taoculuk, '*yin* ve *yang* arasındaki denge' ve 'dişil olana saygı'

ilkeleri tarafından yönlendirilir ve özellikle kadınların sakatlanmasına karşıdır. *Barış Kitabı*²⁹⁶ şöyle der: “Günümüzde *nizam*’ın kaybedilmesinden bu yana, çok sayıda ucuz kadın vardı ve isyancılar onları öldürdü. Böylece kadın sayısı erkek sayısından daha az oldu. Tanrı’nın ve yeryüzünün yasası, dünya da iki *yang* olmamasıdır, böylece Tanrı zaman zaman yağmur yağdırıyordu”.

Mou Zhongjian (2020), ‘*Laozi’nin Öğretisi*’ adlı makalesinde şöyle der: “Laozi’nin felsefesi dişil bir yaşam felsefesidir. Bu nedenle Laozi’nin düşüncesinin yumuşaklığa ve Yin’e değer veren bir felsefe olduğu söylenir. Laozi, gökteki ve yeryüzündeki her şeyin yaratılış sürecinin *nizam*’dan kaynaklandığına inanmış ve *nizamı* annelik rolü olarak görmüştür”. Lao Zi *Nizam ve Ahlak Kitabında* şöyle der: Göklerin ve yeryüzün doğuşundan önce karışmış ve oluşmuş şeyler vardır. Sessiz ve az, bağımsız ve değişmez, sınırlı ve değişmez, göğün ve dünyanın annesi olabilir. Adını bilmiyorum ama onun için kullanılan kelime *nizam*’dır. Bu, *nizam*’ın gökten ve yerden önce ortaya çıktığı, eşsiz ve ebediyen var olduğu, sınırlı olduğu ve sürekli aktığı ve *nizam*’ın gök altındaki her şeyin anası olduğu anlamına gelir. “Xuapin”²⁹⁷ kadın üreme organlarını, “Gu Shen”²⁹⁸ ise kadın doğurganlık Tanrısını ifade eder. Lao zi, evrendeki her şeyin yaratılışının, insanın annesinden *Xuan Pin Kapısı*’ndan doğmasına benzediğine inanır. Bu nedenle *Xuan Pin Kapısı* göğün ve dünyanın köküdür ve özenle kullanılır. *Evrenin Gizemli Kısırak Kapısı*’nın her şeyi beslediği ve doğurduğu da söylenebilir” (Jian, 2020, s. 42).

Nizam göğün altındaki her şeyin anasıdır ve *nizam* ile her şey arasındaki ilişki bir anne ile oğul arasındaki ilişki gibidir. Laozi’nin kozmolojisi her şeyin yaratılışı hakkındaki tezini ana olarak kabul edilen *nizam*’dan türetir. *Nizam ve Ahlak Kitabında* geçen felsefe ise kadınsı ve yumuşak doğayı teşvik eden gerçek anlamda kadınsı bir felsefedir. Zayıflık ve güç göreceli kavramlardır ve Laozi’nin düşüncesinde “yumuşaklık güçten daha iyidir”. Çünkü *Nizam ve Ahlak Kitabı* “yumuşaklığı korumak güç demektir” der ve Laozi ateşin karşıt rolü olarak suyun rolünü örnek verir; su *yin*’de yumuşaktır, ateş *yang*’da güçlüdür, ateş *yang*’dır ve su *yin*’dir;

²⁹⁶ He ping shu

²⁹⁷ 玄牝-Xuanmao: Taoist ve ruhani bir terimdir.

²⁹⁸ 谷神: Tahıl Tanrısı, doğumun ve beslenmenin Tanrısı, ilksel anne olarak adlandırılabilir. Her şey bu ilksel annenin kapısından ortaya çıkar ve onun her şeyin kökü olduğu söylenebilir. O her şeyin köküdür. O sonsuzdur, görünüşte tükenmezdir ve kullanımı asla tükenmeyecektir. <https://baike.baidu.com/item/谷神>. <http://www.cnki.com.cn/Article/CJFDTotat-SHYJ201703018.htm>, [Erişim: 1 Temmuz 2022].

güneşin altında sudan daha yumuşak bir şey yoktur ancak tüm güçlü olanlar suyu alt edemez. Geleneksel olarak kadınlar *yin*, dişi ve yumuşak olarak kabul edilirken, erkekler *yang*, erkek ve güçlüdür. Kadınların suya benzeyen yumuşaklığı, “gizemli kırsağın kapısını” sembolize eden *nizam*, her şeyi yeniden üretme gücünü temsil eden *yin* hâline gelir. Bu nedenle, *Nizam ve Ahlak Kitabında* “her şey *yin* taşır ama *yang* tutar”, “dişi her zaman hareketsiz kalarak erkeğe üstün gelir” ve “erkeğini bil ve dışısını koru” gibi yumuşaklığa değer veren ve *yin*’i vurgulayan ifadeler bulmak yaygındır. Laozi’nin suyla ilgili sözleri ve sertliği bastırmak için yumuşaklığın kullanılması, yumuşaklığa değer verme ve *yin*’e değer verme fikrinin bir ifadesidir. Wu Ming Taoculuğ’un *Kadına Bakışı Üzerine Bir Tartışma* adlı makalesinde Taoculuğ’un özellikle kadınların vahşileştirilmesine karşı olduğunu söyler. Taoist kültürde kadının statüsü *Nizam Ve Ahlak Kitabından* Taiping Jing’e²⁹⁹ kadar uzanır ve burada kadın yeryüzünün anası olarak kabul edilir. Bu da Taoculuğ’un kadınlara verdiği önemi göstermektedir (Ming, 2006, s. 57).

Eski zamanlarda, Tanrıların fikirlerini iletmek için kadınlara cadı, erkeklere ise büyücü denirdi. Cadılar Zhou Hanedanlığı (1046-256) kadar erken bir dönemde var olmuştur. Cadının ilkel toplumdaki önemi, onun Tanrıların vücut bulmuş hali olmasından anlaşılabilir. Taoculuk hem erkeklerin hem de kadınların dinî ritüelleri yerine getirmesine izin verilen eski ilkel Çin kültürünün geleneğini miras almıştır. Hou Hanshu-Wang Fu Zhuan³⁰⁰ şöyle der: “Kadınlar Çin besinleri yetiştirmek yerine, ipek böceklerini ve dokumalarını yetiştirdiler ve Tanrılara hizmet etmek için büyücülük ve ilham öğrenmek için yükseldiler”. Han Hanedanlığı döneminde kadın cadıların ritüeller düzenlemesinin oldukça yaygın olduğu görülmüştür.

Taoculuğ’un dinî ideali ölümsüz olmak ve sonsuza kadar yaşamaktır: “Hayatım gökte değil, benim içimdedir”. Taoistler ölümsüzlüğü ve ölümsüz olmak için göğe uçmayı kişisel çaba uygulamalarının hedefi olarak kabul ederler. Taoculuk hem erkeklerin hem de kadınların veya sosyal sınıfların Taoculuğ’unu uygulayabileceğine inanır, bu nedenle kadınların da erkekler kadar ölümsüzlüğü uygulayabileceği söylenir. Zhang Lu’nun annesinin Wu Dou Mi

²⁹⁹太平经: Aynı zamanda Barışçıl Qing Liderinin Kitabı olarak da bilinen bu kitap, Budist bir keşiş olan Yu Ji’ye ilahi bir varlık tarafından bahşedildiği söylenen ve Doğu Han Hanedanlığı’nın ortalarından sonlarına kadar 170 cilt halinde yazılmış olan Barış Yolu üzerine Doğu Han Hanedanlığı Taoist bir metindir(<https://baike.baidu.com/item/太平经> . <http://www.cnki.com.cn/Article/CJFDTotat-SHYJ201703018.htm>, [Erişim: 2 Temmuz 2022].

³⁰⁰ 后汉书 • 王符传:

Dao'³⁰¹ya yaptığı katkılarda olduğu gibi, kadınlar Taoculuk'ta erkeklerden daha az ön planda değildir. Taoculuk ayrıca, *Barış Kitabı*'nda belirtildiği gibi, “Yin ve Yang dengesi” açısından hem erkekleri hem de kadınları eşit kabul eder: “Erkek ve kadın yin ve yang'ın özüdür” ve “Q” havanın aşağıya ve toprağın yukarıya hoş geldiğini söyleyen kelimedir. Qi yasası gökyüzünde ve yeraltında dolaşır, burada yin ve yang birbirine karışır ve uyumlu hâle gelir ve uyumlu Qi üçlüsü her şeyi beslemek için bir araya gelir”. Bu da Taoist kadın ve erkeklerin eşit, saygılı ve birbirleriyle uyum içinde yaşadıklarını göstermektedir. Temel öğretileri “Chong Yin” ve yin ile yang'ın birliği olan Taoculuğ'un Tanrı hakkındaki inançlarında cinsiyet farkı yoktur. Taoist manastırcılığın ölümsüz olma ruhu, ilahi düzenlerin, erkek ve kadın cinsiyetinin sınırlarını aşan bir ruhtur (Hua).³⁰²

Taoculuk kadının statüsünü kozmolojik bir perspektiften karakterize eder ve insan toplumunda yin'in bir sembolü olarak kadınlar aynı zamanda *nizam*'ın vücut bulmuş halidir. *Nizam ve Ahlak kitabı* hepsi de kadınlarla ilgili olan anne, “Vadinin Tanrısı”, “Xuanma”, su, şefkat, merhamet ve tutumluluğa atıflar içerir. Laozi'ye göre anne köktür, kadın özdür ve evrendeki her şey *Büyük Ana Tanrıça Nizam* tarafından yaratılmıştır. Evrenin yaratılmasından önceki kaos durumu, bir bebeğin doğumundan önceki anne ve çocuğun durumuyla aynıdır (Lao zi)³⁰³. Lao zi, Nizamın kökenini ve ebedi doğasını kanıtlamak için “Gu Shen” ve “Xuan Mao” terimlerini kullanır, “Gu Shen” ve “Xuan Mao”³⁰⁴ dişiye veya onun üreme organlarını temsil eder, “Gu Shen ölümsüzdür ve Xuan Mao olarak adlandırılır. Gizemlere açılan kapı göğün ve yeryüzünün köküdür, eğer varsa, özenle kullanılır” (Lao zi).³⁰⁵ Laozi, kadınların insan toplumunun gelişiminde çok önemli bir rol oynadığına inanarak vadiyi kadın üreme organı *Xuanmao*'ya, kadın üreme organı *Xuanmao*'yu da gökteki ve yeryüzündeki her şeyi doğuran ve tükenmez olan göğün ve yeryüzünün köküne benzetir. Neden *Vadinin Tanrısı* ölümsüz ve

³⁰¹ 五斗米道: Zheng Yi Dao, Tian Shi Dao ve Zheng Yi Meng Wei Dao olarak da bilinen Wu Dou Mi Dao, Taoizm'in en eski mezheplerinden biridir. Tarihî kayıtlara göre Zhang Daoling tarafından Doğu Han Hanedanlığı İmparatoru Shun döneminde Shu İlçesindeki (Dayi İlçesi, Chengdu, Sichuan'ın kuzeyi) Heming Dağı'nda kurulmuştur. Geç Han Hanedanlığı ve Üç Krallık Kitabı'na göre Yol'a giren herkes beş kova pirinç vermek zorundaydı, bu nedenle adı “pirinç cadısı”, “pirinç hırsızı” ve “pirinç Taoisti” olarak da bilinirdi. Takipçileri Zhang Daoling'e Göksel Usta olarak saygı duydukları için "Göksel Ustanın Yolu" olarak da bilinir. <https://baike.baidu.com/item/五斗米道>, [Erişim: 2 Temmuz 2022].

³⁰² www.sccn.cn

³⁰³ <https://www.daodejing.org/20.htm>, [Erişim: 2 Temmuz 2022].

³⁰⁴ 玄牝:

³⁰⁵ <https://www.daodejing.org/6.html>, [Erişim: 2 Temmuz 2022].

Gizemli Dişidir? Bu suya dayanır. *Nizam* ile homojen ve heterojen olan su, “tükenmez ve durmadan kullanılır”. Zhang Daoling,³⁰⁶ *Beş Kepçe Sutrasi*’nda³⁰⁷ *Büyük Kepçe*’ye tüm yıldızların anası olarak tapar ve dişiliğin sembolü olarak Taoculuk’ta ona tapılır. Laozi kadınların kadınsı erdemlerinin siyasette, savaşta ve yaşamda kullanılmasını savunur. Kadınların sezgisel yeteneklerini onaylar, eski kadınların evden çıkmadan dünyayı bilme yöntemini takdir eder ve “sahip olmadan doğan, güvenmeden çalışan ve katletmeden büyüyen” her şeyin Anası’nın “metafizik erdemlerini” över. Lao Zi’nin “kadın her zaman sükûnetle erkekten daha iyidir” fikri, kadınların bazı açılardan erkeklerden üstün olduğunu, kendilerini sükûnetle dizginleyebildiklerini ve çoğu zaman sert olanı yumuşaklıkla aşma etkisine ulaştıklarını göstermektedir. Lao Zi’nin sıklıkla atıfta bulunduğu yumuşaklık zayıflık değil, esneklik, derin ve dirençli bir yaşam temeli, dış güçlerin etkisine karşı daha fazla dayanıklılık ve çevreye uyum sağlama konusunda güçlü bir yetenektir. “İnsan yumuşak ve kırılgan doğar, ama ölümü güçlüdür; tüm bitkiler ve ağaçlar yumuşak ve kırılgan doğar, ama ölümleri solgundur. Bu nedenle güçlüler ölümün öğrencileri, yumuşak olanlar ise yaşamın öğrencileridir” (Lao zi).³⁰⁸ “En güçlü en altta, en yumuşak en üstte”, “Dünyanın en yumuşağı dünyanın en güçlüsüdür”, “Yumuşaklık güçten daha iyidir”, “Yumuşak kalmak güçlü olmaktır”(Lao zi).³⁰⁹ Tao İnanç sistemi, Taoculuğ’un “Yin ve Yumuşaklık” fikrinden etkilenir ve kadınların zayıflığını kabul eder. Taoculuk rekabet etmemeyi ve zayıflığın güce karşı zaferini savunur. Oldukça tartışmalı ve masraflı olan “dünyayı silahlarla güçlendirme” uygulamasına Taoculuk karşı çıkmaktadır. Lao zi’ye göre ordu bir erkeğin silahı değil uğursuzluğun silahıdır. Sadece gerekli olduğunda kullanılmalıdır ve sükûnet en iyisidir (Lao zi).³¹⁰

Yeryüzüne ölümsüzlük bahşeden Taoist Tanrıça Xi Wangmu’dur³¹¹. *Nizam ve Ahlak kitabı* ‘annelik temaları’ ve ‘kadın üstünlüğü’ ile doludur. Büyük Ana’nın tüm sembolleri- karanlık, gece, uçurum, vadi, dağ geçidi, rahim- *nizam*’ın tanımında yer alır. *Nizam* boş kaptır, körüktür, inmek üzere olan karanlıktır. Tüm Tanrılardan önce gelen *nizam*’dır, göğün ve

³⁰⁶ Zhang Daoling, Wade-Giles romanizasyonu Chang Tao-ling, (d. MS 34, Pei, Jiangxi, Çin- ö. 156, Hanzhong), Taoculuk içindeki Tianshidao (Göksel Ustaların Yolu) hareketinin kurucusu ve ilk patriği. <https://www.britannica.com/biography/Zhang-Daoling>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

³⁰⁷ 五斗经-wu dou jing

³⁰⁸ <https://www.daodejing.org/76.html>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

³⁰⁹ <https://www.daodejing.org/30.html>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

³¹⁰ <https://www.daodejing.org/31.html>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

³¹¹ 西王母

yeryüzün kapılarındaki gizemli dişildir, annedir, tavuktur, kısraaktır, büyük annedir. Söz aynı zamanda her şeyi besleyen ve büyüten sudur; Söz büyüme gücüne sahip olan vadidir. Taoculuk, yaşamı beslemek için vazgeçilmez olan kibarlık, düşünce, kendine yeterlilik ve pasiflik gibi dişil nitelikleri aynı zamanda Tanrı'nın nitelikleri olarak kabul eder. Güçlü, oldukça bükülmüş ve saldırgan olan erkek yolu, erken ölüm yoludur. Taoculuk bilinçsiz içgüdüsel yaşamın yüce mutluluğunu, evren içindeki her şeyin uyumunu ve köklülüğünü, öz kimliği olmayan şeylerin kalıcılığını tekrar tekrar vurgular. Gökyüzü ve yeryüzü uzun ve kalıcıdır. Göğün ve dünyanın uzun ve kalıcı olmasının nedeni kendi kendine oluşmamalarıdır (Lao zi).³¹² Taoculuk ayrıca 'Yin ve Yang dengesi' perspektifinden cinsiyet eşitliğini savunur. Hem erkekleri hem de kadınları dünyanın önemli parçaları olarak görür, kadın ve erkeklerin uyumunu ve eşitliğini Doğa Nizamı seviyesine yükseltir. Kadınlar, insan toplumunun hayatta kalması için erkekler kadar önemlidir. Taoculuğa göre erkek ve kadın, *yin* ve *yang*'ın özüdür (Ming, 1960, s. 702). "Göğün ve yeryüzünün doğası yarı *yin* yarı *yang*'dır", "Erkekler yalnız doğamaz, kadınlar yalnız büyüyemez". Erkekler ve kadınlar arasındaki ilişki karşılıklı bağımlılık, karşılıklı saygı ve uyum ilişkisidir. Toplumun gelişmesi ve ilerlemesi için yalnızca erkeklere güvenmek gerçekçi değildir. Yumuşaklığa ve *yin*'e değer verme ve kadın-erkek eşitliğini savunma doktrinine ek olarak, Taoculuk uygulama, öğreti ve örgütlenmede kadınlara eşit değer verilir.³¹³

1.7.4. Çin Budizmi'nde Kadın

Budizm, Çin'deki beş din arasında en eski ve en etkili olanlarından biridir. Çin'de 2.000 yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Çin'de Budizm'in tarihi miladi takvimden sonra, Budizm'in antik Hindistan'dan Çin'e getirilmesiyle başlar. Hindistan'dan gelmiş olsa da olgunlaşması ve gelişmesi Çin'de tamamlanmış ve burada geleneksel Çin kültürünü hem özümsemiş hem de zenginleştirmiştir. Sonuç olarak etnik özelliklerine sahip bir Çin Budizmi ortaya çıkmıştır. Çağdaş Çin Budizmi geleneksel Çin Budizmi'nin mirası ve devamıdır. Sosyal, tarih, siyaset ve ekonomi, bilim ve kültür, ideoloji ve yaşam tarzının gelişimiyle birlikte gelişmiş ve değişmiştir. Zaman, güzergâh, bölge, etnik kültür ve sosyo-tarihsel arka plan farklılıkları nedeniyle, Yunnan bölgesinde Han Budizm'i (Çin ailesi), Tibet Budizm'i (Tibet ailesi) ve Theravada Budizm'i (Pali ailesi) olmak üzere Çin Budizmi'nin üç ana kolu oluşmuştur (Wei, 2010, s. 34).

³¹² <https://www.daodejing.org/7.html>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

³¹³ <https://www.daodejing.org/12.html>, [Erişim: 3 Temmuz 2022].

Budizm'in doğuya yayılmasından önce Çin, ilkel toplumlarda tüm ruhlara tapınma, ardından doğaya tapınma ve daha sonra hayaletlere, Tanrılara ve insan atalarına tapınma gibi uzun bir dinî ve batıl inanç geçmişine sahiptir. Yin halkının³¹⁴ hayaletlere taptığı iyi bilinmektedir ve cadı tarihinden Tanrılar ve ruhlar isteyen çok sayıda kehanet metni vardır. İki Zhou Hanedanlığından bu yana devlet işleri ritüeller ve askerî işler Zuo Zhuan aracılığıyla karara bağlanmış ve tüm meseleler insani ve hayalet danışmanlık (hem kamuya açık tartışma hem de kehanet) ile karara bağlanmıştır, bazen hayalet danışmanlık önemli bir unsur olmuştur. Ancak hiçbir zaman kendi ideolojik sistemi, tam bir doktrinel ve dinî örgütlenmesi olan bir din olmamıştır. Hayaletlere ve Tanrılara tapınma son derece tutarsızdır.

Tarihî Kitabı Mühür bölümü³¹⁵, Han kitabı Yüz Yetkilisinin Listesi bölümü³¹⁶, Devlet Dili - Yue Yue³¹⁷, Chu Kitabı³¹⁸ ve Dağlar ve Denizler Kitabı'na³¹⁹ göre Qin öncesi ve Han Hanedanlıklarının dinî batıl inançları bölgeden bölgeye değişiyordu. Zhou ve Qin hanedanları ritüellerle çok ilgiliydi ve bilginlerin atalarına, ünlü dağlara ve nehirlerle tapınılırdı: Doğuda Qi³²⁰ gök, yer, askerler, yin, yang, güneş, ay ve dört mevsimden oluşan sekiz Tanrıya tapardı; Güney Çin Denizi'nde Chu³²¹ hayaletlere inanır ve Tanrıçalara tapardı; Wu ve Yue³²² ejderha ve ejderha vücutlu ya da insan yüzlü Tanrılara tapardı. Altı Krallık 'tan³²³ sonra Qin İmparatoru, doğuya yaptığı deniz turunda, "doğan güneşin bulutlarını karşılamak için" Cheng Dağı'nda (yerin adı) güneş Tanrısına tapınmıştı. Özellikle dönemin bilginleri, imparatorun yolculuğuna bağlanmak için doğum ve ölümün beş unsurunu, yükselmek için imparatorun ritüellerinin beş erdemini kullanmıştır. Liu Bang doğuda Xiang Yu ile savaşıp geçide girdiğinde, arkadaşlarına ve akrabalarına Qin Hanedanlığında hangi Tanrılara tapıldığını sormuştur. Daha sonra, Tanrı'ya tapınmanın bir sembolü olarak Bei Chi adı verilen Kara İmparator için bir tapınak kurulmuştur, ancak Han Gao'nun kendisini sembolize etmesi amaçlanmıştır. İmparator

³¹⁴ 殷人

³¹⁵ 《史记》封禅书

³¹⁶ 《汉书》郊祀志

³¹⁷ 国语·越语》

³¹⁸ 《楚辞》

³¹⁹ 《山海经》

³²⁰ 齐

³²¹ 楚

³²² 吴越

³²³ 六国

Gao'nun hükümdarlığının dördüncü yılında ilk olarak Tanrı, Dünya, Tianshui, Fanzhong ve Dang Shang'a tapan Qin cadısına tapınmak için bir kadın cadı tasarlanırken, Jin cadısı Beş İmparatora, Doğu İmparatoruna, Bulutların İmparatoruna, Wushe'ye ve Aşçı Klanına, Jing cadısı ise Tangxia, Wusian, Siming ve Shi Mi'ye tapınıyordu. Bölgede doğup büyüyen Taoist doktrin, *yin* ve *yang*, beş element ve hatta kesişmenin mistik doğası gibi unsurlarla uzun bir yayılma tarihine sahip olsa da Doğu Han'dan (M.S. 25 – M.S. 220) beri ortaya çıkan Taoculuk'in aksine saf bir din değil, sadece bir düşünce doktriniydi. Taoculuk Budizm'in ithâliyle aynı zamanda şekillenmeye başlamış (Yu Ji, Zhang Ling, Zhang Jiao, Zhang Heng ve Zhang Lu tarafından temsil edilir) ancak Wei ve Jin Hanedanlarının (M.S.220 - M.S. 420) sonlarında tamamlanmıştır (Wei Boyang ve Ge Hong tarafından temsil edilir). Bu zamandan önce Çin toplumu sadece büyüden bahseden Fang Shi'ler³²⁴den ve tılsımlar ve büyülerle oynayan büyücülerden oluşuyordu. Qin (M.Ö. 221 –M.Ö. 207) ve Han (M.Ö. 202- M.S.220) Hanedanlıklarında Budist rahipler Konfüçyüsçülerden ayrılamazdı ve büyücülerin kendilerine özgü ifade biçimleri vardı. Budizm yüzyıllar boyunca Hindistan ve Batı'da ortaya çıkmış, tamamlanmış ve geliştirilmiş, içerik bakımından zenginleşmiş ve temel bir forma sahip olmuştur. Önceki tüm ideolojik materyalleri sentezleyerek bir dinî felsefe oluşturmuştur. Üretilen çok sayıda klasik çevirisi ve aktarılan çok sayıda dil çevirisi karşısında büyülenmek ve kafanızın karışması kolaydır, bu da neler olup bittiğini görmenizi zorlaştırır. Ancak daha sonraki Taoculuk aynı değildi çünkü görünüşte anlaşılmaz ve ezoterik Da Ping Qing Jingshu'nun³²⁵ dogmasıydı. Onu 5.000 kelimelik bir kitap olan Ahlak kitabı (Laozi) ve ancak daha sonraki bir tarihte zorla yazılan Zhuang³²⁶ ve diğer kitaplar izledi. Bu nedenle, Budizm'in yeniliği, avantajları ile birlikte insanlar tarafından kolayca kabul edilmişti. Yayılışının en başından itibaren hem Konfüçyüsçülük'ü hem de Taoculuğu barındırmaya çalışan Budizm'in Wei, Jin ve Kuzey Hanedanlıklarının sonlarına kadar bunu yapmaya devam etmesi, Budizm'in dünyaya girişindeki başarısının önemli bir sebebi olabilir (Geng, 1981, s. 43).

Tang Hanedanlığı (M.S. 671-M.S.918) Çin Budizmi tarihinin zirve dönemiydi ve Tang Hanedanlığı'nın sosyal ortamında çeşitli Budizm ekolleri gelişti. Bunların arasında Kadınlara

³²⁴ 方士

³²⁵ 太平清领书: Doğu Han Hanedanlığının Taocu Taiping Dao Klasikleridir. Efsaneye göre, bu eser bir yüca varlık tarafından simyacı Yu Ji'ye hediye edilmiş ve Doğu Han Hanedanlığı'nın ortalarından sonlarına kadar 170 cilt halinde derlenmişti. <https://baike.baidu.com/item/太平经/1497741> [Erişim: 4 Temmuz 2022].

³²⁶ 庄

yönelik en olumlu ve olumlayıcı tutum Zen Budizmi'ne aittir. Zen Budizmi'nin temel fikri "tüm varlıkların Buda doğasına sahip olduğu ve bu Buda doğasının tüm dünyevi ayrımları aştığıdır." Ayrıca diğer mezheplere göre daha aydındır. Kadınlara yönelik bu aydınlanmış bakış açısı üç şekilde kendini gösterir: birincisi teorik olarak kadın ve erkek eşitliğinde; ikincisi alıntılar ve *Tantralar* gibi belgesel kaynaklarda; bu, *bhikkhuni*'nin Zen geleneğinin yasal varisi olarak statüsünün ve Zen aydınlanmasındaki başarılarının dolaylı olarak tanınmasıdır; üçüncü olarak Zen metinlerinde kadın Budist keşişlerin ve Budist keşişlerin Zen ustalarıyla Zen durumunu tartıştıkları, Zen aydınlanmalarını ve tarzlarını sundukları pek çok yazı vardır. Zen Budizmi'nde kadınlara yönelik bu aydınlanmış bakış açısı, bir yandan Buda'nın gerçek ve kalıcı doğası fikrine diğer yandan da kökenleri modern Çin'e aktarılan Zen Budizmi'n aşkın, açık fikirli ve alışılmadık tarzına dayanmaktadır (Wei, 2001, s. 4).

Budizm Çin'e yayıldıkça ve geleneksel Çin kültürüyle bütünleştikçe karmaşık bir değişim ve entegrasyon sürecinden geçmiş ve sonunda Çin kültürünün önemli bir parçası hâline gelmiştir. Kadına bakış, kaçınılmaz olarak Çin'deki siyasi, ekonomik ve kültürel değişimlerden ve özellikle de geleneksel Çin toplumuna hâkim olan Konfüçyüsçü kadın görüşünden etkilenmiş ve bu görüşle bütünleşmiştir.

Budistlerin kadın ve erkeğin birlikte saygı görmesi görüşü Konfüçyüsçülerin kadının aşağılanıp erkeğin üstün görülmesi görüşünü etkilemiştir. Brahman kast sistemi karşısı "imtiyazsız sınıfın dini" olan Budizm'in kurucusu Sakyamuni evrendeki yaşamın gerçekliğine dair ön görüşüyle, kadın ve erkeklerin aynı Buda doğasına sahip olması nedeniyle tüm varlıkların eşit olduğuna işaret etmiştir. Budizm'de kadın ve erkeklerin inançları, bilgelikleri ve erdemleri birbirinden ayırt edilemez, yani erkek ve kadın formları vardır ama birbirleri yoktur. Bu kavram, eski Hindistan'da ırk ve cinsiyet arasındaki ayrımı ortadan kaldırmış ve kadınların keşiş olmasına izin verilmesinin gerekçesini oluşturmuştur (Wei, 2001, s. 7).

Budizm Han Hanedanlığına Mahanaya Budizmi'nin Hindistan'da gelişmekte olduğu bir dönemde girmiş, dolayısıyla çoğunlukla Mahanaya olarak aktarılmıştır. Karma doğasının boşluğu fikrine dayanan Mahanaya Budizmi'nin temel fikri, tüm varlıkların bir ve aynı olduğu, aralarında hiçbir fark olmadığı, tüm varlıkların Buda doğasına sahip olduğu ve gelecekte tüm varlıkların Buda olacağı ve hiçbir hissedebilen varlığa hafif davranılmadığıdır. Erkekler ve kadınlar arasında farklılıklar, üstünlük ve aşağılık duygusu ve hatta kadınlara karşı ayrımcılık olmasının nedeni, hissedebilen varlıkların yanılmalı zihinleri ve bunların yanılma ve yolun önündeki engeller olduğunu bilmeden ayrımlara bağlılıklarıdır. Erkekler ve kadınlar kelimenin

nihai anlamında eşit oldukları için, cinsiyetler arasındaki fark zihnin aydınlanmasında ikincil önemdedir. Nirvana Sutra’da, farkındalık *xiulian* uygulaması yoluyla kurtuluşa erişen kişi büyük bir adam olarak kabul edilir ve Sutra şöyle der: “Kendi Budalığını bilemeyen bir kadın varsa, onun bir kadın olduğunu söylüyorum; Budalığa sahip olduğunu bilebiliyorsa, onun bir erkek olduğunu söylüyorum ve bir kadın Budalığa sahip olduğunu bilebiliyorsa, o bir erkektir” (Qun, 2000, s. 633).

Tüm insanların Buda doğasına sahip olduğu, tüm insanların Buda olabileceği ve tüm varlıkların eşit olduğu yönündeki bu görüş şüphesiz geleneksel Çin’e yeni bir soluk getirmiştir. Bu, insanoğlunun statüsünün değiştirilebileceği anlamına geliyordu. Bu sadece zamanın hiyerarşi kavramını yıkma talebiyle değil, aynı zamanda sosyal olarak aşağı konumda olan, ataerkil kültür tarafından uzun süredir ayrımcılığa uğrayan ve bastırılan, ruhsal dünyalarında son derece savunmasız olan ve aynı zamanda acil ruhsal desteğe ihtiyaç duyan çok sayıda kadının kendini dönüştürme ve geliştirme zihniyetiyle de uyumluydu. Bu yüzden pek çok kadın Budizm’e dâhil olmuştur (Hua, 2014, s. 2).

Budizm Çin’e girdikten sonra, ilk Bhikhuni³²⁷ bir tür ringyi idi. Güney Hanedanlığında (M.S. 420- M.S. 589) Bhikhuni Po Sing, Liang Hanedanlığındaki Bhikhuni’nin Biyografisi³²⁸ yazılmıştır. Han bölgesinde kadın rahibeler ortaya çıkmaya devam ettikçe, kadın rahibelerin atanması ve uygulamaları daha da standartlaştırılır. Wei, Jin ve Kuzey Hanedanlıklarının rahibeleri imparatorluk soylularıyla yakın ilişkiler kurarak siyasi ve ekonomik olarak kendilerini kabul ettirmiş ve Budizm’in yayılmasını desteklemişlerdi. Örnekler arasında An Ling Shou, Dao Rong, Miao Yin, Ye Shou, Bao Xian ve Fa Jing sayılabilir. Bu rahibelerin çoğu yüksek rütbeli ailelerden geliyordu ve Budizm’e bağlılıkları konusunda son derece bilinçliydi ama önemli bir kısmı da dul kalıp ibadethanelere girmişti. Bazıları ruhani kurtuluş, bazıları sonraki yaşamlarında destek, bazıları kocalarına taziyelerini iletmek, bazıları da toplumsal normlara uymak için hareket etmişlerdir. Burada kadınların her zaman kendilerini evlilik ve aile rolüyle özdeşleştirdiklerini görebiliriz. Bu da Çin Konfüçyüsçü ataerkil kültürünün kadınlar üzerindeki etkisini, özellikle de cariyelik sisteminin neden olduğu evlilik

³²⁷ 比丘尼

³²⁸ 比丘尼传

talihsizliklerini ve özellikle Song, Yuan, Ming ve Qing Hanedanlıkları sırasında kadınların gözetilmesinin teşvik edilmesini açıkça yansıtmaktadır (Ming, 1999, s. 111).

Kadınların Budizm'e olan inancı fiziksel ve zihinsel yaşamlarının yanı sıra hem toplumun genelini hem de geleneksel kültürü ve Konfüçyüsçü kadın görüşünü etkilemiştir. Konfüçyüsçülük tarafından inşa edilen toplumsal cinsiyet sisteminde bir kadın olarak doğup eğlenmemek, eş olup çocuk sahibi olmamak, etik norma aykırı olan ve dünya tarafından hoş görülmeeyen farklı bir sapkınlık türüydü. Kadınların erkeklerle eşleşmesi gerekir. Onlar aileye aittirler. Erkekler gibi kadınların da hayatta bir rolü vardır ve bu rol evlenmektir. Bu nedenle kadınlar kendilerini her zaman evlilik ve aile rolüyle, eş ve anne olarak tanımlamaktadır. Hayatları boyunca iç mabette yaşamış, erkekler dış işleri, kadınlar ise iç işleri yönetmiştir. Kadınların herhangi bir nedenle orta kapıdan bakmalarına izin verilmezdi.³²⁹ Aynı zamanda “beyefendinin talimatlarına itaat etmeleri” beklenirdi. Carmody, *Women and World Religions* (Kadınlar ve Dünya Dinleri) adlı kitabında rahibe manastırının ortaya çıkışının kadınların meditasyon ve başkaları için *Puja* yaparak bekar bir manastır hayatı yaşamalarına olanak tanıdığını savunmaktadır. Başka bir deyişle, onları sabit ve köleleştirilmiş eş ve anne rolünden etkili bir şekilde kurtarmış ve kadınlara ilk kez öğrenme fırsatı vermiştir (Carmody, 1989, s. 75). Rahibelerin statüsü değıştikçe, birçoğu varlıklı ailelerin kadın danışmanları hâline gelmiştir. İnsanları tedavi etmek, dinî eğitim vermek, genç kadınlara okumayı öğretmek ve diğer faaliyetlerin yanı sıra Budist pujalarını yönetmek için kadınların iç evlerine erişimleri vardır. Bunun Konfüçyüs geleneğine aykırı olduğuna şüphe yoktur. Bu şekilde, rahibelerin manastır düzeni evliliğe bir alternatif hâline gelmiştir. Böylece Taoculuğ'a benzer şekilde Budizm de Çinli kadınların Konfüçyüsçü kadın nefretine direnmelerine yardımcı olmuştur (Dao, 1995, s. 75). Kadınların Budizm inancının Konfüçyüs kültürü üzerindeki etkisi cenaze ritüellerinde de kendini göstermiştir. Cenaze törenleri Konfüçyüsçü ritüellerin merkezi bir yansımasıdır. Konfüçyüsçülük cenaze törenlerine büyük önem ve özen gösterirdi: “Kurban dinin özüdür”, “Cenazeler kaldırıldığında, et ve kanın iyiliği zayıflar ve birçok insan öldüğünde atalarını unuttur” ve bu nedenle “Öldüğünüzde, ayinlerle ve kurbanlarla gömülürsünüz.” (Jun, 1980, s. 13). Konfüçyüsçülük tarafından uygulanan Zhou ritüellerinin önemli yönlerinden biri

³²⁹ <https://ctext.org/searchbooks.pl?if=gb&searchu=ctp:work:wb658156&remap=gb>, [Erişim: 4 Temmuz 2022].

de karı ve kocanın bir arada gömülmesidir. “Bir kadın kocasıyla birlikte gömülür ve tüm çiftlerin birlikte gömülmesi yaygındır”, “Öldüklerinde aynı tabutta birlikte gömülürler, bu da aklın normudur” ve “Aynı mağarada ölmeye yemin eden bir eşten daha büyük bir doğruluk yoktur”. Karı ve kocanın birlikte gömülmesi sadece iki bedeninin aynı tabutta gömülmesi anlamına gelmez, özellikle “Bir kadın kocası tarafından gömülür” anlamına gelir. Karısı kocasından önce ölmesine rağmen, kocası öldüğünde, karısının eski tıbbi aleti, Konfüçyüsçü “aşağı olanın üstün olana tabi olması” ve “kadının kocaya tabi olması” kavramlarını yansıtacak şekilde, sanki kocası hayattayken ona “itaat etmiş” gibi yeni ölen kocanın mezarına yerleştirilirdi. Bu, geleneksel Konfüçyüsçü “alttakinin üsttekine tabi olması” ve “kadının kocaya tabi olması” kavramlarının bir yansımasıdır. Bu durum açıkça üç kuralın cenaze törenleri üzerindeki kavramsal etkisinin bir sonucudur. Bununla birlikte Budizm’e inanan bazı kadınların mezar taşlarında geleneksel Konfüçyüsçü defin sistemine büyük bir meydan okuma teşkil eden alışılmadık bir hareket vardır. Bazı mezar taşları, kocayla ayrı gömülmenin ‘Budizm’i takip eden bir kalbin’ sonucu olduğunu ve ölümden sonra ayrı bir gömülmeyi haklı çıkarmak için ‘ortak gömülmenin eski olmadığını, bu nedenle bir mezarı paylaşmaya gerek olmadığını’ göstermektedir. Budist fikirlerin etkisi altında kalan bazı kadınlar yalnızca birlikte gömülme uygulamasından vazgeçilmesini talep etmekle kalmamış, aynı zamanda cenaze töreni gibi diğer ritüellerde de Sakyamuni’nin emirlerine uyulmasını istemiştir (Hua, 2014, s. 5).

Konfüçyüsçü kadın görüşünün Budist kadın görüşünü etkilemesi sonucu bunların karşılıklı bütünleşmesi gerçekleşmiştir. İlk olarak Budist kadın görüşü ile erkeklerin kadınlardan üstün olduğu Konfüçyüsçü kadın görüşü kaynaşmıştır. Mahanaya Budizmi’nin Han Hanedanlığına girdiği dönemde ataerkil aile ve devlet sistemi sağlam bir şekilde kurulmuş, Konfüçyüsçülük yöneticiler tarafından büyük itibar görmüş ve kadınların erkeklerden aşağı olduğuna dair Konfüçyüsçü görüş geleneksel Çin ahlakı değerlerinin ana akımı hâline gelmiştir. Bu sosyo-tarihsel arka plan karşısında, heterojen bir kültür olarak Budist kültürün Çin’de kök salması için entegrasyon sürecini hızlandırmak amacıyla yerel kültürle, özellikle de Konfüçyüsçülükle mümkün olduğunca çok ortak zemin bulması gerekiyordu.

Konfüçyüsçülük ve Budizm, kadınların aşağılık olduğu doktrininde birleşmektedir. Budizm nihai düzeyde kadın ve erkeğin öz eşitliğini savunsa da kadınları dışlayan, aşağılayan ve hor gören pek çok ifadeye sahiptir. Shi Hengqing’in *The Good Woman on the Bodhisattva*

*Path*³³⁰ adlı kitabında belirtildiği üzere erken dönem ilkel Budist kadın görüşü erkek ve kadın eşitliğine dair özgürleşme görüşüne ek olarak, kurumsal erkek üstünlüğü ve kadın düşmanı pratiklerle kendini göstermiştir (Qing, 1995, s. 98). Örneğin kadın ve erkeklerden oluşan ilk Budist manastır toplulukları etkileşimin ana ilkesi olarak sekiz saygıyı kullanmıştır. Bu yöntem, kadınların erkeklere saygı göstermesi ve onları onurlandırması gerektiğini vurgularken, erkeklerin de kadınlara danışmanlık yapma ve onlarla ilgilenme sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Bu, erkek egemen bir topluma yönelik kültürel ihtiyaca açık bir yanıttı. Buda, kadınların erkeklerden daha çirkin insani nitelikler sergilediğine inanarak kadın keşişler için ilkeleri formüle etmiştir. Dolayısıyla, Bhikkhusların 250 yerine getirilmesi gereken emri varken, Bhikkhunilerin 348 kadar yerine getirilmesi gereken emri vardır (Qing, 1995, s. 6).

Konfüçyüsçülük bağlamında Çin, aileye değer veren, yüksek derecede düzene ve hiyerarşik bakış açısına sahip bir toplumdur. Konfüçyüsçülük, ataerkil klan toplumu kültürünü ve Zhou Hanedanlığı döneminde inşa edilen ataerkil cinsiyet sistemini miras almış, erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı, erkek egemenliği ve kadın itaati ve erkek ve kadın arasındaki ayrım gibi etik fikir ve kavramları vurgulamıştır. Han Konfüçyüsçü bilgin Dong Zhongshu, “*Yang üstündür ve Yin aşağıdır*” şeklindeki doğuştan gelen ahlaki konumu vurgulamış ve karı koca arasındaki ilişkiye dair Konfüçyüsçü kavramı “koca karısının platformudur” şeklinde geliştirmiştir. Buna göre kadın yalnızca kocasının varlığına uymak için vardır. Gök ve yerin *yang* ve *yin*’i gibi bu mutlak hâkimiyet ve itaat düzeni de Tanrı’nın iradesiyle değiştirilemez. Erkekler ve kadınlar arasında biyolojik farklılıklar olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Ancak bu farklılıklar kadın aşağılığı düşüncesini felsefi düşüncenin zirvesine yükselten, erkek ve kadın birliğini, erkeğin üstünlüğünü ve kadının aşağılığını, kocanın efendiliğini ve kadının itaatini gök ve yeryüzü ile *yang* ve *yin* arasındaki ilişkiye bağlayan ve böylece erkekler ve kadınlar arasındaki cinsiyet ilişkileri etiği için metafizik bir temel oluşturan Konfüçyüsçülük tarafından temsil edilen geleneksel Çin kültüründe pekiştirilmiştir. Teori ile zenginleştirilen *erkeğin üstünlüğü ve kadının aşağılığı* kavramı aynı zamanda bir dizi siyasi, ekonomik, eğitim ve evlilik kurumu, kanun ve bir dizi ritüel ve gelenek aracılığıyla pratiğe dökülmüş, bu da insanların zihniyetinde derinlemesine kök salmış ve neyin doğru ve uygun olduğu ve her zaman olacağı duygusu hâline gelmiştir.

³³⁰ 菩薩道上的善女人

Çin Budizmi yerel kültüre uyum sağlamak için Hinayana Budizmi'nin ve ilkel Budizm'in kadınlara bakışındaki bazı olumsuz yönleri benimsemiştir; Örneğin zamanın ve mekânın karmasını göz ardı etmek ve *sekiz saygıyı* erkek keşişe koşulsuz uyum ve itaat anlamına gelecek şekilde yanlış yorumlamak gibi. Budizm'in kurulduğu dönemde çiftlere yönelik insan ilişkileri normları, kadının kocasına tek yönlü olarak boyun eğmesinden ziyade, iki taraf arasındaki hak ve sorumlulukların karşılıklılığıyla ilgiliydi. Sutraların tercüme edilmesi sürecinde içerik Konfüçyüsçü ataerkil erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı etiğine uyacak şekilde uyarlanmıştır. Örneğin orijinal Budist metni olan Singala'nın Öğretisi³³¹ bir eş için beş erdem sıralıyordu: işi iyi idare etmek, aile üyelerine iyi davranmak, yoldan çıkmamak, ailenin malını korumak ve gayretle çalışmak. Çince çeviri ise değiştirilmiştir: “Birincisi, kocanız dışarıdan geldiğinde, kalkmalı ve onu karşılamalısınız; ikincisi, kocanız uzaktayken, yemek pişirmeli ve evi süpürmelisiniz; üçüncüsü, kocanız için şehvetli düşünceler beslememeli ve ona küfretmemelisiniz; dördüncüsü, kocanızın tavsiyelerine kulak vermeli ve tüm eşyalarınızı saklamamalısınız; beşincisi, koca dinlenirse ve yatarsa kadın yanında yatakta yatmalıdır”. Ayrıca bir kocanın karısıyla ilgili olarak yapması gereken beş şey vardır. Birincisi, eve girerken ya da evden çıkarken kadına saygı göstermektir. İkincisi, onu besleyecek ve mevsiminde giydirecektir. Üçüncüsü, ona altın, gümüş ve mücevherler verecektir. Dördüncü olarak, evde sahip olduğu her şeyin bedelini ödeyecektir. Beşincisi, dışarıdaki kötü bir hayvana bulaşmayacaktır” (Hua, 2014, s. 7).

Kocanın görev ve yükümlülüklerine de değinilmekle birlikte, vurgu daha çok kadının kocasına itaat etmesi üzerinedir ve bu da “kadının koca için eş olması”³³² ilkesinin uygulanmasıyla yakından ilgilidir. Han Budizm'i Budist metinleri Konfüçyüsçülük'e uygun olarak yorumlamakla kalmaz, aynı zamanda Konfüçyüsçü “üç itaat ve dört erdem” etiğini evdeki kadın pratiğine doğrudan uygular. Tipitaka Sutra³³³ gibi Budist kutsal metinleri feodal normlara uymanın ‘iyi’ olduğunu ve insanı mutluluğa götüreceğini; buna karşılık Konfüçyüsçü etik normlara uymamanın ‘kötü’ olduğunu ve cehennemde uzun süre acı çekmeye yol açacağını beyan eder. Budist iyi ve kötü doktrininin korkutucu etkisi altında, evdeki kadınlar hayatlarını

³³¹ 对辛加拉的教导

³³² Kadının kocasının talepleri tarafından yönlendirilmesi gerektiği ve bir kadın olarak 'aılıktan ölmenin küçük bir mesele olduğu ancak kişinin namusunu kaybetmesinin büyük bir mesele olduğu' ve kadının ailede kocanın rolünü oynaması gerektiği ve kocanın ailede mutlak otorite olduğu anlamına gelir.

³³³ 提波谓利经

Konfüçyüsçü ritüellere bağlı kalarak ve erkeklere itaat ve bağımlılık içinde yaşayarak geçiriyordu. Budalık’a erişmek bakımından, Tiantai ve Saf Toprak okulları kadınların Budalık’a erişebileceğine inansa da Budalık’a bir anda erişemeyecekleri ancak kendi doğalarını idrak ettikten sonra büyük insan olacakları için erkeklerden farklıdır. Vaisnava’da³³⁴ “kadınların cehennemin elçileri olduğu ve asla Budalığa giden yolda yürüyemeyecekleri” ileri sürülür. Dışarıdan Bodhisattvalar gibidirler ama içlerinde Yaksha³³⁵ gibidirler.” Budizm’in inşa ettiği üçüncü boyut olan cehennemde de tıpkı dünya da olduğu gibi kadınların hiçbir gücü yoktur; resmî makamların hiçbir kademesinde kadınların yeri yoktur. Ancak cehennemde işkence gördüklerinde ve mahkûm edildiklerinde, özellikle de doğru ve yanlış standartları yeryüzünde kadınları bastırmak ve disipline etmek için kullanılanların bir kopyası olduğu için, kadınların da alt ve orta sınıftan erkekler kadar oynayacağı bir rol vardır (Geng, 1981, s. 51).

Konfüçyüsçülük ve Budizm kadın kederi ve kirliliği teorisi üzerine birleşmiştir. Budizm, özellikle de Hinayana Budizm’inin eski ekol, kadınların çirkin insan doğasının, kusurlar ve pis işlerle dolu olduğuna, kadın cinselliğinin sıkıntıların ve kötü karmanın kaynağı olduğuna ve kadınların kir ve günahın kristalleşmesi olduğuna inanırdı. Avalokiteshvara Sutra³³⁶ kadınların “dokuz kötülüğünden” bahseder: “Kadınlar pis ve murdardır, kötü ağızlıdır, kaprislidir, kıskançtır, cimridir, eğlenceye düşkündür, kabadır, hayalperesttir ve anlamsızdır.” Aynı şekilde Saf Kalp İlkeleri ve Gözlemleri³³⁷ de şöyle der: “On ülkede bir kadın varsa, orada cehennem vardır. Yolun önündeki tüm engeller ıstıraptır: 1. Kıskançlığı zehirli bir yılan gibidir. 2. Dalkavukluk ve hilekârlıktır. 3. Kolaylığa eğilimdir. 4. Ağzı kötülüklerle doludur. 5. Gerçeğe ulaşması zordur. 6. Kocasına ihanet etmekten kaçınmaz. 7. Bütün kadınlar dalkavuklukla doludur. 8. Zenginlik için açgözlülük ve doğruluğu göz ardı eder. 9. Şehvet arzusu güçlüdür. Bir kadının günahları tükenmez, bu nedenle şehvet ateşi olarak adlandırılır. 10. Kadının bedeni kokar ve her zaman kirlilik akar.” Vishnu Miscellany’de³³⁸ kadınların büyük karayılan gibi beş kusuru olduğu söylenir. Beş kusur şunlardır: öfke, nefret, kötülük, nezaketsizlik ve zehir.

334 唯识论

335 İlaççı olarak da bilinen gece kuşu (Sanskritçe: यक्ष, romanizasyon: yakṣa; Pali: यक्ख, romanizasyon: yakkha) orijinal olarak 'hayaletlerle beslenen bir Tanrı' anlamına gelir ve 'hayalet yiyebilen', 'hızlı ve hızlı hayaletler', 'cesur ve sağlıklı', 'hafif ve hızlı' vb. olarak tercüme edilir. Dişi bülbüle bülbul kadını denir (<https://zh.wikipedia.org/夜叉>), [Erişim: 7 Temmuz 2022].

336 阿含经

337 净心戒观法

338 毗奈耶杂事

Avalokiteshvara³³⁹ ayrıca bir kadının doğasının beş arzuyu, yani saf olmayan davranış, öfke, kuruntu, kıskançlık ve ölçüsüz zihni içerdiğini söyler. Dhammapada³⁴⁰ kadınların üç tür şehvete sahip olduğunu söyler: kendini beğenmişlik, kocasını beğenmişlik ve kibir. Avalokiteshvara Buda'nın kadınları ve erkekleri kadınlardan kurtarmak için ortaya çıktığını söyler. Kadın kurtarılmalıdır, çünkü beş zorluğu vardır: Müstehcenlik, ikili konuşma, kıskançlık, öfke ve inat. Çileci bir inanç sistemi olarak Budizm öğretilerinde “şehvet” dikkat edilmesi gereken bir ilkedir ve “şehvet ölümün ve yaşamın köküdür.” Bhikkhular meditasyon ve yakma uygulamaları yaparken kadın cinsiyetinden kaynaklanan şehvet nedeniyle azarlanırlar. Birçok Sutra kadınların doğaları gereği şehvet düşkünü olduklarını belirtir. Mahaparinirvana Sutra³⁴¹ kadın arzusunun ağırlığını şöyle tarif eder: “Tüm kadınlar tüm kötülüklerin meskenidir ve şehvetleri her şeyin hardal tohumu gibi yaratıldığı toprak gibi dolu değildir. Bir erkeğin tek bir kadınla birlikte olması şehvet için yeterli değilse, kumlar kadar erkeğin tek bir kadınla birlikte olması da şehvet için yeterli değildir.” Bu yüzden Avalokiteshvara şöyle der: “Kama Sutra'nın ilk günlerinde, daha fazlasını arzulayanlar kadın olur.” Bilgelik Sutrası³⁴² arzu saplantısı olan bir kadının kutsamaları uygulamasına rağmen erkek bedenine sahip olamayacağını söyler. Budizm, bir kadının, erkeklerin dinî hayatını engelleyen cinselliğinin yanı sıra, ses ve eylem güzelliği ile de yetenekli olduğuna inanır. Nirvana Sutra³⁴³ şöyle der: “Kadın cinsiyeti, zehirli bir yılan tarafından dolanmış güzel bir çiçeğin sapı gibidir. Eğer kişi çiçeğin beş arzusunun peşinden giderse, bir yılan tarafından sokulmuş gibi olur ve üç kötü yola düşer.” Po Ji Sutra³⁴⁴ da şöyle der: “Kadınlara şehvet duyan biri, açgözlülüğü tezek görünce canlanan ve altın çiçekler ve sıcak demirden bir çelenk takan korku içindeki bir domuza benzer. Puranalar³⁴⁵ da bu tutuma sahiptir: “Kadın kokusuyla sarhoş olan akılsız ve şaşkınlara, gübre içindeki solucanlar gibidir, gübreden zevk alırlar.” Bu yüzden Bilgelik Sutrası şöyle der: “Kendini kılıçla öldürmek, kadın cinsiyetine göz dikmekten daha iyidir”. Avalokiteshvara ayrıca şöyle der: “Cinsel şehvete eğilimli olmak ve onu sürekli düşünmektense, kişinin gözlerini demir bir ateş külâhıyla dağlaması daha iyidir.” Po Ji Sutra'daki kadın tanımı kadının tüm acıların, engellerin,

³³⁹ 增一阿含

³⁴⁰ 正法念经

³⁴¹ 大般涅槃经

³⁴² 智度论

³⁴³ 南传涅槃经

³⁴⁴ 宝积经

³⁴⁵ 普贤行愿品

öldürmenin, esaretin, kötülük sevgisinin, kızgınlığın ve doğurganlığın kökü olduğunu söyler. Kadınlar doğurganlığın kökenidir ve bu nedenle tüm varlıklara acı çektirerek dünya da her türlü karışıklığa neden olurlar.” Hare Kama Sutra³⁴⁶ kadın cinsiyetinin bir belâ olduğunu belirtirken daha da açıktır: “Kadın cinsiyeti, ölümlülerin sevdiği ve kendilerini kurtaramadığı dünyanın boyunduruğudur (Zhāng, 2000, s. 18).

Kadınların iffetsiz ve şehvet düşkün olmasının talihsizlik ve uğursuzluğun kaynağı olduğuna dair Budist argüman, Konfüçyüs’ün “Yang iyi, Yin kötüdür” ve “Yin canı ve daha az merhametlidir” görüşlerinin yanı sıra “kadın kederi” ve “kadın iffetsizliği” düşünceleri ile uyumludur. Tipik bir ataerkil kültür olarak Konfüçyüsçülük, dünyadaki tüm kötülükleri ve felaketleri *yang*’ın *yin*’e, *yin*’in de kadına tabi olmasından çıkarır. Konfüçyüsçülük tarafından temsil edilen geleneksel Çin kültürü, iyi olan her şeyi *yang*’a ve çirkin olan her şeyi *yin*’e atfeder. *Yang*’ın iyiliksever, *yin*’in ise düşmanca olduğuna inanılır; “Tüm kötülükler *yin*, tüm iyilikler *yang*’dır”; “*yang* erdem, *yin* ise cezadır; ceza öldürmek, erdem ise doğurmaktır. Bu yüzden *yang* her zaman yazın yaşar, beslenir ve büyür; *Yin* ise her zaman kışın yaşar ve kullanılmadığı boşlukta birikir. Bu şekilde göklerin cezadan daha faziletli olduğunu görebiliriz.” Ya da iyi ve kötünün kadın ve erkek arasındaki ayrım olduğu veya *yin* ve *yang* meseleleri olduğu düşünülebilir. Bu iki şeyin birbirine karşıt olduğu yerde, *yin* ve *yang* gerçeğinden başka bir şey yoktur. *Yin* ve *yang* arasındaki ayrım nasıl yapıldıklarına bağlı olarak ya iyi ve kötü ya da erkek ve dişidir. Dolayısıyla iyi ve kötü, *yin* ve *yang* olarak ve ayrıca erkek ve dişi olarak konuşulabilir”.

Konfüçyüsçülük, kadınların arzularının tatmin edilmesinin zor olduğuna ve doğanın “*yin* doğasının” ana katil olduğuna, bunun da insan toplumunda kadınlar için trajik bir lütuf eksikliğine yol açtığına inanır. Hem Konfüçyüsçülük’te hem de Budizm’de kadınlar insan olarak değil sadece kadın olarak, bağımsız ve eşit insanlar olarak değil cinselliğin taşıyıcıları olarak görülürler. Diğer bir deyişle, tamamen cinsiyete sabitlenirler. Kendilerini görünüşle eşanlamlı hâle indirgerler. Boş cinselliğin nesneleri hâline gelirler. Erkeğin tensel zevki için obje olurlar. Kadınların diğer vasıfları göz ardı edilir ve dışlanır. Konfüçyüsçülük’te kadın cinselliği ülke ve aile için bir felaket kaynağıdır ve kadınlar toplumsal iş bölümü, baskın

³⁴⁶ 河欲经

konumlarına bağıllık ve kadın erdeminin düzenlenmesi açısından kısıtlanmalıdır. Kadın cinsel arzusu ve şehvetine dair Budist doktrini Song ve Ming düşünce akımları tarafından derinden etkilenmiştir. Song ve Ming düşünce akımları Konfüçyüsçülük, Budizm ve Taoculuğ'un kaynaşmasının ürünüdür ve Budizm'in etik düşünce alanı da dâhil olmak üzere bu felsefeler üzerinde büyük etkisi olmuştur. Açgözlülüğün kişinin Buda doğasını kirleterek endişelerin temel nedenlerinden biri olduğuna dair Budist görüş, Song ve Ming'in "İlahi ilkeyi koruma ve insan arzularını söndürme" felsefesinden ayrılamaz. Song ve Ming Hanedanlarından itibaren Konfüçyüsçü etik, iyilik ve doğruluğa odaklanmaktan arzusunun ortadan kaldırılmasına odaklanmaya dönüşmüştür. Qin öncesi Konfüçyüsçülük hâlâ şehveti savunsa da müstehcenliği savunmuyordu ve şehvet ile erdem çelişkisiz bir şekilde el ele gidiyordu. Song ve Ming'de ise şehveti eleştirmek için esas olarak erdemi kullanıyordu. Budist kadın görüşü daha sonra fuhuştan uzak durmanın temel düşüncesi hâline gelmiştir. Fuhuştan uzak durma düşüncesi, *İyi Kitap* adı verilen ve iyiliğe teşvik ile kötülükten ve karmadan uzak durmayı merkeze alan kitapların folklor derlemesinde iyi bir şekilde temsil edilmektedir (Da, 2000, s. 138).

Konfüçyüsçülük ayrıca adet, hamilelik ve doğum dönemindeki kadınları kirlilik ve uğursuzluk taşıyıcıları olarak görür ve kadın kanının kirliliğinden, adet gören tüm kadınların kirli ve uğursuz olduğu, yani kadınların her zaman kirli olduğu sonucu çıkar. Adet kanı ve doğum kanının bir kadın fizyolojik özelliği olarak rolü ırkın uzantısıyla bağlantılı olsa da bunlara yönelik tutumlar taşıyıcının statüsünden etkilenmektedir. Egemen erkeğin üstün ve kadının aşağılık kültürünün etkisi altında, erkek menisi değerli ve kutsal kabul edilirken, kadınların adet kanı ve doğum kanı kirli, murdar ve uğursuz kabul edilmekte ve geleneksel uygulamalardaki pek çok tabunun nedenini oluşturmaktadır. Kadın cinsiyetinin değersizleştirilmesiyle, kadın cinsiyetiyle ilişkilendirilen kan da değersizleştirilir. Aynı zamanda kadınlar doğaları gereği şehvet düşkün ve kötü, erkekleri fesada sürükleyen bir bela olarak görülür. Cinsel bir özellik olarak adet ve doğum kanı da doğal olarak kirli ve şehvet uyandırıcı olarak telakki edilir (Da, 2000, s. 142).

Anneye saygı duyan Konfüçyüsçü kadın görüşü Budist kadın görüşünü etkilemiştir. Konfüçyüsçülük ve Budizm'in kaynaşması sürecinde, Konfüçyüsçü 'anneye saygı' kavramının da Budizm'in Çinlileştirilmesi üzerinde etkisi olmuştur. Budizm'in Çinlileştirilmesinin önemli bir işareti, Konfüçyüsçülük'ün annelik ve vefalı evlat olma düşüncesine yaptığı vurguyla olan çelişkiyi uzlaştırmak ve Çin kültürüyle olan çatışma engellerini aşmak için vefalı evlat olma düşüncesini aktif bir şekilde teşvik eden Tang Hanedanlığında gelişen anne sevgisine yapılan

duygusal vurguydu. Örneğin Ebeveyn Lütufları Sutrası³⁴⁷ anneliğin ve çocuk yetiştirmenin zorluklarına dair uzun bir açıklama içerir, hatta anneliğin erdemlerini Buda'nınkilerle karşılaştırır. Ebeveynlerin ve çocukların eşitliği doktrinini ortadan kaldıran ve ebeveynliğe evlat sevgisini ekleyen uydurma sözde yazılar olan Bon Sutra³⁴⁸ ve Buda'nın Evlat Sevgisi Sutrası³⁴⁹ Budizm'i açıkça annelerin statüsünün temel etkenlerinden biri hâline getirmiştir. Aynı zamanda Budist anneler çocuklarının inançları üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuş ve Budizm'in yayılmasında aracı olmuşlardır. Bazı akademisyenler Tang Hanedanlığı döneminde Budizm'in Çinlileştirilmesi sürecinin eş zamanlı olarak iki alanda gerçekleştiğine işaret etmiştir: Tang Hanedanlığı kamusal alanda Tiantai³⁵⁰, Huayan³⁵¹, Jing Tu³⁵² ve Zen gibi Çin özellikleri taşıyan Budist mezheplerin ortaya çıkışına tanıklık etmiştir; ailede Budizm ve Konfüçyüsçülük'ün birleşimi geleneksel annelik erdemi, annelik ritüeli, iffet ve vefalı evlat olma düşüncelerini yeniden tanımlamıştır (Ping, 2005, s. 278).

Konfüçyüsçülük'ün anneye saygı görüşünün Budizm üzerindeki etkisi Guanyin'in kadın formunun ortaya çıkışında da belirgindir. Budizm'in birçok Bodhisattvası ve Tanrısı arasında, şefkat ve yumuşaklığın sembolü olan Guanyin, farklı inanç ve kültürlerin takipçileri arasında, özellikle de kadınlar arasında Maitreya'nın her evde ve Guanyin'in her ailede bulunmasına neden olacak kadar yaygın bir bağlılık kazanmıştır. Manjushri Sutra'ya³⁵³ göre bu Bodhisattva bilgelik ve kararlılık gibi iki erdeme sahiptir ve bilgelik erdemi bir erkek olan *Vijaya* olarak bilinirken, kararlılık erdemi bir dişi olan *Kudra* olarak bilinir. Başka bir deyişle, Bodhisattva'nın iki erdemi vardır: bilgelik ve kararlılık, yani erkek ve dişi gerektiğinde bedenini değiştirir. Kuzey ve Güney Hanedanlıkları döneminde Guanyin'in kadın formu ortaya çıkmaya başlamış ve Tang Hanedanlığı döneminde Guanyin'in kadın formu yerleşmiştir. Tang Hanedanlığından sonra, merhamet Tanrıçasının kadın figürleri ortaya çıkmaya başladığında,

³⁴⁷ 父母恩重经

³⁴⁸ 孟兰盆经

³⁴⁹ 佛说孝子经

³⁵⁰ Fahua mezhebi olarak da bilinen Tiantai mezhebi, Kuzey ve Güney Hanedanlıklarının sonunda yerel keşişler tarafından kurulan Çin Budizmi'nin en eski yerli mezheplerinden biridir. <https://buddhism.lib.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-NX012/nx90345.htm>, [Erişim: 9 Temmuz 2022].

³⁵¹ Çin (Mahayana) Budizmi'nin sekiz okulundan biri olan Huayan Mezhebi aynı zamanda Çin Budizmi'nin sekiz mezhebinden biridir. <https://baike.baidu.com/item/华严宗/232653>, [Erişim: 9 Temmuz 2022].

³⁵² Saf Toprak Mezhebi, Lotus Mezhebi olarak da bilinen bir Çin Budist mezhebidir. Tang Hanedanlığı döneminde Shandao tarafından kurulmuştur (<https://baike.baidu.com/item/净土宗/3535>, [Erişim: 9 Temmuz 2022]).

³⁵³ 曼殊师利经

Beş Hanedanlık ve Song hanedanlıkları sırasında merhamet Tanrıçası imgesinde kademeli bir değişiklik olmuş ve balık sepeti merhamet Tanrıçası gibi bir dizi deforme olmuş merhamet Tanrıçası imgesi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Çin halkının güzellik anlayışı, sanat ve güzellik düşüncesi gelişmiştir. Budizm giderek ilerledikçe tapınma duygusu Çin halkının gerçek inançlarıyla birleşmiş, geleneksel Çin kültürünün “anneye saygı” kavramından etkilenmiştir. Bir annenin özellikleri nazik, bağışlayıcı, sevgi dolu ve şikayetçi olmamasıdır. Bu nedenle şefkatle karakterize edilen Bodhisattva Guanyin, kadın formunda görünmelidir. Merhamet Tanrıçası’na inanmak ve ona bir çocuğun annesine inandığı ve ona dua ettiği gibi aynı mutlak güven, samimiyet ve şefkatle dua etmek gerekir. Guanyin Bodhisattva’sı yeryüzünde bir anne sevgisi geliştirmiş ve bunu genel olarak insanlık için özverili bir sevgiye dönüştürmüştür. Bodhisattva’ya sadece tapınaklarda ve mabetlerde değil, aynı zamanda her evin mabedinde yaygın olarak inanılır ve tapınılır; sabah ve akşam ibadet, dua ve kutsamaların nesnesi hâline gelmiştir³⁵⁴.

Çin toplumunun uzun tarihi boyunca, Budistlerin kadınları erkeklerle ve erkekleri de kadınlarla eşit gören görüşü hiçbir zaman tam anlamıyla tezahür etmemiş ve ardında kadınlarla erkekler arasında bir eşitsizlik mirası bırakmıştır. Bunun nedeni Budizm’in kendisinin ‘erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı’ değerlerine dayanmasının yanı sıra Budizm ve Konfüçyüsçülük arasındaki uzlaşma sürecinde Konfüçyüsçülük etiğinde erkeğin saygınlığı ve kadının aşağılığı görüşünün etkisidir. Seküler yaşamda kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğin güçlü sosyal gerçekliğiyle karşı karşıya kalan Budizm, Budizm’in yayılmasını kolaylaştırmak için öğretilerini dünyevi hukuk standartlarına uyarlamak zorunda kalmıştır. Ancak Buda en başından beri tüm varlıkların eşitliğini Budizm’in temel öğretilerinden biri hâline getirmiştir ve Budistlerin kadınlara bakışının gerçek anlamı kadın ve erkeğin eşit olduğudur.

Çin kültüründe kadın algısı şu şekilde değerlendirilebilir: Qin Hanedanlığı’nın ilk dönemlerinden beri Çin toplumu ağırlıklı olarak ataerkil bir yapıya sahiptir. Çin düşünde sisteminde önemli yere sahip klasikler kitabında “erkeğin kadına üstünlüğü ya da erkeğin üstünlüğü kadının aşağılığı” düşüncesin vurgulanmıştır. Konfüçyüs’ün Seçmelerindeki “Sadece kadınları ve kötülerini yetiştirmek zordur” sözlerinden Zhou Yi’nin Qian ve Kun’un

³⁵⁴ 佛教女性.pdf、[Erişim: 9 Temmuz 2022].

konumlandırılması fikrine ve *kun*’u temsil eden kadından önce *qian*’ı temsil eden erkeğin gelmesi fikri, hatta Li Ji-Jiao Te Xiu’da³⁵⁵ vurgulanan “kadın olarak gençken babana ve erkek kardeşine itaat et, evlendiğinde kocana itaat et ve kocan öldüğünde oğluna itaat et” gibi üç itaat ilkesi ve Ritüeller kitabındaki “Kadınların erdemi, kadınların görünüşü, kadınların konuşması ve kadınların liyakati” gibi dört erdem kadınların kişiler arası ilişkilerinin erkeklerinkine tabi olduğunu vurgular. Bu düşünce biçimi geleneksel Çin toplumunda erkeklerin kadınlardan daha aşağı olduğu düşüncesine yol açmıştır.

Han hanedanlığı döneminde, kadınlara yönelik tutumlar Qin öncesi Konfüçyüsçülükten miras alınmaya devam etmiştir ve bu durum en çok sözlük kitaplarındaki kadın ve kız çocuklarının yorumlanmasında görülmektedir. Xu Shen *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü* adlı kitabında “kadın” kelimesini şu şekilde açıklar: ‘Kadın’ kelimesi piktograf bir yazı tipidir, aynı zamanda ‘süpürge tutan ve süpüren kadın’dan türetilmiştir. Bu, kadının başkalarına hizmet etmek ve itaat etmek amacıyla yerleri süpürmek için süpürge tutan kişi’ olduğu anlamına gelir ki bu da kadınların Han toplumunda itaatkâr olduğunu ve bu olgunun Ming Hanedanlığına kadar düzelmediğini gösterir.

Ming Hanedanlığında Zhang Zilie, Shuowen’in sistemini miras alan ve Kangxi Sözlüğü’nün derlenmesine temel oluşturan Ortografi³⁵⁶ adlı kitabını derlemiştir. Sözlük, Kangxi sözlüğünün önemli bir parçasıdır, düşüncede bir önceliği ve ilham kaynağı vardır. ‘Kadın-婦’ ve ‘Kız-女’ arasındaki farkı, örneğin ‘女’ yü şu şekilde açıklayarak, evlilik açısından tanımlamıştır: Evli bir kadının kadın olduğu ancak henüz kadın olmadığı söylenir. Evli olmalarına rağmen bir oğlun ebeveynlerine de kız denir. ‘婦’ kelimesini şu şekilde açıklanır: “Bir kadın evlendiğinde kadın olduğu söylenir.” ‘婦’ kelimesi “hizmet etmek” anlamına gelir. Bu kelime aynı zamanda “kocasına hizmet eden” anlamına gelir. Kelimeler Yorumu kitabı ‘kadınlardan’ yalnızca ‘hizmet eden’ olarak bahseder ancak kime hizmet ettiklerini açıkça belirtmezken, Doğru Kelimeler Kitabı kadınların görevlerini daha dar bir şekilde kocalarına hizmet etmekle sınırlar. Tüm bunlar, Qin hanedanlığı öncesinden Ming hanedanlığına kadar geleneksel Çin toplumsal yapısının hala erkek ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Evlilik, kadınların kişiler arası ilişkilerinin odak noktası hâline gelmiştir.

³⁵⁵ 禮記·郊特牲

³⁵⁶ 正字通: zheng zi tong

Ancak Ming Hanedanlığı'nın sonları ve Qing Hanedanlığı'nın başlarında, sanayi ekonomisindeki değişimler ile tüccar ve kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi sonucunda kadın ve erkek arasındaki geleneksel yapı çözülmeye başlamıştır. Kültürel düşünce açısından, gelenek karşıtı fikirler üç şekilde oluşmuştur: birincisi, Song ve Ming teorilerindeki insanlık dışı yaşam görüşünün eleştirisi; ikincisi, monarşik diktatörlüğün ve geleneksel hukuk inancını yıkma girişimlerinin eleştirisi ve üçüncüsü, ortodoks kadın inancının eleştirisi. Bu üç ana düşünce akımı, kadınların özgürleşmesine ilişkin bir dizi fikre yol açmıştır.

Ming Hanedanlığı'nın sonları ve Qing Hanedanlığı'nın başlarında, Li Jie, Feng Menglong, Tang Xianzu, Tang Zhen, Yan Yuan, Yuan Mei, Li Ruzhen, Cao Xueqin, Pu Songling ve Yu Zhengxie gibi önemli isimler düşünce, edebiyat ve estetik açılarından o dönemdeki iki cinsin mantıksız toplumsal yapısına karşı güçlü eleştirilerde bulunanlar arasındaydı.

Li Kwok-tung'un da belirttiği gibi, Ming ve Qing Hanedanlarının düşünürleri kadınların özgürleşme hareketini vurgulamışlardır. Ana teoriler birkaç ilke özetlenebilir: (1) erkeklerin kadınlar üzerindeki üstünlüğüne karşı çıkmışlar ve kadın-erkek eşitliğini savunmuşlardır, (2) “kadın belâsı düşüncesi”ni reddetmişler ve kadınların siyasete katılımını savunmuşlardır, (3) tek taraflı fedakârlık fikrine karşı çıkmış ve kadınların evlilik özgürlüğünü savunmuşlardır; (4) “kadınların eksiklikleri” yerine kadın edebiyatını savunmuştur, (5) kadınların ayaklarının bağlanmasına karşı çıkmıştır.³⁵⁷

Ming ve Qing düşünürlerinin kadın özgürlüğü hareketi, açıkça dönemin ortodoks kültürüyle uyumlu değildi ve sapkın olarak görülüyordu. Ancak fikirleri o dönemde toplum tarafından kabul görmese de daha sonraki zamanlarda kadınların özgürleşmesi üzerinde derin bir etkisi olmuştur. 4 Mayıs döneminde kadınların eğitim hakkı için verilen mücadele, Ming ve Qing Hanedanlarının kadın özgürleşmesi fikirleriyle yakından ilişkiliydi (Zhen, 2003)³⁵⁸.

³⁵⁷ 佛教女性观.pdf, [Erişim: 11 Temmuz 2022].

³⁵⁸ <http://buddhism.lib.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-NX012/nx102544.htm>, [Erişim: 11 Temmuz 2022].

1.7.5.Çin Mitolojisinde Kadın

Nuwa mitolojisi³⁵⁹ Çin mitolojisinde önemli yer tutar. Nuwa, Nuwa kralı ve Nu Xi olarak da bilinir. Genellikle Nuwa ana olarak anılır. Başlangıçta Çin efsanesi çağında eski bir klanın lideri olan bu kadın, daha sonra Çin mitolojisinde insanlığın yaratıcısı olmuştur. Doğu Han edebiyatına göre Nuwa'nın bir insan başı ve bir yılan gövdesi (ejderha gövdesi) vardı. Efsaneye göre Nuwa'nın başarıları arasında; topraktan bir insan yaratmak, gökyüzünü onarmak için taşları arıtmak, Jizhou'ya yardım etmek için kara ejderhayı öldürmek, dev küreği kırmak ve dört kutbu yaratmak, seli durdurmak için kamış küllerini biriktirmek, mantar kamışını icat etmek ve evliliği yaratmak sayılabilir. Gökyüzü bir şemsiye gibidir ve Nuwa gökyüzünü onarmada iyidir, bu yüzden Çinli şemsiye ve nakış tamircileri tarafından tapınılan profesyonel bir Tanrı hâline gelmiştir. Shanxi Eyaleti, Linfen Şehri, Hongdong ilçesindeki Nuwa Türbesi ve binlerce yıldır birbirini izleyen imparatorlar tarafından onurlandırılan ve tapınılan ulusal Nuwa tapınağı dışında Nuwa inanç kültürü Shanxi'nin diğer bölgelerinde de bulunabilir (Ming, 2022, s. 26).

Daozang'a göre Nuwa bir zamanlar imparator olan eski bir Tanrıçadır. Eski Tanrılardan biridir. Daha sonraki halk inançlarında bir ilah hâline gelmiştir ve Taoculuk'ta birçok kişi tarafından tapınılmaktadır. Taoist adı "Nuwa Huang Shang Sheng Yuan Jun"dır. Temmuz 2014 itibariyle, Çin Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nın dinî sistemi Tayvan ve Fujian'da toplam yedi ana tapınağa sahiptir (diğer yardımcı tapınaklar listelenmemiştir ve bunlar da Tayvan'ın halk inançlarında önemli Tanrılardır. Halk inanışında 1Dokuz Cennet Bakiresi1ile Nuwa'nın aynı Tanrı olduğuna inanılır. *Toprak Ana* ve *Li Dağı'nın Yaşlı Anasının* Nuwa ile aynı Tanrı olduğuna dair bir inanç da vardır ancak bu inançlar tarihî klasiklerde veya Daozang'da belgelenmemiştir ve halk icatlarıdır.

General Tezkire 'de Nuwa ile ilgili *Bahar ve Güz Şeceresi* 'nden alıntı yapar: Hua xu, Fu xi adında bir adam ve Nuwa adında bir kadın doğurdu, bu yüzden Nuwa'nın Fu xi'nin kız kardeşi olduğu, soyadı Feng, bir insan kafası ve bir yılan gövdesi olduğu, Fu xi sisteminden yararlanarak Tanrıya dönüşerek her şeyi değiştirebilme kudretine sahip olduğu bilinir. Eski zamanlarda dört kutup ortadan kaldırılmış, dokuz kıta bölünmüş, gökler örtülmemiş, yer

³⁵⁹ 女娲补天 - Nǚ wā bǔ tiān

örtülmemiş, ateşler durmamış, sular dinmemiş, hayvanlar insanları yemiş, yırtıcı kuşlar yaşlıları ve zayıfları yakalamıştır. Bu kaosta Nuwa gökleri onarmak için beş renkli taşları yapmış, dört direği kurmak için küreği kırmış, Jichuan Nehri'ne yardım etmek için kara ejderhayı öldürmüş ve şehvetli suları durdurmak için kamış külü biriktirmiştir. Gökyüzü kuzeybatı için yeterli değildi, bu yüzden güneş ve ay hareket eder; yeryüzü güneydoğu için yeterli değildi, bu yüzden yüz nehir enjekte edilir. sonuç olarak, gökyüzünün ve Tanrıların dört uç noktası doğru olduğunda şehvetli sular kuruyacak, Jichuan Nehri sakinleşecek, kurnaz böcekler ölecek ve spermeler yaşayacaktır (Yan, 2022, s. 6).

Çin mitolojisinde insanlığın atası Nuwa, insanları sarı kilden yaratmıştır. Ancak erken dönem metinlerde kil kullanımına atıfta bulunulmadan sadece Nuwa'nın insanı yaratmasından bahsedilir. Huainanzi'ye göre Nuwa insanı yarattığında, diğer Tanrılar yardıma gelir. Sarı İmparator *yin* ve *yang*'ın, Shang kulakların ve gözlerin, Sang Lin ise kolların ve ellerin yaratılmasına yardımcı olur. Onların yardımıyla Nuwa, sonunda insanları yaratmadan önce yetmiş deneme ve değişiklikten geçer. Ancak daha sonra Nuwa'nın insanı çamurdan yarattığına dair kayıtlar ortaya çıkar. *Taiping İmparatorluk Kayıtları*, Nuwa'nın sarı kilden insan yarattığını ancak bu işten bunaldığı için bir ip kullanarak onu çamur havuzunda kırbaçladığını ve sıçrayan çamurun sayısız insana dönüştüğünü söyler. Nuwa'nın yaratılış efsanesinin kökleri, onun evlilik Tanrısı statüsünden gelmektedir. Bu imaj tam da Nuwa evlilik kurumunu kurduğu için kurgulandığı söylenir. *Yolun Tarihi*, Nuwa'nın evlilikleri düzenlemek için soyadlarının kullanılmasını emrettiğini öne sürer. Soyadı, ana soyundan geldiğini gösterir. Nuwa ve Fuxi kardeş olarak, yani aynı soyadıyla evlenmişlerdir. Ancak bundan sonra evliliğin aynı soyadı ile evlilik dışı olması şartı getirilmiştir. Evlilik insan toplumunun temel etiği olduğundan, Nuwa ve Fuxi, Han Hanedanlığından bu yana evlilik kurallarını simgeleyen bir daire ve bir cetvel tutarken tasvir edilmişlerdir.

Halk arasında yaygın olan bir rivayete göre Nuwa, genellikle Toprak Ana olarak bilinen, Taoculuğ'un dört Tanrısından biri ve dört Tanrı arasındaki tek kadın Tanrı olan, *yin* ve *yang* ile doğurganlıktan sorumlu *houtu* - 后土 olarak bilinir. Dört imparatorluk efendisi arasındaki tek kadın Tanrıdır. 后土'daki 后 kelimesi "hükümdar" anlamına gelir ve 后土 toprağı yöneten hükümdardır. Nuwa ve Toprak Ana arasındaki karışıklık çoğunlukla Tayvan'da yaygın olan Toprak Ana sutrası anlamındaki "地母经 - De mǔ jīng"na atfedilir. Ancak bu sutra Fei Luan tarafından aktarılmıştır. Bu nedenle alışlagelmiş antik literatürle çelişir ve sadece şu ifadeyle Nuwa ile karıştırılır: 'Nuwa insan ırkını yarattı ve iki cins dünyanın iki erdeminden yaratıldı'.

Dahası Toprak Ana Sutrasi, Qing Hanedanlığı'nın Guangxu döneminde yazılırken, Nuwa efsanesi ilk olarak 山海经³⁶⁰ ve 楚辞天问³⁶¹ gibi eski metinlerde yazılmıştır ve zamansal ve mekânsal bağlamlar çok farklıdır.³⁶²

1.7.6.Çin Tarzı Sosyalizm Döneminde Çin Kadını ve Uygur Kadını

Kapitalizm'in, milliyetçiliğin ve sosyalizm'in Batı'da yükselişe geçmesi, Batı emperyalizminin yayılması ve Çin'de hanedan sistemi yerine cumhuriyetçi sistemin kurulması nedeniyle, Çin toplumunda siyasi, ekonomik, sosyal ve ideolojik alanlarda değişimler yaşanmıştır. Marx'ın öngördüğü gibi Çin, kapitalizmin birçok unsurunu benimsemekle beraber, 20. yüzyılın başından itibaren sosyalizm fikirlerine aşına olmuş, onu yaymaya çalışarak ilkelerini siyasi rehberi olarak kullanmış ve nihayet 1949'da kendi Sosyalist Halk Partisi'ni kurmayı başarmıştır. Ancak Çin, Marx'ın varsayımının aksine, sosyalizm'i tek ideoloji yapmak yerine, bir zamanlar sömürgecilik karşıtı bir ideoloji olarak gördüğü kapitalizmin bazı yönlerini yavaş yavaş yeniden özümsemiş ve onu ekonomik kalkınmanın temeli hâline getirmiştir. Çin düşüncesinin önemli bir özelliği birbirine karşıt ve zıt unsurların aynı zeminde bir arada var olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında siyasi yapının sosyalist olması ancak ekonomik süreçlerin kapitalist unsurlara sahip olması Çin'i- Çin ekonomisini- benzersiz kılmaktadır. Bu durum Çin'in kendi ifadesiyle Çin tarzı sosyalizm'dir. Bu sistem dünyadaki hiçbir sisteme benzemez. Çin devleti 20. yüzyılın sonlarından itibaren dünyanın siyasi, ekonomik ve askerî alanlarında dünya çapında küresel bir güç olarak baş göstermeye başlar (Ela, 2018, s. 49). Fakat bunu yaparken dünya düzenine entegre olmaktan ziyade kendine has kültürüyle yapmaya çalışmıştır.

1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla toprak ve evlilik reformları başlatılmış, ancak evlilik reformunda toprak mülkiyetinin elden çıkarılması tamamlanmadığı ve emeğin dağıtımı ve çıktısı erkek hane reisi tarafından kontrol edildiği için evlilik reformu eksiksiz olmaktan uzak kalmıştır. Dolayısıyla kırsal hane yapısının ataerkilliği sürdürmeye devam ettiğini söylemek mümkündür (Johnson 1983). Andors'un (1983) görüşü ise biraz farklıdır. O, iş fırsatlarını kadınların özgürleşmesinin anahtarı olarak görmüştür. *Büyük İleri Atılım*'ın kadınları sanayinin çeşitli alanlarına getirdiğine, burada birçok yeni teknik öğrendiklerine ve

³⁶⁰ <https://baike.baidu.com/item/山海经> , [Erişim: 12 Temmuz 2022].

³⁶¹ <https://baike.baidu.com/item/楚辞天问>, [Erişim: 12 Temmuz 2022].

³⁶² <https://baike.baidu.com/item/女娲补天>, [Erişim: 12 Temmuz 2022].

düzenli siyasi faaliyetlere katıldıklarına inanıyordu. Ancak Andors, eski cinsiyete dayalı iş bölümlerinin birçoğunun korunduğunu ve bu tür yeni iş bölümlerinin yaratıldığını belirtmiştir. Ev işleri kadınların sorumluluğunda kalmaya devam etmiş, kadınlar komünlerde aynı işi yapmalarına rağmen erkeklerden daha az para kazanmış ve kentli kadınlar hala beceri gerektirmeyen ve düşük ücretli departmanlara yönlendirilmiştir. Kültür Devrimi sınıf mücadelesini vurgulamış ancak kadın konusunu doğrudan tartışmamıştır. Andors'a (1983) göre topluma ataerkilliği eleştirme fırsatı vermiştir ve Maoist kalkınma stratejisinin kadınlara sadece ekonomik kalkınmaya bel bağlamaktan daha fazla umut vermiştir.

Kültür Devrimi sırasında, toplumsal yaşamın aşırı siyasallaşması toplumun tüm yönlerini kuşatmıştır. Bu durum bireysel düzeyde, insanların sınıfsal kökenine ve aile geçmişine verilen önemin artmasıyla kendini göstermiştir. Bunlar toplumdaki kaynak dağılımının temeli hâline gelmiştir. Toplumsal düzeyde, sosyal yaşamın aşırı siyasallaşması şu şekilde kendini göstermektedir: Birbirini takip eden siyasi kampanyalar, her yıl, her ay, her gün konuşulan sınıf mücadelesi söylemi, herkesin sınıf kimliğinin ağırlığını taşımasına neden olmuştur. Yıldan yıla, aydan aya, günden güne sınıf mücadelesi vazedilmiştir. Böylece herkes net bir sınıf kimliği etiketiyle veya acı çekerek ya da başkalarına fiziksel/sözel şiddet uygulayarak farklı siyasi sınıflar içinde toplumsal hayata dâhil olmuştur. Kültür Devrimi sırasında, siyasi statü 'benzerlik' çağrışımında aşırı vurgulanmış ve evliliklerin kurulması ve çözülmesinde kilit bir faktör hâline gelmiştir. Birbirini izleyen siyasi hareketler, insanların siyasi statülerinin yükselip alçalmasına ve siyasi kaynaklarının değişmesine neden olmuş, bu da siyasi boşanmanın doğrudan bir nedenini oluşturmuş ve o dönemdeki üniter örgütler tarafından da teşvik edilmiştir. Örneğin 'sağcılar'dan çok sayıda insanın evliliği dağılmıştır ve Kültür Devrimi sırasında da ideolojiye bağlılık ve görüş farklılıkları nedeniyle çok sayıda boşanma yaşanmıştır.³⁶³

Mao dönemindeki toplumsal cinsiyet eşitliği uygulaması kadının hane içindeki rolünü değiştirmemiştir, ancak kadınların işgücü piyasasına katılımı ve artan gelirleri yine de evlilik içi kaynak dağılımı ve karı-koca ilişkisine önemli bir değişim getirmiş ve eşlerin mali açıdan

³⁶³<http://www.raduga.com.cn/RMBase/SysJP/Multimedia/Pdf.ashx?ID=334809&contentid=1073414&form=browse>, [Erişim: 16 Temmuz 2022].

kocalarına bağımlı olması yerine, çift ücretli hanelerde kocalar ve eşler mali açıdan birbirlerine dayanmışlardır (Shen, 2011, s. 9-11).

Çin'in bugün bir Konfüçyüsçü yaşam tarzı, ekonomik olarak devlet kapitalizmi ve politik olarak tek partili sosyalist bir rejim içinde yaşadığını söylenebilir. Çin'de Kolektivizmi, güce ve otoriteye mutlak itaati ve bağlılığı savunan, güçlü ataerkil yapının savunucusu Konfüçyüsçülük ile Batı dünyasında ortaya çıkan kapitalizm'in ve sosyalizm'in bir arada yaşaması, Çin toplumunun çeşitli alanlarında değişimlere neden olmuştur. Bu durumdan her kesimden insan etkilenmiştir. Kadınlar da bu değişimden nasibini fazlasıyla almıştır. Kadınların toplumdaki faaliyetlerinin kapsamı genişlemeye başlamış, üretim sektöründe yer almış, eğitim, edebiyat, sanat gibi toplumsal alanlarda rol almaya başlamıştır. Ancak erkek egemenliğinin derinlere kök saldığı ve Konfüçyüsçülük'ün etkisinin hâlâ güçlü olduğu ve “erkek üstün kadın aşağılık”, “erkek efendi, kadın hizmetkâr” gibi cinsiyetçi düşüncelerin etkisi her alanda hissedilen Çin toplumunda kadınlara yönelik ayrımcılık, taciz, şiddet, kadını ötekileştirme gibi olumsuz davranışlar devam etmektedir. Kapitalizm ve sosyalizm farklı ideoloji biçimleridir, ancak her ikisi de Batı dünyasının siyasi, sosyal ve ekonomik ortamında ortaya çıkmıştır. İkisi de insana aynı bakış açısına sahiptir. Her ikisi de insanı ekonomik bir hayvan olarak görmektedir. Bu ikisi arasından temel fark, insanın ekonomik ihtiyaçlarının nasıl çözüleceğinde yatar. Kapitalizm, sorunu özel mülkiyetle çözmeyi, sosyalizm ise kolektif mülkiyetle çözmeyi savunur. Ekonomi ve üretim sistemlerini destekleyen bu eğilimler ve sistemler, Çin toplumunda değişikliklere neden olmuştur. Kapitalizm ile Sosyalizm'in kadının üretime katılmasını fazlasıyla teşvik etmesi aslında kadına ekonomik özgürlük kazandırmış gibi intiba uyandırır da fakat bu sefer kadını ailesinden uzaklaştırmaktadır. Kadın adeta hem üreten hem tüketen varlığa dönüşmektedir. Buna Çin toplumuna kök salmış ataerkillik eklenince kadının hayatında büyük dönüşümler yaşamaktadır. Üstelik tek parti otoriter rejimi olarak Çin, genel olarak insan haklarına özel olarak kadın haklarına saygı, yasaların uygulanması, yargının bağımsızlığı, çevrenin korunması ve siyasi sistem açısından çok geridedir. Bu nedenle Çin'in ciddi ahlakı, insan hakları ve siyasi sorunları var. Manevi değerlerin, bireysel haysiyetin ve hukuk düzeninin ortadan kalktığı Çin toplumunda para, güç, zorbalık ve şiddet günümüzde egemenliği altındaki Uygur Türkleri olmak üzere diğer Türkler baskı altında yaşamaktadır. Bu baskıdan en çok kadınlar etkelenmektedir.

Çin toplumunda varlığı sürdüren ataerkil aile sistemi, kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı gibi durumların neden olduğu sonuçlar hakkında kısaca durmakta fayda vardır.

Çin’deki hâlâ devam etmekte olan katı ataerkil aile sistemi erkek soyundan gelenlere ekonomik, sosyo-kültürel ve manevi faydalar ve yükümlülükler sağlayarak erkek çocukların tercih edilmesine neden olmaktadır. Devlet politikaları da toplumsal cinsiyet eşitliğini etkilemektedir (Murphy, 2003). Dolayısıyla erkek çocuk tercihi ve kız çocuklarına karşı ayrımcılık kurumlar, kültür, ekonomi ve kamu politikalarından etkilenmektedir (Dünya Bankası, 2002, s. 40).

Jiang Quanbao, Li Shuzhuo ve Feldman Marcus W (2013)³⁶⁴ gibi bir grup araştırmacılara göre, Çin’de katı ataerkillik erkek çocukların miras alma, yaşam düzenlemeleri, ailelerin devamlılığı ve aile güç yapısındaki baskın statüsünü belirler. Kadınlar erkeklere bağımlı olmak zorundadır, bu da kadınların aile içindeki statülerinin düşük olmasına neden olur (Das Gupta ve Li, s. 1999). Erkek egemen aile içi güç yapısının yerini hala erkeklerin egemen olduğu yasalar, ideolojiler ve kaynak tahsisi alırsa, kadınlar üzerindeki kontrol özel ataerkillik alanından kamusal ataerkillik alanına aktarılmakta. Böylece özel ve kamusal ataerkillik birleşerek kadınları ikincil konuma yerleştiren bir sistem Çin’in geleneksel kültürü Konfüçyüsçülük’e dayanmaktadır ve bu da aile soyunun devamlılığının Çin’in geleneksel çocuk doğurma kültürünün vazgeçilmez bir parçası olmasını gerektirmekte ve erkek soyunun tercih edilmesine yol açmaktadır. Erkek çocuk tercihinin ilişkin bu kültürel baskı, çocuk doğurma kararları üzerinde ekonomik faktörlerden daha önemli bir etkiye sahiptir; dolayısıyla sorun yalnızca ekonomik değildir (Chu, 2001, s. 261).

Çin’de, özellikle de Çin kırsalında, sosyal güvenlik sistemi sağlam olmaktan uzaktır. Bugün kırsal kesimde aile hâlâ yaşlılık desteğinin baskın sağlayıcısı konumundadır. Geleneksel cinsiyet ayrımı kadınları ekonomik olarak erkeklere bağımlı kılmaktadır (Chow ve Berheide 2004, s. 142-143). Kısmen bu ekonomik bağımlılık nedeniyle, evlenen kız çocukları ebeveynlerine duygusal destek ve günlük faaliyetlerde yardım gibi yardımcı destek sağlarken, erkek çocukları temel ekonomik desteği sağlamaktadır (Sun, 2002). Yaşlılıkta ekonomik desteğe duyulan şiddetli ihtiyaç, kırsal kesim insanların oğulları tercih etmesine neden olmaktadır.

Çeşitli düzeylerde hükümetler tarafından yapılan ve uygulanan doğurganlık kontrolü politikaları da erkek çocuk tercihinin katkıda bulunmaktadır. Doğurganlık kontrolü

³⁶⁴ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3867633/> [Erişim: 17 Temmuz 2022]

politikalarının zorunlu kıldığı çocuk sayısının azaltılması, erkek çocuk sahibi olma olasılığının da düşmesini beraberinde getirmektedir. Erkek çocuk tercihinin bu kadar güçlü olduğu ve kadınların toplumsal statüsünün bu kadar olumsuz olduğu bir toplumda, cinsiyet ve çocuk sayısı çatıştığında, insanlar en az bir erkek çocuk sahibi olmak için cinsiyet seçici kürtaja yönelmektedir. Tek çocuk politikasının katı bir şekilde uygulanmasıyla birlikte Çin'in doğumdaki cinsiyet oranı sürekli olarak yükselmiştir. 2000 yılında, 1,5 çocuk politikası uygulanan bölgelerde (yani ilk çocuk kız ise ikinci çocuğa izin verilen bölgelerde) doğumdaki cinsiyet oranı 124,7'dir ve bu oran iki çocuklu bölgelerdeki 109,0 oranından %15,7 puan daha yüksektir, bu da cinsiyet seçici kürtajların etkisini açıkça göstermektedir (Gu, Wang, Guo ve Zhang, 2007). Dahası, erkek çocuk isteyen ebeveynler genellikle kız çocuklarını terk etmekte ya da ihmal etmektedir (Coale ve Banister, 1994, s. 462; Das Gupta ve Li, 1999, s. 640). Aynı zamanda, bazı politikaların yürürlüğe konması ve uygulanması, erkek çocukların kız çocuklardan daha iyi olduğu ve bir erkek çocuğun aileye faydasının bir kız çocuğununkinden çok daha yüksek olduğu fikirlerini pekiştirmekte ve bu da cinsiyet ayrımcılığına katkıda bulunmaktadır.

Çin'de Cinsiyet ayrımcılığı doğrudan kayıp kadınlara ve Çin nüfusunun dengesiz cinsiyet yapısına yol açmaktadır. Bu da nüfus büyüklüğü, yaşlıların artış hızı, çalışma çağındaki insanların yetersizliği, azalan doğum sayısı ve evlilik piyasasındaki sorunlar gibi ülkenin demografisinin önemli özelliklerini etkilemektedir. “Kayıp kadınlar” mevcut nüfus büyüklüğünü azaltır ve bu etki şu anda küçük olsa da bu kayıp kızların ve onların kadın yavrularının gelecekteki nüfus artışı üzerindeki etkisi önemlidir. Kayıp kız çocukları doğum sayısını azaltmaktadır ve bu da Çin nüfusunun yaşlanmasını etkileyecektir. Çalışma çağındaki toplam insan sayısı da nüfusun azalmasından etkilenecektir. Evlenilebilir kadın sayısının azlığı, evlilik piyasasında erkeklerin sıkışmasına neden olmaktadır (Tuljapurkar ve diğerleri 1995, s. 476; Das Gupta ve Li 1999). Cinsiyet ayrımcılığının önemli sosyal sonuçları vardır. Bunlardan en önemlisi, kız çocuklarının hayatta kalma, topluma katılma ve ekonomik ilerleme haklarını ellerinden alarak yaşam kalitesine zarar vermesi; üretkenliği, verimliliği ve ekonomik ilerlemeyi engellerken, Çin toplumunun sürdürülebilir kalkınmasına da zarar vermesidir. İlk olarak, yüksek doğumda cinsiyet oranları ve fazla kız çocuğu ölüm oranı, kız bebekleri ve çocukları temel doğum ve yaşam haklarından mahrum bırakmaktadır. Bu durum yalnızca Çin Anayasası ve ilgili yasaları değil, aynı zamanda Uluslararası İnsan Hakları Sözleşmesi'ni de ihlal etmektedir. Anneler, cinsiyet seçimine bağlı kürtajların psikolojik baskısına ve sağlık

risklerine maruz kalmakta, bu da hem fiziksel hem de üreme sağlıklarını etkileyebilmektedir (Li ve Zhu, 2004, s. 88).

Cinsiyet ayrımcılığı kadınlara ayrılan kaynakları azaltmakta, kadınların eğitim ve mali gelişimini engellemekte ve toplumun ekonomik kalkınmasını sekteye uğratmaktadır (Pritchett ve Summers, 1996, s. 848). “kayıp kızların” neden olduğu dengesiz Çin toplumsal cinsiyet yapısı, sadece genç erkekler üzerinde evlilik baskısına değil, aynı zamanda evlenmemiş erkeklerin fiziksel ve psikolojik sağlıklarının daha kötü olması, evliliklerin ve ailelerin istikrarsızlığı, evlilik dışı doğumlar, hiç evlenmemiş olanlar için yaşlılık desteği sorunları, artan fuhuş ve kadın kaçırma ve ticareti gibi bir dizi sosyal soruna da yol açmaktadır. Bu ve benzeri sosyal sorunlar toplumun genel refahına zarar vermekte ve ülkenin uzun vadeli sürdürülebilir kalkınmasına zarar vermektedir (Jiang, vd., 2007, s. 350).

Günümüzde, geleneksel Çin kültürünün ailelerdeki ve daha geniş toplumdaki cinsiyetçi normları, inançları ve uygulamaları Çinli kadınlara yönelik şiddetin önemli etkenleri olmaya devam etmekle birlikte, şiddetin aile uyumu ve desteğine yapılan kültürel vurguya ters düştüğü belirtilmektedir (Xuan, 2014, s. 95). Şiddet, kocaların, Tang ve Lai’nin (2008) “ailenin kuralları” olarak işaret ettiği şeyi veya kadınların evdeki itaatkâr konumunu pekiştirme aracı olarak rasyonalize edilmektedir. Dahası, kültürel “yüz” kavramının cinsiyete dayalı belirli bir anlamı vardır ve bir erkek için bu, aile ve sosyal ağlardaki erkeksi rolleriyle bağlantılıdır. Bir erkek itibarını kaybettiği için kendini ne kadar stres altında hissederse, karısına karşı şiddete başvurma olasılığı da o kadar artar (Chan, 2006).

Kadına yönelik şiddet akla ilk olarak aile içi şiddet gelmektedir. Aile içi şiddeti failin aile üyelerinden birine dövmek, bağlamak, sakatlamak, kişisel özgürlüğünü zorla kısıtlamak veya başka yollarla fiziksel veya zihinsel zarar verdiği bir eylem olarak tanımlamaktadır. Bu tanım aile içi şiddette kadın ve erkek arasında net bir ayrım yapmasa da Çin’de uzun süredir devam eden ataerkil zihniyet nedeniyle kadınların aile içi şiddet mağduru olma ihtimalinin daha yüksek olduğu tartışmasız bir gerçektir. Elbette aile içi şiddet tanımı açısından sadece eşler arasındaki zararı değil, çocuklar gibi diğer aile üyelerine verilen zararı da ifade etmektedir. Çin’de aile içi şiddet üzerine yapılan araştırmaların çoğu kadın çalışmalarına odaklanmış ve farklı araştırma projeleri aile içi şiddetle mücadele modelleri konusunda deneyim sağlamıştır. 1990’lardan bu yana Çin’de aile içi şiddete yönelik ilgi giderek artmaktadır ve konuyla ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Sonuçlar haber raporlarında ve akademik araştırmalarda da yer almıştır (Song, 2013, s. 108).

Beijing Daily'ye (1999)³⁶⁵ göre, Çin'deki 270 milyon ailenin yaklaşık yüzde 30'unda çeşitli derecelerde aile içi şiddet yaşanmakta ve faillerin onda dokuzu erkeklerden oluşmaktadır. 1999 yılında Guangzhou Kadın Federasyonu belirtilmemiş aileler üzerinde rastgele bir anket çalışması yapmıştır: ankete katılanların yüzde 37,7'si kendi ailelerinde şiddetin var olduğunu kabul etmiş, yüzde 18,9'u aile içi şiddetin çok yaygın olduğunu, yüzde 32,2'si nispeten yaygın olduğunu düşünmüş, %84,7'si kocanın karısına uyguladığı şiddetin aile içi şiddetin en yaygın biçimi olduğunu düşünmüş, %91,1'i kendi ailelerinde aile içi şiddetin var olduğunu kabul etmiştir. Kendi ailelerinde aile içi şiddet olduğunu kabul eden katılımcıların yüzde 91,1'i bunun kocanın karısına uyguladığı bir şiddet biçimi olduğunu bildirmiş, bunu yüzde 10,2 ile ebeveynlerin reşit olmayan çocuklarına uyguladığı şiddet izlemiş, karının kocaya uyguladığı şiddete ilişkin neredeyse hiç şikâyet olmamıştır. Kadınların kocalarına karşı şiddet uyguladığına dair neredeyse hiç şikâyet olmamıştır (Yang ve Deng, 2002, s. 156-160). 2000 Pekin Kamuoyu Araştırmasına göre, bugün Çinli ailelerin %33,9'unda aile içi şiddet çeşitli derecelerde mevcuttur. Özellikle boşanmış kadınlar arasında daha ciddi şiddet vakalarının oranı yüzde 47,1'e kadar çıkmaktadır. Aile içi şiddetle ilgili doğrudan ve spesifik araştırmalara ek olarak, kadınlar tarafından yapılan şikâyetlerin ve işlenen suçların sayısı da aile içi şiddetin ciddi sonuçlarını göstermektedir. Şanghai Kadın Federasyonu 1991-1993 yılları arasında aile içi şiddet şikâyetlerinin yüzde 30'undan fazlasını almıştır ve aile içi şiddet mağduru 348 kadından hiçbirisi sadece kocaları tarafından yumruklandıkları, tekmelendikleri ya da tokatlandıkları için şikâyetçi olmamıştır. Çoğunluğu morarmış ve hırpalanmış, çok sayıda kas zedelenmesi geçirmiş ya da böbrekleri kanamış, kulak zarları delinmiş, burunları kırılmış, kaburgaları kırılmış, hatta gözleri oyulmuş ve ömür boyu yanmış durumdaydı (Qi, 2001, s. 24-27).

Deney alanındaki araştırmadan, aile içi şiddetin tesadüfi bir olgu olmadığı, hatta “çok ciddi bir sorun olduğu, kadınların yaralarını önce bildirmeyi bilmedikleri ve Kadınlar Birliği'nin onları yaralanma muayenesi için hastaneye götürmek zorunda kaldığı” açıktır. Ekonomik kalkınmayla birlikte “yiyecek ve giyecek sorunu çözülmüş ve aile içi çatışmalar nispeten azalmış” olsa da “düşük sosyal etkileşim ve maçoşluk nedeniyle uzak bölgelerde ciddi aile içi şiddet vakaları” yaşanmıştır. Elbette, bir milyon nüfuslu büyük bir ilçe olarak, deneysel

³⁶⁵ <https://www.bjd.com.cn/index.shtml> 10.08.1999. [Erişim: 19 Temmuz 2022].

alandaki aile içi şiddet vakaları çok ciddi değildir, bu da “yerel kültürle yakından ilgilidir, ancak her aile içi şiddet vakasının toplum üzerinde büyük bir etkisi vardır” (Song, 2012, s. 110).

Çin’de ağırlıklı olarak erkek egemen bir ideoloji mevcuttur ve bu da temelde kadın ve erkeğin toplumdaki eşitsiz konumunun bir sonucudur. Çin tarihi boyunca erkekler ekonomik, siyasi ve kültürel olarak topluma ve hatta kadınlara egemen olmuştur. "Erkek merkezlilik" düşüncesi kadın erkek ilişkisinin doğasını belirlemiştir. Çin hükümeti komünist parti yönetiminde kadına yönelik şiddet oranının azaldığını iddia etse de toplumda bununla birlikte, “erkekler dışarıyı kadınlar içeriği yönetir (男主外，女主内)” düşüncesi hala yaygındır. Modern toplumda erkekler hala ekonomik ve siyasi olarak baskın durumdadır. Bu durum, kadınların aleyhine olacak şekilde erkekleri kayıran toplumsal tutumlara yol açmıştır. “Erkek üstün kadın aşağılık (男尊女卑)”, “aile ayıbı ifşa edilmemelidir (家丑不可外扬)”, “yetkilinin aile meselesini çözmesi zordur (清官难断家务事)”, “maçoluk (大男子主义)” vb. kavramlar, kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini aktif bir şekilde rasyonalizme etmelerine neden olmakla kalmayıp, aynı zamanda sorunlara ve zorluklara sessizce katlanmayı tercih etmelerine neden olmaktadır, ayrıca kadınlar da toplumdan yardım istemek yerine sessizce acı çekmeyi tercih ederler.

Çin’in otoriter siyasal yapısı, Çin toplumuna sirayet etmiş katı ataerkil kültür anlayışı, farklı kültür ve farklı etnik topluluklarıyla bir arada yaşama gibi hoşgörü kültüründen uzak düşünce yapısı, kendisi gibi düşünmeyen ve farklı yaşam tarzına sahip toplulukları düşman belleyen faşizan anlayış, Doğu Türkistan’ın günümüzdeki işgal kimliği, Doğu Türkistanlıların etnik olarak Türk-Uygur, Din olarak Müslüman, siyasi olarak Çin vatandaşlığı gibi kimliklere sahip olması gibi nedenler Çin hükümetinin Doğu Türkistanlılara günümüzde uyguladığı zulüm, sindirme ve baskı politikalarının başlıca nedenleri arasındadır. Çin’in bu baskıcı politikasından Doğu Türkistanlılar topyekûn etkilenmekle beraber, en çok kadınlar etkilenmektedir. Uygur kadınları olmak üzere Doğu Türkistanlı Türk kadınlarının maruz kaldıkları zulüm hakkında pek çok araştırma yapılmıştır.

Uygur kadınlarının maruz kaldığı zulüm üzerinde araştırma yapan araştırmacı Asiye Uygur (2023), *Uygur Kadınları: Uygur Soykırımı’nın En Bariz Kurbanları* başlıklı incelemesinde şunları aktarır: Uygur Soykırımı 2017’den sonra uluslararası topluma teşhir edildi, ancak Çin hükümetinin Uygur halkını yok etme niyetinin Uygur halkını kolonileştirmesinden beri devam etmektedir. Toplumun en zayıf kesimleri olan Uygur kadınları ve kızları, Uygur soykırımının en baştaki kurbanları oldular. Uygur kadınları, Çin’in Uygurlara

yönelik çeşitli siyasi hareketlerinde ailelerinden, topraklarından, kocalarından ve çocuklarından ayrılma, yabancı ülkelere kaçma ve eşlerini kaybetme gibi dille tarifi mümkün olmayan olayları yaşadılar. Uygur kadınları, sözde “reform ve kapıyı dışarıya açma” döneminde yoksullaşmanın, işsizliğin, eğitimsizliğin, her türlü tıbbi deneysel çalışmaların ve doğum kontrolünün kurbanı oldular. Bilindiği üzere, “Barin İsyanı” ise “planlı doğum politikası” adı altında Uygur kadınlara yönelik aşırı zulümden kaynaklanmıştır. Bunun dışında “5 Temmuz Urumçi Katliamı” da “26 Haziran Shaoguan Faciası”nın kurbanı olan ve zorunlu çalıştırma olarak Çin eyaletlerine götürülen Uygur kızlarının trajik akıbetinden kaynaklanmıştır. Katliamın görgü tanıklarına göre, Temmuz 2014’te Xi Jinping’in göreve gelmesinden sonra meydana gelen “Yarken Katliamı” bile, Ramazan’ın son günü namaz kılmak için toplanan Uygur kadınlarının “yasa dışı dinî faaliyetlerde bulunmaları” ve bölgeden kaçırılmaları nedeniyle meydana gelmiştir. Ancak Uygur kadınlarının akıbeti “Yarken Katliamı” ile son bulmamış, günümüzde zulmün en yüksek noktası olan soykırım düzeyine kadar yükselmiştir. Son dönemlerde ise Uygur kadınları sözde “yeniden eğitim” ceza kamplarına hapsedildi, kaçırıldı ve zorla köle olarak çalıştırıldı, çocuklarını kaybetme, Çinli erkeklerle zorla evlendirme, kısırlık ameliyatı ve tecavüz gibi işkencelere maruz kaldılar. 2014 yılında Çin hükümeti Uygur kadınları için “Milyon Kadını Eğitim Planı”nı başlattı, bu plan aynı zamanda kırsal işgücünün eğitimini de içeriyordu ve kırsal Uygur kadınları “eğitimin” ana hedefi hâline geldi. Uygur kadınlarının en trajik deneyimlerinden biri de tecavüz ve Çinli erkeklerle zorla evlendirilmektir. Bu olgunun, 2. Dünya Savaşı sırasında Yahudi kadınların maruz kaldığı tecavüz ve şiddetten pek bir farkı yok. Çin hükümeti, Uygur kadınlarını soykırımın ilk kurbanları hâline getirdi ve bu nedenle Uygur kadınlara yalnızca asimilasyon, Çin eyaletlerine nakil ve köle çalıştırma yoluyla değil, aynı zamanda Uygur kadınlarını kamplara, hapishanelere hapsederek ve tecavüz ederek de zulmetti.”³⁶⁶

<https://foreignpolicy.com> web sayfasında Simina Mistreanu (12 Mart 2021) tarafından Uygur kadınları üzerinde yapılan bir makalede şöyle denmektedir: Çin’in Sincan’daki Uygurlara ve diğer etnik azınlıklara yönelik baskı kampanyası, en kötü otoriter rejimlerin standartlarına göre bile acımasızdır. En azından 2017’den bu yana Pekin’in politikaları,

³⁶⁶ <https://www.rfa.org/uyghur/mulahize/uyghur-ayalliri-03082023130525.html>, [Erişim: 10 Mart 2023].

tahminen 1 milyon etnik azınlık üyesinin toplu olarak hapsedilmesini, yaygın gözetimi, zorla çalıştırma iddialarını, zorla kürtaj ve kısırlaştırma iddialarını, ibadet yerlerinin ve etnik mahallelerin yıkılmasını ve mezarlıklara saygısızlığı içeriyor. Ocak ayında görevden ayrılmadan önce dönemin ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo, Çin'in Uygurlara yönelik muamelesini soykırım olarak nitelendirmişti. Çin, son yıllarda bölgeyi ara sıra sarsan şiddet olaylarının ardından, kampanyasının terörizme ve ayrılıkçılığa karşı meşru bir hamle olduğunu söylüyor. Kadınlar kendilerini Pekin'in en acımasız taktiklerinden bazılarının hedefi olarak buldular. Geçen yıl (2020) araştırmacı Adrian Zenz, bölgenin doğum oranlarını düşürmek için zorla kısırlaştırma ve RİA yerleştirme gibi programlara 37 milyon dolar akıttığını ve bu oranların 2019 yılında Sincan'da yüzde 24, ülke genelinde ise yüzde 4,2 düştüğünü tespit etti".³⁶⁷

<https://www.forbes.com> web sayfasında Ewelina U. Ochab (2021) tarafından hazırlanan bir makalede Uygur kadınlarının uğradığı zulümlerle ilgili şu ifadeler yer almaktadır: "Son yıllarda birçok haber kuruluşu Çin'de "yeniden eğitim amacıyla" kamplarda tutulan Uygur Müslümanlarının vahim durumu hakkında haberler yaptı. Bunu, bu azınlık topluluklarının şiddet ve istismara, modern köleliğe ve kadınların zorla kısırlaştırılmaya maruz bırakıldığını öne süren derinlemesine araştırmalar takip etti. Çin Komünist Partisi (ÇKP) bu iddiaları reddetmeye devam etmektedir. Bazı uluslararası odaklara rağmen, iddia edilen zulümler durmadı ve kitlesel hapsetme, zorla çalıştırma, zorla kısırlaştırma ve zorla kürtaj ile sınırlı kalmadı. Bunları tecavüz ve cinsel şiddet haberleri takip etti. BBC tarafından yayınlanan *Amaçları Herkesi Yok Etmek': Uygur Kampındaki Tutuklular Sistemik Tecavüz İddiasında* adlı rapora³⁶⁸ göre, "Çin'in Uygurlara yönelik 'yeniden eğitim' kamplarındaki kadınlar sistematik olarak tecavüze uğradı, cinsel istismara uğradı ve işkence gördü".³⁶⁹

Araştırmacı Rukiye Turdush Çin'in *Soykırımında Uygur Kadınlar* aldı araştırma makalesinde şu ifadelere yer vermektedir: Doğumları engelleme politikaları, devlet destekli zorla evlilikler, zorla çalıştırma ve Uygurların yerine Han Çinlisi erkek kadroların atanması

³⁶⁷ <https://foreignpolicy.com/2021/03/12/uyghur-women-are-chinas-victims-and-resistance>, [Erişim: 21 Temmuz 2022].

³⁶⁸ Their Goal Is To Destroy Everyone': Uighur Camp Detainees Allege Systematic Rape, <https://www.bbc.com/news/world-asia-china-55794071>, [Erişim: 22 Temmuz 2022].

³⁶⁹ <https://www.forbes.com/sites/ewelinaochab/2021/02/03/behind-the-camps-gates-rape-and-sexual-violence-against-uyghur-women/> [Erişim: 22 Temmuz 2022].

politikası da dâhil olmak üzere Çin'in cinsiyete dayalı politikaları evleri ve bu makalede ele aldığımız toplu tecavüz kampları, Çin'in sömürgeciliğinin doğrudan bir sonucu olarak soykırım yapma niyetini ortaya koymaktadır. Bugün Çin hükümeti tarafından işlenen tüm bu eylemler apaçık ortadadır ve sonuçları tahmin edilebileceği üzere yıkıcıdır (Tudush, 2011, s. 22).

Çin kültürü Taoculuk, Konfüçyüsçülük, Budizm ve sosyalizm gibi önemli ideolojilerden ve inanç sistemlerinden oluşur. Bunlar tarih boyunca birbirini etkilemiş, birbirinden etkilenmiş ve Çin kültürünün oluşmasında önemli rol oynamıştır. Ancak Konfüçyüsçülük bunlardan en etkili olanıdır. Konfüçyüsçülük bağlamında Çin, siyasi gücün mutlak otoritesini savunan, aileye değer veren, ritüelliğe ve kuralcılığa aşırı önem veren, yüksek derecede düzene ve hiyerarşik bakış açısına, düzen ve otorite uğruna insanı feda edebilecek bir anlayışa sahip bir toplumdur. Konfüçyüsçülük, ataerkil klan toplumu kültürünü ve Zhou Hanedanlığı döneminde inşa edilen ataerkil cinsiyet sistemini miras almış, erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı, erkek egemenliği ve kadın itaati ve erkek ve kadın arasındaki ayrım gibi etik fikir ve kavramları vurgulamıştır. Ayrıca Çin kültürü kendisini ileri, diğer kültürleri ise geri ve tehlikeli olarak gördüğünden, diğer kültürleri Çinleştirmeyi, gerekirse yok etmeyi siyasi kültürünün önemli bir parçası hâline getirmiştir. Farklı kültürleri dışlayan, onları tehdit ve düşman olarak gören ve mümkünse yok etmeye çalışan Çin siyasi kültürü yıllardır inanç, kültür, dil gibi pek çok açıdan farklı olan Uygur kültürünü kendi potasında eritmeye, sindirmeye ve yok etmeye çalışmaktadır. Çin devleti Doğu Türkistan'ı işgal ettiğinden beri Uygur Türklerine yönelik zulüm politikası uygulamaya gelmektedir. Çin'in baskı politikasından Uygur toplumunun her kesiminin etkilendiği, özellikle bu politikadan en çok etkilenenlerin Uygur kadınları olduğu söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM

ATASÖZLERİ

2.1. Atasözlerinin Adlandırılması ve Özellikleri

2.1.1. Türk Atasözlerinin Ortaya Çıkışı

Bütün dünya halklarının atalarından kalan, yol ve yordam gösteren, öğüt veren sözleri vardır. Bu sözlere Türkiye Türkçesinde “atasözü”, Uygur Türkçesinde “makal-temsil”, Çince ise “*谚语-yan yu*” denir. Efendiyev’e göre her atasözü, toplumsal yaşamda bireylerin uyması gereken genel bir kural ya da düstur niteliğine haizdir (1981, s. 98). Dolayısıyla atasözleri, bir milletin karakterini, hayata bakışını ve zihniyetini ifade eden vecizelerdir. Bu bağlamda dünyanın büyük bir bölümünde yaşayan Türk milletine ait atasözleri, taşıdıkları mesajlar ve yol gösterdikleri davranış biçimleri Türk milletinin temel manevi yapısını gösterdiği; birlik ve bütünlüğü ifade ettiği için sözlü edebiyat türü içinde ayrı bir öneme sahiptir. Tarihî süreçte birbirinden uzak coğrafyaları yurt edinmiş Türklerin, aslında tek bir zihin ülkesinde yaşadıkları ve aynı toplumsal psikolojiyi paylaştıkları; atasözlerinin ortak düşünce biçimini ifade etmesinden anlaşılmaktadır. Bu sebeple Türk atasözleri, coğrafya, lehçe vb. farklılıkların ötesine geçerek tüm Türkleri birleştiren ve millî karakterimizi yansıtan önemli bir kaynaktır (Aktaran: Çobanoğlu, 2004, s. 1).

Yaygın bir kültürel olgu olmasına rağmen, atasözlerinin ilk ortaya çıkış yerini ve zamanını tespit etmek neredeyse imkânsızdır. Büyük olasılıkla atasözleri, milletlerin küçük topluluk hâlinde, etnik öncülerin çekirdeklerinin ormanlarda bitki kökleri ve meyveleri derleyip toplayarak geçimlerini sağladıkları toplayıcılık döneminden ya da dilin ortak bir anlaşma sistemi durumuna geldiği zamandan beri var olmalıdır (Çobanoğlu, 2004, s. 2).

Yukarıda vurgulandığı gibi Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile Uygur Türkçesindeki atasözleri aynı kaynak ve kökene sahiptir. Bu durumu, ortak tarihî Türk kaynaklarından rahatça öğrenilebiliriz. Türk lehçelerindeki atasözlerini karşılaştırsak çoğunun birbirine benzediğini görürüz. Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile Uygur Türkçesindeki atasözleri; konuları, cümle yapısı ve anlatım bakımından birbirine yakındır ve atasözlerinin çoğu aynıdır, desek abartmış olmayız. Ancak coğrafi koşullar, iklim, ekonomik, siyasi ve sosyal farklılıklar nedeniyle bazı nüanslar vardır ki bu da normaldir. Türkiye Türkçesindeki atasözleri ile Uygur Türkçesindeki atasözlerinin birçok yönden benzer olmasının temelinde her iki Türk topluluğun ortak kültür, dil ve geçmişe sahip olduğu gerçeğinin yattığını belirtmiştik. Bu iki Türk lehçesinin ortak

kaynakları şunlardır: 1. *Orhon Yazıtları*; 2. *Berlin Turfan Yazmalarından bir tıp kitabı*; 3. *Dîvan-ü Lûgat-it-Türk*; 4. *Kutadgu Bilig*; 5. *Atabetü'l Hakâyik*’tır.

1.Orhon Yazıtları; Türkçeye ait atasözlerinin bulunduğu ilk kaynaktır. Atasözü karşılığında kullanılan en kadim Türkçe kelime, Türk Bengü Taşlarından Kül Tigin yazıtında bulunan ve atasözü karşılığında kullanılan “söz, haber, mesaj, nutuk, şöhret, şey” manalarına gelen ve “sa-” fiilinden türeyen “sab” kelimesidir. Bu kelime ilerleyen dönemlerde Göktürkçede “öğüt”, Turfan metinlerinde ise net bir şekilde “atalar sözü” manasına gelen “sav” biçiminde kullanılmıştır (Tekin, 1986, s. 623). Günümüze dek gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde Köktürk alfabesiyle yazılmış kaynaklarda yaklaşık yirmi atasözü bulunmuştur. Örneğin, Kül Tigin ve Bilge Kagan Abidesi’nde yer alan atasözü şudur: “*Açsık tosık ömezsen bir todsar açsık ömezsen.*” (Aç olduğun zaman tokluk (nedir) bilmezsin, bir defa doyunca (da) açlık (nedir) bilmezsin) (Gönen, 2006, s. 13). Fakat bu atasözü şu şekil de geçmektedir: aç doyacağını düşünmez (sanmaz), tok acıkacağını düşünmez (sanmaz) (AAT, 2022, s. 13).

2.Berlin Turfan Yazmalarından bir tıp kitabı: Bu tıp kitabı sekizinci asırdan on sekizinci asra dek kullanılmıştır. Eski Uygur harfleriyle yazılmış el yazması olan bu kitapta on dört tane atasözü mevcuttur (Arat, 2007, s. 274-275). Örneğin; erdemli kişi erdini birle tüz ol/ erdemsiz kişi etük içindeki ulyak birle tüz ol ‘erdemli kişi cevherle birdir, erdemsiz kişi çizmenin içindeki taban astarı ile birdir’. Uygur harfli metinler arasında bulunan ve Turfan Yazmaları T II Y 19’da (U, 560) kayıtlı olan mecmuanın çeşitli sayfalarında on üç atasöz vardır (AAT, 2022, s. 16).

3. Dîvanü Lûgati’t-Türk: “Sav” kelimesi Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvanü Lûgati’t-Türk* adlı eserinde de rastlanmaktadır (Atalay, 1939, s. 8). Müellif eserinde zaman zaman atasözlerinden istifade etmiş ve bazı sözlerini açıklamak için çeşitli atasözlerini kullanma yoluna gitmiştir (Atalay, 1999, s. 498). Örneğin; *Avçı neçe al bilse, adhıg ança yol bilir* (I. 63), (I. 332) “*Avcı ne kadar hîle bilse, ayı o kadar yol bilir.*”

4.Kutadgu Bilig: Türk atasözlerinin eski kaynaklarından biridir. Bu eserde ‘atasözü’ kelimesine Arapçanın etkisi altında ‘mesel’ adı verilmiştir. Müellif, manzum niteliğindeki eserinde atasözlerini büyük bir ustalıkla kullanarak eserinin edebî yönünü daha da zenginleştirmiştir. Kutadgu Bilig’de yer alan atasözlerinden bazıları şunlardır: “Ukuş körki til ol bu til körki söz, kişi körki yüz ol bu yüz körki köz” (Arat, 2006, s. 42) (Akıl süsü dil, dilin süsü sözdür; insanın süsü yüz, yüzün süsü gözdür.) (Arat, 1999, s. 31).

5. Atabetü'l-Hakâyık: Tasavvufi niteliğe sahip bir eser olan “Atabetü'l-Hakâyık” Edib Ahmed Yükneki tarafından kaleme alınmıştır. Bu eser deyimler, atasözleri ve özlü sözlerden oluşan çok zengin bir söz varlığına sahiptir. Eserde yetmişaltı deyim, yedi atasözü ve odört özdeyişin olduğu incelemeler neticesinde tespit edilmiştir. Örneğin; “*Ming er dostung erse öküş körmegil; bir er duşman erse anı azlama*” (*Bin kişi dost olsa çok görme; bir kişi düşman olsa azımsama*) (Demir, 2013, s. 40-48).

Yukarıda verilen ortak kaynaklar dışında Dede Korkut Kitabı ve Oğuznâme adlı eserler de Oğuz Türkçesi atasözlerinin önemli kaynaklarıdır. Aydın Oy, *Tarih Boyunca Türk Atasözleri* adlı eserinde *Dede Korkut Kitabı*’ndaki atasözlerini tarayıp üzerinde araştırma yapmıştır. Aydın Oy’un bu çalışmasından bir atasözü şu şekilde verilmiştir: Kız anadan görmeyince öğüt almaz, Oğul atadan görmeyince sofraya çekmez.” Dokuz yüz civarında atasözleri içeren eserin 15. ve 16. yüzyıllarda oluşturulduğu varsayılmaktadır (Oy, 1972, s. 163). Gönen Berlin’de bulunan bir atasözleri kitabından bahseder (2006, s. 27). Berlin Kraliyet Kütüphanesi’nde henüz tamamı bulunamayan Oğuznâme, “Hazihü’i Risalet-i Min Kelimat-ı Oguzname el Meshur bi- Atalar Sözi” başlığındadır. Kitabın dışına yapıştırılmış bir kâğıtta ise, “Kitab-ı Oguzname, Türkî ve Tatarca darb-ı meseldir” yazısı göze çarpar (Aktaran: Zhumabekov 2019, s. s. 16).

Türkiye Türkçesindeki atasözlerini derleme alanındaki ilk çalışma Vacid Ahmed Efendi tarafından gerçekleştirilmiştir. O altı yüz doksana kadar atasözü derlemiş ve bunları *Durûb-ı Emsal* adıyla 1858 tarihinde yayınlamıştır. İlerleyen yıllarda ise İbrahim Şinasi, Ebüzziya Tefvik, Ahmet Badi, Tekezade M. Sait ve Ahmet Vefik Paşa atasözlerini derleme çalışmalarını sürdürmüştür. *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye* Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin önemli kaynaklarından birini oluşturur. 1863 yılında basılan bu esere İbrahim Şinasi tarafından derlenen 1500 atasözü ve deyim dâhil edilmiştir.

İbrahim Şinasi 1870 tarihinde bu eserine 1000 civarında atasözü ve deyim ekleyip daha da zenginleştirerek ikinci baskının yayınlamıştır (Şinasi, 2003, s. 5). 1885 tarihinde Ebüzziya Tefvik *Durûb-ı Emsâl-i Osmaniyye* adlı esere atasözü ve deyim ekleyerek üçüncü baskını yayınlamış ve böylece bu eserdeki atasözü ve deyimleri sayısı 4004’e çıkmıştır. Akün’e (1989, s. 152) göre 1871’de yayınlanan Ahmet Vefik Paşa’nın *Müntahabât-ı Durûb-ı Emsâl* adlı eseri de Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin önemli kaynaklarından biri sayılır. Bu kitapta Ahmet Vefik Paşa Türk atasözlerini derlemiştir. Eserde atasözleri ve deyimlerin yanı sıra tekerlemeler, beyitler ve mısralar da yer almaktadır. Kitapta ayrıca “Atalar Sözü” terminin yer alması dikkat çekicidir. Fakat bu eserin ne zaman yayınladığıyla ilgili kesin bir tarih yoktur. Ahmed Bâdî’nin

Armağan adlı eseri de Türkiye Türkçesindeki atasözlerinin diğer bir önemli kaynağıdır. Bu esere 5675 atasözü ve deyim dâhil edilmiştir. Muhammed Halis b. Ahmed et-Tosyavi tarafından derelenen *Turfetü'l Emsal* adlı eser de vardır. Ahmed Canib'in *Cümel-i Hikemiye-i Türkiye* adlı eser 1892 yılında neşredilmiştir. Bu eserin yeni Türkiye harfleriyle yayımı 1984 yılında Türk Atasözleri "Cümelî Hikemîye-î Türkiye" adıyla oğlu Mustafa İzzet Baysal gerçekleştirmiştir. Tekezade M. Said 1895 yılında daha önce derlediği *Cümel-i Müntahabe-i Türkiye* yahut *Atalar Sözü* eserinin yeni baskısını *Durûb-i Emsal-i Türkiye* yahut *Atalar Sözü* adıyla neşretmiştir. Kırım Türklerinden Çelebioğlu Abdülhalim Hakkı 1989 yılında el yazısıyla yazmaya başlayıp 1920 yılı sonlarında tamamladığı *Atalar Sözü* adlı eseri anmak gerek. O bu eserini *Savlar Sınavlar ve Kaide-i Kadimeler, Vesaik-i Medeniye ve İlmiyeden Madud Olunan Örf ve Adat ve Millî Kanun-ı Kadim-i Felsefî Cöngü, Durub-i Emsal-i Türkân, İlmi ve Hikemî Tecrübeli ve Tahkiyeli Sözlür, Atalar Sözü Mecmuası* adlarıyla anar. Türkiye Büyük Millet Meclisi birinci dönem Aydın, İkinci dönem Menteşe mensubu Esad Bey tarafından hazırlanan *Türk Dilinde Darb-i Meseller* adlı atasözleri derlemesi 1925 yılında İzmir'de Ahenk Matbaasında neşredilmiştir. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesinde bulunan Hüseyin Görbil'in *Atalarsözü Külliyyatı* adlı eserin açıklamasında *Atalar Sözü, Darb-ı Meseller, Tabirler, Cinaslar, Kinayeler, Tekerlemeler, Dilekler, İlgençler, Nükteler ve Bunların Şevahidi, Müeyyideleri, Takviyeleri* Mahiyetindeki *Fıkralar Vesaire* bilgisi verilmektedir. Ali Ulvi Ermiş (1885-1961) tarafından derlenen *Türk Hikemiyatı Atalar Sözü* İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında Bel.Yz.K0621 numarada kayıtlıdır. Bunların yanında Akpınar'a (1997, s. 42) göre yazıldığı bilinmesine rağmen bugüne dek ele geçmemiş atasözü derlemeleri de mevcuttur. Örneğin Hanif İbrahim Efendi tarafından Türkçede kullanılan darbimeselleri içeren ve 1761 yılından hazırlandığı söylenen *Durûb-i Emsâl* adlı esere veya nüshalarına henüz rastlanmamaktadır. Akün'e göre (1993, s.244) Çaylak Tefik tarafından yazılan fıkra, folklor içerikli ve günlük yaşayışla ilgili olduğu anlaşılan *Durûb-i Emsal Nisvân* adlı eseri de yayınlanmamıştır (Aksu, Akalın ve Toparlı, 2022, 42-47).

Bu alanda hatırı sayılır araştırmalar yapmış olan Ömer Asım Aksoy, derlediği atasözleri ve deyimleri birbirinden ayırarak yayınlamıştır. Bugüne dek birkaç kere baskısı gerçekleşen iki ciltlik *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü* 'nün 1. cildinde toplam 2667 atasözü, 2. cildinde ise 8977 deyim bulunmaktadır.

2.1.2. Türkiye Türkçesinde “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler

8. yüzyılda Türk Bengü Taşlarında yazıya geçmiş ilk örneklerin rastladığımız Türk atasözleri karşılığında terim olarak “sab/sav” kelimesi kullanıldığını bilinmektedir. Kutadgu Bilig’de İslamiyet’in tesiri neticesinde yerine Arapça kökenli “mesel” terimi almıştır (Oy, 1999, s. 3-4). *Dîvanü Lûgati’t-Türk*’te de “saw” yani “atasözü” kelimesinin Arapça karşılığı “mesel” olarak verilmiştir (Ercilasun, 2014, s. 410).

15. yüzyıldan sonra “pend” ve “mesel” kelimeleri atalar sözüne karşılık Türkçe yazılı kaynaklarında yer almaya başlamıştır. Aslında ‘örnek’ ve ‘örnekleme’ anlamına gelen mesel ve darbimesel, zamanla Osmanlı Türkçesinde atasözlerinin karşılığı hâline gelmiştir. Nitekim “darbimesel”in çoğul şekli olan “durûb-i emsâl” terimine birçok yazma ve basma atasözü, risale ve kitap mecmuasında rastlanmaktadır (Oy, 1991, s. 44).

Develioğlu meseli “Örnek, benzer, nümûne, dokunaklı anşamlı söz, terbiye ve ahlaka faydalı, yararlı olan hikâyeye” biçiminde açıklar (Develioğlu, 2004, s. 625). Brockelmann meseli şu şekilde açıklamıştır: “Gerçekten de istikakına göre, Habeşçe mesl, messâlê; Aramice maslâ ve İbranice mäsâl gibi, karşılaştırma ifade eder; tanımlar mutad olarak bu olağan şekli aldığından, bu kelime genel bir atalar sözü ve darb-ı mesel anlamını almıştı” (1979, s. 120). Atasözü yerine kullanılan “mesel” teriminin çoğulu “emsal” olup sonraki dönemlerde Türkiye Türkçesinde, özellikle Tanzimat döneminde yazılan eserlerde “ضرب مثل / darb-ı mesel” ve çoğulu için “ضروب امثال / durûb-ı emsâl” biçiminde kullanılmıştır (Oy, 1991, s. 3-4). Aksoy’a göre Darb-ı mesel “Mesel getirmek, duruma uyan yaygın bir söz ya da atasözü söylemek” manasına gelmesine rağmen atasözü yerine kullanılmıştır (1988, s. 14). Şemseddin Sami’nin ünlü eseri *Kamûs-i Türkî*’de “atalar sözü” terimi “ata” maddesinde olup “darb-ı mesel” ifadesiyle tanımlanmaktadır ve darb-ı mesel için “... mesel gibi irâd olunan meşhur söz, atalar sözü. Çoğulu durub-ı emsal: darb-ı meseller, atalar sözleri” ifadeleri kullanılmıştır (1977, s. 853). Tanzimat edebiyatı temsilcilerinden Şinasi, durûb-ı emsâlî şu şekilde açıklamıştı: “Durub-i emsal ki hikmetü’l avamdır, lisanından zuhur ettiği milletin mâhiyet-i efkârına delâlet eder” (2004, s. 226). Yukarıda ifade edildiği gibi, Cumhuriyet dönemine dek atasözleri farklı ad ve terimlerle ifade edilmiştir: saw/sav, deme, atalar sözü, mesel, pend, darbı mesel (çokluğu durubiemsal) gibi. Lakin Cumhuriyet döneminden sonra bu terimlerin kullanımı külliyen terk edilmiş ve yerine “atasözü” veya “atasözleri” terimleri kullanılmaya başlanmıştır.

2.2. Uygur Türkçesinde “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler

Uygur Türkçesi atasözlerinin kayıtlı tarihi oldukça uzundur. Bin yıl önce Türklük biliminin (Türkoloji) kurucusu, Türk sözlükçülüğünün atası Kâşgarlı Mahmud, Türk lehçelerini incelemek için çeşitli bölgelerde yaptığı saha araştırmaları sırasında birçok atasözü derlemiş ve bu atasözlerinden 279’unu *Dîvanü Lûgati’t-Türk*’e dâhil etmiştir. Kâşgarlı Mahmud’un, Uygur folklorunun önemli ögesi olan atasözlerinin toplanması ve gelecek nesillere aktarılmasında katkısı azımsanmayacak kadar büyüktür. Uygur araştırmacı Abduşukur Turdi, *Dîvanü Lûgati’t-Türk*’te yer alan atasözleri ile günümüz Uygur atasözlerini karşılaştırmış ve altmış dokuz atasözünün orijinal veya kısmen değiştirilmiş hâliyle günümüze ulaştığını tespit etmiştir. Bin yıl öncesinden günümüze gelen atasözlerinde üç durum görülmektedir: Bazı atasözleri günümüze kadar hiç değişmeden orijinal hâliyle gelmiştir. Örneğin:

Aç ne yemes, tok ne temes (I. 79) (Aç olan ne yemez, tok olan ne demez) (Aç néme yémeydu, toq néme démeydu.)

Beş erñek tuz ermes (I. 121) (Beş parmak düz, birbirinin eşi değildir.) (Beş qol birdek emes.)

Buğday katında sarkaç subalur (III. 240) (Buğdayın yanında karamuk otu da sulanır.) (Buğdayniñ bahaniside qaramuq su éçiptu.)

İkincisi, bazı atasözlerinin yapısı değişmiş ve bu tür atasözlerinin bazı kelimeleri veya bölümleri değişmiş olarak günümüze kadar gelmiştir. Örneğin:

Aç tebek, tok telek (I. 387) (Aç kişi aceleci, tok kişi yavaş olur.) (Qorsağ toq, köñül şoğ.)

Birin birin miñ bolur, tama tama kol bolur (III. 360) (Birer birer bin olur, damlaya damlaya göl olur.) (Tama-tama köl bolur.)

İkki bogra igeşür, otra kökegün yancılur (I. 187) (II. 287) (İki buğra, erkek deve itişir, ortada bükelek sineği incinir.) (İkki ata tepişse, arida eşek ölür.)

Üçüncüsü, bazı atasözlerinde söz ve anlatım araçlarında genel değişiklikler olmakla birlikte anlamları değişmemiştir. Örneğin:

Bar bakır, yok altun (Bulunan var olan bakır, bulunamayan nadir olan altındır.) (Yütken piçaqniñ sépi altun.)

Kutsuz kuyugka kirşe kum yağar (I. 457) (Kısmetsiz kişi kuyuya girse kum yağar.) (Yétim kız suğa çiqsa, béşdin yar kétiptu.)

Abduşukur Turdi, Dîvan'daki atasözlerini modern Uygur atasözleri ile tek tek karşılaştırarak günümüze kadar değişmeden orijinal olarak ulaşan 31, kısmen değişikliğe uğramış 22, biçim olarak değişmiş, fakat anlam olarak değişmemiş 16 olmak üzere toplam 69 atasözüne işaret etmektedir. Bu atasözlerinin orijinal veya biçim olarak değişmiş şekliyle günümüze kadar gelmiş olması, geleneksel halk folklor kültürünün Uygur milletinin vücudunda millî bir gen olarak kuşakta kuşağa devam ettiğini göstermektedir. Ancak Dîvan'da kayıtlı 200'den fazla atasözü günümüze sözlü olarak ulaşmamış, yani kullanımdan kalkmıştır. Bu tür atasözlerinin ortadan kalkması kaçınılmaz bir olgudur ve insan kültürünün gelişiminin normal bir yasadır.

Araştırmacı ve bilim insanı Abdullah Arslan'a göre bu atasözleri çeşitli nedenlerden ötürü kullanımdan kalkmıştır. İlk olarak, sosyal yapılardaki ve sosyal olgulardaki değişikliklerle birlikte bazı atasözlerimiz kullanım dışı kalmıştır. Örneğin, *Kul yağı, it böri* (1.336) (Kulunun hasmı düşman, itinin hasmı kurt olduğunu unutma.), *Kaňdaş kuma ürür, iğdiş örü tartar* (III. 382) (Baba bir kardeşler dövüşürler, ana bir kardeşler yardımlaşır.) (Ata bir ana başka pétışalmas, ana bir ata başka acralmas.), *Kara bulıtıg yel açar, urunç bile el açar* (I. 354), (Kara bulutu yel açar, rüşvet ise yurt açar.) (Qara bulutni şamal açar, hökümetniñ işikini para açar.) Bu atasözleri zamanın kabile sisteminin ve feodal yapının bir yansımasıdır.

İkincisi, âdetlerin değişmesiyle bazı Uygur atasözleri kullanım dışı kalmıştır. Örneğin, *Buşmasar boz kuş tutar, ebmeser ürüñ kuş tutar* (II. 12) (Sıkılmayan kişi boz kuş, acele etmeyen kişi beyaz kuş tutar.) (İçi puşmisa boz quş tutar, aldirimisa aqquş tutar.), *Avçı neçe al bilse, adhiğ ança yol bilir* (I. 63) (I. 332) (Avcı ne kadar hile bilse ayı o kadar yol bilir.) (Ovçı qançe hiyle bilse, éyiqmu şunçe yol bilidu.) gibi atasözleri avcılık yaşam biçiminin deneyimlerini derslerini yansıtmaktadır. Uygurların yaşamlarında avcılık ve pastoral faaliyetler zayıfladıkça bunlar yavaş yavaş kullanım dışı kalmıştır. *Kalıñ berse kız alır, kerek bolsa kız alır* (III. 371) (Çeyiz veren kız alır, gerekliyse pahalı alır), *(Qalıñ mal berse kız alar, kerek bolsa qimmetke alar).* *Tünle yorub kunduz sebnür, kiçikde eplenip ulgayu sebnür* (III. 87) (Geceyle yola çıkan gündüzün sevinir, küçükken evlenen yaşlanınca sevinir.) gibi atasözleri parayla satın alarak evlilik yapmak, çok eşlilik ve cariyelik uygulamalarını yansıtmaktadır.

Üçüncüsü, çeşitli inançların değişmesi nedeniyle bazı atasözlerinin zamanı geçmiştir. Bu tür atasözleri, Uygurların Tanrı Umay'a ibadet etme, gök cisimlerini, dağları kutsallaştırma

ve yüceltme, hatta dillerine tapma inancının bir yansıması olup bunlar bize Budizm ve İslam öncesi Uygurların dinî düşüncesi ve algısı hakkında bilgi ve ipucu verir: *Umayka tapınsa oğul bolur* (I. 123) (İnan, 1968 s. 397-399) (Şevkat meleşine yakaranın çocuğu olur?) atasözünde insanların, özellikle de hamile kadınların, Tanrıça Umay'a tapma âdetlerini anlatılır.

Dördüncüsü, bazı atasözleri, atasözünde geçen nesnelerin kaybolması nedeniyle kullanım dışı kalmıştır. Kabileler arası çatışmaları ve birbirlerine karşı olumsuz görüşleri yansıtan atasözlerinin kaderi böyle olmuştur. *Tatıg közre tikenig tüpre* (II. 280) (Tata dikkat et, dikenini kökünden sök) atasözünü Kaşgarlı Mahmud şu şekilde açıklar: “Tat” Müslüman olmayan Uygurlardır, Bu Uygurlar inançsız ve vefasızdır. Bu yüzden dikenini kökünden kesmek lâzım, dolayısıyla bu Uygurların da gözüne vurmak lâzımdır. Bu atasözünü Müslüman Uygurlar, Müslüman olmayan Uygurları hor görmek için söylemiş olabilir. Kullanımdan kalkan bu atasözleri Uygurlar da dâhil olmak üzere o dönemin Türklerinin âdetlerini, yaşayış biçimlerini, düşünce sistemlerini ve inançlarını aydınlatmak bakımından önemlidir.

Kaşgarlı Mahmud'dan sonraki klasik Uygur edipleri atasözleri derleyip eserlerinde yayınlamasalar da hemen hepsi manzum eserlerinde atasözlerini yoğun olarak kullanmışlardır. Yusuf Has Hacib, Türk atasözlerinden beslenerek eserini zenginleştirmiştir. Yusuf Has Hacib'in “Kutadgu Bilig” adlı eserinde kendi tarzında kullanılan birçok atasözlerine rastlanır. Örneğin, o “Sütle giren huy ölünce çıkar” atasözünü “ “örüng süt bile kirse edgü kılık *ölüm tutmağınça evürmez yorık*” (b.881) (Eğer iyilik ananın ak sütü ile insanın ruhuna girerse, o kişi ölünceye kadar doğru yoldan çıkmaz.) tarzında ifade etmiştir. 12. yüzyılda Edip Ahmet Yükneki tarafından aruz ölçüsü ve dörtlüklerle yazılan *Atabetü'l Hakâyık* adlı eserde ahlak kavramları manzum dizelerle ifade edilir. Edip Ahmet Yükneki savunduğu ahlakı standartlar ve normlar ile halk arasında yaygınlaşan atasözleri ile ahlakı görüşler arasındaki bariz benzerlik nedeniyle onun manzum dizeleri ile Uygur atasözlerini birbirinden ayırmak zordur.

Koçu (İdikut) Uygur dönemine ait çeşitli yazılı belgelerde bazı atasözleri kayıtlıdır. Bu atasözleri, Koçu (İdikut) Uygur dönemi insanların dünya görüşünü ve sosyal yaşam deneyimlerini yansıtmaktadır. Bu atasözlerinde insanlar erdemli olmaya teşvik edilir, Budizm'in etik standartları sunulur, insanların doyumsuzluğu, zorbalığı, kibri, hırsı ve gevşeklik eğilimleri eleştirilir, cesaret ve kahramanlığı övülür. Bu atasözleri, o dönemin beyitleri gibi aliterasyon ve kafiyeyle birleştiren iki kıta şeklinde yazılmıştır. Örneğin: *Erdemlig kişi erdeni birle tüz ol, erdemsiz kişi etük içindeki ulyak birle tüz ol* (Erdemli kişi erdemleri ile

değerlidir ve erdemsiz kişi ayakkabı tabanı gibi değersizdir.), *Er kuti belin, su kuti terin* (erkeğin doğası cesaretle ve suyun doğası derinlikte (Abdulla, 2017, s. 21).

Ali Şîr Nevaî, atasözlerinden istifade ederek yüksek bir edebî yaratıcılık ortaya koymuştur. Eserlerinde atasözü niteliğinde kullandığı birçok mısra vardır: *Işık otuñni yoşurdum, el ara yaydi reqip, kim istmisini nihan tutsa, qilur merg ayan*. Bu mısradaki “*Késelni Yoşursañ, Ölüm Aşkara*” (Hastalık gizlenirse ölüm kaçınılmazdır.) atasözü ve *Yuqar yamanliğ kim kirer yaman el ara, kömür ara ilik orğan qilur ilikni qara* (Kötüye bulaşırsan yarası bulaşır, kazana bulaşırsan karası bulaşır) atasözü benimsenmiştir. Bunun dışında Hirqiti, Zelili, Nizari, Ğeribi, Nazimi gibi ünlü Uygur klasik şairleri eserlerindeki fikirleri derinleştirmek ve temellendirmek için atasözlerini etkili bir şekilde kullanmışlardır.

Uygur atasözlerini bilimsel olarak derleme ve tasnif etme çalışması yabancı bilim adamları tarafından 19. yüzyılın sonlarında başlatılmıştır. Bunlar arasında Friedrich Wilhelm Radloff (1837-1918), Nikolai Pantusov (1849-1909), Nikolay Fyodroviç Katanov (6 Mayıs 1862 - 9 Mart 1922), Sergey Yefimoviç Malov (28 Ocak 1880 - ö. 6 Eylül 1957), Gunnar Valfrid Jarring (12 October 1907 – 29 May 2002) anılmaya değer araştırmacılarıdır.

Pantusov’un çalışmaları Uygur atasözlerinin derlenmesi ve düzenlenmesi açısından önemlidir. 1871 ve 1889 yılları arasında Ğulca bölgesinden çok sayıda sözlü edebiyat malzemesi toplamıştır. Bu materyaller arasında çok sayıda atasözü vardır ve ünlü kitabı *Tarañçi Halk Edebiyatı Örnekleri* adlı kitabında 500’e yakın atasözü yer alır. Pantusov, Uygur atasözlerini *Hanlar Hakkında Atasözleri*, *İyi ve Kötü Kadınlar Hakkında Atasözleri*, *Kavgalar Hakkında Atasözleri*, *Ölümler Hakkında Atasözleri* gibi kategorilere ayırarak tanıtmıştır.

1862’de Akademisyen Radloff, Doğu Türkistan’da saha çalışması yaparak halk edebiyatından bazı eserler toplamıştır. Bunların arasında Uygur atasözlerine, *Kuzey Türk Boyları Halk Edebiyatından Örnekler* adlı kitap serisinin 6. cildinde yer vermiştir. Kazan Üniversitesi’nden Profesör Katanov, 1889-1892 yıllarında Doğu Türkistan’ın Kumul ve Turpan bölgelerinde bir saha çalışması yapmıştır. Bu süreçte bazı atasözleri de dâhil olmak üzere sözlü halk edebiyatının çeşitli türlerine ait eserleri toplamış ve bunları Uygur Türkçesi üzerine yazdığı kitaplarında dil olguları olarak yayınlamıştır. O, 1912’den 1914’e kadar Doğu Türkistan’a gelerek dil araştırmaları yapmıştır. Onun *Doğu Türkistan Uygurlarının Dil Şiveleri* ve *Lopnur Dili* kitaplarında bazı atasözleri bulunmaktadır.

1950’li yıllarda bazı Uygur aydınları çok sayıda şiir, masal, fıkra ve atasözü toplayarak bunları çeşitli dergilerde yayımlamanın yanı sıra özel koleksiyonlar da yayınladılar. 1957’de Muhammed Zaidi’nin hazırladığı *Uygur Halk Atasözleri* kitabı Milletler Yayınevi tarafından yayınlandı. Aynı yıl Sincan Halk Yayınevi tarafından Zunun Qadiri ve Muhammed Rahim tarafından derlenen *Uygur Halk Atasözleri* adlı bir koleksiyon yayınlandı. 1979’dan sonra *Uygur Halk Atasözleri* adı altında birbiri ardına birkaç kitap derlemesi yapıldı.

1980’li yıllarda Doğu Türkistan’ın çeşitli il ve ilçe belediyelerinin bünyesindeki Medeniyet ve Sanat Ofisleri kendi bölgelerinde dolaşan sözlü halk edebiyatı eserlerini acilen topladılar ve art arda “üç derleme” (şiir, masal ve atasözü derlemeleri) yayınladılar. Sonuç olarak 40’tan fazla il ve ilçe belediyelerinin bünyesindeki Medeniyet ve Sanat Ofisleri bir atasözleri koleksiyonu yayınlamayı başardılar. Bu koleksiyonlarda bariz bir şekilde tekrarlar olsa da Uygur atasözlerinin kurtarılmasına belli bir katkı sağlandı. Kıdemli yazar Muhammed Rahim tarafından derlenen atasözü koleksiyonu ve il ve ilçe belediyelerinin bünyesindeki Medeniyet ve Sanat Ofisleri’nce derlenen kırktan fazla atasözü koleksiyonu bilim insanı Arslan Abdullah yönetiminde hazırlanan *Uygur Sözlü Edebiyatı Kamusu- Atasözleri Kısım* (7.cilt) ve 2007’de Eziz Atavulla Sartekin tarafından hazırlanan *Uygur Atasözleri* adlı eserin yayınlanmasına temel oluşturmuştur. Yukarıdakilere ek olarak, son yıllarda Memtili Sait, Âlim Qadir, Abdurrahman Zunun vb. aydınlar tarafından hazırlanan Uygur Atasözleri koleksiyonları da art arda yayınlanmıştır (Tarım, 2016, s. 7-21).

2.2.1. Uygur Türkçesi Atasözlerinin İçerik Özellikleri

Uygur atasözleri içerik bakımından dört kategoriye ayrılabilir:

1) Üretim bilgisini ifade eden atasözleri:

Bunlar, Uygurların uzun süreli verimli çalışmalarıyla oluşturduğu ve tekrarlanan yaşam tecrübesi ve pratik uygulamalarla test edilen atasözleridir. Bu tür atasözleri, Uygurların zengin üretim deneyimlerini, avcılık, hayvancılık, tarım, bahçecilik ve balıkçılık alanlarındaki değerli bilgilerini özetlemektedir. Uygurların uzun bir tarım geçmişine sahip olduğu ve yetiştirilen birçok ürün çeşidi olduğu bilinmektedir. Bu durum tarımla ilgili birçok atasözünün ortaya çıkması için nesnel koşulları sağlamıştır. Tarımla ilgili atasözleri arasında çiftçilik tecrübeleriyle ilgili zengin bir atasözleri içeriği bulunmaktadır. Örneğin, “*Yer Toymığuçe er toymas*” (*Toprak doymadığı sürece er doymaz*), “*Yerni aldiğan özini aldar*” (*Toprağı kazıklayan kendisini kazıklamış olur*), “*Qiğsiz yer pulsiz er*” (*Verimsiz yer pulsuz er*), “*Tazni*

er bolmaydu dime, sazliqni yer bolmaydu dime” (*Keli er olmaz deme, sazlığı yer bolmaz deme*). Açıkçası, bu atasözlerinde toprağın gübrelenerek kalitesinin yükseltilmesinin tarımsal üretimin en önemli koşulu olduğu ve bu olmadan iyi bir hasat almanın imkânsız olduğu vurgulanır. Çiftçilerin dedikleri gibi, *Su yerniñ qéni, yer déhqanniñ ceni*” (*Su yerin kanı, yer çiftçinin canı*). Bu nedenle Uygur çiftçilerine göre su niteliğinde olan kanın tarımsal işlerde rolü çok önemlidir.

Uygur atasözlerinin bir kısmı bu gerçeği; suyun önemini ve mahsul sulamanın derslerini özetler. Tarımsal üretimde tohum seçimi çok önemlidir: *“Néme térisañ şuni alisen”* (ne ekersen onu alırsın), tohumun önemi bu atasözlerinde ifade edilmektedir. Uygurlar eski çağlardan beri tarımsal üretimin yanı sıra hayvancılık ve bahçecilikle uğraşmışlardır. Bu nedenle, atasözleri bu tür emeklerle ilgilidir ve emek deneyimlerini genelleştirir. *“Anarni çölge tik encürni kölge tik”* (Çölde nar dik, gölde incir dik) atasözü, meyve ağaçlarından nar ve incirin özelliklerine işaret ederken, şu atasözlerinde bahçeciliğin önemini ve meyve ağaçlarına bakma yöntemleri vurgulanır: *“Avval tam et, andin bağ et”* (Önce duvar ör, sonra bahçe yap), *“Béği barniñ téği bar”* (Bahçen varsa dağ da var), *“Bağni baqsañ bağ bolar, patman- patman yağ bolar”* (Bahçeyle ilgilenirsen bahçe olur, yavaş yavaş yağ olur). Uygurlar arasında da hayvancılıkla ilgili birçok atasözü vardır. Bu atasözlerinde hayvanların çeşitli özellikleri, besicilik bilgileri ve deneyimleri özetlenmiştir. Örneğin; *“Malniñ béşi tohu”* (Evcil hayvanın başı tavuktur), *“At yötelse oqur sal, kala yötelse piçaq”* (At öksürürse yuva yap, inek öksürürse bıçak kullan), *“At er kişige qanat”* (At erkeğe kanattır), *“éşek hérip qalsa bir çöçek qonaq”* (Eşek yorulursa, bir avuç mısır ver).

Genel olarak Uygur çiftçileri, uzun vadeli üretim faaliyetleri sırasında çok değerli bilgiler edindiler. Ancak o dönemde okuma yazma bilmeyen çiftçiler bilgilerini yazılı olarak ifade etme fırsatına sahip değildi. Bu bilgiyi atasözleri şeklinde özetlediler ve sonraki nesle aktardılar.

2) Teknik bilgilerle ilgili atasözleri:

Uygur atasözleri bilim ve teknolojiye dair pek çok bilgi içermektedir. Özellikle çeşitli el sanatları ve pratik teknik bilgilerin yanı sıra meteoroloji, coğrafya, tıp ve astronomi bilgileri öne çıkmaktadır. Havanın açık ya da kapalı, soğuk ya da sıcak olmasının tarımsal faaliyetlerle yakından ilgili olduğu bilinmektedir. Uygur çiftçiler hava durumu hakkında yüzyıllarca süren pratik gözlem ve deneyler yoluyla bilgi edindiler ve bunu atasözleri aracılığıyla aktardılar. *“Ay qotanlisa ayda yağar, kün qotanlisa künde yağar”* (Ay parlak olduğunda ayda yağmur yağar, güneş parlak olduğunda her gün yağmur yağar), *“Şarqirap yağqan yamğur yandin öter,*

simildap yağqan yamğur candin öter” (Şiddetli yağın yağmur yandan geçer, yavaş yağın yağmur canı yakar) , “*Köydürsimu küñ yahşi*” (Yaksa da güneş iyidir), “*Qişniñ aptipi düşmennin gülginige bar*” (Kışın güneşi düşmana gülümser) vb. Uygur atasözleri arasında tıpla ilgili birçok atasözü bulunmaktadır. Örneğin, *Késellik ékizdin kirer* (Hastalık ağızdan girer), *Çivin digen meynet neme, qonğan nersini yumay yeme* (Sinek pistir, konduğunu yiyeceğini yıkamadan yeme), *Közün ağırsa qoluñni tart, qorsiqiñ ağırsa nepsiñni* (Gözünüz ağrıyorsa ellini kontrol et, mideniz ağrıyorsa nefsi kontrol et), *Béşiñni salqın, qorsiqiñni toq, putuñni issiq tut* (Başını serin tut, mideni tok ve ayaklarını sıcak tut).

3) Toplumsal yaşam bilgisini ifade eden atasözleri

Toplumsal yaşam bilgisi ile ilgili atasözleri, insanların hayat bilgisini ve ahlak düşüncelerini yansıtır. Uygurların sosyal görüşlerini ifade eden atasözlerinin muhtevası oldukça geniş olup sosyal hayatın tüm alanlarını, insanların karakterlerini ve manevi dünyalarının tüm yönlerini kapsamaktadır. Bunların arasında vatana, memlekete ve millete dair, *Ana yurtuñ aman bolsa, rengi royiñ saman bolmas* “Ana yurdun esen olursa, tenin ve canın saman olmaz.”, *Atañniñ balisi bolğuçe, elniñ balisi bolğın* (Babanın evladı olmaktansa halkın evladı ol); birlik ve beraberliğe dair; *Birlik bolmay tiriklik bolmas* (Birlik olmadan hayat olmaz), *Ayrılğanni éyiq yer, bölüngenni böre yer* (Sürüden ayrılanı kurt kapar); dostluk ve düşmanlık hakkında; *dost yiğlitip éytar, düşmen küldürüp* (Dost acı söyler, düşman acı söylemez); cesaret, mertlik ve korku hakkında, *Batur düşmensiz olmas* (Cesur adam düşmansız değildir); *Merdi meydanda sina* (Mert kişiyi sahada dene); *Toşqandek yüz yıl yaşığuçe yolvastek bir yıl yaşa* (Tavşan gibi korkarak bin yıl yaşamaktansa, aslan gibi cesurca bir yıl yaşamak evladır); uyanıklık, temkinli olma ve ilgisizlik hakkında, *Cinniñ kesti şaptulda* (Şeytan’ın gözü şeftali gibi açıktır.); *Bala qaza körünmes, put qolini sañgiltip* (Belâ görünmez, bacağını kolunu salayarak); *Asman örülüp çüşse astida yetip manta yeptu* (Asman yıkılsa altında mantı yermiş); namus hakkında, *Ademni nomus öltürür* (Utanç insanı öldürür.); *Yüzümniñ qélinliq cénimniñ rahatliqi* (Yüzümün kalınlığı keyfimin rahallığıdır.); edep ve ahlak hakkında, *Nesihet aççıq mivisi tatliq* (Öğüt acıdır, meyvesi tatlıdır.), *Çakni buzğan tanisi, kızni buzğan anisi* (Tekerliği bozan ipi, kızı bozan annesidir.) gibi örneklerle rastlanır. Kadir, kıymet ve onur, gençlik ve yaşlılık, sabır ve acelecilik, dil ve konuşma, huzur ve sükûnet, yardımlaşma, insanilik ve insafsızlık, iyilik ve kötülük, aşk, aile hayatı, anne baba, akraba ve komşular, gariban ve yetimler, zulüm, ezilmişlik ve direniş, ikiyezlülük, sinsilik ve ayartma, açgözlü, cimrilik, ticaret

ve alışveriş, hırsızlık ve haydutluk, dinî inanç olmak üzere her türlü atasözleri sosyal hayatın belirli yönleriyle ilgili tecrübeleri ve dersleri bilimsel bir temelde özetlemektedir.

4) Felsefî bir bakış açısını ifade eden alegoriler:

Uygur atasözlerinde Uygur halkının toplumsal hayata, nesnel olgular ve şeylerle ilişkin felsefî görüşleri geniş bir şekilde ifade edilmektedir. Örneğin, *Yotqanğa qarap put sun* (Ayağını Yorganına Göre Uzat) atasözünde, insanların bacaklarının uzun veya kısa olmasını öznel arzularına göre değil, yorganın nesnel gerçekliğinin uzun ya da kısalığına bağlı olduğu vurgulanır. *Birdin iki yahşi, quruq geptin cigde yahşi* (Bire göre iki iyidir, boş laftan işde iyidir), *Söz bilen polu pişmas, may bilen güriç lazim* (Boş lafla peynir gemisi yürümez) atasözleri boş lafla karnı doyurmanın mümkün olmayacağı ve pirinçsiz pilav yapılamayacağı gibi basit gerçekler ile her türlü pratik çalışmanın maddi bir temel gerektirdiğini açıklar. *Néme térisañ şu alisen* (Ne ekersen onu biçersin), *Qazanda néme bolsa çömüçke şu çiqidu* (Kazanın içinde ne varsa çömleğe o çıkar) atasözlerinde insanların topraktan ve çömlekten ne elde ettiklerinin, onların güzel isteklerine değil, toprağa ektiklerinin ve çömleğin içinde bir şey olup olmadığına bağlı olduğu, nesnel gerçekliğin birinci, öznel arzunun ikinci sırada olduğu vurgulanır.

Uygur atasözleri pratikten gelen bilgi ve teknoloji hakkında değerli fikirler içerir. Örneğin, *Köp yaşığan néme biler, köpni körgeñ şu bilen* (Çok yaşayan ne bilir, çok gören çok bilir) atasözünde, insanın bir şeyi bilip bilmemesinin çok yaşayıp yaşamamasına bağlı olmadığı, bilakis onun çok şeyi görüp tecrübe edip etmemesine bağlı olduğu anlatılır. *Yüz anlıgandin bir körgeñ ela* (Yüz kere duymaktansa bir görmek evladır) atasözü sadece duymanın yeterli olmadığını, uygulamanın ve yaşayarak öğrenmenin daha etkili olduğunu anlatır. Kısacası Uygur atasözleri felsefî fikirler açısından oldukça zengindir ve felsefenin çeşitli kategorileri hakkında pek çok görüş bulmak mümkündür.

2.2.2. Uygur Türkçesi Atasözlerinin Biçim Türleri

Uygur atasözleri şekil, yapı ve anlam ifade özellikleri bakımından kendine has özelliklere haizdir. Uygur atasözleri bu özelliklerine göre üç kategoriye ayrılır:

1) Makal: Atasözleri, insanların değerli bilgi ve yaşam deneyimlerini doğrudan ve özlü bir şekilde ifade eden entelektüel sözlerdir. Makal'da ifade edilen görüşler nihai sonuçlarla birlikte eksiksiz olarak verilir. Makal'daki fikir ve düşünce uzun zaman zarfında tekrar tekrar test edilmiş mükemmel bir özet olup onu kolayca inkâr etmek mümkün değildir (Uyguri, 2009, s. 4). Makal'ın temel özelliği, hayvanlara ve diğer şeylere atıfta bulunmak yerine, fikri

doğrudan ve açık bir şekilde sunmasıdır. Örneğin, *Yer heydiseñ küz heyde, küz heydimiseñ yüz heyde, Oynap sözliseñmu, oylap sözle* (Oynayıp konuşsan da düşünerek konuş), *Alim bolsan âlem séniñki* (Alim isen kâinat senindir) vb. Makal’da edebî özellikler çok yoğundur, yani şiirde yer alan kafiye, vezin ve uyak vardır. *Yahşiliq qildiñ, hop qildiñ, minnet qildiññ yok qildiñ* (İyilik yaptın, başardın; minnet ettin, mahvettin), *Tegseñ tériq bolar, tegmiseñ ériq bolar* (Dokunsan tarla olur, dokunmasan çay olur) (Uyguri, 2009, s. 18).

2) Temsil (Mecazi): Toplumsal yaşamdaki çeşitli olgu ve deneyimleri hayvanların ve diğer şeylerin özellikleri olarak sunan Temsilî anlamadaki bir entelektüel terimdir. Temsilin temel özelliği, makallarda olduğu gibi fikrin ya da düşüncenin doğrudan değil doğal dünyadaki çeşitli insanların fiziksel özellikleri aracılığıyla dolaylı olarak sunulmasıdır. Örneğin, *Qağa balam appaq, Kirpe balam yumşaq balam* (Karga yavrusu beyazdır, kirpininki de yumuşaktır); *Tohu dañgal qüşer, Öçke cañgal* (Tavuk rüyasında dangal görür, keçi rüyasında çöl görür); *İt yénida söñek yatmas* (İtin yanında kemik durmaz.) vb. Bazı temsillerde ifade edilen eşyanın vasıfları, aslında eşya da olmayan ve olması mümkün olmayan özelliklerdir ve tamamen oluşturanların hayal gücü ile icat edilerek eşyaya yüklenmiştir. Örneğin, yukarıdaki misallerdeki *Qağa balam appaq, Kirpe balam yumşaq balam* (Karga yavrusu beyazdır, kirpininki de yumuşaktır) temsilde olduğu gibi kargalar yavrularına beyaz, kirpiler yavrularına yumuşak demeleri aslında gerçek hayatta olmayan şeylerdir. Aslında bu tür temsiller tabiat âlemindeki çeşitli şeylere değil sosyal insana ve onun özelliklerine yöneliktir. Dolayısıyla bu tür temsilleri lafzi anlamlarına göre değil sosyal anlamlarına göre anlarsak, yüklenen fikri anlamak daha kolay olacaktır.

3) Temsilî Makal (Alegorik atasözleri): Tabiat âlemindeki çeşitli şeylerin özellikleri, toplumsal yaşamdaki olgularla karşılaştırılır ve analogiler doğrudan sunulur; yani makallar metaforlarla, temsiller ile açıklanan entelektüel sözlerdir. Temsilî Makal atasözleri Makal ile Temsil’in birleştirilmesiyle oluşturulur. Temsilî Makal’da Temsil’de olduğu gibi tabiattaki çeşitli varlıkların özelliklerini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda bu özelliklerin hayatta hangi olaylara yönelik olduğunu da açıkça anlatır. Örneğin, *Altun otta, Âdem méhnette biliner* (Altın ateşte, insan mihnette anlaşılır.), *Ay tünde kérek, Eqil künde* (Ay gecede gerek, akıl her gün gerek), *Yolvas izidin qaytmas, Yigit sözidin* (Kaplan izinden dönmez, yiğit sözünden dönmez). Temsilî Makal’da tabiat âlemi ile sosyal hayat arasındaki benzerlik bulunup, hayvanların ve diğer tabiat varlıklarının özellikleri vasıtasıyla insanların onlara benzer vasıfları onaylanır. Bu suretle sosyal hayatta meydana gelen çeşitli olayların belli bir yasaya tabi olduğu, nesnel dünya

ile tutarlılık ve onun önemli hakikati vurgulanır. Örneğin, *Qéri quş torğa çüşmes, qéri er qolğa* (Yaşlı kuş tuzağa düşmez, yaşlı erkek ele düşmez.), *Adem kérésa köñli qérimas, söget kérésa yiltizi* (İnsan yaşlanırsa gönlü yaşlanmaz, söğüt yaşlanırsa kökü yaşlanmaz.), *Paqiniñ kériğini yilanga oşşimas, Momayniñ yasangini cuvanga oşşimas* (Kurbağanın gerilmesi yılan benzemez, Maymunun süslendiği güzel bayana benzemez.) gibi. Bu Temsilî Makallarda verilmek istenen ana fikir, yaşlı kuşun kolay yakalanmadığı, söğüt ağacının gövde olarak yıpransa da köklerinin dinamik kalacağı; kurbağa ne kadar böbürlense de yılan olamayacağı anlatılır. Temsilî Makallarda çoğu zaman yukarıdakiler gibi, önce doğal dünyadaki varlıkların özellikleri tanımlanır ardından benzer sosyal yaşam olayları (amacına göre) anlatılır. Ancak bazılarında önce toplumsal hayattaki olgular anlatılır ardından çeşitli şeylerin özellikleri dile getirilir. Örneğin, *Ana körüp kız al, Qirğaq körül boz al* (Anneyi gör kızı al).

Makal, temsil ve Temsilî Makalların çoğu iki öğeden oluşur. *Yurt qoğdisañ öersen, Qoğdimisañ öçersen* (Yurdu savunursan yükselirsin, savunmazsan sönersin) (Makal), *Tohu dañgal çüşer, Öçke cañgal* (Temsil), *Östeñ yarişiki tal, Kızniñ yarişiki hal* (Çaya Üzüm fidesi yakışır, Kıza ben yakışır) (Temsilî makal). Bunlardan biri ana öge, ikincisi yardımcı öge olup yardımcı öge ana ögeyi tamamlama, güçlendirme ve canlandırma işlevi görür. Bazı atasözleri ise sadece bir öğeden oluşur ve yardımcı öge yoktur. Örneğin, *Alim bolsan alem sèniñki* (Alim isen evren senindir) (Makal), *Cinniñ qesti şaptulda* (Cinin gözü şeftalı gibi açıktır) (Temsil), *Qışniñ aptipi-düşmenniñ gülğini* (Kışın güneşi düşmanını sevindirir) (Temsilî Makal).

2.3. Çince “Atasözü” Terimi Yerine Kullanılan Kelimeler

Çince atasözü 谚语 (yànyǔ) olarak ifade edilir. *Modern Çinceye Giriş*³⁷⁰ kitabına göre atasözleri halk arasında aktarılan özlü ve değişmeceli ifadelerdir ve birçoğu sosyal yaşam deneyimlerinin veya üretim bilgisinin özetidir. *Standart Modern Çin Atasözleri Sözlüğü*’ne göre atasözleri dilimizin söz varlığının ulusal ve canlı bir bileşenidir (Bao, 2002, s. 2).

Çince atasözleri uzun bir geçmişe sahiptir ve Shang Shu³⁷¹, Zuo Shu³⁷² ve Guoyu³⁷³ gibi eski metinlerde atasözlerinin doğasına ilişkin birçok farklı tanım bulunmaktadır:

370 现代汉语概论 (Xiàndài hànyǔ gàilùn)

371 尚书

372 左 转

373 国语

“Argoya atasözü denir.” (Shang Shu - Wu Yi).³⁷⁴

“Bir atasözü aynı zamanda yaygın bir deyiştir.” (Ayinler Kitabı).³⁷⁵

“Atasözleri aynı zamanda sıradan insanların güzel tekerlemeleridir.” (Guo yu - Yue yu).³⁷⁶

“Atasözleri aynı zamanda kaba sözlerdir.” (Zuo Chuan - Dük Yin’in On Birinci Yılı).³⁷⁷

“Atasözleri aynı zamanda sıradan insanların sözleridir.” (Hanshu - Wu Xing Zhi Yan Jiao)³⁷⁸

“Atasözleri, aynı zamanda aktarılan sözlerdir.” (Shuowen Jiezi - Yorum).³⁷⁹

“Atasözü, aynı zamanda doğru söz.” (Liu Xin Diao Long)³⁸⁰ (Komisyon, 1980, s. 1).

Bu ifadeler atasözleri hakkında bazı açıklamalar sağlasa da onları yalnızca kalıplaşmış, konuşma dili vb. olarak tanımlar ve temel özelliklerini ana hatlarıyla belirtmez. Son zamanlarda, akademisyenler atasözleri üzerine derinlemesine bilimsel çalışmalar yapmış ve onları yeniden tanımlamışlardır. Wang Qin’e göre, “Atasözü, halk arasında yaygın olarak kullanılan ya da dilden dile aktarılan, insanların yaşamdaki gerçek deneyimlerinin ya da duygularının hazır bir ifadesi olan, yaygın, özlü, canlı bir tekerleme ya da söz öbeğidir” (Bái, 2011, s. 11).

*Yeni Modern Çince*³⁸¹ kitabına göre atasözlerinin temel özelliği konuşma diline özgü, mecazi ve felsefi olmalarıdır. Birçok atasözünde mecazların kullanılması atasözlerinin bir özelliğidir. Atasözleri soyut şeyleri ve gerçekleri canlı bir şekilde ifade edebilirler. Bir atasözünden alıntı yapmak dinleyicinin anlaması ve hatırlamasını kolaylaştırır. Atasözleri tek başına cümleler olarak, özne olarak, yüklem olarak, nesne olarak ve belirli özne, yüklem, nesne ve belirli bir artikel olarak kullanılabilirler. Atasözü, bilinen bir dilin parçasıdır. *Modern Çince Sözlüğünün*³⁸² (2012) içindeki açıklamaya göre tanıdık bir ifade deyimler olarak da bilinen

374 《尚书·无逸》

375 《礼记·大学》

376 《国语·越语》

377 《左传·隐公十一年》

378 《汉书·五行志颜注》

379 《说文解字·注》

380 刘勰《文心雕龙·书记》

381 新编现代汉语(Xīn biān xiàndài hànyǔ)

382 现代汉语词典(Xiàndài hànyǔ)

kalıplaşmış sabit ifadeler, insanların yaygın olarak özel bir anlam ifade etmek için kullandıkları sözcük dağarcığının özel bir söz varlığı birimidir. İçerik bakımından zengin, biçim bakımından inceliklidir ve anlamı bütünseldir; yani genellikle deyimî oluşturan sözcüklerin birebir eklenmesi değil, bütünüdür. Anlam genellikle bütünüyle ifade edilir. Yapısı sabittir ve isteğe bağlı olarak değiştirilemez.

Atasözleri, Çin dilinin köklü ve yaygın olarak kullanılan bir parçasıdır. Wu Zhankun'a göre atasözleri, kelime yaratma sürecinde en eski, en çok sayıda, en sık kullanılan, en bilgilendirici ve sosyal açıdan en değerli olanlardır ve geniş anlamda 'atasözlerini' temsil ederler. 1921'de Guo Shaoyu, *Atasözleri Araştırmaları*³⁸³ adlı eserinde atasözlerinin kapsamının geniş olduğuna dikkat çekmiş ve atasözlerinin dar anlamda ele alınmasını savunmuştur. O, Atasözünü, bir kişinin pratik deneyiminin sonucu olan ve güzel sözlerle ifade edilen, günlük konuşmalarda açıkça kullanılabilen ve bir kişinin davranışını öngören bir söz olarak tanımlamıştır. Daha sonraki araştırmacılar da büyük ölçüde bu araştırma çizgisini takip etmişlerdir; örneğin Wu Zhankun ve Ma Guofan atasözlerini, halk arasında konuşma dili şeklinde sıkça kullanılan veya yaygın olarak dolaşan basit, canlı tekerlemeler veya deyimler olarak kabul etmişlerdir. Bunlar, insanların pratik deneyimlerini veya duygularını ifade ettikleri bir tür 'hazır sözcükler'dir (Kun-Fan, 1980, s. 3).

Atasözlerinin anlamsal doğasını açıklığa kavuşturmak, atasözlerinin etkili bir şekilde incelenmesini kolaylaştırmaya yardımcı olur. Mieder (1985) İngilizcede eli beş atasözü tanımlı belirlemiştir. Atasözlerinin bilinen gerçekler, sosyal normlar, ahlaki kaygılar veya ekolojik etik hakkında tanıdık, sabit, cümle benzeri ifadeler olduğu konusunda bir fikir birliği vardır. Bu, Çincedeki geniş anlamda atasözü anlayışına benzer. Liu Shuxin (2005), Çince atasözlerinin, yapıları ne olursa olsun fikirleri ifade eden sözler olduğunu ve tek başlarına dursunlar ya da durmasınlar her zaman sonlandırmayı gösteren bir tonlamayla bittiklerini ve bu nedenle dilin kelime dağarcığının bir parçası değil, konuşmanın "ortak dilinin" bir parçası olduğunu savunur. Sun Zhiping (1984) de şöyle der: "Bir atasözü deyimler, hıçkırıklar ve konuşma diline ait sözler yalnızca nesnel şeylerin ve olguların doğasını, durumunu ve derecesini tanımlayan ve ifade eden cümlelerin bileşenleri olarak hizmet edebilir. İki akademisyen de atasözlerinin yargıları

veya çıkarımları ifade eden tam cümleler olduğunu ve kişinin kendi görüşlerini desteklemek veya değiştirmek için kullanılabileceğini belirtmiştir. Her iki akademisyen de atasözlerinin cümle olduğu ve söylem birimine ait olmadığı konusunda hemfikirdir. Diğer araştırmacılar atasözlerini açıkça konuşma birimleri olan aforizmalar olarak görmektedir. Örneğin, Du Tongli (2006), “atasözlerinin birbirlerini uyarmak için kullanılan popüler halk deyişleri veya deneyimlerden türetilen kesin ifadeler” olduğunu savunmaktadır. Daha birçok tanım atasözlerinin niteliğini belirtmemektedir. Örneğin Modern Çince Sözlük (Gözden Geçirilmiş) atasözlerini kitleler arasında dolaşan, basit ve yaygın kelimelerle derin gerçekleri yansıtan sabit kelimeler ve ifadeler olarak tanımlamaktadır. Luo Shenghao’ya göre Çin atasözleri deneyime dayalı bir gözlemi veya yargıyı ifade eden, gramer açısından eksiksiz cümlelerdir. Genellikle her biri dört veya daha fazla karakterden oluşan bir veya iki satır hâlinde yapılandırılırlar, sözlü veya edebî biçimde ifade edilirler (2006). Wen Duanzheng (2003) çeşitli tanımların bir sentezinde, atasözlerinin kitleler tarafından oluşturulduğunu ve ağızdan ağıza aktarım yoluyla, tek tek cümleler veya cümlelerin bileşenleri olarak, bireysel sözlü eserler olarak değil, dilin yapı taşları olarak hizmet edebilecek sosyalleşmiş birimler olarak nispeten sabit bir yapı geliştirdiğini savunmaktadır. Dilsel birimler atasözlerinin Çince kelime dağarcığının bir parçası olan ikili olmayan ifadeler olduğunu açıkça belirtmektedir (Jun-Jia, 2017, s. 43).

Atasözleri, iletişimi ve yayılımı kolaylaştıran, belirgin bir şekilde konuşma diline özgü ‘tipik konuşma dili’dir. Atasözleri insanların doğayla, insan ilişkileriyle ve kişisel gelişimle nasıl başa çıktıklarını anlatır ve yansıtır. Tüm söylemler arasında atasözleri kültürel açıdan en tipik ve en iyi gerekçelendirilmiş olanlardır. İster sosyal ister doğal olsun, çoğu atasözü belirli bir muhakeme veya deneyime dayanır ve hayalî atasözleri bile belirli bir rasyonaliteye sahiptir. Dolayısıyla, atasözlerinin canlılığı, kitlelerin tekrarlanan sosyal pratikler yoluyla edindiği içgörülerin doğru bir özeti ve nesnel bir yansıması olarak, sosyal gerçekliklerinde ve ifadelerinin nesnelliğinde yatmaktadır. Pratik anlamda bir atasözü bir kez yaratıldığında, kaçınılmaz olarak güçlü bir yararlılık duygusuyla birlikte önemli bir bilgi ve hakikat kaynağıdır. Dahası, atasözlerinin zaman ve mekân sınırlarını aşarak salt sözlü gelenek yoluyla ölümsüzlüklerini korumayı başarmış olmaları, sadece belirli biçimsel özelliklerinden değil, kitleler tarafından kabul edilen gerçekleri ustalıkla özetlemelerinden ve insanların çoğunluğunun gerçeklik hakkındaki görüşlerine odaklanmalarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, Savaşan Devletler dönemi kadar erken bir tarihte popüler olan ‘*Tavuğun ağzı olmak, ineğin sırtı olmaktan iyidir*’ atasözü bugün hâlâ kullanılmaktadır (Zheng, 2006, s. 4).

Atasözlerinin sınıflandırılması açısından, Wang Hongyan'ın (2005) *Yaygın Olarak Kullanılan Atasözleri Sözlüğünde*³⁸⁴ toplanan Çin atasözlerinin istatistiksel analizi, genel olarak üç Çin atasözü biçimi olduğunu göstermektedir: tek cümle, sıkıştırılmış cümle ve bileşik cümle. En yüksek oranda bileşik cümle atasözleri bulunmaktadır. Shen huaixing'in (2004) çeşitli atasözü araçları üzerine yaptığı çalışma da tüm Çin atasözlerinin çoğunluğunun (%66) birleşik atasözleri olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bileşik atasözleri, atasözü külliyatını oluşturmanın ana yoludur.

2.3.1. Çin Atasözlerinin Kökeni ve Ortaya Çıkışı

Antik çağlardan itibaren, dilin ve kültürün evrimi genel olarak dilin ortaya çıkışı ve ardından atasözleri; atasözü biçimlerinin ortaya çıkışı ve ardından atasözü adları; atasözü metinlerinin, atasözü bölümlerinin ve atasözü biliminin ortaya çıkışı olarak tanımlanabilir. Atasözünün adı daha sonra konmuş; atasözleri önce yaygın olarak dolaşıma girmiş ve kullanılmış, daha sonra toplanmış, derlenmiş ve incelenmiş; nihayet atasözleri ve atasözleri bilimi ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde, yazı da dilden sonra gelmiştir. Başka bir deyişle atasözleri uzun bir tarih dönemi boyunca doğal olarak ve kendiliğinden ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Başlangıçta atasözleri sadece sözlü gelenekte aktifti, sözlü olarak aktarılıyordu ve büyük ölçüde kendi kendini devam ettiriyordu. Yazılı uygulamalar ancak yazıyla birlikte ortaya çıkmıştır ve bu korunmuş metinlerden eski atasözlerinin kalıntıları bulunabilir. Atasözlerinin tarihî belgelerde ve diğer metinlerde alıntılanması ve bütünleştirilmesi, Çin'de Tarih Klasığı (尚书) ve Şiir Klasığı (诗经) adlı eserlerden başlayarak süregelen bir gelenek olmuştur. Song Hanedanlığı'nın sonlarına doğru atasözleri üzerine özel bir kitap ortaya çıkmış ve Ming ve Qing Hanedanlıklarından itibaren nesiller birbirini takip etmiştir.

Song Zhou Shouzhong'un *Antik ve Modern Atasözleri*³⁸⁵ adlı tek ciltlik eseri atasözü kitaplarının öncüsü olarak kabul edilebilir. Altında Yang Shen'in iki ciltlik Antik ve Modern

384 常用谚语词典 -Chángyòng yànyǔ cídiǎn

385 古今谚 (Gǔjīn yàn) Eski ve Modern Atasözleri : Eski halk atasözlerinden oluşan bir koleksiyon. Aynı isimde bilinen iki kitap vardır: (1), Song Hanedanlığı'ndan Zhou Shouzhong tarafından yazılmıştır. Siku Quanshu (四库全書-总目), cilt 1.4, "Yongle Da Dian (永乐大典) metni" notuyla birlikte romancılar alt bölümünden romanların bir derlemesidir. Kitabın yazarının önsözü Synopsis'te şöyle aktarılıyor: "Kitap, eski ve modern konuşma dillerinin bir derlemesidir. Bu kitap aynı zamanda yakın geçmişte söylenmiş, kaba olmalarına rağmen ilham verici anlamları olan deyişlerin bir derlemesidir ve Antik ve Modern Atasözleri adlı bir kitapta kaydedilmiştir.

Atasözleri³⁸⁶; Guo Zizhang'ın otuz ciltlik Altı Sözü³⁸⁷ bulunmaktadır. Bunların arasında yedi ciltlik atasözleri vardır; Zang Maozhuan'ın Evdeki Şiirleri³⁸⁸ elli altı cilttir ve yirmi üç kapiya bölünmüştür. Bunlardan bir diğeri Eski Sözlere ve Atasözleri adını taşır. Qing Hanedanlığı döneminde Zhai Hao'nun Sıradan Derlemeler³⁸⁹ otuz sekiz cilt, Liang Tongshu'nun Düz Konuşma³⁹⁰ adlı eseri bir cilt ve Du Wenlan'ın Eski Baladlar ve Atasözleri³⁹¹ adlı eseri yüz cilttir. Zhai ve Liang'ın iki baskısı da önemli sayıda atasözü içerirken, Du'nun iki baskısı tekerleme ve atasözlerinin bir karışımıdır ve yalnızca içerdikleri kaynakçaya göre düzenlenmiştir. Zhou'nun *Antik ve Modern Atasözleri* ve Guo'nun *Altı Sözcük* kitapları gerçekten mevcut değildir. Kayıtlara göre Zhou'nun eski atasözleri kaydı çoğunlukla tarihî biyografilere dayanmaktadır ve tarihî biyografilerde kullanılan atasözleri büyük ölçüde Du'nun Eski Baladlar ve Atasözleri için toplanmış olmalıdır. Guo'nun kitabında atasözlerinin yanı sıra 'hepsi çeşitli kitaplardan alınmış' tekerlemeler, şifreli sözler, kehanetler, alaylar ve armoniler de yer almaktadır ve arkeolojik olarak izlenebilirliği bilinmemektedir. Tekrarlanan kontrollerden sonra diğer beş kitap Zang, Zhai ve Liang'da bulunmaz. Bu nedenle dayandıkları tek kitap Yang'ın *Antik ve Modern Atasözleri* ve Du'nun *Antik Baladları ve Atasözleri* kitaplarıdır (Zhang, 2018, s. 68). Bunlar genel bir çalışma değildir ve bilimsel bir değere sahip olmalı ya da en azından bir tür araştırma için temel oluşturmalıdır.

Du Wenlan'ın (1815-1881) *Eski Baladlar ve Atasözleri*³⁹², Yang Shen'in *Eski ve Modern Baladları, Eski ve Modern Atasözleri* ile karşılaştırılabilir olmaktan çok uzaktır. Kitabın tarzı kaynakçaya göre düzenlenmiş olup toplam yüz cilt dört bölüme ayrılmıştır: kutsal metinler, tarih, oğullar ve koleksiyonlar ve ayrıca ekler. O dönemde *Dört Kitap* çoktan derlenmiş ve Hangzhou Wenlan Sarayı'nda saklanmıştı. Du'nun saraya girmek için özel koşulları olup olmadığı şüphelidir. Her halükârda, Du'nun yüzlerce kitabı, kasıtlı olarak toplanmış, antik çağdan Ming Hanedanlığına kadar tekerlemeler ve atasözleri bir araya getirilmiş ve sonunda

386古今谚 (Gūjīn yàn) Antik ve Modern Atasözleri 1543 yılında Yang Shen tarafından yayımlanmış bir kitaptır. Kitap 260'tan fazla eski atasözü ve eski metinlerden ve ünlülerden alıntılarının yanı sıra 40'tan fazla yerel atasözü içermektedir (<https://baike.baidu.com/item/古今谚/1400474>.[Erişim: 4 Ağustos 2022]

387 六语-Liù yǔ: Ming Hanedanlığı döneminde Guo Zizhang tarafından yazılmış bir dil kitabıdır.

388 诗所-Shī suǒ

389 通俗编-Tōngsú biān

390 直语类录-Zhí yǔ lèi lù

391 古谣谚-Gǔ yáo yàn

392 古谣谚(Gǔ yáo yàn)

Yang Shen'in "Antik ve Modern Atasözleri"ni de kapsayan bu okyanus gibi yüz ciltlik derleme tamamlanmıştır. Liu'nun önsözünde belirttiği gibi: Koleksiyonun en detaylı, kesimin en ince elenip sık dokunmuş, üslubun en yoğun ve revizyonun en rafine olduğu, tüm ekolleri kaybetmeden tüm ekollerin uzunluğunu belirleyen ve kuşatıcı zenginliği ile fikir birliği, sanat dünyasının büyük görünümüdür (Zhang, 2018, s. 68).

Antik ve Modern Atasözlerinin bu baskısında yer alan atasözleri temel olarak kronolojik bir sırayla, Sarı İmparator'un sözlerinden ve Sarı İmparator zamanından kaldığı söylenen yazıtlardan başlayarak, yaz atasözlerini takip etmektedir. Toplamda beş atasözü vardır. Antik ve Modern Atasözleri bu beş bölümden oluşan atasözünü olduğu gibi içerir ancak bunlar üç cilde ayrılmıştır. Mengzi'den Alıntı Yaz Atasözleri³⁹³, Mengzi kutsal kitap³⁹⁴ koleksiyonuna dâhil edilmiş ve başlık 'Yanzi bir yaz atasözü söyler' olarak değiştirilmiş ve sonuna 'bir yolculuk ve bir zevk, köleler için' iki dize eklenmiştir.

Şanghay Sözlük Yayınevi 2011 yılında iyi pazar sonuçları ve yüksek derecede pazar tanınırlığı elde eden orta ölçekli bir atasözü sözlüğü olan *Çin Atasözleri Sözlüğü* 'nü³⁹⁵ yayınladı. Yaygın Olarak Kullanılan Atasözleri Sözlüğü, Shanghai Dictionary Press'in *Çin Atasözleri Sözlüğü*nden sonra başlattığı ve *Çin Atasözleri Veri Tabanını* temel alan 'Yaygın Olarak Kullanılan Dil Araçları Serisi'nden biridir. Kitap, *Çin Atasözleri Veri Tabanı*na dayanmaktadır ve Çin filolojisinde ilk kişi olan Wen Duanzheng ve ekibi tarafından yazılmıştır. Yazarların hepsi uzun yıllardır Çin filolojisi ile uğraşan uzmanlar ve akademisyenlerdir ve hem profesyonel teorik bilgiye hem de sözlük derlemede zengin pratik deneyime sahiptirler. Bu da bu kitabın profesyonel standardını garanti eder. Yaygın Olarak Kullanılan Atasözleri Sözlüğü ikincil maddeler olmaksızın ana madde olarak yaygın olarak kullanılan ifadelerin bir listesine dayanmaktadır. Bu da benzer sözlüklerle karşılaştırıldığında kelime hacmini genişletmekte ve içeriği zenginleştirmektedir. Yaygın Olarak Kullanılan Atasözleri Sözlüğü, yorumlamada titiz, alıntılarda zengin, okuyucunun ihtiyaçlarını dikkate alan ve okuyucunun okuma zevkini ve dil ifadesini geliştirmek için önemli olan güçlü bir pratikliğe sahiptir. Kitap, orta okuryazarlık

393 孟子引夏谚 (Mèngzǐ yǐn xià yàn)

394 孟子(Mèngzǐ)

395 中国谚语大辞典(Zhōngguó yànyǔ dà cídiǎn)

seviyesindeki okuyucuların ihtiyaçlarını karşılayabilir ve hem akademik hem normatif hem de pratik bir dil aracıdır.

Atasözleri Sözlüğü³⁹⁶, Yao tiejun ve Jiang xin tarafından 2006 yılında yayımlanan bir kitaptır. Bu sözlük, 4.368'i ana giriş ve 2.574'ü ikincil giriş olmak üzere 6.942 eski ve modern atasözü içermektedir. Girişler bir kaynakça, açıklamalar, kitap kanıtları ve ikincil makaleler içermektedir. Girişler, kelimenin Çince Pinyin'deki ilk kelimesine göre alfabetik olarak düzenlenmiştir. Açıklamalar ayrıntılı, doğru ve anlaşılması kolay olup genellikle önce zor kelime ve ifadeler, ardından kelimenin orijinal anlamı ve türevi veya mecazi anlamı açıklanmaktadır. Her giriş, hanedan, yazar ve bölüm başlığının belirtildiği bir kitapla desteklenmektedir. Aynı anlama gelen ancak farklı biçimlerdeki atasözleri için, ana giriş modern zamanlarda yaygın olarak kullanılan biçimdedir. Diğer biçimler ise ana girişten sonra ikincil girişler olarak listelenir. Ana metinden önce, okuyucunun kontrol etmesi için bir 'sözcüklerin fonetik sırası dizini' ve bir 'sözcüklerin vuruşları dizini' yer almaktadır.

Xinhua Atasözleri Sözlüğü³⁹⁷ Çin Ticari Basın Sözlüğü Araştırma Merkezi tarafından 2006 tarihinde yayınlanmıştır. Sözlük, yaygın olarak kullanılan yaklaşık 5.000 atasözü içerir ve girişler, uzun süredir devam eden geleneksel Çin kültürünü yansıtan olumlu ve olumsuz maddelere ayrılır. Çin Dil biliminde atasözleri, Çin dil sistemi bağlamında ele alınarak atasözlerinin doğasını ve Çin dil sistemindeki yerini daha net bir şekilde anlamamızı sağlar. Yukarıda bahsi geçen sözlükte atasözleri 'amacı bilgi vermek olan konuşma dili' olarak tanımlanır, atasözünün içeriğine odaklanarak onları aynı zamanda konuşma dili olan deyim ve deyişlerden ayırır. Çin Filolojisi kitabında, atasözleri 'ikişer ikişer olmayan ifadeler' olarak tanımlanır böylece atasözleri sadece histerilerden değil aynı zamanda deyimlerden de ayrılarak atasözlerinin doğası ve kapsamı daha net hâle getiririr. Bu da atasözü sözlükleri kataloğu için yol gösterici bir öneme sahiptir. Bu sözlük ayrıca okuyucunun pratik ihtiyaçlarıyla da ilgilidir. Açıklamalar doğru ve özlüdür; eşanlamlı atasözlerinin tanımlanmasına ve daha derin anlamların tam olarak açıklanmasına özen gösterilmiştir. Örnekler, atasözlerinin kökeni, anlamı ve kullanımının evrimini ve zamanın atmosferini yansıtan hem eski hem de modern günümüzün ana odak noktası olduğu zengin ve bilgilendiricidir. Atasözleri bilgisini zenginleştirmek ve bilgi

396 谚语词典 -Yànyǔ cídiǎn

397 新华谚语词典 -Xīnhuá yànyǔ cídiǎn

tabanını genişletmek için bir ‘bilgi penceresi’ kurulmuştur. İki renkli üst baskı okuyucular için okumayı kolaylaştırır.

*Ortak Atasözleri Sözlüğü*³⁹⁸ 2004 tarihinde Yü Wen Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu sözlük, modern Çin atasözlerini öğrenmek ve kullanmak isteyen ilk ve orta eğitim düzeyindeki okuyucular için hazırlanmıştır. Sözlük, modern Çince yaygın olarak kullanılan 2.800’den fazla atasözü (alt maddeler dâhil) içermekte olup yaygın olarak kullanılan ‘heterojen’ atasözleri, alt maddeler olarak ‘ayrıca yapılmış’ maddeler olarak görünmektedir. Girişleri, kelime kelime yazım kuralı kullanılarak Çince pinyin alfabesi takip eder. Her girdiyi, girdinin anlamını ve kullanımını göstermek için örnek bir cümle takip eder. Örnekler de alt maddelerde verilmiştir. Örnekler resmî yayınlardan alıntılanmış ve kaynak gösterilmiştir.

Çin Atasözleri Birleşik³⁹⁹ Çin Halk Edebiyatı Koleksiyonu Ulusal Yayın Komitesi tarafından Çin’deki tüm illerde halk arasında kullanılan atasözlerini derlemek amacıyla yayınlanır. Çin Atasözleri Ansiklopedisi⁴⁰⁰ iki baskıya ayrılmıştır. Üst kısım konuşma dilinde yaklaşık 100.000 atasözü içerir; alt kısım ise yaklaşık 13.000 atasözü içerir (varyantlar hariç). Üst ve alt baskılardaki girişler esas olarak fonetik sıraya göre düzenlenmiştir. Aynı sese sahip ilk kelimeler vuruş sayısına göre sıralanır ve daha az vuruşa sahip olanlar önce gelir. İlk karakter aynıysa, ikinci karakterin fonetik sırasına göre düzenlenirler ve bu böyle devam eder.

Konuşma dili (俗语) üç ana kategoriye ayrılır: atasözleri (anlamli sözler), epigramlar (alıntılar) ve deyimler (açıklayıcı sözler). Atasözleri bir tür muhakeme veya yargı ifade eder ve bir tür bilgi veya deneyim aktarır. Girişin ilk kelimesi aynıysa ve yapısal biçim ve anlam esasen aynıysa, ifadelerde sadece küçük farklılıklar varsa, daha önceki veya daha yaygın olan ana madde, diğerleri ikincil maddeler veya varyantlar olarak ele alınır. Alt maddenin üst kısmı ana maddenin altında düzenlenmiştir; varyantın alt kısmı ana maddeye “x Shu zuo ‘x x’” şeklinde eklenmiştir.

*Eski Çin Atasözleri Sözlüğü*⁴⁰¹ 1991 yılında He xuwei tarafından yayına hazırlanmıştır. Toplam 551 sayfadan oluşur. Zhonghua Atasözleri Sözlüğü⁴⁰² 1998 yılında yayınlanmış olup

398 通用谚语词典 (Tōngyòng yànyǔ cídiǎn)

399 中国谚语集成 (Zhōngguó yànyǔ jíchéng)

400 中国谚语大全 (Zhōngguó yànyǔ dàquán)

401 中国古代谚语词典 (Zhōngguó gǔdài yànyǔ cídiǎn)

402 中华谚语大辞典 (Zhōnghuá yànyǔ dà cídiǎn)

1504 sayfa, 1,3 milyondan fazla kelime, Çin topraklarında eski zamanlardan günümüze kadar aktarılan, astronomi ve coğrafya, siyaset ve askerlik, folklor ve gelenekler, sanat ve kültür, ekonomi ve eğitim, dinî inançlar ve insan ilişkilerinin tüm yönlerini kapsayan 14.000'den fazla atasözü ve deyim girişi içermektedir (Yè, 2017).⁴⁰³

Atasözü çalışmaları açısından Çin'de atasözü araştırmalarının uzun bir geçmişi vardır; ancak bunlar esas olarak yapı ve kültürel çağrışımlara odaklanmıştır. Bilişsel dil bilimi gibi yeni teoriler atasözleri çalışmalarına giderek daha fazla dâhil edilmektedir. Bununla birlikte, atasözlerinin bir bütün konu olarak incelenmesi hususunda hâlâ bir boşluk bulunmaktadır. Toplumun gelişmesi ve kadınların ilerlemesiyle birlikte, dil biliminin tüm alanlarında dil ve toplumsal cinsiyet üzerine araştırmalar giderek artmaktadır. Günümüzde araştırmacılar, özellikle de genç nesil bu alana büyük ilgi gösteriyor. Bu araştırmalarda 'kadın atasözleri' sadece içinde 'kadın' kelimesi geçen atasözleri değil, aynı zamanda kadınları tanımlayan ve değerlendiren atasözlerine de atıfta bulunarak incelenmektedir. Kadınla ilgili atasözleri, Çin kadın kültürünü somutlaştıran ve Han Çinlilerinin kadın algılarını yansıtan atasözlerinin bir parçasıdır. Kadın atasözlerinin incelenmesi, atasözleri topluluğunun incelenmesi ve atasözlerinin incelenmesi bazı teorik öneme sahiptir.

Son on yılın araştırma sonuçlarına göre Yang Yongling (1987), Deng Hongxia (2001), Qiao Wei (2006), Chen jinshi (2007), Sun Zhenmin (2009), Yang Lu (2010), Jin Minghua (2010), Yanglu (2010), Zhao Yana (2010), Chang Chenchen (2010), Xue shumiao (2011), Li yinlan (2014), Huang Yuling (2015), He Zihong (2016), Liu Mingze (2017), Ma xinse (2017), Huangjin (2017), Zhagnlu (2018), Song Qingqing (2021), Lu xiaoying (2022) ve diğerleri Çin ve Güney Kore'deki kadın atasözleri üzerine farklı perspektiflerden karşılaştırmalı çalışmalar yapmışlardır. Qiao Wei (2006) çalışmasında Çin ve Kore'deki kadın atasözlerinin içeriğini karşılaştırmış, bunları olumlu ve olumsuz yönleri ayırmış ve olumlu yönleri kadın güzelliği, kadının önemi ve anneliğin önemi olmak üzere üçe; olumsuz yönleri ise kadının düşük statüsü, kadının başkalarıyla ilişkisi, kadının davranış kuralları ve kadının karakter kusurları olmak üzere dörde ayırmıştır. Her bir kategorideki atasözleri niteliksel olarak analiz edilip karşılaştırılmış ve Çin ile Kore arasındaki kadın atasözlerinin içeriğindeki benzerlikler ve farklılıklar özetlenmiştir.

403 <https://m.fx361.com/news/2017/0420/1800115.html>, [Erişim: 3 Ağustos 2022].

Sun Zhenmin (2009) “*Kadınlarla İlgili Çin ve Kore Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*” adlı çalışmasında Çin ve Kore’deki kadın atasözlerini iç ve dış güzelliklerine, tabularına ve statülerine göre sınıflandırmış ve özelliklerini özetlemiştir. Ayrıca iki ülkenin kadın atasözleri arasındaki benzerlik ve farklılıkları karşılaştırır ve bunların ortaya çıkış nedenlerini araştırır. Jin Minghua (2010) *Çin ve Kore Atasözlerinde Kadın Kültürüne Bakış* adlı çalışmasında kadın atasözlerini statülerine, evlilik sorunlarına, bilgelik eksikliğine ve kadınların bir bela nesnesi olmasına göre sınıflandırmakta ve sosyal, ailevi ve psikolojik faktörleri iki kültür bağlamında bu atasözlerinin nedenleri olarak görmektedir.

Liu Mingze (2017) *Çin ve Kore Kadın Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma* adlı çalışmasında Çin ve Kore atasözlerinde kadınların cinsel farklılıklarının farkındalığı olgusunu tanıtır. İlgili atasözleri “erkekleri tercih etme” fikri, “iç güzellik” ve “dış güzellik” gibi dört bakış açısına ayrılarak kapsamlı bir karşılaştırma yapılır. Çin ve Kore atasözlerine yansıyan kadın farklılıklarının nedenlerinin analizini özetlemektedir. Geleneksel düşünce, büyük aile sistemi, tarım toplumu, kadınlara karşı önyargı ve kadınların psikolojik faktörleri aracılığıyla, Çin ve Güney Kore’de kadınların düşük statüsünün nedenlerini araştırır. O, sonuç bölümünde kadın imgelerini içeren atasözlerinin analizi yoluyla, Çin ve Güney Kore’de dil öğrenimi için değerli bir referans sağlamayı umarak, Çin ve Kore kadın kültürünü ve atasözlerinde yer alan ilişkileri inceler.

Rong Nanxiong (2010), Shen Daodao (2010), Yuan Fang (2012), Zhao Li (2014), Çince-İngilizce kadın atasözlerinin karşılaştırmalı bir analizini yapmışlardır. Rong Nanxiong *İngilizce ve Çin Atasözlerinde Cinsiyetçilik* adlı çalışmasında, kadın atasözlerini sosyal statü, evlilik, psikoloji, bilgelik ve güzellik vb. olarak sınıflandırmış ve hem İngilizce hem de Çince atasözlerinde cinsiyet ayrımcılığının var olduğu sonucuna varmıştır. Yuan Fang *İngiliz ve Çin Atasözlerinde Cinsiyet Ayrımcılığının Analizi* adlı çalışmasında, atasözü araştırmaları perspektifinden dildeki cinsiyetçiliğin mevcut durumunu analiz ederken ve gelecekteki gelişimini öngörürken, kadın karakter atasözleri kısırlık, döneçlik ve kırılganlık olarak alt gruplara ayırır ve kadın atasözlerini sınıflandırma kriterleri geliştirir. Zhao Li *Kadın Atasözlerini Feminist Bir Bakış Açısıyla İncelemek* adlı çalışmasında, kadın atasözlerini analiz etmek için feminist teoriyi ortaya atarak, iş bölümü, kültürel faktörler ve farklı cinsiyet rollerinin toplumdaki iki cinsiyetten farklı beklentilere yol açtığını savunur. Bu durum atasözlerinde kadınlara yönelik bir kısıtlama ve baskı kültürüne yol açmıştır.

Jiang Jing'in (2013) *Çin ve Japon Geleneksel Atasözlerinde Kadınların Kültürel Görüşleri Üzerine* ve Li Yinlan'ın (2014) *Çin ve Japon Atasözlerinde Kadın İmgelerinin Karşılaştırılması* adlı çalışmalarında Çin ve Japon kadın atasözlerini karşılaştırmış ve bunları şu alanlarda sınıflandırmıştır: konuşkanlık, aptallık, karı-koca, anne-kız ve kayınvalide-kayınpeder arasındaki ilişkiler. Anne ile kızı, kayınvalide ile gelini arasındaki ilişkiyi karşılaştırmışlar ve Çin ve Japonya'daki ortak Konfüçyüsçülük ve siyasi baskının kadın atasözlerindeki cinsiyetçiliğin ana nedenleri olduğu sonucuna varmışlardır.

Zhao Ling'in (2012) *Rus ve Çin Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından Cinsiyet Ayrımcılığı* adlı çalışmasında Rus ve Çin atasözlerindeki toplumsal cinsiyet kalıplarını karşılaştırmış ve atasözlerinde kadınların dış görünüş, aile rolleri ve bilgelik açısından kalıplara sokulmasını analiz etmek için dil bilimsel ve kültürel teorileri kullanmış, toplumun kadınları zayıf ve aşağı olarak kalıplara sokmasının nedenlerinin ekonomi, dinî ritüeller ve sosyal kurumlar olduğunu savunmuştur. Sun ve Zhao (2012) çalışmalarında, erkeklerle ilgili atasözlerini referans olarak sunmakta ve atasözlerindeki erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı olgularını karşılaştırmalı bir perspektiften analiz etmektedir.

Genel olarak, Çince ve yabancı dillerdeki kadın atasözlerinin incelenmesi, genişleyen bir alan ve derinleşen bir teori ile karakterize edilir. Geleneksel Çince-İngilizce karşılaştırmalarına ek olarak, Çince ve diğer ülkelerdeki kadın atasözleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalar daha da geliştirilmektedir. Çoğu araştırmacı Çince ve yabancı dillerdeki kadın atasözlerini sınıflandırmak ve karşılaştırmak, Çince ve yabancı dilde kadın atasözleri arasındaki farklılıkların ve benzerliklerin nedenlerini kültürel bir perspektiften araştırmak için nicel ve nitel yöntemlerin bir kombinasyonunu kullanmıştır. Geleneksel kültürel dil bilimsel teorilere ek olarak, feminizm gibi yeni teoriler de karşılaştırmalı çalışmalara dâhil edilmeye başlanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: TÜRKİYE TÜRKÇESİ, UYGUR TÜRKÇESİ VE ÇİNCEDEKİ KADIN KONULU ATASÖZLERİ

3.1. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadın Konulu Atasözlerinin Karşılaştırmalı İncelenmesi

3.1.1. Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri

3.1.1.1. Türkiye Türkçesinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri

Ontoloji var olanların özünü inceleyen felsefe dalıdır. Yunanca ontos (varlık, olan şey) ve logos (çalışması) kelimelerinden türetilmiştir.⁴⁰⁴ Türkçede “varlık felsefesi” olarak adlandırılır.⁴⁰⁵ Çalışmamızın konusu olan kadın açısından baktığımızda; kadının biyolojik, kültürel, toplumsal, ekonomik, zihinsel ve psikolojik vb. özelliklerinin ne olduğunu araştırma anlamına gelir. Konumuz açısından daha somut söylemek gerekirse kültür açısından kadının ne olduğu, kültürün kadına bakışı, kültürdeki yeri ve değeri gibi konuların araştırılması kastedilir. Daha da özel ifade etmek gerekirse, kültürün ana unsurları olan mitoloji, din, dil, edebiyat, sanat, gelenek ve görenek, toplumsal ve ahlaki normlara göre kadın nasıl bir varlık, özelliği nedir, karşı cinsi olan erkekle farkı nedir, erkekle olan ilişkisinde hangi konumda yer alır gibi konuların açıklanmasını araştırır. Çalışmamızın teorik bölümünde genelde Türk kültürü, özelde Türkiye Türkleri ve Uygur kültüründe kadın algısı, anlayışı, Çin kültüründe kadın algısı üzerinde detaylı bir şekilde durulmuştur. Bunu yaparken mitoloji, dinî inanç, düşünce sistemleri, sosyal hayat, hepsinden önemlisi filolojik veriler ve kaynaklardan yararlanarak kadın hakkında teorik çerçeve oluşturulmuştur.

Türkiye Türkçesindeki kadın ontolojisi (varoluşsal), başka bir deyişle kadının *neliğiyle* (ne olduğu) ilgili atasözleri aşağıda verilmiştir. Bu konuyla ilgili tespit edebildiğimiz toplam atasözü yetmiş dört civarındadır. Burada belirtmemiz gereken önemli nokta, genel anlamda kadın ontolojisiyle ilgili atasözlerinin verilmiş olmasıdır, Özel anlamda ise kadının eş, anne, kız, gelin, dul, görümce, kaynana, teyze ve hala gibi toplumsal kimlikleri, çalışmamızın toplumsal cinsiyet ve kadın atasözleri bölümünde detaylıca verilecektir.

⁴⁰⁴ <https://www.dmy.info/ontoloji-varlik-felsefesinin-temel-kavramlari-ve-problemleri/>, [Erişim: 5 Ağustos 2022].

⁴⁰⁵ <https://sozluk.gov.tr/>, [Erişim: 3 Ağustos 2022].

Kadının ne olduğuyla ya da *neliği* ile ilgili atasözlerinde, birbirine tezat içeriklerle rastlamaktayız. Bazı atasözlerinde kadın sevginin, merhametin ve cömertliğin kaynağı olarak anlatılırken, bazı atasözlerinde tam tersi durum söz konusu olup kadın Şeytan, düşman, tehlikeli, hilekâr, döneke, karaktersiz, vefasız, güvenilmez gibi olumsuz sıfatlar ile tarif edilmektedir.

Eski Türk mitolojisi ve inançlarında kadının üretkenliğin, bereketin, sevginin ve merhametin kaynağı olarak tasvir edildiği bilinmektedir. Bu düşünce “kadın-yeryüzü” ya da “kadın-doğa” özdeşliği ve “Tanrıça tinselliği” biçiminde kendini gösterir. Doğum, yaşam, ölüm ve tinsellik gibi yaşamsal süreçler ile gökyüzü, toprak, hayvanlar, yeryüzü, bitkilerin bağlı olduğu tüm doğada kadın merhamet, fedakârlık, dayanışma, duygusallık, tinselliğe ehemmiyet verme, bereket ve doğurganlığın temsilcisi olarak algılanmıştır.

Bazı Müslüman âlimlere göre, Allah’ın en önemli sıfatları arasında “Rahîm” sıfatı gelir, Kur’an ayetlerinin Allah’ın bu ismiyle başlaması, Allah’ın tüm yarattıklarına bu ismi gereği şefkat ve merhamet göstermesi aslında “Rahim” ile alakalıdır. “Rahim” ile kadının gebelik organı manasına gelen “rahîm” kelimelerinin kök harfleri aynıdır (RHM-ر, ح, م), insanının yaratıldığı mekân olan rahm/rahim ile Allah’ın Rahman ve Rahim adlarının kök harflerinin aynı olmasının hikmetlerinden biri merhamettir. Çaresiz, muhtaç, her yönden güçsüz, en küçük bir mikroba yenik düşecek kadar zavallı olmasına rağmen, insanın arzuları ve özlemleri sonsuzluğa uzanır ve en büyük ihtiyaç merhamet, şefkat, lütuf ve korumadır. İnsanın yaratıldığı yere Rahman ve Rahîm isimlerini anımsatan bir kelime olarak ‘*Rahm*’ adının verilmesinin nedenlerinden biri, onun Rahman ve Rahim olan, onu şimdi ve gelecekte koruyan ve yüzünü rahmetin gerçek kaynağına çeviren bir Rabbi’nin olduğunu hatırlatmaktır. Aynı şekilde ceninin anne karnındaki konumu, şefkatle korunması, şefkatle beslenmesi ve kendisi için ihtiyaç duyduğu tüm mekanizmaların özenle hazırlanması hep buna işaret eder (Aynur, 2018, s. 77).

{1} *Kadın kalbi merhamet kaynağıdır* (Yurtbaşı, 2012, s. 148).

{2} *Kadın deniz gibidir.*

At, Türklerce ehlileştirilmiş olup Türkler ata binen ilk halk olarak kabul edilir. En eski dönemlerden beri at, Türklerin siyasi, dinî, iktisadi ve toplumsal yaşamında mühim bir rol oynamıştır. Türkler, sürüler hâlinde yetiştirdikleri atın etini tüketirler, onu kurban olarak takdim eder ve her sene özellikle savaş atlarından binlercesinin Çin dâhil olmak üzere yabancı ülkelere ihraç ederek ekonomilerini sağlardı (Kafesoğlu, 1989, s. 208). Gömeç (2016, s. 820-826) atın Türklerin hayatındaki önemini anlatırken şu ifadelerini kullanır: Eski kaynaklar

Türklerin yanlarında her zaman bir at taşıdıklarını ve Türk inançlarına göre atlarla birlikte yaratıldıklarını göstermektedir. Tarihte Türkler ile hiçbir hayvan arasında böylesine yakın bir ilişkiye tanık olunmamıştır. Aynı şekilde bugün de Hazar Denizi'ni geçen tüm Türklerin hayatında atın özel bir yeri vardır. Bir Türk için dünyada vazgeçilmez üç varlık vardır: atlar, kadınlar ve silahlar. Türkler ve atlar neredeyse ikiz gibidir. Onları birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Türkler hakkında bilgi veren Batılı yazarlar, bir atın sırtında başka bir kavmi taşıdığını ama Türklerin atın sırtında yaşadığını söylerler. Sanki ata yapışmış gibidirler. Derler ki, bir Türk ata binerken babasını bile tanımamış. Bir Türk'ün annesinden yarı at yarı insan olarak doğduğu söylenebilir. Bazı Türk boylarının hikâyelerinde bile attan doğan kahramanlar vardır. Türklerin atları kanatlı kuşlar gibidir. Eski bir Türk atasözü olan “At Türk'ün kanadıdır” sözü de bunu kanıtlar niteliktedir. Türk, atlarına kendinden daha çok değer verir. Atlarına kendisi bakar. Bir Türk'ün hayatındaki günleri toplarsanız, at sırtında geçirdiği zaman diğer günlerden daha fazladır. Kapıya at bağlamak bir büyüklük sembolü ve yücelik işaretidir. Biri bir Türk'e “Benden ne istiyorsun?” diye sorarsa, “Bir at ve bir silah” der. At sırtında alışveriş yapar, yer, içer ve oynarlar. Abartmadan kollarını onun boynuna dolayıp tatlı rüyalar içinde uykuya dalarlar. At sırtında olmak bir Türk'ü cennette ipek yastıkta yatmaktan daha mutlu eder. Cirit, kök, bar ve çevgen gibi birçok oyunun ana ögesi attır. Türk milleti en güzel eğlencelerini atlarla beraber yaşamışlardır.

Uygur Türkleri de uzun zamandır hayvancılık ve yetiştiricilikle uğraştığı için hayvanlara karşı duyarlılığı, gözlemleme ve ayırt etme yeteneği güçlüdür. Örneğin, atın Uygur Türklerinin gönlünde özel bir yeri vardır, bu yüzden ata “erkek kanatı attır” denir. Uygur Türkleri “at”ı çok net tanımlamıştır. Uygur Türkçesinde henüz bir yaşına gelmemiş ata “yabağı”, bir yaşına gelmiş olana “kulan”, iki yaşındaki ata “tayçak, tay”, üç yaşındaki erkek ata “ğunan”, üç yaşındaki dişi ata “biye”, dört yaşındaki erkek ata “dönençin” dört yaşındaki dişi ata “baytal ya da dönençinbiye”, olgunlaşmış erkek ata “ayğır”, olgunlaşmış dişi ata “biye”, hadım edilen ata “at” denir⁴⁰⁶.

Kadın kalbi deniz gibidir bir metafor veya benzetme önermesidir. Bu, genellikle anlamı derinleştirmek veya duygusal bir bağ kurmak amacıyla kullanılır. Bu atasözü, kadınların duygusal zenginlikleri, karmaşıklıkları ve derinlikleri ile denizlerin genellikle

⁴⁰⁶ <https://www.uygur.com/archives/uyghur-tilidiki-ekis-etken-medeniyet>, [Erişim: 5 Ağustos 2022].

derin, sakın veya fırtınalı olabilen doğasını bağdaştırıyor olabilir. Her iki öge arasındaki benzerlik, insanların duygusal dünyasının da keşfedilmeye ve anlaşılmaya değer olduğunu ifade etmeye yardımcı olabilir.

{3} *Atta avratta uğur vardır* (Aksoy, 2018, s. 164).

Türk kültüründe aslan motifi güç, kuvvet, haşmet, büyüklük, şecaat, yüreklilik, yiğitlik, cesaret ve hâkimiyetin sembolik bir motifi olarak kullanılmaktadır. Öyle ki Türk paralarında, bayraklarında, hükümdar tahtlarında, hükümdar ve beylerin isimlerinde, mimari eserlerde ve birçok sözlü ve yazılı edebî eserde aslan ve sembolizmi kullanılmıştır. Uygur metinlerinde karşımıza çıkan ‘aslan’ kelimesinin Türkiye Türkçesinde bir metafor olarak kullanıldığını görüyoruz. Örneğin bir kişiden ‘aslan gibi’ diye bahsedildiğinde bu, o kişinin cesur ve korkusuz biri olduğu anlamına gelir. Ayrıca kişinin güçlü, kuvvetli, sağlam ve heybetli biri olduğu anlamına da gelir (Öztürk, 2019, s. 19-20).

Türklerin büyük hakanı Efrâsiyâb’ın Türkçe adının aslan anlamına gelen Alp Er Tonga olması, Türkler İslamiyet’i kabul ettikten sonra, özellikle Karahanlılar döneminde Türk hükümdarların “Buğra”, “Arslan” ya da “Aslan” gibi adları unvan olarak kullanmaları, Büyük Selçuklu Devletinin kurucusu Selçuklu hanedanının atası olan Selçuk Bey’in büyük oğlu Arslan Yabgu, Çağrı Bey’in büyük oğlu Kara Aslan (Kavurd), Çağrı Bey’in diğer oğlu Sultan Alparslan gibi hükümdar ve beylerin *Arslan* ismini kullanması, sonrasındaki Anadolu Selçuklu devleti ve Osmanlı devleti dönemlerinde de bu adın kullanılması, Türklerin siyasi geleneğinde aslanın önemini anlatır (Öztürk, 2019, s. 22).

Mazlum’a (2011, s. 133) göre, İslamiyet’ten önce Türk ve Moğollara ait efsanelerde önemli yer tutan mavi kurt ve mavi aslan inancı Altay boylarının atası sayılan Tengri’nin gücünü simgeler. Tengri ise mavi göklerin ve mutlak gücün simgesidir (Aktaran: Öztürk, 2019, s. 26). Aslanın Şamanizm’de şamana gökyüzü ve yeraltında yardım olan ruh olarak görülmesi, İslamiyet’te hem Hz. Ali’nin hem de Hz. Hamza’nın “Allah’ın Aslanı” olarak nitelendirilmesi, Hacı Bektaş Veli menkıbelerinde “Aslan” adının önemli güç anlamında kullanılması da Türk inancında aslanın öneminin ifadesidir (Öztürk, 2019, s. 27-28).

{4} *At ile avrada itibar olmaz.*

{5} *Atla avrada itibar yoktur* (Aksoy, 2018, s. 349).

{6} *Aslan bile kadına dokunmaz.*

{7} *Kadınla tavuk bağlanmaz.*

Yukarıda verilen atasözlerinde, kadına yönelik acımasızlığın olduğu ve bunu önlemek için aslan gibi vahşi bir hayvanın bile kadına zarar vermeyeceği ifade edilir. Aynı atasözünde erkeklere yönelik bir kutsama da vardır. Erkekler güç, kudret, yiğitlik ve yenilmezlik çağrışımlarıyla aslan olarak tanımlanırken, kadınlar daha zayıf ve pasif hayvanlarla temsil edilmektedir. Kadınların özgür olmayı sevdiğini ve onu çok fazla sıkmamak gerektiğini belirten “*Kadınla tavuk bağlanmaz*” örneğinde, kadınla denk tutulan “tavuk” tur. Yan anlam açısından tavuk, her şekilde kullanılan ancak uysal ve aptal olarak kabul edilen bir hayvandır. İnsanın, özellikle erkeğin özgürlük aşkını tanımlamak için kullanılan metafor genellikle kartal ve aslan metaforlarıdır.

{9} *Güzele köken yakışır, çirkine allar neylesin* (Aksoy, 2018, s. 295).

{10} *Kadın var kardan soğuk, kadın var kordan sıcak* (Yurtbaşı, 2012, s. 147-148).

Aşağıdaki Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki kadının ontolojisi ya da *neliği* hakkındaki atasözlerinde kadın Şeytan ile ilişkilendirilmekle beraber, Şeytan’a benzetilmiştir, hatta Şeytan’ın ta kendisi olarak gösterilmiştir. Bundan dolayı aşağıda Şeytan hakkında birkaç açıklama yapmamızı gerektirmektedir.

Mitolojik zaman ve metinlerden bu yana tüm kültürlerde “iyi” ve “kötü”nün, karşılaştığımız en temel düalist veya karşıt kavramsallaştırma olduğu bilinmektedir. Yaşamın varoluşsal amacı “kötü”den uzaklaşıp “iyi”ye, “daha iyi”ye ulaşmak olarak formüle edildiğinden; bu kavramlar eski zamanlardan itibaren vardır ve ister mitolojide ister diğer kutsal metinlerde olsun, tüm kültürlerde büyük bir incelik ve sembolizmle karşımıza çıkar. En yaygın anlamıyla kötü ve kötülüğü simgeleyen isim ve karakter “Şeytan”dır. Kötülüğün sembolü, olağanüstü bir varlık ve sosyo-kültürel bir olgu olarak “Şeytan”, farklı dönemlerde ve kültürlerde farklı isimlerle anılmıştır. Türk halk kültüründe Şeytanla ilgili hâkim görüş, onun herkesin içine girip yaşayan, insanların karar verme süreçlerini etkileyen ve onları kötülüğe yönlendiren soyut bir varlık olduğu yönündedir (Çobanoğlu, 2009, s. 269-270).

Türkler tarih boyunca Animizm⁴⁰⁷, Gök Tanrı inancı, Totemizm, Dinamizm⁴⁰⁸, Şamanizm, Budizm, Manihaizm, Zerdüştlük, Hristiyanlık, İslamiyet gibi inanç sistemleri ve dinleri kabul etmiş ya da etkisinde kalmıştır (Eroğlu ve Kılıç, 2003, s. 755-762). Bu inanç sistemleri ve dinlerde “kötü” ya da “kötülük” Şeytan ile özdeşleştirilmiştir. İslamiyet’ten önce Türkler ruhlar, melekler ve Şeytan gibi varlıklara inanırlardı. Okyanuslar, göller ve dağların; her biri, her parçası canlı bir nesne olarak kabul edilirdi. Bu nesneler iyi ruhlar ve kötü ruhlar olarak sınıflandırılırdı. İyi ruhlar Tanrı Ülgen’in, kötü ruhlar ise Tanrı Erlik ‘in emri altındaydı. Her zaman nüfuz için birbirleriyle savaşıyorlardı. Kötü ruhlar insanlara ve hayvanlara hastalık getirmek ve zarar vermek için çabalasa da bu kötülüğe neden olan ruhlar şaman tarafından insan bedeninden uzaklaştırılırdı (Şentürk, 2015, s. 144). Örneğin, Manihaizm’e göre Şeytan Tanrı’nın ötekisi olup kötülüğün yaratıcısıdır. Tanrı ruh âleminin, Şeytan maddi âlemin rabbidir. Bedeni Şeytan, ruhu Tanrı yaratmıştır. Ruh bedendeyken hapistedir. Tasavvufun ölen kişi için kullandığı “kılıç kınından sıyrıldı” buradan ithaldir. Beden kötüdür, ruh yücedir. Beden küçüldükçe ruh yükselir. Beden yok olursa ruh özgürlüğe kavuşur (İslamoğlu, 2021).⁴⁰⁹ Bu anlayışa göre bedeni temsil eden kadın kötü, ruhu temsil eden erkek yücedir.

Budizm’de iki tür Şeytan’ın varlığı söylenir; ilki göksel âlemin altıncı cennetinde (dönüşüm ve kendini gerçekleştirme cenneti) ikamet eden Şeytan kral Moloch’a atıfta bulunur. Budizm inancına göre Şeytan kral Moloch aydınlanmadan önce Buda’yı baştan çıkarmıştır. İkincisi, uygulayıcıların aydınlanmaya ulaşmasını engelleyen somut ve soyut dışsal şeyler,

⁴⁰⁷ Animizm inancına göre, doğdaki tüm varlıklar ruh sahibidir. Canlı veya cansız herşeyin bir ruhu bulunmaktadır. Bu ruhların vazifeleri ve isimleri birlikte bulundukları maddelere binaen belirtilmektedir. Ruhlar maddelerinde yaşamakla beraber kendilerine ait vazifeleri bulunur. Ruhlar iyi ya da kötü olabilir. Ruhlar maddelerden uzaklaştıktan sonra gök ve yeraltı dünyasına dâhil olurlar. Bunların iyileri ve kötöleri bulunur. İyilik ve kötülükleri de insanların görüş ve inanışlarına göredir. Örneğin, bir geyik, orman, yüce dağ iyi bir ruha sahipken, karga, yer altına akan nehir, bataklık kötü bir ruha sahiptir (Sarıtaş, s. 5-6). https://acikders.tuba.gov.tr/pluginfile.php/2491/mod_resource/content/2/4.%20HAFTA.pdf#:~:text=9-,T%C3%BCrk%20Mitolojisinde%20Animizm,her%20zaman%20onun%20do%C4%9Fmas%C4%B1n%C4%B1%20izlemi%C5%9Ftir [Erişim: 6 Ağustos 2022].

⁴⁰⁸ Doğada, özellikle belirli nesnelerde, bitkilerde, hayvanlarda ve insanlarda belirgin olan dinamik ve gizemli bir gücün varlığına olan inanç "d i n a m i z m" olarak bilinir. Bu terimin orijinalı Yunanca d y n a m i s = (kuvvet)’den gelmektedir. Dinamizm terimi ilk olarak 1907 yılında Fransız folklorcusu A. Van Gennep (1853-1957) tarafından kullanılmıştır. <http://www.felsefetası.org/ilk-dinler-animizm-dinamizm>, [Erişim: 6 Ağustos 2022].

⁴⁰⁹ <https://mustafaislamoglu.com/siretul-kuran-24-ders-sizin-seytaniniz-kim/>, [Erişim: 6 Ağustos 2022].

engeller, rahatsızlıklar ve aksamalar için kullanılan genel bir terim olup ‘iblisler’ ve ‘engel çıkarıcılar’ olarak da bilinir.⁴¹⁰

Türkçede ilk olarak Karahanlı Türkçesinde “Şeytan” kelimesine rastlanmaktadır. Bundan önce ise Şeytan kavramı sahasına giren Türkçe kökenli kelimeler şunlardır: içgek (ETS, 97; UAY, 497), özüt: “1. Şeytan. 2. Peri.” (TSD, 447), yek (ETS, 244; EUTS, 190; UAY, 800). Eski Türkçede Şeytanla ilgili hatırı sayılır ölçüde sözcük vardır. Bu tür sözcükler esas olarak Budist-Manihaist inançların etkisi ve Sanskritçe aracılığıyla gelmiştir. Türkçede Şeytanı tanımlamak için Arapça, Farsça, Sanskritçe, Tuvaca, Rusça ve Latince’den ödünç alınan kelimelerin kullanılması, dinî etkiye dayalı komşuluk ilişkilerindeki artışa bağlanabilir (Yıldız, 2013, s. 216-222).

Uygur Tili İzahlı Lügatinde “شەيتان، شاياتون” Şeytan kelimesi şu şekilde açıklanır: 1. Dinî anlayışa göre insanları din yolundan saptıran efsanevi bir yaratık. 2. Mecaz anlamı ise dalavereci, kaçın kurrası, hilekâr. 3. Coşkulu, canlı, insanı mutlu eden hareket ve davranışları sergileyen biri, örneğin (Şeytan kız), 4. Kötü, düzenbaz, kurnaz, entrikacı, kötü niyetli, 5. İnsanı cezbeden ve ayartan bir duygu, insanı kötülük yapmaya sevk eden bir iç his ya da dürtü (Komisyon, 1997, s. 800).

Türk kültüründeki Şeytan algısının, genel olarak evrensel bir karaktere sahip olmakla birlikte, yerel ve Türk mitolojik unsurlarının bir bileşimi olduğu söylenebilir. Türk halk kültüründeki Şeytan kavramının şekillenmesinde İslamiyet öncesi Şamanist inanışlar da etkili olmuştur. Özellikle Türk dünyasının halk inanışlarında, masallarında, mitlerinde, inançlarında, destanlarında, efsanelerinde ve anılarında yeraltı dünyasının kötü ruhlarının hükümdarı olarak “Erlik”e ve yine onun kötülüğün sembolü olan çocuklarına ve adamlarının çeşitlemelerine sıkça rastlanır. Türk halk kültüründe Şeytan algısının temel nitelikleri şöyledir: insan kılığına giren (Anthropomorphic Devil), insan ya da hayvan kılığına bürünen ve “gittikçe ağırlaşan yaratık”tır. Şeytan’ın gerçek yüzünü ifşa eden onun ayakları, boynuzları ve kuyruğu olup o hamamlarda veya kırsal yerlerde gerçekleştirilen düğünlerde dans ederler. O yine insanları farklı kılıklarda kandırır ve onları ölüme götürür. Bunun dışında Hayvan kılığına giren (Zoomorphic Devil) ve Kuş Kılığına giren (Ornithomorphic Devil) Şeytan türleri vardır. Çocukların Şeytan ve benzeri

⁴¹⁰ https://www.hkbuddhist.org/zh/top_page.php?p=knowledge&cid=12&id=43, [Erişim: 6 Ağustos 2022].

doğüstü varlıkları görme olasılığı daha yüksektir. Köpekler Şeytan ve benzeri doğüstü varlıkları kolayca tespit edebilir ve görebilir. Şeytan cansız bir nesne kılığına da girebilir, Şeytan kendini yılan ve kurbağa gibi sürüngenlerin kılığına sokabilir (Çobanoğlu, 2009, s. 272-280).

Sözlükte “yüz çevirmek, doğruluktan, iyilikten ve hayırdan sapmak, karşı çıkmak” anlamına gelen şatn (şütûn) veya “öfkesinden kudurmak” anlamındaki “şeyt” kökünden türediği düşünülen Şeytan kelimesi (çoğulu şeyâtîn) ‘iyilikten ve rahmetten yüz çeviren bir yaratık; yanıp yok olmakla karşı karşıya olan bir yaratık’ demektir. “Şeytan” kelimesinin İbranice karşılığının “düşman, suçlayan, karşı çıkan” anlamına gelen “stn” kökünden veya “dolaşmak, hareket etmek, rahatsız etmek, yoldan çıkmak; sadakatsiz/inançsız olmak” anlamına gelen “sut/sth” kökünden türediğine inanılmaktadır. Bazı dil bilimciler “Şeytan” kelimesinin Arapça kökenli olduğunu ve teolojik anlamının Yahudi-Hıristiyan geleneğinden geldiğini iddia ederken, bazıları kelimenin İbraniceden Arapça ‘ya geçtiğini ve Yahudi geleneğinde ‘cin’, İslam öncesi Arapçada ise ‘insanüstü varlık’ anlamına geldiğini ve bu iki anlamın İslam’da birleştirildiğini söylemektedir (Çelebi, 2010, s. 99). Bazı dil bilimcilere göre Şeytan’ı ifade etmek için kullanılan iblis, “umutsuzluk, pişmanlık, dilsiz, şaşkınlık” anlamına gelen iblâs kökünden gelmektedir. Batılı dil bilimciler genellikle “Şeytan” kelimesinin Arapçaya Yunanca diabolos’tan geçtiği ve ‘Şeytanların en büyüğü’ anlamına geldiği konusunda hemfikirdir (Çelebi, 2010, s. 99-101). Kur’an’da seksen sekiz yerde Şeytan kelimesi geçer, seksen sekiz yerin altmışa yakınında Şeytan’dan kasıt kötü insanlardır; yirmiye yakın yerde Şeytan’dan kasıt insanın güdüleridir. Sekiz yerde sembolik bir anlatım olan Âdem-İblis anlatısında geçer. On bir yerde İblis özelleşmiş adıyla gelir ve on birden dokuzu Âdem-İblis sembolik anlatısında insanın ötekisi rolündedir (İslamoğlu, 2022)⁴¹¹.

İslam’da Allah ve Peygamberin istemediği her eylem ve davranış Şeytan’ın bir ürünü olarak telakki edilir. İnsanlığa zararlı olan her şeyin arkasında Şeytan vardır. Başka bir deyişle, tüm kötülüklerin kaynağı Şeytan ve onun soyudur. Şeytan üç vasfa sahiptir: birincisi, inkâr: Allah’ı ve emirlerini reddetmek ve kendi aklının ve iradesinin vahiyden üstün olduğuna inanıp tüm güzel niteliklere karşı çıkar. İkincisi, fuhuş: bu zina, cimrilik, yalancılık, cahillik ve söz ve eylemlerin en kötüsü gibi anlamlara gelmektedir. Üçüncüsü “zulüm” olup anlamı şudur:

⁴¹¹ <https://mustafaislamoglu.com/siretul-kuran-24-ders-sizin-seytaniniz-kim/>, [Erişim: 7 Ağustos 2022].

Sınırları aşmak, kıskanç olmak, fesatlık yapmak ve kibirli olmaktır. Şeytan'ın kötü planları şu şekildedir: Aileyi bozmak, sorun çıkarmak, yanıltmak, kandırmak, günahları süslü göstermek, unutturmak, büyü yoluyla aldatmak (Kaya, 2003, s. 11-20).

İslamoğlu'na (2022)⁴¹² göre Kur'an'da Şeytan iki anlamda kullanılmıştır. Birincisi, dürtüler/dürtenler olup bunlar başkaları dürtüp saptıran insanı Şeytanlardır; ikincisi, güdüler/güdenler olup kibir, haset, gösteriş, kin, açgözlülük, yalan, cimrilik gibi tüm kötülüklerin kaynağı olan öfke, korku, aşk, nefrettir.

İslam âlimlerinin çoğu İblis'in melekler kabilesine mensup olduğuna inanır. İbn-i Abbas'ın rivayetine göre gerçek adı Azâzîl'dir. Başlangıçta dört kanatlı bir baş melekken, Allah'ın emrine itaatsizlik ettikten sonra bu statüsünü kaybetmiş ve 'Şeytan' olarak tanınmaya başlamıştır (Öztürk, 2005, s. 54). Şeytan, Kur'an'da ve hadislerde fizikî anlatımdan ziyade davranış ve sıfatları ile anlatılmaktadır. Kur'an ve Hadislerde Şeytan'ın şekli ve biçimi fazla vurgulanmaz, önemli olan Şeytani nitelikleri fark edebilmek ve onlardan korunmak ya da o niteliklerle tanımlanmaktan sakınmaktır. Zira Şeytan özü itibarıyla değil yapıp ettikleriyle Şeytan'dır. Hz. Muhammed Şeytan'ın vasıflarını, insanda potansiyel olarak bulunan ve yapıldığında ise onu Şeytanileştiren beşerî ve fiziki nitelikler üzerinden temsillerle tanıtır (Çoban, 2007, s. 54). Kadın ile Şeytan kelimesi bir arada geçen hadisler çalışmamızın teorik kısmında dile getirildiği için burada ayrıca bahsedilmeyecektir.

Kısacası, Şeytan Tanrı'nın, insanın, erkeğin, ruhun, iyiliğin, aydınlığın, güzelliğin karşısında duran öteki varlık ve bütün bu saydıklarımızın düşmanı olmakla beraber, insanın ruhsal ve fiziksel olarak tüm olumsuz vasıfları ve davranışlarının adı ve kötülüğün kaynağıdır. Öyleyse tüm kötülükler Şeytan'a atılırsa o zaman insanın özgür iradesinden hiç bahsedilebilir mi? İnsanın mazereti Şeytan olur, insan dönüp dolaşıp kendisi Şeytanlaşmaz mı? Konumuz açısından baktığımızda, kadın Şeytan olarak görülürse, daha doğrusu kadın erkekler tarafından Şeytan olarak telakki edilirse, o zaman tüm kötülüklerin kaynağı ve sebebi kadınlar mı ya da erkeklerin işlediği suç ya da günahın sorumlusu kendisi değil kadınlar mı olacak? Erkekler iyi şeyler yaparlarsa kendilerinden, kötü şeyler yaparsa kadınlardan mı bilecek? Kadın insanın özellikle erkeğin ruhu tekâmüle, ahlakı erdeme, takva mertebesine, dünya ve ahiret saadetine

⁴¹² <https://mustafaislamoglu.com/siretul-kuran-24-ders-sizin-seytaniniz-kim/>, [Erişim: 7 Ağustos 2022].

kavuşması için sırf araç olarak mı görülür? gibi sorular konumuz açısından önemlidir. Çünkü konumuz olan atasözlerinde kadın hakkındaki olumsuz nitelikler ve vasıflar Şeytan ile ilişkilendirilmekte ve Şeytan'a ait tüm özellikler kadına yakıştırılmaktadır.

{11} *Kadın Şeytan'a pabuç diker.*

{12} *Kadın erkeğin Şeytanı'dır.*

{13} *Kadının şerri, Şeytan'ın şerrine eşittir.*

{14} *Kadının sofusu Şeytan'ın maskarası.*

{15} *Kadın Şeytan'a pabucunu ters giydirir.*

Yukarıdaki atasözlerinde kadın şeytanla ilişkilendirilerek onun erkeğin Şeytanı olduğu dile getirilmekle beraber, erkeği yoldan saptıran Şeytan vasıflı biri olarak ta tasvir edilmektedir.

{16} *Halayıktan kadın olmaz, gül ağacından odun veya gül dalından odun, beslemeden kadın olmaz.*

{17} *Ateşle oynama elini yakar, avratla oynama evini yıkar.*

{18} *Avrat gibi düşman olmaz, güler bildirmez, köpek gibi dost olmaz, ulur bildirmez.*

{19} *Kadının kırk çerağı var, biri sönse biri yanar* (Yurtbaşı, 2012, s. 147-148).

{20} *Çirkinin var bir sevdirecek yeri, güzelin var bir yerdirecek yeri* (Aksoy, 2018, s. 80).

{21} *Karı sözüne uyan adam değildir.*

{22} *Kadın kısmı kara yazılıdır.*

{23} *Kadın kısmına sır verilmez.*

{24} *Karı ile çıkma yola, başına gelir türlü bela* (Aksoy, 2018, s. 168).

{25} *Kadın kadıncık gerek.*

{26} *Hayvanın erkeğine para verirler, insanın dişisine.*

{27} *Karı ile sarıdan huri, sarı ile sarıdan peri, iki karıdan elinin körü doğar* (Aksoy, 2018, s.151).

{28} *At binenin, kılıç kuşananın, kadın kullananın, kedi köpek doyuranındır.*

{29} *Alma uzun saçlının ahını, gökten indirir şahini.*

- {30} *Avratla oğlana sırrını deme.*
- {31} *Avradın öğüdü avrada geçer.*
- {32} *Avrattan vefa, zehirden şifa* (Aksoy, 2018, s. 356).
- {33} *Arı sırrı, karı sırrı.*
- {34} *Babaya dayanma, kariya güvenme* (Aksoy, 2018, s. 348).
- {35} *Çocuksuz kadın çorak tarla.*
- {36} *Doğuran avrat Azrail'i yenmiş* (Aksoy, 2018, s. 979).
- {37} *Doğan tavuk doğurmayan avrattan iyidir.*
- {38} *Kindar düşman uyumaz, kadın unutmaz.*
- {39} *Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi?*

Sözü, güç ve cesaretin, sadece erkeklerde değil kadınlarda da olabileceğini ortaya koyan bir atasözüdür (Aksoy, 2018, s. 269).

- {40} *Erkek vefakâr, kadın cefakâr.*
- {41} *Erkeğin nefsi birdir, kadının ki dokuz.*
- {42} *Er kocarsa koç olur, karı kocarsa hiç olur* (Oy, 1972, s. 121).
- {43} *Gökyüzünde düğün var deseler kadınlar merdiven kurmaya kalkar.*
- {44} *İtte vefa olur avratta vefa olmaz.*
- {45} *Hanımın kız doğurdu deyip öfkelenme, aslanın erkeği dişisi birdir.*
- {46} *Kan kancıktan çıkar.*
- {47} *Karıdan korkmayan yanılır.*
- {48} *Karın soğuğu, karının soğugundan iyidir* (Yurtbaşı, 2012, s. 296)
- {49} *Kadına söz duyurabilmek için güleç zamanını beklemeli.*
- {50} *Kadın yaşayacağına kadirlik ölüm iyi.*
- {51} *Kadın erkeğin elinin kiridir.*
- {52} *Kadının bildiğini garip de bilir.*
- {53} *Kadının kazdığı kuyudan su çıkmaz.*

{54} *Kadınların işi, tavukların eşinmesine benzer.*

{55} *Kadından olursa evliya koyma avluya.*

{56} *Kadının yüklediği yük şuraya varmaz/ Kadının yüklediği göç şuraya varmaz.*

{57} *Kadının gırtlığı olmaz (Aksoy, 2018, s. 352).*

{58} *Kadında vefa, borçluda sefa aranmaz (Aksoy, 2018, s. 355).*

{59} *Kılınçta, atta, hatunda vefa yok (Aksoy, 2018, s. 350).*

{60} *Kadına, çocuğa, sarhoşa sırrını açma (Aksoy, 2018, s. 351).*

{61} *Kadının fendi erkeği yendi (Aksoy, 2018, s. 34).*

Kadınlar kurnazlıkta erkeklerden üstündürler. Hileli oyunlarla erkekleri yenerler.

{62} *Kadının bir akli, erkeğin dokuz akli vardır.*

{63} *Kadını sırdaş eden esrara tellal aramaz.*

{64} *Avradın (karının) dolaşığı, akşamdan - sabaha - kor bulaşığı.*

Sağda solda çok gezip dolaşan, cirit atan kadın kendi işlerini aksatarak yapmaz, evinde yapılması gereken işlerini yapmaz. Zamanında bitirmesi gereken işler gezmek ve tozmak sebebinden bir sonraki güne kalır; ortalık harap olur.⁴¹³

{65} *Kadının saçı uzun, akli kısadır” ya da “Kadın kısmının saçı uzun olur akli kısa” (Acaroğlu, 1993, s. 18).*

{66} *Koz gölgesi: kız gölgesi, söğüt gölgesi: yiğit gölgesi, dut gölgesi: it gölgesi.*

Ceviz ağacının gölgesi koyu ve güzeldir. İnsana bir kıza yakın olmanın zevkini verir. Ancak orada çok sayıda karınca vardır; gölgede oturan kişinin keyfini kaçıırırlar. Kızın yanında oturan kişi hem mutludur hem de etrafındaki parazitlerden rahatsızdır. Söğüt uzun bir ağaçtır. Koruyucu bir yiğit gibi görünür. Gölgesinde keyifli ve rahat saatler geçirebilirsiniz. Dut ağacının gölgesi alacakaranlığın gölgesidir, tatsızdır; rahatsız edicidir. Çünkü ağacın meyvesi

⁴¹³ <https://www.atasozlerianlamlari.com/Harf/A-01/Atasozu/avradin-karinin-dolasigi-aksamdan-sabaha-kor-bulasigi/>, [Erişim: 10 Eylül 2022].

altına dökülür. Hem insanları kirletir hem de sinekleri üşüştürür. Üstelik dutları yemeye köpekler de gelir. Onlar da kirletir.

{67} *Oğlan büyür koç olur, kız büyür hiç olur.*

{69} *Er kemaliyle, avrat cemaliyle anılır.*

{70} *Esmere al bağla, karşısına geç ağla* (Aksoy, s. 271).

{71} *Beş tavuğa bir horoz yeter.*⁴¹⁴

Bir erkeğin beş kadını yönetmeye ve korumaya tamamen muktedir olacağını ifade eder (Aksoy, s. 186).

3.1.1.2. Uygur Türkçesi Atasözlerinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri

Uygur Türkçesinde Kadın ontolojisiyle ilgili atasözlerinde Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde olduğu gibi kadın Şeytan ve Şeytan'ın sahip olduğu özelliğe sahip olan bir varlık olarak gösterilmektedir.

{72} ئايال كىشى دۆنى قورقۇتىدۇ (Emet, s. 38)

Ayal kişi dōni qorqutidu, “Kadın örümceği bile korkutur.”

Bu atasözü, bazı pasaklı, akılsız, kavgacı kadınların niteliklerini ifade eder.

{73} ئەرنىڭ ئېزىتكۈسى خوتۇن (Emet, s. 44)

Erniñ ézitkusi hotun, “Erkeği azdıran kadın.”

Bu atasözü, herhangi bir erkeğin bir kadın tarafından kandırılabilceği, baştan çıkarılabilceği veya aldatılabilceğini ifade eder.

{74} بىر خوتۇننىڭ ھىيلىسى قىرىق ئەرنىڭ ھىيلىسىدىن ئارتۇق (Emet, s. 78)

Bir hotunniñ hiylisi qiriq erniñ hiylisidin artuq.

“Bir kadının hilesi kırk erkeğin hilesinden fazla.”

Bu atasözü, vasıfsız, sahtekâr, düzenbaz kadınların birçok hileye sahip olduğu ve hile konusunda erkeklere taş çıkartacağını ifade eder.

⁴¹⁴ https://tr.wiktionary.org/wiki/Be%C5%9F_tavu%C4%9Fa_bir_horoz_yeter , [Erişim: 10 Eylül 2022].

{75} ئايال كىشىنىڭ چېچى ئۇزۇن، ئەقلى قىسقا (Emet, s. 159).

Ayal kişiniň çeçi uzun, eklı kışka, “Kadının saçları uzun, akli kısa.”

{76} خوتۇن قالسا ئەر تاپار، ئەر قالسا مال تاپار.

Hotun kalsa er tapar, er kaka mal tapar,

“Kadın hayat kalırsa koca bulur, erkek hayat kalırsa mal bulur.”

{77} خوتۇن كىشىنىڭ جېنى قىرىق بىر (Emet, s. 162)

Hotun kişiniň ceni kırık bir, “Kadının kırk bir canı (vardır).”

{78} مىڭ ئەقىلىسىز ئەردىن بىر ئەقىللىق ئايال ئەلا (Emet, s. 162)

Miñ eķilsiz erdin bir eķillik ayal ela, “Bin akılsız erkekten bir zeki kadın evla.”

{79} ئاتنىڭ يامىنى ئالا، خوتۇننىڭ يامىنى بالا (Emet, s. 2)

Atniñ yamini ala, hotunniñ yamini bala, “Atın kötüsü ala (renkli), kadının kötüsü belâ (olandır)”

Bu atasözü, kötü atın çok tehlikeli olacağını, böyle bir atın sahibine fayda getirmek yerine birçok sıkıntı vereceğini, aynı zamanda ahlaksız, namussuz bir kadının da kocasına belâ getireceğini ifade eder.

{80} خوتۇن يولدا، بالا بەلدە (Emet, s. 162)

Hotun yolda, bala belde, “Kadın yolda bozulur, belâ belden çıkar.”

Bu atasözü, kadın dışarıya çıktığında etik dışı davranışlarda bulunma ya da gayri ahlaki davranışlara maruz kalma olasılığının yüksek olacağı, bir insan bel altına sahip olamadığı zaman başı belâya gireceğini ifad eder.

{81} ئايال ئەرنىڭ شەيتىنى، ئەر ئايالنىڭ ئويۇنچۇقى

Ayal-erniň şeytini, er ayalniñ oyunçuķi.

“Kadın-erkeğin Şeytanı, erkek kadının oyuncağıdır.”

{82} ئايال يەردىن چىقمىغان، ئۇمۇ ئەرنىڭ بالىسى، ئەر مۇكۈتتىن چۈشمىگەن، ئايال ئۇنىڭ ئانىسى

Ayal yerdin çıkmıgan, umu erniñ balisi, ermu köktin çüşmigen, ayal uniñ anisi

“Kadın yerden bitmiş değil o da erin çocuğu; erkek gökten düşmüş değil, kadın onun anası.”

{83} بېشەم خوتۇندىن ئالۋاستى قورقار. (MM, 2016, s. 746)

Bişem hotundin alvasti qorqar, “Kaprisli kadından albastı korkar.”

{84} پاشىنىڭ قوڭى يوق، مەزلۇم كىشىنىڭ ئوڭى يوق.

Paşiniñ koñi yok, mezlum kişiniñ oñi yok, “Sivri sineğin kalçası yok, kadının iyisi yok.”

{85} خوتۇن خەقنىڭ نازى بار، نازى كەينىدە نازى بار (MM, 2016, s. 754)

Hotun heḡniñ nazi bar, nazi keynide azi bar, “Kadının nazı var, nazı arkasında hilesi var.”

{86} خوتۇن خەقنىڭ نالىسى تولا، ئىش ئوقماسنىڭ بانىسى تولا (MM, 2016, s. 755)

Hotun heḡniñ nalisi tola, iş uḡmasniñ banisi tola

“Kadın milletinin feryadı çok, iş bilmez in bahanesi çok.”

{87} خوتۇن كىشى پىششىق ئاش.

Hotun kişi-pişşik aş, “Kadın pişmiş aş(tır).”

{88} خوتۇن كىشى مۇھەببەتنى قىرىق يىل كۆڭلىدە ساقلا (Emet, s.161)

Hotun kişi muhebbetni ḡiriḡ yıl köñlide saklar, “Kadın kısıımı sevgiyi kırk yıl kalbinde saklar.”

{89} خوتۇن كىشىنىڭ ئەسكىسى قانچۇق ئىتنىڭ كاسكىسى.

Hotun kişiniñ eskisi-ḡancuḡ itniñ kaskisi,

“Kadının kötüsü ile ḡancık it in havlayını aynı(dır).”

{90} خوتۇن كىشىنىڭ كىيىمى پۇتمەس، ھارۋىنىڭ جابدۇقى پۇتمەس.

Hotun kişiniñ kiyimi pütmes, harviniñ cabduḡi pütmes.

“Kadının giyimi bitmez, arabanın ihtiyaḡları bitmez.”

{91} خوتۇن كىشىنىڭ موللىسى بايتال ئاتنىڭ يورغىسى.

Hotun kişiniñ mollisi-baytal atniñ yorgisi, “Kadının hocası , kısıraḡın koḡanı kötü.”

{92} خوتۇن كىشىنىڭ ھىيلىسى قىرىق ئېشەككە يۈك (MM, 2016, s. 746)

Hotun kişiniñ hiylisi ḡiriḡ eşekke yük, “Kadının hilesi kırk eşeḡe yük.”

{93} خوتۇن كىشىنىڭ ئىچىگە بالا پاتىدۇ، گەپ پاتمايدۇ (MM, 2016, s. 756)

Hotun kişiniñ içige bala patidu, gep patmaydu, “Kadının içine çocuk sığar, söz sığmaz.”

{94} خوتۇن كىشىنىڭ ئۆزى يالغان سۆزلەر، كۆزى راست سۆزلەر.

Hotun kişiniñ özi yalḡan sözler, közi rast sözler.

“Kadının kendisi yalan söyler, gözü doğru söyler.”

{95} خوتۇن كىشى ئوۋغا يارماس، جىگدە ياغىچى نوغا يارماس (MM, 2016, s. 756)

Hotun kişi ovḡa yarimas, cigde yaḡiçi toḡa yarimas.

“Kadın ava yaramaz, iḡde ağacı oluḡa yaramaz.”

{96} خوتۇننىڭ پىكرى شەيتانغا دەرس.

Hotunniñ pikri Şeytanga ders, “Kadının fikri Şeytan’a ders(tir).”

{97} خوتۇننىڭ دۈشمەنلىكى مىڭ دۈشمەندىن يامان (MM, 2016, s. 758)

Hotunniñ düşmenliki miñ düşmendin yaman

“Kadının düşmanlığı bin düşmandan daha kötü.”

{98} خوتۇن ئىككى بىسلىق پىچاق.

” *Hotun-ikki bislik piçak*, “Kadın- iki ciletli bıçak gibi(dir).”

{99} لىڭشىغان ئوتۇندىن قورق، غىڭشىغان خوتۇندىن قورق (MM, 2016, s. 772).

Liñşiğan otundin qorq, ğiñşiğan hotundin qorq.

“Gevşeyen odundan kork, mırıldayan kadından kork.”

{100} خېنىم كىيگەنگە خوش، يىگىت سۆيگەنگە خوش.

Hénim kiygen'ge huş, yigit söygenge huş.

“Kadın giyindiğine sevinir, yiğit sevdiğine sevinir.”

{101} سۇغا چىققان خوتۇننىڭ ئوتتۇز ئېغىز گېپى بار.

Suğa çıqqan hotunniñ ottuz éğiz gépi bar, “Suya çıkan kadının otuz sözü var.”

{102} قۇرۇق ئوتۇن-ئىلدام خوتۇن، ھۇل ئوتۇن-گالۋاك خوتۇن.

Kuruq otun-ildam hotun, hól otun-galvañ hotun.

“Kuru odun çalışkan kadın, ıslak odun tembel kadın(dır).”

{103} قاغا جىگدىنىڭ مېۋىسى تولا، ھۇرۇن خوتۇننىڭ ھېلىسى تولا (MM, 2016, s. 766).

Qağa cigdiniñ mévisi tola, hurun hotunniñ hiylisi tola.

“Karga iğdesinin meyvesi çok, tembel kadının hilesi çok.”

{104} قىز ۋاقتىم، سۇلتان ۋاقتىم. خوتۇن ۋاقتىم، شەيتان ۋاقتىم (Emet, s. 263).

Kız vaktim, sultan vaktim. hotun vaktim, Şeytan vaktim .

“Kızken sultandım, kadınken Şeytan oldum.”

Bu atasözü, kadınların kız dönemlerinde saf, dürüst oldukları için herkesin dikkatini çekecekleri ve ilgi duyacaklarını, ama evlendikten sonraki dönemlerde türlü huy edinerek kاپrisli ve Şeytan kılıklı birine dönüşeceklerini anlatmaktadır.

{105} بىشەم خوتۇن ئىتى بىلەن تەك قاۋار.

Bişem hotun iti bilen teñ qavar, “Kاپrisli kadın köpeğiyle beraber havlar.”

{106} كۆكسى كېرىك خوتۇن ئەر ئۆلتۈردى، ئاق تۇمشۇق ئارقال ئات ئۆلتۈردى (MM, 2016, s. 770).

Köksi kèrik hotun er öltürer, aq tumşuq arkal at öltürer.

“Gögsü büyük kadın erkeği öldürür, Ak gagalı Arkal⁴¹⁵ at öldürür.”

{107} ئوتۇن ئوڭلۇق-خوتۇن ئوڭلۇق.

Otun oñluq-hotun oñluq, “İyi odunla iyi kadın aynı(dır).”

{108} ئۆزى كاپرىنىڭ خوتۇنى تالاق (MM, 2016, s. 779).

⁴¹⁵ Çölde yetişen bir yabani ottur (UTİL, 1990, s. 71)

Özi kapirniñ hotuni talaq, “Kendisi kâfir olanın karısı boş olur.”

{109} خوتۇننىڭ ياخشىسى جەننەت مىساللىق، يامىنى دوزاخ مىساللىق. (MM, 2016, s. 758)

Hotunniñ yahşisi cennet misallıq, yamini dozaḥ misallıq.

“Kadının iyisi cennet gibi, kötüsü cehennem gibi.”

{110} يامان خوتۇننىڭ ھېلىسى قامچىدۇر، پۇت-قولۇڭنى باغلىغىلى ئارغامچىدۇر.

Yaman hotunniñ hiylisi kamçidur, put-қoluñni bağılıgılı arğamçidur.

“Kötü kadının hilesi kamçı(dır), elini kolunu bağlayan ip(tir).”

{111} ياخشى خوتۇننىڭ ھېمىتى تېگەر ئەلگە، ياغدا ئەتكەن كۆمەچلىرى قۇۋۋەت بېرەر بەلگە.

Yahşi hotunniñ himmiti téger elge, yağda etken kömeçliri kuvvet bérer belge.

“İyi kadının himmeti ulaşır halka, yağda yaptığı ekmekleri kuvvet verir bele.”

{112} ئاقنىڭ سەتلىكى بىلىنمەس، قارىنىڭ چىرايلىقى بىلىنمەس.

Akniñ setliki bilinmes, kariniñ çiraylıkı bilinmes(Emet, s. 28).

“Beyaz tenli kadının çirkinliği anlaşılmaz, esmer tenli kadının güzelliği anlaşılmaz.”

{113} ئاقنىڭ ئېتى، قارىنىڭ ئوتى. (Emet, s.28)

Akniñéti, kariniñotu, “Beyaz tenlinin adı, esmer tenlinin cazibesi.”

{114} سۆيۈمەيدىغان (كۆيۈمەيدىغان) خوتۇن يوق، يانمايدىغان ئوتۇن يوق (Emet, s. 216)

Söymeydiğan hotun yok, yanmaydiğan otun yok.

“Sevmeyen kadın yok, yanmayan odun yok.”

{115} قۇشقاچ قېرىسا جاڭگالچى بولۇر، جۇۋان-ئايال قېرىسا يالغانچى بولۇر

Kuşkaç kérésa cañgalçı bolur, cuvan-ayal kérésa yalğançı bolur.

“Serçe yaşlanırsa ormancı olur, kadın yaşlanırsa yalancı olur.”

Bu atasözü, kişinin yaşlandıkça çalışkan ve düşünceli olacağını, çok evlenen bir kadının yaşlandıkça yalancı, sahtekâr ve hilekâr olacağını ifade eder (Emet, s. 255).

Ak renk, Uygur Türklerinin zihinsel dünyasında, estetik anlayışında, simgesel farkındalıklarında, renk kavramlarında ve yaşamlarının her alanında daha belirgin bir rol oynamıştır. “Uygur Türklerinin eski inanç ve felsefi anlayışında dört ana renk, ak, mavi, kara ve kırmızı özellikle yüceltilir. Dört yönün (batı, doğu, kuzey ve güney) sembolik olmalarının yanı sıra, onlar Uygur Türklerinin yerel tıbbında maddi evrenin dört temel ögesini (toprak, su, ateş, hava), dört mizacı (soğuk, sıcak, kuru, ıslak) ve doğayı (ilkbahar, yaz, sonbahar, kış) temsil eder ve yaşamın dört aşamasını (çocukluk, gençlik, orta yaş, yaşlılık) temsil ederek yaşamı ahenkli bir bütün hâline getirmiştir (Rahman, 2003, s. 31).

Şekvet İlahun *Uygur Medeniyetinde Ak Rengin Sembolik Anlamları* adlı araştırma makalesinde, ak rengin Uygur Türkleri İslamiyet’i kabul etmeden önce zaferi ve aydınlığı,

İslamiyet’i kabul ettikten sonra ise mutluluğu, saflığı, güzelliği, iyiliği, erdemi ve asaleti simgelediğini yazar. Modern Uygur Türkçesinde “*ak gönül- iyi kalpli*” ve “*ak yol bolsun- iyi yolculuklar*” gibi deyim tarzında kullanılır. Uygur kültüründe güzel kadınların ak renge benzetilmesi ya da güzel kadınlar ile ak rengin özdeşleştirilmesi Uygur kadınlarının ontolojik olarak değerli varlık olduğunun bir göstergesi olduğu söylenebilir (İlahun, 2014, s. 41).

{116} قىزىلگۈلنىڭ تىكىنى بار، چىرايلىقنىڭ سەپكىنى (بار).

Kızılgülünün tikini bar, çiraylıknın sepkünü (bar).

“Kızıl gülün dikenini var, güzelin lekesi.”

Bu atasözü, herhangi bir güzel kadının veya iyi şeyin bir kusurunun veya ayıbının olduğunu anlatır (Emet, s. 265).

{117} ئوينىمايدىغان جۇۋان يوق، قاينىمايدىغان قازان يوق.

Oynımaydıgan cuvan yok, qaynımaydıgan qazan yok.

“Oynaşmayacak genç kadın yok(tur), kaynamayan kazan.”

Bu atasözü, tüm kadınların sevgiye ve aşka önem verdiğini, kalpsiz, duygusuz, kalbinde aşk ve sevgi olmayan insan olmadığını ifade eder(Emet, s. 345).

{118} ئەر كىشى ئېشەكنى «خەت» دېسە، «خوش غوجام» دەرەمش، خوتۇن كىشى «خەت» دېسە، «ماڭ نېرى» (دەرەمش). (MM,

2016, s. 626)

Er kişi eşekni “hit” derse “hoş gocam” dermiş, hotun kişi “hit” derse “mañ neri (dermiş).

“Erkek eşeğe ‘deh’, derse ‘eyvallah efendim’ dermiş, kadın ‘deh’ derse ‘git başımdan’ (dermiş).”

{119} تۈگمەن سۇدا چۆرگۈلەر، خوتۇن كىشى پۇلدا (چۆرگۈلەر) (MM, 2016, s. 751)

Tügmen suda çörgüler, hotun kişi pulda (çörgüler).

“Değirmen suyla döner, kadın parayla döner.”

{120} ئايال كىشى سورىغان شەھەر چۆل قاپتۇ (MM, 2016, s. 729)

Ayal kişi sorıgan şehir çöl qaptu, “Kadının yönettiği şehir çöle döner.”

{121} ئايالنىڭ كەينىگە قارىشى، ئەرنىڭ يەرگە قارىشى (MM, 2016, s. 730)

Ayalniñ keynige qarişi, erniñ yerge qarişi, “Kadın arkasına bakar, erkek yere bakar.”

{122} ئەر قېرىسا كۈچىدىن قالار، خوتۇن قېرىسا ئېسىدىن قالار (MM, 2016, s. 733)

Er kérésa küçüdin qalar, hotun kérésa ésidin qalar.

“Erkek yaşlanırsa gücünden olur, kadın yaşlanırsa aklından olur.”

{123} ئەر كىشى بېلىدىن قېرىيدۇ، خوتۇن كىشى گېلىدىن (قېرىيدۇ) (MM, 2016, s. 734)

Er kişi belidin keriıdu, hotun kişi gelidin (keriıdu).

“Er kişi belinden yaşlanır, kadın boğazından (yaşlanır).”

Yukarıdaki atasözlerinde kadının ruhsal, zihinsel, biyolojik ve karakter özellikleri dile getirilmektedir. Fakat kadının bu özellikleri anlatılırken kadının yeteneksiz, beceriksiz, paragöz, bencil, lakayt ve zayıf bir varlık olduğu da vurgulanmaktadır.

{124} تاغنىڭ يارىشىقى قورام تاش، خوتۇننىڭ يارىشىقى قەلەمقاش.

Tağniñ yarişiki qoram taş, hotunniñ yarişiki kelemkaş (MM, 2016, s. 748)

“Dağa kaya taşi yakışır, kadına kalem kaş yakışır.”

{125} ئىككى ئايال پاتىمغان يەرگە، ئىككى يۈز ئەر سىغار (MM, 2016, s. 785)

İki ayal patimiğan yerge, ikki yüz er siğar, “İki kadının sığmadığı yere, iki yüz erkek siğar.”

{126} ئىككى ئەر بىر يەرگە كەلسە خوتۇننىڭ گېپى، ئىككى ئايال بىر يەرگە كەلسە كىيىمنىڭ گېپى (MM, 2016, s. 785)

İki er bir yerge kelse hotunniñ gēpi, iki ayal bir yerge kelse kiyimniñ (gēpi).

“İki er bir araya gelirse kadın konuşur, iki kadın bir araya gelirse kıyafet konuşur.”

Yukarıdaki üç atasözünde kadın ile erkek arasındaki farklılıklar anlatılmaktadır. Bu atasözlerinde kadınların güzellik anlayışının, merak ve ilgilendiği konuların erkeklerden tamamen farklı olduğu vurgulanmaktadır. Hatta kadınlar erkeklerle karşılaştırılırken kadınların geçimsiz, erkeklerin geçimli ve birbiriyle uyumlu oldukları dile getirilmektedir.

3.1.1.3. Çin Atasözlerinde Kadın Ontolojisiyle İlgili Atasözleri

Çince kadın kelimesinin karşılığı olan “女” karakteri aslında Çin kültüründe kadının ontolojik varlığı üzerinde önemli ipucu verir. Kadın bilimci Tan Zhengbi, tüm eski Çin düşüncesinin kaynağının *Değişimler Kitabı*’nda bulunduğunu iddia eder. *Değişimler kitabı* kadın-erkek arasındaki ilişki hakkında şöyle der: “Qian (gök, Tanrı) erkek olur, Kun (yeryüzü) ise kadın; açık eve Qian denir, kapalı eve Kun; Qian, sağlıklı, Kun, itaatkâr; Qian, Tanrı, gök ve baba olarak adlandırılır, Kun, toprak, kadın ve anne olarak adlandırılır. Kısacası, kadın ile erkek arasındaki ilişki; gökyüzü ve yeryüzüne dönüşür. Gökyüzü yeryüzünü kaplar, ona güneş ışığı ve yağmur verir ve yeryüzü elbette gökyüzüne karşı gelemmez. Kadın ile erkek arasındaki ilişkinin ana eksenini, erkeklerin veren, kadınların ise alan konumunda olmasıdır. Birincisi hayırseverdir ve ikincisi sadece iyiliğin karşılığını ödeyebilir. Bu ana fikir daha sonra toplumsal bilinç tarafından genişletilmiştir (Li, 2006, s. 181). Böylece erkek ve kadının ontolojik varlığı ve rolleri kabaca aşağıdaki gibi tanımlanmış ve karşılık bulmuştur:

Tablo 5. Yin -Yang Mukayesesi

男- Nán (Erkek)	女 nǚ (Kadın)
父- fù (Baba)	母- mǔ (Anne)
乾- qián (Gökyüzü)	坤- kūn (Dünya)
天- tiān (Tanrı)	地- dì (Yeryüzü)
日- rì (Güneş)	月- yuè (Ay)
外- wai (Dış)	内- nèi (İç)
阳- (Yang)	阴- yīn (Yin)
动- dòng (Hareket-dinamik)	静- jìng (Statik-durgun)
攻- gōng (Saldırı)	守- shǒu (Savunma)
刚- gāng (Sertlik)	柔- róu (Esneklik)
强- qiáng (Güçlü)	弱- ruò (yumuşak)

Geleneksel Çinli kadının standart imajı ve toplumdaki kadın algısı, kadın ve erkek arasındaki bu ilişki tablosunda belirtildiği gibi formülleştirilmiştir. Kadının ontolojik varlığı yumuşak, esnek, savunmacı, statik ve içe dönük olarak algılanarak kadın, kendine biçilmiş toplumsal rolleri üstlenmiştir.

Çin Mitolojisinde, Shang Hanedanlığı Kralı Zhou'nun eşi Daji⁴¹⁶ ve Zhou Hanedanlığı Kralı Zhou'nun cariyesi Baosi⁴¹⁷ tüm kötülüklerin kaynağı olarak tasvir edilir. Çin Mitlerinde ve efsanelerinde kadınlar kılık değiştirmiş hayalet ya da kötü ruhlu bir varlık olarak tasvir

⁴¹⁶ 妲己

⁴¹⁷ 褒姒

edilmiştir. Kadın imajını zedeleyen bu tür mitler ataerkil kültürün ürünüdür. Çünkü toplumda gücü elinde tutan erkekler bilgeliğin ve fikirlerin yaratıcısı olup kadınları aşağılık, gizemli, baştan çıkarıcı ve tehdit edici olarak görmüşlerdir. Bunun tipik bir örneği Çince “女子无才便是德-yeteneksiz kadın erdemdir.” ve “红颜祸水-kadın felakettir.” atasözleridir. Kadın ve erkek arasındaki bu eşitsizlik dile de yansımış ve dilde cinsiyet farklılığına yol açmıştır. Çince, onu konuşanların kültürünü ve ideolojisini yansıtır. Bir kelimenin olumlu ya da olumsuz anlamının seçilmesi, konuşmacının sosyal bir önyargıya sahip olup olmadığını yansıtabilir. Erkekler ve kadınlar arasındaki sosyal iş bölümü ve kültürel roller insanların zihninde sabit bir kalıp oluşturmuştur: erkekler dışarının kadınlar evin adamıdır; erkekler açık görüşlüdür, kadınlar dar görüşlüdür; erkekler cömertçe konuşur, kadınlar yumuşak konuşur. Erkeklerin konuşmalarında istedikleri gibi yeni, hatta kaba kelimeleri kullanmaları, onların bağımsızlıklarının göstergesi, erkekliğin yansıması ve sosyal normlara meydan okuma olarak algılanırken, askine bir erkekle aynı kelimeleri kullanan bir kadının, çoğunlukla kabul gören kadınsı zarafet ve kadınlık standartlarıyla uyumsuz olduğu düşünülür. Neredeyse her toplumda “erkeklerin ve kadınların nasıl konuşması” gerektiğine dair görünmez bir standart vardır. Bu “görünmez standart”, erkeklerin ve kadınların psiko-sosyal rollerinin geleneksel kültürel tanımlamasından oluşturulmuştur. Çin’de ataerkil bir topluma geçildiğinden beri kadınlar, ekonomik olarak erkeklere bağımlı oldukları ve bağımsız, erkeklerle eşit bir sosyal statüye sahip olmadıkları için başkaları tarafından nasıl algılandıklarına ve değerlendirdiklerine çok dikkat etmek zorunda kalmışlardır. Erkek merkezli bir toplum, bir yandan kadınların faaliyet alanlarını kısıtlayıp bireysel yeteneklerini geliştirmelerini imkânsız kılarken, diğer yandan da davranış ve konuşmalarına erkeklerden daha zorlu bir dizi gereklilik dayatmıştır (Jian, 1997, s. 186).

Çin, Bahar ve Güz devresinden (M.Ö.770 – M.Ö.476) bu yana Konfüçyüsçülük’ün etkisi altındadır. Konfüçyüsçülük Çin’de iki bin beş yüz yıldan fazla bir süre hüküm sürmüş ve bu nedenle ritüelleri, doktrinleri ve etik düşüncesi Çin kültüründe önemli bir yer tutmuştur. Konfüçyüs tarafından savunulan erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü fikri, doğal olarak toplumsal ideoloji üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Kadınların aşağılanması, başlangıçta, toplumun gelişiminde kadınların rolünün giderek erkeklerinkinden daha az önemli hâle gelmesinden kaynaklanıyordu. Böylece kendileri giderek ihmal edildi. Bu da giderek hor görmeye ve hatta istismara ve nihayetinde erkeklere tapınan kör bir cinsiyet kültüne dönüştü. Bu tapınma doğal olarak kadınlara karşı ayrımcılık anlamına gelmektedir. Konfüçyüs, “*üç itaat*

ve dört erdem” ile “üç ilke ve beş norm”u savunmuş ve bu ilkeler arasında yer alan yardımseverlik, doğruluk, sadakat ve Vefalı evlat olma k gibi ahlaki öğretiler ile insani ahlak kurallarını hükümdar ve tebaa, baba ve oğul, karı ve koca, kardeş ve arkadaş arasındaki ilişkileri düzenlemek için kullanmıştır. Konfüçyüsçülük temelli bu feodal ritüel Bahar ve Güz devresi’nde kurulmuş ve birkaç nesil boyunca devam ederek Song Hanedanlığı döneminde ilk zirvesine, Ming ve Qing Hanedanlıkları döneminde ise en parlak dönemine ulaşmıştır. Konfüçyüsçülük’ü yeniden geliştiren “Cheng ve Zhu okulu” olmuştur. Temsilî bir figür olan Cheng Yi, ‘açlığın çok küçük bir şey olduğuna, ancak kişinin erdemini kaybetmesinin çok büyük bir şey olduğuna’ inanmış ve “asla ölünmemesi” ve “bir kadının iki kocaya hizmet etmemesi” kuralını ortaya koymuştur. Bir diğer önemli figür olan Zhu Xi, kadınların ayaklarının bağlanmasını aktif bir şekilde savunarak onları daha sefil bir konuma sokmuştur. Konfüçyüsçülük, kadınları erkek merkezli bir toplumun “insan etiği” ve “insani arzu” ihtiyaçlarını temel alan değerler sistemine daha fazla entegre ederek kadınların sosyo-tarihsel değerinin düşürülmesini tamamlamaya devam etmiştir. Buna ek olarak, Konfüçyüsçü ve Taocu kadın görüşlerinin seküler toplum görüşleriyle birleşmesi de kadınlara karşı ayrımcılık duygusunu desteklemiş ve pekiştirmiştir (Li, 2005, s. 24). Bu gerçekler Çin kadınının ontolojik varlığı konusunda yol gösterici niteliklere sahiptir.

Kadının ontolojik varlığıyla ilgili Çin atasözleri aşağıda detaylı bir şekilde verilmiştir.

{127} 逆子頑妻，无药可治 - “Nǐ zǐ wán qī, wú yào kě zhì (BBCİ).⁴¹⁸

“Asi oğul ile inatçı kadının tedavisi olmaz.”

{128} 妇女流水性 - Fùnǚ liúshuǐ xìng, “Kadınlar akan su gibi(dir).”

{129} 妇人家水性（妇人水性无常） - Fù rén jiā shuǐ xìng, “Kadın akan su gibi(dir).”

Bu atasözü, bir kadının vefasız olabileceğini, sevgisinin sadık olmayacağını ve su gibi kolayca akıp geçebileceğini ifade eder.

{130} 少女的心，秋天的云 - Shàonǚ de xīn, qiūtiān de yún, “Kadının zihni, sonbahardaki gökyüzü gibi(dir).”

{131} 阴晴圆缺月容，易变女子心 - Yīn qíng yuán quē yuè róng, yì biàn nǚ zǐ xīn.

“Ay ağarır ve solar, kadının zihni kolayca değişir.”

⁴¹⁸ Çincedeki kadınla ilgili birçok atasözleri <https://baike.baidu.com/item/adresinden> alınmıştır. Kadınla ilgili atasözleri için kaynak gösterilirken web sitesinin kısaltması olarak BBCİ kullanılacaktır.

{132} 女儿心,海底针- Nǚ'ér xīn, hǎidǐ zhēn, “Kadın kalbi denizin dibindeki bir iğne gibi(dir).”

{133} 天下最毒妇人心 - Tiānxià zuì dú fù rénxīn, “Dünyanın en kuvvetli zehri kadın kalbi(dir).”

{134} 仙鹤顶上红, 黄蜂尾后针, 二物不算毒 - Xiānhè dǐng shàng hóng, huángfēng wěi hòu zhēn, èr wù bù suàn dú, “Turnanın tepesi kırmızıdır, eşek arısının kuyruğunda bir iğne vardır, her ikisi de zehirli olarak kabul edilmez.”

Bu atasözü, eski Çin toplumunda kadının kötü bir kalbe sahip olduğunu tanımlamak için sıklıkla kullanılırdı⁴¹⁹.

{135} 自古妇人无贵贱 - Zìgǔ fù rén wú guìjiàn, “Maziden beri kadın onursuz(dur).”

{136} 妇人动了邪念, 愤死加册骂名 - fù rén dòngle xiéniàn, fènsǐ jiā cè mànmíng.

“Kadın kötü düşüncelere kapılsa, herşeyi mahveder.”

{137} 美女入室 ‘恶女之- Měinǚ rùshì ‘è nǚ zhī chóu.

“Güzel kadın eve girer, çirkin kadın intikam peşine düşer.”

Güzel kadın eve girince çirkin kadın kıskanır. Çirkin, kötü ve yanlış kadın her zaman güzel, iyi ve ahlaklı kadını kıskanır.

{138} 士为知己者死、女为悦己者容 - Shì wéi zhījǐ zhě sǐ, nǚ wéi yuèjǐ zhě róng.

“Bilgin sırdaşı için ölür, kadın kendini beğenecek birini arar.”

Erkekler kendilerini, takdir eden ve anlayanlara adamaya, kadınlar ise kendilerini takdir eden ve beğenenler için giyinmeye isteklidirler.

{139} 抬头婆姨低头汉 (抬头的女人低头的汉) - Táitóu póyí dītóu hàn (táitóu de nǚrén dītóu de hàn, “Başı dik kadın ile başı eğik olan erkek entrikacı(dır).”

Bu atasözü, başı dik kadınlarla, başı eğik erkeklerin çoğunlukla sinsî ve entrikacı olabileceğini ifade eder.

Geleneksel Çin toplumunda kadınlar dışarıda nadiren yüzlerini gösterirlerdi. Çoğu kadın sokakta başı eğik yürürdü. Bu kadınlara yönelik geneleksi bir toplumsal norm ve etik kuraldı. Eğer kadın buna rağmen sokaklarda başı dik yürümeye başladığında onun bir plan ya da entrika peşinde olduğu, aynı şekilde sokaklarda başı dik yürümesi gereken bir erkek sokaklarda başı eğik bir şekilde yürümeye başladığında onun da bir entrika peşinde olduğu

⁴¹⁹ <https://baike.baidu.com/item/仙鹤顶上红,黄蜂尾后针,二物不算毒>, [Erişim: 13 Eylül 2022].

düşünüldü. Bu atasözünde geçen 汉- han, başı eğik yürüyen bir adam anlamına gelir. Böyle bir adamın çok hesapçı, artı niyetli biri olduğuna ve yürürken bile entrikar çevirmenin peşinde olabileceğine inanılırdı.⁴²⁰

{140} 丑丫头爱搽粉 - Chǒu yātou ài chá fěn, “Çirkin kız pudrayı sever.”

Bu atasözü, doğuştan gelen koşulları iyi olmayan ve her zaman kendi çabalarıyla değişmeye çalışan bir kişiyi ifade eder. Aynı zamanda kötü koşullara sahip insanlar bu gerçeği örtbas etmek isterler. Yani çirkin kız çirkin olduğunu süsle gizlemeye çalışır.

{141} 女人越离越胆大, 男人越离越害怕 - nǚ rén yuè lí yuè dǎn dà , nán rén yuè lí yuè hài pà. “Kadın ne kadar uzaklaşsa o kadar cesur olur, Erkek ne kadar uzaklaşsa o kadar korkar.”

Bu atasözü, kadının boşandıkça kayıtsız, erkek boşandıkça kendini çekilmez hissedeceğini ifade eder.

{142} 女五美恶, 入宫见妒, 士无贤不肖, 入朝见嫉 - Nǚ wǔ měi è, rù gōng jiàn dù, shì wú xián bùxiào, rù cháo jiàn jí, “Saraya giren kadın ile saraya giren erkek kıskanılır.”

Bu atasözüne göre bir kadın, güzelliği ya da çirkinliği ne olursa olsun, saraya girdiğinde kıskanılır. Bu atasözü, ne kadar güzel ya da çirkin olursa olsun bir kadının saraya girer girmez kıskanılacağı, ne kadar erdemli ya da değersiz olursa olsun bir bilginin saraya girdiğinde nefret edileceği gerçeğine atıfta bulunur.

{143} 俏是万人戏, 丑是家中宝 - Qiào shì wàn rén xì, chǒu shì jiāzhōng bǎo.

“Güzel kadın milyonların eğlencesi olur, çirkin kadın ailenin hazinesi olur.”

Bu atasözü, güzel bir kadının tacizi kışkırtacağını, çirkin bir kadının ise ailenin hazinesi ve göz bebeği olabileceğini ifade eder.

{144} 朝士争荣, 宫人妒宠 - Cháo shì zhēng róng, gōng rén dù páng.

“Saray mensupları zafer için yarışır, cariyeler kraliçeleri kıskanır.”

{145} 有鸡鸭的地方粪多, 有女人的地方笑 - Yǒu jī yā de dì fāng fèn duō , yǒu nǚ rén de dì fāng xiào duō

“Tavukların ve ördeklerin olduğu yerde daha fazla gübre var, kadınların olduğu yerde daha fazla kahkaha var.”

⁴²⁰ <https://baike.baidu.com/item/抬头婆姨低头汉>, [Erişim: 10 Ekim 2022].

Bu atasözü, kadınların bir araya geldiklerinde konuşmayı ve kahkaha atmayı çok sevdiklerini ifade eder.

{146} 美人自古如名将, 不许人间有白头 - *Měirén zìgǔ rú míngjiàng, bùxǔ rénjiān yǒu báitóu*, “Güzel kadın ünlü bir general gibi(dir), kimsenin isyan etmesine izin vermez.”

{147} 谋及妇人, 宜其败也 - *Móu jí fù rén, yí qí bài yě*, “Kadın plan bozar.”

Bu atasözü, bir gizli plan bir kadın tarafından bilindiğinde ya da duyulduğunda, planın kolayca deşifre olacağına ve planın başarısızlıkla sonuçlanacağına atıfta bulunur.

{148} 女儿本是菜子命, 肥土瘦土一般生 - *Nǚ ér běn shì cài zǐ mìng , fēi tǔ shòu tǔ yī bān shēng*, “Kadının kaderi sebze gibi(dir), verimli toprakta da, çorak toprak da yaşar.”

Bu atasözü, bir kadının fakir bir adamla da zengin bir adamla da evlense aynı şekilde yaşaması gerektiği fikrini ifade eder.

{149} 人是男的凶, 鬼是女的厉 - *Rén shì nán de xiōng, guǐ shì nǚ de lì*.

“İnsan olarak erkekler gaddar olur, hayalet olarak kadınlar vahşi olur.”

Eski Çinlilerin inancına göre, kadınlar genellikle hayatta ezilirler ve erkekler kadar acımasız değildirler. Bu yüzden ancak öldükten sonra hayattayken kendisine kötülük yapanlardan hayalet aracılığıyla intikam alabileceklerine inanılırdı⁴²¹.

{150} 十个妇女敌不得一个男子 - *Shí gè fùnǚ dí bùdé yīgè nánzǐ*.

“On kadın bir erkekle boy ölçüşemez.”

{151} 十个老婆买不住一个男子汉的心 - *Shí gè lǎo pó mǎi bú zhù yī gè nán zǐ hàn de xīn*

“On eş bir erkeğin kalbini satın alamaz.”

Bu atasözü, hiçbir eş ve cariyenin bir erkeğin şehvetini tatmin edemeyeceği anlatır.

{152} 十个男子九个肯, 只怕女人心不稳 - *Shí gè nánzǐ jiǔ gè kěn, zhǐ pà nǚrén xīn bù wěn*,

“Her on erkekten dokuzu istekli(dir), kadınların kalpleri kararsız.”

⁴²¹ <https://baike.baidu.com/item/人是男的凶、鬼是女的厉>, [Erişim: 10 Ekim 2022].

Bu atasözü, çoğu erkeğin eşlerini aldatmaya eğilimli olabileceklerini, ancak kadınlara güvenemedikleri için kadınlara olan duygusunu açık bir şekilde ifade etmekten çekindiklerini anlatmaktadır.

{153} 十七十八无丑女 - *Shíqīshíbā wú chǒu nǚ*, “On yedi, on sekiz yaşında çirkin kadın yok.”

Bu atasözü, bir kadının on yedi ya da on sekiz yaşına geldiğinde gençliğinin zirvesinde olduğunu ve çirkin görünümlü olsa bile güzel görüneceğini, on yedi ya da on sekiz yaşındaki hiçbir genç kızın çirkin olmadığını ifade eder.

{154} 男女授受不亲 - *Nánnǚ shòushòu bù qīn*, “Kadın ile erkek akraba olamaz.”

{155} 男女不同行 - *Nánnǚ bùtóng xíng*, “Kadın ile erkek aynı yolun yolcusu değil (dir).”

{156} 男女不同席 - *Nánnǚ bùtóng xí*, “Kadın ile erkek aynı koltuğa oturmamalı.”

Bu atasözü, erkekler ve kadınlar büyüdülerinde aynı masada yemek yiyemeyeceklerini anlatır.

{157} 蒿枝不能当做柴, 妇女不能当做人 - *Hāo zhī bùnéng dàngzuò chái, fùnǚ bùnéng dàngzuò rén*, “Artemisia⁴²² dalından odun olmaz, kadından insan olmaz.”

{158} 狠毒莫过妇人心 - *Hěndú mòguò fù rénxīn*.

“Bir kadının kalbinden daha kötü bir şey yoktur.”

Bu atasözü ile ilgili *Tanrıların Büyüsü*⁴²³ adlı ünlü bir roman bile vardır. Romanın kısaca özeti şudur: Eskilerin dediği gibi, bir kadının kalbi tabuttaki çividir. Bundan daha kötü ne olabilir? Roman, yasak bir ilişki uğruna kendi kanından ve canından olanları öldürmek için her şeyi yapabilecek bir kadının hikâyesini konu edinir. Hikâye Qing Hanedanlığı (1616-1912) döneminde geçiyor. Uzun süredir iş için uzakta olan bir erkeğin genç ve güzel olan karısı var, o kadın çapkın bir erkek terzinin baştan çıkarmasına karşı koyamaz. Kadın ile çapkın terzi birbirleriyle birçok kez buluşmuşlardır. Ancak son derece zeki olan oğulları annelerinin bu sırrını öğrenirler. Kadın bu duruma karşı hemen harekete geçer ve kendi kanlarından olan çocuklarını öldürmek için komplo kurar. Bu romanda şu soru sorulur: bir kaplan çocuklarını yemezken, bir anne kendi çocuklarına böyle korkunç bir şeyi nasıl yapabilir? Çocuk doğurmak

⁴²² Bitkisel bir ağaç türüdür. Yaz ve sonbaharda hasat edilir, yıkanır, parçalara bölünür ve güneşte kurutulur. <https://baike.baidu.com/item/蒿枝/22508779> [Erişim: 9 Kasım 2022].

⁴²³ 封神演义 - Fēng shén yǎnyì,

ve yetiştirmek bir kadının görevidir. Ancak bazı kadınlar kendi bencil nedenlerinden dolayı duyularını ve ahlaki standartlarını kaybederler.⁴²⁴

{159} 男儿没性, 寸铁无钢, 女人无性, 烂如麻糖 - *Nán'ér méi xìng, cùn tiě wú gāng, nǚrén wú xìng, làn rú má táng*, “Erkek karaktersiz olursa, demir ve çelik gibi olamaz, kadın karaktersiz olursa, susam şekeri gibi çürümüş(tür).”

{160} 女子无性, 乱草漫秧, 男儿无性, 钝铁无钢 - *Nǚzǐ wú xìng, luàn cǎo mǎn yāng, nán'ér wú xìng, dùn tiě wú gāng*, “Kadın karaktersiz olursa, çimenler dağınık olur, Erkek karaktersiz olursa, küt demir ile çelik kalmaz.”

Bu atasözü, bir kadının güçlü bir doğası yoksa zorbalığa maruz kalacağı; bir erkeğin güçlü bir doğası yoksa güçlü olamayacağına atıfta bulunur.

{161} 汉字脸上有狗毛, 老婆脸上有凤毛 - *Hànzì liǎn shàng yǒu gǒu máo, lǎopó liǎn shàng yǒu fèng máo*.

“Çin karakterlerinde köpek tüyleri vardır, kadın yüzünde anka kuşu tüyleri vardır.”

{162} 佳人难得 - *Jiārén nándé*, “Güzel kadın bulmak zor(dur).”

Bu atasözü, harika güzellikte ve yetenekte olan kadın bulmanın çok zor olduğunu ifade eder.

{163} 佳人来自多薄命 - *Jiārén láizì duō bómìng*, “Güzel kadının ömrü kısa olur.”

{164} 问着医生便有药, 问着师娘便有鬼 - *Wènzhē yīshēng biàn yǒu yào, wènzhē shīniáng biàn yǒu guǐ*, “Doktora sorsan ilaç var der, kadına sorsan, hayalet var der.”

{165} 生儿育女鬼门关 - *Shēng ér yù nǚ guǐménguān*,

“Doğum yapacak kadın hayalet kapısından geçer.”

Bu atasözü, hamile kadının doğum sırasında hayati risklerle karşı karşıya kalabileceğini, doğumun hayalet gibi riskli ve tehlikeli olabileceğini ifade eder.

{166} 手小抓元宝、手大抓茅草 - *Shǒu xiǎo zhuā yuán bǎo , shǒu dà zhuā máo cǎo*,

“Küçük eller külçeleri tutar, büyük eller kamış tutar.”

Geleneksel Çin toplumunda küçük elleri olan kadınların şanslı olabileceklerine, ancak büyük elleri olan kadınların şanssız ve yalnızca acı çekebileceklerine inanılırdı⁴²⁵.

{167} 十个女流, 九个杨花水性 - *Shí gè nǚliú, jiǔ gè yáng huā shuǐxìng*.

“On kadından, dokuzu gösterişli.”

⁴²⁴ https://baike.baidu.com/item/狠毒不过妇人心/14558129?fromModule=search-result_lemma, [Erişim: 9 Kasım 2022].

⁴²⁵ <https://baike.baidu.com/item/手小抓元宝、手大抓茅草>, [Erişim: 9 Kasım 2022].

{168} 女人十八一枝 - *Nǚrén shíbāyī zhī huā*,

“On sekiz yaşındaki bir kız çiçek gibi narin ve güzel olur.”

{169} 男忌双,女忌单 - *Nán jì shuāng, nǚ jì dān*,

“Erkeğin tabusu çift sayı , kadının tabusu tek sayıdır.”

Eski Çin toplumunda halk arasında sayılarla ilgili şöyle bir tabu vardı: Erkeklerle çift sayının uğursuz gelebileceğine, kadınlara ise tek sayının uğursuz gelebileceğine inanılırdı. O yüzden çift sayı erkekler için tabu, tek sayı ise kadınlar için tabu sayılırdı. Erkek çocuklar çift sayılı yaşa geldiklerine okula gitmezlerdi. Onlar beş, yedi gibi tek sayılı yaşa geldiklerine okula giderlerdi.⁴²⁶

{170} 女卫悦己者容,士为知己者死 - *Nǚ wèi yuèjǐ zhě róng, shì wéi zhījǐ zhě sǐ*.

“Kadın sevdiği biri için giyinir, erkek kendisini anlayan biri için ölür.”

{171} 婆娘家, 性如火 - *Póniáng jiā, xìng rú huǒ*, “Kadının evi ateş gibi (dir).”

Bu atasözü, bir kadının doğasının ateş gibi olduğunu ifade eder.

{172} 青竹蛇儿口, 黄蜂尾上针, 两般犹未毒, 最毒妇人心 - *Qīngzhú shé er kǒu, huángfēng wěishàng zhēn, liǎng bān yóu wèi dú, zuì dú fù rénxīn*.

“Kadının kalbi yeşil yılanın ağzı ile eşek arısının ağzından daha zehirli (dir).”

Bu atasözüne göre dünyanın en zehirli insanı kadındır. Kadınlar zehirli yılanlardan ve eşek arılarından daha acımasızdır.

{173} 宠女不敝席, 宠臣不敝轩 - *Chǒng nǚ bù bì xí, chǒng chén bù bì xuān*.

“Kayırılan kadın tek bir masada oturmaz, kayırılan bakan tek bir çardakta oturmaz.”

Bu atasözüne göre gözde bir kadın, tek kişilik bir koltuğu kullanamadığında gözden düşer. Gözde bir saray mensubu, eski bir arabaya binemediğinde güvenini kaybeder. Bu atasözü, bir kadının tercih edildiği ya da iltifata tabi olduğu sürenin kısa olduğunu ifade eder.

{174} 词出佳人口 - *Cí chū jiā rén kǒu*, “Hoş söz güzel kadından çıkar.”

Bu atasözü, tatlı ve hoş ses ve şarkının ancak güzel kadınların ağzından çıktığını ifade eder.

{175} 妒妇有方可治, 懦夫无药堪医 - *Dù fù yǒu fāng kě zhì, nuòfū wú yào kān yī*.

“Kıskanç kadının tedavisi var, korkak erkeğin tedavisi yok.”

⁴²⁶ <https://baike.baidu.com/item/男忌双,女忌单/53648129>, [Erişim: 9 Kasım 2022].

Bu atasözü, kıskanç bir kadının tedavi edilebileceğini, fakat korkak ve ötlek bir erkeğinin tedavi edilemeyeceğini ifade eder.

{176} 娥眉本是婬娟刀,杀尽风流世上人 - *Éméi běn shì chánjuān dāo, shā jìn fēngliú shìshàng rén*, “Kartal kaşlı kadınlar tüm insanları öldüren keskin bir kılıç gibi(dir).”

Bu atasözü, kadınlara duyulan şehvetin kişinin hayatını tehlikeye atabileceğini anlatır.

{177} 儿妇人口不可用 - *Er fū rén kǒu bù kě yòng*, “Kadınların sözlerine itibar edilmez.”

{178} 房子靠打扫,美人靠打扮 - *Fángzi kào dǎsǎo, měirén kào dǎbàn*.

“Ev temizlikle ayakta kalır, güzel kadın süslenmeyle ayakta kalır.

{179} 芙蓉白面,尽是带玉的骷髅,美艳红妆,亦系杀人的利刃 - *Fúróng báimiàn, jìn shì dài yù de kūlóu; měi yàn hóngzhuāng, yì xì shārén de lìrèn*.

“Ebegümeçi’nin⁴²⁷ beyaz yüzü yeşim taşlı bir iskelet(tir); güzel kırmızı makyajlı kadın keskin bir bıçak.”

Bu atasözü, güzel bir kadının tehlikeli olabileceğini ifade eder.

{180} 负义男儿真狗彘,知恩女子胜英雄 - *Fù yì nán’ér zhēn gǒu zhì, zhī ēn nǚzǐ shèng yīngxióng*, “Vefasız erkek köpek(tir), vefalı kadın bir kahramandandan üstün(dür).”

Bu atasözüne göre güvenine ihanet eden bir erkek bir domuz ya da köpek gibidir, ama iyiliğini bilen ve karşılığını veren bir kadın bir kahramandan daha üstündür.

{181} 妇人家,见识浅 (妇道人家,头发长见识短) - *Fù rénjiā, jiànshì qiǎn*,

“Kadının saçları uzun, aklı kısa, görüşü sığdır).”

{182} 妇人告状,必有主唆 - *Fù rén gàozhuàng, bì yǒu zhǔ suō*,

“Davacı kadın olursa ortalık karışır.”

{183} 妇人家、扬花力 - *Fù rénjiā, yánghuā lì*, “Kadın polen gücünde(dir).”

Bu atasözü, kadınların narin ve zayıf olduğunu ifade eder.

{184} 妇人以泣市爱、小人以泣售奸 - *Fù rén yǐ qì shì ài, xiǎo rén yǐ qì shòu jiān*.

“Bir kadın aşk için ağlar, bir erkek zina için ağlar.”

{185} 妇人之言不可听 - *Fù rén zhī yán bù kě tīng*, “Kadınların sesi duyulmaz.”

Bu atasözü, kadınların sesini duyuramayacağını ifade eder.

{186} 妇有偏房,子无嫡庶 - *Fù yǒu piānfáng, zǐ wú dí shù*.

“Kadın evi sever, erkek cariyesiz evi.”

⁴²⁷ Malvaceae familyasının Hibiscus cinsine ait bir bitkinin orijinal adıdır , [Erişim: 9 Kasım 2022].

Eski Çin toplumunda çok eşlilik sisteminde, bir erkek ilk eşle ya da birkaç ikinci eşle evlenebilirdi. Ancak ilk doğan ve ikinci doğan oğullar arasında bir ayrım yoktu; hepsi aynı soydan sayılıyordu⁴²⁸. Resmî ve cariyeye eş sistemi Çin’de bir nevi çok eşlilik sistemidir. Bu sistemde eşlerin statüleri eşit değildir. Onlar resmî eş ve cariyeye olarak ikiye ayrılırdı. Bu fark resmî eş ve cariyeye ayrımıdır. Resmî eş yasal kadın ve onun çocuklarını, cariyeye ise esas ailenin dışındaki kadınları (cariyeler, köleler, metresler vb. dâhil) ve onların çocuklarını ifade eder. Antik Çin’de resmî kadın ile cariyeye arasındaki fark Tang (618-907) ve Song (960-1279) Hanedanları öncesinde daha önemliken, Yuan (1271-1368), Ming (1368 -1644) ve Qing (1616-1912) Hanedanları ile birlikte zayıflamıştır. Resmî eş ile cariyeye arasındaki farkın çok büyük olmadığı bazı çağlarda veya ailelerde, eşler ve cariyeler birbirlerine “kardeş omuzları” diye hitap emişler⁴²⁹.

{187} 世财, 红粉, 歌酒楼, 谁为三般事不迷 - *Shì cái, hóng fěn, gē lóu jiǔ, shuí wéi sān bān shì bú mí.*

“Erkek dünya malı, dünya sevgisi, şarap ve şarkı evleriyle büyülenir.”

世财(shi cai): Para ve zenginlik, 红粉(hong fen): kadın cinsiyeti, 歌楼酒 (gē lóu jiǔ): Şarkılar ve danslar eşliğinde bir şarap ziyafetini ifade eder. Bu atasözü, erkeğin para, kadın ve şarabın cazibesinden kaçamayacağını ifade eder.

{188} 一妇衔冤, 三年不雨 - *Yī fù xián yuān, sān nián bù yǔ,*

“Kadın haksızlığa uğrarsa, üç yıl yağmur yağmaz.

Bu atasözü, bir kadın haksız yere zulme uğrarsa, gökten ceza olarak arka arkaya üç yıl yağmur yağmayacağını ifade eder.

{189} 英雄难脱美人手 (英雄难过美人关) - *Yīngxióng nán tuō měirén shǒu (yīngxióng nánguò měirén guān),* “Kahraman erkek güzel kadının cazibesine karşı koyamaz.”

Bu atasözü, kahramanların bile güzel kadınların cazibesinden kaçmalarının zor olduğunu anlatır.

{190} 有志妇人, 胜如男子 - *Yǒuzhì fù rén, shèng rú nánzǐ.*

“İradeli kadın erkekten evla(dır).”

⁴²⁸ <https://baike.baidu.com/item/妇有偏房,子无嫡庶/53648129>, [Erişim: 9 Kasım 2022].

⁴²⁹ <https://zh.wikipedia.org/wiki/嫡庶>, [Erişim: 11 Kasım 2022].

Bu atasözü, iradeli kadınların erkeklerden daha güçlü ve iyi olduğuna atıfta bulunur.

{191} 有智妇人、赛过男子-Yǒu zhì fū rén, sàiguò nánzǐ, “Bilgili kadınlar erkekleri yener.”

{192} 月里嫦娥爱少年 - Yuè lǐ cháng'é ài shàonián, “Chang E⁴³⁰ bile genç erkekleri sever.”

Bu atasözü, güzel kadınların genç erkeklere kolay âşık olabileceklerini ifade eder.

{193} 自古才子爱佳人 - Zìgǔ cáizǐ ài jiārén, “Yetenekli erkek güzel kadını sever.”

Bu atasözü, eski çağlardan beri yetenekli erkeklerin güzel kadınlardan hoşlandığı gerçeğini ifade eder.

{194} 自古治容多破家-Zìgǔ zhì róng duō pò jiā, “Şehvetli kadın uğursuzluk getirir.”

Bu atasözü, eski zamanlardan beri şehvetli kadınların ailelere sık sık talihsizlik getirdiklerini ifade eder.

{195} 红颜祸水- Hóngyán huòshuǐ “Güzel kadın felaket(tir).”

Eskiler de “insanın doğasında yemek ve içmek olduğuna” inanırlardı. Bununla birlikte, güzel kadınların bir talihsizlik kaynağı ve şanssızlık getirebileceklerini düşünürlerdi. Eski Çin’de kadınlar baskı altında tutulmuş ve köleleştirilmiş olup ne toplumsal ne de ailevi meseleler hakkında soru sorma hakları vardı. “Güzel kadın felakettir” ifadesi temsilî bir atasözüdür. Bir kadının dul kalması da kocasına karşı işlenmiş bir suçtur. Eski Çin’de hanedanların değişmesinin, hanedanın kadınlar tarafından bozulmasından kaynaklandığı söylenmiş. Ancak hanedan yöneticilerinin yozlaşmış olmasının devrimlere yol açtığı gerçeği gözardı edilmiştir (Nan, 2017, s. 23). Güzellik, kadınlar tarafından erkekleri yozlaştırmak ve kendilerine çekmek için kullanılan bir silah gibi görünmektedir; “芙蓉白面，尽是带玉的骷髅；美艳红装，亦是杀人的利刀- Fúróng báimiàn, jìn shì dài yù de kūlóu; měi yàn hóngzhuāng, yì shì shārén de lì dāo(Ebegümecei’nin beyaz yüzü yeşim taşlı bir iskelettir; güzel kırmızı makyajlı kadın keskin bir bıçaktır.)”, “当面活观音，背后潘金莲⁴³¹- Dāngmiàn huó

⁴³⁰ Chang E (嫦娥) ve Su E (素娥) olarak da bilinen, Ölümsüzlük Hapı’nı (不死藥) çaldıktan sonra Ay Sarayı’na (月宮) yükselen Yi’nin (羿) karısı olan eski bir Çin mitolojik figürü. <https://baike.baidu.hk/item/嫦娥/68389>, [Erişim: 11 Kasım 2022].

⁴³¹ Su Kenarı romanındaki karakterlerden biri olan Pan Jinlian, aslında büyük bir ailenin hizmetçisidir, güzel ve zekidir, efendisi tarafından hakarete uğramak istemediği için Wu Dalang adlı bir fakir erkek ile evlenmeye zorlanır ve kendi talihsizliğini kabul etmek ve buna boyun eğmek zorundadır. Ximen Qing adlı bir zengin erkeğin onu rahatsız etmesi, Wang Po adlı bir çöpçatan kadının hilesi, hayatın getirdiği eşitsizlik ve onun yalnız kalmak istememesi gibi nedenlerden dolayı oyuna gelir ve kocası Wu Dalang’ı kendi elleriyle öldür. Fakat o kocasının

guānyīn, bèihòu pān jīnlián (Canlı Avalokitesvara⁴³² yüz yüze, Pan Jinlian arkada)” gibi sözler “güzel kadın felakettir” atasözünün ifadeleridir.

{196} 美色从来是祸胎 - *Měi sè cónglái shì huòtāi*, “Güzel kadın her zaman bir lanettir. ”

{197} 妇道人家短见 - *Fùdào rén jiā duǎn jiàn*, “Kadın kısmı dar görüşlüdür. ”

{198} 酒多伤身又误事, 美色尤是刮骨刀 - *Jiǔ duō shāng shēn yòu wùshì, měi sè yóu shì guā gǔ dāo*. “Fazla alkol vücuda zarar verir, güzel kadın kemik kemirir. ”

{199} 母马上不得阵 - *Mǔ mǎ shàng bùdé zhèn*, “Kısrak at koşamaz. ”

Bu atasözü, kadınların büyük şeyleri üstlenemeyeceğini ya da büyük işler başaramayacaklarını ifade eder.

3.1.1.4. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadının Ontolojik Varlığıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Olarak Değerlendirilmesi

Tablo 6. TT, UT ve Çince Kadının Ontolojik Varlığıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri	SAYI			Topl am
	TT	U T	Çinc e	
Kadının <i>Neliği</i>	72	5 4	73	199

erkek kardeşi Wu Song'un bıçağı altında ölür. <https://baike.baidu.com/item/潘金莲/73830>, [Erişim: 12 Kasım 2022].

⁴³² Budizm’de adı geçer. <https://baike.baidu.com/item/观世音/33983>, [Erişim: 12 Kasım 2022].

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadının Ontolojik varlığıyla ilgili atasözlerinin toplam sayısı 199'dır. Bunların içerisinde Türkiye Türkçesinde 72, Uygur Türkçesinde 54, Çince 73 civarındadır.

Türkiye Türkçesindeki {1},{2} nolu atasözlerinde kadın merhametin, sevginin, bereketin ve cömertliğin kaynağı olarak tarif edilmektedir. Kadının bu şekilde değerli bir varlık olarak görülmesinin temelinde eski Türk mitolojisinde ve eski Türk inanç sistemlerinde kadına atfedilen kutsallık ile toplumsal yaşamda kadına verilen değerle beraber, İslam inancında kadının ontolojik varlığının değerli olarak sunulması yatmaktadır. Türklerin eski inanç sistemlerinde kadın doğa gibi bereketli, cömert ve merhametli şeklinde algılanır. Aynı şekilde İslamiyet'te Allah'ın Rahman ve Rahim adlarının kelime kökünün kadının gebelik organının adı olan rahim ile aynı olduğu ifade edilir. Bu durum kadınların merhamet ve şefkat kaynağı olmasının önemli nedenlerinden biri olabilir. Kelimelerin filolojik özelliği aslında şeylerin ontolojisi hakkında önemli ipucu vermektedir.

{3} nolu atasözünde at ile kadının uğurlu varlıklar oldukları vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesi atasözlerinde kadın ile atın adları bir arada geçen atasözlerinin sayısı bariz bir şekilde fazladır. Türk kültüründe atın yeri özeldir. At Türkler için basit bir ulaşım aracı değildir. At Türkler için manevi değeri yüksek olan bir varlığın adıdır. O yüzden Türkler için böyle özelliği olan bir hayvanın adının kadın ile bir arada anılmasına şaşkınlık gerekmez. Atasözlerinde at ile kadın çok değerli varlıklar olarak vurgulanmaktadır, fakat {5} nolu atasözünde at ile kadın güvensiz ve itibarsız varlıklar olarak ifade edilmektedir. Bu durum Türklerin at ve kadın algısında tezatlığın olduğunu önemli bir göstergesidir.

{7}, {8} nolu atasözlerinde aslan ve tavuk metaforu kullanılır. Aslan Türk kültüründe at gibi değerli bir hayvan olarak telakki edilir. Aslan yenilmez ve yiğitlik özelliğiyle beraber güç ve kudretinin temsili olarak görülür. Fakat aslanın bu özelliği erkekler ile özdeşleştirilir. Kadın ise {8} nolu atasözünde ifade edildiği gibi güçsüz, ama insanlar için yarar sağlayan tavuğa benzetilir. Burada ufak da olsa cinsiyetçi bakış açısı olduğu söylenebilir. {10} nolu atasözünde değişik karaktere sahip kadınların olduğu ifade edilir. Kadının bu özelliği anlatılırken kar ve kor gibi cisimler metafor olarak kullanılmaktadır.

Atasözlerinde kadın ontolojik olarak merhamet, sevgi, cömertlik ve bereketin kaynağı olarak ifade edilmekle beraber, kötülüğün kaynağı olan ya da kötülük ile özdeşleştirilen Şeytan ile denk tutulmaktadır. Bu durum atasözlerinin hakikaten insanın değişik ve karmaşık bir yapıya sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kadın bir yandan en değerli varlık olarak

gösterilmekte, öte yandan ise kötülüğün sembolü olan Şeytan ile özdeşleştirilmektedir. Türkiye Türkçesindeki {11},{12},{13},{14},{16} nolu atasözleri ile Uygur Türkçesindeki {73},{73},{81},{83},{96},{103},{104},{110} nolu atasözlerinde kadın Şeytan'a benzetilir. Şeytan ister Türklerin eski inanç sistemlerinde ister İslamiyet'te olsun kötülüğü; İslami tabiriyle şerri temsil eder. Eski Türk inançlarında Şeytan'ın Tanrı ve insan için öteki varlık olduğu, yani bağımsız bir varlık olduğu, iyi ve onun temsilî olan Tanrıyla savaş hâlindeki zıt kutuplar olduğu söylenir. Fakat İslamiyet'te Şeytan Tanrı'nın karşısında değil insanın karşısındadır. O yüzden kötülük yapan insanlara Şeytan sıfatları yakıştırılır. Bunun dışında Şeytan bağımsız bir varlık olarak da algılanır. İnsan boş bulunduğu anda Şeytan harekete geçer ve insanı ayartır. İnsan için kendi nefsi de Şeytan'dır, Şeytan ister bağımsız varlık olsun ister insanın kendi nefsi olsun sonuç itibariyle kötüdür. Öyleyse kötülüğü, kötü insanları ve kötü sıfatları temsil eden Şeytan neden erkeklerden ziyade kadınlara daha çok yakıştırılır? İnsanın düşmanı olan Şeytan neden insan olan kadına benzetilir? Hilekâr, güvenilmez, ayartan, yoldan saptıran, yalancı, riyakâr, İslami tabirle hakkı batıl, batılı da hak gösterebilen ve fitne kaynağı gibi Şeytan sıfatları neden sadece kadınlara atfedilir? Çalışmamızın konusu olan atasözlerinde Şeytan sıfatları neden sadece kadınlarla ilgili atasözlerinde geçer? İster Türklerin eski inançlarında olsun ister İslamiyet'te olsun kadın ve erkek bir bütünün iki parçası olarak görülmesine rağmen kadın neden insanın ezeli ve ebedi düşmanı olan Şeytan'a benzetilir ya da Şeytan olarak telakki edilir? Bunun nedenleriyle ilgili tezimizde az da olsa açıklamalar vardır. Fakat kadınla ilgili atasözleri üzerinde düşünürken ve atasözlerine kültür çerçevesinden bakarken, atasözlerini sanki erkekler söylemiş, kadınlar ise sadece bu atasözlerinin muhatabı olmaktan öteye geçmemiş gibi bir düşünceye kapılmamak mümkün değil. Yani kadınla ilgili atasözlerinde feministlerin tabiriyle ataerkil kültürün etkisini bulmak mümkün olmaktadır. Kadının Şeytan olarak telakki edilmesinin kadının değersiz varlık olarak görülmesine neden olan sebeplerinden biri olduğunu söylemek abartılı olmaz. Ontolojik olarak Şeytan'a benzetilen kadının toplumda, ait olduğu toplumsal gruplarda yeterince itibar görmesini, amiyane tabirle adam yerine konulmasını, kadından edebî ve sanat eserlerinde, dilde, dilin atasözleri gibi önemli öğelerinde olumlu bahsedilmesini beklemek zordur. Kadın hakkındaki bu olumsuz algı bazı dinî söylemler ve eserlere sirayet ederek adeta bir ibadet aracına dönüşür. Kadın erkek için nefsin temizlenmesi, gûnahtan kaçınması ve takva sahibi olması için ibadet vesilesi olur. Böyle bir durumda kadın ötekileştirilerek düşman olarak telakki edilir. Kadının ontolojik varlığı hakkında oluşan bu algı onun toplumda sahip olduğu anne, eş, kız, kaynana, teyze ve hala gibi toplumsal statü ve kimliklerini ve ahlakî davranışlarını doğrudan etkiler. “Şeytan” kadın ile erkeği ayartırarak

kadına ve erkeğekötü davranışlarını güzel ve süslü gösterir. Uygur Türkçesinde kadın hem Şeytan'a benzetilir hem erkeğin Şeytan'ının kadın olduğu hem de erkeğin kadının oyuncağı olduğu vurgulanır. Kadının Şeytan'a benzetilmesi bakımından Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi aynı benzerliğe sahiptir. {83} nolu atasözünde Şeytan kılıklı kadından sadece erkekler değil, Şeytan'ın bir türevi olan canavarın bile korkacağı ifade edilir, kadın o kadar tehlikeli bir varlık olarak ifade edilir ki, Şeytan ve canavar gibi güçlü varlıklar bile ondan çekinir, onunla mücadele etmekten sakınır, ona karşı savaşırken on kere düşünür. O yüzden insanüstü yaratıkları bile korkutabilen, hatta yenebilen kadından doğal olarak erkek de korkmalıdır.

{17},{18},{19},{21},{24},{25},{26},{30},{32},{33},{36},{38},{40},{41},{43},{44},{46},{47},{48},{49},{50},{53},{58},{59} nolu Türkiye Türkçesindeki Atasözleri ile {74},{79},{80},{83},{92},{94},{96},{97},{98},{104},{107},{111} nolu Uygur Türkçesi atasözlerinde kadın sadece Şeytana benzetilmekle kalmaz, aynı zamanda Şeytan'ın sahip olduğu karakteristik özellik ve sıfatlar ile de damgalanır. Bu atasözlerinde kadın tehlikeli, uğraşılmaz, düşman, hilekâr güvenilmez, vefasız, kindar gibi olumsuz sıfatlar ile tasvir edilmektedir. Bu olumsuz sıfatlar Şeytan'a yakıştırılan özelliklerdir. Şeytan'a benzetilen ve onun özelliklerine sahip olduğu iddia edilen kadın toplumun gözünde özellikle erkeklerin gözünde değersiz varlığa dönüşmektedir.

{51},{52},{54},{55},{56},{57},{62},{63},{64},{67},{71} nolu TT atasözlerinde kadın erkeğin elinin kiri olduğu, kadının bir şey bilmeyen cahil biri olduğu, kadının boş işlerle uğraşacağı, kadının yaptığı işin kıymetsiz olduğu, kadının yaşlandığında hiç olacağı, kızın erkeğe göre hiç olduğu vurgulanmaktadır. Kadın kir gibi pis bir şeye benzetilerek değersiz bir varlık olarak gösterilmektedir. Bu atasözü birkaç şekilde yorumlanabilir: Kadın erkek için elindeki kir kadardır, kir silinir, tekrar başka bir kadınla tekrar kirlenir, herhâlde bu durum bu şekilde devam eder, ya da eller nasıl yıkanıp kirler ortadan kalkıyorsa, kadınlar da öyle kolay bir şekilde yok olan varlıklardır. Temizlik Türk kültüründe önemli değerlerden biridir (Çanak, 2019, s. 65). Burada kastedilen temizlik sadece maddi temizlik değil manevi temizliktir. Maddi olarak evler, kıyafetler, vücut gibi yerler temizlenir; manevi olarak da kötü duygu, düşünce ve davranışlardan temizlenmek de önemlidir. Özellikle İslamiyetin önemli ayaklarından biri olan tasavvuf akımında nefsi temizlemek anlayışı çok önemlidir. Türk kültüründe temizlik gibi maddi ve manevi anlamı olan bir değerın tam zıttı olan kirin ya da kirin kadına benzetilmesi üzerinde düşünmesi gereken önemli bir noktadır.

Vefakâr ve güvenilir olmak Türk kültüründe temizlik kadar önemli değerlerdir. Eski Türklerin vefakâr insanlar olduğuna dair kaynaklar da bulunmaktadır. Örneğin, Bilge Kağan'ın halkına yönelik hitabında vefanın önemiyle ilgili ifadeler rastlanır, Kutadgu Bilig ve bunun dışındaki Türkçe ve yabancı kaynaklarda Türklerin vefakâr olduğu ya da vefanın çok önemli bir insani özellik ve değer olduğuna dair bilgiler vardır (Çanak, 2019, s. 67-68). Öte yandan, Türklerin manevi hayatında çok vurgulanan bu insani değer kadına yönelik Türk atasözlerine yansıdığını söyleyemeyiz. {40} ve {44} nolu TT atasözlerinde kadının vefasız olduğu erkek ve itle kıyaslanarak anlatılmaktadır. Bu, toplumda kadınların nankör olarak damgalanmasıyla sonuçlanır. Türkiye Türkçesindeki {28},{43},{65} nolu atasözlerinde de kadınlar eğlenceye düşkün, kullanıp atılabilecek mal, akli melekesi zayıf olarak ifade edilmektedir. Karakter ve akli açıdan küçük düşürülen kadın bu atasözlerinde bağımsız bir varlık olarak değil erkek odaklı olarak değerlendirilmektedir. Uygur Türkçesindeki {84},{86},{87} nolu atasözlerinde kadının varlığı, onuru ve değeri ayaklar altına alınmıştır. Bu atasözlerinde hiçbir kadının sağlam olmadığı, hep sıkıntı yaratan biri olarak tasvir edilir. Bunlar anlatılırken sivrisinek metaforu kullanılır. Uygur Türklerinin gözünde sivrisinek zararlı bir hayvandır. Kadının sivrisinek ile aynı zeminde ele alınması kadın varlığının değersizleştirilmesinin diğer bir göstergesidir. {89},{105} nolu atasözlerinde kötü kadın ile it denk tutulmaktadır. Fakat Türkiye Türkçesindeki {39} nolu atasözünde kadının erkek gibi aslana benzetilerek güçlü, cesur ve yenilmez olabileceği de ayrıca vurgulanması kadının değerli olduğunun, erkeklerden eksik yönünün olmadığını önemli göstergesidir. Uygur Türkçesindeki {78},{82},{111} nolu atasözlerinde kadınların çok değerli varlıklar olduğu ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesindeki {29} nolu atasözünde de kadının; korunması, zulmedilmemesi gereken bir varlık olduğu vurgulanmaktadır.

Uygur Türkçesindeki {95},{102},{103},{106},{109} nolu atasözlerinde kadının karakter özelliği hakkında bilgi verilir. Bu atasözlerinde kadını tembel, süslenmeyi seven, çabuk feryadı figan eden, bahane uyduran biri olarak tasvir edilmektedir.

Türkiye Türkçesinde ve Uygur Türkçesindeki kadının ontolojisiyle ilgili atasözlerine bakıldığında, kadını ontolojik olarak olumlayan atasözü sayısının kadını olumsuzlayan atasözlerine göre çok az olduğunu görmekteyiz. Bu tabloya bakarak Türk dilinin iki önemli kolunu oluşturan Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki kadınla ilgili atasözlerinin hep olumsuz içeriklere sahip olduğu, daha doğrusu kadının hep değersiz olduğunu vurgulayan ifadelerin olduğu sonucuna varmak yanlıştır. Çünkü kadının anne, eş ve kız olarak diğer kimliklerine bakıldığında kadını olumlayan ve değerli varlık olduğuyla ilgili atasözlerinin

sayısı az değildir. Bu sebeple böyle bir genelleme yapmak doğru olmaz. Esasen atasözlerinde kadının Şeytan'a benzetilmesi ve Şeytan'ın genel özelliklerinin kadına yakıştırılması fazla işlenmektedir. Bütün bunların da erkek perspektifiyle algılandığı söylenebilir.

Türk kültüründe merhamet, sevgi, bereket ile sembolleştirilen kadın ne zamandan beri ve hangi nedenlerden dolayı Şeytanlaştırılıp gayri insani olmayan öteki varlık olarak algılandı ya da değerli varlıktan değersiz varlık olarak görülmeye başlandı? Kadın düşmanlığının kaynağı nedir? Bu gibi soruların yanıtları üzerinde farklı yorum yapılabilir. Atasözlerinde kadının Şeytanlaştırılması ve kadın düşmanlığı; onun değersizleştirilmesi, cinsel bir obje olarak görülmesi, alınıp satılan mal gibi telakki edilmesi, küçümsenmesi, her türlü istismara maruz kalması biçimlerinde ortaya çıkmaktadır. Sosyolojik olarak eski Türk toplumunun pederî kültüre sahip olduğunu, fakat ilerleyen dönemlerde Türk toplumunun nispeten katınataerkil kültüre sahip olduğunu çalışmamızın teorik kısmında söylemiştik. Bunla ilgili detaylı bilgi ise çalışmamızın toplumsal cinsiyet bölümünde dile getirilecektir. Kadının Şeytan olarak algılanıp ötekileştirilmesi durumuna ataerkillik perspektifinden bakıldığında, bu düzen erkeklere kadın üzerinden egemenlik kurma, her türlü şiddeti uygulama, emek ve bedenini denetleme ve kontrol altına alma, kadın hakkında her türlü kararı verme gibi birçok yetkiyi reva görürken; kadınlara ise kendi aleyhine işleyen bu otoriter ve baskıcı zihniyete boyun eğmeyi, bu düzeni içselleştirmeyi, kendini erkekten aşağı görerek ikincilleştirilmeyi empoze eder. Bazı İslam kaynaklarındaki kadınların yaratılışıyla ilgili olarak önce erkeğin yaratılıp sonra kadının erkeğin kaburga kemiğinden yaratıldığı, dolayısıyla erkeğin kadından üstün olduğu, Hz. Âdem'in cennetten kovulmasına Hz. Havva'nın neden olduğu ifadeler yer alır. Böyle bir yaratılış hikâyesi Kur'an'da yer almamasına rağmen, Müslümanların İslam anlayışına yerleşmesi Müslüman Türk toplumunda kadının erkeğe göre ikincil konuma düşmesine ve değerli varlık vasfından biraz uzaklaşmasına belli bir ölçüde yol açmıştır denilebilir. Bunun dışında Türk kültürü tarih boyunca etkileşimde olduğu yabancı kültürlerin etkisi ile sosyolojik olarak Türk toplumunun tarih boyunca sahip olduğu üretim biçimlerinin de etkisini göz önünde bulundurmak zorundayız.

Çincedeki {156},{157},{158} nolu atasözlerinde kadın su ve sonbahar gibi doğadaki nesnelere benzetilir. Burada kadın suya benzetilerek kadının vefasız ve sevgisine sadık olmadığı, su gibi kolay geçeceği ifade edilir. Aslında canlılara hayat veren suyun kadının olumsuz doğasını anlatmak için kullanılması ayrıca düşünmesi gereken bir durumdur.

{145},{172},{186} nolu Çin atasözlerinde kadın kalbinin zehir gibi kötü ve zarar verici olduğu, hatta eşek arısı ve yılandan bile zehirli varlıklar olduğu vurgulanır. {147}nolu atasözü doğrudan kadının onursuz bir varlık olduğunu ifade eder. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde kadın kötülenir, lakin kalbi zehre benzetilmez ve onursuz olarak doğrudan ifade edilmez.

Çincedeki {134},{135},{136},{137},{138},{140},{147} nolu atasözlerinde kadının değişken, onursuz, çabuk rehavete kapılan, entrikacı, dedikoducu, beceriksiz, plansız, gibi olumsuz karaktere sahip olduğu ifade edilir. Çinceye olduğu gibi Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde de kadın dedikoducu, beceriksiz, nankör gibi olumsuz vasıflara sahip bir varlık tasvir edilir.

{149},{164},{165} nolu atasözlerinde erkek insana benzetilirken, kadın ise hayalet ve cine benzetilmektedir. Çinceye hayalet, cin ya da Şeytan kelimesi “妖鬼-yāoguǐ” ve “魔鬼-móguǐ” kelimeleriyle ifade edilir. “妖鬼-yāoguǐ” kelimesindeki “女”karakteri doğrudan kadını ifade eder. Yani hayalet ve cin ile kadın arasında filolojik olarak bağ bulunmaktadır. Demek ki hayalet ve cinlerin cinsiyeti genel olarak dişidir. “妖鬼-yāoguǐ” ise halk arasında kötü şeyler yapan veya insanlara zarar veren her türlü insan için bir metafor olarak kullanılır. Aynı zamanda Çin mitolojisi ve efsanelerinde hayalet ve cinlerin her türlü kötü adam için bir metafor olarak kullanıldığı söylenir.⁴³³

Türk kültüründe genel olarak Şeytan kötü insanlar, insanların kötü özelliklerini ve davranışlarını ifade etmek için kullanılır. Fakat atasözlerinde Şeytan kadın ve kadınların karakterini ve davranışlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

{143} nolu Çin atasözünde çirkin kadın hazine sayılmaktadır. Çirkin kadınlar genelde ahlakı olarak iyi davranışlar sergileyeceklerdir. Çünkü Çirkin oldukları için erkekler onlara kötü gözle bakmayacaklar, onlarla ilgilenmeyecekler; daha doğrusu onları ayartmaya çalışmayacaklar, peşlerine düşmeyecekler ve ilişki kurulacak özelliklere sahip biri olarak görmeyeceklerdir. Bundan dolayı Çin ahlak kültüründe çirkin kadınların ahlakı açıdan sağlam kalabileceği düşüncesi hâkimdir. Güzel kadınlara herkes bakar. Parası olan ve yakışıklı erkekler ne yapıp edip onları ayartır ve yoldan çıkarır. Aslında güzellik bir kadın için tehlike

⁴³³ <https://www.zdic.net/妖鬼>, [Erişim: 19 Kasım 2022].

oluşturacak ve sonun yaratacak bir unsur olarak görülürken, çirkinlik ise kadınların kötülüklerden korunabilmesi için hazine olarak telakki edilmektedir. {162}, {163}, {176}, {178}, {179} nolu atasözlerinde güzel kadınların ömrünün kısa olacağı, uzun yaşama olasılığının düşük olabileceği, onlara tehlike ve riskin her zaman eşlik edeceği, bundan dolayı güzel kadınların toplumda zor bulunacağı ifade edilir. Fakat {160} nolu atasözünde güzel kadın ufak da olsa övgüyü hak eder.

{148} nolu atasözünde kadının sosyal statüsü fark etmeksizin kurallara, düzene ve toplumsal normlara, ait olduğu toplumsal gruba ve o grubun başındaki kişiye mutlak bir biçimde itaat etmesi gerektiği vurgulanır. Sanki bu atasözü Hindistan'daki kast sistemini andırmaktadır. Kast sistemi, insanların sosyal statülerini değiştirmek için yapabilecekleri çok az şeyin olduğu ya da hiçbir şeyin olmadığı kapalı bir sistemdir. Kast sistemi sosyal tabakalaşmaya dayanır. Kast sisteminde insanların ilgi alanlarının, yeteneklerinin ve benzeri özelliklerinin seçimlerinde hiçbir etkisi yoktur; kast hiyerarşisinin gerekliliklerine uymak zorundadırlar. Kast sistemi içinde doğan insanlar genellikle ölene kadar doğdukları kastın içinde kalırlar ve o kastın bir parçası olmaya devam ederler. Geleneksel Çin toplumunda kadın sırf cinsiyetinden dolayı sosyal statüsünü yükseltmemektedir. O ancak geleneğin biçtiği toplumsal rolü yerine getirir. Günümüzde Çin'de uygulanan "Hukou Sistemi"⁴³⁴ de kast sistemi olarak kabul edilmektedir (Perry, 2014, s. 90).

Bu durum kadınların toplumdaki ikincil ve edilgen pozisyonda olduğunun bariz bir göstergesidir. {145} nolu atasözünde kadın lüzumsuz işlerle uğraşan, konuşmaktan başka bir şey bilmeyen biri olarak anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde güzel kadının doğrudan eleştirildiği atasözlerine rastlanmamaktadır. Fakat ahlakı güzellik ile fiziksel güzellik arasında tercih sunulan atasözleri vardır.

{150}, {151}, {154}, {155} nolu atasözlerinde erkek üstün, kadın aşağılık düşüncesi vardır. Bu düşünce Çince "男尊女卑-Nánzūnnǚbēi" olarak karakterize edilir. Bu

⁴³⁴ Hukou (Çince: 户口; pinyin: hùkǒu), Çin'de kullanılan bir ev kayıt sistemidir. Sistemin kendisi "hùjǐ" (户籍) olarak adlandırılır ve kökenleri eski Çin'e uzanır; hukou, bir bireyin sisteme kaydolmasıdır. Bir ev sicil kaydı, bir bireyin spesifik bir yerleşimin sakini olduğunu resmî şekilde tasdik eder ve bir bireyin kendisi, ebeveynleri ve eşi hakkındaki kişisel bilgileri içerir. Hukou, birçok bağlamda aile cüzdanı olarak da geçer, zira her aileye bir tane ev cüzdanı (户口簿 hùkǒu bù)[dipnot 3] dağıtılır ve tüm aile üyelerinin doğum, ölüm, evlenme, boşanma ve yaşadıkları yerlerin bilgilerini içerir, [Erişim: 26 Kasım 2022].

düşüncenin kültürel ve toplumsal açıklamasını çalışmamızın 248. sayfasında detaylı bir şekilde yaptık. {180},{190},{191} nolu atasözlerinde kadın vefalı, bilge ve nazik biri olarak övülmektedir, hatta vefalı kadının kahraman olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Kadının bu özellikleri anlatılırken erkekle mukayese edilerek anlatılmaktadır. {193} nolu atasözünde yetenekli kadının hep erkeklerin göz bebeği olduğu, tercih edildiği ve sevildiği ifade edilir.

{157} nolu atasözünde kadından insan olamayacağı, amiyane tabirle adam olmayacağı ifade edilerek kadın çok değersizleştirilir. {159},{160} nolu atasözlerinde kadının doğası ve karakteri erkekle mukayese edilerek anlatılmaktadır. Kadın ile erkeğin doğasının ve karakterinin farklı olduğu, erkeğin sert cisimlere benzediği, kadının ise yumuşak cisimlere benzediği dile getirilmektedir. Çin düşünce geleneğinde “*Yang*” erkeği ve sertliği temsil ederdi, “*Yin*” ise kadın ve yumuşaklığı temsil ederdi. Aslında bu atasözlerini “*Yin*” ve “*Yang*” düalizmin dışı vurumu olarak da okuyabiliriz. {175}nolu atasözünde kıskanç kadının tedavi edilebileceği, korkak erkeğin tedavi edilemeyeceği vurgulanır. Çin kültüründe “*Yang*” değerli ve esas başat unsur olarak telakki edilir; dolayısıyla “*Yang*”ı temsil eden erkek de değerli varlık olup aktif, girişken ve dinamik olmak zorundadır. Bunu yaparken cesur olmalıdır. Korkaklık “*Yang*”ın daha doğrusu erkeğin doğasına aykırıdır. Erkek doğasına aykırı davranamaz, davranırsa bir daha ıslah olmaz, atasözünde ifade edildiği gibi tedavisi olmaz.

{161} nolu atasözünde kadın Anka kuşuna benzetilerek kadının karakteri anlatılmak istenmektedir. Kadının karakter olarak deliliğe daha yatkın olduğu; kurallara, normlara, alışılmış durumlara ve düzene karşı çıkarak bir delilik yapacağı, o yüzden onu yatıştırmanın yolunun onu ikna etmek olduğu vurgulanır. {171} nolu atasözünde kadının doğası ateşe benzetilerek kadının düşüncesiz bir varlık olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kadının doğasını anlatan atasözlerinde ateş, su gibi doğa cisimleri pek kullanılmaz, ancak hayvanlar gibi canlılar çok kullanılır. {177},{182},{183}, {185}, {194} nolu atasözlerinde kadının güvensiz, beceriksiz, şehvet düşkün, güçsüz ve zayıf olduğu ifade edilir. {21},{22},{24},{30},{37},{53},{55}nolu Türkiye Türkçesi ile {74},{75},{79},{89},{92},{94},{98},{110} nolu Uygur Türkçesinde buna benzer atasözleri bulunmaktadır.

{184} nolu atasözünde kadının duygusal yönü ön plan çıkar. Bu atasözünde kadının aşk için, erkeğin ise zina için ağlayacağı ifade edilerek, kadının daha değerli ve insani şeylere önem verdiği, erkeğin ise cinselliğe önem verdiği vurgulanır. Aslında bu atasözünde kadının duygusal

varlığına dikkat çekilerek kadının manevi yönünün erkeğe göre daha güçlü olduğu dile getirilmektedir.

{187} nolu atasözünde doğrudan kadın kelimesi geçmemektedir. Fakat kadın için kullanılan “红粉 (hong fen)” kelimesi geçmektedir. Bu atasözünde erkeğin zenginlik, kadın ve şarabın çekiciliğinden uzak duramayacağı ifade edilir. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde böyle bir içerikteki atasözü olmasa da Türk kültüründe erkeğin en büyük zaaflarından birinin kadın olduğu söylenir. Savaş ve zorlu günlerde galip gelen erkeklerin kadın karşısında zaafa düşeceği sık sık anlatılır. Ahlak ve dinî ibadetlerde kadın karşısında erkeğin nefesine yenileceği, kendini kontrol edemezse etik ve din dışı davranışları sergileyeceği, kadının cazibesine kapılmamak için nefesine hâkim olması gerektiği öğütlenir. Yani Türk kültüründe kadın erkek için büyük sınav vesilesi olarak görülür. {189} nolu Çin atasözünde kahraman erkeğin bile kadının cazibesine karşı koyamayacağı anlatılır. {188} nolu atasözünde kadının ezilmişliği, ikincil konumda olduğu, zayıflığı, zulüm ve haksızlığa maruz kaldığı itiraf edilerek kadın için adalet talep edilmiştir. Kadının ontolojik varlığıyla ilgili Çin atasözlerinde kadını olumlayan ve değerli varlık olarak gören atasözlerinin sayısı kadını olumsuzlayan ve değersiz varlık olarak gören atasözlerinin sayısına göre azdır. Çin atasözlerinde kadın içgüdülerine göre davranan, aklıyla değil his ve sezgileriyle düşünen biri olarak görülür. Aşkta kadının erkeğe göre vefalı, güzellik duygusunun daha derin, endamının daha ince, dostluk, hoşluk ve kibarlığa daha yatkın olduğuna dair konular nadir de olsa dile getirilir. Çin atasözlerinde güzellik nedense insanın davranışları, duygu ve düşünce dünyasıyla değil vücut yapısı ve fiziksel görünümüyle ilgilidir. Çirkin kadınlar erdemli olmaya yatkındır, onlar haksız olduğu için değil, çirkin olduğu için aşağılık olandan uzak durur. Kadınlar, erkek aklı tarafından evcilleştirilmesi gereken potansiyel bir kaos kaynağıdır. Toplumun düzensizliğe ve kaosa sürüklenmesinin en büyük sebebi kadının kural dışı eylemleridir. Kadın zayıf, duygusal, yeteneksiz ve aklî melekesi düşük olduğu için erkeğe muhtaçtır. Bu açıdan kadın erkeğe eğitim, evlilik, ekonomi ve diğer alanlarda bağımlı kalmalıdır. Kadın evin içiyle erkek evin dışıyla ilgilenmelidir. Kadın erkek gibi tek ve bağımsız biri olmadığı için kadının tüm davranışları erkeğe göre belirlenmelidir. Kadın kendi başına karar verme konusunda yetersiz olduğu için, evlenene dek babasının, evlendikten sonra kocasının çizdiği yoldan çıkmamalıdır. Erkeğin özelliği gücünde, kadının özelliği ise cinselliğinden kaynaklanan güzelliğindedir. Kısacası kadın erkek için vardır ya da kadın erkeğin hoşuna gidecek davranışlarını sergilemekle yükümlüdür. Çin atasözlerindeki kadın-erkek ilişkisine dair hususlar daha uzun anlatılabilir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözlerinde güzellik kadının fiziksel görünümü, davranışları, duygu, karakter ve düşünce dünyasıyla ilgili içerikler vardır.

Ontolojik olarak bir varlığın kim tarafından tanımlandığı çok önemlidir. Eski Türk inanç sistemlerinde, Kur'an'da kadın ile erkek yaratıcı tarafından insan ya da aşkın öznesi olarak tanımlanır. İki cins adalet ve eşitlik çerçevesinden değerlendirilir. Kadın erkek birbirlerini tanımlayan varlıklar olarak telakki edilir. Kadın erkek arasındaki biyolojik, fiziksel, duygusal, zihinsel ve düşünsel farklılıklar eşitsizlik ve adaletsizlik olarak değil zenginlik ve işlevsel unsurlar olarak görülür. Erkek üstün kadın aşağılık ya da erkek değerli kadın değersiz gibi düşünceler yoktur. Kim iyiye ve doğru davranışları sergilerse *o yaratıcı gözünde üstündür*, anlayışı söz konusudur. Kadının nasıl davranması, ne yapması, hangi kurallara uyması, hangi ahlakı davranış normlarına göre davranması gibi kritik konular teorik bakımdan yaratıcının kadın tanımına göre belirlenmiştir. Kadın cinsiyet üzerinden değil insan olma özelliği açısından tanımlanır ve buna göre muamele görürdü. Fakat ataerkil kültürün baş göstermesiyle beraber kadınla ilgili ilahi tanımlar içerik olarak değişime uğramıştır. Kadın artık “öteki” olarak tanımlanmaya başlamış ve aşkın öznesi olmaktan çıkarak “hayatın gerçek öznesi konumuna yerleşen erkeğin nesnesi” konumuna düşmüştür. Kadının manevi yönü ise ihmal edilmiştir. Erkeğin/erilin olumlu ve norm olarak kurulduğu, kadının/dişilin ise anormal, öteki olarak kurulduğu ataerkil kültürde kadın öteki konuma yerleştirilmiş olup erkek kendisini öteki olan kadına, nesneye karşı temel olarak tasarlar ve kendini merkeze yerleştirir (De Beauvoir, 2010, s. 25-27). Artık kadınsılık davranışlar erkek egemen ataerkil toplum ve kültürün kadın tanımı üzerinden inşa edilmeye başlamıştır. Buna paralel olarak kadının kim olduğu (ontolojik), kadınsı davranışların neler olduğu, kadınların nasıl davrandıkları ve nasıl davranması gerektiği (ahlakı) gibi konular da ataerkil kültür çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kültürde kadınlara biçilen davranış kalıpları ve toplumsal roller erkeklere göre biçilenlerden daha değersiz, daha aşağı konumda görülmüştür (sosyolojik). Bu şekilde tanımlanan kadın erkeğin eşi ve çocukların annesi kimliğiyle daha çok ön plana çıkmıştır. Bunun dışındaki kimlik ise kadın için pek fazla anlam ifade etmemiştir. Kadın için en ideal dünya *ev-eş-çocuk üçgeni* etrafında oluşmuş dışa kapalı bir dünyadır. Ev içiyle sınırlı olan yaşamda kadın Türkiye Türkçesinde ifade edildiği gibi “kaşık düşmanı” bir tüketiciye dönüşür.

Tanımlayan ile tanımlanan arasında güç ilişkisi söz konusu olup erkek tanımlayan kadın ise tanımlanan konumdadır. Erkek tanımı gereği kadınlar, erkekler tarafından “öteki” statüsünü benimsemeye zorlandıkları bir dünyada yaşarlar. Ötekilik ise Şeytan, hayalet, cin gibi olumsuz

ve kötü olan varlıklar ile bilinmeyen ve gayri insani olanla ilişkilendirilir. Böyle olunca erkek öteki konumunda olan kadını, kendinde olmasını arzu etmediği olumsuz özelliklere haiz bir öteki varlık olarak tasarlar. Kadın da öteki konumunu, kendine biçilmiş toplumsal ve ahlakı normları benimseyerek bu düzenin ayakta kalmasını dolaylı yoldan sağlamış olur.

Geleneksel Çin kültürünün düşünsel temelini oluşturmada hatırı sayılır etkisi olan Konfüçyüsçülük kadınların doğal olarak kusurlu olduğunu söylemiş, onu takip eden düşünürler de onun kadınla ilgili düşüncelerini desteklemek ve daha da pekiştirmek için uğraşmışlardır. Bunun dışında Çin düşünce tarihinde önemli olan “Yin ve Yang” düalizmi’nde “Yin”i temsil eden kadınlar pasif, statik, sessiz, güçsüz ve savunmacı olarak, “Yang”ı temsil eden erkekler ise aktif, dinamik, güçlü ve saldırgan olarak formüle edilmiştir. Bunlar Çin toplumunun ahlakı ve toplumsal normların, kadın ve erkeğe biçilen toplumsal rollerin, onların yerine getirmesi gereken yükümlülüklerin, davranış ilkelerinin ve normların oluşmasında rol oynamıştır. Erkek egemenliğini baştan beri savunan bu düşünce sisteminde ve bu sistem sonucu kendine çeki düzen vermiş Çin toplumunda kadının ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda ikincil konuma düşmesi kaçınılmazdır. Ataerkil kültür Ziya Gökalp’ın tabiriyle Eski Türk toplumunda hâkim olmasa da sonraki dönemlerde iç ve dış faktörlerin tesiriyle etkili olmaya başladığını söyleyebiliriz. Bazı Müslüman çevrelerde özellikle muhafazakâr anlayışta kadın fitri olarak kusurlu ve eksik; erkek ise kadına kıyasla kusurlardan muaf mükemmel bir varlık olarak kabul edilir. Bu algı ve anlayış tarzı çalışmamızda sürekli vurguladığımız ataerkil zihniyetle ilgilidir. “Öteki” olarak algılanan “kadın” ise Müslümanlar arasındaki ataerkil söyleme göre, kadının mahrem alanın dışında hareket etmesi ve dolayısıyla erkeklerin görüş mesafesinde gözükmesi toplumsal düzene ve ahlakı normlara tehdit oluşturan “fitne” kaynağıdır. Adeta fitne ve ahlakı yozlaşmanın unsuru sayılan kadın önemli ahlakı kavramlardan olan mahremin korunması adı altında mahrumiyet ve mahkûmluğa itilir. Fakat burada özellikle Türk toplumu ile Çin toplumundaki ataerkil kültürün ortaya çıkmasındaki dış ve içsel dinamiklerin farklı olduğunu söylemek mümkündür.

Türk kültürü ve dünya görüşünün oluşmasında önemli rol oynayan Eski Türk inançları ve İslamiyet’te ataerkillik onaylanan bir durum değildir. Çin toplumunun düşünsel zemininde ataerkillik tam onaylanır. Ama Çin mitolojisinde kadını yücelten hikâyelerin varlığını da unutmamak gerekir. Çin kültüründe kadın kendi ikincil konumunu ve toplumda kendisi hakkında oluşmuş olumsuz algıları değiştirmek için başvurabilecekleri manavi anlamda kaynak ya da ilkeler hemen hemen yoktur. Fakat Türk kültüründe kadınların erkekler kadar özgür olma,

toplumda kendini gerçekleştirme, yaşamı sorgulama ve şekillendirme, yaşamına anlam katma gibi durumları gerçekleştirmesi için manevi anlamda başvurabilecekleri kaynaklar vardır. Üstelik Türk inanç sisteminde kadın iradeli ve özgür biri olarak sunulur.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kadının ontolojik varlığına dair atasözlerinde kadın doğrudan aşkın varlıkla ilişkilendirilen içerikler vardır, fakat bu içerikteki atasözünün sayısı azdır. Atasözlerinde niceliksel olarak kadını yücelten ve olumlayan atasözleri az olsa da niteliksel olarak kadının değerli varlık olarak ifade edilmesi çok önemlidir. Çin atasözlerinde kadın aşkın varlıkla ilişkilendirilen içerikteki atasözlerine rastlanmamaktadır. Kadının ontolojik varlığını yetenek ve kahramanlık gibi özelliklerle olumlayan atasözlerine rastlansa da bununla ilgili atasözünün sayısı azdır.

3.1.2. Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri

3.1.2.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Ahlak Kavramı

Ahlak, çeşitli şekillerde tanımlansa da bireylerin ve toplumun davranışlarını “iyi”, ‘kötü’, ‘doğru’ ve “yanlış” çerçevesinde değerlendiren, yargılayan, öznenin davranışlarını etkileyen, yol gösteren ve iyi olduğu çoğu insan tarafından kesinlikle kabul edilen yerleşik kurallar bütünü olarak tanımlanır (Cevizci, 1999, s. 7). Ahlak Arapçada “*seciye, tabiat, huy*” gibi anlamları içeren *hulk* veya *huluk* kelimesinin çoğulu olarak kabul edilir (Çağrı, 1089, s. 10). Ahlak yine hem *hilk* hem de *hulk* köküne eşit tutulur. *Hilk* insanın fitri doğasına, *hulk* insanın manevi yönüne, *halk* insanın fiziksel, maddi ve sosyal yönüne tekabül eder. Ahlak’ın *hulk* yönü *hilk* ve *halk* yönünden kuvvetlidir. Ruh beden, ahiret dünyanın, *gayb* şahadet âleminin ve mana maddenin öznesi olduğu gibi, ruh da maddenin öznesi sayılır. Bu anlamda birinciler ikincilere göre kalıcı olmakla beraber failidir. Aynı kökten gelen *hilkat* ‘yaratılış’ anlamına gelir, dolayısıyla *hulk* “huy” da “*alışılmış davranış*” anlamına gelir. Arap dilinin felsefesine göre, *Hilk* mastarı *kesre*’den dolayı ahlakın boyun eğen ve nesne olan yönünü, *hulk* mastarı *damme*’den dolayı ahlakın isyan eden, başkaldıran, ayaklanan ve özne olan yönünü temsil eder. Yani ahlak fitrata bakan yönüyle *hilkatin* nesnesi olmakta, *hulka* bakan yönüyle amelin öznesi olmaktadır (İslamoğlu, 2011).⁴³⁵

⁴³⁵ <https://mustafaislamoglu.com/ahlak-dinin-temelidir>, [Erişim: 27 Kasım 2022].

Bunun dışında ahlakın yanı sıra yeme, içme, konuşma, seyahat etme gibi günlük hayatın tüm sahalarıyla ilgili görgü kurallarına, nezaket ve beğenilen davranış biçimlerine, bunlarla ilgili öğüt verici kısa, hikmetli sözler ve mantıklı tavsiyeler ve bu sözleri derleyen eserler de edep veya âdâb olarak bilinir (Çağrı, 1989, s. 10).

Batı dillerinde ahlak kavramı için iki sözcük kullanılır. Bunlardan ilki *ethike*, diğeri ise *moralist*. *Ethos* kelimesinden türetilen *ethike*, insanın doğasını, karakterini ve özelliklerini ifade etmek için kullanılırken, *ethosun* çoğulu kabul edilen *ethe* ise insanların yaşam biçimini, törelerini, örf, âdet ve geleneklerini gösterir. *Moralis* kelimesi Yunanca *ethike* kelimesinin karşılığıdır ve etik gibi karakter ve töre manalarına gelir (İyi ve Tepe, 2011, s. 5).

Batılılar 20. yüzyılın ilk yarısında ahlak için Latince *moral* kelimesini kullanıyordu. Bu yüzyılın son çeyreğinde ise Yunan kökenli etik kelimesi kullanılmaya başlanmıştır. Yunanca *ethos* kelimesi Türkçedeki *ahlak* kelimesinin karşılığıdır. Aristoteles'in başyapıtlarından biri olan *Nichomakhos'a Etik (Nikomakhos'a Ahlak)*, ahlak üzerine bir çalışmadır. Ahlak, Yunan kültüründeki bir dizi değeri ifade eder. Bu terimlerin zaman içindeki değişimlerine bakıldığında, moralin daha çok kişisel ahlak için kullanıldığını, etiğin ise toplumsal ahlak için kullanıldığını gözlemlemekteyiz. *Moral* İslami terminolojide edebe, *etik* ise ahlaka daha yakındır (İslamoğlu, 2011).⁴³⁶ Özden'e (2021) göre moral ahlaka, etik ise Türk kültüründeki töreye denk gelir. Türkçede ahlak kelimesi *kılk*, *kılık*, *kılınç* kelimeleri ile ifade edilir. Dîvanü Lûgati't-Türk (DLT) ve Kutadgu Bilig'de (KB) *kılk*, *kılık*, *kılınç* kelimelerinin anlamı ahlak, huy, tavır, iş, davranış olarak ifade edilmektedir. Benzer şekilde DLT ve KB'ye göre Türkçedeki *törü*, *töre* kelimesi düzen, nizam, âdet, yaradılış, yaratmak, iyileştirmek ve ıslah etmek (törüt) manalarına gelmektedir. Ahlak kelimesinden daha fazlasını ifade eden *töre*, *törü* kelimesi daha geniş bir kapsama haizdir. Bugün kullanılan "moral" kelimesinin KB'deki karşılığı "kılık (ahlak)" tır, "Etik" kelimesinin karşılığı ise "töre, törü"dür.

İslam ahlakçılarının tanımları arasında, ahlakın dışsal bir gösteriden ziyade "insanın iç dünyasının manevi gücü" olduğunu ve "ahlakî davranışın herhangi bir baskı veya zorlama olmaksızın kendiliğinden ve sürekli olarak ortaya çıktığını" belirtmek gerekir (Bardakoğlu, 2017, s. 55).

⁴³⁶ <https://mustafaislamoglu.com/ahlak-dinin-temelidir>, [Erişim: 27 Kasım 2022].

Türkler yaratılış ve insan doğasına ehemmiyet vermiştir. Türklere göre her insan kendine özgü bir karakter ve kişilikle doğar. Eski Türklerin karaktere *kılk* dedikleri yukarıda dile getirildi. KB’de *kılk itig* kelimesi “Tanrı tarafından özenle yaratılmış” kişi anlamına gelir. *Kılıg silig* ise temiz karakter anlamına gelmektedir. Kılıktan kast ise nazik, kibar, uysal, doğru ve terbiyeli bir kişidir. “Kılk”ın uzun yıllar boyunca ahlakı bir kavram olarak yaşaması insanın özü ve karakterinin iyi olması istenmektedir (Özden, 2021).⁴³⁷

Türkçede ahlak derken *erdem* kavramı da aklımıza gelmektedir. Ahlak tarafından övülen iyi olma, alçak gönüllülük, yiğitlik, doğruluk vb. niteliklerin genel adı olan fazilete⁴³⁸ karşılık gelen erdem kelimesinin kökeni *er* “erkek” sözcüğünden +*dAm* son ekiyle türetilmiştir. Erdem kelimesi *Irk Bitig*’de “yiğitlik, cesaret”, Kitâbü’l-İdrâk’ta “marifet, fazilet, hüner” anlamında kullanılmıştır.⁴³⁹ Felsefe Sözlüğünde “ahlakı açıdan her zaman ve sürekli iyi bir mizaca sahip olma eğilimi, iyi ve doğru hareket etmeye yatkın olma hâli” olarak açıklanan erdem kavramı, Ahlak üzerinde inceleme yapan birçok araştırmacıya göre, ahlak felsefesindeki kavramların çoğunun temelidir (Cevizci, 2010, s. 578). Erdem ilkesi en yüksek ahlakı değerleri temsil eder. Ön plandadır ve herkes tarafından erdem arzu edilen, istenilen, olması gereken ve kıymet verilen iyilik, nezaket, adalet, hoşgörü ve alçakgönüllülük gibi birçok değer birer erdemdir. Bu kavramlar ve diğer değer içerikli kavramlar, insanların iyilik yapmaya, toplumun çıkarlarını kendi çıkarlarının önüne koymaya ve bu tür durumlarda orantılı davranmaya eğilimli olduklarını göstermektedir (Yönden, 2015, s. 21).

İnsan erdem sayesinde iyi hayat sürebilir, ahlakı olarak kemale erebilir, iyi karaktere sahip olabilir. Erdem temelli ahlak düşüncesinde kişi iyiyi kanıksayarak karakterine dönüştürmesi gerekir. Erdem kavramı İslam düşüncesinde önemli bir yere sahiptir. Erdem, insanın iyilik yapmasını ve kötülükten uzak durmasını sağlayan manevi bir yetidir. İslam filozofları erdem yerine “fazilet” kelimesinin kullanmışlardır. Fazilet ise ‘*fazl*’ kavramından türetilmiş olup “artış” ve “üstünlük” manalarına gelir (Saruhan, 2012, s. 341).

Uygur Türkçesinde *ahlak* (أخلاق) kavramı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Arapçadan alınmış olup İslamiyet’ten önce Uygur Türkleri bu kavramı erdem sözcüğü ile ifade etmişlerdir.

⁴³⁷ <https://www.belgeseltarih.com/kutadgu-biligde-ahlak-kavrami>, [Erişim: 28 Kasım 2022].

⁴³⁸ <https://sozluk.gov.tr/erdem>, [Erişim: 28 Kasım 2022].

⁴³⁹ <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/erdem>, [Erişim: 29 Kasım 2022].

Turpan’da bulunan ve Gabain tarafından derlenen Uygur metinlerinde bulunan “*Erdemlik kişileriğ ayağıl*” (Erdemli kişileri koru) cümlesindeki Erdem, Kaşgarlı Mahmud’un *Dîvanü Lügâti’t-Türk* adlı eserindeki “erdemsiz kut çertilur” (Erdemsiz kut gider, yani faziletsiz kişiden kut-devlet gider) (Kaşgarlı, 1983, s. 332), “Yüzge körme, erdem tile” (Yüzüne bakma erdemini dile) (Kaşgarlı, 1983, s. 9), “Erdem başı til” (Erdemin başı dil) gibi cümlelerde “erdem” kelimesi “fazilet, ahlak ve edep” anlamında kullanılır. İslamiyet’ten sonra Uygur Türkçesine Arapçadan girerek tam benimsenen kelimelerden “ahlak”, “fazilet” ve “edep” kelimeleri anlam olarak çok da farklı olmasa da “erdem” kelimesini Uygur Türkçesindeki kullanımından uzaklaşmıştır ve ahlakı kategorilerde sıklıkla bahsedilen kelimeler hâline gelmiştir.

Uygur Türkçesinde ahlakla birlikte edep ve fazilet kelimeleri de kullanılmaktadır. “Edep”, “edebî, kibar, zarif, zarafet” anlamına gelen Arapça “*د ب*” (*edb*) kelimesinden türetilmiştir. Uygur Türkçesinde davranışsal incelik, zarafet ve kurallar anlamına gelir. “Fazilet” kelimesinin asıl anlamı “*mükemmellik, üstünlük*”tür. Genişletilmiş anlamıyla, bireyin davranışsal nitelik açısından belirli avantajlara sahip olduğunu belirten bir kelime hâline gelmiştir. Genel olarak, modern Uygur Türkçesindeki “*edep*”, “*ahlak*” ve “*fazilet*” kelimeleri orijinal Arapça anlamlarıyla hemen hemen aynı anlama yaklaşarak Uygur Türklerinin erdem kavramlarının ifadeleri olarak yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Son zamanlarda İngiliz dili tarafından kabul edilen “etik” kelimesi, etik biliminin adını değiştirmiş ve giderek yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır (Korğan, 2006, s. 4).

Türkçedeki “utanma, çekinme; tövbe, vazgeçiş” gibi anlamları olan hayâ (Uygur Türkçesinde *هaya*) kelimesi, en önemli ahlak terimi olarak “nefsin çirkin amellerden rahatsız olup onları terk etmesi” ve “kötü işler yaparken ya da iyi işlerden vazgeçerken yüzü kızarmanın verdiği ıstırap” gibi farklı biçimlerde izah edilir. Bunun dışında “Kınama, ayıplama; aşağılayıcı tutum ve davranışlar” manalarına gelen ar kelimesi de Türkçede genellikle hayâ ve namus ile eşanlamlı olarak kullanılır (Çağrı, 1997, s. 554). Uygur Türkçesinde ar ile hayâ kelimesi, *ار* -نوموس (Ar -nomus) olarak kullanılır.

Türk ahlak anlayışının anlaşılmasında namus kavramı çok önemli bir rol oynar. Özellikle Türk kadınına ilişkin ahlakı kavramları, kuralları, âdetleri, Türk kadınlarının toplumdaki değeri, konumu ve statüsünü anlama açısından belli ölçüde bir öneme sahiptir. Bu nedenle namus kavramı üzerinde durmanın Türk ahlak anlayışının, özellikle de Türk kadınıyla ilgili ahlak anlayışının anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nde “toplumda ahlak kurallarına ve toplumsal değerlere bağlılık, iffet” olarak tanımlanan *namus*⁴⁴⁰ kelimesi Yunanca “kanun, kural, düzenleme, sahiplenmek, emir” anlamlarına gelen “*nomos*” kelimesinden türetilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesine Arapçadan gelen bu kelimenin “sır tutmak, gizli konuşmak” anlamındaki *nems* mastarından ad olduğu ve “sır ortağı; hile, tuzak; saklanma yeri” anlamına geldiği, iyi sırların ortağına “*nâmûs*”, kötü sırların ortağına ise “*câsûs*” denildiği söylenmektedir (Aydın, 2006, s. 381).

İnsan davranışlarını kontrol edip denetleyen kanun, ya da ve kural manasındaki *nomos* kelimesi, yukarıdaki yoruma göre güç ve iktidar anlamına gelecek biçimde okunabilir. *Nomos* kelimesi, düzen ve uyum arasındaki ilişkide yer alan temel süreçleri tanımlamak için istifade edilir, bunun dışında toprakla bağlantısının olduğu, hatta şiddet ve adaletle ilgisi olduğu da iddia edilir. Birbirine zıt olan bu iki kavramın bir arada kullanılması aslında adaleti sağlamak için şiddetin kullanılması olarak da yorumlanabilir. Bunu kadın üzerinden okursak, kadın kanun ya da yasa dışına çıkararak “*namussuzluk*” yaparsa ona şiddet uygulanabilir. Dolayısıyla adalet belli bir ölçüde sağlanmış olur. Bu açıdan bakıldığında *nomos*'dan gelen *namus* kavramı bir iktidar ve egemenlik alanı meydana getirir ve bu iktidarı kullanma yetkisini kadını ve cinselliğini denetleyip kontrol etmek suretiyle erkeğe takdim edilir (Kalav, 2012, s. 153). Bu durum erkek egemenliğini esas alan ataerkil kültürün ya da düzen zeminde “ahlakî meşruluk”a kavuşmuş olur.

Kadının açısından *namus*, kadınların uyması gereken cinsel bir kurallar olup bu kurallara göre, kadının evlenene kadar iffetli kalmalı ya da kızlığı korumalı ve evlendikten sonra kocasından başka erkeklerle cinsel ilişkiye girmemelidir. Geleneksel bakış açısına göre, tüm kadınlar ailenin *namusudur* (Tahincioğlu, 2011, s. 14). Kadın açısından *namus* kavramı iffet ile eşdeğerdi. Bir kadının *namusunu*, başka bir deyişle iffetini koruma görevi vardır; bu da cinsel saflığını koruması ve bu saflığa zarar verecek eylemlerden kaçınması gerektiği anlamına gelir (Bağlı ve Özensel, 2011, s. 37). Bu nedenle kadınların davranışları erkekler tarafından kontrol edilir. *Namus* olgusunun erkeklere yüklediği sorumluluk, aile içinde kadınların *namusunu* korumak ve gözetmektir (Hamzaoglu ve Konuralp, 2019, s. 53).

⁴⁴⁰ <https://sozluk.gov.tr/namus>, [Erişim: 2 Aralık 2022].

Türk Dil Kurumunun namus tanımına göre, namus toplumsal ahlak ve değerlere uymaktır. Fakat günümüzde namus denildiğinde kadın erkek gibi toplumu oluşturan iki cinsiyet ya da bireyler değil, sadece kadınla ilgili kısmı akla gelmektedir. Namus ya da iffet kavramı adeta kadının ahlakına indirgenmiştir. Namus kavramı geniş içeriğinden uzaklaştırılıp sadece kadın cinselliğiyle ilişkilendirilerek cinsiyetçi yaklaşım gibi dar alana hapsedilmiştir. Bu kavram cinselliğe ilişkin ahlak kurallarının içine sıkıştırılmıştır. Ahlak özellikle namus ya da iffetin tüm anlamlarından arınıp sadece cinsiyetçi içeriğe mahkûm olarak anlam daralması yaşanması ataerkilliğin bir göstergesidir. Başka bir deyişle, genel anlamda ahlak kavramı olması gereken etik, düşünsel ve dinsel boyutundan uzaklaşarak sosyo-kültürel bir ahlak anlayışından bahsedebiliriz. Yukarıda vurguladığımız gibi, Müslüman Türk toplumunda ahlak kavramı, namus olgusuna hatta namusun sadece cinsellik boyutuna indirgenmiş veya onunla eşit duruma düşmüştür. Bunu zina örneğiyle daha iyi açıklayabiliriz: toplumda zina niteliğinde herhangi bir olay yaşanırsa tüm gözler ister istemez zinanın diğer muhatabı olan kadına çevrilir. Fatura ve hesap kadına kesilir, zina olayının gerçekleşmesinde payı olan erkek ise genelde bu durumdan muaf tutulur. Gökalp'ın dediği gibi eski dönemlerde ahlakı açıdan en ileride olan Türkler, sonraki dönemde hayatın kendisini ahlak olarak tanımlayan İslamiyet'i benimsemesine rağmen, Bardakoğlu'nun belirttiği gibi ahlakı açıdan buharlaşmakta ya da toplumda ahlak anlayışı dar bir alana sıkışıp kalmaktadır. Çetintaş'a (2015, s. 9) göre, bunun temelinde kültür, siyaset, üretim biçimleri, felsefe ve akla verilen önemin zayıflaması, toplumsal düzen, mezhepsel kaygılar veya dinin yorumlanma biçimi gibi birçok faktör vardır.

Ataerkil kültür ya da ataerkillik kavramı hakkında burada tekrara düşmeyeceğiz, çünkü bu kavram çalışmamızın gerekli bölümünde detaylı açıklanmıştır. Ataerkillik ya da ataerkil kültür kavramı Türk toplumunun ahlak anlayışını, özellikle kadın ahlak anlayışını anlama açısından önemlidir.

Türk ahlak tasavvurunun hareket noktalarını genel olarak Atayurt'tan getirdikleri geleneksel Türk kültürü, Kur'an ve sünnet çerçevesinde kazandıkları İslam kültürü ve modernleşme deneyiminden edindikleri Batı aydınlanma kültürü oluşturur. Türk ahlak tasavvurunun ikinci ayağını oluşturan Türk-İslam Ahlak anlayışı *Yusuf Has Hacib*, *Hoca Ahmed Yesevî*, *Yunus Emre* gibi nice Türk düşünürlerin ortaya koyduğu sevgi, gönül ve erdem merkezli, rıza ve sahicilikle ilişkili bir Mürcie din anlayışına dayanır. Bu din anlayışı din ve inanç konusunda insanın rıza ve gönüllüğünü esas alır. Türk-İslam filozofu Farabi de bu konuya vurgu yaparak, bir kişinin baskı ve korku nedeniyle ahlakı ve hukuki eylemlerde bulunması

hâlinde bunun bir erdem olduğunun söylenemeyeceğini, iyi bir eylemin kendi içinde iyi olduğu için sevgiyle ve gönül istemiyle yapılması gerektiğini söylemiştir. Bir eylemin ahlakı olarak adlandırılabilmesi için zorlamaya değil, iradeye ve isteğe dayanması gerekir. Bu çerçevede Türk ahlakının temel hareket noktası, dinî vecibeleri korku ve endişe ile yerine getirmek değil, İslam'ın ve iman hiyerarşisinin gereklerini yerine getirerek *ihsan* mertebesine ulaşmak, yani “Allah'ı görüyormuş veya O'nun huzurundaymış” gibi davranmaktır. Bu din anlayışı başkalarını değiştirmek değil, önce kendi iç devrimini gerçekleştirerek hayata bakış açısını ve eylemlerindeki anlamını ortaya koymaktır. Bu bedenen toplum içinde, gönül ve kalp olarak Hak ile beraber olmayı ifade eder (Akyol, 2020, s. 59-64).

Müslümanların yaşadığı coğrafyada şimdiye kadar Arap-İslam anlayışı, Türk-İslam anlayışı ve Pers/İran-İslam anlayışı egemen olmuştur ve zaman içerisinde ve farklı dönemlerde bu üç anlayış birbirleriyle karşılıklı etkileşim içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Egemen bu üç İslam anlayışının birbirleriyle hangi boyutta etkileşim içerisinde olduğu, hangisinin hangisini daha çok etkilediği ve etkilendiği ayrı ayrı bir araştırma konusudur.

Gökalp, büyük milletlerin her biri medeniyetin özel bir alanında en yüksek düzeye ulaştığını, Türklerin ise ahlakta en yüksek noktaya geldiğini hatta bu alanda birinciliği kazandığını söyler. Ona göre Türklerin tarihi, başlangıcından sonuna kadar, ahlakı erdemin bir vitrinidir. Türklerin mağlup milletlere ve onların millî varlığına tanıdığı dinî ve sosyal özerklik, her türlü takdirin üzerindedir. Ancak mağlup güçler bu iyiliğin karşılığında, Türklerden aldıkları bu iyilikleri Türklerin aleyhine çevirerek, Türkleri teslimiyet adı verilen zincirlerle bağlamaya ve boğmaya çalışmışlardır. Bu iki eylem türü, her iki tarafın da ahlakı davranışını gösterdiği için güçlü bir karaktere sahiptir (Gökalp, 2019, s. 147).

Genel olarak ahlakın konusu iyilik ve kötülüktür. Türklerin iyilik ve kötülük anlayışının düşünsel ve nesnel temeli üzerinde durmak yararlı olacaktır. Türklerin ahlakı kavramlarının oluşumu çok eskilere dayanmaktadır. Tarihsel olarak siyasi ve ekonomik sistemler, kültürel çevre, coğrafi koşullar ve başta İslam olmak üzere birçok din, Türklerin geleneksel ahlakı görüşlerinin oluşmasında önemli rol oynamıştır.

Doğa Tanrılarına tapınmayı içeren bir inanç biçimi olan *Şamanizm* ya da *Kamcılık*, ruhları (Tanrılar) iyi ve kötü olarak ayırır. Bu tür iyi ve kötü kavramları yalnızca insan ilişkilerinde ifade edilmez, aynı zamanda insan ve doğa arasındaki ilişkiye de uygulanmıştır. Bu, kaçınılmaz olarak insanlarda doğaya olduğu kadar birbirlerine karşı da ahlakı görev duygusu uyandırmış ve bunu pratik bir ahlakı eylem hâline getirmeye teşvik etmiştir. Bu

dönemin Türk mit ve efsanelerinde ifade edilen kahramanlık ruhu ve *Oğuzhan, Alp Er Tunga, Tomris* vb. kahraman şahsiyetlerin eylemleri Türk geleneksel ahlak anlayışının önemli içeriklerinden biri hâline gelmiş, adalet karakteriyle birlikte erdemli bir halk, erdemli bir devlet ve adil bir kral ütopyasının oluşmasına yol açmakla beraber, Türk edebiyat ve düşünce tarihinde istikrarlı bir gelenek hâline gelmiştir (Güngör, 2010, s. 325-236).

Türklerin, *Zerdüştlüğü* MS 5. ve 6. yüzyıllarda Perslerden aldığı söylenmektedir. Bu din, 10. yüzyıla kadar Türkler arasında Budizm ile değişen derecelerde uygulanmıştır. Bu dinin inançlarına göre evren aslen iyi ve kötünden oluşmuştur: İyilik Tanrısı (*Ahuramazda*) ışığı, aydınlık, saflığı, bilgeliği ve temizliği temsil ederken, kötülüğün Tanrısı (*Angramainyu*) karanlığı, aldatmacayı, rezilliği ve cehaleti temsil ediyordu. Tüm evrendeki değişiklikler, ikisi arasındaki mücadeleden kaynaklandığına, ancak iyilik Tanrısı sonunda kötülük Tanrısına karşı galip geleceğine inanılıyordu. İnsan iyi ve kötü arasında seçim yapma özgürlüğüne sahiptir. Ancak öldükten sonra iyilik mükâfatlandırılacak ve kötülük cezalandırılacaktır. Bu dinde, her türlü zafer için üç temel şart veya ahlakı zorunluluk vardır, bunlar “*güzel düşünce*”, “*güzel söz*” ve “*hayırlı amel*”dir. Ayrıca bu dinin çevre temizliği ve beden temizliği ile ilgili birtakım düzenlemeleri bulunur ve yukarıdakilerin tümü Türkler tarafından hem dinî yükümlülükler hem de ahlakı yükümlülükler olarak kabul edilmiş ve buna bağlı olarak özgün Türk millî ahlakının içeriği zenginleştirildiği söylenebilir (Oymak, 2002, s. 375-379).

Budizm, Türk ahlakının oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Özellikle Uygur Türkleri tarafından on asır boyunca çeşitli ölçeklerde uygulanmıştır. Budizm, nezaket ve iyiliğin temel ahlakı idealleri üzerine kuruludur (Tümer, 1992, s. 353-356). *Kusen* ve *Idikuttaki* Buda Bin Ev duvar resimlerinde, *Maitrisimit* ve *Altun Yaruk* gibi Budist yazıtlarında yansıtılan nezaket ve iyilik temalı resimler bunun kanıtıdır. Budizm’de, erkekler ve kadınlar için “beş ilke”, “sekiz ilke” ve “on ilke” olan yalan söylememek, alkol almamak, zamansız yemekler yememek, şarkı söylememek ve dans etmemek, parfüm sürmemek, yüksek konumlarda oturmamak veya yalan söylememek, para biriktirmemek, açgözlü olmamak, zina etmemek, canlıları öldürmemek gibi dinî yasakların çoğu ahlakı normlar olarak kabul edilmiştir. *Turfan’da Bulunan Türkçe Yazılı Eserler*’de yer alan “Ataların sözleri” başlığı altında didaktik hikmete bir örnek verelim: “Toplumsal ilişkilerde dürüst olmak gerekir, erkekler masum kadınların önünde eğilirler ve ömürlerinin sonuna kadar iyi ve güzel huylu bir kadınla yaşarlar.” Bunlar İdikut Uygurlarının sosyal ve ahlakı görüşlerinin, konuşma standartlarının ve ilkelerinin,

erdemli insanlardan öğrenmenin, onlara saygı duymanın ve onlarla arkadaş olmanın, kadına değer vermenin ve erdemlerine hayran olmanın bir fotoğrafıdır (Korğan, 2006, s. 20).

Uygur devleti döneminde Uygurlar, Mani dinini Perslerden kabul ederek onu devlet dinî olarak belirlemişlerdir. Mani dininin “üç emir” ve “on ilke” dâhil olmak üzere dinî törenleri ve ahlakı kuralları, Uygur geleneksel ahlakının içeriği üzerinde belirli bir etkiye sahip olmuştur. Bu “üç emir” ise “dil yasağı” (yemek ve şarap içmemek, et yememek, yalan söylememek), “el yasağı” (gizli bile olsa kötü şey yapmamak) ve “kalp yasağı” (şehvet ve kalbin kaprislerine uymamak)’dır. “On İlke” ise ateşe tapmamak, yalan söylememek, bencillik yapmamak, hayvanları öldürmemek, zina etmemek, hırsızlık yapmamak, hile yapmamak, büyücülük yapmamak, şiddet uygulamamak ve tembel olmak vb. Yukarıdaki ahlakı standartların temelinde “sabır” yatar (Gündüz, 2003, s. 576) ve yukarıdaki ahlakı öğütlerle birleşerek Uygur Mani müritleri arasında uygulanmaya konulmuştur (Korğan, 2006, s. 20).

İslam’ın, 9. yüzyıldan itibaren Türkler arasında yayılmaya başladığı söylenir. Türklerin geleneksel ahlakının oluşma ve gelişme sürecinde, İslamiyet öncesi Türklere ait dinlerin etkisi ve rolü büyük olmakla birlikte İslamiyet, Türk geleneksel ahlak sisteminin büyük bir kaynağıdır. İslam ahlakı, İslam kültürünün önemli içeriklerinden biridir. İslam’da ahlakı meseleler çok önemlidir. Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: “Ruh beden için ne kadar önemliyse, din için de ahlak o kadar önemlidir”, “Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim”, “İyilik güzel ahlaktır, günah ise vicdanını rahatsız eden ve insanların bilmesini istemediği şeydir” (Müslim, Birr 14, 15. Ayrıca bk. Tirmizî, Zühd 52). Nitekim Kur’anda ve hadislerde, toplumun her alanında insanları iyiliğe teşvik etmek ve her türlü kötü davranıştan sakındırmakla ilgili pek çok ahlakı standart vardır. İslam, İslam’ın ahlakı-manevi özüdür. Başka bir deyişle, İslam’ın kendisi ahlakı ve etik bir standarttır. İslam, dünya ve ahirette de mutluluk doktrinini, iyi işlerin karşılığı olduğu, adalet, insanlık ve Müslümanların kardeş olduğu doktrinini teşvik eder. Sadece İslam hükümleri değil, aynı zamanda İslam fıkhi da büyük ölçüde ahlakı davranışlarla ilgili bir kanundur (Çağırıcı, 2001, s. 11-15).

İslam inançlarının Türklere nüfuz etmesiyle birlikte, İslam ahlakı yavaş yavaş Türklerin manevi ahlakının oluşumunda büyük bir etkiye sahip olmaya başlamıştır. Neticede Türkler, iki dünya saadetine azami derecede önem verme, sosyal ve beşerî münasebetleri İslam ahlakına göre kurma, millet içinde ve dışında birbirleriyle yardımlaşma, barış ve birlik olma alışkanlığını oluşturmuşlardır. Daha da önemlisi, insanlar dinî inançlara dayalı İslami ahlak standartlarına dayalı kendi kendini yöneten ve düzenleyen bir bilinç geliştirmiştir.

İnsanlar arası uyum, adalet, bağışlayıcılık, nezaket, temizlik, cömertlik ve adalet, sözünde durma, iyilikseverlik gibi ideolojik bakış açıları ve ahlakı davranış standartlarında İslam ahlakının mührü sınıksız damgalanmıştır ki, Türkler çeşitli toplumsal sorunlarla baş edebilmenin, toplumsal ilişkileri düzenlemenin, uyumlu, adil ve erdemli bir toplum inşa etmenin temel ilkesi hâline gelmiştir. İslam din ahlakının Türklerin yaşamına girmesiyle birlikte dönemin yazarları, filozofları ve sosyal reformcuları reform girişimlerini sunarken İslam ahlakına daha da yaklaşmışlardır. Onlar ortaya koyduğu millî ahlak tecrübelerinin sonucu olan ahlak ve hikmet içerikli didaktik eserler, İslami fikirlerin özümsemesine dayalı Türk ahlakının oluşmasında önemli rol oynamıştır. El-Farabi (871-72), insan mutluluğunu her şeyin en yüce hedefi olarak anlamış ve insan haysiyetini akıl ve ahlaka bağlamıştır (Kaya, 1995, s. 162). Yûsuf Has Hâcib'in (1018-1085) başyapıtı *Kutadgu Bilig* (1069-70), ahlakın önemli tematik içeriğini ifade eden felsefi bir eserdir (DİA, 2002, s. 478).

Özden (2021)'e⁴⁴¹ göre, *Kutadgu Bilig*'de ahlakı açıdan olumlu ve olumsuz kavramlar şunlardır: saadet, künîlik (doğruluk-adalet), bilgili olmak (biliglig), erdem (fazilet), ukuşluk (anlayışlı olmak), edgü (iyi) iyilik, sevgi-sadakat-vefa, alçak gönüllülük, cömertlik (akı), yiğitlik (alplik), bağırsak (merhamet, şefkat, sadakat), faydalılık (asıklık), hayâ (avut), yalan yalancılık (yalgan), acelecilik, bilgisizlik, kibirli olmak, saranlık (cimrilik, hasislik)

Kaşgarlı Mahmud ahlak konusunda “güzellik, sevimlilik, tatlılık, erdem, büyüklere saygı, yiğitlik ve şövalyelik” gibi kavramları sıralar. Ahmed Yesevî'nin (ö. 562/1166) insan değerlerini temel alan kanaat, lütuf, nezaket gibi ahlakı faziletlerle dolu fikirleri Türklerin ahlakı görüşlerini de bir ölçüde etkilemiştir (Eraslan, 1989, s. 159). Elbette Türk kültür tarihinde yukarıda adı geçen şahısların yanı sıra Türk edebiyatı, Türkistan ve Anadolu gibi Türk coğrafyasında yaşayan ilim ve fikir adamlarının ahlakı görüş ve ahlaka ilişkin yazıları, Türk ahlakının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Bardakoğlu'na (2017, s. 62) göre İslam ahlakının temel değerlerini ve erdemlerini somutlaştırmak ve Müslüman toplumlarda uygulanmak üzere tasarlanan, birey ve toplumsal yaşamın tüm yönlerini kurallarla kapsamayı amaçlayan, dinî asıl ilkelerine ters düşmeden gelişimini barındığı toplumun yaşamını ve kültürünü kurallara aksettirme manasına gelen

⁴⁴¹ <https://www.belgeseltarih.com/kutadgu-biligde-ahlak-kavrami>, [Erişim: 4 Aralık 2022].

fikhın kuralları belli bir sebeplerden dolayı nedense daha baskın ve belirleyici hâle gelmiş, ahlak bu kurallar içinde geri plana düşmüş ve etkileme gücünü yitirmiştir. Ahlakın fikhî kurallar arasına sıkışarak tali konuma düşüp önemsizleşmesi “ahlakın buharlaşması” olarak nitelendirilmektedir (Bardakoğlu, 2017, s. 62). Bardakoğlu’ya göre fikhî kuralları karşısında ahlakın buharlaşmasının nedenleri şunlardır: *Literal Okuma/Zahirilik, Şekilcilik, Meseleci Yöntem, Nakilcilik, Makâsıd ve Masâlih Düşüncesinde Daralma, Ma’rûf – Münker/ Hüsün - Kubuh İdrakinde Daralma, Fetvâ - Takvâ, Diyânet - Kazâ Ayırımında Algı Sapması, Cihat - Allah Rızası Düşüncesinde Sapma, Kamusal Din - Kamusal Ahlak Ayırımı, Hile-i Şeriyye / Hiyel Kültürü, Çifte Meşruiyet Ölçütü, Suç ve Cezada Şekil Şartlarında Yoğunlaşma, Şiddet ve Nefret Söylemi, Fetvâ Adâbı* vb (Bardakoğlu, 2017, s. 62-82). Bu durum ahlakın ruh ve manevi yönü olan *hulkun* zayıflaması, sosyal, fiziksel ve maddi yönü olan halkın ise ön plana çıkması anlamına gelir. Başka bir deyişle, ahlakın özü buharlaşıp, sadece şekil ve biçime indirgemesidir.

Sosyolojik olarak ister Türklerin ilkel toplumsal hayatı olsun, ister Dokuz Oğuz dönemindeki boy, uruğ, bodun, il, ulus, oğuş denilen sosyal toplulukları olsun bireyler arasındaki ve bireyler ile toplum arasındaki çeşitli ilişkilerini düzenleme ihtiyacından, bunların içinde belirli ahlakî kavramların ve ahlakî eylemlerin olduğunu varsaymak zor değildir. Türkler toplumsal grup olarak boy, kabile ve ulus hâlinde örgütlenerek önce göçebe, tarım ve sonra şehir hayatına girmiş, yaşadıkları topraklardaki dağınıklıktan kurtulmuş; beylikler, hanlıklar ve imparatorluklar kurmuş, göçebe, tarım ve şehir kültürü oluşturmuştur. Ekonomik hayatlarını, üretim ilişkilerini, aile ve toplum ilişkilerini düzenleme, zanaatta uygunluk, devlet kurma ve sağlamlaştırma sürecinde toplumsal örgütlenmenin temel ilkeleri olarak iyilik ve kötülük kavramlarını zaten oluşturmuşlardır. Üretim tarzı ahlakın içeriğini ve biçimini belli ölçüde etkiler. Türkler tarihsel olarak avcılık, hayvancılık, tarım, el sanatları, ticaret vb. dâhil olmak üzere birçok ekonomik faaliyetle uğraşmışlardır. Bunlar doğal olarak ahlakî normların ortaya çıkmasını sağlar. Bunun dışında Türklerin tarihsel siyasi durumunun ahlakî kavramların ve ahlakî eylemlerin oluşumundaki etkisi de küçümsenemez.

Türk ahlak kültüründe kadınlarla ilgili ahlak standartlar, normlar ve görüşler üzerinde çalışmamızın teorik kısmında fazlasıyla durulmuştur. O yüzden burada ayrıca durulmayacaktır.

3.1.2.2. Çince ve Çin Kültüründe Ahlak Kavramı

Çince ahlak (道德- Dàodé) kelimesinin izi, Qin öncesi düşünür Laozi tarafından yazılan “Laozi” kitabına kadar sürülebilir. Laozi şöyle der: “Nizam doğar, erdem yükselir, şeyler şekillenir ve durumlar oluşur. Bu nedenle, her şey *nizam*’a saygı duyar ve erdeme değer verir.

Dolayısıyla *nizam* onurlandırılır ve erdeme değer verilir.” Burada *nizam*, doğanın işlediği ve insan dünyası için ortak olan hakikate atıfta bulunur. *Konfüçyüs Seçmeleri’nde*⁴⁴² de şöyle denmektedir: “Evlat edinen ama iyi bir suçlu olan bir adama nadiren rastlanır; üstlerini gücendirmekte iyi olmayan ama kaos yaratmakta iyi olan bir adama nadiren rastlanır. Bir beyefendi ilkeli bir adamdır ve ilke belirlendiğinde *nizam* doğar.” Bay Qian Mu’nun yorumuyla: “Ben ya da öz aynı zamanda yardımseverlik olarak da adlandırılır. *Nizam*, özü kalpte yatan insanlık anlamına gelir. *Nizamın* aslında bir insanın dünyaya bakışı olduğu ve bir dünya görüşü olarak tanımlanabileceği görülebilir. *Erdem* insan dünyasının erdemine, karakterine, krallık (gökyüzü) *nizamı*’na işaret eder. Fakat erdemın asıl anlamı aslında *nizam*’ın yasalarını takip ederek kendi kendine gelişen ve değişen bir şeydir. O zamanlar *nizam* ve *erdem* iki ayrı kavramdı ve ahlak diye bir kelime yoktu. “Ahlak” kelimesinin kullanımı Xunzi’nin *İkna*⁴⁴³ adlı eseriyle başlamıştır: “Bu nedenle öğrenme, gerçeklik seviyesine ulaştığında durur ve bu ahlakın nihai noktasıdır” (Jie, 2003, s. 12).

Çin kültüründe ahlak, bir eylemin doğruluğunu veya yanlışlığını değerlendirmek için kullanılan kavramsal bir standarttır. Ahlak, insanların davranışlarını düzenleyen sosyal bir normdur. Konfüçyüs’ün düşüncesine göre, bir devleti yönetmek için “erdem ve yasayla yönetmek” gerekir; ahlak ve yasa birbirini tamamlar. Aynı zamanda yasa, yasa koyucunun iradesini yansıtır ve halka cevap veren bir yasa koyucu tarafından çıkarılan yasal hükümler, toplumun ahlakı kavramlarının yasal isteklerini yansıtır. Çin, eski çağlardan beri *Yao*⁴⁴⁴, *Shun*⁴⁴⁵, *Yu*⁴⁴⁶ ve *Zhou Gong*⁴⁴⁷ efsaneleri ile bir ahlak modeli geliştirmiştir. Konfüçyüs, Han Hanedanlığı döneminde “Beş Klasikler”⁴⁴⁸ hâline gelen ve zengin ahlakı fikirler içeren Altı Klasikleri⁴⁴⁹ derlemiştir. Konfüçyüs tarafından geliştirilen doktrin Konfüçyüsçülük olarak tanınmış ve daha sonra Konfüçyüsçüler *Beş Klasığı* geliştirerek Çin ahlakının ana kaynağı hâline gelen *On Üç Klasığe*⁴⁵⁰ dönüştürmüşlerdir. Çeşitli zamanlarda Çin toplumunun ahlak

442 論語·學而

443 《勸學》-Quàn xué

444 堯

445 舜

446 禹

447 周公

448 五經

449 六經

450 十三經

anlayışı Konfüçyüsçülük ile tamamen uyumlu olmasa da Konfüçyüsçülük çağlar boyunca Çin toplumunun ahlak anlayışının temelini oluşturmuştur (Móu, 2011, s. 23).

Çin kültüründe ahlak, insanların bir kişiyi yargıladığı kıstastır. Eğer bir kişi toplumsal ahlak kurallarını ihlal ederse, örneğin kaba, adaletsiz, sadakatsiz ve nankör olursa, o zaman insanlar onu olumsuz değerlendirecek ve kötü bir üne sahip olmasına neden olacak, böylece çevresindeki insanlardan davranışlarını dizginlemesi için bir tür sosyal baskı yaratacaktır. Öte yandan, birçok insan için ahlak, çevrelerindeki insanların sosyal baskısına ihtiyaç duymadan, vicdani bir uyum meselesidir. İnsanlar bir kişinin ahlakını öncelikle sergilediği söz ve eylemlerle değerlendirir. Deyim yerindeyse, “konuşanların erdemli olması gerekmez.” Doğruluk ve ahlaka sözde hizmet edenlerin buna sahip olması gerekmez. Bireylerin ahlak konusundaki görüşleri hoşgörülü olanlardan kendilerine ve başkalarına karşı talepkâr olanlara kadar çeşitlilik gösterir (Jie, 2003, s. 14). Dao De kelimesindeki dao’un nizam, de’nin ise erdem anlamına geldiğini belirttik. Buradaki nizam’ı erkek takip eder, kadın ise erkeği takip ederek erdemli olur.

Geleneksel Çin ahlak düşüncesi genel olarak aşağıda belirtilen ana kavramlardan oluşmaktadır.

A.Dört Boyut ve Sekiz Erdem (四維八德- Sìwéi bā dé)⁴⁵¹

Bu kavram “dört boyut ve sekiz erdem”den oluşmaktadır. Buradaki dört boyut *âdet ve kurallar/edep* (禮- Lǐ), *adalet* (義- yì), *dürüstlük* (廉- lián) ve *mahcubiyet* (恥- chǐ) gibi tali kavramlardan türemiştir. Sekiz erdem ise *sadakat* (忠- Zhōng), *vefa* (孝- xiào), *insan severlik* (仁- rén), *sevgi* (愛- ài), *güven* (信- xìn), *doğruluk* (義- yì), *uyum* (和- hé) ve *barış* (平- píng) gibi tali kavramlardan oluşmuştur.

Bu dört boyuttan ilk olarak Guanzi’de çobanlıkla ilgili bölümde bahsedilmiştir: “Ambar sağlam olduğunda kişi edep ve tevazuyu bilir. Yeterli yiyeceğin ve giyeceğin varsa... onur ve utancı bilirsin. Bir ülkenin dört boyutu vardır: Bir boyut mutlaktır ve eğilir; iki boyut mutlaktır ve tehlikeli olur, üç boyut mutlaktır ve üst üste biner; dört boyut mutlaktır ve yok olur. Dördüncü boyut yok olmaktır. Birinci boyut düzeltilebilir, ikinci boyut güvenli olabilir, üçüncü boyut devrilebilir ve dördüncü boyut tekrarlanamaz. Biri kural, diğeri doğruluk, üçüncüsü

⁴⁵¹ <https://baike.baidu.com/item/四維八德>, [Erişim: 20 Aralık 2022].

dürüstlük ve dördüncüsü mahcubiyettir. Kurallar edep sınırlarını aşmaz; doğruluk kendini ilerletmez, dürüstlük kötülüğü örtmez; mahcubiyet adaletsizliği takip etmez. Bu nedenle, kişi edep sınırlarını aşmazsa, konumu güvende olacaktır. Kendilerini öne çıkarmazlarsa, insanlar hilekâr olmazlar. Kötülüğü örtbas etmezseniz, eylemleriniz eksiksiz olacaktır. Ve eğer onlar kötülüğe uymazlarsa, o zaman hiçbir kötülük ortaya çıkmaz.” Song Hanedanlığı döneminde ortaya konan ve Vefalı evlat olma k, kardeşlik görevi, sadakat, güven, kural, dürüstlük ve mahcubiyetten oluşan orijinal “sekiz erdem”e; Vefalı evlat olma k, kardeşlik görevi, sadakat, güven ve aile ahlakı eklenmiştir. Son olarak Sun Yat-sen ve Cai Yuanpei, Çin ve Batı ahlakının en iyilerinin kaynaşmasının bir şaheseri olan sadakat, Vefalı evlat olma k, yardımseverlik, sevgi, güven, dürüstlük, uyum ve barıştan oluşan yeni “sekiz erdem”i önermiştir.

B. Üç İlke Ve Beş Norm (三綱五常- Sān gang wǔ cháng)

Üç İlke, ilk kralların öğretilerinden kaynaklanan ve “Si-Meng” ve “Beş Element” düşünce akımları tarafından detaylandırılmış ve daha sonra Han Hanedanlığı döneminde kullanılmış ve Song, Ming ve Qing Hanedanlıklarında gelişmiştir. Üç İlke, Konfüçyüsçü ahlak standardının üç ilkesini ifade eder: tebaanın krala itaati, oğulun babaya itaati ve eşin kocaya itaati. Beş Norm ise insan ilişkilerinin beş Konfüçyüsçü ilkesini ifade eder: *iyilikseverlik, doğruluk, âdet ve kurallar/edep, bilgelik ve güvenden oluşur* ve Üç İlke ile “Üç İlke ve Beş Norm” olarak bilinirler.

İmparator Zhang’ın saltanatının dördüncü yılından sonra, “iyilikseverlik, doğruluk, âdet ve kurallar/edep, bilgelik ve güven” *beş norm*’un genel erdemleri olarak belirlenmiştir. Beş Norm sadece beş temel ‘ana erdem’ ve ‘temel erdem’ olmakla kalmayıp, aynı zamanda geleneksel Çin ahlakının temel değerlerini ve temel ruhunu da oluşturur ve özetler (Qiu, 2008, s. 6).

İnsan severlik (仁- Rén) ve doğruluk (義- Yì), Konfüçyüs kültürünün iki temel ahlaki unsurudur ve toplam değer sisteminin temel değerleri olarak kabul edilebilir. İyilikseverlik ve doğruluk olmadan sadakat, Vefalı evlat olma k, kural ve müzik gibi diğer tüm unsurlar anlamsızdır. İyilikseverlik çok geniş bir anlama sahip eski bir Çin ahlakı kategorisidir ve aslen insanlar arasındaki karşılıklı sevgiyi ifade eder. Konfüçyüs şöyle der: “Eğer bir insan iyilik sever değilse, kural ne işe yarar? Eğer bir insan iyiliksever değilse, nasıl mutlu olabilir? Xunzi de şöyle yazmıştır: “Hükümdardan ziyade *nizamı* takip etmek, babadan ziyade doğruluğu takip etmek, insanın en büyük eylemidir.” Zhou Yi’de şöyle denir: “Hükümdar ve bakanları

doğrulukla birleşir, ancak olamıyorlarsa gitmelidirler, kişi krala veya kralın sarayına hizmet etmez, ancak eylemlerinde asildir.”⁴⁵²

*C. Bağlılık, Vefa ve Sadakat (忠孝節義- Zhōngxiào jiéyì)*⁴⁵³

Bağlılık, sadakat, Vefalı evlat olma k ve ahlakı doğruluk gibi kavramlardan oluşur ve bunlar Çin toplumunda temel ahlakı değerlerdir. Tzu, *Vefalı Evlat İnancı Kitabı*’nda⁴⁵⁴ Vefalı evlat olma k Tanrı’nın özü, yeryüzünün doğruluğu ve insanın özüdür”, “Vefalı evlat olma k erdemin özüdür” ve “Kişi, Vefalı evlat olma k düşüncesine sahipse ve nazik olursa, o zaman sadıktır” demiştir. Zengzi: “Efendinin (夫子- Fūzǐ)⁴⁵⁵ nizamı yalnızca sadakat ve bağışlamadır.” Sadakat ve Vefalı evlat olma k ahlakının temel unsurları olarak Xia’da ortaya çıkmıştır.

Sadakat (忠- Zhōng): Görevini yerine getirmek için elinden gelenin en iyisini yapmak, görevini yapmak ve başkalarına sadık olmaktır. Eskiler dediler ki: Vefa erdemin doğruluğudur. Yalnızca kişinin kendini düzeltmesi başkalarını dönüştürebilir, bu nedenle zihnin düzeltilmesi kişinin bedeninin ve hatta ailesinin, ülkesinin ve dünyanın geliştirilmesidir. Ve sadık olanlar en büyük bilgeliği ve yetenekleri sergileyebilmelidir, çünkü halk parlaktır, ancak taraf karanlıktır. *Shuowen Jiezi*de sadakatı şöyle açıklar: “Sadakate saygı da denir ve bağlılığa sadakat denir.”⁴⁵⁶ Kısacası, tebaa hükümdara kesinlikle itaat etmelidir: “kral tebaanın ölmesini istediğinde, tebaa ölmelidir ve bir tiran bile direnmemelidir. Aynı şekilde eş de kocasına itaat etmelidir.”

Vefalı evlat olma k (孝- Xiào): *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*nde bununla ilgili şöyle açıklama geçer: “Vefalı evlat olma k kişinin ebeveynlerine iyi hizmet etmesidir.” Vefalı evlat olma k, insan ilişkilerinde en yakın ve en sevilen yerlerde uygulanabilen bir erdemdir. “Tüm erdemlerin ilki ve tüm iyiliklerin ilki” olarak adlandırılır. Vefalı evlat olma nın en temel çağrışımı, çocukların ebeveynlerine karşı iyi davranmasıdır. Ayinler Kitabı şöyle der: “Vefalı evlat olma k üç unsurdan oluşur. Birincisi, kişinin akrabalarına saygı göstermesi; ikincisi, onları aşağılamaması ve üçüncüsü de onlara destek olabilmesidir. Vefalı evlat olma nın en önemli

⁴⁵² <https://baike.baidu.com/item/仁>, [Erişim: 2 Ocak 2023].

⁴⁵³ <https://baike.baidu.com/item/忠孝節義> [Erişim: 2 Ocak 2023].

⁴⁵⁴ 《孝經》

⁴⁵⁵ Konfüçyüs’te yaşlı ve iyi eğitilmiş bir kişi için bir onurlandırma; bir unvan, bir kadının kocası için onurlandırması; için kullanılır.

⁴⁵⁶ <https://baike.baidu.com/item/忠> [Erişim: 2 Ocak 2023].

anlamı kişinin akrabalarına saygı duymasıdır. Mengzi şöyle demiştir: “Bir evladın yapması gereken en önemli şey akrabalarına saygı göstermektir. Köpeklere ve atlara gelince, hepsi beslenebilir. Eğer saygı göstermezseniz, aradaki farkı nasıl anlayabilirsiniz?” Günümüzde Vefalı evlat olma ktan bahsederken genellikle çocukların ebeveynlerine, genç neslin de büyüklerine destek olmasından söz ediyoruz. Atalara tapınma, âdet ve kurallara mutlak uymaya gelince, bu bir batıl inanç olarak algılanmıştır ve Çin kültürüne kök salarak geniş bir şekilde uygulanmıştır. Ancak Çinlilere göre bu ataları onurlandırmak ve atalara saygı göstermek yapılması gereken doğru şeydir. Atalara tapınma, kurallar ve benzeri şeylerin hepsi aile klanının “Vefalı evlat olma” kültünün uzantılarıdır.⁴⁵⁷ Çocuklar ebeveynlerine kesinlikle itaat etmelidir: ‘Doğru olmayan ebeveyn yoktur’ ve ebeveynlerin çocuklarını dövmesi ve istismar etmesi doğal bir hak olarak görülmüştür⁴⁵⁸.

Düğüm (節- Jié): Geleneksel Çin toplumunda kadınların sadece tek taraflı olarak iffetli ve sadık olmaları istenirken, erkeklerin üç eş ve dört cariye sahibi olmalarına izin verilirdi ve okul, orijinal Çin inancının “üç eş ve dört cariyenin de insan arzusu” olduğunu savunmaktadır. Okul, “üç eş ve dört cariyenin insanın arzusu olduğu” şeklindeki orijinal Çin inancının takip edilmemesi gerektiğine inanıyordu. Hem erkekler hem de kadınlar görücü usulü evliliğe tabi iken sadece erkeklerin boşanma hakkına sahip olması da tavsiye edilemez (Shi, 2003, s. 65).

Doğruluk (義- Yì): Yönetilenler ahlakı kurallara ölümüne itaat etmeli ve hükümdarın yararı için kendi hayatlarını tereddüt etmeden feda etmelidir. Okul, orijinal Çin algısının şu şekilde olması gerektiğini savunur: “Dünya, dünya insanların dünyasıdır, tek bir ailenin ve tek bir ismin dünyası değildir.” Doğruluk, hükümdarın değil dünyanın iradesini takip etme meselesiydi (Kang, 2009, s. 27).

D. Üç Büyük Erdem (三達德- sān dá dé)

Üç erdem şunlardır: bilgelik, iyilikseverlik ve cesaret, Kitabın Anlamı’ndan: “Üç erdem olan *bilgi (bilgelik)*, *insan severlik ve cesaret*, dünyanın ve bunları uygulayan kişinin üç erdemidir. Bu, Konfüçyüsçülük’ün kişisel öğrenme ve bilgeliği geliştirmedeki hedefidir. Konfüçyüsçülük’ün amacı, kişinin eğitimini ve öğrenimini “iyiliksever bir kişi

⁴⁵⁷ <https://baike.baidu.com/item/孝> [Erişim: 4 Ocak 2023].

⁴⁵⁸ <https://zh.wikipedia.org/wiki/白虎通> [Erişim: 4 Ocak 2023].

endişelenmeyecek, bilge bir kişi kafası karışmayacak ve cesur bir kişi korkmayacak” ölçüde geliştirmektedir.⁴⁵⁹

Yeni Kültür Hareketi’nden bu yana Çinli entelektüel ve akademik çevreler geleneksel Çin ahlakını eleştirmeye ve yeni bir ahlakı kodu savunmaya başladı. Daha sonra, Li Dazhao tarafından kurulan Çin Marksist tarih yazımı, geleneksel Çin ahlakına yönelik eleştirilerinde daha da kapsamlı olmuştur. Kang Youwei tarafından temsil edilen sağcı güçler ise geleneksel Çin ahlakının gerçekliği konusunda ısrarcı olmuştur. Eski devletlerin çoğu dinî toplumsal ideoloji olarak kullanırken, eski Çin’de Konfüçyüsçülük “ülkeyi erdemle yönetmeyi” vurgulamıştır. Konfüçyüsçülük her zaman ahlakın cezalandırmanın temel dayanağı olduğunu savunmuştur. Çünkü ahlakı eğitim ‘sorunları ortaya çıkmadan önce önleyebildiği’ için sosyal istikrara daha sert yasalardan daha elverişlidir. Çinli Marksist tarihçiler bunun aynı zamanda sömürülen sınıfın mücadele ruhunu yok etmeye ve egemen sınıfın ideolojisini bir bütün olarak toplumun ideolojisi hâline getirmeye yardımcı olduğuna inanmaktadır. Çin Marksist tarih ekolünün görüşüne göre, “İlahi ilkenin korunmasını ve insan arzularının yok edilmesini” savunan Song ve Ming düşünce akımları gibi faydadan ziyade doğruluğa ve kurallara vurgu yapan Konfüçyüsçülük, insanların yaşama hakları için verdikleri mücadeleye sadece “insan arzuları” olarak atıfta bulunmuş ve böylece hak kavramını ciddi şekilde bastırmıştır. Bu ekol, yöneticilerin genellikle kendi çıkarları için istediklerini yaptıklarında ısrar etmiş, ancak aynı zamanda insanlardan “doğruluk için hayatlarını feda etmelerini”, “merhamet için kendilerini öldürmelerini” ve “akrabalarını yok etmelerini” talep etmiştir. Hayatlarını feda etseler ya da akrabalarını öldürseler bile, yine de yöneticinin çıkarlarının ahlakına ve doğruluğuna uymak zorundadırlar (Móu, 2006, s. 17).

Bu okul ayrıca eski Çin toplumunun ahlakının ataerkil bakış açısı ve imparatorluk gücünün üstünlüğünün birleşmesiyle karakterize edildiğine inanıyordu. Bu da imparatorluk yönetimi ve ataerkil yönetimin birbirini yansıttığı anlamına geliyordu ve çocukların Vefalı evlat olma ya sıkı sıkıya uymaları ve ebeveynlerinin emirlerine itaat etmeleri gerektiğini, özellikle eşlerin kocaların buyruklarına itaat etmeleri gerektiğini vurgularken, İmparator ulusun yönetici babası olarak görülüyordu ve tüm insanlar ona kesinlikle itaat etmeliydi. “Vefalı evlat olma”nın

⁴⁵⁹ <https://baike.baidu.com/item/三達德> [Erişim: 4 Ocak 2023].

amacı, “Vefalı evlat olma ”yı sadakate dönüştürmek amacıyla İmparatora karşı sadakat duygularını geliştirmektir. Tarihsel olarak, sadakat ve evlat dindarlığı uzlaştırılmadığında, imparatora sadakat öncelikliydi ve gerektiğinde “büyük adalet yerine getirilirdi.”⁴⁶⁰

Çin’in ahlak anlayışını gerçekliğe en yakın özetleyen kişi ise ünlü yazar ve düşünür Lu Xun’idi. O “*Bir Delinin Günlüğü*” adlı kısa öyküsünde, “yamyamlık” olarak adlandırılan geleneksel Çin ahlakın özüne ilişkin anlayışını açıklamak için bir delinin ağzını kullanır: “Tarihi açtığımda, tarihsiz olduğunu ve ‘iyilik, doğruluk ve ahlak’ kelimelerinin her sayfada çarpık bir şekilde yazıldığını gördüm. Uyuyamadım, bu yüzden harflerdeki çatlaklardan kelimeleri görebilmek için gecenin yarısına kadar dikkatlice okudum ve kitabın her yerinde yazan iki kelime ‘yamyamlıktı!’. Bunun dışında Çinli akademisyenlerden Chen Tiejian ve Huang Daohyun’a göre, ahlak ve siyaset temelde birbiriyle bağdaşmazdı. Feodal yöneticilerin zihninde siyaset ahlaktı; pratikte ise siyaset ahlaktan daha üstündü ve ahlakı özerklik siyasi iktidarın utancını örtmek için hadım edilmişti (Jiàn ve Xuàn, 1992, s. 90). Aynı şekilde erkeğin egemenliğini esas alan ataerkil kültüre sahip Çin toplumunda ahlakı adeta erkeklerin egemenliğini kadınların ise itaatini meşru hâle getiren kurallar bütünü ve sistemi olarak da görebiliriz.

Çin toplumunda kadınla ilgili ahlakı düşünce genel olarak (禮 (拼音: lǐ) , âdet ve kurallar/edebe uymak ya da iffeti korumak (守节 -Shǒujié)⁴⁶¹ kavramları üzerinden oluşturulmuştur. Aşağıda bu iki kavram üzerinde durulacaktır.

Âdetler ve kurallar (禮 (拼音: lǐ)⁴⁶² (Kuralcılık)

⁴⁶⁰ <https://zh.wikipedia.org/wiki/道德>, [Erişim: 9 Ocak 2023].

⁴⁶¹ Eski zamanların geleneksel düğün âdetlerinden biridir. Bir kadının feodal ritüelin kısıtlamaları altında iffetini koruma becerisine atıfta bulunur. <https://baike.baidu.com/item/守节>, [Erişim: 15 Ocak 2023].

⁴⁶² 禮 (pinyin: lǐ), Çin dilinin birinci sınıfında yer alan standart bir Çince karakterdir (yaygın olarak kullanılır) . Bu karakter ilk olarak 豐 olarak yazılmıştır ve Shang hanedanlığı kehanet kemiklerinde bulunur. "Çince karakter 禮 (li) aslen Tanrılara sunulan adaklara atıfta bulunur ve onlara saygı göstermek için kullanılan genel bir terim olarak türetilmiştir. Aynı zamanda "hediye", yani saygı göstermek için bir nesne anlamına da gelir. Antik çağlarda ritüeller sırasında yavaş yavaş gelişen ve eski toplumların hiyerarşisine, buna karşılık gelen davranış kurallarına ve ahlakı normlara dönüşen bir normdu. 'Ritüel' kelimesi bu davranış kuralları ve ahlakı normlardan türetilmiştir. Tanrılara tapınmaya genellikle bir dizi katı ve ciddi ritüel eşlik ederdi, bu nedenle 'ritüel' uzantısı olarak 'görgü kuralları' ve 'adab-ı muâşeret' anlamına gelir. Aynı zamanda "saygı" ve "nazik ve itaatkâr olmak" gibi "birbirine nezaketle davranmak" anlamına da gelir. <https://baike.baidu.com/item/禮/2325032>, [Erişim: 18 Ocak 2023].

Kurallar görgü kuralları, adabı muaşeret, ritüeller, itaat etmek, saygı durmak olarak da adlandırılır. Kadınlar ahlakı olarak birkaç görgü kurallarına adabı muaşeret ya da ritüellere uyması gerekir.

A. *Üç itaat ve Dört Erdem*, Ayinler Kitabı ilk olarak kadınların “üç itaatının” teorik temelini oluşturur: “Bir kadın gençken babasına ve erkek kardeşine, evlendiğinde kocasına ve öldüğünde oğluna da itaatkârdır.” Konfüçyüs Aile Sözleri “Erkeklerin öğretilerine itaat eden ve terbiyesiyle büyüyen bir kadın, aynı zamanda despotluğun doğruluğu olmadan üç itaatın yoluna sahip olan bir kadındır” diye açıklar. Bu şekilde kadınların ikincil statüsü belirlenmiş olur. Öte yandan Ban Zhao, sanki artık halk üzerinde bir otoriteymiş gibi, dört erdemin özel bir oyununu ve açıklamasını verir: İlk olarak, bir kadının erdemleri- olağanüstü yetenekli olmasına gerek yok. Sessiz ve iffetli bir kadın, alçakgönüllü ve temiz bir kadın, utanan bir kadın ve hareket eden bir kadın olmalıdır. İkinci olarak, kadınların konuşması- belagatlı olmaları gerekmez. Sözlerini seçmeli, kötü konuşmamalı, doğru zamanda konuşmalı ve başkaları tarafından iğrenilmemelidir. Üçüncü olarak, bir kadının dış görünüşünün güzel olması gerekmez. Temiz ve yeni giyinmiş olmalı ve vücudunun kirlenmemesi ya da rezil olmaması için zamanında yıkanmalıdır. Dördüncü olarak, bir kadının becerikli olması gerekmez. Gülmek yerine dokumaya odaklanmalı ve konuklarına temiz yiyecek ve şarap sunmalıdır.⁴⁶³

B. Kocanın ölümü üzerine yeniden evlenmeme kuralı

Eski zamanlarda, ritüel sistemi kadınların birbirlerine sadık olmalarını gerektiriyordu, örneğin Geçiş Törenleri ve Özel Hayvanlar’da⁴⁶⁴ şöyle deniyordu: Bir kez onlarla birlikte olduğunuzda, hayatınız boyunca fikrinizi asla değiştirmeyeceksiniz, bu yüzden kocanız ölürse evlenmeyeceksiniz. Kocanın yeniden evlenme hakkı vardır, ancak kadının yeniden evlenme hakkı yoktur. Bu nedenle, kocanın aynı zamanda cennet olduğu ve cennetin kaçamayacağı ve kocanın onu ihlal edemeyeceği söylenir. Eğer ayinler ve ritüeller düzgün değilse, koca cezalandırılacaktır. Kocanın hikâyesi cennete hizmet etmek gibidir. Bu, babasına hizmet eden evlat ve efendisine hizmet eden sadık bir tebaa ile aynıdır.⁴⁶⁵

C. Yedi Çıkış ve Üç Çıkmazlık Kuralı

⁴⁶³ <https://baike.baidu.com/item/三綱五常>, [Erişim: 18 Ocak 2023].

⁴⁶⁴ 《礼记·郊特牲》

⁴⁶⁵ <https://baike.baidu.com/item/夫死无再嫁之礼> [Erişim: 25 Ocak 2023].

Yedi çıkış ve üç çıkmazlık kuralı, antik Çin’de kadınların boşanmasıyla ilgilidir. İnisiyatif tamamen erkek ailesinin elindedir. Ayinler Kitabı şöyle der: “Bir kadının yedi gidişi ya da çıkışı vardır. Anne babasına itaatsizlik ederse gider; çocuğu olmazsa gider, şehvet düşkün olursa gider; kıskanç olursa gider, kötü bir hastalığı varsa gider; çok konuşursa gider, hırsızlık yaparsa gider.” Üç çıkmazlık kuralına gelince, yani kadınların üç durumda gitmesine izin verilmez, bu da kadınlar için aşağıdaki gibi ek bir korumadır. Da Dai Ritüeli’nde bir kadının üç durumda aileden çıkmayacağı ya da gönderilmeyeceği söylenir: evlenir ama geri dönecek bir yeri yoksa gitmez; üç yıl yas tutarsa gitmez, fakir ve zengin ise gitmez. Bu, Han Hanedanlığı döneminde oluşturulan ve Tang Hanedanlığı döneminde yasa hâline gelen ahlaki bir kural olarak Yedi Çıkış, Üç Çıkmazlık olarak bilinir. Tang Yasası Shuyi, Yuan Kanonu ve Qing Yasası’nda yasal hükümlere dâhil edilmiştir.⁴⁶⁶

D. Yeteneksizlik kadınların erdemidir

Ming Hanedanlığı’nın sona ermesinden sonra toplumda popüler hâle gelen bir atasözü olan “Yeteneksiz kadın erdemlidir”, tüm toplumun kadın ahlakına yönelik beklenti ve gereksinimlerini yansıtır ve kadınların yetenek ve becerilerinin olumsuzlanmasıdır, Çinlilerin kadın ahlakıyla ilgili düşüncesinin tam bir özeti olduğunu söyleyebileceğimiz bir sözdür.⁴⁶⁷

Kurallara uymak ya da İffetli Korumak (守节- Shōujié)

“Kurallara uymak” terimi, kadınların “kocasına sonuna kadar sadık” olması gerektiğini ve “bir kadının iki kocayla evlenmemesi gerektiğini”; yani bir kadının kocasının ölümünden sonra yeniden evlenmemesi gerektiğini savunan geleneksel düşünciyi ifade eder. Eskiden, özellikle geleneksel ataerkillik veya geleneksel ahlak tarafından kocalarının veya nişanlılarının ölümünden sonra ömür boyu evlenmemeye zorlandıklarında, kadınların ahlaklarını değiştirmedikleri anlamına geliyordu. Kocasının ölümünden sonra evlenmemeye, iffetli kalmaya ve yaşlılıktan ölene kadar çocuklarını yetiştirmeye kararlıydı ve böyle bir kadın “iffetli kadın” olarak adlandırılıyordu. Konfüçyüsçü ahlakı standartlar ve kurallar, kadınların kocalarına yalnızca yaşamları boyunca değil, ölümlelerinden sonra da sadık kalmalarını gerektirir. İffetli kadınları onurlandırma uygulaması Han Hanedanlığı İmparatoru Xuan ile başlamış,

⁴⁶⁶ <https://baike.baidu.hk/item/七出三不去> [Erişim: 26 Ocak 2023].

⁴⁶⁷ <https://baike.baidu.hk/item/无才是德的妇德礼> [Erişim: 26 Ocak 2023].

ancak bunun teşvik edilmesi ve resmî olarak tanınması sonucunda gerçek anlamda bir gelenek hâline gelmiştir. Bilginlere göre, “açlıktan ölmek küçük bir meseledir, ancak kişinin erdemini kaybetmesi büyük bir meseledir” ve yeniden evlenen bir dul erdemini kaybetmektedir. Yuan ve Ming hanedanlıkları döneminde koca için canına kıymak özellikle teşvik edilmiş, Qing hanedanlığı döneminde ise dul kadınlara mafsallarını korumaları ve kayınpederlerine hizmet edecek genç yetimler yetiştirmeleri için daha fazla önem verilmiş ve fedakâr kadınların tanınması Çin Cumhuriyeti’nin ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. Bu âdeti sürdürmenin takdir edilmesi aileye onur, kadınlara ise acı getirmiştir (Yi, 2001, s. 43).

Kocaları için kendilerini kontrol etmeye veya canına kıymaya zorlanan iki tür kadın vardı: imparatorların, asilzadelerin ve büyük yöneticilerin ölümünden sonra eşleri, cariyeleri, odalıkları ve hizmetçileri bunu yapmaya zorlananlardı ve geleneksel ahlak tarafından zehirlenen ve halkın, dönemin sosyal âdetlerinin etkisi altında ‘gönüllü’ olarak kendilerini kontrol eden veya canına kıyanlardı. Xia ve Shang hanedanlarından bu yana Çin’de insanlar, tebaanın, oğulların ve eşlerin (kadın) yöneticilerine, babalarına ve kocalarına itaat etmeleri gerektiği fikrini yavaş yavaş geliştirmiştir. Savaşan Devletler döneminin sonunda, büyük bir hukukçuluk ustası olan Han Fei, sadakat ve Vefalı evlat olma k üzerine yazdığı bölümde bunu teorileştirerek şöyle demiştir: “Eğer bir tebaa hükümdarına, bir oğul babasına ve bir kadın kocasına hizmet ederse, eğer üçü de itaatkâr olursa dünya yönetilir; ama üçü de itaatkâr olmazsa dünya kaos içinde olur.” Hatta “Tang Wu bir insan tebaasıydı ama efendisini öldürdü ve cesedini cezalandırdı ve dünya bunun için övüldü” der. Yani, Jie ve Zhou gibi tiranlar zorba olsalar da tebaa kesinlikle itaatkâr olmak zorundaydı. Aynı şekilde, koca kötü olsa bile, kadın kesinlikle itaatkâr olmak zorundaydı. Onun bu teorisi Qin’in ilk imparatoru tarafından çok takdir edildi ve *Tarihî Kayıtlar- Lao Zhuang Han Fei Lie Zhuan*’da⁴⁶⁸ Han Fei’nin yazılarını okuduktan sonra Qin kralının şöyle iç çektiği kaydedilir: “Küçümseme! Eğer bu adamla tanışır ve onunla seyahat edersem, öldüğümde ondan nefret etmeyeceğim” (Huì, 2006, s. 21).

İmparator Wu, Dong Zhongshu’nun “yüz okulu reddedip sadece Konfüçyüsçülüğe saygı gösterme” tavsiyesini kabul ettiğinden beri Konfüçyüsçülük tekeline elinde tutmaktadır. Feodal yöneticiler Konfüçyüsçülük’ü kendi ihtiyaçlarına göre uyarlamışlardır. Han Fei’nin teorileri Dong Zhongshu tarafından “Üç İlke” olarak sistematize edilmiştir: tebaa olarak

⁴⁶⁸ 《史记·老庄韩非列传》

hükümdar, oğul olarak baba ve eş olarak koca. Han Hanedanlığında Liu Xiang'ın “Kadın Efsanesi”⁴⁶⁹, Ban Zhao'nun “Kadının Emirleri”⁴⁷⁰ ve “Han'ın Sonraki Kitabı- Kadın Efsanesi”⁴⁷¹ kadınların “üç itaat ve dört erdem” sahibi olması gerektiğini ve “hiçbir kadının kadın olmaması gerektiğini” savunmuş ve özellikle kocaları için şehit olan bir dizi “fedakâr kadını” onurlandırmıştır. O andan itibaren, cariyelerin kocaları için feda edilmesi kadınlar için bir “erdem” hâline gelmiş ve onurlandırılmıştır⁴⁷².

3.2.1.3. Türkiye Türkçesinde Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki atasözleriyle ilgili sözlük ve internet kaynakları taranarak elde edilen kadın ahlakıyla ilgili atasözleri aşağıda verilmiştir. Kadın ahlakıyla ilgili atasözleri seçilirken Türkçe ve Çincedeki ahlak tanımı, Türk ve Çin ahlak anlayışı dikkate alınmıştır. Yukarıda ahlak tanımları ve ahlak anlayışları detaylı bir şekilde verilmiştir. Türkiye Türkçesindeki kadın ahlakıyla ilgili atasözleri şöyledir:

- {1} *Altın başlı kadından cılız başlı erkek daha iyi.*
- {2} *Atın ardında, kadının önünde, arabanın yanında gitme.*
- {3} *Avrat kılık bilmez, çoban yokluk bilmez* (Yurtbaşı, 2012, s. 147).
- {4} *Avradı ar zapt eder, er zapt etmez* (MKM, 1992 s. 40).
- {5} *Atı atasıyla, katırı anasıyla: iyi kişi temiz soyuyla, kötü kişi aşağılık yönü ile anılır.*
- {6} *Alma orospunun kızını, alma kızının kızını, sürer gider nenesinin izini.*
- {7} *Ateş almaya gelen kadının otuz ağız sözü var.*
- {8} *Boşadığın kocana varma, sevişip dostuna varma.*
- {9} *Dişi yalanmazsa erkek dolanmaz.*
- {10} *Her kadının pişirdiği yenmez, diktiği giyilmez.*
- {11} *Çok gezen tavuk ayağında pislik getirir.*

⁴⁶⁹ 《列女传》

⁴⁷⁰ 《女诫》

⁴⁷¹ 《后汉书·列女传》

⁴⁷² <https://baike.baidu.com/item/守节> [Erişim: 7 Şubat 2023].

- {12} *Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek ardına düşmez.*⁴⁷³
- {13} *Ersiz avrat, yularsız at.*
- {14} *Her şey para ile, namus ar ile alınır.*
- {15} *Irz, insanın kanı pahasıdır.*
- {16} *Arzsızdan ırzını satın almalıdır.*
- {17} *Kancık yalanmadan erkek dolanmaz.*
- {18} *Kadın orospu (rospu) olduktan sonra kapı dayak mı tutar.*
- {19} *Karıya silah emanet verilmez.*
- {20} *Avratla atı emanet etme (AAT, 665).*
- {21} *Malın olmasın da ırzınız olsun.*
- {22} *Namussuzdan namusunu (ırzını) satın al.*
- {23} *Namussuz yaşamaktan namusu ile ölmek yeğdir (Aksoy, 2018, s. 445).*
- {24} *Namus pazarda satılmaz (Aksoy, 2018, s. 446).*
- {25} *Irz insanın kanı pahasıdır.*
- {26} *Namusu köpeğe attılar, köpek yemedi.*
- {27} *Namus gider dönmez geri, yoktur onun belli yeri (Aksoy, 2018, s. 447).*
- {28} *Kadının temizi sırtından, sütün temizi yoğurdundan bellidir.*
- {29} *Karını kaynına, paranı koynuna emanet et.*
- {30} *Kadının zoru diline kuvvet.*
- {31} *Sonradan imam olanın camiye sığmaz sesi; sonradan kadın olanın hamama sığmaz tası.*
- {32} *Karı kesenin şıkırtısına, kedi ağzın şapırtısına bakar.*

⁴⁷³ https://tr.wiktionary.org/wiki/Dişi_köpek_kuyruğunu_sallamayınca,_erkek_köpek_ardına_düşmez, [Erişim: 8 Şubat 2023].

{33} *Körün karısı süslenmemeli.*

{34} *Hırsızlık bir ekmekten, kahpelik bir öpmekten.*

{35} *Kırkından sonra azanı teneşir paklar.*

{36} *Arı satmış, namusu kiraya vermiş.*

{37} *Ar damarı çatlamış veya Ar namus tertemiz.*

{38} *Herkese şapur şapur bize yarabbi şükür mü?* Atasözü herkese bol verdiği bir şeyi neden benden esirgiyorsun, anlamında kullanılan bir atasözüdür(Aksoy, 2018, s. 854). Bu atasözü, bir kadının kendisiyle yakın ilişki kurmaya çalışan bir erkeği geri çevirmesi ya da erkeğe yüz vermemesi üzerinden kurgulanmış olabilir.

{39} *Çok gezen tavuk, ayağında pislik getirir.*

{40} *Kızını baştan çıkaran anasıdır.*

{41} *Kadının iffeti, hürmetidir.*

{42} *Doğru gelmişsen doğru git, kız gelmişsen kız git.*

{43} *Kadını erkek değil, ar ve namus korur.*

{44} *Dam damlamasından, karı vızırtısından durulmaz.*

{45} *Kadının yüz lafından biri dinlenmeli ya da Kırk yılda bir karı sözü dinlenmeli.*

{46} *Kadınların yalımı alçak olsa, geçinmeleri kolay olur.*

{47} *Yüzü güzel olanın huyu da güzel olur* (Aksoy, 2018, s. 481).

Köknel'e göre, (2013, s. 193) erkek egemen bir toplum olan Türkiye'de ahlak, namus ve erdem gibi kavramlar kadınların cinsel kimlik ve davranışları, tutum ve eylemleri ile bütünleştirilmektedir.

3.2.1.4. Uygur Türkçesinde Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri

Uygur Türkçesindeki kadın ahlakıyla ilgili atasözleri aşağıda verilmiştir:

{48} ئاخبارىمنىڭ چالمىسى يامان، خوتۇن كىشىنىڭ لالمىسى يامان (Emet, s.14)

Ahtarminiñ çalmisi yaman, hotun kişiniñ lalmisi yaman, “Nadaslı tarlanın kümeli olması kötü, kadının dolaşanı(kötü).”

{49} خوتۇن كىشى تىلى بىلەن تۇل بولار (Emet, s. 162)

Hotun kişi tili bilen tul bolar, “Kadın diliyle dul kalır.”

{50} خوتۇن كىشى لاپ بىلەن يۈرەر، ئۇستىرا كاپ بىلەن يۈرەر (Emet, s. 162)

Hotun kişi lap bilen yürer, ustira kap bilen yürer,

“Kadın laf ile yürür (hareket eder), ustura bile ile çalışır.”

{51} ئەر پۇل تاپسا بۇزۇلدى، ئاياللار بۇزۇلسا پۇل تاپىدۇ.

Er pul tapsa buzulidu, ayallar buzulsa pul tapidu,

“Erkek para kazansa bozulur, kadınlar bozulsa para kazanır.”

{52} ئەرنىڭ بەلكىتى ھېساباتچى، خوتۇننىڭ بەلكىتى غەيۋەتچى (MM, 2016, s. 738)

Erniñ pelkiti hêsatatçı, hotunniñ pelkiti geyvetçi

“Erkeğin kötüsü hesapçı, kadının kötüsü dedikoducu (olur).”

{53} سىير سىياق ئۆكۈزدە قۇۋۋەت يوق، ئەر سىياق خوتۇندا ئۇيات يوق.

Siyir siyak öküzde kuvvet yok, er siyak hotunda uyat yok.

“Cıllız görünen öküzde kuvvet yok, erkeksi kadında utanma yok.”

{54} ئەخلاقسىز-ئۇياتسىز خوتۇن تۈزىسىز ئاش (MM, 2016. S. 731)

Ehlaksız hotun tuzsuz aş, “Ahlaksız kadın, tuzsuz yemek (tır).”

{55} ئەسكى تامنىڭ تۇۋىدىن قورق، خوتۇن كىشىنىڭ ئوغرىسىدىن قورق

Eski tamniñ tüvidin qorq, hotun kişiniñ oğrisidin qorq

“Eski duvarın dibinden, kadının hırsızından kork.”

{56} بەگى قېرىسا سۈيى بولۇر، سەتەك قېرىسا بۇۋى بولۇر.

Beñgi kërisa sopi bolur, seteñ kërisa büvi bolur

“Sigara tiryakisi yaşlansa sofı olur, güzel kadın yaşlansa hicaplı olur.”

{57} بۇ خېنىمنىڭ سەت قىلىقى ئالتە ئېشەككە بۈك (MM, 2016. S. 745)

Bu hénimniñ set kiliği alte eşekke yük, “Bu kadının kötü huyu altı eşeğe yük.”

{58} ھازازۇل خوتۇننىڭ زىيالىقى بىلىنمەس

Hazazul hotunniñ zibaliği bilinmes, “Kaprisli kadının güzelliği anlaşılmaz.”

{59} بىشەم خوتۇنغا ئەر چىقماس، چېپىلغانى ئەرگە خوتۇن چىقماس.

Bişem hotunga er çıkmaz, çépilgak erge hotun çıkmaz,

“Kaprisli kadına er talip olmaz, müdahaleci erkeğe kadın gelmez.”

{60} ھازىغا بارغان خوتۇن ئۆز يىغىسىنى يىغلاپتۇ (Emet, s. 325).

Haziğa bargan hotun öz yigisini yiglaptu

“Cenaze evine giden kadın kendi için ağlarmış.”

{61} گۈلگۈنچەك چوكانغا يىگىت ئامراق.

Gülgünçek çokanğa yigit amraq, “Gülümseyen kadını yigit sever.”

{62} بىشەم خوتۇننىڭ ئېرى ھۆرمەتسىز بولۇر. (MM, 2016, s. 746)

Bişem hotunniñ éri hörmetsiz bolur, “Kaprisli kadının kocası saygısız olur.”

{63} بېشەم خوتۇن ئىتى بىلەن تەڭ قاۋار. (MM, 2016, s. 746)

Bişem hotun iti bilen teñ qavar, “Kaprisli kadın itiyle birlikte havlar.”

{64} پېشكەل ئادەم بالاغا يېقىن، يامان خوتۇن تالاغا يېقىن.

Péşkel âdem balaga yékin, yaman hotun talağa yékin (MM, 2016, s. 747).

“Sakar kişi belâya yakın, kötü kadın dışarıya yakın.”

{65} چامغۇر-زەردەك يەر ياراتماس، ئەسكى خوتۇن ئەر ياراتماس.

Çamğur-zerdek yer yaratmas, eski hotun er yaratmas

“Şalgam-havuç yer beğenmez, kötü kadın erkek beğenmez.”

{66} چىرايلىقنىڭ نازى دىۋىنى پىلىك قىلالايدۇ.

Çiraylıknıñ nazi divini pilik kılalaydu, “Güzelin nazı, devi bile yola getirir.”

{67} سۇ ئاققان ئېرىقنىڭ ئېچىقى تولا، چىرايلىقنىڭ چاتقى تولا (MM, 2016. s. 612)

Su akkan ériknıñ éçiqi tola, çiraylıknıñ çatıqi tola

“Su sizan çayın açığı çok, güzel kadının sorunu (çok).”

{68} چىشقاق بالىنىڭ كەينىدىن چىۋىن ئەگشەر، ھىجايغان قىزنىڭ كەينىدىن يىگىت ئەگشەر.

Çişşak balınıñ keynidin çivin egişer, hicayğan kızniñ keynidin yigit egişer

“Boklu çocuğun peşinden sinek koşar, gülen kızın peşinden yigit koşar.”

{69} چىرايى سەتتىن قىلىقى سەت يامان.

Çirayi settin kıliqi set yaman, “Yüzü çirkin olandan huyu çirkin olan kötü(dür).”

{70} خوتۇننىڭ تىلى تالغۇچە، ئەرنىڭ بېلى تالار. (MM, 2016, s. 730)

Hotunniñ tili talğuçe, erniñ béli talar, “Kadının dili yoruluncaya kadar, erkeğin beli yorulur.”

{71} خوتۇن ئۇرۇشقاق بولسا، ئالەمنىڭ تىنچلىقى بىلىنمەس (MM, 2016, s. 760)

Hotun uruşşak bolsa, alemniñ tinçliqi bilinmes,

“Karısı kavgacı olan insan cihanın huzurunu bilmez.”

{72} سېھىز كالا قاسساپقا يارار، بېشەم خوتۇن بېشىنى يارار.

Sémiz kala qassapқа yarar, bişem hotun bésini yarar,

“Semiz inek kasaba yarar, kaprisli kadın başını yarar.”

{73} سىم-سىم يامغۇر ھۆل قىلۇر، قىسىر خوتۇن گول قىلۇر (Emet, s. 283)

Sim-sim yamğur höl kılur, kısır hotun gol kılur

“Çisenti yağmur ıslatır, kısır kadın oyalar.”

{74} قۇرۇق ئوتۇنغا ئوت كېتىدۇ، بۇزۇن خوتۇنغا سوت كېتىدۇ. (MM, 2016. s. 766)

Kuru otunga ot kétidu, buzun hotunga sot kétidu

“Kuru odun çabuk yanar, azgın kadın çabuk yargılanır.”

{75} ئاتقا ئىشىنىپ ئاتلانما، خوتۇنغا ئىشىنىپ شادلانما. (MM, 2016. s. 726)

Atқа ішініп атланма, хотунға ішініп шадланма.

“Ata güvenip atlama, kadına güvenip sevinme.”

{76} قوشقاچ قېرىسا جاغجاق بولار، جۇگان قېرىسا شاللاق بولار (MM, 2016. s. 766).

Қушқақ кѣриса цағсақ болар, цуган кѣриса шаллақ болар

“Serçe yaşlansa öter durur, kadın yaşlansa azgın olur.”

{77} Һайалық хотун Һышсаққа қараидۇ، Һайасыз хотун йېشىққа қараидۇ (MM, 2016, S. 775)

Hayalîk hotun işiñğa қарайду, hayasîz hotun yéşiñğa қарайду

“Hayâlî kadın işine bakar, hayâsız kadın yaşına.”

{78} Һуинақылған Һайалға Һышсақ. Йығылған Һышсақ (MM, 2016, S. 778)

Oynaқlıған ayalğa ішенме. yiğliған erge ішенме

“Oynak kadına, aғlak erkege güvenme.”

{79} Һуинақсыз хотун болмас، چىقىمىسىز ئەر بولماس (Emet, s. 135)

Oynaқsız hotun bolmas, қікімсіз er bolmas.

“Oynaқsız kadın olmaz, masrafsız erkek olmaz.”

{80} Һаман Һатны йал басар، Һаман хотунны Һал басар.

Yaman atni yal basar, yaman hotunni hal basar

“Kötü atı yele basar, kötü kadın havalı olur.”

{81} Һаман Һаманлыقى سۆзидىن بىلىنەر، Һайал Һузуқлуғы кۆзидىن بىلىнەر.

Yamanniñ yamanlıķi sözidin biliner, ayalniñ buzukluķi közidin biliner

“Kötünün kötülüğü sözünden belli olur, kadının azgınlığı gözünden.”

{82} چىراي كۆيدۇرەر، خۇلق سۆيدۇرەر (Emet, s. 153)

Çiray köydürer, hulk söyüdürer

“Güzellik yakar, huy sevdidir.”

{83} хотун Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ (MM, 2016, s. 758)

Hotunniñ yahşısını tilla bérîp al, yaminini tilla bérîp yolğa sal

“Kadının iyisini altın verip al, kötüsünü altın verip gönder.”

{84} Һуы бар Һат Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ

Huyi bar at epқаçar, vapasîz yar yep қаçar

“Huysuz at alır kaçар, vefasîz yâr yer kaçар.”

{85} Һажайдған Һузуқлуғын қаж، Һышсақ хотун Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ

Ğacaydıған ötüktin kaç, yépişқан hotundin kaç

“Acıtan çizmeden, tebelleş kadından kaç.”

{86} күлүп түрүп йығылған хотун Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ Һышсақ (Emet, s. 282)

Külüp turup yiğliған hotundin қорқ, hava oçuқ turup қіққан borandin қорқ

“Gülüp ağlayan kadından kork, hava açıkken kopan borandan kork.”

{87} ھۇرۇن خوتۇنغا ئورۇن يارماپتۇ، ھۇرۇن يىگىتكە خوتۇن يارماپتۇ (Emet, s. 187)

Hurun хотуңға орун yarimaptu, hurun yigitke хотун yarimaptu

“Tembel kadın yer beğenmez, tembel yiğit kadın beğenmez.”

{88} ياخشى بىلەن يۇردۇڭ-يەتتىڭ مۇرادقا، يامان بىلەن يۇردۇڭ-قالدىڭ ئۇياتقا.

Yahşi bilen yürdüñ-yettiñ muradқа, yaman bilen yürdüñ-қалдиñ uyatқа

“İyiyle yürürsen murada erirsın, kötüyle yürürsen mahcup olursun.”

{89} يولنى سۇ بۇزار، خوتۇننى پىتنە بۇزار. (MM, 2016, s. 792)

Yolni su buzar, хотунни pitne buzar, “Yolu su bozar, kadını fitne.”

{90} ھەسەل، قىلمايدۇ كەسەل، ھۇرۇن خوتۇننىڭ ئەتىگىنى ئۇلۇغ ئاشۇقتى (MM, 2016, s. 233)

Hesel, қилмайду кесел, hurun хотунниң etigini uluğ aşvaқti.

“Bal hasta etmez, tembel kadının sabahı, öğlen saati(dir).”

{91} ئوتقا كەلگەن خوتۇننىڭ ئوتتۇز ئېغىز گېپى بار.

Otқа kelgen хотунниң otuz égiz gépi bar, “Ot almaya gelen kadının çenesi düşük olur.”

{92} ئات ئازسا تايغا ئەگىشەر، خوتۇن ئازسا بايغا (ئەگىشەر) (MM, 2016, s. 725)

At azsa tayğa egişer, хотун azsa bayğa (egişer),

“At sapıtırsa tayın peşinden gider, kadın sapıtırsa zenginin peşinden gider.

{93} شاللاق خوتۇن-ئويۇنچاق، يۇمشاق ئەر-قارانچۇق (MM, 2016, s. 763)

Şallaq хотун-oyunçuk- yumşaq er қаранчуқ,

“Azgın kadın-oyuncak, yumuşak erkek-korkuluk(tur).”

3.2.1.5. Çince Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözleri

Çin atasözlerinde kadının ahlakıyla ilgili atasözleri şöyledir:

{94} 饿死事小，失节事大 - È sǐ shì xiǎo, shījié shì dà,

“Açlıktan ölmek küçük mesele, erdemini kaybetmek büyük mesele(dir).”

Bu atasözü, başlangıçta bir kadının iffetini kaybetmesi anlamına gelirken, daha sonra genel olarak erdemini kaybedilmesi anlamına gelmeye başlamıştır.

{95} 贞妇怕般 - Zhēn fù pà bān qín, “İffetli kadın sıradan erkekten korkar.”

Bu atasözü, iffetli bir kadının sıradan erkeklerin cazibesine kapılmaktan korkmasını ifade eder.

{96} 贞洁女子街上走、板壁缝里出妖精 - *Zhēnjié nǚzǐ jiē shàng zǒu, bǎnbì fèng lǐ chū yāojīng*, “İffetli kadın sokakta yürürse, duvarlardan hayalet çıkar.”

Bu atasözü, bir kadının iffetinin, onun yüzünü toplum içinde çok fazla gösterip göstermemesine bağlı olmadığını ifade eder.

{97} 拙妇巧舌头 - *Zhuō fù qiǎo shétou*, “Sakar kadının dili uzun.”

Bu atasözü, beceriksiz kadınların süslü kelimeleri söyleme eğiliminde olduklarını ifade eder.

{98} 烈女怕闲夫 - *Liè nǚ pà xián fū*, “Fedakâr kadın boşta gezen kocadan korkar.”

Bu atasözü, erdemli ve iffetli bir kadının bir erkeğin uzun süreli boş gezmesinden korktuğunu anlatır.

{99} 男不做媒、女不保债 - *Nán bù zuò méi, nǚ bù bǎo zhài*,

“Erkek çöçatanlık yapmaz, kadın başkasının borcuna kefil olmaz.”

{100} 娶淫妇、养海青⁴⁷⁴, 食水不到想海东⁴⁷⁵ - *Qǔ yín fù, yǎng hǎi qīng, shí shuǐ bù dào xiǎng hǎi dōng*, “Zina yapan biriyle evlenmek, Haiqing’i büyütmek ve Haidong’u düşünecek kadar su bulamamak gibi(dir).”

Bu atasözü, eski zamanlarda şehvet düşkününü bir kadını eş olarak almanın bir deniz kartalını beslemek gibi olduğunu ve erkek onu bakmayı başaramazsa veya onu mutlu edemezse, kadının ayrılmak ve geneleve geri dönmek isteyeceğini ifade eder. Eski Çin’de eğer bir erkek genelevinden bir kadınla evlenmek istiyorsa, onu fidye karşılığı alması ve büyük bir fidye ücreti ödemesi gerekirdi. Çincedeki namus ve iffet kavramı, genellikle bir kadının kocasının (nişanlısı da dâhil) ölümünden sonra sergilediği cinsel ahlakına atıfta bulunan iffetten farklıdır, ancak genellikle iffetle karıştırılır. Evlilik öncesi seks, tecavüz ve cinsel taciz de dâhil olmak üzere kocası dışında bir erkekle cinsel ilişkiye giren bir kadın iffetini kaybetmiş sayılırdı. Bunun dışında nişanlı bir kadın nişanlısı ölürse terkar evlenirse ya da dul bir kadın yeniden evlenmeye kalkarsa iffetini kaybetmiş sayılırdı(Cheng, 1989, s. 86).

⁴⁷⁴ Deniz kartalı/ <https://www.zdic.net/海青/>, [Erişim: 5 Şubat 2023].

⁴⁷⁵ Haidong, kapsamı farklı zamanlarda değişiklik gösteren Bohai Denizi, Sarı Deniz veya Japon Denizi’nin doğusuna atıfta bulunan, kuzeydoğu Asya’nın belirli bölgeleri için kullanılan Çince bir isimdir. <https://baike.baidu.com/item/海东>, [Erişim: 5 Şubat 2023].

Çin atasözleri arasında kadınların ahlakı ve davranışları ile ilgili birçok atasözü bulunmaktadır. Bu atasözlerinde kadının ahlakı davranışlarının dış güzelliğinden daha önemli olduğu, başka bir deyişle ahlakı güzelliğin dış güzellikten değerli olduğu vurgulanmaktadır. Ahlak ile dış güzellik adeta birbirine rakip ve zıt kutuplar olarak gösterilmektedir. Örneğin,

{101} 美色无德，好比花无香- Měi sè wú dé, hǎobǐ huā wú xiāng,

“Güzelliğe erdem gerekmez, güzel çiçeğe koku.”

{102} 一个美丽的姑娘只能悦目，一个高尚的姑娘能够贴心- Yīgè měilì de gūniáng zhǐ néng yuèmù, yīgè gāoshàng de gūniáng nénggòu tiēxīn,

“Güzel kadın görmek iyi hissettirir, erdemli kadın görmek kalbi ısıtır.”

{103} 漂亮而无德的女人，是一缸醉人的酒- Piàoliang ér wú dé de nǚrén, shì yī gāng zuìrén de jiǔ, “Güzel ve ahlaksız kadın, sarhoş edici şarap fıçısı (dır).”

{104} 美丽的姑娘不一定心肠好，漂亮的弩弓不一定射着鸟- Měilì de gūniáng bù yīdìng xīncháng hǎo, piàoliang de nǚgōng bù yīdìng shèzhe niǎo,

“Güzel kızın iyi kalpli olması gerekmez, güzel yayının kuşları vurması gerekmez.”

{105} 美妇悦人眼，贤妇悦人心- Měi fù yuè rén yǎn, xián fù yuè rénxīn ,

“Güzel kadın göze hoş gelir, erdemli kadın gönüle hoş gelir.”

Yukarıdaki atasözlerinde konuşma adabı ya da erdemi açısından kadınların sınıfta kaldığı, onların genelde çok konuştuğu, daha doğrusu geveze olduğu, nerede nasıl konuşacağını bilmediği vurgulanmaktadır. Kadınların geveze olduğu bir karakter meselesi olarak değil adeta etik dışı bir davranış olarak vurgulanması ayrıca dikkat edilmesi gereken bir noktadır. Aslında kadınların konuşkan özelliği erkeklere mukayese edilerek dile getirilmesi Çin atasözlerindeki cinsiyetçi içeriğin bir göstergesi olarak ta okunabilir.

{106} 男子饶舌一日，女子饶舌一年- Nánzǐ ráoshé yī rì, nǚzǐ ráoshé yī nián ,

“Erkekler bir gün, kadınlar bir yıl konuşur.”

{107} 女人是枕头边的风，不听也得听- Nǚrén shì zhěntou biān de fēng, bù tīng yě dé tīng , “Kadın yastığın yanındaki rüzgâr(dır), dinlemek zorundasın.”

{108} 女人舌头上没骨头- Nǚrén shétou shàng méi gǔtou , “Kadın dilinin kemiği yok.”

{109} 三个女人一台戏，五个女人戏两台- Sān gè nǚrén yī tái xì, wǔ gè nǚrén xì liǎng tái, “Üç kadın bir araya gelirse oyun olur, beş kadın bir araya gelirse iki oyun olur.”

Yukarıdaki atasözleri, kadınların geveze (çok konuşkan) yönlerini ifade eder. Kadınların kıskanç ve dedikoducu olduğunu ifade eden atasözleri de vardır. Örneğin,

{110} 三个婆婆，抵一面锣- Sān gè pópo, dǐ yīmiàn tāng luó,

“Üç kadın bir davul sesine bedel(dir).”

Kadınlar bir araya geldiklerinde, tıpkı şarkı söylemek, davul çalmak gibi aileleri hakkında sohbet etmeyi severler. Bu atasözü, aynı zamanda kadınların bir araya geldiklerinde dedikodu yapma eğilimlerine de atıfta bulunur.

{111} 十个女人九个妒- *Shí gè nǚrén jiǔ gè dù*, “On kadından dokuzu kıskanç olur.”

{112} 女子无才便是德- *Nǚzǐ wú cái biàn shì dé*, “Yeteneksizlik kadının erdemi (dir).”

{113} 女子无能，打孩子骂人- *Nǚzǐ wúnéng, dǎ háizi màrén*,
“Yeteneksiz kadın çocukları dövüp başkaları azarlar.”

{114} 鬼婆鬼婆、信口开河- *Guǐpó guǐpó, xìnkǒukāihé*, “Hayalet kadın geveze olur.”

鬼婆: Bu, eski dönemlerde genelevindeki bayan çöpçatanlar için kullanılırdı. Bu kelime, onların genellikle gerçeği dikkate almadan konuştuklarını, bu nedenle onlara güvenilmemesi gerektiğini ifade eder.

{115} 懒汉种荞麦，懒妇种绿豆- *Lǎnhàn zhǒng qiáomài, lǎn fù zhǒng lǜdòu*,
“Tembel adam karabuğday yetiştirir, tembel kadın yeşil fasulye yetiştirir.”

{116} 声妓晚景从良半：烟花九碍，贞妇白头失节，一主清片俱非- *Shēng jì wǎn yīng cóngliáng bàn: Yānhuā yóu ài, zhēn fù báitóu shījié, yī zhǔ qīng piàn jù fēi*,
“Fahişe kadın iffetli olur, kimse bir şey demez, iffetli kadın yanlış yapar herkes ağzını açar.”

Bu atasözü, bir fahişenin ya da dansçı kadının yaşlandığında evlenirse erdemli bir kadına dönüşeceğini ve geçmişteki etik dışı davranışlarının normal yaşamını etkilemeyeceğini, fakat erdemli bir kadının yaşlandığında zina yaparsa, hayatının ilk yarısında çektiği tüm zorlukların, yaptığı tüm iyi şeylerin boşa gideceğini ifade eder.

{117} 男怕输笔，女怕输身- *Nán pà shū bǐ, nǚ pà shū shēn*,
“Erkekler kalem kaybetmekten korkar, kadınlar bedenlerini kaybetmekten korkar.”

{118} 守节一世，失节一时- *Shǒujié yīshì, shījié yīshí*,
“İffetli kaybetmek kolay, korumak zor.”

Bu atasözü, kadınların ahlakını kaybetmesinin kolay, korumasının zor olacağını ifade eder.

{119} 女有女道，妇有妇节- *Nǚ yǒu nǚ dào, fù yǒu fù jié*, “Kadın kadın nizamıyla kadın olur.”

Kadın nizamı Eski Çin’de bir kadının uyması gereken kuralları ifade ederdi. “*üstad mengzi*” adlı eserde, “İtaati esas alanlar, cariyelerin ve kadınların da yoludur.” diye yazılır. Bu, bir kadının kocasına ve bir gelinin kayınvalidesine kesinlikle itaat etmesi gerektiğini, onun ancak bu şekilde erdemli olabileceğini ifade eder. Yani kadının nizami üstlerine itaatten geçer. Kadınlar Çin etik anlayışında hâkim olan üç itaat ve dört erdeme uymak zorundaydı. Bu, kızların evlenmeden önce babalarına, evlendikten sonra kocalarına ve kocalarının ölümünden sonra da oğullarına itaat etmeleri gerektiği anlamına gelmektedir. Bu, yine bir kadının evlenmeden önce ebeveynlerinin öğretilerini dinlemesi ve onlara karşı isyan etmemesi gerektiği anlamına gelir. Çünkü ebeveynler güçlü bir etnik anlayışa sahip olup en önemli bir rehberlerdir. Kadın nizamına göre, bir kadın evlendikten sonra kocasına itaat etmeli ve evi yönetmek, yaşlılara saygı göstermek ve gençleri eğitmek için onunla çalışmalıdır. Eğer kocası vefat ederse, kadın üzerine düşeni yapmalı, çocuklarını yetiştirmenin yollarını bulmalı ve çocuklarının yaşam felsefesine saygı göstermelidir. Buradaki “takip etmek” sözcüğü yüzeysel bir anlamdaki “takip etmek” değil, işin doğasına “dâhil olmak” anlamına gelir. Kadınların birbirlerine tabi kılınması, üç itaat ve beş norm, erkeğin üstünlüğü ve kadının aşağılığı, kadın ve erkek arasındaki ayrım, ataerkillik ve kocanın egemenliği vb. geleneksel ekonominin ve siyasetin evlilik ve aile kurumu üzerindeki taleplerini ifade eder.⁴⁷⁶

{120} 冰清玉洁 - *Bīngqīngyùjié*, “Buz kadar berrak, yeşim taşı kadar temiz.”

Bu atasözü, erdemli bir kadını tarif etmek için kullanılır.

{121} 家无犯法之男、门无再嫁之女 - *Jiāwú fànfǎ zhī nán, mén wú zàijià zhī nǚ*

“Ailede suçlu erkek ve yeniden evlenecek kadın yok (tur).”

Bu atasözü, bir ailede kuralları çiğneyen erkeğin olmadığı gibi yeniden evlenecek kadının da olmayacağını ifade eder.

{122} 男子有德便是才、女子无才便是德 - *Zhǔ nánzǐ yǒu dé biàn shì cái, nǚzǐ wú cái biàn shì dé*. “Erkeğin erdemi yetenek(tir), kadının erdemi yeteneksizlik (tir).”

Bu atasözü, bir kadının yeteneksizliğinin erdemi olabileceğini, kadın yeteneğini ortaya koymak istiyorsa bunları kocasının önünde göstermemesi gerektiğini, bunun yerine

⁴⁷⁶ <https://baike.baidu.com/item/女道>, [Erişim: 10 Şubat 2023].

alçakgönüllülük ve uysallık göstermesi gerektiğini ifade edder. İşte bir kadının erdemi alçakgönüllülük ve uysallık gibi etik değerlere uymakla ölçülür.

Bir kadının yeteneksiz olması, kadınların eğitim hakkını reddeden bir davranış olup özünde, ataerkil toplum düzenini sürdürmeye yönelik bir girişimdir. Kadınların bilgi sahibi olduklarında eşitsiz statülerinin farkında olmaları ataerkil yönetim için ciddi bir tehdittir. Dolayısıyla ‘ahlaksızlığın’ ahlakı bir standart olarak konumlandırılması, aslında kadın ve erkek arasındaki esaslı eşitsizliğin bir örtüsüydü. Çağlar boyunca Konfüçyüsçü düşünürler, kadının yeteneksizliğinin üç ana nedenden ötürü erdemli davranış olduğunu savunmuşlardır: 1. Bu, geleneksel ritüellerin temellerini sarsacaktır. Ming Hanedanlığı (1368 — 1644) döneminde Wang Shifu’nun *Batı kanadı*⁴⁷⁷ adlı eseri halk arasında yaygın bir şekilde dağıtılmış ve herkes tarafından bilinen bir isim olmuştur. Birçok kişi eserdeki baş karakter Ying Ying’in iffetsizliğinin tamamen şiir ve folklor yazma yeteneğinden kaynaklandığına inanmıştır. Tang (618-907) ve Song (960-1279) hanedanlarından sonra, şiir ve edebiyatta son derece başarılı olan pek çok kadın vardı, ancak bunların çoğu fahişeydi. Bu da pek çok kişinin şiir ve edebiyatı fahişelikle ilişkilendirmesine ve bir kadının yeteneğini ahlaksızlık olarak görmesine neden olmuştu. 2. Bir kadının yeteneğinin kötü bir kadere yol açacağı düşüncesidir. Bir Çin atasözünün dediği gibi, “红颜薄命- *hóngyán bómìng* (Kadının yeteneği hayatına felaket getirir.)” ve bir kadının yeteneğinin trajik bir kadere yol açabileceği gerçeği, bir kadının yeteneksizliğinin trajediyi önleyebileceği düşüncesini güçlendirir. 3. Yetenekli kadınların uzun yaşamayacağına inanılır. “Kızıl Revaktaki Rüya”⁴⁷⁸ adlı meşhur eserde, Lin Daiyu sadece 17 yaşında ölür ve halk hikâyelerinde birçok güzel kadın uzun yaşamamıştır. Çok fazla yeteneği olan kadınların genellikle gökte yaşamalarına izin verilmediğine ve bu nedenle erken öldüklerine inanılırdı. Bu da eski çağlardan beri yeteneğin bir kadının erdemini ölçmek için bir kriter olmadığını göstermektedir. Konfüçyüsçü kadın etik anlayışı, geleneksel Çin toplumunda baskın bir ideoloji ve Konfüçyüsçülük’ün önemli bir parçasıydı. Bu anlayış eski zamanlarda kadınların ahlakı davranışlarını düzenlemede vazgeçilmez bir rol oynuyordu. Konfüçyüsçü kadın etik anlayışı tamamen ataerkil bir duruşa dayanıyordu ve kadınların düşüncelerini ve özgürlüklerini kısıtlıyordu. Bu anlayış bir yandan Çinli kadınların sabırlı ve erkeklere boyun

⁴⁷⁷ 西厢记

⁴⁷⁸ 红楼梦

eğmeye istekli olmalarını sağlama konusunda rol oynarken; öte yandan, kadınlara nazik, erdemli, güçlü ve cesur bir karaktere sahip olmayı teşvik etmiştir (Li, 2012, s. 2).

{123} 三姑六婆⁴⁷⁹、不可入門 - *Sāngūliùpó, bùkě rùmén*,
“Üç hala ve altı kadının kapıdan girilmesine izin verilmez.”

Üç hala: Budist rahibe, Taoist rahibe ve trigonometrik rahibe (falcı)dır. Altı kadın: dışçı kadın (insan kaçakçısı), efendi kadın (cadı), çöpçatan, ahlaklı görünen kadın (genelev fahişesi), şifacı kadın (kadın doktor) ve ahır kadını (ebe)dır. Çin’de eskiden, genellikle bu tip kadınlar para için açgözlüydüler, yalan söylerlerdi, hatta fahişeleri pazarladılar. Bu yüzden iyi ailelerin onları evlerine almaları yasaktı. 三姑六婆(Üç hala ve altı kayınvalide) sözü, bilgin Zhao Su tarafından “hükümetin dokuz temel ilkesi” adlı eserinde ortaya atıldığı tespit edilmiştir. Ancak bu söz Ming hanedanlığında olumsuz olarak algılanmıştır. Bunun önemli bir nedeni, kadınların varlığının ve faaliyetlerinin Ming (1368—1644) hanedanının erkek bilginleri tarafından ortaya atılan ideal cinsiyet ilişkileriyle çelişmesiydi. “Eski Çin toplumundaki ideal cinsiyet ilişkilerinin temel modeli, Ming hanedanlığı’nın kadınlara yönelik ahlakı disiplinine nüfuz eden ‘dış dünyanın erkek egemenliği ve iç dünyanın kadın egemenliği’ idi. Erkekler ve kadınlar farklı yaşam alanlarına ait olup namuslarını ve iffetlerini korumak için kadınların evlerini terk etmeleri uygun değildi. Ancak aslında iç ve dış savunmalar arasındaki fiziksel sınırlar esnek ve gevşekti. Buna paralel olarak kadının toplumdaki görünürlüğü de artmaya başlamıştır. Çok sayıda çağdaş araştırmacı, Ming Hanedanlığı’nın sonlarında ve Qing Hanedanlığı’nın başlarında üst sınıf ailelerden gelen kadınların seyahat etme fırsatına sahip olduklarını ve seyahatlerinde çok güzel hatıraları bıraktıklarını ortaya koymuştur. Kısacası, bu söz Ming hanedanlığındaki kadınların yaşam alanının büyük ölçüde genişlediğine işaret etmektedir (Lan, 2019, s. 168).

{124} 闲官清、丑妇贞、穷吃素、老看经 - *Xián guān qīng, chǒu fù zhēn, qióng chīsù, lǎo kàn jīng*, “Güçsüz memur temiz, çirkin kadın iffetli, fakir kişi vejetaryen, yaşlılar dindar olurlar.”

⁴⁷⁹ <https://baike.baidu.com/item/三姑六婆>. [Erişim: 14 Şubat 2023].

Bu atasözü, gerçek güce sahip olmayan memurların temiz olacağını,, çirkin kadınların iffetlerini koruyabileceklerini, fakirlerin ete gücü yetmediği için vejetaryen olabileceklerini ve yaşlı insanların hayatını anlamlı geçirmek için manevi olarak bilginlerin kitaplarını okumaya hevesli olabileceklerini ifade eder.

{125} 孤孀容易做, 难得四十五岁过 - *Gū shuāng róngyì zuò, nándé sìshíwǔ suìguò*,
“Orta yaşlı dulların alçakgönüllülüklerini ve iffetlerini korumaları zor olur.”

{126} 女墓贞洁, 男效才良 - *Nǚ mù zhēnjié, nán xiào cái liáng*,
“Kadının iffeti mezar(dır), erkeğin erdemi yetenek(tir).”

{127} 外场人不作老娘们事 - *Wàichǎng rén bùzuò lǎoniángmen shì*,
“Dışarıdaki kişiler koca karı işini yapmazlar.”

{128} 好男勿鞭春, 好妇勿看灯 - *Hǎo nán wù biān chūn, hǎo fù wù kàn dēng*,
“İyi erkekler hayvanları kırbaçlamaz, iyi kadınlar ışıklara bakmaz.”

{129} 忠臣不以兴亡变心, 烈女不以盛衰改节 - *Zhōngchén bù yǐ xīngwáng biànxīn, lièǚ bù yǐ shèng āi gǎi jié*.

“Sadık tebaalar refah ve ölüm uğruna kalplerini, iffetli kadınlar yas uğruna fikirlerini değiştirmezler.”

{130} 烈女怕闲夫 - *Lièǚ pà xián fū*, “Fedakâr kadınlar aylak kocalardan korkar.”

{131} 媒婆口, 没量斗 - *Méipó kǒu, méi liàng dòu*, “Çöpchatanın ağzının ayarı yok.”

{132} 马背双鞍人难骑, 女嫁二夫名不贤 - *Mǎ bèi shuāng ān rén nán qí, nǚ jià èr fū míng bù xián*, “İki eyerli ata binmek zor, iki kocayla evlenen kadının adı kötü(dür).”

{133} 妻子不贞乃破家之本 - *Qīzi bù zhēn nǎi pò jiā zhī běn*,
“Kadın iffetsiz olursa aile bozulur.”

{134} 女子偷郎隔重纸, 男子偷女隔重山 - *Nǚzǐ tōu láng gé chóng zhǐ, nánzǐ tōu nǚ gé chóngshān*, “Bir kadın bir erkeği kâğıttan çalar, bir erkek bir kadını dağdan çalar.”

Bu atasözü, bir erkeğin bir kadını baştan çıkarmasının zor olacağını, ancak bir kadının bir erkeği baştan çıkarmasının kolay olacağını ifade eder.

{135} 朋友妻, 不可戏 - *Péngyǒu qī, bùkě xì*, “Arkadaşının karısıyla oynanmaz.”

{136} 白头花钿满面, 不若徐妃半妆 - *Báitóu huā diàn mǎnmiàn, bù ruò xú fēi bàn zhuāng*

“Beyaz kafa ve çiçek iğneleri, Prenses Xu’nun⁴⁸⁰ yarım makyajı gibi değil.”

⁴⁸⁰ Antik Çin'deki Ming Hanedanlığı'nın kraliyet ailesinden bir kadın, Ming Hanedanlığı İmparatoru Shizong Zhu Houcong'un eşidir. [Erişim: 14 Şubat 2023].

Bu atasözü, yaşlı bir kadının çiçeklerle süslenmiş olsa bile, güzel süslenmiş alımlı bir kadın kadar güzel olamayacağını ifade eder.

{137} 婊子从良饿死狗 - *Biǎo zi cóngliáng è sǐ gǒu*, “Fahişelikten gelen kadın, köpeği açlıktan öldürür.”

Bu atasözü, bir fahişenin fahişelik hayatını bırakıp bir aile kurduğunda, hayatını daha iyi sürdürebileceğini ifade eder.

{138} 婊子无情, 戏子⁴⁸¹无义 - *Biǎo zǐ wúqíng, xì zǐ wú yì*,
“Orospunun sevgisi yok (tur), Operacının adaleti.”

Bu atasözü, fahişelerin duygulara, opera sanatçılarının da sevgi ve dürüstlüğe değer vermediklerini ifade eder.

{139} 娼不笑人娼、盜不骂人盜 - *Chāng bù xiào rén chāng, dào bù mà rén dào*,
“Fahişe başka bir fahişeye gülmez, hırsız başka bir hırsızı azarlamaz.”

{140} 美女不观灯、美男不看春 - 鞭春 - *Měinǚ bù guān dēng, měinán bù kàn chūn-Biān chūn*, “Güzel kadın ışıklara bakmaz, yakışıklı adam bahara bakmaz.”

Çin’de adak ritüelleri yüzyıllar boyunca hükümdarlar tarafından değer görülmüştür. Böyle olunca halkın çalışma fırsatına sahip olmasını sağlayarak soyluların güvenli bir konum ve daha mutlu bir yaşam elde etmeleri sağlanabilirdi. Bu nedenle eski zamanlarda insanların sosyal statüsü şu şekilde bölünmüştü: “bilgin, çiftçi, işçi ve tüccar”, çiftçi ikinci sırada geliyordu. Padişah bereket için dua etmek amacıyla ilkbaharda tarlaları bizzat sürmeyi tercih ederdi ve tüm bu etkinliklerin en uzun soluklu olanı ‘ilkbahar kırbacı’ idi. Bu, tarlaları sürmenin gerekli bir parçasıydı ve padişah bunu halkın yanında olduğunu göstermek için yapıyordu. Bu eylem genellikle ilkbahar çiftçiliğinin başlangıcını müjdeliyordu. Aslında bahar kırbacının nedeni olumlu değildi. Çünkü halk dönemin padişahının zulmüne kızmışlardı. Bu yüzden öfkelerini çıkarmak için bahar öküzlerini kırbaçlamış, hatta bunu yaparken şarkı bile söylemişler: “Bahar yılın beşinci ve dokuzuncu günüdür, bahar yılın altıncı ve dokuzuncu günüdür. Elimdeki kırbaç ile bahar öküzünü döverim, böylece öküz tarlaya iner ve baygın padişah başını göstermez.” Bu da bunun pek hoş bir şey olmadığını ve çoğu insanın aslında sevmediği bir şey olduğunu göstermektedir. Ailenin reisi olarak erkek de bir ailenin gelişimindeki en önemli kişiydi. Bu

⁴⁸¹ “Opera” terimi Jin Hanedanlığı döneminde doğmuştur. Han hanedanlığında, avcılık faaliyetlerinin bir parodisi olarak ortaya çıkan Çin jiao’iao’su, Han hanedanlığından önce “Chi-jiao” olarak biliniyordu <https://baike.baidu.com/item/戏子/> [Erişim: 14 Şubat 2023].

nedenle köylüler, o dönemde toplumun ana akımı olduğu için erkek çocuklarının bu tür bir “bahar kırbaçlaması” yapmasını istemiyorlardı. Açıkçası, “iyi adamlar baharı kamçılar” ifadesi, eski insanların erkekler için iyi dileklerini ve onların şöhret ve servet kazanmalarını temsil ederdi. Ancak, “iyi kadınlar fenerleri izlemez” ifadesi kadınlara yönelik baskı ve ayrımcılığın bir ifadesi olup kadınların evde kalıp çocuklarını eğitmeleri ve istedikleri zaman dışarı çıkmamaları gerektiği fikrini dile getirmektedir.

Eski zamanlarda *fener festivali* çok önemli bir etkinlikti ve erkeklerle kadınların gizlice buluşmaları için önemli bir fırsattı. Ancak Song hanedanlığı (960—1279) döneminde sokağa çıkma yasağı kaldırılmış ve Cheng zhu felsefesinin⁴⁸² yükselişi kadın ve erkek işlerini önemli bir savunma hâline getirmiştir. Bu nedenle *fener festivali* yavaş yavaş insanlar için aşılması gereken bir engel ve birçok erdemli kadının dâhil olmak istemediği bir yer hâline gelmiştir.⁴⁸³

{141} 堂前切莫走三婆、后门常锁莫通和 -Tángqián qiè mò zǒu sān pó, hòumén cháng suǒ mò tōng hé, “Salonun önünde üç karı yürümesin, arka kapıyı daima kilitlele.”

Bu atasözü, ahlaksız kadınlardan uzak durmak ve tehlikeye girmemek için kapıyı kapalı tutmayı ifade eder.

3.2.1.6. TT, UT ve Çincedeki Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Değerlendirilmesi

Tablo 7. Kadın Ahlakıyla İlgili Atasözlerinin Sayılarına Göre Dağılımı

İçerik Kategorileri	SAYI			TOPLAM
Ahlaki davranış Biçimleri	TT	UT	Çince	141
	48	45	48	

Cinsel Bilim olarak da bilinen, bazen Xinxue'nin aksine sadece Rigaku olarak da anılan bir Song ve Ming felsefesi ekolüdür.

<https://baijiahao.baidu.com/s?id=1720822481935101317&wfr=spider&for=pc>, [Erişim: 15 Şubat 2023].

Türk ahlak anlayışı ile Çin ahlak anlayışı farklıdır, dolayısıyla ahlak tanımları arasında da farklılıklar söz konusudur. Türk ahlak anlayışının kaynağı eski Türk kültürü, Pers-İslam Kültürü, Arap - İslam Kültürü ve Batı Aydınlanma kültürüdür. Uygur Türklerinin ahlak anlayışı genel olarak Türkiye Türklerinin ahlak anlayışı ile benzerlik göstermekle beraber bazı farklılıklar da söz konusudur. Böyle olması gayet doğaldır. Bunun nedeni ise bin asırdan fazla zamandan beri her iki Türk toplumunun farklı coğrafya, ekonomik ve siyasi düzen, kültürel ortamlarda varlığını devam ettirmiş olmalarıdır. Kadın ahlakıyla ilgili atasözlerini mukayese etmeden önce genel olarak Türk dilindeki, özel olarak Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki ahlak kelimesinin ve kavramının filolojik açıdan analizinin ve karşılaştırılmasının konumuzun anlaşılması açısından isabetli olacağını düşünüyoruz.

Türk dilindeki ahlak kelimesinin kökeni Arapçadan gelirken, Çince ahlak kelimesinin kökeni eski Çince'den gelmektedir. Türkçedeki ahlak kelimesinin üç boyutu varken, Çince ahlak kelimesinin sadece iki boyutu vardır. Örneğin, Türkçe ahlak kelimesinin hılk, huluk ve halk gibi boyutu vardır. Çince ahlak kelimesinin nizam ile erdem boyutu vardır. Ahlaktaki hılk insan doğasını, huluk ise ruhsal ya da manevi boyutunu, halk ise sosyal ve maddi boyutunu ifade eder, Çince'deki ahlak anlamına gelen “道德-dao de” ise nizam ve erdem kelimelerinden müteşekkil olup sadece sosyal ya da maddi boyutu vardır. Aslında bu Çince'deki ahlak kelimesi ile Türkçedeki ahlak kelimesi arasındaki niteliksel bir farklılıktır. Türkçedeki ahlak kavramı insanın doğasına, ruhuna ve toplumsal özelliklerine hitap ederken, Çince'deki ahlak kavramı insanın sadece toplumsal ve maddi boyutuna hitap etmektedir. Çince ahlak kelimesini ifade eden *dao* yani *nizam* kelimesinin aslında yüce güce ve göksel niteliğe sahip olduğu iddia edilir. Çin felsefesine göre yüce güç ya da göksel varlık evrene, doğaya, dolayısıyla topluma nizam yerleşmiştir. Bütün bunlar uyum ve denge içerisinde hareket etmesi gerekir. Fakat evrendeki ve doğadaki tüm varlıklar hiyerarşik ve dikey ilişki içerisinde olursa denge ve uyum sağlanır. En tepede yüce güç ya da göksel varlık vardır. Diğer varlıklar ise evren ve doğadaki işlevine göre hiyerarşik bir şekilde yer alır. Toplumda ise en tepede kral, sonrası vezir, ondan sonra da toplumun diğer kademelerinde hizmet eden erkekler, en sonunda ise kadınlar yer alır. Yeryüzü hâkimiyeti ve toplum düzenini sağlama yetkisi ise yüce gücün ya da göksel varlığın oğullarına verilmiştir. Yüce gücün ya da göksel varlığın oğulları ise krallardır. Padişahlar Yüce gücün iradesine uyarak toplumda nizamı sağlamak zorundadır. Yeryüzünde padişah yüce gücün iradesini temsil eder. Evrende ve doğada nasıl nizam çalışıyorsa toplumda da bu nizam aynı

şekilde çalışarak uyum ve denge sağlanmak zorundadır. Bu denge ve uyum ancak yüce gücün yeryüzündeki temsilcisi olan padişahların yönetimi ile gerçekleşir.

Bu nizamın sağlanması için insan ya da halk padişahlara sadakat ve bağlılık göstermesi gerekir. Başka bir deyişle halk padişahlara itaat etmesi lazım, bunun için insanlar sevgi, iyilik, adalet, güven, dürüstlük, doğruluk gibi erdem ilkelerinden ayrılmaması gerekmektedir. İnsan bunun gibi erdem ilkelerine göre hareket ettiği takdirde toplumdaki nizama hizmet ederek erdem sahibi olur ve dolaylı yoldan yüce güce karşı sorumluluğunu yerine getirmiş olur. Bundan anlaşıldığı üzere, Çin ahlak anlayışında yüce gücün ya da göksel varlığın iradesi, padişahın iradesi, toplumun çeşitli kademelerinde yetki sahibi olan erkeklerin iradesi baskındır. Siyasi ve toplumsal ilişkilerde baskın ve etkin olan padişah ve erkekler, kendilerine verilen yetkilere dayanarak siyasi düzen, yasa, toplumsal ve ahlakı normları, kuralları ve değer yargıları belirlerler. Halk ve kadınlar ise bunları bir toplumsal ve ahlakı sorumluluk olarak yerine getirirler. Çin ahlak anlayışında insanın bireysel ve hür iradesini bulmak zordur. İnsan hep yüce gücün ya da göksel varlığın, padişahın ya da vezirin lehine olan düzene, kadınsa kocaların çıkarını temel alan düzen ve yapıya uymak zorundadır. İnsan nizam, kural ve âdetlere uyarsa ve bunları belirleyenlere tam bağlılık ve itaat ederse ahlaklı ve erdemli olur. Dolayısıyla kadın da kocasına tam itaat ve bağlılık gösterirse nizam gereği erdemli eş mevğine ulaşmış olur ve toplum tarafından takdir edilir. Bu anlayışa göre, genel olarak insan özel olarak ise kadın adeta nizam ve güç karşısında zayıf düşürülmüş, pasif ve edilgen konuma ittirilmiş. Her şey kural, düzen ve nizam gibi yapılara feda edilmiştir. Kısacası, Çin ahlak anlayışı insanın manevi ve ruhsal gelişimini yok saymış, sadece insanın toplumsal gelişmesini ön plana çıkarmıştır. Ancak Türk-İslam ahlak anlayışında, durum farklıdır. Türk-İslam ahlak anlayışında insanın ruhsal, zihinsel ve toplumsal yönleri de dikkat alınmış ve bu çerçevede bir ahlak düşüncesi ve felsefesi geliştirilmiştir. İnsan ahlakı davranışının öznesi, faili ve muhatabıdır. Türk-İslam ahlak anlayışında bir davranışın ahlakilik niteliği kazanması için şu kriterlerin sağlanmış olması gerekir. Ahlakı davranışta bulunan kişi hiçbir yapı ve gücün baskısı altında kalmaması gerekir. Kişi iradeli ve şuurlu olacak, belli bir beceri kazanmış olacak, hilkatine ya da doğasına uygun davranış sergileyecek ve ahlakı kurallarla ilgili bilgilere sahip olacaktır. Aslında ahlakın çıkış noktası şuur ya da bilinçtir, bu olmazsa davranış “amel” değil “hareket” ten başka bir şey olamaz. Tam bu noktada Türk ahlak anlayışı ve Çin ahlak anlayışı ayrılmaktadır. Türk ahlak anlayışında bir davranışın ahlakı niteliğe sahip olması için o davranışın failinin irade ve şuur sahibi olması gerekirken, Çin ahlak anlayışında davranışı gerçekleştiren birey sadece ahlakı kuralların uygulayıcısıdır.

Türk ahlak anlayışı ile Çin ahlak anlayışı aslında şu açıdan benzerlik gösterir: her iki ahlak anlayışı ahlakla ilgili literatürdeki Ahlak Mutlakçılık (Moral Absolutism) çerçevesinde değerlendirilebilir. Çünkü bu ahlak anlayışı evrensel olduğunu iddia eder. Buna göre bir yerde geçerli olan kurallar zaman ve mekân fark etmeksizin her yerde ve her koşulda geçerlidir. İster Türk-İslam ahlak anlayışı olsun ister Çin ahlak anlayışı olsun evrensel kurallara sahip olduğunu vurgular. Bu benzerlik sadece biçimsel olarak kendini gösterir, niteliksel olarak farklıdır. Türk-İslam ahlak anlayışının kaynağı aşkın varlığa dayanmakla beraber, eski mitoloji ve inanç sistemlerine kadar uzanır. Bu ahlak anlayışı insan odaklıdır, dolayısıyla farklılıklara saygı gösterir, onları zenginlik olarak telakki eder, kendi dışındaki ahlak anlayışlarına hoşgörü ile bakar ve saygı gösterir. Farklı ahlak anlayışına sahip toplumlar ile bir arada yaşamayı, onların varlığını devam ettirmesine katkı sağlamayı ve onlara adaletli davranmayı ahlakı erdem olarak algılar. Çin ahlak anlayışı kaynağını yüce güç ya da göksel varlık dediği güçten aldığını iddia eder. Dolayısıyla yüce gücün lütfunun sadece kendilerine verildiğini söyleyerek kendini dünyanın, hatta evrenin tam merkezine yerleştirir. Bu merkeze yerleşme düşüncesi onların kendilerine hem manevi hem maddi üstünlük getirdiğine inanmasına sebep olur. Bu düşünceye göre, Çinliler dünyanın merkezinde olduğuna göre diğer uluslar, etnik gruplar dünyanın kenarındadır. Dolayısıyla Çinliler diğer uluslara göre en kültürlü ve en medeni toplumdur. Diğerleri ise kültürsüz ve barbar toplumdur. Bu yüzden onların dönüştürülmesi, kültürleşmesi ve medenileşmesi gerekir. Cihana ise Çin'in benimsediği nizam getirilmesi gerekmektedir. Bütün bunlar ancak dünyanın merkezinde yer alan ve imtiyaz sahibi olan Çinliler tarafından sağlanabilir. Bunun sağlanması için tüm ulusların merkeze bağlı olması ya da merkezdekilere benzemesi gerekir. Bu merkezdekilere benzeme düşüncesi, Çin dünya görüşünde önemli yeri olan “*veryüzündekilerin benzeşmesi*” anlamına gelen “*tian xia ta tong*” olarak ifade edilmektedir. Bu anlayışta farklılıklara saygı gösterilmez, onlara yaşam hakkı tanınmaz, farklılıklar zenginlik değil düşman ve rakip olarak telakki edilir. Onların farklı farklı dünya görüşüne, insan sistemlerine, değer yargılarına, davranışlar biçimlerine ve yaşam şekline sahip olması aslında dünyanın nizamı ve huzuru açısından tehlike arz etmektedir. Nizama ve dünya huzuruna tehlike oluşturacak olan bu farklılıklar erdemsizliğin en bariz göstergesi sayılır. O yüzden nizamın sağlanması, herkesin Çinlilere benzemesi, daha doğrusu Çinlileşmesi gerekir. Dünyanın kenarında duranların merkeze doğru yaklaşarak kültürleşme yoluyla medeni toplum hâle gelmeleri için her türlü yöntem kullanılması ve yol takip edilmesi meşrudur. Merkeze doğru hareket eden ve nizamın gerçekleşmesinde payı olan ister birey olsun ister ulus olsun erdem

sahibi olur. Kısacası, insan ne kadar Çinlileşirse o kadar erdemli olur ve etik insan mertebesine ulaşır.

Diğer taraftan ahlakın ilişkisel boyutu da çok önemlidir. Bu açıdan Türk ahlak anlayışı ile Çin ahlak anlayışı arasında bariz farklılıklar vardır. Bilindiği üzere, ahlak toplumsal alanda kendini gösterir. Ahlak bireyin bireyle, bireyin yaratıcısıyla, bireyin ailesiyle, bireyin çevresiyle, bireyin devletle, bireyin toplumla ve toplumların diğer toplumlarla, hatta bireyin doğayla ve doğadaki tüm canlılarla olan ilişkilerinin dayandığı değer temelli kurallar toplamıdır. Ahlakın bu ilişkiler silsilesi Türk ahlak anlayışında “kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma” ya da “kendimize nasıl davranılmasını istiyorsak başkalarına da öyle davranmalıyız.” gibi özlü sözlerle ifade edilir. Burada ahlakın ilişkiler ağının içerik boyutu üzerinde durmaktan ziyade onun ne kadar saç ayağına sahip olduğu üzerinde duracağız. Türk ahlak anlayışında bireyin kendisi yani iç dünyası ile, yaratıcısı ve doğadaki tüm canlılar ile olan ilişkisi söz konusudur, fakat bu duruma Çin ahlak anlayışında rastlanmaz. Türk ahlak anlayışındaki ilişkiler ağında adalet unsuru önemli yer tutarken, Çin ahlak anlayışında hiyerarşi ve itaat unsurları önemli yer tutar. Örneğin, Çin ahlak anlayışının düşünsel temellerinden biri olan “üç ilke beş norm” da vezirin krala, oğulun babaya, kadının kocasına mutlak itaati söz konusudur. Bu üçlü hiyerarşik ilişkiler zincirinde alttakiler üsttekilere koşulsuz itaat etmeleri gerek, bu toplumsal ilişkilerin temelindeki nizamdır. Alttakiler üsttekilere itaat ettiği sürece erdemli davranmış olur. Türk ahlak anlayışında toplumun alt kademesindekiler üsttekiler adaletli ve doğru yoldan sapmadıkları süreci onları takip eder. Bu, en azından Türk ahlak anlayışının teorik ya da düşünsel alanında böyledir.

Özgürlük ve ahlak arasında zorunlu bir ilişki vardır. Her ne kadar bu karşılıklı bir ilişki, yani hem özgürlükten ahlaka hem de ahlaktan özgürlüğe uzanan bir ilişki olsa da belirleyici ve gerekli olan bu ilişkilerden ilki, özgürlükten ahlaka uzanan bağlantıdır. Ahlakı eylem, seçim özgürlüğüne ve kişinin kendi eylemlerinin sorumluluğuna dayanır. Bir kişi yalnızca özgürce seçtiği eylemlerden sorumlu olabilir ve duruma göre ödüllendirilmeli veya cezalandırılmalıdır.

Özgürlükten ahlaka giden bağlantı zorunludur; bu da özgürlüğün ahlakın varlığı için bir koşul olduğu ve ahlakın varlığının özgürlüğe bağlı olduğu anlamına gelir. Özgürlük olmadan ahlak olmaz. Bu açıdan bakıldığında, bireysel iradeye dayalı özgürlük sekteye uğradığında ya da kısıtlandığında yapılan iyi davranışlar ahlakı sayılmaz. Bu anlamda özgürlük anlayışından uzak bir toplumsal düzende ahlakın tutunması zordu, ahlak adına yapılanlar topluma kök salmış kurallara uymaktan öteye gitmez (İzzetbegoviç, 2019, s. 78). Bu yüzden bir insan özgürlük

anlayışı olan bir toplumda ahlakı davranabilir. Çalışmamızın teorik kısmında bahsettiğimiz gibi Çin toplumu otoriter ve güçlü bir ataerkil karaktere sahiptir. Böyle bir toplumda bizim anladığımız şekildeki ahlakı davranışların izini ve etkisini görmek biraz zor olacaktır. Türk ahlak anlayışında özgürlük anlayışının olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü insan iyi ya da kötü davranışı tercih etmede özgürdür ve yaptığı tercihin sonucuna katlanır. Burada özgürlükle sorumluluk yan yana gelmektedir. Fakat Çin ahlak anlayışında özgürlükten pek bahsedilmez. Sadece sadakat, bağlılık, itaat ve sorumluluk vurgulanır. Türk ahlak anlayışında insanın sahip olduğu tüm potansiyeli ortaya çıkartması, belli bir alanda yetenek kazanması ahlakı açıdan önemlidir. Bu durum kadın ve erkek için fark etmez. Ancak Çin ahlak anlayışında yeteneksizlik kadınlar için en büyük erdem sayılır. Eğer kadınlar yetenek sahibi olursa toplumdaki faaliyet alanlarının genişleyeceği, dolayısıyla statüsünün de yükseleceği, toplumsal ilişkilerde aktif konuma geçecektir. Fakat bu durum erkek egemen ataerkil kültürde büyük tehlike oluşturacak ve nizamın bozulmasına sebebiyet verecektir. Nizam bozulunca da insanlar arasında özellikle kadınlar arasında erdemsizlik yaygınlaşır. O yüzden kadınlar kendilerine biçilen toplumsal rol, statü ve sorumluluklara razı olmalıdır.

Şunu belirtmek gerekir ki, ister çalışmamıza konu olan Türk atasözleri olsun ister günlük yaşamlarımızda olsun ister bireyin bireyle, bireyin toplumla, bireyin doğa ve canlılarla olan ilişkilerine baktığımızda, Türk ahlak anlayışında sorunların olduğunu görmek zor değildir. Başka bir deyişle, Türk ahlak anlayışının teorik ve düşünsel boyutu ile pratiğe yansıma noktasında uyumsuzluk ve kopukluk olduğuna şahit olabiliriz. İşte bu durum Bardakoğlu tarafından “ahlakın buharlaşması” olarak tarif edilmektedir. Böyle olmasının birçok nedeni olmasının yanında şu sosyolojik nedeni de göz önünde bulundurmak gerekir; “ahlakı buharlaşma” ve sosyolog Tönnies’in ifadesiyle modern dönem öncesi ortaya çıkan toplumsal gruplarının cemaat zihniyetini sürdürmesidir. Sosyolojik anlamdaki cemaat, yüksek düzeyde kişisel yakınlık, duygusal derinlik, ahlakı sorumluluklar, karşılıklı bağımlılıklar, sosyal uyum ve zaman içinde süreklilik ile karakterize edilen tüm sosyal ilişki biçimlerini ifade eder. Bunlar, gerçek değerleri ve üyeleri arasındaki sempati, alışkanlıklar ve paylaşılan inançlar nedeniyle arzu edilen sosyal varlıklardır (dinî mezhepler, dostluk grubu, tanıdık bildik çevre, hemşerilik, aynı soyu ve sülale, komşuluk ilişkileri vb.). sosyolojik anlamdaki cemaat toplumsal düzen içinde işgal ettiği statüler ve yerine getirdiği rolleriyle tanınan ve değer verilen bir bireyden ziyade, bütünüyle kavranan insan anlayışını esas alır. Cemaat duygu ile düşüncenin, bağlılık ve mensubiyet ile iradenin kaynaşmış olma durumunu ifade eden bir terimdir. Bu tür bir kaynaşmanın sembolik örnekleri inanç, dinî mezhep, komşuluk, hemşerilik, ulus, meslek veya

dava birliklerinde bulunabilir. Köy veya küçük kasabalar gibi nispeten küçük yerleşim yerlerinde, nispeten az sayıda ve homojen nüfuslarda ve kan bağlarının ve geleneklerin önemli olduğu topluluklarda cemaat niteliğindeki ilişki yaygındır. ‘Aile, sülale, soy, hemşerilik gibi toplumsal gruplar cemaat ilişkisinin en tipik örneği olarak kabul edilir (Bulut, 2023)⁴⁸⁴. Cemaat toplumsal grup olarak bulunduğu toplumsal ortamlarda belli bir işleve sahip olduğu yadsınamaz. Fakat cemaatin maddi ve toplumsal varlığından ziyade sahip olduğu zihniyet ahlak, siyaset ve hukuk gibi alanlarda bazı sıkıntılara yol açmaktadır.

Hemşerilik, arkadaşlık, ırk, cinsiyet, tanıdık bildik çevre grubu, mezhep ve tarikat biçiminde oluşmuş toplumsal gruplar ya da cemaat siyasi, ekonomik, toplumsal, ticaret ve başka alanlarda genel olarak kendi aralarında yaşamlarını sürdürürler. Genelde dışarıya karşı kapalı ilişki yürütmeye daha yatkındırlar. Yaşama dair birçok faaliyetleri kendi aralarında yürütmeye çalışırlar. Cemaat mensupları bireysel davranmaktan ziyade ait olduğu cemaatin genel toplumsal tahammülleri doğrultusunda hareket ederler. Toplumsal normlar ve ahlakı kurallar cemaatin genel durumu tarafından belirlenir, modern anlamdaki vatandaşlık kimliğinden ziyade cemaat kimliği ve aidiyete daha önem verilir. Hakikat, adalet, yardımseverlik, sevgi, paylaşma, iyilik, fedakârlık, hak ve hukuk gibi ahlakı değerler ilk olarak kendi cemaat içerisinde çalışır, sonra ait olduğu toplum için çalışır ya da cemaat çıkarıyla toplum çıkarı çatıştığında kendi çıkarı tercih edilir, yani öncelik cemaat için olur. Ahlakı davranış da “kayıtlı ve göreceli” niteliğe sahip olur. Cemaat arasında ahlak dışı davranmaktan çekinen bir üye başka bir cemaat grubuna karşı ahlak dışı davranmaktan çekinmez. Kendine reva görülmeyen kötü şeyleri başka cemaat grubuna reva görür. Tek doğru ve hakikate kendilerinin sahip olduğu düşünülür. Kısacası, toplum ve ulus bilinciyle değil daha küçük çaptaki toplumsal grup ya da cemaat bilinciyle hareket edilir. Bu zihniyetle ne toplumdaki tüm kesimleri kucaklayacak ahlakı değerler üretilebilir ne evrensel ahlak değerleri üretilebilir ne de doğadaki tüm canlılara yönelik ahlakı değerler ortaya koyulabilir.

Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki atasözlerinde kadının ahlakı özellikleri anlatılırken {1},{2} nolu atasözlerinde olduğu gibi erkekle mukayese edilerek anlatılmaktadır. Fakat bunlar anlatılırken kadının erkeğe göre ahlakı açıdan daha aşağı durumda olduğu vurgulanarak kadının olumsuz ahlakı yönleri daha çok ön plana çıkarılmaktadır. {5},{8} nolu

⁴⁸⁴ https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/cemaat_ve_cemiyet, [Erişim: 17 Şubat 2023].

atasözlerinde kadının ahlakı özelliğini anlatmak için tavuk, köpek ve kancık metaforu kullanılmıştır. Dilde metafor ve mecaz çok önemli ifade şekilleri olsa da kadının ahlakı yönünü vurgulamak için tavuk ve kancık metaforunun kullanılması insan odaklı Türk ahlak anlayışına ters düştüğü izlenimi uyandırabilir. Türkiye Türkçesindeki {2},{3},{7},{9},{10},{12},{17},{19},{20},{30},{31} nolu atasözleri ile Uygur Türkçesindeki {49},{49},{51},{52},{59},{60},{61},{62},{63},{64},{65},{66},{67},{68},{70},{71},{72} nolu atasözlerinde kadının genel ahlakı özelliğinden ziyade karakter özelliği olumsuz bir biçimde anlatılmaktadır; kadın güvensiz, dedikoducu, geveze, erkeği ayartan ve saptıran şehvet düşkün, görgüsüz, hilekâr, numaracı, açgözlü, çabuk yoldan çıkan, nankör ve yeteneksiz biri olarak tasvir edilmektedir.

TT’ndeki {4},{15},{14},{16},{21},{22},{24},{25},{26},{27},{36},{37},{41},{42},{43} nolu atasözlerinde kadın için namus ve iffetin hayatı ile eşdeğer olduğu, kadının hayattaki en erdemli davranışlarından birinin kendi ve ailesinin namusunu ve iffetini korumak olduğu, kadının namusunun kadının toplumdaki itibarı ve statüsüyle doğru orantılı olduğu, bir kadın namuslu olduğu sürece erdemli biri olarak yüzü ak bir şekilde hayatına devam edebileceği, kadının namusunun ve iffetinin sadece kendisiyle sınırlı kalmayıp onun ait olduğu aile gibi toplumsal grubunun onuru ve itibarıyla eş değer olduğu, kadının hayattaki amacının namusunu ve iffetini korumak olduğu vurgulanmaktadır. Onun için kadın namusu için gerekirse hayatını bile feda etmelidir. Uygur Türkçesinde “ئىفەت” (iffet) ya da “ئار-نومۇس” (ar-namus) kelimelerinin geçtiği {46} nolu atasözlerine rastlanmamaktadır. Yine “ئۇيات” (uyat), “ھايّا” (hayâ) gibi iffet ve namus ile eş anlamda olan kelimelerin geçtiği {69} nolu atasözü de vardır. Uygur Türkçesindeki {53},{54},{77},{86} nolu atasözlerinde namusun ve iffetinin kadın için çok önemli ahlakı özellik sayılacağı vurgulanmaktadır.

Türk ahlak anlayışında namusun ve iffetin yeri hakikaten çok önemlidir, namus ve iffet bireyin birey ile, toplum ile, doğayla olan ilişkilerinde kendini göstermelidir. Dürüstlük, samimiyet ve kul hakkı gibi değerler bir insan için namus meselesi olarak görülmelidir. Fakat namus ve iffetin bireyin tüm hayatını kapsayacak özelliklerinin ve yönlerinin sadece cinsiyet odaklı namus ve iffet anlayışına indirgenmesi, hatta sırf kadına yönelik olması Türk ahlak anlayışının yozlaştığının ifadesi olarak görebilir. Bu konuda şunu söyleyebiliriz ki: toplumsal görüş kadınların iffeti konusunda ne kadar talepkârsa, toplumdaki kadınların statüsü o kadar düşük olur ya da bunun tersi de geçerli olabilir.

{50},{53},{55},{58},{76} nolu Uygur Türkçesi atasözleri kadının huy olarak zayıf, kibirli, paragöz, vefasız olduğunu, maddi zenginlik karşısında ahlakı olarak çabuk bozulacağını, erkeksi kadınlarda ar ve edep olmayacağını, ahlaksız kadınların tuzsuz yemeğe benzediğini, kadının genel anlamda ahlakı olarak yoldan çıkmaya müsait bir yapıya sahip olduğunu, ahlaksız kadının genelde gözünden anlaşılacağını ifade eder. {67},{71},{78},{81} nolu Uygur Türkçesi atasözlerinde ise hangi özelliğe sahip kadınların ahlaksız olabileceği belirtilmektedir. Bu özellikler Yeni Uygur Türkçesindeki “bozuk, kılıksız, yaman” gibi ifadeler ile tarif edilmektedir. Ahlaksız kadınların belirtilerini ve özelliklerini ifade eden atasözlerinin sayısı Türkiye Türkçesindeki bununla ilgili atasözlerinin sayısına göre fazladır. Uygur Türkçesinde kadınların olumsuz ahlakı özellikleri arasında en çok cinsel ahlakla ilgili özellikleri ön plana çıkmaktadır. Bu yönüyle Türkiye Türkçesiyle benzerlik göstermektedir.

{82} ve {83} nolu Uygur Türkçesi atasözünde kadınların güzelliğini ve nezaketini somutlaştıran, kadının erdemi ile dış görünüşünü karşılaştıran içeriğe rastlanmaktadır. Güzel ve olumlu ahlakı özelliğe sahip kadınlarla ilgi bu tür atasözlerinde ahlakı güzelliğin dış güzellikten önemli olduğu, esas güzelliğin huluk, kılık ve karakter güzelliği olduğu, ahlakı çirkinliğin hüsrana mahkûm edeceğini, iyi ve güzel ahlaklı kadınlarla ne pahasına olursa olsun evlenmek gerektiği vurgulanmaktadır.

{24} nolu atasözünde kadının önemli ahlakı özelliklerinden birinin temiz olmak olduğu vurgulanmaktadır. Aslında bu atasözü kadının toplumsal rolüne vurgu yapmaktadır. Bilindiği üzere, Türk ahlak anlayışında temizlik önemli bir ahlakı değer olup sadece maddi ve fiziksel temizlik ile sınırlı kalmayıp, manevi ve ruhsal temizliğe de önem verilir. İslamiyet, özellikle tasavvuf geleneğinde “nefsini temizlemek” anlayışı aslında ruhsal ve manevi temizliğe tekabül etmektedir. {33} nolu atasözünde kadına bir cinsel obje olarak bakıldığı, erkeklerin kadınlara sırf cinsel açıdan baktığı ifade edilmektedir. Erkeklerin bu bakışının aslında kadınla ilgili ahlakı görüşünü ve algısını belirlediği sonucuna varılabilir. Aslında bu durum erkek egemen bakış açısını temel alan ataerkil kültürünün bir ürünü olarak da görülebilir. {28},{47} atasözlerinde kadının olumlu ahlakı özellikleri dile getirilmektedir. Uygur Türkçesindeki {74}, {78}, {87},{89},{92}, {93}nolu atasözlerinde kadının toplumsal ahlakı davranış biçimleri anlatılmaktadır.

{34} nolu atasözünde kadının yerinin sadece ev olduğu, kadının ancak evde kaldığı sürece ahlaklı kalabileceği, toplumla iç içe olmasının ahlakını lekeleyeceği ifade edilir. Bu atasözü tipik ataerkil kültürün bariz bir göstergesidir. Ahlak doğası gereği kimin kime ne

yaptığıdır ya da ahlak ancak bireyin diğer bireylerle olan ilişkilerinde, bireyin toplumla olan ilişkilerinde, bireyin doğa ve başka canlılarla ile olan ilişkilerinde kendini gösterir. Ataerkil kültür kadına sadece aile içi bireylerle ilişkide bulunmaya müsaade etmiş ya da imkân tanımış olduğundan, kadın ahlakı özelliklerini sadece ailede sergilemeye yönelmiştir. Bu durumda kadın kendine biçilen ahlakı normlara ve rollere uyarak erdemli kadın ya da erdemli eş ya da erdemli gelin statüsünü elde edecektir. Fakat Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde genel olarak kadının olumlu ahlakı davranışlarıyla ilgili atasözlerine az rastlanmaktadır. Bilindiği üzere, özel anlamda kadının eş, anne, gelin ve kız kimliğiyle ilgili olumlu ahlakı davranış özelliklerini yansıtan atasözlerinin sayısı az değildir. Çalışmamızın ilgili kısımlarında kadının bu kimlikleriyle sahip olduğu ahlakı özellikleri detaylı bir şekilde analiz edilecektir. Türk ahlakı anlayışındaki insan odaklı düşüncenin, sevgiyi, ruhsal gelişimi ve karakter güzelliğini vurgulayan özelliğin kadının ahlakına yönelik atasözlerine etkili bir şekilde yansımadığını, kadının erkek gözüyle, cinsiyetçi bakış açısıyla, değerlendirildiğini söylemek abartılı olmaz.

{94}, {96}, {106}, {114}, {116}, {123} nolu Çin atasözlerinde erdemle özelliikle namus ve iffetin kadın için hayati önem taşıdığı, namus ve iffetin adeta kadın ahlakıyla özdeşleştiği görülmektedir. Kadının namus ve iffeti için kabir metaforu kullanılmıştır. Namus ve iffet için fedakârlık yapan kadınlara toplum tarafından en yüksek “manevi” unvan sayılan {98}, {120}, {119}, {94} nolu atasözlerinde ifade edildiği gibi “lie nü” (fedakâr kadın) unvanı verilmiştir. Ataerkil kültür tarafından kadınları kontrol etmek için “lütfedilen” bu erdem makamına ulaşmak kadınlar için adeta bir yaşam mücadelesine dönüşmüştür. Bu “manevi” makama ulaşan kadın toplumda itibar görecektir ve en yüksek erdem sahibi olacaktır. Buna ulaşmak için katı bir hiyerarşik ilişkiye sahip aile içinde türlü meşakatlere katlanmak gerekmektedir. Fakat burada kastedilen fedakâr kadın ve erdem ise kadının cinsel ahlakıyla ilgilidir. Bir Çinli kadın kocasına cinsellik bakımından ne kadar bağlıysa o kadar iffetli, namuslu ve bir o kadar erdemlidir. Eski Çin toplumunda genellikle kadınlardan tek taraflı iffet talep edilirdi, erkekler için herhangi bir gereklilik yoktu. Kadınlar ise en katı iffet standartlarına uymak zorundaydılar. Cinsel ahlakın yanı sıra, kadınların kocaları dışındaki erkeklerle temastan kaçınmaları ve vücutlarının görülmesinden veya dokunulmasından kaçınmaları talep edilirdi (Cheng, 1989, s. 86).

Çin ahlak anlayışındaki namus ve iffet ile Türk ahlak anlayışındaki iffet kavramı teorik ve düşünsel açıdan farklıdır. Çin ahlak anlayışında namus ve iffet daha çok cinsel ahlakla ilgilidir. Türk ahlak anlayışında ise kadının yaşama dair tüm davranışlarıyla ilgilidir. Bu teorik ve

düşünsel boyutta böyle olmasına rağmen, pratik ve günlük yaşamdaki tezahürlerinde durum farklıdır. Yani namus ve iffet deyince aklımıza ya da algımıza cinsel çağrışımlar gelmektedir. Bu da Türk ahlak anlayışında namus ve iffet algısının asıl ve orijinal anlamından kopararak dar bir anlama evrildiğinin bir göstergesidir.

Türk atasözlerinde olduğu gibi Çin atasözlerinde de kadının ahlakı güzelliğinin dış güzelliğinden önemli olduğu ifade edilir. Fakat bu tür atasözlerini ifade etmek için kullanılan metaforlar farklıdır. Örneğin, Çin atasözlerinde fiziksel dış görünüş olarak güzel fakat ahlaksız olan kadınlar sarhoş edici şaraba benzetilir. Bunun dışında Türk atasözlerinde kadınların konuşma adabı açısından sınıfta kaldığı, daha doğrusu geveze olduğu çok vurgulanır. Aynı şey Çin atasözleri için de geçerlidir. Ama Çin atasözlerine bu konu derin bir şekilde işlenmiştir. Örneğin, erkekler bir gün konuşursa kadınların bin gün konuşacağı söylenir. Çin atasözlerinde gevezelik, kıskançlık, eğlenceye düşkünlük, tembellik, yeniden evlenmek gibi davranışların kadınlar için erdemsizlik olacağı vurgulanır. Burada vurgulanması gereken nokta; Çin geleneksel ahlak anlayışında herhangi bir nedenden dolayı dul kalan kadının yeniden evlenmesinin adeta tabu hâline gelmesidir.

Geleneksel Çin aile kültüründe dul kadının yeniden evlenmesi neredeyse imkânsız bir durumdu. Bir ailede bir erkeğin suç işleme ihtimali ya da yanlış yapma ihtimali neredeyse imkansız bir durum ise, bir dul kadının da yeniden evlenme ihtimali o kadar imkansızdı. Yani erkeğin suç işlemesi söz konusu olmadığı gibi, dul kadının da tekrar evlenmesi söz konusu olamaz. Erkeği masum gösteren ve dul kadınla ilgili tabu hâline gelen bu durum Çin ahlak anlayışında önemli yere sahip *âdet* ve *kural* anlamına gelen “li”nin göstergesi olup “li” kuralcılık olarak da tarif edilir. Kuralcılık aslında Çin ahlak anlayışının karakteristik özelliğidir. Çin ahlak anlayışındaki “li” bir inanç ve yasa hükmündedir. Nizamın toplumsal ifade biçimi “li” olup “li”ye göre yaşayan erdemlidir. Nizamın önemli unsuru olan “li” erkek lehine kadın aleyhine çalışır. Başka bir deyişle “li”yi erkekler belirler ve toplumda uygulanıp uygulanmadığını erkekler kontrol eder. O yüzden bir ailede erkeğin yanlış ya da suçu “li”ye göre yanlış ve suç sayılmaz, aynı şekilde dul kadın da yeniden evlenemez.

{113} {109} nolu atasözlerinde kadınların ahlakını tarif etmek için zengin mitolojik ve tarihî şahıslarla ilgili bilgiler kullanılmıştır. Bu duruma Türk atasözlerinde pek de rastlanmamaktadır. Çin atasözlerinde kadının ahlaksızlığa ya da namus dışı davranışlarda bulunmaya müsait bir yapıya sahip olduğu da dile getirilir. Güzel kadınların ahlak dışı davranışları sergileme olasılığının yüksek, çirkin kadınların ise ahlak dışı davranışları sergileme

ihhtimalinin düşük hatta neredeyse imkânsız olduğu ifade edilir. Bu durum Çin ahlak anlayışında özellikle, kadın ahlak anlayışında bireyin manevi ve ruhsal yönünün pek işe yaramadığının, bireyin kişisel çabasının dış faktör ya da toplum karşısında etkin olmadığının, bireyin ruhsal ve manevi kazanımlarıyla dış faktörlere karşı koyamayacağını, her zaman dış faktörün ya da mevcut yapının, düzenin ve ahlakı kuralların belirleyici konumda olduğunu ifadesidir. Bu da Çin ahlak anlayışın insan odaklı değil kural ve yapı odaklı olduğunu gösterir. {106} {126} {128} nolu atasözlerinde olduğu gibi ahlaksız kadınlar için “妓-jì” (fahişe), “婊子-biǎo zi” (orospu), “娼-chāng” (fahişe) kelimeleri kullanılmıştır. Bu atasözlerinin ortak özelliği fahişe kadınlarda merhamet ve sevgi olmayacağı, dolayısıyla onların ahlakı davranış sergilemekten çok uzak olduğu vurgulanmaktadır. Çin atasözlerinde erdemli kadın hep fahişe kadınla mukayese edilerek tarif edilmektedir. Bu duruma TT ile UT atasözlerinde az rastlanır. Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde ahlaksız kadınları tarif etmek için “orospu”, Uygur Türkçesinde “جالاپ” kelimesi gerçer.

{114},{125} nolu atasözlerinde yaşlı ve çirkin kadınların doğal olarak ahlakı olacağı, çünkü erkeklerin bu tip kadınları çekici bulmayacaklarından dolayı, onları yoldan çıkarmaya ya da ayartmaya çalışmayacakları ifade edilir. Ahlakın aslında doğrudan dış görünüş ve yaş ile bağlantılı olduğunu ifade eden bu tür atasözlerine Türkçe atasözlerinde rastlanmamaktadır. Aslında {94} ve {95} nolu Çin atasözlerinde kadınların ahlakı davranışlarının dış ve fiziksel güzelliğine göre daha önemli olduğunu vurgulayan atasözleri de mevcuttur. Bu açıdan Çin kadın ahlak anlayışında tezatlık söz konusu olduğu söylenebilir.

{102},{103} nolu atasözleri Çin ahlak anlayışını Türk ahlak anlayışından çok farklı yapan önemli bir ayrıntıdır. Bu atasözlerinde yeteneksizlik kadınlar için erdemlilik sayılmaktadır. {112} nolu atasözünde erkeklerin başkalarıyla tartıştıklarında ahlakı erdem gösterebilecekleri, kadınların başkalarıyla tartışmamalarının ahlakı erdemnin bir işareti olduğu ifade edilir. Bu atasözünde kadın ile erkeğe çifte standart uygulandığını ve bunun cinsiyetçi bakış açısının bir yansıması olduğunu söyleyebiliriz. Bu tip atasözlerinde olduğu gibi Çin atasözlerinde kadınların ahlakıyla ilgili bakış açısında cinsiyetçi tavrının derinliğini hissetmek zor değildir. Fakat Türk atasözlerinde bu tür bakış açısı görülse de Çin atasözlerinde olduğu gibi derin değildir.

{118} nolu atasözünde dışarıdaki etkinliklere katılmamanın erdemli kadınların bir özelliği olduğu ifade edilmektedir. Yukarıda belirtildiği gibi kadınların ev dışında fazla

görünmemesi, kamusal alandan uzak durması, siyasi, ekonomik ve toplumdaki diğer alanların gelişmesine katkı sağlamaması gibi durumlar kadın için adeta erdem olarak görülmektedir.

Kadınların ahlak ve davranışlarının değerlendirilmesi açısından, araştırmaya tabi tutulan Çin ve Türk atasözleri arasında benzerlik olmakla beraber, farklılıklar da söz konusudur. Benzerlikler açısından, her üç kültürdeki atasözlerinde kadınlar kıskanç, bilgelikten yoksun, konuşkan ve değişken karaktere sahip biri olarak tanımlanmaktadır. Bununla ilgili atasözleri olumsuz yönden değerlendirilmektedir. Yani her üç kültürdeki kadınlar günlük yaşamlarında genellikle konuşkan ve değişken yönüyle olumsuz algı oluşturmaktadır. Bu özellikler sadece Türk ve Uygur kadınlarla sınırlı değildir. Aynı zamanda diğer dilleri de kadının bu yönüyle ilgili birçok atasözü ve deyiimi barındırmaktadır. Kadınların çok konuştuğu konusuna gelince, insan evrimi tarihinde bunun bir cevabı vardır. Antropolojik araştırmalar, bazı erken evrim aşamalarında kadınların zamanının çoğunu mağaralarda geçirdiklerini, çünkü bunun sosyalleşmelerini ve insanlarla yakın ilişkiler kurmalarını kolaylaştırdığını göstermektedir. Kadınlar birlikte çalıştıklarında konuşmaya başlarlar ve durmazlar. Kadınlar bunu yaparak aynı grubun parçası olduklarını istemektedirler. Bu gelenek ve uygulama giderek kadınların günlük yaşamının bir parçası hâline gelmiş ve kadınların ayırt edici bir özelliği olarak kendini göstermiştir. Buna karşılık, erkeklerin dağların yamaçlarında sürekli av arayışında olmaları, onların son derece gelişmiş gözlemciler olmalarına yol açmıştır. Avlanmaya ya da balık tutmaya gittiklerinde fazla konuşmazlar, çünkü konuşurlarsa avların kaçabileceklerini düşündükleri için mümkün mertebe kendi aralarında konuşmaktan sakınırlar. Bugün bile erkekler birlikte dışarı çıktıklarında fazla konuşmamaktadırlar. Bununla ilgili antropolojik bulgulara ve iddialara göre bu durumun tarih öncesi çağlardan beri bu şekilde devam ettiğini söyleyebiliriz (Yan, 2007, s. 34).

Bu durum kadınlar ile erkekler arasındaki fizyolojik ve yapısal farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Kadınların fizyolojik özelliği, beynin duyguları bastıran bölümünün erkeklerle göre daha gelişmiş olması ve duygularını sözlü olarak ifade etme eğiliminde olmalarıdır. Kadınlar aynı zamanda hassas, detaycı ve duygusaldırlar, duygulardan kolayca etkilenirler ve zaman zaman düşüncelerini sözlü olarak ifade etmekten hoşlanırlar. Bu nedenle çok hızlı değişirler. Kıskançlık özelliğiyle ilgili olarak, bir çalışma bunun kadınlara özgü bir özellik olmadığını, sadece kadınların kıskançlığının erkeklerinkinden daha güçlü ve aynı zamanda daha görünür olduğunu belirtmiştir. Kıskançlık kadınların arzularının gerçek bir yansımasıdır ve insanlar her şeyi isterken aynı zamanda arzularının onaylanmasını da

istememezler. Bu nedenle kıskançlık, insanın kendi arzularını başkalarına yüklemesi ve onları dürüstçe onaylamaması nedeniyle ortaya çıkmıştır⁴⁸⁵.

3.3. Toplumsal Cinsiyet ve Kadınla İlgili Atasözleri

Çalışmamızın pratik ve önemli bir kısmını oluşturan bu bölümünde Türk dilinin önemli kollarından olan Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesi ve Çince'deki kadına dair dile getirilmiş atasözleri toplumsal cinsiyet bağlamında kültürel açıdan mukayese edilmiştir. Çalışmamıza konu olan kadın konulu atasözleri kimi zaman birbirlerini destekler ve doğrular nitelikte, kimi zaman birbirlerini inkâr edecek ve birbiriyle zıt sayılabilecek boyutta kendini göstermiştir. Bu durumun temelinde ise Türk, Uygur ve Çin kültürünün farklı zaman diliminde çeşitli inanç sistemini, değer yargıları ile dünya görüşünü, toplumsal ve ahlak normlarını ve farklı maddi üretim biçimlerini benimsemiş olmasının yattığı söylenebilir.

Çalışmamızın bu bölümünde atasözlerine yansıyan kadına ait değer yargılarını, düşünceleri ve algıları kadının toplumsal hayattaki eş, anne, kız, gelin, kayınvalide gibi farklı kimlik, konum ve statü ile edindiği rolleri ve toplumsal sorumlulukları üzerinden ortaya koymaya çalıştık. Fakat bu metot kadın rollerini ve sorumluluklarını birbirinden ayırmanın bir dizi anlam kaymasına yol açacak kadar risk oluşturmuştur. Bu riskin önünü alabilmek için, çalışmamız boyunca kadın rolleri ve sorumlulukları arasında ilişki kurmaya çalışılmıştır.

Atasözlerinde kadının, eş, anne, kız, gelin, dul, görümce, elti ve kayınvalide gibi toplumsal kimlikleri ve bu kimliklerinden kaynaklanan rolleri ve sorumluluklarıyla ilgili içerikler karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada kadının farklı kimlikleri ile toplumda edindiği toplumsal roller ve üstlendiği sorumluluklar temel alınarak, eş olarak kadın, anne olarak kadın, kız olarak kadın, gelin ve kaynana olarak kadın, görümce olarak kadın, elti olarak kadın şekilde ayırım yapılmıştır. İlk başlık olarak kadın erkek ilişkisi çerçevesinde eş olarak kadının rolü toplumsal cinsiyet açısından irdelenmiştir. İkinci başlıkta anne olarak kadın, üçüncü başlıkta kız olarak kadın, dördüncü başlıkta gelin ve kaynana olarak kadın rolleri değerlendirilmiştir.

Kadının biyolojik cinsiyeti dışında ona kültürel ve toplumsal olarak biçilen çeşitli roller, onun kendine, kocasına, çocuklarına, akrabalarına ve topluma karşı sorumlulukları ve onlar ile

⁴⁸⁵ <https://www.uplifers.com/erkeklerin-kadinlardan-daha-kiskanc-olmasinin-altinda-yatan-ilginc-bilimsel-gercek>, [Erişim: 17 Şubat 2023].

olan ilişkileri, kamusal alandaki statüsü ve konumu kültürün biyolojik cinsiyete atıfta bulunduğu toplumsal cinsiyet kavramı çerçevesinde açıklığa kavuşturulacaktır.

3.3.1. Toplumsal cinsiyet

İlk olarak Amerikalı antropolog Gayle Rubin⁴⁸⁶ tarafından ortaya atılan toplumsal cinsiyet, esasen bir kişinin cinsiyetinin aile, arkadaşlar, çevredeki gruplar, değer yargıları, kültürel kodlar, sosyal kurumlar ve yasal otorite vb. dâhil olmak üzere yaşadığı çevre tarafından belirlendiği fikrine dayanır. Toplumsal cinsiyet canlıların temel sosyal özelliklerinden biridir. O esas olarak cinsiyet rollerine yansır ve yalnızca zamandan zamana değil, aynı zamanda ülkeden ülkeye ve mekândan mekâna değişen kültürel bir olgudur.

Biyolojik ya da psikolojik olarak cinsiyet genetik, kromozomal, gonadal, genital ve psikolojik cinsiyetlerin yanı sıra sosyal niteliklere de bölünebilir; bu durumda hepsi genellikle erkek ya da dişi olan ‘altı hayvan cinsiyeti’ tutarlıdır. Toplumsal cinsiyet, psikolojik ve kültürel açıdan önemli bir kavram olup kültürün her bir cinsiyete atfettiği özelliklerin yanı sıra bireylerin cinsiyetleriyle ilişkili olarak kendilerine atfettikleri özellikleri tanımlayan sosyal bir etikettir. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik cinsiyete dayalı cinsiyet özelliklerini ve farklılıklarını, yani toplumsal kültür tarafından inşa edilen kadın ve erkek arasındaki farklılıkları ve sosyo-kültür içinde geliştirilen, kadın ve erkeğin yaşam, evlilik, kültür, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi alanlarda oynadıkları rollere ilişkin sabit toplumsal beklentiler olarak ifade edilen, kadın veya erkeğe ait grup özellikleri ve davranışları anlayışını ifade eder (Gang, 2010, s. 3). Örneğin, büyüdükçe ebeveynlerimiz, öğretmenlerimiz ve arkadaşlarımız tarafından erkeklerin güçlü ve cesur, kızların ise nazik, zayıf, narin ve anlayışlı olması gerektiği bize zorla ya da bilinçaltımızdan söylenir.

“Cinsiyet”, erkek ve kadının doğuştan gelen biyolojik özelliklerine atıfta bulunurken, İngilizcedeki “gender” terimi “sex”in (biyolojik cinsiyet) zıttıdır. Toplumsal cinsiyet kültürel bir yapıdır; erkekler ve kadınlar arasındaki roller, davranışlar, düşünceler ve duygusal

⁴⁸⁶ Gayle S. Rubin (d. 1 Ocak 1949, Güney Carolina), cinsiyet ve toplumsal cinsiyet politikaları aktivisti ve teorisyeni olarak tanınan Amerikalı bir kültürel antropologtur. Feminizm, sadomazoşizm, fahişelik, pedofili, pornografi ve lezbiyen edebiyatı gibi bir dizi konunun yanı sıra, özellikle kentsel bağlamlara odaklanan cinsel alt kültürlerin antropolojik çalışmaları ve tarihçeleri üzerine yazmıştır. 1984 tarihli “Thinking Sex” adlı makalesi gey ve lezbiyen çalışmaları, cinsellik çalışmaları ve queer teorisinin kurucu metinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Michigan Üniversitesi’nde antropoloji ve kadın çalışmaları alanında doçent olarak görev yapmaktadır (Karma, 2017 s. 05-19).

özelliklerdeki farklılıklardır ve sosyal uygulamalarla geliştirilmiştir. Toplumsal cinsiyet biyolojik cinsiyetin bir eleştirisini sunmakla beraber, erkek (erkek) ve dişinin (dişi) sosyal ve kültürel bağlamda nasıl anlaşılması gerektiği sorusunu gündeme getirmektedir. Sosyal kurumların, yasaların ve değerlerin kadınlara karşı ayrımcılık yaptığına ve bunun da siyasi, kültürel ve ekonomik baskıya yol açtığına işaret edilerek, “edinilmiş” olanın “doğuştan gelen” üzerindeki etkisi vurgulanarak toplumsal cinsiyet önerilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliğine giden yol, eşit bir sosyal sistemin inşasını ve eşit bir kültürün yaratılmasını gerektirir. Biyolojik cinsiyet doğuştan gelen bir cinsel özellik olup ırk, etnik köken, bölge veya ülkeye göre farklılık göstermezken, toplumsal cinsiyet edinilmiş bir özellik olup toplumsal değişimlerin ve toplumdaki siyasi, ekonomik ve kültürel faktörlerin etkileşiminin bir sonucudur. Farklı tarihsel dönemler, farklı siyasi sistemler, ekonomik sistemler ve farklı sosyal ve kültürel gelenekler farklı toplumsal cinsiyet ilişkileri üretmiştir. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, tarihsel aşamalar, toplumsallık ve birlikte üretkenlik ile karakterize edilen dinamik bir kavramdır (Rong, 2002, s. 12).

Toplumsal cinsiyette sosyal ilişki en temel öge olup, toplumsal cinsiyet sosyal ilişkilerin özünün bir yansıması olarak kabul edilir. Toplumsal cinsiyet ilişkilerini analiz ederek, sosyal ilişkilerin ve sosyal kurumların köklerini ve özünü keşfetmek mümkündür. Böylece toplumsal cinsiyet teorisini politik, ekonomik ve sosyo-kültürel analiz için güçlü bir araca dönüştürür.

Toplumsal cinsiyet kavramı, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin politik doğasını, yani “cinsiyet politikasını” veya “toplumsal cinsiyet politikasını” ortaya çıkarır. Batı siyasi düşüncesinin en önemli özelliklerinden biri, Platon ve Aristoteles ile ortaya çıkan “düalizm” ve “ikilik”tir. Toplumsal cinsiyet teorisine göre, Batı siyaset teorisinin günümüze kadar süregelen “düalizmi” ve “ikiliği”, yalnızca özel ve kamusal alanlar, doğa ve kültür arasında bir ikilik değil, aynı zamanda erkek ve kadın dünyaları arasında da bir ikilik yaratmıştır. Özel ve kamusal alanlar arasındaki dikotomide, kamusal alan rasyonaliteyi, kısıtlamayı, düzeni ve uyumu temsil ederken, özel alan etiği, duyguyu, düzensizliği ve kaosu temsil eder. Bu nedenle kamusal alan esasen özel alandan üstündür ve onu kısıtlar. Benzer şekilde, kültürün doğa üzerindeki fetih gücünü ifade ettiği doğa ve kültür arasındaki karşıtlıkta, uygarlığın evrimi, doğa krallığının bilim ve teknoloji gibi insan zekâsı tarafından fethedilmesiyle ifade edilir. Erkek ve dişi dünyalar arasındaki karşıtlık, toplumsal yaşamdaki ilk iki karşıtlığın bir yansımasıdır. Bu nedenle dişi dünyanın özel ve doğa alanına, erkek dünyasının ise kamusal ve kültür alanına karşılık geldiği teorisi de eksiktir.

Toplumsal cinsiyet aynı zamanda sosyo-kültürel analiz için yeni bir araçtır ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin tarih boyunca sürekli olarak nasıl anlatıldığı ve şekillendirildiğine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakması bakımından benzersizdir. Toplumsal cinsiyet kavramı cinsiyetin biyolojik doğasını kabul etmekle birlikte, ona eşlik eden toplumsal doğaya daha fazla odaklanmaktadır.

Kadın ve erkeğin sosyal ve kültürel tanımını, toplumların iki cinsi birbirinden ayırma biçimini ve onlara attettikleri sosyal ve kültürel rolleri tanımlamak için kullanılan bir kavram olan toplumsal cinsiyet (Akkaş, 2019, s. 100) kültür, gelenek, eğitim, din ve diğer kurumların toplumdaki kadın ve erkekler için uygun gördüğü sosyal rolleri, sorumlulukları, davranışları, pozisyonlar, beklentiler, güç ve ayrıcalıklar, haklar ve fırsatları ifade eder. Bunların kadınlara ve erkeklere toplumsal olarak atfedilmesine sosyal inşa denmektedir. Toplumsal cinsiyet, her iki cinsiyete de dayatılan ve sosyalleşme yoluyla öğrenilen cinsiyet kimliğini tanımlar. Bu kavram günümüzde önemini korumakla beraber, muhafazakâr kesimler tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmektedir (Ecevit, 2021, s. 10). Araştırmacı yazar Abdurrahman Dilipak (2022) *toplumsal cinsiyet üzerine* adlı köşe yazısında kadın erkek arasındaki ilişkiyi toplumsal cinsiyet açısından açıklamanın tamamen İslam düşüncesine ve kadın-erkek yaratılışına aykırı olduğunu savunur. Ona göre toplumsal cinsiyet kavramının içeriği şöyledir: “Kelimelerin sözlük anlamlarından hareketle, toplumun farklı cinslere yüklediği roller üzerinden bir okuma yapılarak, bunların eşitliği temelinde değil, ilişkilerin temel dayanağının cinsiyetlerin eşitliği değil, adalet olması gerektiği tezi” masum ve görünüşte kabul edilebilir bir yaklaşım olsa da, belli çevrelerin buradan anladığı, yasa, yönetmelik, uygulama ve uluslararası sözleşmeler gibi mevzuatta kastedilen “biyolojik cinsiyeti sıfırlama ve sonlandırma” üzerine kurulu bir anlayıştır. Bu fitrata meydan okuyan Şeytani, gayri dinî bir anlayıştır. Aslında bu kavram aynı zamanda dini ve onun dayandığı “Allah ve Ahiret günü inancını” ortadan kaldırma iddiasındadır. Toplumun “cinsiyetlere” biçtiği roller zamana, mekâna, inançlara, ihtiyaçlara, ideolojik ve politik koşullara göre değişebilir. Bu, o dönemde yaşayan insanların bir sorunu olarak ortaya çıkar ve çözülür. Bunu dinden, ahlaktan, gelenekten bağımsız “toplumsal” bir sorun olarak görmek mümkün değildir.⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/toplumsal-cinsiyet-uzerine-38823.html>
[Erişim: 19 Şubat 2023].

Kuşkusuz geleneksel toplumların değil modern toplumların bir sorunu olarak ortaya çıkan kadın ve kadın haklarının bazı sorunlarıyla ilgilenmek isteyenlerin, özellikle de feministlerin ortaya attığı toplumsal cinsiyet kavramının önemi, kadın ve erkek arasındaki güç ilişkilerini anlamaya ve eşitsizlikleri sorgulamaya yardımcı olacak bir kavram olarak değerlendirilmesinden sonra artmıştır (Berktaş, 2013, s. 4).

Günümüzde bu toplumsal cinsiyet kavramı önemini korumakla birlikte feminizme karşı olanlar tarafından eleştirilmekte, hatta yasak hâle getirilmeye çalışılmaktadır. Toplumsal cinsiyet kavramına bağlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri ile toplumsal cinsiyet kalıp yargıları da bilinmesi gereken önemli kavramlardır.

Bireyler, içinde yaşadıkları toplumda diğer bireylerle iletişime geçerek belirli normları ve değer yargılarını benimserler. Bireyin içinde yaşadığı toplumsal yapıyla bütünleşme sürecini tanımlayan toplumsallaşma sonucunda özne, inanç, değer ve davranış kalıplarını benimseyerek içinde yaşadığı toplumun bir üyesi durumuna gelir. Böylece bireyler, içinde yaşadıkları toplumun o cinsiyete yüklediği anlam doğrultusunda kendi toplumsal cinsiyetlerini inşa ederler. Öte yandan bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini öğrenme süreci bebeklikte başlar ve yaşamları boyunca devam eder (Akkaş, 2019, s. 105).

Cinsiyet rolü olarak da bilinen toplumsal cinsiyet rolü, bir kişinin cinsiyetine bağlı olarak genellikle kabul edilebilir, uygun veya arzu edilir olduğu düşünülen bir dizi davranış ve tutumu kapsayan sosyal bir roldür. Toplumsal cinsiyet rolleri genellikle erkeklik ve kadınlık kavramlarına odaklanır, ancak istisnalar ve varyasyonlar da vardır. Bu cinsiyetlendirilmiş beklentilere ilişkin ayrıntılar kültürler arasında farklılık gösterebilirken, diğer özellikler bir dizi kültürde ortak olabilir. Buna ek olarak, toplumsal cinsiyet rolleri (ve algılanan toplumsal cinsiyet rolleri) kişinin ırkına veya etnik kökenine göre değişir. Toplumsal cinsiyet rolü, toplumsal normlar tarafından sunulan kategorilerle uyumlu olsun ya da olmasın, kişinin kendi cinsiyetine dair içsel algısını ifade eden toplumsal cinsiyet kimliği ile aynı şey değildir. Bu içselleştirilmiş toplumsal cinsiyet kimliklerinin bir dizi beklentiye dönüştüğü nokta, toplumsal cinsiyet rolünün doğusudur. Toplumsal cinsiyet rolleri, genellikle bir kişinin giymeyi seçtiği kıyafetler, bir kişinin takip ettiği meslek, bir kişinin kurduğu kişisel ilişkiler ve bu ilişkiler içinde nasıl davrandıkları da dâhil olmak üzere çok çeşitli insan davranışlarını etkiler. Toplumsal cinsiyet rolleri evrim geçirmiş ve genişlemiş olsa da geleneksel olarak kadınları “özel” alanda, erkekleri ise “kamusal” alanda tutmaktadır (Kless, S.; Adler, P, 1992, s. 169). Örneğin, kadınlar, toplumdaki anne ve eş rolleriyle tanımlanmakta ve duygusal ve kırılgan

olarak tasvir edilmektedir. Bunun tersi söz konusu olduğunda, ‘uyumsuz’ ve ‘anormal’ olarak nitelendirilmektedir.

Sosyal inşacılar toplumsal cinsiyet rollerinin hiyerarşik ve ataerkil olduğunu düşünürler. Araştırmacı Andrew Cherlin’e (2010, s. 93) göre ataerkillik terimi, “özellikle tarım toplumlarında kadınların erkekler tarafından tahakküm altına alınmasına dayanan bir toplumsal düzeni olarak tanımlar.” Eagly ve diğerlerine (2004, s. 45-64) göre, toplumsal cinsiyet rolleri ve kalıp yargılarının sonuçları cinsiyete göre sosyal davranışlardır. Çünkü roller ve kalıp yargılar hem sosyal olarak paylaşılan tanımlayıcı normlar hem de kuralcı normlardır.

Toplumsal rollerden sapma ne kadar şiddetli olursa yaptırımı da o kadar şiddetli olur. Toplumca kadına uygun görülen bir rol olan ev işlerinin erkekler tarafından yapılması durumunda bireyin toplumsal rol kalıplarının dışına çıkması olarak görülür ve çoğu zaman yaptırımı ayıplanmak, alay edilmek ya da pısırık olarak değerlendirilmek olur. Ancak kadının bu rol sapması sonucunda uygulanan yaptırımlar çoğu zaman daha ağır ve yıpratıcı olabilmektedir. Dolayısıyla kadına yüklenen sorumlulukların her yönden daha büyük olduğu görülmektedir. Zaten hayata bir adım geriden başlayan “kadın” toplumun omuzlarına yüklediği ağırlıklarla daha fazla zorlanmakta ve her yönden kontrol altında olduğu düşünülen bir varlığa dönüşmektedir (Akkaş, 2019, s. 112).

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları, kadınların ve erkeklerin taşıması gerektiği varsayılan özellikler ve rollere ilişkin önyargılı sosyal ve kültürel kalıplar veya fikirlerdir. Bu kalıp yargılar tutumlara, değerlere, normlara dayanır ve önyargıların hem nedeni hem de sonucudur. Toplumsal cinsiyet kalıp yargılarının oluşması, toplumsal cinsiyet eşitliği ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının önünde ciddi bir engeldir. Kalıp yargıların oluşumu ve kullanımı, kız ve erkek çocuklar arasında ayrımcılığın doğal bir sürecidir. Yeteneklerini, okul ve kariyer seçimlerini ve hatta daha genel olarak yaşam fırsatlarını sınırlayabilir. Erkeklerin kadınlar üzerindeki tarihsel olarak kökleşmiş güç ilişkilerini ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin kitlesel olarak benimsenmesinin önünü tıkayan cinsiyetçi tutumları meşrulaştırmak ve sürdürmek için kullanılırlar. Kızlar ne yapmalı? Erkekler ne yapmalı? Yapısal eşitsizlikler, kültürel kodlar, değer yargıları, normlar ve kalıcı toplumsal cinsiyet kalıpları kız ve erkek çocukların ailede, sokakta ve okulda her düzeyde sosyalleşmesinde çok daha belirleyicidir. Bu kalıp yargıların etkisi aile ve eğitim kurumlarıyla sınırlı kalmamakla beraber, kamusal alanda ve çalışma hayatında da devam etmektedir. Kadın ve erkeklere ilişkin kalıp yargılar, meslek ve işlerin gerektirdiği özelliklerle ilişkilendirilerek kadınlara uygun meslekler/işler ve erkeklere uygun

meslekler/işler tanımlanmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle, kalıp yargılar meslekler ve işler için reçeteler sunmakta ve bireylerin özgür seçimlerini sınırlandırmaktadır. Erkek mesleklerini seçen kadınlar ve kadın mesleklerini seçen erkekler, reçetenin dışına çıkanlar olarak tasvir edilmektedir (Ecevit, 2021, s. 12).

Toplumsal cinsiyet kalıp yargıları zaman içinde değişmez ve dünyanın çeşitli kültürlerinde benzerlik gösterir. Kadınlardan çocuklarına, eşlerine ve ev işlerine bakmaları, erkeklere bağımlı olmaları, duygusal olarak sessiz, yumuşak, konuşkan, düzenli, sakin, fedakâr, sabırlı, anlayışlı ve duyarlı olmaları beklenirken, erkeklerden ailelerini geçindirmeleri, dış dünya ile bağ kurmaları, evde güç gerektiren işleri yapmaları (tamirat gibi), eşlerini ve çocuklarını koruyup kollamaları, duygusal olarak daha güçlü, cesur, sert ve mantıklı olmaları beklenir. Bu beklentiler toplumsal cinsiyet kalıp yargıları olarak adlandırılır (Saraç, 2013, s. 28). Dönmez'e (2004) göre, kadın ve erkek eşit haklara haiz olmalarına rağmen ve cinsiyet ayrımcılığı olmadığı halde, görünmez gizli engeller her zaman vardır. Bu ayrımcılık hem kadınları hem de erkeklerin hayatını etkiler. Örneğin, toplumun kadınlardan beklediği “kalıp roller” çoğu durumlarda kadının “doğuştan haiz olduğu haklarından” istifade etmesine engel teşkil etmektedir. Kız çocuğu “eksik etek, saçı uzun aklı kısa olarak nitelendirilir ve “okumasına gerek yok, kadının esas vazifesi anneliktir, kadın ailenin namusudur” gibi roller biçilmesi neticesinde, kadın eğitim, yasa, çalışma hayatı gibi birçok alanda sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır (Saraç, 2013, s. 29).

Cinsiyet ayrımcılığı denildiğinde genellikle ilk akla gelen kadına yönelik ayrımcılıktır. Bu, toplumda kadınlara atfedilen toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle sosyal, kültürel, politik ve ekonomik alanlarda erkek egemen kadınların erkeklere göre daha düşük pozisyonlarda tutulması olarak açıklanabilir. Kadınlar daha hassas oldukları için fiziksel olarak daha savunmasız olan ve zor, rekabetçi işlerden uzak durması gereken taraftır. Bu durumda erkekte daha zayıf ve ona bağımlı, onun tarafından korunmaya muhtaç olarak algılanır. Bu stereotiplere göre eğitim, sosyal ve iş hayatında da geri planda kalması kaçınılmazdır.

Bir çocuk doğar doğmaz aile ve toplum onu cinsiyetine göre yetiştirmeye başlar. Doğacak çocuğun cinsiyeti belirlendiği andan itibaren bebeğe alınacak eşyalar da cinsiyetine göre belirlenir. Doğacak bebek kız ise pembe, kırmızı gibi kadınlığa özgü olduğu belirlenen renklerde kıyafetler ve bebek oyuncakları alınırken, erkek ise mavi kıyafetler, erkek cinsiyetine özgü olduğu düşünülen arabalar, askerler, silahlar, savaşçılar vb. oyuncaklar alınır. Erkek çocuklar dayanıklı, asi ve dışa dönük olma eğilimindeyken, kız çocuklar daha içe dönük,

ağırbaşlı, dinleyici olmaya teşvik edilir. Kadınlara atfedilen nitelikler genellikle duyarlılık, sıcaklık, nezaket ve şefkat gibi sıfatlardır. Kadınlar kırılgan, cesur, dayanıklı olmayan, daha duyarlı, fedakâr, sevecen olarak toplum tarafından tanımlanır ve onlardan bu tanımlara uygun davranmaları beklenir. Kadınlar doğurur, çocuk bakar ve büyütür, temizlik yapar ve yemek pişirir. Erkekler ise daha tehlikeli işlerde çalışır, savaşa gider ve evin geçimini sağlar. Yani toplumsal cinsiyete göre kadının en önemli rolü çocuklarına bakmak ve ev işlerini yapmakken, erkeğin görevi evin geçimini sağlamak, tehlikeli işlere koşmak, tamirat ve bahçe işleri gibi ağır işleri yapmaktır (Saraç, 2013, s. 29-30).

Kurt'a (1992, s. 638-644) göre, Türk geleneksel kültür ve aile yapısında kadın ve erkek arasındaki ayrım, cinsiyet ayrımını çocukluktan itibaren ortaya koymaktadır. Erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü ve egemenliğinin erkek çocuk sahibi olmakla başladığı söylenebilir. Bunun altında yatan temel neden baba ocağının devamı, "adı ve soyu sürdürmek, miras ve malların parçalanmasını önlemek" tir. Erkek çocuktan yüksek beklenti olması, daha çocukken kız ve erkek çocuklar arasında bir ayrım yaratmaktadır. Bu durum, kız çocuğun ikincil bir role indirgenmesine ve kadınlara daha az değer verilmesine neden olmaktadır. Eril cinsiyet ev dışındaki çevre ile özdeşleştirilirken, kadınlar ev ile sınırlı bir yaşam alanı bulabilmektedir. Erkek ve kadın cinsiyetleri ayrılmalarından önce kimlikleri açısından bir ayrımın belirleyici olduğu görülmektedir (Aktaran: Genç, 2018, s. 18). Kadının sosyal hayatta nasıl algılandığının tek göstergesi erkeğin onu nasıl algıladığıdır. Bu açıdan toplumsal cinsiyet algısının dile nasıl yansıdığı çok önemlidir. Atasözleri incelendiğinde toplumun kadına ve erkeğe bakış açısı ve değer yargıları tam olarak görülebilir.

Kadın ve erkeği toplumsal olarak farklılaştıran en belirleyici unsur, onlara atfedilen rollerdir. Toplumsal ve kültürel değerlerle şekillenen bu roller, bir yandan kadın ve erkekleri yönlendirirken aynı zamanda denetler. Her iki cinsiyete atfedilen roller farklıdır. Bu roller toplumsallığa ulaşana kadar öncelikle kişilerin en yakın ilişki içinde olduğu ortamda şekillenir. Toplumsal cinsiyet ayrımının başladığı ilk yer ise ailedir. Toplumsal yapının en temel yapısı olan aile, kavramın toplumsal algılanışında birincil belirleyicidir. Çünkü kadın ve erkeğe biçilen roller ilk olarak ailede öğrenilir/öğretilir. Aile içindeki toplumsal cinsiyet söylemi ve vurgusu beraberinde birtakım yargıları da getirmekte ve cinsiyete özgü rolleri belirleyici kılmaktadır (Genç, 2018, s. 20).

Aşağıda toplumsal cinsiyete bağlı olarak kadın erkek arasındaki ilişkinin niteliği, biçimi ve kadının toplumsal hayattaki konumu ve onun nasıl davranması gerektiğini ataerkillik üzerinden açıklamaya çalışacağız.

Terimleri akademik tanımda örtüşen ve erkek iktidarı, erkeklik, erillik, ataerkillik ve aile ataerkilliği terimleriyle birbirinin yerine kullanılan ataerkillik, diğer adıyla patriyarkal, erkeklerin aile ve toplumdaki baskın ayrıcalığını ifade eder. Ataerkil kültür, ister siyasi, ekonomik, yasal, dinî, eğitimsel ve askerî, isterse de ev içi alanlarda olsun, bir toplumdaki tüm otorite konumlarının erkeklere ayrıldığı erkek egemenliğini ifade eder. Ataerkil, erkekleri toplumda baskın bir konumda, kadınları ise aşağı ve erkeklere tabi bir konumda tutan görünmez bir el gibi hareket eder (He, 2005, s. 7).

Ataerkillik, geniş anlamda, toplum genelinde erkeklerin kadınlar üzerindeki artan hâkimiyetini ve aile içinde erkeklerin kadınlar ve çocuklar üzerindeki hâkimiyetinin kurumsallaşmasını ve sergilenmesini ifade eder. Bu, erkeklerin toplumun kilit kurumlarında gücü elinde tuttuğunu, kadınların ise bu güce erişiminin engellendiği anlamına gelmektedir. Ancak bu, kadınların tamamen güçsüz ya da güç, kaynak ve etkiden tamamen yoksun olduğu anlamına gelmez (Sultana, 2019, s. 418).

Ataerkil kültür erkek bedenini ve yaşam biçimini toplumsal örgütlenmenin resmî ve ideal biçimi olarak gören bir sistemdir. Kadınlar üzerinde sistematik, yapılandırılmış ve adaletsiz bir erkek egemenliği sistemidir. Erkeklikler, erkeklere ayrıcalıklar (daha yüksek statü, değerler ve ayrıcalıklar) tanıyan sistemleri (örneğin politikalar, uygulamalar, statü, kurumlar, roller ve beklentiler) ve davranışları içerir. Bu kurumlar ve davranışlar cinsiyetçiliğin kavramsal çerçevesini oluşturmakta, cinsiyetçilik de birincisini desteklemekte ve rasyonalize etmektedir. Ataerkil kültürün merkezinde, erkek ayrıcalığının ve gücünün sürdürülmesi ve rasyonalize edilmesi yer almaktadır. Ataerkil kültür erkekler tarafından yönetilen, erkeklerle özdeşleştirilen, erkek merkezli bir toplumdur ve bu toplumun temel unsurlarından biri kadınların ezilmesidir. Ataerkil kültür aynı zamanda androsantrizm olarak da bilinir. Androsentrizm ise ilgi merkezi erkekler ve onların faaliyetleridir (Yong, 2011, s. 3).

Ataerkilliğin dört ana boyutu ya da özelliği vardır: Birincisi, erkek egemenliğidir. Toplumun kamusal ve özel alanlarındaki tüm yetki pozisyonları erkeklere ayrılmıştır; kadınları ölçme ve değerlendirmeye yönelik tüm kriterler erkeklerin katılımıyla belirlenir ve kadınlar, erkekler için bağımsız olarak herhangi bir kriter veya kural belirlemek bir yana, kendileriyle ilgili kriterlerin belirlenmesine bile katılamazlar. Siyasi, ekonomik, hukuki, dinî, eğitim, askerî

veya ailevi alanlarda, bir toplumdaki tüm yetki pozisyonları erkeklere ayrılmıştır. Kadınlar erkeklerin standartlarına göre değerlendirilir. Ataerkil kültür erkek egemenliğinin doğal temelini vurgular; erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkların doğal olduğuna ve dolayısıyla erkek egemenliğinin de doğal olduğuna inanır. Erkeklik, kadınları kontrol eden bir toplumsal cinsiyet yapısıdır. Kaynaklar üzerindeki erkek kontrolü kadınların seçimlerini sınırlamaktadır.

İkincisi, eril baskınlığıdır. Toplumun sosyal olarak olumlu, övgüye değer ve değerli olana ilişkin temel kültürel algıları her zaman erkeklikle ilişkilendirilir. Neyin iyi, arzu edilir veya normal olduğuna dair temel kültürel kavramlar her zaman erkeklik ve erkeklik idealleriyle ilişkilendirilir. Ataerkil bir toplumda erkekliğin ve ideal erkeğin kültürel tasviri, aşağıdaki özellikler gibi toplumun bir bütün olarak temel değerlerine çok yakındır: kontrol sahibi, güçlü, kuvvetli, verimli, rekabetçi, zorlayıcı, fikir adamı, rasyonel, kendi kendine yeten ve duygularını kontrol edebilen. Kadınlık, yani ideal kadın, erkeklikten, yani ideal erkekten daha aşağıdır. Elbette kadınlığın değeri tamamen yadsınmamakta, kadın güzelliği erkek cinsel arzusunun bir nesnesi olarak görülmekte ve birçok kültür kadınlığı, özellikle de anneliği romantikleştirmektedir. Üçüncüsü, kadınların nesneleştirilmesidir. Kadınlar erkek iş ve işlemlerinde nesne hâline getirilmekte, kadınların bilgi, farkındalık ve yaratıcılık hakları inkâr edilmekte veya sınırlandırılmaktadır. Toplumda yaygın olan kültürel ideolojiler ve mesajlar, kadınları daima aşağı bir konuma yerleştirmekte ve rollerini değersizleştirmektedir; yaptıkları iş, ürettikleri ürünler ve sosyal çevreleri erkeklerinkinden daha aşağıdır. Her türlü medyada yer alan sembollerin tasarımı, kadınları dolaylı olarak değersizleştirmektedir. Sosyal yapısal düzenlemeler kadınları toplumdaki en yüksek güç mekanizmalarından dışlamaktadır. Dördüncüsü ise ataerkil düşünme biçimleridir. Bunlar arasında kadın ve erkekleri karşı karşıya getiren çatallı düşünme ve dünyadaki her şey arasında erkeklerin en üstte, kadınların ise onların altında olduğu bir hiyerarşi gören hiyerarşik düşünme yer almaktadır (Qin, 2001, s. 16).

Türk toplumunda kadın değişen bir medeniyet, kurulan bir devlet ve mevcut toplumsal yaşamda varlığını sürdürmüştür. Dünyadaki çoğu medeniyet gibi Türk kültürel yapısının da ataerkil yapısıyla bilindiğini kaydeden Profesör Göher, “Özkul Çobanoğlu gibi bilim insanları, mağara resimlerini ve süregelen kültürleri dikkate alarak, Türk kültürünü doğuran etnogenezin en eski formunun anaerkil bir yapıya sahip olduğunu ve bunun değişerek nadir görülen bir kadın-erkek eşitliğine dönüştüğünü söylüyorlar ve devam eder: her ne kadar Türklerde temel ataerkil yapıyı görsek de ataerkilliğin erken dönem iddialarını aklımızda tutmamız gerekiyor. Türklerin ataerkilliği, pederşahi olmaktan ziyade pederî olarak bilinen türdendir. Başka bir deyişle, İran

ya da Roma medeniyetinde mutlak bir erkek egemenliği yoktu. Türk kadınları çağdaşlarının ötesinde haklara sahiptir, boşanabilme Türk kadınlarına özgü bir ayrıcalıktır. Türk kadınları modaya yön verirdi. Türk töresine göre kadının itilip kakılması mümkün değildir.”⁴⁸⁸

Kur'an'da kadın kadın-erkek ikiliğine indirgemeden, ünsiyet yani insan temelinde ele alınır. Aslında bunu doğru anlamak için “insan” kelimesinin etimolojisine bakmak gerekmektedir. “İnsan” sözcüğü, etimolojik olarak iki köke dayanır: Birincisi “ilişki kurmak, yakın olmak, tanış ve biliş olmak” anlamlarındaki “ünsiyyet”; ikincisi “unutmak, terk etmek, sırt çevirmek” anlamlarındaki “nisyan”dır. Ünsiyet insanın, “insanı/yüce” yönünü; nisyan, insanın “hayvanî/cüce” yönünü gösteren pozitif ve negatif kutuplar (İslamoğlu, 1999)⁴⁸⁹. Arapça kadın anlamındaki nisa kelimesinin kökeni ile insan kelimesi aynı kökten gelir. Bu açıdan bakılırsa, kadın ile erkek birbiriyle ne kadar ünsiyet kurabilirse o kadar kendi özüne uygun davranmış olacaktır. Ünsiyet merhamet, sevgi ve insani olan ne varsa hepsini barındırır. İlişkiler sevgi ve merhamet üzerinden yürür. Fakat ünsiyet üzerinden değil cinsiyet üzerinden ilişki yürürse sevginin yerini güç alır. Kadın ve erkek ilişkisi gücü esas aldığı andan itibaren ikisi arasında eşitsizlik ve adaletsizlik başlar. Erkek birinci plana kadın ise ikinci plana düşer.

Türk ailesinin temelinde merhamet, sevgi ve hürmet vardır. Bu durum Dede Korkut hikâyelerinde kendini gösterir. Örneğin, “avrat” kelimesiyle ilgili bilgilerden anlaşıldığı gibi, Türkler “kadınlık” ile “dişilik”i ayırmışlardır. Kadınlık cinsiyeti ifade eden dişilikten ziyade, güçlü insani vasfı ve kutsallığı ifade eder (Ögel, 1978, s. 73). Ziya Gökalp (1990, s.165), İnan (1968, s. 35), Fındıkoğlu (1991, s. 17) gibi düşünür ve araştırmacılar Türklerin kadının cinsiyetinden ziyade insanı yönünü ve özelliklerini ön plana çıkardıklarını vurgular.

Erkek nasıl insan ekseninde ele alınıyorsa kadın da aynı şekilde insan ekseninde ele alınır. Kadın ve erkeğin hak ve sorumlulukları onların yaratılış özellikleri dikkate alınarak belirlenir. Kadının bireysel ve toplumsal kimliğine vurgu yapılır, o toplumsal değişim ve istikrarın belirleyici kutuplarından biri hâline getirilir. Kadın cinsiyet ayrımcılığı içinde görülmez. Kadın erkek arasındaki üstünlük onların cinsiyeti üzerinden değil takvalık üzerinden değerlendirilir. Kadın tamamen özne, aktif, girişken, irade ve akıl sahibi, sorumluluk alabilen

⁴⁸⁸ <https://iletim.istanbul.edu.tr/index.php/2021/01/22/turk-kadinlari-cagdaslarinin-otesinde-haklara-sahipti/> [Erişim: 27 Şubat 2023].

⁴⁸⁹ <https://mustafaislamoglu.com/insan-olmak-ya-da-nisyan-olmak/> [Erişim: 27 Şubat 2023].

varlıktır. Kadın ile erkek arasındaki ilişki birbirini tamamlayan denge ilişkisi olup onlar bir bütünün iki parçasıdır. Kadın erkek birbirine eşit olmaktan ziyade birbirlerinin eşidir, biri diğeri olmadan kıymet bulamaz. Böyle olursa hep eksik kalır. Müslüman toplumlarda hep kuramsal ve ideal olarak var olan fakat pratiğe tam yansımaları konusunda tereddütte kaldığımız bu Kur'anı yorumunda, kadın erkek ilişkisi birbirini tamamlayan denge ilişkisi olarak vurgulanır. Ataerkillik ağır basan yerleşik kültürün tesiriyle İslam dinini benimseyen toplumlarda kadın imajı ve algısı kendine biçilen indirgemeci rolü kabul etmek zorunda kalarak, toplumsal cinsiyet bağlamında ortaya çıkan erkek otoritesi karşısında edilgen konuma düşmüştür. Bu durum klasik İslam yorumlarında kendini gösterir. Kimi klasik İslam yorumlarında kadın algısı Kur'an'daki kadın algısından farklıdır. Bunların bazılarında kadın nesnel, fiziksel ve araçsal öteki olarak görülür. Bu yaklaşımlara göre kadın erkeğin amacına hizmet eden araçtır. Kadın asli gerçekliğinden uzaklaştırılan bir varlık olarak bedeninden oluşan bir kullanım ve deneyim aracı durumuna gelir; kadın özü, ruhu ve yaşamı olarak değil, zaman ve mekânda bir nesne olarak vardır. Bir ağaç gibi zaman, mekân, tür ve durum bakımından bir nesneden başka bir şey değildir. Burada kadını anlamaya yönelik bir ilişkiden ziyade araçsal ilişki söz konusudur. Kimi İslami yorumlarda ise erkeğin kavramlığı fitrata atfedilerek erkekle kadının farklılıkları güçlü/zayıf, aklı/gayri aklı, aktif/pasif, yöneten/yönetilen, terbiye eden/terbiye edilen, amir/memur, hâkim/mahkûm, sahip çıkan/sahip çıkılan, kontrol eden/ kontrol edilen biçiminde kategorik ve dikotomik karşılaştırmalar ile kadının iradesi, özneliği, "halifeliği" hiçe sayılırken, erkeğin iradesi ve gücü mutlaklaştırılır. Kadın erkeğin kuklası konumuna getirilir (Durmuşoğlu ve Kurt, 2008, s. 625-637). Bu yorumlarda kadın erkek arasında alt-üst, bağımlılık, edilgen ve etken ilişkisi söz konusudur.

İnsan toplumu her iki cinsiyetten oluşmasına rağmen, toplumsal yapı sadece cinsiyetlerin toplamından ibaret değildir. Erkekler ve kadınlar karmaşık sosyal ilişkiler içinde yaşarlar ve çeşitli sosyal ilişkiler tarafından yönetilirler. Toplumsal hiyerarşinin dikey merceğinden bakıldığında, kadın-erkek ilişkisinin karmaşık olduğu söylenebilir.

Çin kültüründe kadın erkek ilişkisi iki bakış açısından değerlendirilebilir. Biri, toplumun kadın ve erkek olarak iki gruba ayrılmasının cinsiyetlerin üstünlüğünü veya aşağılığını açıkça ortaya koyduğu yatay bir bakış açısidir. Diğeri ise cinsiyetleri toplumun hiyerarşik yapısı içine yerleştiren ve daha karmaşık bir cinsiyet ilişkisini ortaya koyan dikey bir bakış açısidir. Yatay bakış açısında Çin kültüründeki 'yin ve yang' kavramı, ataerkil bir toplumda iki cinsiyet arasındaki sosyal ilişkileri yansıtmaktadır. *Yin ve yang* bir bütünü oluşturmak için birleşir. İkisi

arasında *yang* birincil konumda, *yin* ise ikincil konumdadır. *Yang* göğü, *yin* ise yeryüzünü temsil eder; gök yukarıdadır, yeryüzü ise aşağıdadır. *Yang* erkeği, *yin* ise kadını temsil eder. Dolayısıyla *yang*'ı temsil eden erkek konum olarak yukarıda, *yin*'i temsil eden kadın ise konum olarak aşağıdadır. Bu bakımdan bu iki cinsiyet arasındaki ilişkinin konum olarak eşitsiz bir statüye sahip olduğu söylenebilir.

Çin kültüründe cinsiyetler arasında bir ayrım söz konusu olup erkeklerle kadınlar arasında akrabalık yoktur. Geleneksel Çin kültüründe önemli yeri olan Batı Zhou ataerkil sisteminin dört temel ilkesi şunlardır: yakınlık, saygı, uzun ömür ve kadın-erkek ayrımı. Bu temel ilke değiştirilemez ve bu kadın ile erkek arasındaki ayrım ilkesini de içerir (Cai, 1998, s. 4). Karı-koca arasındaki ilişki, kocanın kadının efendisi olması ve kadının yaşamı, ölümü ve onurunun kocanın elinde olması, dolayısıyla kadının kocasının egemenliği altında olmasıdır. Cinsiyete dayalı iş bölümü erkekler ve kadınlar arasında olup kadınlar siyasete dâhil değildir. Erkekler ve kadınlar arasındaki iş bölümü antik Çin toplumun tipik bir özelliğiydi. Erkekler siyasetten sorumluyken, kadınlar kocalarından, ev işlerinden ve çocuklarından sorumluydu; erkekler şan ve şöhret için çabalarken, kadınlar kocalarının şan, şöhretinden ve namusunu korumaktan sorumluydu (Qin, 2002, s. 7).

Çin kültüründe kadın erkek arasındaki hiyerarşik ilişki şu şekilde ifade edilebilir. İlk olarak, iyi ve kötü evlenemez, toplumsal tabaka ve sınıf sınırları aşılamaz. Geleneksel Çin toplumunda tüm toplum iki sınıfa ayrılmıştır: erdemliler ve soysuzlar. Soysuzlar sosyal statüleri çok düşük olan köleleri, ev hizmetlilerini, muhtelif haneleri ve resmî haneleri ifade etmekteydi. İkinci olarak, evlilik, ataerkil ailenin egemenliği altındadır ve bireylerin fark yaratması zordur. Üçüncü olarak erkekler arasında açık bir hiyerarşi vardır. Ataerkil ailelerde nesiller arasındaki ilişki bir üstünlük ve aşağılık ilişkisidir: aile reisi ailede üstün otoriteye sahiptir ve çocukları üzerinde hâkimiyet kurarlar; çocuklar ebeveynlerinin otoritesine itaat etmek zorundadır. Dördüncü olarak, kadınlar arasındaki hiyerarşik düzen daha da karmaşıktır. Erkekler ataerkil, klan ve aile gibi farklı ilişkilerle farklı sınıflara ayrıldığından ve kadınlar ataerkil kurallara göre erkeklere tabi olduğundan, kadınlar da kendi aralarında kocalarının statülerine ve aile içindeki kendi statülerine göre farklı sınıflara ayrılmışlardır (Lian, 2005, s. 19).

Yukarıda dile getirilenler, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin iç içe geçmiş ve mozaik bir yapıda olduğunu, bir katmanın diğerine fermuar gibi baskı yaptığını ve böylece toplumsal cinsiyet ilişkilerinin fermuar benzeri bir yapı oluşturduğunu göstermektedir. Bu ilişki örüntüsü şu özelliklere sahiptir: toplumsal cinsiyet ilişkileri ataerkil hiyerarşik yapılara tabidir ve

toplumsal cinsiyet ilişkileri hiyerarşik ilişkilerin bir parçasıdır. Kadınlar evlilik yoluyla ataerkil hiyerarşiye dâhil edilirler ve yüksek hiyerarşik statüdeki kadınlar ezen ve ezilen ikilemine sahiptirler. Cinsiyetler arası uçurum cinsiyetler içi uçurumdan çok daha derindir ve cinsiyetler içindeki mücadele cinsiyetler arasındaki mücadeleden çok daha yoğundur: Sosyal tabakalaşma açısından bakıldığında, cinsiyetler arasındaki tabakalaşma farkı, “karı ve koca birdir” ve “kadın ve erkek farklıdır” şeklindeki ikili etki nedeniyle sadece yarım derecedir. Ancak aynı cinsiyet içindeki fark ölçülemez. Yatay cinsiyet ve dikey hiyerarşik ilişkilerin iç içe geçmesi, saygı ve aşağılık ilişkisinin düzenli bir şekilde birbirine kenetlendiği fermuarlı bir *yin* ve *yang* yapısı yaratır. Bu sistemde toplumsal cinsiyet hiyerarşisi ile sınıf ve kan hiyerarşisi arasında ikili, çoklu ve hatta örtüşen karmaşık bir ilişki vardır. Cinsiyetlerin yatay sıralamasında kadın ve erkek arasındaki ayrım öğretilir. Fakat sosyal hiyerarşilerin dikey sıralamasında vurgu hiyerarşik üstünlük ve aşağılık üzerinedir ve ikincisi birincisine göre önceliklidir; karı ve kocanın yatay sıralamasında koca eştir. Ancak aile nesilleri arasındaki dikey ilişkide vurgu “vefalı evlat olma” düşüncesi üzerinedir ve ikincisi de aynı şekilde birincisine göre önceliklidir.

Çincenin sözlüksel katmanının derinliklerine bakarsak, eski Çin toplumunda kadınların kaderinin çok imrenilmez olduğunu görebiliriz. Örneğin, 溺嬰 [nì yīng] – “bir çocuğu boğmak” kelimesini ele alalım. İkinci karakter 嬰 [yīng]’de kadın anlamına gelen 女 grapheme’ini görmek mümkündür. Bu da eski zamanlarda sadece kız bebeklerin bu şekilde öldürüldüğünü ortaya koyar. Bir çocuktan kurtulmaya yönelik böylesine insanlık dışı bir yaklaşım, bize göre, eski Çin halkının dinî yaşamının çekirdeği hâline gelen atalar kültürüne kadar uzanmaktadır. Günümüz Çin toplumunda ataerkil hiyerarşi bir kültür olarak hâlâ toplumun her alanında kendisini göstermektedir. Hiyerarşik yapı hâlâ açık ara en etkili yapıdır. Bir bütün olarak toplumu büyük bir piramide, çeşitli sosyal örgütleri de küçük piramlara benzetirsek, piramidin tepesi ataerkil gücü temsil ediyorsa, her iki piramidin tepesinin de çoğunlukla erkekler tarafından işgal edildiğini, az sayıda kadının yer edindiğini görebiliriz. Öte yandan, toplum üyelerinin çoğunluğu her iki piramidin de en altında yer almaktadır. Piramidin tepesindeki ataerkil temsilciler (ataerkil toplumun seçkinleri) toplumsal kaynakların çoğunu tekellerinde tutarlar ve toplumun en alttaki üyeleri kaçınılmaz olarak onların kontrolü altındadır (Wen, 2013, s. 8).

3.2.2. Kadın ve Evlilik

Atasözlerinde toplumsal cinsiyet konusu, özellikle kadın konusu en iyi aile ve onun bir alt kurumu olan evlilik üzerinden değerlendirilebilir. Çünkü ister Türkiye Türkçesi ister Uygur

Türkçesi ister Çincedeki kadınla ilgili atasözlerinde ailenin ve evliliğin önemine vurgu yapıldığı gözlenmektedir. Konuyla ilgili atasözleri incelendiğinde evliliğin kuruluş aşaması; evlenilecek kadında aranan çeşitli özellikler ya da evlenilecek erkekte aranan vasıflar, evlilik yaşı, evliliğin kadın açısından önemi, ailenin eş seçimindeki etkisi vb. konular ayrıntılı olarak ele alınmaktadır. Eşler arasındaki ilişkinin niteliği, çocukta cinsiyet tercihi ve çocuklarının anne ve babası ile kurdukları özdeşimin nasıl cinsiyet temelinde ayrıldığı, ailenin kadın fertleri arasında yaşanan sorunlar, anne, eş ve gelin olarak kadından beklenenler ve onun yerine getirmesi gereken sorumluluklar ve roller her üç toplumun kadınla ilgili atasözlerinde sıkı bir şekilde dile getirilmektedir. Bunun dışında atasözlerinde ailenin kuruluşundan, aile fertlerinin vasıflarına ve üyeler arasındaki ilişkilere dek bazı ölçütler belirlenmiştir. Bu ölçütlerin; aile fertlerine biçilen roller, sorumluluklar, aile üyelerinin çeşitli davranışlarıyla ilgili değer yargıları, üyelerden beklentiler şeklindedir.

Sosyolojik olarak evlilik, genel olarak, evlenme çağına gelmiş bir erkekle bir kadının, evlilik hukukuna uygun olarak, ekonomik hayat ile maddi ve manevi konularda gönüllü bir birliktelik kurmaları ve bunun hukuki, ahlakı ve tıbbi olarak tanınması, taraflardan birinin diğerinin evine yerleşerek ya da ayrı bir eve çıkara çift olmaları ve birlikte verimli bir şekilde yaşamaları anlamına gelen sosyal bir olgudur. Kişiler arası bir akrabalık oluşturan sosyal bir birlik veya yasal bağıdır. Evlilik günya görüşü ve kültüre bağlı olarak, genellikle mahrem/yakınlık veya cinsel bir ifade olarak kabul edilir ve bir düğün şeklinde telaffuz edilir. Evliliğin yasal, duygusal, ekonomik, manevi inançlar, sosyal, kişisel yaşam ve fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlar gibi birçok nedeni vardır. Genellikle evlilik, bir ailenin oluşmasının temeli ve dayanağıdır. Her iki tarafın ebeveynleri “hısım” veya “evlilik yoluyla akraba” olarak adlandırılır (Lian, 2005, s. 4).

Evlilik, ailenin alt sistemlerinden biridir: evlilik ilişkisi (karı-koca), kardeşler (erkek kardeş -kız kardeş, kız kardeş-kız kardeş, erkek kardeş-erkek kardeş) ebeveyn-çocuk ilişkisi (baba-kız çocuk, baba-oğul, anne-kız çocuk, anne-oğul). Bazı sosyologlar ve antropologlar evlilik ve aile arasında ilkesel bir ayrım yapmıştır. Buna göre evlilik, karı koca arasında çocuk sahibi olmak için bir ruhsat, hatta bir sözleşmedir. Ancak aile, çocukların da dâhil olduğu daha kapsamlı bir birliktir. İki farklı cinsiyetten çift arasındaki evlilik bir sözleşme (örneğin nikâh) içerir. Evlilik, cinsiyetler arasındaki etkileşimi yasaklayan ve belirli koşullar altında birlikteliklere izin veren bir sosyal kurumdur. Her ne kadar iki kişi arasında yoğunlaşmış olsa

da evlilik, eski çağlardan beri bir grup akraba arasında kurulan bir ilişki olarak kabul edilmektedir (Aydın, 2000, s. 55).

Sözlükte ‘birleşme, bir araya gelme; evlilik, izdivaç; cinsel ilişki’ gibi manalara gelen nikâh kelimesi, fıkıh terminolojisinde İslam hukukun gerektirdiği şartlar çerçevesinde bir erkekle bir kadını geçici olmaksızın birleştiren akdi ve bu şekilde eşler arasında gerçekleşen evlilik ilişkisini ifade eder. Arapçada zevâc kökünden türeyen kelimeler de yaygın olarak “evlilik, nikâh, izdivaç, evliliğin taraflarını oluşturan eşler” anlamında kullanılmaktadır. Ailenin temelini oluşturan evlilik, tüm kutsal dinlerde kadın ve erkeğin kendi mahremiyetlerini ve ortak alanlarını oluşturmalarına ve insan soyunun devamlılığına katkıda bulunmalarına olanak sağlayan tek meşru ilişki olarak kabul edilir (Atar, 2007, s. 112).

Türkçedeki ‘evlilik’ kelimesinin temelinde ‘ev’ kavramı yatar.” “Ev” kelimesi ilk olarak Türk Bengü Taşlarında geçer. Bengü Taşlarda “ev” kelimesi “eb” şeklinde kullanılmış; zamanla -b>-v fonetik değişimi nedeniyle kelime “ev” hâlini almıştır. Bengü Taşlarda “sen ebine kirteçi (evine gireceksin)” yazmaktadır (Gülensoy, 2007, s. 327). Buna göre, evlenmek ev sahibi olmak demektir. Gelin ve damat ‘yeni ev sahipleri’ olduklarında buna ‘evlilik’ denir. Türk geleneğinde gelin ata evinden ‘çeyizini’, damat da ata evinden ‘ağırlıklını alır ve yeni bir ev inşa etmek üzere ata evlerinden ayrılırlar, yani evlenirler. Türk geleneğinde, kardeşlerden biri evlendiğinde ata evini terk eder, yeni bir ev inşa eder ve evlenir; kalan erkek kardeş ise ata evinde kalır ve ata evinin “odununu (ateşini)” korur. Başka bir deyişle, ata evinin ocağında kalarak “odunun” sönmemesini sağlar; ata evini/ocağını korur. Eski Türkçede ailenin en küçük erkek evladına “od tigin” denirdi (Ögel, 2010, s. 85). Savaş dönemlerinde evde kalıp ‘od’un sönmemesini sağlayan anlamına gelmektedir ve ata soyunun devamını sağlayan odur. Türk geleneğinde kocanın “kız evine gitmesi” gibi bir âdet olmadığı gibi, gelinin de “damat evine gitmesi” gibi bir âdet yoktur. Kelin / kelin(ün): “gelin”: “gel-en” demektir (Atsız, 2021, s. 97). Kız ata evinden ayrılarak damadın evine gelerek gelin olur, başka bir deyişle kocaya eş olur ve bir evin kurulmasında rol oynayarak ‘evlilik’ gerçekleştirir. Fakat kadın ile erkek evlilik yaparak yeni bir ev kurmasına rağmen, evde daha etkili olanın kadın olduğunu Eski Türklerde kadın için kullanılan “ebçi/evçi” kelimesinden anlayabiliriz.

Eski Türkçede “ebçi/evçi” kadın ve eş anlamına gelir. *Er atım öz tugdı oğlanım esiz e ewçim adrılıtım a* (E 42. I/8) “Erkeklik adım Öz Tugdı. Çocuklarım(dan), ne yazık! Eşim(den) ayrıldım.” (Aydın, 2019, s. 142-143).

Bahaeddin Ögel, eski Türklerde kadınların kadın için kullanılan evçi/evçi sözcüğün anlam olarak kadının ‘evin efendisi’ ve ‘ev kadını’ rolünü içerdiğini vurgulamıştır: “Eski Türker’de “evin sahibi” bir kadındı. Bu nedenle ev kadını için kullanılan en yaygın kelime “evci” olmuştur. Göktürkler “eş”, Osmanlılar “evdeş”, Çağatay Türkleri ise “evlilik” kelimesini kullanmıştır. Onların kullandıkları bu sözler de çok anlamlı ve derindir. En eski Türklerin zevce için kullandıkları “eşi, işler, yoltuz, egmiç” kelimeleri bugün ya kaybolmuş ya da başka anlamlarda kullanılmaya başlanmıştır (Ögel, 1978, s. 251).

Türk aile yemeklerinde ocağın rolü de çok önemlidir. Ocak ateşinin sönmemesi hayatın düzen, huzur ve refah içinde olduğunun, ocak ateşinin sönmesi ise geçimin sekteye uğramasının, nesillerin kesintiye uğramasının, ailenin sonunun geldiğinin ve yoksulluğun başlangıcının işaretidir. Ocak, ailenin bir simgesiydi. Uygur Türkçesindeki “Bacadan duman üfleme”⁴⁹⁰ deyişi, soyu devam ettirmek ve nesilden nesile bağlamak anlamında kullanılmaktadır. Türk hane halkında bu kadar önemli bir yere sahip olan ocağın varlığında kadınlar önemli bir rol oynamıştır. Bu ocağın yaşatılmasından da kadınlar sorumludur. Uygur Türkçesindeki “ev sahibi olmak”⁴⁹¹ ibaresi “evlenmek”⁴⁹² olarak ifade edilmektedir. Yani evlilik yaşına gelen gençlerin bağımsız yaşayabilme yeteneğine sahip olduğunun ve ocaktan duman çıkarabildiğinin göstergesi olarak kabul edilir. Uygur Türkleri arasında ocak kutsal kabul edildiğinden kül üzerine tükürmek kötü davranış olarak telakki edilir. Bu aslında ocağa tükürmenin kötü olduğu inancından kaynaklanır. Bu nedenle ocak kutsal telakki edildiğinden, ocağın varlığını sürdürmesinde büyük rol oynayan kadına da saygı gösterilirdi. Ocak, Uygur Türklerinin yerleşik hayata geçmesine tanıklık eder. Ocak, aile üyelerini tek bir merkezde, ocağın çemberinde birleştirir ve kalpleri birbirine bağlar (Tuğluk, 2009, s. 108).

Uygur Türklerinin toplumsal tarihinde kan kardeşliği, aile ilişkilerini oluşturan temel unsurdur. Aynı zamanda aile ilişkileri de birçok karmaşık olguyu kontrol etmiştir. Bunların arasında en belirgin olanı, aile üyelerinin statü ve rütbelerindeki bariz farklılıklardır. Aile reisi bir erkeğe aittir ve aile içinde büyük bir statü ve yetkiye sahiptir. Ailenin diğer üyeleri, aile reisinin kararına uymakla yükümlüdür. Bu, aile içindeki iş bölümüne, aile üyelerinin miras

⁴⁹⁰ Moridin tütün Çiqmaq (Moridin tütün چىقماق)

⁴⁹¹ ئۆي تۇتماق (Öy tutmaq)

⁴⁹² ئۆي-چاقلىق بولدى (Öy-çaqlıq boldi)

haklarına ve ailenin toplumla olan ilişkisini ele alma hakkına yansımıştır (Rahman ve Hoştar, 1996, s. 109).

Uygur Türklerinin inanç sistemlerinde, edebî eserlerinde, değer yargılarında ve kültüründe kadına hürmet gösterilmiş ve ona itibar edilmiştir, hatta yüceltilmiştir. Kadın ve erkek bir bütünün birbirini tamamlayan iki parçası olarak görülmüştür. Ancak toplumda ataerkilliğin egemen olması nedeniyle kadının konumunun teorikten farklı olduğu söylenebilir. Araştırmacı Qorğan'a göre Uygur Türkleri arasında kadın ve erkek sadece fiziksel olarak farklı olmakla beraber, aynı zamanda meslek, iş, davranış, konuşma ve sosyal ilişkilerde de farklı kabul edilir. Buna bağlı olarak, tüm sosyal faaliyetlerde kadın ve erkeğin ayırım gözetmeksizin birbirine karışması büyük bir tabudur ve bu sadece gerçek kaosa neden olmakla kalmaz, aynı zamanda kültürel ortam, değer yargıları ve aile düzenin de karışmasına neden olur. Uygur Türkleri iki cinsiyet arasındaki ayrımı dikkate almışlardır. Bu fark her şeyden önce erkeklerin tüm toplumsal hayatta yönetici olarak aktif konumda yer almasında, kadınların ise erkeklere göre ikincilik konumunda olmasında kendi göstermiştir. Tarihin belli bir dönemlerinde Uygur Türkleri'nde erkekler hükümet işlerini yönetir ve toplumun üretim, ekonomik, ticaret gibi alanlarda söz sahibi sayılırdı. Kadınlar ise erkeklere yardım eden pozisyondaydı. Toplumsal iş bölümünde, kadın ve erkek keskin bir biçimde birbirinden ayrılırdı. Kadınların yaptığını erkeklerin yapması tüm erkekler tarafından büyük bir hakaret olarak telakki edilirdi. Erkeklerin işlerini kadınların yapması durumunda ise böyle bir şeyin iyi sonuçlar getirmeyeceğine, bunun felaketle sonuçlanacağına, kadınların ahlaksızlığına yol açacağına ve bütün bunların kötü şeylerin işaretleri olduğuna inanılırdı. İşten kast her türlü üretim faaliyetleri (tarım, el sanatları vb.), giyim, barınma, ticaret ve ulaşım vb. Genel olarak, kadınlar toplumda zayıf bir varlık olarak görüldüğü için ikinci planda itilmişti. Fakat toplumda şöyle bir toplumsal norm da söz konusudu: kadına özel bir değer verilir, kadınları taciz etmek, dövmek, incitmek zayıflık olarak görülürdü. Kadınlara iyi davranmak, onlara tolerans bir şekilde davranmak, onlarla tartışmamak erkekliğin bir nişanesi olarak sayılırdı. Kadınlara hakaret eden ve kadına dokunan bir erkeğe kötü gözle bakılırdı (2007, s. 111-112).

Araştırmacı yazar Tuğluk (2009, s. 117), Uygur toplumunda kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi şu şekilde anlatır: Erkeklerin ayrıcalıkları kadınların ayrıcalıklarından daha yüksektir. Çoğu yerde erkek köşeye alınır, kadın alınmaz. Erkekler ailenin temel direği olarak kabul edilir. Kadınların erkeklere saygı duyması, erkekleri aşağılamaması ve erkeklere onurlu davranması gerekir. Bu, erkeklerin asil ve kadınların aşağı olduğu gerici bir fikir değildir, ancak Uygur

toplumunun önemli bir özelliğidir. En önemlisi de kadınların erkeklere karşı kibar, nazik ve erdemli bir şekilde davranmaları gerekmektedir. Kadınlar çoğu zaman erkeklere sormadan tek başına karar vermez. Erkeklerin iznini almadan bir şey yapmaz. Bunun nedeni, toplumun önemli görevlerinden erkeklerin sorumlu olmasıdır. Erkekler savaşımlara katılır. Erkekler ailelerinin geçimini sağlamakla yükümlüdür. Genelde erkeklerin yükü kadınlarınkinden daha ağırdır. Bütün bunlar erkeklerin toplumda birincil, kadınların ise ikincil konumda olmalarını beraberinde getirmiştir.

Evlilik kesilmesinin Çince karşılığı “婚姻” (hūnyīn)dır. Eski zamanlarda 婚姻- evlilik kelimesi “昏姻” (hūnyīn) veya “昏因” (hūnyīn) olarak da bilinirdi. “昏姻”(hūnyīn)daki “昏” (hūn)kelimesi alacakaranlık anlamına gelir. Eski Çin’de insanlar alacakaranlığı uğurlu bir zaman olarak görürlerdi. Bu nedenle “alacakaranlık” bir erkek ve bir kadının evlenmesi için tam bir ideal zaman sayılırdı. “婚”(hūn) kelimesi aslında “昏”(hūn) yazılır, bu iki kelime fonetik olarak aynı okunur. “婚姻” daki “姻” (yīn) kelimesinde aslında kadın anlamındaki 女 karakteri yoktu, sonra eklenmiştir (Jun, 2020, s. 11).

Ayin Kitabı’nın açıklanmasında şöyle denir: damada 婚 yani alacakaranlık, kadına 姻 yani “neden” denir. Damat olan 婚 ise akşam karanlığında gelini almaya gelir ve gelin bu yüzden baba evinden ayrılır ve evlilik gerçekleşir. Genel olarak, “婚姻”- evlilik kelimesinin kökeni üç şekilde açıklanmıştır: Han hanedanından Zheng Xuan, evliliğin evlilik törenine atıfta bulunduğunu söylemiştir. Eski Çin düğünlerinde, erkek genellikle gelini karşılamak için alacakaranlıkta gelinin evine gider ve kadın erkekle birlikte dışarı çıkarak erkeğin evine giderdi. Bu “erkeğin kadını alacakaranlıkta karşılaması ve kadının erkek yüzünden ailesinden ayrılma” geleneği, “alacakaranlık” teriminin kökenidir. Başka bir deyişle, evlilik bir erkeğin bir kadını alması, kadının ise kendi evini terk edip kocaya varma sürecidir.⁴⁹³

Aile, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin en önemli örgütlenme biçimidir ve evlilik de bir aile kurma aracı ve sürecidir. Eski Çin’de evlilikte ve aile kurmada erkek içsel (ana faktör), kadın ise dışsal (talih faktör) sayılırdı. Evlilik ya da aile kurmanın amacı ‘erkeğe fayda sağlamak’, yani erkeğin ailesi ve sülalesine fayda sağlamak, erkeğin ailesinin soyunu devam

⁴⁹³ <https://www.zdic.net/hans/婚姻> [Erişim: 1 Mart 2023].

ettirmek ve karı-koca çiftinin uyum içinde yaşayarak erkeğin ailesinin genişlemesine ve güçlenmesine katkı sağlamaktı. Kadının akrabalarının adının yanı sıra bir kız çocuğunun “外人-wàirén (yabancı)” olduğu gerçeği de buradan gelmektedir. Örneğin, anneanne kelimesinin Çince karşılığı “外婆” (wài pó) olup buradaki “外” (wài) kelimesi “dış” anlamına gelir. Yani evli kadının annesi aileden biri sayılmazdı.⁴⁹⁴

Geleneksel Çin toplumunun evlilik ve aile sistemi ise erkek egemenliği ile kadın itaatini esas alan, erkeğin kadınla evlendiği ve kadının da kocasıyla birlikte yaşadığı tek eşlilik ve çoklu cariyelik sistemiydi. Uygulamaya göre erkekler evlenir ve aile soyunu devam ettirmek için yetişkinliğe ulaştıklarında erkek çocuk sahibi olurlar (özellikle de kendi oğullarından doğması gereken oğullar); evlenen kadınlar kocalarının evinde yaşamak zorundadır ve aile akrabalarının statüsü kocanın adı ve kademine göre belirlenirdi. Çiftlerin sayısı eşit değildi ve üst sınıf erkeklerin ilk eşi (genellikle ‘ilk eş’ olarak bilinir) ek olarak birkaç cariyeye ile evlenebileceği belirlenmişti. Örneğin, Zhou hanedanının ritüel sistemi, padişah bir seferde 12 kadınla (cariye), vezirler 9 kadınla ve sırayla aşağı statüdeki erkekler daha az kadınla evlenebilirdi (Jin, 2019, s. 11).

Erkek ile kadının neden “iç” (özne, ana ve iç faktör) ve “dış” (obje ve dış faktör) olarak ayrılmasının kökeni şu şekilde açıklanır: iç ve dış arasındaki açık ayrım Batı Zhou Hanedanlığı (M.Ö. 1046 - M.Ö. 771) döneminde başlamıştır. Zhou hanedanlığı Shang’ı devirmiş ve ‘Zhou törenleri’ olarak bilinen Primogenitür⁴⁹⁵ ve feodalizm sistemini de içeren ilk kurumsal soyluluk kültürünü kurmuştur. İktidarın dağıtımı ve mirası, erkek soyunu esas alarak kurulan evlilik ve aileden oluşan örgütsel bir sistemin kurulmasını ve kadınları siyasi ve askerî faaliyetlerden dışlamak için erkeklerle kadınlar arasında iş bölümü yapılmasını ve kadınların koca evine geri dönmesini gerektirmiştir. Buna istinaden Çin’de toplumsal olarak evin içinde ve dışında kadın ve erkeği ayıran kurumsal uygulama şekillenmeye başlamıştır. İçeri ve dışarı arasındaki ayrımın anlamı ‘bölünme’ veya ‘farklılık’ değil, daha ziyade erkeklerin dış alanı ve konumu sonsuz, açık, önemli ve gelişme potansiyeline sahipken, kadınların iç alanı sınırlı, kapalı, döngüsel ve

⁴⁹⁴ <https://www.zdic.net/hans/外婆> [Erişim: 1 Mart 2023].

⁴⁹⁵ Primogenitür, kanun veya gelenek gereği, ilk doğan meşru çocuğun, tüm veya bazı çocuklar, herhangi bir gayri meşru çocuk veya herhangi bir yardımcı akraba arasında paylaşılan mirası tercih ederek ebeveynin tüm veya ana mülkünü miras alma hakkıdır (<https://www.oed.com/start?showLogin=false>). 外婆 [Erişim: 1 Mart 2023].

değersizdir. Evlilik ve aile de içsel (erkek) ve dışsal (kadın), erkek egemen ve kadın tabi olma durumdadır (Yü, 20026, s. 6).

Çin’de bir kız çocuğun evlenme yaşına geldiğinde evlenmesi ve yeni bir aile kurması, ardından eş rolünü üstlenmesi ve eş rolünün yeni ailedeki birincil rolü hâline gelmesi alışılmış bir durumdu. Geleneksel Çin ailesinde karı - koca arasındaki ilişkide eşitlik yoktu. Karı-koca arasındaki ilişki bir egemenlik ve itaat ilişkisiydi. Aile normu ise, erkeğin kadından üstün olduğu ve kadının kocasının taleplerine göre yaşaması ve yönlendirilmesi ⁴⁹⁶ gerektiği yönündeydi. Toplum tarafından eş olarak kadının rolü için oluşturulan normlar; kadının kocasına karşı itaatkâr, ağırbaşlı, kibar, esnek, iffetli, sessiz, nazik, yumuşak sözlü ve edepli olmasının yanı sıra çalışkan ve becerikli olmasını gerektiren ‘*üç itaat ve dört erdem*’ ilkesi üzerine kurulmuştur. Bu ilke kadınların toplumda özellikle aile içerisinde nasıl davranması gerektiği konusunda norm oluşturmuştur. Eğer kadınlar bu normlara uygun davranırlarsa, doğal olarak övgünün ve ödülün mhuttabı olurlardı. Kadınlar bu normlara ters davrandırlarsa ise aşağılanır, hatta zulüme uğrarlardı. Onların çirkin, tembel, hiddetli, şehvet düşkün ve konuşkan olmaları kötü olarak kabul edilirdi. Bu atasözü tam bu anlama tekabül eder: “*Tavuk ve köpekle evlensen bile ona sadık ol.*”⁴⁹⁷. Erkeklerin egemen olduğu eski Çin toplumunda kadınların kaderi erkeklerin elindeydi. Bu nedenle “*Hayatta asla kadın olmamalısın; bir kadının hayatı başkalarının elindedir.*”⁴⁹⁸ atasözü vardı. Ebeveynler dışında, ailedeki en yakın ilişki, birbirlerine yakın olan karı ve koca arasındaydı. Bununla birlikte, geleneksel Çin etik normlarındaki “*koca karısına rehberlik eder.*” ilkesi kadının kocasına tamamen tabi olmasını gerektirir ve “*Tanrı kral, koca efendi.*”⁴⁹⁹ ifadesi, erkeğin aile içinde büyük bir güce sahip olduğunu göstermektedir. Kısacası, “*İçerisi ve dışarısı arasındaki ayrım*” ataerkilliğin sürdürülmesinin ve kadınlar için “*üç itaat dört erdem*” gibi bir dizi kural ve düzenlemenin belirlenmesinin temeli hâline gelmiş ve bu da kadınlar üzerindeki binlerce yıllık erkek üstünlüğünün temelini oluşturmuş ve varlığını sürdürmüştür (Li, 2006, s. 182).

496 夫为妻纲: fū wèi qī gāng

497 嫁鸡随鸡, 嫁狗随狗, 嫁个穀轡抱着走: Jià jī suí jī, jià gǒu suí gǒu, jià gè gū lù bào zhe zǒu (Bir tavukla evlen ve tavuğu sadık ol, Bir köpekle evlen ve köpeği sadık ol, Bir tekerlek göbeği evlen ve onula yürü: Bir kadın evlendiğinde, evlendiği kişiye mutlak anlamda sadık kalması beklenir)

498 人生莫作妇人身, 百般苦乐由他人: Rénshēng mò zuò fù rénshēn, bǎibān kǔ lè yóu tā rén

499 天字当头, 夫做主: Tiān zì dāngtóu, fū zuòzhǔ

Evlilikle ilgili atasözlerinde evliliğin önemi, evliliğe teşvik edildiği, eş seçiminde dikkat edilmesi gereken hususlar vurgulanmaktadır.

3.3.2.1. Evliliğe Teşvik

Türk ve Uygur kültüründe evliliğe ve aile hayatına büyük önem verildiği ve evliliğin teşvik edildiği açıktır. Türk kültüründe soyun, milletin ve törenin devamı, toplumun refahı, iffetin korunması, insan doğasının ve psikolojisinin romantik bir ilişkiye ihtiyaç duyması için kadın ve erkeklere evlilik teşvik edilmiş, hatta bazı durumlarda zorunlu hâle getirilmiştir. Kur'an'daki Nur (24/32), Nahl (16/72), Rum (30/21), Araf (7/189) gibi ayetlerde evliliğin önemi, gerekliliği ve teşviki söz konusudur. Hz. Peygamberin evliliği teşvik ettiği (Buhari, Nikâh, 1) ve nikâhın kendisinin sünneti olduğunu belirtmiştir (Buhari, Nikâh, 2).

Türkiye Türkleri kadar Uygur Türkleri de evliliği bir “yaşam anlayışı” olarak görürler. Bu nedenle evlilik konusunda özellikle eş seçimine özen gösterilmektedir. Uygur Türklerinde tarım toplumu tipi akde dayalı evlilik sistemi hâkim olmuş ve evlilikte de geleneksel bazı ahlaki görüşler oluşmuştur. Uygur Türklerinde evlilik süreci şu aşamalardan geçer: ilk olarak iyi bir eş seçimi yapmak, ikincisi, elçi göndermek ve üçüncüsü, nişan yapmaktır (Tuğluk, 2006, s. 237). Eş seçiminde ebeveynlerin kararları önemli rol oynamaktadır. Ergenlik çağındaki kızlar yalnız dışarı çıkmaktan, özellikle erkeklerle buluşup onlara bakmaktan kaçınırlardı. Bu, kızların sahip olması gereken bir erdem olarak görülürdü. Eş seçiminde ebeveynlerin kararı etkili olduğu için, evlenecek kızla erkekler arasında bir görüşme olmazdı. Özellikle, farklı mahalle, bölge ve kırsal alanlardan olan çiftler, yalnızca evlendikten sonra görüşürlerdi ya da buluşurlardı. Genç erkek ve kızların romantik eğilimleri vardı ama çok gizliydi. Yakalanırlarsa, özellikle kızlar ahlaksız “yoldan çıkmış” olarak kabul edilerek ayıplanırlardı. Birbirlerini sevmeye kendilerini adanmış genç kız ve erkekler anne babaları tarafından başkasıyla evlendirilmeye zorlanırsa, daha sonra herhangi bir nedenle boşandıktan sonra tekrar eski âşıkları ile gizli evlenir ya da birlikte kaçarlardı. Ayrıca Uygur Türklerinde gençliğin aşk ve evlilik özgürlüğüne olan açlığının ne kadar güçlü olduğunu görmek zor değildir (Hebibulla, s. 240).

Eş seçimi birkaç aşamadan oluşur: Önce ebeveynler oğulları için yaşadığı mahalleden, bölgeden, akrabaları ve komşuları arasından uygun bir eş seçer. Ebeveynlerin görüşleri bir araya geldikten sonra oğluna bir ipucu verilir veya oğlunun görüşü başkaları aracılığıyla duyulur. Çocuğun başka bir yanıtı yoksa ebeveynler düğün hazırlığı yaparlar. İkincisi, eğer bazı aileler çocukluktan beri birinin oğlunu veya kızını seviyorsa, “çocuğum olarak görmek isterim”, “iyi çocuktur” gibi ifadeler söyleyerek, oğlana (kıza) çeşitli vesilelerle imada bulunurlar. Eğer

ileride uygun görülürse iki taraf resmî olarak anlaşır ve ardından evlilik hazırlığı yapılır. Üçüncüsü, bazı aileler, özellikle çok kızı olan aileler çalışkan ama yetim çocukları doğrudan seçer ve kızlarından birini ona bağlardı. O evin evladı sayılırdı. Dördüncüsü, özel kişiler (çöpçatan) tarafından yapılan seçimdir: Uygur toplumunda, orta yaşlı bekârlar veya dullar da dâhil olmak üzere genç erkek ve kadınlara uygun eş tanıştırmaktan sorumlu kadınlar olurlar. Böyle bir kadına “dellal” denir. Orta yaşlı bekârlar da dâhil olmak üzere bazı aileler oğulları ve kızları için uygun kadınları seçer. Uygur Türkleri’nde çok samimi arkadaş olan iki kadının hamile döneminde ileride çocuklarını evlendirme sözü vermeleri gibi bir âdet de vardır. Kadınlar umdukları gibi bir erkek bir kız doğururlarsa, sağlıklı büyüüp buluş çağına eriştikleri anda onları evlendirirler. Bu Türk kültüründeki beşik kertme olarak bilinir (Hebibulla, 1993, s. 240).

Toplum olarak herkesin eş seçme konusunda bir beklentileri ve kriterleri vardır. Bu beklentiler ve kriterler eş seçme kriterleri olarak da bilinir. Geleneksel toplumlarda, kültürel ve toplumsal cinsiyet farklılıkları nedeniyle, erkek ve kadınların eş seçiminde farklı kriterleri ve her birinin kendi öncelikleri vardır. Atasözleri, esnek ve canlı ifadeleriyle, insanların konuya ilişkin anlayışlarını ve kadın ve erkeklerin eşlerini seçerken kullandıkları çeşitli kriterleri incelikli ve kapsamlı bir şekilde yansıtmaktadır

Türkiye Türkçesinde evlilik teşvik edilen atasözleri aşağıdadır:

{1} *İki gönül bir olursa (olunca) samanlık seyrân olur.*

İki kişi birbirini seviyorsa, mali kısıtlamaların üstesinden gelinebileceğine inanırlar ve bu nedenle beklentileri makul sınırlar içinde tutmayı ve bir evlilik birliği kurmayı önerirler.

{2} *Nikâhta keramet vardır.*

{3} *Allah karı ile kocayı uydurmazsa aile birliği olmaz.*

Bu atasözü, evlenmek üzere olan kişilerin kendilerini endişeli hissetmemesini ve evliliğin sevgi bağı meydana getireceğini anlatır (Aksoy, 2018, s. 397). Bu atasözü, evliliğin bir onaylama, cesaretlendirme ve motivasyon mesajı taşıdığını belirtmekle beraber, hem erkeklerin hem de kadınların evlilik süreci boyunca karşılaşılan sorunlara bir çözüm bulabileceklerini vurgulamaktadır (Genç, 2017, s. 96).

{4} *Ev alanla evlenene Allah yardım eder veya Evlenenle ev alana Allah yardım eder.*

{5} *Garip kuşun yuvasını Allah yapar.*

Yukarıdaki atasözlerinde, evlilik dinî söylemlerce motive edilmekte ve evliliğin iyi bir iş olduğu ve Allah tarafından hoş görüldüğü belirtilmektedir. Sadece evlenecek kişilere değil, ailelerine de cesaret veren bir söz ve işlerinin kolaylaştırılacağına dair bir vaat vardır.

{6} Üşenenin (utananın, erinenin) oğlu kızı olmamış (Aksoy, 2018 s. 456).

Bu atasözü, evlenemeyecek kadar tembel veya utangaç birinin çocuk sahibi olamayacağını ve bir şeyler başarmak isteyen birinin tembel davranmaması gerektiğini anlatır. Çocuk sahibi olmak evlenmenin en önemli gerekçesi olarak takdim edilen ve tembelliğin evlilik ve çocuk sahibi olmanın önündeki önemli engellerden biri olduğu vurgulanan bu atasözde, kadın erkek evliliğe teşvik edilmektedir.

{7} Avratsız (kadınsız) ev, susuz değirmen (Aksoy, 2018, s. 392)

{8} Arı gibi eri olanın dağ kadar yeri olur (Aksoy, 2018, s. 318).

{9} Horoz kadar eri olanın, harman kadar yeri olur.

{10} Evladı olmayanın cesareti yok, kadını olmayanın hiçbir şeyi yok.

{11} Sarımsak da acı amma evde lazım bir dişi.

Bu atasözü, dayanılmaz olsa bile her ailenin bir kadına ihtiyacı olduğunu ya da evde rahatsız edici olsa bile ara sıra kullanılacak eşyaların olması gerektiğini ifade eder (Aksoy, 2018 s. 422).

{12} At ile avrat yiğidin bahtına (Aksoy, 2018, s. 162).

Uygur Türkçesinde evliliği teşvik eden atasözleri şunlardır:

{13} توي خۇدانىڭ خەزىنىسى (Emet, s. 121)

Toy hudaniñ hezinisi, “Düğün Allah’ın hazinesi(dir).”

{14} خوتۇن ئالمىغان ئەر-ماكانسىز ئىت، ئەرگە تەگمىگەن خوتۇن-ماكانسىز پىت

Hotun almiğan er-makansiz it, erge tegmigen hotun-makansiz pit

“Evlenmeyen erkek mekânsız it, evlenmeyen kadın mekânsız bit.”

{15} خوتۇنسىز ئۆي جانسىز تەن (MM, 2016, s. 757)

Hotunsiz öy cansiz ten, “Kadınsız ev cansız beden.”

{16} خوتۇنسىز ئۆيىدىن بوران چىقار (MM, 2016, s. 757)

Hotunsiz öydin boran çıkar, “Kadınsız evden boran eksik olmaz.”

{17} خوتۇن كىشى ئەر دە ياخشى، ئەر بولسا يەردە ياخشى (MM, 2016, s. 755)

Hotun kişi erde yahşi, er bolsa yerde yahşi, “Kadın erde iyi olur, er ise yerde iyi.”

{18} خوتۇنلۇق گۈلدۈر، خوتۇنسىز كۈلدۈر.

Hotunluk güldür, hotunsiz küldür, “Karısı olan gül(dür), karısı olmayan kül.”

{19} قىشنىڭ راھىتى ئوتۇن، ئەرنىڭ راھىتى خوتۇن (MM, 2016, s. 739)

Kışniñ rahiti otun, erniñ rahiti hotun, “Kışın huzuru odunda olur, erin huzuru kadında.”

Bu atasözü, yakıtın soğukta donmuş birine neşe getireceğini ve ideal bir kadının bir erkeğe gerçek aşkı vereceğini anlatır (Emet, s. 266).

{20} خوتۇنلۇق بار، ئۆيۈك گۈل، خوتۇنلۇق يوق، ئۆيۈك كۈل.

Hotunuñ bar, öyüñ gül, hotunuñ yok, öyüñ kül, “Karın olursa evin gül olur, karın yoksa evin kül.”

{21} خوتۇنسىز ئەرقىرسىز يەر.

Hotunsuz er kırsız yer, “Kadınsız erkek kırsız yer.” (Emet, s. 159)

{22} خوتۇنلۇق روزىگار گۈلدۈر، خوتۇنسىز روزىگار چۆلدۈر. (MM, 2016, s. 757)

Hotunluk rozigar güldür, hotunsiz rozigar çöldür,

“Kadın ile geçen zaman gül(dür), kadınsız geçen zaman çöl.”

{23} خوتۇنى يوقنىڭ خوتۇنى كۆپ

Hotuni yokniñ hotuni köp, “Karısı olmayanın kadını çok olur.” (Emet, s. 162)

{24} ئايالىسىز ئۆيىنىڭ تەمى يوق، ئەرسىز ئۆيىنىڭ دەمى يوق (MM, 2016, s. 37).

Ayalsız öyniñ temi yok, ersiz öyniñ demi (yok), “Kadınsız evin tadı yok, ersiz evin damı yok.”

{25} ئەرسىز ئۆيىنىڭ جانى يوق

Ersiz öyniñ canı yok, “Erkeksiz evin canı yok.”

{26} ياش چېغىڭدا خوتۇنلۇق بولغاى، قېرىغاندا ھەمرەك بولغاى.

Yaş çéğiñda hotunuñ bolğay, qeriğanda hemrhiñ bolğay (MM, 2016, s. 790).

“Gençken karın olsun, yaşlanınca eşlik etsin.”

{27} ئېيىق بولسىمۇ ئېرىك بولسۇن، ئۆڭكۈر بولسىمۇ ئۆيۈك بولسۇن، ئاقساق بولسىمۇ ئۆلەڭ بولسۇن.

Éyik bolsimu ériñ bolsun, öñkür bolsimu öyüñ bolsun, aksak bolsimu uliğiñ bolsun.

“Ayı olsa da kocan olsun, mağara olsa da evin olsun, topal olsa da bineğin olsun.”

{28} خوتۇنى يوقنىڭ خۇدى يوق

Hotuni yokniñ hudi yok, “Karısı olmayının şuurı yok(tur).” (Emet, s. 162).

{29} خوتۇن ئالمىسام تالادا قالدىم، خوتۇن ئالمىسام بالاغا قالدىم

Hotun almısam talada kaldım, hotun alsam balağa kaldım (MM, 2016, s.754).

“Karı almazsam dışarıda kaldım, alırsam belâya bulaştım.”

{30} بەرگە تەرنىڭ ئۆگىيى يوق، خوتۇنغا ئەرنىڭ ئۆگىيى يوق.

Yerge terniñ ögiyi yok, hotunğa erniñ ögiyi yok.

“Yere terin üveyi olmaz, kadına erkeğin üveyi olmaz.” (Emet, s. 304)

Uygur Türkçesinde evlilik yapmayan birinin zor durumda kalacağını ifade eden atasözü şunlardır:

{31} ئېرى يوقنىڭ ئېرى تولا، خوتۇنى يوقنىڭ خوتۇنى تولا. (MM, 2016, s.192)

Éri yokniñ éri tola, hotuni yokniñ hotuni tola,

“Kocası olmayının kocası çok, karısı olmayanın karısı çok.”

{32} يول ماڭماي ھېرىپسەن، ئەرگە تەگمەي قېرىپسەن.

Yol mangmay héripsen, erge tegmey kéripsen,

“Yol yürümeden yorulmuşsun, kocaya varmadan yaşlanmışsın.”

{33} ئەرلىك خوتۇن شورپىلىق ئاش، تۇل خوتۇن تۇرسىز ئوماچ گۆش (MM, 2016, s. 733)

Erlik hotun şorpilik aş, tul hotun tuzsuz umaç

“Kocası olan kadın çorbali aş(tır), dul kadın tuzsuz çorba.”

{34} ئەرلىك خوتۇن مەزىزلىك ئاش، ئەرسىز خوتۇن تۇزلۇق ئوماچ گۆش (MM, 2016, s. 733)

Erlik hotun mezzilik aş, ersiz hotun tuzluq umaç

“Kocası olan kadın lezzetli aş, kocasız kadın tuzlu çorba.”

{35} ئايالغا ئەركىرەك، ئەرگە بەركىرەك (MM, 2016, s. 730)

Ayalğa er kérék, erge yer (kérék), “Kadına er lazım, ere de yer (lazım).”

{36} ئەر ئالمىغان خوتۇن بۇزۇلغان گۆش (MM, 2016, s. 732)

Er almıgan hotun buzulğan gōş, “Ere varamayan kadın bozulmuş et(tır).”

Yukarıdaki atasözlerinde evliliğin Allah tarafından insana bahşedilen hazine olduğu, evliliğin adeta erkeğin canıyla eşdeğer olduğu, evliliğe yanaşmayan ya da evlilik yapmayan erkeğin evsiz barksız kalacağı ve toplumda itibar göremeyeceği, kötü yola düşeceği, gerçek anlamda erkek sayılmayacağı, evliliğin erkek ve kadın için özellikle erkek için gerçekleştirmesi gereken zorunlu bir görev olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda erkeğe göre evliliğin hem avantajlı hem de dezavantajlı bir durum olduğunu ifade eden atasözüne de rastlanmaktadır.

Geleneksel Çin ailesi evliliğe her zaman önem vermişlerdir. Çin aile kültüründe bir erkek ile bir kadının birlikteliği sadece toplum ve insanlar için fizyolojik bir gereklilik değil, aynı zamanda nüfusun, soyun devamı ve ekonomik refah için de önemli bir garanti olarak görülmüştür. Kadınlı ilgili Çin atasözlerinde evlilik temasını yansıtan ve evliliği teşvik eden, evliliğin kadın erkek için şart ve zorunlu olduğunu ifade eden atasözleri şunlardır:

{37} 男大当婚，女大当嫁 - Nán dà dān hūn, nǚ dà dān jià,

“Erkek büyürse evlenir, kız büyürse ere varır.”

{38} 男有男当, 女有女伴 - *Nán yǒu nán dān, nǚ yǒu nǚ bàn,*

“Erkeğin erkek dostu, kadının kadın yoldaşı var(dır).”

{39} 人恋双, 马恋群 - *Rén liàn shuān, mǎ liàn qún,* “Kişi eşini sever, at sürüyü sever.”

Bu atasözü, hem erkekler hem de kadınların evlilik konusunda son derece temkinli olduğunu ifade eder.

{40} 男大须婚, 女长须嫁 - *Nán dà xū hūn, nǚ cháng xū jià.*

“Erkek büyürse kız alır, kız büyürse ere varır.”

Bu atasözü, bir erkek ve bir kadın evlenme çağına geldiğinde, erkeğin kız alarak evlenmesini ve kızın da baba evinden ayrılıp evlenmesi gerektiğini anlatır.

{41} 男儿无妻不成家, 女儿无夫不成室 - *Nán'ér wú qī bùchéng jiā, nǚ'ér wú fū bùchéng shì.*

“Erkek kadınsız ev alamaz, kız erkeksiz ev tutamaz.”

{42} 丑丑做妇人 - *Chǒu chǒu zuò fū rén,* “Çirkin kadın da karı olacak kadar şanslı(dır).”

Bu atasözü, çirkin yüzlü bir kadının genellikle yüksek statülü bir erkekle evlenebilecek kadar şanslı olabileceğini ifade eder.

{43} 人若无妻、如屋无梁 (*rén ruò wú qī , rú wū wú liáng,*

“Karısı olmayan erkek, çatısız ev gibi(dir).”

Bu atasözü, eşi olmayan bir erkeğin, çatısı olmayan bir eve benzediğini ve evi ayakta tutmakta zorlanacağına atıfta bulunur.

{44} 夫病而娶妻, 则有勿药之喜 - *fū bìng ér qǔ qī, zé yǒu wù yào zhī xǐ.*

“Hasta erkek evlenirse, ilaca gerek kalmaz.”

3.3.2.2. Eş (Kadın) Seçiminde Aranacak Vasıflar

Türkiye Türkleri ve Uygur Türklerinin evlilik kültüründe eş seçerken ya da evlenilecek kızda ya da erkekte denklik-uyumluluk, doğru aileden gelmiş olmak, soyluluk, zenginlik (para), güzellik, dindarlık, iffet, namus ve bakirelik, ahlaklı ve iyi huylu olmak, becerikli, akıllı, genç, sağlam vücuda sahip olmak gibi vasıflar aranır. Özellikle kadınlardan aranan bu vasıflar Türk ve Uygur atasözlerine farklı oranlarda yansımaktadır. Denklik ve uyumun gözetilmesi, dinî tabir ile kefaet evlilikte önemli bir unsurdur. Sözlükte “eşit, denk, benzer ve yeterli” anlamlarına

gelen kefaet, hukukî bir terim olarak eşler arasındaki ilişkinin belirli yönlerinin denkliğine ve daha özel olarak erkeğin kadına denkliğine atıfta bulunur (Aktan, 2022, s. 166-168). Evlilikte denklik ve uyumluluk erkekler tarafından aranmaktadır. Yani bir erkeğin evlenilecek kadınla din, soy, özgür olma, yaş, aile, meslek ve zenginlik gibi vasıflar bakımından denk konumda bulunması önemlidir (Döndüren, 1995, s. 179). Evlilikte denklik ve uyum Türkiye Türkçesindeki “*Davul dengi dengine çalar.*” sözü ile, Uygur Türkçesindeki “*Hil hiliğa, gül gülige-* cinsi cinsine uyar, çiçek çiçeğe uyar” sözü ile kendini gösterir. Eş seçerken sadece uyumluluk ve denkliğin erkek tarafından aranması ataerkil kültürün göstergesidir. Hz. Peygamberin eş (kadın) seçmekle ilgili şöyle dediği rivayet edilir: Bir kadın ile zenginliği, asaleti, güzelliği ve dindarlığı nedeniyle evlenilir. Sen tercihini dindar olandan kullan (Boynukalın, 2013, s. 306). Yine birçok kaynakta geçen; “Dünya bir meta (geçici faydalanma yeridir), dünyanın en hayırlı metaı (varlığı) ise salih bir kadındır” (Boynukalın, 2013, s. 306). Fakat kadının zengin ve güzel olması da evlilikte önemli etkidir. Kadın zengin olursa, kocasını gücü yetmeyeceği şeylere yönlendirmez ve nafakasında ona sorun yaşatmaz. Güzellik her şeyde özellikle kadında olur (Yatkın, 2010, s. 56).

Bayatlı’ya (2011) göre eski Türklerde eş seçiminde ya da evlenilecek kadından şöyle nitelik aranmış: “En önemli şey iffetli olmak, inatçı ve dik başlı olmamak, eli yatkın, becerikli olmak, sakar olmamak, çalmak gibi bir huyu olmamak, danışmadan hiçbir şeye dokunmamak, elindeki hiçbir şeyi kırmamak, dedikodu yapmamak ve kayınpeder ve özellikle kayınvalidesine son derece saygılı davranmak (Sovgatov, 2016, s. 73-74).

Ailede erkek ve kadının uyum ve denklik konusu hem yaş hem de servet açısından birbirini tamamlamalıdır. Atasözlerinde denklik konusuna yaklaşım daha çok soy, sop, kız tarafının iyi bir aileden gelmesi ve bekâret meselesi üzerine kuruludur. Çünkü denklik ve uyum, güçlü bir aile temeli için gerekli bir koşuldur. Bu eşdeğerlik ya da denklik ilişkisi kız tarafında olduğu gibi erkek tarafında da aranmaktadır. Türk geleneğinde eş seçiminde ilk olarak kız tarafı dikkate alınır. “Kız istemek” ve “kız almak” gibi ifadeler her zaman evlenmeden önce bir kızın seçilmesini belirtir. Türk kültüründe bir kız alınır, bir kız verilir. Bir kız asil, güzel ve temiz bir aileden gelmelidir. Yani nitelikler açısından aranan taraf kadındır. Bir kadında aranan nitelikler ve özellikler arasında asalet ve soyluluk ilk sırada gelir. Bu nedenle, “kökeni ara, soyu ara; eğer bulamazsa, ne çare? derler” denmiş (Eröz, 1977, s. 23).

Kutadgu Bilig’de soylu ve onurlu olmak çok övülür (Has hacip, 1597, 1637, 1691, 2040, 2197, 2237, 2305, 2871, 2980, 3427, 3432, 5764, 5766, 5790, 6568, 6592).

Bu konudaki atasözleri incelendiğinde, eş seçimindeki kriterlerin kadın odaklı olduğu, eş seçiminde evlenecek kızın belirleyiciliğinden ziyade ailelerin belirleyici ve baskın olduğu görülmektedir. Türkiye Türkçesinde eş seçiminde uyum ve denkliğin vurgulandığı atasözleri şunlardır:

{45} *Armut dibine düşer* (Aksoy, 2018, s. 153).

{46} *Asıl (asil) azmaz; bal kokmaz; (Kolarsa kaymak kokar, aslında ayran var)* (Aksoy, 2018, s. 155).

{47} *Otu çek, köküne bak* (Aksoy, 2018, s. 403).

{48} *At alırsan taydan, kız alırsan soydan al ve At alırsan başlıdan, kız alsın Çarlıdan.*

{49} *Bez alırsan Musul'dan kız alırsan asilden* (Aksoy, 2018, s. 188).

{5049} *At alırsan binip al, kız alırsan bilip al.*

{51} *Yaya gözüyle at, bekâr gözüyle avrat almak hatadır*” (Karaca, 1998, s. 75)

Bu atasözlerinde satın aldığınız şeyin türünü ve menşeyini bilmeniz ve güvenerek satın almanız tavsiye edilir. Musul'un kumaşı nasıl sağlam ve güzelse, asil bir kızın terbiyesi ve onuru da güvenilirirdir (Aksoy, 2018, s. 188).

{52} *Pekmezi küpten, kadını kökten al* (Aksoy, 2018, s. 414).

{53} “*Alma soysuzun kızını sürer anasının izini*” sözü görgüsüz ailelerin kızlarının düşük eğitilmiş ve görgüsüz yetiştiğini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 142). Bu atasözünün “*Asil al çirkin olsun, soysuz güzel alma*” ve “*Alma delinin kızını soya çeker.*” (Gümüş, 1995, s.52) biçiminde varyantı vardır.

{54} *Ergen gözüyle kız alma, gece gözüyle bez alma* (Aksoy, 2018, s. 268).

{55} *Azan kurda kızan köpek* (Aksoy, 2018, s. 169).

{56} *At alırsan yazın, deve alırsan güzün, avrat alırsan gezin ha gezin* (Aksoy, 2018, s.159).

{57} *Al atın iyisini yiyeceği bir yem, al avradın iyisini giyeceği bir don.*

Evli olmayan bir erkek bir kız gördüğünde hemen ona âşık olur ve hiçbir araştırma yapmadan onunla evlenmek ister. Böyle bir davranış yanlıştır. Bu, herhangi bir kusuru olup olmadığına bakmadan karanlıkta bir kumaş parçası satın almaya benzer. Bir kişi kontrol etmeden körü körüne bir şey satın almamalıdır. Aktif olarak çiftleşmek isteyen bir erkek, aktif olarak çiftleşmek isteyen bir kadına daha uygundur.

Eş seçiminde dengenin, soyun ve karşı tarafı tanımanın önemli olduğu vurgulanan Uygur Türkçesindeki atasözleri şunlardır:

{58} خىل خىلغا ، گۈل گۈلگە (Emet, s. 168).

Hil hiliğa, gül gülige, “Cinsi cinsine uyar, çiçek çiçeğe uyar.”

{59} ئوچاققا لايىق ئوتۇن سال ، ئۆزۈڭگە لايىق خوتۇن ئال (MM, 2016, S. 777)

Oçaqqa layıq otun sal özüñke layıq hotun al, “Ocağa uygun odun koy, kendine uygun kadın bul.”

{60} قازان ئالساک چېكىپ ئال ، خوتۇن ئالساک بېقىپ ئال (Emet, s. 236).

Qazan alsañ çekip al, hotun alsañ békip al, “Kazan alsan vurup al, karı alsan bakıp al.”

{61} ئات ئالساک ئاي كېڭەش ، خوتۇن ئالساک يىل كېڭەش (MM, 2016. s. 725)

At alsañ ay kéñeş, hotun alsan yil kéñeş

“At alırsan aylarca danış (düşün), karı alırsan yılarca danış (düşün).”

{62} زەن سالغانغا زىبا جىق.

Zen salğanga ziba cık, “İyice bakana güzel-kadın çok(tur).”

{63} چاچاي خوتۇننىڭ جىرتاي ئېرى بار ، ياغاچ ئاتنىڭ مايماق ئېگىرى بار (MM, 2016, S. 631)

Çapak hotunniñ cirtak éri bar, yağak atniñ maymak égiri bar.

“Çapaklı kadının şaşı kocası var, zayıf atın eğri eğeri var.”

Bu atasözü, her şeyin kendi yaşam türüne, her kadının kendine uygun bir eşe sahip olduğunu ifade eder(Emet, s.143).

{64} ئېرى تاتۇقنىڭ خوتۇنى بۇجۇق. (MM, 2016, S. 781)

Éri tatukniñ hotuni puçuk , “Kocası yamuğun karısı da yamuk olur.”

{65} ئۇيا چىراينىڭ تاپقىنى توپا چىراي.

Upa çirayniñ tapqini topa çiray, “Pudra yüzlünün bulduğu toz yüzlü(dür).”

{66} ئۆتمەس پىچاقنىڭ غىلتاك بىلەيى ، بۇجۇق قىزنىڭ جىرتاي كۆيۈسى.

Ötmes piçakniñ gıltañ bileyi, puçuk kızniñ cirtak köyüsi,

“Kesmez bıçağın pürüzlü bileyi var, yamuk kızın şaşı yârı var.”

Yukarıdaki atasözleri kadınların soyaçekime dikkat çekmektedir. Kadının, herhangi bir olumsuz özellik olmaksızın ailede mevcut olan özellikleri taşıyacağından bahsederler. Bu anlamda, kadınları tanımlarken soyun özellikleri hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Özellikle konumuzla ilgili olarak, evlenilecek kadın ile uyumun sağlanması için dikkat edilmesi gereken hususlardan biri de kadının ait olduğu ailenin hatta soyunun tanınmasıdır. Ailelerin

kültürel özellikleri, aile içi tutum ve davranış kalıplarını anlamak, aile üyeleriyle iletişim kurmak için önemli bir rehberdir.

{67} كۆڭۈم ۋاقتىدا قىز كۆرمە ، قاش كۆزىنى ئۆز كۆرمە

Gugum vaqtida qız körme, qash közüni uz körme

“Akşam vakti kız görme, kaş gözünü güzel görme.” (Emet, s. 294).

{68} Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al (Aksoy, 2018, s.147).

{69} Atı atasıyla, katırı anasıyla (Aksoy, 2018, s.161).

{70} At ile avradın cinsini ara.

{71} Al görmüşün kızını, tutsun dolana dolana; al görmemiş kızını, tutsun ilene ilene.

{72} Çobana verme kızı ya koyun güttürür ya kuzu (Aksoy, 2018, s.220).

{73} Atın dorusunu al, kızın delidolusunu.

{74} ئانا كۆرۈپ قىز ئال ، قىرغاق كۆرۈپ بۆز ئال (Emet, s. 35).

Ana körüp qız al, qirgʻaq körüp böz al, “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al.”

Bu atasözlerinde bir kızın karakterinin soy çekimi ve annesinin yetiştirme tarzıyla şekilleneceği, bu bakımdan kız çocuğun adeta annesiyle özdeşleştirileceği ifade edilmektedir. Çocuğun zayıf bir bünyeye sahip olduğu bilinmektedir. Kız annesi aracılığıyla beslenir ve yetişir, bu onun ilk sosyal oluşumudur. Bu oluşum sayesinde çocuğun kişiliği annesinin kişiliğini takip ederek gelişir. Sürecin geri kalanında çocuk anneye bağlı olarak konuşur, dinler ve olayları anlar. Bu nedenle toplumsal duyguların kaynağında yer alan anne, bir anlamda çocuğun yaşam biçimini de şekillendirir (Köylü ve Gün, 2015, 15-16). Türk ve Uygur kültüründe çocukların yetişmesinde özellikle kız çocuğunun yetişmesinde annenin rolü yadsınamaz kadar büyüktür.

{75} “Arpayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.”, “Tarlayı taşlı yerden, kızı kardaşlı yerden.”, “Buğdayı taşlı yerden kızı kardaşlı yerden.”

Bu atasözü, taş tarlanın daha güzel tanesi gibi evlilik için tercih edilecek kızın hem tacizden korunmak hem de erkek kardeşine hizmet ederek gelecekte kocasına nasıl hizmet edeceğine alışmasını ifade eder (Aksoy, 2018, s. 442). Bu yoruma dayanarak, bir genç kızın hem namus açısından korunacağı hem de gelecekteki kocasına hizmete alıştırılacağı umulmaktadır. Bu ifade, erkek kardeşlerin varlığı nedeniyle genç kızın sosyal çevre, birlikte

yaşama ve bir kültürü paylaşma açısından daha fazla deneyime sahip olacağı şeklinde de yorumlanabilir.

Atasözlerinde eş seçerken tanıdık dildik olmanın önemli unsur olduğu vurgulanır. Türkiye Türkçesindeki bununla ilgili atasözleri şunlardır:

{76} “Komşu kızı almak, kalaylı kaptan (tastan) su içmek gibidir.”

Bu atasözü, komşu kızıyla evlenmek isteyen erkeğin, aileyi ve kızın durumunu ve gelişimini çok iyi bildiği için kendini rahat hissedeceğini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 368). Tanıdık çevreden eş seçmenin önemli olduğunu ifade eden Uygur Türkçesindeki atasözleri şunlardır:

{77} داۋان ئېشىپ خوتۇن ئالما، سۇدىن ئېشىپ ئوتۇن ئالما (MM, 2016. s. 761)

Davan éşip hotun alma, sudin éşip otun alma, “Dağ aşip karı alma, su aşip odun alma.”

{78} سەمەندىن ئېشەك ئالماك، نەمەنگەندىن خوتۇن ئالماك (Emet, s. 175)

Semendin eşek almañ, Nemen'gandin hotun alma,

“Semen'den⁵⁰⁰ eşek alma, Nemengan'dan⁵⁰¹ karı alma.”

{79} ئۆستەك ئاتلاپ خوتۇن ئالساك، كەشگىنىڭ قۇلقى ئۈزۈلەر.

Östeñ atlap hotun alsañ, keşiniñ kuliği üzüler, “Çayır aşip karı alsan, ayakkabın mahvolur.”

{80} يېقىندىن ئېشەك ئالما، يىراقتىن خوتۇن ئالما (MM, 2016. s. 793)

Yékindin eşek alma, yiraqtin hotun alma, “Yakından eşek alma, uzaktan karı alma.”

{81} مال ئالساك كۆرۈپ ئال، قىز ئالساك بىلىپ ئال.

Mal alsañ körüp al, kız alañ bilip al,

“Mal alsan bakarak al, kız alsan bilerek al.” (Emet, s. 302).

Yukarıdaki atasözlerinde eş seçerken kız tarafın aileye yakın ve tanıdık bildik yani yakın çevreden olması vurgulanır. Fakat Uygur Türkçesinde bunun tam tersini ifade eden atasözleri de mevcuttur.

{82} قوشناڭنىڭ قىزىنى كېلىن قىلما، نېپىز يۈزۈڭنى قېلىن قىلما. (MM, 2016. s. 244)

Qoşnañniñ kızini kelin qılma, népiz yüzüñni kelin qılma,

⁵⁰⁰ Seman köyü, Kaşgar şehrinin batı kesiminde yer almaktadır. https://ug.wikipedia.org/wiki/دەمەن_يېزىسى [Erişim: 3 Mart 2023].

⁵⁰¹ Özbekistan'ın üçüncü büyük şehri, Ferghana Vadisi'nin kuzeyindeki Namengan Eyaletinin merkezidir. Bu şehir 1610 yılında kurulmuştur. <https://uyghur-archive.com/wiki-izde/wiki-izde/index7e45-2.html>, [Erişim: 3 Mart 2023].

“Komşunun kızını gelin yapma, ince yüzünü kalın yapma.”

{83} ئات ئالساڭ بېقىندىن ئال، خوتۇن ئالساڭ يىراقتىن (MM, 2016. s. 749)

At alsan yékindin al, hotun alsan yiraqtin, “At alırsan yakından, karı alırsan uzaktan al.”

Uzaktan bir at alınırsa yakalanması ve kaybolursa bulunması zorlaşır. Yakından eş alınırsa, gereksiz yere gidip gelmelerin, gereksiz konuşmaların, baş ağrıların, sıkıntıların sonu gelmez (Emet, s. 159). İşin ilginç tarafı şu ki, Uygur Türkçesinde kız tarafın hem yakından hem de uzaktan olmasının sakıncalı ve dezavantajlı olduğunu ifade eden atasözleri de var.

{84} بېقىندىن ئۆيلەنسەم گېپى يامان، يىراقتىن ئۆيلەنسەم يولى يامان.

Yékindin öylensem gépi yaman, yiraqtin öylensem yoli yaman.

“Yakından evlensem lafı çok olur, uzaktan evlensem yolu kötü olur.”

{85} بېقىندىن خوتۇن ئالساڭ قۇلىقىڭ تىنچماس، يىراقتىن خوتۇن ئالساڭ ئۇلىقىڭ تىنچماس (MM, 2016. s. 793)

Yékindin hotun alsañ kuliqiñ tinçmas, yiraqtin hotun alsañ uliqiñ tinçimas

“Yakından evlensen huzurun olmaz, uzaktan evlensen bineğin rahmat etmez.”

{86} يىراقتىن خوتۇن ئالساڭ ئال، ئۇلاڭ ئالما، بېقىندىن خوتۇن ئالساڭ ئال، قۇلاق سالما (Emet, s. 188)

Yiraqtin hotun alsañ al, ulağ alma, yékindin hotun alsañ al, kulaq salma,

“Uzaktan evlensen de evlen, binek alma, yakından evlensen de evlen, kimseyi dinleme.”

{87} “Balcı kızı daha tatlı.” (Aksoy, 2018, s. 177).

Bu atasözü, daha fazla imkâna sahip bir adamın kızıyla evlenen bir erkeğin bu imkânlardan faydalanabileceğini ifade ede. Bu atasözünde evlilik bir kızın seçiminde ailesinin maddi olanaklarının da etkili olabileceği belirtilmektedir. Bu atasözü yine evlilik ve paraya yönelik tutumları yansıtmaktadır. Aile en küçük ekonomik topluluktur ve hem erkekler hem de kadınlar, çağlar boyunca yaptıkları gibi, müreffeh bir yaşamı beklemektedirler.

Uygur Türkçesi atasözlerinde eş seçerken kadın tarafın maddi durumunun önemli kriter olduğu vurgulanmaktadır. Bununla ilgili atasözleri şunlardır:

{88} خوتۇن ئالساڭ بايدىن ئال، مېلىڭغا مال قوشۇلار (Emet, s. 159).

Hotun alsañ baydin al, méliñga mal qoshular, “Kadın alsan zenginden al, malına mal eklenir.”

{89} باينىڭ قىزىنى ئال، گادايىنىڭ مېلىنى ئال.

Bayniñ qizini al, gadayniñ mélini al, “Zenginin kızını, fakirin malını al.”

{90} باينىڭ قىزىنى ئالماستەس، باقماقى ئاسان.

Bayniñ kızini almas tes, bakmaq asan, “Zenginin kızıyla evlenmek zor, bakmak kolay.”

{91} ئوغلىڭنى بايدىن ئۆيلە ، قىزىڭنى كەمبەغەلگە بەر (MM, 2016, s. 777)

Oğluñni baydin öyle, kıziñni kembegelge ber.

“Oğluna zenginden kız al, kızını fakire ver.”

Uygur Türkçesinde kadının eş seçerken erkek tarafın ekonomik durumuna bakmaması gerektiğini ifade eden atasözüne de rastlanmaktadır. Fakat erkek eş seçerken fiyat olarak eşekten daha ucuz kadını seçmesinin daha iyi olacağını tavsiye eden atasözü de vardır:

{92} مېلى يوق دەپ ئەردىن قاچما ، چۆپى يوق دەپ يەردىن قاچما .

Méli yok dep erdin kaçma, çöpi yok dep yerdin kaçma

“Mülkü yok diye erden kaçma, bitki yok diye topraktan kaçma.”

{93} ئېشەك ئالساڭ قەممەتنى ئال ، خوتۇن ئالساڭ ئەرزەننى ئال (MM, 2016, s. 784)

Éşek alsañ kimmetni al, Hotun alsañ erzanni al,

“Eşek alırsan pahalısını al, karı alırsan ucuzunu al.”

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde eş seçerken kadının ekonomik durumundan ziyade onun ahlakı vasfının daha önemli olduğu ifade edilen atasözleri şunlardır:

{94} “Bu kadar kusur kadı kızında da bulunur.” veya “O kadar kusur kadı kızında da bulunur.” (Aksoy, 2018, s. 363).

Bu atasözünde genç bir erkeğe veya ailesine, evleneceği kızı seçerken fazla kurcalamaması gerektiği, çünkü herkesin kusurlu olabileceği hatırlatılır. ‘Kadı kızı’ ifadesinde yüksek bir statüye sahip varlıklı bir kişinin iyi terbiye ettiği güvenilir pozisyonunda olan kızı kastedilmektedir. Buna göre, abartılı seçicilik uygunsuz olarak kabul edilir.

{95} Anasını babasını dinlemeyen evlat, kocasını saymayan avrat, üzengi ile yürüyen atı kapında tutma hiç durma sat (MKM, 1992, s. 27).

{96} Avradın şerik olsun, malın şerik olmasın.

{97} Erim er (yiğidim yiğit) olsun da yerim (durağım) çalı (kaya) gibi olsun (Aksoy, 2018, s. 268).

{98} ئەرلىك خوتۇننىڭ يۈزى تۆۋەن

Erlik hotunniñ yüzi töven, “Kocası olan kadın hayâlı(dır).”

{99} جىراي كۆيدۈردەر ، خۇلق سۆيۈردەر

Çiray köydürer, hulk söydürer, “Çehre âşık ettir, huy sevdidir.”

Bu atasözü, güzel kadınların erkekleri kendine aşk yapabileceğini, kadının kişilik ve karakterinin erkekleri kendine sevdirebileceğini ifade eder (Emet, s.153).

{100} تېمىك بولا يۆلەنگۈدەك، ئېرىك بولسا سۆيۈنگۈدەك.

Témik bola yölen'güdek, ériñ bolsa söyün'güdek

“Yaslanacak duvarın olsun, sevindirecek kocan olsun.”

Fiziksel güzelliğin bir kızın takdir edildiği kriterler olmasıyla ilgili atasözleri şunlardır:

{101} *Bağın taşlısı karının saçlısı veya Tarlanın taşlısı, kızın saçlısı, öküzün (ineğin) başlısı* (Aksoy, 2018, s. 176).

{102} *Güzele bakmak sevaptır* (Aksoy, 2018, s. 297).

{103} خوتۇن بولسا قوچاقتەك، ئېرىك بولسا ئوچاقتەك (Emet, s. 164)

Hotun bolsa қоçaқтек, ériñ bolsa оқақтек, “Bir içim su gibi karın olsun, ocak gibi kocan.”

{104} بۆرە قېرىسا بىر قويلقى بار، سەتەك قېرىسا قىز تويلقى بار.

Böre kërisa bir қойлықы бар, seteñ kërisa қыз тойлықы бар

“Kurt yaşlansa koyun hak eder, güzel kadın yaşlansa kız çeyizini hak eder.”

{105} جۈگۈن ئالساك جەيچەكلىكىنى ئال، خوتۇن ئالساك ئەمچەكلىكىنى ئال.

Çögün alsañ çepçeklikini al, hotun alsañ emçeklikini al

“Tencere alsan kepçelisini al, karı alsan göğsü büyük olanı al.”

{106} يان بەردىن شامال چقار، جىرايلىققا ھەركىم باقار.

Yan yerdin şamal çıkar, çiraylıkka herkim bakar

“Yan yerden rüzgâr eser, güzele herkes bakar.”

{107} جىرايلىقنى سۆيمەك ساۋاب (MM, 2016, s. 753)

Çiraylıkni söymek savab. “Güzeli sevmek sevap(tır).”

{108} ئۆرۈك ئوتىنىك چوغى يامان، قارا قىزنىك ئوتى يامان (Emet, s. 191)

Örük otiniñ çoğı yaman, kara kızniñ oti yama,

“Kayısı odununun közü yaman, kara kızın ateşi yaman.”

{109} چوقۇر خوتۇننىك مېھرى ئىسسىق (MM, 2016, s. 752)

Çokur hotunniñ méhri issik, “Yüzü pürüzlü kadın âşık ettirir.”

Uygur Türkçesinde fiziksel güzelliği ve dış görünüşü güzel olmayan kadınların evlenme konusunda zorluk yaşayacağını ya da evlenecek erkeği zor bulacağını ifade eden atasözüne rastlanmaktadır:

{110} يولغۇن چېچىكى سايدا، تاز خوتۇنغا ئەر قايدا.

Yolğun çéçiki sayda, taz hotunğa er қayda, “Çalı çiçeği çölde, kel kadına er nerede?”

{111} ھەركىم ھەركويدا، تاز خوتۇن ئەر كويدا

Herkim her koyida, taz hotun er koyda. “Herkes kendi derdinde, kel kadın erkek derdinde.”

{114} ئەر تاللىغان مازغا ئۇچرار، خوتۇن تاللىغان تازغا ئۇچرار (MM, 2016, s. 732)

Er tallıgan mazğa uçar, hotun tallıgan tazğa uçar,

“Koca seçen kıcık erkeğe rastlar, karı seçen kel kadına rastlar.”

{115} تاز دېمەي تېگىۋال، ماز دېمەي كىيىۋال (Emet, s. 106)

Taz démey tégival, maz démey kiyival,

“Erkeklerle kel demeden evlen, kıyafeti eski pamuk demeden giy.”

Bu atasözü, kendisine yakışanı seçmeyen ve uygun görmeyen seçici kadınların kibrini, ifade eder.

{116} خوتۇن تاللىغان خوتۇنسىز قالار، ئوتۇن تاللىغان ئوتۇنسىز ئوچاقسىز قالار (Emet, s.159)

Hotun tallıgan hotunsız қalar, otun tallıgan otunsız қalar.

“Kadın seçen kadınsız kalır, odun seçen odunsuz kalır.”

{117} ئويمانسىز خوتۇن بولماس، لەقەمسىز ئورغاقسىز تەغىسىز ئەر بولماس (Emet, s. 344)

Oymaksız hotun bolmas, leqemsız-orgaksız er bolmas.

“Yüksüksüz kadın olmaz, lakapsız-oraksız-bıçaksız erkek.”

{118} Güzele kırk günde doyulur, iyi huyluya kırk yılda doyulmaz (Aksoy, 2018, s. 297).

{119} Tüy güzelliği hamamdan eve, huy güzelliği Urum'dan Şam'a.

Bu atasözleri fiziksel görünüm ve güzelliğin geçici olduğunu ifade eder. Bir kadın kötü huyluysa, güzelliği bir süre sonra daha az belirgin hâle gelir. Ancak asıl önemli olan, insanlara yaşamları boyunca huzur ve mutluluk getiren ahlakı güzelliğidir. ‘Urumu’dan Şam’a’ ifadesi ahlakı güzelliğin daha geniş bir ölçekte geçerli olduğunu ima etmektedir. Bu atasözünde cinsiyete doğrudan atıfta bulunulmamasına rağmen, ‘tüylerin güzelliği’ ifadesi, atasözünün hitap ettiği kişinin bir kadın olduğunu ima etmektedir. Atasözlerinde herhangi bir cinsiyet belirtilmemekle birlikte, güzellik kelimesinin çoğunlukla kadınlar için kullanıldığını belirtmek gerekir. Evlilik için temel kriterin ahlak olduğu iddia edilmektedir (Genç, 2017, s.110).

{120} Güzeli kızken görme, beşik ardında gör (Aksoy, 2018, s. 298).

Uyghur Türkçesinde eş seçerken kadının ahlakı yönünün önemli olduğunu ifade eden atasözleri şunlardır:

{121} سامان ئوتۇن بولماس، جالاپ خوتۇن بولماس (Emet, s. 198).

Saman otun bolmas, calap hotun bolmas, “Samandan odun olmaz, orospudan karı”.

{122} قاشاك پىچاق تۇتقۇچە، چىشلەپ يېگىن تويغۇچە. يامان خوتۇن ئالغۇچە، بويتاق يۇرگىن ئۆلگۈچە (MM, 2016, s. 744)

Qashañ piçak tutkuçe, çişlep yégin toyguçe. Yaman hotun alguçe, boytağ yürigin ölgüçe.
“Kesmez pıçak tutmaktansa ısırarak ye, kötü kadınla evlenmektense ölünceye dek dul kal.”

{123} ياخشى ئاتقا قامچا لازىم ئەمەس، ياخشى يارغا ئەلچى لازىم ئەمەس.

Yahşi atqa kamça lazim emes, yahşi yarga elçi lazim emes.

“İyi ata kırbaç gerekmez, iyi kadına elçi.”

{124} كىيىم كەسكەندە بوياغا قارا، خوتۇن ئالغاندا خۇيغا قارا. (MM, 2016. s. 749)

Kiyim keskende boyığa kara, hotun alğanda huyığa kara.

“Kıyafet alırken boyuna bak, karı alırken huyuna.”

{125} بىشەم خوتۇنغا ئەر چىقماس، چېپىلغاق ئەرگە خوتۇن چىقماس.

Bişem hotunğa er çıqmas, çépilğaq erge hotun çıqmas.

“Azgın kadına erkek çıkmaz, huysuz erkeğe kadın çıkmaz.”

{126} قاشاك قىز خوتۇن بولماس، پاسار-پوستەك ئوتۇن بولماس.

Qashañ kız hotun bolmas, pasar-postek otun bolmas

“Utanmaz kızıdan kadın olmaz, kabuklu samandan odun olmaz.”

{127} خوتۇننىڭ ياخشىسىنى تىللا بېرىپ ئال، يامىنىنى تىللا بېرىپ يولغا سال.

Hotunniñ yahşisini tilla bérıp al, yaminini tilla bérıp yolğa sal.

“Kadının iyisini altın verip al, kötüsünü de altın verip gönder.”

{128} ئۆزۈلمەس سالمىنى بوينۇڭغا سالما، يامان خوتۇننى ھەرگىز ئالما (MM, 2016, s. 784).

Üzülmes salmini boynuñğa salma, yaman hotunni hergiz alma.

“Kopmaz ipi boynuna asma, kötü kadını sakın alma.”

{129} يامان خوتۇن ئۆزۈلمەس تاسما، ئۇنداق تاسمىنى بېلىڭگە ئاسما (MM, 2016, s. 791).

Yaman hotun üzülmes tasma, undağ tasmini béliñge asma.

“Kötü kadın kopmaz tasma (gibidir), öyle tasmayı beline asma.”

{130} ياماننىڭ قوندا ياتقۇچە، ياخشىنىڭ ئايغىدا بول. (Emet, s.196)

Yamanniñ konida yatkuçe, yahşiniñ ayigida bol.

“Kötünün kucağında yatmaktansa, iyinin ayağında ol.”

{131} ياخشى بىلەن يۈردۈك-يەتتىك مۇرادقا، يامان بىلەن يۈردۈك-قالدىك ئۇياتقا.

Yaḥṣi bilen yürdüñ-yettiñ muradқа, yaman bilen yürdüñ-қалдиñ uyatқа.

“İyiyle takıldın erdin murada, kötüyle takıldın bulaştın pislige”

{132} بېكەن ئوتۇن بولماس، ۋاپاسىز خوتۇن بولماس

Yéken otun bolmas, vapasiz hotun bolmas.

“Kamıştan odun olmaz, vefasızdan karı olmaz.”

{133} تولا ۋىچىرلىغان قۇش ئۇۋا تۇتالماس.

Tola viçirliğan kuş uva tutalmas, “Fazla öten kuş ev tutamaz.”

{134} غاجايدىغان ئۆتۈكتىن قاچ (ئالماڭ)، يېپىشقاق خوتۇندىن قاچ (ئالماڭ) (MM, 2016, s. 773).

Ġacaydiğan ötüktin kaç (almañ), yépişqak hotundin kaç (almañ).

“Acıtan çizmeden kaç, utanmaz kadından kaç.”

Uygur Türkçesinde eş seçerken kadının fiziksel güzelliğinden ziyade sevginin daha önemli olduğunu ifade eden atasözü de mevcuttur:

{135} چىرايلىق چىرايلىق ئەمەس، سۆيگەن چىرايلىق

Çiraylıq çiraylıq emes, söygen çiraylıq, “Güzel güzel değil, sevilen güzel(dir).”

Bu atasözü, gerçek aşkın dış güzellikle ilgili değil, sevgi ve sadakat göstermekle ilgili olduğunu anlatır (Emet, s. 154).

{136} ئۆي تۇتقاندا دۆت كۆرۈنەر، ئايرىلغاندا ئوت كۆرۈنەر.

Öy tutqanda döt körüner, ayrılğanda ot körüner.

“Evlenirken geri zekaklı görünür, ayrılırken çekici görünür.”

{137} ئېشىڭنى سادىققا بەر، قىزىڭنى ئاشىققا بەر.

Éşiñni sadıqқа ber, qızını aşığıға ber

“Yemeğini sadık kişiye ver, kızını sevgilisine ver.”

{138} *Yerine düşmeyen gelin yerine yerine, boyuna düşmeyen asvap sürüne sürüne eskir.*

Bu atasözünde, evlilikte yanlış seçim yapan bir kadının pişmanlık içinde yaşlanacağı, tıpkı kişinin boyuna göre dikilmemiş uzun bir elbisenin yerde sürünmekten yıpranacağı ifade edilmektedir (Aksoy, 2018, s. 474).

{139} “Kenarın dilberi nazik olsa da nazenin olmaz.” Eğitilmiş çevrede büyümemiş nezaketsiz eğitimsiz kızlar, deneseler bile nezaketin tüm inceliklerini gösteremezler. Kaba tutum ve davranışlardan tamamen kurtulamazlar (Aksoy, 2018, s. 357). “Dilber” kelimesi güzelliği, “kenar” kelimesi ise alt kesim kişilerini ifade eder. Bu atasözü, erkeğin bir kadının

güzelliğin tuzağına düşmemesi gerektiğini ve kaba davranışların genç bir kızın içine derin işlemiş olabileceğinden kız istese bile bundan kurtulamayacağını ifade eder.

{140} *Kendinden küçükten kız al, kendinden büyüğe kız ver* (Aksoy, 2018, s. 258).

Bu atasözü, evlilik için hem erkeğin hem de kızın ailelerine tavsiyeler içerir. Bu atasözündeki statü ile ilgili olarak, erkeğin ailesinin kızın ailesinden daha yüksek bir statüye sahip olması tavsiye edilir. Bu şekilde, kızın kocasını ve kocasının ailesini sevmeme riski ortadan kaldırılmaya çalışılır. Bu statü zenginlik, asalet, yaşam tarzı vb. anlamlara gelebilir. Türk toplumunda büyüklük de bir toplumsal statü olup yaşça büyük insanlar sosyal sermaye bakımından zengin sayılır ve bundan dolayı saygı görür. Yaşça büyük insanları yaşamdan edindiği tecrübe de zengin olur (Genç, 2017, s. 111).

{141} *بارجه (جوماق) ئوتۇن ئوتۇن بولماس، ئاغىچا خوتۇن خوتۇن بولماس* (MM, 2016, s. 752)

Parçe (sopa) otun otun bolmas, ağıça hotun hotun bolmas

“Parça odun odun olmaz, bey karısından karı olmaz.”

{142} *شورلۇق يەرگە سۇ سالىساڭ پاتقاق بولۇر، تۇل خوتۇندىن قىز ئالىساڭ قاچقاق بولۇر.* (MM, 2016, s. 765)

Şorluq yerge su salsañ patkañ bolur, tul hotundin qiz alsañ qaçkañ bolur.

“Tuzlu yeri sularsan bataklık olur, dul kadından kız alırsan kaçak olur.”

{143} *يول ماڭساڭ تۈزدە ماڭ، ئۇزۇن بولسىمۇ، تۇغماس خوتۇن ئالمىغىن يۇزۇر بولسىمۇ* (MM, 2016, s. 792)

Yol mañsañ tüzde mañ, uzun bolsimu, tuğmas hotun almıgın puzur bolsimu.

“Yol yürürsen düz yoldan git uzun olsa da, kısır kadın alma güzel olsa da.”

Yukarıdaki atasözlerinde dul kadın ve onun kızı, statüsü yüksek kadın ve kısır kadınlarla evlenilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde erkek kendine eş seçerken karşı tarafın kız olmasının çok önemli olduğu vurgulanmaktadır.

{144} *Tarlayı düz al, kadını kız al* (Aksoy, 2018, s. 442).

{145} *Deniz dalgasız, kız/gönül sevdasız olmaz* (Aksoy, 2018, s. 234).

{146} *سوقۇر بولسىمۇ توز چىرايلىق، چوقۇر بولسىمۇ قىز چىرايلىق.*

Soqur bolsimu toz çirayliq, çoqur bolsimu qiz çirayliq.

“Kör olsa da tavuskuşu güzel(dir), çirkin olsa da kız güzel.”

{147} *ئەڭرى -بۈگرى بولسىمۇ يول ياخشى،، قارىغۇ-چولاق بولسىمۇ قىز ياخشى.* (Emet, s. 164)

Egri -bügri bolsimu yol yahşi, qarıǵu-çolak bolsimu qiz yahşi.

“Eğri olsa da yol iyi(dir), kör çolak olsa da kız iyi.”

{148} ئۆي سالساڭ ئېگىزگە سال، قۇمساڭ بولسىمۇ، خوتۇن ئالساڭ قىز ئال، ئاقساق بولسىمۇ (MM, 2016, s.

780)

Öy salsañ égizge sal, qumsañ bolsimu, hotun alsañ kız al, aksaq bolsimu.

“Evi yükseğe yap kumsal olsa da, karı alsan kız al topal olsa da.”

{149} ياخشى كۆرگەن قىزنىڭ قىرىق يىلدىنمۇ قىز كۆرۈنەر

Yahşi körgeñ kıziñ kıriq yildimu kız körüner.

“Sevdiğin kız kırk sene geçse de kız gibi(dir).”

{150} يىراق بولسىمۇ يول ياخشى، قېرى بولسىمۇ قىز ياخشى (Emet, s. 351)

Yıraq bolsimu yol yahşi, kéri bolsimu kız yahşi

“Uzak olsa da yol iyi(dir), yaşlı olsa da kız iyi.”

{151} خوتۇن ئالساڭ قىز ئال، دېدەك بولسىمۇ، ئۇن ئالساڭ بۇغدا ئۇنى ئال، كېپەك بولسىمۇ. (Emet, s. 360)

Hotun alsañ kız al, dédek bolsimu, un alsañ buğda uni al, képek bolsimu.

“Karı alırsan kız al köle olsa da, un alırsan buğday unu al kepek olsa da.”

{152} ئالتە تەڭگەم بار ئات ئالمەن، يەتتە تەڭگەم بار قىز ئالمەن.

Alte teñgem bar at alimen, yette teñgem bar kız alimen.

“Altı akçam var at alırım, yedi akçam var kız alırım.” (Emet, s. 30)

{153} ئۇرت كەزىسەك پىيادە كەز يىراق بولسىمۇ، خوتۇن ئالساڭ ياشنى ئال ئورۇق بولسىمۇ (MM, 2016, s. 793)

Yurt kezseñ piyade kez yıraq bolsimu, hotun alsan yaşni al oruq bolsimu.

“Cihan gezersen yaya gez uzak olsa da, avrat alırsan genç al zayıf olsa da.”

Uygur Türkçesinde eş seçerken erkeğin kadına göre avantajlı durumda olduğunu ifade eden atasözüne rastlanmaktadır.

{154} ئەر قېرىسا قىز ئالار، قىز قېرىسا كىم ئالار.

Er kərısa kız alar, kız kərısa kim alar

“Erkek yaşlanınca kız alır, kadın yaşlanınca kim alır.”

Yaşı geçmiş kızın eş seçerken erkeğin yaşını sorun etmeyeceğini ifade eden atasözü şunlardır:

{155} ئاچ كۆز ئادەم ئاش تاللىماس، قاغدا لما قىز ياش تاللىماس.

Aç köz âdem aş tallımas, kağdalma kız yaş tallımas (MM, 2016, s. 265).

“Açgözlü yemek seçmez, yaşı geçmiş kız yaş seçmez.”

Eş seçerken kız değil olgun ve becerikli kadınla evlenmenin daha iyi olacağını ifade eden atasözü de vardır.

{156} كۆمۈرگە بەرگۈسىز ئوتۇن بار، قىزغا بەرگۈسىز خوتۇن بار.

Kömürge bergüsiz otun bar, kızğa bergüsiz hotun bar.

“Kömürden değerli odun var, kızdan değerli hatun var.”

Evlenilecek kızın bakire ve kız olması vurgulanır. Kutadgu Bilig’de kızın bekâretini vurgulayan ifadeler var. Eğer bir kız alacaksanız, hiç dokunulmamış ve sizden başka bir erkek görmemiş bir aile kızı almaya çalışın. Böyle bir kız sizi sever, sizden başka kimseyi kabul etmez ve uygunsuz davranışlarda bulunmaz (Has Hacıp, s. 324). Bakirelik Türklerin tarihinde eskiden beri önemli değerlerden biri olarak telekki edilmiştir.

{157} *Her çiçek koklanmaz (Aksoy, 2018, s. 313).*

{158} *Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza; dul karıdan havas alınmaz, kıza bak kıza (Aksoy, 2018, s. 362).*

{159} *Kız alan gözle bakmasın, kulak ile işitsin (Aksoy, 2018, s. 363).*

{160} *Alacak kız ay görünür, evleri saray (Aksoy, 2018, s. 134).*

Bu atasözü, genç bir adamın bir kıza âşık olduğunda, onun kusurlarını ve çirkinliğini görmeyeceğini, kulübesini bir saray olarak göreceğini ifade eder.

Uygur Türkçesinde eş seçerken kadının dış görünüşü ve fiziksel özelliğinden ziyade hem ahlakı ve karakter özelliğinin hem de becerikli olmasının daha önemli olduğunu ifade eden atasözleri şunlardır:

{161} *Çiray tallimay micez talla*

Çiray tallimay micez talla, “Güzeli seçme, huyu seç”.

Bu atasözü, gerçek aşkı elde etmek için karşı tarafın dış güzelliğine değil huyu ve davranışlarına bakmak gerektiğini ifade eder (Emet, s. 152).

{162} *Çiray dëgen kız baliniñ düşmini.*

Çiray dëgen kız baliniñ düşmini, “Güzellik kızın düşmanı(dır).”

{163} *Çirayğa çay koyup içkili bolmas.*

Çirayğa çay koyup içkili bolmas, “Güzellik beş para etmez.”

Bu atasözü, gerçek aşkın güzelliğe bağlı olmadığını ve sahte güzelliğe mesafeli olduğunu ifade eder (Emet, s.152).

{164} *Çiraylıقتا ۋاپا يوق .*

Çiraylıkta vapa yok, “Güzel kadın vefasız olur.”

Bu atasözü, güzel kadınların güzelliğine güvenerek kibirli ve vefasız olabileceğini ifade eder (Emet, s.153).

{165} چىرايلىقنىڭ چىقىمى تولا .

Çiraylıkniñ çikimi tola, “Güzel kadın masraflı olur.”

Bu atasözü, herkesin dikkatini çeken güzel kadınların çok talibi olacağından, güzel kadınların evlenilecek erkekten çok şey isteyebileceğini ifade eder (Emet, s. 153).

{166} چىرايلىق يۈزدە ئەمەس ، سۆزدە .

Çiraylık yüzde emes, sözde, “Güzellik yüzde değil, sözde olur.”

Bu atasözü, gerçek güzelliğin dış güzellik değil, belki davranış ve sözde olabileceğini ifade eder (Emet, s.153).

{167} چىرايلىق ئاقلىقىدىن كۆڭۈلنىڭ ئاقلىقى ئەلا (Emet, s.153).

Çirayniñ aklıkidin köñülniñ aklıki ela, “Güzelin yüzünün aklığından gönülün aklığı evla(dır).”

{168} چىرايلىقنى خوش قىلغان چوقۇرنىڭ يۈزى . (Emet, s. 154)

Çiraylıkni huş qilğan çoqurniñ yüzi, “Güzel kadını sevindiren çirkinin yüzü(dür).”

Uygur Türkçesinde eş seçerken kadının becerikli olmasının önemli olduğu vurgulanan atasözleri şunlardır:

{169} پۇلى بار قىز ئالغۇچە ، شۇدى بار جۇۋان ئال .

Puli bar kız alguçe, şudi bar cuvan al.

“Zengin kız almaktansa, becerikli kadın almak iyi(dir).”

{170} چاققان جۇۋاننى بۆشۈك ئاستىدا كۆرۈك .

Çaqqan cuvanni böşük astida körün, “Çevik kadını beşiğin altında dene.”

Bu atasözü, genellikle kibirli, kimseyi beğenmeyen, narsist ve gösterişli bir kadının uygunsuz davranışlarını ifade eder (Emet, s. 146).

{171} خوتۇن ئالساڭ دىتلىقنى ئال ، توكۇر بولسىمۇ .

Hotun alsañ ditliqini al, tokur bolsimu, “Eş alırsan becerikli olanı al, topal bile olsa.”

{172} جامالىڭغا باقمىيەن ، ئۆي تۇتۇشۇڭغا باقمىەن (MM, 2016, s. 752)

Camaliñga baqmaymen, öy tutuşuñga baqimen.

“Güzelleğine bakmayacağım, evi idare etmene bakarım.”

{173} قىزدىن ئارتۇق جۇۋان بار ، ئاتتىن ئارتۇق غۇنان بار (Emet, s. 263).

Ƙızdın artuƙ cuvan bar, attın artuƙ ƣunan bar.

“Kızdan üstün kadın var, attan üstün tay var.”

{174}ئوتۇن ئالالمىغان خوتۇن ئالالماس.

Otun alalmıƣan ƣotun alalmas, “Odun alamayan erkek karı alamaz.”

{175}بىگىنكە كۆز كېرەك، قىزغا بۆز كېرەك (MM, 2016, s. 793)

Yigitke köz kérek, ƣızƣa böz kérek, “Erkeƣe göz gerek, kıza kumaş.”

{176}سەت خوتۇن ئابدىڭدا ئاي كۆرۈنەر، چىراغ تۇۋىدە قىز كۆرۈنەر (MM, 2016, s. 763)

Set ƣotun aydıńda ay körüner, ƣıraƣ tüvide ƣız körüner.

“Çirkin kadın aydınlıkta ay görünür, ışık dibinde kız görünür.”

Uygur Türkçesinde evliliğın nasip ve kader işi olduğunu, statüsü ne olursun, yaşı ne kadar olursa olsun her kadının evlenebileceğini ifade eden atasözlerine rastlanmaktadır.

{177}بەخت نەگە بارىسەن؟ دوڧا ماڭلايغا (MM, 2016, s. 112)

Beht nege barisen? Doğa mañlayğa, “Bahıt kime gider? Yamuk alını olana.”

Bu atasözü, dikkat çekmeyen, sıradan kadınların şanslı, talep gören ve öne çıkıp zamanı geldiğinde ellerinden geleni yapacak kadar şanslı olacağını ifade eder. Buradaki “doğa mañlay” kelimesi çirkin kadın anlamına gelir.

{178}ساھىبجامال سەتنىڭ تەلىيىگە ھەۋەس.

Sahibcamal setniñ teliyige heves kıptu, “Güzel kadın çirkin kadının şansına imrenir.”

{179}ئەردىن تاپالمىغان بەختىڭنى بەردىن تاپارسەن. (MM, 2016, s 288)

Erdin tapalmıƣan behtiñni yerdin taparsen, “Kocadan bulamadığın bahtını yerden bulursun.”

{180}بۆرە قېرىسمۇ قويلۇقى بار، جۇڭان قېرىسمۇ تويلۇقى بار. (MM, 2016, s. 166)

Böre ƣerisimu ƣoyluƣı bar, cugan ƣerisimu toyluƣı bar.

“Kurt yaşlansa da koyun eksik olmaz, dul yaşlansa da başlık parası eksik olmaz.”

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki eş seçimi ya da evlenilecek kadından aranacak vasıflara ilgili atasözlerine baktığımızda soy, güzellik, zenginlik, kızlık, yaş, beceriklilik, sadakat, tanıdık ve yakın çevre, karakter, iyi huy, namus ve iffet gibi ahlaki unsurların etkili olduğı, fakat dindarlığın çok da etkili olmadığı görölmektedir.

3.3.2.2.1. Çin Atasözlerinde Evlilik

Kadın konulu Çin atasözlerinde eş seçerken kadının ahlakı davranış ve karakter özellikleri, sadakati, fiziksel güzelliği, yaş, kızın ait olduğu ailenin sosyo- ekonomik durumu (doğru aile) gibi hususlar önem arz etmektedir.

Geleneksel Çin ailelerinde evliliğin istikrarına odaklanır, birlikte kalmanın ve yaşlanmanın önemi vurgulanırdı. Kadının iyi ahlakı davranış ve karaktere sahip olması bu hedefe ulaşmanın temel taşı sayılırdı. Bu nedenle eş seçilirken kadınların bu özelliğine dikkat edilirdi. Geneleksen Çin ahlak anlayışı tarafından kadın için belirlenmiş davranış kalıpları ve karakter modeline göre bir kadın nazik, saygılı ve tutumlu, çalışkan, hoşgörülü, becerikli ve erdemli olmalıdır. Zeki erkekler hayat arkadaşlarını seçerken genellikle bir kadının erdemli olmasına bakarlardı. Bununla ilgili atasözleri şunlardır:

{181} 家有贤妻，男人出息 - *Jiā yǒu xián qī, nánrén chūxī,*

“Ailede erdemli eş erkeği müreffeh kılar.”

{182} 种不好庄稼一季子，说不好媳妇是一辈子 - *Zhǒng bù hǎo zhuānjià yījì zǐ, shuō bu hǎo xífù shì yībèizi,* “İyi ekin ekmezsen bir mevsim biter, iyi eş almazsan bir ömür biter.”

{183} 苗好一半谷，妻好一半福 - *Miáo hǎo yībàn gǔ, qī hǎo yībàn fú,*

“İyi fide yarım tane(dir), iyi eş yarım mutluluk.”

{184} 娶个贤德妻，莫好孝子贤孙基 - *Qǔ gè xiándé qī, mò hǎo xiàozǐxiánsūn jī,*

“Erdemli eşle evlensen vefalı oğul ile torun elde edersin.”

{185} 老婆不好夫遭殃，鞍不好马受罪 - *Lǎopó bù hǎofū zāoyāng, ān bù hǎo mǎ shòuzui,*

“Karısı iyi olmayan erkek, eyeri kötü olan at gibi sıkıntı çeker.”

{186} 马好不在叫，人美不在貌 - *Mǎ hǎobùzài jiào, rén měi bù zài mào,*

“Çağırılan at iyi olmaz, dış görünümlü kadın erdemli olmaz.”

{187} 花美在外边，人美在里边 - *Huā měi zài wàibian, rén měi zài lǐbian huì zhǎo,*

“Çiçeğin güzelliği dışında olur, insanın güzelliği içinde olur.”

{188} 会找爱人的看德，不会找爱人的看色 - *huì zhǎo àirén de kàn dé, bù huì zhǎo àirén de kàn sè,*

“Eş bulmak isteyen erdeme bakar, eş bulmak istemeyen sekse bakar.”

{189} 锋利的长刀不在于刀鞘好，漂亮的姑娘不在于统裙好 - *fēnglì de cháng dāo bù zàiyú dāo qiào hǎo, piàoliang de gūniáng bù zàiyú tǒng qún hǎo,*

“Keskin bıçak kınında durmaz, güzel kız eteğinde durmaz.”

{190} 娶妻莫娶俊姑娘, 看戏休看落子腔 - *Qǔ qī mò qǔ jùn gūniáng, kàn xì xiū kàn làozi qiāng*, “Güzel kadınla evlenme, Lao ziqiang⁵⁰² operasını seyretmeye gitme.”

{191} 屋不要高 妻不要美 - *Wū bù yào gāo, qī bù yào měi měi*,

“Ev olmak için yüksek duvar gerekmez, karı olmak için güzellik gerekmez.”

{192} 选婿莫选金钱, 选女莫选容颜 - *Xuǎn xù mò xuǎn jīnqián, xuǎn nǚ mò xuǎn róngyán*, “Damadı seçerken parayı, kız seçerken dış görünüşü seçme.”

{193} 与其选择漂亮的脸, 不如择善良的心 - *Yǔqí xuǎnzé piàoliang de liǎn, bùrú zé shànliáng de xīn*, “Güzel yüz yerine, nazik kalp seç.”

{194} 孔雀美丽在羽毛, 妻子美好在性格 - *kǒngquè měilì zài yǔmáo, qīzi měihǎo zài xìnggé*, “Tavus kuşu tüyleriyle güzel, eş karakteriyle güzel.”

{195} 小娘爱得俏、老鸡爱的钞 - *Xiǎoniáng ài dé qiào, lǎo jī ài de chāo*.

“Kadın yakışıklı erkeği sever, yaşlı tavuk parayı.”

Bu atasözü, bir fahişenin yakışıklı bir adamı seveceğini, bir pezevenğin parayı seveceğini ve herkesin kendi dengesinde eşi olduğunu ifade eder.

Geleneksel Çin aile kültüründe iyi bir eş sadece kocasının evi idare etmesine yardımcı olmakla kalmayacağı, aynı zamanda çocuklarını eğiterek gelecek nesilleri etkileyeceği, bu nedenle eş seçiminde dikkatli edilmesi ve kötü ahlaklı bir kadınla evlenirse evlilik hayatında büyük bir talihsizlik yaşanacağı vurgulanır.

Atasözlerinde ahlak özellikleri ile dış güzellik birbiriyle çeliştiğinde, insanların dış güzellikten vazgeçip kadınların ahlakı özelliklerini seçme eğiliminde olduğu dile getirilmektedir.

{196} 娶女不计妆, 种稻要好秧 - *Qǔ nǚ bùjì zhuāng, zhǒng dào yàohǎo yāng*,

“Kız alırken makyajına bakma, pirinç ekerken fidesine bak.”

{197} 娶妻不在颜色, 贤德便好 - *qǔ qī bùzài yánsè, xiándé biàn hǎo*,

⁵⁰² Ulusal somut olmayan kültürel miraslardan biridir. Lianhualuo adlı halk operasından kaynaklanan Lao ziqiang, Song Hanedanlığı döneminde genellikle yedi kelimelik bir *jingle* iken, Yuan Hanedanlığı döneminde uzun bir melodiye dönüşmüştür. Qing Hanedanlığı'nda, bir palyaço sahneye çıktığında bir hikâye anlatma biçimine dönüşmüş. Qing hanedanlığı'nın ortalarından sonlarına doğru, yerel bir halk ezgisi ile birleştirilerek ve ezgi tahtası sabitlenerek “laoqiang” olarak adlandırılmıştır. Eğlenceye vurgu yapan basit ve doğal bir performans biçimidir ve şarkılar canlı ve güzeldir. <https://baike.baidu.com/item/落腔>, [Erişim: 7 Mart 2023].

“Evlenirken rengine bakma, erdemine bak.”

{198} 不图姐儿俊，只要姐儿勤- *bù tú jiě er jùn, zhǐyào jiě er qín,*

“Yengemin güzelliğini değil, çalışkanlığını seç.”

{199} 不要姐儿俊，只要姐儿心- *bùyào jiě er jùn, zhǐyào jiě er xīn,*

“Yengemin güzelliğine değil, kalbine bak.”

{200} 娶妻不问丑和俊，守家做活是好人- *Qǔ qī bù wèn chǒu hé jùn, shǒujiā zuòhuó shì hǎorén* , “Eş seçerken çirkin ya da güzelliğine bakma, erdem ve hamaratlılığına bak.”

{201} 不要单看人家的外表，要看他的心好不好 - *bùyào dān kàn rénjiā de wàibiǎo, yào kàn tā de xīn hǎobù hǎo* , “Evlenirken dış görünüşüne değil, kalbine bak.”

{202} 不但色能迷人，人才亦能迷人- *bùdàn sè néng mírén, réncái yì néng mírén,*

“Kadının dış güzelliği değil yeteneği cazip(tir).”

{203} 莫作孔明择妇，正德阿承丑女 - *Mò zuò kǒngmíng zé fù, zhèngdé ā chéng chǒu nǚ.*

“Kız alırken güzelliğine değil huyuna bak.”

{204} 好花不结子-*Hǎo huā bu jiézi*, “Güzel çiçek meyve vermez.”

{205} 好看的媳妇败了家，娶了个美人丢了妈 - *Hǎokàn de xífù bài le jiā, qǔ le gè měirén diū le mā.*

“Güzel kadın aileyi bitirir, güzel kız annesini.”

{206} 才子多情佳人薄命 - *Cáizi duōqíng jiārén bómìng*, “Güzel kadın talihsiz olur.”

{207} 呆郎娶巧妇，美男得丑妻 -*Dāi láng qǔ qiǎo fù, měinán dé chǒu qī.*

“Aptal erkek akıllı kadınla, yakışıklı erkek çirkin kadınla evlenir .”

{208} 功名易、妻子难 - *Gōng míng yì , qī zǐ nán*, “Şöhrete ulaşmak kolay, kari bulmak zor.”

Bu atasözü, iyi bir eş bulmanın şan ve şöhret aramaktan daha zor olduğu gerçeğine atıfta bulunur.

Yukarıdaki atasözlerinde kadınların makyajı ve dış görünüşü ile erdem ve yetenekleri karşılaştırılmaktadır. Bu atasözleri arasında ilk üçünün insanların eş seçiminde kesinlikle baskın olmadığı vurgulamaktadır. Ayrıca, bazı atasözleri eş seçiminde dış görünüşün dikkate alınmaması gerektiğini, çünkü güzel kadınların genellikle kötü bir kaderi olacağını, hatta çocuk bile doğurmayacağını açıkça belirtmektedir.

{209} 娶妻不娶活人妻，种地莫种河滩地- *Qǔ qī bù qǔ huó rénqī, zhòng dì mò zhǒng hétān dì*, “Evlenirken yaşayan birinin eşiyle evlenme, nehir kıyısına ekim yapma.”

Eski zamanlarda bir erkeğin, başka bir erkek tarafından boşanmış bir kadınla evlenmesine izin verilmezdi. Bu durumda “yaşayan eş”, kocası tarafından boşanan bir kadındır. “Nehir kıyısına ekim yapma” ifadesi, mahsul veya gıda yetiştirirken nehir kıyısına ekim yapmanın tercih edilmemesi gerektiği anlamına gelir.

{210} 丑媳妇也生好女, 瞎马也下好骡驹 - *Chǒu xífù yě shēng hǎo nǚ, xiā mǎ yě xià hǎo luó jū* , “Çirkin eşler de iyi kızlar doğurur, kör atlar da iyi katır doğurur.”

{211} 种瓜种洼, 娶媳妇娶疤 - *zhǒng guā zhǒng wā, qǔ xífù qǔ bā*,

“Kavun dikmek bataklık olur, karı almak yara almak olur.”

{212} 丑妻家中宝 - *chǒu qī jiāzhōng bǎo*, “Çirkin eş evin hazinesi.”

Bu atasözlerinde, güzel bir kadın ile çirkin bir kadını karşılaştırılmaktadır. Bu atasözlerine göre güzelliğin eş seçiminde önemsiz olduğu söylenebilir. Günlük hayatta güzelliğin peşinden koşan, eş seçerken güzelliğin peşinden koşmayabilir. Günlük yaşamda insanlar güzelliği takdir edebilir, tadabilir, hatta peşinden koşabilir. Fakat evlilikten beklentisi ise istikrar ve sürekliliktir. Uzun vadeli ve istikrarlı bir evliliğin sürdürülmesi açısından, ahlakı nitelikler ve yetenekler açıkça güzellikten daha önemlidir. Yetenekli erkeklerin güzel kadınları tercih edeceğini de unutmamalıdır.

Çin atasözlerinde eş seçimiyle ilgili kadının sadakat ve iffeti önemli kriterlerin başında gelir. Şu kesindir ki, kadınların bekâretini yok edenler de ona değer verenler de erkeklerdir. Konfüçyüsçülük ve düşünceleri uzun zaman zarfında gelişmiş ve Çin kültürü üzerinde derin bir etkiye sahip olmuştur. “Üç ilke ve beş norml” ile “üç itaat ve dört erdem” den oluşan geleneksel ahlak anlayışı ve ritüeller erkekleri avantajlı ve baskın, kadınları ise dezavantajlı ve pasif konuma yerleştirerek kadınlar üzerinde derin bir etki yaratmış. İlişkilerinde ise iffet, erdem ve erkeklere itaat etmelerini vurgulamıştır. Bu düşüncenin etkisi altında, erkeklerin kadın seçimindeki en önemli kriterlerden biri kadının sadık ve iffetli olup olmadığıdır. Bir kadının iffeti onun için mutluluk ve güvenlik, erkekler içinse namus meselesi olmuş. Bu yüzden hem erkekler hem de kadınlar buna hayatlarından daha fazla değer verirlerdi. İffetin fetişleştirilmesi kadınların hayatını adeta zindana çevirdiğini söylemek her halde abartılı olmaz. Bu kadının eve hapsedilmesiyle neredeyse eşdeğer bir durumdu (Jing, 2005. s.94). Kısacası, kadının iffeti ve sadakati erkeğe ne kadar itaat edip etmediğine göre değerlendiriliyordu. Bu durum doğal olarak atasözlerine de yansımıştır. Örneğin:

{213} 忠臣不事二君, 贞妇不事二夫 - *Zhōngchén bù shì èr jūn, zhēn fù bù shì èr fū*,

“Sadık vezir iki krala, iffetli kadın iki kocaya hizmet etmez.”

{214} 嫁鸡随鸡嫁狗随狗 - Jià jī suí jī jià gǒu suí gǒu.

“Tavuk ve itle evlensen bile onların peşinden git.”

{215} 好马不配双鞍, 好女不嫁二夫 - Hǎo mǎ bùpèi shuān ān, hǎo nǚ bù jià èr fū.

“İyi at iki eyerle gitmez, iyi kadın iki kocayla evlenmez.”

{216} 一女不吃两家茶 - Yī nǚ bù chī liǎng jiā chá, “Erdemli kadın iki aileden çay içmez.”

{217} 一女不更二夫 - Yī nǚ bù gēng èr fū, “Erdemli kadın iki kocayla evlenmez.”

{218} 露水夫妻不久长 - Lùshuǐ fūqī bùjiǔ zhǎng, “Çiyde evli bir çift uzun sürmez.”

Bu atasözü, gayri meşru bir birliktelik içindeki bir çiftin uzun süre dayanamayacağını ifade eder.

{219} 男怕失足、女怕失身 - Nán pà shīzú, nǚ pà shīshēn.

“Erkek düşmekten korkar, kadın bekâretini kaybetmekten korkar.”

Eski Çin toplumunda birçok dul kadın, yeniden evlendikleri takdirde çevresi tarafından aşağılanır ve toplum tarafından ayrımcılığa maruz kalırlardı. İffet kavramı, hem tek taraflı bir hapsetme silahı hem de köklü kötü alışkanlıkların bir tezahürü olarak eski kadınların boyunlarına geçirilmiş bir ilmik gibiydi (Hong, 2001, s. 3).

{220} 女要藏, 男要浪 - Nǚ yào cáng, nán yào làng,

“Kadınlar saklanmak ister, erkekler flört etmek ister.”

{221} 买匹骏马需考虑一日, 娶媳妇要观察一年 - Mǎi pǐ jùnmǎ xū kǎolǔ yī rì, qǔ xífū yào guānchá yī nián.

“At almak için bir gün gerek, kızla evlenmek için bir yıl gerek.”

Bu atasözünde güvenilir karakterli bir eş seçmek için erkeklerin genellikle çok dikkatli davranmaları gerektiği vurgulanır.

{222} 买锅要敲打敲打, 娶妻要了解了解 - Mǎi guō yào qiāodǎ qiāodǎ, qǔ qī yào liǎojiě liǎojiě, “Kazan alırsan vurup al, kız alırsan bilip al.”

{223} 饥不择食寒不择衣慌不择路贫不择妻 - Jībùzéshí, hán bù zé yī, huāngbùzélù, pín bù zé qī. “Açken erzak, üşürken kıyafet, şarşıırken yol, fakirken karı seçme.”

{224} 娶妻不得力一世烦恼、买卖不得时值一遭 - Qǔ qī bùdé lì yīshì fánǎo, mǎimài bùdé shí zhí yī zāo, “İyi eş seçmezsen, başın belâda olur.”

Bu atasözü, evliliğin hayatın kaderiyle ilgili olduğu ve hafife alınmaması gerektiğini anlatır.

Çin atasözlerinde eş seçerken kadının ve onun annesinin ahlakı karakteri ve terbiyesine de büyük önem verildiğini göze çarpar.

{225} 捉猪儿看母猪, 说媳妇看父母 - *Zhuō zhū er kàn mǔ zhū, shuō xífù kàn fùmǔ*,
“Domuz yavrusu yakalarken anne domuza bak, kız alırken annesine bak.”

{226} 母要癫狂女必轻贱- *Mǔ yào diānkúaǎn, nǚ bì qīngjiàn*, “Anne deliyse, kız hor görülür.”

{227} 娶女看娘, 种树看种- *Qǔ nǚ kàn nián, zhòng shù kàn zhòng*.

“Kadınla evlenmek anneye, ağaç dikmek tohumla bağlıdır.”

{228} 买屋要看梁, 娶妻要看娘- *Mǎi wū yào kàn liáng, qǔ qī yào kàn niáng*.

“Ev alırken sütuna, evlenirken anneye bak.”

{229} 什么籽出什么果, 什么葫芦出什么瓢- *Shénme zǐ chū shénme guǒ, shénme húlu chū shénme piáo*, “Tohumun meyvesine, kabağın sapına, kızın anasına bak.”

{230} 十朵菊花九朵黄, 十个闺女九像娘- *Shí duǒ júhuā jiǔ duǒ huáng, shí gè guīnǚ jiǔ xiàng niáng*. “On krizantemden dokuzu sarıdır, on kızdan dokuzu anasına benzer.”

{231} 娘好女好, 苗好米好- *Niáng hǎo nǚ hǎo, miáo hǎo mǐ hǎo*.

“İyi anadan iyi kız, iyi fideden iyi pirinç yetişir.”

{232} 教子不严父的过, 养女不贤娘的错- *Jiàozǐ bù yán fù deguò, yǎngnǚ bù xián niáng de cuò*, “Erkek çocuğu iyi eğitmediği için baba suçlu (dur), kız çocuğu iyi yetiştirmedeği için ana suçlu.”

{233} 相婿看父根, 择媳看母源- *Xiāng xù kàn fù gēn, zé xī kàn mǔ yuán*.

“Damat seçerken babanın, gelin seçerken de annenin köklerine bak.”

{234} 槽头买马看母子- *Cáo tóu mǎi mǎ kàn mǔzǐ*, “At alırken anasına bak.”

{235} 娘勤女不懒- *niáng qín nǚ bù lǎn*, “Çalışkan ananın tembel kızı yok.”

{236} 什么母什么女, 什么桌子什么腿 - *Shénme mǔ shénme nǚ, shénme zhuōzi shénme tuǐ*,

“Ana neyse kız o(dur), masa neyse ayağı o.”

{237} 家看女, 村看男, 露贫显富是孩子的脸 - Jiā kàn nǚ, cūn kàn nán, lù pín xiǎn fù shì hái zǐ de liǎn, “Aile kıza bakar, köy oğlana bakar, zenginlik ile fakirliği gösteren çocuğun yüzü(dür). ”

{238} 有其母必有其女 - Yǒu qí mǔ bì yǒu qí nǚ, “Anasına bak kızını al.”

{239} 择妻要看丈母娘 - Zé qī yào kàn zhàngmǔniáng, “Eş seçerken annesine bak.”

Yukarıdaki atasözlerinde eş seçerken sadece kadının kendisini değil, kızın annesinin kadın üzerindeki etkisini de göz önünde bulundurmasının önemi vurgulanmaktadır. Bunun mantıksız olduğu söylenemez. Hepimizin bildiği gibi, anneler çocukların büyümesinde önemli rol oynar. Hanımın Kitabı’nda şöyle denir: “bir anne bilgili ve erdemliyse, doğru bir şekilde davranırsa ve konuşursa, bunları çocuklarına öğretirse, çocukları iyi yetişir.” Eski çağlardan günümüze kadar, bir annenin sözlerinin ve eylemlerinin çocuklarını büyük ölçüde etkilediğine dair yaygın bir düşüncesi olduğu açıktır. Bu nedenle Çin toplumunda “bir kız çocuğu için iyi bir anne, bir ulus için iyi bir eğitim gerek” denilmektedir. Bir annenin iyi terbiyesi ve erdemi bir dereceye kadar çocukları üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır; öte yandan, eğer anne daha az eğitilmiş ve daha az erdemli ise, çocukları üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Bu olumlu ya da olumsuz etkiler çocukların evliliklerinin kalitesini etkileyecektir. Erkekler eş seçerken ailevi kaygıların yanı sıra kadınları toplum bağlamına da yerleştirmektedir. Bu nedenle erkekler eş seçerken sadece kızın annelerinin ağzından değil çevredeki insanların da ağzından bilgi alması gerekir. Erkeklerin müstakbel kayıvalidelerinin ahlakı karakterine neden bu kadar değer verirler? Bunun nedeni, geleneksel Çin düşüncesinde bir kız çocuğunun konuşma biçiminin ve davranışlarının en çok, kızının hayattaki ilk öğretmeni olan annesinden etkilenmesidir. Bir evliliğe dâhil olan kişilerin aile etiği ve ahlakına atıfta bulunan bu düşünce ve uygulama, geleneksel Çin toplumunun evliliğe verdiği önemi göstermektedir.

Çin atasözlerinde eş seçiminde kadınların dış güzelliği ön planda olmadığı görülmektedir. Eski Çin edebî şiirlerinde kadınların dış güzelliği övülmüştür. Kadınların dış güzelliğiyle ilgili şu şiir bu gerçeği yansıtır: “Güzel bir hanımefendi bir beyefendinin şahitliği için iyi(dir)⁵⁰³: Bir kadının güzelliği göze hoş gelir ve diğer eksiklikleri telafi edebilir, bu da

⁵⁰³ 窈窕淑女, 君子好逑-Yǎotiǎo shūnǚ, jūnzǐ hǎo qiú.

erkeklerin ona âşık olmasını kolaylaştırır.” Ancak aşağıdaki atasözleri bunun tam tersini yansıtmaktadır:

{240} 娶妻莫恨无良媒、书中有女颜如玉 - *Qǔ qī mò hèn wú liáng méi, shū zhōng yǒu nǚ yánrúyù.*

“Eş seçerken çöpçatan olmamasından korkma, kitap içerisinde yeşim taşı gibi kız var.”

Bu atasözü, bir erkeğin çöpçatanın aracılığı olmadan da bir kadınla evlenmekten korkmaması gerektiğini, şöhret kazandıktan sonra doğal olarak güzel kadınlara sahip olabileceğini ifade eder.

{241} 丑媳妇家中宝，俊媳妇惹烦恼 - *Chǒu xífù jiāzhōng bǎo, jùn xífù rě fánnǎo,*

“Çirkin eş evde hazine, güzel eş başa belâ.”

{242} 莫图颜色妇，丑妇家中宝 - *Mò tú yánsè fù, chǒu fù jiāzhōng bǎo,*

“Renkli (güzel) kadın bulmaya çalışma, çirkin kadın evde hazine(dir).”

{243} 媳妇娶的丑，能活九十九 - *Qǔ gè chǒu lǎopó, néǎn huó 99 nián,*

“Çirkin kadınla evlenirsen 99 yıl yaşarsın.”

{244} 家有三件宝，丑妻薄田破棉袄 - *Jiā yǒusān jiàn bǎo, chǒu qī bótián pò mián’ǎo,*

“Ailenin üç hazinesi var; çirkin kadın, atık tarla, yırtık ceket.”

{245} 守土在稳不在险，娶妻在德不在色 - *shǒutǔ zài wěn bùzài xiǎn, qǔ qī zài dé bùzài sè,* “Toprağı korumak sabitlemekle olur, karı almak seksle değil erdemle olur.”

Bu “anormal” eş seçiminin tarihsel ve toplumsal nedenleri vardır: Çin tarihi, Xia, Shang, Zhou ve Jin Hanedanlıklarının hepsinin mei xi (妹喜), daji (妲己), qiaosi (褒姒) ve lixi (骊姬) adlı gök perileri kadar güzel, alımlı ve çekici ünlü dört büyüleyici güzellikte olan cariyeler tarafından sona erdirildiğini ve bunun da dört kadının kötü şöhretine yol açtığını kaydeder. Rivayete göre, ülkenin padişahları bile siyasetle ilgilenmezmiş ve hatta onlar için ülkeyi tehlikeye atan şeyler yaparlarmış.⁵⁰⁴

Bir yandan, uzun süren geleneksel Çin toplumunda, yönetici sınıfın evlilik sistemi, üst sınıfın yöneticilerinin halktan genç ve güzel kadınları saray hizmetçisi veya cariyeye olarak seçtiği ve çoğunun gizli bir hazine gibi sarayın soğuk ve ölü arka bahçesine gömüldüğü ve normal aile hayatının tadını bile çıkaramadığı bir cariyeye sistemiydi. Öte yandan, güzel bir kadın saray için seçilmemiş olsa bile, yine de soyluların ve kabadayılardan hedefi olurken, bazı güzel kadınların

⁵⁰⁴ <https://baike.baidu.com/item/妖姬>, [Erişim: 10 Mart 2023].

her türlü cazibeye kapılma olasılığı daha yüksekti. Onlar her an sorun çıkarabilir ve ailede bir istikrarsızlık faktörü hâline gelebilirdi (Su, 1990, s. 30).

Çin'in geleneksel evlilik anlayışında da yaş son derece önemli bir referans faktörüdür. Genellikle erkeğin yaşı kadınıkinden büyüktür. İlgili atasözü şöyle der:

{246} 男大十岁不为大，女大十岁做妈妈 - Nán dà shí suì bù wéi dà, nǚ dà shí suì zuò māma, “On yaş büyük erkek yaşlı sayılmaz; on yaş büyük kadın anne sayılır.”

{247} 娶妻要小，嫁汉要老 - Qǔ qī yào xiǎo, jià hàn yào lǎo ,
“Karı alırken küçüğünü al, evlenirken yaşlı erkeğe var.”

{248} 男大女小，团圆到老 - nán dà nǚ xiǎo, tuányuán dào lǎo,
“Erkek büyük kadın küçük olura birlikte yaşlanır.”

{249} 男大一，好夫妻，男大二，过一块，男大三，抱金砖 - Nán dà yī, hǎo fūqī, nán dà èr, guò yīkuài, nán dà sān, bào jīn zhuān.

“Erkek bir yaş büyük olursa, iyi bir çift olur, erkek iki yaş büyük olursa, bir zorluktan geçer, erkek üç yaş büyük olursa altın tuğlaya dönüşür.”

{250} 女大五，赛老母 - Nǚ dà wǔ, sài lǎomǔ,
“Kız beş yaş büyük olursa, erkeğin annesine benzer.”

{251} 三十过，四十来，双手招郎郎费来 - Sānshíguò, sìshí lái, shuāngshǒu zhāo láng láng fèi lái. “Otuz bitti, kırk geliyor, eller Lang Lang Foo'yu çağırıyor.”

Bu atasözü, bir kadının otuz yaşını aştığında koca bulmanın zorluğunu, bu yüzden zamanında evlenmenin önemli olduğunu ifade eder.

Erkekler ve kadınlar arasındaki evlilik yaşı farkı temel olarak iki nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, kadın ve erkek fizyolojisindeki farklılıktır. Konfüçyüs'ün Aile Sözleri'nde şöyle denir: “Bir erkek on altı yaşına ve bir kadın on dört yaşına geldiğinde, insanlar doğacaktır”. Bu durumda, insanın fizyolojik gelişim yasalarına uygun olarak, erkekler için evlilik yaşı kadınlar için olandan daha yüksektir. İkinci olarak, toplumsal kurallar ve gelenekler nedeniyle, erkeklerin ve kadınların evlilik yaşı eski zamanlarda düzenlenmiştir: Tang Hanedanlığı'nda yayınlan Kaiyuan Kararnamesi'nde “evlenmek için erkeğin 15, kadının 13 yaşında olması gerektiği”; Song Hanedanlığında yayınlanan Jiayuan Kararnamesi'nde “evlenmek için r erkeğin 16, kadının 14 yaşında olması gerektiği” belirtilmiştir (Yan, 2005, s. 2-4).

Binlerce yıldır, evlilik yaşına ilişkin yasal hükümler, bir erkeğin bir kadından yaklaşık iki yaş büyük olması yönünde olmuştur ve bu durum insanların eş seçme algısını etkilemiştir. Bu sistemin etkisi altında insanlar, bir kadından daha yaşlı bir erkeğin mükemmel bir eş

olduğuna ve bir erkekten daha yaşlı bir kadının çirkin ve şanssız bir olgu olduğuna inanmıştır (Juan, 2009, s. 24). Üstelik kadının erkeğe göre daha hızlı yaşlanacağı, örneğin, kocasından beş yaş büyük bir eş, dış görünüş açısından kocasının annesine benzeyecektir.

{252} 女大一，不是妻；女大三，屋脊坍；女大五，赛老母- *Nǚ dà yī, bùshì qī; nǚ dà sān, wūjǐ tān; nǚ dà wǔ, Sài lǎomǔ*, “Bir yař büyük kadın eř olmaz, kadın üç yař büyükse çatı çöker, kadın beř yař büyükse artık yaşlı anne olur.”

{253} 夫大一，金银堆屋脊；妻大一，麦粟无半粒 - *Fū dà yī, jīn yín duī wūjǐ; qī dà yī, mài sù wú bàn lì*, “Koca büyükse altın ile gümüş çatıya yığılır, kadın büyükse buęday tanesi bile olmaz.”

{254} 男大两，黄金日日长，男大三，银钱积成山 - *nán dà liǎng, huángjīn rì rì zhǎng; nán dà sān, yínqián jī chéngshān*,

“Erkek iki yaş büyükse altınları her gün artar, üç yaş büyükse parası dağlar kadar birikir.”

{255} 宁可男大七，不可女大一 - *nìngkě nán dà qī, bùkě nǚ dà yī*.

“Kadın gibi bir yaş büyük olmaktansa, erkek gibi yedi yaş büyük olmayı yeğlerim.”

{256} 男大十岁有，女大十岁丑 - *Nán dà shí suì yǒu, nǚ dà shí suì chǒu*,

“Erkek on yaş büyük olursa uygun olur, kadın on yaş büyük olursa kötü olur.”

{257} 女大一，不足妻 - *Nǚ dà yī, bùzú qī*, “Kadın bir yaş büyükse kadın olmaya layık değil.”

{258} 妇大三岁，灶屋坍塌 - *Fù dà sān suì, zào wū tān fēi*, “Kadın üç yař büyükse soba çöker.”

Konfüçyüs kültüründe yaşlılara saygı duyulurdu ve erkeğin kadına üstünlüğü olgusu vardı, erkekler saygı görmesi için kadınlara göre yaş olarak büyük olması gerekirdi. Bu yüzden ebeveynler oğulları için gelin seçerken, oğluna göre yaş açısından küçük gelineri seçerdi, ancak kadınlar erkeklerden yaşça büyük olamazdı. Gelin damada göre büyük olursa mutlu bir aile kurulamayacağına dair yaygın kanaat vardı. Kadın erkek arasındaki büyüklük sadece statü ile sınırlı değildi, yaş olarak ta büyük olması gerekirdi. Fakat Çin atasözleinde kadının erkekten biraz daha büyük olması şartını yansıtan atasözleri de vardır. Örneğin,

{259} 女大两，黄金长；女大三，黄金山 - *Nǚ dà liǎng, huángjīn zhǎng; nǚ dà sān, huángjīnshān*, “Kadın iki yaş büyük olursa altın oęalar, kadın üç yaş büyükse altın dağ olur.”

{260} 女大两, 有福享 - Nǚ dà liǎng, yǒufú xiǎng, “Kadın iki yaş büyük olursa huzur gelir.”

{261} 妻大一, 有饭吃; 妻大二, 多利市; 妻大三, 屋角摊 - Qī dà yī, yǒu fàn chī; qī dà èr, duōlì shì; qī dà sān, wū jiǎo tān,

“Kadın bir yaş büyükse yemek, iki yaş büyükse kazanç, üç yaş büyükse ev alırsın.”

{262} 女大三, 抱金砖; 女大五, 抱金鼠 - Nǚ dà sān, bào jīn zhuān; nǚ dà wǔ, bào jīn shǔ, “Kadın üç yaş büyükse altın tuğla, beş yaş büyükse altın fare tutarsın.”

Kadın kocasından iki ya da üç yaş büyükse, kadının yetkinliği, deneyimi ve evi idare etme becerisi sayesinde aile daha da zenginleşeceği düşüncesi kadının yaş olarak erkeğe büyük olmasında önemli olabilir.

{263} 少女少郎, 相乐不忘, 少女老翁, 苦乐不同 - Shàonǚ shǎo láng, xiāng lè bù wàng, shàonǚ lǎowēng, kǔ lè bùtóng.

“Genç kız genç erkek mutluluğunu unutmaz, küçük kız büyük erkek acısını unutmaz.”

Bu atasözüne göre, karı-koca çiftlerin yaşları aşağı yukarı aynı ise iki taraf da mutlu olacak, yaşları çok farklı ise mutlaka bir taraf üzülecek diğer taraf sevinecektir. Eş seçiminde önemli ölçüt olan yaş konusundaki bu tezatlığın ortaya çıkışı bölge, gelenek, kültür vb. farklılıklardan kaynaklandığı söylenebilir.

Geleneksel Çin evlilik anlayışında, iyi bir eşleşmenin, yani dengenin önemine her zaman büyük vurgu yapılmıştır. Eş seçimi eşit aile statüsü, ekonomik koşullar ve kişisel koşullara dayanılması gerektiği dile getirilmiştir. Bu gerçek Çin atasözlerine bariz bir şekilde yansımıştır. Örneğin,

Atasözünün dediği gibi: {263} 竹门对竹门, 木门对木门 - Zhú mén duì zhú mén, mùmén duì mùmén, “Bambu kapıdan bambu kapıya, tahta kapıdan tahta kapıya.”

{264} 量女配夫 - Liàng nǚ pèi fū, “Her kadın kendine göre erkek bulur.”

{265} 穷来莫配富亲, 矮来莫爬高墩 - Qióng lái mò pèi fù qīn, ǎi lái mò pá gāo dūn,

“Fakirle zengin eşleşmez, boyu kısa olan yüksek iskeleğe tırmanmaz.”

{266} 天上的月亮要不得, 富人的姑娘讨不得 - Tiānshàng de yuèliǎng yào bùdé, fù rén de gūniǎng tǎo bùdé, “Gökyüzündeki ay ile zenginin kızı arzu edilmez.”

{267} 天上金童 配玉女, 地下跛骡配破车 - Tiānshàng jīn tóng pèi yù nǚ, dìxià bǒ luó pèi pò chē, “Gökteki altın çocuk yeşim taşlı kızla uyumlu, yeryüzündeki topal katır kırık araba ile uyumlu.”

{268} 金杯配玉盞, 瓦盆配稀飯 - Jīnbēi pèi yù zhǎn, wǎ pén pèi xīfàn,

“Altın bardak yeşim taşla, kremit kâseler pirinçle uyumludur.”

{269} 龙对龙, 凤对凤, 麻眯眼对歪鼻公 - Lóng duì lóng, fèng duì fèng, má mī yǎn duì wāi bí gōng, “Ejderha ejderha ile, Anka kuşu Anka kuşu ile, şaşlı göz yamuk burunla denktir.”

{270} 丑人自有丑人爱, 烂锅自有破锅盖 - Chǒu rén zì yǒu chǒu rén ài, làn guō zì yǒu pò guō gài, “Çirkin erkeğin çirkin karısı, kırık tencerenin kırık kapağı olur.”

{271} 花对花, 柳对柳, 破簸箕对折筭帚 - Huā duì huā, liǔ duì liǔ, pò bōjī duìzhé tiáo zhǒu, “Çiçek çiçekle, söğüt söğütle, kırık faraş katlanmış süpürgeyle denk(tir).”

{272} 山鸡不能配凤凰 - Shān jī bùnéng pèi fènghuáng, “Tavuk Anka kuşuyla uyumaz.”

{273} 男当下配, 女望高门 - Nán dāngxià pèi, nǚ wàng gāo mén,

“Erkek eşleşmeyi, kadın yüksek kapıyı gözler.”

{274} 才子佳人一双两好 - Cáizi jiārén yīshuāng liǎng hǎo, “Yetenekli çift iyi evlilik kurar.”

Eski Çin toplumunda aileye ve soya verilen önem, esas olarak aile adının aktarılması ve soyun asaletinin korunması amacını taşırdı. Özellikle yönetici sınıf, akrabalık yoluyla etki alanlarını genişletmek, ailenin onurunu ve prestijini korumak, ailenin kalıtsal egemenliğini pekiştirmek umuduyla çocuklarına ait olduğu toplumsal tabaka ve sınıf içinden eşler bulmaya önem verirdi. En alt tabakadakiler kendi koşullarının kısıtlamasına maruz kalmış ve çoğu da kendi sınıfından çiftler arardı. Onlar uzun soluklu üretim ve yaşam pratiklerinde, aynı seviyedeki insanların birbirleriyle evlendikleri ve ekonomik koşullarının yanı sıra ideolojileri, kültürleri ve estetik ilgileri açısından da daha fazla benzerliğe sahip oldukları, bunun da yaşamlarında uyum sağlamayı kolaylaştırdığı ve aile uyumu ve istikrarına daha elverişli olduğu deneyimine ulaşmışlardır (Juan, 2009, s. 25).

Bir kadınla evlenmenin ve bir ev inşa etmenin çok fazla paraya, maddi ve zihinsel çabaya mal olduğu ve erkeklerin bu konuda konuşmaktan korktuğu gerçeğine atıfta bulunan atasözü de vardır. Örneğin,

{275} 娶媳妇盖厦, 提起害怕 - Qǔ xífù gài shà, tíqǐ hàipà, “Evlenmek bina yapmak gibi(dir).”

Çinli erkeklerin eş seçerken kadının yetenekli, tecrübeli ve eğitimli olmasına önem verdiklerini ifade eden atasözleri de mevcuttur. Örneğin,

{276} 宁娶大家奴, 不娶小家女 - *Níng qǔ dàjiā nú, bù qǔ xiǎo jiā nǚ*.

“Kızla evlenmektense, evin büyük hizmetçisi ile evlenmeyi yeğlerim.”

{277} 娶老婆是接财神 - *Qǔ lǎopó shì jiē cáishén*.

“Bir kadınla evlenmek, zenginlik Tanrısının⁵⁰⁵ lütfuna kavuşturur.”

Bu atasözü, çalışkan ve yetenekli bir kadınla evlenmenin, zenginlik Tanrısının lütfuna kavuşmak gibi olduğunu, böylelikle hayatın gittikçe daha iyi hâle geleceğini ifade eder. Aslında bu atasözü yine, küçük bir ailenin kızıyla evlenmektense büyük bir ailenin hizmetçi kızıyla evlenmeyi tercih etmenin daha mantıklı olacağını da anlatır. Bunun dışında bu atasözü, büyük bir ailenin hizmetçisi genellikle okuma yazma bilirken, küçük bir ailenin kız çocuklarının genellikle eğitimden yoksun olduğu gerçeğine atıfta bulunur.

Çin atasözlerinde kadınların eş seçerken erkeğin yeteneği gibi bazı kriterlerden istifade edebilecekleri vurgulanır. Konfüçyüs kültürüne göre yetenek, toplumun üst kademelerine girebilen, bilgi ve yetenekleriyle saygı gören ve övülen erkekler için son derece önemlidir. Bu nedenle, kadınlar için ideal evlilik yetenekli erkekle evlenebilmektir.

{278} 郎才女貌, 一双两好 - *Láng cáinǚmào, yīshuāng liǎng hǎo*,

“Yetenekli erkek ile güzel kadından iyi bir çift olur.”

{279} 才子配佳人, 瘸驴配破磨 - *Cáizi pèi jiārén, xián lú pèi pò mó*,

“Yetenekli erkek güzel bir kadınla, saralı eşek bozuk bir değirmenle eşleşir.”

{280} 郎才女貌, 白头偕老 - *Lángcáinǚmào, báitóuxiélǎo*,

“Yetenekli erkek ile güzel kadın, beraber yaşlanırlar.”

Bir kadın eşini seçerken “erkeğin yeteneğini zenginliğe tercih eder”; burada “yetenek kabiliyet ve edebî yetenek” anlamına gelirken, “zenginlik ise ev, para, buğday ambarı ve tarlalar gibi aile varlıkları da dâhil olmak üzere para” anlamına gelmektedir.

{281} 会嫁嫁对头, 不会嫁嫁门楼 - *Huì jià jià duìtóu, bù huì jià jià ménlóu*,

⁵⁰⁵ Çin Taoizminde Zenginlik Tanrısı, dünyevi zenginlikten sorumlu tanrıdır. Çin halk geleneklerine göre yılbaşı gGecesi, Bahar Şenliği'nin en yoğun günüdür. Manti yedikten sonra insanlar bütün gece ayakta kalır ve Zenginlik Tanrısı'nın lütfuna kavuşmak için beklerler. Hatta bazıları Zenginlik Tanrısı'na adak bile adarlar. Günümüzde, ay takviminin ilk ayının beşinci gününde Zenginlik Tanrısını karşılamak en popüler olanıdır. Zenginlik Tanrısına, Kültür Tanrısı ve Dövüş Tanrısı olarak tapınılır; Dövüş Tanrıları Zhao Gongming ve Guan Gong, Kültür Tanrıları ise Bi Gan ve Fan Li'dir. Buna ek olarak, insanlar Zenginlik Tanrısına, beş azize, Chai Rong, Zenginlik Tanrısı, Zenginlik Tanrıçası, Uyumun İki Ölümsüzü, Kârın Ölümsüz Yetkilisi, Zenginlik Tanrısı, Wenchang Tanrısı, Canlı Zenginlik Tanrısı, Shen Wansan vb. inanmaktadır; bunlardan Zenginlik Tanrısı ve Beş Aziz inancı en yaygın olanıdır, <https://baike.baidu.com/item/财神/376940>, [Erişim: 11 Mart 2023].

“Baş olan erkekle evlen, evi olan erkekle evlenme.”

{282} 唉选的选儿郎, 不会选的选家当 - Kuài xuǎn de xuǎn érláng, bù huì xuǎn de xuǎn jiādàng, “Evlenirken damadı seç, ailesini değil.”

Kadınların yetenekli erkek bulmasının zor olduğu, aynı zamanda erkeklerin güzel kadınları çabuk kaybedeceğini, bu yüzden eş seçerken fırsatı iyi değerlendirmesini gerektiğini ifade atasözü de mevcuttur. Örneğin:

{283} 才子难逢佳人易失 - Cáizi nán féng jiārén yì shī.

“Yetenekli erkek bulmak zor(dur), güzel kadını kaybetmek kolay.”

Eski Çin toplumunda çoğu erkek ve kadın sevgi ve evlilik konusunda seçme özgürlüğüne sahip değildi ve “ebeveynlerin emri ve çöpçatanların tavsiyesi” evliliğin temelini oluşturuyordu. Özellikle, her şeye ebeveynleri ve erkek kardeşleri tarafından karar verildiği için kadın evlilik konusunda kendi sevdiği birini seçme özgürlüğüne sahip değildi. Çoğu zaman, evlilik ancak iki aile benzer geçmişe sahipse ve çocukların doğumları falcılar tarafından birbirleriyle çakışmayacak şekilde incelenmişse ayarlanabilirdi. Yeni evliler ancak düğün töreninden sonra ilk kez bir araya gelebilirdi. Bu tür bir görücü usulü evlilik, evlilik hayatının mutluluğunu bilinmez kılardı. Öte yandan, kadınlar romantizme erkeklerden daha yatkındır, bu nedenle kalplerinde aşkı ve içerisinde sevgi olan bir evliliği özlerler. Kadın eş seçerken, dış görünüşten çok sevgiyle ilgilenirler. Kadın için manevi birliktelik, dış görünüş ve zenginliğin cazibesinden daha önemlidir (Juan, 2009, s. 46). Bu nedenle atasözünün dediği gibi:

{284} 只要感情在, 麻子脸上放光彩 - Zhǐyào gǎnqíng zài, mázi liǎn shàng fàng guāngcǎi,

“Sevgi çirkin kadının yüzünü parlatır.”

{285} 宁嫁个投缘的, 不嫁个有钱的 - Níng jià gè tóuyuán de, bù jià gè yǒu qián de,

“Parası olan biriyle evlenmektense, uyumlu olan biriyle evlenmeyi evla(dır).”

{286} 不求富家子, 只爱如意郎 - Bù qiú fùjiā zǐ, zhǐ ài rúyì láng,

“Zengin aile çocuğundan, sevdiğin biriyle evlenmeyi yeğle.”

Çin kadınlarının eşini seçme konusunda özgürlüğü olmadığını yansıtan atasözleri şunlardır:

{287} 父母之命, 媒妁之言 - Fùmǔ zhī mìng, méishuò zhī yán,

“Ebeveynlerin emri, çöpçatanların sözü geçerli(dir).”

{288} 全凭父母一句话, 屎壳郎、癞蛤蟆也得嫁 - *Quán pīn fùmǔ yījù huà, shīkèlǎng, làihámá yě dé jià*, “Ebeveynlerin sözü börtü böcekler ile kara kurbağaları bile evlendirmeye yeter.”

{289} 男婚女嫁凭媒证, 不要媒人事不成 - *Nán hūn nǚ jià píng méi zhèng, bù yào méi rén shì bù chéng*, “Kadın ile erkek çöçatansız evlenemez.”

{290} 媒之女, 丑而不信 - *Méi zhī nǚ, chǒu ér bù xìn*,
“Çöçatanın kızı, çirkin ve güvensiz(dir).”

{291} 好媳妇不上门, 上门媳妇不值钱 - *Hǎo xífù bù shàngmén, shàngmén xífù bù zhíqián*

“İyi kızlar kapıya gelmez, gelen de itibar görmez.”

{292} 头嫁由亲, 二嫁由身 - *Tóu jià yóu qīn, èr jià yóu shēn*

“İlk evlilik nikâhla, ikinci evlilik bedenle olur.”

{293} 姻缘本是前生定, 不是姻缘莫强求 - *Yīnyuán běn shì qián shēng dìng, bù shì yīnyuán mò qiǎngqiú*, “Nikâh kader(dir), olmazsa zorlamamak gerek.”

{294} 姻缘由天定 - *Yīnyuán yóu tiān dìng*, “Nikâh kader(dir).”

{295} 有缘千里能相会, 无缘对面不相逢 - *Yǒuyuán qiānlǐ néng xiāng huì, wúyuán duìmiàn bù xiāngféng*, “Kaderimizde varsa tanışırız, olmazsa tanışmayız.”

{296} 无缘不成夫妇, 无债不成父子 - *Wúyuán bùchéng fūfù, wú zhài bùchéng fūzǐ*
“Sebepsiz evlilik olmaz, borçsuz baba olmaz.”

Çin kültürünün temel taşı olan Konfüçyüsçülük’ün kurucuları 2.000 yıldan daha uzun bir süre önce “sadece kadınların ve kötü adamların yetiştirilmesi zordur” (惟女子与小人难养 - *Wéi nǚzǐ yǔ xiǎo rén nán yǎng*) şeklinde bir düşünce ortaya atmıştır. Bundan etkilenen yöneticiler ve düşünürler neredeyse kadınların doğaları gereği kötü olduklarına ve kontrol edilmedikleri takdirde erkeklerin evlerinde ve toplumda bir felakete dönüşeceklerine inanarak, ehlileştirilemeyen kadınların ataerkil bir toplumsal güç sisteminin yakın denetimi altına alınmasını savundular. Bu nedenle geleneksel Çin kültürü kadın ve erkeği her zaman çifte ahlakı standarda tabi tutmuştur ve bu durum özellikle evlilik söz konusu olduğunda daha da belirginleşmiştir. Zhou ve Konfüçyüs bilginlerinin etik düşünceleri ve kalıplarında, kadınlar tutarlı olmalı ve ahlaka uymalıdır, erkekler bunu önemsemek zorunda değildir. Çok eşlilik, üç eş ve dört cariye almak gücün sembolü ve kadını eş olarak seçmek daha çok bir erkeğin özgürlüğü olduğundan, kadınlar eş seçerken erkeğin karakterine daha fazla önem verirlerdi (Li,

2006, s. 3). Çünkü kadınlara göre, iyi bir karaktere sahip erkekle evlenmek mutlu bir evliliğin temeliydi. Aşağıdaki atasözlerinde ifade edildiği gibi:

{297} 不贪千担田, 只求丈夫贤 - *Bù tān qiān dān tián, zhǐ qiú zhàngfū xián,*

“Binlerce tarlaya göz dikme, erdemli kocaya göz dik.”

{298} 宁嫁给好汉子拉马橙, 不嫁给恶汉子当祖宗 - *Níng jià gěi hǎo hànzi lā mǎ chéng, bù jià gěi è hànzi dāng zǔzōng.*

“Kötü erkekle evlenip hanım ağa olacağıma, iyi erkekle evlenip atın nalısı olmayı yeğlerim.”

{299} 不看穿, 不看戴, 单看男方人实在 - *Bù kànchuān, bù kàn dài, dān kàn nánfāng rén shízài.* “Ben elbiseye bakmam, dürüst adama bakarım.”

Çin’de eski çağlardan beri erkekler dışarın, kadınlar ise içerin (evin) sorumlusu olmuştur. Bu nedenle okumak, çiftçilik yapmak, dış dünyayla ilişki kurmak ve aileye destek olmak erkeğin göreviyken; çocuk doğurmak ve büyütmek, yaşlılara hizmet etmek, kocasına bakmak, çamaşır yıkamak ve yemek pişirmek, örgü örmek ve iplik eğirmek kadının görevi olmuş. Kadınlar eş seçerken erkeğin mesleğini önemli bir kıstas olarak görmüştür. Bununla ilgili atasözü şunlardır. Örneğin:

{300} 嫁给读书郎, 夜夜守空房 - *Jià gěi dúshū láng, yè yè shǒukōngfáng.*

“Bilginle evlenirsen, geceleri boş evde bekçilik yaparsın.”

{301} 嫁人要嫁读书人, 说起话来好斯文 - *Jià rén yào jià dúshū rén, shuō qǐ huà lái hǎo sīwén.* “Bilginle evlenirsen, iyi konuşmacı olursun.”

{302} 嫁给种田郎, 带泥夹污上棉床 - *Jià gěi zhòngtián láng, dài ní jiā wū shàng mián chuáng.*

“Pamuk yatağı çamur ve kir olan çiftçiyle evlen.”

{303} 嫁人要嫁种田郎, 日同三餐晚同房 - *Jià rén yào jià zhòngtián láng, rì tóng sān cān wǎn tóngfáng,* “Çiftçiyle evlenirsen günde üç öğün yemek, geceleri odaya kavuşursun.”

{304} 嫁给裁缝郎, 布头布脑满棉床 - *Jià gěi cáifēng láng, bùtóu bù nǎo mǎn mián chuáng,*

“Terziyle evlen, kumaş dolu pamuklu yatağın olur.”

{305} 有女莫嫁捞鱼郎, 一年三季守空房 - *Yǒu nǚ mò jià lāo yú láng, yī nián sānjì shǒukōngfáng.*

“Kızını balıkçıya verme, yılda üç mevsim boşa kalır.”

Yukarıdaki atasözlerinin yorumundan, geleneksel Çin kültürünün etkisinde kalan kadın ve erkeklerin eş seçimindeki kriterlerinin farklı olduğunu, erkeklerin sadık ve fedakâr, iyi karakterli, erdemli, makul gelirli bir aileden gelen ve ortalama bir fiziksel görünüme sahip bir

kadın seçerken, kadınların yetenekli, iyi karakterli, meslek sahibi ve âşık olduğu bir erkek seçtiğini kolayca görebiliriz. Bu, erkeklerin eş seçiminde daha pratik olma eğiliminde olduklarını, kadınların ise erkeklerden daha romantik olduklarını göstermektedir. Çin'in uzun geleneksel tarihi ile atasözleri, eski günlerde eş seçiminde güçlü bir erkek üstünlüğü ve cinsiyet ayrımcılığı duygusunu yansıtmaktadır.

3.3.2.4. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Atasözlerinin Kadının Evliliği Üzerinden Mukayeseli Analizi

Tablo 8. Kadının Evliliğiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri			SAYI		
			TT	UT	Çince
Evliliğe Teşvik			11	22	8
Denge- Uyumluluk	“Doğru” Aile		12	9	11
	Soyluluk		10		
	Zenginlik		1	4	
	Yakın ve sosyal Çevre		2	14	
	Dindarlık			1	
	Yaş	Kadın			14
		Kadın			4
İffet, Namus (Ahlak)			10	19	31
İyi huylu ve Karakter				8	4
Kız olması (genç olması)			3		
Kader				9	
Bakirelik			3		
Kadının İradesinin olmaması				3	10
Kadının dezavantajlı olması				3	
Beceriklilik, akıllı				8	15
Erkeğin özelliği					9
Sevgi					3
Güzel Olması			2	7	
Güzel Olmaması				2	9

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki atasözlerinde kadının evliliğiyle ilgili toplam atasözü sayısı 305'tir. Bu sayı Türkiye Türkçesinde 57, Uygur Türkçesinde 123, Çince 125 civarındadır. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadınla ilgili atasözlerinde evlilikte kadın ve erkeğin soy, ailenin toplumsal ve ekonomik statüsü ve konumu, kadının ahlakı, onun yakın çevresiyle özellikle annesiyle olan ilişkisi gibi konularda uyum ya da denge içerisinde olmasının önemi vurgulanmaktadır.

Türkiye Türkçesindeki evlilikle ilgili atasözlerinde evlilikte gönül ile sevginin her şeyin üstesinden gelmek için önemli manevi faktörler olduğu vurgulanmakla beraber, nikâhta keramet olduğu, evliliğin Allah'ın emri olduğu ve evlenmek isteyen gençlere Allah'ın yardım edeceği üzerinde durularak evlilik adeta dinî söylemle motive edilmektedir. Bir erkeğin evlilik yapabilmek için cesaret sahibi olması gerektiği, soyun devamı için evliliğin şart olduğu, tembel kişinin evliliği başaramayacağı vurgulanarak evlenmeyen erkek için susuz değirmen metaforu kullanıldığı görülmektedir. Uygur Türkçesi atasözlerinde evliliğin Allah'ın hazinesi olduğu vurgulanır. Fakat TT'nde olduğu gibi sevgi ve gönlün vurgulandığı atasözlerine az rastlanmaktadır. Üstelik Allah'ın emri ve din söylemiyle motive edilen evlilik teşviğiyle ilgili atasözleri de azdır. Ama UT'nde evlenmeyen erkek için kullanılan metaforlar fazlasıyla mevcuttur. Örneğin, evlenmeyen erkek bite, cansız vücuda, küle, kenarsız yere, çöle, tatsızlığa, akılsızlığa, yurtsuz ve evsiz barksız fakire benzetilmekle beraber, evlenen erkeklerin huzura, eve, toplumsal itibara kavuşacağı ifade edilmektedir. Kısacası UT'ndeki atasözlerinde evliliğin adeta erkeğin canıyla eş değer olduğu, evlenmeyen erkeğin toplumda pek fazla itibar göremeyeceği, Türk kültüründe olduğu gibi "*bekârlık sultanlık*" anlayışının olmadığı vurgulanmaktadır. Bu yönüyle TT'nden ayrılmaktadır. Her iki Türk lehçesindeki atasözlerinde evliliğe teşviğin hem kadın hem erkeğe yönelik olduğu vurgulansa da erkeğin evliliğe teşvik edilmesini içeren atasözleri daha fazladır. UT atasözlerinde evlenmeyen ya da evlenemeyen kadının lezzetsiz yemeğe benzetilmesi ilginçtir. Evlenmeyen kadının doğrudan bir nesneye benzetilmesi onun cinsiyet kimliğinden kaynaklanan toplumsal rolü ve konumuyla bağlantılı olduğu söylenebilir.

Çincedeki evliliğe teşvikle ilgili atasözlerinde evliliğin sosyal norm olduğu, soyun ve ailenin varlığının devamı, toplumsal statü edinmek ve maddi zenginlik elde etmek için evliliğin şart olduğu, evlenmeyen erkeklerin toplumda itibar göremeyeceği ifade edilmektedir. Erkeğin evliliği sağlık ile ilişkilendirilmektedir, yani kadının erkeğe ilaç gibi geleceği vurgulanmaktadır. Her iki cinse evlilik teşvik edilmekle beraber, çirkin kadınların da evlilikten nasibini alacağı

vurgulanmaktadır. Bu yönleriyle TT ve UT’ndeki atasözleri ile benzerlik göstermektedir. Fakat Çince atasözlerinde evliliğe teşviğin dinî inanç boyutunu ifade eden, başka bir deyişle, din kaynaklı motivasyonu içeren atasözleri yoktur.

TT, UT ve Çincedeki kadınla ilgili atasözlerinden anlaşıldığı üzere, erkekler evlenirken ve eş seçme konusunda kadınlara göre daha aktif konumdadır. Eş seçme konusunda belirlenen dinî, toplumsal, ekonomik ve ahlakî norm ve kriterlerin çoğu kadın odaklıdır. Genellikle erkekler evleneceği kadınları seçer. Bu durumda erkek özne, aktif ve girişken konumdadır, kadınlar ise tam tersi konumda olup bu konuda erkekler kadar avantajlı konumda değildir. Gerçi Türk kültüründe kadınların dinî, sosyal adalet, gönül ve duygu açısından eş seçme konusunda özgür irade ve seçme hakkına sahip oldukları söylene de bu durum atasözlerine belirgin bir şekilde yansımamaktadır.

Evlilik ister eski Türk kültüründe olsun ister Eski Çin kültüründe olsun çok önemsenen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türklerin geleneğinde erkek evlendikten sonra karısını doğup büyüdüğü ailesine değil bağımsız bir eve götürür ve kendi evinde evlilik hayatını devam ettirirdi. Bu evlilikte hiyerarşik ve dikey bir ilişkiden ziyade denge ve yatay bir ilişki söz konusuydu. Eski Çin kültüründe ise durum bunun tam tersi olup erkek evlendiği kadını kendi ailesine getirir ve ait olduğu geniş ailede karısıyla beraber hayatını sürdürürdü. Bu durumda kadın tam bir hiyerarşik ilişkiler ağının sıkı olduğu bir aile yapısı içerisinde en alt konumda yer alarak kocası dâhil tüm aile fertlerine hizmet etme rolünü üstlenirdi.

Her üç kültürdeki atasözlerinde kadın açısından eş seçiminde ailenin baskın olduğu, denge ya da uyumun, kadının soyunun, onun yetiştiği ailenin kültürel, toplumsal ve ekonomik durumunun, kadının yetiştirme tarzının, çevrenin, kadının iffetinin, ahlakî davranışının, yaşının, karakterinin, erkeğin temkinli davranmasının, acele karar vermemenin ve çevreye danışmanın önemli olduğu vurgulanmaktadır. Fakat Türk kültüründe eş seçimi konusunda kadına nispeten özgürlük alanı bırakıldığı da bilinen bir gerçektir. Bunun dışında kadının dindarlığının da eş seçimi konusunda önemli kıstas olmasına rağmen, nedense kadının dindarlığının doğrudan yansıdığı atasözlerine az rastlanmaktadır. Çin kültüründe kadınların manevi yönü ya da “dindarlığı” atalara tapma inancı ve adeta kült hâline gelmiş “vefalı evlat olma” kültü çerçevesinde değerlendirilmektedir.

TT atasözlerinde eş seçiminde kadının soyunun, annenin ahlakî ve karakter özellikleri gibi unsurların önemli olduğunu ifade eden atasözleri UT’ndeki ilgili atasözlerine göre bariz bir şekilde fazladır. Fakat UT’nde eş seçiminde birebir denge ya da uyumun önemli olduğunu

ifade eden atasözleri TT’ndeki ilgili atasözlerine göre sayı olarak fazla gözükmemektedir. Normal kadın ve erkeğin aile, soy, ekonomik ve sosyal açıdan uyumu dışında; kör, şaşlı gibi fiziksel açıdan özürlü olan kadın ile erkeğin de evlilik konusunda uyumu söz konusudur. Çince atasözlerinde eş seçerken kadının soyuna, ailesinin konumuna ve onun annesinin ahlakı ve karakter özelliklerine ve terbiyesine de büyük önem verildiği göze çarpar. Bu yönüyle TT ve UT’ndeki ilgili atasözleriyle benzerlik göstermektedir. Çin kültüründe aile namının nesilden nesle aktarılmasına, soyun asaletinin korunmasına fazlasıyla önem verilirdi. Böyle bir önemli misyonun gerçekleşmesinde erkek çocuğun rolü azımsanmayacak kadar önemliydi. O yüzden aileler erkek çocuk sahibi olmak için mücadele ederlerdi. Erkek çocuk sahibi olduktan sonra ise erkek çocuğa yönelik planları titizlikle uygulamaya çalışırlardı. Erkek çocuğu evlendirmek te bu planının en önemli parçasını oluştururdu. Erkek ailesi adeta gelini oğlu için değil kendisi için seçerlerdi. Kadının ve erkeğin evlilik konusunda kendi rızasının pek de önemi yoktu, özellikle kadının durumu daha pasifti, ama Türk kültüründe eş seçiminde ailenin baskın olduğu söz konusu olsa da en azından kadın ve erkeğin rızası da etkilidir.

Üç kültürde erkekler eş seçiminde temkinli, mantıklı davranması ve çevreye danışması gerektiği vurgulanan atasözleri dışında eş seçiminde karşı tarafın kusurunun pek fazla kuralanmaması gerektiğini ifade eden atasözüne de rastlanmaktadır. Fakat bu konudaki atasözlerinin sayısı azdır. Genelde kızın tanıdık ve bildik çevreden olmasının önemli olduğu ön plana çıkmaktadır. Bu düşüncenin temelinde kuşkusuz kızın ve ailesinin güvenilirliği yatmaktadır. Ama Uygur Türkçesinde tanıdık bildik çevreden kız almakla ilgili atasözlerinin sayısı Türkiye Türkçesindeki ilgili atasözlerine göre fazladır. Uygur Türkçesinde bununla ilgili atasözlerinde kadın Nemangan, eşek, at gibi nesneler ile mukayese yapılarak anlatılmaktadır. Fakat Uygur Türkçesinde tanıdık bildik çevreden kız almanın avantajlı ve olumlu yönünü anlatan atasözlerinin aksine, uzaktan evlenmenin daha mantıklı ve daha hayırlı olacağını ifade eden atasözleri de mevcuttur. İlginç olan şu ki, Uygur Türkçesinde eş seçimi konusunda mesafe olarak hem yakını hem uzağı tercih etmenin de bazı olumsuzluk yaratacağını ifade eden atasözüne de rastlanmaktadır. Türk kültürüne göre günlük yaşam, toplumsal ilişkiler ve evlilik vb. konularında tanıdık bildik çevre en güveniliridir. Aslında bu zihniyet sosyolojik anlamdaki cemaat zihniyetinin bir ürünüdür. Çin atasözlerinde de eş seçiminde tanıdık bildik çevrede kız almanın önemi vurgulanır.

Eş seçimi konusunda maddi zenginlik önemli kıstas olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesinde eş seçimi konusunda zenginlik ve maddi durum konusu doğrudan dile

getirilmeyerek bal metaforu kullanılmaktadır. Fakat Uygur Türkçesinde ise zenginlik doğrudan dile getirilmekte ve bu konudaki atasözleri de Türkiye Türkçesine göre fazladır. Uygur Türkçesinde erkeğin zenginin kızıyla evlenmesi, kızın ise fakir erkekle evlenmesinin daha hayırlı olacağı tavsiye edilmekte, hatta kadının eşekten daha ucuz alınabileceği ifade edilerek bariz bir cinsiyetçi yaklaşım sergilenmektedir. Eşek metaforu gibi anlatım biçimine Türkiye Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır.

Tezimize konu olan Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadın konulu atasözlerinde eş seçiminde fiziksel ve dış güzellik de önemli kıstas olarak göze çarpmaktadır. Her üç kültürde güzel kadınların cazibesinin güçlü olduğu, tüm erkeklerin güzel kadınlar ile evlenmek istediği vurgulanmaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde saçlı olan kadın güzel olarak tarif edilirken, Uygur Türkçesinde göğsü büyük olan, esmer tenli kadınlar güzel olarak ifade edilmektedir. Her iki Türk lehçesinde güzel kadınlara bakmanın sevap olduğu söylenerek dinî içerik ve anlam yüklenmektedir. Çince bu içerikte olan atasözlerine rastlanmamaktadır. Çin atasözlerinde fakir ailelerde yetişen güzel kızların akıbetinin pek de iyi olmayacağı, güzel olmasının onları cariyeliğe mahkûm edebileceği vurgulanmakla beraber, güzel kadınların etik dışı davranışları sergilemeye eğilimli olduğu, başka bir deyişle kolay yoldan çıkacağı ve sapıtacağı dile getirilmektedir.

Bunun dışında her iki Türk lehçesinde çirkin kadınlar için kel kelimesi kullanılmakla beraber, eş seçiminde kadının kelliğine ya da erkeğin pervasızlığına itibar edilmemesi gerektiği de vurgulanmaktadır. Ama bazı durumlarda eş seçiminde kadının ekonomik durumundan ve dış güzelliğinden ziyade ahlakı davranışı ile karakter özelliğinin önemli olduğu da ifade edilmektedir. Uygur Türkçesinde eş seçiminde kadının ahlakı davranışının önemli olduğuyla ilgili atasözlerinin sayısı Türkiye Türkçesindeki ilgili atasözlerine göre bariz bir şekilde fazladır. Uygur Türkçesinde “*orospu, yaman, kaprisli, şımarık, tasma, vefasız, huysuz*” gibi sıfatlar ahlaksız kadınlar için kullanılarak, erkeklerin böyle bir sığata sahip olan kadınlardan uzak durması gerektiği tavsiye edilmektedir. Her iki Türk lehçesinde sosyal statü bakımından düşük olan aileden kız alması, yüksek olan aileye kız vermesi ve dul kadınlarla evlenilmemesi önerilmektedir. Dul kadınla evlenmemek Çin atasözlerinde şiddetli bir şekilde vurgulanmaktadır.

Her iki Türk lehçesinde eş seçiminde kadının kız ve genç olması ve kızlığı üzerinde fazlasıyla durulmaktadır. Kız ile kızlık neredeyse aynı anlamı çağrıştırmaktadır. Kızlık sadece kadının iffetini ve namusunu temsil etmekle kalmaz, aynı zamanda ait olduğu aile ve evleneceği

erkeğin de iffetini ve namusunu temsil etmektedir. Kızlık adeta kadının var oluşsal değeri, toplumdaki itibarı, yaşamdaki mutluluk kaynağı olarak görülmektedir. Kısacası, kızlık kadının her şeyidir ve onun hayatı ile özdeşleştirilmektedir; hatta bazı durumlarda hayatından da önemlidir. Ama her iki Türk lehçesindeki atasözlerinde eş seçiminde kız diye hemen acele karar verilmemesi gerektiği öğütlenmektedir. İki Türk lehçesindeki atasözlerinde kızın evlenme yaşı hakkında somut rakam verilmemekle beraber çok genç olması üzerinde durulmaktadır. Fıkıh kitaplarında bununla ilgili farklı görüşler ortaya konulmaktadır, kimilerine göre kadının evlilik yaşı altı yaş, kimilerine göre on dört, kimilerine göre on altı yaştır. Ama kesin olan şu ki, erkek genelde kadından yaşça büyük olması, kadının da erkeğe göre yaşça küçük olması gerekmektedir. Bu konuda Hz. Muhammed'in kendinden yaşça büyük olan Hz. Hatice ile evlenmesi gibi bir sünnetin Müslüman Türklerin pratik hayatında çok nadir uygulandığı bilinen bir gerçektir. Çin atasözlerinde de eş seçiminde kadının iffeti ve namusu önemli kriterlerin başında gelir. İffet bir kadın için mutluluk, güvenlik ve hayat mamat meselesi, erkek için ise namus meselesiydi. Kadınların iffeti kendi içsel dünyasına dönük değil tamamen erkeğe dönüktü. Kadının iffetli olup olmadığı onun evleneceği erkeğe ya da kocasına olan itaatine bağlı olarak değerlendiriliyordu. Fakat geleneksel Çin kültüründe kadın iffeti neredeyse fetişleştirilerek tabu hâline gelmişti. Çin atasözlerinde eş seçiminde kadının yaşı konusunda somut rakam verilmektedir. Buna göre genel olarak kadın 13-14, erkek 15-16 yaş civarında olmalıdır. Evlilik yaşı konusunda erkeğin kadına göre büyük olmasının temelinde Konfüçyüs kültüründeki yaşlılara saygı duyulması anlayışı da yatmaktadır. Ancak kadının erkeğe göre yaşça büyük olabileceğiyle ilgili atasözü de mevcuttur.

Çin atasözlerinde eş seçiminde “*erdemli eş*” seçmek o kadar çok vurgulanmaktadır ki, kadının soyu ve ailesi, dış güzelliği, karakteri, yaşı, toplumsal ve ekonomik statüsü ve konumu gibi konular “*erdemli eş*” kıstasına göre neredeyse cılız ve sönük kalmaktadır. Örneğin, kadının fiziksel ve dış güzelliği ile ahlakı özellikleri birbiriyle çeliştiğinde dış güzelliğinden vazgeçilip ahlakı özelliğinin önemsenmesi tavsiye edilmektedir. Çin atasözlerinde erdemli eş ile ilgili atasözleri Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki ilgili atasözlerine göre bariz bir şekilde fazladır. Erdemli eş ya da iyi eş ya da ahlaklı eş her üç kültürde önem verilen konulardır. Fakat Çin kültüründe erdemli eş algısı Türk kültüründe kastedilen “*ahlaklı eş*” algısından farklıdır. Çin kültüründe erdemli eş denildiğinde, kadının içsel dünyasına yani manevi dünyasına yönelik olmayan, sadece evleneceği ya da kocasına karşı ahlakı sorumluluğunu yerine getirmesi anlaşılır. Kadının erdemi tamamen erkeğin üstün konumunu ve gücünü temel alan ya da insanın değeri hiçe sayılan otoriter toplum anlayışı sonucu oluşan kurallar ve ritüeller tarafından

belirlenmiştir. Kadın bu kurallar ve ritüellerin çizdiği çerçeve ve alan içerisinde hareket ederse kocasının ve ailesinin gözüne girerek erdemli eş mertebesine kavuşabilirdi. Bu anlayışa göre kadın özne değil tamamen nesne durumundadır. Kadının tek başına ve kendisi için erdemli olmasının hiçbir anlamı yoktur, sadece kocası ya da ailesi için erdemli olması gerekmektedir. Meğerse Türk kültüründe kadının ahlakı ya da erdemi denildiğinde, kadının hem içsel ve manevi hem toplumsal ahlakı anlaşılır. Kadın ahlak konusunda hem özne hem de nesne durumundadır. Kadın kendi özgür iradesiyle hiçbir dış baskıya maruz kalmadan bağımsız bir şekilde kendi özüne dönük güzel davranışları gerçekleştirmekle beraber dışa ve topluma yönelik ahlakı davranışları da sergileyebilmektedir.

Türk kültüründe de ataerkil kültür baskın olduğundan zaman zaman kadının ahlakı yöndeki özne olma durumu ikinci plana itilmektedir. Yine de kadının öznelliğinden kaynaklanan içsel ve manevi yönü de göz ardı edilmez. Bu yönüyle Çin kültüründeki erdemli eş algısından bariz bir şekilde ayrılmaktadır.

Her iki Türk lehçesinde eş seçiminde kadının dış güzelliğine aldırış edilmemesi gerektiği vurgulanmaktadır. Hatta Uygur Türkçesinde kadının dış güzelliği düşman olarak nitelendirilerek güzel kadınlar vefasız, açgözlü olarak tarif edilmektedir. Bunun dışında eş seçiminde kadının becerikli olması da önemli kriter olarak dile getirilmektedir.

Her üç kültürde eş seçimiyle ilgili atasözleri genel olarak kadın odaklıdır, fakat kadının kendine eş seçerken erkekte istediği kriterlerle ilgili atasözleri kısmen de olsa mevcuttur. Elbette bununla ilgili atasözlerinin sayısı azdır. Genelde her üç kültürde kadın eş seçerken erkeğin becerikli ve karakterli olmasını tercih etmektedir. Ancak eş seçerken fazla titiz olmaması gerektiği, yoksa evlenmekten mahrum kalacağı öğütlenmektedir.

3.3.3. Eş Olarak Kadın

3.3.3.1. Karı-Koca İlişkisinde Kadın

Karı-koca ailenin en temel unsurlarındandır. Karı-koca ilişkisi ailenin niteliğini belirler. Karı-koca arasında birbirini tamamlayıcı ve bağlılık niteliğe haiz olan insan-insan ilişkisi, sevgili ilişkisi, bedeni-cinsi ilişkisi, akraba ilişkisi, din kardeşliği ilişkisi, dost ilişkisi, sırdaş ilişkisi, yoldaş ilişkisi, kader birliği ilişkisi gibi ilişki çeşitleri dışında cinsiyet temelli hiyerarşik, alt üst, itaat, menfaat ilişkisi de söz konusu olabilmektedir. Hiyerarşik ilişkide ise koca ön planda, kadın ikinci planda, koca aktif, kadın pasif, koca özne, kadın nesne durumundadır. Karı-koca ilişkisindeki bu tablo dışında kadının daha etkin olduğu ilişki durumu da söz konusudur.

O yüzden karı-koca arasındaki ilişkinin sınırını tam çizmek ve belirlemek zordur. Karı-koca ilişkisindeki bu karmaşıklık ve tezat durum kadınla ilgili atasözlerine de bariz bir şekilde yansdığı söylenebilir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde karı-koca arasındaki ilişki biçiminin birbirini tamamlayan ve dengeleyen niteliğe sahip olduğunu ifade eden atasözlerine rastlanmaktadır. İster eski Türklerin düalizm temelindeki kozmos ya da dünya görüşü olsun, ister tevhit temelli İslam görüşü olsun, her iki dünya görüşünde farklı varlıkların birliği, uyum ve denge içerisinde olduğu vurgulanır. Bu dünya görüşünde öz aynıdır, fakat tezahürleri farklıdır. Kadın ile erkeğin özü insandır, ancak kadın ve erkek olarak cinsiyet, karakter, duygu, düşünce, zihin, fizyolojik gibi ontolojik alanlarda farklılık göstermektedir. Bu farklılık aslında kadın erkek arasında çatışma ya da birbirini ötekileştirmek için birbirini tamamlamak içindir, yani insan olan özü tamamlamak ve tekâmül düzeyine kavuşturmak içindir. Bu açıdan kadın erkek farklı varlık gibi gözüktense de bir bütünün iki parçasıdır. İnsan olan öz denge, uyum ve birliği gerektirir. Özün bu vasfı ancak farklılıklar aracılığıyla anlam kazanır. Bu durum İslam'da “hemhal olmak, alışkanlık, yakınlık, samimi olma” anlamına gelen ünsiyet kavramıyla ifade edilir (Ceyhan, 2012, s. 348). Bu anlamda kadın ve erkek ne kadar birbiriyle ünsiyet kurabilirse o kadar özüne yaklaşır ve gerçek anlamda insan mertebesine ulaşır. Fakat ünsiyet değil sadece cinsiyet üzerinden ilişki kurarsa insani vasfından o kadar uzaklaşır. Ünsiyet temelli bu anlayış Türk ve Uygur toplumun kültürünü etkilemiştir. Kadın erkek arasındaki tamamlayıcı ilişkide erkek ne aktif ne baskın ne etken ne de avantajlıdır. Aynı zamanda kadın da ne pasif ne edilgen ne de dezavantajlıdır. Kadın erkek bu bakımından birbirini tamamlayan işlevselliğe sahiptir. Kadın erkek arasındaki bu tamamlayıcılık doğal olarak bağımlılık gerektirmiştir. Bu yüzden kadın erkekle olan ilişkilerinde erkek gibi özne durumundadır, eylemin aktörüdür, karar vericidir. Dolayısıyla ilişki terazisinin öbür tarafına konumlanarak denge rolü oynar. Bununla ilgili Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözleri şunlardır.

{1} *Herkesin karısı, canının yarısı.*

{2} *Er getirir, kadın yetirir.*

{3} *Bir adamın karısı o adamın yarısıdır (AAH).*

{4} *ئەرنىڭ نامىنى خوتۇن چىقىرار، خوتۇننىڭ نامىنى ئەر چىقىرار*

Erniñ namini hotun çiqirar, hotunniñ namini er çiqirar

“Erkeğin ününü kadın yapar, kadının ününü erkek yapar.”

{5} ئاسمان ئەركەك، يەر-چىشى

Asman erkek, yer-çişi, “Gök erıl, yer dışı(dir).”

{6} خوتۇن ئوت، جان ئەر.

Hotun ot, can er, “Kadın ateş, erkek can(dır).”

{7} ئېرى راۋاب چالسا، خوتۇن پەدە بېسىپتۇ (Emet, s. 138)

Éri ravab çalsa, hotun pede bésıptu. “Kocası rebap çalmış, karısı telini basmış.”

{8} خوتۇن يامان بولسا، ئەرنى باشلار، ئەر يامان بولسا، خوتۇننى تاشلار (MM, 2016, s. 759)

Hotun yaman bolsa, erni başlar, er yaman bolsa, hotunni taşar.

“Kadın akıllı ise erkeği adam eder, erkek kötü ise karısını terk eder.”

{9} خوتۇن ئەركە بولسا، ئېرىگە تېكە بولار.

Hotun erke bolsa, érige téke bolar.

“Kadın sevimli olursa, kocasına teke olur.”

{10} بول يۈرگەندە ئېتىك ھارمىسۇن، قېرىغاندا (ئوتتۇرا ياشتا) خوتۇنۇك ئۆلمىسۇن (MM, 2016, s. 776)

Yol yürgende étiñharmisun, kériğanda (ottura yaşta)hotunuñ ölmisun.

“Yol yürürken atın yorulmasın, yaşlanırken karın ölmesin”.

{11} ئايال-ئەرنىڭ يۈگىنى (MM, 2016, s. 731)

Ayal –erniñ yügini, “Kadın-erkeğin yuları(dır).”

{12} ئەر كۆكتىن چۈشكەن ئەمەس، ئايال ئۇنىڭ ئانىسى، ئايال يەردىن ئۇنىڭ ئەمەس، ئەردۇر ئۇنىڭ ئاتىسى (MM, 2016, s.734)

Er köktin çüşken emes, ayal oniñ anisi, ayal yerdin üngen emes, erdur oniñ atisi.

“Er gökten inmemiştir, kadın onun annesi, kadın yerden çıkmamıştır, erkektir onun atası.”

{13} ئەر ئىنسانلىق بولسا، خوتۇن ۋاپادار بولۇر (MM, 2016, s. 735)

Er inablık bolsa, hotun padadar bolur, “Erkek insafılı ise kadın vefalı olur.”

{14} ئەرنىڭ ئەينىكى –خوتۇن (MM, 2016, s. 738)

Erniñ eyniki - hotun, “Erkeğin aynası-kadın.”

{15} ئەر باش- خوتۇن بوينۇن (MM, 2016, s. 741)

Er baş- hotun boyun, “Er baş, kadın boyun.”

{16} ئەر-ئوت، خوتۇن-سۇ (MM, 2016, s. 741)

Er-ot, hotun su, “Erkek- ateş, kadın-su.”

{17} قىشنىڭ يارىشىقى ئوت بىلەن ئوتۇن، ئۆينىڭ يارىشىقى ئەر بىلەن خوتۇن (MM, 2016, s. 768)

Kışniñ yarışiki ot bilen otun, öyniñ yarışiki er bilen hotun.

“Kışın güzelliği ot (ateş) ve odun ile olur, evin güzelliği erkek ve kadın ile olur.”

{18} ئۆينىڭ گۈل خوتۇن، چىرىقى ئەر (MM, 2016, s. 784)

Öyniñ güli hotun, çirigi er, “Evin gülü kadın(dır), ışığı erkek.”

3.3.3.2. Eş Olarak Kadının Yeteneği

Eski Türklerde kadın hem ev içinde hem de toplumsal yaşamın tüm alanında erkeklerle eşit haklara ve konuma sahip olmakla beraber, karar alma konusunda da önemli rol oynamıştır (Kocakaplan, 1991 s. 257). Muharrem Ergin (1999, s. 141) Dede Korkut'ta Oğuz Türklerinin ailesinde demokratik bir anlayışa sahip olduğunu içeren beyanların yer aldığını söyler. Türk kadının zaman zaman büyük nüfuz sahibi olarak boy gösterdiğini dile getirir. Türkdoğan (Eski Türklerde babadan sonra aileyi annenin idare ettiğini, hatta devlet idaresinde de böyle olduğunu vurgular (2002, s. 35). Roux (1989, s. 699) Türk kadının aile içi kararlarda çok etkili olduğunu hatırlatır (Aktaran: Kabaklı, 2003, s. 49).

{19} Avrat var ev yapar; avrat var ev yıkar; Avrat var; arpa unundan aş yapar; avrat var buğday unundan keş yapar. Kadın var arpa ununu aş eder kadın var buğday ununu keş eder veya Eti ciğer eden de avrat ciğeri et eden de (AAT, 663).

{20} Avrat düzdiği evi Tanrı yıkmaz, avrat yıktığı evi Tanrı yapmaz.

Bu atasözü, kadınların aile içindeki rolünün önemine dikkat çekerek, bazı kadınların düzeni sağlayıp evliliğin devamını sağlarken, bazılarının da kargaşaya neden olup aileyi yıktığını belirtir (Aksoy, 2018, s. 166).

{21} Evi ev eden avrat yurdu şen eden devlet.

{22} Kadınsız hane kuşsuz kafese benzer.

Bu atasözü, bir ülkeyi refaha kavuşturanın devlet olması gibi, evde mutlu bir yaşam için gerekli atmosferi yaratanın da kadınlar olduğunu anlatır (Aksoy, 2018 s. 278).

{22} Ocağın yakıştığı odun, evin yakıştığı kadın.

{23} Yuvayı dişi kuş yapar (Kurt, 1997, s.106).

{24} Kadının kurnazı çocuğu kocasına baktırır.

Bu atasözleri, kadının evin yönetimini, geçim kaynaklarının organizasyonunu ve ailenin mutluluk içinde yaşamasını sağladığını belirtmektedir (Aksoy, 2018 s. 480). Bu atasözleri yine farklı biçimde yorumlanmaktadır. Bu yorumlardan birine göre kadın evde maddi ve manevi olarak her şeyden sorumludur ve bu sorumluluğu yerine getirerek evde huzur ve düzen temin eder. Kadın ev için her şeyden vazgeçerek fedakârlık yapar. Bu yorum kadının güçlü ve fedakâr

yönünü vurgular. Diğer bir yorumsa tam tersi olup ev içindeki tüm yük ve zorlukların kadının sırtına yüklendiği, ev içinde iş bölümü ya da paylaşımı olmadığı vurgulanır.

{25} *Kocasını vezir eden de rezil eden de karısıdır ve Kişiyi vezir eden de karısı, rezil eden de veya Kadın kocasını isterse vezir, isterse rezil eder.*

{26} *At kaderi, it kaderi, ille de avrat kaderi.*

{27} *Atı avradı yiğit olanla yolculuk edemezsin* (Aksoy, 2018, s. 49).

Bu atasözü, akıllı, becerikli ve tutumlu bir kadının kocasının saygınlığını, itibarını ve servetini artırdığını, ahlaksız ve müsrif bir kadının ise kocasını toplum içinde onurunu zedelediğini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 366).

{28} *Eti ciğer eden de avrat, ciğeri et eden de* (Aksoy, 2018 s. 428).

Bu, kadının kocasının hayatında büyük rol oynadığını ve kocasının hayatının şekillenmesinde payını azımsanmayacak kadar büyük olduğunu ortaya koyar. Bir erkeğin toplumsal itibarını sağlayan ya da zedeleyen temel faktörün eşinin davranışları olduğu gerçeği, evlilikte kadına büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Toplum bir erkeğin onurunu onun olumlu ya da olumsuz davranışlarına göre değil, karısının davranışlarına göre değerlendirir; bu da kadınların tüm ailenin itibarını taşıdığı anlamına gelir (Genç, 2017, s.126). Bunu ters okursak, erkeğin toplumdaki itibarının karısının davranışına bağlı olması aslında kadının bağımsız bir birey ve özne olarak değil kocasına bağlı ikincil konumunu yansıttığı şeklinde de yorumlanabilir.

{29} *At kudümü, yurt kudümü, avrat kudümü.*

Bu atasözünde Türklerin atlarını, evlerini ve eşlerini kutsal saydıkları ve iyi şans getirdiklerine inandıkları belirtilmektedir (Aksoy, 2018, s. 162).

{30} *ئەرنى ئەر قىلغانمۇ خوتۇن، يەر قىلغانمۇ خوتۇن* (Emet, s. 44)

Erni er qılğanmu hotun, yer qılğanmu hotun.

“Eri eri yapan da kadın, yerle bir eden de kadın.”

Bu atasözü, evlilikte kadının aile içindeki rolünün önemli olduğunu ve aile hayatının başarılı ya da başarısız olmasının kadına bağlı olduğunu anlatır.

{31} *ئەرنى باي قىلغانمۇ خوتۇن، ئەرنى گاداي قىلغانمۇ خوتۇن* (MM, 2016, s. 738)

Erni bay qılğanmu hotun, erni gaday qılğanmu hotun.

“Kocasını zengin eden de kadın, çapulcu eden de kadın.”

{32} ئەرنى تونۇتقان خوتۇن، خوتۇنى تونۇتقان ئوتۇن (MM, 2016, s. 738)

Erni tonutқан хотун, хотунни тонутқан отун

“Kocasını tanıtan kadın, kadını tanıtan odun.”

{33} ئەلنى باشلىق سورايدۇ، باشلىقنى خوتۇن سورايدۇ.

Elni başliқ soraydu, başliқni хотун soraydu

“Halkı yönetici, yöneticini kadın yönetir.”

{34} خان خانغا يىغلار، خان كېلىپ خوتۇنغا يىغلار.

Ҳан ғанға ығлар, ған келип хотуниға ығлар, “Han hana ağlar, han gelip hatununa ağlar.”

{35} خان يارلىقىدىن خوتۇن يارلىقى يامان

Ҳан ыарлиқидин хотун ыарлиқи ыаман, “Han fermanından kadın fermanı etkili(dir).”

{36} خوتۇندەك ئەر بار، ئەردەك خوتۇن بار (MM, 2016, s. 757)

Hotundek er bar, erdek хотун bar, “Kadın gibi er var, er gibi kadın var.”

{37} ئەقىللىق خوتۇننىڭ سادىغىسى بول (Emet, s.47)

Eқillіқ хотунниñ sadiғisi bol, “Akıllı kadının sadakası ol.”

{38} خوتۇننىڭ ئەقىللىق بولسا، كۆڭلۈك يورۇق بولار (Emet, s. 164)

(Hotunup eқillіқ bolsa, köñlüñ yoruқ bolar, “Karın akıllı olursa için rahat olur.”

{39} ئايالنىڭ كۈچى كۆز يېشىدا (MM, 2016, s. 730)

Ayalniñ küçi köz yéşida, “Kadının gücü gözyaşında.”

{40} تۈگمەننى تۈگمەن قىلغان ئاسقۇ تېشى، ئەرنى ئەر قىلغان مەزلۇم كىشى.

Tügmenni tügmen қilған asқu téşi, erni er қilған mezlum қişi.

“Değirmeni değirmen yapan asılı taş, erkeği erkek yapan hatun kişі.”

{41} چىرايلىق خوتۇن ئەر يارىشىقى، ئاقىل خوتۇن ئەل يارىشىقى.

Çirayliқ хотун er ыарışıқи, aқil хотун el ыарışıқи

“Güzel kadın ere, akil kadın el (halk)e ыaraşır.”

{42} دۈكنى گۆر ئوڭشايدۇ، گومۇش ئەرنى خوتۇن ئوڭشايدۇ (MM, 2016. s. 761)

Dokni gör oñşaydu, gomuş erni хотун oñhaydu.

“Kamburu mezar düzeltir, beceriksiz kocayı kadın düzeltir.”

{43} زېرەك ئايال قىشتا ئوت، يازدا مۇز ساقلا.

Zérek ayal қiştа ot, yazda muz saқla. “Zeki kadın kışın ot (ateş) saklar, yazda buz saklar.”

{44} قازاننى قايناتقان ئوچاقنىكى ئوتۇن، ئەرنى ئەر قىلغان قوچاقنىكى خوتۇن.

Qazanni qaynatkan oçaktiki otun, erni er qilgan kuçaktiki Hotun.

“Tencereyi kaynatan ocaktaki odun, eri er yapan kucaktaki kadın.”

{45} تۆگىنىڭ نارى ياخشى، خوتۇننىڭ بارى ياخشى.

Töginiñ nari yahşi, hotunniñ bari yahşi (MM, 2016, s. 750).

“Devenin nakası iyi(dir), kadının var olanı iyi.”

{46} ياخشى خوتۇن ئەرنى تۈزەيدۇ، يامان خوتۇن پۇل كۆزلەيدۇ

Yahşi hotun erni tüzeydu, yaman hotun pul közleydu (MM, 2016, s. 787).

“İyi kadın erini düzeltir, kötü kadın para peşinde olur.”

{47} ئۆيىنى گۈل قىلغانمۇ خوتۇن، كۈل قىلغانمۇ خوتۇن. (MM, 2016, s. 784).

Öyni gül qilganmu hotun, kül qilganmu hotun,

“Evi gül yapan da kadın, kül yapan da kadın.”

Yukarıdaki atasözlerinde kadınların bazen erkeklerle aynı şekilde çeşitli yeteneklere sahip olabilecekleri, hatta bazı durumlarda erkeklerden daha fazla yeteneğe sahip olduklarını, kadınların yetenekli olduğu alanların erkeklerden farklı olabileceği, karı koca ilişkisinde kadınların bazen yönlendirici, iş bitirici ve ıslah edici vb. özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir. Aslında yetenekler, cinsiyetle ilgili değildir ve bireylerin genetik mirası, eğitimi, tecrübe ve ilgi alanlarına bağlı olarak gelişebilir. Kadınlar da her alanda başarılı olabilir ve pek çok farklı yetenek ve beceriye sahip olabilirler.

Türkiye Türkçesi atasözlerinde karı ve koca arasında yakın bir ilişkisi, yani mahremiyet olduğu ve bu yüzden eşler arasındaki ilişki her zaman gizli ve mahrem tutulması gerektiği vurgulanır.

{48} Karı koca arasına girilmez.

{49} Karı koca arasına Şeytan bile giremez.

{50} Karı koca ipek araya giren köpek.

{51} Hayır dile eşine hayır gelsin başına.” veya “Ne dilersen eşine o gelir başına.”

{52} Çocuk seversen beşikte, koca seversen döşekte.

Bu atasözü, ister erkek ister kadın olsun, bir kişinin hayatının eşinin hayatına bağlı olduğunu, eşi sıkıntıda olduğunda kendisinin de sıkıntıda olacağını ve eşi güvende ve mutlu olduğunda kendisinin de güvende ve mutlu olacağını anlatır. Bu atasözü aile içinde eşlerin birbirlerine karşı sergiledikleri olumlu ya da olumsuz tutumların ve davranışların kendilerine

geri döndüğüne işaret etmektedir. Atasözünde yine evlilikteki her iki tarafa olgunluk, hoşgörü ve eşe saygı gibi olumlu önerilerde bulunur.

{53} *Her güzelin bir kusuru vardır.” veya “Kusursuz güzel olmaz.*

{54} *Erkek sel, kadın gö.*

Bu atasözü, erkeklerin parasının evde gelir için kullanıldığı, kadınlar harcama eğiliminde olsalar da onların savurgan olmamaları, tutumlu olmaları ve para biriktirmeleri gerektiğini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 269).

{55} *Karı koca bir sözle yakın, bir sözle uzaktır.*

Atasözlerinde kadın ve erkeklere verilen tavsiyelerde birbirlerine hoşgörü göstermeleri, birbirlerini tamamlamaları, sevgi ve anlayışın sorunları çözeceği ve aşırı beklentiler içinde olmamaları gibi oldukça nazik ve olumlu yönlendirmeler var.

Kadının erkek için vazgeçilmez olduğu, gücünü ondan aldığı ve yeri geldiğinde kendi annesinden bile üstün gördüğünü anlatan atasözlerine de rastlamak mümkün. Örneğin:

{56} *Kadın, kardeşten yakın.*

{57} *Karımın buyurduğu başa, anamınki taşa.*

{58} *Karımın aklına gelen başa, anamın aklına gelen dağa taşa.*

{59} *Aslan dışisine bakar da kuvvet alır.*

{60} *Anamın düşündüğü düşman başına, karımın düşündüğü benim başıma.*

{61} *Avradın ismeti, kocanın izzeti* (Aksoy, 2018, s. 439).

{62} *Ana yılan, sözü yalan, karı çiçek, sözü gerçek.*

{63} *Adama sormuşlar nerelisin, demiş daha evlenmedim.*

{64} *Karı hasta olacağına ben olayım, ben öleceğime karı ölsün.*

{65} *ئەر-خوتۇن ئارىسىغا كىرگۈچە ، قىلىچ بىلەن قىلىچ ئارىسىغا كىر* (MM, 2016, s. 736)

Er- hotun arisiğa girgüçe, kılin bilen kıliç arisiğar kir.

“Karı-koca arasına girmektense, kılıç arasına gir.”

{66} *ئەر-خوتۇن دەۋاسى ياستۇققىچە* (MM, 2016, s. 736)

Er- hotun devasi yastuqqıçe, “Karı-koca davası yastığa kadar.”

{67} *ئەر-خوتۇن ئۇرۇشۇشى بىر چۆگۈن سۇ قايىغۇچە* (MM, 2016, s. 736)

Er- hotun uruşuşu bir çöğün su kayniğuçe.

“Karı-koca kavgası bir çaydanlık su kaynayınca kadar (olur).”

{68}ئەرنىڭ مېھرى كۆپ بولسا ، خوتۇننىڭ ھۆسنى ئېچىلۇر

Erniñ méhri köp bolsa, hotunniñ hösni éçilur(MM, 2016, s. 739).

“Kocanın sevgisi çok olunca, kadının yüzü güler.”

{69}بىر ئاخشاملىق ئەر-خوتۇندارچىلىقنىڭ مىڭ كۈنلۈك مېھرى قالدۇ.

Bir ahşamlıqlıq er- hotundarçılıqniñ miñ künlük méhri qalidu (MM, 2016, s. 745).

“Bir gecelik karı-kocalığın bin günlük sevgisi olur.”

Yukarıdaki atasözlerinde karı-koca arasındaki yakın ilişki özellikle mahrem ilişkisi söz konusudur. Mahrem ilişkisi evlilik içinde özel ve duygusal bir bağı esas alır. İslam dinine göre, bu tür ilişkiler sadece evli çiftler arasında ve her iki tarafın da rızasıyla yaşanmalıdır. Ancak, bu tür ilişkilerin dinî veya kültürel normlara uygunluğu toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişebilir. Üstelik, bu ilişkilerde hürmet, dürüstlük ve karşılıklı rıza mühimdir. Karı-koca arasındaki mahrem ilişkisi evli çiftler arasındaki cinsel ilişkiyle sınırlı değildir. Bu ilişki aynı zamanda samimi sohbetleri, duygusal bağı ve çiftlerin birbirlerine olan yakınlığını da içerir. Evlilik, fiziksel ve duygusal yakınlığın bir kombinasyonu olarak görülür.

3.3.3.3. Eş Olarak Kadının Erkeğe Göre İkincil Konumu

Geleneksel toplumun önemli özelliği olan ataerkil kültür karı-koca arasındaki hiyerarşik ve tek taraflı bağımlılık ilişkisinin oluşmasında belirleyici unsur olmuştur. Ataerkil kültürde ilişkiler güç üzerinden gerçekleşir. Aile, eğitim, ticaret, ekonomi, siyaset, asker, toplumsal norm ve ahlak kuralları gibi toplumun her alanında maddi ve manevi alamdaki güç erkeklerin elinde olmuştur. Bu durum erkeği kadına göre üstün konuma yerleştirmiştir, yani erkek birinci konuma yerleşirken kadın ise ikincil konuma itilmiştir. Kültür de bu durumun düşünsel ve yaşamsal temeline meşrutiyet kazandırmıştır. Ataerkil olarak adlandırılan bu kültürde kadın erkek arasında gücü temel alan otoriter, etki, uyma, bağımlılık ve iktidar ilişkisi söz konusudur. Buna göre kadın erkeğe tabi olmalı, onun otoritesini ve iktidarını kabul etmeli, söz dinlemeli, itaat etmeli, erkeğin kararına uymalı, son sözü erkek söylemeli, kadın iffetini kendisi için değil kocası için korumalı, kocanın çizdiği ve belirlediği yoldan çıkmamalıdır. Ancak böyle yaparsa kocasının istediği gibi eş yani iyi eş olabilir. Ataerkil kültürde karşılıklı dayanışma, işbirliği ve etkileşime dayalı çift taraflı bağımlılık ilişkisinden ziyade sadece erkek tarafın gücü önemsenip kadının güçsüzlüğü esas olan tek taraflı bağımlılık ilişkisi daha baskın durumdadır. Güçsüz konumda olan kadının güçlü olan erkeğe bağımlılığı arttıkça erkeğin daha fazla gücü

artar. Tek taraflı bağımlılık ilişkisinde erkek ödülü karısından alabilmekte ya da karısına cezai yaptırım uygulayabilmektedir. Erkek kadının tutumlarını, davranışlarını, fikirlerini, amaçlarını, ihtiyaçlarını ya da sahip olduğu değerleri değiştirmek ya da kontrol altına alma gücüne sahiptir.

Erkek, kadın üzerindeki gücünü artırmak amacıyla kendi lehine alternatifleri geliştirirken kadın aleyhine alternatifleri azaltmaya çalışır. Kadını kendine bağımlı kılacak imkânları çoğaltıp kadının imkânlarını azaltabilir. Erkek bir yandan her türlü kaynakları kendi lehine kullanmaya çalışırken, öbür yandan kendi yaptıklarını değerli hâle getirip kadının yaptıklarını değersizleştirebilir. Burada kastedilen alternatif, kaynak ve imkân ise ataerkil kültürün erkeklere sunduğu kültürel öğelerdir. Erkekler dinî inanç sistemlerini, mitleri, hikâyeleri, ideolojiyi, ahaki normları, hatta bilimi bile kendi lehine göre yorumlayabilir. Ataerkil kültür araştırmamızın konusu olan her üç toplumda uzun tarihî geçmişe sahip olup yaşamı derinden etkilemiştir. Dolayısıyla bu durum kültürün ana unsurlarından biri olan dil ve dilin bir parçası olan atasözlerine de bariz bir şekilde yansımıştır.

Türkiye Türkçesinde eş olarak kadının karı-koca ilişkisinde ikincil konumda olduğunu, buna paralel olarak erkeğin yönlendirici, eğitici ve rehber konumunda olduğunu, kadının hayatında kocasının daha önemli olduğunu, kadının erkeğin belirlediği aile normlarının ve kuralların dışına çıkmaması gerektiğini, eğer çıkarsa kadını terbiye etmek için dayak gibi her türlü şiddet uygulanacağını, bunun da erkeğin hakkı olduğunu, kadının ahlakı davranışlarının pek de takdire şayan olmadığını, karakterinin zayıf olduğunu, fakat kadının bazen olumlu ahlakı davranışlar ve performans sergileyerek erkeğin gözüne girebileceğini ifade eden atasözleri şunlardır:

{70} *Halk arasında kadının evi tekkesi, kocası mürşididir.*

{71} *Avrat erkeğin koltuk saatidir (Aksoy, 2018, s. 305).*

{72} *Adamı ar avradı er zapt eder.*

{73} *Avrat nikâhla, tarla tapuyla zapt olunur.*

{74} *At bacağı, avrat kucağı doldurulmalıdır.*

{75} *Kadın kocasının çarığı anasının sarığıdır (Aksoy, 2018, s. 340).*

{76} *Karı kocasının orospusu olmalı.*

{77} *Bir eve bir baca, bir kadına bir koca.*

{78} *Er-avradın savaşı, yaz gününün yağışı.*

{79} *Gece yağar gündüz açar, yıl düzgünlüğü; erkek söyler kadın susar ev düzgünlüğü.*”
veya {80} *Gündüz yağar gece açar, yıl bozgunluğu; kadın söyler erkek susar, ev bozgunluğu.*”

{81} *Maşa kadar eri olanın paşa kadar hatırı olur* (Aksoy, 2018, s.171).

{82} *Çiftçi üç şeyden zengindir: arıdan, karıdan, darıdan.*

{83} *ئەر دېگەن يېرىم خۇدا* (Emet, s. 43)

Er dégen yérím Huda, “Er kişi kadının yarım Allah’ı.”

{84} *ئەرسىز خوتۇن-يۈگەنسز بايتال* (Emet, s. 43)

Ersiz hotun-yügensiz baytal, “Kocasız kadın gemsiz kısrak (gibi).”

Bu atasözü, gemsiz atın kaçacağını, kaçarsa yakalanamayacağını, ersiz kadının da dul kalacağını, böylelikle canının istediğini yapacağını ifade eder.

{85} *خوتۇن كىشى تۆت تامنىڭ قولى.*

Hotun kişi töt tamniñ kul, “Kadın dört duvarın kölesi(dir).”

{86} *تەلەپلىكنىڭ خوتۇنى ئۆلەر، تەلەپسىزنىڭ ئۆيى كۆيەر* (Emet, s. 113)

Teleylikniñ Hotuni öler, teleysizniñ öyi köyer, “Tahlili erkeğin karısı ölür, tahlisizin evi yanar.”

Bu atasözü, şanslı, talihli bir kişinin kötü bir eşten kurtulup iyi huylu, ahlaklı, dürüst, ciddi ve nazik bir eşe sahip olacağını, talihsiz bir kişinin ailesinin huzursuzluk ve düzensizlik yüzünden dağılacığını ifade eder.

{87} *تۇغماس خوتۇن شۈمەك⁵⁰⁶ يىغىپتۇ* (Emet, s. 123)

Tuğmas hotun şümeke yigiptu, “Kısrı kadın şümeke toplarmış.”

{88} *ئەر كۈنلىسە ئۆي تۈزۈلىدۇ، خوتۇن كۈنلىسە ئۆي بۇزۇلىدۇ* (Emet, s. 43).

Er künlise öy tüzüldü, hotun künlise öy buzuldu.

“Erkek kıskansa ev düzelir, kadın kıskansa ev bozulur.”

Bu atasözü, bir erkek karısına hükmederse evin zenginleşip gelişeceğine, kadın kocasına hükmederse uyumun bozulacağına ve evin yıkılacağına atıfta bulunur.

{89} *تاشنىڭ ئېغىرى سايدا قالۇر، خوتۇننىڭ ئېغىرى ئەردە قالۇر.*

Taşniñ égiri sayda qalır, hotunniñ égiri erde qalır.

“Ağır taş çölde, ağır (tembel) kadın erde kalır.”

⁵⁰⁶ Bir bebek beşiğe yerleştirildiğinde sidiğinin altını ıslatmaması için bebeğin cinsel organına yerleştirilen tahta veya kemikten yapılmış küçük bir aparatır (Komisyon, 1992, s. 825).

{90} خوتۇن قانتي ئەر، ئەر قانتي يەر (Emet, s. 160).

Hotun kaniti er, er kaniti ye, “Kadın kanadı er, er kanadı yer.”

{91} ئۆچكە باشلىغانغا قوي ھارار، خوتۇن باشلىغانغا ئەر ھارار. (MM, 2016, s. 136)

Öçke başliğanğa koy harar, hotun başliğanğa er harar.

“Keçi başlarsa koyun yorulur, kadın başlarsa er yorulur.”

{92} ئاخشىمى خوتۇننىڭ سۆزى راست، كۈندۈزى ئانىنىڭ سۆزى راست.

Ahşimi hotunniñ sözi rast, kündüzi aniniñ sözi rast.

“Akşamları kadının sözü geçer, gündüzleri annenin sözü (geçer).”

{93} خوتۇننىڭ ئۇۋالى ئەرگە، ئەرنىڭ ئۇۋالى يەرگە.

Hotunniñ uvali erge, erniñ uvali yerge, “Kadının vebalı ere olur, erin vebalı yere (olur).”

{94} بۇزۇقنىڭ خوتۇنى بۇزۇق (Emet, s. 68)

Buzukniñ hotuni buzuk, “Bozuk kocanın karısı da bozuk olur.”

Bu atasözü, kadının kocasının karakterinden, ahlakından ve davranışlarından etkileneceği, kötü bir kocanın karısının sadakatsız ve istismarcı olacağını ve iyi bir adamın karısının her yönden iyi olacağını ifade eder.

{95} سەنەمنى⁵⁰⁷ سەنەم قىلغان غەرب دەۋرىش (MM, 2016, s. 763)

Senemni senem kılğan gërib derviş, “Sanemi sanem yapan Garip derviş(tir).”

{96} ئەرسىز خوتۇننىڭ ھالىغا ۋاي (MM, 2016, s. 736)

Ersiz hotunniñ haliğa vay, “Kocasız kadının vay hâline.”

3.3.3.4. Kadına Göre Erkeğin Daha Önemli Olması

Aşağıdaki atasözlerinde kadın-erkek ilişkisinde kadına göre kocanın daha önemli olması vurgulanmaktadır.

{97} *Baba (evlat, oğul) ekmeği zindan ekmeği, koca (er) ekmeği meydan ekmeği.*

{98} *Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.*

{99} *Ağa başlı kardeşim olacağına, ağır başlı kocam olsun.*

{100} *Ata evi meydan evi, er evi zindan evi.*

⁵⁰⁷ Garip-senam, Uygur halk edebiyatında ünlü âşıkları temsil eder. Uygur edebiyatında Garip-sanem destanı, Garip-sanem draması, Garip-sanem adlı filmler vardır. Genelde birbirine kavuşamayan âşıkları anlatmak için kullanılır.

{101} Erim er olsun da yerim çalı gibi olsun.

{102} Varsa eşin rahattır başın, yoksa eşin zordur işin.

Bir kadın için baba evinde ya da çocuklarının evinde yaşamak ve onlara bağımlı olmak çok sıkıcıdır. Huzur içinde yaşayabileceği yer kocasının evidir ve harcamakta özgür olduğu para da kocasının parasıdır.

{103} ئاتىنىڭ بەرگىنى كۆرۈملۈك، ئەرنىڭ بەرگىنى ئۆمۈرلۈك (Emet, s. 11)

Atiniñ bergini körümlük, erniñ bergini ömürlük,

Babanın verdiği görümlük, erin verdiği ömürlük. (Baba vergisi görümlük, koca vergisi doyumluk.)”

{104} قېرىنداشتىن قارىنىم ياخشى ئاتا-ئاممىدىن ئېرىم ياخشى – كەپە بولسىمۇ ئۆيۈم ياخشى، ئېيىق بولسىمۇ ئېرىم (ياخشى) (Emet, s.368)

Qerindaştin qarnim yaqşi ata-anamdin érim yaqşi- Kepe bolsimu öyüm yaqşi, éyik bolsimu (yaqşi)

“Kardeşten karnım iyi, anne-babamdan kocam iyi- Çadır olsa da evim iyi(dir), ayı olsa da kocam (iyidir).”

{105} ئەرنى خارلىماڭ، ئەر خارلىقى تارتىسىز، يەرنى خارلىماڭ بەر خارلىقى تارتىسىز

Erni harlیمان, er harliqi tartisiz, yerni harlیمان yer harliqi tartisiz

“Erkeği hor gören kocasız kalır, yeri hor gören yersiz kalır.”

{106} ئانىنىڭ قەدرى تەر بىلەن، خوتۇن قەدرى تەر بىلەن (MM, 2016, s. 771)

Nanniñ qedri ter bilen, hotun qedri er bilen.

“Ekmeğin kadri ter ile, kadının kadri er ile.”

{107} ئېتىڭ سېمىز يەم ياخشى، خوتۇن سېمىز تەر ياخشى. (MM, 2016, s. 781)

Étiñ sémiz yem yaqşi, hotun sémiz er yaqşi, “Atın semizliği yemden, kadının semizliği kocadan.”

{108} يەرسىز ئىدىم يەرلەندىم، ئەرسىز ئىدىم ئەرلەندىم.

Yersiz idim yerlendim, ersiz idim erlendim, “Yersiz idim yerim oldu, ersiz idim erim oldu.”

{109} پىرىڭ بولغان ئېرىڭ بولۇر.

Piriñbolğan ériñ bolu, “Pîrin olan kocan olur.” (Emet, s. 101)

{110} ئايال خەقنىڭ بۇرتى يوق.

Ayal helkniñ yurti yok, “Kadının yurdu yok(tur).” (MM, 2016, s. 729).

{111} ئەردىن ئايرىلغان خوتۇن بۇلبۇلسىز باغ (MM, 2016, s. 736)

Erdin ayrılğan hotun bulbulsiz bağ, “Erden ayrılan kadın bülbüsüz bahçe(dir).”

{112} پىچاق قىنىسىز قالماق، ئەر خوتۇنسىز قالماق.

Piçak kınisiz kalmas, er hotunsiz kalmas (Emet, s. 168).

“Bıçak kınısız kalmaz, erkek kadınsız kalmaz.”

{113} {ئەر كىشى ئۆيىنىڭ تۈۋرۈكى، خوتۇن كىشى ئىشك ئىلغۇچىكى} (MM, 2016, s. 734)

Er kişi öyniñ tüvriki, hotun kişi işik ilğugiki, “Er kişi evin dirseği, kadın kapı menteşesi.”

{114} {ئايال ئات، ئەر-چەۋەنداز} (MM, 2016, s. 731)

Ayal-at, er çevendaz, “Kadın-at, erkek-şövalye.”

{115} {ئەرگە قىلغان ئەر-سەز قىلار} (MM, 2016, s. 738)

Erge qilğan ersiz qalar, “Erkeğe kötülük yapan erkeksiz kalır.”

{116} {ئەرگە ياققان ئەرگە ياقار} (MM, 2016, s. 738)

Erge yaqqan elge yaqar, “Erkeğin beğendiğini halk ta beğenir.”

Yukarıdaki atasözlerinde ebeveynlerin kızlarını evlendikten sonra onlara destek sağlamaya devam edemeyecekleri, yapsalar bile bu ara sıra ve geçici olduğu ve sadece kocalarının onları ömür boyu destekleyecekleri vurgulanmaktadır. Bu atasözlerinde yine kadının babasının evinde değil kocasının evinde tam geçiminin sağlanacağı, bu yüzden babasının onun üzerindeki hakkının kocasının onun üzerindeki hakkına göre az olacağı, kadının bu durumda kocaya daha yakın olması gerektiği, kadının ancak kocasının aracılığıyla değer kazanacağı, kadının kocasız hiç olduğu, kadının yurdu ve vatanının olmayacağı, kocasından ayrılan kadının bülbulsüz bahçeye benzediği dile getirilmektedir.

Uygur Türkçesindeki karı-koca ilişkisinde erkeğin yönlendirici, eğitici ve rehber konumunda olduğu ifade eden atasözleri şunlardır:

{117} {خوتۇن ئالساڭ بازاردىن ئال، يىغىۋېلىشك ئۆزۈڭدىن} (Emet, s. 158)

Hotun alsañ bazardin al, yigivélish özüngdin

“Kadın alırsan pazardan al, toparlamayı kendin yap.”

Bu atasözü, kadının adeta pazarda alıp satılan mal gibi konumda olduğu izlenimi uyandırmaktadır.

{118} {بالىنى باشتىن ئۆگەت، خوتۇننى باشتىن ئۆگەت} (MM, 2016, s. 744)

Balini yaştin öget, hotunni baştin öget, “Çocuğunu küçükken eğit, karını baştan (eğit).”

Bu atasözü, anne babaların çocuklarının iyi insanlar olmaları için onları küçük yaştan itibaren eğitmeleri gerektiği, evli bir kişinin karısıyla olan ilişkisini ve evin düzenini sağlam götürmek için karısını baştan itibaren eğitmesi ve yönlendirmesi gerektiğini anlatır (Emet, s. 60). UT’nde Erkeğin kadını bir çıkar aracı olarak gördüğünü ifade eden atasözleri de mevcuttur.

{119} ئەسكى جاپان يامغۇردا ياخشى، ئەسكى خوتۇن ئۆلگەندە ياخشى

Eski çapan yamğurda yahşi, eski hotun ölgende yahşi

“Eski ceket yağmurda iyi(dir), kötü kadın ölünce iyi.”

{120} كۆرۈك ئوتۇننىڭ ئۇچىنى ئال، تۇغماس خوتۇننىڭ كۈچىنى ئال.

Kürük otunniñ uçini al, tuğmas hotunniñ küçini al.

“Yanmaz odunun ucunu kes, kısır kadının gücünü al.”

Karı-koca ilişkisinde erkeğin üstün konumda, kadının ise alt konumda olması, kadının erkeğe itaati ve bağımlılığı, karı-koca arasındaki ilişkiler biçiminin ve normların oluşumunda erkekler daha çok etkin olması vb. erkeğin kadına şiddet uygulamasını meşru ve normal duruma getirmektedir.

Kadına yönelik şiddet ya da kadının dövülmesi kadın-erkek ilişkisindeki güç dengesizliği sonucu meydana gelir. Aile hiyerarşisinde tepede hegemonik erkekliğin olduğu söylenebilir. “Erkek olma” ile bütünleşen roller, işler, sorumluluklar, eylem biçimleri ne kadar şiddet kullanmayı gerektiriyorsa, o ölçüde bu şiddet ilişkisini doğallaştıran ve normal duruma getiren iktidar yöntemleri ve söylemsel stratejiler ile iç içe geçmiş durumdadır (Kuzu, 2013, s. 21). O yüzden erkek kendi otoritesinin sağlayabilmek için norm, kural, hatta farklı şiddet türleri uygulayabilir. Atasözlerinde kadına şiddet erkeğin hakkı, yetkisi, doğal ve normal bir iş olarak görülmektedir. Bu durum kadının fiziksel şiddette maruz kalmasında ya da dövülmesinde kendini göstermektedir. Bilindiği üzere şiddetin cinsel, psikolojik ve ekonomik olmak üzere birçok boyutu vardır. Toplumda sadece erkeklerin kadınlara fiziksel müdahalesinin şiddet olarak tanımlandığı düşünülmektedir.

Bazı şiddet türleri vardır ki, görülmez ya da hissedilmez ve zamanla etkileri fiziksel hâle gelir. İlk olarak, erkekler kadınlara vurur, iter, bir şeyler fırlatır ve onları incitmek amacıyla nesnelerle zarar vermeye çalışır. Bir kadını isteği dışında cinsel ilişkiye zorlamak, cinsel olarak aşağılamak ve doğurganlığına müdahale etmek cinsel şiddet eylemleridir. Bir kadına hakaret ederek, küfür ederek, aşağılayarak, ailesini ve çevresini tehdit ederek onu güçsüzleştirmek psikolojik şiddettir. Kadının ekonomik varlığını ortadan kaldırmak, çalışmasını engellemek ve gelirini elinden almak, ailesinin ihtiyaçlarını karşılaması için para vermemek ve kendine bağımlı hâle getirmek ekonomik şiddettir (Yıldırım, 2017, s. 200).

Kadının dövülmesi ya da şiddet görmesi Türk aile kültüründe erkeklerin “*erkek olma*” rolünün bir parçası olarak görülebilir. Başka bir deyişle, erkeğin hakkıdır. “*Karı benimdir, döverim de söverim de severim de.*” ya da “*kocamdır sever de döver de.*” deyimini bunu destekler.

Aynı zamanda erkeğin şiddet uygulamasını kadının benimsemiş olması da karı-koca arasındaki şiddeti meşru ve normal duruma getirmektedir. Fakat “*er-avradın savaşı, yaz gününün yağışı.*”, “*karı koca yatağa girince dargınlık gider.*”, “*kavga evliliğin tadı tuzudur*”, “*tütmedik baca çekişmedik karı-koca olmaz.*” (Yurtbaşı, s. 196-268) gibi atasözleri kavganın uzun sürmeyeceğini ve kavganın karı-koca ilişkisinin bir parçası olduğunu ve ilişkiye renk katacağını vurgular niteliktedir. “*Bal arıdan, kavga karıdan çıkar.*” atasözünde kadının kavganın ilk müsebbibi olduğu, kadının sorun yaratan, karı-koca ilişkisine zarara uğratanın kadın olduğu ifade edilir.

Kadının namusunu korumak, onu terbiye etmek, başını çekmek, ailenin düzenini sağlamak için kadının dövülmesini onaylayan atasözleri şunlardır:

{121} *Ana besler hurmayla, eloğlu karşılar yarmayla.*

Bu atasözü, el üstünde tutulan kızın, kocasının evinde şiddet göreceğini ifade eder. “Yarma” kelimesinin dayak anlamına geldiğine dikkat çekilir (Aksoy, 2018, s. 145).

{122} *Babanın, kocanın, hocaların vurduğu yerden güller biter.*

{123} *Kocanın vurduğu yerde gül biter.*

{124} *Kadının namusu, erkeğin onurudur.*

{125} *Kadının sırtından sopayı karnından sıpayı eksik etme.*

{126} *İyi ipek kendini kırdırmaz, iyi kadın kendini dövdürmez.*

{127} *Pişmiş attan, dövülmüş karıdan zarar gelmez.*

{128} *Üç öğün kötek, bir öğün yemek.*

{129} *Dövülmeyen kadın, tımarlı ata benzer.*

{130} *Şerbeti dökme, kadına sövme.*

{131} *خوتۇننى بەزىدە قۇشلا، بەزىدە مۇشتلا* (Emet, s. 162)

Hotunni bezide kuşla, bezide muşla, “Karını bazen kucakla, bazen şapalakla (tokatla).”

{132} *جاۋ/خور خوتۇننىڭ ئوتتۇر چىشى بالدۇر چۈشەر* (MM, 2016, s. 752)

Cavabhor hotunniñ uttur çiş baldur çüşer, “Geveze kadının ön dişi erken kırılır.”

{133} *خوتۇن جاۋاب قىلمىسا، ئەر تاياق سالماس* (MM, 2016, s. 754)

Hotun cavab kılmisa, er tayak salmas, “Kadın yanıt vermezse, erkek dayat atmaz.”

{134} *ئاخشا مەلىقتا قوي سويسا دىۋانە كاۋاپ دەيدۇ، ئەسكى خوتۇننى چىق ئۇرسا ساۋاپ دەيدۇ* (MM, 2016, s. 726)

Ahşamlikta koy soysa divane kavap deydu, eski hotunni cik ursa savab deydu.

“Akşamda kuzu keserse divane kebab der, kötü kadını döverse sevap der.”

{135} قوشۇم بولسا قۇشلايمەن، خوتۇن ئالسام مۇشتلايمەن. (MM, 2016. s. 127)

Kuşum bolsa kuşlaymen, hotun alsañ muştlaymen.

“Kuşum olsa yakalarım, karı alsam döverim.”

{136} ئىشچان خوتۇن ياماققا ئامراق، مۇرۇن خوتۇن تايلاققا ئامراق. (MM, 2016. s. 785)

Işçan hotun yamakka amraq, hurun Hotun tayakka amraq.

“Çalışkan kadın yamağı sever, tembel kadın dayağı sever.” (Akgün, 2021, s. 68)

{137} ئاتالمىغان ئوقىدىن كۆردۇ، قاپتىپ كېلىپ خوتۇندىن كۆردۇ (Emet, s. 10)

Atalmıgan okidin köridü, kaytip kélip hotunidin köridü,

“Kurşunu isabet ettiremeyen kurşunu suçlar, iş yapamayan erkek eve dönüp karısını suçlar.”

{138} يانمىسا ئوتۇن يامان، ياقالمىسا خوتۇن يامان. (Emet, s. 141)

Yanmisa otun yaman, yakalmisa hotun yaman.

“Yanmasa odun kötü(dür), yakamazsa kadın kötü.”

Bu atasözü, kendi yetersizliğini ve beceriksizliğini kabul etmeyen erkeklerin, tüm aksiliklere karısının neden olduğunu iddia ederek, karısına manevi şiddet uygulayacağını ifade eder.

{139} خوتۇننى ئاۋايلىغان بالىسىز قالار، موزايى ئاۋايلىغان كالىسىز قالار. (MM, 2016. s. 757)

Hotunni avayliğan balisiz qalar, mozayni avayliğan kalisiz (qalar).

“Kadını koruyan çocuksuz kalır, buzağıyı koruyan ineksiz kalır.”

Kadına yönelik şiddetin temelinde toplumsal cinsiyet eşitsizliği, kültürel ve geleneksel normlar, iktidar ve kontrol, ekonomik zorluklar, eğitimsizlik, sosyal onay ve sessizlik gibi birçok neden olabilir. Kadın erkek arasındaki ya da karı koca arasındaki toplumsal cinsiyet rolleri, kadınların erkeklere göre daha düşük bir statüde ve güçsüz olarak görülmesine neden olabilir. Bu sebeple erkekler kadınlara yönelik şiddet uygulayarak egemenliklerini sürdürmeye eğilimindedir. Şiddet erkeğin karısını kontrol etmek veya tahakküm altına almak maksadıyla kullanabileceği bir araç olarak görülür. Kadına şiddet kültürde ve toplumsal normlarda aile içindeki rolleri ve konumları geleneksel olarak belirler ve bu normlar kadına karşı şiddeti meşru görür, tolre edebilir.

Kadına yönelik şiddette Müslümanların dinî anlayışının da belli bir payı olduğu söylenebilir. Kur'anı kerim Nisa suresi 34. ayetinde kadınlarla ilgili şöyle ayet geçer: Allah'ın,

(iki cinse) birbirinden farklı vasıf ve lütuflar bahşetmesi ve mallarından harcama yapmaları nedeniyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudur. Saliha kadınlar Allah’a itaatkârdır; Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini muhafaza ederler. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür⁵⁰⁸. Bazı tefsir kaynaklarında kadın kurallara başkaldırdığında, erkeğe itaat etmediğinde dövme gibi bir tedbire başvurma caiz olduğu savunulmuştur. Aynı zamanda caiz olmadığını savunan görüşler de mevcuttur. Hz. Muhammed’in eşlerini döven erkeğin “hayırsız” olduğunu söylediği rivayet edilir. Ataerkil kültür ağır basan Müslüman toplumlarda Kur’an ayetleri ve hadislerde kadınlarla ilgili yer alan olumlu ifadelerden ziyade mevcut alışkanlık ve pratiklerin daha ağır bastığı ve uygulandığı herkesçe bilinen bir gerçektir. Bu gerçek kadınların terbiye edilmesi, yola getirilmesi ve ıslah olması için tedbir niteliğinde dövme eyleminin erkeğe verilmiş olması ve erkeğin de bunu sonuna kadar kullanması yönündedir. Karı-koca ilişkisi temelinde insani olan duygulardan merhamet ve sevgi değil, güçten beslenen korku duygusu yer alırsa şiddet kaçınılmazdır.

Bu durumda güçlü olan her zaman zayıf olana şiddet uygular. Fakat Türkiye Türkçesinde “*Karı dövenle odun yaranın yanında durulmaz.*” ve “*Aslan bile kadına dokunmaz.*” kadın döven erkek ile muhatap olmamak ve ondan uzak durulması gerektiğini, aslanın bile dişiye karşı şiddetten kaçındığı ifade eden atasözü de vardır.

3.3.3.5. Kadınlara İyi Davranılması Gerektiği

Kadınlara yönelik şiddet uygulamak gibi kötü davranışlarla ilgili atasözleri dışında kadınlara iyi davranması gerektiğini öğütleyen atasözleri de mevcuttur. Örneğin:

{140} *Hanımlara kötü dersin, anan da onların içinde olur* (Aksoy, 2018, s. 1449).

{141} *At ile avradın yediği sayılmaz.*

{142} *Hanım kırarsa kaza, halayık kırarsa ceza* (Aksoy, 2018, s. 301).

{143} *خارلساڭ خوتۇن كېتەر، بویتاقلیق ساڭا يېتەر.* (Emet, s. 124)

Harlisañ hotun kéter, boytaqlıq saña yéter.

⁵⁰⁸ <https://Kur'an.diyaret.gov.tr/tefsir/Nisâ-suresi/527/34-aye-ayet-tefsiri>, [Erişim: 14 Mart 2023].

“Hor görürsen karın gider, dulluk sana yeter.”

{144} باقمىساڭ مېلىڭ كېتەر، خورلىساڭ خوتۇنۇڭ كېتەر (MM, 2016, s. 744)

Baqmisañ mēliñ kéter, ħorlisañ ħotunuñ kéter.

“İlgilenmezsen malın gider, hor görürsen karın gider.”

Kadının erkeğin gözünde değersiz, önemsiz, işlevsiz, mutsuz ilişkinin ve tüm olumsuzlukların kaynağı olduğunu ifade eden atasözleri şunlardır:

{145} Kadının hükmettiği evde mutluluk olmaz (Yurtbaşı, 2012, s. 195).

{146} Kırk yılda bir karı sözü dinlemelidir.

{147} Kardeş bulunmaz, karı bulunur.

{148} Kardeş mezarı yok, karı mezarı çok.

{149} Kardeş yürek yağı, karı çarık bağı.

UT’nde dış güzelliğin evlilikte o kadar da önemli bir faktör olmadığını ifade eden atasözleri şunlardır:

{150} چىرايلىقنى تاشلىساڭمۇ، قەدىناسنى تاشلىما

Çiraylıqni taşlısañmu, qedinasni taşlıma, “Güzel kadını terk etsen de eski dostu terk etme.”

Bu atasözü, yeni tanışan güzel kadından uzun sene eş olan kadının daha hayırlı olduğunu ifade eder (Emet, s.153).

{151} چىرايىغا چاي قويۇپ ئىچكىلى بولماس، سەت دەپ ياخشىدىن كەچكىلى بولماس (MM2016 , , s.608)

Çirayığa çay koyup içkili bolmas, set dep yaḥşidin keçkili bolmas.

“Güzel kadının güzelliği işe yaramaz, çirkin diye iyiden vazgeçilmez.”

{152} چۆلدە ئېتىڭ ھارمىسۇن، قېرىغاندا خوتۇنۇڭ ئۆلمىسۇن (MM2016 , , s. 608)

Çölde étiñ harmisun, qeriganda ħotunuñ ölmisun.

“Çölde atın yorulmasın, yaşlanınca karın ölmesin.”

Bu atasözü, hayatta kendisine destek olan kişiyi terk etmemesi ve yaşlılıkta eşinden ayrılmaması gerektiğini anlatır (Emet, s. 149).

Yukarıdaki atasözlerinde kadının manevi güzelliğin fiziksel güzelliği ya da görünümüne göre daha önemli olduğu vurgulanmaktadır. Karakteri sağlam, dürüst, cömert, empatisi yüksek olan olumlu değerlere sahip kadın, karı-koca ilişkilerinde ve toplum içinde saygı görür ve belli bir etkiye sahip olabilir. Manevi güzellik karı-koca arasındaki uzun vadeli ilişkinin garantisidir.

Türk kültürü aileye çok önem verir. O yüzden ailenin esas unsurlarından olan kadının manevi yönden sağlam olması aile için hayati önem taşır. Kadının manevi güzelliği, daha doğrusu olumlu değerlere ve güzel ahlakı davranışlara sahip olması ailenin sağlam olması ve devamı için çok önemlidir.

3.3.3.6. Eş Olarak Kadının Toplumsal Sorumluluğu ve Üstlendiği Roller

Kadın-erkek ilişkisinde kadının sorumluluğu ve rolüyle ilgili atasözlerinin sayısı az değildir. Eş olarak kadın toplumun ve ailede kocasının kendisinden beklediği sorumluluk ve rolleri ifa etmesi gerekir. Kadının üstlendiği sorumluluk ve ona biçilen roller şunlardır: kocasına karılık yapmak, becerikli olmak, çocuk büyütmek, ev işlerini yapmak, kocasının namusunu ve iffetini korumak, kocasına sadık olmak ve itaat etmek, kocasının ailesine saygı duymak ve onların da hizmetine koşmak, kocası ve ailesi için fedakârlık yapmak, ahlakı ve toplumsal normları yerine getirmek, hepsinden önemlisi iyi eş olmaktır.

{153} Erkeğin kalbine giden yol midesinden geçer.

{154} Erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli.

{155} Kadının şamdanı altın olsa mumunu dikecek erkektir.

Bu atasözü, kadının çeyizi ne kadar değerli olursa olsun, ailenin eksikliğini erkeğin karşılayacağını ve erkeğin evin geçimini sağlayacağını ifade eder (Aksoy, 2018, s. 340).

{156} Hanım evin süsü, koca evin işçisidir.

{157} Kadın erkeğin eşidir, evin güneşidir.

{158} Kadını hamarat eden ateştir.

{159} Avrady eri saklar, peyniri deri (AAT, 658).

Bu atasözü, tıpkı peynirin derisinin içinde korunup saklanması gibi bir kadının ancak evlendiğinde kocası tarafından korunabileceğini anlatır. Bu atasözünde erkeğe karısını koruması, kadına da bu korumayı kabul etmesi öğretilir.

{160} Kadın kocayı var sever, koca kadını sağ sever.

{161} Karı hasta olacağına ben olsam, ben öleceğime karı ölse.

Bu atasözlerinde erkeğin karısına fayda getirecek nesne olarak baktığı, karı-koca ilişkisini bir nevi çıkar ilişkisi olarak değerlendirdiği, dolayısıyla ilişkide kadının feda edilebileceği ima edilmektedir.

{162} Kocalı kadın zorlanıyor, kocasız kadın geziniyor.

{163} Horoz ne kadar öterse ötsün, civciv tavuğun dıkdıkına bakar.

{164} خوتۇن ئالدىڭ- ئۇچاڭغا ئوتۇن ئالدىڭ (MM, 2016, s. 754)

Hotun aldiñ- uçañga otun aldiñ, “Karı aldın, sırtına odun aldın.”

Bu atasözü, evlenip yeni bir aile hayatına başlayan genç erkeğin aile yükünden ve erkek yükümlülüklerinden sorumlu olacağını ifade eder (Emet, s.158).

{165} بالاك ئۆلسە، ئەرگە باتى، ئېرىك ئۆلسە يەرگە باتى (Emet, s. 60)

Balañ ölse, erge baq, ériñ ölse yerge baq, “Çocuğun ölse ere bak, kocan ölse yere bak.”

{166} خوتۇن قانتى ئەر، ئەر قانتى ئات

Hotun kaniti er, er kaniti at, “Kadının kanadı erkek, erkek kanadı at.”

{167} چۈجىسى بار توخۇ ئۇچالما.

Çücisi bar tohu uçalma, “Civcivi olan tavuk uçamaz.”

Bu atasözü, çocuğu olan bir kadının çocuğunu bırakamamasını, hiçbir yere gidememesini, hatta boşandığında tekrar evlenmek isteyememesini ifade eder (Emet, s.149).

{168} چۈجە باققان مېكىيانىڭ مەيدىسىدە تۈكى يوق.

Çüce baqqan mékiyanni meydide tüki yo, “Civciv besleyen tavuğun göğsünde tüy yok.”

{169} چۈجىسى كۆپ توخۇغا دان تەگمەس.

Çücisi köp tohuğa dan tegmes, “Civcivi olan tavuğa yem yetişmez.”

{170} ئەر كىشى تۈشەككە ئارىلاشسا سۇپرىسىدا ئۇن قالما (Emet, s. 43)

Er kişi töşekke arilaşsa suprisida un qalmas.

“Erkek sofraya karışırca sofrada un kalmaz.”

{171} خوتۇن كىشىنىڭ ئۈچىقى بىلەن چاقىغا تەگمە (Emet, s.162)

Hotun kişiniñ oçıki bilen çaqığa tegme, “Kadının ocağı ile çarkına dokunma.”

{172} بالىسى ئۆلگەننىڭ باغرى كۆيەر، خوتۇنى ئۆلگەننىڭ ئۆيى كۆيەر

Balisi ölgenniñ bağri köyer, hotuni ölgenniñ öyi köyer

“Çocuğu ölenin yüreği yanar, karısı ölenin evi yanar.”

{173} ئەرلەرنىڭ غەمى ئەلدە، خوتۇننىڭ غەمى ئۆيدە (MM, 2016, s. 739)

Erniñ gémi elde, hotunniñ gémi öyde

“Erkeğin kaygısı halkta, kadının kaygısı evde.”

{174} ئەرلەرنىڭ قاپچىسى خانغا ياراتى، خوتۇننىڭ قاپچىسى ئەرگە ياراتى

Erniñ qapçisi hañga yaraq, hotunniñ qapçisi erge yaraq

“Erkeğin kabı hana silah olur, kadının kabı erkeğe silah (olur).”

{175} تاشنىڭ ئېغىرى سايدا، خوتۇننىڭ ئېغىرى ئۆيدە (MM, 2016, s. 746)

Taşniñ éğiri sayda, hotunniñ éğiri öyde. “Ağır taş çölde olur, ağır başlı kadın evde (olur).”

{176} تورۇسنىڭ ئېغىرىنى تام كۆتۈرەر، ئۆينىڭ ئېغىرىنى ئايال كۆتۈرەر.

Torusniñ éğirini tam kötürer; öyniñ éğirini ayal kötürer (MM, 2016, s. 746).

“Sütunun yükünü duvar kaldırır, evin yükünü kadın kaldırır.”

{177} خوتۇن كىشىنىڭ پاكىزلىقىنى ئېرنىڭ ياقىسىدىن كۆر.

Hotun kişiniñ pakizlığını érinin yakisidin kör (MM, 2016, s. 756).

“Kadının temizliğini kocasının yakasından gör.”

{178} قولى گۈل ئېتىدۇ غىزا، قولى گال تارتىدۇ ئىزا.

Ķoli gül étidu giza, ĳoli gal tartidu iza, “Eli marifetli yemek yapar, eli tembel mahcup olur.”

{179} ئالدىرىغان خوتۇن ئېرىگە سالام قىلار.

Aldirıgan hotun érige salam ĳılar. “Acele eden kadın kocasına selam verir.”

{180} بارىغا خوتۇن ئىگە، يوقىغا ئەر ئىگە.

Bariğa hotun ige, yoĳığa er ige, “Var olanı kadın halleder, olmayanı erkek halleder.”

{181} خوتۇن ئەرگە قارايدۇ، ئەر يەرگە قارايدۇ

Hotun erge ĳaraydu, er yerge ĳaraydu (MM, 2016, s. 438).

“Kadın ere bakar, er yere bakar.”

Bu atasözü, kocasının kişiliğine göre hareket eden sadakatsız bir kadının uygunsuz davranışları sergileyerek kocasını küçük düşüreceğini ifade eder (Emet, s.159).

{182} بېگىڭ ئۆچ بولسا، بوز پاقلىنىڭغا قازا، خوتۇنۇڭ ئۆچ بولسا، قازىنىڭغا قازا.

Bégiñ öç bolsa, boz paĳliniñğa ĳaza, hotunuñ öç bolsa, ĳaziniñğa ĳaza (MM, 2016, s. 745).

“Beyin sevmezse koyuna zarar, karın sevmezse tencerene zarar.”

{183} بۇل ياندا ياخشى، خوتۇن ئۆيدە ياخشى

Pul yanda yaĳşi, hotun öyde yaĳşi (Emet, s. 121).

“Para cepte iyi, kadın evde iyi.”

{184} بىكار خوتۇن-شېكەر خوتۇن، ئىشلىق خوتۇن-پىتلىق خوتۇن (MM, 2016, s.746)

Bıkar hotun-şeker hotun, işliĳ hotun-pitliĳ hotun,

“Boş kadın-şeker kadın, işi olan kadın- bitli kadın.”

{185} ئايال كىشى ئۆيدە ئاچ قالماستىن، موزاي سامانلىقتا ئاچ قالماستىن (MM, 2016, s.729)

Ayal ĳişi öyde aç ĳalmaz, mozay samanliĳ (ĳalmaz).

“Kadın evde aç ĳalmaz, buzaĳı samanlıkta aç (ĳalmaz).”

{186} ئايال كىشىنىڭ چېچى سۇيۇرگە، قولى كۆسەي (MM, 2016, s. 730)

Ayal kişinin çéçi süpürge, qoli kösey, “Kadının saçsı süpürge, eli maşa.”

{187} ئەرقېرىسا پىلىك ئېشەر، خوتۇن قېرىسا غوزا تېشەر (MM, 2016, s. 733)

Er qerisa pilik eşer; hotun qerisa goza tēşer.

“Erkek yaşlanırsa ipek örer, kadın yaşlanırsa kabuk deşer.”

{188} ئەركىشىدىن يىڭنە سورىماڭ، خوتۇن كىشىدىن تىغ (سورىماڭ) (MM, 2016, s. 735)

Er kişidin yiñne sorimañ, hotun kişidin tiğ (sorimañ).

“Erkekten iğne sorma, kadından hançer sorma.”

{189} ئەرنى تونۇتقان خوتۇن، خوتۇننى تونۇتقان ئوتۇن (MM, 2016, s. 738)

Erni tonutқан hotun, hotunni tonutқан otun

“Erkeği tanıtan kadın, kadını tanıtan odun.”

{190} خوتۇنۇڭ ئوبدان بولسا قازىنىڭ ياغ، خوتۇنۇڭ يامان بولسا يۈرىكىڭ داغ (MM, 2016, s. 759)

Hotunuñ obdan bolsa qaziniñ yağ, hotunuñ yaman bolsa yürikiñ dağ.

“Karı iyi ise kazanın yağı (dolu), kadının kötü ise yüreğın yaralı.”

{191} كەتمەن ئەرنىڭ قولىدا بولغان بىلەن، چۆمۈچ خوتۇننىڭ قولىدا (MM, 2016, s. 769)

Ketmen erniñ qolida bolğan bilen, çömiş hotunuñ qolida.

“Kürek erkeğın elinde olsa da, kepçe kadının elinde(dir).”

{192} زېمىننىڭ جىرايى ئەلگە، ئايالنىڭ جىرايى ئەرگە (MM, 2016, s. 762)

Zeminniñ çirayi elge, ayalniñ çirayi erge,

“Yerin güzelliği halk için(dir), kadının güzelliği er için.”

Yukarıdaki atasözlerinde eş olarak kadına biçilen roller ve üstlendiği sorumluluklar belirtilmektedir. Kadına aile içinde en çok anne rolü biçilir. Ev işleri, çocuk bakımı, aile fertlerinin ihtiyaçlarını giderme, çocuk doğurma ve büyütme, ahlakı değerleri ve toplumsal normları koruma, toplumun değerlerini kuşaklar arası aktarma, kocasına hizmet etmek, kocasını takip etmek, hepsinden önemlisi iyi bir eş olmak gibi birçok rol ve sorumluluğa sahip olduğu dile getirilmektedir.

3.3.3.7. Eş Olarak Kadının Ahlakı davranışı

Eş olarak kadın ailede kocasıyla olan ilişkilerde iyi veya kötü, olumlu ya da olumsuz olarak nitelendirilen ahlakı davranışları sergiler ve kendisinden beklenen toplumsal normlar ve ahlak kurallarına uymaya çalışır. Kadın kocasıyla olan ilişkisinde iyi ve olumlu ahlakı davranış sergilerse takdir görerek kocasının gözüne girer ve iyi eş mertebesine yükselir. Eğer kötü ve olumsuz davranış sergilerse dışlanır, ayıplanır, kocasının gözünden düşer; hepsinden önemlisi kötü eş olarak damgalanır.

{193} *Avradı bet (kötü) olanın sakalı tez ağarır* (AAT, 656).

{194} *Avradın yediği giydiği gibi olsa vay ol kişinin hâline*” (Acaroğlu, 1993 s.18-19).

{195} *Geçinmeyene dokuz koca, okumayana dokuz hoca az gelir.*

{196} *Elindeki hamura bakmaz erkek işine karışır.*

{197} *Atın yere yakını, karının ere yakını* (Aksoy, 2018, s. 50).

{198} *Avrat gayreti gütmemeli, er gayreti gütmeli.*

{199} *Yaylada karısı olanın sahilde darısı olmaz* (Aksoy, 2018, s. 203).

{200} *Ocaktır aşı pişiren, karıdır kocayı şişiren* (Aksoy, 2018, s. 174).

{201} *“Boşanıp kocana varma, sevişip dostuna varma.” veya “Sevip dostuna, boşanıp kocana varma.”* Kadına törenin dışına çıkarak sevdiği kimseyle ilişki kurmaması tavsiye edilir. Aksoy bu tavsiyeyi, erkeklerin bir kadının kendisiyle yaşadığı ilişkiyi başka erkekler ile de yaşayabileceği ve güvensizlik yaşamasına dayandırıyor. Öte yandan, boşanmış bir kadın aynı erkekle evlenmemelidir. Çünkü eski çatışmalar yeniden ortaya çıkacaktır (Aksoy, 2018 s. 426).

{202} *Kadının yüzünün karası erkeğin elinin kınası.*

Bu atasöne göre, yozlaşmış ilişkiler kadınlar tarafından hoş karşılanmazken, erkekler bunlarla gurur duymaktadır.

{203} *“Gönül verme evliye, eve gider unuttur.” veya “Meyil verme evliye eve gider unuttur.”*

Bu atasözünde kadınlara evli erkeklere gönül vermemeleri öğüdü verilir. Çünkü evli bir erkek ailesinin yanına döndüğünde verdiği sözden cayabileceği, evli bir erkeğin ciddi bir niyeti olmaksızın eğlence için başka bir kadınla ilişki kurarak onunla gönül eğlendirebileceği, kadın hayal kırıklığına uğramak istemiyorsa bu tür ilişkilerden kaçınması gerektiği vurgulanmaktadır.

{204} *Oynaşına inanan avrat, ersiz kalır.*

Bu atasözü, kocasından hoşlanmayan ve başka biriyle ilişkisi olan ve ona güvenen bir kadının, elindekini de kaybedeceğini ifade eder.

{205} *“Erine göre bağla başını, tencerene göre kaynat aşını.”, “Evine göre pişir aşını; erine göre bağla başını.” ve “Kocana göre bağla başını, harcına göre pişir aşını.”*

varyasyonları olan bu atasözü, bir kişinin hayatını içinde bulunduğu koşullara göre şekillendirmesi gerektiği fikrini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 269).

{206} “*Kocanın kabı ikiyse birini kır.*” Bu atasözünde bir kadına kocasının çok zengin olmasına izin vermemesi tavsiye edilir. Aksi takdirde kocası başka kadınlara ilgi duyabilir (Aksoy, 2018, s. 366).

{207} *Komşunun tavuğu, komşuya kaz görünür (karısı kız görünür).*

Bu atasözü, bir kişiye başkalarının mallarının daha değerli görüneceğini ifade eder.

{208} يگىتىنىڭ بەختى ئوڭ خوتۇن، جان قىنىغان توك خوتۇن (MM, 2016, s. 142)

Yigitniñ behti oñ hotun, can qıynığan toñ hotun.

“Yiğidin bahtı doğru kadın (dır), canı sıkan donuk kadın.”

{209} تالالىقى بار، ئۆي ئىچىلىكى يوق

Talalığı bar, ev içiligi yok, “Boşanacak kadın eve yakışmaz.”

Bu atasözü, ev tutmayı bilmeyen, hiçbir şey yapamayan beceriksiz kadınların güzellik ve lüks bağımlısı olduğunu ifade eder.

{210} خوتۇن بۇزۇق، ئەرگە بالا، ئەر بۇزۇق، بالاغا بالا

Hotun buzuk, erge bala, er buzuk, baliğa bala (MM, 2016, s. 745).

“Kadın bozuk, erkeğe belâ, erkek bozuk, çocuğa belâ.”

{211} ئەسكى ھارۋا يول بۇزار، ئەسكى خوتۇن ئۆي بۇزار (MM, 2016, s. 741)

Eski harva yol buzar, eski hotun öy buzar. “Kötü araba yol bozar, kötü kadın ev bozar.”

{212} قەرزنىڭ بولسا بېرىپ قۇتۇل، يامان خوتۇندىن ئۆلۈپ قۇتۇل (MM, 2016, s. 766)

Qerziñ bolsa bérıp qutul, yaman hotundin ölüp qutul.

“Borcun olursa verip kurtul, kötü kadından ölüp kurtul.”

{213} ئەسكى خوتۇن ئالساڭ باشىڭ بولۇر كاساڭ، ئىنەك ئەمەس ساغساڭ، ئېشەك ئەمەس ساتساڭ (MM, 2016, s.741)

Eski hotun alsañ başiñ bolur kasañ, inek emes sağsañ, eşek emes satsañ.

“Kötü kadınla evlenirsen kurtulamazsın, kötü inek alırsan sağamazsın, kötü eşek alırsan satamazsın.”

{214} يارىمنىڭ تالاغا چىققىنى-مېنى بالاغا تىققىنى.

Yarimniñ talağa çikqini-méni balağa tiqqini, “Eşim dışarı çıkarsa, beni belâya bulaştırır.”

{215} ياخشى قوشناڭدىن ئايرىلغۇچە، يامان خوتۇنۇڭدىن ئايرىل. (Emet, s. 245)

Yahşi qoshnañdin ayrilguçe, yaman hotunuñdin ayril,

“İyi komşudan ayrılmaktansa, kötü karından ayrıl.”

{216} خوتۇن قىلسا ئەرگە يانار-زىيان، ئەر قىلسا بالاغا يانار-زىيان (MM, 2016, s. 733)

Hotun kılsa erge yanar-ziyan, er kılsa balığa yanar-ziyan.

“Kadın kötülük yaparsa ere zarar, er kötülük yaparsa çocuğa zarar.”

{217} بېل باغلىغان بىلەن ئەر ئەمەس، چاچ تارىغان بىلەن خوتۇن ئەمەس (Emet, s. 65)

Bel bağliğan bilen er emes, çaç tarığan bilen hotun emes.

“Bel bağlamakla erkek olunmaz, saç taramakla kadın olunmaz.”

Bu atasözü, sorumluluğunu yerine getirmeyen erkek ve kadını ifade eder.

{218} خوتۇننىڭ ئەسكىسى ئەر باقماس، ھورۇن دېھقان ئۆي باقماس.

Hotunniñ eskisi er bakmas, horun déhқан öy bakmas.

“Kadının kötüsü kocasını bakmaz, tembel çiftçi evini bakmaz.”

{219} ئېرىنىڭ ئەسكىسى يارغاق، خوتۇننىڭ ئەسكىسى ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بارغاق.

Tériniñ eskisi yargaq, hotunniñ eskisi anisiniñ öyige bargaq.

“Cildin kötüsü yaralayan(dır), kadının kötüsü annesinin evine giden(dir).”

{220} قايىنماس قازاننىڭ بانىسى تولا، ئۆي تۇتماس ئايالنىڭ جېدىلى تولا.

Qaynimas kazanniñ banisi tola, öy tutmas ayalniñ cédili tola.

“Kaynamaz kazanın bahanesi çok, ev tutmaz kadının kavgası çok.”

{221} كۆرمىگەننىڭ كوچىسى تولا، مەينەت خوتۇننىڭ بوغچىسى تولا.

Körmigenniñ koçisi tola, meynet hotunniñ boğçisi tola.

“Görmeyenin sokağı çok, pis kadının çantası çok.”

{222} كىچىك بالىنىڭ بانىسى لەڭلەك، خوتۇن كىشىنىڭ بانىسى ئەڭلەك.

Kiçik baliniñ banisi leglek, hotun Kişiniñ banisi eglek.

“Çocuğun bahanesi uçurtma, kadının bahanesi elek.”

{223} لەڭلەك خوتۇن ئەردىن يامانلار، ھورۇن دېھقان يەردىن يامانلار (MM, 2016, s. 772).

Lekva hotun erdin yamanlar, horun déhқан yerdin yamanlar

“Beceriksiz kadından erkek soğur, tembel çiftçiden yer soğur.”

{224} ئېرى ياماننى ئۆڭىدىن بىل، خوتۇنى ياماننى يېڭىدىن بىل (MM, 2016, S. 781)

Éri yamanni öñidin bil, hotuni yamanni yéñidin bil.

“Kocası kötü olanı yüzünden anla, karısı kötü olanı yeninden anla.”

{225} بەڭگىگە تەڭگەن خوتۇن كارغا كەلمەس، دېرەۋزىن ئەتكەن ياغاچ كارغا كەلمەس. (MM, 2016, s. 165)

Beñgige tegken hotun kargā kelmes, direvzin etken yağaç kargā kelmes.

“Tiryaki erle evlenen kadın işe yaramaz, direvzin yapan ağaç işe yaramaz.”

{226} سارىخان ئاچام ئۆيدە، ئەخلەت-كۈلى تۆردە.

Sarihan açam öyde, ehlet-küli törde, “Sarihan ablam evde, çöpler köşede.”

{227} ئېچىلمىغان گۈلدىن لەيلىقازاق ياخشى، ئەسقاتمايدىغان ياردىن ئىسلىق ئوچاق ياخشى.

Éçilmigan güldin leylikazak yahşi, eskatmaydigan yardin islik oçak yahşi.

“Açılmayan gülden Leylikazak⁵⁰⁹ iyi(dir), işe yaramaz yârdan dumanlı ocak iyi.”

{228} ئىشقى يوق ياردىن ئىسسىق ئوچاق ياخشى. (MM, 2016, s. 193)

Işki yok yardin issik oçak yahşi, “Sevgisi yok yârdan sıcak ocak evla(dir).”

{229} تەخەيلىك ئېشەك بايخانغا يارماس، بالىلىق خوتۇن مېھمانغا يارماس. (MM, 2016, s. 248)

Teheylik eşek payhanga yarimas, balilik hotun méhmanga yarimas.

“Sıpalı eşek paraya yaramaz, çocuklu kadın misafire yaramaz.”

{230} خوتۇننىڭ بۇجەك بولسا، مېھنىنىڭ مۇتەھەم بولۇر. (MM, 2016, s. 249)

Hotuniñ püçek bolsa, méhminiñ muttehem bolur.

“Karın beceriksiz ise, misafirin alçak olur.”

{231} ئىشنىڭ يامان بولسا مېھنىنىڭ كېتەر، خوتۇننىڭ يامان بولسا مېھنىنىڭ كېتەر. (MM, 2016, s. 225)

Işin yaman bolsa méhnitiñ kéter, hotunuñ yaman bolsa méhminiñ kéter.

“İşin kötü olursa emeğin boşa gider, karın hayırsız olursa misafirin gider.”

{232} ئاتنىڭ تىزگىنىنى بوش تۇتساڭ، ئويناقلا، خوتۇننىڭ تىزگىنىنى بوش تۇتساڭ، نابىناقلا (MM, 2016, s. 726)

Atniñ tizginini boş tutsañ, oynaklar, hotunniñ tizginini boş tutsañ naynaklar.

“Atın dizginini gevşek tutarsan kaçır, kadının dizginini gevşek tutarsan şımarır.”

{233} كادالڭ-ياخشى خوتۇن ساندۇقتا ئۇن ساقلار، زېدى يامان قورسقىدا غۇم ساقلار (MM, 2016, s. 768)

Kadañ hotun sandukta un saklar, zédi yaman korsıkida gum saklar.

“Kendini beğenmiş kadın sandıkta un saklar, kıskanç kadın kalbinde kin saklar.”

{234} خوتۇنغا ئامراق-بالغا ئۆچ، قايماققا ئامراق-كالىغا ئۆچ (Emet, s.160)

Hotuñga amraq-baliğa öç, kaymakka amraq-kaliğa öç

“Kadına (olan) sevgi çocuğa yok, kaymağa (olan) sevgi sığıra yok.”

{235} كىشىنىڭ خوتۇنى قويۇن ئىللىتماس.

Kişiniñ hotuni koyun illitmas, “Başkaların karısı kucağı ısıtmaz.”

{236} بەرنى يەر قىلمىغان توڭگۇز خىرت، تۇغقاننى تۇغقان قىلمىغان خوتۇنى قىرت.

Yerni yer kılmıgan toñguz hirt, tuğkanni tuğkan kılmıgan hotuni kırt.

⁵⁰⁹ Doğu Türkistan’ın kuzeyinde bulunan Gülca ilinin Gülca İlçesinin çayırlarında yetişir. Bu çiçeğin diğer adı Kazak çiçeğidir. Kazak çiçeği akşam alacakaranlığında çok büyüleyici olur. Her yıl Mayıs ayının başında, Tanrı dağı eteğinde çiçek açar, kıpkırmızı olur, tüm alanı kaplar ve yayılarak kırmızı bir bulut gibi muhteşem bir manzara oluşturur. <http://uy.ts.cn/system/2022/05/18/036809268.shtml>, [Erişim: 15 Mart 2023].

“Toprağı toprak olmaktan ala koyan domuz(dur), akrabayı uzaklaştıran huysuz kadın.”

{237} جاڭگا بۇزۇلسا تۇخۇم ساق قالماق، ئەر بۇزۇلسا خوتۇن ساق قالماق.

Çaŋga buzulsa tuhum saq qalmas, er buzulsa hotun saq qalmas.

“Yuva bozulsa yumurta bozulur, er bozulsa kadın bozulur.”

{238} ئات ئورۇقلۇقتا بۇزۇلدى، خوتۇن غەربلىقتا (بۇزۇلدى). (MM, 2016, s. 725)

At oruqquqta buzulidu, hotun gëribliqta (buzulidu).

“At zayıflarken bozulur, kadın yalnızken bozulur.”

{239} خوتۇن ئالدىغا ئۆتۈۋالسا، ئەرنىڭ دۆلىتى (بۇزۇلور) (MM, 2016, s. 753)

Hotun aldiga ötüvalsa, erniñ döliti (buzular).

“Kadın erkeğin önüne geçerse, erin devleti bozulur.”

{240} خوتۇندا گۇناھ يوق، دەلال يامان، ئاتتا گۇناھ يوق، ئېگەر (يامان) (MM, 2016, s. 757)

Hotunda günah yok, dellal yaman, atta günah yok, éger (yaman).

“Karida günah yok, çöpçatan kötü, atta günah yok, eyer (kötü).”

ئامبالنىڭ ئىشى چىقسا، تەتەينىڭ سىيگىسى كەپتۇ

Ambalniñ işi çıksa, teteyniñ siygisi keptu. “Valinin işi çıksa, hanımının tuvaleti gelirmiş.”

Bu atasözünde geçen “Tetey” kelimesi Çince *taitai* 太太 sözcüğünün Uygur Türkçesindeki söyleniş şekli olup hanım anlamındadır. Özellikle sosyal statüsü yüksel olan Çinlilerin eşler için kullanılır. Bu atasözündeki *Ambal*⁵¹⁰ kelimesi de Çince kelime olup Çince karşılığı *anban* 暗班 dır (İnayet, 2018, s. 197-199).

Geleneksel toplumlarda bir kadının öncelikle ev hanımı olması beklenir. Bu onun toplumda üstlenmesi gereken rolüydü. Ancak o ev hanımlığı ya da ev kadınlığı görevini üstlendiğinde toplumda statü ve itibar kazanırdı. Bir kadın evli olmasa bile ev işlerini yerine getirmesi, evin bakımını yapması, çocuklarının bakımı ve eğitimi, kocasının evdeki tüm ihtiyaçlarını gidermesi ve evi düzenlemesi gibi rolleri yerine oynaması beklenirdi. Kadın ev kadınlığı rolünü tam yerinde getirirse “iyi” kadın olarak telakki edilirdi. Aşağıdaki atasözlerinde kadının ev hanımlığı rolü vurgulanmaktadır:

{241} *Avradın iyisi bileği yağında belli olur* (TDK, s.52).

{242} *Avradın iyisi nine, üzümün iyisi dene olur.*

⁵¹⁰ Ambal, Mançu İmparatorluğu’nun Doğu Türkistan ve Moğolistan’daki vezir / bakan ve kaymakam gibi yöneticilerine verilen unvandır. Sözcüğün aslı Mançuca *amban* olup vezir anlamına gelir.

{243} Kadın döşeginden, yiğit eşeginden belli olur (TDK, s.149)

{244} Her kadın evinin hem hanımı hem halayığdır.

{245} Kadın eli kaşık sapında kabarır.

{246} Erkek iş başında kadın aş başında belli olur.

{247} İyi adamın karısı, kurna başında belli olur.

{248} Kadını evinden, erkeği pirinden sorarlar (TDK, s. 149).

{249} Kocam it olsun, getirdiği et olsun.

{250} İyi kadın evin cenneti, kötü kadın evin cehennemi.

{251} Kışın mutluluğu odun, evin mutluluğu kadındır.

{252} Kadın olmayan yerde, sevinç olmaz.

{253} Kadının iyisi kötüsü, misafir geldiğinde belli olur.

{254} Kadın varsa evde devlet vardır (Aksoy, 2018, s. 393).

{255} Karının kötüsü geceyi, atın kötüsü yolu uzatır.

{256} Ocağın yakışığı odun, evin yakışığı kadındır (Aksoy, 2018, s. 391).

{257} Avrat lâzım kalçalı, oğlan doğursun aslanpençeli.

{258} خوتۇنى ياخشى شۇمشەيمەس (MM, 2016, s. 759)

Hotuni yahşi şümşeymes, “Karısı iyi olanın boynu eğilmez.”

Bu atasözüne göre ailesini tutumlu yöneten, ilişkilerinde ahenk içinde olan akıllı ve faziletli bir kadının kocası asla rezil ve mahcup olmaz (Emet, s. 166).

{259} خوتۇن زېرىكتۈرەي دېسەك، ھۆل ئوتۇن ئېلىپ بەر (MM, 2016, s. 731)

Hotun zériktürey déseñ, höl otun élip ber, “Karını bezdirmek istersen, ıslak odun götür.”

Bu atasözü, bir erkek karısının işlerine ve hayatına fazla karışırsa, kadının doğal olarak evinden sıkılacağını ve kocasına sinirleneceğini ifade eder (Emet, s.163).

{260} خېنىمنىڭ قېشىنى كۆرۈڭ، تاۋىقىنىڭ تېشىنى كۆرۈڭ (Emet, s.168)

Hénimniñ kəşini körüñ, taviqiniñ tēşini körün, “Kadının kaşına bak, tabağının dışına bak.”

{261} تىرناقچە ياخشى قىلسا ئەر، ياخشى ئايال ئۇنى كۆپكە دەر (MM, 2016, s. 751)

Tirnakçe yahşi kılsa er, yahşi ayal uni köpke der.

“Er tırnak kadar iyilik yaparsa, iyi kadın onu herkese söyler.”

{262} تېرىكچىلىكنىڭ بەرىكىتى ياخشى خوتۇن بىلەن. (MM, 2016, s. 751)

Tirikçilikniñ berikiti yahşi hotun bilen, “Geçimin bereketi iyi kadın ile olur.”

{263} خوتۇننىڭ ئوبىدىنى ئېرىنى باقار، دېھقاننىڭ ئوبىدىنى يېرىنى باقار. (Emet, s. 163)

Hotunniñ obdini ériñi baqar, déhqanniñ obdini yérini baqar

“Kadının iyisi kocasına bakar, çiftçinin iyisi toprağına bakar.”

{264} دېھقاننىڭ ئوبىدىنى تېرىيدۇ بۇغداي بىلەن پاختا، خوتۇننىڭ ئوبىدىنى ئېتىدۇ سۇپرا بىلەن تاхта. (MM, 2016, s. 758)

Déhqanniñ obdini tériydu buğday bilen pahta, hotunniñ obdini étidu supra bilen tahta.

“Çiftçinin iyisi buğday ile pamuk eker, kadının iyisi kepçe ile tahtayı kullanır.”

{265} شامنىڭ كۆركى شامدان بىلەن، ئايالنىڭ كۆركى تائام بىلەن.

Şamniñ körki şamdan bilen, ayalniñ körki ta'am bilen.

“Mumun güzelliği şamdan ile, kadının güzelliği yemek ile olur.”

{266} ماڭا كۆيگۈچە بالاڭغا كۆي، مېنى سۆيگۈچە ئېرىڭنى سۆي.

Mañ köygüçe balañga köy, méni söygüçe ériñni söy.

“Bana yanacağına çocuğuna yan, beni seveceğine kocanı sev.”

{267} ئايال كىشىنىڭ دۇنياسى ساداقەتلىك ئەركىشىدۇر. (MM, 2016, s. 730)

Ayal kişiniñ dünyasi sadaketlik er kişidur. “Kadının dünyası sadık erkek(tir).”

{268} خېنىمنىڭ كۈلگىنى-كۈڭلۈمنى بىلگىنى (MM, 2016, s. 760)

Hénimniñ külgini-köñlümni bilgini, “Kadının gülümsemesi, gönlümü bilmesi(dir).”

{269} خېنىمنىڭ قېشىغا باقمى، ئەتكەن ئېشىغا باقى. (MM, 2016, s. 760)

Hénimniñ kəşigə bakmay, etken éşigə bak, “Kadının kaşına değil, yaptığı yemeğine bak.”

{270} ياخشى خوتۇن ئۆيىنىڭ گۈلى، يامان خوتۇن قارا جوماقنىڭ گۈلى.

Yahşi hotun öyniñ güli, yaman hotun qara çomaqniñ küli.

“İyi karı evin gülü, kötü karı siyah sapanın külü.”

{271} ياخشى خوتۇن سەھەر تۇرۇپ بېشىنى تارار، يامان خوتۇن ۋاقىچە تۇرۇپ ئوچاقنى كۆلەر. (Emet, s. 140)

Yahşi hotun seher turup béşini tarar, yaman hotun vakçe turup oçaqni kolar.

“İyi kadın sabah kalkıp saçını tarar, kötü kadın geç kalkıp ocağı kurcalar.”

{272} ياخشى خوتۇن مۇز ئۈستىدە قازان قاينىتار، يامان خوتۇن ياخشى ئەرنى مىڭ ئوينىتار. (Emet, s. 142)

Yahşi hotun muz üstide kazan kaynitar, yaman hotun yahşi erni miñ oynitar.

“İyi kadın buz üstünde kazan kaynatır, kötü kadın kocasını bin oynatır.

{273} ياخشى خوتۇن ناخشىغا ئوخشار، يامان خوتۇن باخشىغا ئوخشار. (Emet, s. 197)

Yahşi hotun nahşigə oħşar, yaman hotun bahşigə oħşar.

“İy kadın şarkıya benzer, kötü kadın bahşiya benzer.”

Bahşi kelimesi Eski Uygur metinlerinden itibaren çeşitli Türk lehçelerinde bakşı (Uygurca), bahşı (Çağatayca), bahşı, bağşı (Türkçe), bakşı, baksa (Kırgız-Kazakça) biçiminde bulunur ve diğer Altay dillerinde bahşı (Moğolca) ve bakşı (Mançu) olarak bilinir. Moğol istilasından sonra, kelime on üçüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla dek tarihsel bir terim olarak ortaya çıkmıştır. Hatta on üçüncü yüzyılın İranlı şairlerinden Pûr Bahâ-yi Câmî'nin bir kasidesinde bu kelimedenden bahsedilmektedir. Yakın zamana dek kelimenin Sanskritçe bhikkhu (dilenci ve gezgin Budist keşiş) kelimesinden türediği düşünülüyordu. Ancak Ramstedt, Schmidt ve Pelliot kelimenin Çince'den Moğolcaya geçtiğini, Radloff ise Türkçe bak kökünden geldiğini öne sürmektedir. Uygurcada 'Budist' anlamına gelen ve kökeni henüz belli olmayan bu kelime, Moğol devletlerinde İslamiyet'in kabulünden sonra 'Uygurca, Türkçe ve Moğolca bilen kâtip' olarak kullanılmış, on altıncı yüzyılda ise 'doktor, cerrah' anlamında kullanılmıştır. Bahşi kelimesi on dördüncü yüzyıldan itibaren Moğol geleneğini miras alan Celayir, Timur, Kazan, Kırım Hanlığı ve Babil hanedanlarında da 'kâtip' anlamında kullanılmıştır. Hazar ötesi Türkmenleri arasında kelime 'şiir okuyan şair' anlamına gelirken, Hivo ve Buhara'da 'halk şairlerinin çalgıcısı' anlamına gelmektedir. Müslüman Kırgız ve Kazaklar arasında bahşı kelimesi hâlâ bahsi, bahşı ve bahsa şeklinde kullanılmaktadır. Bahşılardan kullandıkları enstrüman (kopuz) yay ile çalınan bir viyolonseldir (Köprülü, 1991, s. 520).

{274} ئەقىللىق خوتۇن ئۆي بۇزماس، زېرەك كاسىپ ئىش بۇزماس.

Ekillik hotun öy buzmas, zèrek kasip iş buzmas.

“Zeki kadın ev bozmaz, zeki kasiyer iş bozmaz.”

{275} ياخشى خوتۇن ئۆي بۇزمايدۇ، ياخشى خوتۇن ئۆي بۇزمايدۇ.

Ekillik iş buzmaydu, yahşi hotun öy buzmaydu

“Akıllı insan iş bozmaz, iyi kadın ev bozmaz.”

{276} سودىگەر زەر ساقلار، ياخشى خوتۇن ئەر ساقلار. (MM, 2016, s. 361)

Sodiger zer saklar, yahşi hotun er saklar, “Tüccar zer (altın) saklar, iyi kadın er saklar.”

{277} ياخشى ئات قامچا سالدۇرماي مەنزىلگە يېتەر، ياخشى خوتۇن تاياق سالدۇرماي ئۆمرى ئۆتەر. (MM, 2016, s. 787)

Yahşi at kamça saldurmay menzilge yéter, yahşi Hotun tayak saldurmay ömri öter.

“İyi at kırbaçsız menzile ulaşır, iyi kadın dayaksız yaşar.”

{278} ئوتۇن ئوڭلۇق-خوتۇن ئوڭلۇق.

Otun oñluk-hotun oñluk, “Odun iyi- kadın iyi.”

{279} چېچەن خوتۇننى ئوچاق بېشىدا سىنا.

Çéçen hotunni oçaķ béşida sina, “Zeki kadını ocak başında dene.”

{280} خېنىمنىڭ كۆڭلى تىندى، سۇئە كېلىدىغان قاجىسى سۇندى. (MM, 2016, s. 760)

Ĥénimniñ kōñli tindi, su ekélidigan kaçisi sundi.

“Kadının gönlü emin oldu, su getiren kabı kırıldı.”

{281} ئەركىشى تۈڭلۈك ياقىنۇچ، ياخشى خوتۇن كۆڭۈل ئاچقۇچ. (MM, 2016, s. 734)

Er kişi tüñlük yapķuç, yahşi hotun kōñül açķuç, “Er kişi pencere yapar, iyi kadın gönül açar.”

{282} خېنىمنىڭ ئوسمىسىغا قارىماي، بېشىدىكى پوسمىسىغا قارا. (MM, 2016, s. 760)

Ĥénimniñ osmisiga қarimay, béşidiki posmisiga қara.

“Kadının rastığına bakma, başındaki örtüsüne bak.”

{283} ياخشى خوتۇن قىشتا تۇغۇپ ئىسسىق ياتار، ئەسكى خوتۇن يازدا تۇغۇپ سېسىپ (ياتار). (MM, 2016, s. 788)

Yahşi hotun qışta tuğuş issiq yatar, eski hotun yazda tuğuş sésip (yatar).

“İyi kadın kışın doğum yapsa bile sıcak yatar, kötü kadın yazın doğum yapsa bile kokup (yatar).”

{284} ياخشى خوتۇن ھارغىنىڭدا ئاش قىلار، يامان خوتۇن سىرىڭنى پاش (قىلار). (MM, 2016, s. 788)

Yahşi hotun harginiñda aş kılar, yaman hotun siriñni paş kılar.

“İyi kadın yorulduğunda yemek yapar, kötü kadın sırrını söyler.”

{285} ياخشى خوتۇن ئۆينىڭ راھىتى، ناچار خوتۇن جاننىڭ ئاپىتى. (MM, 2016, s. 788)

Yahşi hotun öyniñ rahiti, naçar hotun canniñ apiti.

“İyi kadın evin huzuru, kötü kadın ruhun afeti.”

{286} ياخشى خوتۇن ئۆينىڭ گۈلىستانى، ناچار خوتۇن ئۆينىڭ گۈرىستانى. (MM, 2016, s. 788)

Yahşi hotun evin gülistani, naçar hotun öyniñ göristani.

“İyi kadın evin gülistanı(dır), kötü kadın evin kabristanı.”

{287} ياخشى خوتۇن ياتنى ئۆز قىلار، يامان خوتۇن ئۆزنى يات (قىلار). (MM, 2016, s. 789)

Yahşi hotun yatni öz kılar, yaman hotun özni yat (kılar).

“İyi kadın yabancıyı akraba yapar, kötü kadın akrabayı yabancı yapar.”

{288} ياخشى خوتۇننىڭ كۆڭلى باغ، يامان خوتۇننىڭ كۆڭلى زاغ. (MM, 2016, s. 789)

Yahşi hotunniñ kōñli bağ, yaman hotunniñ kōñli zağ.

“İyi kadının gönlü bağ, kötü kadının gönlü pis.”

{289} ياخشى خوتۇننىڭ ئوسۇرۇقى يوققاندا پۇرىماپتۇ، ئوسۇرسىمۇ ئېرى سورىماپتۇ. (MM, 2016, s. 789)

Yahşi hotunniñ osuruķi yotķanda purimaptu, osursimu éri sorimaput.

“İyi kadının osuruğu yorganda kokmaz, koksa da kocası sormaz.”

Yukarıdaki atasözlerinde eş olarak kadının hem olumlu hem olumsuz ahlakı davranış özellikleri dile getirilir. Atasözlerinde ahlaklı kadını tarif etmek için iyi kadın ifadesi

kullanılmaktadır. İyi ile ahlak anlam olarak birbirine eş anlamda ifade edilmektedir. Buna göre iyi olan ahlaklı olandır. Atasözlerinde iyi kadın ile kötü kadın mukayesesini yapılarak ahlaklı kadının daha doğrusu iyi kadının özellikleri anlatılmaktadır. Eş olarak kadının olumlu ahlakı özellikleri arasında dürüstlük, cömertlik, uyumluluk, adalet, çalışkan, becerikli, empati yeteneği yüksek, çevresine saygılı, huzurlu, sabırlı, güvenilirlik, sorumluluk ve özsaygı gibi özellikler gelmektedir. Eş olarak kadının bu olumlu ahlakı davranış özellikleri yanında olumsuz ahlakı davranış özellikleri de vardır. Belirtildiği gibi ahlaksız kadının davranış özellikleri anlatılırken kötü kadın ifadesi ön plana çıkmaktadır. Kötü kadın ya da ahlaksız kadın fitne fesat çıkaran, huzuru bozan, tembel, sorumsuz biri olarak tarif edilmektedir.

3.3.3.8. Eş Olarak Kadının Karakter Özelliği

Eş olarak kadının kocasının ve toplumun beklentilerini, ev içi sorumluluklarını, başka bir deyişle, kadınlık görevini ve üstlendiği rollerini gerçekleştirme sırasında nasıl karakter ortaya koyacağı önemlidir. Kadının karakter özelliği onun karı-koca ilişkisindeki konumu ve ev kadını olarak edindiği sosyal statüsüne bağlı olarak açıklanabilir.

{290} *Oturan karı oğlan doğurmaz* (Aksoy, 2018, s.177).

{291} *Dişini avrada saydırma* (Aksoy, 2018, s. 453).

{292} *Atına, avradına, silahına güveni olmayanın vay hâline.*

{293} *Helale cömertlik olmaz* (Aksoy, 2018, s. 30).

{294} *Kadın yüzünden gülen ömründe bir kere güler* (Kurt,1991 s. 99).

{295} *Karı malı kapı mandalı, kadın malı kapı mandalı ya da Avrat (kadın) malı kapı mandalı veya Karı malı hamam tokmağıdır.*

Birçok varyantları olan bu atasözü, bir erkeğin karısının malından istifade etmeyi düşünmemesi gerektiğini, aksi takdirde eve girip çıkmak için kullanılan bir mandal gibi muameleye maruz kalacağını söyler (AAT, 661). Bu atasözü, bir erkeğin eşini zenginliği nedeniyle seçmemesi gerektiğini, aksi takdirde onun için bir sorun kaynağı olacağını ifade eder. Türk aile kültüründe ailenin sorumluluğu kadına, ailenin geçimini sağlama sorumluluğu ise erkeğe verilerek aile içi iş bölümünde bir denge oluşturulmuştur. Erkeklerin kadınların mallarından faydalanması bu dengenin bozulması olarak görüldüğünden aile içindeki güç dengesinin erkekler lehine bozulacağı korkusu vurgulanır. Bu atasözü, bir yandan bir erkeğin karısının malına mülküne göz dikmemesi ve geçim sorumluluğunu hatırlatırken, diğer yandan

da evdeki otoritesini sarsmamak için karısının mal mülkünden yararlanmayı aklından bile geçirmemesi olarak yorumlanabilir (Genç, 2017, s. 129).

{296} *Avrat tuz dedi mi ciğeri cız der* (AAT, 662).

Bu atasözü, karısının ihtiyaç ve isteklerini yerine getirmekte zorlanan kocanın huzurlu ve mutlu olamayacağını, günlerinin çok sıkıntılı geçeceğini ifade eder.

{297} *Yaman komşu, yaman avrat, yaman at; birinden göç, birini boşa, birini sat.*

{298} *Avradın yıkmadığı ev bin yıl dikili kalır* (AAT, 659).

{299} *Avrat attır, gemini boş tutma.*

{300} *Oğlu kızı olmayan avrattan eski hasır yeğdir.*

{301} *Buyurmadan tutan evlat, gün doğmadan kalkan avrat, deh demeden yürüyen at.*

{302} *Ağustostan sonra ekilen darıdan, kocasından sonra kalkan karıdan hayır gelmez.*

{303} *Benim gönlüm öküz ile danada, onun gönlü rastık ile kınada.*

{304} *Ergene karı (avrat) boşaması kolay(-dır).*

Kadınlar önemli olan şeylere karşı kayıtsızdır, fakat önemsiz şeyler üzerinde dururlar. Buna karşıt argüman ise erkeklerin yaşamı sürdürmek için rızkı sağlamakla meşgul olduklarıdır⁵¹¹.

{305} *Kesmez bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile.*” ve “*Kör bıçak ele, iş bilmeyen avrat dile.*”

Bu atasözü, bir erkeğin elini kesen kör bir bıçak gibi, çok konuşmaktan başka bir şey yapmayan beceriksiz bir kadının patavatsızlığını ifade eder (Aksoy, 2018, s. 373).

{306} *Keseye kadın eli girerse, bereketi gider* (Aksoy, 2018, s. 269-579).

{307} *خوتۇنغا ئىشەنمە ، قومۇشقا يۆلەنمە* (Emet, s. 160)

Hotuñğa işenme, qomuşqa yölenme, “Karına güvenme, kamyşa yaslanma”.

{308} *خوتۇننىڭ پۇلى-پەنجەردە* (MM, 2016, s. 756)

Hotunniñ puli-pencere, “Kadının parası-pencere.”

⁵¹¹ [https://tr.wiktionary.org/wiki/Ergene_karı_\(avrat\)_boşaması_kolay](https://tr.wiktionary.org/wiki/Ergene_karı_(avrat)_boşaması_kolay), [Erişim: 16 Mart 2023].

{309} خوتۇننىڭ تاپقىنى ئىشك بېشىغا ئېسىقلىق، ئەرنىڭ تاپقىنى بوسۇغا تۇۋىگە تاشلاقلق.

Hotunniñ tapqini işik béşigä éşiklik, erniñ tapqini bosuğa tüvige taşlaklık.

“Kadının kazandığı kapıya asılı durur, erkeğin kazandığı eşğin dibinde durur.”

{310} خوتۇنۇڭنىڭ قانداقلىقىنى بىلەي دېسەك، قوشناك بىلەن ئۇرۇشقاندا قاراپ تۇر (Emet, s.164)

Hotunuñniñ qandaqlıqini biley déseñ, qoshnañ bilen uruşqanda qarap tur.

“Karının nasıl biri olduğunu bilmek istersen, komşun ile kavga ederken gör.”

{311} خوتۇنى غار بولسا، ئېرى خار بولار (Emet, s.165)

Hotuni ğar bolsa, éri ħar bolar, “Karı mağara olursa, kocası horlanır.”

{312} خوتۇنۇڭ بېشەم بولسا، سەن بېغەم بول (Emet, s. 162)

Hotunuñ bişem bolsa, sen biğem bol, “Karın kaprisliyse sen pervasız ol.”

{313} باي بولاك دېسەك، توخۇ بىلەن ئورمان باقى، نامرات بولاي دېسەك، پەردازخور خوتۇن باقى.

Bay bolañ déseng, toħu bilen orman baq, namrat bolay déseñ, perdazħor ħotun baq.

“Zengin olmak istersen tavuk ile orman bak, fakir olmak istersen süslü kadın bak.”

{314} ئەسكى خوتۇن ئەرگە جاپا، كەلمەس ئۇنىڭدىن قىلچە ۋاپا.

Eski ħotun erge capa, kelmes uniñdin kılçe vapa

“Kötü kadın erkeğin başına belâ, gelmez ondan hiç vefa.”

{315} ئىت ۋاپا خوتۇن جاپا

İt vapa ħotun capa. “İtte vefa olur, avratta vefa olmaz.”

{316} بېشەم خوتۇن بەش كۈنلۈك، بىزەك يولداش بىر كۈنلۈك.

Bişem ħotun beş künlük, bizeñ yoldaş bir künlük (MM, 2016, s. 746).

“Azgın kadın beş günlük, gıcık erkek bir günlük.”

{317} تاشنىڭ ئېغىرى يەرگە يۈك، خوتۇننىڭ ھۇرۇنى ئەرگە يۈك.

Taşniñ éğiri yerge yük, ħotunniñ huruni erge yük.

“Ağır taş yere yük, tembel kadın erkeğe yük.”

{318} تەرسا خوتۇننىڭ تەرلىگىنىدىن، ھۇرۇن خوتۇننىڭ بەرگىنى ياخشى.

Tersa ħotunniñ terliginidin, hurun ħotunniñ bergini yaħşı (MM, 2016, s. 746).

“Kaprisli kadının terlemesinden tembel kadının vermesi iyi(dir).”

{319} قېرىلىق بېشىڭغا يەتسە، تاڭ ئاتمىغان تۇن بىلەن تەك. خوتۇنۇڭ ئۇرۇشقان بولسا، بۇلۇتلىغان كۈن بىلەن تەك.

Qerilik béşinğa yetse, tañ atmığan tun bilen teng. ħotunuñ uruşqak bolsa, bulutlığan kün bilen teñ (MM, 2016, s. 767).

“Yaşlılığın gelmesi aydınlanmayan geceye eşit(tir), karının kavgacı olması bulutlu güne eşit.”

{320} ئېتىك يامان بولسا سېتىپ قۇتۇلارسەن، دوستۇڭ يامان بولسا قېچىپ قۇتۇلارسەن، خوتۇنۇڭ يامان بولسا قانداق قۇتۇلارسەن؟

Étiñ yaman bolsa sétip qutularsen, dostuñ yaman bolsa kéçip qutularsen, ħotunung yaman bolsa qandaq qutularsen?

“Atın kötü olursa satarak kurtulursun, dostun kötü olursa kaçarak kurtulursun, karın kötü olursa nasıl kurtulursun?”

{321} ئىشچان خوتۇن ئەتىگەن تۇرۇپ ئوت ئوتار، ھۇرۇن خوتۇن ۋاخچە تۇرۇپ كۈرۈك توخۇدەك كوتۇلدار.

İşçan ħotun etigen turup ot otar, hurun ħotun vaħçe turup kürük toħudek kotuldar.

“Çalışkan kadın sabah kalkıp ot biçer, tembel kadın geç kalkıp tavuk gibi öter.”

{322} تونۇر قىزىق نان ياخشى، خوتۇن قىزىق ئەر ياخشى.

Tonur kızık nan yahşi, hotun kızık er yahşi (MM, 2016, s. 749).

“Tandır sıcak olursa ekmek iyi olur, kadın sıcak olursa erkek iyi olur.”

{323} خوتۇنۇڭنى خۇش قىلاي دېسەڭ لاپ ئۇر، ساراڭنى خۇش قىلاي دېسەڭ داپ ئۇر.

Hotunuñni huş kılay deseñ lap ur, sarañni huş kılay deseñ dap ur.

“Karını memnun etmek istersen laf yap, deliyi memnun etmek istersen def çal.”

{324} دېڭىزنىڭ بېلىقى تۈگمەس، خوتۇن كىشىنىڭ سېلىقى تۈگمەس.

Dëñizniñ béliki tügimes, hotun kişiniñ séliki tügimes.

“Denizde balık bitmez, karının haracı bitmez.”

{325} چارۋاڭنىڭ يېيىشىدىن قورقما، خوتۇنۇڭنىڭ يېيىشىدىن قورق. (Emet, s. 148)

Çarvangniñ yéyişidin korkma, hotunuñniñ yéyişidin kork.

“Bey’in yemesinden korkma, karının yemesinden kork.”

{326} ئۆي تۇتماس خوتۇننىڭ جېدىلى تولا. (MM, 2016, s. 780)

Öy tutmas hotuniñ cédili tola, “Evliliği yürütmek istemeyen kadın kavgacı olur.”

{327} بېجىقىم خوتۇن چاي قايناقتۇچە، جەبدەس خوتۇن ئاش پىشۇرار.

Bicikim hotun çay kaynatkuçe, çebdes hotun aş pişurar (MM, 2016, s. 745).

“Tembel kadın çay yapıncaya dek, çalışan kadın yemek yapar.”

{328} تاماقنىڭ تېز پىششى ئوتۇندا، ئۇنىڭ بەرىكىتى خوتۇندا. (MM, 2016, s. 784)

Tamakniñ téz pişışı otunda, öyniñ berikiti hotunda.

“Yemeğin pişmesi odunla olur, evin bereketi kadınla olur.”

{329} بولۇشمايدىغان خوتۇن يامانلاشقا ئامراق

Boluşmaydigan hotun yamanlaşka amraq (MM, 2016, s. 745)

“Barışmaya yanaşmayan kadın evi terk etmeyi sever.”

{330} دىنسىز ئايالنىڭ بەمى يوق، ئەتكەن ئېشىنىڭ تەمى يوق. (MM, 2016, s. 761)

Ditsiz ayalniñ pemi yok, etken eşiniñ temi yok

“Beceriksiz kadının zekâsı yok, yaptığı yemeğin tadı yok.”

{331} خوتۇنۇڭ جېدەلخور بولسا ئۇيۇڭنىڭ كەڭلىكى بىلىنمەس، ئۇتۇك تار بولسا جاھاننىڭ كەڭلىكى بىلىنمەس. (MM, 2016,

s.759)

Hotunuñ cédelhör bolsa öyüñniñ keñliki bilinmes, ötüküñ tar bolsa cahanniñ keñliki bilinmes. “Karın kavgacı ise evinin genişliği (rahatı) bilinmez, çizmen dar ise cihanın genişliği bilinmez.”

{332} خوتۇنۇڭغا ئىشەنگۈچە، قومۇشقا ئىشەن- خوتۇنۇڭغا ئىشەنگۈچە، بوسۇغاڭغا ئىشەن.

Hotunuñga işeñiçe, komuşka/bosugañga işen.

“Karına güveneceğine/kamışa/kapı eşğine güven.”

{333} ئاي ئۆتمەي ئېتىڭنى ماختىما، يىل ئۆتمەي خوتۇنۇڭنى ماختىما. (MM, 2016, s.729)

Ay ötmey etiñni mahtima, yıl ötmey hotunuñni mahtima.

“Ay geçmedikçe atını övme, yıl geçmedikçe karını övme.”

{334} ئەقىللىق ئېنىنى ماختار، ئەخمەق خوتۇننى ماختار. (MM, 2016, s.741)

Ekillikétini mahtar, ehmeğ hotunini mahtar.

“Akıllı atını över, ahmak karısını över.”

{335} ھۇرۇن تېرىمچى بەردىن ئاغرىنار، بۇجۇمبۇش خوتۇن ئەردىن ئاغرىنار.

Hurun térimçi yerdin ağrinar, bucumbuş hotun erdin ağrinar.

“Tembel çiftçi yeri suçlar, sakar kadın kocasını suçlar.”

{336} ئۇرۇشقا خوتۇن ئەرنى قېرىنار ئاغۋاتار يىلتىزى يەرنى قېرىنار. (MM, 2016, s. 741)

Uruşkak hotun erni këritar ağvatar yiltizi yerni këritar.

“Kavgacı kadın kocasını eskitir, Ağvatar kökü toprağı eskitir.”

{337} ئۇرۇشقا خوتۇن تۇل قالار

Uruşkak hotun tul qalar, “Kavgacı kadın dul kalır.”

{338} ئايالغا چىرايىنى بەر، كۆڭلۈكنى بەرمە، بالاڭغا كۆڭلۈكنى بەر، چىرايىنى بەرمە (MM, 2016, s. 731)

Ayaliñga çirayiñni ber, köñlükni berme, balañga könglüñni ber, çirayiñni berme.

“Karına yüz ver, gönlünü verme; çocuğuna gönlünü ver, yüz verme.”

{339} خوتۇن سىرىڭنى ئالار، دۈشمەن جېنىڭنى ئالار (MM, 2016, s. 755)

Hotun siriñni alar, düşmen ceniñni(alar), “Kadın sırrını alır, düşman canını (alır).”

{340} خوتۇنۇڭ ئۇرۇشقا بولسا ياقاڭ ساق تۇرماس، بېشىڭ تاز بولسا قولۇڭ پاك (تۇرماس) (MM, 2016, s. 759)

Hotunuñ uruşkak bola taķañ saķ turmas, béşiñ taz bolsa ķoluñ pak (turmas).

“Karın kavgacı ise yakan sağ olmaz, başın kel ise elin pak (kalmaz).”

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözlerinde kadının kocasının akrabaları misafirlige geldiğinde çok ilgilenmediğini, fakat kendi akrabaları misafirlige geldiklerinde evinde ne varsa hepsini ikram ederek cömertçe davrandığını, böylelikle akraba kayırmacılığı yaparak samimiyetsizlik sergilediğini ifade eden atasözleri mevcuttur.

{341} Oğlan anası kapı arkası, kız anası minder kabası.

Bu atsözünde kız evlendikten sonra kocasının annesini elinden gelse evden atacağı, kendi annesini ise köşede oturtacağı ifade edilir.

Uygur Türkçesinde kadının akraba kayırmacılığı yaptığıyla ilgili atasözleri şunlardır:

{341} ئەرنىڭ تۇغقىنى جويلا باش، خوتۇننىڭ تۇغقىنى سېۋەت باش

Erniñ tuğķini çoyla baş, hotunniñ tuğķini sévet baş.

“Erkeğin akrabası süzgeç, kadının akrabası sepet.”

{342} ئەرنىڭ جەددى تۆردە ئولتۇرۇپ ئاچ چىقىدۇ، خوتۇننىڭ جەددى بەگادا ئولتۇرۇپ توق چىقىدۇ.

Erniñ ceddi törde olturup aç çikidu, hotunniñ ceddi pegada olturup toķ çikidu

“Erkeğin ceddi köşede otursa da aç kalır, kadının ceddi kenarda otursa da karnı doyar.”

{343} خوتۇن تەرەپنىڭ كەلگەندە گاز-گۆز، ئەر تەرەپنىڭ كەلگەندە غاز-غۆز.

Hotun terepniñ kelgende gac-güc, er terepniñ kelgende ğac-ğuc.

“Kadının akrabası gelirse yemek pişer, kocanın akrabası gelirse yemek pişmez.”

{344} خوتۇننىڭ تۇغقىنى كەلسە كۈندە گۈرۈچ، ئەرنىڭ تۇغقىنى كەلسە كۈندە ئۇرۇش (MM, 2016, s. 799)

Hotunniñ tuğķini kelse künde gürüç, erniñ tuğķini kelse künde uruş.

“Kadının akrabası gelse her gün pırınç (pilav), erkeğin akrabası gelse her gün kavga.”

{345} ئەرنىڭ تۇغقىنى تۆردە يېتىپ ئاچ قالار، خوتۇننىڭ تۇغقىنى ئوچاق تۇۋىدە كۆپ بولار.

Erniñ tuğķini törde yétip aç qalar, hotunniñ tuğķini oçaq tüvide köp bolar.

“Kocanın akrabaları köşede aç kalır, kadının akrabaları ocak dibinde çok olur.”

{346} ئاشنى سىڭگەندە ماختا، خوتۇننى ئۆلگەندە ماختا

Aşni siñgende mahta, hotunni ölgende mahta (Emet, s. 24).

“Yemeği sindirdikten sonra öv, karını öldüğünde öv.”

{347} بۇلسىز ئەر خوتۇنغا جىن كۆرۈنەر.

Pulsiz er hotunga cin körüner, “Parasız er kadına Cin görünür.” (Emet, s.96).

{348} ئايالى گۇمانخور بولسا، ئېرى يالغانچى كېلۇر (MM, 2016, s. 731)

Ayalı gumanhor bolsa, éri yalğançı kélur, “Karısı kuşkucu olursa, kocası yalancı olur.”
(MM, 2016, s. 732) {349} ئەر غېرىب بولسا ناخشىچى بولۇر، ئايال غېرىب بولسا يىغلاڭغۇ (بولۇر)

Er géríp bolsa nahşıçı bolur; ayal géríp bolsa yiğlañgu (bolur).

“Erkek garip olunca şarkıcı olur, kadın garip olunca ağlak olur.”

(MM, 2016, s. 734) {350} ئەر كىشى چۆمۈلدەك يىغىدۇ، خوتۇن كىشى توخۇدەك چاچىدۇ

Er kişi çümülidék yiğidu, hotun kişi tohudek çaçidu.

“Erkek karınca gibi toplar, kadın tavuk gibi saçar.”

Yukarıdaki Uygur Türkçesi atasözlerinde kadının olumlu karakterinden ziyade onun açgözlü, bencil, akraba kayıran, paragöz, vefasız, narsist, müsrif, güvenilmez ve çok duygusal vb. karakter özelliklere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Kadının bu kadar olumsuz karakter özelliği dışında kadının eve bereket getirecek bir olumlu özelliğe sahip olduğu da dile getirilmektedir.

Türk kültüründe genelde monogami yani tek eşlilik yaygındır. Poligami yani çok eşlilik yaygın değildir (Türkan, 2015, s. 44). İslam sosyal yaşamı da düzenleyen bir din olarak evlilik ilgili hükümlere haizdir. İslam tek eşliliği teşvik etse de prensip olarak çok eşliliği yasaklamaz. Bununla birlikte, bazı şartlar ve nitelikler dışında, en fazla dört kadınla evliliğe izin veren bir üst sınır belirler. Çok eşlilik toplumun hayat tarzı, gelenek ve görenekleri, kültürü, erkek-kadın nüfus oranı, ekonomik ihtiyaç ve imkân, toplumsal statü, bölgesel şartlar gibi dış unsurlarla yakından ilgilidir. O yüzden Türk toplumunda çok eşlilik olgusu diğer Müslüman Arap toplumlarından farklılık gösterir (Ali ve Öğüt, 1993, s. 365). Atasözlerinde çok eşlilik olumsuz ve istenilmeyen bir durum olarak tasvir edilmektedir. Örneğin:

{351} *Bir evde dû zen varsa düzen olmaz o evde.*

Bu atasözü, bir erkeğin iki karısı bir evde yaşadığı takdirde barış ve düzenin olmayacağını ifade eder.

{352} *İki karılı bittin, iki analı süttin ölür.*

Bu atasözü, bir erkeğin iki karısı olduğunda, her birinin diğerinin iş yapmasını beklediğinden kocalarını ihmal edeceklerini anlatır (Aksoy, 2018, s. 322).

{353} “Önceki çarığı sonraki sarığı.” ve “İlk avrat çarık, sonraki sarık.”

Bu atasözü, iki karısı olan erkeğin ilk karısını hor görüp ikinci karısını baş tacı edeceğini ifade eder (Aksoy, 2018 s. 323).

{354} *Bir Müslümana bir karı lazım.*

Uygur Türkçesi atasözlerinde de çok eşlilik olumsuz algılanan olgu olarak ifade edilir.
Örneğin:

{355} تۆت خوتۇن ئۆيدە ، ئىشىنى تۆردە .

Töt hotun öyde, işini törde. “Dört kadınlı evde, pantolonlar köşede olur.”

{356} چاۋار-چاتقال ئوتۇن بولماس ، كۆپ نىكاھلىق خوتۇن بولماس (MM, 2016, s. 608)

Çavar-çatkal otun bolmas, köp nikahliq hotun bolmas.

“Çavar çalı odun olmaz, çok nikâhlı kadın karı olmaz.”

{357} كۆپ خوتۇن ئالغاننىڭ كۈنى تەس ، كۆپ ئەرگە تەگكەننىڭ كۆڭلى بەس (Emet, s. 183)

Köp hotun alganniñ küni tes, köp erge tegkenniñ köñli pes.

“Çok karı alanın işi zor, çok evlenenin gönlü aşağılık olur.”

{358} ئېشەك مىنگەننىڭ يۇتى تىنماس ، ئىككى خوتۇنلۇقنىڭ كۆڭلى تىنماس .

Êşek min'genniñ puti tinmas, ikki hotunlukniñ köñli tinmas.

“Eşek binenin ayağı dinmez, iki karısı olanın gönlü dinmez.”

{359} ياخشى خوتۇن ئىككى ئەرگە تەگمەس .

Yahşi hotun ikki erge tegmes, “İyi kadın iki kocayla evlenmez.”

{360} بىرگە تەگكەن ياخشى ، كۆپكە تەگكەن ياخشى (Emet, s. 80).

Birge tegken yahşi, köpke tegken bahşi

“Bir kişiyle evlenen iyi, iki kişi ile evlenen bahşi(dir).”

{361} بىرگە تەگكەن ياخشى ، ئىككىگە تەگكەن ياخشى ، ئۈچكە تەگكەن ياخشى (Emet, s. 80).

Birge tegken yahşi, ikkige tegken pahşi, üçke tegken bahşi.

“Bir kişiyle evlenen iyi, iki kişiyle evlenen çürük, üç kişiyle evlenen bahşi(dir).”

{362} تولا ئەرگە تەگكەن خوتۇننىڭ ياقىسى چىت ، تولا خوتۇن ئالغان ئەرنىڭ ياقىسى پىت (MM, 2016. s. 749)

Tola erge tegken hotunniñ yakisi çit, tola hotun alğan erniñ yakisi pit.

“Çok evlenen kadının yakası çit⁵¹², çok evlenen erkeğin yakası bit.”

{363} ئالتە خوتۇن بىر ئۆيدە بولسا ، ئېشەك تىزىكى تۆرگە چىقىپتۇ (MM, 2016, s. 728)

Alte hotun bir öyde bolsa, Êşek tiziki törge çıqptu.

“Altı kadın bir evde olursa, eşek tezeği köşeye çıkmış.”

Yukarıdaki atasözlerinde çok eşlilik kesinlike onaylanmaktadır. Çok eşli bir evde eşlerin birbirleriyle anlaşılamayacağı, kocalarını paylaşamayacağı, birbirini rakip göreceği, aile

⁵¹² Kumaşın bir çeşidir. Dîvanü Lûgati't-Türk'te Türkleri geleneksel dokuma sanatı ile ilgili şu içerik kaydedilmiştir. Bu çerçevede çit kumaşıyla ilgili içerikler vardır (Kaşgarlı, 2012, 3.cilt, s. 166).

düzeninin bozulacağı, kısacası hem eşlerin hem de kocaların huzursuzluk içinde yaşamaya devam edeceği, ailede huzur olmayacağı vurgulanmaktadır.

3.3.4. Çin Atasözlerinde Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözleri

Çince kadının eş olmasını ifade etmek için “妻” (Qī) kelimesi kullanılır. “*Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü*” nün kadınla ilgili maddesinde eş karşılığındaki “妻” kelimesi şu şekilde tarif edilir: kocasıyla uyum içinde olan bir kadın dişi, bitki ve elden oluşur ve o kocasına eş olma görevini yapan kimsedir. Bunun yanında evli bir kadındır.⁵¹³ Çin’de eski zamanlarda ergenleşme töreni on dört yaşında yapılırdı ve bu da bir kadının evlenip eş olabilecek yaşa geldiği anlamına gelirdi (Lian, 2002, s. 26). Erkek egemen Çin toplumunda, başka bir deyişle, ataerki Çin toplumunda kadın erkeğe göre ikincil konumda olup erkeğin ev içi araçlarından biriydi. Çince eş olarak kadın için genellikle “夫人- fūrén (kocanın adamı)”, “内人- nèi rén (içteki kadın)”, “内助- nèizhù (iç kısmın yardımcısı)”, “孩子他娘- háizi tā niáng (çocukların annesi)”, “贱内- jiàn nèi (aşağılık içi)”, “拙荆- zhuō jīng (diken)”, “家里人- jiālǐ rén (evdeki insan)”, “屋里人- wūlǐ rén (ev insanı)” olarak da tanımlanır. “夫人- fūrén” kelimesi, kadınların yalnızca “kocalarının adamları” olduğunu ve “hayattaki değerlerinin en iyi ihtimalle bir koca ve çocuklar, yemek pişirme ve temizlikten ibaret olduğunu ve devlete ya da kamuya hizmet edecek nitelikte olmadıklarını; faaliyet alanlarının evin önü ve içiyle sınırlı olduğunu, ev dışında topluma girmeye hakları olmadığını” gösterir. *Mengzi İmparatorun Kitabı*’nda, “baba ile oğul arasında akrabalık, yönetici ile tebaa arasında doğruluk, karı ile koca arasında ayırım, büyükler ve çocuklar arasında düzen, arkadaşlar arasında güven vardır” denmektedir. Buna göre, kadınlar sadece evin iç işlerine karışmalı, başka işlere karışmamalı ve daha da önemlisi kocalarına itaat etmelidir. Buradan, kadınların toplumsal statü ve rollerinin her zaman önemsiz ve pasif olduğunu görebiliriz. “*Üç itaat ve dört erdem*” gibi eski Çin’in geleneksel düşünce ve ritüellerinin prangaları, eski günlerde kadınların erkeklere olan kişisel bağımlılığını tam olarak göstermektedir. Eski Çin toplumunda erkekler toplumsal olarak önemli aktörler olarak tanımlanarak saygı görürken, kadınlar toplumda ayrımcılığa maruz kalarak aşağı sınıf ya da ikinci sınıf insanlar olarak değersizleştirilmiştir (Nan, s. 12).

⁵¹³ https://dict.variants.moe.edu.tw/variants/rbt/word_attribute.rbt?educode=A00900, [Erişim: 26 Mart 2023].

3.3.4.1. Karı-Koca İlişkisi

Çin atasözlerinde karı-koca arasındaki ilişki bazen bağımlılık, bazen tamamlayıcılık, bazen kardeşlik ve sevgi, bazen gereklilik, bazen zorunluluk, bazen düşmanlık ve rakip gibi biçimlerde karşımıza çıkmaktadır.

{364} 夫妻是树, 儿女是花 - *Fūqī shì shù, ér nǚ shì huā*, “Karı-koca çift ağaç(tır), çocuklar çiçek.”

{365} 夫妻为人伦之始 - *Fūqī wéi rénlún zhī shǐ*, “Karı - koca, insan ailesinin başlangıcı(dır).”

{366} 夫妻相保易, 君臣相保难 - *Fūqī xiāng bǎo yì, jūnchén xiāng bǎo nán*.

“Karı - koca beraber olursa uzun yaşar, kral vezir beraber olursa uzun yaşamaz.”

{367} 夫妻本是同林鸟, 大限来时各自飞 - *Fūqī běn shì tóng lín niǎo, dàxiàn lái shí gèzì fēi*.

“Karı koca aynı ormanın kuşları(dır), zamanı gelirken ayrı ayrı uçacaklar.”

Yukarıdaki atasözlerinde karı-kocanın bir ağaç gibi olduğu, çocukların ise bu ağacın meyvesi olduğu, karı koca arasındaki ilişkinin uzun süre sürdürülmesinin kolay olduğu dile getirilmektedir. Ancak hükümdar ve vezirin birbirleriyle uzun süre barış içinde olmalarının zor olduğu, fakat karı-koca çiftin yakın partnerler olmalarına rağmen, ölüm veya büyük bir felaket anında ayrılacağı vurgulanmaktadır.

{368} 夫妻交市, 莫问谁益 - *Fūchàngfùsù, fū róng qī guì*.

“Karı- koca pazarlık yapar, kimin kazandığı sorulmaz.”

{369} 夫妻没有隔宿仇 - *Fūqī méiyǒu gé sùchóu*, “Karı -koca arasında düşmanlık olmaz.”

{370} 夫妻琴瑟, 兄弟孔怀 - *Fūqī qínsè, xiōngdì kǒng huái*.

“Karı - koca müzik çalar, kardeşler hasret giderir.”

{371} 夫妻是一棵蔓上的瓜 - *Fūqī shì yī kē màn shàng de guā*.

“Karı - koca aynı asmanın kavunları(dır).”

{372} 功名浮虚轻似艾, 夫妻恩爱重如山 - *gōng míng fú xū qīng sì ài, fū qī ēn ài zhòng rú shān*.

“Şan ile şöhret Ai⁵¹⁴ kadar hafif, karı- koca sevgisi dağ kadar ağır.”

{373} 夫妻是福气 - *Fūqī shì fúqì*, “Karı - koca armağan(dır).”

{374} 满堂儿女、当不得半席夫妻 - *Mǎntáng er nǚ, dāng bùdé bàn xí fūqī*.

“Karı - koca arasındaki sevgi çocuk sevgisinden evla(dır).”

{375} 知冷知热是夫妻 - *Zhī lěng zhī rè shì fūqī*,

“Hayatın soğuğu ile sıcakını en çok karı koca bilir.”

{376} 少年夫妻老来伴 - *Shàonián fūqī lǎo lái bàn*,

“Genç karı kocalar yaşlandığına birbirine eşlik ederler.”

{377} 好不过父母、进不过夫妻 - *Hǎo bùguò fùmǔ, jìn bùguò fūqī*.

“Anne baba kadar iyi olunmaz, karı- koca arasına girilmez.”

{378} 公不离婆，秤不离砣 - *Gōng bùlí pó, chèng bùlí tuó*,

“Koca karıdan ayrılamaz, terazi taştan.”

{379} 两口子打架不用劝，放下桌子就吃饭 - *Liǎng kǒuzi dǎjià bù yòng quàn, fàngxià zhuōzi jiù chīfàn*. “Kavga eden karı kocaya öğüt verilmez, yemek masasında barışırlar.”

{380} 娶妻看阿舅 - *Qǔ qī kàn ā jiù*, “Karı -koca aynı huya sahip(tir).”

{381} 夫妻同床，心隔千里 - *Fūqī tóng chuáng, xīn gé qiānlǐ*.

“Karı - koca bir yastık kadar yakın, kalpleri uzun yollar kadar uzak.”

Bu atasözü, karşılıklı özen ve saygıya dayalı bir hayat yaşamak karı- koca arasında bir aşk ilişkisinin belirtisi olacağını ifade eder.

{381} 知夫莫如妻 - *Zhīfū mòrú qī*, “Kocayı en çok karısı tanır.”

{382} 强迫不成买卖，捆绑不成夫妻 - *Qiǎngpò bùchéng mǎimài, kǔnbǎng bùchéng fūqī*, “Zorlamakla satış yapılmaz, bağlamakla- karı koca olunmaz.”

Bu atasözü, evliliğin tıpkı ticaret gibi, zorlanamayacağını, gönüllü olacağını ifade eder.

{383} 强作的夫妻苦又咸，情愿的两口甜中甜⁵¹⁵ - *Qiáng zuò de fūqī kǔ yòu xián, qíngyuàn de liǎngkǒu tián zhōng tián*,

“Zoraki evlenen bir çift acı ve tuzlu(dur), isteyerek evlenen bir çift huzurlu.”

⁵¹⁴ Compositae familyasından çok yıllık bir bitkidir ya da çok yıllık otsu bir bitkidir, onun tate yaprakları yenilebilir ve eski yaprakları akupunktur ve yaki için kadife haline getirilir. <https://www.zdic.net/hans/艾>, [Erişim: 26 Mart 2023].

⁵¹⁵ <https://baike.baidu.com/item/强作的夫妻苦又咸、情愿的两口甜中甜>, [Erişim: 26 Mart 2023].

Bu atasözü, zoraki bir birlikteliğin acı vereceğine ve sevgi dolu bir çiftin mutlu olacağına atıfta bulunur.

{384} 露水夫妻是前缘分定⁵¹⁶ - *Lùshuǐ fūqī shì qián yuánfēn dìng*.

“Karı - koca çiftin kaderi birbiri için yazılmış.”

Geleneksel Çin toplumunda, bir çiftin evliliğinin önceki bir yaşamda kader tarafından önceden belirlendiğine inanılırdı. Burada, birlikte yaşayan bir erkek ve bir kadın arasındaki ilişkinin, kısa da olsa, önceki bir yaşamda kader tarafından önceden belirlenmiş olduğu vurgulanır.

{385} 乡户夫妻、一步不相离 - *Xiāng hù fūqī, yībù bù xiāng lí*.

“Köylü çiftler birbirinden ayrılmazlarmış.”

Bu atasözü göre taşradan gelen ve dünyayı çok az görmüş bir kadın, şehre girdiğinde kocasının yanından ayrılmaya cesaret edemez ve onu her adımda takip eder, bu yüzden onlara “bir karış bile olsa ayrılmayan” denir. Bu atasözü, kadının erkekten ayrılamayacağını ifade eder.

{386} 兄弟是同气连枝、妻子是多情伴侣⁵¹⁷ - *Xiōngdì shì tóng qì lián zhī, qīzi shì duōqíng bànlǚ*,

“Kardeş aynı bir nefesin dal(dır), eş aşk ortağı.”

{387} 阴阳和而后雨泽降, 夫妇和而后家道成 - *Yīn yáng hé ér hòu yǔ zé jiàng , fū fù hé ér hòu jiā dào chéng*, “Yin Yang yağmur yağdırır, karı-koca aileye refah getirir.”

{388} 男子火性, 妇女水性 - *Nánzǐ huǒ xìng, fù nǚ shuǐ xìng*. “Erkek ateş (gibi), kadın su.”

{389} 朋友不打不成交, 夫妻不打不算好 - *Péngyǒu bù dǎ bù chéng jiāo, fūqī bù dǎ bù suàn hǎo*.

“Arkadaşlar dövüşmedikçe arkadaş olmaz, karı-koca dövüşmedikçe sırdaş olmaz.”

{390} 贫贱夫妻恩爱多 - *Pín jiàn fū qī ēn ài duō*, “Yoksul ve mütevazı çiftler sevgi dolu olurlar.”

{391} 贫贱夫妻百事哀 - *Pín jiàn fūqī bǎishì āi*, “Yoksul ve alçakgönüllü çiftler yas tutar.”

⁵¹⁶ <https://baike.baidu.com/item/露水夫妻是前缘分定>, [Erişim: 26 Mart 2023].

⁵¹⁷ <https://baike.baidu.com/item/兄弟是同气连枝、妻子是多情伴侣>, [Erişim: 26 Mart 2023].

{392} 男子无妻是家无主, 妇人无夫是身无主⁵¹⁸ - *Nánzǐ wú qī shì jiā wú zhǔ, fù rén wú fū shì shēn wú*, “Erkek kadınsız ailenin efendisi olamaz, kadın erkeksiz vücudunun efendisi olamaz.”

{393} 上床夫妻, 落地君子 - *Shàngchuáng fūqī, luòdì jūnzǐ*,

“Yatakta karı koca, yerde kral.”

{394} 妇死腹悲, 唯身知之 - *Fù sǐ fù bēi, wéi shēn zhīzhī*.

“Karısı ölen üzüntüsünü belli etmez.”

{395} 怕老婆, 会发达 - *Pà lǎopó, huì fādá*, “Kadından korkan erkek refaha kavuşur.”

{396} 贫贱之交不可忘, 糟糠之妻不下堂 - *Pínjiàn zhī jiāo bùkě wàng, zāokāng zhī qī bùxià táng*, “Fakirleri asla unutma, zavallı eşinin mahkemeye çıkmasına izin verme.”

{397} 热不过火口, 亲不过两口 - *Rè bùguò huǒkǒu, qīn bùguò liǎngkǒu*.

“Ateşten daha sıcak olmaz, karı kocadan daha yakın olanlar olmaz.”

{398} 三年郎中妻, 抵得半个医 - *Sān nián lángzhōng qī, dǐ dé bàn gè yī*

“Üç yıllık Langzhong’un⁵¹⁹ karısı, bir doktorun yarısı değerinde(dir).”

Doktorun karısının, hastalığını ilaçla tedavi etmek için sık sık doktor kocasıyla görüşeyeceğini, bundan dolayı onun bazı ilaçları ve tıbbi bilgileri bilebileceğini ifade eder. Ayrıca, bir şeyleri uzun süre gördüyseniz, onlara aşına olacağınız gerçeğini de ifade eder.

{399} 恩爱夫妻不到头 - *Ēn'ài fūqī bù dào tóu*. “İyi çiftler hayatın sonuna dek evli kalamazlar.”

{400} 妇人有事, 罪坐夫男 - *Fù rén yǒushì, zuì zuò fū nán*.

“Kadın suç işlerse kocası da şerik olur.”

{401} 村里夫妻, 步步相随 - *Cūnlǐ fūqī, bù bù xiāng suí*,

“Köylü karı koca çifti her adımda birbirini takip eder.”

{402} 黎明的回笼觉, 半路的好夫妻 - *Límíng de huílóng jué, bàn lù de hǎo fūqī*,

“Sabah uykusu, yarı yoldaki uyumlu çift gibidir.”

Bu, sabahın erken saatlerinde olağanüstü iyi bir ikinci gece uykusu anlamına gelir. Biraz daha ileri yaşlarda tekrar evlenen çiftler özellikle uyumlu bir ilişkiye sahiptir.

⁵¹⁸ <https://baike.baidu.com/item/> 男子无妻是家无主、妇人无夫是身无主, [Erişim: 26 Mart 2023].

⁵¹⁹ Geleneksel Çin tıbbi doktorudur, [Erişim: 27 Mart 2023].

Yukarıdaki atasözlerinde karı-koca arasında tamamlayıcı ilişki olduğu, birbirlerinin yoldaş ve sırdaş oldukları, karı - koca çiftler arasında sevgi gibi manevi duyguların önemli olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında yine bu atasözlerinde karı ile koca arasındaki ilişkinin insan hayatındaki en önemli ilişki olduğu, karı koca arasındaki ilişkiye şan ve şöhretten daha fazla değer verilmesi gerektiği, hayatta karşılaşan zorluklarını paylaşan ve birbirlerine karşı saygılı olan yoksul ve alçakgönüllü karı koca çiftlerin birbirlerini daha da çok sevecekleri, onlar arasında temel bir çıkar çatışması olmayacağı, küçük sürtüşmelerin yaşanması durumunda kendi başlarının çaresine bakabileceği, onların ayrılmasının trajik bir durum olacağı, tıpkı bir terazinin ağırlığından ayıramayacağı gibi kocanın karısından ayıramayacağı dile getirilmektedir. Bunun yanında karı-kocanın birbirine bağımlı olduğu, ateşin ağzının en sıcak olması gibi, karı kocanın birbirlerine çok yakın olabileceği, kadının kocasının mesleğine belli bir süre sonra aşına olacağı, karı kocanın huy ve karakter olarak birbirine çekeceği ve benzeyeceği, kadının kocasının düşüncelerine ve hobilerine en aşına olan insan olduğu, fakat iyi bir ilişki içinde olan çiftlerin genellikle yaşlılığa kadar uyum içinde yaşayamayacağı ifade edilmektedir.

Fakat aşağıdaki atasözlerinde karı-kocanın birbirinin düşmanı ve rakibi olduğu, birbirlerine güvenmediği, elinden gelse birbirlerini ezmek için fırsat kollayacağı, adeta karı-koca ilişkisinin çıkar ilişkisi olduğu dile getirilmektedir.

{403} 夫妻面前莫说真, 兄弟面前莫说假⁵²⁰ - *Fūqī miànnián mò shuō zhēn, xiōngdì miànnián mò shuō jiǎ*, “Karı koca birbirine doğruyu söylemez, arkadaşlar birbirine yalan söylemez.”

{404} 夫妻且说三分话, 未可全抛一片心 - *Fūqī qiěshuō sān fēn huà, wèi kě quán pāo yīpiàn xīn*, “Karı - koca herşey hakkında konuşur, lakin kalbini açmazlar.”

{405} 夫妻是个冤家 - *Fūqī shìgè yuānjiā*, “Karı - koca gibi rakip olmaz.”

{406} 无冤不成夫妇, 无债不成父子 - *Wú yuān bùchéng fūfù, wú zhài bùchéng fùzǐ*, “Adaletsizlik olmadan karı - koca olunmaz, borç olmadan baba oğul olunmaz.”

⁵²⁰ <https://baike.baidu.com/item/夫妻面前莫说真,朋友面前莫说假>, [Erişim: 26 Mart 2023].

Bu atasözü, karı kocanın birbirlerine düşman olabileceğini ifade eder. Eğer geçmiş yaşamda hiç günah işlenmemişse, bu yaşamda bir çift olunamaz. Eski inanışa göre çocuklar önceki yaşamda ebeveynlerinin borcudur, önceki yaşamda herhangi bir borç yoksa bu yaşamda baba ve oğul olamazlar.⁵²¹

{407} 不吵嘴不成夫妻 - *Bù chǎozuǐ bùchéng fūqī*, “Kavga etmeden karı koca olunmaz.”

{408} 酒肉朋友、柴米夫妻 - *Jiǔròu péngyǒu, cháimǐ fūqī*,

“Şarap olunca dost olunur, odun pirinç olunca karı koca olunur.”

Bu atasözü, şarap ve et olduğunda arkadaşların dostluğu devam edeceğini, odun ve pirinç olduğunda karı – koca çiftlerin huzur içinde yaşayabileceğini, fakat bu ilişkilerin ancak maddi koşullar varsa kurulabileceği gerçeğini ifade eder.

{409} 老二不发狠、婆儿没布裙 - *Lǎo er bù fāhěn, pó er méi bù qún*,

“Büyükler kızmazsa, kadının kumaş eteği bile olmaz.”

Bu atasözü, bir kocanın katı bir kalple karısı için bir şeyler yapmadığında, karısı o kadar fakir olur ki, elbise bile giyemeyeceğini ifade eder.

{410} 露水夫妻、钱尽缘尽 - *Lùshuǐ fūqī, qián jìn yuán jìn*, “Çiydeki çift, para bitince sonlanır.”

Bu, bir erkek ile bir kadın arasındaki uygunsuz bir ilişkiyi ifade eder; para tükenince sona erer ve ayrılma zamanı gelir.

Yukarıdaki atasözlerinde kadının hiçbir statüsü olmadığı ve kocasının sözünden çıkmayarak onun dediği her şeye razı olacağı, erkek makam sahibi olunca karısının da zengin ve güçlü olacağı, karı-koca arasındaki anlaşmazlığın hızlı bir şekilde çözüleceği ifade edilmektedir. Karı- kocanın birbirlerine doğruyu söylemediği, onların birbirlerinden bazı sırları saklayacakları, onların aynı zamanda birbirine düşman ve rakip olabileceği, karı-koca arasındaki nefret ne kadar derinse, sevginin de o kadar olacağı vurgulanmaktadır. Karı-kocanın acılarını paylaşacağı, onlar arasında sevgi kadar uyumsuzluğun da olabileceği, erkeğin ilişkide sabırsız, kadının ise sabırlı olduğu dile getirilmektedir. Karı-koca ilişkisinin kavgasız olmayacağını, kavganın aslında işlevsel olabileceği, onlar arasında çok farklı ilişkiler ağı ve

⁵²¹ <https://baike.baidu.com/item/无冤不成夫妇，无债不成父子/53687677>, [Erişim: 26 Mart 2023].

biçimi olabileceği ifade edilmektedir. Bu atasözleri birbirini teyit eden, onaylayan içerikler ile birbirini tamamen inkâr eden tezat içerikleri de barındırmaktadır.

3.3.4.2. Kadının (Eş) Erkeğe Göre İkincil Konumu

Çin atasözlerinde kadının ikincil konumuyla ilgili atasözlerinin sayısı bariz bir şekilde fazladır. Geleneksel Çin aile kültüründe “*kadının erkeğe saygısı*” ilkesi “*doğru ve uygun*” olan mutlak bir gerçek olarak görülür ve geleneksel aile ahlakı değerler sisteminde önemli bir yer tutardı. Konfüçyüs, “*sadece kadınları ve kötüleri yetiştirmek zordur*” diyerek kadınları kötülerle aynı kategoriye koymuş ve kadınlara karşı ciddi bir ayrımcılık yapmıştır. Konfüçyüs’ün bu ifadesi yüzyıllardır aileler tarafından bir prensip, ilke hatta aile düsturu olarak kabul edilmiştir. Han Hanedanlığı (M.Ö.202 - M.S. 220) döneminde Ying zhongshu, *yin -yang* teorisini kadınların erkeklere üstünlüğünü savunmak için kullanmıştır. Ona göre “Hükümdarın, vezirin, babanın, oğlun ve kocanın doğruluğu *Yin* ve *Yang* yolundan alınmıştır.” Sonrakiler bu düşüncüyü benimseyerek geliştirmiştir (Bi, 2013)⁵²².

Eski Çin’de evlilik kadın ve erkeğin kendisi için değil, ‘aile’ için yapıldı. “Ailenin” ve soyun devamlılığı evlilik gerçekleştirdi. Erkek soyundan gelen kan “aileyi” oluştururdu. Bu nedenle evlilik sadece kadının erkek çocuk doğurması için onun karnını ödünç almak amacıyla yapıldı. Dolayısıyla, tüm çocukların erkek doğması umuluyordu ve sadece erkeklerden oluşan bir ‘ailenin’ devamı kesinlikle en yüce düzenin üstünlüğünü savunan bir değer sistemine dayanıyordu. Kadının yüksek ya da düşük statüsü doğurduğu çocuğun cinsiyetine bağlı olurdu. Eğer çocuk erkek ise, annenin statüsü nispeten daha yüksek olurdu, eğer kız çocuğuysa, annenin statüsü düşük olurdu. Bu da annenin etrafındakiler tarafından istismar edilmesine yol açardı, hatta o cariye gibi muamele görürdü. Bu yüzden kadınlar erkek çocuk doğurmak ve aileye mutluluk getirmek için her türlü çabayı göstermek zorundaydı. Doğuran bir cins olarak var olmak kadınların tüm değeri olmuş ve doğum kadınlar için hayattaki en büyük görev olarak telakki edilmiştir (Juan, 2014, s.18). Kadınlar, ırkın yeniden çoğalmasında ve her şeyin büyümesinde silinemeyecek kadar önemli bir role sahiptir. Kadınlar böylesine önemli bir role sahip oldukları halde toplumda ve ailede onlara gereken saygı ve eşitliğin gösterilmemesi çok üzücüdür.

⁵²² <http://www.guoxue.com/?p=13846>, [Erişim: 26 Mart 2023].

Toplumsal cinsiyete atıfta bulunan Çin atasözlerinin birçoğu “kadınların erkeklere göre ikinciliğini” düşüncesini barındırması bakımından göze çarpmaktadır. Bu durum aşağıdaki alanlarda açıkça görülmektedir:

男主女仆- *Nán zhǔ nǚpū*, “Erkek sahip, kadın hizmetkâr” sözü sosyal statü açısından erkeklerin mutlak hâkimiyetini ve zorbalığa uğrayan ve ezilen kadınların ikinciliğini yansıtmaktadır. Kadınları evde babalarına, evlendiklerinde kocalarına ve öldüklerinde oğullarına bağlayan geleneksel ritüellerin “üç itaat” düşüncesi ve ilkesi, kadınların erkeklere tabi olarak görülmesinin tipik bir örneğiydi.

Geleneksel Çin etik anlayışında, karı-koca arasındaki ilişkinin ana teması “koca karısının rehberidir” şeklinde olup koca karısının kaderine hükmeder ve kadın kocasına tamamen itaat ederdi. Bununla ilgili atasözü şunlardır:

{411} 男人是一层天- *Nánrén shì yī céng tiān*, “Erkek göğün katmanıdır”

{412} 事夫如事天- *Shì fū rú shì tiān*, “Erkek kaderi Tanrı kaderidir”

{413} 妻应夫，急如鼓- *Qī yīng fū, jí rú gǔ*, “Karı kocasına davul gibi hemen yanıt verir”

Yukarıdaki atasözlerine göre koca karısının başının üzerindeki gökyüzüdür ve kadın her konuda ona itaat etmeli ve emirlerini gecikmeden yerine getirmelidir. Böylesine eşitsiz bir ilişkide erkek sadece aile içindeki gücü elinde tutmakla kalmaz, aynı zamanda karısına her istediğini yapabiliirdi.

{414} 男当家，女插花 - *Nán dāngjiā, nǚ chāhuā*, “Erkek reis, kadın çiçek.”

Bu atasözü, erkeğin ailenin en tepesinde olduğunu ve kadının sadece erkeğe tabi olduğunu anlatır.

{415} 天字当头，夫做主 - *Tiān zì dāngtóu, fū zuòzhǔ*,

“Tanrı kelimesi kelimelere, erkek kadına baş olur.”

{416} 嫁夫着主 - *Jià fū zhe zhǔ*, “Evlenen kadının sahibi olur.”

Bu atasözü, bir kadın kocasıyla evlendiğinde, sırtını yaslayacağı bir şey bulduğunu, dolayısıyla kadının evlendikten sonra sahibinin kocası olduğunu ifade eder.

{417} 教妇初来，教儿婴孩 - *Jiào fū chū lái, jiào er yīnghái*.

“Kadın gelirken, çocuk bebekken eğitilmeli.”

{418} 人生莫作妇人身，百年苦乐由他人- *Rénshēng mò zuò fù rénshēn, bǎinián kǔ lè yóu tā rén*

“Kadın olmamalısın, kadının hayatı başkalarının elinde olur.”

Bu atasözü, ezilen, aşağılanan, kendi kaderini tayin edemeyen kadının statüsünün düşüklüğünü ifade eder.

{419} 少年新妇年年有，独怕铜钱不凑手 - *Shàonián xīnfù nián nián yǒu, dú pà tóngqián bù còu shǒu*, “Her zaman kadın var, para kadar işe yaramayacak.”

{420} 跑了老婆不要紧，死了马匹去端盘 - *Pǎole lǎopó bù yào jǐn, sǐ le mǎ pǐ qù duān pán*

“Karını kovularken acele etme, atın ölürken acele et.”

{421} 女人好比身上衣，旧的去换新的 - *Nǚ rén hǎo bǐ shēn shàng yī, jiù de qù huàn xīn de*

“Kadın palto gibi(dir), eskisinin yerine yenisi alınır.”

{422} 槽边牲口枕边妻 - *Cáo biān shēngkǒu zhěn biān qī*, “Yalakta hayvan olur, yastıkta kadın.”

{423} 富易交，贵易妻 - *Fù yì jiāo, guì yì qī*.

“Zenginken alışveriş yapmak kolay(dir), güçlüyken kadından vezgeçmek kolay.”

{424} 称过的骨头买过的肉 - *Chēngguò de gǔtǒu mǎiguò de ròu*, “Tartılmış kemik, satılmış et.”

Bu, bir şeyin veya eşyanın zaten bir sahibi olduğunu ifade için kullanılan bir metaforudur. Bu atasözü, genelde erkeğin kadının sahibi olduğunu ifade eder.⁵²³

{425} 妇人家出嫁从夫 - *Fù rén jiā chūjià cóng fū*, “Kadın evlendiği kocasına tabi olur.”

Bu atasözü, bir kadının evlendikten sonra kocasının tabi olacağına ve her konuda ona itaat etmesi gerektiğini anlatır.

{426} 四十无子则娶妾 - *sì shí wú zǐ zé qǔ qiè*, “Kırkında çocuk olmuyorsa cariyeyle evlen.”

Çin’de eskiden insanlar soyun devamına önem verirdi ve bir erkek kırk yaşına kadar erkek çocuk sahibi olmadığında bir cariyeyle evlenmek zorundaydı⁵²⁴.

{427} 男子痴，一时迷；女子痴，没药医 - *nánzǐ chī, yīshí mí; nǚzǐ chī, mò yào yī*

⁵²³ <https://www.zsbeike.com/hy/22819670.html> , [Erişim: 27 Mart 2023].

⁵²⁴ https://www.sohu.com/a/469985330_121080224 , [Erişim: 27 Mart 2023].

“Erkek delirse bayılır, kadın delirse ilacı yok.”

{428} 男人不作主, 扫帚颠倒竖 - Nánrén bù zuò zhǔ, sàozhǒu diāndǎo shù.

“Erkek sorumlu olmazsa, süpürge ters döner.”

{429} 娶妻如添衣 - Qǔ qī rú tiān yī- “Evlenmek kıyafet almak gibi(dir).”

{430} 人前教子, 人后教妻 - Rénqián jiàozǐ, rén hòu jiào qī.

“Oğluna insanların önünde, karına da insanların arkasında ders ver.”

Bu atasözü, bir çocuk hata yaparsa, çocuğa başkalarının yanında ders verilmesi gerektiğini, öte yandan, eş yanlış bir şey yapmışsa ve eleştirilip düzeltilmesi gerekiyorsa, ona başkalarının yokluğunda ders verilmesi ve eğitilmesi gerektiğini ifade eder. Çünkü kadın bir yandan bir yetişkin, diğer yandan da çocuğun ebeveyni olduğundan, yabancıların önünde eleştirilir ve eğitilirse, bu sadece yüzüne vurulacak ve diğerlerini güldürecektir. Eskilerin “*aynı teknede yüz yıl, aynı uykuda bin yıl*”⁵²⁵ dediği gibi, bir çiftin kaderinde birlikte olmak vardır. Bu yüzden zor kazandıkları evliliklerine değer vermelidirler. Karı koca arasında zaman zaman tartışmalar olması kaçınılmazdır. Bir Çin atasözlerinde “*karı koca yatağın dibinde kavga eder, yatağın ucunda barışır*.”⁵²⁶ denir. “İnsanlardan sonra eşinize öğretin” ifadesi, eşiniz hatalı olsa bile, her iki tarafın da itibarını ve saygınlığını kaybetmemesi için başkalarının önünde değil, yalnızca ikiniz olduğunuzda onunla iletişim kurmanız ve onu düzeltmeniz gerektiği anlamına gelir⁵²⁷.

Normalde kocaları tarafından dışarıdakilerin önünde azarlanan eşler genellikle evde düşük bir statüye sahiptir. Bu nedenle dışarıdakiler de eşe tepeden bakacak ve herhangi bir şey olduğunda dışarıdakiler tarafından zorbalığa uğrayacak ve alay konusu olacaktır. Oysa ailesi tarafından kabul gören ve kocası tarafından sevilen bir eş toplumda da saygı duyulur.

{431} 夫有出妻之礼, 子无弃母之道 - Fū yǒu chū qī zhī lǐ, zǐ wú qì mǔ zhī dào.

“Koca karısını evden atar, çocuk annesini evden atmaz.”

{432} 妇去夫无家, 夫去妇无主 - Fù qù fū wú jiā, fū qù fù wú zhǔ.

⁵²⁵百年修得同船渡, 千年修得共枕眠 - Bǎinián xiūdé tóng chuándù, qiānnián xiūdé gòng zhěn mián, , [Erişim: 27 Mart 2023].

⁵²⁶夫妻吵架秘术, 床头吵架床尾和 - Fūqī chǎojià mì shù, chuáng tóu chǎojià chuángwěi hé, , [Erişim: 27 Mart 2023].

⁵²⁷ https://m.sohu.com/a/323352272_401530/?pvid=000115_3w_a, [Erişim: 27 Mart 2023].

“Kadın giderse koca evsiz kalır, koca giderse kadın sahipsiz kalır.”

{433} 家菜不如野菜甜-Jiā cài bù tián yěcài tián,

“Ev yemekleri tatlı değil, yabani sebzeler tatlı.”

Bu, karısınınilişki yaşadığı kadın kadar iyi olmadığını düşünen bir adam için kullanılan eski bir metafordur.

{434} 有福之人夫前死, 无福之人夫后亡 - Yǒu fú zhī rén fū qián sǐ , wú fú zhī rén fū hòu wáng. “Uğurlu kadın kocasından önce ölür, uğursuz kadın kocasından sonra ölür.”

Bu atasözü, bir kadının kocasından önce ölürse ona bereket, kocasından sonra ölürse uğursuzluk getireceğini ifade eder.

Yukarıdaki atasözleri, erkeklerin ailenin reisi, kadınların ise erkeklere tabi olduğunu, ailede her şeyin kocanın etrafında döneceğini, kadının at kadar değeri olmadığını, erkeğin atı ölürse onun dilencilik durumuna hatta köle durumuna düşeceğini, kadın ölürse erkeğin tekrar evlenebileceğini, onun hayatında çok önemli değişiklik olmayacağını, erkeğin kadını kurallara göre davranmazsa evden atabileceğini, hatta kadınların gereksiz görüldüğünü ve istediği zaman alınıp izlediğini zaman evden atılabileceğini ifade eder.

Erskine Kitabı’nda⁵²⁸ şöyle denir: “evli olan bir kadına kadın denir ve kocasına hizmet eden bir kadına da eş” denir ve *Kelimelerin Açıklamalı Sözlüğü* “妻-qī” (eş)in de ritüelleri takip ettiğini açıklar ve şöyle der: “eş, kocasıyla aynı hizada olan bir kadındır”. “妻-qī” kelimesi, her şeyin kocayla aynı hizada olduğu ve her şeyin onun iradesine tabi olduğu anlamına gelir. Çincedeki eş olarak kadın kelimesinin filolojik anlamı aslında bize Çin kültüründe eş olarak kadın algının ontolojik yönü hakkında bilgi vermektedir. Kadının her zaman kocasının izinden gideceğini, her konuda ona itaat edip onu takip etmesi gerektiğini ifade eden atasözleri aşağıda belirtildiği gibidir:

{435} 女以男为家 - Nǚ yǐ nán wéi jiā, “Kadın erkek için, erkekse aile için(dir).”

{436} 女人无夫身无主 - Nǚrén wú fū shēn wú zhǔ, “Erkeksiz kadın sahipsiz vücut (gibidir).”

{437} 妻跟夫走, 水随沟流 - Qī gēn fū zǒu, shuǐ suí gōu liú, “Kadın erkeği takip eder, su nehri.”

{438} 嫁得鸡, 随鸡飞; 嫁得狗, 逐狗走 - Jià dé jī, suí jī fēi; jià dé gǒu, zhú gǒu zǒu

⁵²⁸ 《尔雅》

“Bir tavukla evlenen onunla uçar, bir köpekle evlenen onu kovalar.”

{439} 再刷无好布, 再嫁无好妇 - Zài shuā wú hǎo bù, zài jià wú hǎo fù.

“Tekrar fırçalanacak iyi bir bez yok, tekrar evlenilecek iyi bir kadın yok.”

{440} 富人妻, 墙上皮, 掉了一层再和泥; 穷人妻, 心肝肺, 一时一刻不能离 - Fù rén qī, qiáng shàng pí, diào le yī céng zài hé ní; qióng rén qī, xīn gān fèi, yī shí yī kè bù néng lí.

“Zengin karısı duvarın derisi(dir), duvardaki çamur gibi soyulur, fakirin karısı kalp gibi, söküp atılmaz.”

Bu atasözü, zengin erkeklerin çok eşli olabileceğini, eşlerinin pek fazla değeri olmayacağını, fakat fakir erkeklerin eşlerinin kocasına içtenlikle sadık olacağını ifade eder.

Eski Çin toplumunda kırsal kesimlerde duvarların tamamı toprak ve kireçten yapılırdı ve duvarlar belli bir zaman süre dökülmeye başlardı. Bu durumda duvarlar güzellik uğruna yeniden boyanırdı. Durumu iyi olanlar evinin duvarları döküldüğünde boyarlardı, zenginler için duvar boyamak sürekli evlenmek gibi kolay olurdu. Özellikle, cariyelerle evlenmeleri duvar boyamaktan daha kolay olurdu. Ayrıca zenginler, eğer çocuk sahibi olamıyorlarsa cariyelerle evlenmeye devam ederlerdi. Bu kadınlar genellikle zengin erkekler için sadece bir araç işlevini görürlerdi. Dolayısıyla onlar zenginler tarafından el üstünde tutulmuyordu. Buradaki benzetme bir eş ile bir duvar arasında olup zengin bir adamın eşi olmak sürekli bir krizdir ve çoğu zengin erkek, ufak bir kavga ya da küçük bir nedenden ötürü karılarını reddedilebilecek ya da günümüzün ifadesiyle kolayca boşayabilecekti. Yoksul adamın karısı onun kalbi ve ruhuymuş gibi muamele görürdü. Çünkü evlenen birçok fakir çift sıfırdan başlar ve birbirlerine güvenirdi. Onlar yoksulluk günlerinde birbirlerini destekler ve cesaretlendirirdi. Onların birbirlerine olan duyguları büyük ölçüde gerçektir. Çünkü onlar yoksul dönemlerde, zorlukları birbiriyle paylaşırlar ve asla birbirlerini terk etmezlerdi. Fakir koca karısına karşı kendini daha da borçlu hissettiğinden, karısını daha da çok sevip değer verirdi. Bu nedenle böyle bir kadın yoksulluk içinde yaşıyor olsa bile, yine de mutlu olabilirdi. Çünkü kocası onu kalbi ve ruhuyla severdi (Shi, 2017, s. 1).

{441} 房中无君难留娘, 山中无草难养羊 - Fáng zhōng wú jūn nán liú niáng, shān zhōng wú cǎo nán yǎng yáng “Evde koca yoksa kadın durmaz, dağda ot yoksa koyun durmaz.”

{442} 鲜花插在牛粪上, 巧妻常伴拙夫眠 - Xiānhuā chā zài niú fèn shàng, qiǎo qī cháng bàn zhuō fū mián, “Çiçekler inek gübresine ekilir, zeki kadın beceriksiz kocayla uyur.”

{443} 官凭印, 虎凭山, 女人凭的是男子汉 - Guānpíng yìn, hǔ píng shān, nǚ rén píng de shì nán zǐ hàn, “Yetkililer mühüre, kaplanlar dağlara, kadınlar erkeklere yaslanır.”

{444} 夫倡妇随 - Fū chàng fù suí, “Erkek şarkı söyler, kadın onu takip eder.”

{445} 一女不嫁二男，一妻不事二夫 - yī nǚ bù jià èrnán, yī qī bù shì èr fū.

“Bir kız iki erkekle evlenmez, bir kadın iki kocanın işini yapmaz.”

{446} 树倒鸟飞、夫死再嫁 - Shù dǎo niǎo fēi, fū sǐ zài jià.

“Ağaç devrilir kuş uçar, koca ölür kadın evlenir.”

Bu atasözleri, bir kadının bir erkekle evlenmesinin güvendiği birini bulduğu anlamına geldiğini ve kiminle evlenirse evlensin, hayatının geri kalanında kocasıyla birlikte yaşamak ve ona itaat etmek zorunda olduğunu, bir kadının ancak kocasıyla birlikte olduğunda mutlu olabileceğini ifade eder. Bu atasözlerinde kadının, duvardaki çamur ya da giysiler gibi kolay değiştirilebileceği vurgulanmaktadır. Bu atasözlerinin içeriklerine göre bir kadın eş olduğunda, yaşamdaki tüm uğraşları, hatta ölümü bile erkeğin hanesine yazılır ve sadece o hanenin özel mülkü hâline gelir. O ailede manipüle edilmekle kalmaz, aynı zamanda kocasının gözünde davranışları ve görünüşü sonsuza dek bir yabancının karısının ötesindedir. Bunun dışında bir kız evlendiğinde kocasının ailesine yabancı olur, bu yüzden kendini ailenin bir üyesi olarak görmez. Buradan da anlaşılacağı üzere, bir kız evlendiğinde ailesinden uzaklaşmakta ve bir yabancı hâline gelmektedir. Hatta bazı atasözlerinde, evlendirilen bir kız çöpe atılan suya benzetilir. Geleneksel Çin toplumunda hâkim olan erkek şovenizmini bir kadın bir erkekle ilişki kurmadan sosyal varlıklar olamayacaklarına inanıldığı mutlak bir kadın düşmanlığı olduğu söylenebilir.

{447} 天元二日，国无二君，家无二尊 - Tiānyuán èr rì, guó wú èr jūn, jiā wú èr zūn

“Gökte iki güneş, ülkede iki kral, ailede iki saygı yok(tur).”

Bu atasözü, tıpkı gökyüzünde iki güneşin olmadığı gibi, bir ülkenin veya bir halkın iki kralı olamayacağı ve bir ailenin iki başı olamayacağını ifade eder.

{448} 童言妇语，一概无忌 - Tóng yán fù yǔ, yīgài wú jì,

“Çocuk sözü kadın sözü(dür), tabu değil.”

{449} 兄弟如手足，妻子如衣服 - Xiōngdì rú shǒuzú, qīzi rú yīfú,

“Kardeşler ayak gibi(dir), kadın kıyafet gibi.”

{450} 夫贵妻荣，母凭子贵 - Fū guì qī róng, mǔ píng zǐ guì,

“Koca karısının kıymetlisi, oğul annesin kıymetlisi(dir).”

{451} 出嫁从夫，夫死从子 - Chūjià cóng fū, fū sǐ zòng zǐ,

“Evliyken kocana, koca öldüğünde oğluna itaat et.”

{452} 男人能做主，是猫能逮老鼠 - Nánrén néng zuòzhǔ, shì māo néng dǎi lǎoshǔ.

“Erkek sahip çıkarsa, kedi fareyi yakalar.”

{453} 臣为君死、妻为夫亡 - *Chén wèi jūn sǐ, qī wèi fū wáng.*

“Vezirler kralı için ölür, kadın kocası için ölür.”

Bu atasözü, evlendikten sonra kocanın aile içindeki konumunun mutlak olduğunu, sadece erkeğin karısına sahip çıkabileceğini, kadının hiçbir bireyselliği olmadığını ifade eder.

{454} 改个号, 娶个小 - *Gǎi gè hào, qǔ gè xiǎo*, “Numara değişir, karı da değişir.”

Eskiden bir erkek, İmparatorluk⁵²⁹ sınavlarında zirveye yani bürokrasiye ulaştıktan sonra adını değiştirerek bir kadını cariye olarak kendi nikâhına geçirebiliyordu. Bu atasözü, bir erkeğin makam sahibi olduktan sonra karısının statüsünün yükselmekten ziyade düşeceğini ifade eder. Bunun tam tersi olarak kadınların kendi içlerinde sabit bir statüleri olmadığını, statüsünün kocalarının ya da oğullarının statüsüne göre değişeceğini, kocalarının ve oğullarının statüsü yükseldiğinde onların da statülerinin yükseleceğini, kocaları ya da oğulları aşağı statüye düştüklerinde onların da statüsünün düşeceğini ifade eden atasözleri de vardır.

Çin atasözlerinde kadının erkeklere teslimiyeti ve boyun eğmesinin evliliğine son derece derin bir şekilde yansıdığı görülmektedir.

{455} 女嫁为绝 - *Nǚ jià wèi jué*, “Kız evliyken ailesine yabancı olur.”

{456} 做天媳妇坐天监 - *Zuò tiān xífù zuò tiān jiān*,

“Gökte gelin olmak, zindanda oturmak gibi(dir).”

{457} 为人莫做妇人身, 百年苦乐由人定 - *Wéirén mò zuò fù rénshēn, bǎinián kǔ lè yóu rén dìng.*

“İnsan ol, kadın olma, kader kişiye göre belirlenir.”

{458} 不知丈夫是好丑, 不知跛脚是眼瞎 - *Bùzhī zhàngfū shì hǎo chǒu, bùzhī bǒjiǎo shì yǎn xiǎ.*

İmparatorluk sınav sistemi (科举制度) antik Çin'de önemli bir siyasi sistemdi ve Çin toplumu ve kültürü üzerinde büyük bir etkiye sahipti, doğrudan rütbelerine bakılmaksızın sınavla oluşturulan bir “aydın” sınıfının ortaya çıkmasına neden olmuştur. MS 587 yılında Sui İmparatoru Wen, Wei-Jin hanedanlığı'nın Kuzey ve Güney Hanedanlıklarının dokuz dereceli sistemini kaldırmış ve yetenekleri seçmek için bir sınav sistemi getirerek imparatorluk sınav sisteminin temelini atmıştır. İmparatorluk sınav sistemi Tang Hanedanlığı döneminde geliştirilmiş ve 1905 yılında kaldırılana kadar 1300 yıldan fazla sürmüştür. Modern Çin toplumundaki kamu hizmeti seçim sistemi de imparatorluk sınav sisteminden evrilmiştir (Wu, 2003, s. 4).

“Kocam çirkin mi bilmiyorum, topal mı kör mü bilmiyorum.”

{459} 包办的婚姻不美满, 强扭的瓜儿而不香甜 - *Bāobàn de hūnyīn bù měimǎn, qiáng niǔ de guā er ér bù xiāngtián*, “Görücü usulü evlilikler mutlu değil, bükülmüş kavunlar tatlı değil.”

{460} 强做的夫妻苦又咸, 情愿的两口甜又甜 - *Qiáng zuò de fūqī kǔ yòu xián, qíngyuàn de liǎngkǒu tián yòu tián*. “Zorla evlenen çift acı ve tuzlu(dur), istekli çift huzurlu.”

Kadınların genellikle ailedeki talihsizliklerin kaynağı olduğu, dolayısıyla ailedeki günah keçisinin kadınlar olduğunu ifade eden atasözleri de vardır.

{461} 谗言误国, 妒妇乱家 - *Chányán wù guó, dù fù luàn jiā*,

“Boş söz devleti, kıskanç kadın aileyi bozar.”

{462} 泊水淖泥、破家妒妇 - *Gǔ shuǐ nào ní, pò jiā dù fù*.

“Suyu mahveden çamur, aileyi mahveden kıskanç kadın.”

{463} 长舌乱家, 大斧破车 - *Cháng shé luàn jiā, dà fǔ pò chē*, “Uzun dil evi, balta arabayı bozar.”

{464} 汨水淖泥, 破家妒妇 - *Gǔ shuǐ nào ní, pò jiā dù fù*,

“Su çamur yapar, kıskanç kadın ev bozar.”

Evlilik ve çocuk yetiştirme ile ilgili konular, geleneksel Çin toplumunda kadınların konumunu en iyi yansıtan konulardır. Çin’de, eski zamanlardan beri çocuk kelimesi erkek çocuk anlamına gelmektedir. Bir ailenin güvenli ve müreffeh olması için, bir erkeğin öncelikle bir erkek çocuk sahibi olması gerekirdi. Bu nedenle, Çin toplumunda sadece erkek çocuklar ailenin varisleri olarak kabul edilirdi. Ailede en büyük sorumsuzluğun, babanın yerine geçecek bir erkek çocuğun olmaması olduğu düşünülürdü. Ayrıca, geleneksel Çin toplumu bir tarım toplumu olup erkek işgücüne fazlasıyla ihtiyaç duyardı. Bu sebeble, evliliğin bir erkek çocuğun doğumuyla sonuçlanması beklenirdi. Sonuç olarak bir kadın için en büyük görev erkek çocuk doğurmaktı ve bu durum birçok kadının sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Bir kadın kendi hayatını garanti altına almak için birkaç çocuk sahibi olmalıydı. Kadınlar hayatı pahasına da olsa erkek çocuk doğurmak için ellerinden gelen her şeyi yapmaya mecburdu. Aksi takdirde, kadınlar için sonuçlar çok acımasız olurdu. Bir erkek, ‘çocuksuzluk’ nedeniyle bir kadını boşamakta serbestti⁵³⁰. Aşağıdaki atasözü ancak erkek çocuk sahibi olan kadının eş

⁵³⁰ <https://zhuanlan.zhihu.com/p/447369837>, [Erişim: 28 Mart 2023].

sayılabileceği, erkek çocuk sahibi olamayan kadının ise hizmetçi statüsüne düşeceğini ifade eder.

{465} 有子方为妻, 无子便是婢 - *Yǒu zǐ fāng wéi qī, wú zǐ biàn shì bì*

“Çocuğun varsa eşsin, çocuğun yoksa hizmetçisin.”

{466} 生子不生男, 缓急非有益 - *shēngzǐ bù shēngnán, huǎnjí fēi yǒuyì.*

“Erkek çocuğun doğmasını engellemek beyhude(đir).”

{467} 不孝有三, 无后为大 - *bùxiào yǒusān, wú hòu wéi dà,*

“Sadakatsizliğin en büyüğü vefalı evlat yetiştirememek(tir).”

3.3.4.3. Kadına (Eş) Şiddet

Çin toplumunda erkeklerin karısının erdemli eş yapmak için her türlü yöntemi kullanma yetkisine sahip olduğu söylenebilir. Kadın erdemli eş olmak için birçok süreç ve aşamadan geçmesi gerekir. Erkek eşini yola getirmek, söz dinleyen, itaat eden, kendisine ve ailesine hizmet eden erdemli bir eş mertebesine ulaştırmak için fiziksel ve duygusal olarak her türlü şiddeti kullanabilir. Bu toplum tarafından kabul edilen meşru bir yöntemdir. Kadın da bu durumu kabullenmektedir. Çünkü kadına göre erkek amiri ve üstüdür. Kocasını ne yapsa onun hakkıdır. Erkeğin karısına şiddet uygulamasıyla ilgili Çin atasözleri şunlardır:

{468} 娶来媳妇买来的马, 任我骑来任我打 - *Qǔ lái xífù mǎi lái de mǎ, rèn wǒ qí lái rèn wǒ dǎ.*

“Karını al at al, istediğinde döv.”

Bu atasözü, bir kocanın karısına istediği kadar şiddet uygulayabileceği gibi, onu acımadan da terk edebileceğini ifade eder.

{469} 买来的马, 娶来的妻, 愿打就打, 愿骑就骑 - *Mǎi lái de mǎ, qǔ lái de qī, yuàn dǎ jiù dǎ, yuàn qí jiù qí,* “Aldığım atı, evlendiğin eşi, ister döv, ister bin.”

{470} 不打老婆非好汉 - *Bù dǎ lǎopó fēi hǎohàn,* “Karısını dövmeyen erkek değil.”

{471} 女人是搓绳草, 捶捶好多少 - *Nǚrén shì cuō shéng cǎo, chuí chuí hǎo duōshǎo.*

“Kadın otu sürterse, dövmek gerek.”

{472} 挨打受骂休烦恼, 受些气儿灾祸少 - *Āidǎ shòu mà xiū fǎnnǎo, shòu xiē qì er zāihuò shǎo.*

“Dayak kullansan endişelenme, öfkeliysen acı çekme.”

{473} 三年不知公婆意, 十年摸不着丈夫心 - *Sān nián bùzhī gōngpó yì, shí nián mō bùzháo zhàngfū xīn,* “Kayınvalidemi üç yılda anlayamadım, kocamı on yılda bile anlayamadım.”

{474} 打不死的婆娘, 晒不死的辣椒 - *Dǎ bùsǐ de póniáng, shài bùsǐ de làjiāo.*

“Dövmekle kadın ölmez, güneşte biber çürümez .”

{475} 打过来的媳妇揉透的面 - *dǎ guòlái de xífù róu tòu de miàn*.

“Dövülen kadın yüzünü ovuşturur.”

{476} 打老婆,骂老婆,手内无钱卖老婆 - *Dǎ lǎopó, mà lǎopó, shǒu nèi wú qián mài lǎopó*.

“Kadını döv, kadını azarla, kadını parasız sat.”

{477} 娶到的媳妇买到的马, 由人骑来由人打 - *Qǔ dào de xífù mǎi dào de mǎ, yóu rén qí lái yóu rén dǎ*, “Alınan kadın ile satın alınan at dövülür.”

{478} 灶下的妻胯下的马, 任我骑来任我打 - *Zào xià de qī kuà xià de mǎ, rèn wǒ qí lái rèn wǒ dǎ*, “Sobanın altındaki kadını, ayağın altındaki atı döv.”

{479} 官打民不羞, 夫打妻不笑 - *Guān dǎ mǐn bù xiū, fū dǎ qī bù xiào*.

“Memur halkı dövünce utanmaz, erkek karısını dövünce gülmez.”

{480} 媳妇好比鞋, 穿破旧的新的来 - *Xífù hǎobǐ xié, chuān pòjiù de xīn de lái*.

“Kadın ayakkabı gibi(dir), eskisini at, yenisini giy.”

{481} 老婆是墙上的泥, 去了一层又一层 - *Lǎopó shì qiáng shàng de ní, qù le yī céng yòu yī céng*, “Kadın duvardaki çamur, bir bir sökülüp atarsın.”

{482} 媳妇不打, 上屋揭瓦 - *Xífù bù dǎ, shàng wū jiē wǎ*, “Kadını dövmezsen evin çatısı düşer.”

{483} 打到的媳妇, 揉倒的面 - *Dǎ dào de xífù, róu dào de miàn*.

“Dövülen kadın, yoğrulmuş hamur.”

{484} 菜刀不磨成死铁, 女人不打成妖孽 - *Càidāo bù mó chéng sǐ tiě, nǚrén bù dǎ chéng yāoniè*.

“Bıçak dövülse çelik olmaz, kadın dövülmezse canavar olur.”

{485} 好汉不打坐婆婆 - *Hǎohàn bù dǎzuò popo*, “Erkek oturan karısına vurmaz.”

Yukarıda atasözlerinde kadın, kocanın istediği zaman dövülebileceği bir nesne olarak gösterilmektedir. Başka bir deyişle, kadın bir insan olarak değil, bir nesne olarak görülmektedir. Kadınların insandan daha az görüldüğünü görebiliyoruz. Çin atasözlerinde de eşler birer nesne olarak algılanmaktadır. Eşler hamura benzetilmektedir. Hamur ne kadar çok yoğrulsa tadı o kadar iyi olur, dolayısıyla kadın ne kadar çok dövülürse kocasını o kadar iyi dinler ve erdemli eş olmaya çalışır. Bu ifade, paranız yoksa karınızı satın diyecek kadar ileri götürülmüştür. Bir kadının neden ve nasıl dövüleceğine dair ayrıntılar verir. İnatçılık bir kadını dövmek için tek başına bir nedendi. Bir kadının inatçılığı erkekler tarafından onları dinlememesi olarak anlaşılabilirdi. Eğer kadın kocasıyla aynı fikirde değilse, onun görüşüne uymak zorundadır ve bunu savunmaya çalışırsa inatçı olduğu söylenirdi. Bir kadının fikirlerinden ödün vermeyi reddetmesi, kocasını dövmesi için bir neden olarak görülüyordu. Bu, kadının aynı hanenin bir

üyesi olmadığını, kocasından daha düşük bir statüye sahip olduğunu açık bir şekilde hatırlatmaktadır. Kadınların hayvanlar gibi evcilleştirilmesi gerektiği fikri de kabul görmektedir ve onları evcilleştirmenin yolu söz dinlemediklerinde dövmeaktır. Bütün bu atasözlerin özeti şudur: kadınların insan olmaktan ziyade nesne olarak görüldüğü, yani onları satın alan veya onlara sahip olan bir kişinin onların sahibin olduğudur. Bu nedenle kadınların otorite konumunda olmadığıdır. Sahibi onu beğenmezse, istediği zaman atılabilecek bir eşya gibi atabilir ve istediği zaman ödünç verebilir. Üstelik kadına fiziksel ve manevi şiddetin dereceleri de aşırıdır. Bu atasözleri, geleneksel Çin ailelerinde karı ve kocanın son derece eşitsiz statüsünün çarpıcı bir örneğidir.

Geleneksel Çin kültürü sevgi ve cinselliği kötü insan doğası olarak görüyordu. Bu nedenle geleneksel evlilik cinselliği dışlıyordu ve evlilikten sonra erkekler başka kadınları sevmeye eğilimindeydi. Yönetici sınıf cinsel arzularını cariye alarak tatmin ediyordu. Edebiyatçılar fahişeleri seks objesi olarak görüyordu ve sıradan insanların cariyeleri veya fahişeleri yoktu. Günlük yaşamda cinsel ifadeler genellikle yasaklanmış hile biçimi ya da örtülü bir şekilde kullanılırdı (Shi, 2017, s. 43).

3.3.4.4. Kadının (Eş) Toplumsal Sorumlulukları ve Üstlendiği Roller

{486} 妻不如妾，妾不如婢- *Qī bùrú qiè, qiè bùrú bì*,
“Cariye eşten, hizmetçi cariyeden evla(dır).”

Geleneksel Çin toplumunda kadınlar için hayattaki en yüksek değer ve erdemlerden biri erdemli bir eş olmaktır. Kocaların eşlerinden en yaygın psikolojik beklentisi karılarının erdemli eş olmalarıydı. Bu aynı zamanda toplumun eşin rolünün yeterli olup olmadığına dair değerlendirmesiydi. Geleneksel Çin kültüründe, karı-koca ilişkisinde kadının ikincil konumda olması nedeniyle, kadının rolü, görevi ve sorumluluğu kocasının her türlü ihtiyaçlarını karşılamaktır. Kocanın maddi ve manevi ihtiyaçları eş tarafından karşılandığında ancak erdemli eş olunabilirdi. Han Hanedanlığı (M.Ö.202- M.S.220) döneminde bir kadın din bilgini olan Ban Zhao şöyle demiştir: “Koca aynı zamanda gökyüzüdür ve gökyüzü kaçamazken, koca onu terk edemez.” O yüzden kadının kocası için bir şey yapması gökyüzü için bir şey yapması gibidir. Öyleyse bir kadın bunu nasıl “yapar”? Birincisi, kocasının hayatına ve mesleğine yardımcı olmaktır. İkinci olarak, kocalarına sadık olmalarıdır. Kocaları hayatta olsunlar ya da olmasınlar onlara sadık kalmak zorundadırlar. Erdemli bir eş olmanın içeriği bazen kocasının isteğine itaat etme ve iffetli ve erdemli bir kadın olmaktan vazgeçme ihtiyacını da içerir. Örneğin, Qing Hanedanlığında Li Yu, Ming Hanedanlığı’nın sonlarında Nanjing’li bir kadının, isyancı

ordunun gelişi sırasında erdemini korumak için hayatından vazgeçme niyetinde olduğunu, ancak kocasının hayatta kalmak için ona ihtiyacı olduğunda, kendini feda etmekten vazgeçip askerî bir fahişe olmak zorunda kaldığını kaydetmiştir (Ya, 1997, s. 72). Kısacası, erdemli bir eşin ayırt edici özelliği kocasına itaatkâr olmakla beraber becerikli olmak ve gerekirse kocası için fedakârlık yapmak eş vasfındaki kadınlar için en önemli gerekliliktir. Fakat buradaki itaat koşulsuz itaattir. Bu, kadının bireysel kimliğinin, bireysel aklının, bireysel iradesinin, bireysel düşüncesinin, sorgu sualinin, eleştirinin pek de önemli olmadığı anlamına gelir.

Erdemli eşin ailede, toplumda ve kocasına karşı yerine getirmesi gereken bazı ahlaki sorumluluklar vardır. Bununla ilgili atasözleri aşağıda verilmiştir:

{487} 头发丝绑得住老虎, 善良妻劝得转恶夫 - Tóufǎ sī bǎng dé zhù lǎohǔ, shànliáng qī quàn dé zhuàn è fū, “Kaplanı yakalamak için ip bağla, nazik eş kötü kocayı ikna eder.”

{488} 贤妻令夫贵, 恶妻令夫贱 - Xián qī lìngfū guì, è qī lìngfū jiàn.

“Erdemli eş kocasını değerli yapar, kötü eş kocasını değersiz yapar.

{489} 国乱思良将, 家贫想贤妻 - Guó luàn sī liángjiāng, jiā pín xiǎng xián qī.

“Kaostaki ülkeyi seçkin general düşünür, fakir aileyi erdemli eş düşünür.”

{490} 一辈子好女人, 三辈子出举人 - Yībèizi hǎo nǚrén, sān bèi zǐ chū jǔrén.

“Bir nesil iyi kadından, üç nesil başarılı kişiden çıkacak.”

{491} 妻贤家道兴 - Qī xián jiā dào xìng, “Erdemli eş aile saadeti(dir).”

{492} 无妻不成家, 无梁不成屋 - Wú qī bùchéng jiā, wú liáng bùchéng wū.

“Kadinsız ev olmaz, ağaçsız çatı olmaz.”

{493} 家有贤妻, 夫不吃淡饭 - Jiā yǒu xián qī, fū bù chī dàn fàn.

“Erdemli eş kocasına tatsız yemek vermez.”

{494} 家有贤妻, 丈夫不遭横事 - Jiā yǒu xián qī, zhàngfū bù zāo hèng shì.

“Erdemli eş kocasına sıkıntı çekirtmez.”

{495} 媳妇孝顺, 老天爷赐金 - Xífù xiàoshùn, lǎotiānyé cì jīn.

“Kadının hayırlısı Tanrı vergisi.”

{496} 好狗不侍二主, 好女不配二夫 - Hǎo gǒu bù shì èr zhǔ, hǎo nǚ bùpèi èr fū.

“İyi köpeğin iki sahibi olmaz, erdemli kadının iki kocası olmaz.”

{497} 好男不说嘴, 好女不扯腿 - Hǎo nán bù shuō zuǐ, hǎo nǚ bù chě tuǐ.

“İyi erkek konuşmaz, erdemli kadın bacak açmaz.”

{498} 娶妻在德不在色, 交友交心不交财 - Qǔ qī zài dé bùzài sè, jiāoyǒu jiāoxīn bù jiāo cái.

“İyi kadında erdem, dostlukta samimiyet var.”

{499} 表壮不如里壮, 妻若贤夫免灾祸 - *Biǎo zhuàng bùrú lǐ zhuàng, qī ruò xián fū miǎn zāihuò.*

“Dışı güçlü olanın içi güçlü olamaz, erdemli eşli kocaya felaket yaşanmaz.”

{500} 妻贤夫祸少, 子孝父心宽 - *Qī xián fū huò shǎo, zǐ xiào fù xīnkuan.*

“Erdemli eşi olan belâdan uzak, hayırlı evladı olanın içi rahat.”

{501} 使钝刀子不如用嘴啃, 娶坏女人不如打光棍 - *Shǐ dùn dāozi bùrú yòng zuǐ kěn, qǔ huài nǚrén bùrú dǎ guānggùn.*

“Kör bıçak kullanacağına ağzınla kemir, kötü kadınla evleneceğine bekâr kal.”

{502} 娶了贤妻衣领常是白的, 娶了懒妻胡子会变成白的 - *Qǔle xián qī yī lǐng cháng shì bái de, qǔle lǎn qī húzi huì biàn chéng bái de.*

“Erdemli eşin olursa yakan beyaz olur, tembel eşin olursa sakalın ağarır.”

{503} 有了骏马月月过得愉快, 有了贤妻年年过得愉快 - *Yǒule jùnmǎ yuè yuèguò dé yúkuài, yǒule xián qī nián niánguò dé yúkuài.*

“Atla ayların mutlu geçer, erdemli eşle yılların mutlu geçer.”

{504} 累死十个庄稼汉, 抵不上一个精明媳妇 - *Lèi sǐ shí gè zhuāngjià hàn, dǐ bù shàng yīgè jīngmíng xífù.* “Yorgunluktan ölen on çiftçi, akıllı bir kadın etmez.”

{505} 贤妻必是良母 - *Xián qī bì shì liáng mǔ,* “Erdemli eşten, iyi anne olur.”

{506} 妻子不持家, 丈夫苦成弓腰虾 - *Qīzi bù chíjiā, zhàngfū kǔ chéng gōng yāo xiā.*

“Karısı evi tutmazsa, koca acı çeker.”

{507} 花卉是草原的装饰, 妇女是家庭的光辉 - *huāhuì shì cǎoyuán de zhuāngshì, fùnǚ shì jiātíng de guānghuī,* “Çiçekler kırların süsü, kadınlar evin ihtişamı(dır).”

{508} 家贫则思良妻, 国乱则思良相 (家贫思贤妻) - *Jiā pín zé sī liángqī, guó luàn zé sī liángxiāng (jiā pín sī xián qī),* “Aile dara düşerse erdemli kadın, ülke dara düşerse vezir düşünür.”

{509} 家有贤妻劝, 男儿不入是非们 - *Jiā yǒu xián qī quàn, nán'ér bù rù shìfēimen.*

“Erdemli eşin öğüdü erkeği kötü yoldan kurtarır.”

{510} 一个功男人的背后, 必定有位好女人 - *Yīgè gōng nánrén de bèihòu, bìdìng yǒu wèi hǎo nǚrén,* “Başarılı erkeğin arkasında erdemli bir kadın var.”

{511} 好男不吃分家饭, 好女不着嫁时衣 - *Hǎo nán bù chī fēn jiā fàn, hǎo nǚ bùzháo jià shí yī*

“İyi koca yemeği ayrı yemez, iyi kadın düğün kıyafeti giymez.”

{512} 痴人畏妇, 贤女畏夫 - *Chīrén wèi fù, xián nǚ wèi fū.*

“Aptallar kadından, erdemli kadın kocasından korkar.”

{513} 籽种好, 一半谷, 婆姨好, 一般福 - *Zǐ zhǒng hǎo, yībàn gǔ, póyí hǎo, yībān fú.*

“İyi tohumlar tahılın, erdemli eşler mutluluğun yarısı(dır).”

{514} 好汉无好妻, 赖汉子娶仙女 - Hǎo hàn wú hǎo qī , lài hàn zǐ qǔ xiān nǚ.

“İyi erkeğin erdemli karısı yok(tur), haydut erkeğin erdemli eşi var.”

{515} 娶老婆不着一世穷 - Qǔ lǎopó bùzháo yīshì qióng,

“Erdemli eş olmazsa ömür boyu fakir kalınır.”

{516} 贤妻唤回迷路郎 - Xián qī huàn huí mílù láng,

“Erdemli eş kocasını kötü yoldan döndürür.”

{517} 世上难得事, 子孝妻贤 - Shì shàng nán dé shì, zǐ xiào qī xián

“Vefalı evlat ile erdemli eş nadir bulunur.”

{518} 十月天, 碗里转, 好婆娘做不下三顿饭 - Shí yuè tiān, wǎn lǐ zhuǎn, hǎo póniáng zuò bùxià.

“Ekim günleri çanaklar döner, erdemli eş üç öğün yemek pişiremez.”

Bu atasözü, gün boyu ev işleriyle uğraşan, tencere tava çeviren kadınları ifade eder. Ay takvimine göre ekim ayında gündüz çok kısadır ve bir kadın ne kadar yetenekli olursa olsun gündüzün kısa olması nedeniyle günde üç öğün yemek yapması zordur.

{519} 女娘家不气长 - Nǚ niángjiā bù qì zhǎng, “Erdemli kadın ailesine sığmaz.”

Bu atasözü, evli kadının öz annesinin evinde artık kalmaması gerektiğini, kendine güvenmesi ve güçlü olması gerektiğini ifade eder.

{520} 要知家中妻, 先看丈夫衣 - Yào zhī jiāzhōng qī, xiān kàn zhàngfū yī.

“Kadının iyisi kocasının yakasından belli olur.”

Bu atasözü, kocanın kıyafeti genellikle kadının davranışını, karakterini ve tercihlerini yansıtabileceğini ifade eder.

{521} 父不忧心因子孝, 家无烦恼为妻贤 - Fù bù yōuxīn yīnzǐ xiào, jiā wú fǎnnǎo wèi qī xián.

“Çocuklar itaatkâr olursa büyükler endişe etmez, kadın erdemli olursa koca endişe etmez.”

{522} 一代没好妻, 三代没好子 - Yīdài méi hǎo qī, sāndài méi hǎo zǐ,

“Bir kuşakta iyi eş olmazsa, üç kuşakta iyi evlat olmaz.”

Kadınlar içinse, 男怕进错行, 女怕嫁错郎 - Nán pà jìn cuò xíng, nǚ pà jià cuò láng.

“Erkekler yanlış mesleğe girmekten, kadınlar yanlış erkekle evlenmekten korkar.”

{523} 梳头不好一朝过, 嫁夫不好一世错 - Shūtóu bù hǎo yī zhāo guò, jià fū bù hǎo yīshì cuò.

“Kötü saç taramak tek seferlik hata (dır), kötü kocayla evlenmek ömür boyu sürecek hata.”

Yukarıdaki atasözleri kadınların uysallığının ve özel gerekliliklerinin sadece kocalarına değil kayınvalidelerine karşı itaatkâr olmak, baldızları ve görümceleriyle iyi geçinmek, kocalarına iyi hizmet etmek ve ev işlerini iyi yapmak olduğu gerçeğini yansıtmaktadır. Geleneksel Çin ailesinde ayrıca ‘erdemli bir eş evin hazinesidir’ denirdi ve iyi bir kadının erdemli bir eş ve çocuklarına iyi bir anne olarak evde bir hazine olduğu düşünülürdü. Bu, kadının aile içindeki rolünü ve konumunu takdir eden olumlu bir anlam olarak yorumlanmakta beraber, aynı zamanda kadının faaliyet alanını toplumsal bir hazine olmaktan ziyade ev sınırları içinde sınırlamaktadır. Aklı başında bir kadın kocasına ayak bağı olmayan, kocasını ön planda tutan erdemli kadındı.

{524} 房中脚难得小, 门前树难得大 - Fáng zhōng jiǎo nándé xiǎo, mén qián shù nándé dà.

“Evin ayağı küçük olur, kapının önündeki ağaç büyük (olur).”

Geleneksel Çin aile anlayışına göre kadının ayakları ne kadar küçükse o kadar iyi ve aile o kadar zengindir; kapının önündeki ağaç ne kadar büyükse o kadar iyi ve aile o kadar uzun ömürlüdür. Aynı zamanda, “erdemlin kadınların temel kaygısı olduğu” düşüncesinin etkisi altında, atasözleri geleneksel Çin toplumunun kadınların aile içindeki rollerine ilişkin çeşitli taleplerini de ortaya koymaktadır. Geleneksel toplumun kadının aile içindeki rolüne ve sorumluluklarına ilişkin taleplerini atasözlerinde bulmak mümkündür. Örneğin:

{525} 穷媳妇知米贵 - Qióng xífù zhī mǐ guì, “Fakir eş pirincin kıymetini bilir.”

{526} 男的是耙耙, 女的是厘厘; 不怕 耙耙齿少, 只怕厘厘没 - Nán de shì bà bà, nǚ de shì xiá xiá; bùpà bà bà chǐ shǎo, zhǐ pà xiá xiá méi.

“Erkek tırmık kadın kutu(dur), tırmığın az dişisi olmasından korkma, kutunun gitmiş olmasından kork.”

{527} 两好合一好, 勤俭变珍宝 - Liǎng hǎo hé yī hǎo, qínjiǎn biàn zhēnbǎo.

“İki iyi birleşirse evin hazinesine dönüşür.”

{528} 男要勤, 女要勤, 三时茶饭不求人 - Nán yào qín, nǚ yào qín, sān shí cháfàn bù qiúrén

“Kadın erkek çalışkan olursa, üç öğünde kimseye muhtaç olmaz.”

{529} 男也懒, 女也懒, 落雨落雪翻白眼 - Nán yě lǎn, nǚ yě lǎn, luò yǔ luò xuě fānbáiyǎn.

“Erkek te kadın da tembel olursa yağmur karda gözler yorulur.”

{530} 男勤于朝, 女勤于宵 - *Nán qín yú cháo, nǚ qín yú xiāo.*

“Erkekler sarayda çok çalışır, kadınlar geceleri çok çalışır.”

{531} 男若勤耕有菽粟, 女若勤织有衣襟 - *Nán ruò qín gēng yǒu shū sù, nǚ ruò qín zhī yǒu yījīn*

“Erkek çiftçilikte çalışkansa fasulyesi, kadın dokumada çalışkansa giysisi olur.”

{532} 女子上不了战场 - *Nǚzǐ shàng bùliǎo zhànchǎng*, “Kadın kısmî savaşa gidemez.”

Bu atasözü, eskiden beri savaşmanın erkek işi olduğunu ve kadınların asker olarak savaşa katılmadıklarını ifade eder.

{533} 秋忙麦忙、 绣女下床 - *Qiū máng mài máng, xiù nǚ xià chuáng.*

“Sonbaharda buğday yoğunluğu olur, nakışçı kadın da yataktan iner.”

Bu atasözüne göre gonzaharın ve buğday hasadının yoğun sezonunda, nadiren dışarı çıkan kadın nakışçılar da dâhil olmak üzere herkes hasada yetişmek için tarlalara gitmek zorundadır.

{534} 管得三层门内、 管不得三层门外 - *Guǎn dé sān céng mén nèi, guǎn bùdé sān céng mén wài.* “Kadın evle baş eder, dışarıyla baş edemez.”

Bu atasözü, kadının dışarıda olanlarla değil evde olanlarla ilgilenmesi gerektiğini ifade eder.

男主外女主内- *Nán zhǔ wài nǚ zhǔ nèi*, “Erkek dışarın, kadın evin efendisidir” atasözü kadının ailedeki rolünü, sorumluluğunu ve statüsünü anlamamızda ışıık gösterici niteliğe sahiptir. Geleneksel Çin toplumunda kadınların rolleri ve işleri evle sınırlıydı ve ekonomik bağımsızlık umutları yoktu. Bu atasözü, Çin tarımsal üretim faaliyetlerindeki geleneksel cinsiyete dayalı iş bölümünü tanımlamak için kullanılan bir ifadedir ve aynı zamanda toplumdaki cinsiyete dayalı iş bölümünün “erkekler dışarıda, kadınlar içeride” olduğu fikrinin temeli olarak da kullanılırdı. Başlangıçta, üretimin erkekler ve kadınlar arasındaki fiziksel yetenek farklılıklarına göre bölünmesinde yanlış bir şey yoktu. Ancak Konfüçyüsçülük’ün gelişmesiyle birlikte bu, Konfüçyüsçü düşünceye dâhil edilmiş ve o zamandan beri Çin toplumundaki cinsiyete dayalı iş bölümünü tanımlamaya başlamıştır. Sadece bu da değil, aynı zamanda kadınların faaliyet alanının ve haklarının kapsamını da sınırlandırmıştır. Han hanedanlığından sonra, Konfüçyüsçülük devlet inanç sistemi hâline geldiğinde, bu cinsiyete dayalı iş bölümü düşüncesi sayısız belgelerde yüceltilmiştir. Örneğin, Geç Han Hanedanlığı (M.S.25-M.S.220) dönemine ait bir kadın talimat kitabı olan Han Zhao’nun *Kadın*

Kuralları 'nda kadınların dört erdemi belirtilmiştir. Bunlardan biri olan “kadın erdemi” bir kadının kendini iplik eğirme ve dokumaya adanması, şaka yapmayı ve gülmeyi sevmemesi gerektiğini belirtir. Buna ek olarak, eş üretken emekle uğraşır ve aynı zamanda tüm ev işleriyle ilgilenir. Bundan dolayı bir kadının tek değeri evidir.

Kadınlar ise aile içinde aktifti. Erkek toplumun, kadın ise ailenin temel dayanağıydı. Erkek içeride, kadın dışarıda konuşmamalıydı, kadın devlet ve hükümet işlerine, erkek ev işlerine müdahale etmemeliydi. Erkekler çoğunlukla sosyal, ekonomik ve siyasal faaliyetlerde yer almışlardı. Erkekler evin dışına çıkarak gelir elde eder ve daha bilgili hâle gelebiliyorlardı. Kadınlar eve kapalı olup okula gidemez, okuyamaz veya memur olarak çalışamazdı. Siyasi ve sosyal faaliyetlere katılma hakları ellerinden alınmıştı. Kadınlar toplumsal işlerde ikincil konumda olduğundan ve kadınların rolünün “uygun” olması beklendiğinden, toplumda çalışmak isteyen kadınlar kötü biri olarak damgalanırdı (Juan, 2014, s.17). Bu husus şu atasözünde açıkça görülmektedir:

{535} 男立外, 女立内- *Nán lì wài, nǚ lì nèi* - “Erkek dışarıda, kadın içeride olur.”

{536} 女人爱针线, 男人爱锄头 - *Nǚrén ài zhēnxiàn, nánrén ài jué tóu.*

“Kadınlar dikmeyi sever, erkekler biçmeyi.”

{537} 女人是家庭的灵魂 - *Nǚrén shì jiāting de línghún.* “Kadın ailenin ruhu(dur).”

{538} 家常饭, 粗布衣, 知寒知暖自己的妻 - *Jiācháng fàn, cū bù yī, zhī hán zhī nuǎn zìjǐ de qī.*

“Kadın emekleri, giysileri, soğuğu ve sıcaklığı bilir.”

{539} 知己者莫过夫妻 - *zhījǐ zhě mòguò fūqī*, “Karı - koca birbirini iyi tanır.”

Bu atasözü, birbirini en iyi tanıyan ve en samimi olan karı kocayı ifade eder.⁵³¹

{540} 男儿无妻不成家, 妇女无夫身无主 - *Nán 'ér wú qī bùchéng jiā, fùnǚ wú fū shēn wú zhǔ.*

“Karısı olmayan erkeğin ailesi, kocası olmayan kadının efendisi yok.”

{541} 娘们家, 娘们家, 没有娘们不成家 - *Niángmen jiā, niángmen jiā, méiyǒu niángmen bùchéng jiā.* “Kadın ev olur, kadınsız ev olmaz.”

{542} 死了家主妇, 折了擎天柱 - *sǐ le jiā zhǔfù, zhé le qíng tiān zhù.*

⁵³¹ Birbirini en iyi tanıyan ve en samimi olan karı kocayı ifade eder. <https://baike.baidu.com/item/知己者莫过夫妻/53647025>, [Erişim: 1 Nisan 2023].

“Ev hanımı öldü, Optimus Prime⁵³² bozuldu.”

Bu atasözü, bir ailenin istikrarının korunmasında en önemli rolün ev kadınına ait olduğunu ifade eder.

{543} 屋里无女, 一家没主 - *Wū li wú nǚ, yījiā méi zhǔ*. “Evde kadın yoksa ailede reis yok(tur).”

{544} 没有女人, 不成一家 - *Méiyǒu nǚrén, bùchéng yījiā*. “Kadınsız ev olmaz.”

{545} 夫有千斤担, 妻挑五百斤 - *Fū yǒu qiānjīn dān, qī tiāo wǔbǎi jīn*.

“Erkek beş yüz kilo kaldırır, kadın iki yüz eli kilo kaldırır.”

{546} 男勤耕, 女勤织, 丰衣又足食 - *Nán qín gēng, nǚ qín zhī, fēng yī yòu zú shí*.

“Erkekleri çiftçilikte, kadınları dokumacılıkta gör.”

{547} 夫为妇之天, 妇是夫之地 - *Fū wèi fù zhī tiān, fù shì fū zhī dì*.

“Koca, kadının göğü(dür), kadın da kocanın yurdu.”

{548} 女人是锅沿子, 男人是地堰 - *Nǚrén shì guō yán zi, nánrén shì de yàn*.

“Kadın tencerenin ağzı(dır), erkekler toprağın savağı.”

{549} 姑娘讲绣花, 秀才讲文章, 农民讲种地, 渔民讲海洋 - *Gūniáng jiǎng xiùhuā, xiùcái jiǎng wénzhāng, nóngmín jiǎng zhòng dì, yúmín jiǎng hǎiyáng*.

“Kadın nakıştan, bilgin yazıdan, çiftçi çiftçilikten, balıkçı denizden bahseder.”

{550} 好小子进了书房, 好闺女进了绣房 - *Hǎo xiǎozi jìnle shūfáng, hǎo gūnnǚ jìnle xiùfáng*.

“Erkek çalışma odasına, kadın nakış odasına gider.”

{551} 牝鸡无晨, 唯家之索 - *Pìn jī wú chén, Wéi jiā zhī suǒ*,

“Tavuk öterse kümesi, kadın öterse evi yıkar.”

Bu atasözü, ailenin ve ülkenin yıkımına yol açacak olan *yin* ve *yang* *nizamı*’nı tersine çeviren iktidardaki bir kadını ifade eder.⁵³³

{552} 男子走州又走县, 女子围着锅台转 - *Nánzǐ zǒu zhōu yòu zǒu xiàn, nǚzǐ wéizhe guōtái zhuǎn*. “Erkek şehir gezer, kadın tencere etrafında gezer.”

{553} 男耕女织 - *Nán gēng nǚ zhī*, “Erkek eker, kadın dokuma yapar.”

{554} 男以女为宰, 女以男为家 - *Nán yǐ nǚ wèi zǎi, nǚ yǐ nán wéi jiā*.

⁵³² Eski bir efsaneye göre Kunlun Dağları’nda cenneti destekleyen sekiz sütun bulunmaktadır. Ağır bir yük taşıyan bir kişi için kullanılan bir metafordur. <https://baike.baidu.com/item/擎天柱> [Erişim: 1 Nisan 2023].

⁵³³ <https://baike.baidu.com/item/牝鸡司晨>, 惟家之索, [Erişim: 1 Nisan 2023].

“Erkek kadının, kadın ailenin efendisi(dir).”

{555} 夫贵于朝, 妻荣于室 - Fū guì yú cháo, qī róng yú shì,

“Koca sarayda, kadın evde onurlandırılır.”

{556} 妇女无定, 升从其夫 - Fùnǚ wú dìng, shēng cóng qí fū, “Kadının yeri erkeğin yanı(dır).”

{557} 贤归令夫贵, 恶归令夫败 - Xián guī lìngfū guì, è guī lìngfū bài.

“Erdemli dönüş kocayı asil yapar, kötü dönüş kocayı mağlup eder.”

{558} 多言好胜, 纵然有嗣必伤身; 尽孝兼慈, 不特助夫还旺子 - Duō yán hàoshèng, zònggrán yǒu sì bì shāng shēn; jìn xiào jiān cí, bù tè zhù fū hái wàng zǐ.

“Çok konuşursan mirasçın olsa bile incinir, erdemli kadın olsan kocan ile evladın sevinir.”

{559} 妇人口大舌长, 男子家败身亡 - Fù rénkǒu dà shé zhǎng, nánzǐ jiā bài shēnwáng.

“Kadının dili uzarsa erkeğin ailesi mahvolur.”

{560} 妇人好吃好坐, 男子忍寒受饿 - Fù rén hào chī hǎo zuò, nánzǐ rěn hán shòu è

“Kadın içeride yer içer, erkek dışarıda soğuktan ve açlıktan titrer.”

{561} 外有苦钱手, 家有聚钱斗 - Wài yǒu kǔ qián shǒu, jiā yǒu jù qián dòu.

“Dışarıda para kazanan eller var, içeride para toplayan eller var.”

{562} 丈夫能妻了贵, 丈夫无能妻受菲 - Zhàngfū néng qīle guì, zhàngfū wúnéng qī shòu fēi.

“Erkek becerikli karısı olursa yücelir, beceriksiz karısı olursa sıkıntı yaşar.”

{563} 要看家中妻, 先看丈夫役 - Shuā kǎn jiāzhōng qī, xiān kàn zhàngfū yì

“Kadının görevi erkeğe hizmet.”

{564} 男了汉外面走, 带着妻子两只手 - Nánle hàn wàimiàn zǒu, dài zhe qīzi liǎng zhī shǒu.

“Erkek karısının iki eliyle dışarıda yürür.”

{565} 金钱足刃人的翅膀, 丈夫是妻子的翅膀 - Jīnqián zú rèn rén de chìbǎng, zhàngfū shì qīzi de chìbǎng, “Para erkeğin kanatı, erkek kadının kanatı(dır).”

{566} 男人修路, 女人修肚 - Nánrén xiū lù, nǚrén xiū dù, “Erkek yol yapar, kadın mideyi.”

{567} 男治外而女治内 - Nán zhì wài ér nǚ zhì nèi, “Erkek dışarıyı, kadın içeriyi düzenler.”

Bu atasözü, erkeğin dışarıya, kadının içeriye reis olmasını, ev işlerinde, yaşlı insan ve çocuk bakımında kadının daha iyi olduğunu ifade eder.

{567} 男不拜月, 女不祭 - Nán bù bài yuè, nǚ bù jì, “Erkek aya tapmaz, kadın adak adayamaz.”

Çin’de eskiden Sonbahar Ortası Festivali günü Ay Tanrısına tapınma görevinin evin hanımına ve çocuklara verildiği, erkeklerin ise buna katılmasına izin verilmezdi. Öte yandan, mutfak Tanrısına⁵³⁴ adak adamak gibi ibadet etmek ailenin erkek reisi tarafından yapılırken, kadının ibadet etmesine izin verilmezdi.

{568} 穷汉妻, 半张犁- *Qióng hàn qī, bàn zhāng lí*. “Zavallı adamın karısı, yarım pulluk(tur).”

Bu atasözüne göre fakir bir adamın karısı bir öküzün çektiği sabanın yarısını taşımak zorundadır. Eskiden fakir bir adamın karısı ağır işlerde çalışmak ve son derece ağır bir yaşam yükünü taşımak zorundaydı⁵³⁵.

男外女内- *Nán wài nǚ nèi*, “Erkek dışarıda kadın içeride” sözünde ifade edildiği gibi karı ve koca arasındaki işbölümü öyle bir şeydi ki, eski Çin toplumunda kadınların toplumdaki rolü, eş ve anne oldukları küçük bir aile çevresiyle sınırlıydı; alınının teriyle bir meslek sahibi olasılıkları yoktu, erkeklere bağımlı olma kaderinden kaçamazlardı ve hayattaki mutlulukları ve umutları sadece evliliğe bağlıydı. Ancak eski Çin tarım toplumu olup en önemli üretim birimi ailedir. O yüzden ekonomik üretimi aileden ayırmak çok zordu. Kadınların erkeklerle birlikte çiftçilik yapması yaygın bir olgu olduğundan dokuma hem ev işi hem de sosyal ve ekonomik üretim sayılırdı. Bunun dışında “男人修路, 女人修肚- *Nánrén xiū lù, nǚrén xiū dù* (Erkek yol yapar, kadın mideyi.)” atasözü erkeklerin genellikle el emeğiyle çalıştıklarını, kadınların ise sadece ev işini yapmak, çocuk doğurmak ve büyütmek için ‘araç’ olarak kullanıldığını göstermektedir (Fang, 1993, s. 63). Ancak bu sadece bir toplumsal iş bölümü meselesi değil, eski Çin dünya görüşündeki göğün ve yeryüzünün temel ilkesidir:

灶神- Mutfak Tanrısı aynı zamanda Zao Wang Dede, Zao Kral, Zao Jun Siming, Zao Shen Xingjun olarak da bilinir. Eskiden neredeyse her ailenin yemek pişirme odasında bir “Zao Wang” Tanrısı vardı ve insanlar bu saygıdeğer Tanrıya “Zao Jun Siming” diyorlardı. Kendisine “Doğu Mutfağının Tanrısı” olduğu için tapılır ve her ailenin ateşini yönetmekten sorumludur. Zaowang nişlerinin çoğu mutfağın kuzey veya doğu tarafında yer alır ve ortalarında Zaowang Tanrısı’nın bir resmi bulunur. Zaowang nişi olmayanlar için idolü doğrudan duvara koyanlar da vardır. Bazı durumlarda, idol sadece bir Zaowang ustasını tasvir ederken, diğerlerinde iki erkek ve iki kadın vardır ve Tanrıça “Zaowang büyükannesi” olarak adlandırılır. Zao Tanrısı, Han Çinlileri arasında en temsili ve popüler Tanrıdır ve Han Çinlilerinin kötülükleri savuşturmak ve iyi şansını karşılamak için iyi dileklerini tutar. Mutfak Tanrısı bir erkek mi yoksa bir kadın mı? Eski zamanlarda farklı sözler vardı, genellikle mutfak Tanrısını yaşlı bir kadın veya güzel bir kadın olarak yazarlar. Çinliler geçmişte birçok Tanrı ve Tanrıçaya inanan bir ülkedir ve antik Çin’de insanların inandığı birçok Tanrı arasında Mutfak Tanrısı Çin halkı arasında en yüksek statüye sahipti. <https://baike.baidu.com/item/灶神>, [Erişim: 2 Nisan 2023].

⁵³⁵ <https://baike.baidu.com/item/穷汉妻, 半张犁>, [Erişim: 1 Nisan 2023].

“Kadınlar içeride, erkekler dışarıda doğru konumlandırılmıştır, erkeklerin ve kadınların doğruluğu, göklerin ve yerin en büyük doğruluğudur.” Eski Çin’de kırsal kesimin doğal ekonomisinde, tarımı desteklemek için dokumacılığın yanı sıra, kadınlar genellikle diğer ev endüstrilerinden, yan ürünlerden ve tarımsal destek işlerinin bir kısmından sorumluluydılar. En karmaşık ve gerekli ev işleri tamamen kadınların omuzlarına yüklenirdi (Yu Qing, 2004, s. 84). Üstelik *Değişimler Kitabı*’nın otuz yedinci heksagramı şöyle der: “Aile kadının iffetine faydalıdır.” Bunun anlamını Tuan şöyle açıklar: “Dişi içeride doğru konumdadır, erkek dışarıda doğru konumdadır. Zhouyi Justice’e göre: “ailenin doğruluğu, ailenin yolunu bireysel olarak uygulamak ve aile dışındaki başkalarının işlerini bilmemektir.”

Genel olarak, kadının iffeti sadece aile içindedir. “Ailenin yoluna içerideki kadın ve dışarıdaki erkek hâkim olmalıdır ve o zaman ailenin yolu kurulacaktır.” Tüm bunlar, bir aileyi yönetmenin doğru yolunun erkeğin dışarıya, kadının ise içeriye hâkim olması olduğunu söylemek içindir. Her iki cinsiyetin doğası gereği, küçük çocukların anneleri tarafından bakılması gerekir. Böylece ev dışında geçim sağlama görevi öncelikle ekonomik gücü elinde tutan babaya düşer.

3.3.4.5. Kadının (Eş) Ahlakı davranışı- İffeti

Çin atasözleri kadınlara yönelik övgülerde çok cimri davranmakta; bu övgü kadınların, özellikle ev kadınlarının namus, ev işleri, iyi terbiye, iffet ve güzelliğiyle sınırlı kalmaktadır. Aslında kadınların erdemi ve onların dış görünüşüne yönelik bu övgüler aslında erkeklerin değer yargılarını ve estetik ilgilerini ima etmektedir. Geleneksel Çin kültürü, bir kadının kocasına sadık kalmasını gerektirirken, bir erkeğin üç veya dört cariyesi olabilirdi. Kadınların duygusal ve fiziksel iffetleri ve seçkinlikleri nedeniyle erkeklere sadakat ve bağlılıkları, yalnızca ritüeller ve ataerkil kültür tarafından kendilerine dayatılan kişisel bir sınırlama değil, aynı zamanda ahlakı bir standart ve kendi içlerinde bilinçli bir arayıştır. Bu konuda çok sayıda atasözü vardır. Örneğin:

{569} 静女守身如执玉- *Jìng nǚ shǒu shēn rú zhí yù.*

“Sessiz kadın kendini yeşim taşı gibi korur.”

Yeşim taşının Çin’de uzun bir geçmişi vardır. Genellikle eski çağlarda Çinlilerin yeşim taşı taş aletler yaparken ve kullanırken keşfettiklerine inanılır. Yeşim taş sıradan taştan daha sert olduğu için diğer taş ürünlerinin işlenmesinde kullanılmıştır. Aynı zamanda kendine özgü bir rengi ve parlaklığı vardır. O kadar berrak ve çekiciydi ki yavaş yavaş dekoratif bir obje olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yeşim taş büyük miktarlarda bulunmadığından ve işlenmesi zor

olduğundan, yöneticiler ve rahipler gibi toplumdaki en önemli kişilerden yalnızca birkaçının onu takmasına ve kullanmasına izin verilmiş. Bu da giderek ritüel bir nesne, kurbanlık bir nesne veya bir totem hâline gelmesine yol açmıştır. Bu uzun ve yavaş evrim sürecinde yeşim taş sadece özel bir doğaya sahip bir taştan güç, statü, zenginlik ve ilahi otoritenin sembolüne dönüşmüştür. Örneğin, Geç Neolitik dönemde, yaklaşık 7.000 ile 4.000 yıl önce, ritüel güç konumunda olanlar, Tanrılarına ve atalarına tapınmak için ‘kurban kapları’ yapmak üzere genellikle değerli yeşim taşı kullanmışlardır. Göklerin yuvarlak ve yerin yuvarlak olduğuna inanarak, göklerin ve yerin Tanrılarına tapınmak için yuvarlak yeşim taşı ve kare yeşim taşı yaptırmışlardır; klanlarının atalarının yaşamlarının ilahi nesneler aracılığıyla Tanrı’dan kaynaklandığına inanarak, hayali Tanrılarının ve atalarının biçimlerini yeşim taşına oymuş ve hatta onlara tapınmak için derin anlamlar içeren semboller yapmıştır. Yeşim taşın eşsiz dokusu, şekli, desenleri ve sembollerinin, Tanrıların atalarıyla iletişim gücü yaratacağı ve bereket kazanmak için onların bilgeliğinden yararlanacağı umulmuş. Antik Çin toplumunda bir kişinin statüsü, Tanrıların atalarıyla olan ilişkisine göre belirlendiği söylenir. Tanrılara hizmet etme ‘ritüelleri’ Tanrılar ve insanlar arasında bir iletişim kanalı oluşturmuş ve aralarındaki uyumlu ilişkileri sürdürmüştür. “Ritüel kaplar” statüyü simgeleyen yeşim taşından yapılmış kaplardır. Ortalama bir insan için yeşim taşı taştır. Ancak Çinliler için yeşim taşı farklı olup taksonomi alanını aşmış ve Çin toplumunun manevi desteği hâline gelmiştir.

Yeşim taş saf ve şeffaftır ve genellikle bir kadının güzel niteliklerini tanımlamak için kullanılır. Eski zamanlarda, ay ışığında parıldayan suyun özellikle görkemli olduğu mehtaplı bir gecede sadece kadınsı cinsiyetten bir kadının yeşim taşı toplamak için suya girebileceği söylenir. Elbette en önemli nokta yeşim taşın sadece dış güzelliğin değil, kişinin ruhani dünyasının ve kendini yetiştirme derecesinin de bir ifadesi olmasıdır. Yeşim taşın sertliği, yumuşaklığı ve inceliği Konfüçyüs’ün dediği gibi insan doğasıyla büyük bir tutarlılık gösterir: “Bir beyefendi yeşim taşından daha erdemlidir”. Ona göre yeşim taşı iyilikseverlik, bilgelik, doğruluk, ritüel, ritim ya da melodi, sadakat, bağlılık, gök, dünya, erdem ve nizam gibi on bir niteliğe ve sembole sahiptir. Ancak iyi malzeme yeşim taşı yapmak için sadece temeldir, değeri ancak yapay tasarımla oyulduğunda kendini gösterir ⁵³⁶.

{570} 饿死事极小, 失节事极大- È sǐ shì jí xiǎo, shī jié shì jí dà.

⁵³⁶ <https://zhidao.baidu.com>, [Erişim: 8 Mart 2023].

“Açlıktan ölmek küçük bir şey, yanılmak büyük bir şey”

{571} 妻之不贞乃破家之本- *Qī zhī bù zhēn nǎi pò jiā zhī běn*.

“Kadının sadakatsizliği, aile yıkımının temeli(dir).”

{578} 生是夫家人, 死做夫家鬼- *Shēng shì fū jiārén, sǐ zuò fū jiā guǐ*.

“Kocanın ailesi olarak yaşa, kocanın hayaleti olarak öl.”

{579} 一与之, 终身不改- *Yī yǔ zhī, zhōngshēn bù gǎi*.

“Kadın kocasıyla bir ömür yaşamalı.”

{580} 忠臣不那二卞, 烈女不更二夫- *Zhōngchén bù nà èr biàn, liè nǚ bù gēng èr fū*.

“Sadık vezirin ikinci kralı, sadık kadının ikinci kocası yok.”

{581} 饿死咄小, 失节争极大- *È sǐ duō xiǎo, shījié zhēng jí dà*.

“Açlıktan ölmek küçük iş(tir), itaatsizlik büyük iş.”

{582} 刃女大防, 男女授受不亲- *Rèn nǚ dà fáng, nán nǚ shòushòu bù qīn*.

“Kılıçlı kadın korunur, karı koca akraba olmaz.”

{583} 好马不拒收鞍, 好女不嫁二夫- *Hǎo mǎ bù guì shōu ān, hǎo nǚ bù jià èr fū*.

“İyi at dolaba eyer koymaz, erdemli kadının ikinci kocası olmaz.”

{584} 自己的文章、人家的婆娘- *Zìjǐ de wénzhāng, rénjiā de póniáng*.

“Herkesin kendi eseri, başkasının karısı iyi(dir).”

Kadınların kocasına olan bağlılığı, itaati ve kocası için iffetli olması bazen işe yaramamaktadır. Örneğin:

Ancak {585} 痴心女子负心汉- *Chīxīn nǚzǐ fùxīn hàn*, “Sevdalanan kadın kalbini kaybeder” ve erkeğin “kalbini terk etmesi” sonucu kadın her şeyini bir anda kaybeder. Kadın, kocasının ailesinde her an terk edilme kaderiyle karşı karşıya olup statüsünden mahrum kalma olasılığı yüksektir.

{586} 臣疑其君, 无不危国, 妾疑其夫, 无不危家 - *Chén yí qí jūn, wúbù wēi guó, qiè yí qí fū, wúbù wēi jiā*.

“Vezirler kraldan şüphe ederse devlet, kadın kocasından şüphe ederse ev tehlikeye girer.”

Bu atasözü, bir vezir hükümdarından şüphe ederse, ülkesini tehlikeye atacağını, bir kadın kocasından şüphe ederse, ailesini tehlikeye atacağını ifade edder. Bu atasözüne göre bir vezir kralın kafasını karıştırırsa devlet tehlikeye girer; bir kadın kocasının kafasını karıştırırsa aile tehlikeye girer.

{587} 美女累其夫 - *Měinǚ lèi qí fū*, “Güzel kadın kocasına yar olmaz.”

Bu atasözü, güzel kadınların belâya eğilimli olduklarını ve genellikle kocalarına talihsizlik getirdiklerini anlatır.

3.3.4.6. Kadının (Eş) Güçlü Yönü

Eş olarak kadının zayıf yönleri yanında güçlü yönlerini de ifade eden atasözleri mevcuttur. Örneğin:

{588} 功名出于闺阁 - *Gōng míng chū yú guī gé*, “Koca karısının desteğiyle ün kazanır.”

{589} 怕老婆、有酒喝、谁怕老婆谁好过 - *Pà lǎopó, yǒu jiǔ hē, shéi pà lǎopó shéi hǎoguò*.

“Karısından kim korkarsa, başına bir şey gelmez.”

{590} 婆娘讨得强、胜过半年粮 - *Póniáng tǎo dé qiáng, shèngguò bàn nián liáng*

“Güçlü kadın, altı aylık yiyecekten evla(dır).”

{591} 妇人声满四邻、不恶也是凶神 - *Fù rén shēng mǎn sì lín, bù è yě shì xiōngshén*.

“Kadının sesi mahalleyi inletir, kötü olmazsa Tanrıyı da inletir.”

{592} 有明白白儿子、不如白媳妇 - *Yǒu míng bái ér zǐ , bú rú yǒu míng bái xī fū*.

“Akıllı erkekten akıllı kadın yeğ(dir).”

Bu atasözlerinde kocanın, karısının desteği ve teşviki sayesinde liyakat ve şöhret elde edebileceği, kocanın karısına sevgi ve hoşgörüsüyle davrandığı ve ailenin uyumlu olduğu zaman hayatın iyi olacağı, iyi bir eş varsa, erkeğin hayatından endişelenmesine gerek kalmayacağı vurgulanmaktadır.

{593} 妻是枕边人、十事商量九事成 - *Qī shì zhěn biān rén, shí shì shāngliáng jiǔ shì chéng*.

“Kadın yastık(tır), onun on işinden dokuzu olur.”

Bu atasözü, bir kadının kocasıyla bir şey danıştığında, kocanın hemen kabul edeceğini ifade eder.

{594} 巧妇安能作无面饼 - *Qiǎo fù ān néng zuò wú miàntāng bǐng*.

“Zeki kadın hamursuz da çorba keki yapar.”

Bu atasözü, yetenekli bir ev kadının zor koşullarda bile çözüm üretmeye çalışacağını ifade eder.

{595} 巧女难拿两根针 - *Qiǎo nǚ nán ná liǎng gēn zhēn*.

“Zeki kadın aynı anda iki iğne tutmaz.”

{596} 到老方知妒妇功 - *Dào lǎo fāng zhī dù fù gōng*. “Kadın erkeği yaşlandığında kıskanır.”

Bu atasözü, kocasının iyi bir ilişki yaşamasına izin vermeyen bir eşi tarif edeceğini ifade eder. Bu atasözü, yine bir erkeğin karısının sıkı kontrolü nedeniyle gençliğinde iyi bir ilişki yaşamamış olmanın dezavantajlarını ancak yaşlılığında fark edeceğini de anlatır.

{597} 耕则问田奴, 绢则问织婢 - *Gēng zé wèn tián nú, juàn zé wèn zhī bì*.

“Toprak sürüyorsan köleye sor, ipek dokuyorsan hizmetçiye sor.”

Bu atasözü, tarlanın nasıl sürüleceğini öğrenmek isteyen birinin bir tarla kölesinden tavsiye istemekten çekinmemesi gerçeğini, aynı zamanda ipek dokumayı öğrenmek isteyen birinin de dokuma hizmetçisinden tavsiye istemekten çekinmemesi gerektiğini ifade eder. Buradaki dokuma hizmetçisinden kasıt kadındır.

{598} 骨头上的筋, 老婆面上的亲 - *Gútou shàng de jīn, lǎopó miàn shàng de qīn*.

“Kemiklerde tendonlar, eşin yüzünde öpücükler olur.”

Bu atasözü, kocanın karısının ailesine her zaman et ve kemik gibi yakın olduğunu ifade eder.

3.3.4.7. Kadının (Eş) Karakter Özelliği

Çin atasözlerinde eş olarak kadının bazı karakter özelliklere sahip olduğunu ifade eden atasözlerine rastlanmaktadır. Örneğin:

{599} 偏怜之子不保业, 难得之妇不主家 - *Piān lián zhī zǐ bù bǎo yè, nándé zhī fù bù zhǔ jiā*.

“Zavallı oğul işini sürdüremez, şımarık eş aileye bakamaz.”

Bu atasözü, şımarık bir çocuğun aile işini sürdüremeyeceğini ve güzel bir kadının ev halkına başkanlık edemeyeceğini ifade eder.

{600} 穷义夫, 富节妇 - *Qióng yì fū, fù jié fū*,

“Koca fakirse sadık olur, kadın zenginse vefasız olur.”

Eskiden Çin’de, yoksul aileler kızlarının yeniden evlenmesini göze alamadıkları için genellikle dürüst erkeklerle evnemelerini isterlerdi. Aynı zamanda zengin aileler de ailesinin

itibarını, şanını ve varlıklarını kaybetmeyi göze alamadıkları için genellikle namuslu kadınların kendilerine gelin olmalarını isterlerdi⁵³⁷.

{601} 促织鸣, 懒妇惊 - Cùzhī míng, lǎn fù jīng, “Tembel kadın dokuma sesinden irite olur.”

Bu atasözü, tembel kadının cırcır böceklerinin cıvıdamalarından korktuğunu ifade eder. Aslında cırcır böcekleri cıvıdamaya başladığında, kışlık giysiler yapma zamanı gelmiş demektir. Fakat bu durumdan tembel kadın korkar.

{602} 男求女难, 女求男易 - Nán qiú nǚ nán, nǚ qiú nán yì.

“Erkeğin kadın zor(dur), kadının erkeği bulması kolay.”

Bu atasözü, erkeğin kadından bir şey istemesinin zor olduğunu, ama kadının erkekten bir şey istemesinin daha kolay olacağını ifade eder.

3.3.4.8. Çok Eşlilik

Çin’de tek eşlilik geleneksel olarak toplumsal ve etik bir norm olmakla birlikte, sosyal sınıflar arasında çok eşlilik de oldukça yaygındır. Eğer bir kadın evlendikten sonra uzun süre erkek çocuk doğurmazsa, kocası bir cariye alabilir. Bir cariye resmî bir eş değildir ve esas eşten daha düşük bir statüye sahiptir. Erkeğin bakış açısından bu “tek eşli” durum aslında “çok eşli” bir sistemdir. Konsorsiyum, bir çöpçatan aracılığıyla ayarlanan resmî bir evliliktir. Bir cariye için resmî bir tören yapmaya gerekmez. Uygulamada cariye neredeyse her zaman erkeğin ailesi tarafından satın alınan bir kadın, evdeki bir hizmetçi ya da başkaları tarafından hediye edilen bir kadındır. Bir cariyenin evdeki yeri normal bir hizmetçiden daha yüksek, ancak kocasından daha düşüktür. Bu nedenle ona iyi davranması ve aynı zamanda onu dinlemesi beklenir (Ze, 2017, s. 34).

Çin’de cariyelerin varlığı M.Ö. 1000 yıllarında Shang ve Zhou hanedanları döneminde teyit edilmiş ve cariyelik sistemi yaklaşık 3.000 yıldır varlığını sürdürmüştür. Bir cariye, kocası kadar çalışsa bile aile içinde onunla aynı konuma gelemmez. Kocasından sevilmediği sürece ailede tutunması zordur. Bu nedenle, cariye kendini korumak için kocasının sevgisini çalmalıdır, ancak asıl eş kocasını cariyeye vermez. O evdeki avantajlı konumu aracılığıyla

⁵³⁷ <https://baike.baidu.com/item/穷义夫，富节妇>, [Erişim: 8 Mart 2023].

cariyeye emir verebilir ve onu cezalandırabilir. Cariye de sonsuza dek onun altında bir hizmetçi olarak yaşamak istemeyeceğinden güzelliğini kocasının sevgisini çalmak ve onun konumuna meydan okumak için kullanır. Cariye kocası tarafından sevilse de ev içinde daha düşük bir statüye sahiptir ve kocasının gözetimi altındadır. Kocasının başka bir kadınla birlikte olması hâlinde, kadın psikolojik olarak kocasından hoşlanmayacak ve kocasının kendi konumu üzerinde baskı kurduğunu düşünecektir (Ze, 2017, s. 23).

{603} 娶妻娶德, 娶妾娶色 - *Qǔ qī qǔ dé, qǔ qiè qǔ sè,*

“Erdem için bir eş, şehvet için bir cariye al.”

{604} 聘则为妻, 奔则为妾 - *Pìn zé wèi qī, bēn zé wèi qiè,*

“Karıyı davet et, cariyenin peşinden koş.”

{605} 宁作贫人妻, 莫做富家妾 - *Níng zuò pín rénqī, mò zuò fùjiā qiè.*

“Zengin adamın cariyesi olacağıma fakir adamın karısı olmak yeğ(dir).”

{606} 妇女重名分, 不为人妾 - *Fùnǚ chóng míng fèn, bù wéirén qiè.*

“Kadının ünü var, cariyenin hiçbir şeyisi yok.”

{607} 狗肉不上调盘, 小老婆走不到人前 - *Gǒuròu bù shàngdiào pán, xiǎolǎopó zǒu bù dào rénqián,* “Köpekler tabağa girmez, küçük eşler insanların önüne çıkmaz.”

{608} 若要家不和, 娶个小老婆 - *Ruò yào jiā bù hé, qǔ gè xiǎolǎopó.*

“Aile geçimsizliği istiyorsan, genç kadın al.”

{609} 娶则妻, 奔则妾 - *Qǔ zé qī, bēn zé qiè.* “Kadınla evlenirsen, cariye kaçır.”

{610} 无妾时, 夫于妻, 有妾时, 五眼鸡 - *wú qiè shí , fū yǔ qī ; yǒu qiè shí , wǔ yǎn jī,* “Cariye olmazsa, koca karıya yakın olur, cariye olursa, beş gözlü tavuk çıkar.”

Eski ataerkil Çin toplumunda, koca cariye almadığında karı koca birbirini sever. Cariye aldıktan sonra ister istemez eşler ve cariyeler arasında çekişmeler çıkar, beş gözlü tavuklar gibi kıskançlık duyarlar. Genellikle kadının ev işlerinden sorumlu olduğuna ve karakterinin ve ahlakı vasıflarının en önemli olduğuna, cariyenin ise efendisine (kocasına) fiziksel güzelliğini kullanarak hizmet ettiğine ve cariye ve erkek için güzel bir yüzün en önemli şey olduğuna inanılır. Bu nedenle çapkın bir erkek eş almaktansa cariye almayı tercih eder. Sadakatsiz erkeklerin eşlerinden çok cariyeleri olduğu ve dışarıdaki kadınlarla özel ilişkilerinin olduğu düşünülür. Öte yandan, sıradan insanların cariye sahibi olmak için mali kaynakları yoktur. Bu sebepten cariyeler aile içi geçimsizlik kaynağı olarak algılanır ve psikolojik bir dengesizlik yaratır.

Başkaları tarafından saygı görmek isteyen kadınlar, zengin bir ailenin cariyesi olmaksızın fakir bir ailenin reisi olmayı tercih ederler. Toplumda kadının başka seçeneği yoksa cariyeye olmaktan başka seçeneği yok. Her halükârda, cariyelerin hepsinin kendi sorunları vardır, yani cariyeler sosyal olarak marjinalize edilmiş bir gruptur. Bir kadın evlendiğinde başından sonuna kadar aynı erkeğe sadık kalmak zorundadır. Ancak erkeklerin böyle bir kısıtlaması yok. Bir erkeğin asıl ya da yasal karısı dışında birden fazla cariyesi olabilir, ancak bir cariyeye ile kocası arasındaki ilişki resmî bir evlilik değil. Ne demişler: “Kadın resmen evli olandır, cariyeye ise zina yapandır.” Bir cariyenin kocasının onun kocası olduğu söylenemez. Bir eş ile bir cariyeye arasındaki ilişki, bir efendi ile bir hizmetçinin ilişkisi gibidir (Ze, 2017, s. 37).

Bir kadının ailesinin statüsü, eş ya da cariyeye olarak evlenmesine bağlı olarak büyük farklılıklar gösterir. Cariyeye açısından bakıldığında, cariyenin statüsü eşininkinden çok daha düşüktür. Onlar sadece kocalara değil, aynı zamanda evdeki resmî eşe hizmet ederler. Kocanın resmî eşine olduğu kadar kocalarına da sadıktırlar ve onlarla ilgilenirler. En ufak bir hata yaparlarsa, resmî eş dâhil ailedeki birçok kişi tarafından cezalandırılır. Bu yüzden kadınlar asla cariyeye olmak istemezler (Juan, 2014, s. 22).

Eski Çin toplumunda Her erkeğe birden fazla kadın düşecek şekilde kadınlar arasında rekabeti teşvik eden cariyelik sistemi, erkeklerin statüsünü olduğundan daha fazla yükseltmiş ve tersine kadınların statüsünü düşürecek şekilde yapılandırılmıştır. Bu sistem, Çin'deki ataerkil sistem altında erkek kültü ve kadın baskısı gerçeğini açıkça ortaya koymaktadır.

{611} 彭祖活了八百八、有话莫对妻子说 - Péng zǔ huó le bā bǎi bā , yǒu huà mò duì qī zǐ shuō, “Peng Zu⁵³⁸ bile 800 yıl yaşamış, eşine bir şey söyleme.”

Bu atasözü, erkeğin eşiyile konuşurken bile sonuçlarını düşünmesi gerektiğini ifade eder.

⁵³⁸ Efsanevi bir figür. Peng'de mühürlü olduğu için böyle adlandırılmıştır. Efsaneye göre sağlık konusunda iyi ve kanallık sanatına sahip ve 800 yaşına kadar yaşamış. <https://baike.baidu.com/item/彭祖/356366>, [Erişim: 3Nisan 2023].

3.3.5. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi

Tablo 9. Kadının Eş Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı

<i>İçerik Kategorileri</i>		<i>SAYI</i>		
		<i>TT</i>	<i>UT</i>	<i>Çince</i>
Karı-koca arasındaki İlişki Biçimleri	Tamamlayıcılık (Yoldaş, Sırdaş ve Sevgi)	19	9	24
	Rakip-Düşman			24
	Hiyerarşik (Güç ilişkisi)	17	14	34
	İtaat	6	10	18
	Yönlendirme Yönlendirilme		2	11
	Mahremiyet	17	5	
	Kadının Çıkar Aracı olması		2	3
Eş olarak kadının Güçlü Yönü		11	18	11
Kadına Şiddet		10	8	17
Kadına İyi Davranmak		3	5	1
Kadının Erkeğe Karşı Sorumluluğu (Toplumsal sorumluluk)		11	20	48
(Ev) Kadının Toplumsal Rolü		17	33	38
Kadının Ahlakı davranışı	Olumlu	4	2	1
	Olumsuz	14	28	12
Kadının Karakter Özelliği	Olumsuz	14	32	4
	Olumlu	4	5	
Çok Eşliliğin Onaylanmaması		4	8	9

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince de eş olarak kadınla ilgili atasözlerinin toplamı 612'dir. Bu sayı Türkiye Türkçesinde 132, Uygur Türkçesinde 231, Çince de ise 248 civarındadır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki eş olarak kadın ya da kadının eş vasfıyla ilgili atasözlerinde karı koca ilişkisinin birbirini tamamlayan, dengeleyen, bağlılığa, mahremiyete ve sevgiye dayalı insani değerleri temel alan niteliğe sahip olduğu vurgulanmaktadır. Fakat aynı zamanda erkeğin ön planda olduğu, kadının ise geri plana itilip ötekileştirildiği, erkeğin kadını kontrol ettiği ve eğittiği, kadının ise kontrol edildiği ve eğitildiği, erkeğin kadın üzerindeki her türlü egemenliğinin, baskısının ve denetiminin meşru görüldüğü, kadının eşine her türlü koşulda itaat edip saygı göstermesi gerektiği, eş olarak kadının varoluşsal değerinin ancak kocasına hizmet etmekle anlam bulacağı, kadının sosyal ve özel alanda erkeğin iradesi ve kararı dışına çıkmaması gerektiği, erkeğin güçlü, kadının ise zayıf olduğu, erkeğin kadına göre daha değerli ve önemli olduğu gibi erkek lehine kadın aleyhine olan içerikleri barındıran atasözleri de bariz bir şekilde fazladır. Erkeğin üstün konumunu her türlü meşru gören bu ilişki biçiminde hiyerarşik ilişki söz konusu olup temelinde gücün yattığı söylenebilir. Burada tezat bir durum söz konusu olup kadın bir yantan değerli, yetenekli ve güçlü olarak tarif edilirken, öte yandan değersiz, zayıf biri olarak nitelendirilmektedir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde karı-koca ilişkisinin tamamlayıcı ve dengeleyici olduğuna dair atasözlerinde kadın ile erkek birbirinin canı, bir bedeninin yarısı olduğuna atıfta bulunmaktadır. Burada kastedilen tamamlayıcılık ve denetleyicilik ise karı koca arasında sadece biyolojik, duygusal, ekonomik, karakter ve sosyal olarak değil aynı zamanda, toplum ve ev işlerindeki sorumluluk ve görev dağılımı için de geçerlidir. İki Türk lehçesindeki atasözlerinde karı-koca arasındaki ilişkilerde olgunluk, merhamet, duygudaşlık, sevgi, kollama, yardımlaşma, hoşgörü ve saygı gibi değerlerin benimsenmesinin önemi vurgulanmaktadır. Uygur Türkçesinde erkeğin göğe, kadının ise yere benzetildiği atasözüne rastlanmaktadır. Fakat Türkiye Türkçesinde ise bununla ilgili atasözüne rastlanmamaktadır. Bu durum bizi doğal olarak Eski Türklerin tabiat inancına götürebilir. Ancak Çince de kadının yere, erkeğin göğe benzetildiği atasözü de mevcuttur. Uygur Türkçesi ile Çince arasındaki bu benzerlik bir tesadüf mü ya da kültürel alışveriş sonucu mu ortaya çıkmıştır? Ya da Çin'in dayatması sonucu mudur? Ya da Eski Türklerin tabiat inancı dil olarak sadece Uygur Türkçesine mi yansımıştır? gibi soruları sormak yerinde olacaktır. Türk kültüründe uyum ve denge gibi kavramlar ve değerler önemli yer tutar; fakat önemli sayılan bu kavramların ve değerlerin karı

koca ilişkisinde pek fazla yer almaması, başka bir deyişle karı-koca ilişkisine dair atasözlerine pet de yansımamış olması da ilginç bir durumdur.

Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde eş olarak kadının eri ya da kocası ile olan ilişkisinde onun özneliğini, baskınlığını, önemini, değerini, rolünü, aktif konumunu, gücünü ve yetenğini ifade eden atasözlerinin sayısı belirgin bir şekilde fazladır. Bununla ilgili atasözlerinde eş olarak kadının yoldan sapan erkeği düzelten ya da adam eden, erkeğin toplumdaki konumunu ve itibarını yükselten, erkeği her zaman kollayan ve destekleyen, ev işlerini yöneten, gerekirse kocası ile olan ilişkiye yön verip olması gereken noktaya taşıyan, ailenin huzurunu ve mutluluğunu sağlayan biri olarak tasvir edilmesiyle beraber kadın, kocasını rezil duruma düşüren ve evi yıkan biri olarak da tarif edilmektedir. Burada önemli olan, eş olarak kadının karı-koca ilişkisinde oynadığı rol ve işlevselliğidir. Eş olarak kadının erkek ile olan ilişkisindeki rolü ve gücü Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde genel olarak benzer bir anlatım tarzı ile ifade edilmekle beraber, bazen farklı bir ifade biçimi de kullanılmaktadır. Türkiye Türkçesinde hamarat ve becerikli kadınlar “*arpayı buğday, ciğeri et yapan*” olarak tarif edilirken, Uygur Türkçesinde “*kışın evinde ateşi, yazın ise evinde buzu saklayabilen*” olarak tasvir edilmektedir. Türkiye Türkçesinde karı koca ilişkisinde yönlendirici konumda olan kadınlar için “*kocasını vezir eden*” tabiri kullanılırken, Uygur Türkçesinde ise “*kocasını zengin eden, kocasının ününü yapan, kocasını adam eden, kocası kral bile olsa onu idare eden*” gibi tabirler kullanılmaktadır. Fakat Uygur Türkçesinde kadının kocasıyla olan ilişkisindeki önemi ve baskın gücünü ifade eden tabirler arasında “*kocasını adam eden*” tabirinin ağırlıkta olması göze çarpmaktadır. Bu yönüyle Türkiye Türkçesinden farklılık göstermektedir. Türkiye Türkçesinde karı-koca ilişkisinin mahremiyeti, yakınlığı ve su sızmazlığı üzerinde fazlasıyla durulmaktadır. Hatta bunu ifade etmek için Türklerin inancında kötü varlık olarak telakki edilen Şeytan metaforu bile kullanılmaktadır. Lakin aynı inanç ve kültürel geçmişe sahip Uygur Türklerinin atasözlerinde bu konuyla ilgili böyle bir güçlü metafor biçimine rastlanmamaktadır.

Çin atasözlerinde karı-koca ilişkisinde tamamlayıcılık ve dengeleyicilik ilişkisi Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde vurgulandığı gibi vurgulanmamaktadır. Daha çok vurgulanan tema karı-koca arasındaki alt-üst ya da hiyerarşik ilişki biçimidir. Bunun dışında karı koca bazen birbirine düşman ve rakip olarak gösterilmektedir. Fakat bu durum iki Türk lehçesindeki atasözlerinde belirgin bir şekilde kendini göstermemektedir. Çince atasözlerinde karı-koca ilişkisinde sevgi ve gönüllülüğün önemli faktör olduğu da vurgulanmaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki kadınla ilgili atasözlerinde eş olarak kadının kocası ya da eriyle olan ilişkisi yukarıda belirtildiği gibi tamamlayıcı ve dengeleyici ilişki dışında biyolojik cinsiyetten kaynaklanan güç temelli hiyerarşik ya da alt-üst ilişki biçimi de bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu yönüyle Çincedeki eş olarak kadınla ilgili atasözleriyle benzerlik göstermektedir. Bu ilişki biçimini şu şekilde ifade edebiliriz: Erkek özne kadın nesne, erkek kontrol eden, kadın kontrol edilen, erkek denetleyen kadın denetlenen, erkek birincil konumda kadın ikincil konumda, erkek birinci sınıf kadın ikinci sınıf, erkek hor gören kadın hor görülen, erkek itaat ettiren kadın itaat eden, erkek çoban kadın sürü, erkek eğiten kadın eğitilen, erkek sahip kadın mülk, erkek efendi kadın hizmetkâr durumundadır. Kadının eş olarak kocasıyla olan ilişkisinde ve ailede yerine getirmesi gereken sorumluluklar, üstlendiği roller, ahlaki davranışlar ve normlar erkeğin egemenliği söz konusu olan ataerkil kültürün çizdiği çerçeve içerisinde belirlenmektedir. Erkeğin lehine olan bu kültürde kadından beklenen rol ise kocasına tüm varlığıyla hizmet etmektir. Başka bir deyişle iyi eş, Çinlilerin tabiriyle “*erdemli eş*” olmaktadır. Ataerkil kültürde erkek nasıl kendisinin üstün ve birincil konumda olduğunu tüm ilişkiler sürecinde yeniden inşa ediyorsa, kadın da kendisinin ikincil ve alt konumda olduğunu bu kültürü benimseyerek inşa eder. Erkeğin karısını yola getirmek ve ıslah etmek için her türlü yola müracaat etmesi toplumsal ahlak normları ve dinî inanç açısından meşru görülmektedir. Bu terbiye yöntemleri içerisinde gerekirse maddi ve manevi olarak her türlü şiddet yer almaktadır. Üç kültürdeki bununla ilgili atasözlerinde kadının hayattaki varoluşsal amacının adeta kocasına karılık yapmakla gerçekleşeceği, yaşamdaki değerinin kocasına iyi bir eş olmakla ölçüleceği, kadının bu hayattaki her şeyinin kocası olduğu, kadının kendisini ailesi ve evine adanması gerektiği, kadının bu hayatta üstlendiği rolün çocuk büyütmek, ev işlerini yapmak, kocasının namusunu ve iffetini korumak, kocasına sadık olmak ve itaat etmek, ona hizmet etmek, misafir ağırlamak, kocasının her türlü ihtiyaçlarını koşulsuz yerine getirmek, kocasının ailesine saygı duymak ve onların da hizmetine koşmak, kocası ve ailesi için fedakârlık yapmak olduğu vurgulanmaktadır. Bunları layıkıyla yapamayan kadın ise “*erdemsiz, ahlaksız, tembel, beceriksiz, kötü, yoldan çıkan, günahkâr, soysuz, cehennem ehli, asi*” kadın olarak tarif edilmektedir. Bunun dışında eş olarak kadının karakter özelliğiyle ilgili atasözleri genel olarak olumsuzdur. Kadın adeta “*güvensiz, dengesiz, sorumsuz, kavgacı, ölçüsüz, adaletsiz, çenesi düşük*” gibi zayıf karakter sahibi olarak nitelendirilmektedir. Bu tema her üç kültürdeki atasözlerinde bariz bir şekilde işlenmektedir. Ancak Çin atasözlerinde erdemli eş vurgusunun adeta bir tabu ve inanç hâle geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. “*Erdemli eş*” tabirinde en çok vurgulanan tema *itaat* olup bir kadının hayattaki en temel kaygısı erdemli eş

olmaktır. Bu yönüyle Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinden ayrılmaktadır. Türk aile kültüründe kadın kocası ve ailesi dışında hem kendisi hem Allah'ın rızası için çabalarsa iyi eş olabileceği vurgulanır. İyi eş ya da erdemli eş olabilmenin bireysel, toplumsal ve manevi olmak üzere üç boyutu vardır. Fakat Çin aile kültüründe erdemli eş olmanın sadece tek boyutu vardır: o da toplumsal nitelikte olup kadının ailesi ve kocası için çabalamasıdır. Çin kültüründe erdemli eş olmanın içeriğinin biçim, şekil, formalite ve ritüel gibi özelliklere sahip olduğu söylenebilir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde eş olarak kadının olumsuz vasfıyla ilgili atasözlerinin sayısı kadının olumlu vasfını ifade eden atasözlerinin sayısına göre fazladır. Bu durum Çincedeki ilgili atasözleri için de geçerlidir. Türk kültüründe eş olarak kadının bazı hakları ve özgürlük alanları olduğu söylenebilir, kocalarının iradesi ve kararı dışında kendi iradesini kullanarak kendi başına karar verebilir. Türk atasözlerinde bunun yansıması görülmektedir. Çin kültüründe eş olarak kadının özgürlüğü ya da haklarından ziyade kocalarına karşı sorumlulukları vurgulanır, adeta onun nefes alması dahi kocasının iznine tabi tutulmuş gibi bir durum söz konusudur. Türkiye Türkçesi atasözlerinde erkeğin efendi, kadının köle ya da hizmetçi olduğunu vurgulu bir şekilde ifade eden atasözü yoktur. Fakat Uygur Türkçesinde “*kadın dör duvarın kölesi*” atataözüne rastlanmaktadır. Aynı şekilde Çin atasözlerinde bu durum net bir şekilde göze çarpmaktadır. Örneğin, “*男主女仆- Nán zhǔ nǚpū*, Erkek efendi, kadın hizmetkâr.”, “*男主外女主内- Nán zhǔ wài nǚ zhǔ nèi*, Erkek dışarın, kadın evin efendisi(dir).” vb. atasözleri ile bugünkü Çin’de hâlâ etkisini koruyan “*重男轻女- Zhòngnán qīng nǚ*, Erkekler değer verip kadınları küçümsemek ya da erkek çocukları kız çocuklara tercih etmek.” düşüncesi Çin toplumundaki kadın algısını ve kadının ailedeki rolünü, sorumluluğunu ve statüsünü anlamamızda ışık gösterici niteliğe sahiptir. Çin kültüründe kadının ikincil konumda olmasının nedenleri kısaca şu şekilde açıklanabilir: Birincisi, tarımsal ekonominin gelişmesi ataerkil tutumların oluşmasında önemli bir nedendir. Tarım toplumlarında erkekler genellikle tarımsal üretime katılabildikleri için ailenin merkezi ve ekonominin temel dayanağı olarak görülürken, kadınların genellikle ev işleriyle ilgilenmek ve evde çocuk doğurup büyütmekle sınırlı olduğu düşünülür. Bu algı zaman içinde giderek pekişmiş ve erkekleri kadınlara tercih eden bir sosyal iklim yaratmıştır.

İkincisi, Konfüçyüsçülüğ’ün etkisi altında, erkek üstünlüğü ve kadın aşağılığı kavramı geleneksel Çin kültüründe yaygın olarak kabul görmüştür. Konfüçyüsçülük, erkeklerin toplumda önemli bir rol oynaması gerektiğini, kadınların ise destekleyici bir rol oynaması gerektiğini savunur. Bu düşünce, eski Çin kültürünün oluşumu ve gelişimi üzerinde derin bir

etkiye sahip olmuş ve erkeklerin kadınlara tercih edilmesi olgusunu yoğunlaştırmıştır. Buna ek olarak, eski Çin'deki aile sistemi de oğul tercihinin oluşumunda önemli bir rol oynamıştır. Aile sistemi altında, erkekler genellikle ailenin varisleri ve aile mülkünün mirasçılarıyken, kadınların böyle hakları olmamış. Bu nedenle, aile soyunu ve ailenin servetini devam ettirmek için aileler genellikle erkekleri kadınlara tercih eder.

Son olarak, ataerkil sistem ve kültür de ataerkil tutumların ve yaklaşımın bir nedenidir. Ataerkil sistemde erkek ailenin reisi ve ailenin şanı iken, kadın genellikle evliliğin bedeli ve ailenin yükü olarak görülür. Bu nedenle, ailenin onurunu, soyunu ve statüsünü korumak için aileler genellikle erkekleri kadınlara tercih eder.

Her üç kültüre ait atasözlerinde kadına yönelik cinsiyet ayrımcılığı söz konusudur, buradaki cinsiyet ayrımcılığını cinsiyetçilik olarak da tanımlayabiliriz. Literatürde kadınların zayıf ve erkeklere bağımlı olarak görüldüğü, aşağı konumda olduğu ve ayrımcılığa uğradığı düşmanca cinsiyetçilik ile kadınları koruma, kutlama ve sevmek gibi olumlu tutumları içeren ancak kadınların erkeklerden daha aşağı olduğunu öne süren korumacı cinsiyetçilik kavramları bulunmaktadır. Her iki cinsiyetçilik türü de erkeklere göre kadınların zayıf olduğunu ve ev işleri gibi ev içi rolleri üstlenmeleri gerektiğini iddia eder; ancak odak noktaları ve bu iddiaları dile getirme biçimleri farklıdır. Örneğin, düşmanca cinsiyetçilik kadınları yönetmek, kontrol etmek, aşağılamak ve cinsel obje olarak görmek şeklindeyken, korumacı cinsiyetçilik kadınları korumak, kutlamak ve sevmek gibi olumlu duygularla ama kadınları zayıf, korunmaya muhtaç ve bir nimet olarak gören bir tarzda gerçekleşir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde korumacı cinsiyetçi tavır ile düşmanca cinsiyetçi tavırlara rastlamak mümkündür. Fakat korumacı cinsiyetçilik tavrının daha ağır bastığı görülmektedir. Çin atasözlerinde de her iki çeşit cinsiyetçi tavır ya da yaklaşımları görmek tamamen mümkündür. Bu iki cinsiyetçi yaklaşım ya da tavır arasında düşmanca cinsiyetçilik tutumunun daha ağır bastığı söylenebilir. Bu yönüyle TT ve UT'ndeki ilgili atasözlerinden farklılık göstermektedir. Buna göre Çin kültüründe kadının düzeyi daha aşağıda olduğu anlaşıyor.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözlerinde çok eşlilik istenmeyen bir durum olarak ifade edilmektedir. Atasözlerinde çok eşli olan bir erkeğin ailede eşlerinin kavgaları ve sorumsuzlukları yüzünden huzur bulamayacağı, bu yüzden bir eşle evlenmenin daha iyi olacağı vurgulanmaktadır. Fakat iki Türk lehçesinde bu durum farklı anlatım biçimiyle ifade edilmektedir. Türkiye Türkçesinde çok eşli biri için “bit, sarık, çarık” gibi metafor kullanılırken, Uygur Türkçesinde bu durum doğrudan ifade edilmektedir. Çin kültüründe de tek eşlilik yaygın

olmakla beraber evliliğe cariyeye dâhil edilerek çok eşlilik sistemi uygulanmıştır. Tabii bu durumun daha çok toplumun varlıklı kesimlerinde yaygın olduğu söylenebilir. Sevgi ve cinsellik kötü insan doğası olarak telakki edilen geleneksel Çin kültüründe özellikle nispeten varlıklı erkekler cinsel isteklerini kendi karısı dışında cariyeye alarak karşılama eğilimindedir. Eğer erkeğin resmî karısı erkek çocuk doğurmayıp cariyeye bir erkek çocuk doğurursa cariyenin statüsü yükselir. Nedense Çin atasözlerinde zengin erkeğin karısı olmaktan fakir bir erkeğin karısı olmak daha iyi bir durum olarak vurgulanır. Zengin ve varlıklı Çin erkekleri zenginliğin getirdiği imkândan yararlanıp resmî karısı dışında birkaç tane cariyeye alır. Bu durumda onlardan eşlerine adil davranması beklenemez, kadınların hor görülmesi ve haksızlığa uğraması kaçınılmaz, dolayısıyla zengin erkekler ile eşleri arasındaki ilişkide sevgi ve sadakatten söz etmenin bir anlamı yok. Çin atasözlerinde fakirlik karı-koca arasındaki huzurun ve mutluluğun kaynağı olarak görülmektedir. Fakat bu durum iki Türk lehçesindeki atasözlerinde rastlanmamaktadır. Çin kültüründe küçük ayaklı olan kadınlar zenginlik, şans ve uğurun sembolü olarak görülür. Bu sebepten erkekler ileride zengin olmayı umarak ayakları küçük olan kadınları tercih ederler. Kadınlar ise iyi bir evlilik niyetiyle ayaklaklarını küçültmeye çalışırlar. Ayakları küçük olmayan kadınlar ise ayağını küçültmek için küçük ebatlı ayakkabı giyerek ayağını küçük yaşlardan beri küçük ayakkabılar giyerek ayaklarının büyümesinin önüne geçmeye çalışırlar. Bu durum nerdeyse Çin kadınlarının yapması gereken toplumsal norma hatta kült düzeyine kadar ulaşmıştır. Çin kültüründe olduğu gibi insanın fiziksel durumuna müdahale ederek iyi bir eş olma ya da zengin bir aile kurma arzusu Türk kültüründe mevcut değildir. Her üç kültüre ait atasözlerinde erkeğin karısına iyi davranması gerektiği öğütlenir. Lakin burada kadın kocasına iyi eşlik yaparsa ancak kocası ona iyi davranır. Bu tamamen koşullu bir davranış biçimidir. İyiliğin herhangi bir şarta bağlı olarak yapılması aslında onun iyi olma niteliğine gölge düşürür. Çin kültüründe erkek, karısına saygıyı ve sevgiyi hak ettiği için gösterir. Buradan anlaşılıyor ki, saygı ve sevgi de erkek lehine kadın aleyhine işlemektedir.

Özellikle Çin atasözleri, bir kadının hayatı boyunca sadece kocasına hizmet etmesinin önemini vurgular, başka bir deyişle, kadın sadakati imgesini yüceltir. Bunun dışında Çin atasözlerinde kadınların davranışlarını kısıtlamaya daha fazla vurgu yapılır. Kadınların günlük davranışları ve saygınlıkları konusunda mümkün olduğundan daha katı taleplerde dile getirilerek, süs eşyası ve alınıp satılan eşya olarak kadın imajı somutlaştırılmaktadır. Bu, Çin'deki derin erkek egemen ideoloji nedeniyle, kadınların erkeklerin aksesuarı ve eşya olma

derecesinin Türk kültürünkenden daha yüksek olduğu ve kadınların daha çok nesne olarak görüldüğü anlamına gelmektedir.

Erkeğin toplumda birincil kadının ise ikincil konumda bulunmasının temelinde esas olarak ataerkil kültürün yattığı söylenebilir. Bilindiği üzere ataerkil kültür, toplumsal cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin erkeklerin egemenliği ve üstünlüğüne dayalı olarak oluştuğu bir toplumsal düzeni ifade eder. Bu kültür, birçok toplumda ve tarih boyunca yaygın olarak bulunmuş ve hala etkisini sürdüren bir yapıdır. Ataerkil kültürlerde erkekler genellikle toplumun tepesinde yer alır ve sosyal, siyasi ve ekonomik alanlarda daha fazla güce sahiptir. Erkeklerin karar alma sürecinde daha fazla söz sahibi olması beklenir. Bunun yanında Kadınların ve erkeklerin belirli toplumsal cinsiyet rollerini benimsemelerini bekler. Bu roller, kadınların kocasına iyi karılık yapma, bakım ev işlerinin sorumluluğunu üstlenmesini, erkeklerin ise ev dışında çalışarak ailenin geçimini sağlamasını gerektirmektedir. Ataerkil kültürde cinsiyet eşitsizliği yaygındır ve kadınlar genellikle daha düşük sosyal, ekonomik ve politik statülere sahip olurlar. Bu eşitsizlik, kadınların erkeklere göre daha az fırsat ve güce sahip olmalarına yol açar. Ataerkil kültür, cinsiyet temelinde ayrımcılığı ve cinsel şiddeti meşrulaştırır. Kadınlara yönelik şiddet, bu tür bir kültürün bir sonucu olarak ortaya çıkar. Ataerkil kültür değişime karşı direnç gösterir ve cinsiyet rollerinin sorgulanmasından ve değiştirilmesinden hoşlanmaz.

Üç kültürdeki ataerkilliğin aynı nitelikte, aynı biçiminde olduğunu ve aynı düzeyde işlediğini söyleyemeyiz. Türk ve Uygur toplumundaki ataerki kültür ile Çin toplumundaki ataerkil kültür nitelik, içerik ve biçim bakımından farklıdır. Bilindiği üzere, ataerkil kültürler sosyal normlar, siyasal kültürler, değer yargıları ve gelenekler sonucu ortaya çıkar ve bu nedenle coğrafya, tarih, kültür ve diğer birçok faktöre göre değişir. Dolayısıyla, kültür, coğrafya, tarih ve siyaset gibi birçok alanlarda geçmişte ve günümüzde birbirinden farklı olan genelde Türk özelde Türkiye Türkleri ve Uygur Türkleri ile Çin toplumlarının şekillendirdikleri ataerkil kültürler arasında farklılıklar olması kaçınılmazdır.

3.4. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Anne

İnsanoğlunun nesilden nesile üremesi cinsiyetlerin birleşmesinin bir sonucu olsa da kadınlar bu süreçte özel bir rol oynamaktadır. Kadının bu konuda oynayacağı özel bir rol vardır. Çünkü çocuklara “gebe kalmasından”, “doğumundan”, “bakım ve eğitiminden” esas olarak kadınlar sorumludur. “Çocuğu emzirme, besleme, büyütme ve yönlendirme” işini esas olarak anne sıfatıyla kadın yapar. Anne, çocuklar tarafından her iki ebeveynden kadın olanına verilen

isimdir. Sosyolojik olarak anne, çocuklarını yetiştiren ve besleyen bir kadın anlamına gelir. Yasal olarak, bir kadın bir çocuğu evlat edinebilir veya çocuğu olan bir erkekle evlenerek o çocuğun yasal annesi olabilir. Evlat edinme yoluyla anne olan bir kadın evlat edinen anne olarak adlandırılırken, çocuğu olan bir erkekle evlenerek anne olan bir kadın üvey anne veya geç anne olarak adlandırılır.

“Anne/ana” toplumun ana unsuru olan ailenin merkezinde yer alır. Annelik, çocuk sahibi olmayı içeren bir kavramdır. Biyolojik bağlamda, anne olma niteliği ‘annelik’ olarak adlandırılır. Ancak annelik sadece bir çocuğa sahip olmanın ifadesi değil, aynı zamanda bu sahiplikle başlayan sosyal, fiziksel ve duygusal bütünlüktür (Küçük, 2010, s. 841; Türkdoğan, 2013, s. 37). Anneliğin biyolojik, sosyolojik ve psikolojik yönleri toplumun devamında, sosyal ve kültürel değerlerin aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü annelik annelerin özel ve eşsiz bir kapasitesi, “sevgi, şefkat, nezaket, doğruluk ve merhamet” duygularını içeren bir olgudur. İyilik duygusunun dünyaya giriş kapısı annelik duygusudur.” Bu ifade durumu kısaca özetlemektedir (Tarhan 2005, s. 297-298, 300-301; Burç, 2015, s. 5). İnsan ilk olarak, annesiyle iletişime geçer ve duygusal bağ kurar. Annelik, genlerden ve yaratılıştan gelen, kadın doğasına içkin bir yapıdır. Aynı zamanda anne ve çocuk arasındaki duygusal bağla da doğrudan ilgilidir. Bu bağ, bağların en önemlisi ve en etkilisidir. Nitekim annelik bağı, doğumdan sonraki günler içinde bebek ve anne arasında oluşan duygusal bağ tanımıyla açıkça ifade edilmektedir (Tarhan, 2005, s. 205-206; Bakırcıoğlu 2012, s.79; Bars, 2014, s. 86). Koca (2012, s. 58) ve Burç’a (2015, s. 5) göre, şefkat ve merhamet ustaları olarak anne ve çocuk birlikte anlam kazanmakta, ‘bir elmanın iki yarısı’ olarak bölünmez bir bütünlük oluşturmaktadır. Dahası, sosyo-kültürel bir yapı olarak annelik, kadınlara toplumda farklı bir statü kazandırmakta, onları incelemekte ve toplumun gözünde ayrıcalıklı kılmaktadır (Aktaran: Küçük, 2020, s. 28-29).

Türk kültüründe annelik her zaman kutsal ve değerli bir varlık olarak telakki edilmiştir. Evlenme yoluyla kendini topluma kabul ettiren kadın diğer toplumsal kimlik ve statüsüne göre anne olarak daha fazla değer kazanmıştır. Kadın olarak anne karşılıksız sevginin, fedakârlığın, merhametin, emeğin, manevi güzelliğin, iyiliğin, sıcak yuvanın simgesi hâline gelmiş ve ailenin soyunun devamı (doğurganlık), koruyuculuk, besleyicilik (süt hakkı), rehberlik, öğreticilik, elçilik, evlatlarının, özellikle kız çocuklarının terbiyesinin sorumluluğunu üstlenerek çok çeşitli fonksiyonel özelliklere sahiptir. Türk mitlerinde, destanlarında ve eski inançlarında yer alan Umay, ateş (od), Ak Ana, Kurt (Asena/aşına), geyik, kartal, toprak/yer gibi varlıklar annenin doğurganlık, koruyuculuk, gözetmenlik işlevleri ile doğrudan ilişkilendirilmiştir. Anne sütünün

cennetten geldiğine dair rivayetler annenin besleyicilik özelliğini öne plana çıkarmış ve anne sütüne kutsallık anlamı yüklemiştir. Bunun dışında Türk destanları ve masallarında ideal bir eş ve anne olarak kadın atılgan, girişimci, özne, sadakat timsali, kabiliyetli, ata binmeye ve kılıç tutmaya mahir, ihtiyaç duyulduğunda eşinin yerine geçen ve savaşlarda ön safhalarda savaşan bir kahraman olarak tasvir edilmiştir (Küçük, 2020, s. 33-37).

İslam’da anne kelimesi Allah’ın en önemli ve kuşatıcı sıfatlarından olan “Rahim” sıfatıyla doğrudan ilişkilendirilir. Sözlükte merhamet, iyilik, koruma, bağışlama, affetme, şefkat gibi manaları olan ve rahman r-h-m- (ر.ح.م) kökünden türemiş olan rahim kelimesi, çok bağışlayıcı manasında olan sıfat-ı müşebbehe veya mübalağalı ismi-i fâildir. Aynı kökten türeyen ve cenini koruyan ana rahminin de rahm olarak adlandırılması tesadüf değildir. Hadislerde vurgulandığı gibi, annenin yavrusuna merhameti kaynaklıdır (Aynur, 2018, s. 77). Türkiye Türkçesinde ilk, ölçü, öz, temel, başlangıç olan şeyler için “Ana” kelimesinin kullanılması da annenin anlamını anlamamız bakımından önemlidir. Örneğin, Anayasa, Ana dil, Ana akım.

Türk dil Tarihinde anne kelimesinden önce “ö(g)/k” kelimesi anne anlamına geldiği söylenir. Ana kelimesi ilk defa eski Uygurcada görüldüğü hakkında bilgiler mevcut. Ancak İsmet Zeki Eyuboğlu “anne” kelimesini Hititçe (Eti) “annas” kelimesiyle ilişkilendirmektedir (2017, s. 29). Türkiye Türkçesinde “ana” kelimesi yanında “anne”, “valide”, “mader”, “ümm” kelimeleri de anne anlamında kullanılır (Ayan, 2011, s. 113-115). Uygur Türkçesinde ise “-ئانا-ana”, “-آپا-apa” kelimeleri kullanılmaktadır. Fakat kız ya da erkek çocuk annesi olmanın ayrıcalığı farklıdır.

{1} *Ana gibi yar, Bağdat gibi diyar olmaz.*

{2} *Ağlarsa anam ağlar, gerisi yalan ağlar* (Aksoy, 2018, s. 122).

{3} *Anadan olur daya, hamurdan olur maya.*

{4} *Bir dirhem ana akı, bir okka imam aklına değer.*

{5} *Anamın aş, tandırımın başı.*

{6} *Anasının teptiği buzağın canı yanmaz.*

{7} *Anadan aziz yine anadır.*

{8} *Ana cennetin köşesidir.*

{9} *Ana, ciğerden yana; baba, dağda bir oba.*

{10} *Ananı sırtında taşısan, kız kardeşini avucunda tut.*

{11} *Analık, pekmez getir banaklık; babalık, dibi getir kapalık* (Askoy, 2016, s. 636).

{12} *Çömlek ana yüreği, tencere baba yüreği.*

{13} *Anasının bastığı yavru incinmez.*

{14} *Analı kuzu kınalı kuzu* (Kurt, 1991 s. 34).

{15} *Ana över, baba sever.*

{16} *Ana yiğidin kalkanıdır* (MKM, 1992, s. 26).

{17} *Dilsizin dilinden anası anlar* (Aksoy, 2018, s. 243).

{18} *Ana hakkı Tanrı hakkı* (Aksoy, 2016, s. 284).

{19} *Analar taş yesin, yarımşar beş yesin.*

{20} *Kadını eve bağlayan altın şıkırtısı değil, beşik gıcırtısıdır* (Aksoy, 2018, s. 507).

{21} *Ana yürekten yana* (Aksoy, 2016, s. 301)

{22} *Kaçanın anası ağlamamış (ağlamaz).*

{23} *Anamın evi ırak olsun, övünmeye gerek olsun.*

Yukarıdaki atasözlerine göre anne aile hayatının ve toplumun temel bir parçası olup saygı, fedakârlık, sevgi ve bağlılık gibi değerlerle anılmaktadır. Anne genellikle aile içinde çok saygın bir konumdadır. O ailenin temel taşlarından olup aile yapısının sürdürülmesi ve toplumsal denge için büyük bir rol oynar. Çocuklarına sevgi, şefkat ve koruma sağlama vazifesini yapar. Anneye olan saygı başka insanlara olan saygıdan daha büyüktür. Annen aile birliğini sağlar ve aile üyelerini bir arada tutar. Çocukların annesiyle olan bağı gerçekten önemli olup annenin çocuğu için ağlaması diğer insanların ağlamalarından daha içten ve gerçektir. Bu atasözü, annelik bağlamında annenin sevgi ve endişesini vurgulamak için de kullanılabilir. Aile içi ilişkilerin güçlü ve sağlam olmasında katkısı büyüktür. Anneler, çocuklarına değerler, gelenekler, kültürel bilgi ve becerileri öğretme görevini üstlenirler. Bu şekilde kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlarlar. Aile üyelerine duygusal ve psikolojik destek sağlayarak aile içi sorunların çözmeye çalışır. Aynı zamanda ailedeki sıkıntıları ve zorlukları aşma konusunda bir güç kaynağıdır. Anneler toplumunda genellikle saygı ve takdir görürler. Türk kültüründe anne, sadece aile içinde değil, aynı zamanda toplumun

da temel bir unsur olarak kabul edilir. Annelerin sevgisi ve fedakârlığı, toplumunda çok önemli bir yere sahiptir ve bu değerler nesilden nesile aktarılmaya devam eder.

Uygur Türkçesindeki annenin önemiyle ilgili atasözleri şunlardır:

{24} ئاتا-ئانا دۇئاسى، ئوتقا-سۇغا پاتۇرماس (Emet, s.2)

Ata-ana du'asi, otqa-suga paturmas, “Anne baba duası ateşe, suya batırmaz.”

{25} ئاتا-ئانا رازى-خۇدا رازى (Emet, s.6)

Ata-ana razi-Huda razi, “Anne baba razı-Allah razı.”

{26} ئاتا قارغىشى ئوق، ئانا قارغىشى دوق (Emet, s.6)

Ata qarğışi ok, ana qarğışi dok, “Babanın bedduası ok, ananın bedduası mermi(dir).”

{28} بىر ئاتا-ئانا ئون بالىنى باقار، ئون بالا بىر ئاتىنى-ئانىنى باقالماس

Bir ata-ana on balini bakar, on bala bir atini-anini bakalmas.

“Bir anne baba on çocuğa bakar, on çocuk bir anne babaya bakamaz.”

{29} ئات ئاتىدىن، ئادەم ئاتىدىن (MM, 2016, s. 693)

At atidin, âdem anidin, “At babadan olur, insan anadan olur.”

{30} ئاتا-بىلەك، ئانا-يۈرەك

Ata- bilek, ana-yürek, “Baba-bilek(tir), Anne-yürek.”

{31} ئاتاڭ-ئاسمان، ئاناڭ-يەر (MM, 2016, s. 694)

Atañ-asman, anañ-yer, “Baban gök(tür), anne yeryüzü.”

{32} ئاتاڭ شوتا بولسا، ئاناڭ بالدېقى (MM, 2016, s. 697)

Atañ şota bolsa, anañ baldıķı, “Baban merdiven, annen basamak.”

{33} ئاتاڭنىڭ باغ ھويلىسى بىلەن قالغۇچە، ئاناڭنىڭ پىلتە سۈپىتى بىلەن قال (MM, 2016, s. 697)

Atañniñ bağ hoylisi bilen qalğuşe, anañniñ pilte siveti bilen qal.

“Babanın bahçesiyle kalacağına, annenın kötü sepetiyle kalman yeğ (dir).”

{34} ئاتاڭنىڭ قېشىدا بولغۇچە، ئاناڭنىڭ قېشىدا بول (MM, 2016, s. 697)

Atañniñ kەşida bolğuşe, anañniñ kەşida bol.

“Babanın yanında olacağına, annenın yanında olmak evla (dır).”

{35} ئاتاڭنىڭ ئۆلگىنى تېگىڭنىڭ كۆچكىنى، ئاناڭنىڭ ئۆلگىنى چىرىغىڭنىڭ ئۆچكىنى (MM, 2016, s. 698)

Atañniñ ölgini tégiñniñ köçkini, anañniñ ölgini çirigiñniñ öçkini

“Baban ölürse temelin kayar, annen ölürse ışığın söner.”

{36} ئاتاڭ يامان بولسۇمۇ، ئاناڭ يامان بولمىسۇن (MM, 2016, s. 697)

Atañ yaman bolsimu, anañ yaman bolmisun

“Banan kötü olsa da annen kötü olmasın.”

{37} ئاتاڭ بار-ئالەم بار، ئاناڭ بار-ئايەم بار (MM, 2016, s. 698)

Atam bar- ālem bar; anam bar-ayem bar

“Babam var-alem var, annem var-bayram var.”

{38} ئاتا مېھرى چىراق، ئانا مېھرى بۇلاق (MM, 2016, s. 698)

Ata méhri çirak, ana méhri bulak

“Ata şefkati ışık, anne şefkati pınar.”

{39} ئاتا ئۆيىنىڭ تۇۋرۇكى، ئانا ئۆيىنىڭ يۇرىكى (MM, 2016, s. 696)

Ata öyniñ tüvrüki, ana öyniñ yürüki

“Baba evin direği(dir), anne evin yüreği.”

{40} ئانىغا قالغان ئورغا قالغان، ئانىغا قالغان ئۆۋدەگە قالغان (MM, 2016, s. 699)

Atiğa kalğan origa kalğan, aniğa kalğan överge kalğan.

“Babaya kalan çukura düşer, anneye kalan güneşe.”

{41} ئانا بىلەن ئۆي ئاۋات، ئاتا بىلەن ئەل ئاۋات (MM, 2016, s. 699)

Ana bilen öy avat, ata bilen el avat

“Ana ile ev müreffeh olur, baba ile halk müreffeh olur.”

{42} ئانا-تاغدەك پاناھ (MM, 2016, s. 700)

Ana-tağdek panah, “Anne- dağ gibi sığınak(tır).”

{43} ئانادىن ئۇلۇغ سۆز يوق (MM, 2016, s. 700)

Anadin uluğ söz yok, “Anadan güzel söz yok.”

{44} ئانا رازى خۇدا رازى (Emet, s. 6)

Ana razi Huda razi, “Anne razı olursa, Allah ta razı olur.”

{45} ئانا بەزىنىڭ سۈتى، ئانا سۈتىدىن ئەزىز

Ana yerniñ süti, ana sütidin eziz, “Ana yerin sütü, ana sütünden aziz(dir).”

{46} بۆشۈكنى تەۋرەتكەن ئالەمنى تەۋرەتەر.

Böshükni tevretken alemni tewriter. “Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder.”

{47} ئاتا-ئانا ھايات مازار. (MM, 2016, s. 700)

Ata-ana hayat mazar, “Anne-baba hayat mezarı(dır).”

{48} ئانا ئايغىدا جەننەت بار (Emet, s. 35)

Ana ayigida cennet bar, “Anne ayağında cennet var.”

{49} ئانا مېھرى-بالا بەختى

Ana méhri-bala behti, “Anne şefkatı-çocuk bahtı(dır).”

{50} ئاتا-تۈڭلۈك يۈچۈكى، ئانا-يۈتقان يۈپۈكى. (MM, 2016, s. 701)

Ata-tünglük yoçukı, ana-yotқан yopukı, “Baba -pencere, anne yorgan.”

{51} ئانا-ئانام يانچۇمۇدا، ئۇرۇق-تۇغقانلىرىم ساندۇقتا (Emet, s.6).

Ata-anam yançukumda, uruk-tuğkanlirim sandukta.

“Anne-babam cebimde, akrabalarım sandıkta.”

{52} ئانا چىلىقتىن ئۆلسەڭمۇ، ئاتا-ئاناڭنى تاشلىما (Emet, s. 12)

Açlıktan ölseñmu, ata-anañni taşlıma, “Açlıktan ölsem bile anne-babayı terk etme.”

Yukarıda atasözlerinde anne çocuk ilişkisi, annenin çocuklar açısından önemi vurgulanmaktadır. Öksüz fakat babası olan çocukların, babalarının geçimi sağlamak için hep dışarıda oldukları, bu yüzden çocuklar ve evin işleriyle ilgilenemedikleri için hayatının zorluklarını çekeceklerini, yetim, lakin annesi olan çocukların annelerinin ilgisi sayesinde daha iyi bir hayat yaşayacağı, annelerin sözlerini ve tavsiyelerini dinleyen ve buna göre hareket eden çocukların asla kötü bir gün geçirmeyeceği veya şanssız olmayacağı vurgulanmaktadır. Bunun dışında herhangi bir kusura rağmen annelerin çocuklar için yine de iyi olduğu, anne babaların kaç çocuğu olursa olsun hepsini büyötmeye çalışacakları, ama çocuklar büyüyüp para kazanmaya başladıklarında anne babalarına sahip çıkmayacakları ve onları zor duruma sokacakları ifade edilmektedir. Atasözlerinde yine çocukların ebeveynlerine söylemesi zor olan niyeti ya da amacı, imalı bir şekilde söyleyecekleri veya bunu bir jest veya bir yöntemle açıklayacakları, anne babayı memnun etmenin çocukların vefa borcu ve görevi olduğu, onları memnun eden çocuklardan Allah’ın da, halkın da memnun olacağı dile getirilmektedir.

3.4.1. Anne Çocuk İlişkisi

İnsanın dünyaya gözünü açtığı ilk anda ya da doğmadan önce ilk muhatap olduğu kişi onun annesidir. İnsan ilk olarak annesiyle ilişki kurar. Annesiyle olan bu ilişki insanın hayatının diğer aşamalarındaki ilişkilerinin temelini oluşturur ve hayatında çoğu zaman belirleyici, yol gösterici, rehber gibi işlevlere sahip olur. Sevgi ve merhamete dayanan bu ilişki biçimi insanının hayatına anlam katan öneme haiz olup ilerleyen dönemlerde kişinin diğer insanlar ile olan ilişki biçiminin temelini oluştur.

{53} Analık fenalık (kara yamalık) (Aksoy, s. 638).

Hiç kimse öz annemizin yerini tutamaz, bize onun baktığı gibi bakamaz ve ondan gördüğümüz şefkati gösteremez. Üvey anneler kötülüğün ve fenalığın sembolü olduğu için pek fazla sevilmez ve onlar bize annemiz gibi bakamaz. Bu yüzden de beyaz elbiseye yamanmış kara yama olarak adlandırılırlar.

{54} Analık, kara yamalık; çorba pişirir boz bulanık, ekmek verir ardı yanık, kaşık verir yanı kırık” ve “Analıktan üvey evlada hayır olmaz.”

- {55} *Anasız çocuk kanatsız kuş gibidir.*
- {56} *Ana evladından geçmez.*
- {57} *Babası varken oğlu konuşmasın, anası varken kızı konuşmasın.*
- {58} *Çocuğa iyi ve kötü huy anneden gelir.*
- {59} *Anasını görünce kızı ayağa kalkar* (Rıza, 1993, s. 12-14).
- {60} *Ananın çıktığı dala kızı salıncak kurar* (Aksoy, 2018, s. 144-147).
- {61} *Ana gezer kız gezer; bu çeyizi kim düzer.* (Aksoy, 2018, s. 145).
- {62} *Ana kızına taht kurar, kız bahtı kocadan arar.*
- {63} *Bir anaya bir kız, bir kafaya bir göz* (Aksoy, 2018, s.148-192).
- {64} *Analı oğlak yolda oynar, anasız oğlak yerde oynar* (Aksoy, 2018, s. 42)
- {65} *Anaya asi gelen onmaz.*
- {65} *Anaya babaya hizmet, Tanrıya ibadet (gibidir.)* (Aksoy, 2018, s.43).
- {66} *Deli kendisini, akılsız kızını över.*
- {67} *Evladı olmayanda merhamet olmaz.*
- {68} *Kazanırsan dost kazan, düşmanı anan da doğurur.*
- {69} *Kadın gâvurdur ama Müslüman anasıdır.*
- {70} *Yetiği olan anasının koynunu arar.*
- {71} *Ananın bahtı kızına.*
- {72} *Her buluttan yağmur yağmaz, her karıdan oğlan doğmaz* (Ersöz, 2010 s.175).
- {73} *Oğlanı her karı doğurmaz er karı doğurur* (Kurt, 1991, s. 27).
- {74} *Oğlan doğur, kız doğur; hamurunu sen yoğur* (Aksoy, 2065).
- {75} *Oğlan yetir, kız yetir; yine şeleği sen götür* (TDK).
- {76} *Baba öksüzü öksüz değil, ana öksüzü öksüz* (Aksoy, 2018, s. 56).
- {77} *Elin helvasından ananın herlesi iyidir* (Aksoy, 2018, s. 10).
- {78} *Tat çocuğun dilinden annesi anlar* (Aksoy, 2018, s. 19).
- {79} *Anayı kızdan ayıran para.*

{80} *Doğan anası olma, doğuran anası ol.*

{81} *Ana üvey olunca, baba gâvur olurmuş.*

Yukarıdaki atasözlerinde anne çocuk arasında yönetici ve yönetilen, eğitici ve eğitilen, yol gösterici ve yol gösterilen ilişkisi söz konusu olmakla beraber, anne çocuk ilişkisinin bozulabileceği de söz konusu olabileceği ifade edilmektedir. Anne çocuk ilişkisinde özellikle anne kız ilişkisinde annenin kıza rol model olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Anne nasıl bir karaktere sahip ise ve nasıl davranış kalıpları sergiliyorsa çocukların da özellikle kızların annenin izinden gidecekleri dile getirilir.

Ebeveynler kızları için yalnızca görkemli bir yaşam sağlayabilir. Onun mutluluğunu sağlayacak olan kocasıdır. Mutlu ya da mutsuz olsun, bir annenin nasıl bir evliliği varsa, kızının da öyle bir evliliği olacaktır. Büyüklerin davranışları çocuklar için örnek teşkil eder. Çocuklar bu yolu benimserler; orada durmazlar, daha da ileri giderler. Kişisel çıkarlar anne ve kız arasındaki ilişkinin bozulmasına bile yol açabilir. Hatta sarsılmaz olduğu düşünülen yakın arkadaşlıklarda bile. Bir kız çocuğu; annesi için, gözleri ne kadar gerekliyse o kadar gereklidir. Kız çocuğu, erkek çocuğun yapamadığı birçok şeyi yaparak ve annesinin en iyi arkadaşı olarak ona yardımcı olur. Ancak kız çocuğu yetiştirmek ve sonra onu evlendirmek anneler için çok yorucu olabilir.

Uygur Türkçesinde anna çocuk ilişkisini yansıtan atasözleri şunlardır:

{82} *ئانىنىڭ ئەرگە بالىسى-دادىنىڭ ئەسكى بالىسى.*

Aniniñ erke balisi-dadiniñ eski balisi, “Ananın şımarık çocuğu-babanın kötü çocuğu.”

{83} *ئانىلىق يېتىم-كۆل (شۆم) يېتىم، ئانىلىق يېتىم-كۆل يېتىم (Emet, s. 10).*

Atilik yétim-kül yétim, anilik yétim-gül yétim

“Atasız yetim- kül yetim, anasız yetim-gül yetim.”

{84} *ئاتا-ئاناڭغا دېيەلمىگەن گېپىڭنى، مورا بەشىغا يېزىپ قوي (Emet, s.2).*

Ata-anañga déyelmigen gépiñni, mora béşıga yézip koy.

“Ana babana söyleyemediğin sözü, bir kenara yazıver.”

{85} *تاز بولسىمۇ مېنىڭ ئاتام-ئانام*

Taz bolsimu méniñ atam-anam, “Kel olsa da benim anne babam.”

{86} *ئانىسى بار لەۋەن بالا، ئانىسى بار بەلەن بالا.*

Atisi bar leven bar, anisi bar belen bala, “Babası olan yakışıklı çocuk(tur), annesi olan iyi çocuk.”

{87} *ئانىسى بارنىڭ نېنى پۇتۇن، مۇشۇكى بار ئۆيىنىڭ تاغىرى پۇتۇن.*

Anisi barniñ neni pütün, müşüki bar öyniñ tagiri pütün.

“Anası olanın ekmeği tam(dır), kedisi olan evin torbası tam.”

{88} ئانىسىنى خارلىغان يارغان ئېسىلىپ ئۆلەر.

Anisini ھarlığan yargā ésilip öler. “Anasını hor gören uçurumdan düşerek ölür.”

{89} ئانا سۈتى بىلەن كىرگەن خۇي ئۆلگەندە تۈزىلەر.

Ana süti bilen kirgen huy ölgende tüzile

“Ana sütüyle ağızdan giren huy ölünce düzelir (ölünceye kadar değişmez).”

{90} ئانىسى ئۆگەي بولسا، ئاتىسىمۇ ئۆگەي.

Anisi ögey bolsa, atisimu ögey, “Anası üvey olursa, babası da üvey olur.”

{91} ئانىسى ئۆلگەي، ئانا قەدىرىنى بىلمەس، ئاتىسى ئۆلگەي، ئاتا قەدىرىنى بىلمەس (Emes, s. 9)

Anasi ölmey, ana qedirini bilmes, atisi ölmey, ata qedirini bilmes,

“Anası ölmeden kadrini bilmez, babası ölmeden kadrini bilmez.”

{92} ئانىسى تاشلىغان تايى ئۆرە يەيدۇ، ئېلى تاشلىغان ئەرەنى گۆر يەيدۇ.

Anisi taşlığan tayni böre deydu, eli tağlığan erni gör yeydu.

“Anasının attığı (terk ettiği) tayı kurt yer, vatanını terk eden erkeği mezar yer.”

{93} ئانىسى تەپكەن قۇلۇنىڭ (موزايىنىڭ) جېنى ئاغرىماس (Emet, s. 36).

Anisi tepken quluniñ (mozayniñ)cəni ağrimas

“Anasının teptiği buzağın canı yanmaz.”

{94} ئانىسىغا كەلگەن ئاپەت موزايىقىمۇ كەپتۇ.

Anisiğa kelgen apet mozaygimu keptu, “Anasına gelen afet buzağıya da gelir.”

{95} ئاتاڭ كىمنى ئالسا ئاپاك شۇ

Ataň kimni alsa apaň şu, “Baban kiminle evlenirse annen odur.”

{96} بالالا، ئانا-كۈلال

Bala-lay, ana- kula, “Çocuk çamur, anne çömlek.”

{97} باي داداڭ بىلەن قالغۇچە، چاقچى ئاناڭ بىلەن قال.

Bay dadaň bilen qalguçe, çakçi anaň bilen qal.

“Zengin baban ile yaşayacağına, çarkçı annen ile yaşa.”

{98} دادام بولمىسا مورىدىن تۇتۇن چىقماس، ئانام بولمىسا قازاندىن ئاش چىقماس.

Dadam bolmisa moridin tütün çıkmaz, anam bolmisa kazandin aş çıkmaz

“Babam olmazsa bacadan duman çıkmaz, annem olmazsa tencereden aş çıkmaz.”

{99} ئاتا-ئانىسى بارلار ياشارغان دەردەخ، ئاتا-ئانىسى يوقلار سارغايغان دەردەخ.

Ata-anisi barlar yaşargan dereh, ata-anisi yoklar sarğayğan dereh.

“Anne babası olan yeşeren ağaç(tır), anne babası olmayan çürümüş ağaç.”

{100} ئاتىنىڭ كۆڭلى ئاغرىسا بەر تىرەر، ئانىنىڭ كۆڭلى ئاغرىسا ئۆي تىرەر.

Atiniñ köñli ağrisa yer titre, aniniñ köñli ağrisa öy titrer.

“Baba incinirse yer titrer, anne incinirse ev titrer.”

{101} ئانىسى ئۆلگەن تېغىدىن ئايرىلىپتۇ، ئانىسى ئۆلگەن بېغىدىن ئايرىلىپتۇ (MM, 2016, s. 109)

Atisi ölgen tégidin ayriliptu, anisi ölgen bégidin ayriliptu.

“Babası ölen dağı kaybeder, annesi ölen bağını kaybeder.”

{102} ئاتاڭنىڭ نەسەپتىدە تېغىڭ كۆكلەر، ئاناڭنىڭ نەسەپتىدە بېغىڭ كۆكلەر.

Ataňniñ nesihitide tégiñ kökler, anaňniñ nesihitide bégiñ kökler.

“Baba nasihatinde dağ yeşerir, anne nasihatinde bağ yeşerir.”

{103} ئاتا-ئاناڭنى مۇرەڭدە كۆتۈرسەڭ، سىڭلىڭنى بېشىڭدا كۆتۈر. (MM, 2016, s. 110)

Ata-anañni müreñde kötürseñ, siñliñni béşiñda kötür.

“Anne babanı omuzunda taşırsan, kız kardeşini başında taşı.”

{104} ئاتاڭ بىلەن گەپ تالاشساڭ تەستەك يەيسەن، ئاناڭ بىلەن گەپ تالاشساڭ سېكىلەك يەيسەن.

Ataň bilen gep talaşsañ testek yeysen, anaň bilen gep talaşsañ sékilek yeysen

“Baban ile sözü dalaşı yaparsan şaplak yersin, anan ile söz dalaşı yaparsan yumruk yersin.”

{105} ئاتاڭ ئۆلدى، ئانام بۆلدى.

Atam öldi, anam böldi, “Babam öldü, anam böldü.”

{106} ئاتاڭدىن قالساڭمۇ، ئاناڭدىن قالما

Atañdin qalsañmu, anañdin qalma, “Babandan ayrılсан da anandan ayrılma.”

{107} ئانىدا ئاناڭغا باقى يەكشەنبەدە ئاناڭغا باقى. (MM, 2016, s. 113)

Aznida anañga baq yekşenbide atañga baq.

“Cuma günü anana bak, pazar günü babana bak.”

{108} ئانىسى بالىسىنى داڭلاپ كەلسە، بالىسى ھاڭراپ كەپتۇ. (MM, 2016, s. 115)

Anisi balisini dañlap kelse, balisi hañrap keptu.

“Anası çocuğunu överek gelirken, çocuk ağlayarak gelmiş.”

{109} بالىنى كىم باقسا، ئانىسى شۇ.

Balini kim baksa, anisi şu, “Çocuğu kim bakarsa, annesi odur.”

{110} بالىسىزنىڭ مېلى ھارام، ئانىسىزنىڭ جېنى ھارام.

Balisizniñ méli haram, anisizniñ céni haram.

“Çocuksuz kişinin malı haram, anasızın canı haram.”

{111} يوقاق دادىسىنى ئۈچ كۈندە تونار، ئانىنى قىرىق كۈندە تونار.

Bovaq dadisini üç künde tonar, anini qiriq künde tonar.

“Bebek babasını üç günde tanır, anasını kırk günde.”

{112} ئانام چىقسۇن دېسەڭ ئاناڭنى كۈت، ئۆز يۇرتۇڭنىڭ يۈكىنى يۈد.

Namim çıksun déseñ anañni küt, öz yurtuñniñ yükini yüd.

“Ün yapmak istersen anana bak, kendi ülkenin yükünü al.”

{113} ئۆزۈڭنى قۇل قىل، ئاناڭنى قۇل قىلما.

Özüñni kul kıl, apañni kul kılma, “Kendini köle yap, ananı yaptırma.”

{114} ئىنت ئىگىسىنى گاداي دېمەس، بالا ئانىسىنى يامان دېمەس.

It igisini gaday démes, bala anisini yaman démes.

“Köpek sahibini fakir demez, çocuk anasını kötü demez.”

{115} ئانا ئېيتىپ زېرىكمەس، بالا يېتىپ زېرىكمەس.

Ana éytip zérikmes, bala yétip zérikmes, “Ana öğüt vermekten yorulmaz, çocuk yatmaktan.”

{116} ئاتا-ئانا بالىسىنىڭ تېشىنى بىلەر، ئىچىنى بىلمەس.

Ata-ana balisiniñ téşini biler, içini bilmes, “Ana baba çocuğunun dışını biler, içini bilmez.”

{117} ئاناڭنى ئۇرغۇچە قولۇڭنى كەس.

Anañni urğuçe qoluñni kes, “Ananı döveceğine kendi elini kes.”

{118} دادىنىڭ تاپقىنىدا ئانا باقىدۇ، ئانا ۋاي بالام دەپ كۆكرەك باقىدۇ. (Emet, s. 210)

Dadiniñ tapqinida ana baqıdu, vay balam dep kökreğ yakıdu.

“Babanın kazandığıyla ana bakar, ana çocuğum diye, yürek yakar.”

{119} قاغا ئېيتار: ئاپئاق بالام، كىرىپە ئېيتار: يۇمشاق بالام

Ğağa éytar: apak balam, kirpe éytar: yumşak balam.

“Karga der: bembeyaz yavrum, kirpi der: yumuşak yavrum.”

{120} جېنىم بالام ئۆز، ئەتكەن ئېشى تۆز.

Cénim balam uz, etken éşi tuz, “Canım çocuğum güzel, yaptığı yemek tuzlu.”

{121} ئانىسى ھېلىگەر يوپقا ياپار، ئوغلى زېردەك قۇشلاپ ئالار.

Anisi hiyiliger yopka yapar, Oğli zérek kuşlap alar.

“Anası hilekâr olan gömlek yapar, çocuğu zeki olan kuş gibi alır.”

{122} بالىنىڭ ياخشىلىقى ئاتا-ئانىدىن بولۇر.

Baliniñ yahşılığ ata-anidin bolur, “Çocuğun iyiliği ana babasından gelir.”

{123} ئاتا بولنى ئاناڭغا بەرمە.

Ata yolini anañğa berme, “Ata yolunu anana verme.”

Yukarıdaki atasözlerinde annenin çocuk hayatındaki rolünün oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır. Aslında anne çocuklarına karşı çok çeşitli sorumlulukları içerir. O çocuğun fiziksel, duygusal, zihinsel, sosyal ve kültürel gelişimine katkıda bulunan bir dizi görevi üstlenir. Yukarıdaki atasözlerinde en çok öne çıkan konu çocuğun eğitiminde ve yetiştirilmesinde

annenin yeri ve önemidir. Bu atasözlerinin çoğunda anneliğin eğitici, öğretici, yol gösterici, modelleyici ve disipline edici yönlerine vurgu yapılmaktadır. Annenin bu özellikleri baba (ata)nın çocuk hayatındaki rolü ile mukayesi edilerek anlatılmaktadır. Bir annenin çocuğun hayatındaki en önemli görevi iyi bir rol model ve iyi bir örnek olmaktır. Çünkü anne, çocuğun eğitiminde birincil sorumluluğa sahiptir. Çocuğun ilk eğitimcisi olarak annenin verdiği eğitim sonucunda, çocukta olumlu ya da olumsuz kişilik özellikleri ortaya çıkacaktır. Başka bir deyişle anne, çocuğun karakterini belirleyen ve etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Eğitimin yanı sıra, atasözlerinde sıklıkla vurgulanan şey, anne ile babanın bazı karakter özelliklerinin kalıtım yoluyla çocuğa geçtiğidir. Yani atasözlerinin de ifade ettiği gibi çocuğun karakteri, davranışlarının olumlu ya da olumsuz olması, sağlıklı bir birey olup olamayacağı anne ve babanın genetik özelliklerine, özellikle de annenin verdiği eğitime bağlıdır. Bir çocuğun iyi ya da kötü davranışları özellikle anneye atfetme düşüncesi atasözlerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında bir çocuğun hayatında babaya göre annenin önemli role sahip olması ya da bir annenin çocuğu hayatındaki rolü babaya göre azımsanmayacak kadar büyük olması atasözlerinde özellikle vurgulanan bir noktadır. Annenin ne pahasına olursa olsun çocuğunu koruyacağı, çocuğunun her türlü kusurunu kapatmaya çalışacağı, çocuğu büyük yanlış yapsa da yine de çocuğunu affedeceği vurgulanır. Annelerin çocuklarının, özellikle de kız çocuklarının hayatında oynadıkları rol göz ardı edilemez. Gerçekten de anneler ve kızları birbirlerinin sırdaşı, yoldaşı ve yardımcısıdır. Kız çocuğu annesini rol model alarak, gözlemleyerek, sosyal ve kültürel değerlerini annesinden öğrenerek, iyi ya da kötü davranışlarını annesine dayandırarak büyür. Bununla ilgili atasözleri aşağıdadır.

Anne ile kız çocuk arasındaki ilişki, oldukça özel ve derindir. Bu ilişki, birçok farklı boyutta şekillenir ve hem annenin hem de kız çocuğunun hayatları üzerinde büyük etki yaratabilir. Anne ile kız çocuk arasındaki duygusal bağ, genellikle çok güçlüdür. Anne, kızının ilk rol modelidir ve bu bağ, güven ve sevgi temelinde gelişir. Anne, kızına nasıl kadın, anne olunacağını ve topluma nasıl başarılı bir şekilde katılacağını öğreten bir rol modelidir. Kızlar kendi davranışlarını ve değerlerini annelerini gözlemleyerek öğrenirler. Anne ve kızı duygusal tecrübelerini ve yaşam zorluklarını birbirleriyle paylaşırlar. Anneler aile değerlerini, inançlarını ve kültürel miraslarını kızlarına aktarır. Bu, kız çocuğunun kimliğini ve ait olduğu toplumla olan bağını oluşturur. Türkiy Türkçesindeki atasözlerinde anneler ve kızları birbirlerinin yoldaşları ve sırdaşları olarak tasvir edilmekte beraber, onların bazen birbirlerine küsebilecekleri, hata birbirine karşı kırgın olabilecekleri, fakat birbirlerine olan bu küskünkük ve kırgınlıklarının geçici olduğu vurgulanır. Atasözlerinde bir annenin kız çocuklarının kötü yol

düşüp etik dışı davranışlar sergilemelerinde payının yapı olduğu da dile getirilmektedir. aslında burada anne nasılsa kızın da öyle olacağı teması vurgulanmaktadır.

{124} *Analı kızlı, sırları gizli.*

{125} *Ana ile kız, helva ile koz* (Aksoy, 1988, s.146).

Bu atasözü, bir cevizi helvadan ayırmanın mümkün olmayacağı gibi, bir anneyi de kızından ayırmanın mümkün olmayacağını ifade eder.

{126} *Anası söylemeden kızı anlar* (MKM, 1992, s. 27).

{127} *Ana ile kız döğüşmüş, komşu da sahih sanmış.*

{128} *Anasının çehresi yüzünden akar.*

{129} *Kız ananın, oğlan babanın ortakçısıdır* (Kurt, 1991 s.19).

{130} *Kız anadan görmeyince öğüt almaz.*

{131} *ئاتا كۆرگەن ئوق ياسار، ئانا كۆرگەن تون پىچار* (Emet, s. 6)

Ata körgeñ ok yasar, ana körgeñ ton piçar;

“Babayı takip eden yay yapar, anayı takip den don biçer.”

{132} *ئاتا-ئاناڭغا نېمە قىلساڭ، بالاڭدىن شۇنى كۆرسەن* (Emet, s. 7)

Ata-anañğa néme kılsañ, balañdin şuni körisen.

“Anne babana ne yaptıysan çocuğundan aynı şeyi görürsün.”

{133} *ئاتىسى باشلىمىغاننىڭ ئالمىسى چوڭ* (Emet, s.36)

Anisi başlimiğanniñ almisi çoñ, “Annesi giriş yapmayanın elması büyük.”

Bu atasözünün bir de “*Anası olmayanın göğüsü, babası olmayanın hayası büyük.*” şeklinde bir varyantı vardır. Bu atasözü de anne babaların çocuklarını sınıksız disipline etmelerinin çok önemli olduğu, çocuklarının yaramazlıklarını ve yanlışlarını görmezden gelmek, çocukların yoldan çıkması ve utanç verici sonuçları olan etik olmayan davranışlarda bulunmasını ifade eder.

{134} *ئاتىسى بولۇشقانىڭ ئوغلى ئۇرۇشقا، ئانىسى بولۇشقانىڭ قىزى يىغلاڭغۇ* (Emet, s. 36)

Atisi boluşqakniñ oğli uruşqak, anisi boluşqakniñ kızi yiğlañgu

“Kışkırtıcı babanın oğlu kavgacı (olur), kışkırtıcı ananın kızı mırırmırık (olur).”

{135} *ئاتىسى غورا يېسە، بالىسىنىڭ چىشى قاماپتۇ* (Emet, s. 36)

Anisi gora yése, balisiniñ çışı kamaptu.

“Anası koruk yese kızının dişleri kamaşır.”

{136} بالالا بولغۇچە ، ئانىسى موما بولار

Bala bala bolğuçe, anisi moma bolar, “Çocuk yetişkin olunca, ana nine olmuş.”

{137} بىر ئانىدىن ئارغامچا-توقۇناتىن باشقىسى چۈشەر (Emet, s. 77)

Bir anidin argamça-toķunaktin başķisi çüşer.

“Anadan kafana halat düşer, cariyeden başķa birşey düşer.”

{138} ئانىنىڭ ئاچچىق سۆزى پەرزەنتنىڭ ئەقىل كۆزىنى ئاچار

Aniniñ açķık perzentniñ eķil közini açar, “Ananın acı sözü çocuğun akıl gözünü açar.”

{139} بالالا چوڭ بولمىغۇچە ، ئانا چوڭ بولماس.

Bala çoñ bolmıgüçe, ana çoñ bolma, “Çocuk büyümediği sürece ana büyüzmez.”

{140} ئانىسى ساغلام بولسا ، بالىسى پاقلان بولۇر.

Anisi sağlam bolsa, balisi paķlan bolur, “Ana sağlam olursa çocuğu semirir.”

{141} ئالالا ئىنەكنىڭ بالىسى چالا قۇيرۇق.

Ala inekniñ balisi çala kıyruk, “Ala ineğin yavrusu kısa kıyruklu(dur).”

{142} ئانا سۈتى بىلەن كىرگەن ئەقىل كالا سۈتى بىلەن كىرمەس.

Ana süti bilen kirgen eķil kala süti bilen kirmes.

“Ana sütü ile giren akıl, inek sütüyle girmez.”

{143} ئاتا كۆرگەن ئاتا بىلەن تەڭ ، ئانا كۆرگەن ئانا بىلەن تەڭ. (MM, 2016, S. 208)

Ata körgen ata bilen teñ, ana körgen ana bilen teñ.

“Babayı gören babaya eşit(tir), anayı gören anaya eşit.”

{144} ئورغاقتا تۇتۇپ ئاتاڭ قالغۇچە ، ئويماقتا تۇتۇپ ئاناڭ قالسۇن.

Orğak tutup atañ kalğuçe, oymak tutup annen ķalsun.

“Orak tutup baban yaşayacağına, yüksük tutup anan yaşasın.”

Yukarıdaki atasözlerinde anne ve çocuk arasında sevgi ve merhameti esas alan bağımlılık, eğiticilik, rehberlik ilişkisi vurgulanmaktadır. Bu atasözleri babanın eğitiminde yetişen çocukların zanaat ehli, annenin eğitiminde yetişen çocukların ev işlerine aşına ve iğne işlerinde iyi olacakları, herkesin anne babasına saygı duyması, onlara iyi bakması ve onları tatmin etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bunun yanında çocuklar kötü şeyler yaptıkları için cezalandırılacakları, ebeveynleri ile tartışan ve gücendirenlerin ileride kendi çocuklarından aynı muameleyi görecekları, bazı ebeveynler kötü şeyler yaparsa bunun vebalının çocuklarına olacağı, bundan dolayı çocuklarının acı çekecekleri ve milletin önünde rezil olacakları, herhangi bir annenin, çocuklarını büyütüp evliliğe hazırlayana kadar hayatını çocuklarına adayarak gençliğin baharından feragat edip yaşlanacağı ve gücünden olacağı, aynı anne

rahminden doğan çocukların farklı mizaçlara ve kişiliklere sahip olacakları ve hiçbir şekilde aynı olmayacakları dile getirilmektedir. Atasözlerinde yine annenin çocuğu ile olan ilişkisindeki rolü tartışılmakla beraber, kız çocuk ile olan ilişkisindeki rolü daha belirleyicidir.

{145} ئانىسى چوڭ بولمىغۇچە قىزى چوڭ بولماس.

Anisi çoñ bolmiguçe kızi çoñ bolmas, “Anne büyümedikçe kızı da büyümez.”

{146} ئانىسىنى ئالتۇنغا ئال ، قىزىنى كېپەككە ئال (MM, 2016, s.729)

Anisini altuñga al, kızını képekke al

“Anneyi altın vererek al, kızını kepek vererek al.”

{147} ئانىنىڭ ئادىتى قىزغا ئۆلگە.

Aniniñ aditi kıziğa ülge, “Ananın âdeti, kıza örnek.”

{148} ئانىنىڭ كۆڭلى بالىدا ، بالىنىڭ كۆڭلى تالادا.

Aniniñ köñli balida, baliniñ köñkli talada.

“Ananın gönlü çocuğunda, çocuğun gönlü dışarıda.”

{149} ئانىسى ماختىغان قىزدىن كەچ.

Anisi mahtıgan kızdin keç, “Anasının övdüğü kızdan vazgeç.”

{150} ئانىسى ئويلاپ يۈرىدۇ ، بالىسى ئويىناپ .

Anisi oylap yüridu, balisi oynap yüridu, “Anası düşünerek, çocuğu oynayarak yürür.”

{151} ئوغۇل ئاتىغا قويۇلغان يۆلەك ، قىز ئانىغا ئېسىلغان چېچەك.

Oğul -atiğa koyulğan yölek, kız-anığa ésilğan çéçek.

“Oğul- babaya destek(tir), kız-anneye asılan çiçek.”

{152} ئوغۇل تۇغۇلسا ئۆزىدىن كۆرەر ، قىز تۇغۇلسا خوتۇنىدىن كۆرەر.

Oğul tuğulsa özidin körer, kız tuğulsa hotunidin körer.

“Erkek çocuk doğsa kendinden bilir, kız çocuk doğsa karısından bilir.”

{153} ئوغۇلنىڭ مەردلىكى ئاتىغا تالىق ، قىزنىڭ ئۆزلۈقى ئانىغا تالىق.

Oğulniñ merdliki atiğa talıq, kızniñ uzluqi anığa talıq.

“Oğlun mertliği babaya nispet yapılır, kızın güzelliği anneye nispet yapılır.”

{154} غورۇنى چىڭىتقان پانىسى ، قىزنى چىڭىتقان ئانىسى.

Goruni çiñitқан panisi, kızını çiñitқан anisi.

“Eriği sertleştiren kabuğu, kızını sertleştiren annesi.”

{155} توخۇنىڭ نابابلىقىدىن جۇجىسىنى سار يەر.

Tohuniñ nabablıkıdin çücisini sar yer, “Tavuğun beceriksizliğinden civcivi atmaca yer.”

{156} چاقماقتەك ئوغۇلۇك بولسا ، چىراغدەك قىزلار كېلۇر.

Çakmaqtek oğluñ bolsa, çirağdek kızlar kélur.

“Şimşek gibi oğul olursa, lamba gibi kızlar gelir.”

{157} چاقنى بۇزغان تانسى، قىزنى بۇزغان ئانسى.

Çakni buzğan tanisi, kızni buzğan anisi, “Tekerliği bozan halat, kızını bozan annesi.”

{158} ئوغلۇڭنى بەگگە ئۆگەتمە، قىزىڭنى رەگگە ئۆگەتمە.

Ogluñni beñge ögetme, kıziñni reñge ögetme.

“Oğlunu tiryakiliğe alıştırma, kızını renge alıştırma.”

{159} ئوغلۇمغا بەردىم ئورغا قچە، قىزىمغا بەردىم ئويما قچە. (MM, 2016, s.214)

Oglumğa berdim orğaqçe, kızimğa berdim oymaqçe.

“Oğluma verdim orakça, kızıma verdim yüksükçe.”

Yukarıdaki atasözlerinde bir annenin çocukların hayatındaki önemi ve rolü babaya mukayese edilerek anlatılmaktadır. Bu atasözlerine göre anne çocuklarına örneklik teşkil etmektedir. O toplumun çocuklardan bekleyen toplumsal rolleri ve sorumlulukları, sosyal ve yaşam becerilerini, kültürel mirasları ve değer yargılarını, toplumsal ve ahlaki normları çocuklarına öğretirken onları topluma hazırlamaktadır.

3.4.3. Anneye Benzetilen Atasözleri

Türkiye Türkçesinde hiçbir duruma güven olmayacağı ve bize ait olan şeylerin sürekli olarak elimizde kalmayacağını ifade etmek için şu atasözü kullanılmaktadır:

{160} Anan güzel idi hani yeri, baban güzel idi hani evi.

Uygur Türkçesinde bir ulusu oluşturan önemli unsurlardan sayılan vatan ve memleket gibi değerli unsurların önemi anneye benzetilerek anlatılmaktadır.

{161} ئۆز يۇرت-تۇغقان ئانا، ئۆزگە يۇرت-ئۆگەي ئانا (Emet, s. 36)

Öz yurt-tuğkan ana, özge yurt-ögey ana.

“Öz memleket-öz anne, yabancı memleket- üvey anne.”

{162} ئانا يۇرتۇك ئامان بولسا، رەڭگى-روپۇك سامان بولماس (Emet, s. 36)

Ana yurtuñ aman bolsa, reñgi-royuñ saman bolmas.

“Ana yurdun aman olursa, ten ve ruhun saman olmaz.”

“Ana yurdun esenlikte olsa, yüzün sararmaz.”

Vatan, Uygur Türklerinin gözünde değerli ve kutsal bir yerdir. Vatan, insan için anne kadar değerlidir. İnsanın yaşadığı, tertemiz toprağında yürüdüğü, temiz havasını soluduğu, ruha şifa veren Kevser suyundan güç aldığı vatan, insanın ailesi gibidir. Bir bahçede uzun süre su olmazsa bahçedeki tüm meyve ağaçlarının ve çiçeklerin yaprakları solar ve yavaş yavaş kurur.

Bir göl kurduğunda o göldeki tüm balıklar ölür. Böyle bir ülkenin güvenliği, refahı ve kaderi, o ülkedeki her vatandaşın yaşamıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Her insanın kaderini doğrudan etkiler. Kötü insanların güçlenmesi ve baş göstermesi sonucunda toplum kargaşaya sürüklenir ve insanların durumu da kötüleşir. İlim ehlipleri de değersizleşir, toplumun tüm değerleri ayaklar altına alınır. Öte yandan, riyakâr insanlar, vicdanlarını kaybetmiş olanlar ve bazı aşağılık insanlar rahat etmek ve zengin olmak için tüm toplumu riske atar. Birçok insanın durumu kötüleşir. Memleket huzur içinde olursa, insanların durumu düzelir, yaşamı mutlu olur (Mölceri, 2010, s. 139).

Vatanın anneye benzetilmesi bir mecaz olup Uygur edebiyatında ve kültüründe sıkça kullanılan bir ifadedir. Bu benzetme, vatanın insanlar için ne kadar mühim ve kıymetli olduğunu anlatmaya yönelik bir sembolizm’ı barındırır ve bazı temel benzerliklere dayandığı söylenebilir.

Vatan gibi anne de besleyici ve koruyucu role sahiptir. Anne nasıl ki çocuklarına büyük bir bağlılık ve sevgiyle ilgilenirse vatan da vatandaşlarına bağlılık ve sevgiyle hizmet eder. Anne, yeni bir hayatın kaynağıdır. Vatan da insanların yaşamlarının kaynağı olup onların geçmişlerini, geleceklerini ve kimliklerini oluşturur. İster Uygur kültüründe olsun ister Türk kültüründe olsun “Anavatan” terimi, bir ülkenin ana vatanını ifade eder. Buradaki “ana” kelimesi, annelikle ilgili bir vurgu taşır. Bu nedenle, anavatan kelimesi vatanın bir annesi olarak telakki edilir. Hem anne hem de vatan, insanların köklerinin ve toplumsal bağlarının bulunduğu yerlerdir. Anne, çocuklarının ilk toprağıdır, vatan da insanların toplumsal kimliklerinin yeşerdiği topraktır.

{163} ئانام بارغۇچە ، لەيلىقازاق توزۇپتۇ. (MM, 2016, s. 281)

Anam barguçe, leylikazak tozuptu. “Anam gidinceye dek, Leyikazak sömü.”

{164} ئاتامنىڭ تاپقىنى ئانامنىڭ بارىكاللاسىغا يەتتەپتۇ.

Atamniñ tapqini anamniñ barikallasıga yetmeptu.

“Babamın kazandığı anamın ikramına yetmez.”

Bu atasözü, aile hayatını umursamayan, kocasının kazandıklarını çarçur eden, eğlenceye düşün övünmeyi seven anayı ifade eder.

{165} ئاتامنىڭ ئۆلگىنى ئانامغا ياراشتى ، چەلپىكىنى ئىتلار تالاشتى (Emet, s. 8)

Atamniñ ölgini anamga yaraştı, çelpikini itlar talaştı.

“Babamın ölmesi anama iyi geldi, yufkasını itler ısırdı.”

Bu atasözü, bir kişinin talihsizliği ve kaybının bir başkasına başarı, mutluluk ve fayda getireceğini ifade eder.

{166} ئاتاڭمۇ يەر، ئاناڭمۇ يەر (Emet, s. 36)

Ataňmu yer, anaňmu yer, “Baban da yer, annen de yerdir.”

Bu atasözü, arsa ve toprağın anne-baba gibi müşfik ve cömert bir sermaye olduğunu, insanlara önemli faydalar sağladığını, emek verenleri hüsrana uğratmayan bir altın külçe olduğunu ifade eder.

{167} ئاتاڭنى ئۆلتۈرگەنگە ئاناڭنى بەر (Emet, s.36)

Ataňni öltürgen 'ge anaňni ber, “Babanı öldüren kişiye ananı da ver.”

Bu, menfaat için kendini halk düşmanlarının bağına atan, halkına sefalet getirmek için onların eli olan vicdansızlara kinaye biçiminde söylenen hitaptır (Emet, s. 12). Fakat anne gibi böyle bir değerli varlığın vicdansızların kişilik özelliklerini tarif etmek için sadece kinaye tarzında kullanılması bu atasözünün kültürel arka planını açıklamakta yetersiz kalacaktır. Aslında bu atasözünün kültürel arka planında sevgi, saygı, hoşgörü, merhamet ve fedakârlık gibi insani değerlerin yatmakta olduğunu varsayabiliriz. Bu insani değerlerin kaynağını Uygur Türklerinin dinî inanç sisteminden aramak isabetli olur. Uygur Türklerinin inanç sisteminde Müslümanların İslam düşünce yapısını oluşturan önemli saç ayağından sayılan tasavvuf inanç sisteminde “*yaratani yaratandan ötürü sevmek, merhamet, hoşgörü, insanların kusurlarını örtmek, affetmek, kötülüğe iyilikle karşılık vermek, bağışlamak*” gibi insani değerler ön plandadır. Uzun bir süre tasavvuf inanç sisteminde kalan ve hâlâ yaşamında izlerini taşımakta olan Uygur Türklerinin tasavvufun insani değerlerini benimsemiş olması doğal bir şeydir. Üstelik, Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde kötülük yapan birine iyilikle karşılık vermeye atıfta bulunan (“İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı” (Aksoy, 2018) ile “*ياخشىلىققا ياخشىلىق ھەر ئىنساننىڭ ئىشى، يامانلىققا ياخشىلىق ئېسىل ئىنساننىڭ ئىشى*” atasözlerinde iyilik yapana iyilik yaparak karşılık vermeyi herkesin yapabildiği, fakat kötülük yapana iyilikle karşılık vermeyi herkesin beceremediği, ancak bunu manevi yönü güçlü ve yüksek ahlakı değerleri benimseyen “ermiş” insanların yapabildiği vurgulanır. Kur’an’ın Fussilet suresinde “kötülüğe iyiliğin en güzel olanı ile karşılık vermeyi” öğütlenir.⁵³⁹ Bu ayet kısaca şu şekilde tefsir edilmektedir: “Elbette iyilik ve kötülük aynı şey değildir. Size kötülük yapan kişiyi hoş görmeli ve onu affetmelisiniz. Hatta

⁵³⁹ <https://Kur'an.diyaret.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4252/34-35-ayet-tefsiri>, [Erişim: 5 Nisan 2023].

ona bir iyilik yapın ki aranızdaki düşmanlık, kırgınlık ve kin ortadan kalsın. Çünkü insan kendisine iyilik yapan kişiye karşı mahcubiyet hisseder. O zaman düşmanlık, öfke ve kin duyguları yok olur. Kendisine iyilik yapan kişiye karşı sevgi ve saygı duymaya başlar. Sonuç olarak aralarındaki düşmanlık da ortadan kalkar.” (Diyanet, s.708-710).

{168} ئاتاڭ بازار ئاناڭ بازار (Emet, s.36)

Atañ bazar anañ bazar, “Atan pazar, anan pazar.”

Bu atasözü de gereksiz ve tatsız şeylerin ve kayıpların yaşanmaması için ticaret, takas ve finansal ilişkilerin kalabalık yerlerde, daha da önemlisi çarşıda yapılması gerektiği anlamına gelir.

{169} ئات ئايلىخانغا، يول ساريخانغا

At Aylihañğa, yol Sarihañğa, “At Aylıhan’a, yol Sarihan’a.”⁵⁴⁰

{170} ساريخان ئەرگە تەگسە، بارتاخۇن ھۆمۈدەپتۇ (MM, 2016, s. 763)

*Sarihan erge tegse, Baritahun*⁵⁴¹ *hö müdeptu*, “Sarihan evlense, Baritahun’un canı sıkılmış.”

{171} ئانامنىڭ ئۆلۈشىنى بىلسەم، بىر تاقاق كېپەككە سېتىپ بېرىدەم (Emet, s. 8)

Anamniñ ölüşini bilsem, bir tavaq képekke sétip béreldim.

“Anamın öleceğini bilseydem, bir tabak kepeğe satardım.”

Bu atasözü, hiç kimsenin gelecekte olacak beklenmedik olayları önceden tahmin edemeyeceği, beklenmedik bir olay olduğunda pişmanlık duymanın faydasız olduğunu ve olasılığa karşı uyanık, dikkatli ve ihtiyatlı olunması gerektiğini ifade eder.

{172} بالا يىغلىمىغۇچە ئانا ئەمچەك سالماس (Emet, s. 60)

Bala yiglimiğüche ana emçek salmas, “Çocuk ağlamazsa, anne meme vermez.”

Bu atasözü, istediğinizi elde etmek ve hedeflerinize ulaşmak için durumunuzu ve ihtiyaçlarınızı dile getirmeniz, yardım istemeniz ve çözüm istemeniz gerektiğini ifade eder.

{173} كەلمىگەن تەلەيدە ئاناڭنىڭ ھەققى بارمۇ؟ (Emet, s. 153)

Kelmigen teleyde anañniñ heqqi barmu?

⁵⁴⁰ Doğu Türkistan’ının Korla vilayetindeki bir dağın adıdır. Fakat bu dağın adı Çin yönetimi tarafından “Ejderha Dağı” adına değiştirilmiştir. https://www.uyghur-archive.com/okyaneser/eser_tehlil_chetel_2011_0111_2516.html, [Erişim: 5 Nisan 2023].

⁵⁴¹ Erkek ismi.

“Gelmeyeyen şansta, annenin hakkı var mı?”

{174} ئانا ۋەتەننىڭ —ئالتۇن بۆشۈك

Ana vetiniñ –altun böşük, “Ana vatanın altın beşik(tir).”

{175} ئانا سۈت-بەرگەن ۋەتەننىڭگە مۇھەببەت باغلا

Ana süt bergen vetiniñge muhabbet bağla.

“Ana sütünü veren vatanına sevgiyle bağlan.”

{176} ئاناڭمۇ يۇل، ئاناڭمۇ يۇل

Atañmu pul, anañmu pul, “Atan da para(dır), anan da para.”

Yukarıdaki atasözlerinde bir anne bir yandan toplumdaki en değerli varlıklara benzetilerek tarif edilirken öte yandan değersiz varlıklara benzetilerek ya da değersizleştirilerek anlatılmaktadır. Anneyle ilgili böyle bir tezatlığın temelinde annenin kutsal ve değerli oluşunun belli bir ölçüde etkisinin olduğu söylenebilir. Anne Uygur kültüründe kutsal ve değerli varlık olarak kabul edilir. Genelde kutsal ve değerli olsan bazı şeyler toplumsal norm ve tabu niteliğini taşır. Kutsal ve değerli olan anneye hakaret etmek ya da değersizleştirmek toplumsal normları ihlal etmek, tabuyu delmek ve karşı tarafı rahatsız etmenin bir yöntemidir.

3.4.4. Üvey Anne

Üvey öz olmayan anlamına gelir. Eski Türkçede *ögey* olarak geçer. Orta Türkçede de *ögey* olarak geçer. Yaygın bir kanaata göre, Eski Türkçe ög “ana” kökünden türetilmiştir. Ancak –ey eki açıklanmamıştır (Eren, 1999, s. 429). Eski Türkçede olduğu gibi Uygur Türkçesinde de “ögey ana” olara geçer (Komisyon, 1999, s. 839). Türkiye Türkçesinde eskiden beri kullana gelen üvey anne ve analık kelimeleri dışında, bu kelimelerin olumsuz çağrışımlarından kaçınmak maksadıyla, bir de *cicianne* kelimesi kullanım alana dâhil olmuştur (Gelir, 2020, s. 89). Çince karşılığı “后母-hòumǔ”, “后娘-hòuniáng” ve “晚娘-wǎnniáng” dır.⁵⁴²

İki yetişkinin birlikte yaşamaya karar verdiği evlilik süreci ve bu süreç evlilik sözleşmesinin yerine getirilmesiyle tamamlanır. İlerleyen dönemlerde evliliğe çocukların da eklenmesiyle aile daha da büyür, böylece eşlere ‘annelik ve ‘babalık’ sorumlulukları da yüklenmiş olur. Hayatın akışı içinde evlilik, zaman zaman çiftler arasındaki anlaşmazlıklar veya farklılıklarla karakterize edilir. Bu gibi durumlarda evlilik sürmez ve bu durum boşanmayı beraberinde getirir. Bazen de evlilik eşlerden birinin ölümü ile sona erer. Bu gibi durumlarda

⁵⁴² <https://www.zdic.net/hans/后妈>, [Erişim: 5 Nisan 2023].

eşlerden biri farklı nedenlerle yeniden evlenmeye karar verebilir. Çocuklu bir ailenin parçalanmasının ardından, ebeveynlerden birinin yeniden evlenmeye karar vermesiyle çocuğun hayatı temelden değişir ve çocuk bu süreçten psikolojik olarak etkilenir. Aileye yeni üyelerin katılmasıyla birlikte, çocuğun yaşadığı ortamın yanı sıra okul ve arkadaş çevresi değişebilir. Tüm bunlar olurken çocuk yeni kurallara uyum sağlamakta zorlanabilir ve bu süreç sancılı olabilir. Bilindiği üzere, yeni bir aile düzeni kurulduğunda, “üveylik” durumu ortaya çıkar; aileye sonradan katılanlar “üvey baba”, “üvey anne”, “üvey kardeş”, “üvey oğul” vb. olarak adlandırılır. Görüldüğü gibi bu kişiler sıfatlarla anılmaktadır. Bu sıfatlar, bir erkek veya kadın ikinci veya birden fazla evlilik yaptığında ve ‘üvey çocuk’ birlikte yaşayan ebeveynlerden birinin biyolojik çocuğu olmadığında ortaya çıkar (İnal, 2014)⁵⁴³.

Annenin toplumdaki yeri, onun şefkati, özverisi, nezaketi, adanmışlığı, ailesine bağlılığı, fedakârlığı, çocuklarının bakımından birinci derecede sorumlu yönüyle ön plana çıkmaktadır. “Fedakâr, verici, sevgi dolu, koruyucu, sadık, neşeli ve şefkatli/bakım veren gibi sıfatlar çoğunlukla ideal ataerkil anneyi tanımlamak için kullanılır ve ideal annenin toplum temsillerinde de yer alır” (Bozkur ve Taylan, 2020, s. 50) “Üvey annelik” adeta toplumda kötülükle özdeşleştirilir ve bu açıdan üvey anne, çocukla sağlıklı bir ilişki geliştiremeyen ve çocuğa yakınlık göstermemekte yetersiz kalan biri olarak görülür. Toplum, çevre ve çocuk üvey annenin kötülük yapabileceğini düşündüğü için, o çocuğu eğitmek için uyguladığı iyi davranışları bile olumsuz bir eylem olarak görülür (Helimoğlu Yavuz, 1996 s. 118). Çocuk ile kan ve soy bağıyla bağlanmayan üvey anne ailesi ve çocuk için ne yapsa nafi olur. Eski Türklerde üvey annelik olayı vardır. Üvey anne, ikinci kadın, “kuma” veya “ortak” derecesinde nitelendirilir. Kaşgarlı Mahmud’un ana edinmek, ana demek manasında vurguladığı anlamak sözcüğü üvey anneyi vurgulamak maksadıyla kullanılmış olabilir (Mandaloğlu, 2022, s. 486). Çocukların bakımı, yetiştirilmesi ve eğitimi sorumluluğu öncelikle anneye aittir. Bu nedenle, üvey annelikle ilgili muhtemelen daha fazla atasözü vardır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde üvey anneyle ilgili pek de olumlu içerikli atasözlerinin olduğu söylenemez.

Türkiye Türkçesinde üvey anne ile ilgili atasözleri şunlardır:

⁵⁴³ https://www.academia.edu/13169904/%C3%9Cvey_Evlad%C4%B1n_Hukuksal_Konumu, [Erişim: 5 Nisan 2023].

{177} Üveye etme, özünde bulursun; geline etme, kızında bulursun.

{178} Oğlun gibi ever, kızın gibi gelin et.

Bu atasözü, ğvey çocuğu istismar eden birinin, bunun bedelini kendi çocukları üvey olduğunda ödeyeceğini, onun çocukları da istismara uğrayacaklarını, gelinine kötü davranan kadının, gelininin de gelin olduğunda benzer şekilde davrandığını gördüğünde şaşırması gerektiğini ifade eder.

{179} Üvey öz olmaz, kemha bez olmaz.

Bu atasözü, her ikinin taraf da ne kadar çaba sarf ederse etsin, ne kadar samimi davranırsa davransın, üvey annenin biyolojik annenin, üvey çocuk da biyolojik çocuğun yerini alamayacağını ifade eder.

{180} پىيازنىڭ كۆكىگە قارىما، بېشىغا قارا، ئۆگەينىڭ گېپىگە قارىما، بەرگەن ئېشىغا قارا.

Piyazniñ kökige qarima, béşiğa kara, ögeyniñ gépişe qarima, bergen éşiğa kara.

“Soğanın köküne bakma, başına bak, üveyin sözüne bakma, yemeğine bak.”

{181} ئۆگەينىڭ ئېتى قۇرۇسۇن، ئاپتاپتا كۆتى قۇرۇسۇن.

Ögeyniñ éti kurusun, aptapta köti kurusun.

“Üveyin adı kurusun, güneşte götü kurusun.”

{182} ئۆگەي ئانىنىڭ قۇشلىغىنىدىن، ئۆز ئانىنىڭ مۇشتلىغىنى ياخشى (Emet, s. 137)

Ögey aniniñ kuşlıgıdın, öz aniniñ muştligini yahşı.

“Üvey ananın kucaklamasından öz ananın dövmesi evla.”

{183} ئۆز ئاناڭ ئۆلدى كەلمەيدۇ، ئۆگەي ئاناڭ ئۆلمەيدۇ.

Öz anañ öldi kelmeydu, ögey anañ ölmeydu.

“Öz anan ölürse bir daha gelmez, üvey anan hiç ölmez.”

{184} ئاناڭ ئۆگەي بولسا، ئاتاڭ ئۆز بولماس

Anañ ögey bolsa, atañ öz bolmas, “Anan üvey olursa baban öz olmaz.”

{185} ئاناڭ ئۆگەي بولسا توپۇڭ بۇزۇلار، ئاتاڭ ئۆگەي بولسا خۇپۇڭ بۇزۇلار (Emet, s. 36)

Anañ ögey bolsa toyuñ buzular, atañ ögey bolsa huyuñ buzular

“Anan üvey olursa düğünün bozulur, baban üvey olursa huyun bozulur.”

Yukarıdaki atasözlerinde üvey annenin çok kötü karakterli olduğu, üvey annenin çocuğa eziyet edeceği, çocuğun karakteri ve huyunun bozulmasına neden olacağı, babanın bile üvey anne yüzünden taraf değiştirip öz evladına kötü davranacağı vurgılanmaktadır. Üvey anneler ve çocuklar arasındaki ilişkiler zorlayıcı olabilir. Özellikle çocuklar öz anneleriyle temaslarını

sürdürmek isterlerse üvey annesiyle sıkıntı yaşayabilir ya da öz annesi vefat ettiyse onun hasretinde üvey annesini benimse noktasında sorun yaşayabilir. Bu durum, üvey anne-çocuk ilişkisinin erken ve sonraki aşamalarında çatışmaya yol açabilir. Üvey anne ve çocuklar arasında iletişim sorunları yaşanıyorsa, bu durum duygusal kopukluğa ve anlaşmazlıklara neden olabilir. Üvey anne, biyolojik anne ile mukayese edildiğinde, rolünün ne olduğu konusunda bazen belirsizlikle karşı karşıya gelebilir. Bu, çocukların ne tür bir ilişki beklediğini veya kabul ettiğini anlama konusunda sıkıntıya yol açabilir. Üvey anne ve çocuklar arasında duygusal çatışmalar çıkabilir. Aile geçmişi, üvey anne ve çocuklar arasındaki ilişkileri de etkiler.

3.4.5. Çin Atasözlerinde Anne

Çince anneler için “母亲- mǔqīn”, “妈- mā”, “妈妈- māmā”, “妈咪- mā mī”, “阿妈- ā mā”, “阿家妈- ā jiā mā” gibi birçok farklı isim vardır ve bazı bölgelerde (özellikle eski zamanlarda) çocuklar annelerine “娘- niáng”, “阿娘- ā niáng” veya “娘亲- niáng qīn”, ayrıca “阿母- ā mǔ”, “老妈子- lǎomāzi”, “老母- lǎomǔ” (Kantonca, kuzey lehçesi) derler.

En eski Çince *Kelimelerin Açıklamalı* sözlüğünde “母- mǔ” kelimesi şu şekilde açıklanır: çobanı tanımlamak için de kullanılır. Bu karakter çelenkli bir çocuk şeklindedir. Fakat bir tanesinin göğüse benzediği söylenir. Aynı zamanda “疊- dié” kafiyesinde de kullanılır. Çoban yine sığır bakıcısıdır. Bu oğlunu emziren bir insan ile benzetmedir. Bunun uzantısı olarak, çocuk doğurabilen herkesin anne olduğu söylenir.⁵⁴⁴

Geleneksel Çin toplumunda kadın ahlakı şunları gerektirir: evli kadınlar aile hayatında iyi birer anne olmalıdır. Burada kastedilen ahlak içerik olarak iki yönlüdür: bir yandan kocanın ailesi için çocuk doğurmak ve yetiştirmek, özellikle de ailenin mirasını devam ettirecek oğullar doğurmak, öte yandan, çocukları kibar ve başarılı olmaları için eğitmektir. Çalışamayacak durumda olan yaşlılar, yaşlılıklarında kendilerine destek olmaları için çocuklarına bağımlılar. Akraba ve komşuların çıkarları genellikle ailenin büyüklüğüne göre belirlenir. Buradaki anne olarak kadın tek başlarına ele alınması daha uygun olur. Çünkü annenin hanedeki statüleri diğer statülerdeki kadınlardan bariz bir şekilde farklıdır. Kuşaklar arası tahakküm, özellikle de anne tahakkümü, ataerkilliğin bir diğer kaçınılmaz temasıdır. Geleneksel Çin toplumunda kadının

⁵⁴⁴ <https://www.zdic.net/hans/母> [Erişim: 6 Nisan 2023].

statüsünü anlamak için, yalnızca geleneksel topluma hâkim olan erkek egemenliğinin temel ilkelerini değil, aynı zamanda Konfüçyüsçü “vefalı evlat” kültü ve Konfüçyüsçü “gençlerin düzeni” görüşünü anlamak da önemlidir. Özellikle Eski Çin’de ‘annelik’ adını verdiğimiz olgu ortaya çıkmıştır. Annelerin hayırsever anneler ya da zorunlu olarak baskıcı olmadığı açıktır, ancak annelerin fedakâr ve şefkatli imajı de önemsenmiştir (Li, 1997, s. 16). Geleneksel Çin ailesinde “vefalı evlat” kültü önemli yer tutmaktadır. Ailenin ayakta kalması, toplumdaki yerini koruması ve soyunu devam ettirmesinde “vefalı evlat” kültü işlevsel role sahiptir. Burada kastedilen “vefalı evlat” aslında tamamen cinsiyetçi bakış açısının ürünü olup “vefalı evlat” dendiğinde, genel olarak erkek evlat ön plana çıkar. Anne aslında bu “vefalı evlat” kültürünün varlığını devam ettirmesinde başat rol oynar. Bu yüzden annenin değeri ve ailedeki konumu “vefalı evlat” kültüne ne kadar katkıda bulunmasıyla ölçülür. Geleneksel Çin aile kültüründe anne “vefalı evlat” kültürünün yaşatılmasında araçsallaştırıldığı söylenebilir.

Atasözlerinde “母亲- mǔqīn”, “妈- mā”, “妈妈- māmā”, “娘- niáng” şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

3.4.5.1. Çin Atasözlerinde Annenin Önemi

{186} 人都是娘养的-Rén dōu shì niáng yǎng de, “İnsanı anne yetiştirir.”

{187} 生娘小于边、养娘大于天-Shēngniáng xiǎoyú biān, yǎng niáng dà yú tiān.

“Doğuran anne kenardan daha kısa, büyüten anne gökyüzünden daha büyük(tür).”

{188} 走尽天边是娘好-Zǒu jìn tiānbiān shì niáng hǎo. “Yeryüzünde anne kadar yâr yok.”

{189} 父道尊、母道亲-Fù dào zūn, mǔ dào qīn, “Baba yolu saygı, anne yolu akrabalık(tır).”

{191} 妇人弱也、而为母则强-Fù rén ruò yě, ér wéi mǔ zé qiáng.

“Kadın zayıf, anne güçlü(dür).”

Yukarıdaki atasözlerinde tüm insanların etten kemikten olduğu ve temel yaşam koşullarına ihtiyaç duyduğu, bu ihtiyacı karşılamada annenin büyük rol oynayacağı, evlat edinen annenin biyolojik anneden daha güçlü bir hayırsever olduğu, dünyada sizi annenizden daha çok seven kimsenin olmadığı, annenin cana yakın olduğu, annenin yeryüzündeki cana en yakın biri olduğu, hatta annenin gökyüzünden bile büyük olduğu vurgulanmaktadır.

3.4.5.2. Çin Atasözlerinde Annenin Çocuk Hayatındaki Rolü

Çin atasözlerinde anne ile onun evladı arasındaki ilişkiye dair atasözleri şunlardır:

{192} 儿行千里母担忧 - *Er xíng qiānlǐ mǔ dānyōu*.

“Oğul binlerce mil yol kat eder, anne endişe eder.”

Anne erkek çocuğu uzun bir yolculuğa çıktığında, endişelenir. O çocuğunun güvenliğinden endişe ettiği için uyuyamaz, çocuğunu düşünür. Anne kaç çocuğu olursa olsun çocuğunu sevgi ve özenle büyütür. Anne tarafından çocuğa en küçük ve rutin şekilde yapılan her bakım eylemi, her zihinsel ve fiziksel emek eylemi ve her maddi bakım karşılıksız bir eylemdir. Ancak çocuğun anneye borcunu ödemesi bir ölçüde çocuğun vicdanına bağlıdır. Annelerinin zorluklarını gözden kaçıran ve evlada yakışmayan davranışları sergileyen çocukların olduğu doğrudur. Bir çocuk binlerce kilometre uzağa gidebilir ama çocuklarını asla unutmaz ve onları her zaman aklında tutar. Her zaman çocuklarını düşünür. Anne kucacı pamuklu bir battaniye gibi yumuşak ve sıcaktır. Çocuk annenin sevgiyle nazikçe kucaklamasıyla rahatlayabilir. Anne çocuğu için o kadar çok çalışır ki, çocuk şişmanlar ve karşılığında anne zayıflar. Ebeveynler ve çocuklar arasındaki güçlü bağ, gen, soy, kan, doğum sancıları ve erken yaşlardan itibaren yetiştirme yoluyla kurulur. Anne doğum yaparken ölüme yaklaşır ve çocuğunu özenle besleyerek ona yeni bir hayat verir (Zhu, 2008, s. 23). Anneye saygının alsında Çin aile kültüründe önemli yer tutan “vefalı evlat” düşüncesi ya da kültü ile çok yakından ilgisi vardır. Bu düşünce Çin aile kültüründe adeta kült hâline gelmiştir. Vefalı evlat bir etik kavram olarak Çin’de uzun bir geçmişe sahip olduğu söylenebilir. Vefalı evlat kelimesinin kehanet kemiği yazıtlarında görülmesi, vefalı evlat kavramının en azından M.Ö. 11. yüzyıldan önce var olduğunu açıkça göstermektedir. Vefalı evlat kavramının anamlı şudur: “Çocuklar ebeveynlerine ömrünün sonuna kadar iyilik yapmayı kendine yol edinecektir.” Konfüçyüse göre vefalı evlat olmak için anne babaya mutlat itaat edilmelidir, onlara sonsuza dek saygı duyulacak, anne baba hastalandığında, zor durumla karşı karşıya kaldığında onların yanında durulmalıdır. Aslında bir çocuğun vefalı evlat düşüncesine ve onun diğer içeriklerine göre hareket etmesi etik kategoriler açısından son derece önemlidir. Vefalı evlat kültü Çin tarihinde sadece aile kültürüne kök salmakla kalmamış, siyasi alanda da kendini göstermiştir. Bu düşünce kimilerine göre Çin ulusunun geleneksel bir erdemi olarak oluşmuştur. Ayrıca, Batı Han Hanedanlığı’ndan bu yana, Konfüçyüsçü vefalı evlat düşüncesi Çin hanedanlık yönetim anlayışında “dünyayı vefalı evlat olma düşüncesiyle yönetmek” biçiminde kendini göstermiştir. Çin kültüründe padişah ya da hükümdara göre halk evlat sayılır, eğer halk yani evlatlar hükümdara vefalı olursa ülke düzene girecek, toplumda barış ve huzur hâkim olacaktır. Eğer tam tersi olursa ülke kaosa sürüklenecektir. Evlat asla hükümdara karşı gelmemeli ve mutlak itaat etmelidir. Bu gökyüzünün ya da yüce varlığın belirlediği nizamdır. Bu nizam dışına kimse

çıkamaz. Eğer çıkan biri varsa o mutlaka cezalandırılmalıdır. Bu düşünce ülkeyi yönetme stratejisi, ülkenin ve toplumun istikrarının korunmasında ve geleneksel toplumun düşünsel temelini inşasında önemli rol oynamıştır. Minnettarlık kategorisi perspektifinden bakıldığında, Konfüçyüsçü vefalı evlat düşüncesi ya da kültür, “ebeveynlere iyilik yapmak” şeklindeki manevi çağrışımın özünü oluştur. Bu, ebeveynlere vefalı evlat düşüncesinin karşılığını vermek ve başkalarına lütufta bulunmak olan şükran olarak yorumlar. Biçim ve içerik açısından Konfüçyüsçü vefalı evlat düşüncesi ya da kültürün savunduğu minnettarlık, sadece biçime önem vermekle kalmayıp, çocukların da vefalı evlat düşüncesinin kurallarına uymalarını ve ebeveynlerine maddi destek sağlamalarını gerektirir. Görgü kurallarının ardındaki manevi içeriğin vurgulanması, ebeveynlere saygı gösterilmesi ve onların manevi ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmasını kapsar (Ying, 2017).⁵⁴⁵

{193} 娘想儿，长如江，儿想娘，扁担长 - Niáng xiǎng er, zhǎng rú jiāng, er xiǎng niáng, biǎndan zhǎng, “Ana özler oğul ırmak gibi uzar, oğul özler anne sedyeye uzar.”

{194} 娘生十子不嫌多，十子养娘嫌啰嗦 - Niáng shēng shí zǐ bù xián duō, shí zǐ yǎng niáng xián luōsuo, “Anne on oğul doğurur, on oğul bir anneye bakamaz.”

{195} 娘肚子里有子，子肚子里没娘 - Niáng dùzi li yǒu zǐ, zǐ dùzi lǐ méi niáng.

“Anne karnında oğul var, oğul karnında anne yok.”

{196} 打在儿身，疼在娘心 - Dǎ zài er shēn, téng zài niáng xīn.

“Dayak çocuğun üzerinde, acı annenin kalbinde olur.”

Bu atasözü, bir annenin çocuğu dövüldüğünde kalbinde acı hissedeceğini, anneler ve çocukların doğasında kalp kalbe konuşmak olduğunu ifade eder. Bu atasözü, ayrıca bu atasözü ast cezalandırıldığında efendinin kalbinin huzursuzluğunu ifade etmek için de kullanılır.

{197} 而不忘娘、物不忘本 - Ér bù wàng niáng, wù bù wàngběn.

“Anneni unutma, aslını unutma.”

Bu atasözü, her şeyin köklerini kaybetmemesi gerektiği gibi, bir oğul ya da kızın da annesini unutmaması gerektiğini anlatır.

{198} 孩子胡糟娘不管、打了孩子娘出来 - Háizi hú zāo niáng bùguǎn, dǎle háizi niáng chūlái.

⁵⁴⁵ http://www.chinakongzi.org/zt/3967/rujiaxiaodao/201905/t20190520_195600, 儒家礼教规定父母去世,是天下通行的做法, [Erişim: 7 Nisan 2023].

“Çocuk yaramazlık yaparsa anne umursamaz, çocuk dövülürse anne ortaya çıkar.”

Bu atasözü, çocuğun yaptığı kötülükler annenin umurunda olmadığı, ama anne çocuğu dövdüğünde ortaya çıkarak müdahale edeceğin ifade eder. Bu atasözü, yine genellikle astların üstlerini umursamadıklarını, bir şeyler yanlış gittiğinde üstlerin devreye gireceklerini ifade etmek için kullanılır.

{199} 娘家住不老、亲戚吃饭不饱 - *Niángjiā zhù bùlǎo, qīnqī chīfàn bù bǎo.*

“Annenin evi yaşanacak kadar eski değil, akrabalar yemek yiyecek kadar tok değil.”

Bu atasözü, kızın doğduğu evde bir ömür boyu yaşayamayacağını ve akrabaların yemeklerinin lezzetli olacağı, ancak yeterince yiyemediklerini ifade eder. Kız çocuklar annelerinin evinde daha rahat yaşarlar, hiçbir şey yapmak zorunda değildir ve ebeveynlerinin ellerindeki mücevherlerdir. Bu yüzden annelerinin evinde çok rahatlırlar. Ama bir kız çocuğu evlendiğinde ya da üvey annenin eline düştüğünde her şeyi yapmak zorunda kalabilir.

Evlendikten sonra kadının kayınvalidesinin evinde çocuğu ve kendine ait bir evi vardır. Bu nedenle öz annesinin evine döndüğünde misafirdir. İlk başlarda ebeveynler kızlarını misafir ederler. Ancak uzun süre annesinin evinde yaşarsa, bir yandan ağabeyleri veya küçük erkek kardeşleri zaten bir aile kurmuştur ve görümcesi ve ebeveynleri ayrı yaşamıyorsa, görümcesiyle bazı sürtüşmeler ve yanlış anlaşılmalara olabilir. Öte yandan, bu durum çevrenin kızın sık sık annesinin evinde kaldığına dair dedikodu yapmasına da yol açabilir. Akrabalar için yeterli yiyecek olmaması, zor duruma düşüldüğünde akrabalarından yardım istemek anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu sık sık oluyorsa, o zaman akrabalar da sık sık yardım etmeyecektir. Akrabalar en kötü zamanlarınızda yardım edebilirler, ancak ömür boyu çekip çeviremezler ve ayrıca akrabaların kendi aileleri, masrafları ve diğer hususları vardır. Dolayısıyla kız da öz annesi ve akrabalarının evinde fazla kalamaz.

{200} 娘惜细儿 - *Niáng xī xì er*, “Anne kalbi çocuk için(dir).”

{201} 娘慈悲、女孝顺 - *Niáng cíbēi, nǚ xiàoshùn*, “Anne şefkatli olursa, kız vefalı evlat olur.”

Bu atasöz, bir anne sevgi dolu olduğunda, kızı da saygılı ve uysal olacağını ifade eder.

{202} 娘打孩子, 怎么打怎么有理 - *Niáng dǎ hái zǐ , zěn me dǎ zěn me yǒu lǐ.*

“Anne çocuğunu döver de söver.”

Bu atasözü, bir annenin çocuğunu dövmesinin doğal ve normal olduğunu ifade eder.

{203} 女儿是娘得挂心钩 - Nǚ ér shì niáng de guà xīn gōu, “Kız anne kalbinin kancaları(dır).”

Bu atasözü, her zaman kızının işleri hakkında endişelenen bir anneyi anlatır.

{204} 养子方知娘生受 - Yǎngzǐ fāngzhīniáng shēng shòu.

“Evlatlık bir çocuk annesinin ne çektiğini bilir.”

Bu atasözü, bir annenin sevgisinin büyük olduğunu, ancak herkesin bunu hissedemeyeceğini ifade eder.

{205} 要打看娘面 - Yào dǎ kàn niáng miàn. “Çocuğu dövme için anasına bak.”

Bu atasözü, bir çocuğu dövmenin, çocuğun annesinin şefkatine bağlı olacağını ifade eder.

{206} 一日叫娘、终身是母 - Yī rì jiào niáng, zhōngshēn shì mǔ.

“Bir kez anne olan, her zaman anne kalır.”

Bu atasözü, birine bir kez anne denildiğinde, sonuna kadar onun anne olarak kalacağını anlatır.

{207} 丈母爱郎、割奶放汤, 阿母爱郎, 脱裤换糖 - Zhàngmǔ ài láng, gē nǎi fàng tāng - Ā mǔ'ài láng, tuō kù huàn táng.

“Anne oğlunu sever, sütü keser ve içine çorba koyar.” ya da “Bir anne kocasını sever, şeker için pantolonunu çıkarır.”

Bu atasözü, bir annenin çocuklarını çoğu zaman umursamazlık derecesinde sevdiğini ifade eder.

{208} 知地莫过主, 知子莫过母 - Zhī dì mòguò zhǔ, zhīzi mòguò mǔ.

“Hiç kimse yeryüzünü Tanrı’dan daha iyi bilemez, hiç kimse bir evladı annesinden daha iyi tanıyamaz.”

{209} 子随母昌, 母随子贵 - Zǐ suí mǔ chāng , mǔ suí zǐ guì,

“Oğul anneyi, anne de oğlu takip eder.”

Bu atasözü, oğlun annesinin konumu sayesinde öne çıkmasına ve annenin de oğlunun konumu sayesinde saygınlık kazanmasına atıfta bulunur.

{210} 儿不嫌母丑, 犬不怨主贫 - Er bu xián mǔ chǒu, quǎn bù yuàn zhǔ pín.

“Oğul annesinin çirkinliğine kızmaz, köpek sahibinin yoksulluğundan şikâyet etmez.”

Bu atasözü, aile üyelerinin birbirinden nefret etmeyeceğini ifade eder.

{211} 孤犊触乳, 骄子骂母 - Gū dú chù rǔ, jiāozǐ mà mǔ.

“Yetim buzağı memeye dokunur, gururlu oğul annesini azarlar.”

Bu atasözü, şımarık evlatların ebeveynlerine karşı saygılı olmayacaklarını ifade eder.

{212} 母爱者子抱 - Mǔ'ài zhě zǐ bào. “Anne sevgisi çocuğu kucaklamaya yeter.”

{213} 母大儿肥 - Mǔ dà ér fēi, “Anne büyük olursa çocuğu şişman olur.”

Bu atasözü, annenin sağlıklı ve güçlü olması hâlinde çocuklarının da sağlıklı ve güçlü olacağını anlatır.

{214} 母以子贵 - Mǔ yǐ zǐ guì, “Anneyi değerli yapan oğlu(dur).”

Bu atasözü, evladının şerefinden dolayı annenin de şerefleceneğini ifade eder.

{215} 谁家牛犊不抵母、谁家土地谁收粮 - Shéi jiā niú dú bù dǐ mǔ, shéi zhōng tǔ dì shéi shōu liáng. “Kimin buzağıları annelerine değmez, kimin toprağı ekilir, kimin tahılleri toplanır.”

Bu atasözü, her zaman annesiyle çelişen ve onu rahatsız eden herhangi bir erdek çocuğu veya kız çocuğu ifade eder.

{216} 什么样的老母下什么样的儿 - Shénme yàng de lǎo mǔ xià shénme yàng de ér.

“Anne nasılsa çocukta öyle olur.”

{217} 十个孩子九随母 - Shí gè hái zǐ jiǔ suí mǔ. “On çocuktan dokuzu annesini takip ediyor.”

Bu atasözü, çocuğun uzun süredir annesiyle birlikte olduğundan mizacının ve özelliklerinin vb. anne tarafından her zaman büyük ölçüde etkileneceğini anlatır.

3.4.5.3. Çin Atasözlerinde Anne ile Çocuğun İlişkisi

{218} 儿跟老子女像娘 - Er gēn lǎo zǐ nǚ xiàng niáng,

“Çocuklar yaşlandıklarında anneleri gibi olur.”

Bu atasözü, çocukların genellikle ebeveynleri gibi göründüklerini veya davrandıklarını anlatır.

{219} 娶媳妇先看娘家妈 - Qǔ xífù xiān kàn niángjiā mā.

“Anne nasılsa, kız çocuğu da öyle yetişir.”

{220} 栽葫芦傍墙，养女儿似娘 - Zāi hú lu páng qiáng, yǎng nǚ 'ér shì niáng.

“Duvara kabak dik, anne gibi kız yetiştir.”

Bu atasözü, kızının kişiliğinin anneninkine en çok benzediğini ifade eder.

{221} 病人有叫爷叫娘之苦 - Bìngrén yǒu jiào yé jiào niáng zhī kǔ.

“Hastalar baba ve anne olarak anılmanın acısını yaşarlar.”

3.4.5.4. Çin Atasözlerinde Üvey Anne

Çincede üvey annenin kelime olarak karşılığı şunlardır: “后母-hòumǔ”, “后娘-hòuniáng” ve “晚娘-Wǎnniáng” dır. “后母-hòumǔ”, “后娘-hòuniáng” ve “晚娘-wǎnniáng” kelimelerindeki “后 hòu”, “晚-wǎn” kelimeleri ise “sonra ve geç” anlamına gelir. Bu bağlamda Çincede üvey anne kelimesinin anlamı *sonradan* ya da *geç edinilmiş anneyi* ifade eder. Üvey anne, eve yabancı olarak giren yeni bir ev kadınıdır. Çocukla kan bağı bulunmamaktadır. Dolayısıyla üvey annenin çocuğa karşı duygusu zayıftır. Sadece kendi otoritesini sürdürmek için vardır ve çocuğu kayıtsız şartsız kendisine tabi kılmak için, çocuğu kendi iradesine boyun eğdirmek için şiddet kullanır. Bu içeriği yansıtan Çin atasözleri şunlardır:

{222} 云中日头,后娘心头- Yún zhōng rì tou, hòu niáng xīntóu.

“Buluttan güneş çıkar, üvey anne kafadan çıkar.”

Bu atasözü, bulutlardaki güneşin insanları yaktığını gibi, üvey annenin de çocuklara kötü davranacağını ifade eder. Bu atasözü, üvey annenin kalbinin zehir gibi zararlı olacağına atıfta bulunur.

{223} 最毒黄蜂针,最坏后娘心 - Zuì dú huángfēng zhēn, zuì huài hòu niáng xīn.

“En zehirli olan yaban arısı iğnesi(dir), en kötü olan üvey anne kalbi.”

Bu atasözü, bir üvey annenin kalbinin kötü olacağını ifade etmek için kullanılır.

{224} 晚娘的拳头, 云里的日头 - Wǎnniáng de quántóu, yún lǐ de rì tou.

“Üvey annenin yumruğu ile buluttaki güneş kötü(dür).”

Bu atasözü, üvey annenin çocuğa karşı acımasız olduğunu anlatır.

{225} 狠毒莫过于娘心 - Hěndú mò guòhòu niáng xīn.

“Üvey annenin kalbi kötülük misali(dir).”

Bu atasözü, üvey annenin kalbinden daha büyük bir kötü bir şey olmadığını, üvey annenin üvey çocuklarına tahammül edemeyeceğini ve onlara zulüm ve kötü muamele edeceğini ifade eder.

{226} 母慈悲儿孝顺、娘狠毒儿生分 - Mǔ cíbēi er xiàoshùn, niáng hěndú er shēng fēn.

“Anne nazik olursa çocuk itaatkâr olur, anne zalim olursa çocuk öfkeli olur.”

{226} 晴天的日头、后娘的舌头 - *Qíngtiān de rì tou, hòu niáng de shétou*.

“Güneşli bir gün ile üvey annenin dili zehirli(dir).”

Güneşli bir günde güneş en zehirlidir ve bir üvey annenin dili en acımasız olanıdır. Bu atasözü, bir üvey annenin çocukları kocasının önünde sık sık suçlamasına atıfta bulunur.⁵⁴⁶

Yukarıdaki atasözleri üvey annenin çocuklara yaşattığı dehşeti anlatmakla beraber, onun doğası ve karakterini de tarif etmektedir. Üvey anne, çocuk tarafından dünyanın en kötü insanı olarak görülmektedir. Üvey annenin adını duymak bile onları korkutmaya ve dayanılmaz hissettirmeye yetmektedir. Üvey anne ve çocuklar arasındaki düşmanca ilişki, kayınvalide ve gelin arasındaki ilişki gibi uzlaştırılamayan bir sorundur. Burada kayınvalide ve üvey anne, yetersiz olmakla birlikte geleneksel toplumlarda korkulan kadın rol modelleri olarak tanımlanır.. Geleneksel Çin toplumunda kızlar, gelinler ve eşler sadece erkek egemenliğine değil, aynı zamanda haklarını ele geçiren üvey anne gibi kadınların daha fazla baskısına da maruz kalmıştır.

⁵⁴⁶ <http://www.shijiba.com/yanyu/ny0ek.shtml>, [Erişim: 7 Nisan 2023].

3.4.6. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kadının Anne Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi

Tablo 10. TT, UT ve Çince Kadının Anne Vasfıyla İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri		SAYI		
		TT	UT	Çince
Anne Olarak Değerli Varlık		24	28	5
Anne-Çocuk İlişkisi	Kız-Erkek Evlat	27	42	10
	Kız Evlat	7	29	17
Anneye Benzetilen Nesneler		1	16	1
Üvey Anne		5	6	6
Toplam		64	122	42

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince anneye ilgili atasözleri 226'dır. Anneye ilgili atasözleri Türkiye Türkçesinde 64, Uygur Türkçesinde 122, Çince 42 civarındadır. İki Türk lehçesine ait atasözlerinde anne olarak kadın değerli ve kutsal bir varlık olarak vurgulanmakla beraber, aile ve toplumdaki önemi de dile getirilmektedir. Çince annenin kutsal bir varlık olmasından ziyade değerli bir varlık olması ön plandadır. Her üç kültüre ait atasözlerinde annenin ister ailenin erkek üyeleriyle olan ilişkisinde olsun ister toplumun diğer bireyleri ile olan ilişkisinde olsun onun saygın ve baskın konumu üzerinde durulmaktadır. Kadının anne kimliği onun diğer sosyal kimlik ve statüsüne göre bariz bir şekilde değerli, avantajlı ve üstündür. Türk kültüründe anne ölçü, temel, ilke, başlangıç, öncelik, nitelik, öz, can, güzellik, doğru, iyi, sevgi ve merhamet ile özdeşleştirilmektedir. Anne kavramına yüklenen bu

özellik Türklerin sadece diline değil yasa, felsefe, medya, ekonomi gibi diğer toplumsal alanlara da sirayet etmiştir. Örneğin, anayasa, anavatan, ana akım medya vb. Çin atasözlerinde ise anne/ana kavramı daha çok bizim bildiğimiz anlamda kullanılmaktadır. Yani bir insanı doğurup dünya getiren, kollayan, büyüten ve yetiştiren biri olarak algılanmaktadır.

Çin kültüründe anne olarak kadının toplumsal rolü bir yandan kocasının ailesi için çocuk doğurmak ve yetiştirmek, özellikle de ailenin mirasını ve soyunu devam ettirecek oğullar doğurmaksa; öte yandan, çocukları kibar olmaları ve başarılı olmaları için eğitmektir. Çin atasözlerinde anne tahakkümü ve annenin Çin aile kültüründe kült hâline gelen “*vefalı evlat*” düşüncesinin yaşatılmasındaki işlevselliği vurgulanmaktadır. Aslında “*vefalı evlat*” kültü erkek çocuğu önemseme düşüncesinin yansıması olup bu kulte anne tamamen araçsallaştırılmaktadır. Türk kültüründe çocuklarla ilgili “*vefalı evlat*” kültü bulunmamaktadır. Türk kültüründeki hayırlı evlat düşüncesi Çin aile kültürü ve siyasal kültüründe kült hâline gelen “*vefalı evlat olma*” kültü ya da düşüncesinden bariz bir şekilde farklılık gösterir.

Türk kültüründe insanların birbirleri üzerindeki hakları önemlidir. Fakat bu haklar arasında en önemli olanı anne hakkıdır. Anne hakkı Tanrı hakkıyla özdeşleştirilmektedir. Dolayısıyla, bu hak söz konusu olduğunda kral bile olsa çiğneyemez ve akan sular durur. Çince atasözlerinde annenin gökten bile büyük olduğu, yeryüzünde ise onun kadar yâr olmadığı, annenin çok güçlü olduğu vurgulanmaktadır. Çin mitolojisinde ilk insanın (ilk Çinli) babasız doğduğu, Tanrı’nın ya da kutsallık atfedilen ejderha, kuş ve ayı gibi hayvanların kadın üzerindeki etkisiyle insanoğlunun dünyaya geldiği, dolayısıyla babasız fakat özünde annesi olan insanın doğumuyla ilgili anlatılar vardır. Ancak Türk mitolojisinde durum bunun tam tersidir. Tanrı’nın ya da kutsal ışığın erkek ya da *börü* gibi kutsal kabul edilen bir hayvan üzerindeki etkisi ya da erkeğin Tanrı ya da kutsal ışığın üzerindeki etkisi söz konusudur. Çin mitolojisinde insanın başlangıcı anne olmasına rağmen, Çince annenin önemini anlatan atasözlerinin sayısı iki Türk lehçesindeki ilgili atasözlerinin sayısına göre bariz bir şekilde azdır. Lakin üç kültürde baskın olan cinsiyetçi yaklaşım annenin değerine gölge düşürmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesinde “*Her buluttan yağmur yağmaz, her karıdan oğlan doğmaz.*”, “*Oğlanı her karı doğurmaz er karı doğurur.*”, Çince “*zǐ suǐ mǔ chāng , mǔ suǐ zǐ guǐ*, (Oğul anneyi, anne de oğlu takip eder.)” atasözlerinden anlaşıldığı üzere, kız ya da erkek çocuk annesi olmanın ayrıcalığı farklıdır. Erkek çocuk annesi el üstünde tutulurken, kız çok annesi toplum tarafından dışlanmaktadır. Bu durum elbette göreceli niteliğe sahiptir. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki anne ile ilgili atasözlerinde kız çocuk sahibi annenin manevi anlamda

kazanacağı ödül cennette karşılığını bulacaktır. Ama Çin atasözlerinde kız çocuk sahibi anneye ödülün ziyade ceza kesilmektedir. Çin atasözlerinde anne sütünün manevi değerinin önemli olduğunu ifade eden atasözlerine rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesindeki anneyle ilgili atasözlerinde annenin önemi ve değeri doğrudan anlatılmaktadır. Fakat Uygur Türkçesinde annenin önemi ve değeri doğrudan değil baba ile mukayese edilerek ifade edilmektedir. Bununla ilgili atasözlerinde bir çocuğun hayatında babaya göre annenin daha önemli olduğu, babasız hayatın bir şekilde çekileceği, ancak annesiz hayatın çekilemeyeceği, bir insan öksüzlük ile yetimlik arasında seçim yapmak zorunda kalırsa onun yetimliği seçmesinin onun adına daha hayırlı olacağı vurgulanmaktadır.

Her üç kültürdeki atasözlerinde anne adeta çocuğun özellikle kız çocuğun hamisi olarak ifade edilmekte ve kız çocukları için rol modeli olarak tarif edilmektedir. Anne çocuğun ilk eğiticisi, koruyucusu, destekçisi, manevi değerlerin aktarıcısı, yol göstericisi ve besleyip büyütücüsüdür. Bununla ilgili atasözlerinin sayısı her iki Türk lehçesi ve Çince de fazlasıyla mevcuttur. Bununla ilgili toplam atasözlerinin sayısı ise 132 civarındadır. Örneğin, Çin atasözlerinde anne çocuk ilişkisiyle ilgili atasözlerinin sayısı 27 civarındadır. Her üç kültürdeki atasözlerinde annenin çocuk hayatındaki önemi ve rolü vurgulanmakla beraber, anne ile çocuk arasında her zaman uyum olmayacağı, nadir olsa da ufak tefek anlaşmazlıklar yaşanacağı da dile getirilmektedir. Fakat bununla ilgili atasözlerinin sayısı oldukça azdır. Her üç kültürdeki atasözlerinde anneler genelde erkek ve kız çocukları arasında ayırım yapmamaya çalışsa da bazen erkek çocuklarını kayıracağı, kız çocuğa daha sert, erkek çocuğa daha yumuşak tavır sergileyeceği görülmektedir. Ancak Çin kültüründe annelerin erkek çocuğu daha fazla kayırdığıyla ilgili atasözlerinin sayısı nispeten fazladır. Çin atasözlerinde anne ile erkek çocuk arasında özel bağ olduğunu ifade eden atasözleri de mevcuttur. Örneğin, “*zǐ suǐ mǔ chāng , mǔ suǐ zǐ guǐ* (Oğul anneyi, anne de oğlu takip eder.)”. İki Türk lehçesinde içeriği bu şekilde olan atasözlerine rastlanmamaktadır. Genelde anne ile kız çocuk arasındaki özel bağ ve ilişki vurgulanır. Ama Çince de bunun tam zıttı olan durum söz konusudur. Çünkü geleneksel Çin toplumunda anneler erkek çocuk sayesinde daha fazla söz hakkına ve toplumsal itibara kavuşacağına inanırlar. Türk aile kültüründe baba erken vefat edince, anne aileyi yönetir, erkek çocuk varsa annesine yardım eder. Ancak Çin aile kültüründe adeta bir ahlakı norm ve davranış hâle gelen “kadın evlenmeden önce babaya, evlendikten sonra kocaya, kocadan sonra oğluna tabidir” kuralına göre, anne yerine ailenin büyük erkek çocuğu aileyi yönetir, anne oğluna tabi olur. Anne ve çocuk arasındaki bu tür tabilik ilişkisi Türk kültüründe yoktur. Lakin erkek çocuk

baba evini geçindirme rolünü üstlenerek daha önemli hâle gelir. Bu durum anneye olan bağlılığını olumsuz etkilemez. Uygur Türkçesinde anne kelimesi ve anne metaforu kullanılan atasözleri de mevcuttur. Örneğin, “*Kelmigen teleyde anañniñ heqqi barmu? Şansın gelmezse, annenin hakkı varmı?*” atasözünde anne metaforu ticari ilişkileri ifade etmek için kullanılmaktadır. Hatta *Atañni öltürge anañni ber - Babanı öldüren kişiye anne de ver.*” atasözünde olduğu gibi kötülük yapan birine bile anneyi feda etme vurgusu yapılmaktadır. Türkiye Türkçesinde anne metaforu kullanılan atasözlerinin sayısı Uygur Türkçesindeki ilgili atasözlerine göre azdır. Her üç kültürdeki atasözlerinde üvey anneyle ilgili hiç de olumlu ifadeye rastlanamamaktadır. Üvey anne adeta kötülük ile özdeşleştirilmektedir. Türkiye Türkçesinde üvey anneyle ilgili atasözlerinin sayısı Uygur Türkçesi ve Çincedeki ilgili atasözlerinin sayısına göre azdır. Çin atasözlerinde üvey anne için “zehir” ve “kötü kalpli” gibi sert ifadeler kullanılmaktadır. Aslında Türk kültüründe belli bir ölçüde yer edinen evlatlık edinme geleneğinin Türk atasözlerine pet de yansımadağı görülmektedir. Türk kültüründe aileler kendi çocukları dışında başka bir çocuğu evlat edinebilirler. Evlat edinen anneler evlat edindiğı çocuğa üvey olsa da onu öz çocuğu gibi büyütmeye çalışırlar.

3. 5. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Kız

Türk dilinin çeşitli dönemlerinde belirgin bir şekilde ortaya çıkan “kız” kelimesi Eski Türkçe döneminde ‘kız, evlenmemiş yetişkin olmayan dişi, bakire, kadın, cariye’ anlamına gelir. Orta Türkçe döneminde ise “kız, evlenmemiş, cariye” anlamlarının yanı sıra “nadir, pahalı, kıymetli, değerli, az bulunan, kıtlık, nadirlik” anlamlarına da gelmektedir. Eski Anadolu Türkçesinde her iki anlamı kullanılmış, fakat birinci anlamı daha çok, ikinci anlamı ise daha az kullanılmıştır (Clauson, 1972, s. 680). Nişayanın sözlüğünde “kız” kelimesinin “cömert, bol” kelimesinin zıddı ve kıs-eyleminin eşdeğer sıfatı olduğu ifade edilir⁵⁴⁷. Dîvanü Lûgati’t-Türk’te “kız” kelimesi “bakire” ve “pahalı, değerli” kavramlarıyla aynı yerde geçer (Aydın, 2018, s.172). Bunun dışında “Ana babanın birinci dereceden kadın fûrûu” demek olan kız (Çeker, 2022, s. 541) kelimesi “dişi çocuk, bekâreti kaybolmamış veya evlenmemiş dişi insan” olarak anlamına gelir. Buradaki bekâret ya da bakirelik adeta “kız” ile özdeşleştirilmiştir.

⁵⁴⁷ <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kiz>, [Erişim: 8 Nisan 2023].

İnsanlık tarihi boyunca kız çocukların genellikle erkek çocuklara kıyasla değersiz görüldüğü, damgalanmanın ve baskının çocukları olduğu, genel olarak zor yaşam koşulları ve savaş zamanlarında erkek çocuklar fiziksel güçleri ve dayanıklılıkları nedeniyle, kız çocukların ise zayıf ve bakıma muhtaç oldukları için dışlanmış muamelesi gördüklerine dair yaygın kanaat vardır. Elbette kız çocukların istenmeme derecesi ya da aşağılanma ve utandırılma biçimleri topluma ve coğrafyaya göre değişmektedir. Fakat Türk kültüründe kız çocuklar erkek çocuklar kadar değerli olduğu, hatta erkek çocuktan daha değerli olduğuna dair anlatıların olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir. Üstelik İslam kadınlara özellikle kızlara yönelik olumsuz davranışları kaldırmak ve kızların haklarını korumak için bir dizi kurallar ve emir koymuştur. İslam’da cinsiyetten kaynaklanan bir üstünlük ölçüsü kesinlikle yasaklanmıştır. Kızlara eğitim, miras hakkı verilmiştir. Kızlara şefkat, merhamet ile davranmak, himaye, iyilik ve ihsanda bulunmak tavsiye edilmiş ve bütün bunlar Hz. Muhammed tarafından harfiyen uygulanarak Müslümanlara örneklik oluşturulmuştur. İslam’daki kız çocuklara verilen değer ve haklara yönelik teklif ve tavsiyeler etkili olmuş ve Müslüman toplumdaki kız çocuklarına yönelik algı olumlu yönde önemli bir değişim göstermiştir. Ancak, kız çocukların lehine olan bu değişim Türk toplumu dâhil tüm Müslüman toplumlarda baskın ataerkil kültür ve yabancı kültürlerin etkileri nedeniyle İslam’ın önerdiği düzeye ulaşmamıştır. Hatta zaman zaman Hz. Peygamber’in bu konudaki tavsiyeleri unutulmuş ve kız çocuk hor görülmeye devam etmiştir (Yılmaz, 2016, s. 175-176).

Türk ve Uygur atasözlerinde kızın varoluşsal, fiziksel, zihinsel, ahlaki ve davranışsal özellikleri, kaç yaşında evlenmesi gerektiği, koca seçerken dikkat edilmesi gereken hususlar ve bunun için belirlenmiş toplumsal ve ahlaki normlar, kızın annesi, babası, diğer insanlar ile olan ilişkisi, kız-erkek ayrımı, toplumun ondan beklediği ahlaki ve davranış kalıpları, toplumsal sorumluluklar ve roller ile ilgili hususlar vardır.

3.5.1. Değerli Varlık Olarak Kız

Türk kültüründe kız erkek arasında cinsiyet gözetmeksizin kız çocukların erkek çocuklar kadar değerli olduğunu, kızların aile bireyleri arasında denge oluşturabilecek kadar önemli konumda olduğunu, kız ailesinin toplumda itibarlı olacağını ve kız çocuğun karakter, kişilik ve yetenek olarak erkek çocukta farklı olduğunu ifade eden atasözleri şunlardır:

{1} Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez.

{2} Atsız evin saltanatı, kızsız evin süsü olmaz.

- {3} Kızlar bir güneştir, oğlanlarsa ay parçasıdır.
- {4} Kız çocuğu, babası için yıldız, annesi için güneştir.
- {5} Oğlan direktir, kız emektir (Ersöz, 2010:175).
- {6} Oğlanınki oğul balı, kızınki bahçe gülü.
- {7} Kız pazarda satılmaz, oğlandır atılmaz; çekilmeli (Acaroğlu, 1993 s. 20).
- {8} Oğul kız, hakikatte gören gözüün nurudur.
- {9} Seversen oğlanı sev kız kendini sevdendir.
- {10} Hanımın kız doğurdu deyip öfkelenme, aslanın erkeği dişisi birdir.
- {11} Kızı güzel olanın ayağı yukarıda olur.
- {12} Kız evi umut evi, oğlan evi umut evi.
- {13} Kız evi, vezir evi.
- {14} Kız kapısı, vezir kapısı.
- {15} At ver hasım ol kız ver hısım ol.

İşin ilginç olan tarafı şuki, kız çocuğu yukarıdaki atasözlerinde olduğu gibi çok değerli varlık olarak tarif edilmesine rağmen, aşağıdaki atasözlerinde değersiz, itibarsız, işe yaramaz, beceriksiz ve öz ailesine yabancı biri olarak nitelendirilmektedir.

3.5.2. Değersiz varlık olarak kız

Kızların değerli olduğunu anlatan atasözleri kadar, onların değersiz olduğunu ifade eden atasözleri de mevcuttur. Bir kişi tanınmış ya da varlıklı bir ailede doğmakla ün ve zenginlik kazanmaz. Allah isterse silik ve yoksul bir aileden gelen bir çocuğu ünlü ve zengin yapabilir. “Torun, oğlandan olursa oğul balı, kızdan olursa bahçe gülü” diye sevileceği vurgulanmaktadır. Kızın cinsiyeti nedeniyle ona uygun görülen konumu, ondan beklenen toplumsal normlar, üstlendiği roller ve sorumluluklar, onun vasfı ve nasıl bir varlık olarak algılandığını ifade eden atasözleri mevcuttur. Fakat bununla ilgili atasözlerinin çoğunda kızlar değersiz, erkek çocuklara göre ikinci planda ve edilgen konumda olan, istenmeyen, kötü vasıflı olarak ifade edilmektedir.

- {15} At ver dost ol, kız ver düşman ol (Aksoy, 2009, s. 52).
- {16} Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.
- {17} Bir evde iki kız, biri çuvaldız biri biz.

- {18} Beş kız bir oğlanın yerini tutar mı?
- {19} Erkek çocuk bahçe elması, kız çocuk dağ elması.
- {20} Oğlan anası raf elması, kız anası ahır danası.
- {21} Kız elin, oğlan evin.
- {22} Kızın var mı, derdin var.
- {23} Kızı olan tez kocar (Acaroğlu, 1993, s. 21)
- {24} Kızın var, sizin var.
- {25} Kız yükü, tuz yükü (Aksoy, 2018, s. 529)
- {26} Kızı kıza koşarsan kahpe, oğlanı oğlana koşarsan deyyus olur.
- {27} Oğlan doğuran övünsün, kız doğuran dövünsün.
- {28} Oğlan doğuran ok gibi, kız doğuran bok gibi.
- {29} Kız çocuğu ya er koynunda ya yer koynunda.
- {30} Kız evde olsa da elden sayılır.
- {31} Kızı kızken görme, gelinken gör; gelinken görme, beşik ardında gör.
- {32} Kızı olanın dili olmaz.
- {33} Kız olan evde tütün tüter mi, yedi kız bir oğlan eder mi? (Ersöz, 2010 s. 175).
- {34} Karı doğurduğu kızı beğenmez.
- {35} Oğlan olsun deli olsun, ekmek olsun kuru olsun.
- {37} Oğlan doğurdum oydu beni, kız doğurdum soydu beni.

Bu atasözlerinde kız çocukların sorunlarının, dertlerinin, sıkıntılarının ve sorumluluklarının çok ve çeşitli olduğu, bu yüzden ebeveynler sürekli endişe içinde oldukları vurgulanmaktadır.

Uygur Türkçesinde kızların değerli ve değersiz olduğunu anlatan atasözleri şunlardır:

{38} بىر قىزى بار بەگزادە، ئىككى قىزى بار خانزادە (Emet, s. 79).

Bir kızi bar begzade, ikki kızi bar hanzade.

“Bir kızı olan beyzade, iki kızı olan hanzade.”

{39} قىزلىق ئۆيىگە خىزىر ئامراق.

Qizliq öyge hızir amraq, “Kızlı eve hızır dost.”

{40} قىزلىق ئۆيگە قىرىق ئات باغلىنار.

Qizliq öyge kırık at bağlinar, “Kızlı eve kırk at bağlanır.”

{41} قىزنىڭ تويى قىرىق كۈن.

Qizniñ toyi kırık kün, “Kızın düğünü kırk gün olur.”

{42} قىزنىڭ كۆزى ئالھاس، يول ماڭسا پىيادە قالھاس.

Qizniñ közi almas, yol mangsa piyade kalmas.

“Kızın gözü elmas, yol yürürse yaya kalmaz.”

{43} قىزلىق ئۆي قۇدسىز بولھاس.

Qizliq öy kudsiz bolmas. “Kızlı ev kutsuz olmaz.”

{44} قىزى بولغانغا تۆمۈرمۇ ئېگىلىدۇ.

Qizi bolğanga, tömürmu égilidu. “Kızı olana demir de eğilir.”

{45} قىزى بولغاننىڭ جېنى بار.

Qizi bolğanniñ ceni bar. “Kızı olanın canı var.”

Qizi bar öy seremcan. “Kızı olanın evi düzenli.”

{46} قىزى بار ئۆي گۈلى بار باغ.

Qizi bar öy güli bar bağ. “Kızı olan ev, gülü olan bağ(dır).”

{47} يەتتە قىزى بار كىشىگە دوزاخ ئوتى ھارام.

Yette kızi bar kişige dozağ oti haram, “Yedi kıızı olan kişiye cehennem haram(dır).”

{48} ئېرىشك تۇز بولسا، سۈيۈك كۆپ بولۇر، بالاك قىز بولسا، ئوغلۇك كۆپ بولۇر.

Érikiñ tuz bolsa, süyüñ köp bolur, balan kız bolsa, oğluñ köp bolur.

“Çayın düz olursa suyun çok olur, çocuğun kız olursa oğlun çok olur.”

Yukarıdaki atasözlerinde kız çocuğuna sahip olan birinin han gibi itibarlı olacağı, kızlı olan evi hızırın bile seveceği, kızlı olan ailenin kutlu ve uğurlu olacağı, kızlı olan birine herkesin saygı göstereceği, hatta sert cisim olan demirin bile kız önünde eğilebileceği, kızlı olan ailenin can gibi en değerli bir şey ile eşit olduğu, hatta cehennemın bile kızlı olan aileden uzak olacağı, neslin devamında kız çocuğun rolü ve önemi vurgulanmaktadır. Bu atasözlerinde kız çocuğunun manevi değeri vurgulanarak ona kutsiyet atfedilmiştir. Uygur Türkçesi atasözlerinde kız çocuğunun çok değerli biri olduğuyula ilgili atasözleri yanında onun değersiz biri olduğu, hatta eşya ve bir obje olarak telakki edildiğine dair atasözlerinin sayısı bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

Uygur Türkçesinde kız çocuğu değersiz bir varlık olarak ifade edilen atasözleri şunlardır:

{49} قىز بالا-خام گۆش.

Ƙiz bala-ƙam gōṣ, “Ƙız çocuğu çiğ et.”

{50} ƙız bala-tōge gōṣi, “Ƙız çocuğu deve eti.”

(MM, 2016, s. 756) {51} ƙız bala dēgen öke yēgi, “Ƙız çocuğu, keçe yağı.”

(MM, 2016, s. 768) {52} ƙız dēgen ƙızıl ƙoma, “Ƙız çocuğu, patlamıṣ mısıır.”

{53} ƙızniņ cēni ƙiri, “Ƙızın canı kırk.”

{54} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{55} ƙız bala ƙeniņ balisi, “Ƙız çocuğu elin çocuğu.”

{56} ƙız bala-salęa tēṣi, nege üṣüṣini bilmes ƙiṣi.

(MM, 2016, S. 451) {57} ƙız çocuğu sapan taṣı, nereyi düṣeeęi bilinmez.”

“Ƙız çocuğu sapan taṣı, nereyi düṣeeęi bilinmez.”

Bu atasözü, kız misafir gibi zamanı gelince baba ocağından ayrılıp evleneceği erkek ile ev kurarak yeni bir hayata baṣlayacaęını ifade eder.

{58} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{59} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{60} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{61} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{62} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{63} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{64} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{65} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{66} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{67} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{68} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{69} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{70} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saı kırk.”

{71} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

{72} ƙızniņ ēi ƙiri, “Ƙızın saçı kırk.”

Palta bolsa otun kemmu, oğul bolsa hotun kemmu.

“Balta olsa odun eksilmez, oğul olsa kız eksilmez.”

{63} ئوغۇل ئاشقىلىق قىلسا كۆككە باق، قىزىڭ ئاشقىلىق قىلسا يەرگە باق (Emet, s. 340).

Oğluñ aşıklık kılsa kökke bak, kıziñ aşıklık kılsa yerge bak.

“Oğlun âşık olursa göğe bak, kızın âşık olursa yere bak.”

{64} ئوينىغىلى قىز ياخشى، تېيىلغىلى مۇز ياخشى (Emet, s. 345).

Oynigili kız yahşi, téyilgili muz yahşi, “Gönül eğlendirmek için kız iyi, kaymak için buz.”

{65} ئوغلى بارنىڭ ئۆزى بار، قىز بارنىڭ ئۆزى بار (Emet, s. 340).

Ogli barniñ özi bar, kız barniñ izi bar, “Oğlu olanın özü var, kızın olanın izi var.”

{66} ئوغلى بارنىڭ ئۆزى بار، قىزى بارنىڭ ئۆيى بار.

Ogli barniñ özi bar, kızi barniñ öyi bar. “Oğlu olanın kendisi var, kızın olanın evi var.”

{67} ئوغۇل شامغا ئوخشار، قىز ئالمىغا ئوخشار.

Oğul şamğa oħşar, kız almiğa oħşar. “Oğul muma benzer, kız elmaya.”

{68} ئوغلى بار ئوغۇلدىن كۆلە، قىزى بار قىزدىن (كۆلە)

Ogli bar oğuldin küleme, kızi bar kızdin (küleme) (Emet, s. 341).

“Oğlu olan başkasının oğluna gülme, kızın olan başkasının kızına gülme.”

Yukarıdaki atasözlerinde kız çocuğu erkek çocuğa mukayese edilerek tarif edilmektedir. Bu atasözlerinde kız çocuklarının bu denli değersizleştirilmesi aslında cinsiyet eşitsizliğinin bir göstergesidir. Cinsiyet eşitsizliğine göre kızlar cinsiyeti nedeniyle ayrımcılık, hak kaybı, ağağılanma, dışlanma ve fırsat eşitsizliği gibi sorunlarla karşı karşıya kalır. Kız çocuğu eğitim, aile, ekonomi, kültür ve sanat alanlarında erkek çocuğuna göre avantajlı konumda olmayabilir. Bu alanlarda erkek çocuğu kız çocuğuna tercih edilir.

Uygur Türkçesindeki kızların üstlendiği toplumsal roller ve sorumluluklar ya da ailenin ve toplumun ona biçtiği roller ve yüklediği sorumluluklarla ilgili atasözlerinde kızların ev işlerini yapmak, annesinin izinden gitmek ve akrabalık bağı oluşturmak gibi rolleri ve sorumlulukları olduğu dile getirilmektedir.

{69} ئوغۇل چوڭ بولسا ئاتا ئارام ئالۇر، قىز چوڭ بولسا ئانا ئارام ئالۇر.

Oğul çoñ bolsa ata aram alur, kız çoñbolsa ana aram alur.

“Oğul büyürse baba dinlenir, kız büyürse ana dinlenir.”

{70} ئوغۇل تۇغۇلسا ئەل خۇش بولۇر، قىز تۇغۇلسا كۈلۈك خۇش بولۇر.

Oğul tuğulsa el hux bolur, kız tuğulsa kuluñ hux bolur.

“Erkek doğarsa halk sevinir, kız doğarsa ocak sevinir.”

{71} گۈل ئۆسسە يەرنىڭ كۆركى، قىز ئۆسسە ئۆينىڭ كۆركى.

Gül össe yerniñ körki, kız össe öyniñ körki.

“Çiçek büyürse toprak güzelleşir, kız büyürse ev güzelleşir.”

{72} خوتۇن كىشى ئۆي چىرىغى، قىز بالا ئۆيىنىڭ زىننىتى (Emet, s. 262).

Hotun kişi öy çirigi, kız bala öyniñ zinniti.

“Kadın evin feneri, kız çocuğu evin süsü.”

{73} قىز بار ئۆيدە قىل ياتماس.

Qız bar öyde kil yatmas, “Kız olan evde kıl olmaz.”

{74} قىز بالا-ئۆيىنىڭ گۈلى.

Qız bala-öyniñ güli, “Kız çocuğu-evin gülü(dür).”

{75} قىزلىق ئۆي-خان كۆرۈۋىكى (Emet, s. 263).

Qızlık öy-han kövrüki, “Kız evi- han süsü(dür).”

{76} قىز دېگەن خان كۆۋرۈكى-ساقمۇ ئۆتەر، چولاقمۇ ئۆتەر.

Qız dégen han kövrüki-sakmu ötey, çolaqmu öte.

“Kız kısmı hanın köprüsü(dür)- sağlam kişi de geçer, özürlü kişi de.”

{77} ياتنى تۇغقان قىلاي دېسەك ئارىغا پۇل قوي، تۇغقاننى يات قىلاي دېسەك ئارىغا قىز قوي.

Yatni tuğqan kılay déseñ ariğa pul koy, tuğqanni yat kılay déseñ ariğa kız koy.

“Yabancıyı akraba yapmak için ortaya para koy, akrabayı yabancı yapmak için ortaya kız koy.”

{78} ئوغۇل ئەلگە بېزەك، قىز ئۆيگە بېزەك.

Oğul elge bézek, kız öyge bezek, “Oğul halkın süsü, kız çocuğu evin süsü.”

3.5.3. Kızın Karakter Özelliği

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kız çocukların olumlu ve olumsuz olmak üzere karakter özelliği atasözlerinde şu şekilde geçmektedir: yapmacık, müsrif, fırsatçı, huysuz, saf, sadık, güvensiz, hassas, uğraşılmaz, çekingen, arkadaşlığı uzun sürmeyen, tembel, taklitçi, süslenmeyi seven, kavgacı, korkusuz, acelecı, hayâlı, vefalı, geçimli, akıllı, becerikli, cana yakın vs.

{79} Kel kız teyzesinin saçıyla övünür (Katıra baban kim demişler)

{80} Oğlan doğurdum, oydu beni; kız doğurdum, soydu beni.

{81} Oynamasını bilmeyen kız; yerim dar demiş, yerini genişletmişler (bollatmışlar); gerim (yenim) dar demiş.

Uygur Türkçesinde kız çocuğun karakter özelliğiyle atasözleri şunlardır:

{82} بالاغەتكە يەتكەن قىز ئەينەك ئالدىدىن كەتەس

Balaǵetke yetken qız eynek aldidin ketmes.

“Ergen kız ayna önünden kalkmaz.”

{83} خۇيى يامان قىز ئۆي تۇتالمايدۇ.

Huyi yaman qız öy tutalmaydu. “Huysuz kız ev tutamaz.”

{84} ساددا قىز كۆڭۈل بەرمەس، كۆڭۈل بەرسە ئاسان ئۆزەس (MM, 2016, s.762)

Sadda qız köñül bermes, köñül berse asan üzmes.

“Saf kız gönül kaptırmaz, kaptırsa da kolay vazgeçmez.”

{85} ناز قىزغا يارىشار، غاز كۆلگە ياشار (Emet, s. 319).

Naz qızğa yarışar, ğaz kölge yaşar.

“Naz kıza yakışır, kaz göle yakışır.”

{86} كىچىكنىڭ داۋاسى تولا، قىزنىڭ باھانىسى تول.

Kiçikniñ davası tola, qızniñ bahanısi tola.

“Küçük çocuğun şikâyeti çok, kızın bahanesi.”

{87} داڭلىغان قىز تويدا چىچىپتۇ.

Dañlığan qız toyda çiçiptu, “Övülen kız düğünde kendini belli eder.”

{88} قىز بالىنىڭ كۆڭلى نازۇك.

Qız baliniñ köñli nazuk, “Kız çocuğun gönlü hassas olur.”

{89} قىز بالىنىڭ يىغلىغىنى نازلىغىنى.

Qız baliniñ yigliğini -nazlığını, “Nazlanan kız ağlar.”

{90} قىز بىلەن كۈرەشمە.

Qız bilen küreşme, “Kız ile uğraşma”

{91} قىز تارتىنچاق كېلەر، يىگىت غەم يېمەس كېلەر.

Qız tartinçak keler, yigit ğem yemes keler, “Kız çekingen olur, erkek gamsız.”

{92} قىزلارنىڭ دوستلۇقى ياتلىق بولغۇچە.

Qızlarniñ dostluğu yatlıq bolğuçe. “Kızların dostluğu evleninceye kadar.”

{93} قىزنىڭ كۆزى قىزىلدا.

Qızniñ közi qızilda, “Kızın gözü kırmızıda.”

Bu atasözü, mücevher sevgisi, şık giyinme ve güzel olmaya ilginin kadın ve kız çocuklarının ortak özellikleri olduğunu ifade eder (Emet, s. 263).

{94} قىزنىڭ سۆيگىنىگە ئىشەنمە، كۆيگىنىگە ئىشەن.

Qızniñ söygünige işenme, köygünige işen, “Kızın sevgisine inanma, aşk olduğuna inan.”

{95} جېدەل-غوغۇغا قىزدىن بولۇر (Emet, s. 129)

Cédel-ğovğa qızdin bolur.

“Kavga- kızdan çıkar.”

{96}قنز چوڭ بولسا خۇيلۇق بولسۇ، ئوغۇل چوڭ بولسا بويلۇق بولسۇ.

Kız çoñ bolsa huyluk bolidu, oğul çoñ bolsa boyluk bolidu.

“Kız büyüse huylu olur, oğlan büyüse boylu olur.”

{97}كەچ قالغان قاراڭغۇدىن قورقمايتۇ، ئەركە تەگكەن قىز ھۇجرىدىن قورقمايتۇ. / كەچ قالغان قاراڭغۇدىن قورقماس، ئەركە تەگكەن داراڭىدىن قورقماس.

Keç qalğan qarañgudin qorqmaptu, erge tegken kız hücrudin qorqmaptu-keç qalğan qarañgudin qorqmas, erge tegken darañgidin qorqmas.

“Geç kalan karanlıktan korkmaz, evlenen kız yatak odasından korkmaz.”

{98}ئېغىر يېسە يۈز ئۇيتار، توي كۈنى قىز ئۇيتار (MM, 2016, s. 784)

Égir yése yüz uyitar, toy küni kız uyitar.

“Fazla yerse yüz mahcup eder, düğün günü kız mahcup eder.”

{99}قنز بالىنىڭ چېچىنى كەسكىنى-بەختىنى كەسكىنى.

Kız baliniñ céçini keskini-behtini keskini.

“Kız çocuğu saçını keserse bahtını kesmiş olur.”

{100}قنز بالا ئوسمىغا ئامراق، بوۋاق بوسمىغا ئامراق.

Kız bala osmiğa amraq, bovaq posmiğa amraq.

“Kız çocuğu rastığı sever, bebek bereyi sever.”

{101}قنزنىڭ سۆيگۈسى قىرىق يىل

Kızniñ söygüsü kırık yıl, “Kızın sevgisi kırk yıldır.” (MM, 2016, s. 867).

{102}ئەر قېرىنداش پىچاقلىشۇر، قىز قېرىنداش قۇچاقلىشۇر.

Er kérindaş piçaklışur, kız kérindaş kuçaklışur.

“Erkek kardeşler bıçaklaşır, kız kardeşler kucaklaşır.”

{103}ياڭاق شۆپۈكىدە سۇ ئىچكەن قىز، تاۋۇز شاپقىدىمۇ ئىچەر. (Emet, s. 158)

Yañaq şöpükide su içken kız, tavuz şapikidimu içer.

“Ceviz kabuğunda su içebilen kız, karpuz kabuğunda bile su içer.”

{104}ئاي يۈزلۈككە خال يارىشار، قىز بالىغا ناز يارىشار - رەمىغا پال ياخشى، چوكانغا خال (ياخشى). (MM, 2016, s. 729-)

762)

Ay yüzlükke hal yarişar, kız balıga naz yarişar-Remmelga pal yahşi- çokanga hal (yahşi).

“Ay yüzlüğe ben yakışır, kıza naz yakışır.”

{105}توققۇز قىزنىڭ تولغىقى تەك تۇتۇپتۇ (Emet, s. 118)

Tokkuz kızniñ tolğiki teñ tutuptu, “Dokuz kızın sancısı aynı anda gelmiş.”

{106}تازنىڭ كۆزى چاچتا، قىزنىڭ كۆزى قاشت (Emet, s. 107)

Tazniñ közi çaçta, kızniñ közi kaşta, “Kelin gözü saçta, kızın gözü kaşta.”

{107}دەريادا غاز تولا، قىز بالىدا ناز (Emet, s. 173)

Deryada gaz tola, kız balida naz, “Deryada kaz çok, kızda naz çok.”

{108} قارا قىز سويۇنغا ئامراق.

Ƙara kız sopunğa amraq, “Kara kız sabunu sever.”

Bu atasözü, çirkin kızların, çirkinliklerini gizlemek için rol yapmayı, süslemeyi ve giyinmeyi sevdiklerini ifade eder (Emet, s. 233).

{109} قىزنىڭ كۆزى ئوسمىدا، تازنىڭ كۆزى پوسمىدا.

Ƙızniñ közi osmida, tazniñ közi posmida, “Kızın gözü rastıkta, kelin gözü şapkada.”

Bu atasözü, kızların giyinmeye ve süslenmeye düşkün olduklarını, fiziksel olarak kusurlu bir erkeğin kusurunu örtmek için kılık kıyafetine önem verdiklerini anlatır (Emet, s. 264).

{110} ئۇسۇل ئوينىيالمىغان قىزغا ئۆيىنىڭ تارلىقى باھانە.

Usul oniyalmiğan kızğa öyniñ tarliqi bahane, “Dans edemeyen kıza ev dar gelmiş.”

3.5.4. Kız Ahlakı

Kız ahlakı denildiğinde kızın tüm olumlu ve olumsuz davranış biçimlerini, karakter özelliklerini, iffet ve namusunu ve tutumlarını kapsar. Ancak burada sadece kız ahlakının iffet ve namus yönü üzerinde durulacaktır.

Türklerde antik çağlardan beri bekâret ya da kızlık, saflık ve iffet kavramını belirtmek için kullanılan bir terim olmuştur. “*Bekâret-kızlık*”, Allah’ın kızlara verdiği bekâret mührüdür. Türkler eski çağlarda ona “kapak” derler. *Dîvanü Lûgati’t-Türk*’te “*kapaklıg kız, bakire kız*” ve “*kapak: kızlık zarı*” diye yorum yaptıktan sonra, “*kapaklıg kırkın-kızın bekâreti alındı*” cümlesini kurmuştur (Atalay, 1992, s. 326-8). “Bakire” o kutsal mühürle bakiredir, “bakire” ise iffetiyle kutsaldır. İçinde “kızlık” olan bir kız ismidir. Türk kızları ezelden beri kendilerine verdikleri bu iffeti korumak, evlenmeden kirletmemek için en güzel erdem kalesini yapmışlardır. Türk kızlarının evlendikleri aileye iffetle girmeleri, mührün sadece meşru olan eş tarafından açılmasına lütufta bulunmaları yemini olmuştur. İlk gece hem kız hem de erkek için çok önemlidir ve unutulmaz anılar bırakacaktır. Bu gece ömür boyu sürecektir bir mutluluğun üzerine inşa edildiği temel hâline gelir. Bir bakire kirli çıkarsa, kalıcı olarak yaralanır. Bir sonraki nimet yolunda bir diken olacaktır. Bu nedenle ilk gece bekâretini aile büyüklerine ve yakın arkadaşlara gösterme âdeti devam etmiştir. Bu ebeveynlere ve arkadaşlara güven verir. Kız bekâretini kaybederse ekmeğin ortasına bir delik açılır ve dünörlere gönderilirdi. Böyle bir gelenek, Türklerin iffet, sadakat ve bir sonraki neslin mutluluğu için ne kadar zorunlu olduğunu açıklar. Bu gelenek Türkler için gerçekten çok değerlidir (Tuğluk, 2010, s. 542).

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kızın ahlakı davranışıyla ilgili atasözlerinde kızların kızlık uğruna her şeyi feda edebileceği gibi güzel ahlakı davranışla sergilemekle beraber, bazen patavatsızlık, etik dışı ve dengesizlik gibi olumsuz davranışlar da sergileyebileceği ifade edilmektedir.

{111} *Bey beyliğini verir, kız kızlığını vermez.*

{112} *Deli kız düğün etmiş kendi baş sedire geçmiş* (Aksoy, 2018, s.232).

{113} *Bir ev (gemi) donanır, bir kız (çıplak) donanmaz.*

{114} *Altın adı pul oldu, kız adı dul oldu.*

Bu atasözü, kız çocuğun masumiyet konusundaki itibarını, kötü davranışı yüzünden zedeleneceğini ifade eder.

Kızların iffetini ve namusunu koruması için kendisinin tek başına yeterli olmayacağı düşünülerek böyle bir hassas görevin kendisinin iradesine bırakmaktansa, muhakkak veliler, erkekler ya da toplum tarafından üstlenerek onların denetlenmesi gerektiğini içeren atasözleri de mevcuttur.

{115} *Dişi köpek kuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez.*

3.5.5. Kızın Denetimi

{116} *Kızım yanımda ağlım başımda* (Aksoy, 2018, s. 536).

{117} *Kızım sana mı inanayım, gözüm sana mı inanayım* (Aksoy, 2018, s. 537).

{118} *Kızı kırk yerden kıs* (Aksoy, 2018, s. 538).

{119} *Kızı verme deli deveciye, devesi gider, delisi kalır* (Aksoy, 2018, s. 542).

{120} *Kızı gönlüne bırakırsan ya davulcuya varır ya zurnacıya ya da kız kendi havasına bırakırlarsa ya davulcuya varır ya zurnacıya.*

Uygur Türkçesinde kızların olumlu ve olumsuz ahlakı davranışlarıyla ilgili atasözleri şunlardır:

{121} *بويلۇق قىزنىڭ ئايىقى يېنىك، خۇيلۇق قىزنىڭ ئاغزى يېنىك.*

Boyluk qizniñ ayığı yénik, huyluk qizniñ ağzi yénik.

“Uzun boylu kızın eli ayağı hafif(tir), huysuz kızın ağzı.”

{122} *بۇ خېنىمنىڭ ئۇزلۇقى، ئاپتاپتا قاپتۇ تۇزلۇقى* (MM, 2016, s. 745)

Bu Hénimniñ uzluqi, aptapta kaptu tuzluqi.

“Bu kadının güzelliği, güneşte kalmış tuzluğu.”

{123} جىراغنىڭ ھۆرمىتى يورۇقى، قىزنىڭ ھۆرمىتى خۇلۇقى.

Çirağniñ hörmiti yorukı, kızniñ hörmiti huluķi.

“Işığın değeri yanmasında, kızın değeri edebinde olur.”

{124} ئەدەبىيەت ئوغلۇڭدىن ئەقىللىك قىزنىڭ ياخشى

Edeplik oğluñdin eķillik kızıñ yahşı.

“Edepli erkek çocuğundan zeki kızın iyi(dir).”

{125} جىرايلىق قىزىم بولغۇچە ئەدەبىيەت قىزىم بول.

Çiraylık kızım bolğuçe edeplik kızım bol (MM, 2016, s. 753).

“Güzel kızım olacağına, edepli kızım ol.”

{126} قاچقان قىزنىڭ زىننىتى يوق، قاچمىغان قىزنىڭ مىننىتى يوق.

Kaçkan kızniñ zinniti yok, kaçmıgan kızniñ minniti yok.

“Kaçan kızın itibarı yok, kaçmayan kızın zahmeti yok.”

{127} ئەركە تەگمىسىلا قىز دېمە، ئەگرى بولمىسىلا تۈز دېمە

Erge tegmisila kız deme, egri bolmisila tüz deme,

“Evlenmeyene kız deme, eğri büğrü olmazsa düz deme.”

3.5.6. Kızın Olumsuz Özelliği

{128} باينىڭ قىزى چۆمۈچ تۇسا، قولى قاپىرىپتۇ (Emet, s. 157).

Bayniñ kızı çömüç tusa, kolu kapırıptu.

“Zenginın kızı kepçe tutarsa eli şişer.”

{129} تۇرۇپ ئالسام چامغۇر چىقتى، قىز ئالسام جۇۋان چىقتى.

Turup alsam çamğur çıktı, kız alsam cuvan çıktı (MM, 2016, s. 750).

“Turup aldım şalgam çıktı, kız aldım kadın çıktı.”

{130} كۈلگەك قىزغا يىگىت ئەگىشەر، چىچقاق بالغا ئىت

Külgek kızga yigit egişer, çiçkaķ balıga it

“Çok gülen kızı erkek takip eder, çok kaka yapan çocuğu köpek takip eder.”

{131} چىشقاق بالىنىڭ كەينىدىن چۆن ئەگىشەر، ھىجايغان قىزنىڭ كەينىدىن يىگىت ئەگىشەر.

Çişkaķ baliniñ keynidin çivin egişer, hicayğan kızniñ keynidin yigit egişer.

“Boklu oğlanın peşinden sinek gider, gülen kızın peşinden erkek gider.”

{132} جىرايى سەتتىن قىلىقى سەت يامان.

Çirayi settin kiliķi set yaman.

“Çirkin yüzlü kızdan, çirkin huylu kız kötü(dür).”

{133} سۆلەتمەن يىگىتتىن قورق، سۆرەلمە قىزدىن قورق.

Söletmen yigittin qorq, sörelme kızdın qorq.

“Süslenmeyi seven erkekten, tembel kızdan korak.”

{134} قىزلىقتىن خەۋەر يوق، ئوغۇللۇق ناغرا چېلىپتۇ (MM, 2016, S. 768)

Qızıqlıqtın hever yox, oğulluq nağra çéliptu.

“Kızlığından habersiz, erkek düğün yapmış.”

{135} بىرنى سۆيگەن ياخشى قىز، ئوننى سۆيگەن ياخشى قىز (MM, 2016, S. 63)

Birni söygen yaşı kız, onni söygen paşı kız.

“Bir erkeği seven iyi kız, on erkeği seven kız kötü kız(dır).”

Yukarıdaki atasözlerinde kızların ahlakı değeri erkeklerle olan ilişkisi üzerinden değerlendirildiği görülmektedir.

3.5.7. Kızın Anne ve Diğer Akrabayla Olan İlişkisi

Atasözlerinde kızın annesi, babası, erkek kardeşleri, bayan akrabaları ve çevre ile olan ilişkilerini yansıtan içeriklere rastlanmaktadır. Bu atasözlerinde genel olarak kızın annesine ve annesinin kadın akrabalarına çekeceği, erkek çocuğun ise babasına ve onun erkek akrabalarına çekeceği vurgulanır. Kız ile anne arasındaki ilişki özel bir niteliğe sahip olup ikisi arasında güçlü bir duygusal ve bağlılık ilişkisi söz konusudur. Genelde kız için anne rol modeldir. Anne kız ilişkisi söz konusu olduğunda eğiticilik, rehberlik, önderlik ön plana çıkar. Ama atasözlerinde annenin her zaman kızına iyi örnek olmadığı, kızın etik dışı davranması, yoldan çıkması, kötü karaktere ve alışkanlığa sahip olmasında annenin payı olduğu da vurgulanır.

{136} Oğlan dayıya, kız halaya çeker (Kurt, 1991 s. 22).

{137} Oğlan atadan öğrenir sofra açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi.

{138} Oğlan babadan görür at oynatmasını, kız anadan görür sofra donatmasını” (Karaca, 1998, s. 75).

Erkek çocuklar babalarından erkeklerin ne yapması gerektiğini (örneğin misafir ağırlamak), kız çocuklar ise annelerinden kadınların ne yapması gerektiğini (örneğin dikiş dikmek, şekil yapmak, ev işi yapmak) öğrenirler. Yani çocuklar toplumsal rollerini anne-babalarından öğrenerek büyürler. Anne babalar bunları bilmiyorsa, çocuklarından fazla bir şey beklememelidir. Oğlanın yüzü ve davranışları amcasına, kızın yüzü ve davranışları ise teyzesine benzer.

{139} Kızını dövmeyen dizini döver.

Bu atasözü, kızını iyi yetiştiremeyen bir annenin, beceriksizliği yüzünden kapı önünde acı çektiğinde kendini dövüp duracağını ifade eder.

{140} Çerçi kızı boncuğa âşıktır.

{141} چاقدا گۇناھ يوق، تانسی بۇزۇق، قىزدا گۇناھ يوق، ئانسی بۇزۇق، خامنى بۇزغان شانسی، قىزنى بۇزغان ئانسی (Emet,

(s. 145

Çakıda gunah yok, tanisi buzuq, kızıda gunah yok, anisi buzuq, hamni buzgan şanisi, kızni buzgan anisi. “Tekerlekte günah yok ipi bozuk, kızda günah yok, annesi bozuk.”

Bu atasözü, anne terbiyesi sağlam ve sağlıklı değilse kız çocuğun şımarıp yoldan çıkacağını anlatır (Emet, s.148).

{142} بۇزنى بۇزغان شانسی، قىزنى بۇزغان ئانسی (Emet, s. 156).

Bözni buzgan şanisi, kızni buzgan anisi.

“Pamuk ipliğini bozan kızak(tır), kızı bozan annesi.”

{143} سۇنى توغرا يولغا سالغان ئىزى، ئاننى ياخشى كۆرسەتكەن قىزى.

Suni toğra yolğa salğan izi, anini yaḥşi körsetken kızi.

“Suyu doğru yöne başlayan izi(dir), anneyi iyi gösteren kızı.”

{144} قېزى قىزغا ئانسی ئەلچى بولۇر. (يامان قىزغا ئانسی ئەلچى)

Qeri kızğa anisi elçi bolur, “Yaşlı kıza annesi elçi olur.”

{145} قىزنى ئانسی ساقلىسۇن، ئوغۇلنى ئاتسى ساقلىسۇن (Emet, s. 264)

Kızni anisi saklısun, oğulni atisi saklısun. “Kızı annesi korusun, oğlanı babası.”

{146} قىز بىلەن قاملاشسا، ئاننىڭ كارى چاغلىق (MM, 2016, s. 767)

Kızı bilen qamlaşsa, aniniñ kari çağlıq. “Erkek kızla anlaşısa, anne boş verir.”

{147} ئوغۇل تاغىنى دورار، قىز ھامىنى دورار.

Oğul tağini dorar, kız hammini dorar. “Oğul amcaya çeker, kız teyzeye çeker.”

{148} ئوغۇلۇڭ چوڭ بولسا بىگىتلىكىڭنى ئالار، قىزىڭ چوڭ بولسا جۇۋانلىقىڭنى چوڭانلىقىڭنى ئالار (Emet, s. 340).

Oğluñ çoñ bolsa yigitlikiñni alar, kıziñ çoñ bolsa cuvanlikiñni alar.

“Oğlun büyürse yigitliğini alır, kızın büyürse güzelliğini alır.”

{149} يېتىم قىزغا ئانسی تېرىق چېچىپ بېرەر.

Yetim kızğa anisi tériq çéçip bérer. “Yetim kız annesine yem verir.”

{150} ئوغۇل ئاتىسىنى دورار، قىز ئانىسىنى دورار (MM, 2016, s. 777)

Oğul atisini dorar, kız anisini dorar. “Oğul babasına, kız annesine çeker.”

{151} يامان قىزغا ئانسی ئەلچى بولۇر.

Yaman kızğa anisi elçi bolur, “Kötü huylu kıza annesi elçi olur.”

{152} ئاتا ھۈنېرى ئوغۇلغا مىراس، ئانا ھۈنېرى قىزغا مىراس. (Emet, s. 334).

Ata hüniri oğulğa miras, ana hüniri kızğa miras.

“Ata hüniri oğula miras, ana hüniri kıza miras.”

{153} قىز بالا ئاتىغا ئامراق، ئوغۇل بالا ئانىغا ئامراق. (Emet, s. 130).

Kız bala atığa amraq, oğul bala anığa amraq.

“Kız çocuğu babayı sever, erkek çocuğu anneyi.”

{154} ئوغۇلۇڭنى ھۈنەرگە ئۆگەت، قىزىڭنى سۈلكەتكە ئۆگەت.

Oğluñni hünerge öget, kıziñni sülketke öget.

“Oğluna hünər öğret, kızına güzel huy.”

{155} قىزنى بۇزغان دەللە، قازىنى بۇزغان زەللە (MM, 2016, s. 768)

Kızni buzğan delle, qazini buzğan zelle.

“Kızı bozan çöpçatan, kadıyı bozan hediye(dir).”

{156} گاچا قىزنىڭ تىلىنى ئانىسى بىلىدۇ

Gaça kızniñ tilini anisi bilidu, “Dilsiz kızın dilinden annesi anlar.” (Emet, s. 290).

Aşağıdaki atasözlerinde kız erkek ilişkisi âşık ve gönül açısında anlatılır. Kızların diğer insanlarla ile olan ilişkilerinde erkekler ile olan ilişkisi önemli yer tutar. Genelde bu iki cins arasındaki ilişkisi duygu yani âşıklık üzerine kuruludur. Fakat bu ilişkide eşitsizlik söz konusu olup erkek daha avantajlı konumdadır. Erkeğin âşık olması toplumda normal karşılanarak erkeklik ile ilişkilendirilmekte ve bu ahlakı norm içerisinde değerlendirilmektedir. Ama kızlar için âşık söz konusu olunca normal bir duygu konusundan çıkıp ahlakı değer açısından değerlendirilerek kızın âşık olması etik dışı ve anormal olarak görülmektedir.

{157} يىگىت ئاشىق بولسا قىزغا قارار، قىز ئاشىق بولسا تىزغا قارار (MM, 2016. s. 793)

Yigit aşık bolsa kızğa qarar, kız aşık bolsa tizğa qarar.

“Yiğit âşık olursa kıza bakar, kız âşık olursa dize bakar.”

{158} يىگىت سۆيسە ئالار، قىز سۆيسە قالار (MM, 2016. s. 793)

Yigit söyse alar, kız söyse qalar, “Yiğit severse alır, kız severse kalır.”

{159} بىر ئۆيدە ئىككى قىز، بىرى جۇۋالدۇرۇز، بىرى بىگىز.

Bir öyde ikki kız, biri cuvaldururuz, biri bigiz.

“Bir evde iki kız, biri çuvaldız, biri iğne.”

Bu atasözünde kız kardeşlerin birbiriyle geçinemeyeceği vurgulamaktadır.

3.5.8. Kız ve Evlilik

Bir kız için evlilik, hayatının en önemli aşamalarından biridir. Kızın evliliğe giden sürecinde kızın ahlakı, yaşı, karakteri, dış görünümü (güzel olup olmadığı), ailesinin sosyo-ekonomik durumu, vasfı, evliliğe yönelik tutumu, toplumsal çevrenin kızdan evlilik ile ilgili beklentileri, üslendiği roller ve sorumluluklar gibi özellikler belirgin hâle gelmektedir. Bu durum Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözlerinde bariz bir şekilde kendi göstermektedir.

{160} “Başlık parası, yürek yarası” veya “Başlık parası, yüz karası.”

{161} Atı zengin yerden almalı besili olur, kızı fakir yerden almalı itaatli olur.

{162} Bir kızı bin kişi ister, bir kişi alır

{163} Kız evi naz evi (Aksoy, 2018, s.197).

{164} Kızlar evlenmeyi bir şey sanmış; vardıgı günden usanmış.

{165} Oğluna kız aramaktansa kızına oğul ara.

{166} Yemeği acıkana, kızı sevdiğine ver.

{167} Dolambaçlıda olsa yol iyi, kart da olsa kız iyi.

{168} Eşeğin bozunu; Manastır'ın kızını alma.

{169} Ere giderken büyük kız, evde oturduğu zaman küçük kız (MKM, 1996, s.121).

{170} Kız evlerde tanınır, ipek tezgâhta.

{171} Gelin olmayan kızın vebali amcası oğlunun boynuna.

Bu atasözü, bir amcanın oğlu amcasının kızını zor duruma sokmaması, onunla evlenmesi gerektiğini ifade eder.

{172} Al kibar kızını işlerin bulana bulana, al çitak kızını gezsın eylene eylene

{173} Hem kız hem baldırı düz hem de ucuz olur mu?

Uygur Türkçesinde kızların evliliğiyle atasözleri şunlardır:

{174} قىز بالا ئەر دە ياخشى، بولمىسا يەردە ياخشى.

Kız bala erde yahşi, bolmisa yerde yahşi, “Kız çocuğu kocayla iyi olur, olmazsa yerde iyi olur.”

{175} قىز چوڭ بولسا كۆز تولا، ئوغۇل چوڭ بولسا سۆز تولا.

Kız çoñ köz tola, oğul çoñ söz tola, “Kız büyüdüğünde göz çok, oğul büyüdüğünde söz çok.”

Bu atasözü, yetişkin kıza herkesin göz koyacağını, erkek çocuk büyüdüğünde ise evlenmek için ailesini ikna ettirmeye çalışacağını ifade eder (Emet, s. 263).

{176} تاز بولسىمۇ قىز ياخشى (Emet, s. 104)

Taz bolsimu kız yahşi, “Kel olsa da kız iyidir.”

Bu atasözü, çirkin olsalar bile herkesin kızlara baktığını ve kızların erkekleri kendilerine âşık edebilecek büyümlü bir niteliğe sahip olduğunu anlatır.

{177} تاز قىزغا ئەر تاپماق قىدام كەككە ساب تاپماق (Emet, s. 105)

Taz kızğa er tapmaq-қıdam kekige sap tapmaq,

“Kel kıza er bulmak, baltaya sap bulmak zor.”

Bu atasözü, kusurlu kişiliğe sahip kızların uygun eş bulma konusunda çok zorlanacağını, bunun çölde sapı kırılmış patlaya sap bulmaya benzeyeceğini ifade eder.

{178} خۇيلۇق قىز ئۆي تۇتالمايدۇ.

Huyluq kız öy tutalmaydu, “Huysuz kız evi çekip çeviremez.”

{179} خېرىدارنىڭ بولمىسا، زىباليقنىڭ نە ئەتىۋار كېرەك (Emet, s. 167)

Héridariniñ bolmisa, zibaliqniñ ne etivar-kérek, “Müşterin olmazsa, güzelliğin anlamı yok.”

Bu atasözü, bir kız ne kadar güzel olursa olsun, ona herhangi bir erkek evlilik teklif etmezse güzelliğinin ve kadınlığının hiçbir kıymeti olmayacağını ifade eder. Kızla ilgili atasözlerinde bir kızın erken evlenmesi gerektiği vurgulanır.

{180} At beslenirken kız istenirken.

Bu atasözü, at bakımlı ve sağlamken sahibi tarafından satılması, kız da gençliği ve körpeliği geçmeden, kendisiyle evlenmek isteyen biri olduğunda ailesi tarafından evlendirilmesi gerektiğini ifade eder (Aksoy, 2018, s. 160). Aşağıdaki atasözünde de kızın gençliği ve güzelliği geçmeden evlendirilmesi gerektiği vurgulanır.

{181} “*Demir tavında dilber çağında*.” (Aksoy, 2018, s. 233). Kız-erkek yaşta ya da tam zamanında evlendirilmezse, talibinin olmaması gibi bir risk oluşabilir. Genelde, Türk kültüründe kız-erkek aile tarafından talip olunur ve istenir. Bu durumun aksi olursa kız evde kalarak toplumdaki statüsü ve itibarı düşer. Toplumda “evde kalmış kız” olarak damgalanır.

{182} On beşindeki kız ya erde gerek ya yerde.

Bu atasözü, kız çocukların erken evlenmeleri ve çeyiz hazırlamaları için bir teşvik olarak yorumlanabilir.

{189} İven kız ere varmaz, varsa da baht bulmaz.

Bu atasözünde kızın evliliğe karar verirken ailesinden ziyade kendi iradesiyle belirleyici ve özne olabileceği söz konusudur. Acele eden bir kızın evlenemeyerek evde kalabileceği, evlense bile iyi bir seçim yapamayarak mutlu olmayacağı ifade edilir.

{190} Erken kalkan yol alır, er evlenen döl alır.

{191} Sabahtan karnını doyuran, küçükten evlenen aldanmamış.

Erken yaşta evlilik, genç yaşta çocuk sahibi olma ve onları genç yaşta büyütme fırsatı sunduğu için teşvik edilmektedir. Bu atasözünde günlük hayatı erken başlayan ile erken yaşta çoluk çocuğa sahip olan kadının zarar görmeyeceği vurgulanmaktadır.

{192} Atın ölürse tay, karın ölürse kız al.

{193} Oğlanın iyisi hürmet-saygı, kızın iyisi edep, kıymetlidir.

{194} Ekmek mayadan, kız anadan.

{195} Kız anadan, ekmek bezeden gider.

{196} Oğlan sofraya yazmayı babadan, kız kapı gezmeyi anadan öğrenir.

{197} Babadan gören sofraya salar, anadan gören minder serer.

{198} Bak anasını, al danasını.

{199} Ekmeğin iyisi deneden, yiğidin iyisi anadan olur.

{200} Anadan gören sergen düzer, babadan gören saban düzer.

{201} Anası çıkarsa taş, oğlağı çıkar öte başa.

{202} Anası dal dal gezerse, kızı budak budak gezer.

{203} Anasına yakın, kızı ormana yakın, domuzdan ırak olur

{204} Babası ölen, ağa oldum sanır; anası ölen, hanım oldum sanır.

{205} به ختسنز قنر تېرهك ته رگلى چىقسا، كاليلار سۇغا تېزەكلەپتۇ (Emet, s. 63)

Behtsiz kız térek tergili çıksa, kalilar suğa tézekleptu.

“Bahtsız kız tezek toplamaya çıkarsa, danalar suya işemiş.”

{206} {بەرمەس قىزنىڭ تويلىقى ئېغىر (Emet, s. 64)}

Bermes kızniñ toyluqi égir; “(Babasının) vermek istemediği kızın çeyizi ağır.”

{207} {بىر قىز ئەرگە نەگسە ، قىرىق قىز چۈش كۆرەر .}

Bir kız erge tegse, kırık kız çüş körer; “Bir kız evlenirse, kırk kız rüya görür.”

{208} {تۈگمەنگە ئۈگۈن كەلگىنى ياخشى ، قىزغىمۇ ئەر كەلگىنى ياخشى .}

Tügmen 'ge ügün kelgini yahşi, kızgimu er kelgini yahşi.

“Değirmene öğün gelmesi, kıza erkek gelmesi iyi(dir).”

{209} {سۇدا ئۆردەكنىڭ ئىزى يوق ، ئەرگە نەگكۈسى كەلگەن قىزنىڭ كۆزى يوق .}

Suda ördekniñ izi yok, erge tegküsi kelgen kızniñ közi yok.

“Suda ördeğin izi yok, evlenesi gelen kızın gözü yok.”

{210} {قىز بالىنى ئاشقىغا بەر ، بولمىسا قىلىدۇ بەر .}

Kız balini aşığığa ber, bolmisa qilidu yer; “Kızı aşığına ver, yoksa mahcup eder.”

{211} {قىزنىڭ مەيلى بولسا يىرتىق چاپانلىق گۈل كۆرۈنەر .}

Kızniñ meyli bolsa yirtik çapanlıq gül körüner.

“Kızın gönlü varsa eski ceketli oğlan bile olsa gül görünür.”

{212} {قىز تويلىقۇقىنى كەلسە ، غۇدۇرماق كېلەر .}

Kız toyluqsız kelse, gudurimas keler; “Kız çeyisiz gelse, mırıldanmadan gelir.”

{213} {قىز قېرىسا چۆرە بولۇر .}

Kız kërisa çöri bolur. “Kız yaşlandığında hizmetçi (köle) olur.”

{214} {قىزنىڭ كۆڭلىنى سىندۈرسەك ، ئوغۇلنىڭ كۆڭلى ئۆسەر .}

Kızniñ köñlini sindürseñ, oğulniñ köñli öser.

“Kızın gönlünü yatıştırırsan, erkeğin gönlü ferahlar.”

{215} {قىزىڭنى ئەر ئالمىسا قوشناڭدىن كۆر .}

Kızıñni er almisa қоşnañdin kör; “Kızını er almazsa, komşunu suçla.”

{216} {قىزنىڭ چوڭ بولسا گەپ تولا ، ئوغۇلنىڭ چوڭ بولسا نەپ تولا .}

Kızıñ çoñ bolsa gep tola, oğluñ çoñ bolsa nep tola.

“Kızın büyürse laf olur, oğlun büyürse kâr olur.”

{217} {ئۆزۈڭنىڭ كىملىكىنى بىلمەكچى بولساڭ ، كىشىنىڭ قىزىغا ئەلچى ئەۋەتىپ كۆر .}

Özüñniñ kimlikini bilmekçi bolsañ, kişiniñ kıziğa elçi evetip kör.

“Kendini tanımak istersen, başkasının kızına elçi gönder.”

{218} {ياتنى ئۆز قىلاي دېسەك ئارىدا قىز قوي ، ئۆزنى يات قىلاي دېسەك ئارىدا بۇل قوي (MM, 2016. s. 786)}

Yatni öz kılay dесеñ arida kız koy, özni yat kılay dесеñ arida pul koy.

“Yabancıyla akraba olmak için kızını ortaya koy, akrabayı yabancı kılmak için ortaya para koy.”

{219} ياتنى ئۆز قىلغان قىز بالا.

Yatni öz qilgan kız bala, “Yabancıyı akraba yapan kız çocuğu(dur).”

{220} ئارپا تاپساڭ ئاتقا بەر، قىزىڭ بولسا ياتقا بەر (MM, 2016. s. 727)

Arpa tapsañ atқа ber, kıziñ bolsa yatқа ber.

“Arpa bulsan ata ver, kızın varsa yabancıya ver.”

{221} ئالدىرىغان قىز ئەردىن يالچىماپتۇ.

Aldırıgan kız erdin yalcimaptu, “Acele eden kız erkekten çekinmez.”

{222} ئالدىرىغان قىز ھەمراھ تاپالماست (MM, 2016, s.728)

Aldırıgan kız hemrah tapalmas. “Acele eden kız eş bulamaz.”

{223} ئالدىرىغان قىز ئەرتاللىماست (MM, 2016, s.728)

Aldırıgan kız er tallimas, “Acele eden kız koca seçmez.”

{224} قۇلقى يوق قىزغا ئالتۇن بىگنە تويۇق سېلىنپتۇ.

Kulıķi yok kızğa altun yigne toyluķ sélinptu.

“Kulağı yok kıza altın iğne istemiş.”

{225} قېرىشقاننىڭ قىزىنى ئال-قېرىشقاننىڭ ئانىسىنى ئال (MM, 2016. s. 766)

Ƙérışqanniñ kızını al- Ƙérışqanniñ anisini al, “Uyuz kişinin kızını al-Uyuz kişinin anasını al.”

Bu atasözü, kişiler arası ilişkilerde başkalarına düşmanlık beslemek ve intikam almayı ifade eder. Uygur kültüründe kız çocuklar veya kadınlar, namus ve iffet sembolleri oldukları için değer görürler. Bir şey ne kadar değerliyse, ona bağlılık o kadar güçlüdür. İnsan, düşman gördüğü ya da sevmediği birinden intikam almak için, karşısındakinin en değerli şeyini yok ederek misilleme yapacağını zanneder. Bu yüzden karşı taraf için önemli olan kızlara veya kadınlara elinden geldiğince saldırırlar (Emet, s. 259).

{226} قىز ئولتۇرسا، جۇۋاننىڭ بەختىنى بەرگۈدەك، جۇۋان ئولتۇرسا، قىزنىڭ بەختىنى بەرگۈدەك (MM, 2016, S. 178)

Ƙız oltursa, cuvanniñ behtini bergüidek, cuvan oltursa, kızniñ behtini bergüidek.

“Kız evde kalsa genç kadının bahtı açılır, genç kadın evde kalsa kızın bahtı açılır.”

{227} قىز سوراپ كېلىش ئەيىب ئەمەس، پۈتۈشلەيمەي چىققان غوغغا ئەيىب.

Ƙız sorap kéliş eyib emes, pütüşelmey çıққан govğa eyib.

“Kız istemek ayıp değil, anlaşımadan çıkan kavgaya ayıp(tır).”

{228} قىز قېرىسا نازى بولار، قېرىغمۇ رازى بولار.

Ƙız ƙérisa nazi bolar, ƙérigimu razi (bolar), “Kız yaşlansa nazlanır, yaşlıya da razı (olur).”

{229} قىزىڭنى ئالغۇچە قىرىڭدىن ئۆتەي، ئېلىۋېلىپ جېنىڭدىن ئۆتەي (Emet, s. 265).

Ƙızıñni alğuçe ƙiriñdin ötey, élivélip ceniñdin ötey.

“Kızını alıncaya dek kenardan geçeyim, aldıktan sonra canını alayım.”

{230} قىز بەرگۈچىنىڭ سۆزى بار، ئالغۇچىنىڭ كۆزى بار (MM, 2016, s. 767)

Qız bergüçiniñ sözi bar, alğuçiniñ közi bar. “Kızı verenin sözü var, alanın gözü.”

{231} قىز ئال، كۆز ئال، تېز ئال.

Qız al, kör al, téz al. “Kız al, gör al, tez al.”

{232} كەتمىنىڭنى سايلىق قىل، قىزنىڭ بولسا ياتلىق قىل (Emet, s. 180).

Ketminiñni saplıq qil, kıziñ bolsa yatlıq qil, “Küreğini saplı yap, kızını kocalı yap.”

{233} لەۋزىدە تۇرمىغان يىگىت ئەمەس، ئەركە تەگكەن قىز ئەمەس (Emet, s. 185).

Levzide turmıgan yigit emes, erge tegken kız emes.

“Sözünde durmayan yiğit erkek değil, evlenmeyen kız kız değil.”

{234} ھەركىم ھەر كۆيد، ھاشىخاچام ئەركۆيد (Emet, s. 188).

Herkim öz ğémide, Haşıhaçam er koyida. “Herkes her niyette, Haşımçam⁵⁴⁸ er niyetinde.”

{235} ئولتۇرغان قىز لايىغىنى تاپار (Emet, s. 189).

Olturğan kız layiğini tapar. “Oturan kız kendine uygun birini bulur.”

{236} ئەركە تەگمىگەن قىزنىڭ كۆزىگە گادايۇ باي كۆرۈنەر (MM, 2016, s.780)

Erge tegmigen kızniñ köziĝe gadaymu bay körüner.

“Evlenemeyen kıza fakir de zengin görünür.”

{237} ئۆزۈڭگە كۆز كېرەك، قىزغا سۆز كېرەك.

Üzükke köz kérek, kızğa söz kérek. “Yüzüğe göz gerek, kıza söz gerek.”

{238} قىزنى گۈل ئارىسىدىن ئىزدە، يىگىتنى ئەل ئارىسىدىن ئىزدە (Emet, s. 40).

Qizni gül arisidin izde, yigitni el arisidin izde, “Kızı gül arasından ara, yiğidi el arasından ara.”

{239} بابىنىڭ قىزى تازغا ئامراق.

Bayniñ kızi tazğa amraq, “Zenginin kıızı kel erkekten hoşlanır.”

{240} قىزى رازى بولسا ئاتا-ئانىسىدىن سورىما

Qızı razi bolsa ata-anisidin sorima, “Kız razi olursa anne-babasına sorma.”

Yukarıdaki Türk atasözlerinde kız çocuk için istenilen başlık parasının iyi bir şey olmadığı, fakir ailenin kızının itaate eğilimli olduğu, kız ailesinin nazlı olduğu, kız çocuğu sevdiği biriyle evlendirilmesi gerektiği, oğula kız değil kıza oğul aramanın daha avantajlı

⁵⁴⁸ Uygur kadın adıdır.

olacağı, kız çocuk evlendiğinde gerçek karakterinin ortaya çıkacağı, kız çocuğun kızlığının adeta hayat-memat meselesi olarak telakki edildiğinden kızlığın evlilikte çok önemli bir yere sahip olduğu, çirkin ve huysuz kız çocuğu evlendirmenin zor olduğu vurgulanmaktadır. Bunun dışında kızın evlilikte ticari mal olarak görüldüğü, kızın erken yaşta evlendirilmesi gerektiği, kızların yaşı geçtikçe evlenememekten endişe edildiğinden erkekten aranacak vasıfların pek de öneminin kalmayacağı, evliliği çok isteyen kızların erkek seçimi konusunda titiz olamayacakları, zamanında evlenmezse toplumsal baskının artacağı, kızların iki yabancı aile arasında akrabalık bağı oluşturacak kadar önemli pozisyonda olduğu dile getirilmektedir. Bu atasözlerinde yine bir ailenin toplumdaki yeri ve itibarının o aileye ait olan kızın itibarıyla değerlendirileceği, kızların aileler arasındaki ilişkiyi güçlendirmekle beraber ilişkiyi bozabilecek konumda olabilecekleri, kız seçerken muhakkak uygun ortamdan seçilmesi gerektiği, evlilikte kızın bireysel iradesinin ve tercihinin önemli olduğu vurgulanmaktadır.

3.5.9. Çin Atasözlerinde Kız

Çince kız kelimesimin karşılığı “姑娘-gūniáng”dır. “姑娘-”kelimesi genç bir kadın için kullanılan, kıza benzer bir kelimedir. “Kız” kelimesi genellikle evli olmayan genç bir kadını ifade eder. Yaş aralığı genellikle doğumdan evliliğe kadardır ve kadınlar topluca kız olarak adlandırılabilir. Kız, özellikle kız çocuğu anlamına da gelebilir. Kız çocuğu Cincede “女儿-nǚ'ér” olarak da ifade edilir. “姑娘-gūniáng” kelimesindeki “姑-gū” evlenmemiş bir kadını, “娘-niáng” kadın için kullanılan genel kelimedir⁵⁴⁹.

Modern ve eski Cincede kelime nötrdür, ancak modern Cincede bile kelimenin bazen zengin bir adamın evindeki bir hizmetçiye (yani hizmetçi bir kıza) veya bir genelevde henüz müşteri kabul etmeye başlamamış genç bir kıza atıfta bulunur. Bu kelimenin kız dışında birkaç anlamı daha vardır: 1. Kız çocuğu, 2. Fahişe, eskiden fahişelere genellikle kızlar denir. 3. Hala, 4. Görümce vb⁵⁵⁰.

Qing Hanedanlığı döneminden beri Çin lehçesinde kız çocukları için zamir olarak “妞 niūniū” kullanılmaktadır. O dönemde Pekin'deki aileler kızlarını doğum sırasına göre “大妞 -dà niū”, “二妞-èr niū”, “三妞-sān niū”olarak adlandırıyordu. Resmî bir ismin yokluğunda, bu

⁵⁴⁹ <https://baike.baidu.com/item/姑娘/19692519>, [Erişim: 10 Nisan 2023].

⁵⁵⁰ <https://www.zdic.net/hans/姑娘>, [Erişim: 10 Nisan 2023].

aynı zamanda kadının kişisel ismiydi. “千金 – qiānjīn” veya “令媛 – lǐng yuàn” terimleri de diğer insanların kızlarını onurlandırmak için kullanılır⁵⁵¹.

Çince atasözlerinde kız çocuğun neliği konusundaki atasözleri şunlardır:

3.5.9.1. Kızın Neliği

{241} 做一日姑娘做一日仙 - Zuò yī rì gūniáng zuò yī rì xiā, “Bir günlük kız bir günlük peri(dir).”

{242} 三个姑娘（闺女、妇女、婆娘、老婆）一台戏 - Sān gè gūniáng (guīnǚ, fùnǚ, póniáng, lǎopó yī tái xì.), “Üç kız bir araya gelirse oyun yapar.”

Bu atasözü, kızların bir araya geldiklerinde her zaman sohbet edip eğlendiklerini, onların sahnedeki oyuncu gibi performansı sergileyeceklerini ifade eder.

Çince kızların nasıl bir karaktere sahip olduğuyla ilgili atasözleri aşağıdaki gibidir:

{243} 楚王好细腰, 宫中多饿死 - Chǔ wáng hǎo xì yāo, gōng zhōng duō è sǐ.

“Chu Kralı’nın⁵⁵² ince beli var, sarayında birçok kişi açlıktan ölür.”

Bu atasözü, alt tabakadaki kızların üst tabakada yaşayanların yaşamına kavuşmak için kendi aralarında rekabete gireceklerini ifade eder.

{244} 闺女打扮十七八, 媳妇打扮自个娃 - Guīnǚ dǎbàn shíqībā, xífù dǎbàn zì gě wá.

“Kız on yedi yaşata kendini süsler, kadın kendi kızını süsler.”

Bu atasözü, kızların 17-18 yaşına geldiklerinde süslenmeyi, evli gelinler de çocuklarını giydirmeyi çok sevdiklerini ifade eder.

{245} 闺女十八变（女大十八变） - Guīnǚ shíbā biàn (nǚ dà shíbā biàn,

“Kız on sekizinde değişir.”

⁵⁵¹ <https://baike.baidu.com/item/姑娘/19692519>, [Erişim: 10 Nisan 2023].

⁵⁵² Chu Kralı, Chu eyaletinin kralıdır. Edebiyatta çoğunlukla rüyasında Wushan tanrıçasıyla balkonda buluşan Chu Kralı Huai veya Chu Kralı Xiang’a atıfta bulunur. İlkbahar ve Sonbahar ve Savaşan Devletler dönemlerinde Chu Kralı, Chu devletinin hükümdarının adıydı. Chu Devleti 800 yıllık uzun bir geçmişe sahiptir ve Chu Devleti’nin birbirini izleyen kralları ünlü olmuş ve Qin Hanedanlığı’nın yıkılmasından sonra çeşitli hanedanlıklarda unvan olarak kullanılmıştır. Qin Hanedanlığı’ndan sonra birbirini izleyen krallar arasında “Qin, Jin, Qi ve Chu” unvanları en onurlu olanlarıydı, çünkü İlkbahar ve Sonbahar Dönemi ile Savaşan Devletler dönemi’ndeki en güçlü ülkeleri temsil ediyorlardı. <https://baike.baidu.com/item/楚王/59438>, [Erişim: 12 Nisan 2023].

Bu atasözü, kız çocuklarının çocukluktan yetişkinliğe fiziksel görünüşleri hızla değişeceğini, bir kızın gelişimi ve büyümesi sırasında, dış görünüşünde ve kişiliğinde daha fazla değişiklik olacağını ifade eder.

{246} 女儿娇得惯 ‘老儿烧得惯 - Nǚ ér jiāo dé guàn , lǎo ér shāo dé guàn,

“Kız büyürse şımarır, yaşlı büyürse yakılır.”

{247} 女怕花星照、 儿怕贼星照-Nǚ pà huā xīng zhào, nǚ pà zéi xīng zhào.

“Kızlar çiçek yıldızından korkar, erkekler hırsız yıldızından korkar.”

花星⁵⁵³-çiçek yıldızı: Erkeklerin ve kadınların işlerinden sorumlu olan astrolojik bir yıldızdır. 贼星-hırsız yıldız: Hayalet yıldızı ya da kuyruklu yıldızdır. Halk arasında, çocukların kıyafetleri açıkta bırakılamaz, kızların kıyafetleri, erkeklerin ve kadınların işlerini yöneten *çiçek yıldızı* tarafından aydınlatılmaktan korkarken, erkeklerin kıyafetleri *hırsızlar yıldızı* tarafından aydınlatılmaktan korkar.

{248} 好花不好折 - Hǎo huā bu hǎo zhé, “Güzel kızın peşinden gitmek kolay değil.”

Bu atasözü, peşinden gidilmesi kolay olmayan iyi bir kız tarif etmek için kullanılır.

{249} 姐娃本是同林鸟、 大限来时各自飞 - Jiě mèi běn shì tóng lín niǎo , dà xiàn lái shí gè zì fēi.

“Kız kardeşler bir ağaçtaki kuşlar gibi(dir), zamanı geldiğinde uçup gider.”

Yukarıdaki atasözlerinde genç bir kızın kalbinin, sonbahardaki bulutlar gibi hayalperest olduğu, bu aynı zamanda genç bir kızın kalbinin en masum, sonbahardaki bulutlar kadar parlak ve ışıltılı olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında bir kızın ailenin reisi olamayacağı, ancak yarım oğul olarak kabul edilebileceği, kız çocuğun ailesinin önünde bir peri kadar rahat olabileceği ifade edilir.

Çin perileri Çin mitolojisinden türetilmiş olup yüksek ahlakı karakterli, çok bilgili, tertemiz ve zarif bir kadın ile olağanüstü güçlere, ölümsüzlüğe ve yüksek statüye sahip aşkın varlıkları tanımlar. Örnekler arasında Chang’e perisi, buz perisi vb. bulunmaktadır. Chang’e perisi çoğunlukla narin, ağırbaşlı ve taze bir görünüme sahip bir kadını tanımlamak için kullanılır. Birçok kişinin zihninde, dış görünüşü güzel olmayan ancak mizaç ve karizmaya sahip

⁵⁵³ <https://baike.baidu.com/item/花星> fr=aladdin, [Erişim: 17 Nisan 2023].

bir kadını da ifade eder. Çin Budizmi, *Sutraların* çevirilerinde ve doktrinsel yorumlarında peri kültü ile ölümsüzlük kültürünü bir araya getirmiş ve tek taraflı olarak detaylandırmıştır.⁵⁵⁴

3.5.9.2. Çin Atasözlerinde Erkek Tercihi ve Kızların Kaderi

Daha önce de belirtildiği gibi, geleneksel Çin toplumunda “erkek üstün ve kadın aşağılık” fikri çok güçlüdür. Kadınlara yönelik eşitsiz muamele doğumdan itibaren başlar. Kız çocuklar erkek çocuklardan tamamen farklı muamele görür ve ataerkil sistem nedeniyle erkek tercihi olgusu yaygındır. Geleneksel evliliğin amacı *Ayinler Kitabı*’nda belirtilmiştir. *Ayinler Kitabı*’nda şöyle yazmaktadır: “Nikâh törenleri iki soyu birleştirmek, gökteki yüce varlığa hizmet etmek ve yeryüzünde gelecek nesilleri devam ettirmek içindir. Bu yüzden yüce varlık onlara değer verir.” Geleneksel inanışa göre aile soyadını yalnızca bir erkek çocuk gelecek nesillere aktarabilirken, büyüüp evlenen bir kız çocuğu aile bunun dışında kalır. Erkek çocuk annesine istikrar ve yaşayacak bir yer verir. Eğer bir kız çocuğu doğarsa, toprak zeminde yatırılır ve ona kaba giysiler ve pürüzlü iplik makaraları verilir. Bir erkek çocuk doğarsa, yatağa yatırılır, güzel giysiler giydirilir ve oyuncak olarak bir top verilir.

Çin aile kültüründe evliliğin aile soyadını ve adını aktarmak amacıyla yapılır. Bu, Konfüçyüs kültüründe pekiştirilmiş ve doğal bir sosyal olgu hâline gelmiştir. Bu da kız çocuklara yönelik eleştirilerin artmasına ve onlarla ilgili olumsuz algıların derinleşmesine yol açmıştır. Bu yüzden erkek çocuk doğuran kadınların daha iyi muamele görmesi doğal bir durum hâline gelmiştir. Geleneksel Çin toplumunda kız çocuklarının aile reisine mutlak itaat etmesi gerekmektedir. Babaya itaat, hükümdara itaatten daha mutlaktır. Kız çocuklar aile üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Çin’deki ataerkil kültürün vefalı evlat düşüncesini ya da kültünü zorunlu kıldığı bilinmektedir. Vefalı evlat düşüncesi- *xiao* (孝) kavramı ile ifade edilir. Vefalı evlat düşüncesi ya da kültü bir kız çocuğun yaşam boyunca ebeveynlere ve kocasına körü körüne itaat etmesinde, erkek çocuğunun ebeveynlerin ölümünden sonra tüm onurlarıyla bir cenaze töreni ve ardından ruhlarına “*jibai zuxian*”- (祭拜祖先) kurbanları özel kararnameler, kurallar ve Çin kültüründe özel yeri olan *li* (礼) ritüelleri çerçevesinde sunmasında kendini gösterir. Li’ye göre ebeveynler öldükten sonra kızın kurban kesmeye hakkı yok. Belki de bu yüzden eski Çin’de kız çocuğu çoğu durumda istenmeyen bir çocuktur. Eski Çin toplumunda,

⁵⁵⁴ <https://baike.baidu.com/item/仙女fr=aladdin>, [Erişim: 17 Nisan 2023].

fakir bir köylünün, cenazesini gömecek birinin olmasına özen gösterilmesi çok sık rastlanmayan bir durumdu. Ölümünden sonra tüm onur ve kurbanlarla birlikte, bir erkek çocuk doğana kadar kız bebekler öldürülürdü. Kız çocuk sahibi olmak ekonomik açıdan kârlı değildi. Sadece olgunlaştığında kız ailesini terk eder ve tam da evin geçimini paylaşabileceği bir anda başka birinin evine giderdi. Ancak evlendiğinde bile ebeveynler bir çeyiz “jiazhuañ-嫁妆” hazırlamak zorundaydı. Kızın ailesine göre bu çoğu zaman geri dönüşümü olmayan bir kayıptır. Fakir köylü ailelerinde, kız bebeklik döneminde boğulmazsa, çoğu zaman kaçınılmaz bir kaderden kaçamazdı. Bir bebek veya genç kız, genellikle oğulları için gelin fidyesi ödeyemeyen fakir aileler tarafından satın alınırdı. Küçük yaştan itibaren kıza idare etmesi öğretilirdi ve evlilik yaşına geldiğinde oğullarından biriyle evlendirilirdi (Daulet, 2019, s. 837).

Çin atasözlerinde genellikle erkek çocuklar tercih edilirken kız çocuklar olumsuz bir şekilde tasvir edilmektedir. Tek eşliliğin kısmî kabul gördüğü Çin toplumunda kız çocuklar, hiç sahip olmak istenmeyen günah tohumlarıydı. Toprağı işlemek için güçlü erkeklere ihtiyaç vardır ve ataerkil bir kültürde güçlü erkeklerin otoritesi doğal olarak oğulların tercih edilmesine yol açmıştır. Oğullar arasında ilk doğan en değerli sayılırdı. Çünkü ilk doğan çocuk oğulsa, aile düzeni ve ailenin sosyal statüsü istikrarlı olurdu.

Çince kız çocuğun erkek çocuğun tercih edilmesiyle ilgili atasözleri şunlardır:

{250} 生大儿子比当丞相都难 - *Shēng dà érzi bǐ dāng chéngxiàng dōu nán*.

“Oğul sahibi olmak, vezir olmaktan daha zordur.”

{251} 生了儿子，路过的县令大人也会问候 - *Shēng liǎo er zi, lùguò de xiàn lìng dàrén yě huì wèn hòu*, “Erkek çocuğu doğurana kaymakam bile karşılır.”

{252} 不下蛋的老母鸡 - *Bù xiàdàn de lǎomǔ jī*, “Yumurtlamayan kadın yaşlı tavuk gibi(dir).”

{253} 盗不入五女门 - *Dào bù rù wǔ nǚ mén*, “Hırsız bile çok kızlı aileye girmez.”

{254} 女儿落地便是他家的人 - *Nǚ'ér luòdì biàn shì tā jiā de rén*.

“Kız yere basar basmaz başka aileye ait olur.”

{255} 生个女儿生个贼 - *Shēng gè nǚ'ér shēng gè zéi*, “Kızdoğurmak hırsız doğurmak gibi(dir).”

{256} 指着姑娘养不了娘 - *Zhǐzhe gūniáng yǎng bùliǎo niáng*.

“Bir kızla anneyi beslemek zordur.”

{257} 嫁出去的女儿，泼出去的水 - *Jià chūqù de nǚ'ér, pō chūqù de shuǐ*.

“Evlenip giden kız, yere dökülen su(dur).”

{258} 嫁出女、卖出田 - Jià chū nǚ, mài chū tián, “Evlenen kız, satılan tarla.”

{259} 养女出嫁一场空, 育儿娶妻满堂红 - Yǎngnǚ chūjià yīchǎngkōng, yù'ér qǔ qī mǎntánghóng shēng. “Kız yetiştirmek boş(tur), erkek yetiştirmek zenginlik.”

{260} 生儿子满堂红, 生女儿一场空 - Shēng érzi mǎntánghóng, shēng nǚ'ér yīchǎngkōng.

“Erkek çocuk ödül, kız çocuk boş hava.”

{261} 十个女儿当不的一个儿郎 - Shí gè nǚ ér dāng bú de yī gè ér láng.

“On kız evlat bir oğlanın yerini tutamaz.”

{262} 传家不传外, 传男不传女 - Chuán jiā bù chuán wài, chuán nán bù chuán nǚ.

“Ata yadigârı yabancılara geçmez, erkek yadigârı kadına geçmez.”

{263} 生不出儿子是七出之恶之一 - Shēng bù chū er zi shì qī chū zhī è zhī yī.

“Oğul sahibi olamamak yedi kötülükten biri(dir).”

{264} 儿子守的是我的坟墓, 女儿守的是别人家的 - Érzi shǒu de shì wǒ de fénmù, nǚ'ér shǒu de shì biérén jiā de. “Oğlum mezarımı korur, kızım başkasının mezarını.”

{265} 儿子是我身上掉下的肉, 女儿是别人家的人 - Érzi shì wǒ shēnshang diào xià de ròu, nǚ'ér shì biérén jiā de rén. “Oğul, bedenimden düşen et(tir), kız başkasının bedeninden düşer.”

{266} 男子回头金不换, 女子回头落臭名 - Nánzǐ huítóu jīnbùhuàn, nǚzǐ huítóu luò chòumíng.

“Erkek altına geri döner, kız rezilliğe.”

{267} 九个姑娘不如一个跛腿男人 - Jiǔ gè gūniáng bùrú yīgè bǒ tuǐ nánrén.

“Dokuz kız bir sakat erkek etmez.”

{268} 好男不和女斗, 好狗不跟鸡斗 - Hǎo nán bù hé nǚ dòu, hǎo gǒu bù gēn jī dòu.

“İyi erkek kızla kavga etmez, iyi köpek tavukla kavga etmez.”

{269} 帮衬男人为光景, 恩养儿女为防老 - Bāngchèn nánrén wéi guāngjǐng, ēn yǎng érnǚ wèi fānglǎo. “Erkekler zenginlik için, kızlar yaşlılık için beslenir.”

{270} 养女为的穿双鞋, 养儿为背木兰柴 - Yǎngnǚ wèi de chuān shuāng xié, yǎng er wèi bèi mùlán chái. “Ayakkabı giymesi için kız yetiştir, odun taşımaya için erkek yetiştir.”

{271} 一个闺女半拉儿 - Yīgè gūniǚ ban la er, “Kız çocuk yarım erkektir.”

{272} 养女随嫁好陪送, 棒槌两把醋一瓮 - Yǎngnǚ suí jià hǎo péisong, bàngchuí liǎng bǎ cù yī wèng, “Kız evlendiğinde iki çubuk sirke ve bir kavanoz sirke eşlik edecek.”

Yukarıdaki atasözleri Çin’de bir kadının erkek çocuk sahibi olmasının toplumda ve ailede iyi muamele görmesi anlamına geldiğini daha da netleştirmektedir. Bir kadının aile

içindeki statüsü, erkek çocuk sahibi olup olmamasına bağlı olarak değişmektedir. Elbette bir kadının dış görünüşü ve yetenekleri de önemlidir. Ancak bir kadının toplumdaki statüsünün oğlu tarafından belirlendiğini söylemek abartılı olmaz. Kız çocuklar doğduktan sonra kaderlerinde başka birine ait olmak vardır. Bu nedenle, bir kız çocuğu doğduğunda, o ailesi için bir hırsız gibidir. Evlenmeye giden bir kız, üzerine su serpilmiş ve asla geri alınamayacak bir suya benzer. Kız çocuklar doğdukları andan itibaren hoş karşılanmazlar. Bir gün başka birine ait olacağı düşüncesiyle ailenin bir parçası olarak görülmez.

Kızlar evlenecek yaşa geldiğinde, evlilik için ödemeleri gereken çok fazla çeyiz parası vardır ve aile daha da yoksul düşmüş olmasına rağmen ebeveynlerine geri ödeme yapma şansları yoktur. Bu nedenle, geleneksel Çin toplumunda kız çocuk sahibi olmak genellikle bir aile felaketi olarak görülmüştür. Yukarıdaki atasözleri, kız çocukların aile içindeki statüsünün ne kadar düşük olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun dışında ilk oğul ailenin şanı ve annesinin yaşam kaynağı olmuştur. Kız çocuk doğuran bir kadın günahkârdır. Kadın soyunu devam ettirecek bir erkek çocuk doğurmadığı için yaptığı her şeyden utanır ve çevresinde erkek çocuk doğurmuş olanları kıskanır. Bu yüzden onun söyleyecek hiçbir sözünün olmadığı ve hayatının baskılarla dolu olması kaçınılmazdır.

{273} 一个姑娘顶半个儿子 - *yī gè gū niáng dǐng bàn gè ér zǐ*. “Bir kız yarım bir erkeğe bedeldir.”

{274} 一个赖男斗三女 - *Zhǐ nánrén dòu sān nǚ*. “Kötü bir erkek üç kıza bedel.”

Bu atasözü, bir erkek çocuk ne kadar kötü olursa olsun, bir kız çocuktan daha güçlü iyi olduğunu ifade eder.

3.5.9.3. Çin Atasözlerinde Kız Evliliği

{275} 豆芽弗好做柱，丫头弗好做主 - *Dòuyá fú hǎo zuò zhù, yātou fú hǎo zuòzhǔ*
“Fasulye filizi sütun olmaz, kız çocuğu reis olmaz.”

Bu atasözü, bir fasulye filizinin sütun olamayacağı gibi, bir hizmetçinin ya da kızın da aile reisi olamayacağını anlatır.

{276} 天要落雨，娘要嫁人 - *Tiān yào luò yǔ, niáng yào jià rén*,
“Gökten yağmur yağacak, kız evlenecek.”

{277} 鸟大出窝，女大出阁 - *Niǎo dà chū wō, nǚ dà chūgé*,
“Kuşlar büyürse yuvadan uçar, kız büyürse evden uçar.”

Bu atasözü, tüm kuşların kendi yollarını çizmek için bir noktada ebeveynlerinden ayrılmak zorunda olduklarını, zira kızların da kuşların kaderini paylaşacaklarını ifade eder.

{278} 女大不中留 - *Nǚ dà bù zhòng liú*, “Kız büyürse kabında durmaz.”

Bu atasözü, kızın zamanında evlendirilmesi gerektiğini ve uzun süre evde kalmaması gerektiğini ya da bunu yapamayacağını anlatır.

{279} 女子迟归终吉 - *Nǚzǐ chí guī zhōng jí*, “Kız evliliği ertelerse kıymeti yükselir.”

Bu atasözü, kızın evliliğini ertelemesinde fayda olabileceğini ifade eder.

{280} 九子不葬父、一女打荆棺 - *Jiǔ zǐ bù zàng fù, yī nǚ dǎ jīng guān*

“Dokuz erkek tabu kaldıramaz, bir kız kaldırır.”

Bu atasözüne göre, dokuz oğul babalarını gömemez ama bir kız, babasının tabutu için örgü örür. Bu atasözü, bir babanın erkek çocuklarının çok olmasına rağmen bazen kız çocuğu kadar faydalı olamayacaklarını ifade eder.

{281} 男女七岁, 不可同席 - *Nánnǚ qī suì, bùkě tóngxí*,

“Kız erkek yedi yaşta aynı döşeğe sığmaz.”

Bu atasözü, erkek ve kız çocukların yedi yaşına geldiklerinde birlikte oturmayacaklarını ifade eder.

Eski Çin ritüellerinde kız ve erkek çocukların yedi yaşına geldiklerinde aynı masada oturmalarına izin verilmezdi. Bu, aynı zamanda erkek ve kadın aile üyelerinin aynı masada yemek yiyemeyeceği anlamına da gelmektedir⁵⁵⁵. Bu atasözü, kadın ve erkek arasındaki farkı bariz bir şekilde ortaya koyar.

3.5.9.4. Çin Atasözlerinde Kız -Anne ve Baba İlişkisi

Çin atasözlerinde kız ile anne ilişkisinin önemli olduğu, annenin kızın yetişmesinde ve hayatında önemli yere sahip olduğu vurgulanır. Örneğin:

{282} 养女如母 - *Yǎngnǚ rú mǔ*, “Kız anneye benzer.”

{283} 女儿瞄着娘得影子长 - *Nǚ ér miáo zhe niáng de yǐng zǐ zhǎng*.

“Kız çocuklar annelerinin gölgelerini takip eder.”

⁵⁵⁵ <https://www.zdic.net/hans/七年男女不同席>, [Erişim: 17 Nisan 2023].

Bu atasözü, kız çocuklarının dış görünüş, karakter vb. bakımından genellikle annelerine benzediklerini anlatır. Bu atasözü yine, kız çocuklarının herşeyi annelerinden öğrendikleri ve anneleri doğru yolu izlediğinde kız çocuklarının da doğru yolu izlediklerini de ifade eder.

Fakat kız ve erkek çocukların her zaman ebeveynlerini takip etmeyeceklerini, büyüdülerinde kendilere farklı yol çizebileceklerini ifade eden atasözü de vardı:

{284} 儿大不由爹, 女大不由娘 - *Er dà bù yóu diē, nǚ dà bù yóu niáng.*

“Erkek büyürse babası kontrol edemez, kız büyürse annesi kontrol edemez.”

Erkeklerin daha çok dayılarına, kızların ise teyzelerine benzediğini ifade eden atasözü de vardır. Örneğin,

{285} 养儿像娘舅, 养女像家姑 - *Yǎng er xiàng niángjiù, yǎng nǚ xiàng jiā gū*

“Erkek yetiştirmek dayı gibidir, kız yetiştirmek teyze gibi.”

{286} 十七大八, 女大当嫁 - *shí qī dà bā , nǚ dà dāng jià.*

“On yedi ve on sekizdeki bir kız evlenmeli.”

Bu atasözü, bir kızın on yedi ya da on sekiz yaşına geldiğinde evlenme zamanının geldiğini ifade eder.

{288} 树大分枝, 女大离家 - *Shù dà fēn chā, nǚ dà lí jiā.*

“Ağaç büyünce parçalanır, kız büyünce evden ayrılır.”

Bu atasözü, kız çocukların büyüyünce muhakkak evlenmesi gerektiğini ifade eder.

{289} 一家生女, 百家求问 - *Yī jiā shēng nǚ, bǎi jiā qiú wèn,* “Kız büyürse yüz aile istemeye gelir.”

{290} 只有剩茶剩饭, 那有剩儿剩女 - *Zhǐ yǒu shèng chá shèng fàn, nà yǒu shèng er shèng nǚ.*

“Yemek artar, kız artmaz”.

Bu atasözü de kaçınılmaz olarak çay ve pilav artıkları kalsa da kızların muhakkak evlendirileceğini ifade eder.

{291} 初嫁从亲, 再嫁由身 - *Chū jià cóng qīn, zài jià yóu shēn.*

“Kız genç yaşta ebeveynlerin zoruyla evlenir, sonra kendi isteğiyle evlenir.”

Bu atasözü, erken yaştaki evlilikte kızlar ebeveynlere itaat edeceklerini, sonraki evlilikte kendileri evlenmeye çalışacaklarını anlatır.

{292} 情人眼里出西施 - *Qíng rén yǎn lǐ chū xī shī,*

“Güzellik bakanın gözünde(dir)/ Güzellik aşğın gözünde.”

Bu atasözüne göre bir aşğın gözünde, bir kadın Xi Shi⁵⁵⁶ kadar güzeldir. Bu atasözü, birbirine âşık olan kız ve erkeğın duyguları nedeniyle, dış görünüşleri ne olursa olsun birbirini beğeneceklerini ifade eder.

{293} 娶妇易, 择婿难 - *Qǔ fù yì, zé xù nán*, “Birkızla evlenmek kolay, damat seçmek zor.”

Bu atasözü, bir ailenin kızı evlenme çağına geldiğinde birçok kişi evlenme teklif etmeye başlayacaklarını ifade eder.

{294} 皇帝的女人不愁嫁 - *Huángdì de nǚrén bù chóu jià*.

“İmparatorun kızı evlenmekten endişelenmez.”

{295} 佳人有意郎君俏 - *Jiārén yǒuyì lángjūnqiào*, “Kız aşk olunca gözü hiçbir şey görmez.”

Bu atasözü, güzel bir kızın bir erkek hakkında iyi bir izlenime sahipse, ona sıradan bir erkeğın bile yakışıklı görüneceğini anlatır.

{296} 娶妻由父, 嫁女由母 - *Qǔ qī yóu fù, jià nǚ yóu mǔ*.

“Erkek evlenirken baba, kız evlenirken anne devreye girer.”

{297} 姑娘大了不可留、 留来流去反成仇 - *Gūniáng dà liǎo bùkě liú, liú lái liú qù fǎn chéng chóu*, “Kız büyüdüğünde tutamazsın, kalırsa düşman edinarsın.”

Bu atasözü, bir kızın yirmili yaşlarına geldiğinde evlenmesine izin vermenin önemli olduğunu, aksi takdirde evlenme yaşı geçerse ailesiyle sorun yaşayacaklarını ifade eder.

{298} 姑娘送出门, 不关娘家事 - *Gūniáng sòng chūmén, bù guān niángjiā shì*,

“Kız evden gönderilirse, annesi karışamaz.”

⁵⁵⁶ İlkbahar ve Sonbahar döneminin sonundaki Yue ülkesinin efsanevi güzel kadındır.
<https://baike.baidu.com/item/西施/674085> [Erişim: 19 Nisan 2023].

3.5.10. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Kızla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi

Tablo 11. TT, UT ve Çince Kızla İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri		SAYI		
		TT	UT	Çince
Kız Nasıl Bir Varlık	Değerli	15	11	2
	Değersiz	23	18	24
Üstlendiği Rol		6	10	12
Karakter Özelliği		3	24	2
Kız Ahlak	İyi	5	7	2
	Kötü	8	9	10
Kız İlişki	Kız- Anne	11	15	5
	Kız- Erkek		3	
Kız Evlilik		31	41	8
Toplam		103	137	58

Tablo 11’de görüldüğü gibi Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince kız çocukla ilgili toplam atasözü 298 civarında olup Türkiye Türkçesinde 103, Uygur Türkçesinde 137, Çince 58’dir.

TT atasözlerine göre kız çocuğu değerli varlıktır, aile bireyleri arasında dengeleyici pozisyonadadır ve bir erkek çocuk kadar değerlidir. Atasözlerinde kızların bu varoluşsal vasfı anlatılırken çiçek, aslan ve güneş metaforu kullanılmaktadır. Bunun dışında kızların değerli

varlık olduğu erkeklere mukayese edilerek anlatılmaktadır. Örneğin, “Allah verince kimin oğlu, kimin kızı demez.”, “Kızlar bir güneştir, oğlanlarsa ay parçasıdır”. Fakat Uygur Türkçesinde kız çocuğun değeri olduğu Türkiye Türkçesinde olduğu gibi erkek çocuklarla mukayese edilerek anlatılmaz. Belki ait olduğu ailesiyle ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. Kız çocuğu sahibi ailelerin toplumda prestijli ve itibarlı olduğu vurgulanmaktadır. Kız evi tıpkı Türkiye Türkçesindeki kızla ilgili atasözlerinde olduğu gibi ağırlığı olan ev olarak nitelendirilmektedir. Kızın değeri varlık olması onun bağımsız varlığı, ayrı bir birey olması, kişiliği ve şahsiyetiyle ilişkilendirilmez. Kızların değeri varlık olduğu anlatılırken bağ, can ve haram gibi metaforlar kullanılmaktadır. Uygur Türkçesinde kızların değeri olduğunu anlatmak için cehennem ve haram gibi dinî söylemler kullanılırken, bu durum Türkiye Türkçesinde belirgin değildir.

Çince kız çocukların değeri varlık olduğunu ifade eden atasözlerinin sayısı ikiye geçmemektedir. Bu iki atasözünde kızlar bahara ve Çin mitolojisinde kutsal sayılan aşkın niteliğe sahip perilere benzetilmektedir. Çin kültüründe kızların aşkın varlığa benzetilmesi aslında kadınlarla ilgili tabu kültürünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Fakat Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki kızlarla ilgili atasözlerinde kızlar sırf insan olduğundan dolayı değeri olduğu, kızlara Tanrısal ve kutsallık gibi nitelikler atfedilmediği gözlemlenmektedir. Bu temel fark dışında Uygur Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde kızların değeri varlık olmalarıyla ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Atasözlerinin kız çocuğuyla ilgili tezat fikirleri barındırması göze çarpmaktadır. Bazı atasözlerinde kızlar değeri varlık olarak tarif edilirken, bazı atasözlerinde kızlar değersiz, aşağılık, beceriksiz, istenmeyen ve erkekleri ayartan ahlaksız biri olarak nitelendirilmektedir.

Üç kültürdeki atasözlerinde kızlar değersiz varlık olarak da tarif edilmekte ve kızların değersiz varlık olduğuna dair atasözlerinin sayısı onların değeri varlık olduğuna daire atasözlerine göre fazladır. Her üç kültürde kızlar değerlendirilirken cinsiyetçi bakış açısı söz konusudur. Yani kız çocukların değersiz oluşu erkek çocuklara mukayese edilerek anlatılmaktadır. Türkiye Türkçesinde kızların değersiz varlık olmasıyla ilgili atasözlerinin sayısı 20 civarında olup kızlar erkeklere göre değersiz, ikincil konumda olan, zayıf, istenmeyen, kötü vasıflı olarak tasvir edilmekte ve düşman, domuz, dağ elması, yabancı, yük, bok, ahır danası metaforu kullanılmaktadır. Bunun dışında kız çocuklar adeta dert ve mutsuzluk kaynağı olarak sunulmaktadır. Örneğin, “At ver dost ol, kız ver düşman ol.”, “Bir evde iki kız olacağına dağda domuz olsun.” Uygur Türkçesinde kızların değersizliği hem hayvan üzerinden hem erkeklere mukayese edilerek dile getirilmektedir. Kızlar çiğ et, devi eti, keçi yağı, patlamış mısır,

tuz, salğa taşı gibi hayvan ve eşyaya benzetilmektedir. Örneğin, “*Kız bala- ham göş.*”, “*Kız çocuk- çiğ ettir.*”, “*Kız bala-töge göşi.*”, “*Kız çocuk- deve etidir.*”.

Her üç kültürde kızların doğup büyüdüğü öz ailesinin yabancısı olduğu, gerçek ailesinin ise evleneceği erkeğin ailesi olduğu dile getirilmektedir. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki “*Kız evde olsa da elden sayılır*” ile Uygur Türkçesindeki “*Kız bala hekniñ balisi (Kız çocuğu başkasının çocuğudur)*” atasözleri bu durumu net bir şekilde ifade etmektedir. Fakat bu içerikteki atasözleri Çince de fazlasıyla mevcuttur. Ahlak konusunda kız erkek arasında çifte standart söz konusudur. Örneğin, Uygur Türkçesindeki “*Oğluñ aşıklık kılsa kökke bak, kıziñ aşıklık kılsa yerge bak (Oğlun aşk olursa göğe bak, kızın aşk olursa yere bak.)*” atasözünde olduğu gibi kız çocuklar aşk olursa ailesinin itibari yerle bir olacaktır, fakat erkek çocuklar aşk olursa ailesi gururlanacaktır. Uygur Türkçesindeki bir atasözünde kızlar gönül eğlendirilecek biri olarak görülmektedir, yani cinsel obje olarak telakki edilmektedir. Ancak bu duruma Türkiye Türkçesi atasözlerinde rastlanmamaktadır. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde kızların erkeklere göre ikincil konumda olduğu ve buna bağlı olarak değersiz oluşuyla ilgili atasözlerinin sayısı hemen hemen aynıdır.

Çin atasözlerinde kız çocukların eve uğursuzluk getireceği, kız doğurmak ve kız yetiştirmenin adeta boş, önemsiz şey olduğu vurgulanmaktadır. Çin atasözlerine göre kız doğuran annenin de hiçbir kadir kıymeti olmaz, bir kızın bir hırsızdan hiçbir farkı yoktur, kız çocuğu kendi öz ailesine yabancıdır. Atasözlerinde bir kızın evlenmesinin satılan bir tarlaya benzetildiği, evlenen kıza öz ailesinin hiç bir şekilde müdahale edemeyeceği, kızın hiçbir kıymeti ve değerinin olmadığı dile getirilmektedir. Çin atasözlerinde yine erkek çocuğun aileye verilen ödül, kız çocuğun ise ceza olduğu, erkek çocuğun annenin toplumsal statüsü ve itibarını yükselteceği, aksine kız çocuğun annesinin ve ailenin toplumsal statüsünü ve itibarını yerle bir edeceği, kız çocuğun utanç kaynağı olduğu, bundan dolayı erkek çocukların kız çocuklara tercih edildiği vurgulanmaktadır. “*Jiū gè gūniáng bǔrú yīgè bō tuǐ nánrén (Dokuz kız bir sakat erkek etmez.)*” atasözü kız çocukların değerinin ne kadar düşük olduğunun net bir göstergesidir. Türkiye Türkçesinde buna benzer bir “*Beş kız bir oğlanın yerini tutar mı?*” atasözü karşımıza çıkmaktadır. Her iki atasözünde kızların erkekler kadar değerli olmadığı, birkaç kız bir araya gelse bile bir erkek kadar olamayacağı vurgulanmaktadır. Her iki atasözü kızların değersiz oluşunu dile getirmek açısından benzerlik oluştursa da fakat ikisi arasında şöyle bir fark vardır; Çincedeki bu atasözü on kızın sakat bir erkeğin bile dengesi olamayacağını ifade ederken, Türkiye Türkçesindeki bu atasözü beş kızın normal bir erkeğin dengesi olamayacağını ifade

eder. İki atasözünde kızların mukayese nesnesi tamamen birbirinden farklıdır. Çincedeki bu atasözü aynı zamanda hem cinsiyetçi bakış açısının ne kadar derin olduğunun hem de özürlü ve sakat insanın toplumda hiçbir değerinin olmadığını bir göstergesidir. Kısacası, özürlü erkekler ve kızlara aynı gözle bakılmaktadır. Hatta kız çocuğu özürlü erkeklere göre daha düşük ve aşağı konumdadır. Her ikisi zayıf ve işe yaramaz olarak görülmektedir. Dolayısıyla onların hiçbir değeri yoktur. İnsani değerlerden tamamen uzak olan bu düşünce kızın ontolojik varlığıyla doğrudan ilişkilidir. Kız çocuk ontolojik olarak değersiz, işe yaramaz, mutsuzluğun, derdin ve kötülüğün kaynağı olarak tarif edilmektedir. Çin toplumunda kızların değersiz oluşu ve istenmeyen birey olarak sunulmasının temelinde aslında Çinlilerin dünya görüşünün derinliklerinde yer alan “*erkek üstün kadın aşağılık*”, “*erkek efendi ve kadın hizmetkâr*” ve “*erkek güçlü kadın zayıf*” biçiminde formüle edilen cinsiyetçi algısı yatmaktadır.

Her üç kültürde kızların toplumsal rolünün genel olarak ev işlerini ifa etmek olduğu da dile getirilmektedir. Türkiye Türkçesinde kızların toplumsal rolüyle ilgili atasözleri daha çok anneyle ilgili atasözlerinde rastlanmaktadır. Uygur Türkçesinde ise doğrudan ifade edilmektedir. “*Oğul tuğulsa el huş bolur, kız tuğulsa kuluñ huş bolur (Erkek doğsa halk sevinir, kız doğsa ocak sevinir.)*”, “*Kız bar öyde kıl yatmas (Kız olan evde kıl olmaz.)*” atasözlerinde olduğu gibi kız çocuğa biçilen toplumsal rol ise ev işlerini yapmaktadır. Uygur Türkçesindeki “*Yatni tuğkan kılay deseñ ariğa pul koy, tuğkanni yat kılay deseñ ariğa kız koy (Yabancıyı akraba yapmak istersen araya para koy, akrabayı yabancı yapmak istiyorsan araya kız koy.)*” atasözünde kız çocuğu akrabaları birbirinden uzaklaştıran biri olarak tarif edilirken, Türkiye Türkçesindeki “*At ver hasım ol kız ver hısım ol*” atasözünde kız çocuk yabancıların birbiriyle akraba olmalarına vesile olan biri olarak ifade edilmektedir.

Her üç kültürde kızların karakter özelliğiyle ilgili atasözlerinde kızların yapmacık, müsrif, fırsatçı, huysuz, saf, güvensiz, hassas, uğraşılmaz, çekingen, arkadaşlığı uzun sürmeyen, tembel, dengesiz, taklitçi, süslenmeyi seven, kavgacı, aceleci gibi olumsuz özellikleri vurgulanmakla beraber, vefalı, geçimli, akıllı, zarafet ve güzelliği seven, uzlaştırıcı, becerikli, cana yakın, merhametli gibi olumlu özellikleri de dile getirilmektedir. Aslında burada kastedilen kızların karakter özelliği aynı zamanda kızların ontolojik yönüyle de ilgilidir. Türkiye Türkçesinde kızların karakter özelliğiyle ilgili atasözlerinin sayısı Uygur Türkçesinde olduğu gibi fazla değildir. Uygur Türkçesinde “*Balağetke yetken kız eynek aldidin ketmes (Reşit olmuş kız ayna önünden kalmaz.)*”, “*Dañliğan kız toyda çıçıptu (Övülen kız düğünde kendini belli etmiş.)*”, “*Kız baliniñ köñli nazuk (Kız çocuğun gönlü hassas)*”, “*Cédel-ğovğa kızdin bolur*

(*Kavga- kızdan çıkar.*)” atasözlerinde olduğu gibi kızların karakter özelliğine dikkat çekilmektedir. Burada vurgulamak gereken önemli nokta, kızların karakter özelliği erkeklere mukayese edilerek anlatılmasıdır. Bunun dışında kızların karakter özelliğinin toplumsal ilişkilerde bulunduklarında ve toplumsal alanlarda sergiledikleri davranışlarda tam belli olacağı ifade edilmektedir. Çin atasözlerinde kızların karakter özelliğinin kavga ederken belli olacağını ifade eden atasözleri vardır. Örneğin, “*Hǎo nán bù hé nǚ dòu, hǎo gōu bù gēn jī dòu (İyi erkek kızla kavga etmez, iyi köpek tavukla kavga etmez.)*”

Her üç kültürde kızların ahlakı özellikleri ve davranışlarıyla ilgili atasözleri önemli yer tutmaktadır. Bununla ilgili olarak Türkiye Türkçesinde kızların ahlakı özellikleriyle ilgili atasözlerinin sayısı Uygar Türkçesi ve Çincedeki ilgili atasözlerinin sayısı kadar fazla değildir. Uygar Türkçesinde kızların ahlakı özellikleri mukayese yoluyla anlatılmaktadır. Örneğin, “*Edepli kız edepli erkeğe*” tercih edilmektedir. Hatta bir kızın edepli olması onun akıllı olmasından daha önemlidir. Kızın iç güzelliği dış güzelliğinden önemlidir, yani kızın ahlakı güzelliği ön planda tutulmaktadır. Kızların ahlakıyla ilgili Uygar Türkçesi ile Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde kızların hem iç (manevi) hem dış yani toplumsal ahlakı davranışların bir arada olması gerektiğinin önemi vurgulanırken, Çince sadece kızların toplumsal ahlakı davranışlarının önemi vurgulanmaktadır. Fakat her üç kültürdeki atasözlerinde kızların ahlakı özelliği dile getirilirken tezatlık söz konusudur. Örneğin, bir insanın tüm yaşamında ya da bir toplumun her alanında yer alması gereken ahlak sadece cinsiyet alanına indirgenmektedir. Bir toplumda ahlakı kurallara ve sosyal değerlere uymak anlamına gelen namus düşüncesi kızlar için olduğu kadar erkekler için de geçerli olması gerekirken, sadece kızlara bağlı olarak değerlendirilmektedir. Yani, bir kızın namusu doğrudan cinselliğiyle ilişkilendirilmektedir. Her üç kültürdeki atasözlerinde kızların namus ve iffetine bağlı olması onların ahlakı davranışlarının en büyük göstergesi olarak görülmektedir. Atasözlerinde kız erkek için namus konusunda çifte standart olduğu görülmektedir. Şerefli bir kız namusu ve iffetini kendisi için korumaktan ziyade ait olduğu ailesi ve evleneceği kocası için korumalı, uygun şekilde giyinmeli ve geleneklere göre beklentileri karşılamalıdır. Nerede ve nasıl davrandığına dikkat etmeli, ailesine ve evleneceği kocasına sadık kalmalı ve onun istek ve beklentilerini karşılamalıdır, gerekirse hayatını bile namus ve iffeti için feda etmelidir. Kısacası, namus, iffet ve kızlık bir kız için bireysel mesele olmaktan ziyade ailevi ve toplumsal mesele olarak görülmektedir. Türkiye Türkçesindeki “*Bey beyliğini verir, kız kızlığını vermez.*”, Çincedeki “*Zhōngchén bù shì èr jūn, zhēn fū bù shì èr fū (Sadık vezir iki krala hizmet etmez, iffetli kız iki kocaya hizmet etmez.)*” atasözlerinde kızlar için namusun, iffetin ve kızlığın önemli

olduğu vurgulanmaktadır. Her üç kültürde erkekler namus, iffet ve kızlık olguları üzerinden kızlar üzerinde tahakküm kurarak onları korumak adına onları denetim altına almayı kendilerine ahlakı görev olarak addetmiştir.

Uygur Türkçesinde kızların olumsuz ahlakı özellikleri erkeklere mukayese edilerek dile getirilmektedir. Kız erkek ilişkisinde ayartıcı tarafın kız olduğu vurgulanmaktadır. “*Çişkaq baliniñ keynidin çivin egişer, hicayğan kızniñ keynidin yigit egisher (Boklu oğlanın peşinden sinek gider, gülen kızın peşinden yiğit gider.)*” atasözü ile Türkiye Türkçesindeki “*Dişi köpekkuyruğunu sallamayınca, erkek köpek ardına düşmez*” atasözünde ifade edildiği gibi ahlakı açıdan ayartıcı ve yoldan saptıran taraf kızdır. Kız adeta günah keçisi gibi sunulmaktadır. Çin atasözlerinde de erkeği saptıran, ayartan ve yoldan çıkmasına neden olan kızdır. Kız adeta günah keçisi olarak telakki edilmektedir.

Her üç kültürde kız ile annesi arasında gücü bir bağlılık ve derin duygusal ilişkinin olduğu vurgulanmaktadır. Kız için anne yaşam boyunca takip ettiği rol modeli olarak sunulmaktadır. Kızın karakter özelliği ve ahlakı davranışlarının oluşması, nasıl bir toplumsal role sahip olması gerektiği, çevreyle olan ilişkisinin biçimi, evlilik gibi yaşamla ilgili hemen hemen tüm konularda annenin belirleyici aktör olduğu dile getirilmektedir. Örneğin, kızın kötü yola sapmasında annenin payı büyüktür. Uygur Türkçesindeki “*Çakıda gunah yok, tanisi buzuk, kızıda gunah yok, anisi buzuk&hamni buzghan şanisi, kızni buzghan anisi (Çarkta günah yok ipi bozuk, kızda günah yok, annesi bozuk.)*” atasözünde annenin kızın etik dışı davranmasında belirleyici olduğu vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesinde benzer içerikte olan atasözüne rastlanmamaktadır. Fakat annenin kızın davranışlarında belirleyici olduğunu ifade eden atasözleri mevcuttur. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde kızın anne tarafın kız kardeşlerine karakter ve davranış olarak benzeyeceğini ifade eden atasözleri vardır. Örneğin, “*Oğlan dayıya, kız halaya çeker*”, “*Oğul tağını dorar, kız hammini dorar (Oğul amcaya çeker, kız halaya çeker.)*”.

Geleneksel Türk ailesinde kızlar hem doğup büyüdüğü hem de gelin olarak gidecekleri ailede ataerkil yapıya uyum sağlayacak şekilde yetiştirilir. Bu tip aile yapısında kız çocuklar annesini rol modeli olarak ev işlerinden sorumludur. Bu sebepten dolayı kız çocuklar çok küçük yaşlardan itibaren anne başta olmak üzere evdeki kadınlara yardım etmeye başlar ve onlara benzemeye çalışırlar. Dolayısıyla kız çocukların zihnine erken bir yaşta kadın rolü işlenir ve kızın sosyalleşmesi rıza temelli baskı ve ayrımcılıkla sağlanır. Türkiye Türkçesindeki “*Oğlan atadan öğrenir sofrayı açmayı, kız anadan öğrenir biçki biçmeyi*” ile Uygur

Türkçesindeki “*Ata hüniri oğulğa miras, ana hüniri kızğa miras (Ata hüneri oğula miras, ana hüneri kıza miras)*” atasözlerinde kızın toplumsal rolü net bir şekilde ifade edilmektedir.

Evlilikle ilgili Türk atasözlerinde kız odaklı atasözlerinin sayısı erkek odaklı atasözlerinin sayısına göre nispeten fazladır. Evlilikte kızlar genellikle seçilen konumda olmaktadır. Kızlardan aranan evlilikle ilgili ahlakı vasıflar erkeklerden aranmamaktadır.

Türklerin sosyal, askerî, ekonomik ve dinî yapısında at her zaman önemli yere sahip olmuştur. “*Kuş kanadını er atın*” ve “*At, avrat, silah ödünç verilmez*” Türk Atasözleri Türklerin hayatında atın önemini özetler niteliktedir. Fakat “*Atı zengin yerden almalı besili olur, kızı fakir yerden almalı itaatli olur*” atasözünde atın zenginden, kızın fakir aileden gelin olarak alınması öğütlenmektedir. At ile kız aynı bakış açısıyla mukayese edilerek değerlendirilmektedir. Burada atın besili olması, kızın ise itaatli olması vurgulanarak ideal eşin vasfı hakkında ipucu verilmektedir. Türk atasözlerinde kızlar evlenirken âşık ve sevgi gibi duygusal konuların önemi vurgulanmaktadır. “*Yemeği acıkana, kızı sevdiğine ver.*” atasözünden kızın duygusuna ve hür iradesine önem verildiği anlaşılmaktadır. Evlilik kriterleri içerisinde Türk kültüründe neredeyse namus kavramı ile özdeşleşen kızlık kavramı önemlidir. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki “*Kızımın (bacımın) iffeti (örtüsü) batmakta rezilin gözüne, acırım tükürğe billahi tükürsem yüzüne*” ile Uygur Türkçesindeki “*Taz bolsimu kız yahşi (Kel olsa da kız iyidir.)*”, “*Kız balini aşığığa ber, bolmisa kılidu yer (Kızı aşığına ver, yoksa mahcup eder.)*” atasözlerinde namus ve kızlık algısının önemi vurgulanmaktadır.

Türkler için şeref, namus, hayâ, ar ve itibar çok önemlidir. Kadınların namusu ve şerefine göz diken kişi o kadar önemsizdir ki yüzüne tükürmek bile onun için zaman kaybı olur. Bu durumda Türkler, “*at, avrat, namus*” düşüncesinden yola çıkarak atalardan miral kalan bir ceza sistemi uygulaya gelmiştir. Bu cezalar genellikle kan davasına kadar süren büyük bir aile veya aşiret sorununu beraberinde getirmiştir.

Her üç kültürde kızların erken yaşta evlendirilmesi gerektiğiyle ilgili atasözleri vardır. “*Kız yedi yaşından sonra ya erde ya yerde*”, “*Kız girdi on üçüne ya erdedir ya yerde.*”, “*Sabahtan karnını doyuran, küçükten evlenen aldanmamış.*”, “*Elgek kaçkuçilikiñ bolsa erge teg (Elek elebilecek güce kavuşursan evlen.)*” Türk atasözlerinde dile getirildiği gibi kız çocuklar yedi yaşından itibaren evlendirilmesi söz konusudur. Geleneksel Türk toplumunda çocuk yaşta evlilik sıradan ve normal görülen bir olgudur. Kızların çocuk yaşta evlendirilmesi hem kültürün bir parçası olması hem de ahlakı ve dinî davranış normları içerisinde namus ve iffet ögesini barındırmasından dolayı, zaman içerisinde önemli bir durum hâline gelmiştir.

Bununla ilgili Türkiye Türkçesindeki atasözlerinde kızların evlilik yaşı net dile getirilirken, Uygur Türkçesinde net rakam verilmeden *Elek kaldırabilecek* anlamına gelen *Elgek kaķķuķilik* tarzındaki bir metafor kullanılmaktadır. Kızların çocuk yaşıta evlendirilmesinde belliki baskı ve zorunlu evlilik söz konusudur. Aslında çocuk yaşıta evliliğin kültürel ve dinî öğeler dışında tarım toplumundaki geçim ekonomisine dayanan zor ekonomik koşulların payını da göz ardı etmemek gerekir. Uygur Türkçesinde kızların evliliğiyle ilgili atasözlerinin sayısı Türkiye Türkçesindeki ilgili atasözlerinin sayısına göre bariz bir şekilde fazladır. “*Kérişķanniñ kızını al (Uyuz kişinin kızını al)*” atasözünde olduğu gibi düşmanı dize getirmek ya da sevmediği birinden intikam almak gibi konularda kız metaforu kullanılmaktadır.

3.6. Gelin - Kayınvalide İlişkisi

Türkiye Türkçesindeki “gelin”in Uygur Türkçesindeki karşılığı “گېلىن”, Çince’de ise “新娘-xīnniáng, 媳 妇-xífù”dır. Kayınvalide’nin Uygur Türkçesindeki karşılığı “قىيىناپا, قىيىنانا”, Çince’de “婆婆-pópo, 岳母-yuè mǔ、丈母娘-zhàngmǔniáng、岳母娘- yuè mǔ niáng、外母-wài mǔ ”dır.⁵⁵⁷

Ailede iki temel ilişki vardır; karı-koca arasındaki ilişki ve ebeveynler ile çocuklar arasındaki ilişkidir. Her ikisi de aile yapısının temelini oluşturur. Erkek ile kız kardeşler, teyzeler ile baldızlar, kayınvalide ile gelin, torunlar ile büyükanne ve büyükbabalar arasındaki ilişkiler gibi diğer ilişkiler de bu temelden türemiştir. Kayınvalide ile gelin arasındaki ilişki, aile içindeki kişiler arası ilişkiler açısından kendine has özelliklere sahiptir. Bu ilişki ne bir evlilik ilişkisi ne de bir kan bağıdır. Ancak yukarıdaki iki ilişkinin aracılık ettiği özel bir ilişkidir. Dolayısıyla bu kişiler arası ilişki ne ebeveyn-çocuk ilişkisinin istikrarına ne de evlilik ilişkisinin yakınlığına sahiptir, ancak ebeveyn-çocuk ve karı-koca ilişkilerinin bir uzantısıdır. Gelin ile kayınvalide arasındaki ilişkinin niteliği ve biçimi karışık bir yapıya sahiptir. Gelin ile kayınvalide arasında anne kız ilişkisi, büyük küçük ilişkisi, alt-üst ilişkisi, rakip ilişkisi, ezen ve ezilen ilişkisi, güçlü zayıf ilişkisi, koruyan ve korunan ilişkisi gibi ilişkiler silsilesi söz konusu olabilir. Gerçek olan şu ki, bir gelinin kayınvalidesini öz annesi gibi görmesi çok zordur. Dolayısıyla gelinin kayınvalidesi ile olan ilişkisi öz annesi kadar güçlü olmayabilir. Çünkü insan ilişkilerinde biyolojik bağlar daha etkin rol oynamaktadır. Ataerkil kültürde kayınvalide

⁵⁵⁷ <https://www.zdic.net/hans/岳母> [Erişim: 19 Nisan 2023].

ataerkil toplumsal normlarının benimsenmesi ve tatbik edilmesinde başat unsur olarak rol oynar. Bu durumda kayınvalideler gelinlerini oğullarının hayatında ikincil bir konuma yerleştirirler. Onları statülerini kabul etmeye ve gelinlerini kendilerine itaat etmeye zorlayabilirler. Aslında gelin ile kayınvalide arasındaki ilişkinin biçimi ve niteliğinin oluşmasında onların bulundukları sosyal statü, hayattan beklentileri ve tercihlerinin payı vardır. Kayınvalidenin amacı hâlihazırda sahip olduğu sosyal ağı, statüyü, konumu korumak ve yaşlılıkta kendini güvence altına almaktır. Gelinin amacı ise kendisi ve evliliği için özerklik kazanmaktır (Kahraman, 2021, s. 20).

Merrill (2007) Kayınvalideler ile gelinler arasındaki ilişkinin zor olduğunu, çünkü bir yandan kadınların birbirlerine aile üyeleri gibi davranmalarının beklendiğini, diğer yandan da kan bağı ve ortak bir geçmişleri olmadığını savunuyor (Kahraman, 2021, s. 22).

kayınvalide ile gelin arasındaki ilişkiler iktidar alanında kendisini belli eder. Türk toplumunda kayınvalideler güçlüymüş gibi görünürler, fakat gerçek otorite eşleri/oğullarının ellerindedir. Onlar bir erkeğin gücünü kullanarak otoritesini devam ettirirler. Bu durumda sevgi evde güç ve otorite sorununa dönüşür. Kayınvalideler sevginin neticesi olarak oğulları ve gelinleri üzerindeki otorite ve gücü kaybetmekten endişe ederler (Kahraman, 2021, 25). Bunun dışında sosyolojik olarak kayınvalide gelinken maruz kaldığı çeşitli muameleyi kayınvalide statüsüne kavuştuğunda gelinine aynı tutumu sergileme eğilimindedir. Çinli ailelerde kayınvalide ile gelin arasındaki ilişki, baba ile oğul veya anne ile kız arasındaki ilişkiden çok daha karmaşık ve gergin bir niteliğe sahip olup bu Çin toplumunun özelliklerinden biridir. Bu durum temel olarak kadınların erkeklerle evlendiği aile yapısı ve kadınların erkeklere olan ekonomik bağımlılığı ile ilgilidir.

3.6.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi Atasözlerinde Gelin-Kayınvalide İlişkisi

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kayınvalideler ile gelinler arasındaki ilişkiyi ele alan atasözleri arasında “*güvensizlik, kalpsizlik, acımasızlık, merhametsizlik, çaresizlik, ağlayıp sızlama, rakipleşme, fesatlık, fırsatçılık, uyumsuzluk, terbiye etme ve terbiye edilme, itaat ettirme ve itaat etme, didişme, çekiştirme, mesafe koyma, şikâyet etme ve ortalığı karıştırma, saygı, koruyup kollama, sığınma, dertleşme*” temalarının ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir.

{1} *Bizim gelin bizden kaçır, ele başını açar.*

{2} *Canı oynamak istemeyen gelin, yerim dar dermiş.*

{3} *Cehizli gelinin güveyisi yavaş olur.*

{4} *Gelin övünür, kaynana dövünür* (Hirik, 2017, s.1737).

Türkiye Türkçesinde gelin ve kayınvalide çatışmasıyla ilgili atasözleri dışında uyum ve birlikte yaşamanın zorlukları gibi sorunlarını içeren atasözleri de vardır. Örneğin:

{5} *Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline.*

{6} *Gelinin dini yok, kaynananın imanı.*

{7} *Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan.*

{8} *Kaynana pamuk ipliği olup raftan düşse gelinin başını yarar.*

{9} *Kaynanana böcü oğlu cici.*

{10} *Kaynana dinsiz, gelin dilsiz olur.*

{11} *Kaynananın en iyisi başını sallar.*

{12} *Kaynananın iyisi, kırk arşından kuyusu.*

{13} *Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.*

{14} *Kaynanasız gelin, tasmamız lalin.*

{15} *Kaynatam devletli olsun, kaynanam sahavetli.*

{16} *Ben istemez miyim kaynatam kasap ola, kaynanam hamamcı.*

Genel olarak gelin terimi, evlilik ilişkisinin kurulması sırasındaki eşe, düğün törenindeki kadına özel olarak atıfta bulunur. Gelin genç kızın baba evinden koca evine geçişe, başka bir deyişle farklı bir makama ulaşarak evliliğin iki temel yapı taşından birinin oluşmasında başat rol oynar. Bu durumda genç kız artık bir eş değil, anne ve uzun vadede kayınvalide olma yolunda yeni bir kapıdan girer. Türkçe sözlüğe baktığımızda gelinin sadece düğün anında içinde bulunduğu durumla tanımlanmadığını görüyoruz. Gelin; 1. Evliliği için hazırlık yapan ve süslenen kız, arus, 2. Yeni evlilik gerçekleştirmiş kadın, 3. Evlilik yoluyla aileye dâhil olan kadın, 4. Oğul eşi, evlat eşi, 5. Genç kızlar vb. biçimlerde ifade edilir (Doğan, 2011, s. 584). Gelin kelimesinin kökenine baktığımızda, kültürümüzün etkisiyle ‘gel’ kelimesinden türetildiğini görebiliriz (Gülensoy, 2007, s. 362). Kararlılık, kesinlik, süreklilik, geri dönülmezlik ve sonsuzluk eylemleri gelin sözcüğünün türemiş bir eki olan ‘-in’ ekinden türetildiği için gelin sözcüğü de bu anlamları sağlamaktadır (Aydemir, 2013, s. 622).

Gelin kelimesinin Çince karşılığı “新娘- *xīn niáng*” olup yeni evli bir çiftin kadın tarafını ifade eder. Buradaki “新- *xīn*” ise *yeni* anlama, “娘- *niáng*” ise *anne, eş, genç kız ve yaşlı evli kadın* gibi birçok anlama gelir. Evlenmeden önce bir kız çocuğa kız, evlendikten sonra kadın denir ve evlilik günü kızın hayatında önemli değişiklik yaşandığından, kadın daha doğrusu gelin için *yeni* anlamına gelen “新- *xīn*” kelimesi kullanılır. “娘- *niáng*” adı eskilerden, örneğin, *Du Shi Anne*’den aktarılmıştır⁵⁵⁸.

Türk halk inançlarına göre, gelin evliliğin uğurudur. Gelin yaptığı her şey bereket ve uğur getirir. Kut inancı düğün ve gerdek gerçekleştiğinde iner ve bu kuttan ilk olarak gelin nasiplenir. Kuttan nasiplenen gelinin dokunduğu her şey de kutsallaşır (Ergun, 2010, s. 276-288). Fakat toplumsal cinsiyet açısından gelinin durumu halk inançlarının tam tersidir. Toplumsal cinsiyet rolleri açısından Türk toplumunda bir gelinden şunlar beklenir: sessiz ve sakin olması, kocasına itaat etmesi, kendi namusunu ve kocasının namusunu koruması, hiyerarşik ilişkiler ağındaki konuma göre verilen ödevi kabul etmesi, ailedeki tüm sorumlulukları üstlenmesi, çocuk sahibi olması gerektiği, iyi bir ev kadını, kocasına iyi bir eş ve çocuklarına iyi bir anne olması, eşine ve kendisine aynı anda güvenen, güvenilir, açık sözlü ve güler yüzlü olması, büyüklerin yüzünü kara çıkarmaması, çevresindekilere her zaman saygı ve sevgiyle yaklaşması, onur kırıcı davranışlardan kaçınmak gibi süreklilik arz edebilecek eylem ve özellikleri sergilemesi, üzerine düşen sorumlulukları ve rolleri sessiz sedasız, huzursuzluk çıkarmadan yapması, hizmette kusur etmemesi, büyüklerine (kaynana-kayınbaba) saygılı olması, evi çekip çevirmesidir. Toplumda gelinler kendilerine atfedilen rolleri ve yüklenen sorumlulukları gerçekleştirdikleri zaman iyi ve hamarat gelin, aksi halde eli iş tutmayan ve beceriksiz gelin olarak anılmaktadırlar (Önal, 2019, s. 5).

{17} *Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır* (Aksoy, 1988, s. 125-232).

{18} *Aşı pişiren yağ olur, gelinin yüzü ağ olur.*

{19} *Bahar yeline gelinim, güz yeline kızım çıksın.*

{20} *Gelin atta buyruk Hak’ta.*

{21} *Gelin beşikte oğlan eşikte.*

⁵⁵⁸ <https://www.zdic.net/hans/新娘>, [Erişim: 20 Nisan 2023].

- {22} *Gelini ata bindirdiler ya nasip dedi* (Aksoy, 2018, s. 286)
- {23} *Gelin çiçek, her dediği gerçek; kaynana yılan, her dediği yalan* (Oy, 1972 s. 26).
- {24} *Gelin cici, kaynana böcü.*
- {25} *Gelin bildiğini işler, kaynana dilini dişler* (Güleç, 2006, s. 36)
- {26} *Gelin eşikte, oğlan beşikte.*
- {27} *Gelin altın taht getirmiş, çıkmış kendisi oturmuş.*
- {28} *Kızı duvak, gelini beşik ardında görmeli* (Acaroğlu, 1993, s. 20-21).
- {29} *Kızım sana söylüyorum; gelinim sen dinle* (Acaroğlu, 1993, s. 21).
- {30} *Sarımsak gelin olmuş, kırk gün kokmamış.*
- {31} *Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun.*
- {32} *Gelin girmedik ev olur, ölüm girmedik ev olmaz.*
- {33} *Kızın çirkin, Allah'tan gelmiş; gelinin çirkin, gözü kör müydü?*
- {34} *Su bardakta, gelin ırakta güzel görünür.*
- {35} *Gelin attı buyruk Hak'ta ve Gelini ata bindirmişler ya nasip demiş.*

Uygur Türkçesinde gelin-kaynana ilişkisiyle ilgili atasözleri şunlardır:

{36} كېلىننىڭ ئايىقىدىن ساقلا، كۈيۈگۈلنىڭ تايىقىدىن ساقلا.

Kélinniñ ayıgıdın sakla, küyöğulniñ tayıkidın sakla.

“Gelinin ayağından kaçın, damadın dayağından.”

{37} ئۆپچۈرەم ئېيتىدۇ: خوتۇن ئالغانغا تويۇك، قېنانام ئېيتىدۇ: قىزىمنى جايدا قويۇك.

Öpçürem éytidu: hotun alganga toyuñ, qéynanam éytidu: qizimni cayida koyuñ.

“Çevrem diyor: karı aldığına pişman oldun, kaynana diyor: kızıma dokunma.”

{38} ئاتاسىزنى كۈيۈگۈل قىلما، ئانىسىزنى كېلىن

Atisizni küyöğlul qılma, anisizni kelin,

“Babası olmayanı damat yapma, anası olmayanı gelin alma.”

{39} قىزنىڭ ياخشىسى كېلىن بولغاندا بىلىنەر.

Qizniñ yahşisi kelin bolğanda biliner.

“İyi kız gelin olduğunda belli olur.”

{40} ساراينى سالغاندا كۆرۈك، كېلىننى كەلگەندە كۆرۈك- كېلىننى كەلگەندە كۆر، چاچتەڭگىنى سالغاندا (Emet, s. 285).

Sarayni salğanda körüñ, kélinni kelgende körün/ kélinni kelgende kör, Çaçteñgini salğanda.

“Saray bitince gör, gelin gelince gör.”

{41} كېلىنى كەلگەندە كۆرۈڭ، يېلىنى سالغاندا كۆرۈڭ.

Kélinni kelgende körüñ, yélinni salğanda körüñ.

“Gelini gelince gör, yelini bıraktığında gör.”

{42} كېلىن بولساك سىلىق بول، قېيىنئاناڭغا ئىللىق بول.

Kélin bolsan siliq bol, kéyinanañğa illiq bol.

“Gelin olursan kibar ol, kaynanana ılımlı ol.”

{43} كېلىنىڭگە نېمىنى قىلساڭ، قىزىڭدىن شۇنى كۆرەرسەن.

Kéliniñge némini kılsañ, kıziñdin şuni köfersen.

“Geline ne edersen, kızından aynısını görürsün.”

{44} جاھاننى بۇزغان چېقىمچى، كېلىنى بۇزغان بېقىمچى.

Cahanni buzğan çekimçi, kélinni buzğan bekimçi.

“Cihanı bozan dedikoducu, gelini bozan bakıcı.”

{45} شورپىنى قىزىڭغا قايناقتۇز، تالقانى كېلىنىڭگە قورۇت.

Şorpini kıziñğa kaynatkuz, talqanni kéliniñge qorut.

“Et çorbasını kızına yaptır, yulafı gelinine.”

{46} كۆيۈڭۈل يامان بولسا قىزىڭدىن كۆر، كېلىنىڭ يامان بولسا ئوغلىڭدىن كۆر.

Küyöğul yaman bolsa kıziñdin kör, kéliniñ yaman bolsa oğluñdin kör.

“Damadın kötüyse kızından bil, gelinin kötüyse oğlundan bil.”

{47} كېلىن كەلدى-يېلىن كەلدى.

Kélin keldi-yélin keldi, “Gelin geldi-çıplak geldi.”

{48} كېلىنىڭ ئايىقىدىن، قويچىنىڭ تايىقىدىن

{49} كېلىنىڭ ئايىقىدىن ساقلان، قويچىنىڭ تايىقىدىن ساقلان (MM, 2016, s. 131).

Kélinniñ ayıgıdın, koyçiniñ tayıkıdın/ Kélinniñ ayıgıdın saklan, koyçiniñ tayıkıdın saklan.

“Gelinin ayağından sakın, çobanın sopasından sakın.”

{50} ياخشى كېلىن كۈلگۈنچەك.

Yahşi kélin külgünçek, “İyi gelin gülermiş.”

{51} گۈرۈچتىن خەۋەر يوق، سەۋزە دەم بەپتۇ، يىگىتتىن خەۋەر يوق، كېلىن غەم بەپتۇ (MM, 2016, s. 772).

Gürüçtin hever yok, sevrde dem yeptu, yigittin hever yok, kélin gem yeptu.

“Pirinçten habersiz havuç hazır olmuş, yığitten habersiz gelin gam yemiş.”

{52} يىلان باش كېلىنىڭدىن قاياق باش قىزىڭ ياخشى (Emet, s. 200)

Yılan baş kéliniñdin kapak baş kıziñ yahşi.

“Yılan baş gelinden geri kafalı kız iyi(dir).”

{53} ئوغلۇمنى دېسەم، كېلىنىم يات، كېلىنىمنى دېسەم ئوغلۇم يات.

Oğlumni désem, kélinim yat, kélinimni désem oğlum yat.

“Oğlumu tutarsam gelinim yabancı, gelinimi tutarsam oğlum yabancı.”

{54} يامان قىزنىڭ بولغۇچە، ياخشى كېلىنىڭ بولسۇن.

Yaman kıziñ bolğıçe, yaǵşı kéliniñ bolsu, “Kötü kızın olacağına, iyi gelinin olsun.”

{55} قىزىم ساڭا ئېيتاي، كېلىنىم سەن ئاڭلا.

Qızım saña éytay, kélinim sen anla, “Kızım sana söylüyorum, gelinin sen dinle.” (Emet, s. 264).

{56} باينىڭ كېلىنى بولغۇچە، كەمبەغەلنىڭ قىزى بول

Bayniñ kélini bolğıçe, kembergelniñ kızi bol, “Zenginin gelini olacağına, fakirin kıızı ol.”

{57} كېلىنىڭ بولسا ھوجۇراڭدا، گۈللەر ئۆتەر گۈلخاندا

Kéliniñ bolsa hocurañda, güller üner gülhanida, “Gelinin evinde olsa, bahçede güller biter.”

{58} ئىنىڭ قاۋسا خوتۇنۇڭدىن سورا، كېلىنىڭ تۇرمىسا ئوغلۇڭدىن (سورا)

İtiñ kavisa hotunuñdin sora, kéliniñ turmisa oğluñdin (sora). (MM, 2016, s. 784)

“İtin havlarsa karına sor, gelinin kalkmazsa oğluna sor.”

{59} ئەتىيازنىڭ ئاپتېپىغا كېلىنىڭنى سال، كۈزنىڭ ئاپتېپىغا قىزىڭنى سال.

Etiyazniñ aptipiga kéliniñni sal, küzniñ aptipiga kıziñni (sal),

“İlkbaharın güneşine gelinini sal, sonbaharın güneşine kızını (sal).”

Yukarıdaki atasözlerinde gelin ile kaynana ilişkisinin karmaşık ve çok çetrefilli olduğu görülmektedir. Kimi atasözlerinde gelin ile kaynana ilişkisinde anne kız ilişkisi gibi samimilik söz konusuyken, kimi atasözlerinde rakip ilişkisi gibi soğukluk söz konusudur. Örneğin, Kayınvalidelerin gelinlerine nasıl davranırlarsa aynı biçimde tepki alacakları ifade edilmektedir. Bundan kayınvalide gelin ilişkisinde kayınvalidenin belirleyici ve avantajlı pozisyonda olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Kimi atasözlerinde gelinin eve mutluluk getireceği vurgulanırken, kimi atasözlerinde gelinin kayınvalide ile oğlunun yani kocasının arasını açarak ilişkilerin bozulmasına neden olacağı ifade edilmektedir. Zengin aileye gelin olmanın kötü sonuçlar getireceği söylenirken, fakir ailenin kıızı olmanın huzur getireceği vurgulanmaktadır.

3.6.2. Çin Atasözlerinde Gelin-Kayınvalide İlişkisi

Çin toplumunda “üç ilke beş norm” şeklindeki vefalı evlat düşüncesi ya da kültür, 2.000 yıllık Çin aile yaşamı geleneğinde kayınvalide ile gelin arasındaki ilişkiyi tek taraflı ve mutlak bir şekilde dönüştürmüştür. “Kayınvalide” mevkisi, gelinlerin bir ömür boyu özveriyle

çalıştıktan sonra ulaşabilecekleri en yüksek mevkidir. Dolayısıyla kadın, gelecekte kayınvalide pozisyonuna yükselmek için kızgınlık ve şikâyetleri sineye çekmek ve fiziksel tacize katlanmak zorundadır. Geleneksel Çin aile yapısında, kocanın başat unsur ve onun karısından üstün olduğu karı-koca ilişkisine ek olarak, kadınlar ayrıca kayınvalide ile gelin; teyzeler, baldızlar ve gelinleri arasındaki ilişkiler gibi birçok karmaşık kişiler arası ilişki biçimleriyle de uğraşmak zorundaydı. Kadınların kocalarına itaat etmeleri, kayınvalidelerine, kayınpederlerine hürmet göstermeleri, cariyeleri, teyzeleri ve baldızlarıyla iyi geçinmeleri vb. onların aile hayatını doğrudan etkileyen toplumsal bir meseledir (Yü, 2004, s. 84).

Geleneksel Çin toplumunda kadınlar, erkeklere kıyasla, ev idaresi, çocukların yetiştirilmesi, arkadaşlar ve komşular arasında ritüellerin düzenlenmesi yoluyla yeteneklerini daha iyi ifade ederek psikolojik olarak tatmin ve başarı duygusunu kazanabilir. Kadının görevi ev işleri dışında ebeveynlerine, kayınvalide ve kayınpederine hizmet etmek ve çocuklarını yetiştirmektir. Hayatın monotonluğu ve yaşamın baskıları, kadını evin dar sınırları içinde kişiler arası çatışmalara karşı savunmasız hâle getirir. Geleneksel Çin aile ilişkilerinde en zor ilişki biçiminin kayınvalide ile gelin arasındaki ilişki olduğu söylenebilir. *Ayinleri Kitabı*'nın *kader* maddesinde⁵⁵⁹ “kadının yedi sapkınlığı” dile getirilmiş olup bunların arasından ilki kişinin anne babasına itaatsizlik etmesidir. Eğer kadın bu kuralı ihlal ederse, kocası haklı olarak onu reddedecektir. Kayınvalidenin gelinine karşı tutumu belirleyiciydir; kayınvalide gelinini sevmediği sürece oğlunun karısını reddetmesini sağlayabilir ya da koca, özel olarak kadının ebeveynlerine hizmet etmek için elinden geleni yapmadığını düşünürse karısını reddedebilir. Bu durum geleneksel evlilik ilişkilerinde kadının düşük statüsünü tam olarak yansıtmaktadır. Buradaki ironi, hizmetçi hâline gelen bir gelinin en büyük çatışma kaynağının kayınvalidesi olmasıdır. Kayınvalide, geliniyle en çok vakit geçiren kişidir. Çünkü geleneksel toplumda kadınlar evde kalır ve ev işlerini yaparlar. Kayınvalide ile gelinin kötü bir ilişki yaşaması kadere bağlı olarak da açıklanmıştır. (Ze, 2017, s. 64).

Sonuçta, aile içinde kadınların kullanabileceği alanlar, imkanlar, maddi ve manevi kaynaklar sınırlıdır. Kayınvalide için oğluna gelin almak, aynı zamanda ev işlerini de yürütmek isteyen başka bir rakip eklemekle eşdeğerdir. Gelin içinse kayınvalide onunla akraba değildir ya da onunla kan bağı yoktur. Ancak evlilik onları bir aile yapar ve ekstra bir büyüğü olmuş

559 大戴礼记, 本命篇-Dà dài lǐ jì, běnmìng piān.

olur. Kayınvalide çekirdektir, hatta daha da fazlasıdır. Kayınvalide gelinine her istediğini yapabilir, ama gelin kayınvalidesine mutlak itaat etmelidir. Gelinin kayınvalidesine mutlak itaat etmesinin en önemli yönü, kayınvalidesine hizmet etmesi ve saygı göstermesidir (Jing, 2005, s. 17).

Çin kültüründe kayınvalide ile gelin arasındaki gerilim “婆婆打媳天下有- Pópo dǎ xī tiānxià yǒu (Kayınvalide gelini döver.)” ve “起晚了得罪公婆, 起早了得罪丈- Qǐ wǎn liǎo dézui gōngpó, qǐ zǎo liǎo dézui zhàng (Geç kalkarsan kaynananı, erken kalkarsan kocanı gücendirirsin.)” şeklinde tanımlanmaktadır. Kayınvalide ile gelin arasındaki ilişkide gerginlik sadece bir gerçeklik değil, aynı zamanda kültürel bir olgu ve geleneksel bir mirastır. Geleneksel Çin kültürüne göre bir kadının aile dışı alanda daha yüksek bir statü elde etmesi mümkün değildir ve hayatında elde edebileceği en yüksek statü kayınvalide olmaktır. ‘Kayınvalide’ statüsü sayesinde bir otorite figürü hâline gelen kadın, uğradığı baskının telafisi olarak gelinini bir ineğe ve ata dönüştürür. Kayınvalide ile gelin arasındaki eşitsizlik, gelinin kayınvalidesi tarafından ezilmesi ve kayınvalidesinin her istediğini yapmasına zorlanması, aile yaşamında kadınların daha yüksek bir statü elde etmek için bir an önce ‘kayınvalide’ olmak istemelerine yol açmıştır. Ancak *gelinlikten kaynanalığa* geçiş kolay bir iş değildir. “十年媳妇熬成婆, 三十年小渠流成河- Shí nián xífù áo chéng pó, sānshí nián xiǎo qú liú chéng hé (On yıllık gelin kaynana olur, otuz yıllık hendek nehir olur.)” ve “千条小沟汇成河, 千年媳妇熬成婆- Qiān tiáo xiǎo gōu huì chéng hé, qiānnián xífù áo chéng, (Bin küçük hendek bir nehir olur, bin yıllık gelin kaynana olur.)” denmesinin nedeni budur. Gelin, kayınvalidesinin her sözüne ve eylemine itaatkârdır. Çünkü o ‘kocasının iradesinin heteroseksüel temsilcisi’ ve ‘ataerkil ailenin üreme iradesinin güçlü uygulayıcısıdır. Bu, erkek iktidarının bir uzantısıdır (Jing, 2005, s.17).

Bu çekişme durumu çoğu zaman kayınvalide ile gelin arasında bir rekabetin oluşmasına yol açmıştır. Bu durum aşağıdaki atasözlerine yansımıştır:

{60} 婆儿烧香, 当不得老子念佛- Pó er shāoxiāng, dāng bùdé lǎozi niànfó,

“Kayınvalidem tütsü yakar, Budda’nın adını ezbere söyleyemem.”

Bu atasözü, her insanın Tanrılara ibadet etmesi, kendi erdem ve faziletlerini inşa etmesi gerektiğini, bunların başkaları tarafından değiştirilemeyeceğini ifade eder.

{61} 婆管媳妇到处有, 公管媳妇活丢丑- Pó guǎn xífù dào chù yǒu, gōng guǎn xífù huó diūchǒu, “Kayınvalide gelininden sorumlu olursa nezaket olur, kayınpeder gelininden sorumlu olursa rezalet olur.”

Bu atasözü, kayınvalidenin gelinini sağduyulu bir şekilde terbiye edebileceğini, kayınpederin gelinini terbiye edemeyeceğini ifade eder.

{62} 丑媳妇总要见公 - Chǒu xífù zǒng yào jiàn gōngpó,

“Çirkin gelin kayınpederiyle tanışmak zorundadır.”

{63} 堂前椅子轮轮转, 媳妇也有作婆时 - Tángqián yǐzi lún lúnzhuǎn, xífù yěyǒu zuò pó shí,

“Salondaki sandayeler döner, gelin de kayınvalide olur.”

Bu atasözü, her şeyin sürekli olarak geliştiği ve değiştiğini, gelin gibi düşük statülü insanların eninde sonunda zirveye çıkacağı bir zamanın geleceğini ifade eder.

{64} 婆媳和睦, 全家幸福, 婆媳斗, 全家愁 - Póxi hé mù, quánjiā xìngfú, póxi dòu, quánjiā chóu, “Kayınvalide gelin ile iyi geçinirse aile mutlu olur, kavga ederlerse perişan olur.”

Bu atasözü, kayınvalide ile gelin arasındaki ilişkinin uyumlu olmasının tüm ailenin mutluluğunu ve huzurunu etkileyeceğini ifade eder.

{65} 落索阿姑餐 - Luò suǒ ā gū cān, “Kayınvalide sorunun kaynağı(dır).”

Bu atasözü, aile çatışmalarının genellikle kayınvalidenin eksantrikliğinden kaynaklandığını ve sonuçlarının kayınvalidenin kendisi tarafından karşılanması gerektiğini anlatır.

{66} 婆婆多了, 儿媳妇难当 - Pópo duōle, ér xífù nándāng,

“Kaynana çok olursa, gelin olmak zorlaşır.”

{67} 婆婆媳妇两张皮, 旧墙糟土抹的泥 - Pópo xífù liǎng zhāng pí, jiù qiáng zāo tǔ mǒ de ní, “Kayınvalide ile gelinin iki postu, eski duvarları kirletir.”

Bu atasözü, kaynana ile gelinin uyum içinde olamayacaklarını, gelin ile kaynana arasındaki husumetin tıpkı eski bir duvardaki kirin çamurla silinemeyeceği gibi bitmeyeceğini ifade eder.

{68} 女人嫁出门, 总归自家人; 媳妇抬进门, 还是外头人 - Nǚrén jià chūmén, zǒngguī zìjiā rén; xífù tái jìn mén, hái shì wàitōu rén,

“Kadın evlenirse, ailesinin parçası olur, bir gelin getirilirse o hâlâ yabancı(dır).”

{69} 娶来媳妇娶来气 - Qǔ lái xífù qǔ lái qì, “Gelin almak sinir almak(tır).”

{70} 媳妇能忍千般气, 为的明朝当婆婆- *Xífù néng rěn qiān bān qì, wèi de míng cháo dāng popo*, “Gelin, Ming Hanedanlığı’nda⁵⁶⁰ kayınvalide olabilmesi için her türlü çileye katlanır.”

{71} 媳妇要当婆, 慢慢往上磨- *Xífù yào dāng pó, màn man wǎng shàng mó*,

“Gelin kaynana olmak isterse yavaş yavaş pişmeli.”

{72} 自古婆媳和谐少- *Zìgǔ póxi héxié shǎo*, “Gelin kaynana arasında uyum olmaz.”

{73} 做一天媳妇做一天监- *Zuò yītiān xífù zuò yītiān jiān*,

“Bir gün gelin olursan, bir gün tutsaksın.”

{70} 婆婆打媳妇天下有- *Pópo dǎ xífù tiānxià yǒu*, “Kaynana gelini döver.”

{74} 丑媳妇最怕见公婆- *Chǒu xífù zuì pà jiàn gōngpó*,

“Çirkin gelin kayınvalidesini görmekten korkar.”

{75} 起晚了得罪公婆、起早了得罪丈夫- *Qǐ wǎn liǎo dézuì gōngpó, qǐ zǎo liǎo dézuì zhàngfū*, “Geç kalkan kaynanasını, erken kalkan kocasını gücendirir.”

{76} 越是公婆不喜欢、越要公婆面前撒臭屁- *Yuè shì gōngpó bù xǐhuān, yuè yào gōngpó miànqián sā chòu pì*, “Gelin kayınvalidesi hoşlanmasa da, önünde osurmak ister.”

{77} 新来媳妇不用娇、月窝婴儿不用超- *Xīn lái xífù bùyòng jiāo, yuè wō yīng’ér bùyòng chāo*, “Yeni gelini şımartma, bebeğini sevme.”

Bu atasözü, kaynananın bir gelini terbiye etmek için o eve girdiği günden itibaren gelinine karşı katı olacağını, aynı şekilde bir çocuğu eğitmek için de bebeklikten itibaren işe koyulması gerektiğini ifade eder.

{78} 新来媳妇三日勤- *Xīn lái xífù sān rìqín*, “Yeni gelen gelin üç gün çalışır.”

{79} 十对婆媳九对不合- *Shí duì póxi jiǔ duì bùhé*,

“Dokuz kayınvalide ve gelinden dokuzu da geçinemez.”

{80} 儿媳妇好比鞋, 穿破旧的新的来- *Ér xífù hǎobǐ xié, chuān pòjiù de xīn de lái*,

“Gelin ayakkabı gibi(dir), eskidiğinde değiştirilir.”

{81} 水牛角婆婆- *Shuǐ niújiǎo popo*, “Kayınvalidenin inadı manda boynuzu gibi.”

{82} 多年的媳妇熬成了婆- *Duōnián de xífù áo chéngle pó*, “Uzun senelik gelin kaynana olmuş.”

⁵⁶⁰ Çin tarihinde bir hanedanlık olan Ming Hanedanlığı (1368-1644) Zhu Yuanzhang tarafından kurulmuştur. Başlangıçta Nanjing olan başkent, İmparator Chengzu döneminde Pekin’e taşınmıştır. Ming Hanedanlığı on altı imparator ile 276 yıl sürmüştür, [Erişim: 21 Nisan 2023].

Bu atasözü, bir gelinin kayınvalidesinin sert kontrolü altında yaşadığını ve gelinin de kayınvalide olabilmek için hayatının büyük bir bölümünde acı çekmek zorunda kalacağını ifade eder.

{83} 婆媳亲, 全家和 - Póxi qīn, quánjiā hé, “Kaynana gelin anlaşmış, tüm aile mutlu olmuş.”

{84} 买猪看圈, 娶媳妇看院 - Mǎi zhū kàn quān, qǔ xīfù kàn yuàn,
“Domuz alırken ağıla bak, gelin alırken avluya bak.”

Öte yandan kayınvalide-gelin arasında çatışmaların yaşandığı, bazen yakın gibi görünseler de içten içe birbirlerinden uzak oldukları pek çok durum vardır. Örneğin:

{85} 媳妇不是婆养的, 婆媳总是两张皮 - Xīfù bùshì pó yǎng de, póxi zǒng shì liǎng zhāng pí,

“Gelini, kaynana yetiştirmez, kaynana gelin hep iki tenli(dir).”

Kayınvalideler bazen ailenin kıdemli üyeleri olarak gelinlerini disipline etmeye çalışırlar. Örneğin:

{86} 严将出强兵, 严婆出巧媳 - Yán jiāng chū qiáng bīng, yán pó chū qiǎo xī,
“Kayınvalide sert olursa, gelin akıllı olur.”

{87} 严婆不打哑媳妇 - Yán pó bù dǎ yǎ xīfù, “Sert kayınvalide aptal gelini dövmez.”

Bu atasözü, güçlü bir kayınvalide bile itaatkâr ve fazla konuşmayan bir gelini azarlamayacağını ifade eder. Bu atasözü, aynı zamanda bir kişinin belâdan kaçınmak için az konuşması gerektiğini anlatmak için de kullanılır.

{88} 严婆不打笑面 - Yán pó bù dǎ xiào miàn, “Sert kaynana gülen gelini dövmez.”

{89} 婆有德媳妇贤 - Kayınvalide erdemli olursa, gelin de erdemli olur.”

{90} 巧媳妇不怕挑剔 - Qiǎo xīfù bùpà tiāotì , “Akıllı gelin sorun çıkartmaktan korkmaz.”

Kayınvalide ile gelin arasındaki çatışmanın kaynağı, bir oğul yüzünden kayınvalide ile gelinin karşı karşıya gelmesinde görülebilir. Geleneksel Çin toplumunda, ataerkil sistem nedeniyle erkek çocuklara büyük değer verilir. Kayınvalideye göre oğlu kendisi için önemlidir. Çünkü bu sayede evin reisi olarak konumunu sağlamlaştırabilir. Böyle bir durumdaki oğul evlenirse, o oğul gelin tarafından kayınvalidenin elinden alınmış olarak algılanır. Bu nedenle, kayınvalide için gelin en nefret edilen insandır. Kayınvalide gelinden nefret ettiği kadar gelin de kayınvalideden nefret eder. Eğer gelin kayınvalidesiyle aynı fikirde değilse, çok acı çeker.

Kayınvalideye göre geline acı çektirmek normaldir, çünkü kayınvalide de gelirken acı çekmiş ve bu geleneği devam ettirmek ister. Psikolojik olarak kayınvalide geçmişte aldığını geline geri verdiğinde rahatlamış olur, dolayısıyla dünürlük döngüsü sonsuza kadar devam eder. Bu durum, bir gelinin kayınvalidesinin ölmesini ya da kendisinin kayınvalide olmasını beklediği atasözünün ortaya çıkmasına neden olmuş olabilir. Kayınvalide ile gelin arasındaki ilişkinin kaderinde kan davası olduğu, ancak iyi geçinirlerse ailenin refaha kavuşacağı söylenir. Çünkü kayınvalide ile gelin arasındaki ilişki iyi değilse, ev çok gürültülü ve huzursuz olacaktır. Bu yüzden kayınvalide ile gelin arasında gerginlik ve çatışma vb. olumsuz durumların yaşanmasına izin vermeyeceklerdir⁵⁶¹.

Çin geleneksel aile ahlak normlarına göre bir gelin teyzesine ve amcasına (bu durumda kayınvalidesine) hizmet etmesi, kayınvalidesine saygılı olması, ona kibar ve nazik davranması, kayınvalidesinin talimatlarını harfiyen yerine getirmesi, hepisinden önemlisi ona itaat etmesi gerektirir. Aile yaşamında bir gelinin iyi ya da kötü olduğu, onun evlendikten sonra nasıl yönlendirilmesine bağlı olduğu düzencesi hâkimdir.

{91} 三朝媳妇，月里孩儿- *Sāncháo xífù, yuè lǐ hái'ér*,

“Üç hanedanda gelin olanın bir ayda çocuğu olur.”

Bu atasözü, gelin ne kadar ezilirse ezilsin katlanmak zorunda olduğunu ifade eder. Buna rağmen kayınvalide, oğlunu evlendikten sonra annesine bakmamakla suçlayarak, “*elin kızıyla evlendi, annesine bakmıyor*” diye şikâyet edebilir.

{92} 媳妇好当，婆婆难做 - *Xífù hǎo dāng, pópo nán zuò*,

“Gelin olmak kolay, kayınvalide olmak zor.”

Bu atasözü, gelinlerin kayınvalideleri tarafından yetiştirilmediğine ve onların her zaman iki yabancı olduklarını ifade eder.

{93} 婆婆嘴碎，媳妇耳背- *Pópo zuǐ suì, xífù ěrbèi*,

“Ağzı kırık kayınvalide olursa kulağı sağır gelin olur.”

{94} 要想婆媳亲，媳妇掏出亲娘心- *Yào xiǎng póxí qīn, xífù tāo chū qīn niáng xīn*,

“Gelin kayınvalidesi ile akraba olmak isterse, annesini kalbinden söker.”

⁵⁶¹ <https://www.docin.com/p-236567805.html?docfrom=rrela>, , [Erişim: 21 Nisan 2023].

Yukarıdaki atasözlerinde gelinin kayınvalidesi ile olan ilişkide sağır olması, hatta kendi annesini bile kalbinden söküp atması gerektiği, ancak bu şekilde kayınvalidesiyle geçinebileceği ifade edilir. Fakat bu durum sonrasında kayınvalidesi ile gelin arasında bir kısır döngü ortaya çıkar. Buradaki kısır döngüden kasıt şudur: Eski Çin toplumunda, geniş aile sisteminde kadın ve erkek eşit olmasa da kayınvalidenin aile içinde otoritesi vardır ve gelin buna karşı koyamaz, ama katlanmak zorundadır. Kayınvalide ile gelin arasında eşitlik yok ve kayınvalide ne isterse gelinine karşı herşeyi yapabilir. Bu nedenle gelinler aile hayatında daha yüksek bir statü elde etmek için bir an önce kayınvalide olmak isterler. Sonuçta gelinler kayınvalide olur, sonra gelinine kaynanalık yaparlar, bu durum bu şekilde devam eder. Temelinde çile, acı, rekabet olan kayınvalide-gelin ilişkisi kısır döngü gibi katı ataerkil aile kültüründe varlığını sürdür⁵⁶². Bununla ilgili atasözleri şunlardır:

{95} 媳妇当婆子、磨道里老骡子- *Xífù dāng pó zi, mó dào lǐ lǎo luózi*,

“Kaynana olmak isteyen gelin değirmen yolunda yaşlı katır olur.”

{96} 尿布还未干、就想当婆婆- *Niàobù hái wèi gān, jiù xiǎng dāng popo*,

“Gelin bez kurumadan kaynana olmak ister.”

{97} 多年的路走成河、多年的媳妇熬成婆- *Duōnián de lù zǒu chéng hé, duōnián de xífù áo chéng pó*, “Senelerin yolu ırmak olur, senelerin gelini kaynana olur.”

{98} 二十年的媳妇熬成婆、百年的道路熬成河- *Èrshí nián de xífù áo chéng pó, bǎinián de dào lù áo chéng hé*, “Yirmi yıllık gelin kayınvalideye, yüzyıl yıllık yol nehre dönüşür.”

{99} 三十年媳妇熬成婆- *Sānshí nián xífù áo chéng pó*, “Otuz yıllık gelin kaynana olur.”

{100} 三朝新妇婆引坏、月里吮呕娘引坏- *Sān cháo xīn fù pó yǐn huài, yuè lǐ ér ǒu niáng yǐn huài*, “Kötü gelin kaynanadan, kötü çocuklar annelerinden öğrenir.”

Bu atasözü, kötü gelinin kocasının evine ilk geldiğinde kayınvalidesi tarafından yola getirilmeye, kötü çocuklar ise doğumdan kısa bir süre sonra anneleri tarafından yetiştirilmeye çalışacağını ifade eder.

{101} 山枣一声、懒媳妇吃了一惊- *Shān zǎo yī shēng, lǎn xífù chī le yī jīng*,

“Hünnabın sesinden tembel gelin şaşırır.”

⁵⁶² <http://www.esk365.com/yanyu/> 婆婆嘴碎，媳妇耳背、要想婆媳亲，媳妇掏出亲娘心、媳妇好当，婆婆难做， [Erişim: 22 Nisan 2023].

Bu atasözü, hünnap satışlarının çoğunun sonbaharın sonlarına denk geleceğini, bu durumun kışın yakında geleceğine işaret edeceğini, dolayısıyla tembel gelinlerin bu tür satışları duyunca şaşıracaklarını ve kışlık kıyafet dikmek için acele edeceklerini ifade eder.

{102} 先来新妇不怕晚来婆-Xiān lái xīnfù bùpà wǎn lái pó,

“Yeni gelin, geç kalmış kayınvalideden korkmaz.”

Bu atasözü, eve erken giren gelinin, eve geç giren (evlendikten sonra) kayınvalideden korkmayacağını ifade eder.

3.6.1. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Gelin -Kaynana İlişkisine İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi

Tablo 12. TT, UT ve Çince Gelin-Kaynana İlişkisiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri	SAYI		
	TT	UT	Çince
Gelin ile Kaynana İlişkisi	17	18	27
Üstlendiği Rol ve Sorumluluk	19	4	19
Toplam	36	22	44

Yukarıdaki taboluda Türk ve Çin kültürlerinde gelin-kayınvalide ilişkisine dair ne kadar atasöz olduğu belirtilmektedir. Bu atasözlerinde gelin-kaynana ilişkisi önemli ölçüde vurgulanmaktadır. Esas olarak iki taraf arasındaki ilişki olumsuz bir perspektiften anlatılmaktadır. İçerik bakımından her üç kültürün atasözleri de kayınvalide ile gelinlerin iyi geçinemediğini teyit etmekle beraber, gelin-kayınvalide ilişkisinin sorunlu ve karmaşık bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Bu atasözlerine göre sergilenen kadın imgelerinin çoğu olumsuzdur. Yani kadınlar akraba olabilirler, ancak birbirlerini iyi anlamaları ve uyum içerisinde yaşamaları zordur.

Üç toplumun kültürel ve tarihî gelişimi açısından bakıldığında, Türk ve Uygur kültürleri aynı kökene, yani Türk- İslam kültürüne sahiptir. Çin kültürü ise ağırlıklı olarak Konfüçyüs kültürüne haizdir. Konfüçyüs kültüründe en önemli şey insanların atalarına tapınması ve onlara

hayranlık duymasıdır. Atalarını ulular ve kâhinler olarak görmeleridir. Özellikle ailelerde, yaşlı kişi öldüğünde, ululaştırılır ve onlara bazı insanlardan daha fazla güç atfedilir. Dahası, ataların küçüklerini koruma yeteneği ile donatıldığına inanılır. Örneğin, “*Yaşarken nasıl bir insan olursa olsun, öldükten sonra birini eleştirmek ahlaksızlıktır.*”, “*Ataların öldükten sonra bile torunlarını merhametle izlediği ve koruyacağı*” gibi düşünce baskındır. Konfüçyüs kültürü nedeniyle, Çin ailelerinde ailenin küçük üyelerinin, özellikle de artık onlarla birlikte olmayan büyüklerine karşı saygı içinde olmaları ve onlara tamamen itaat etmeleri gerektiği düşüncesi etkilidir. Öte yandan, yaşlılar gençler (kızın kocası ve gelini dâhil) üzerinde güçlü bir otoriteye ve yüksek statüye sahipken, gelin aile hiyerarşisinin altında yer alarak düşük statü ve konumda yer alır. Çünkü o başka bir soya sahip bir kadındır ve aslen o haneye ait değildir. Dolayısıyla gelin, kocasının tarafındaki yaşlıların sahip olduğu güç ve statünün kendi tarafındaki yaşlıların sahip olduğu kadar büyük olmadığını algılar. Konfüçyüs kültüründe aile üyeleri birbirleriyle yakın bir ilişki içindedir ve hayatın her alanında yaşlılar ve küçükler arasındaki yakın etkileşim vurgulanır. Ev, her ikisi için de bir yaşam alanıdır ve özellikle kadınlar için özel bir öneme sahiptir. Bu nedenle ev, eşler (gelinler) ile kayınvalideler arasında her zaman sorunlu bir yer olmuştur.

Her üç kültürdeki gelin kayınvalide ilişkisiyle ilgili atasözlerinde ontolojik olarak gelin kaynana için “elin kızı”, rakip, düşman, yabancı, imansız, beceriksiz ve güvensiz biri olarak görülür. Hatta gelinin öz ailesi bile onu “*başkasına ve dışarıya ait*” olan yabancı biri olarak telakki eder. Gelin adeta gelin kimliği dışında hiçbir kimliğe tam olarak sahip olamamaktır. Kimlik ve aidiyet belirsizliğine mahkûm durumdadır. İlginç bir şekilde, gelin için de kaynana rakip, düşman, işgüzar, müdahaleci, dinsiz, ahlak bekçisi ve tehlikeli biridir. Örneğin, Türkiye Türkçesindeki “*Ahmak gelin yengeyi halayığı sanır.*”, “*Gelin övünür, kaynana dövünür.*”, “*Bizim gelin bizden kaçır, ele başını açar.*”, “*Kaldın mı oğul eline, müdara eyle geline.*”, “*Gelinin dini yok, kaynananın imanı.*” atasözleri ile Uygur Türkçesindeki “*Kélinniñ ayığidin sakla, küyoğulniñ tayıkidin sakla (Gelinin ayağından kaçın, damadın dayağından.)*”, “*Şorpini kızingğa kaynatkuz, talkanı kéliniñge qorut (Et çorbasını kızına yaptır, talkanı gelinine.)*”, “*Yılan baş kéliniñdin kapaq baş kıziñ yahşi (Yılan başlı gelinden geri kafalı kızın iyidir.)*” atasözlerinde gelin ile kaynananın birbirleri hakkındaki olumsuz algılarını görmek mümkündür. Gelinin kaynana için bir yabancı ve elin kızı olarak görülmesiyle ilgili Çin atasözleri şunlardır: *Nǚrén jià chūmén, zǒngguī zìjiā rén; xífù tái jìnmén, háishì wàitōu rén*, “*Kadın evlenirse, ailesinin parçası olur, bir gelin getirilirse, o hâlâ yabancısıdır.*”. “*Qǔ lái xífù qǔ lái qì* “*Gelin almak sinir almaktır.*” Türkiye Türkçesinde gelin-kaynana ilişkisi ve gelin ile ilgili

atasözlerinin sayısı Uygur Türkçesindeki gelin-kaynana ilişkisi ve geline dair atasözlerinin sayısına göre daha fazladır. Fakat Çince de gelin-kaynana ilişkisiyle ilgili atasözlerinin sayısı iki Türk lehçesindeki ilgili atasözlerinin sayısına göre daha fazladır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde gelin-kaynana ilişkisiyle ilgili atasözlerinde kaynana için gelinin rakip, düşman ve güvensiz biri olması ya da gelin için kaynananın aynı şeyi ifade etmesi gibi olumsuz algı ve düşünceler Çin atasözlerinde olduğu gibi net ve belirgin değildir. Üstelik içerik olarak daha yumuşaktır. Fakat Çin atasözlerinde gelin ile kaynananın birbirleri hakkındaki olumsuz algısı ve düşünceleri o kadar net ve belirgindir ki, bir bakışta anlamak mümkündür. Örneğin, “*Pópo xífù liǎng zhāng pí, jiù qiáng zāo tǔ mǒ de ní* (Kayınvalide ve gelinin iki postu, eski duvarları kirletir.)”. Çin atasözlerinde gelin, kaynana tarafından düşman, rakip biri olarak görülmesinin yanı sıra köle ve hizmetkâr olarak da değerlendirilmektedir. Gelinin hizmetkâr olarak görülmesiyle ilgili atasözlerine Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde rastlanmamaktadır.

Çin atasözlerinde kaynananın, gelinin nasıl biri olduğunu kendi kızıyla mukayese ederek anlatmaya çalışmasıyla ilgili atasözleri de mevcuttur. Burada kaynana kendi kızının iyi, gelinin ise kötü biri olduğunu dile getirmek ister. Kaynana için gelin adeta “ağzıyla kuş tutsa” bile yine de yaranamaz. Kaynananın gözünde gelin beceriksizdir. Gelin ne yapsa kaynana için nafiledir. Gelin doğru ve iyi bir şey yaparsa görmemezlikten gelinir ya da onaylanmaz. Fakat Türkiye Türkçesinde kaynana ile gelin arasında sonlanması mümkün olmayan husumete rağmen, kaynananın geline iyi muamele etmesini öğütleyen atasözü de vardır. Örneğin, “*Üveye etme özünde bulursun, geline etme kızında bulursun*”, Uygur Türkçesinde buna benzer atasözü de vardır: “*Kéliniñge némini kılsañ, kıziñdin şuni körersen (Geline ne edersen, kızından aynısını görürsün.)*”

Bu iki kadın figürü arasında ataerkil kültürün önemli özelliği olan gücü temel alan hiyerarşik ilişki söz konusudur. Bu tür ilişki biçiminde genel olarak kaynana baskın ve güçlü, gelin ise pasif ve zayıf olarak pozisyon alır. Avantajlı konumda olan kaynana gelini terbiye etmeye, daha doğrusu oğlu için “iyi bir eş” yapmaya çalışır. Bunu için ise her türlü yöntemi kullanmaya yeltenir, fiziksel şiddet de bu yöntemler arasındadır. Çince de “*Pópo dǎ xī tiānxià yǒu* (Kayınvalide gelini döver)” gibi kaynananın geline yönelik fiziksel şiddet uygulamasıyla ilgili atasözünün olmasına rağmen, Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kaynananın gelinine karşı fiziksel şiddet uygulamasına dair atasözü bulunmamaktadır.

Çin atasözlerinde kayınvalide-gelin ilişkisi anlatılırken, kayınpeder figüründen yararlanmaktadır. Bu içerikteki atasözünde kayınvalidenin gelinin yaşamında kayınpedere göre daha etkili olacağı vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde bununla ilgili atasözüne rastlanmamaktadır.

Eski Türk kültüründe kız evlendiğine kocasıyla yeni ve ayrı bir ev kurar. Eski Çin toplumunda ise durum tam tersidir, kız evlendiğinde kocasıyla ayrı eve çıkmaz, kocasının ailesine dâhil olur. Eski Türk kültüründe gelin büyüklerden bağımsız bir şekilde kendi iradesiyle kendi evini kurarak yaşamı kocasıyla birlikte devam eder ve yaşam boyunca kendi çekirdek ailesinin varlığı için çalışır ve kendi evinin işlerinden sorumlu biri olarak bir bağımsız kimliğe sahip olabilir. Kocasıyla olan ilişkilerde etkin konum olarak dengeleyici rol oynar. Türk gelini toplum tarafından beklenen rolleri ve sorumlulukları yerine getirmekle beraber kendi rol ve sorumluluklarının da belirleyicisi olur. Eski Çin’de ise gelin kocasının geniş ailesine dâhil olarak bu yeni ve yabancı aileye uyum sağlamaya çalışır. Onun için kocasıyla beraber kendine ait evini ve ailesini kurması söz konusu değildir. Gelinin geniş ailede gerçek anlamda bağımsız kimliğe kavuşması zordur ve aile ilişkilerinde edilgen ve pasif pozisyonda yer alır. Böyle bir hiyerarşik ve dikey ilişkiler ağında gelin sadece kendisinden beklenen rolleri ve sorumlulukları yerine getirmek zorundadır. Türk kültüründe gelin çoğu zaman kaynanası tarafından rakip ve istenilmeyen biridir. Fakat Çin kültüründe gelin mutlak bir şekilde kaynanası tarafından rakip, düşman, yabancı, hatta eşya ve cisim olarak görülürken, gelin de aynı şekilde kendisini kaynanası yanında tutsak biri olarak algılar. Örneğin, “*Zuò yītiān xífù zuò yītiān jiān (Bir gün gelin olursan, bir gün tutsaksın.)*”, “*Ér xífù hǎobī xié, chuān pòjiù de xīn de lái, (Gelin ayakkabıdır, eskidiğinde değiştirilir)*”.

Her iki Türk lehçesindeki atasözlerinde gelinin kayınvalidesinin kontrolü altında yaşadığıyla ilgili atasözüne rastlanmamaktadır. Fakat bu durum Çin atasözlerinde belirgin bir şekilde ifade edilmektedir. Örneğin, “*Xīn lái xífù bùyòng jiāo, yuè wō yīng’ér bùyòng chāo (Yeni gelini şımartma, bebeği sevme.)*”, “*Shuǐ niújiǎo popo (Kayınvalidenin inadı manda boynuzu gibi.)*”. Çin kültüründe bir gelin için en büyük gaye ya da hedef gelecekte kayınvalide statüsünü kazanmaktır. Gelin bu hedefe giden yolda birçok eziyet ve zorluğa katlanmak zorunda kalır. Örneğin, “*Tángqián yīzi lún lúnzhuǎn, xífù yěyǒu zuò pó shí (Salondaki sandalyeler döner, gelin de kayınvalide olur)*”. Fakat iki Türk lehçesindeki atasözlerinde gelinin böyle bir hedefinin olduğunu açık bir şekilde belirten atasözlerine rastlanmamaktadır.

Gelin-kaynana ilişkisiyle ilgili Türk atasözlerinde gelin ile kaynana arasındaki geçimsizliği düzeltme imkânı olduğu, ancak Çin atasözlerinde gelin ile kaynana ilişkisinin düzeltilmesinin imkânsızlığı, bu iki kadın figürü arasındaki ilişki biçiminin yaşamdaki en zor ilişkilerden biri olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin, “*Shí duì pǒxí jiǔ duì bǔhé (Dokuz kayınvalide ve gelinden dokuzu da geçinemez.)*”. Çin atasözleri kayınvalidenin gelini yeniden disipline sokması gibi bir içeriğe sahipken, iki Türk lehçesindeki atasözlerinde böyle bir içeriğe rastlanmamaktadır. Geline kötü davranmakla ilgili Çin atasözü vardır. Ancak iki Türk lehçesindeki atasözünde böyle bir içerikteki atasözüne rastlanmamaktadır. Türk atasözleri kayınvalideyi gelininin koruyucusu ve disiplin sağlayıcısı olarak vurgular. Bu açıdan bakıldığında bu durumu daha insanı olarak değerlendirebiliriz. Buna karşılık, Çin atasözlerinde kayınvalidenin gelini karşısındaki mutlak otoritesi vurgulanır. Dolayısıyla bu durum gayri insanı olarak ta okunabilir. Bunun nedeni, aile fertlerinin Çin kültürünün katı ataerkil kültürünü besleyen Konfüçyüs kültürüne olan bağlılıklarıdır. Konfüçyüs kültüründe kıdemli bir kişinin kıdemsiz bir kişi üzerinde ezici bir güç oluşturması kolaydır. Bu açıdan bakıldığında, kayınvalidelerin gelinlerini istismar etmelerinin tesadüf olmadığı söylenebilir.

3.7. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Atasözlerinde Dul Kadın

Türkiye Türkçesinde *dul*, Uygur Türkçesinde “*ٲٲ-Tul*”, Çince “*寡妇-Guāfu*” olarak ifade edilen dul kelimesi, Türk Dil Kurumu’nun tanımına göre eşi ölmüş veya boşanmış kadın ya da erkek anlamına gelmektedir. Türk toplumunda boşanmış ve eşi ölmüş kadınlar dul olarak adlandırılır. Budunbilim Sözlüğünde dul “*kocasını vefat yoluyla kaybeden, bu sebeple toplumun koyduğu kurallara ve normlara uymak zorunda olan bir kadın*” olarak tarif edilmektedir (Örnek, 1973, s. 12). Bir kadının eşinin ölümünden sonra tek başına yaşaması durumuna dulluk veya dul kalma denir. Bazı araştırmacılara göre, geçmişte dul kadınların sosyal statüsü önemli bir toplumsal meseleydi. Kocanın evin geçimini sağlayan tek kişi olduğu ailelerde, genellikle dul kadınlar yoksulluk içinde yaşar ve yetimler ise yardıma muhtaç olur. Bazı kültürlerde dul kadınların tek taraflı olarak iffetlerini korumaları gerekirken dul erkeklerin böyle bir zorunluluğu yok. Dul kadınlar için tüm ahlaki norm, kurallar ve kısıtlamalar geçerli ve tam uygulanırken dul erkekler için tam geçerli olmamakla beraber uygulanmaz. Bazı kültürler dul kadınların yeniden evlenmesini yasaklar. Fakat bunu yasaklamayan kültürlerde de var. Ancak yeniden evlenen bir dul kadın kocasının mirasını alma hakkını kaybeder. Oysa yeniden evlenen

bir dul erkek karısının mirasından etkilenmez⁵⁶³. Kısacası, dul kadın her türlü ayrımcılığa ve eşitsizliğe maruz kalır.

Dul kadın olmak, diğer kadınlık biçimlerinden farklı bir statüde değerlendirilmektedir. Kadın olmanın zorluklarına bir de dulluk eklenince sorunlar biçim, boyut ve nitelik değiştirerek katlanarak artmaya devam eder. Bir kadının medeni durumundaki bir değişikliğin günlük yaşamına etkisi oldukça önemli olabilir. Bir değerlendirme farklı bir çerçevede başlar ve bu çerçeve genellikle olumsuz önyargıları barındırabilir. Türk kültür yapısının bu önyargıları oluşturan bazı gelenekleri vardır. Uygur Türklerinde dul kadınlara “tul” dışında yine “cuvan” denir ve saçlarını tek sayılı örерler. Saçlarını örme biçimleri, kadınların medeni durumlarını gösteren bir semboldür. Kadınlar arasındaki sınıf ayrımları bu sembolle belirlenir ve davranışlar buna göre şekillenir. Geleneklerin derinliklerinde, dul kalmanın kadınları olumsuz bir şekilde nitelendirmesi vardır. Çünkü ataerkil zihniyet yanında erkek olmayan dul kadını istemez. Onu hor görerek ve dışlayarak, bir dul olarak toplumda özgürce hareket edemeyeceğini, hür ve özgür iradesiyle kendine hâkim olamayacağını, dolayısıyla bir erkeğe sığınması gerektiğini söyler. Bunun dışında ataerkil zihniyette dul kadın uğursuz, güvenilmez, ahlaksız ve tehlikeli gibi olumsuz sıfatlar ile kolayca damgalanmaktadır (Kınacıgil, 2020, s.31). Ataerkil zihniyet hâkim olan toplumda dul erkeklerin dul kadınlar kadar olumsuz sıfatlılarla kolayca damgalanmaması, dışlanmaması ve horlanmaması da dul kadınların toplumda yerini anlamak bakımından önemlidir.

Geleneksel Çin toplumunda tüm ahlakı norm ve kısıtlamaların cinsiyetçilik anlayışı üzerine kurulduğunu, dolayısıyla erkeklerin lehine kadınların aleyhine çalıştığını belirttik. Özellikle Çin toplumunun iffet anlayışının en çarpıcı yönlerinden biri de dul kadınların hayatındaki tezahürüdür. Kadınların saflığına, ahlakı davranışlarına ve karakter özelliğine vurgu yapan iffet anlayışı, dul kadınların yeniden evlenmesini büyük bir utanç olarak gören Cheng Yi ve Zhu Xi’nin saraydan halka kadar devam eden çabaları sayesinde Song hanedanlığında bir anaormal duruma dönüşmüştür. “嫁鸡随鸡，嫁狗随狗-suí jī, jià gǒu suí gǒu, (Tavukla evlenirsen tavuğu, köpeklerle evlenirsen köpeği takip et.)” atasözü, bir dul kadını değerlendirmek için kullanılan kriterlerden biri olup onun davranışlarına bağlı olup olmadığını

⁵⁶³ 中國古代女子貞操觀 宋代為婦女所崇尚形成俗規.
<http://big.eastimpression.com/culture.asp?id=290>, [Erişim: 22 Nisan 2023].

göstermektedir. Bu olguyu anlatan çok sayıda atasözü vardır: “一女不嫁二男- yī nǚ bù jià èrnán, (Bir kadın iki erkekle evlenmemelidir.)”, “好马不备二鞍, 好女不配二- hǎo mǎ bù bèi èr ān, hǎo nǚ bù pèi èr fū (İyi bir atın iki eyeri olmaz, iyi bir kadının iki kocası olmaz.)”, “马备双鞍人难骑, 女嫁二夫誉不贤- Mǎ bèi shuāng ān rén nán qí, nǚ jià èr fū yù bù xián (İki eyerli bir ata binmek zordur, iki kocayla evli bir kadın erdemli değildir.)” vb. “宁为短命全贞鬼, 不做偷生失节人- Níng wéi duǎnmìng quán zhēn guǐ, bù zuò tōushēng shījié rén (Hayat çalan ve bütünlüğünü kaybeden insan olacağıma kısa ömürlü ve saf bir hayalet olmayı tercih ederim.)” şeklindeki iffet anlayışı, kocasız dul kadınları sonsuz bir yalnızlığa katlanmak zorunda bırakarak hayatını sefil bir hayata sürüklemiştir. Onu hayatın zorlukları ve toplumsal ilişkiler ağındaki yalnızlığını tek başına taşımaya mahkûm bırakmıştır. Dul kadın, kocasının ölümü nedeniyle ömür boyu “克夫- kè fū (kocanın gelâsı)”⁵⁶⁴ rezilliğini taşıyacaktı (Jing, 2005, s.23). Bir Çince atasözü şöyle der: “妇女守寡, 还背克夫名- Fùnǚ shǒuguǎ, hái bèi kèfū míng (Dul kadın aynı zamanda kocanın da belâsıdır.)”.

Türkiye Türkçesinde dul kadınla ilgili atasözlerinin olumlu içeriğe sahip olduğu söylenemez. Dul kadınlar hakkında olumsuz değer yargılar söz konusudur. Fakat Uygur Türkçesinde dul kadınlarla ilgili olumsuz değer yargıları ve içerik dışında dul kadınların gururlu, şahsiyetli ve karakterli olmasını öğütleyen atasözleri de vardır.

{1} Alma karının dulunu, peşine gelir kulunu; senden yer senden içer; kendine yığar pulunu.

{2} Eski pamuk bez olmaz, dul avrat kız olmaz.

{3} Dul karı, Şeytan karı, aldar alır bekârı.

{4} Dul kadının eteği uzundur.

{5} Darıldığın dağın odununu yakma, boşadığın karının topuğuna bakma.

{6} Ismarlama doğru gelse, dul karılar kocaya varmaz.

{7} Kırk serçeden börek olmaz, kaza bak kaza; dul karıdan heves alınmaz, kıza bak kıza.

⁵⁶⁴ Eski Çin'de bir kadının yüzünün veya talihinin kocasını etkileyen faktörlere sahip olduğu söylenir. <https://baike.baidu.com/item/克夫/17199435>, [Erişim: 24 Nisan 2023].

{8} *Askerin parası pul, karısı dul.*

{9} *Denizcinin parası pul, karısı dul.*

Uygur Türkçesinde dul kadınla ilgili atasözleri şunlardır:

{10} *تاشلاپ قاچىدىغان قىز بار، ئېلىپ قاچىدىغان جۇۋان بار.* (Emet, s. 107)

Taşlap kaçidigan kız bar, élip kaçidigan cuvan bar

“Bırakıp kaçılacak kız var, alıp kaçırılacak kadın var.”

Bu atasözü, eğitilmiş, namuslu, mütevazı, vefalı, merhametli bir dul kadının, eğitimsiz, ahlaksız, güzel bir kıزدan daha hayırlı olabileceğini ifade eder.

{11} *تۇل بولساڭمۇ، قۇل بولما* (Emet, s. 125)

Tul bolsañmu, qul bolma, “Dul olsan da kul (köle)olma.”

{12} *تۇل خوتۇن تۇل خوتۇننىڭ قاياشى* (Emet, s. 125)

Tul hotun tul hotunniñ qayaşı, “Dul kadın dul kadının sığınağı(dır).”

Bu atasözü, yoksulların, dulların, alt sınıfların her konuda akranlarıyla yakınlık içinde olmalarını, birbirinin dertleriyle dertlenmelerini, sorunlarına el uzatmalarını, birbirine destek olmalarını ifade eder (Emet, s.125).

{13} *تۇل خوتۇننىڭ چۈشىگە ئەر كىرىدۇ، باينىڭ چۈشىگە يەر كىرىدۇ* (Emet, s. 125)

Tul hotunniñ çüşige er kiridu, bayniñ çüşige yer kiridu.

“Dul kadının rüyasına er girer, zenginin rüyasına yer.”

{14} *تۇل خوتۇننىڭ ئۆيىدە نان يېمەك تەس* (Emet, s. 125)

Tul hotunniñ öyide nan yémek tes, “Dul kadının evinde ekmek yemek zor.”

Bu atasözü, ersiz yaşayan bir kadının, hayatın zorluklarından dolayı çabuk sinirleneceğini, buruklaşacağını, çocuklarına ve gelinlerine şefkat ve merhamet göstermeyeceğini ifade eder (Emet, s. 126).

{15} *خوتۇن قالسا ئەر تاپار، ئەر قالسا مال تاپار*

Hotun qalsa er tapar, er qalsa mal tapar,

“Kadın dul kalırsa er bulur, er dul kalırsa servet bulur.”

Bu atasözü, dul kadının hemen evlenmeye çalışacağını, erkek bekârsa servet biriktirmeye başlayacağını ifade eder (Emet, s. 160).

{16} *خوتۇن كىشىنىڭ تۇللۇقىدىن ئەر كىشىنىڭ بويتاقلىقى يامان* (Emet, s. 160)

Hotun kişiniñ tulluqidin er kişiniñ boytaqlıqi yaman,

“Kadının dulluğundan erkeğin bekârlığı kötü.”

{17} ئوت نەدە كۆيدۇ-تۇل خوتۇننىڭ بېشىدا (MM, 2016, s. 776)

Ot nede köyidu-tul hotunniñ bēşida, “Ateş nerede yanar - dul kadının başında.”

Bu atasözü, kocasını kaybeden kocasına sadık ve vefalı dul bir kadının keder ve sıkıntı içinde bir hayat yaşayacağını anlatır (Emet, s. 336).

{18} بويتاق بازاردىن قالماق، تۇل خوتۇن مازاردىن قالماق.

Boytaq bazardin qalmas, Tul hotun mazardin qalmas (MM, 2016, s. 745)

“Dul erkek pazardan gelmez, dul kadın mezardan gelmez.”

{19} تۇل خوتۇن ئايىماس

Tul hotun ayimas, “Dul kadın gelişemez.” (MM, 2016, s. 750).

{20} تۇل خوتۇن ئەر چۈشەيمەش، باي خوتۇن يەر (چۈشەيمەش).

Tul hotun er çüşeymiş, bay hotun yer (çüşeymiş) (MM, 2016, s. 750).

“Dul kadın rüyasında koca görür, zengin kadın rüyasında yer (görür).”

{21} تۇل خوتۇننى ئىش باسقار، خوتۇنسىز ئەرنى پىت باسقار

Tul hotunni iş basar, hotunsiz erni pit basar (MM, 2016, s. 750).

“Dul kadına iş yapıştır, karısız erkeğe bit yapıştır.”

{22} تۇل خوتۇننىڭ دەردى تولا، تۆھمەتخورنىڭ ئەرزى (تولا)

Tul hotunniñ derdi tola, töhmethorniñ erzi (tola) (MM, 2016, s. 750).

“Dul kadının derdi çok, iftiracının şikâyeti.”

{23} تۇل خوتۇننىڭ ئوتى يامان. (MM, 2016, s. 750)

Tul hotunniñ oti yaman, “Dul kadının cazibesi güçlü(dür).”

{24} خوتۇن كىشى تۇل بولسا، بۇخارادىن ئىتلار كېلىپ بېشىغا چېچىپتۇ. (MM, 2016, s. 755)

Hotun kişi tul bolsa, Buharadin itlar kēlip bēşiga çiçiptu.

“Kadın dul olursa, Buhara’dan itler gelerek başına sıçar.”

Yukarıdaki atasözlerinde dul kadınların genel olarak toplumdaki statüsünün düşük olduğu, ahlak ve karakter olarak olumsuz özelliklere sahip olduğu belirtilmektedir.

Türkiye Türkçesinde boşanmakla ilgili birkaç atasözü vardır. Örneğin:

{25} *Ev, mülk satan, karı boşayan kıyamete kadar unutmaz.*

{26} *Avradı boşayan topuğuna bakmaz* (AAT, 657).

3.7.1. Çin Atasözlerinde Dul Kadın

Çincece dul kadının karşılığı “寡妇-guāfù”dur. “寡妇-guāfù” kelimesindeki “寡-guǎ” eksik, tek başına, تنها, zayıf ve sönük gibi anlamlara gelirken, “妇-fù” ise kadın anlamına

gelir. Dolayısıyla Çincedeki dul kadının kelime anlamı eksik, zayıf ve kimsesiz kadındır.⁵⁶⁵ Çincedeki dul kadınla ilgili atasözleri şunlardır:

{27} 寡妇守节难- *guǎfù shǒujié nán dul*, “Dul kadın kurallara uymakta zorlanır.”

{28} 花鼓滩簧唱十日，十个寡妇九改节- *Huā gǔ tān huáng chàng shí rì, shí gè guǎfù jiǔ gǎi jié*. “On gün davul ve sazlarla şarkı söyleyen dokuz dul kadın festivallerini değiştirir.”

{29} 死寡易守，活寡难熬- *Sǐ guǎ yì shǒu, huó guǎ nán'áo*,

“Dul kalmak kolay, dul yaşamak zor.”

{30} 姑娘操节易，寡妇守节难- *Gūniáng cāo jié yì, guǎfù shǒujié nán*,

“Kız olmak kolay, dul olmak zor.”

{31} 孤孀容易做，难得四十五岁过- *Gū shuāng róngyì zuò, nándé sìshíwǔ suìguò*,

“Dul olmak kolay, kırk beş yaşını geçmek zor.”

{32} 寡妇寡妇，满脸孤苦- *Guǎfù guǎfù, mǎn liǎn gūkǔ*, “Dul yalnızlıkla dolu(dur).”

{33} 喝得三斗醋，做得孤孀妇- *Hē dé sān dòu cù, zuò dé gū shuāngfù*,

“Üç kova sirke iç, bir dul ol.”

Bu atasözü, kadın için dulluğun zorluğunu ve sıkıntıları olduğunu, büyük baskılara ve sıkıntılara dayanabilenlerin sonunda huzur bulacağını ifade eder. 醋-cu: sirke, ekşilik ve acılık için bir metafor olup dul kadın için kullanılır. Dul kadın ancak üç kova sirke içmeye sabrederse dulluğun eziyetine katlanabilir. Eski Çin toplumunda, bir kadın eşini kaybettiğinde yeniden evlenemezdi ve ailesini geçindirmek, yaşlılara ve çocuklara bakmak zorundaydı⁵⁶⁶.

{34} 只有守寡的妻妾，哪有守寡的梅香- *Zhǐyǒu shǒuguǎ de qīqiè, nǎ yǒu shǒuguǎ de méixiāng*, “Dul eş var(dır), dul erik yok(tur).”

Bu atasözü, erkeğin ölümünden sonra eşlerin ve cariyelerin kocaları için dul kalmaları gerektiğini, ev hizmetçilerinin eş ve cariyeye statüsüne sahip olmadıkları için dul kalma zorunluluğu olmadığını ifade eder.

{35} 寡妇的悲哀，只有寡妇自己知道- *Guǎfù de bēi'āi, zhǐyǒu guǎfù zìjǐ zhīdào*,

“Dul kadının dilini başka bir dul kadın anlar.”

{36} 妇女守寡还背克夫名- *Fùnǚ shǒuguǎ hái bèi kēfū míng*,

⁵⁶⁵ <https://www.zdic.net/hans/寡妇>, [Erişim: 25 Nisan 2023].

⁵⁶⁶ <http://www.esk365.com/yanyu/寡妇守节难，花鼓滩簧唱十日，十个寡妇九改节，死寡易守、活寡难熬，寡妇寡妇，满脸孤苦，喝得三斗醋，做得孤孀妇>, [Erişim: 25 Nisan 2023].

“Kadının dulluğu kocasının itibarını taşır.”

{37} 疾风暴雨不入寡妇之门 - Jífēng bàoyǔ bù rù guǎfū mén,

“Fırtına dul kadının kapısından girmez.”

{38} 促风暴雨, 不入寡妇之门 - Cù fēngbào yǔ, bù rù guǎfū zhī mén,

“Yamğur dul kadının kapısından girmez.”

Bu atasözü, şiddetli bir fırtına olsa bile, sığınmak için dul kadının evine girmeyeceği ifade eder.

{39} 穷单身, 富寡妇 - Qióng dānshēn, fù guǎfū, “Fakir bekâr olur, zengin dul olur.”

{40} 寡妇不入宿, 临甑不取尘 - Guǎfū bù rù sù, lín zèng bù qǔ chén,

“Dul kadın yatağa girmez, pirinç kabından toz almaz.”

{41} 寡妇失节, 不如老妓从良 - Guǎfū shījié, bùrú lǎo jì cóngliáng,

“İyi davranan yaşlı fahişe erdemini kaybeden dul kadından evla(dır).

{42} 臭寡妇不如香嫁 - Chòu guǎfū bùrú xiāng jià rén,

“Pis kokulu dul kadın olacağına, tatlı evlilik yeğ(dir).”

Bu atasözü, bir dul kadının yeniden evlenmesinin dul kalmasından daha iyi olduğunu anlatır.

{43} 寡妇门前是非多 - Guǎfū mén qián shìfēi duō, “Dul kadının kapısı kusurlarla dolu (dur).”

Bu atasözü, kocasını kaybetmiş ve tek başına yaşayan dul bir kadının, dedikoduya yol açabilecek özel hayatına özel ilgi çekmeye eğilimli olabileceğini ve erkeklerle olan normal etkileşimlerinin bile dikka çekme olasılığının yüksek olacağını ifade eder.

{44} 三九天里冰, 寡妇老婆心 - Sānjiǔ tiān lǐ bīng, guǎfū lǎopóxīn,

“Dokuz günlük sürede buz var(dır), dul kadının kalbinde acı.”

Bu atasözü, dul bir kadının kalbi üç veya dokuz gün buz gibi olacağını, onun kalbinin buruk olacağını, evlense bile içi ısınmayacağını anlatır.

Yukarıdaki atasözleri Çin toplumundaki dul kadınların trajik kaderinin önemli kültürel göstergeleridir. Dul kadınların tekrar evlenmemesine indirgenen iffet anlayışı, dul kadınların ahlak ve davranışlarının en yüksek standardı hâline gelmiştir. Böylece dul kadınların toplum tarafından beklenen iffet ve etik davranışlarını gözeterek evlenmemeleri toplumsal ahlak normları ve toplumsal atmosferle ilgili önemli bir konu hâline gelmiştir. Bağımsız bir ekonomik statüsü olmayan dul kadınlar çok zor durumda kalmıştır. Dul kadınlar kocasız ya da oğulsuz kaldığından çaresizlik içindedir. Gerçi onlar iyi beslenseler, giyinseler ve çocukları olsa bile,

onların acısı ve sıkıntısı trajediyle doludur. Dul kadınlar da etten kemikten insanlardır ve normal bir aile yaşamından yoksun olmak onların en büyük acısıdır. Dul kadınlar insanlara her zaman gürültücü, uğursuz ve günah keçisi oldukları izlenimini vermiştir. Dul kadınların trajik kaderi, ataerkillikteki erkek egemenliği fikrinin bir ürünüdür. Sadece kadınlar için iffet ve namus gerektiren eski iffet görüşü, cinsiyet eşitsizliğinin bir başka tezahürüdür.

Çin geleneksel aile kültürüne kök salmış iffet anlayışı kaçınılmaz olarak dul kadınların trajik kaderine yol açmıştır. “*Dul kadının kapısının önünde kötülük vardır(寡妇门前是非多)*” ve “*Dul kadının kapısından fırtına girmez (疾风暴雨不入寡妇之门)*” atasözleri de geleneksel Çin toplumunda dul kadınların trajik kaderinin ne durumda olduğunu anlamamız açısından önemli ipucularını içermektedir. Eski Çin toplumunda iffet anlayışı annelik erdemi ve davranışının en yüksek standardı hâline gelmiştir. Öyle ki dul kadının evlilikten kaçınması bir sosyal ahlak ve erdem meselesine dönüşmüştür. “*Yılın dokuzuncu günündeki buz gibi, dul kadının kalbi yaşlı kadın gibidir (三九天里冰，寡妇老婆心)*”. Bunu açıklaması şöyledir: Yılın dokuzuncu günündeki buz gibi, bir dul kadının kalbi de hissettikleri acı ve umutsuzluk kadar hüznülüdür: “*Bir kız için iffetli olmak kolaydır, bir dul için yeminini tutmak zordur (姑娘操贞易，寡妇守节难)*” ve “*Bir dul için dul olmak kolaydır, kırk beş yaşını geçmek zordur (孤孀容易做，难得四十五岁过)*”. Toplum, ‘dulların ve dul kalanların yalnızlıkla dolu olduğu’ ve ‘dulların yeniden evlenmesinin sonucunun bellirsiz olduğu’ gerçeğini görmezden gelerek, onları karanlık bir yere itirmiş ve ötekileştirmiştir (Qing, 2004, s. 85).

3.7.2. Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki Dul Kadınla İlgili Atasözlerinin Mukayeseli Analizi

Tablo 13. TT, UT ve Çince Dul Kadınla İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri	SAYI		
	TT	UT	Çince
Dul	12	15	18

Her üç kültürde dul kadına karşı genel olarak bir ön yargı, damgalama ve değersizleştirme söz konusudur. Toplumsal ve kültürel düzeyde ön yargılar dul kadına karşı hissedilen belli-belirsiz huzursuzluk duygusundan, aşağılama, hor görme ve nefret etmeye

kadar uzanan geniş bir yelpazede görülmektedir. Peşin hüküm, klişeleşen düşünceler, kalıp yargıları içeren ön yargı yüzünden, dul kadınlar doğrudan kötü varlık olarak damgalanmaktadır. Bunun sonucunda dul kadın ötekileştirilerek dışlanmaktadır. Damgalanan dul kadın farklılaştırılmaktadır. Bu nedenden ötürü dul kadına birçok olumsuz vasıflar atfedilmektedir. Etiketlenme sonucu damgalanan dul kadın toplumdan soyutlanmaktadır. Dul kadın toplumun ahlakını bozan, sıkıntı ve sorun yaratan, hatta topluma yük biri olarak algılanmaktadır. Özellikle toplumda boşanan kadın pek hoş karşılanmamaktadır. Bu durumdaki dul kadın tekrar bekâr biriyle evlenememesi, ait olduğu ailesine hesap verme, kontrol edilme ve denetlenme, davranış ve hareketlerde kısıtlanma, mahalle baskısı, gün geçtikte artan mesafeli ilişkiler gibi yargılar sebebinden toplumdaki faaliyet alanları zamanla daralmaktadır. Hayatın bütün yükünü tek başına omuzlarına almak zorunda kalmaktadır. Yerine getireceği toplumsal görevler de zorlaşmaktadır. Ondan beklenen toplumsal roller ve sorumluluklar genellikle ahlak odaklıdır. Ahlak derken daha çok iffet ve namus söz konusu olup dul kadının ahlakı sadece cinsiyet açısından değerlendirilmektedir. Dul kadın ahlakı olarak iffetli ve namuslu davranmayıp aile kurumuna özellikle erkeklerin evliliğine zarar verecek biri olarak telakki edilmektedir. Dul kadının toplumdaki itibarı genelde düşüktür. Dedikodunun malzemesi olur ve evli kadınlar tarafından pek istenmez. Dul kadın kendi bağımsız kimliğiyle değil evli kadın ve kızlara mukayese edilerek değerlendirilmektedir. Kadın kimlikleri arasında en çok sosyal statüsü düşük, istenmeyen, dışlanan ve marjinal duruma getirilen kimlik türü ise dul kadın kimliğidir. Başka bir deyişle, dul kadın kimliği kadının anne, eş, kız, teyze, hala, yenge, bacı, gelin ve kayınvalide gibi kimliklerine göre daha az itibar görür.

Türkiye Türkçesinde dul kadınla ilgili atasözlerinde dul kadınlar ontolojik açıdan kötülükle özdeşleştirilmektedir. Burada kötülükten kast dul kadının Şeytan'a benzetilmesidir. Hem Şeytan'a hem Şeytan'ın sıfatlarına ve özelliklerine sahip olduğu söylenen dul kadın toplum ahlakı, aile düzeni, özellikle evli erkekleri baştan çıkaracağı düşünülmektedir. Atasözlerinde dul kadınla evlenmek bir erkek için yıkım sayılacağı, dul kadının açgözlü olacağı, dolayısıyla erkeğin tüm mal varlığının bitmesine neden olacağı, erkeğin hayatını söndüreceği vurgulanmaktadır. Atasözlerinde yine dul kadın evlilik üzerinden anlatılarak kız ile mukayese edilmektedir. Evlenecek kız dururken asla dul kadınla evlenilmemesi gerektiği sıkı bir şekilde öğütlenmektedir. Yani erkeklerin evlenirken dul kadını değil kızı tercih etmesi öğütlenmektedir. Bu açıdan Hz. Muhammed'in evlilikle ilgili sünnetine pek de uyulmadığı görülmektedir.

Türkiye Türkçesinde dikkat çeken bir önemli nokta; asker ve denizci gibi belli bir meslek grubundaki erkeklerin genel olarak evliliğinin sonuna kadar sürmeyeceği, dolayısıyla karılarının dul kalacağıdır. Dulluk ile bu tür zor mesleklerin ilişkilendirilmesi sosyolojik analizi gerektirir. Asker ve denizcinin görevi hep dışarıda olacağından ve dışarıda görev yapma süresinin uzun olmasından ötürü, ailesiyle özellikle karısıyla ilgilenemediği için evliliğinin uzun sürmemesi anlaşılır bir durumdur. Çünkü evlilikte karı-kocanın birbirine ilgi göstermesi önemli faktördür. İster Türk toplumunda olsun ister Uygur toplumunda olsun ister Çin toplumunda olsun dul kadının tekrar evlenmesi zordur. Parası ve güzel olan dul kadınların evlenme oranı belki fakir ve çirkin dul kadınlara göre yüksek olabilir. Sosyolojik açıdan bakarsak, sosyal statüsü yüksek olan dul kadınların evlenme oranı sosyal statüsü düşük olan dul kadınlara göre yüksek olabilir. Kısacası bu tür evlilikte sevgi ve gönül faktöründen ziyade çıkar söz konusu olabilir.

Uygur Türkçesindeki dul kadınla ilgili atasözlerinde dul kadın ve dulluk kötü gösterilmekle beraber, dul kadının da bir gururu ve onuru olduğu vurgulanmaktadır. Hatta becerikli, erdemli ve hamarat dul kadının evlilik için kızlara göre daha ideal eş olacağı, onun tercih edilmesi gerektiği öğütlenir. Dul kadın toplumda pek tutunamasa da ya da itibarı düşük te olsa yine aynı kaderi paylaşan arkadaşlarıyla arkadaşlık çevresi kurarak toplum tarafından hor görülme, dışlanma ve ötekileştirme gibi olumsuz durumlardan kurtulabileceği de dile getirilmektedir. Bu yönüyle Türkiye Türkçesinden ayrılmaktadır. Uygur Türkçesi atasözlerinde dul kadının cimrilik, erkeğe düşkün gibi olumsuz ahlaki özelliklere sahip olduğu söylenmektedir.

Kısacası, ister Türkiye Türkçesi olsun ister Uygur Türkçesi olsun dul kadınlar hakkında olumlu değerlendirmeleri bulmak zordur. Dul kadınla ilgili atasözlerinin az olması da çalışmamıza konu olan iki Türk lehçesine ortaktır.

3.8. Kadının Akrabalık İlişkisi

Bir dildeki akrabalık adları, o dilin ait olduğu kültürel çevreyi ve sosyal yaşamı göstermesi açısından önemlidir. Akrabalık sözcükleri temel söz varlığı içinde önemli bir gruplandırma olmakla beraber, en yakın insan çevresini oluşturan ve bireyler arasındaki akrabalığı tanımlayan terimlerdir. Bu terimler bireyin aile içindeki konumunu ve ait olduğu toplumsal gruptaki yeri ve statüsünü belirler (Soydan, 2003, s. 46). Akrabalık adları yine bir dilin ifadesi ve o dili konuşan insanların dünya görüşü, değer yargıları ve kültürel algıları açısından son derece ilginç unsurlardır (Aksan, 1978, s.97). Türk aile anlayışı, yapısı ve

akrabalık ilişkilerine ilgili literatürlere bakıldığında, Türk toplumunda akrabalığa büyük değer verildiği için, akrabalık kavramı kan veya evlilik yoluyla kurulan bağların yanı sıra hısımlık ve akrabalık bağlarını da içerecek şekilde genişletildiği vurgulanmaktadır.

Tüm dillerde, aile ve akraba isimleri kelime dağarcığının belirli bir bölümünü oluşturur. İnsanlar günlük konuşmalarında çok sayıda akrabalık ismi kullanırlar. Bunun nedeni, akrabalık terimleri üzerine çok sayıda literatür olması, dünyanın birçok yerinde insanların birbirlerini kan veya evlilik bağları yoluyla tanımasıdır. Akrabalık sistemi dilin evrensel bir özelliğidir, çünkü akrabalık toplumun örgütlenmesinde son derece önemlidir (Ersoy, 2011, s. 87).

Türk dilinin önemli lehçelerinden olan Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesi ve çalışmamıza konu olan Çince akrabalıkla ilgili kelimelere fazlasıyla sahiptir. Hirik'ın (2017, s. 1743) *Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri*, Doğan ile Erdin'in (2018, s.168) *Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme*, Emiroğlu'nun (2012, s.1693), *Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi* adlı çalışmaları ve başka nice çalışmalarda Türkçenin akrabalıkla ilgili kelimelere zengin olduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmamızın konusu gereği kadınlarla ilgili akrabalık adları geçen atasözleri üzerinde kısaca durulacaktır. Türkiye Türkçesi akrabalığı ifade eden kelimelere zengin olsa da görümce, baldız, yenge, teyze, elti gibi kadınlarla ilgili akraba adları geçen atasözlerinin sayısı fazla değildir. Bu durum Uygur Türkçesi için de geçerlidir.

3.8.1. Kadının Diğer Toplumsal Kimlikleri

3.8.1.1. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde Kadının Diğer Kimlikleri

Türkiye Türkçesinde kardeş eşlerden birinin diğerine göre adı olarak tanımlanan elti⁵⁶⁷, Uygur Türkçesinde “ﺍﻟﺘﯩ”⁵⁶⁷, Çince “妯娌-zhóu li” olarak ifade edilir. Elti adı atasözlerinde pek kullanılmaz. Çince erkek kardeşlerin eşleri arasında baldızlar vardır; bu nedenle baldızlar arasındaki ilişki aslında erkek kardeşler arasındaki ilişkinin bir uzantısıdır. Eğer bir ailenin iki veya daha fazla oğlu varsa, kızları ve gelinleri birbirlerinin görümceleridir. Çin geleneğinde eltiler arasındaki ilişki kayınvalide ve gelin arasındaki ilişki kadar zordur ve eltiler arasındaki

⁵⁶⁷ <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 25 Nisan 2023].

ilişki aile atmosferi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir⁵⁶⁸. Atasözlerinde kullanılan elti, diğer eltilerle iyi geçinmesi zor olan güvenilmez, geçimsiz bir kadın olarak tarif edilmektedir.

{1} Elti eltiyle eş olmaz, arpa unundan aş olmaz (Oy, 1972 s. 26-92)

{2} Elti eltiden hoş olmaz, elti eteğinden peş olmaz.

{3} Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.

{4} Elti eltiye hamamda bohçası ile yetişir.

{5} Elti eltiyle iyi olsa bile, bohçaları çekiştir.

{6} Eltinin bohçası, eltinin bohçasıyla kavga edermiş.

{7} Kuma gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş veya Ortak gemisi yürümüş, elti gemisi yürümemiş.

{8} Elti eltiden kaçır, görümceler bayrak açar (Aksoy, 2018, s. 265).

Türk toplumunda eltinin eltiyi çekemediği, kıskandığı ve ondan uzak durduğu yönünde genel bir algı var. Ancak bu göreceli bir yargıdır ve kişiden kişiye göre değişir. Eltilerin birbirlerinden uzak durmak istemeleri, kadınlar arasında meydana gelen görünmez yarış, gelinlerin kocasının ailesindeki konumunu güçlendirmek istemesiyle açıklanabilir (Önay, 2019, s. 44).

Görümce:

Türkiye Türkçesinde kadına göre kocasının kız kardeşi olarak tanımlanan görümcenin⁵⁶⁹, Uygur Türkçesindeki karşılığı “فېنئاجا ياكى قېين سۆڭل” ise, Çincedeki karşılığı “嫂”dır. Görümce kelimesine atasözlerinde az rastlanmaktadır, üstelik sevilmeyen, hoş karşılanmayan karakter olarak da tasvir edilmektedir.

{9} Görümce, görmeyeyim ölünce; ağlayayım doyunca.

{10} Görümce, yüzünü görmeyeyim ölünce.

Baldız

⁵⁶⁸ <https://baike.baidu.com/item/妯娌> [Erişim: 25 Nisan 2023].

⁵⁶⁹ <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 25 Nisan 2023].

Erkeğe göre eşinin kız kardeşi olarak tanımlanan baldızın⁵⁷⁰, Uygur Türkçesindeki karşılığı “فین سڭل” ise, Çincedeki karşılığı “嫂子-saozi”dır. Diğer akrabalık adları gibi baldız kelimesi geçen atasözlerinin sayısı da azdır. Baldızla ilgili atasözlerinde baldız, kıymetli varlık gibi görünse de bu kıymet onun insani yönüne verilen değerden ziyade, onun biyolojik cinsiyeti ve cinsiyetçilik zihniyetinden kaynaklanır.

{11} Baldızı olanın, karısı ölmezmiş.

{12} Etin içinde koyun, erkekler içinde kayın, altınlar içinde yaldız, kadınlar içinde baldız.

{13} Kardeş kardeşi istese karısını almaz, bacı bacıyı istese yerine varmaz.

{14} Bacı bacıyı sevse, erini almaz; kardeş kardeşi sevse avradını almaz.

{15} İki bacı, bir herife duramaz.

{16} İt taştan, bacı kardeşten korkar.

Hala/Bibi:

{17} Er dayıya, kız halaya.

{18} Er dayıya, kız bibiye çeker.

Yenge

{19} Kel buldu yiyecek, yengesine de verecek.

{20} Saçı kesik yerine düşerse yenge; yerine düşmezse bir avuç yonga.

Teyze

{21} Kel kız ablasının (babasının, teyzesinin) saçı ile övünür.

{22} Teyze, ana yarısıdır; amca, baba yarısı.

{23} Ekmek bezeden kız teyzeden (anadan) belli olur.

{24} تاغامدىن تاغار ياخشى، هاممامدىن باردانك ياخشى

⁵⁷⁰ <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim: 25 Nisan 2023].

Tagamdin tağar yaḥṣi, hammamdin bardañ yaḥṣi, “Amcamdan çuval iyi, halamdan torba.”

{25} تەلەيلىك يىگىتنىڭ يەڭگىسى ئالدىدا (Emet, s.110)

Teylelik yigitniñ yeñgisi aldida, “Şanslı yiğidin yengesi yanında durur.”

{26} چىغىرىقچى چىگىت دەيدۇ، چوكانلار يىگىت (Emet, s. 156)

Çigirikçi çigit deydu, çokanlar yigit, “Çarkçı pamuk tohumu der, genç kadın yiğit der.”

{27} ئاكام كىمنى ئالسا يەڭگەك شۇ

Akam kimni alsa yeñem şu, “Ağabeyim kimi alırsa yengem odur.” (Emet, s. 29).

Bu atasözünde erkek ağabey aslında sembolik bir anlama sahiptir ve gücü temsil eder, yenge ise gerçek realiteyi temsil eder. Bu atasözü, kişinin başına gelen kadere boyun eğmesini, teslim olmasını, güçlüye tabi olmasını ifade eder.

{28} قۇشناچىمنىڭ ئېشىنى ئوخشاتقان موللامنىڭ ئوتتېشى.

Kuşnaçimin eşini oḥṣatқан mollamniñ otyěşi.

“Hoca hanımın yemeğini lezzetli yapan Molla’nın sebzeleri(dir).”

{29} موماي موماينى ئاپا دەپتۇ.

Momay momayni apa deptu, “Nene neneyi anne demiş.”

Bu, yaşlı kadınların genç görünmeyi ve gençmiş gibi davranmayı sevdikleri anlamına gelir (Emet, s. 310).

{30} ھاممامنىڭ كەلگىنى ياخشى، تاغامنىڭ بەرگىنى (ياخشى)

Hammamniñ kelgini yaḥṣi, tağamniñ bergini (yaḥṣi). (Emet, s. 326).

“Halamın gelmesi, amcamın vermesi iyi(dir).”

{31} ئاكام يامانلىسا يەڭگەمگە زىيان، يەڭگەم يامانلىسا خۇرجۇنغا (زىيان)

Akam yamanlisa yeñgemge ziyan, yengem yamanlisa ḥurcunğa (ziyan)(MM, 2016, S.625)

“Ağabeyim küserse yengem zarar görür, yengem küserse heybe zarar görür.”

3.8.1.2. Çincede Hala, Teyze, Yenge Arasındaki İlişki

Çin atasözleri arasında kadın ve diğer kadın akrabalar arasındaki ilişkiyi anlatan atasözleri de bulunmaktadır. Bu atasözleri, çoğunlukla olumsuz içerikli karmaşık kadın-akraba ilişkilerini yansıtmaktadır.

{32} 姑舅亲，辈辈亲，打断骨头连着筋 - *Gūjiù qīn, bèi bèi qīn, dǎ duàn gǔtōu liánzhe jīn*, “Halalar ve dayılar birbirlerine yakın(dır), kırık kemikler tendonlara bağlı.”

Bu atasözü, halalar ve kuzenler arasındaki akrabalık ilişkisinin birbirinden ayrılması çok zor olan kırık kemiklere benzediğini ifade eder.

{33} 两姑之间难为妇 - *Liǎng gū zhī jiān nánwéi fù*, “İki hala arasında kadın olmak zor.”

Bu atasözü, hala ve baldızlar arasındaki ilişkiyle başa çıkmanın karmaşıklığını anlatır. Geniş aile yapısında sahip geleneksel Çin toplumunda hala, teyzeler ve görümceler arasında çatışmalar kolay yaşanır⁵⁷¹.

{34} 十个小姑九不贤 - *Shí gè xiǎogū jiǔ bù xián*, “On haladan dokuzu erdemsiz.”

Bu atasözü, küçük görümcenin kayınvalidesinin önünde sık sık sorun çıkararak kayınvalidesi ve gelini arasında gerginliğe neden olmasına atıfta bulunur.

{35} 大姑小姑，气破肚肚 - *Dà gū xiǎogū, qì pò dù dù*, “Halalar öfke kusar.”

Bu atasözükadınların hemcinsleriyle ilişkilerini hem karmaşık hem de zor hâle getireceklerini ifade eder.

{36} 如女里多了是非多，小姑多了麻烦多 - *Rú nǚ lǐ duōle shìfēi duō, xiǎogū duōle máfan duō*, “Kadınlar çok olursa dedikodu da çok olur, halalar çok olursa sıkıntılı olur.”

{37} 小姑多，台头多，大姑多，婆婆多 - *Xiǎogū duō, tái tóu duō, dà gū duō, pópó duō*,

“Küçük halalar çok olursa baş çok olur, büyük halalar çok olursa kayınvalideler çok olur.”

{38} 三姑六婆，嫌少争多 - *Sāngūliùpó, xián shǎo zhēng duō*,

“Üç hala altı kadın olan yerde kavga eksik olmaz.”

Yukarıdaki Çin atasözlerine göre daha fazla gelin, hala ve teyzeler ile görümceler sürekli sorun yaratmaktadır. Bu durum, kadınların aile içinde huzur bulmasını zorlaştırmaktadır. Aslında sorunun kaynağı rekabettir. Bir erkek kardeş evlenmeden önce kız kardeşine özenle ilgi gösterir. Bu hem uzun vadeli hem de sürekli. Ancak erkek kardeş evlendikten sonra dikkatini kendi ailesine kaydırır ve eşi ile çocuklarına odaklanır. Kız kardeşine olan ilgisini azaltması doğaldır. Dolayısıyla, kız kardeşin erkek kardeşinin eşine karşı düşmanlığı ve

⁵⁷¹ <https://www.docin.com/p-236567805.html?docfrom=rrela>, [Erişim: 25 Nisan 2023].

memnuniyetsizliği de söz konusudur. Kadınlar arasında sınıf, hiyerarşi ve derece farklılıkları vardır. Bu durum sadece soylu kadınlarla yoksul kadınlar ve hizmetçiler arasında değil, aynı aileden olan ve ‘evin hanımı’ olarak asil eşe saygı göstermek zorunda olan cariyeler arasında, kocanın ilk doğan oğluyla evlenen kadınlarla diğer oğulların eşleri arasında da mevcuttur. Bunun dışında, aynı kadının kocası için çocuk yetiştirip yetiştiremeyeceği ve kocasına miras bırakıp bırakamayacağı, gelin mi yoksa kayınvalide mi olacağı gibi konularda da farklılıklar söz konusudur. Aile içindeki bu karmaşık ilişkiler, kadınları erkek baskısına ek olarak ailedeki diğer hemcinsleri tarafından da baskı ve ayrımcılığa maruz bırakır ve kadınlar ailenin özel alanı içindeki karmaşık ilişkilerin ‘koordinatörleri’ olarak hareket etmek zorunda kalırlar.

{39} 姨娘见妹夫、胜如亲手足 - *Yiniáng jiàn mèifū, shèng rú qīnshǒu zú,*

“Bir teyze eniştesini kendi kardeşiymiş gibi karşılır.”

{40} 妯娌多了是非多、小姑多了麻烦多 - *zhóu lǐ duō le shì fēi duō , xiǎo gū duō*

le má fán duō, “Birçok elti biraraya gelirse yanlış yapar, birçok hala biraraya gelirse sorun çıkarır.”

Bu atasözü, eltilerin genellikle sözlü tacizde bulunacaklarını, en küçük halanın işgüzarlık yapacağını ve sık sık etlilerden kusur bulacağını ifade eder.

{41} 古来叔嫂不通门户 - *Gǔlái shū sāo bùtōng ménhù*, “Amca yengeler birbirini

tanımazlar.”

Bu atasözü, kişinin yengesine veya yengesinden soru sormaması gerektiğini anlatır.

Tablo 144. TT, UT ve Çincede Kadının Diğer Toplumsal Kimliğiyle İlgili Atasözlerinin Dağılımı

İçerik Kategorileri	SAYI		
	TT	UT	Çince
Dul	24	8	10

Türk kültüründe ve Çin kültüründe aileye, akrabalık ilişkilerine büyük önem verildiği ilgili literatürlerde fazlasıyla vurgulanmıştır. Bu durum nedense özellikle kadın konulu atasözlerine pek yansımamıştır. Etiler arasındaki ilişkiler, görümce yenge arasındaki ilişkiler hep sorunlu ve karmaşık olmuştur. Onların barış ve dayanışma içinde bir arada yaşaması

zordur. Onlar arasındaki ilişki rakipler arasındaki ilişki gibidir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki ilgili atasözlerinde yengenin konumu nerdeyse anne ile eş tutulmaktadır. Fakat baldız ile ilgili pek de olumlu çağrışımlara rastlanmamaktadır. Sanki baldız ile enişte arasında gayrimeşru bir ilişkinin hep yaşanacağı ima edilmektedir. Türkiye Türkçesinde kadınının akrabalık ya da diğer toplumsal kimlikleriyle ilgili atasözlerinin sayısı Uygur Türkçesi ve Çincedeki ilgili atasözlerinin sayısına göre bariz bir şekilde fazladır. Türkiye Türkçesinde bununla ilgili atasözünün sayısı 19 civarındadır. Çin atasözlerinde halanın erdemsiz olduğu doğrudan söylenmektedir. Fakat Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde doğrudan değil dolaylı yoldan dile getirilmektedir.

SONUÇ

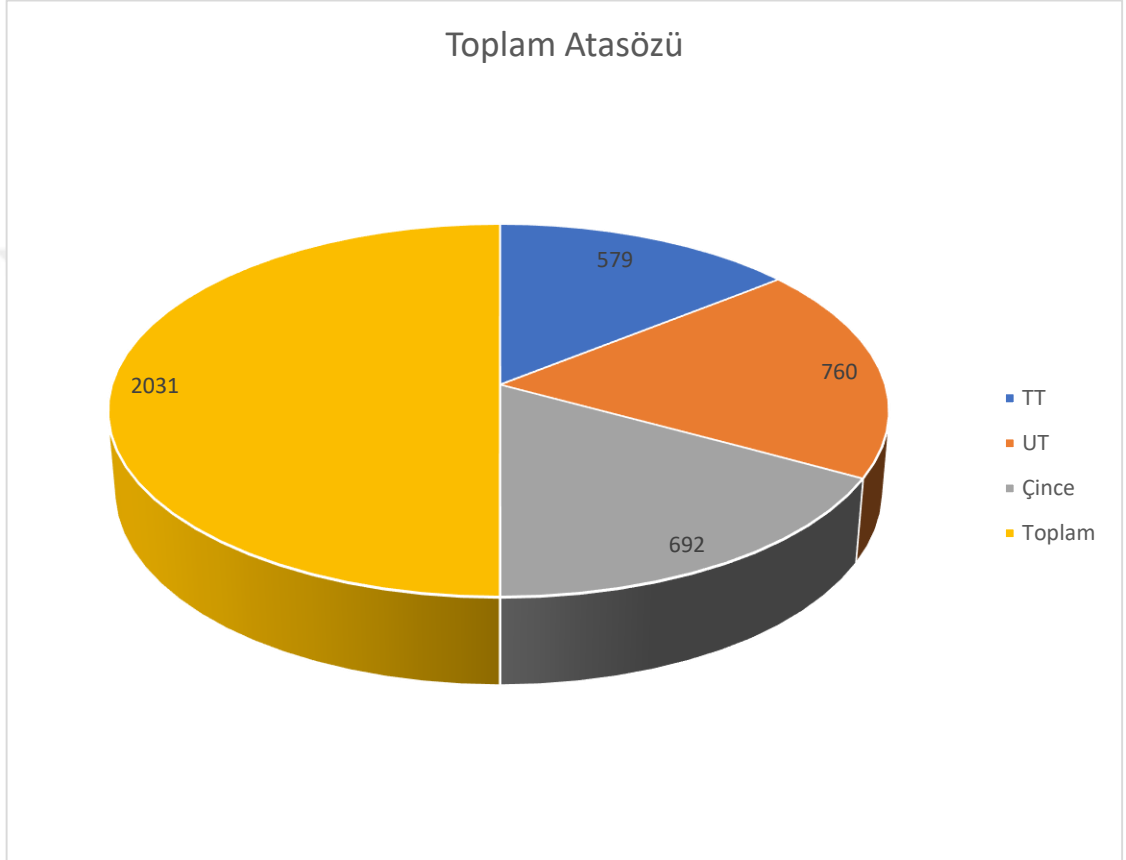
Atasözleri, farklı biçimleri ve anlaşılması kolay metaforları nedeniyle eski zamanlardan beri günlük iletişimde yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu nedenle atasözlerinin “konuşmanın süsü” olduğu söylenebilir. Ayrıca atasözlerinde bir ulusun tarihî, sosyal ve kültürel özellikleri iyi bir şekilde ortaya konduğu için o ulusun dilini ve kültürünü anlamada büyük yardımcı olacaktır. Atasözleri bilgi, ilgi ve pratikliği bütünleştiren ve dilde benzersiz bir rol oynayan; kültürde derinlere kök salmış önemli bir unsur olup dil, toplum, tarih, kültür, folklor, psikoloji ve düşüncenin bir sentezidir. Dil, kültür için ne kadar önemliyse; atasözleri de dil için o kadar önemlidir.

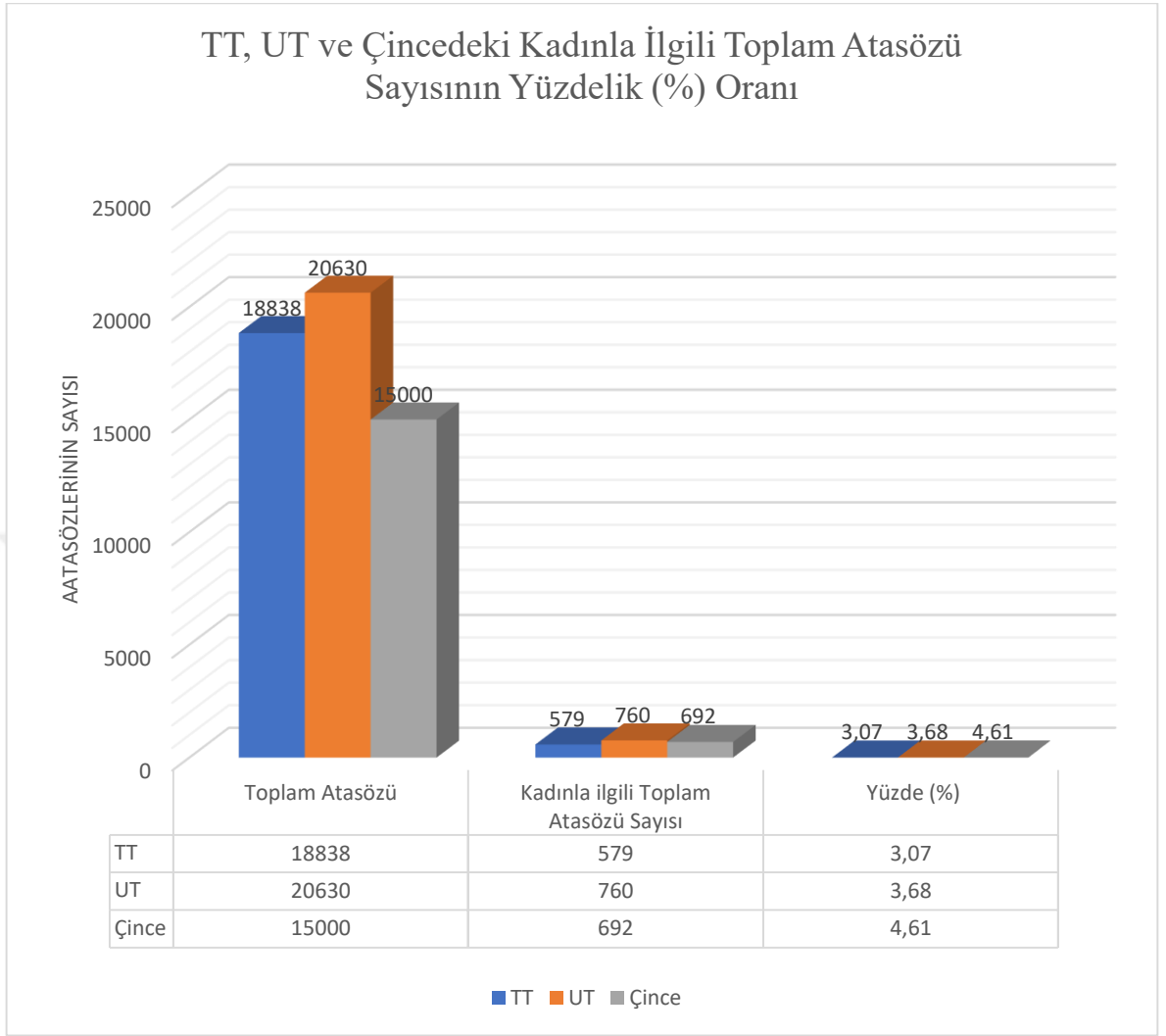
Çalışmamızda köken bakımından Altay dilleri arasında gösterilen, yapısı bakımından eklemeli diller grubunda yer alan, Türk dilinin Güneybatı veya Oğuz grubuna ait olan Türkiye Türkçesi; Türkiye Türkçesiyle köken ve yapı bakımından aynı gruba ait olmakla beraber, Türk dilinin Güneydoğu veya Karluk/Çağatay grubuna ait olan, günümüzde en çok Doğu Türkistan, kısmî de olsa Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye gibi ülkelerde konuşulan Uygur Türkçesi; köken bakımından Çin-Tibet dilleri arasında gösterilen, yapı bakımından tek heceli diller (ayrılmış diller) grubunda yer alan ve dünyada en fazla konuşana sahip ikinci dil olan Çince esas alınmıştır. Bu çalışma, karşılaştırmalı bir kültür dil bilimi çalışması olup Türk dilinin önemli iki lehçesi olan Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi ile Çinceye yer alan kadınla ilgili atasözleri belirlenip kültürel açıdan mukayese edilerek yorumlanmaya çalışılmıştır.

Son yıllarda Çin hükümeti dil ve kültür arasındaki yakın ilişkiye rağmen; kültür, tarih, dil, dinî inanç, siyasi sistem, coğrafi konum, etnik köken bakımından aynı köklere sahip olan Türkiye Türkleri ile Uygur Türklerinin *ezelden* beri ayrı milletler olduğunu, birbiriyle akrabalık ve kültür açısından ilişkisi olmadığını hem akademik hem de politik alanda sürekli dile getirmektedir. Çin hükümetinin bu tutumu, Türkiye Türkleri ile Uygur Türklerinin kültür ve etnik olarak aynı kökene sahip oldukları bilimsel olarak kanıtlanmış bir gerçeğin çarpıtılması gayretlerinden başka bir şey değildir. Bu araştırma belli bir ölçüde de olsa Çin hükümetinin bu gerçeği bir şekilde çarpıtma tutumuna verilen bilimsel bir yanıt niteliğinde düşünülmüştür. Diğer bir deyişle, bu çalışmamızın önemli amaçlarından biri de genel olarak kültürün en başat unsuru olan dili, özel olarak dilin önemli bir parçası olan atasözlerini kültürel açıdan karşılaştırarak Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinin köklerinin aynı olduğunu ispatlamakla beraber; Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki atasözlerinin aynı kültürel zeminde ortaya

çıkıldığını ve aynı kültürel bileşenlerden beslendiğini ortaya koymaktır. Böylelikle, Türk dünyasının önemli iki parçasını oluşturan Türkiye Türkleri ile Uygur Türklerinin hayatındaki kültürel ve etnik ortaklığın, günümüzde Çin ulusu ile Uygur Türklerinin sahip oldukları siyasi ve coğrafi ortaklıktan daha güçlü ve açık olduğu anlaşılabilecektir. Yapılan inceleme ve analizlerde bu amacımıza ulaştığımızı söyleyebiliriz.

TT, UT ve Çincedeki Kadınla İlgili Toplam Atasözü Sayısı

Çalışmamızda yukarıda bahsi geçen amaçlara ulaşmak için kavramsal, teorik ve pratik çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu, betimleyici ve mukayeseli bir çalışmadır. Bu çalışmamız için gerekli veriler Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki önceden adı belirtilen eserlerin oluşturduğu örneklemelerin tarama deseni, veri toplama metodu temel alınarak elde edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye Türkçesinde kadınla ilgili atasözlerinin toplam sayısı 579 civarındadır. Bunların içerisinde kadının ontolojik varlığıyla ilgili atasözlerinin sayısı 72, kadın ahlakıyla ilgili atasözlerinin sayısı 48, kadının eş, anne, kız, gelin, kayınvalide, teyze, görümce, elti ve yenge gibi toplumsal kimlikleriyle ilgili atasözlerinin sayısı ise 459 olarak tespit edilmiştir. Bunların arasında evlilikle ilgili 57, kadının eş vasfıyla ilgili atasözünün sayısı 135, anne ile ilgili 64, kızla ilgili 102, gelin ve kayınvalide ilgili 36, teyze,

görümce, yenge, elti gibi kadının akraba adlarıyla ilgili atasözünün sayısı 24, dul kadınla ilgili atasözü sayısı ise 12'dir.

Uygur Türkçesinde kadınla ilgili atasözlerinin toplam sayısı 760 civarındadır. Bunların içerisinde kadının ontolojik varlığıyla ilgili atasözlerinin sayısı 54, kadın ahlakıyla ilgili atasözlerinin sayısı 46, kadının eş, anne, kız, gelin, kayınvalide, dul, teyze, görümce, etli ve yenge gibi diğer toplumsal kimlikleriyle ilgili atasözlerinin sayısının ise 660 olduğu tespit edilmiştir. Bunların arasında evlilikle ilgili 123, kadının eş vasfıyla ilgili atasözünün sayısı 231, anne ile ilgili 122, kızla ilgili 139, gelin ve kayınvalide ilgili 22, teyze, görümce, yenge, elti gibi kadının akraba adlarıyla ilgili atasözünün sayısı 8, dul kadınla ilgili atasözünün sayısı ise 15'tir.

Çincede kadınla ilgili atasözlerinin toplam sayısı 692 civarındadır. Bunların içerisinde kadının ontolojik varlığıyla ilgili atasözlerinin sayısı 72, kadın ahlakıyla ilgili atasözlerinin sayısı 47, kadının eş, anne, kız, gelin, kayınvalide, dul, teyze, görümce, etli ve yenge gibi diğer toplumsal kimlikleriyle ilgili atasözlerinin sayısı ise 573'tür. Bunların arasında evlilikle ilgili 125, kadının eş vasfıyla ilgili atasözünün sayısı 248, anne ile ilgili 42, kızla ilgili 58, gelin ve kayınvalide ilgili 45, teyze, görümce, yenge, elti gibi kadının akraba adlarıyla ilgili atasözünün sayısı ise 10, dul kadınla ilgili atasözünün sayısı 17'dir.

Elde edilen veriler ise nitel araştırma yöntemlerinden olan içerik ve söylem analiz yoluyla tahlil edilmiştir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki kadınla ilgili atasözlerinin Çincedeki kadınla ilgili atasözleriyle kültürel açıdan mukayese edilmesi, bununla ilgili nesnel verilerin elde edilmesi, dil bilimi ve iki dildeki atasözleri ile ilgili kapsamlı literatür çalışması ve bu bağlamda iki dilde kadınla ilgili atasözlerinin karşılaştırılmasına ilişkin daha önce yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmamızın akademik değer ve öneme sahip olduğu, yine bu alanda bundan sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici olmakla beraber referans niteliğinde olacağı da önemli olarak görülmüştür. Bu araştırmamızla bahsi geçen bu amaçlara kısmî olarak ulaştığımızı söyleyebiliriz.

Kültür ve dil ilişkisi bağlamında gerçekleştirilen literatür sonucunda kültür ile dil ilişkisini şu şekilde özetleyebiliriz: “İnsan hayatında nefes almak ve vermek ne kadar önemliyse, toplumsal yaşamda kültür ve dil de o denli önemlidir. O yüzden bu ikisi arasındaki ilişki hayati derecede önemlidir. Bu ikisinin karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi, dilin kültürün taşıyıcısı ve aktarımı için önemli bir araç olmasıyla kendini göstermiştir. İnsanlığın kültürel mirasının çoğu dil ve yazı yoluyla korunmuştur. Dil kültürü yansıtır, kültür dili oluşturur, buna karşılık

kültür de dili etkiler ve kısıtlama işlevini görmüştür. Dilin önemli ifade şekillerinden biri olan atasözü incelendiğinde, halkın zengin kültürel bilgeliğinin ve evrensel deneyiminin düzenli bir özeti olan, kolektif olarak yaratılmış, yaygın olarak dolaşan, özlü ve daha nitelikli sanatsal içerikli sözleri geçmişten günümüzde dek dilin taşıyıcılık ve köprü işleviyle yaşamımıza yerleştire gelmişiz. Dil, gerçek dünyanın bir aynası olarak toplumsal gelenek ve değerlerin gerçek bir yansımasıdır. Atasözleri ise dilin ve onun özü olarak kültürel çağrışımların damıtılması ve bir halkın kültürel mesajlarının yoğunlaştırılması için bir araçtır. Bu nedenle toplumun kadına yönelik görüşlerin birçoğu atasözlerine yansımıştır. Çalışma sırasında incelenen eserlerden anlaşıldığı kadarıyla, atasözlerinin bir toplumun kültürünü yansıtan hikâyelerden, abidelerden, şiiirlerden, romanlardan, farklı türdeki eserlerden oluştuğu ve sözlü veya yazılı olarak günümüze kadar geldiği görülmüştür.

Eski Türk kültürünün önemli unsurlarını oluşturan dil, inanç sistemleri, mitoloji, folklor, sanat gibi alanlarda Türk kadını hakkında hatırı sayılır bilgiler yer almıştır. Filoloji bakımından kadın kavramına “*kraliçe*” anlamı yüklenmiştir. Mitoloji ve destanlarda kadınlar bereket, sevgi, üretkenlik, merhamet, besleyicilik, kahramanlık gibi olumlu kavram ve semboller ile özdeşleştirilmiştir. Türklerin benimsediği dinî inanç sistemlerinde ise kadın değerli varlık olarak görülmekle beraber kötülüğün sembolü olan Şeytanla da özdeşleştirilmiştir. Budist Uygur metinleri ve Maniheizm gibi inanç sistemlerinde bunla ilgili ifadeler rastlanmıştır. Tabiki Türklerin yerleşik İslam anlayışı da bundan fazlasıyla nasibini almıştır. Türklerin sosyal, siyasi, ekonomik gibi toplumsal yaşamlarında Türk kadınlarının konumunun erkeklere göre aşağıda olmadığı, erkekler kadar eşit ve adil muamele gördüğü, kadınların aile yaşamında olduğu gibi siyaset ve ekonomik gibi kamusal alanlarda da katılımın olduğu görülmüştür. Bu durum doğal olarak kadınların toplumdaki itibarı, prestiji ve konumunun yükselmesine, daha doğrusu değer görmesine vesile olmuştur. Fakat durumun hep böyle iyi olduğunu söylemek ne kadar bilimsel olabilir? Bu konunun kesinlikle tartışılması gerekmektedir. Çünkü kadınların erkeklerle olan ilişkilerinde güç ve iktidar faktörü çok önemli olmuştur. Gücün ve iktidarın olduğu her ilişkide adil ve eşit ilişki biçiminden bahsetmek zordur. Türkler İslamiyet ile buluştuktan sonra kadın algısında değişiklik olmuş. Bu değişimde yerleşik kültürün de etkisi görülmüştür. Kadın ontolojik olarak farklı şekilde tarif edilmiştir. İslam’ın başat kaynağı olan Kur’an’da kadının da erkeğin yaratıldığı “öz”den yaratıldığı, bu “öz”ün çok değerli olduğu, insanı insan yapan faktörün bu “öz” olduğu vurgulanır. “Öz” değerli olduğu için insan da değerlidir. Dolayısıyla kadın erkek her ikisi de eşit düzeyde değerli varlıklardır. Hz. Muhammed de kadınla ilgili Kur’an’dan farklı bir şey söylememiştir. Kadının, kötülüğün

kaynağı olan Şeytan ile özdeşleştirilmesi, Şeytan sıfatına sahip olması gibi can alıcı konular da Türk-İslam anlayışında belli bir ölçüde yer edinmiştir. Şunu belirtmek gerekir ki, hiçbir din pratik yaşama uygulanırken teoride olduğu gibi kendi orijinalliğini koruyamamıştır. Yani teorik ile pratik arasında, olması gereken ile gerçek hayatta tutarsızlık ve kopukluk yaşanmıştır. Bunun dışında yerleşik kültür ve tarıma dayalı maddi üretim biçiminin de kadın algısının oluşumunda payı olmuştur. Siyaset, ekonomik ve sosyal hayatta erkeklerin daha fazla söz sahibi olması Türklerin toplumsal yaşamında ataerkil kültürün yerleşmesinde etkili olmuştur. Türk-İslam klasikleri arasında önemli eserlerden biri olan Kutadgu Bilig’de, kadınlarla ilgili olumlu ifadeler yanında olumsuz ifadelere de rastlanmıştır. İslam, Fars, Yunan ve Eski Türk düşüncelerinden beslenerek kaleme alınan Kutadgu Bilig’de kadın hem yüceltilmiş hem edilgen konumda olumsuz bir şekilde tarif edilmiştir. Kadınla ilgili bu tezatlığa sonraki dönemlerde kaleme alınmış bazı Türk-İslam klasik eserlerinde de rastlanmıştır.

Çin, Bahar ve Güz devresinden ⁵⁷² bu yana Konfüçyüsçülük’ten etkilenmiştir. Konfüçyüsçülük 2.500 yılı aşkın bir süre Çin’de hüküm sürmüş ve bunun sonucunda Konfüçyüsçülükle ilgili ritüeller, ahlakı norm ve standartlar Çin kültüründe önemli bir yer tutmuştur. Konfüçyüs tarafından savunulan *erkeğin üstünlüğü ve kadının aşağılığı, aşağılık adam ile kadını eğitmenin zorluğu* ve gücü temel alan katı bir *hiyerarşik düzen* fikri, doğal olarak Çin ulusunun dünya görüşü ve yaşam felsefesi üzerinde derin bir iz bırakmıştır. Özellikle, *erkeklerin üstünlüğü ve kadınların aşağılığı* fikri başlangıçta kadınların toplumun gelişiminde erkeklerden daha az önemli bir rol oynamasından ve bu nedenle kendilerinin giderek ihmal edilmesinden kaynaklanmıştır. Bu da giderek kadınların hor görülmesine, hatta istismara uğramasına ve sonunda erkeklere tapınan kör bir cinsiyet kültüne dönüşmüştür. Bu tapınma doğal olarak kadınlara karşı ayrımcılık düşüncesi pekiştirmiştir. “*Dokuz kız bir topal oğlana göre daha aşağıdır.*” atasözü, bir erkeğin doğumunun “*bir Jang (璋)⁵⁷³ elde etme sevinci*”, bir kadının ise “*bir kiremit elde etme sevinci*” olduğunu ve *jang* ile *kiremit* arasındaki karşılaştırmının birinin üstün diğerinin aşağı olduğunu açıkça ortaya koyduğunu belirtir. Buna ek olarak Konfüçyüs, “*üç itaat ve dört erdem*” ile “*üç ilke ve beş norm*” ilkelerini savunmuş

⁵⁷² Bahar ve Güz Devresi (MÖ 770-MÖ 476), genellikle Çin'deki Doğu Zhou Hanedanlığı tarihi aşamasının ilk yarısını ifade etmek için kullanılır. İlkbahar ve Sonbahar dönemi MÖ 476'da (Zhou Kralı Yuan'ın ilk yılı), yani toplam 295 yılda sona ermiştir, [Erişim 15 Mayıs 2023].

⁵⁷³ Altı eski Çin tören kabından biri

ve bu ilkeler ile yardımseverlik, doğruluk, sadakat ve Vefalı evlat olma gibi etik öğretileri ve toplumsal kurallarını yönetici ile tebaa, baba ile oğul, karı ile koca, arkaşdaşlar ve kardeşler arasındaki ilişkileri düzenlemek için kullanmıştır. Konfüçyüsçü temelli bu ritüel kuralları ve etik öğretiler, Bahar ve Güz devresi'nde ortaya çıkmış ve birkaç nesil boyunca devam ederek Song Hanedanlığı döneminde ilk zirvesine, Ming ve Qing Hanedanlıkları döneminde ise en parlak dönemine ulaşmıştır. Zhu Xi, kadınların ayaklarının bağlanmasını aktif bir şekilde savunarak onları düşünce açısından daha sefil bir konuma sokmuştur. Konfüçyüsçülük, kadınları erkek merkezli toplumun '*insani terbiye*' ve '*insani şehvet*' ihtiyacının değer sistemine daha fazla entegre ederek kadınların sosyo-kültürel ve tarihsel değerinin düşürülmesini tamamlamaya devam etmiştir. Buna ek olarak, Konfüçyüsçü ve Taocu kadın görüşlerinin sosyalizm gibi ideolojiyle birleşmesi de kadınlara karşı ayrımcılık duygusunu desteklemiş ve pekiştirmiştir.

Geleneksel Çin toplumunda erkekler üretken yaşamın ekonomik hayat damarlarını kontrol altına almış. Kadınlar ise erkek tahakkümünün nesnesi hâline gelmiş ve erkeği merkeze yerleştiren ataerkil toplumun temelleri oluşmuştur. “男” kelimesi erkeğin tarlalarda fiziksel olarak aktif olduğunu ifade eder. Erkek kelimesinin filolojik tahlili aslında Çin toplumunda erkek algısını anlama konusunda önemlidir. Tarlalarda aktif olan erkek tarım döneminde üretime hâkim olmuş ve bu da onların sosyal statüsünü belirlemiştir. Çince 女 'kadın' kelimesinin ilk anlamı, ev işlerini yapmak için erkek ve aile üyeleri önünde diz çöken ve üretim alandan çekilerek geçimi için erkeklere bağımlı olmak zorunda bırakılan bir kadını ifade eder. Kadın kelimesinin böyle anlama gelmesi Çin toplumunun kadın algısı ve kadın ontolojisinin özünü oluşturduğu söylenebilir. Üstelik kadın kelimesinden türetilen kelime ve kelime gruplarının olumlu anlamlardan çok olumsuz içeriklere sahip olması da Çin toplumunda kadın algısı hakkında önemli ipuçları vermiştir. *Atasözleri Denizi Sözlüğü*'nde toplanan Çin atasözlerinde kadınlara yönelik hakaret içeren atasözlerinin sayısı erkeklere yönelik hakaretiçeren atasözlerine göre bariz bir şekilde fazla olduğu tespit edilmiştir. Çince atasözleriyle ilgili bu tespiti Çincenin cinsiyetçi bir dil olduğu konusunda araştırma yapan hem Çinli dil bilimciler hem de yabancı dil bilimcilerin görüşleri ve edindiği bilimsel bulgular da destekler niteliğindedir.

Kadınlar için toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümü, kadınların sosyo-ekonomik hayata kendileri aracılığıyla değil, genellikle erkekler aracılığıyla bağlandıkları bir iş bölümü olmuştur. Kadınlar hayatları boyunca kız evlat, eş, anne ve diğer aile üyeleri rollerini oynayarak

kendilerinden beklenen toplumsal rolleri yerine getirmiştir. Kültürel oluşumlar ve bunun sonucunda oluşmuş kadınların toplumsal cinsiyet rolleri ve üstlendikleri sorumluluklar, erkeklerin tahayyül ettiği kadın imgesine göre şekillenmiş ve bu da nihai olarak kadınların erkeklere hizmet etmesini öngörmüştür. Bu nedenle geleneksel Çin kültürü, kadınları disipline etmek için kibarlık ve itaatkârlık, yumuşaklık ve utangaçlık, erdemlilik ve uyumluluk, koca ve erkek çocuklara itaat gibi bir dizi sembol geliştirmiştir. Bu kadınlık sembolleri, sadece beden açısından değil, davranış ve düşünce açısından da sosyal olarak kabul edilebilir bir kadını sürekli olarak şekillendirmiştir. Kadınlar toplumda kabul edilebilir bir sosyal varlık olmak için bu sembollerin anlamını öğrenmek zorunda kalmıştır. Böylece toplum tarafından oluşturulan “kadınlığa” sahip olabilmişler. Kadının erkeğe göre alt konumda olması onun erkeğe “itaatkâr” olmasını gerektirmiş. Bu da aslında kadının erkeğe göre “aşağılık” olmasından kaynaklanmıştır. Erkeği temsil eden Yang yukarıda yani göktedir ve onurludur. Kadını temsil eden Yin ise aşağıda yani yeryüzündedir ve aşağılıktır. Bu düşünce şu atasözlerinde kendini göstermiştir: “Kadın kız doğursa üç gün boyunca yatağın altında yatar.” ve “Güçsüzler de efendinin aşağısında bulunur.”.⁵⁷⁴ Bu, Çin’de binlerce yıldır halkın bilincine yerleşmiş olan “erkeğin kadına üstünlüğü” düşüncesinin bir tezahürüdür. Aynı zamanda kadının rolü de gelin, eş ve anne olarak önceden belirlenmiştir; yani kadın ebeveyn ailesinde (kızı dönemi) bir dizi kadın ahlakı ile ilgili eğitimi alması ve gelecekte kadın rollerini oynamaya dikkatlice hazırlanması gerekir. Bu nedenle Çin geleneksel toplumunda bir kadın için en yüksek yaşam değeri vefalı bir kız evlat, erdemli bir eş, itaatkâr bir gelin ve iyi bir anne olmak olmuştur. Kadınların bu toplumsal rolü ataerkil toplum tarafından büyük ölçüde övülmüş ve erkek otoritesinin kanununa kaydedilmiştir. Ancak kayıtlarda çoğunlukla isimsiz olarak, sadece belirli bir ailenin, belirli bir kocanın adına bağlı olarak görünmüştür. Geleneksel Çin kültüründe karı koca arasındaki ilişkinin doğası gereği, kadının rolü ve görevi kocasının ihtiyaçlarını karşılamak olmuştur. Bütün bunlar Çin atasözlerine yansımış, dolayısıyla kadınla ilgili atasözleri de bundan fazlasıyla nasibini almıştır.

Ataerkil kültürde erkek özne kadın nesne durumdadır. Özne durumunda olan erkek nesne durumunda olan kadına göre her zaman avantajlı konumda olur. Kadının yaşamdaki tüm

⁵⁷⁴ 古者生女三日，卧之床下，……明其卑弱，主下人也

faaliyetlerine ve davranışlarına çeki düzen vermeye çalışır ve kadınla ilgili kuralları belirler. Kadın da “ideal eş”, Çinlilerin tabiriyle “erdemli eş” olmaya zorlanır.

Gökalp’e göre Eski Türk kültürü pederî özelliklerine sahiptir. Çin kültürü ise katı bir ataerkil kültüre haizdir. Bu yönüyle iki kültür birbirinden farklıdır. Güçlü ataerkil özellik ve son derece gelişmiş monarşi sistemi ile karakterize edilen Çin geleneksel sosyal ve politik yapısının Çin kültürü üzerindeki etkisi çok büyük olmuştur. Sosyal yapının ataerkil özellikleri, Çin kültüründe etik ve ritüelistik ya da kuralcılık bir paradigmanın oluşmasına yol açmıştır.

Ataerkil klan sistemi ve otokrasinin birleşimi, politik olarak Konfüçyüsçülük ve yasalıcılığın bir birleşimi olarak kendini gösterirken, kültürel olarak etik kurallarının siyasallaşması olarak kendi göstermiştir. Hukuki düzenin yerini siyasi etik düzeni almıştır. Politika hukuktan daha büyük konuma gelmişken etik, görgü kuralları ya da ritüeller ise hukuktan daha üstün durumda olmuştur. Bu nedenle, eski Çin’de modern hukuk bilinci ve hukuk kavramlarına bir dayanak bulmak zordur.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde kadının neliği yani ontolojisiyle ilgili atasözleri kültürel açıdan mukayese edilmiştir. Kadının ontolojisiyle ilgili kriteri belirlerken kadının kadın olarak genel kimliği esas alınmıştır. Kadının kültürel açıdan nasıl bir varlık olduğu, karakteri, eğer varsa biyolojik, zihinsel ve akli özellikleri de bu kategori içerisinde değerlendirilmiştir. Üç kültürde kadının ontolojik varlığıyla ilgili toplam atasözü 199 civarındadır. Bunun içerisinde aşağı yukarı Türkiye Türkçesinde 72, Uygur Türkçesinde 54, Çince 73 atasözü tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözlerinde kadın çok değerli varlık olarak gösterilmekle beraber Şeytan gibi kötülüğün sembolüyle özdeşleştirilmiştir. Bunun yanında kadın karakter olarak güvensiz, geveze, dedikoducu, olgunlaşmamış, sürekli karakter değiştiren zayıf karakterli bir varlık olarak da vurgulanmıştır. Elbette kadının zarif, kibar, yumuşak, sevecen, güçlü empati yönü gibi olumlu özellikleri de anlatılmıştır. Şunu belirtmek gerekir ki, kadının ontolojik varlığını olumlayan atasözlerinin sayısı tahmin ettiğimiz kadar fazla değildir; fakat kadının ontolojik varlığını olumsuzlayan atasözlerinin sayısı bariz bir şekilde kendi göstermiştir. Çince kadının ontolojik yönü pek de olumlu bir şekilde anlatılmamıştır. Kadın adeta kötülüğün kaynağı, hayalet ve Cin’in sırdaşı olarak tarif edilmiştir. Kadın zehir saçan yılan ve eşek arısına benzetilmiştir. Yılan Çin kültüründe pek de seilmeyen bir varlıktır. Kadın karakteri su ve sonbahara benzetilmiştir. Çin anlayışında su ve son bahar sürekli değişen ve sabit olmayan özelliğe sahiptir. Kadın da su ve sonbahar gibi karakter olarak sürekli değişiklik gösterir. Çin atasözlerinde kadının genel karakter özellikleri Türkiye Türkçesi ve Uygur

Türkçesinde olduğu gibi güvensiz, dedikoducu, karakteri zayıf duygusal varlık olarak ifade edilmiştir. Her üç kültürde kadının zihinsel, akli ve fiziksel açıdan eksik ve kusurlu bir varlık olduğu göze çarpmaktadır. Fakat Çin atasözlerinde kadının dar görüşlü ve vizyonsuz olduğu özellikle vurgulanmıştır. Çin atasözünde kadın kısarak ata ve yılanı benzetilerek hayvan konumuna düşürülmüştür. Bunun dışında Çin kültüründe güzel kadın her koşulda erkekleri yoldan saptıran lanetli bir varlık olarak tasvir edilmekle beraber kötülüğün kaynağı olarak ta nitelendirilmiştir. Güzel kadın lanetlenirken çirkin kadın hazineye benzetilmiştir. Kadın için ne yapılırsa yapılsın asla adam olamayacak bir varlık olarak tarif edilmiştir. Kadın yumuşak karaktere erkek sert karaktere sahip biri olduğu, kadın aşık ve sevgiye daha eğilimli, erkek ise aşık ve sevgiden ziyade cinselliğe eğilimli olduğu vurgulanmıştır. Çin atasözlerinde kadın yine kao, kargaşa ve kriz kaynağı olarak ta tarif edilmiştir.

Ontolojik olarak Türk kültüründe kadın için hep özne duruma yükselme, birey olma, kendini gerçekleştirme ve kendisi gibi olma gibi mertebelere ulaşması için manevi yol ve yöntemler söz konusudur. Fakat Çin kültüründe bu durum söz konusu değildir.

Türk ve Uygur kültüründeki ahlak anlayışı hemen hemen aynıdır. Çünkü tarihsel olarak beslendiği kaynaklar aynı ve ortaktır. Türk ahlak anlayışında insanın bireysel ve özgür iradesi önemlidir. Fakat Çin ahlak anlayışında insanın bireysel iradesi ve özgürlüğü aile gibi toplumsal yapıların unsurları karşısında pek de önemli değildir. Türk ahlak anlayışında bireyin maneviyatı ile toplumsal ahlakı normlar önemlidir. Yani insanın ahlaklı olmak için hem iç hem dış faktöre önem vermesi gerekir. Çin ahlak anlayışında bireyin manevi gelişiminden ziyade toplumun ne dediği daha doğrusu toplum belirleyici konumdadır. Türk ahlak anlayışında bir eylemin ahlakı olması için bireyin hiçbir baskı olmadan bireysel iradesi ve özgürce davranması şarttır. Ancak Çin ahlak anlayışında bireysel irade ve özgürlüğün pek de önemi yoktur. Türk ahlak anlayışında ahlak hem Allah, hem insanın kendisi hem de toplum ve halk içindir. Çin etik anlayışında ise ahlak sadece toplum ve halk içindir. Çin etik anlayışında katı kuralcılık ve ritüellik söz komsudur. Bu da Çin kadınlarını kural ve ritüellerin dar kalıplarına sıkışmasına ve faaliyet alanlarının daralmasına neden olmuştur. Çin hayat felsefesinde doğadaki ve toplumdaki her şeyin temeli olan nizamı ancak erkek takip edebilir, kadın ise erkeği takip ederek erdemli olabilir.

Üç kültürde kadının ahlakı yönüyle ilgili atasözlerinin toplamı 141 civarında olup Türkiye Türkçesinde 48, Uygur Türkçesinde 45, Çince 48'dir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde kadının dış davranışları dışında iç yani huy olarak tarif ettiğimiz davranış biçimleri vurgulanmıştır. Çin atasözlerinde genelde kadınların dış yani toplumsal

davranışları ahlakı olarak değerlendirilmiştir. Fakat kadınlarının ahlakı davranışlarıyla ilgili atasözleri arasında olumsuz içerikli atasözleri az değildir. İki Türk lehçesindeki bazı atasözlerinde kadın ahlakı erkek, köpek ve tavuk üzerinden antılmaya çalışılmıştır. En ahlaklı kadın en namuslu ve en iffetli kadın olarak nitlendirilmiştir. Kadının ahlaklı olup olmaması onun namusu ve iffeti üzerinden değerlendirilmiştir. Kadın ahlak anlayışında savunmacı tutumun izleri görülmüştür. Uygur Türkçesindeki atasözlerinde kadın zengillığe düşkün olduğu için ahlakının çabuk boculacağı dile getirilmiştir. Çin atasözlerinde kadın erdemi fazlasıyla vurgulanmıştır. Kadın erdemi vurgulanırken fahişe kadın figüründen istifade edilmiştir. Güzel kadın ahlaksız, çirkin ve yaşlı kadın ahlaklı kadın olarak nitelendirilmiştir. Yeteneksizlik kadının en büyük erdemi olabileceği sunulmuştur.

Kadınlarının ahlakı ve ontolojik yönleri dışında onların toplumsal kimlikleri, rolleri, sorumlulukları toplumsal cinsiyet açısından değerlendirilmiştir. Esas bu kısım çalışmamızın büyük bir bölümünü oluşturmuştur. Çünkü kadının genel kimliği dışında onun ailedeki rolleri ve sorumlulukları kadın kimliğini daha ön plana çıkarmıştır. Bu bağlamda kadını aile içindeki konumuna ve üstlendiği rollere göre “karı-eş”, “anne”, “kayınvalide”, “gelin”, “dul kadın”, “görümce”, “elti”, “bacı”, “yenge” olarak sınıflandırılmıştır. Kadının bahsi geçen toplumsal kimlikleri üzerinde durmadan önce kadının evlilik konusuna değinilmiştir.

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çince kadının evliliğiyle ilgili toplam 305 civarında atasözü tespit edilmiştir. Bu rakam Türkiye Türkçesinde 57, Uygur Türkçesinde 123, Çince 125 civarındadır. Türk kültüründe kadının evliğinde şu kriterler ön plana çıkmıştır: aile, kız tarafın annesi, soy, tanıdık-bildik (yakın çevre ya da eş-dost), zenginlik, genelde ahlak özelde namus ve iffet, huy, fiziksel güzellik, yaş, kızlık ve bakirelik vb. Tablo 8’de kadının evliliğiyle ilgili kriterler ve bu kriterlere göre ne kadar atasözü olduğu gösterilmiştir.

Tablo 8’e göre Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki eş seçimi ya da evlenilecek kadından aranacak vasıflara ilgili atasözlerine baktığımızda; soy, güzellik, zenginlik, kızlık, yaş, beceriklilik, sadakat, tanıdık ve yakın çevre, karakter, iyi huy, namus ve iffet gibi ahlakı unsurların etkili olduğu, fakat dindarlığın çok da etkili olmadığı görülmüştür. Kadın konulu Çin atasözlerinde eş seçerken kadının davranış ve karakteri (ahlakı özellikleri), sadakati, fiziksel güzelligi, yaş, kızın ait olduğu ailenin sosyo-ekonomik ve kültürü (doğru aile) gibi hususlar önem arz etmiştir. Evlenilecek kadından aranacak vasıflar içinde Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kadınların dış (fiziksel görünüş) ve iç (manevi ya da ruh) güzelliğinin olmasına vurgu yapılmıştır. Fakat Çin atasözlerinde kadının fiziksel güzelliğinin kötü gösterilmiştir.

Zengin ve sosyal statüsü yüksek erkekler için kadının fiziksel güzelliğin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Eş tercihinde kadının ahlaki yönüyle dış güzelliği çakıştığında tercihin ahlaktan yana kullanılması öğütlenmiştir. Eş seçiminde kadının erkekten küçük olması yanında büyük olması da önemli olduğu gibi bir tezatlık söz konusudur. Lakin Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde evlilikte kadının yaşının erkekten küçük olmasının önemi vurgulanmıştır ya da erkeklerin tercihini yaşı küçük kızlardan yana kullandığı görülmüştür. Bunun dışında Türk erkeklerinin bir kadının görünüşüne Çinli erkeklerden daha fazla önem verdiğini görebiliriz. Çin’de *çirkin kadınları* eleştiren çok atasözü vardır. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde ‘çirkin kadınlar’ olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Her üç kültürde de erkekler güzel kadınlardan hoşlanmaktadır. Ancak evlilik hedefi olarak ‘güzellik’ten ziyade olgun ve ahlaklı kadınlara değer verilmektedir. Çin’de ‘erdemli eş’ ten beklenen kriterler itaat, sadakat, namus ve iffet, uysallık, ‘çalışkanlık’ ve ‘iyi ev idaresi’dir. Çin atasözlerinde fakir ailenin güzel kızının kaderinin cariye olacağı vurgulanmıştır. Çin atasözlerinde erkeklerin evlenmesi için kadında aranacak vasıflar dile getirilmekle beraber, kadınların evlenmek istedikleri erkeklerde aradıkları vasıfları içeren atasözleri de tespit edilmiştir. Bu vasıflar şunlardır: Erkeğin zengin, becerikli ve meslek sahibi olmasının yanı sıra kişilikli ve romantik olmasıdır. Fakat Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde bununla ilgili atasözlerine rastlanmamıştır. Her üç kültürde eş seçerken dengenin önemi vurgulanmıştır. İyi bir eşleşmenin yani dengenin önemine her zaman büyük vurgu yapılmıştır; eş seçiminde eşit aile statüsü, ekonomik koşullar ve kişisel özelliklerin önemi dile getirilmiştir. Çin atasözlerinde kızların evlilik konusunda karar vermekten uzak olduğu, bireysel irade, tercih ve özgürlüğün olmadığı tespit edilmiştir. Ancak Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki atasözlerinde evlilik konusunda kızın bireysel iradesi ve tercihinin az çok önemli olduğu vurgulanmıştır.

Üç kültürde kadının eş vasfıyla ilgili atasözleri oldukça fazladır. Tespit ettiğimize göre kadının eş vasfıyla ilgili atasözlerinin sayısı 612 civarındadır. Aşağı yukarı Türkiye Türkçesinde 132, Uygur Türkçesinde 231, Çince 248’dir. Bununla ilgili ne kadar atasözlerinin olduğu Tablo 5’te detaylı bir şekilde verilmiştir.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki eş olarak kadın ya da kadının eş vasfıyla ilgili atasözlerinde tezatlık söz konusudur. Bu iki Türk lehçesinde karı - koca ilişkisinin birbirini tamamlayan, dengeleyen, bağlılığa, mahremiyete ve sevgiye dayalı insani değerleri temel alan özelliklere sahip olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda erkeğin ön planda, kadının ise geri plana itilip ötekileştirildiği, erkeğin kadını kontrol edip eğittiği, kadının ise kontrol edilip

eğitildiği, erkeğin kadın üzerindeki her türlü egemenliği, baskısı ve denetiminin meşru görüldüğü, kadının eşine her türlü koşulda itaat edip saygı göstermesi gerektiği, eş olarak kadının varoluşsal değerinin ancak kocasına hizmet etmekle anlam bulacağı, kadının sosyal ve özel alanda erkeğin iradesi ve kararı dışına çıkmaması gerektiği, erkeğin güçlü kadının ise zayıf olması, erkeğin kadına göre daha çok değerli ve önemli olması gibi erkek lehine kadın aleyhine olan atasözleri de bariz bir şekilde fazladır. Erkeğin üstün konumunu her türlü meşru gören bu ilişki biçiminde hiyerarşik ve dikey ilişki söz konusu olup bu ilişki biçiminin temelinde güç yattığı kesindir. Eş olarak kadının üslendiği roller ve sorumluluklar aile üzerinden değerlendirilebilir. Hem Türk toplumu hem Çin toplumu için önemli sayılan ailenin varlığını sağlam bir şekilde devam ettirebilmek için atasözlerinde ön plana çıkmış bazı değerler göze çarpmaktadır. Atasözlerinde aile adeta bir karı koca için “yuva” niteliğindedir. Bu önemli mekânı yani yuvayı çekip çeviren, düzene sokan ve evi ev yapan ise kadındır. Kısacası kadın bu yuvada en önemli figür olarak algılanmıştır. Ev için önemli sayılan bu kadın aynı zamanda evi yıkacak olan kişidir. Eş olarak kadınlarından beklenen en önemli toplumsal rol ise “iyi eş” tir. Bu da kocasına ve ailesine hizmet etmekle mümkündür. Bu açıdan bakıldığında kadın hem evinin efendisi hem hizmetkârıdır. Eş olarak kadın hem değerli hem değersiz biri olarak tarif edilmiştir. Bu tezatlığı atasözlerinin her yerinde görmek mümkündür.

Çin atasözlerinde karı-koca ilişkisindeki tamamlayıcılık ve dengeleyicilik Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesindeki atasözlerinde vurgulandığı gibi vurgulanmamıştır. Daha çok vurgulanan tema ise karı-koca arasındaki alt-üst ya da hiyerarşik ilişki biçimidir. Bunun dışında karı - koca bazen birbirine düşman ve rakip olarak gösterilmiştir. Fakat bu duruma iki Türk lehçesindeki atasözlerinde rastlanmamıştır. Çince atasözlerinde karı-koca ilişkisinde sevgi ve gönüllülüğün önemli faktör olduğu da vurgulanmıştır. Ataerkil kültüre sahip Çin aile kültüründe iyi bir eş sadece kocasının evi idare etmesine yardımcı olmakla kalmayacağı, aynı zamanda çocuklarını eğiterek gelecek nesilleri etkileyeceği, bu nedenle eş seçiminde dikkat edilmesi ve kötü ahlaklı bir kadınla evlenilirse evlilik hayatında büyük bir talihsizlik yaşanacağı vurgulanmıştır. Çin’de eski çağlardan beri erkekler dışarının, kadınlar ise içerin (evin) efendileri olmuştur. Bu nedenle okumak, çiftçilik yapmak, dış dünyayla ilişki kurmak ve aileye destek olmak erkeğin göreviyken; çocuk doğurmak ve büyütme, yaşlılara hizmet etmek, kocasına bakmak, çamaşır yıkamak ve yemek pişirmek, örgü örmek ve iplik eğirmek vb. kadının görevi olmuştur. Kısacası, erdemli bir eşin ayırt edici özelliği kocasına itaatkâr olmakla beraber ev işlerinde becerikli olmak olmuştur. Fakat buradaki itaat koşulsuz itaattir. Çin atasözlerinde kadının hakkından ziyade kocasına karşı sorumluluğu vurgulanarak erkek efendi

kadın hizmetkâr teması fazlasıyla işlenmiştir. Bu, kadının bireysel kimliği, aklı, iradesi ve düşüncesinin toplumsal ilişkilerde pek de önemli ve etkili olmadığını vurgulayan cinsiyetçi bir yaklaşımın göstergesi olarak değerlendirilebilir. Çincedeki kadın konulu atasözlerinde kadına karşı korumacı yaklaşım ile düşmanca yaklaşıma birarada rastlanmıştır. Çin atasözlerinde eş olarak kadını olumlayan ya da değerli bir varlık olarak takdim edem atasözlerinin sayısına çok az rastlanmıştır. Ancak Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesinde eş olarak kadını olumlayan ve değerli varlık olduğuylla ilgili atasözlerin nispeten fazla olması çok önemli bir noktadır. Uygur Türkçesinde atasözlerinde kökeni Çince olan alıntı kelimeler de tespit edilmiştir.

TT ve UT’ndeki atasözlerinde anne olarak kadın değerli ve kutsal bir varlık olarak vurgulanırken Çince sadece değerli varlık olarak takdim edilmiştir. Bunun dışında her üç kültürdeki atasözlerinde annenin aile ve toplumdaki önemi özellikle vurgulanmıştır. Annenin ister ailenin erkek üyeleriyle olan ilişkide olsun ister toplumun diğer bireyleri ile olan ilişkide olsun onun saygın ve baskın konumu üzerinde durulmuştur.

Anne ile ilgili atasözlerinin toplam sayısı 226 civarında olup Türkiye Türkçesinde 64, Uygur Türkçesinde 122, Çince 42’dir. Kadının anne kimliğinin onun diğer sosyal kimlik ve statüsüne göre bariz bir şekilde değerli ve üstün olduğu ön plana çıkmıştır. Türk kültüründe anne ölçü, temel, ilke, başlangıç, öncelik, nitelik, öz, can, güzellik, doğru, iyi, sevgi ve merhamet ile özdeşleştirilmiştir. Çin atasözlerinde ise anne/ana kavramı daha çok bizim bildiğimiz anlamda kullanılmıştır; yani bir insanı doğurup dünya getiren, kollayan, büyüten ve yetiştiren biri olarak algılanmıştır. Çin kültüründe anne olarak kadının toplumsal rolü bir yandan kocanın ailesi için çocuk doğurmak ve yetiştirmek, özellikle de ailenin mirasını devam ettirecek oğullar doğurmaksa; öte yandan, çocuklarını erdemli olmaları ve başarılı olmaları için eğitmektir. Türk atasözlerinde anne hakkı Tanrı hakkıyla eşit tutulmuştur. Çince bu içerikte olan herhangi bir atasözüne rastlanmamıştır. İki Türk lehçesinde annenin değerli biri olmasıyla ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Annenin doğurduğu çocuğun cinsiyetinin pek de önemli olmadığı vurgulanmakla beraber, erkek çocuk doğuran annenin ailede ve toplumda daha çok itibar ve saygı göreceği dile getirilmiştir. Çin atasözlerinde annenin erkek çocuk doğurmak için adeta mücadele edeceği vurgulanmıştır. Anne erkek çocuk doğurarak hem ailede hem toplumda saygı ve itibar görmekle beraber statü olarak yükselir. Annenin aynı zamanda kız çocuklarına karşı erkek çocuğunu sürekli kayıracağıyla ilgili de atasözüne rastlanmıştır. Çin atasözlerinde kız çocuk doğuran annenin cezalandırılacağı, iki Türk lehçelerinde ise bunun tam tersi durum söz konusu olup kız çocuk doğuran annenin cennet ile mükâfatlandırılacağı

vurgulanmıştır. Her üç kültürdeki atasözlerinde annenin çocuklarının hayatındaki önemi özellikle kız çocuğun hayatındaki önemi fazlasıyla ön plana çıkmıştır. Çin atasözlerinde annenin ailedeki otoritesi ve gücü vurgulanırken, bu duruma iki Türk lehçesindeki atasözlerinde rastlanmamıştır. Her üç kültürde üvey anne kötü ve istenmeyen biri olarak tarif edilmiştir.

Kızla ilgili atasözlerinin sayısı tespit ettiğimiz kadarıyla 298 civarındadır. Türkiye Türkçesinde 103, Uygur Türkçesinde 139, Çince 58'dir. Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesinde kızların değerli varlık olduğu, aile bireyleri arasında dengeleyici pozisyonda olduğu ve bir erkek çocuk kadar değerli olduğu vurgulanmıştır. Kız sahibi ailelerin toplumda prestijli ve itibarlı olacağı vurgulanmakla beraber kız evi ağırlığı olan ev olarak nitelendirilmiştir. Bunun tam tersi olarak ta kız çocukların değersiz ve kendi öz ailesine yabancı biri olduğu, kız çocuğun erkek çocuğa göre pek fazla tercih edilmediği vurgulanmıştır. İki Türk lehçesinde kızın değersiz oluşuyla ilgili atasözlerinin sayısı oldukça fazladır. Fakat kızların değersiz oluşuyla ilgili atasözlerinin sayısı Çince çok daha fazladır. Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesindeki atasözlerinde kız çocuk erkeğe göre kincil konumda olan, zayıf, istenmeyen, kötü vasıflı olarak tasvir edilmekle beraber düşman, domuz, dağ elması, yabancı, yük, bok, ahır danası, çiğ et, devi eti, keçi yağı, patlamış mısır, tuz, salga taşı gibi kötü benzetmelere maruz kalmıştır. Hatta Uygur Türkçesinde kız çocuğu gönül eğlendirilecek biri olarak nitelendirilmiştir. Her üç kültüre ait kız çocukla ilgili atasözlerinde kız çocuk karakter olarak yapmacık, müsrif, fırsatçı, huysuz, saf, güvensiz, hassas, uğraşılmaz, çekingen, arkadaşlığı uzun sürmeyen, tembel, dengesiz, taklitçi, süslenmeyi seven, kavgacı, aceleci gibi olumsuz biri olduğu vurgulanmakla beraber, vefalı, geçimli, akıllı, zarafeti ve güzelliği seven, uzlaştırıcı, becerikli, cana yakın, merhametli biri olarak ta nitelendirilmiştir.

Çin toplumunda kız olarak doğmak mutsuzluğun başlangıcıdır. Çin atasözlerinde kız çocukların eve uğursuzluk getireceği, kız doğurmak ve kız yetiştirmenin adeta boş, önemsiz şey olduğu, kız doğuran annenin de hiçbir kıymeti olmadığı belirtilmiştir. Bir kızın bir hırsızdan hiçbir farkının olmadığı, kızın kendi ailesine yabancı biri olduğu, bir kızın evlenmesinin satılan bir tarlaya benzetildiği, evlenen kıza öz ailesinin hiç bir şekilde müdahale edemeyeceği, dolayısıyla kızın hiçbir kıymetinin olmadığı vurgulanmıştır. Erkek çocuğun aileye verilen ödül, kız çocuğun ise ceza olduğu, erkek çocuğun annenin toplumsal statü ve itibarını yükselteceği, aksine kız çocuğun anne ve ailenin toplumsal statü ve itibarını yerle bir edeceği; kız çocuğun utanç kaynağı olduğu, bundan dolayı erkek çocukların kız çocuklara tercih edildiği

dile getirilmiştir. Atasözlerinde anlaşıldığı kadarıyla hem Çin kültürünün hem de Türk kültürünün erkekleri kızlara tercih ettiği açıktır.

İncelediğimiz atasözlerinde, esas olarak gelin ile kaynana arasındaki ilişki olumsuz bir perspektiften anlatılmıştır. Bununla ilgili atasözlerinin toplam sayısı 102 civarındadır. Türkiye Türkçesinde 36, Uygur Türkçesinde 22, Çince 45'dir. İçerik bakımından her üç kültürün atasözleri de kayınvalide ve gelinlerin iyi geçinemediğini teyit etmekle beraber, kayınvalide ve gelin sorununun uzun vadeli ve uyumsuz bir mesele olduğuna işaret etmiştir. Gelin-kaynana adeta birbirine düşman ve rakip olarak gösterilmiştir. Ayrıca 'kaynana' ile 'gelin' arasındaki ilişkinin rekabet hâlindeki bir 'antagonistik ilişki' olduğu söylenebilir. Atasözleri sayesinde hem 'kaynana olarak gelin' hem de 'gelin olarak kaynana' psikolojisi hakkında daha fazla bilgi edinilmiştir. Çinli bir gelin, kayınvalidesinin tacizinden kaçmak ve ona karşı doğrudan isyan etmek gibi asi psikolojisini doğrudan ifade edemez. Aksine gelinin isyanı ile ilgili içeriğe Türk atasözlerinde nadiren rastlanmıştır. Aile içinde kaynana-gelin ilişkisine bakıldığında, Çin atasözlerine yansıyan kaynana-gelin çatışmacı ilişkisinin Türk atasözlerine göre daha karmaşık ve gergin olduğu görülmüştür. Çin atasözlerinde gelin-kaynana ilişkisinde katı bir hiyerarşi söz konusudur. Kaynana gelin karşısında mutlak otorite ve güç sahibi olup, kaynana gerekirse gelini dövme gibi geline şiddet uygulama yetkisine haizdir. Bu duruma iki Türk lehçesinde rastlanmamıştır. İki Türk lehçesinde kaynananın gelinine iyi davranması gerektiği öğütlenmiştir, fakat bu içerikte olan her hangi bir Çin atasözüne rastlanmamıştır.

Ayrıca gelinlerin bir evde yaşamayı kendi başlarına aşmaları gereken bir şey olarak gördükleri Türk kültüründen farklı olarak Çin'de sadece gelinin değil, annenin de bir şeyler yapması gerektiği vurgulanmıştır. Çin toplumunda en büyük oğlun konumu önemli olduğu için en büyük gelinin de böyle bir konumda olduğu atasözlerinde görülmüştür. Çin ve Türk atasözleri karşılaştırıldığında, kaynananın geliniyle arasının bozuk olduğu, gelinin ise bu duruma dayanmaktan başka çaresi olmadığı gözlemlenmiştir. Türk atasözlerinde kaynananın gelinine duyduğu nefret Çin atasözüne göre daha doğrudan ifade edilmiştir.

Karşılaştırmalı analiz sayesinde eski Çin atasözlerinde 'erkeğin kadına üstünlüğü' fikrinin daha net bir şekilde ifade edildiği ve Türk atasözlerine göre daha fazla cinsiyet ayrımcılığına ilişkin içeriğin yer aldığı tespit edilmiştir.

Özetlemek gerekirse, ister Türkiye Türkçesindeki kadın konulu atasözlerinde olsun, İster Uygur Türkçesindeki kadın konulu atasözlerinde olsun, ister Çince 45'deki kadın konulu atasözlerinde olsun; kadına yönelik ayrımcılığın yapıldığı ve kadınla ilgili fazlasıyla olumsuz

yargıların olduğu sonucu çıkmaktadır. Atasözlerinde kadın cinsiyeti yüzünden ayrımcılığa ve ikincil konuma itilmeye maruz kaldığı, erkek ise erkek olmasından dolayı kadına göre daha avantajlı durumda olduğu ortaya çıkmıştır. Kadın konulu atasözlerine yansımış olan “erkek üstün kadın aşağılık” fikrinin günümüz Çin toplumundan kadına yönelik şiddet ve ayrımcılık, kadının hor görülmesi, güncelliğini koruyan “kayıp kadın” olayı, erkek nüfusun kadın nüfusa göre fazla olması, özellikle Doğu Türkistan’da yaşayan Uygur Türkleri kadınları olmak üzere diğer Türk kadınlarının maruz kaldığı ayrımcılık ve zulümlerde etkisinin olduğu söylenebilir.

Genel olarak, atasözlerine yansıyan kadınlara ilişkin karmaşık ve birbirine tezat görüşler toplumunun bilinç ve zihniyet dünyasında derin köklere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Günümüzde insanlar daha doğrusu erkekler ve toplum bir yandan kadının güzelliğini, büyüklüğünü ve yeteneklerini överken, ahlakı erdemlerini vurgularken, annelerin kutsallığını yüceltirken; diğer yandan kadınlara katı kısıtlamalar getirme, eylemlerini ve hatta düşüncelerini kontrol altında tutmaya çalışarak kadınları kendilerinin belirledikleri ve çizdikleri ahlakı norm ve çerçeve içinde hareket etmeye zorlamaktadır.

Türkiye Türkçesi ve Uygur Türkçesi atasözleri karşılaştırıldığında, her iki toplumun benzer tarihî, sosyal ve kültürel geçmişlere sahip olduğu nettir.

Türk dilinin önemli iki kolu sayılan Türkiye Türkçesi ile Uygur Türkçesi biçimsel, anlamsal ve kavramsal alanlarını muhafaza ederek günümüze dek ulaşan kadınla ilgili ortak atasözleri, bu iki Türk toplumun genelde kültür bakımından özelde dil bakımından köklerine hâlâ bağlı olduklarını ve değerlerini korumaya devam ettiklerini göstermektedir. Türk milletinin dünya görüşünün, değer ve kalıp yargılarının, düşünce tarzlarının, hayatı algılayışı ve yorumlayışının önemli göstergesi olan ve yüzyıllar önce oluşmuş atasözleri Türkiye Türkleri ile Uygur Türklerinin aynı kökten ve ortak bir geçmişten geldiğini gösteren, genetik akrabalığını kanıtlayan adeta bir gen haritası niteliğindedir.

Türkiye Türkçesi, Uygur Türkçesi ve Çincedeki kadınla ilgili bazı atasözleri arasında bağlam ve anlam açısından benzerlikler de görülmüştür. Özellikle eş olarak kadının toplumsal sorumlulukları ve üstlendiği roller ile ilgili atasözlerinde bu durum açıktır. Böyle olmasının temelinde her üç toplumun ataerkil kültüre sahip olması, tarım toplumu ve tarım toplumunda ergemen olan geçim ekonomisi ve üretim biçimlerinin benzerlilik göstermesinin yattığı söylenebilir. Kültürel ortaklığın siyasi ve coğrafi ortaklığa göre daha etkili olduğu varsayımını çalışmamızın önemli amaçlarından biri olarak belirlemiştik. Yapılan inceleme sonucu bu görüşün pratikte karşılığı olduğunu ve geçerlilik durumunun yüksek olduğu kanıtlanmıştır.

Uygur Türkleri Çinlilerle aynı coğrafya ve siyasi rejim altında aşağı yukarı 140 yıl beraber yaşamasına rağmen, onlarla aralarında kültür açısından özellikle dil ve onun önemli parçası olan atasözlerinde benzerlikten ziyade farklılıkların bariz bir şekilde görülmesi, kültürel ortaklık ve birlikteliğin önemini bir kez daha kanıtlamıştır. Bu nedendir ki folklorik değeri çok yüksek olan Uygur Türkçesi atasözlerinin korunması ve Çin hükümetinin baskı politikasının hedefi durumuna gelmesinden uzak tutulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağçoban, S. (2016, Haziran). Kadın Olgusunun Kültürel Gelişimi ve İslam'da Kadının Yeri Üzerine Tartışmalar. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD)*, 2(1), s. 14-24.
- ئا. خوجا، ت. ئايۇپ، ئى، يۈسۈپ، (1983)، قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
- Acaroğlu, T. (1993). *Türk Atasözleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ahmed, E.-K. S. (tarih yok). *Et-Taberani*. (B. İ. Tarık, & İ. E.-H. Abdülmuhsin B, Çev.) Kahire: Daru'l-Harameyn.
- Afsaruddin, A. (2007). *The First Muslims*, Oneword, Oxford.
- Adler, P. A., Kless, S. J., And Adler, P. (1992). Socialization To Gender Roles: Popularity Among Elementary School Boys And Girls. *Sociology Of Education*, 65(3), 169-187.
- Agar, H. (1991). İlk Dönem Nakşibendi Geleneğinde İbn 'Arabi'nin Düşüncelerinin İzleri- Reflections of İbn Arabi in early Naqshbandi Tradition, (Çev. Salih Akdemir), *İslami Araştırmalar*, sayı:1, s. 1-20.
- Ağaç,S., Çivitci, Ş. Boğday Saygılı, B. (Tarih yok). Cumhuriyet'ten Günümüze Kadın Giyim Kültüründeki Değişimler Üzerine Bir Araştırma, *Atatürk, Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu*, s.1-20.
- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Akalın, Ş.H. (2011). *Türk Dil Kurumu (Tdk) Türkçe Sözlük (11. Baskı)*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Aksoy, Ö. A. (2018). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1/Atasözleri Sözlüğü*. İstanbul: İnkılap Kitapevi.
- Akgün, E. (2021). *Yeni Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Ortak Atasözleri*. Denizli: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akün, Ö.F. (1989). “Ahmed Vefik Paşa”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. II. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 143-157.
- Aksan, D. (2008). *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. İstanbul : Bilgi Yayınevi.

- Aksan, D. (2015). *Türkçenin Sözcük Varlığı*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Akpınar, C. (1997), Hanîf İbrâhim Efendi, *İslam Ansiklopedisi*, 16/39–42, Ankara: TDV Yayınları.
- Akyol, A. (2020, Aralık 2). Türk Ahlakı -Dinî ve Felsefî Temeller Açısından Bir Okuma. *Türk Medeniyeti Dergisi*, s. 56-68.
- Aksu, B.T., Akalın, Ş.H., & Toparlı, R. (2022). *Türk Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aktan, H. (2022). *İslam Ansiklopedisi*, 25.cilt, Ankara: Diyanet Vakfı, s. 166-168.
- Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Kavramları Çerçevesinde Ortaya Çıkan Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı, *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı: Icoae, s: 97 - 118.
- Akkuş, H. İ., & Uçar, R. (2018). Dindarlık Tipolojileri Bağlamında Türk Toplumunu, *Toplum Bilimleri*, 12/24, s. 115-139.
- Alkayış, M. F. (2013). Adıyaman Yöresi Atasözleri Ve Deyimlerinde Gelin-Kaynana İlişkisi ve Evlilik Konusu. *Turkish Studies*(8), s. 579-594.
- Altındal, A. (2017). *Türkiye’de Kadın*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ali, K.K., & Ögüt, S. (1993). *İslam Ansiklopedisi*, 8.cilt, Çok Evlilik, s. 365-369.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara: Kurmay Yayınevi.
- Alyılmaz, S., & Alyılmaz, C. (2014). Eski Türk Kadın Heykellerinin Düşündürdükleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 3/4, 1-33.
- Anay, H. (1995). *Felsefe*, İslâm Ansiklopedisi, (12.Cilt), TDV, S. 319-330.
- Andors, P. (1983). *The Unfinished Liberation of Chinese Women: 1949-1980*. Indiana: Indiana University Press.
- Arat, R. R. (1999). *Kutadgu Bilig I Metin* (4 b.). Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (2006). *Atabetü ’ l Hakâyık (Edib Ahmed B.Mahmud Yükneci)* (3 b.). Ankara: TDK Yayınları.
- Arat, R.R. (2007). *Eski Türk Şiiri*, 4.baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Arat, N. (1986). *Kadın Sorunu*, (İkinci Basım). İstanbul: Say Yayınları.

Arsal, S. M. (2002). Eski Türklerin Hususi Hukuku. (. M. Arsal içinde, *Türkler* (Cilt 3). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Arslan, M. (2004). Ziya Gokalp'te Kültür Ve Uygarlık Anlayışı. *Ziya Gökalp Sempozyumu* (s. 11-18). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/4239> .

Artun, E. (2020). *Dinî- Tasavvufî Halk Edebiyatı* (8 b). Ankara: Akçağ Yayınları.

Aşçı, U. D., Özkan, A., Toker, M., Ayva, A., Kayasandık, A., Yıldız, H., & Fıstıkçıoğlu, M. (2017). Türk Dili -Dil ve Anlatım-. (U. Aşçı, A. Özkan, & M. Toker, Dü) konya: Palet Yayınları.

Atalay, B. (1939). *Dîvânü Lûgat-it Türk Tercümesi I*. Ankara : Alâeddin Kırâlı Basımevi.

Atalay, B. (2005). *Dîvanü Lûgati't-Türk 1* (5 b.). Ankara: TDK Yayınları.

Atar, F. (2007), Nikâh, *İslâm Ansiklopedisi*, 33.cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s: 112-117.

Atsız, M. (2021, 11 26). Köktürkçe ve Eski Uygurcada “Kadın” İle İlgili Kavramlar. *Uluslararası Filoloji Bengü Dergisi*, 1(1), s. 87 - 111. doi:10.29228

Ayan, D. (2011). "Ög"den "Ann"ye: Türkçe Söz Varlığı Anne, *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* /26, s: 111-116.

Aybet, G.Ü. (2002). “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler,” *Türkler*. Cilt no: 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Aydemir, A. (2010). Türk Dünyasında Bazı Düşün Terimleri Ve ‘Al Duvak’ Geleneği Üzerine. *Turkish Studies*(24), s. 275-290.

Aydın, M. (2000). *Kurumlar Sosyolojisi* (2 b.). Ankara: Vadi Yayınları.

Aydın, E. (2019). *Sibirya’da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*, İstanbul: Kronik Kitap.

Aygün, S. (1994). Kül Tegin Ve Bilge Kağan Yazıtlarında Kadın Üzerine Kısa Bir İnceleme. *Kültür Dergisi*(103), s. 58-61.

ئالھاس، ت، (2013)، ئۇيغۇرلار، ئىستانبۇل: تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى.

Aynur, H. Ş. (2018). Kur’ân-ı Kerîm’de Rahmân ve Rahîm’in Esmâ-i Hüsnâ ile Kullanım Alanları. *Çanakkale Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(12).

- Báichéngzǒng, 白. (2011). *中韩谚语比较研究: Zhōng hán yànyǔ bǐjiào yánjiū- Çin ve Kore Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*. Ji Nan: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Shàng dōng dàxué.
- Babayiğit, M.V.(2020). *Kürtçe, Türkçe Ve İngilizce'de Atasözleri-Bağlamsal Bir Karşılaştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Bağlı,M.,& Özensel, E.(2011). *Türkiye’de Töre ve Namus Cinayetleri*, İstanbul: Destek Yayınları.
- Bayburt, B. (2020). Türkçe Atasözlerinde Kadına Yönelik Bakış Açısı Üzerine Değerlendirme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 21(47), s. 57-75.
- Bayrakdar, S. (2008). *Yapısalcılığa Saussure İle Dilsel İletişim Açısından Eleştirel Bir Yaklaşım*. Erzurum: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakırcıoğlu, R. (2012). *Ansiklopedik Eğitim ve Psikoloji Sözlüğü*, Ankara:Anı Yayıncılık.
- Bars, M.E. (2014). Türk Kültüründe Anne ve Âşık Garip Hikâyesinde Görünüşü, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/6 s:82-94.
- Birgül, A.K. (2000), Dede Korkut Hikâyelerinde Kadının Konumu, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 229-244.
- Burç, P. E. (2015). Popüler Kültür ve Annelik: Anneliğin Farklı Görünümleri, *Hacettepe Üniversitesi Sosyolojik Araştırmalar E Dergisi*, s:1-15.
- بایتور، ئە. سەدیق خ. (1991)، شەنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ تارىخى، بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى
- Bedirhan, Y. (2014). Türkiye Selçuklularında Dış Ticaret. *Turkish Studies*, 8(5), s. 372-402.
- Berber, M. B. (2020). *Klasik İslam Filozoflarının Kadın Algısı*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Berktaş, F. (2013). *Feminist Teoride Açılımlar*. (ed. Yıldız Ecevit), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Bilecan, E. (2017). *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezı Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın.
- El-Bezzar. (1409/1988), *Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem*, 1. baskı, Medine.

- Beydili, C. (2015). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul.: Yurt Kitap Yayınları.
- Bo Shīxiá: 卜师霞. (2018). 源于先秦的现代汉语复合词研究: *Yuán yú xiānqín de xiàndài hànyǔ fùhécí yánjiū-Qin Öncesi Dönemden Kaynaklanan Modern Çince'deki Bileşik Kelimeler Üzerine Araştırma*. 中华书局: zhōnghuá shūjú.
- Bostanc, M.N. (1995). *Toplum, Kültür Ve Siyaset*, Ankara: Vadi Yayınları.
- Bozkur, B., & Ahmet, T. (2020). Medyada Annelik Temsilî: Anaakım ve Alternatif Medyada Anneliğin Sunumuna Yönelik Karşılaştırma. *Akdeniz İletişim Dergisi*(34), s. 45-65.
- Bozkurt, G. (1996). Cumhuriyet Öncesi ve Sonrasında Türk Kadınının Hukuki Durumu. *Kastamonu'da İlk Kadın Mitinginin 75. Yıldönümünün Uluslararası Sempozyumu*, s. 157.
- Boynukalın, M. (2013). *İslam Ansiklopedisi*, 44.Cild, Ankara: Diyanet Vakfı. s. 306-307.
- Bölükbaşı, B.K. (2018), *Turkish Women History Between 6 And 10 Centuries (Pre-Islamic Period)*, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Busbecq (1927). *The Turkish letters of ogier ghiselin de Busbecq (1554-1562)*. (Çev:Edward Seymour Forster), Oxford.
- بىلگە، ئا.ئۆ، (2007)، ئۇيغۇرلارنىڭ ئىپتىدائىي ئېڭى ۋە پەلسەپە بىخلىرى، بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى.
- Caferoğlu, A. (TDK Yayınları). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: 2015.
- Can, Ş. (1995). Hz. Mevlânâ Ve Kadın Anlayışı. <https://semazen.net/hz-mevlana-ve-kadin-anlayisi>.
- Carullah Bigiyef, M. (2018). *Hatun*, (Ed:Mehmet Görmez), Ankara: OTTO.
- Caporal, B. (1982). *Kemalizm ve Kemalizm sonrasında Türk kadını* (Çev: E. Eyüpoğlu.). İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Ceyhan, S. (2012), Üns, *İslâm Ansiklopedisi*, 42.cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s: 348-349.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Cevri, E. (2020). *Cumhuriyet Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Konumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
- Chénjuānjuān, 陈. (2019). 中国谚语研究七十年: Zhōngguó yànyǔ yánjiū qīshí nián -Çin Atasözleri Araştırmasının Yetmiş Yılı. *中国民俗学研究*, s. 27-37.
- Chéntiějiàn, 陳., & Huángdàoxuàn, 黃. (1992). 蔣介石與中國文化: Jiǎngjièshí yǔ zhōngguó wénhuà-Çan Kay-şek ve Çin Kültürü. Hong Kong: 中華書局-Zhōnghuá shūjú.
- Chénwénlián, 陈. (2005). 等级观念对我国封建婚姻制度的影响: Dēngjí guānniàn duì wǒguó fēngjiàn hūnyīn zhìdù de yǐngxiǎng-Hiyerarşi Kavramının Ülkemin Feodal Evlilik Sistemi Üzerindeki Etkisi. *船山學刊-Chuánshān xué kān*(1), s. 55-57.
- Chu J. (2001). Prenatal sex determination and sex-selective abortion in rural central China. *Population and Development Review*. ;27(2):259–281.
- Cihan, E. Z. (2017). *Türk Kültür ve Modernleşmesinde Kadın ve Eğitim*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Coale AJ, Banister J. (1994). Five decades of missing females in China. *Demography*, v:(3) p:459–479.
- Chow, E., & Berheide C.W. (2004). Social Science Document Press . Global Perspectives: Women, Family and Public Policies. Chinese. Beijing:
- Carmody, D.L. (1989). *Women and World Religions*, Prentice-Hall; Subsequent edition.
- Cunbur, M. (1992). Atatürk Dönemindeki Kadın Eğitimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.VIII. s. 259-272.
- Cüveynî, A. A. (2013). *Tarih-i Cihan Güşa*. (M. Öztürk, Çev.) Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Çağatay, S. (1962). Türkçede Kadın İçin Kullanılan Sözcükler. *TDAY-Belleten*, s. 13-49.
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın*. Ankara: Vadi.
- Çanak, Ö. (2019). *İslâm Öncesi Türk Kültüründe İnsani Değerler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tez. T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çandarlıoğlu, G. (2003). *İslam Öncesi Türk Tarihi Ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

- Çelebi. İ. (2010). Şeytan, *İslâm Ansiklopedisi* (39.cilt), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s: 99-101.
- Çeker, O. (2022), Kız, *İslam Ansiklopedisi*, 25-Cilt, TDV. s. 541.
- Çobanoğlu, Ö. (2004). *Türk Dünyası Ortak Atasözleri Sözlüğü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). Türk Halk Kültüründe Şeytan Telakkisi Üzerine Tespitler. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12.
- Çoban, M. (2007). *Kur'an Ve Sünnet Rehberliğinde Şeytanla Mücadele Edecek İnsanın Eğitimi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Çolak, K. (2019). *Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı*. Ankara : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmanlı Türkçesi Döneminde Yazılmış Sözlüklerde Kadına Ait Söz Varlığı.
- Çoruhlu, Y. (2022). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyatı.
- Çotuksöken, Y. (1994). *Atasözlerimiz*. (7. baskı). İstanbul: Özgül Yayınları.
- Dârekutnî, E. H., & B. Ahmed, A. (1425/2004). *Sünen* (Cilt 5). Beyrut: Müessesetü'r Risâle.
- Davis, F. (2009). *Osmanlı Hanımı*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Daulet, F., Gulnaz, Z., Orazakynkyzy, F., Dauletova, G., Saule, A., & Toikina, G. (2019). Gender Stereotypes Of Chinese Linguoculture. *Humanities & Social Sciences Reviews*, s. 870-877. doi:10.18510
- Das Gupta M, Li S. (1999). Gender bias in China, South Korea and India 1920–1990: The effects of war, famine, and fertility decline. *Development and Change*. 30(3):619–652.
- Demir, E. (2013). Atabetü'l-Hakayık'ta Geçen Deyimler, Atasözleri ve Özdeyişler. *Türkiyat Mecmuası*, s. 39-52.
- Demir, E. (2021). Kutadgu Bilig'de İnşa Edilen Kadın Kimliği Üzerine Sosyal Bir İnceleme, *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, s.199-208.
- Demirci, K. (2021). *Türkoloji için Dilbilim*, Ankara: Anı yayıncılık.
- Debreli,Z.G. (2016). Kutadgu Bilig'de Kadın, *Studies Of The Ottoman Domain (Osmanlı Hakimiyet Sahası Çalışmaları)*, 6/11, S.39-60.

- Develioğlu, F. (2008). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (25 b.). Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dia. (2002). Kutadgu Bilig, *İslam Ansiklopedisi*, 26.Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. S: 478-480.
- Dikeçligil, B., & Çiğdem, A. (1990). *Aile Yazıları* (Cilt: 1 - 2 - 3), T.C. Başbakanlık Aile.
- Doğan, D. M. (2011). *Doğan Büyük Türkçe Sözlük* (23 b.). Ankara: Yazar Yayınları.
- Doğan, L. (2020). *Uygur Atasözleri*. Çanakkale: Paradigma Yayınları.
- Doğan, L., & Erdin, C. (2020). Uygur Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Adları Üzerine Bir İnceleme. O. Köse, & E. Kirik (Dü) içinde, *Bilimsel Araştırmalarda Yeni Yaklaşımları -1* (s. 162-192). Berikan Yayınevi.
- Döndüren, H. (1995). *Delilleriyle Aile İlmihali*. İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Dùfāngqín, 杜. (2001). 妇女研究的历史语境:父权制、现代性与性别关系: Fùnǚ yánjiū de lishǐ yǔ jìng: Fùquánzhì, xiàndài xìng yǔ xìngbié guānxì-Kadın Çalışmalarının Tarihsel Bağlamı: Ataerkillik, Modernite ve Toplumsal Cinsiyet İlişkileri. *浙江学刊-Zhèjiāng xué kān*(1), s. 106-111.
- Dùfāngqín, 杜. (2002). 等级中的合和-西周礼制与性别制度: Dēngjí zhōng de hé hé-xīzhōu lǐ zhì yǔ xìngbié zhìdù-Hiyerarşide Uyum —Batı Zhou Ritüel Sistemi ve Cinsiyet Sistemi. *浙江学刊-Zhèjiāng xué kān*, 4, s. 205-210.
- Dùfāngqín, 杜., & wángzhèng, 王. (2004). *中国历史中的妇女与性别: Zhōngguó lìshǐ zhōng de fùnǚ yǔ xìngbié -Çin Tarihinde Kadın ve Toplumsal Cinsiyet*. Tiānjīn: 天津人民出版社-Tiānjīn rénmin chūbǎn shè.
- Dulum, S. (2006). *Osmanlı Devletinde Kadının Statüsü, Eğitim ve Çalışma Hayatı (1839-1918)*. Eskişehir: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Durmuşoğlu, K., & Kurt, A. (2008), Üç Kur'an Yorumunda Kadının Ötekiliği,*Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 17 Sayı: 2, s:621 - 648.
- Düğer, S. (2015). Batılı Kadın Seyyahlar İnceleminde Osmanlı Kadını, Kocaeli Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, s: 71 - 90

- E, Sapir. (1924). Culture, Genuine and Spurious. (M. Turhan, Dü.) *American Journal of Sociology*, 29(2), s. 34.
- Ecevit, Y. (2021). Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Temel Kavramları, Ankara: Cinsiyet Eşitliği İzleme Derneği.
- Eagly, A. H., Wood, W., & Diekman, A. B. (2000). Social role theory of sex differences and similarities: A current appraisal. In T. Eckes & H. M. Trautner (Eds.), *The developmental social psychology of gender* (pp. 123–174). *Lawrence Erlbaum Associates Publishers*.
- ئەھمىدى، ئى.، (1997)، تەسەۋۋۇپنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدىكى تەسىرى ۋە ئورنى توغرىسىدا، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 120-110
- Ekrem, E. (1996). Doğu Türkistan'da Sufi Hocalar. *Erdem*, 8(23), s. 621 - 656.
- Ekici, M, (2000), Dede Korkut Kitabı'nda Kadın Tipleri, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, (19-21.10.1999, Ankara), s. 123-138.
- Eker, S. (2005). *Çağdaş Türk Dili*. Ankara: Şekiler Yayınları.
- Emiroğlu, Ö. (2020) *Yeni Uygur Atasözleri Üzerine Bir İnceleme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
- Esposito, J. (1982). *Women in Muslim Family Law*, Syracuse University Press, Syracuse.
- Emiroğlu, S. (2012). Türkçe Sözlükteki Akrabalık Adlarının Tasnifi. *Turkish Studies*, 7(4), s. 1691-1710. doi:<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.3872>.
- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Eraslan, K. (1989). Ahmed Yesevî. *İslâm Ansiklopedisi*, 2, 159-161. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Eraslan, K. (1991). *Dîvan-ı Hikmet Seçmeleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Erbay, H. (2014). *Dede Korkut Kitabı Han'ım Hey*. Ankara: TOBB.
- Ercilasun, A.B. (2013). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

- Ercilasun, A.B. (2016). *Türk Kağanlığı Ve Türk Bengü Taşları* (Ciltli), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2016). *Dîvânu Lugâti 't-Türk'te Kadın İle İlgili Kavramlar, Dini Araştırmalar*, Cilt: 19 Sayı: 49 - Kadın Özel Sayı, S:197 - 207
- Ergin, M. (1988). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (2 b.). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ergun, P. (2010). Türk Gelininin Mitolojik Göçü. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(24), s. 275-290.
- Eroğlu, T., & Kılıç, H.(2005). Türk İnançları Ve İnanışlar, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, sayı: 49, s: 750 – 770.
- Eröz , M., & Güler, A. (1998). *Türk Ailesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eröz, M. (1991). Temel Kavramlar Yapı Ve Tarihî süreç. M. Eröz, B. Dikeçligil, & A. Çiğdem (Dü) içinde, *Aile Yazıları*. Ankara: T.C Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu.
- Erkan, F. N. (2019, 1). Orta Asya'da Yesevî Geleneğin Toplumun İslâmlaşmasına Ve Müslüman. *Kisbu İlahiyat Dergisi*, 1(1), s. 129-150.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ersöz, A. G. (2010, 1 3). Türk Atasözleri ve Deyimlerinde Kadına Yönelik Toplumsal Cinsiyet Rollerini. *Gazi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1(6), s. 167 - 182.
- Ersöz, F.G. (2020). Tanzimat Ve Meşrutiyet Döneminde Kadın Haklarına İlişkin Basın Odaklı Genel Değerlendirme, *Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* , Gürsoy Akça Özel Sayısı, 5, s.225-234.
- Ersoy, H.Y. (2011). Başkurt Türkçesinde Aile Ve Akrabalık İsimlerinde Kullanılan -Y Biçimbirimi, *Türkbilig*, 2011/21, s: 87- 112.
- Eyuboğlu, İ. Z. (2017). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, İstanbul: Say Yayınları.
- Evren, B ., & Can, D.G. (1997). Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Fındıkoğlu, Z.F. (1991). *Türk Aile İktimaiyatı, Aile Yazıları I, Temel Kavramlar Yapı ve Tarihî Süreç*, Bilim Serisi 5/1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.

Faroqhi, S. (2009). 18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar Ve Servet. Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları. (Çev: Necmiye Alpay). Ankara:Tarih Vakfı Yurt.

ئەمەت، ئا. ئۇيغۇر خەلق ماقالى-تەمسىللىرى ئىزاھلىق لۇغىتى، قەشقەر: قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى.

Gāo kūn:高坤. (2019, 3 13). 简论汉字的文化内涵: Jiǎn lùn hàn zì de wén huà nèi hán-Çince Karakterlerin Kültürel Çağrışımları Üzerine Kısa Tartışması. 11 9, 2021 tarihinde <https://m.xzbu.com/>: <https://m.xzbu.com/9/view-982243.htm> .

Gāocái-黄高才, H. (2011). 中国文化概论:Zhōngguó wén huà gài lùn-Çin Kültürüne Giriş (2 b.). Pekin: 北京大学出版社 ...

Gencer, B. (2017). *İslam'da Modernleşme*, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Genç, F. E. (2017). *Atasözleri ve Deyimlerde Cinsiyetlerin Söylem Analizi ve Din* . Konya: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

Genç, H. N. (2018). Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet Algısı Olarak Kadın. *Folklor ve Edebiyat* , 24(94), s. 13-34. doi:10.22559

Gelir, M. (2020, Haziran). Cicianne Sözü Hakkında. Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi, 5(1), s. 88-107.

Göçer, A. (2012). Dil-Kültür İlişkisi ve Etkileşimi Üzerine. *ürk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, s. 50-57.

Gökalp, Z. (1973). *Türkçülüğün Esasları*. İstanbul: Varlık Yayınları.

Gökalp, Z. (1976). *Türk Töresi*. Ankara: Kültür Bakanlığı.

Gökçe, B. (1982). Türk Toplumunda Kadın Üzerine. A.-U. Nermin (Dü.) içinde, *Türk Toplumunda Kadın*. Arş.Eğ. Ekin Yayınları.

Göle, N. (1992) . *Modern Mahrem Medeniyet ve Örtünme*. İstanbul: Metis Yayınları.

Gökşen, G. (2015). Anadolu'da Erkeklerin Eşleri İçin Yaptıkları Bazı Adlandırmalar ve Bunların Sosyokültürel Boyutları. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, s. 43-63.

Gömeç, S. Y. (2009). *Türk Destanlarına Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Gömeç, S. Y. (2016). Türk Kültüründe At. *Geçmişten Günümüze Bozkır*. Konya: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırma Enstitüsü.
- Gömeç, S.Y. (2019). *Türk Kültürünün Ana Hatları* (genişletilmiş yeni ve 4. baskı), Ankara: Berikan yayınevi.
- Gönen, S. (2006). *Batı Türklerinin Manzum Atasözleri Üzerine Bir Araştırma*. Konya: Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görgün, T. (2003). Medeniyet, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 28, s. 301.
- Grousset, R. (2019). *Bozkır İmparatorluğu*. (M. R. Uzmen, Çev.) Ankara: Ötüken Neşriyat.
- Guōsōngyì, 郭. (2001). 清代妇女的守节和再嫁: Qīng dài fùnǚ de shǒujié hé zàijià- Qing Hanedanlığında Kadınların Gözlemlenmesi ve Yeniden Evlenmesi. *浙江社会科学*, s. 124-132.
- Guōyàn, 郭. (tarih yok). 从我国民谚看传统婚恋择偶观: Cóng wǒguó mínyàn kàn chuántǒng hūnliàn zé'ou guān-Çin Halk Atasözleri Perspektifinden Geleneksel Evlilik ve Aşk ve Eş Seçimine Bakış. *语文学刊*, s. 2-9.
- Gu B, Wang F, Guo Z ., & Zhang E. (2007). China's local and national fertility policies at the end of the twentieth century. *Population and Development Review*. 33(1). s:129–147.
- Gumilev, L.N. (1999). *Eski Türkler*, (Çev: Dr. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü - Etimolojik Sözlük* (Cilt 1). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2010). *Türkçe El kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Gülüm, E. (2017). Ataerkil Söylemin Kültürel Aygıtı İşlevindeki Arkaik Anlatılar Ve Yaratılış Bağlamı İtibariyle Türk Kültüründe Anaerkillik Mitinin Düşüşü. *Mythology And Folklore*, s. 86-97.
- Gündüz, A. (2012). Tarihî Süreç İçerisinde Türk Toplumunda ve Devletlerinde Kadının Yeri Ve Önemi. *International Journal Of Social Science*, 5(5), s. 144.
- Gündüz, Ş. (2003). Maniheizm. *İslâm Ansiklopedisi*, 27, 575-577. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Güner, N. (2018). *Türkçenin Kadınla İlgili Söz Varlığı*. Kayseri : Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Güngör, H. (2013). Şamanizm. *İslâm Ansiklopedisi*, 325-327. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Gürhan, N. (2011). Kadın Bakış Açısıyla Kur'an'ı Yeniden Okuma Denemesi -Amina Wedud-Kur'an ve Kadın. *Şarkiyat*(6), s. 112 - 124.
- Güven, İ.(2001). Tanzimattan Cumhuriyete Kadın Eğitimi Düşüncesinin Gelişimi (Osmanlı Düşünürlerinin Kadın Eğitimine Bakışları). *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 34/1, s. 61-70.
- Güvenç, B. (2002). *İnsan ve Kültür*. (9.baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- قورغان، ئە.س، (2006)، ئۇيغۇر ئەنئەنىۋى ئەخلاقى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
- قورغان، ئە.س، (2007)، ئۇيغۇرلاردا پەرىزلەر، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
- Hacip, Y. H. (1994). *Kutadgu Bilig* (6 b.). (R. R. Arat, Çev.) Ankara: Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Hamzaoglu, M., & Konuralp, E. (2019). Geleneksel Toplumlarda Namus Olgusu Ve Namus Cinayeti: Türkiye Örneği, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 18, s: 51-65.
- Hamadeh, S. (2007). *Şehr-i sefa*. 18.yüzyılda İstanbul. İstanbul: İletişim.
- Hanbel, İ. (1992). *el-Müsned* (Cilt I-VI). (E. Muhammed, Dü.) İstanbul: Çağrı yayınları.
- Harari, Y. N. (2017). *Hayvanlardan Tanrılara Sapiens-İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi*. (E. Genç, Çev.) İstanbul : Kolektif Kitap.
- Harman, Ö. F. (2001). Kadın. *İslam Ansiklopedisi* (s. 82-86). içinde Ömer Faruk Harman: Türkiye Diyanet Vakfı .
- Hasanoğlu, A. (2017, 8 11). *Ataerkil aile ve kadın*. <https://www.gazeteduvar.com.tr:https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/08/11/ataerkil-aile-ve-kadin> .
- Hirik, E. (2017). *Türkiye Türkçesi Atasözlerinde Akrabalık Bildiren Kelimeler ve Duygu Değerleri*, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , s. 1726-1746.
- Helimoğlu Yavuz, M. (1996), *Masal Kadınları*, (Der: Necla Arat), İstanbul: Say Yayınları.

Hóngyǔ, 鸿. (2006). 婚嫁:Hūnjià-Evlilik . Xiānggǎng: 汉荣书局有限公司-Hàn róng shūjú yǒuxiàn gōngsī.

<https://www.zdic.net>. (tarih yok). 汉典. .

Huángyānlí, 黄. (1997). 中国传统社会法律与妇女地位: Zhōngguó chuántǒng shèhuì fǎlǜ yǔ fùnǚ dìwèi-Geleneksel Çin Toplumunda Hukuk ve Kadının Statüsü. 北京大学学报-Běijīng dàxué xuébào(3), 103-113.

ھېبۇللا، ئا. (2000)، ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيىسى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

ھۈسەيىن، م (1987)، جاھالەت پىرىلىرى شىنجاڭدا، شىنجاڭ مەدەنىيىتى، 3،4،5،6-سانلىرى.

ھېمىت، ئا ۋە تۇرسۇن ئا. (2005)، ئۇيغۇرچە-خەنزۇچە ئۇيغۇر خەلق ماقالى تەمسىللىرى، بېيجىڭ: مىللەتلەر

نەشرىياتى.

خوجا، ئا، (1995)، غەربىي يۇرت ۋە قەدىمكى مەدەنىيەت، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

İbn Sa'd. (2020). *Kitabü't-Tabakati'l- Kebir Tabakat* (11 Cilt), Çev: Heyet, İstanbul: Siyer Yayınları.

İbn Kesir. (2017). *İbn Kesir Büyük Kuran Tefsiri* (10 Cilt), İstanbul: Kahraman yayınları.

İbn Huzeyme. (2019). *Sahihi İbni Huzeyme*, (Çev: Recep Küçükşahin). İstanbul: İstisam Yayınları.

İbnü'l-Cevzi. (1966). *Kitabü'l-Mevzu'at*. Medine.

İbn Battûta, (2000). *İbn Battûta Seyahatnâmesi*, (Çev: A. Sait Aykut), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

İleri, C. N. (1993). *Kadınlarımız*. (H. Oksačan, & A. Şahin, Dü) Ankara: TC. Kültür Bakanlığı .

İlçi, T.G.(1998). Cumhuriyet Döneminde Kadının Sosyal Konumu, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, cumhuriyetimizin 75.Yılı Özel Sayısı, s.93-103.

İlgen, A. (2005). Bozkır Göçebelerinde Sosyo-Ekonomik Yapı. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, s. 818-840.

İlgen, A. (1999). İslamlık Öncesi Türk Toplumlarında İktisadi ve İçtimai Yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(2), s. 97-109.

- İmam-ı Gazali. (2016). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, İstanbul: Erkam Yayınları.
- İmam Taberani. (2003). *Hadislerle İslam Mu'cemü'l-Evsat*, (Hazırlayanlar: İsmail Mutlu, Ayşenur Kale), İstanbul: Mutlu Yayınevi.
- İnal, İ. (2014). Üvey Çocuğun Hukuksal Konumu. <https://www.academia.edu/13169904/>.
- İnan, A. (2015). *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar* (8 b.). Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- İnan, A. (1968). *Makaleler ve İncelemeler I*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnayet, A. (2006, 3 1). Doğrudan ve Dolaylı Olarak Çinceye Geçen Türkçe Kelimeler Üzerine. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s. 81 - 102.
- İnayet, A., & Öger, A. (2009). Uygur Türklerinin Mitolojik, Dinî ve Tarihî Kadın Kahramanları Üzerine, *Turkish Studies*, 4/3, s: 1183-1198.
- İnayet, A. (2018). Uygur Atasözleri Ve Deyimlerinde Geçen Çince Alıntılar Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Cilt: 66, Sayı: 2 - ISSN: 0564-5050/E-ISSN: 2651-5113. S: 195-214.
- İzzetbegoviç, A. (2019). *Doğu Batı Arasında İslam*, İstanbul: Ketebe Yayınevi.
- ئىلاخۇن، ش، 2014، ئۇيغۇر مەدەنىيىتىدە ئاق رەڭنىڭ سىمۋوللۇق مەنىلىرى، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى، 4-سان، 39-
- Jiang, Q., Li, S., & Marcus W, F. (2013). Demographic Consequences of Gender Discrimination in China: Simulation Analysis of Policy Options. *PMC Pubmed Central*. doi:10.1007/s11113-011-9203-8
- Jiāngwàngqí, 姜. (2009). 语篇语义学与评价系统:Yǔ piān yǔyì xué yǔ píngjià xìtǒng-Metin Semantiği ve Değerlendirme Sistemi. s. 19.
- Jiànzhōng, L. (2014). *中国文化概论:Zhōngguó wénhuà gàilùn-Çin Kültürüne Giriş* (2 b.). 武汉大学出版社出版:Wūhàn dàxué chūbǎn shè chūbǎn.
- Jikězhōu. (2008). Taocu biyoetik düşünce ve modern değeri-道家的生命倫理思想及其現代價值, 中外醫學哲學-zhōngwài yīxué zhéxué, s.35-52.

- Jennings, R.C. (1975). Women in Early 17th Century Judicial Records-The Sharia Court of Anatolian Kayseri, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVIII, 1, s.53-114.
- Kabaklı, L. Ç. (2003). *Türk Ailesinde Karar Mekanizmaları ve Kadının Rolü*. Sakarya: Doktora tez, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kafesoğlu, İ. (1995). *Türkler ve Medeniyet*. İstanbul: Hamle Yayınları.
- Kahraman, B. (2021). *Gelin-Kayınvalide İlişkileri Ve Çift Uyumu Arasında Benliğin Ayrışmasının Düzenleyici Rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Kalay, A. (2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet Namus. *Mediterranean Journal Of Humanities Mjh.Akdeniz.Edu*, s. 151-163.
- Kalyoncu, H. (2021). 16.-19.Yüzyıl Dönemi Sosyal Yaşamında Osmanlı Kadını ve Osmanlı Topraklarında Yaşamış Sanatçıların Eserlerine Yansımaları. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 14(35), s. 1104 - 1128.
- Kam, Ö. F. (2008). *Divan Şiirinin Dünyasına Giriş*, (Haz.: H. Çeltik) Ankara: Birleşik Yayınevi.
- Kandiyoti, D.(1997). *Cariyeler Bacılar Yurttaşlar*, İstanbul: Metis.
- Karaağaç, G. https://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20DILI/karaagac_01.pdf.
- Karakaş, M. (2020). *Modernlik Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni* (2 b.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Karakaş, M. (2022). Türk Modernleşmesi Üzerine Değerlendirme. *Sosyologca*(24), s. 109-120.
- Karaman, A. (2016). Uygur Atasözlerinde Kadın. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat* , s. 93-111.
- Karataş, T. (2004). *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kavuncu, M. (1999). Osmanlılarda Aile ve Kadın. *Dinî Araştırmalar*, 4, s.143- 168.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaya, M. (1995). Fârâbî, *İslam Ansiklopedisi* (12.cilt), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. s. 162-163.
- Kaya, R. (2003). Kur'an-ı Kerim'de İnsan - Şeytan İlişkisi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, s: 1-30.

- Karahan, A. (2006). Tarihî Türk Dilinde Söz Varlığına Katkılar: Kadınla İlgili Kelimeler Üzerine, *Bilkent Üniversitesi I. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı Bildirileri*, Ankara, s.1-12.
- Kartal, A. (2021). *Lügat-İ Nâcî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kartallıoğlu, Y. (2015). *Bernardo da Parigi, Söz Kitabı Türkçe-İtalyanca Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kaydarov, A. ve Diğerleri. (1963). *Hazirki Zaman Uyğur Tili, I. Kisim, Leksika Ve Fonetika*, Almuta: Kazak SSR Penler Akademiyasiniñ Neşriyatı.
- Kırbaşoğlu, H. (1991). Kadın Konusunda Kur'ân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler. *İslami Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 4. s. 271-283.
- Kırkkılıç, H. A. (1999). *Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, Lehcetü'l lügat*. Ankara: TDK Yayınları.
- Kırkpınar, L. (1998). Cumhuriyet ve Kadın. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 3/8, s.93-114.
- Kırmızı, Y. (2012). Türk Kültüründe Kadın: Yunus Emre Örneği, *III Uluslararası Ukrayna'da Türkçe Konuşan Halklar Sempozyumu*. 18-21 Eylül 2022, s. 187-197.
- Kınacıgil, G. (2020). *Ataerkillik ve Toplumsal Baskı: Gaziantep'te Dul Kadın Olmak*. Gaziantep : Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi Göç Enstitüsü.
- Koca, S. (2002). Eski Türklerde Sosyal Ve Ekonomik Hayat. *Türkler* (Cilt 3). içinde Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Koca, S. K.(2012). Türk Kültüründe Sembollerin Dili, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.
- Koç, T. (2008). *İslam Estetiği*, İstanbul: İSAM Yayınları.
- Kodaman, B. (1984). Tanzimattan Sonra Türk Kadını, <file:///C:/Users/Acer/Desktop/A.ERUYGUR/Tez/Kaynak/T%C3%BCrk%C3%A7e/Makale/TANZ%C4%B0MAT'TAN%20SONRA%20T%C3%9CRK%20KADINI.pdf>.
- Komisyon. (1990). *日本女性生活史: Japon kadınlarının yaşam öyküsü*. Tokyo: 女性史総合研究会-Joseishisōgōkenkyūkai.

- Komisyon. (2006). *新华谚语词典 : Xīnhuá yànyǔ cídiǎn-Xinhua Atasözleri Sözlüğü*. Pekin: 商务印书馆- Shāngwù yìn shūguǎn.
- Komisyon. (2009). *Tarama Sözlüğü - 8 Cilt Takım (TSI-TSII-TSIII-TSIV-TSV-TSVI)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Komisyon. (2020). cd.hwxnet.com-汉语词典: <https://cd.hwxnet.com/view>.
- Köprülü, M. F. (2020). *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. İstanbul : Alfa Yayınlar .
- Köylü, M., & Gün, A. (2015, 12 15). Atasözleri Işığında Aile Hayatı Ve Eğitimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 05-38.
- Kristeva, J. (2010). *中国妇女: zhōngguó fùnǚ-Çinli kadınlar*. Shanggai: 同济大学出版社-Tóngjì dàxué chūbǎn shè .
- Kumlu, D. (2020). Karşılaştırmalı Dil Bilimi Ve Çeviribilim Çerçevesinde Retrospektif Ve Prospektif Sahneler: Geçmişten Günümüze Eşdeğerlik Kavramının Evrimi. *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 113-129.
- Kurnaz, Ş.(1991). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1829-1923)*. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Kurt, İ. (1991). *Türk Atasözlerine Psikolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kut, G. (1989). Ali Şîr Nevâî, İslâm Ansiklopedisi, 2. Cilt, Tdk, S. 449-453.
- Kutlu, S. <http://www.sonmezcutlu.net>.
- Kuzu, Ş. L. (2013). Toplumsal Cinsiyet Rejimi Bağlamında Aile Ve Aile İçi Şiddet. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 16-27.
- Küçük, M.A. (2010). Geleneksel Türk Dini'ndeki 'Ana/Dışıl Ruhlar'a Mitolojik Açıdan Bakış, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, s:105-134.
- Küçük, M. A. (2020). İşlevsellik Bağlamında Türk Mitlerinde “Annelik Olgusu. *Millî Folklor*, 16(126).
- Köktürk, Ş., & Eyri, S. (2013). Dilbilim Ve Göstergebilim: Ferdinand DeSaussure Ve Göstergebilimi Anlamak, *Saü Fen Edebiyat Dergisi*, s:123-136.

Kwan, L. T. (2016). *“Chinese is a Sexist Language”: “Chinese is a Sexist Language”*: . City University of Hong Kong .

قاۋۇز، ھ (2002)، ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئاياللار ھۆرلۈك ئىدىيەسى، بۇلاق، 4-سان. 96-90

قۇتلۇق، ي.ا.ت، (2009)، قائىدە-يوسۇنلىرىمىز، قەشقەر: قەشقەر ئۇيغۇر نەشرىياتى.

Liánglǐwén, 梁. (2013). 拉链式结构:父权制下的性别关系模式: Lāliàn shì jiégòu: Fùquánzhì xià dì xìngbié guānxì móshì-Fermuarlı yapılar: Ataerkillik altındaki toplumsal cinsiyet ilişkileri kalıpları. 广东社会科学-Guǎngdōng shèhuì kēxué(1), s. 242-250.

Lǐhóngyǔ, 李., & Yángqīng, 杨. (2004). 汉语俗语对中国传统妇女的观照: Hànyǔ sùyǔ duì zhōngguó chuántǒng fùnǚ de guānzhào-Çin Geleneksel Atasözlerinin Çin Geleneksel Kadınlarına Yansıması. 内蒙古大学学报(人文社会科学版)-Nèiménggǔ dàxué xuébào (rénwén shèhuì kēxué bǎn), 36(5), s. 83-86.

Liújuécái, 刘. (1998). 中国古代的社会性别制度及传统妇德: Zhōngguó gǔdài de shèhuì xìngbié zhìdù jí chuántǒng fù dé-Antik Çin'de Cinsiyet Sistemi ve Geleneksel Kadın Ahlakı. 山西师大学报: 社会科学版-Shānxī shī dà xuébào(3), s. 67-71.

Liúmíngzé, 刘. (2017). 中韩女性谚语比较研究-以社会地位和性别歧视为中心: Zhōng hán nǚxìng yànyǔ bǐjiào yánjiū -yǐ shèhuì dìwèi hé xìngbié qíshì wéi zhōngxīn-Çin ve Kore Kadın Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma. Jilin: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 吉林财经大学外国语学院.

Liǔyímóu, 柳. (1919). 中國文化史: Zhōngguó wénhuà shǐ-Çin Kültürü Tarihi. Shanghai: 中國書籍-zhōngguó shūjí.

Li xiàoshā 李笑莎 (2012). 儒家传统女性伦理观初探- Rújiā Chuántǒng Nǚxìng Lúnlǐ Guān Chūtàn : Konfüçyüsçü Geleneksel Kadın Ahlakı Üzerine Bir Ön Çalışma, zhèjiāng cáijīng xuéyuàn, s:1-3

liǔyízhǐ, 柳. (2011). 国史要义:. Pekin: 商务印书馆-Shāngwù yìn shūguǎn.

Liweijiang. (2020). *A Cultural Dictionary of the Chinese* . London: Taylo and Francis Group.

Lǐyínhé, 李. (2005). 女性主义: Nǚxìng zhǔyì-Feminizm. Ji Nan: 山东人民出版社-Shāndōng rénmin chūbǎn shè.

Li S, Zhu C, Feldman MW. Gender differences in child survival in rural China: A county study. *Journal of Biosocial Science*. 2004;36(1):83–109.

Lóngqiānhóng, 龙. (2003). 汉英谚语中的女性形象及其成因: Hànyīng yànyǔ zhòng de nǚxìng xíngxiàng jí qí chéngyīn-Çin ve İngiliz atasözlerinde kadın imgeleri ve nedenleri. *广州师院学报*(1), s. 1-9.

Luōguójié, 罗. (2003). "孝"与中国传统文化和传统道德: "Xiào"yǔ zhōngguó chuántǒng wénhuà hé chuántǒng dàodé-"Örnek Evlat Olmak" ve Çin geleneksel kültürü ve geleneksel ahlakı. <http://www.cnki.com.cn/Article/CJFDTotat-DDYW200303019>.

لى گەن، (1986)، ھۇنلارنىڭ ئومۇمىي تارىخى، تەرجىمە قىلغۇچى: تۇرسۇنجان ھېزىم ياۋۇز، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

Mahmud, K. (2014), *Dîvânu Lugâtî't-Türk / Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, (Çev: Ercilasun. A.B., Akkoyunlu, Z), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mandaloğlu, M. (2022, 2 3). Eski Türklerde Aile ve Evlilik Anlayışı. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* , 48, s. 481-498.

Martinet, A.(1979), *Elements de linguistique generale*, (Çev: Vardar, B), İstanbul: Multilingual Yayınları.

Mejia, M. P. (2007) Gender Jihad: Muslim Women, Islamic Jurisprudence and Women's Rights, *Kritike*, Vol: 1, No: 1. s. 1-24.

Mevlânâ, C.R. (1995). *Mesnevi*, (Çev: Veled İzbudak), (Ed:Abdülbaki Gölpınarlı), Ankara: Milli Eğitim Basımevi.

Murphy, R.(2003). Fertility and distorted sex ratios in a rural Chinese county. *Population and Development Review*, 29/4, s. 595–626.

مەمتىمىن. گ، (2014)، خەمسەئى نەۋائىدىكى ئاياللار ئوبرازى ۋە نەۋائىنىڭ دەۋرىدىن ھالقىغان ئاياللار قارىشى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمى ژۇرنىلى، 6-سان.

مۇھەممەد، خ، (2010)، ئۇيغۇر كىلاسسىك ئەدەبىياتىدىكى ئاياللار ئوبرازى توغرىسىدا، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى ژۇرنىلى، 3-سان: 99-

مۇھەممەد، خ، (2011)، نەۋائى ئەسەرلىرىدىكى ئاياللارنى قەبرىلەش خاھىشى توغرىسىدا، شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى ژۇرنىلى، 4-سان: 152-149

مەمتىمىن ئەلا، (2021)، ئۇيغۇرلار پىسخولوگىيەلىك ئورۇشتا، ئىستانبۇل: تەكلىماكان ئۇيغۇر نەشرىياتى.

مۇھەممەت، ئاۋە مۇتەللىپ ر، (2016)، ئۇيغۇر خەلق ماقالى-تەمسىللىرى، 3 توم، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ مەدەنىيەت نەشرىياتى.

مۇھەممەت تىمىن، ئا، (1987)، ئۇيغۇرلاردا ئىسلام مەدەنىيىتى، تەييارلىغۇچى: يالقۇن روزى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

مۆلجەرى، ئا، (2010)، ئەل-يۇرت ھەققىدىكى ماقالى-تەمسىللەرنىڭ شەرھى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ سەھىيە نەشرىياتى.

مۇزارىت، ت، (2013)، ئوتتۇرا ئەسىر ئۇيغۇر جەمئىيىتى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

Niliángkāng, 倪 . (2009, 5 7). 道德意识的来源论纲 . 爱思想 <http://www.aisixiang.com/data/26996>.

Nizamülmülk. (2015), *Siyasetname*, (Çev:Mehmet Kanar),İstanbul: Say Yayınları.

نەبىجان تۇرسۇن، (2018)، شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىدە ئاياللارنىڭ تۆھپىسى، رولى ۋە ئورنى، 3 توملۇق شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى تارىخى ناملىق ئەسەردىن پارچە، ئەنقەرە: ئۇيغۇر تەتقىقات ئىنستىتۇتى.

Orhan F, K. (1991). Bahşi. K. Orhan F içinde, *İslâm Ansiklopedisi* (s. 520-521). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/bahsi--baksi> .

Ocak, A.Y. (1993). Dânişmendnâme, *İslâm Ansiklopedisi*, 8.cilt. *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları*. s: 478-480.

Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı Toplumunda Aile*, (Üçüncü Basım). İstanbul: Pan Yayınları.

Oymak, İ. (2017). Türkistan'da Zerdüştlüğün Yayılması Ve Etkileri. *Türkler*, 3, 375-384. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Oy, A. (1972). *Tarih Boyunca Türk Atasözleri*, Ankara: İş Bankası Yayınları.

Oy, A. (1991). Atasözü. *İslam Ansiklopedisi*, C 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 44-46.

ئوسمان، غ، (1983)، ئۇيغۇر خوتۇن-قىزلىرىنىڭ تارىختىكى ئىجتىمائىي ئورنى ۋە رولى، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2-سان.

ئوسمان، غ، (2003)، ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخ مەدەنىيىتىگە دائىر مۇلاھىزە، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi* (5 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ögel, B. (2020). Türk Kültürünün Gelişme Çağları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı: İstanbul.
- Önal, E. G. (2019). *Türk Toplumunda Toplumsal Cinsiyet Rollerini Bağlamında Gelin Olmak(Kırıkkale ili örneği)*. Elif Gülşen Önal. Kırıkkale: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Önür, H. T. (2011). Ortaçağda Türk Kadınının Sosyal Konumunu Etkileyen Bazı Faktörler. *Ortaçağda Kadın* içinde (ss. 60-76). Ankara: Lotus Yayınevi.
- Önder, M. (1974). Ziya Gökalp'te Kültür Kavramı. s. 4. <https://core.ac.uk/reader/38314615> .
- Örnek, S.V. (1973). *Budunbilim Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbay, M. (2005). Bilim ve Kültür Aktarıcısı Olarak Yazı, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (HÜTAD)*, 2,s. 67-74
- Özcan, D. (2016). Ahmet Yesevî'de Kadın Algısı. *Geçmişten Geleceğe Hoca Ahmed Yesevî Uluslararası Sempozyumu*, 1. İstanbul, Türkiye.
- Özdemir, M. (2020). Yunus Emre'de Kozmolojinin Estetik Sunumu. *Journal of Turkish Language and Literature*, 6(3), s. 494-518.
- Özdemir, R. (1987). Tokat'ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı, *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyum*, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özel, S. (2019). Dede Korkut Hikâyelerinde Kadın ve Aileye Verilen Önemin İncelenmesi, *Bilim Armonisi Dergisi*, 2 (2), s: 53-62.
- Özkiraz, A., & Arslanel, M.N. (2011). İkinci Meşrutiyette Kadın Olmak. *Sosyal Ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3/1. S. 1-10.
- Öztürk, M. (2005). İblis'in Trajik Hikayesi -Allah, Şeytan, İnsan Ve Kötülüğe Dair. *Ç. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1).
- Öztürk, M. (2016). *Cahiliyeden İslamiyet'e Kadın*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Öztürk, Ş. (2019, Nisan 2). Türk Kültüründe Aslan. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2(2).

Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Parlatır, İ., & Aksu, B. T., & Tufar, N. (2006). *İbrahim Cudi Efendi-Lügat-ı Cudi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Paşa, A. V. (2000). *Lehçe-i Osmani*. (R. Toparlı, Dü.) Ankara: TDK Yayınları.

Pilancı, H. (2002). Anadolu Ağızlarında Kadın İçin Kullanılan Sözcükler Üzerine Bir İnceleme, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, Doğu Akdeniz Üni. Yayınları, C:III, S: 2, s. 71-82.

Poston, D. L., & Liu, P., & Gu, B., & McDaniel, T. (1997). Son preference and the sex ratio at birth in China: A provincial level analysis. *Social Biology*, 44/(1-2), s. 55-76.

Pritchett, L., & Summers, L. (1996). Wealthier is healthier. *Journal of Human Resources*, 31, s. 841-868.

Qiáowěi, 乔. (2008). 中韩女性谚语内容比较: *Zhōng hán nǚxìng yànyǔ nèiróng bǐjiào*-Çin ve Kore Kadın Atasözlerinin Karşılaştırılması. Ji Nan: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 山东大学.

Rıza, A. (1933). *Türk Atasözleri*. Ankara: Çankırı Matbaası.

Rifâî, K. (2015). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Rasonyı, L. (1988). *Tarihte Türklük*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Roux, J. P. (1989). Ortaçağ Türk Kadını, (Çev: Gönül Yılmaz), *Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, Cilt:5, Sayı. 13, s: 199-226.

Russell, J. B. (1999), *Şeytan, Antikiteden İlkel Hıristiyanlığa Kötülük Tasarımları*, (Çev. Nuri Plümer), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

راهمان، ئا، ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرىدىكى نىسبىي تۇراقلاشقان سىمۋوللار ۋە ئۇلارنىڭ مەنىلىرى، شىنجاڭ

ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى، 2003-يىللىق 1-سان، 35-28.

Safa, P. (1997). *Türk İnkılabına Bakışlar* (4 b.). İstanbul: Ötüken Yayınları.

Sami, Ş. (2010). *Kamus-ı Türki*. (P. Yavuzarslan, Dü.) Ankara: TDK Yayınlar.

Saruhan, M. S., & Çetinkaya, B. (2012). *Ahlak Ve Erdemin İnşası*. Ankara: Grafiker Yayınları.

- Saraçbaşı, M. E., & Minnetoğlu.İ. (2002), Örnekli ve Açıklamalı Türk Atasözleri Sözlüğü,İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Saraç, S. (2013). *Toplumsal Cinsiyet ve Yansımaları*, Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.
- Saylan, B. (2017). Mevlevîlik'te Kadın ve Mevlânâ Âilesinden Kâmile Hanım'ın Mevlevîliğe Hizmetleri, *KTUİFD*, Cilt: 4 Sayı: 1, 89 - 100.
- Savran, H. (2019). Türklerde Bozkır Kültürü Ve Bu Kültürün Günümüze Çevresel Etkileri, *Türkbilig*, Sayı: 38, S.107 - 117.
- Sebüktekin, H. (1990). Dil bilimi. IV. *Dil bilimi Sempozyumu Bildirileri*. İstanbul : Bogaziçi Üniversitesi.
- Sevinç, N. (1990). Eski Türklerde Kadın ve Aile Hukuku, *Türk Dünyası Araştırması Dergisi*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Sòngjiàn, 宋. (2012). 家庭暴力: 现状、原因与对策: Jiāting bàoli: Xiànzhuàng, yuányīn yǔ duìcè zuòzhě-Aile İç Şiddet: Mevcut Durum, Nedenleri ve Önlemler. 社会性别视角下的中国社会政策-Shèhuì xìngbié shìjiǎo xià de zhōngguó shèhuì zhèngcè. içinde
- Sovgatov, İ. (2016). *Gelenek Din İlişkisi Bağlamında Atasözlerinde Toplumsal Cinsiyet (Türk, Azerbaycan Ve Türkmen Atasözleri Örneği)* . Bursa: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Sönmez, E. (1966), *Türk Romanında Kadın Hakları*, Türk kültürü araştırmaları 1966-1969,Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü.
- Soydan, C. (2003), Urdu Dilinde Akrabalık Terimleri Ve Müslüman Hint Toplumunda Aile Yapısı, *Ankara Üniversitesi Dil Ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 43/1 s:43-56.
- Sultana, A. (2019). Ataerkillik ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz. (S. Altay, Dü.) - *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, 11(1), s. 417-427.
- Sūnlóngjī, 孙. (2015). 中国文化的深层结构: zhōngguó wénhuà de shēncéng jiégòu-Çin Kültürünün Derin Yapısı. Pekin: 中信出版集团-zhōngxìn chūbǎn jítuán .

Sūnrǔjiàn, 孙. (1997). 性别与语言: Xìngbié yǔ yǔyán -Cinsiyet ve Dil. Nanjing: 江苏教育出版社-Jiāngsū jiàoyù chūbǎn shè.

سماچين، (1989)، تاريخي خاتىرىلەر: 24 تارىختىكى ئوتتۇرا ئاسياغا دائىر ماتېرىياللار توپلىمى، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.

Şahin, M. S. (2022). Kısas-I Enbiyâ. *İslâm Ansiklopedisi*, 25, 494-495 . Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı. <https://islamansiklopedisi.org.tr/muellif/m-sureyya-sahin>.

Şahin, M. (2005). *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık.

Şemşek, V. (2020). Osmanlı Döneminde Kadının Yeri Üzerine, *International Journal of Social and Humanities Sciences (IJSHS)*, IV. Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Berlin Konferansı-Bildiri Metni, 4(3), s:191-200.

Şen, Y. (2015). *Muhavereli Atasözleri*. Ankara: Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şenel, F. K. (2012). Tarihsel ve toplumsal süreçte kadın. *Toplum ve Hekim*, 27(4), s. 246 - 255.

Şentürk, N. (2015). Hadislere Göre Şeytan. *Aibü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(5), s. 139-165 .

Tabakoğlu, A. (1992). *Osmanlı Toplumunda Aile*, Cilt:1, Ankara: SKDSTA

Tarhan, N. (2005). *Kadın Psikolojisi*, (Ed. Zahide Ülkü Bakiler), İstanbul: Nesil Matbaacılık.

Tahincioğlu, A. N. (2011). *Namusun Hâlleri*. İstanbul: Postiga Yayınları.

Tányöng, 谭. (2011). 论激进女性主义的婚姻观: Lùn jījìn nǚxìng zhūyì de hūnyīn guān-Evlilik Üzerine Radikal Feminist Görüşler Üzerine. *人民论坛-Rénmín lùntán*, s. 124-130.

Tuljapurkar, S., & Li, N., & Feldman, M.W. (1995). High sex ratios in China's future. *Science*, 267/5199, s.874-876.

Táohuìzhāng, 陶. (2018). 中国古代谚语的源起与定型: Zhōngguó gǔdài yànyǔ de yuán qǐ yǔ dīngxíng-Eski Çin Atasözlerinin Kökeni ve Kesinleşmesi. *民间文学研究*., s. 67-76. 10.16814 .

Taslaman, C., & Taslaman, F. (2018). *İslam ve Kadın* (1 b.). İstanbul: İstanbul Yayınevi.

- Tacemen, A. (1998). *Halk Edebiyatı Verileri Zemininde Türk Kimliği*, Niğde Üniversitesi Yayınları.
- Taşkıran, T. (1973). *Cumhuriyetin 50. yılında Türk kadın hakları*. Ankara: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı.
- Tatçı, M. (2008). *Yunus Emre Külliyyatı 1- Yunus Emre Divanı İnceleme*, İstanbul:H Yayınları.
- TDK. (1934).*Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları Tarama Dergisi,Türkçeden Osmanlıcaya İndeks*, Ankara: Türk Dili Tetkik Cemiyeti Yayınları.
- Tekin, T. (1986). *Orhun Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Tekin, B.B. (2014). Selçuklu Kültüründe Kadın'ın Konumu: Sanat Eserlerinden Hareketle Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme, *Turkish Studies-İnternational Periodical For Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Sayı 9/10. s. 991-1008.
- Tellioğlu, İ. (2006). İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, s. 209-224.
- Tepe, H., & İyi , S. (1998). Bir Felsefe Dalı Olarak Etik: 'Etik' Kavramı, Tarihçesi ve Günümüzde Etik. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, s. 4.
- Et-Tirmizi, (1975). *El-Cami 'u's-Sahih: Sünenü 't-Tirmizi*, Mısır: Şeriketu Mektebe ve Matbaatu Mustafa el-Babi el-Halebi.
- Tokyürek, H. (2016). Eski Uygur Budist Metinlerinde Şeytan, Yılan, Kadın İlişkisiİ. *Türkiyat Mecmuası*, s. 301 - 310.
- Toparlı, R.(2000). *Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmânî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Topcan, Ö. (2010). *Yahudilik ve Hristiyanlık Din Geleneklerinde Toplumsal Cinsiyet* (Geleneksel Dinler Otoritesine Feminist Bakış), Ankara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tuna, O.N, (1997). *Sümer ve Türk Dillerinin Tarihî İlgisi İle Türk Dilinin Yaşı Meselesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Turan, O. (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, (13.B), İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Turan, O. (1980). *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Cilt:1, 4. Baskı, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.

- Turdush, R. (2021). Dossier: Uyghur Women in China's Genocide. *Genocide Studies and Prevention: An International Journal*, 15(1), s. 22-43. doi:https://doi.org/10.5038/1911-9933.15.1.1834
- Tümer, G. (2010). Budizm. *İslâm Ansiklopedisi*, 6, 352-360. Ankara: TDV.
- Türkan, K. (2015). Anadolu Masallarında Çok Eşlilik. *Millî Folklor*(27), s. 105.
- Türköne, A. S. (2018). *Türk, Moğol ve Kore Atasözlerinde Kadın*. Ankara: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü .
- Türköne, M. (1995). *Eski Türk Toplumunun Cinsiyet Kültürü*. Ankara: Ark Yayınevi.
- Türkdoğan, Ö. (2013). Ana Akım Medyada Annelik Miti, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2/13, s: 35-59.
- Türkdoğan, O. (2002), *Osmanlıdan Günümüze Türk Toplum Yapısı*, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- تۆمۈر، خ ۋە پولات، ئا. (1993)، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئىزاھلىق لۇغىتى، بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى.
- Uluçay, M. Çağatay (2013). *Harem*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.
- Ural, O. (1972). *Üç Destan / Oğuz Kağan - Ergenekon - Köroğlu*, Ankara: TDK.
- Uraz, M. (1994). *Türk Mitolojisi*, İstanbul: Mitologya.
- Useev, N. (2012), Köktürk Harfli Yenisey Yazıtlarındaki Kadını Bildiren Kelimelerin Anlamına Göre Eski Türklerde Kadın İmajı, *Dil Araştırmaları Dergisi*. sayı 11 Güz. S: 57-66.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü* (2.Baskı), İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları
- Wang, R. R. (2003). *Images of Women In Chinese Thought and Culture*. London: Kackett Publishing Company, Inc.
- Wángjuān, 王. (2014, 6 5). 从中日谚语看传统社会: Cóngzhōng rì yànyǔ kàn chuántǒng shèhuì -Çin ve Japon Atasözlerinden Geleneksel Topluma Bakmak.

- Wángli, 王. (2006). 谚语中的中国古代女性文化透视: Yànyǔ zhòng de zhōngguó gǔdài nǚxìng wénhuà tòushì -Atasözlerinde eski Çin kadın kültürünün perspektifi. *兰州学刊* -*Lánzhōu xué kān*(159), s. 180-184.
- Wángsù, 王. (1999). 孔子家语注: Kǒngzǐ jiā yǔ zhù-Konfüçyüs'ün Aile Dili Üzerine Notlar. Shànghǎi: 上海古籍出版社-Shànghǎi gǔjí chūbǎn shè.
- Wangyan, 王. (2002). 认知语义学: Rèn zhī yǔyì xué-Bilişsel Anlam Bilimi.
- Wēnduānzhèng, 温. (2011). 中国谚语大辞典: Zhōngguó yànyǔ dà cídiǎn -Çin Atasözleri Sözlüğü. Shànghǎi : 上海辞书-Shànghǎi císhū.
- Wénhuā:赵文花, Z. (2008). 浅析语言与文化的关系: Qiǎn xī yǔyán yǔ wénhuà de guānxi-Dil ve kültür ilişkisinin analizi. <http://www.cqvip.com/> 中文科技期刊数据库 : <http://www.cqvip.com/qk/80001x/20086/1003813665>.
- World Bank. (2002). Engendering development through gender equality in rights, resources and voice. Chinese. Beijing: China Financial Economics Press.
- Yuánxiǎojiāng. (2017). 传统儒家女性教化的当代反思-Chuántǒng rújiā nǚxìng jiàohuà dí dāng dài fǎnsī: Geleneksel Konfüçyüsçü Kadınların Eğitimi Üzerine Çağdaş Düşünceler. *国际儒学论丛: International Confucianism Series*, 66-81.
- Xú'ānqí, 徐. (2001). 婚姻暴力的概念与现状: Hūnyīn bàolì de gàiniàn yǔ xiànzhuàng-Evlilik İç Şiddet Kavramı ve Mevcut Durumu. *社会-shèhuì*(2), s. 24-27.
- Yakut, İ. (2003). Batı Düşüncesi Ve Mevlâna'da Kadın, III. *Uluslararası Mevlâna Kongresi* ,Konya. S:135-148.
- Yángqīngsōng, 杨., & Dèngkèpíng, 邓. (2002). 家庭暴力的现状与防治——以广州地区为例: iāting bàolì de xiànzhuàng yǔ fángzhì——yǐ guǎngzhōu dìqū wéi lì-Aile İç Şiddetin Mevcut Durumu ve Önlenmesi——Guangzhou Örneği. *法学评论*(1), s. 156-160.
- Yángshèngmǐn-杨盛敏. (1991). 回鹘史: huǐhú shǐ-Uygur Tarihi. 吉林民族出版社- Jilin Milliyetleri Yayınevi.

- Yatkin, N. (2010, 12 30). İslamda Evlilik ve Eş Seçiminde Dindarlığın Tercih Edilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*(33), s. 47 - 61.
- Yavuz, M. H. (tarih yok). *Masal Kadınları*. (N. Arat, Dü.) İstanbul : Say Yayınları.
- Yavuz, K. (2000), *Garibnâme (II/1) Aşık Paşa*, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Yavuzcan, G ., & Arıkan, M. (2016). Çok Katmanlı Bir Toplumsal Yapı Olarak Ortaçağ Anadolu Türklüğünde Kadın Algısı Üzerine Bir Değerlendirme, *Türk Dünyasında Kadın Algısı*, Manisa: Celal Bayır Üniversitesi Yayınları, s: 99-108.
- Yavuzarslan, P. (2010, 12 1). Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 58(2), s. 137 - 149.
- Yi, L. (2005). An Understanding About the Life Connotation in Moral Tradition -A Discourse on the Construction of Moral Education System with the Goal of "Life and Practice". SouthwestUniversity.<http://kns.cnki.net/kcms/detail/detail.aspx?filename=xkky200505007&dbname>
- Yifei, S. (2011). China in the "post-Patriarchal Era" Changes in The Power Relationships in Urban Housholds and an Analysis of the Course of Gender İnequality in Sosiety. *Chinese Sociology and Anthropology*, 434, s. 5-23.
- Yıldırım, S. (2017). Kadına Yönelik Şiddet ve Ataerkillik. K. Budak, & E. Sabri (Dü.), 6. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* içinde (s. 193-217). İstanbul: İlmi Etüdler Derneği.
- Yıldırım, A. (2010). *Yeni Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Yıldız, H. (2013). Eski Uygur Türklerinde şeytan kavramı, *Milli Folklor Dergisi*, Cilt: 12 Sayı: 100, s: 213 – 224.
- Yılmaz. A. (2010). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e: Kadın Kimliğinin Biçimlendirilmesi, *ÇTTAD*, IX/20-21. s.191-212.
- Yiliányún, 易. (2005). 传统道德中的生命意义解读——论“生命·实践”道德体系的构建 :Chuántǒng dàodé zhōng de shēngmìng yìyì jiědú——lùn “shēngmìng·shíjiàn” dàodé tǐxì de gòujiàn-Geleneksel Ahlakta Yaşamın Anlamının Yorumlanması——"Yaşam Uygulaması" Ahlak Sisteminin İnşası Üzerine. *Southwest University* , s. 113-122.

- Yǒngmíng, 永. (2016). *佛教的女性观: Fójiào de nǚxìng guān-Kadınlara budist bakış*. Pekin: 东方出版社-Dōngfāng chūbǎn shè.
- Yönden, H. (2015). *Ahlaki İlke ve Ahlakı Değer Problemi Üzerine*. Denizli: Yüksek Lisans Tezi ,Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yurtbaş, M. (1996). *Sınıflandırılmış Türk Atasözleri*. İstanbul: Özdemir Yayıncılık.
- Yúshìxūn, 俞. (2020, 1 15). 天涯知识库· 千古之谜. 人类从乱婚发展到族外婚的原因何在? İnsanoglunun gelişigüzel evlilikten evlilik dışı evliliğe doğru gelişmesinin nedeni nedir?: <http://m.sbk8.com/gudai/shishu/qianguzhimi/85153.html> .
- Yuvalı, A., & Demirci, H. (2021). *Türk Dünyası'nın Ortak Kültür Tarihinde Aile ve Kadın*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Yüçetürk, S. (2022). Türk Kadınının Giyim Kuşamı Ve Güzellik Anlayışı, *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4/7, S. 441-450.
- يۇي تىيەنخېڭ، (1986)، غەربىي يۇرت مەدەنىيەت تارىخى، تەرجىمە قىلغۇچى: ئىسلامجان شېرىپ، ئۈرۈمچى: شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى.
- يائۇشېف، ن. (2011)، ئالتە شەھەر مەكتۇپلىرى، نەشرگە تەييارلىغۇچىلار: نۇرى، ئۆۋە ئورخون ئا. بېيجىڭ: مىللەتلەر نەشرىياتى.
- Zhāngléi, 张. (2008). *从谚语来看日本人的传统家庭文化: Cóng yànyǔ lái kàn rìběn rén de chuántǒng jiāting wénhuà-Atasözlerinden Japon Geleneksel Aile Kültürüne Bakmak*. Jinan: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 山东大学.
- Zhāngshùzhēng, 张., & Guōzhāojūn, 张. (2012). *赵红梅等编, 语言学概论: Yǔyán xué gàilùn-Dil Bilimine Giriş*. Wuhan: 武汉大学出版社-Wūhàn dàxué chūbǎn shè.
- Zhāng-张, D.-岱., & Fāng-方, K.-克. (2004). *中国文化概论: Zhōngguó wénhuà gàilùn-Çin Kültürüne Giriş*. Pekin: 北京师范大学出版社出版-běijīng shīfàn dàxué chūbǎn shè chūbǎn.
- Zhao Aiwu- 赵爱武. (2005). 从《说文解字》女部字看女性社会地位的变化: Cóng “shuō wén jiě zì” nǚ bù zì kàn nǚxìng shèhuì dìwèi de biànhuà-"Shuowen Jiezi"den Kadınların Sosyal Statüsündeki Değişiklikleri İncelemek, 信阳师范学院学报 (哲学社会科学版), sayı:4, s: 91-94.

zhōngyǔ, X.-徐. (1990). *hànyǔ dà cídiǎn*; 汉语大词典-Çince Sözlük. Sichuan: Sichuan Dictionary Publishing House ve Hubei Dictionary Publishing House.

Zhōuzhènpǔ-周振普. (2002). *诗经译注: shījīng yìzhù-Mezmurlar Kitabı Açıklaması*. Pekin: 中华书局-zhōnghuá shūjú .

Zhāngyǒngmíng-张永明.(1990). Kadınlara Budist Bakış Açısı- 佛教的女性观.

Zhumabekov, K. (2019). *Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde Hayvan Adı İçeren Atasözleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma* . Niğde: Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Zülfikar, H. (1988). Kadın, Hanım ve Benzeri Adları Üzerine. *Türk Dili*, s. 96-101.

www.sozluk.gov.tr

<https://www.zdic.net>

<http://www.esk365.com/yanyu/>

<https://hanyu.dict.cn/>

<https://www.ewlat.biz/>

<https://baike.baidu.com/>

<https://www.dil bilgisi.net/atasozleri-sozlugu/>

<https://www.atasozlerianlamlari.com/>

<https://tr.wiktionary.org/wiki>

